

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

LJUDSKA PRAVA I ODGOVORNOST
Srbija 2003

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

LJUDSKA PRAVA I ODGOVORNOST
Srbija 2003

IZDAVAČ:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:

Sonja Biserko

* * *

LEKTURA:

Danica Šterić

PRELOM:

Nebojša Tasić

KORICE:

Ivan Hrašovec

Fotografije:

A. Anđić

ŠTAMPA:

"Zagorac", Beograd 2004.

TIRAŽ: 500

ISBN - 86-7208-091-2

*Ova publikacija štampana je zahvaljujući pomoći
Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava*

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

LJUDSKA PRAVA
/
ODGOVORNOST
- Srbija 2003 -

Beograd, 2004.

*Ja hoću da radim za vas i u ime vas.
Ali ne mogu da radim umesto vas.*

Zoran Đinđić

Uvod

Ubistvo premijera Zorana Đinđića obeležilo je ne samo celu 2003. godinu, već će, sudeći po razvoju situacije u Srbiji, predstavljati istorijsko raskršće za Srbiju: za ili protiv Evrope. Ubistvom reformskog premijera, ne samo da su zaustavljene reforme i prekinuta saradnja sa Haškim tribunalom, već je otvoren put radikalizaciji Srbije, što su potvrdili i vanredni parlamentarni izbori. Nesposobnost i nespремnost DOS da napravi diskontinuitet sa Miloševićevim politikom, posebno ratnom, otvorilo je put restauraciji *regime ancienne* i ubedljivoj pobedi njegovih predstavnika na vanrednim parlamentarnim izborima.

Od ubistva premijera Zorana Đinđića do parlamentarnih izbora ostvareni su skoro u celosti ciljevi *puzećeg puča*, uprkos pokušaju međunarodne zajednice da održi kurs reformi kroz, pre svega, prijem SCG u članstvo Saveta Evrope već tokom vanrednog stanja. Sve aktivnosti ujedinjenih snaga (cela opozicija, većina nevladinih organizacija i medija) bile su usmerene na obaranje vlade i njenu kompromitaciju. Na izborima su pobedile one snage koje su zbog rešavanja "nacionalnog pitanja" odlagale tranziciju i demokratizaciju društva. Zbog istrošenosti i poraza nacionalnog projekta, kao i zbog sprečavanja stvaranja alternative, konzervativna srpska elita našla je novi oslonac populističke politike u produkciji afera i skandala. Njihov cilj nisu bile ekonomske reforme već diskvalifikacija protivnika, što je potpuno devalviralo stvarnu borbu protiv korupcije, kao i same reforme. Pobjeda SRS i DSS garancija je da će se kurs nastaviti, što se prelama preko debate o novom ustavu, rešavanju kosovskog i vojvođanskog pitanja, saradnji sa Haškim tribunalom, odnosu prema državnoj zajednici i odbijanju suočavanja sa neposrednom prošlošću. Radikalizacija politike u Beogradu dodatno destabilizuje, ne samo zemlju, već i ceo region.

Ubistvo premijera je istovremeno i upečatljiva ilustracija nasilja koje je karakterisalo čitavu prethodnu deceniju, ne samo na ratištima, već i sam politički život u Srbiji. U tom smislu posebno je indikativan način na koji se vodi suđenje ubicama premijera Zorana Đinđića. Suđenje se već na samom početku pretvorilo u farsu i pokušaj da se ubistvo prikaže kao obračun mafije.

Istovremeno, nerešena ubistva Ivana Stambolića, Slavka Ćuruvije i pokušaj ubistva Vuka Draškovića i dalje opterećuju i simbolišu nemogućnost društva da izađe iz začaranog kruga političkog nasilja. Posebno zastrašujuća je činjenica da žrtva (Vuk Drašković) ulazi u svojevrstu koaliciju sa ljudima koje optužuje za pokušaj ubistva.

Imajući u vidu razvoj situacije nakon ubistva Zorana Đinđića, dvogodišnji rezultati njegove Vlade uopšte nisu zanemarljivi. Vlada je za to vreme preduzela konkretne korake u pravcu suštinske transformacije zemlje, kao i konkretne korake ka izlasku iz izolacije i povratku u međunarodnu zajednicu. Uloga premijera Đinđića bila je jedinstvena u profilisanju reformske politike i, u velikoj meri, njegov vlastiti izbor i izazov. Alternativa, koju je premijer Zoran Đinđić počeo da kristališe tako što je petooktobarsku promenu stavio u funkciju reformi za koje nije imao legitimitet, nakon njegove smrti prelama se kroz unutrašnju dinamiku u Demokratskoj stranci. Uvođenje vanrednog stanja u datim okolnostima imalo je za cilj stabilizaciju zemlje i borbu protiv organizovanog kriminala, koji je preko "zemunskog klana" bio uključen i u samo ubistvo premijera. Međunarodna zajednica je, i pored jasnih povreda ljudskih prava u nekim slučajevima, podržala vanredno stanje i, što je bez presedana, za to vreme primila Srbiju i Crnu Goru u Savet Evrope. Grupa 17 plus, koja se polovinom godine konstituisala kao politička stranka, bila je nosilac kampanje protiv Vlade, uz podršku medija i najvećeg dela NVO, kao i delova DOS. Defamacija članova Vlade kroz svakodnevnu proizvodnju afera i skandala, te stalni pritisak za raspisivanje izbora, na kraju je od Vlade iznudilo taj potez.

Jedan od osnovnih moralnih problema srbijanskog društva je *odsustvo spremnosti za suočavanje sa nedavnom prošlašću, ratovima i ratnim zločinom*. Suočavanje je premisa političke slobode, a time i demokratizacije, jer samo svest o krivici vodi ka svesti o solidarnosti i odgovornosti. Osim tog unutrašnjeg limitirajućeg faktora za iskorak ka evropskim civilizacijskim dostignućima, to je istovremeno i glavna prepreka za stabilizaciju odnosa sa susedima i obnovu poverenja u regionu. Da bi takav projekat bio efikasan mora biti proklamovan kao državna politika oko koje bi bio postignut nacionalni konsenzus. Sa Srbijom to nije slučaj, zbog nespremnosti srpskog društva, prvenstveno elitâ da prihvate deo sopstvene odgovornosti za zbivanja u poslednjoj deceniji prošlog veka, što se najbolje vidi kroz njen odnos prema Haškom tribunalu i, posebno, prema suđenju Slobodanu Miloševiću.

Poraz i izostanak bilansa onoga što se desilo u protekloj deceniji, neodustajanje od velikodržavnog projekta, kriza identiteta i frustracija, doveli su do revitalizacije tradicionalnog konzervatizma. Decembarski izbori su na neki način pomogli da se sagleda pravo stanje u Srbiji. Da bi se razumeli ovakvi izborni rezultati potrebno je analizirati ne samo period od 5. oktobra, već treba sagledati Srbiju kroz celi XX vek – njen odnos prema obe Jugoslavije, kao i, pre svega, prema temeljnim vrednostima zapadnog demokratskog sveta kao što su tržišna privreda, vladavina prava i odnos prema manjinama. Ako se to ima u

vidu jasno je da je i današnja Srbija, kao što je bilo i tokom gotovo čitavog XX veka, duboko protiv Zapada. Dakle, radi se o orijentaciji protiv promena, koje su samo u poslednjih petnaest godina dva puta odbijene. Prvi put, antibirokratskom revolucijom i rušenjem saveznog premijera Ante Markovića, i, sada, ubistvom Zorana Đinđića. Srbija je u fazi lutanja, bez pravog usmerenja i vizije, opredeljenja prema Hagu, prema nedavnoj prošlosti i izgradnji društvenog sistema.

Procesi koji se vode u *Haškom tribunalu*, posebno proces protiv Slobodana Miloševića, dramatičnom brzinom ogoljavaju Miloševiću mašineriju smrti. Tužilaštvo je uspelo da kroz sistem nagodbi obezbedi dovoljan broj insajdera koji dokazuju povezanost MUP, JNA i Miloševića sa vojskama i policijama u tzv. Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj. Priznanje Milana Babića da je učestvovao u "progonu ne-Srba na rasnoj verskoj i političkoj osnovi" je gotovo do kraja dovelo postupak dokazivanja agresije Beograda na Hrvatsku i počinjenog etničkog čišćenja, masovnih progona i zločina protiv čovečnosti. Međutim, njegovo pokajanje ima mnogo širi značaj, ne samo za njega lično, već i za ukupne srpsko-hrvatske odnose u samoj Hrvatskoj. Nažalost, u Srbiji ono je okvalifikovano kao "kajanje iz ličnog interesa", koje je zbog toga "veći greh, nego greh zbog kog se on kaje". Psihološki gledano haška istina sve više homogenizuje učesnike i inspiratore rata, koji se vraćaju na argumentaciju sa kojom su počeli rat, ali se, sa druge strane, oslobađa prostor za sve one koji pod pritiskom realnosti utiru put procesu suočavanja. Percepcija Tribunala u srbijanskoj javnosti, posebno elitâ, eskalira u negativnom pravcu. Čak se za novu Vladu odnos prema Haškom tribunalu postavlja kao prioritetno spoljnopolitičko pitanje. Spoljnopolitički eksperti bliski Vojislavu Koštunici ističu da će fokus biti na "smeni Karle del Ponte", jer Aleksandar Fatić smatra da, "kada su to uspeli Tutsi iz Ruande, zašto ne bi i Srbi".¹

Ishod vanrednih parlamentarnih izbora, kao i predsedničkih pre toga, u suštini je identifikovao pravo stanje na političkoj sceni, koja je u velikoj meri bila zamagljena. Ishod je demantovao tezu o demokratskom potencijalu Srbije i njenoj demokratskoj tradiciji i pokazao da se opšte raspoloženje kreće između načelne želje za priključenjem Evropi, s jedne strane, i militantnog konzervatizma, sa druge, koji odbija odgovornost i obaveze koje takva orijentacija podrazumeva. U tom smislu izbori su pokazali, pre svega, kroz činjenicu da su nosioci izbornih lista bili Slobodan Milošević i Vojislav Šešelj, te da su na druge dve bila još dva optužena generala (Lazarević i Lukić), da se ostalo na politici koja je sva sredstva, uključujući i ratove, pa i ratne zločine, smatrala legitimnim. To je ujedno i glavna opstrukcija za razvoj demokratije u postratnoj Srbiji.

U postizbornoj Srbiji, koju karakteriše prevaga ultranacionalista, uz snažan antihaški pritisak tzv. patriotskog bloka koji je poduprt ekstremističkim

¹ "Večernje novosti", 23. februar 2004. godine.

klerikalizmom i povratkom patrijarhalnom tradicionalizmu i izolacionizmu u svim oblastima društva, kristalizovan je otklon prema reformama Vlade ubijenog premijera Đinđića. Novi premijer Vojislav Koštunica je prilikom formiranja Vlade otvoreno najavio diskontinuitet sa prethodnom reformskom Vladom pripremajući politički teren za kontinuitet sa Miloševićevim režimom čije ga pristalice podržavaju u parlamentu. Radi se o istoj političkoj matrici koja više nego jasno korespondira sa delovima Miloševićevog državnog aparata koji je i dalje aktivan u svim sferama vlasti, posebno u sudstvu, policiji i vojsci. Vojislav Koštunica u svom programu ne spominje uključivanje Srbije u Partnerstvo za mir, ali isto tako nema ni jasan reformski program.

Smenjeni su svi vodeći kadrovi u državnoj administraciji. Premijer Vojislav Koštunica se opredelio za kontrolu u sudstvu i javnoj i tajnoj policiji, dok se potpredsednik Vlade okrenuo isključivo ekonomskoj sferi. Sva ministarstva su "očišćena" prema (jedno)partijskom kriterijumu podobnosti. U parlamentu, u kome glavnu reč vodi ultradesnica predvođena radikalima, nema predstavnika nacionalnih manjina, I već se sve otvorenije preti Vojvodini ukidanjem njene ionako redukovane autonomije. Odbijanje procesa decentralizacije i regionalizacije drugih delova Srbije zaoštriće i pitanje Sandžaka.

Budući da Srbiju čekaju i predsednički izbori na kojima se već sada kao glavni favorit vidi Tomislav Nikolić, moguće je očekivati da će se kompletna nova vlast zaokružiti kao ultradesničarska u kojoj je sintagma o demokratskom bloku koji čini Koštuničinu vladu samo paravan za skrivanje prave, antievropske i antiatlantske politike koja će biti vođena. Takva situacija može dovesti i do destabilizacije odnosno usporavanja oporavka čitavog regiona.

"Normalizovanjem" srpskog nacionalizma od onog Vojislava Koštunice do onog Tomislava Nikolića onemogućilo je pravljenje uvida u suštinu najnovije radikalizacije koja se pripisuje, pre svega, Haškom tribunalu i Karli del Ponte. Nacionalizam koji je osamdesetih indukovala i usmeravala elita, sada se generiše iz "baze", pre svega kao socijalni radikalizam. Zbog nesposobnosti i suštinske nespremnosti za promene, većina političara svesno podilazi takvoj radikalizaciji što se posebno prelama na pitanju reformi. To ujedno otkriva demagogiju, konfuziju i protivrečnosti političke elite i iznad svega odsustvo odgovornosti. Osim toga, radikalizacija Srbije je logičan ishod ratne politike i otpora suočavanju. To je Srbiju uvelo u proces rearhaizacije koji dovodi u pitanje neka dostignuća, kao što je laička država, uz povećavanje uloge crkve i vojske.

Svojim odnosom prema dva ključna pitanja – modernizaciji države i društva i ratnim zločinima – većinske političke snage su se opredelile da Srbiju i dalje drže u kriminalizovanoj simbiozi državnog socijalizma i nacionalizma. Od ubistva premijera Đinđića ta simbioza je ojačala i time marginalizovala ionako slabu alternativu koja je pod stalnim udarom. Njoj su pripisani svi propusti od oktobra 2000, do kojih je u velikoj meri došlo, u ime legalizma, u okviru samog DOS. Zbog oklevanja da se razreši središnje pitanje srbijanskog društva –

kontinuitet ili diskontinuitet sa državnim socijalizmom i nacionalizmom – otvoren je put konsolidaciji srpskog konzervativizma.

U Srbiji je na delu sada stvaranje srpske etničke države, čiji je rezultat povećana netolerancija i ksenofobija. Opstajanje na etničkom i centralističkom principu neminovno ugrožava i opstanak Srbije, onako kako nacionalisti priželjkuju. Negiranje Srbije kao složene države provocira dalju fragmentaciju.

Srbija je i inače bila u latentnom sukobu sa Evropom, a sada se, pobedom desnice, taj sukob povećava. Nesposobnost Srbije da se suoči sama sa sobom, dovodi do apatije, ali i do racionalizacije, pa tako u nekim krugovima, posebno Akademije nauka, čuju se glasovi da Jugoslaviju nije trebalo rušiti, a Veselin Đuretić, istoričar, smatra da je "jugoslovenska opcija izlaz za sve narode bivše Jugoslavije"². Nesposobnost da se okrene reformama, politička elita rešava kroz stalno pravljenje kriznih žarišta, što je karakterisalo kraj godine posebno u pogledu tretiranja manjina. SPC je, osim toga, zaoštrila i svoj stav prema autokefalnosti Makedonske crkve što je u suštini pretenzija na Makedoniju. Stalnim generiranjem haosa, politička elita želi da uspostavi specifičan *modus vivendi* sa međunarodnom zajednicom, od koje zbog svog "geostrateškog značaja" na taj način očekuje stalnu finansijsku pomoć.

Socijalni radikalizam preti da potpuno obezvredi reformski napor prethodne Vlade. Najuspešniji poduhvat Vlade u prethodnoj godini bila je privatizacija, mada je i ona doživela ozbiljne kritike i osporavanje od opozicije koja sada dolazi na vlast. Glavne primedbe takođe ukazuju na egalitarni pristup, jer se najavljuje odustajanje od tenderskog modela i prelaženje na vaučerski i podelu akcija zaposlenim radnicima. Već tokom predizborne kampanje došlo je do nekoliko upada u privatizovana preduzeća i osporavanja novih vlasnika, a takva pravna nesigurnost može odbiti potencijalne strane investitore. Dve sada vodeće stranke imaju isti pogled na ovo pitanje. DSS se zalaže da se privatizacija preostalog društvenog i državnog kapitala obavi besplatnom podelom akcija, dok SRS najavljuju "reviziju i poništavanje postupka dosadašnje privatizacije u firmama u kojima je sprovedena na nezakonit način". Međutim, na pitanju privatizacije najbolje se pokazuje otpor prema privatnom vlasništvu i tržišnoj privredi, te se zato na ovom problemu suštinski prelama i odnos prema reformama.

Suštinski otpor promenama odredio je i karakter reformi koje je Vlada promovisala. Svaki reformski korak bio je praćen nerazumevanjem i kritiziranjem, pre svega sa nacionalističkih, egalitarističkih i kolektivističkih pozicija. To ne znači da prethodna Vlada nije pravila greške, međutim, osnovna orijentacija je uvek bila na udaru, čime je u suštini onemogućeno uspostavljanje sistematskog okvira čija bi pravila važila za sve podjednako. Otpor reformama dolazi iz dva pravca: od stanovništva, koje nije naviklo na tržišnu disciplinu i rad, na krupni biznis, koji pokušava da ostvari svoje uticaje na ekonomsku politiku, pa i na politiku i medije. Takođe, srbijansku ekonomiju karakteriše i

² "NIN", decembar 2003.

veliki broj fabrika-proizvođača, naviklih na socijalističku, samoupravnu "državnu zaštitu". Naime, to su firme koje "najpre prave robu, a onda traže tržište, one mogu svoju robu prodati samo domaćim kupcima i to pod uslovom da ih Vlada zaštiti od konkurencije".³ Mnogi privrednici i ekonomisti se zalažu za što veću liberalizaciju, jer "velike barijere u regionu demotivisu strane investitore". Po njima, samo zaključivanje ugovora o slobodnoj trgovini za ceo region otvara put ka integraciji sa EU. Međutim, predizborna kampanja je pokazala da dominira koncept samoizolacije i ekonomskog patriotizma, odnosno da jedni zagovaraju primat ekonomskih, drugi pravnih i reformi institucija; jedni su za ubrzanje dinamike, a drugi ocenjuju da je i sadašnja dinamika prebrza. Srbija je jedina tranziciona zemlja koja se suočava sa recesijom, padom proizvodnje, spoljnotrgovinskim debalansom, jer još nije došla do nacionalnog konsenzusa u pogledu željenog cilja i generalnih strateških pravaca.

Ukoliko se ne pokrenu stvarne reforme, a malo je verovatno da hoće, patriotski blok će to kompenzirati retorikom o vraćanju na teritorije koje su navodno "izgubili". Akademik Veselin Đuretić, artikulišući takvu orijentaciju, pita se "da li je moguće da Albanci i Hrvati veruju da će Srbi odustati tek tako od povratka na svoje".⁴

Siromaštvo, odsustvo demokratske tradicije i odgovornosti sprečava suštinsku demokratizaciju Srbije i svodi je samo na formu bez ikakvog sadržaja. Unifikacija Evrope povećava distancu sa Balkanom, jer su njihovi standardi za Balkan uglavnom sve više nedostižni. Reklo bi se da nema suštinske prosvetećenosti neophodne za prihvatanje evropskih standarda. Zahtevi koji su postavljeni pred ova društva (tržište i vladavina prava, pre svega) uvode ih u dalju radikalizaciju, zbog nesposobnosti za stvarnom modernizacijom. Stoga, kako kaže Zbignjev Bžežinski, za sustinski preobražaj ovih društava potrebno je "istorijsko strpljenje". Svojim otporom promenama Srbija ceo region drži kao taoca. Radikalizacija Srbije je logičan rezultat ratne politike i otpora suočavanju.

Ekonomске reforme su nakon izvesnog pomaka u prethodnoj godini gotovo zaustavljene nakon ubistva Zorana Đinđića. Privatizacija je možda jedini reformski proces koji nije zakazao u prošloj godini. Ambiciozni plan ministra Aleksandra Vlahovića, o prodaji hiljadu preduzeća, ostvaren je u potpunosti, što je tri puta više nego u prethodnoj godini. Od prodaje je zarađeno milijardu i 240 miliona eura, a novi vlasnici su se obavezali da u kupljena preduzeća investiraju više od 700 miliona eura, te da za socijalni program obezbede više od 275 miliona eura. Proces privatizacije je, međutim, osporen na isteku mandata Vlade. Osim čelnika sindikata, koji su zahtevali da se do dolaska nove vlade stavi moratorijum na privatizaciju (što je dobijeno), mnogo ozbiljnija kritika došla je od strane Saveta za borbu protiv korupcije, organa koji je osnovala sama Vlada Srbije. Međutim, izveštaj tog Saveta

³ Nikola Pavičić, privrednik, u izjavi za "Ekonomist", 6. oktobar 2003.

⁴ "NIN", decembar 2003.

pokazuje da su se njegovi članovi bavili pitanjima koja ne spadaju u njihovu nadležnost, što ukazuje na to da su kritike više ideološkog i demagoškog karaktera.

Uz podršku sa vrha, Srpska pravoslavna crkva se i tokom prošle godine otvoreno nameće kao vrhovni i moralni i ideološki arbitar, počev od vaspitanja dece i omladine, do sveukupne kulturne i civilizacijske orijentacije društva. Vrednosti koje promoviše odlikuju se krajnjom arhaičnošću, kolektivizmom, antizapadnjaštvom i ksenofobijom, dok je način na koji ih promoviše obeležen visokim stepenom netolerancije, pa čak i agresivnosti.

Ekstremna netrpeljivost prema svemu što dolazi iz zapadnog kulturno-civilizacijskog kruga jedna je od najznačajnijih poruka koje SPC šalje svojim vernicima. U tome je SPC u potpunosti dosledna svom življenom idolu, vladiki Nikolaju Velimiroviću, koji je u novijoj istoriji Srbije video zaveru Zapada smišljenu da se tek "oslobođena srpska raja pretvori u raju trulog Zapada".

Ovakvoj ulozi Crkve na ruku idu i događaji na političkoj sceni u Srbiji, pre svega, diskreditacija prethodne vlade, njeno obaranje i ishod decembarskih parlamentarnih izbora. Pobednička koalicija je na izborima i inače promovisala Crkvu kao svog saveznika u obaranju Slobodana Miloševića i podsticala njene aspiracije na značajniju društvenu ulogu. Sve ukazuje na opštu klerikalizaciju i težnju SPC da preuzme vodeću društvenu i političku ulogu. Da je tako, pokazuje i njen angažman u Republici Srpskoj, Crnoj Gori i na Kosovu. Posebno je važna njena uloga u Makedoniji, jer još uvek traje spor oko autokefalnosti Makedonske crkve. Ako se uzme u obzir da se pravoslavna crkva identifikuje sa nacijom, onda je spor sa Makedonskom crkvom u suštini spor oko priznavanja makedonske nacije. Otuda SPC zajedno sa armijom ima posebno mesto u održavanju iluzije da će se u bliskoj budućnosti povratiti srpske etničke teritorije koje će se, kada se promene međunarodne okolnosti, ujediniti sa Srbijom.

Vojska je još uvek ključni faktor u određivanju političkih zbivanja u zemlji. Ionako glomazna, Vojska se danas nalazi na istorijskom raskršću: da li da krene ka *Partnerstvu za mir*, što podrazumeva radikalni preobražaj i prihvatanje kolektivnog sistema bezbednosti, ili da se opredeli za tradicionalizam, odnosno za zadržavanje dosadašnjeg individualnog modela odbrane i bezbednosti i oslanjanja na vlastite snage. Vojska je dodatno opterećena teškom ratnom hipotekom, a svoju nesposobnost za suočavanjem i pročišćavanjem kompenzira traganjem za vlastitim identitetom u pravoslavno-ratničkoj tradiciji, što izuzetno pogoduje nacionalističkim idejama.

Nakon formiranja nove Državne zajednice Srbija i Crna Gora, i promenom Vrhovnog saveta za odbranu, vojska je izgubila svog zastupnika, predsednika SRJ, Vojislava Koštunicu. Za novog ministra odbrane bio je predviđen Zoran Živković, ali je ubistvo premijera Đinđića nametnulo drugačija kadrovska rešenja. Istovremeno, međutim, nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, Vojska je podvrgnuta jakim pritiscima međunarodne zajednice i intenzivnim pripremama za priključenje Partnerstvu za mir. Sprečen je vojni

puč, nakon ubistva premijera, mada su pučisti ostvarili svoje ciljeve. Međutim, vojska je od tada pod stalnim nadzorom međunarodne zajednice.

U četvrtoj godini transformacije (velikog čišćenja) *policije i tajne službe* od pogubnog nasleđa miloševićevskog i postmiloševićevskog (podzemnog) režima došlo je do otvorenog obračuna "združenih" snaga mafijaša kolumbijskog tipa, ratnih profitera i zločinaca sa reformskom i proevropskom strujom u policiji i uopšte u Srbiji koju je predvodio dr Zoran Đinđić. "Združene" snage su preduhitrile legalne i lojalne Vladi dr Đinđića snage (većinske) u policiji i Bezbednosno informativnoj agenciji (u manjini) i ubile premijera, kao prvi i najvažniji korak u izazivanju haosa i realizaciji državnog udara. Vlada je morala da reaguje zavođenjem vanrednog stanja i aktiviranjem "Sablje", najveće policijske akcije u novijoj istoriji Srbije.

"Sablja" je na najbolji način pokazala snagu policije kada joj se "odvežu ruke" ali i većinu njenih slabosti koje su čisto policijske (loši i po raznim linijama uticaja podeljeni kadrovi u svim delovima komandne vertikale, "stare veze" sa mafijom, zastarela tehnika...) ali i slabosti (korumpiranost) drugih, pratećih institucija i organa, prvenstveno pravosudnih. Policija je u akciji "Sablja" dobila prvu rundu u obračunu sa organizovanim kriminalom, ali samo na funkcionalnom, policijskom, nivou. Što se tiče strukturalnog obračuna sa mafijom u Srbiji, rezultati su beznačajni: prvi (finansijski) i drugi (politički) nivo neuspelog državnog udara marta 2003. ostali su van domašaja policije i tajne službe i "krug" je zatvoren na trećem nivou gde "sede" i čekaju presudu (ili su u begu) puki izvršioци. To je razočaralo (demoralisalo) mnoge policajce koji su učestvovali u "Sablji" jer su mislili da je, napokon, došao trenutak obračuna sa svemoćnom mafijom.

Policija i tajne službe su, izgleda, "završile" posao i nastavile sa transformacijama (zapčetim 5. oktobra 2000.) na putu ka savremenoj, proevropskoj policiji, servisu građana. Promene, kadrovska čišćenja i parlamentarna kontrola zakonitosti rada, dešavaju se i u Bezbednosno informativnoj agenciji i drugim službama (Vojska i MIP) ali zasad su "stidljive", jer čekaju da vide koji kurs će zauzeti nova Vlada. Ključni problem nije rešen: finansijska i politička mafija ne samo da postoji već smišlja (i realizuje) način da i formalno vlada Srbijom.

Kosovsko pitanje je i tokom 2003. zadržalo veoma visok prioritet u političkoj retorici Srbije. Njegova uloga u srpskom nacionalnom programu kao sredstva, a ne cilja nacionalnog projekta, ponovo je aktuelizovana. Početkom 2003. ponovo je, preko Kosova, otvoreno pitanje državnih granica na Balkanu. Srbijanski političari su na insistiranje Albanaca na nezavisnosti Kosova, zapretili da će Srbija zatražiti novi Dejton i sveukupno redefinisavanje granica na Balkanu. Nebojša Čović, potpredsednik Vlade, izjavio je da "ako su oni (Albanci) za nezavisnost, mi (Srbi) smo za podelu Kosmeta". Na pretpostavljenu, a sve izvesniju, dilemu, ponudu, da Srbija bira "između Kosova i Evrope", Čović odgovara da "razgovor o nezavisnosti Kosova ne dolazi u obzir i ako je cena ulaska u EU nezavisno Kosovo - hvala lepo, nećemo

ući u EU". I pored nemoći srpske političke elite kada je Kosovo u pitanju, insistira se na staroj matrici. U suštini su na sceni dva suprotstavljena pristupa: scenario međunarodne zajednice koji je još uvek u fazi definisanja, a koji neumoljivo postavlja svoj okvir; i onaj srpski, koji ne priznaje i ne prihvata novu realnost koja će u krajnjoj liniji uticati na konačni status Kosova.

Mark Grosman, treći čovek američke diplomatije, prilikom nedavne posete Evropi najavio je i vremenski okvir za rešavanje kosovskog pitanja, koji će, po svemu sudeći, biti 2005, jer se SAD žure da smanje svoje vojno prisustvo u regionu. Beograd očigledno nije pripremljen za tako kratak rok, jer je kosovskim problemom zamagljivao svoju nesposobnost da rešava unutrašnje probleme Srbije.

Osnovno pitanje koje se postavlja pred tranzicione vlade jeste *reforma sudstva* i, shodno tome, pokretanje sudskih postupaka protiv onih koji su se ogrešili o ljudska prava. Za Srbiju je taj problem trostruko veći zbog raspada bivše Jugoslavije, ratova koje je vodila i procesa dekomunizacije čitavog sistema. U najvećem broju slučajeva tranzicije iz autoritarnih režima, pravosuđe je bilo kompromitovano kao deo starog režima, jer je sprovođilo represivnu politiku zaogrnutu u pravo.

Miloševićeva vladavina ostavila je duboki trag na čitav sistem, a posebno na pravosuđe. Odgovornost za odsustvo tranzicije u oblasti pravosuđa, svakako snosi i Ministarstvo pravde i ministar Vladan Batić. Iako je nesporno da je u ovoj oblasti učinjeno mnogo više nego što najveći broj nosilaca pravosudnih funkcija to želi javno da prizna (povećanje plata sudijama i tužiocima, tehničko opremanje sudova i rekonstrukcija zgrada, osnivanje specijalnih odeljenja za borbu protiv organizovanog kriminala i ratnih zločina itd.), očigledno je da je Ministarstvo pravde učinilo veoma malo na reformi zakonodavstva, te da je izostala inicijativa za izradu nekih od najvažnijih zakona u pravnom sistemu, kao što je, na primer, slučaj sa gotovo svim procesnim zakonima. Sa druge strane, nije učinjeno dovoljno na tome da se dosledno sprovedu zakoni koji su doneti, niti da se spreče nepovoljne posledice stupanja na snagu nekih odredbi za koje još nisu bili ispunjeni svi tehnički i materijalni uslovi. Tako se dogodilo da Ministarstvo pravde dva puta dočeka potpuno nespremno stupanje na snagu odredbi o promenjenoj sudskoj nadležnosti.

Tokom 2003. godine izmenjen je set zakona kojim se definišu nadležnosti i položaj pravosudnih organa (Zakon o visokom savetu pravosuđa, Zakon o javnom tužilaštvu i Zakon o sudijama). Izmenama ovih zakona nastavljen je trend ukidanja nezavisnosti i ograničavanja sudske vlasti uz istovremeno povećanje uticaja zakonodavne, a posebno izvršne vlasti na rad pravosudnih organa. Uvođenje vanrednog stanja u Srbiji 13. marta 2003. godine zbog ubistva premijera Zorana Đinđića i ovlašćenja koja su na osnovu vanrednog stanja dobili pojedini državni organi, još više je podstaklo i ogolilo ovaj trend.

Odnosi Srbije i Crne Gore su i dalje na silaznoj liniji, a državna zajednica *de facto* ne funkcioniše. Partije koje su pobedile na decembarskim izborima imaju

znatno drugačiji stav prema Beogradskom sporazumu, posebno nakon obavljenog popisa koji je pokazao da se Crnoj Gori broj Srba znatno povećao i da ih ima 30 posto. Zato se može očekivati njihov angažman na centralizaciji državne zajednice. SPC je imala aktivnu ulogu u pripremi popisa i mobilisanju stanovništva da se izjasne kao Srbi. Podatke o nacionalnoj strukturi svako čita na svoj način, a to posebno važi za političke stranke. Opozicione stranke (prosrpske) tumače rezultate kao "krah separatizma" u Crnoj Gori, dok vladajuće stranke izjavljuju da je Crna Gora "bila i ostala građanska država ma kako se zvali njeni stanovnici". Ključni problem državne zajednice je pitanje "harmonizacije". Vlada Srbije je usvojila Nacrt zakona o Akcionom planu harmonizacije ekonomskih sistema Srbije i Crne Gore, međutim, u tome se nije daleko odmaklo, pre svega na planu harmonizacije carinskog sistema.

Proces normalizacije u regionu na kojem je insistirala međunarodne zajednica je u protekle tri godine dao značajne rezultate. Čak i nakon ubistva premijera Đinđića regionalni lideri su pokazali visok stepen solidarnosti sa srbijanskom Vladom. Ne samo da su skoro svi prisustvovali sahrani premijera, već je njih nekolicina učinilo niz gestova koji su pokazali da Srbiju percipiraju kao značajan faktor stabilnosti regiona. Tako je hrvatska vlada odmah nakon ubistva premijera suspendovala vizni režim, što je imalo veliki psihološki uticaj na odnose dve zemlje. Međunarodna zajednica je takođe pokazala veoma visok nivo solidarnosti, te je u toku vanrednog stanja, što je presedan, Srbija primljena u Savet Evrope.

Nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, privredne reforme su gotovo potpuno zaustavljene, što je i bio cilj atentatora i naručilaca atentata. Napori Vlade, mada su neki od njih izazivali oprečne reakcije, dali su neke početne rezultate na tom planu. Neki stručnjaci iz G17 Plus, koji su učestvovali u definisanju te politike, posebno na spoljnotrgovinskoj liberalizaciji, završili su kao njeni najžešći kritičari, odnosno na poziciji ekonomskog patriotizma. Retorika egalitarističko-etatičke orijentacije dobila je na zamahu u predizbornoj kampanji za parlamentarne izbore, što najavljuje da će država ponovo preuzeti brigu u rešavanju socijalnih i ekonomskih problema.

Ogromne tenzije između političara i novinara u 2003. godini posebno su se zaostriale, a uticaji različitih interesnih grupa, struktura i institucija na *medije* došli su do punog izraza. Najteže sporove u odnosima između vlasti i medija izazivalo je imenovanje članova Saveta za radiodifuziju koji ima veoma važne nadležnosti u regulisanju pitanja koja se tiču elektronskih medija. U višemesečnoj krizi u vezi sa Savetom za radiodifuziju, ni vlast ni predstavnici medija nisu pokazali spremnost za kompromisno rešenje. Spor oko Saveta za radiodifuziju pokazao je i nameru pojedinih interesnih grupa izvan vlasti da opstruiraju proces ustanovljenja tog regulatornog tela. Još nije donet Zakon o slobodnom pristupu informacijama što je jedan od najbitnijih uslova za nezavisno i istraživačko novinarstvo.

U vreme vanrednog stanja, uvedenog nakon ubistva premijera Đinđića, medijske slobode su bile delimično ograničene, a urednici glavnih medija

morali su svakodnevno da idu na brifinge u Vladu Srbije. Tada su zabranjeni listovi "Identitet" i "Nacional". "Identitet" su finansirale osobe protiv kojih je podignuta optužnica za ubistvo premijera, a glavni i odgovorni urednik lista uhapšen je za vreme akcije "Sablja". U vreme vanrednog stanja donet je i Zakon o javnom informisanju, pri čemu je izbegnuta javna rasprava o pojedinim važnim amandmanima poslanika koje je Vlada podržala, što je izazvalo negodovanja predstavnika medija.

Iako je država nakon "petog oktobra" učinila značajne korake u pravcu *promocije ljudskih prava*, unapređenja standarda i implementacije kroz samu praksu, različiti oblici diskriminacije i netolerancije prema manjinskim grupama svakodnevno su prisutni. Iako se možda ređe manifestuju kroz ekstremne situacije i izrazito brutalna ponašanja, što je bio slučaj u vreme prethodnog režima, preživeli su kroz suptilnije i perfidnije forme izražavanja. Na udaru rasne diskriminacije uvek su pripadnici Roma, i to u gotovo svim oblastima društvenog života; rasna diskriminacija i dalje prati i veliki broj Kineza koji žive i rade u Srbiji, mada je ekonomska korist umnogome akumulirala nekadašnju otvorenu netrpeljivost prema njima; razni vidovi diskriminacije prema ženama, nacionalnim manjinama, izbeglicama, hendikepiranim osobama itd., neretko se u javnosti i ne doživljavaju kao diskriminatorско ponašanje, što ukazuje na urgentnu potrebu edukovanja stanovništva i veću intervenciju od strane državnih institucija, javnih ličnosti i NVO. Osim toga, državni aparat, odnosno institucije, devastirane su i veoma slabe. S jedne strane, povezane su sa organizovanim kriminalom, a, s druge, što u datim okolnostima imaju malu ponudu, pogotovo kada je u pitanju socijalna i ekonomska bezbednost građana.

Tranzicija u društvima kao što je Srbija ima svoje limite upravo zbog karaktera društva koje teško prihvata novi koncept vrednosti, promovisan i iskazan preko Saveta Evrope, OEBS i EU. Taj koncept se doživljava kao zapadni implant koji se prihvata samo mehanički. Otuda i monitoring ljudskih prava ima ograničeni domet, jer se ne ulazi u suštinu samog društva, njegovih vrednosti, ograničenja i predrasuda. Kao reakcija na takav koncept javlja se otpor i negacija svega što dolazi sa Zapada. Stremi se zatvaranju i samoizolaciji i glorifikovanju vlastitog etniciteta.

Da bi mediji i kultura dali suštinski doprinos u promovisanju novog Balkana, neophodno je negovati intelektualne slobode, rasprave o svim ključnim pitanjima i istraživanjima. U tom smislu od pomoći bi mogle da budu unutrašnje snage, istina veoma slabe, koje bi iznutra promovisale vrednosti koje su, za sada, samo nametane spolja. Haški tribunal će sigurno biti nezaobilazan u svim promišljanjima budućnosti, posebno u Srbiji. Saznanja koja se kumuliraju u Hagu već su ogroman teret za srbijansko društvo, neka vrsta ogleдалa koje se negira i zaobilazi. Srbija ne može graditi svoju budućnost na lažima. U tom smislu, mediji, koji su deo te šire slike Srbije i koji reflektuju sve njene probleme i zablude, nisu u stanju da u ovom trenutku igraju tako važnu i nezaobilaznu ulogu kao što bi trebalo.

Međunarodna zajednica, i pored svih napora da stabilizuje Srbiju i od nje napravi lidera na Balkanu, nije uspela da sagleda karakter promena 5. oktobra, kao i onih nakon ubistva premijera Zorana Đinđića. Shodno tome nije uspela da konsoliduje proreformske snage koje su ostale razbijene i do kraja 2003. potpuno marginalizovane. Prihvatanjem teze o "demokratskom nacionalizmu" međunarodna zajednica je u suštini pristala na normalizaciju konzervativnog etničkog nacionalizma, koji po definiciji opstruira svaku liberalizaciju. Osnovne odlike srpskog konzervativizma su: totalno odsustvo ekonomskog mišljenja i u tom smislu opredeljenja za razvoj; odsustvo političkog pluralizma; shvatanje demokratije kao anarhije; ksenofobičnost.

Zaključci:

- Reformski napor u Srbiji zaustavljeni su ubistvom premijera Zorana Đinđića, a decembarški parlamentarni izbori doveli su do ugrožavanja nivoa ostvarenih napredaka nakon 5. oktobra;
- Prošlogodišnji događaji su omogućili da se tradicionalni konzervativizam ponovo učvrsti kao dominantna politička opcija koju karakteriše antievropejstvo i nerazumevanje savremenih tokova i civilizacijskih vrednosti;
- I pored pokušaja reformi u vojsci, glavna opstrukcija promenama je armijski vrh. Osim vojske, Srpska pravoslavna crkva predstavlja najjače uporište konzervativnim snagama, imajući u vidu jaku vezu između Crkve i države u Srbiji i njene aspiracije u političkom i društvenom životu;
- Pobeda Demokratske stranke Srbije i Srpske radikalne stranke na decembarskim izborima ukazuje na to da će se nastaviti politika konzervativizma, što se posebno prelama preko debate o novom ustavu, rešavanju kosovskog i vojvođanskog pitanja, saradnji sa Haškim tribunalom, odnosu prema državnoj zajednici i odbijanju suočavanja sa neposrednom prošlošću.
- Orijentacija koja je pobedila na izborima usmerena je na onemogućavanje alternative i gušenje intelektualnih sloboda;
- Ovakav institucionalni okvir suštinski je u suprotnosti sa konceptom ljudskih prava, a time i sa svim međunarodnim konvencijama kojima se ona garantuju, i sužava prostor za ostvarenje građanskih, političkih i manjinskih prava.
- Saradnja sa Haškim tribunalom je imperativ ne samo zbog uspostavljanja odgovornosti i pravičnosti, već i zbog koncepta vrednosti koje Tribunal i sistem UN u celini zastupaju.

Preporuke:

- Imajući u vidu antireformski i antievropski konzervativizam, koji je pobedio osamdesetih, neophodno je menjati kulturno-vrednosni obrazac kroz intenzivno obrazovanje i podizanje društvene svesti, posebno mladih generacija;
- Neophodno je stvoriti novu koaliciju za reforme koja bi uporište imala u zajedničkom programu svih liberalnih snaga;
- Potrebno je koncipirati sveobuhvatni program za suočavanje društva sa neposrednom prošlošću u kojem bi učestvovao što širi front društvenih i političkih snaga koje korespondiraju sa savremenim civilizacijskim vrednostima i moralnim konstantama;
- Za ostvarivanje ovih ciljeva potrebni su profesionalni i odgovorni mediji i puno poštovanje konvencija, pre svega, Saveta Evrope, koje su odnedavno postale međunarodna obaveza svih nivoa društva i vlasti.

Prevladavanje prošlosti: Normalizacija i relativizacija zločina

Jedan od osnovnih moralnih problema srbijanskog društva je odsustvo spremnosti za suočavanjem sa nedavnom prošlošću, ratovima i ratnim zločinom. Suočavanje je premisa političke slobode, a time i demokratizacije, jer samo svest o krivici vodi ka svesti o solidarnosti i odgovornosti. Osim tog unutrašnjeg limitirajućeg faktora za iskorak ka evropskim civilizacijskim dostignućima, to je istovremeno i glavna prepreka stabilizaciji odnosa sa susedima i obnovi poverenja u regionu. Da bi takav projekat bio efikasan mora biti proklamovan kao državna politika oko koje bi bio postignut nacionalni konsenzus. Sa Srbijom to nije slučaj, pre svega zbog nespornosti srpskog društva, prvenstveno elitâ da prihvate deo sopstvene odgovornosti za zbivanja u poslednjoj deceniji prošlog veka, što se najbolje vidi kroz odnos prema Haškom tribunalu i, posebno, prema suđenju Slobodanu Miloševiću. Rezultati jednog od najozbiljnijih istraživanja koje je 2002. sproveo sociolog Vladimir Ilić, profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, pokazuju da pozitivan stav prema Tribunalu ima tek 17 posto građana Srbije, 19 posto ih je neodlučno, dok negativan stav izražava čak 64 posto građana Srbije – gotovo dve trećine.

Poraz i izostanak bilansa onoga što se desilo u protekloj deceniji, neodustajanje od velikodržavnog projekta, kriza identiteta i frustracija, doveli su do revitalizacije tradicionalnog konzervatizma. Decembarški izbori su na neki način pomogli da se sagleda pravo stanje u Srbiji. Da bi se razumeli ovakvi izborni rezultati, potrebno je analizirati ne samo situaciju od "petog oktobra", nego i sagledati Srbiju kroz ceo XX vek – pre svega njen odnos prema obe Jugoslavije i prema temeljnim vrednostima zapadnog demokratskog sveta, kao što su tržišna privreda, vladavina prava i odnos prema manjinama. Ako se to ima u vidu, jasno je da je i današnja Srbija, kao uostalom i u toku gotovo čitavog XX veka, duboko protiv Zapada. Dakle, radi se o orijentaciji protiv reformi koje su samo u poslednjih petnaest godina dva puta odbijene. Prvi put antibirokratskom revolucijom i rušenjem saveznog premijera Ante Markovića, a drugi put nedavnim ubistvom premijera Zorana Đinđića. Srbija je u fazi

lutanja, bez pravog usmerenja i vizije, opredeljenja prema Hagu, prema nedavnoj prošlosti i izgradnji društvenog sistema.

Deset godina postojanja Haškog tribunala i gotovo dvogodišnje suđenje Slobodanu Miloševiću promenilo je percepciju ove institucije u Srbiji u pogledu njene relevantnosti. I pored organizovane kolektivne amnezije srpske elite nisu mogle da spreče prodiranje sve poraznijih informacija o delovanju Miloševićevog režima na području bivše Jugoslavije. Zato je *borba za interpretaciju istorije* postala nova forma srpskog nacionalizma, čiji je cilj relativizacija odgovornosti i deetnifikacija žrtve. Na tom poslu je danas angažovana i srbijanska alternativa¹ koja je tokom poslednje decenije svojim antiratnom stavom stekla moralnu i finansijsku podršku sveta. Njen nastup je sofisticiraniji, jer se polazi od činjenice da su Srbi odgovorni za neke zločine, ali da su i druge strane činile isto.

Manji deo antiratne alternative (neke NVO i pojedinci) aktivno radi na obradi nedavne prošlosti. Razlika između ove dve grupe unutar antiratne alternative najbolje su se videli u polemici koja je vođena u nedeljniku "Vreme" povodom teze da se u Srbiji svakodnevno suočavamo sa dva problema – "jedan je uopštavanje i relativizacija zločina, a drugi je odnos prema Haškom tribunalu. Kako zločin postaje sve očigledniji i kako su dokazi sve dostupniji, elita sve organizovanije čini napor da se zločin ne samo relativizuje već i deetnifikuje". Ovom temom se bave i brojna udruženja² tzv. patriotskog bloka, pre svega udruženja za odbranu optuženih poput Slobodana Miloševića, Veselina Šljivančanina, Ratka Mladića i Radovana Karadžića.

Ovakve i slične polemike, u kojima se suočavaju različita viđenja prošlosti, poželjne su, mada je viđenje koje zastupa deo alternative stalno na udaru organizovanih kampanja. Prevladavanje prošlosti može se voditi na bezbroj načina: kroz ćutanje, amneziju, poricanje, osećanje krivice, relativizovanje, stid, sramotu, traumatu, senke prošlosti.³ Prevladavanje prošlosti, ili nezaborav, na Balkanu bi mogao da bude produktivan. Todor Kuljić smatra da "nacionalni zločini treba da ostanu živa rana". Po njemu "prevladavanje prošlosti nije proces koji treba da vodi izmirenju sa zločinima i oprost, već procesu učenja kako da se živi sa sećanjem na to da su zločini deo naše istorije i našeg grupnog identiteta, i da zapravo ništa ne može da nas izmiri sa tim delima".⁴

U Beogradu deluje nekoliko organizacija koje se bave neposrednom prošlošću, poput Dokumentacionog centra "Ratovi 1991–1999". Osnovao ga je Radio B92 2002. godine, ali se Centar brzo osamostalio sa idejom da sakuplja i sistematizuje dokumentarnu građu i rezultate dosadašnjih istraživanja o

¹ Misli se pre svega na brojne NVO, istaknute pojedince, Beogradski univerzitet i brojne tzv. nezavisne medije iz Miloševićevog perioda.

² Udruženja ili odbori za zaštitu lika Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Šljivančanina i mnogih drugih osumnjičenih za ratne zločine.

³ Todor Kuljić, "Pravdanje novih početaka", "Danas", 22. septembar 2003.

⁴ Isto.

uzrocima i načinu vođenja ratova na teritoriji bivše Jugoslavije. Centar je do sada organizovao brojne tribine u Beogradu i još četiri veća grada u Srbiji. Osim toga, jedna od najznačajnijih organizacija koja se bavi prikupljanjem svedočanstava je Fond za humanitarno pravo, koji je od nedavno osnovao i sopstveni Centar za dokumentaciju. Ova organizacija je od svog nastanka prikupljala svedočanstva i dokumentaciju o kršenju humanitarnog prava. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji već nekoliko godina radi na projektu "Suočavanje sa prošlošću" u okviru kojeg je do sada izdao više od 80 publikacija i snimio dokumentarni serijal "Pogled u prošlost: Srbija 1995–1991". RTV B92 redovno prenosi suđenje Slobodanu Miloševiću, ali i emituje specijalni program pod nazivom "Istina i pomirenje". Centar za kulturnu dekontaminaciju je jedna od retkih institucija koja je otvorena za sadržaje koji se odnose na suočavanje. Osim toga, u okviru Ministarstva pravde postoji Komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji ima za cilj utvrđivanje činjenica od 1990. do danas.

Komisija za istinu i pomirenje, koju je 2001. godine osnovao Vojislav Koštunica, tada predsednik SRJ, zamišljena je kao glavni instrument reinterpretacije nedavne prošlosti. Umesto konstruktivnog sučeljavanja različitih viđenja prošlosti, koje bi izoštravalo istinu, Komisija je svoje ciljeve definisala na tragu projekta SANU, odnosno projekta koji je i doveo do rata. Polazeći od iste argumentacije i istih pretpostavki, članovi Komisije su celokupnu energiju fokusirali na relativizaciju odgovornosti. Komisija bi, kako je to rekao Svetozar Stojanović, trebalo najpre da utvrdi istinu o razbijanju SFRJ, jer je to ključno pitanje, zatim da odgovori na pitanje njenog nasilnog razbijanja, dok bi se njen treći zadatak odnosio na kompleks moralnog, političkog, pravnog i krivičnog aspekta tog celog prostora⁵. Međutim, ideja da se rad Komisije organizuje kroz ispovesti žrtava sa svih strana nikad nije realizovana, jer, kako kaže njen koordinator Aleksandar Lojpur, "nismo sigurni da u ovom momentu uživamo dovoljan stepen poverenja organizacija žrtava iz BiH, pre svega bošnjačkih, da bismo mogli da računamo na njihovu saradnju". Pored akademika, na ovom projektu deluje Beogradski univerzitet, pre svega Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka i Filozofski fakultet, kao i deo antiratne alternative, mediji i Srpska pravoslavna crkva.

Pitanje interpretacije proteže se i na postoktobarsku situaciju u Srbiji, kao i na nedavne izbore. Stoga se kritikuju svi oni koji zbog "svoje provincijalne servilnosti prema odlučujućim spoljnim silama" govore o "dominaciji ekstremizma" u Srbiji. Radi se, kako kaže Svetozar Stojanović, o "neuravnoteženosti autora" koji su i sami svojevrsni "(meta)ekstremisti". Međutim, on smatra da je i Zapad odgovoran za situaciju u Srbiji zbog "pretnji i ultimatumata koji su postali kontraproduktivni". Dalje, Stojanović kaže da, "ukoliko Zapad nastavi sa ucenama, neće moći da izbegne političku i moralnu odgovornost za verovatno antizapadno preokretanje našeg biračkog tela".

⁵ "Borba", 3.jun 2002.

Svetozar Stojanović isto tako smatra da je "naša zemlja, zbog tuđih, a ne samo svojih grešaka, platila životom jednog premijera i uvođenjem vanrednog stanja da bi se spasla", te da je na izborne rezultate uticala i činjenica da najveći deo Srba ima "negativno mišljenje o Haškom sudu, a krajnje negativno o njegovom Tužilaštvu"⁶. "Normalizacija" nacionalizma Vojislava Koštunice, a potom i Tomislava Nikolića, samo je zamaglila pravo stanje stvari, što je i bio cilj beogradske politike, posebno pred svetskom javnošću. Na delu je svojevrсна "racionalizacija" koja se kreće od negiranja zločina i negiranja postojanja velikosrpskog nacionalnog projekta do prebacivanja celokupne odgovornosti na komunistički režim. Reč je o trendu koji ukazuje da se nije odustalo od etničkog koncepta države.

Novinarka "NIN"-a Ljiljana Smajlović je verovatno najpreciznije definisala o čemu je zapravo reč. Ona kaže da "postoji jedan centralni nesporazum i bitni suštinski nesporazum između Srba i Haga, odnosno između bilo koje nacije o čijoj bi se, na neki način, istoriji i sudbini ili politici rešavalo negde daleko od zemlje". Naime, radi se o, kako ona kaže, srpskom viđenju onoga šta se dešavalo u poslednjih petanest godina i zapadnom viđenju ili viđenju glavnog dela međunarodne zajednice. "Ta dva viđenja su prilično bitno suprotstavljena i naprosto, kakav god da je sud, gotovo nema načina da se te dve verzije usklade na srpsko zadovoljstvo."⁷

Svet je želeo da veruje da je Srbija posle "petog oktobra" 2000. drugačija i da poseduje demokratski potencijal za promene. EU i SAD su uložili ogromna sredstva kako bi se stvorio manevarski prostor za reforme. Međutim, svet je propustio priliku da sagleda i stanje srbijanskog društva, odnosno da inicira neku vrstu suočavanja. Nije iskorišćen potencijal Haškog tribunala da se otvore i moralna pitanja društva. Saradnja sa Haškim tribunalom odvijala se pod pritiskom i bila je komercijalizovana: mi vama optuženika, vi nama finansijsku podršku. To je dovelo do svojevrsnog cinizma koji sprečava ozbiljno otvaranje pitanja neposredne prošlosti. Svaki takav pokušaj, makar dolazio i sa "marginama", bio je na udaru kampanja, defamacija i denuncijacija. Svet je bio zatečen rezultatima poslednjih izbora, ali su mu oni i otvorili oči za neka pitanja na koja do sada nije obraćao pažnju. Na primer, na pitanje ovdašnjeg nacionalizma, odnosno konzervativizma i svojevršne arhaizacije Srbije. Tek su poslednji vanredni parlamentarni izbori ukazali na ozbiljnost radikalizacije u Srbiji, te je na parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope, generalni sekretar Valter Švimer, upozorio da su u "Srbiji u porastu nacionalističke, radikalne i antisemitske partije"⁸. U Evropskom parlamentu su se čule i ocene da je "značajno mešanje crkve u politički život", dok su mnogi parlamentarci izrazili zabrinutost zbog činjenice da su haški optuženici bili na izbornim listama,

⁶ Svetozar Stojanović, "Glasanje iz protesta", "Politika", 20. januar 2004. i članak "Iskušenja novih vlasti".

⁷ Ljiljana Smajlović, Radio Free Europe, 1. februar.2004.

⁸ Švimer: Narod Srbije razočaran u političare", "Danas", 28. januar 2004.

ukazujući da to "pokazuje manjak odgovornosti političkih subjekata"⁹. Zanimljivo je da su neki predstavnici Jevrejske zajednice demantovali postojanje antisemitizma u Srbiji, dok su drugi, opet, ukazivali da takvih pojava ima.

Akademici koji su dali svoj autoritet i legitimaciju Miloševićevom ratnom projektu sada definišu okvir i daju ključ za tumačenje ratova 1991–1999. Tako akademik Veselim Đuretić kaže da "Drugi svetski rat još nije završen" i da je stoga "neminovna nova međunarodna konferencija o Jugoslaviji". On smatra da bi međunarodna zajednica "ako želi završiti ovaj rat, morala zatražiti potpisivanje mirovnog ugovora između Nemačke i zemalja bivše Jugoslavije, odnosno da stvori uslove da Nemačka plati svoj deo reparacija, a svoj deo njeni sateliti, uključujući tu i Šiptare sa Kosova". Suština ove argumentacije se svodi na to da Hrvatska i Muslimansko-hrvatska federacija u BiH ne mogu platiti odštetu Srbima, ali da mogu "sledeći primer Italijana, dug platiti teritorijama". Misli se pre svega na Republiku Srpsku, zatim na Dubrovnik, Dalmaciju i Istru, jer bi se tek na taj način "odlučno stalo na put višedecenijskom 'lavežu' čiji je cilj da Srbe zbuni mešanjem uzroka i posledica".¹⁰ Neki su sistematski pokušavali da minimiziraju ulogu SANU u promovisanju Miloševića, posebno nakon što je u haškoj sudnici u više navrata ukazivano da je njen *Memorandum* bio okvir tog projekta. Akademik Mihajlo Marković koji je bio član glavnog odbora SPS i njegova udarna ideološka pesnica, smatra da je taj dokument u Hagu iskorišćen da bi se "dokazalo kako je tobože postojala svesna namera da se ostvari dominacija Srbije nad drugim republikama i da se sprovede etničko čišćenje na onim teritorijama koje je Srbija navodno htela da prigrabi". Prema njemu, "teško je poverovati da se u današnjim međunarodnim odnosima ovakvi nemoralni metodi mogu koristiti da bi se oklevetala ne samo jedna naučna institucija i jedna vlada, već ceo jedan narod"¹¹. Argumentacija kojom je svojevremeno počeo rat ponovo se vratila u medije, pa se tako oživljava teza da je "razbijanje Jugoslavije bio stari plan, dugo čuvan i razrađivan u obaveštajnim odeljenjima Nemačke, SAD i Vatikana", te da se "Jugoslavija nije raspala, već je razbijena".¹²

Borba za interpretaciju nedavne prošlosti, uz veoma organizovano marginalizovanje svakog disonantnog glasa, nedvojbeno utiče i na percepciju Haškog tribunala kao antisrpske institucije. U tome prednjači elita koja je koncipirala i promovisala velikosrpski projekat, uz snažnu podršku dijaspora koja je, nakon odlaska Miloševića, zadužena za "popravljanje srpskog imidža" u svetu. Slobodan Galeb, biznismen iz Kalifornije, kaže da "dijaspore apsolutno negativno gleda na to što se borci za srpske interese i svi simboli takve borbe

⁹ Isto.

¹⁰ "Američka formula za Kosmet: K=K", intervju sa Veselinom Đuretićem, "Ogledalo", br.10, 22. oktobar 2003.

¹¹ "Zaustaviti propast Srbije", intervju sa akademikom Mihajlom Markovićem, "Ogledalo", br.11, 5. novembar 2003.

¹² Dejan Lučić, publicista, "Strategija ekonomskog nacionalizma", "Ogledalo", br. 14, 17. decembar 2003.

isporučuju u Hag", dodajući: "Ja ni srpskog psa ne bih dao u Hag, a kamoli generala. To je zločin prema ljudima i prema srpskoj istoriji, a ova vlast ne pomaže našem narodu nego Hagu."¹³ Ova grupacija nikada nije oprostila premijeru Zoranu Đinđiću slanje Miloševića u Hag. Đinđić je svoju odlučnost da, pored Miloševića, tamo pošalje i neke vojne, policijske i političke elite, platio životom. Strategija ove grupe je da se sačuva vojska kao institucija koliko je moguće, a odgovornost prebaci na paramilitarne formacije i eventualno svede na sporadične ispade nižeg kadra.

Slanje Slobodana Miloševića u Hag je bila tačka diferencijacije unutar samog DOS, ali i šire unutar društva. Intenziviranje saradnje dovelo je najpre do pobune Jedinice za specijalne operacije (JSO), uz podršku Vojislava Koštunice, a potom do javnog negodovanja raznih odbora i komiteta za odbranu optuženih, posebno Miloševića, Karadžića, Mladića i Šljivančanina. Ubistvo premijera je nakon vanrednog stanja *de facto* zaustavilo saradnju sa Hagom i vratilo na scenu, posebno nakon decembarskih izbora, tzv. patriotske snage. Činjenica da su se na četiri izborne liste nalazili haški optuženici već je samo po sebi bilo "normalizacija" ne samo haških optuženika kao ravnopravnih kandidata, već i uverenja da je saradnja sa Haškim tribunalom pogrešna. Poslednji izbori su bili i svojevrsni referendum u tom smislu. Telefonsko obraćanje Slobodana Miloševića srpskoj javnosti direktno iz Haga, osim što je skandalozno, pokazuje i ravnodušnost prema zločinu koji se i na ovaj način racionalizuje. Miloševićeva ključna poruka srpskom narodu o "istorijskoj obavezi da se opredeli za istinu", te da je on još pre 5. oktobra upozoravao šta će se dogoditi "ako na vlast dođu eksponenti stranih sila", bila je poziv na rušenje Vlade DOS koja je "na putu da dozvoli rasparčavanje Jugoslavije, na kojem bi Kosovo bila prva žrtva, a sve u funkciji stavljanja Balkana pod kontrolu nekih zapadnih sila."¹⁴

Patriotski blok smatra da se paralelno sa rušenjem Miloševića, protiv srpskog naroda vodi kontinuirana "kampanja slamanja duha nacije", da se to čini preko Haškog tribunala, i to "odvođenjem skoro celog političkog i vojnog rukovodstva države u Hag, pod optužbom da su ratni zločinci", zatim kroz sistematsko "uništavanje i teranje u penziju školovanog vojnog kadra, kako bi se stvorio diskontinuitet u znanju i iskustvu", kao i kroz "demontažu državne i vojne bezbednosti i njihovog pretvaranja u ekspozituru vojnih i bezbednosnih struktura NATO". Osim toga, i "kulturno-prosvetni sistem se metodički uništava kako bi se snizio obrazovni nivo srpske populacije i doveo na 'društveno dopustiv'- kao u Americi".¹⁵ Ovakve i slične teze iznose i predstavnici antiglobalističkih grupa u Rusiji. Tako je nedavne izbore u Srbiji Jelena Guskova, istoričar, ocenila kao "protest zbog nametanja odluka sa

¹³ "Otađzbina se piše srcem", "Ogledalo", br. 12., 19. novembar 2003.

¹⁴ "Ne postoji srećan prosjak ni bogata kolonija", "Ogledalo", br. 14, 17. decembar 2003.

¹⁵ Dejan Lučić, publicista, "Strategija ekonomskog nacionalizma", "Ogledalo", br. 4, 25. jun 2003.

Zapada, koje vlada bespogovorno prihvata, zbog bezbrojnih ponižavajućih uslova, pretnji i ograničavanja suvereniteta, zbog uspostavljanja sistema protektorata, niskog životnog standarda, nezaposlenosti i surovih uslova privatizacije, zbog reformi po zapadnom modelu, uništenja srpske vojske, (te zbog) stotina 'zapadnih savetnika' u svim strukturama vlasti".¹⁶

Prevladava uverenje da je Haški tribunal stvoren da bi "upravo svojom pristrasnošću obeshrabrio sve potencijalne otpore vašingtonskoj osvajačkoj i parazitskoj politici". Slikar Dragoš Kalajić kaže: "Ovdašnji kolaboracionisti atlantske okupacije bezočno lažu tvrdeći kako njihova izručenja traženih Srba Haškom tribunalu spasavaju narod od kolektivne krivice".¹⁷ Nevladine organizacije koje se bave pitanjem neposredne prošlosti na stalnom su udaru patriotskih snaga, jer, po njima, "u novoj nadnacionalnoj i naddržavnoj strukturi zapadnih društava postaju nov institucionalni faktor koji kvalitativno menja ulogu države i njenih klasičnih institucija". Dobrica Ćosić, pisac i akademik, smatra da su u "zemljama tranzicije nevladine organizacije postale faktori manipulacija, korupcije i destrukcije autohtonih identiteta nacija, osobito malih, siromašnih i zaostalih, među koje spada i Srbija". Ćosić kaže da su to "u većini slučajeva ispostave američkih i zapadnih centara moći" i dodaje: "Imamo dosta razloga za saradnju s nekim od njih, ali i za otpor onima koje su samo transmisije duhovnog i političkog potčinjavanja."¹⁸

Na nevladine organizacije se gleda kao na plaćenike koji treba u Srbiji da sprovedu "denacifikaciju". One navodno nisu ispunile očekivanja svojih zapadnih mentora. U tom kontekstu se citira neidentifikovani izveštaj stranih službi, prema kojem je gotovo neverovatna selekcija ljudi koji se bave tim poslom – naime, radi se o "užasno debelim ili isto tako mršavim ženama, iskompleksiranim i punim otrova, na momente čak i neobuzdane mržnje, lišenim ma kakvog šarma; unjkavim muškarcima poremećenih hormonalnih struktura, pripadnicima tipa koji kod Srba nema nikakve šanse; osrednjim i preambicioznim omladincima, najčešće iz urbanih subkulturnih krugova ili potpuno naivnim ili čvrsto rešenim da ovom linijom manjeg otpora, plutajući niz veliku 'svetsku vodu' postignu ono što u regularnim utakmicama ne bi mogli"¹⁹. Ovi napadi na NVO se vode preko brojnih medija, posebno onih koji imaju pretenziju da brane navodni srpski nacionalni interes, kao što su "Ogledalo", "Geopolitika", zatim listovi dijaspore poput "Zbilje", te žuta štampa, kao što su "Centar", "Nacional", "Balkan", "Kurir", "Glas javnosti" i "Ekspres politika". Međutim, takve kampanje dobijaju na težini kada se pojave na stranicama "Politike", zbog značaja koji ovaj list ima na formiranje javnog mnjenja u Srbiji. Ilustracije radi, nedavni članak Svetozara Stojanovića,

¹⁶ Jelena Guskova, istoričar, "Evropu šokirali srpski izbori", "Politika", 21. januar 2003.

¹⁷ Dragoš Kalajić, "Strpljenje i samoosnaženje", "Geopolitika", br.13, 22. decembar 2003.

¹⁸ Isti, "Saradjevati sa Evropom, očuvati identitet", iz knjige "Srpsko pitanje II", "Geopolitika", br.11, 28. jun 2003.

¹⁹ "Trojanski konji protiv nacionalista", "Ogledalo", br. 15, 31. decembar 2003.

predsednika Udruženja srpsko-američkog prijateljstva, praktično je formalizovao takav pogled na nevladine organizacije.

Posebna brigada patriotskog bloka je tužba BiH i Hrvatske protiv SCG pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu za genocid i agresiju. Međutim, akciji za povlačenje ove tužbe pridružili su se i nove vlasti, kao i istaknuti pravници koji su svojevremeno pripadali antiratnom pokretu. Tibor Varadi, pravni savetnik Ministarstva za inostrane poslove, smatra da "Međunarodni sud pravde nije nadležan za bosansku tužbu, zbog toga što SRJ u vreme podnošenja tužbe nije bila članica UN"²⁰. Ova akcija MIP naišla je na negodovanje u Hrvatskoj i BiH, ali i u nekim krugovima međunarodne zajednice. Bilo je pokušaja da se dođe i do neke nagodbe, ali to nije urodilo plodom zbog arogantnog načina na koji je vođena cela akcija. Tibor Varadi i dalje veruje da za tu tužbu nema osnova: "Međunarodni sud pravde već samom činjenicom da je sužen na genocid ne obuhvata čitav dijapazon događaja. Bilo je drama, tragedija, stradanja svih naroda, verovatno ne u istoj meri. Međutim, ako bi Međunarodni sud pravde rekao, ono što verujemo, da nije bilo genocida, onda se sve tu zaustavlja. To, naravno, ne znači da nije bilo ničega."²¹ Drugi, pak, veruju da "Međunarodni sud pravde očekuje presude Haškog tribunala kako bi imao orijentire u pogledu pomenutih tužbi Federacije Bosne i Hercegovine, te Hrvatske protiv Jugoslavije, odnosno SCG, za agresiju i genocid, u perspektivi potraživanja ratne odštete, veličine oko osamdeset milijardi eura"²². Iako su ta dva suda potpuno odvojena, smatra se da su "ti procesi ipak povezani, naročito ako je genocid u pitanju", odnosno da "svi znaju da od toga da li će Milošević biti osuđen za genocid u Tribunalu za bivšu Jugoslaviju može da zavisi i ishod tužbe Bosne i Hercegovine protiv Jugoslavije u Međunarodnom sudu pravde".²³

Zakon o lustraciji, jedan od instrumenata za prevladavanje prošlosti, takođe je bio na udaru patriotskog bloka čija je argumentacija da je "sračunat da omogućiti široko zamišljenu čistku u državnim organima, javnim službama, sredstvima informisanja, na Univerzitetu, i naročito u pravosuđu". Smatra se da je "galama o nužnosti lustracije inspirisana spolja i u zemlji zagriženo zahtevana od više nevladinih organizacija", te da se "u tim krugovima prevashodno razumeva kao neka vrsta nastavljanja u domaćoj izvedbi i dubokom zahvatu otužne priče o srpskom zločinu i kolektivnoj odgovornosti". Taj zakon je, prema delu pravnih akademskih krugova, "pravno nedopustiv, moralno nakaradan i politički neprihvatljiv", i predstavlja "uvredu za istinske žrtve komunizma" jer kažnjava samo "beznačajne služe Miloševićevog režima, a amnestira najveći broj krivaca iz vremena komunističkog terora".²⁴ Posebno je

²⁰ "Glas javnosti", 4. novembar 2002.

²¹ "Nedeljni telegraf", 17. septembar 2003.

²² Dragoš Kalajić, "Strpljenje i samoosnaženje", "Geopolitika", br. 13, 22. decembar 2003.

²³ Ljiljana Smajlović, Radio Free Europe, 1. januar 2004.

²⁴ "Lustracija - put u jednoulje", intervju sa profesorkom Pravnog fakulteta Mirjanom Stefanovski, "Ogledalo", br.2, 25.jun 2003.

na udaru kritike lustracija unutar vojske, do koje došlo nakon ubistva premijera Zorana Đinđića uz podršku NATO predstavnika. U patriotskim krugovima na to se gleda kao na način da se "vojska obezglavi kako bi se bacila u ralje nekompetentne politike, da bi je definitivno dokrajčili". General-pukovnik Radovan Radinović tvrdi da su prvi lustrirani "oni koji su imali istaknute funkcije u odbrani od agresije, što je bilo naročito nametnuto", te da je tako "vojska čišćena od dostojanstva, od patriotizma i od struke".²⁵

Relativizacija odgovornosti veoma često se iskazuje kroz tretiranje rata kao "zla koje nam se desilo" i tvrdnjama da "svi treba da shvatimo da smo nesretni ljudi ili da smo živeli u jednom nesretnom vremenu u kome smo povelili jedan rat potpuno nepotreban, porušili sami sebi sve, poubijali puno ljudi na sve strane, a zločin nema nacionalnu obojenost". Prema tome, kako to objašnjava Nebojša Čović, "svi koji su počinili zločine neka za to odgovaraju" - "mi ne treba da ulazimo u bilo kakva euforična stanja kao narod, želim da se otreznimo, želim da se probudimo". Međutim, Čović tu ne podrazumeva "posipanje pepelom po glavi", već kaže: "Ne znači da ja kao Srbin, samo zbog toga što sam Srbin, treba nešto da se stidim. Naravno, treba da budem svestan i svih naših dobrih i svih naših loših strana, i svega što je dobro i svega što je loše učinjeno. To su, naravno, radili neki drugi i velikoj meri za nas."²⁶

Priznanje Biljane Plavšić je sigurno prekretnica u dugogodišnjim naporima Haškog tribunala. Činjenica da je Biljana Plavšić izgovorila rečenicu - "Došla sam da se suočim s ovim optužbama i da poštedim moj narod, jer je bilo jasno da bi oni platili cenu bilo čijeg nedolaska", dala je Tribunalu dodatnu šansu da se učvrsti kao ključna institucija u proces suočavanja na Balkanu. Njena tvrdnja da se uverila i da prihvata "da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematskog delovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim", ruši "zid" koji su Srbi napravili oko sebe, probija zaveru ćutnje o zločinima. Posebno je važno njeno svedočenje da je Milošević bio jedan od glavnih učesnika u stvaranju i sprovođenju plana etničkog čišćenja u BiH, kao i o ulozi koju su u tome odigrali JNA i policija. Ovaj Plavšićkin čin je u srbijanskoj javnosti naišao na osudu ili prećutkivanje, i okvalifikovan je kao izdaja. Nijedan medij nije objavio sadržaj njene optužnice. Samo je dnevni list "Danas" objavio pismo direktorke Fonda za humanitarno pravo, Nataše Kandić, u kojem se citira ta optužnica. U tom trenutku malo ko je pretpostavljao da će Sud tokom 2003. uspeti da ostvari nagodbe sa još 16 optuženika koji su priznali krivicu. Kada se to desilo, bez obzira na negativne reakcije u javnosti, Haški tribunal je postao institucija koja se više nije mogla ignorisati ni u Srbiji. Radikali smatraju da je "sve masovnija pojava da Srbi kojima se tamo sudi naglo prihvataju krivicu" u suštini rezultat nagodbi,

²⁵ Dr Radovan Radinović, "Osveta braniocima otadžbine", iz izlaganja na Beogradskom forumu, "Ogledalo", br.15, 31. decembar 2003.

²⁶ Nebojša Čović (u to vreme potpredsednik Vlade), Radio Free Europe, 14. septembar 2003.

finansijske podrške porodicama i umanjениh kazni, te da je ubrzanje rada Tribunala u interesu SAD, jer su troškovi suđenja ogromni.

Bivši visoki oficir VRS *Dragan Obrenović* optužen za zločine u Srebrenici u julu 1995. priznao je krivicu za progon kao zločin protiv čovečnosti. Tužilaštvo je u skladu sa sporazumom koji je postignut sa optuženim odustalo od drugih tačaka optužnice, među kojima je i optužba za genocid.²⁷ Bivši oficir Vojske Republike Srpske *Momir Nikolić* priznao je da je kriv za ratne zločine u Srebrenici. Nikolić je, između ostalog, potvrdio da je cilj napada VRS na Srebrenicu bilo trajno proterivanje Muslimana; da je više od 7.000 muslimanskih muškaraca od 16 do 60 godina bilo ubijeno; da je prema civilima nečovečno postupano i da je njihova imovina pljačkana i uništavana²⁸. Penzionisani admiral JNA *Miodrag Jokić* priznao je da je kriv za ratne zločine u Dubrovniku 1991. godine. Jokić je u okviru nagodbe sa Tužilaštvom priznao krivicu za granatiranje Starog grada u Dubrovniku.²⁹ Ovo je ujedno i prvo priznanje da je JNA bila aktivni učesnik na srpskoj strani, što Beograd uporno negira. *Predrag Banović* je tokom rasprave koje je prethodila izricanju kazne rekao: "Laž je kako je Hag mesto za tiho ubijanje Srba... U zatvoru sam doživeo prosvećenje i smogao snagu da se suočim sa samim sobom, zbog čega sam i promenio izjavu o krivici. Proklinjem svoje ruke koje su na bilo koji način nanele bol nevinim ljudima."³⁰

Milan Babić, bivši premijer Republike Srpske Krajine, verovatno je jedan od najznačajnijih svedoka insajdera kada je u pitanju optužnica za Hrvatsku. Međutim, njegovo priznanje i obraćanje Sudu ima dodatni značaj, jer se istovremeno radi i o prvom pokajanju. U svom obraćanju Sudu zamolio je "braću Hrvate da oprostite braći Srbima", a Srbe da "ostave prošlost iza sebe". U Hrvatskoj je njegovo priznanje primljeno sa velikom pažnjom, jer u suštini potvrđuje "zajednički zločinački poduhvat" koji je podrazumevao nasilnu promenu granica i etničko čišćenje. Babić u svom obraćanju kaže: "Nevini ljudi su proganjani, iseljavani i ubijani. Žaljenje koje osećam je bol koji ću nositi do kraja života. Mogu samo da se nadam da iznoseći istinu, priznanjem krivice i kajanjem mogu poslužiti kao primer onima koji još veruju da takva nečovečna postupanja mogu biti opravdanje."³¹ Međutim, reakcije u Srbiji, kao i u svim prethodnim slučajevima priznanja, svode se na ignorisanje ili pak devalviranje takvog čina. Zdenko Tomanović, pravni savetnik Slobodana Miloševića, smatra da je priznanje Milana Babića "kajanje iz ličnog interesa", te da je "veći greh, nego greh zbog kojeg se kaje"³². Babićevo priznanje je posebno važno, jer je njime ukazao na ključnu ulogu Miloševića u planiranju etničkog čišćenja

²⁷ "Danas", 22. maj 2003.

²⁸ "Danas", 20–21. septembar 2003.

²⁹ "Borba", 28. avgust 2003.

³⁰ "Danas", 4. septembar 2003.

³¹ "Babić: Molim braću Hrvate da oprostite braći Srbima", "Danas", 28. januar 2004.

³² Izjava Zdenka Tomanovića za B92. www.b92.net

zajedno sa JNA i policijom, i na njihovu direktnu povezanost sa vojskom i policijom RSK na terenu.

Suđenje Slobodanu Miloševiću

Odnos prema Hagu najbolje ilustruje *suđenje Slobodanu Miloševiću*. Sam početak suđenja, koji se odnosio na Kosovo, u Srbiji je bio primljen sa velikim optimizmom u pogledu ishoda, jer su mediji pothranjivali osećanje da Milošević tamo dobija proces. Komentarišući početak suđenja Slobodanu Miloševiću nedeljnik "Vreme" govori o "skupu nedoraslih a loših igrača kojima je neko dodelio da igraju u dresovima namenjenim inače pravničkom timu sveta". "U toj ekipi nema velikih igrača – ili za sada vešto kriju pravnički dar, ili im je potrebno bar nekoliko godina da se zagreju za predstavu koju su sami odavno proglasili najvažnijim suđenjem na planeti, za koje su navodno odavno spremni. Ili su možda sapeti činjenicom da otkrivajući jedne masovne zločine i etnička čišćenja, istovremeno moraju da sakrivaju neke druge zločine. U stvari, ne moraju, ali su sami sebi projektovali nezahvalan zadatak da u krvavom ratnom mozaiku bivše SFRJ, koji će se slagati narednih meseci i godina u Hagu, neke kockice naprosto ne smeju da se vide. Njemu (Miloševiću) koji je navikao da razgovara sa Holbrukom, Olbrajtom ili lordom Karingtonom, svakako teško pada da se naganja s anonimnim svedocima koje je ponekad lako nadmudriti čak i kada govore o ljudskim patnjama."³³

Miloševićovo arogantno ponašanje i njegova strategija ponižavanja i diskreditovanja svedoka naišla je na veliki odjek u domaćoj javnosti. Za njih je upravo takvo držanje bilo najznačajnije, jer Milošević "neminovno simbolizuje pokušaj kolektivnog prikivanja srpskog naroda za stub srama i krivice". Prema istoj argumentaciji, Milošević je "svojim stavom uspeo donekle da se rehabilituje za svoje nebrojene greške i propuste tokom 13-ogodišnje vladavine". Stoga je presuda Miloševiću "savršeno predvidljiva", jer je "potrebna da bi se retroaktivno verifikovala politika zapadnih sila prema bivšoj Jugoslaviji u periodu njenog raspada". Dalje, sve što Milošević tamo radi ima "izuzetnu vrednost za buduće analitičare voljne da u trezven istorijski kontekst stave sve šta se na ovim prostorima događalo u periodu njegove vladavine".³⁴

Miloševićevom početnom uspehu u sudnici doprinela je i njegova precizna obaveštenost o svakom svedoku. Sve podatke koji su mu bili potrebni za suđenje dobijao je od "prijatelja, saradnika i partijskih drugova". U Ministarstvu odbrane postojala je posebna Komisija³⁵ koja je radila na

³³ "Vreme", 28. februar 2002.

³⁴ "Poslednja Koštuničina šansa", "Ogledalo", br. 16, 21. januar 2004.

³⁵ Komisija Vojske Srbije i Crne Gore za saradnju sa Haškim tribunalom poseduje oko 14.000 vojnih dokumenata. Dvadeset i osam penzionisanih generala, članova Komisije, bili su plaćani po 350 dinara na sat iz saveznog budžeta, javio je Radio B92. Prema saznanjima tog radija, jedino je predsednik Komisije Zlatoje Terzić bio aktivno vojno lice, dok su u njenom članstvu, između ostalih, bili i Geza Farkaš i bivši zamenik komandanta Vojske Republike

prikupljanju i obrađivanju podataka, a sam Milošević je bio u svakodnevnom telefonskom kontaktu sa Komitetom za oslobađanje. Novoimenovani ministar odbrane SCG Boris Tadić je tokom vanrednog stanja ukinuo Komisiju Generalštaba Vojske SCG za saradnju sa Haškim tribunalom, uz obrazloženje da Vojska, prema Ustavnoj povelji SCG, nema nikakve nadležnosti u saradnji sa međunarodnim institucijama.³⁶

Jedan od Miloševićevih brojnih saradnika-simpatizera, Brana Crnčević, tada je govorio kako "pasionirano gleda suđenje u Hagu" i da vidi da se "Slobodan Milošević vraća u formu i igra bolje nego što je nekad igrao". U svojim snovima, piše Crnčević, vidi "iznerviranog sudiju Meja koji na srpskom kaže: 'Neću više o tome da razgovaram.'³⁷ Neki su smatrali da "proces stoleća" može da se okonča političkom nagodbom između Miloševića i Zapada, te da se Milošević "ne samo oslobodi, već kao vođa opozicije u Srbiji, pojavi kao glavni takmac koalicije DOS na sledećim izborima"³⁸.

Srbijanski mediji su se najviše bavili spekulacijama da li će sud biti sposoban da nađe insajdere kao svedoke koji bi rekli nešto o lancu komandovanja i komandnoj odgovornosti. Tako list "Politika" u jednom komentaru zaključuje: "Ukoliko tužilaštvo u najskorije vreme ne pronade takve 'insajdere' pitanje je da li će Sudsko veće uopšte uspeti da poveže događaje na terenu sa optuženim pritvorenikom koji se sa puno energije brani."³⁹ Mnogi mediji su zagovarali i tezu da je "Zapad bio u sukobu sa Miloševićem, pa su i žrtve gledane po etničkom ključu i u fokus su stavljane žrtve koje nisu Srbi, dok su srpske žrtve uglavnom ignorisane"⁴⁰. Mnogi svedoci su se osećali nelagodno, a nemali broj njih je bio zaplašen činjenicom da se pojavljuju pred sudom koji je godinama proglašavan neprijateljskim, zlim i antisrpskim. Ričard Diker, predstavnik "Human Rights Watch", smatra da je jasno zašto svedoci oklevaju pred sudom kada se ima u vidu šta su sve mediji za vreme Miloševićeve vladavine rekli na račun Tribunala.⁴¹

Međutim, sve brojniji insajderi sa srpske strane sve su više ogoljavali i do u detalja objašnjavali strategiju i taktiku velikosrpskog projekta i ulogu Slobodana Miloševića u njemu. Osim toga, svedočanstva visokih političkih funkcionera iz bivših republika Jugoslavije (Mesić, Kučan⁴², Marković i mnogi

Srpske Ratka Mladića, Milan Gvero. Komisija je osnovana na osnovu naredjenja od 26. marta i 24. aprila 2001. godine, koja su potpisali tadašnji savezni ministar odbrane Slobodan Krapović i tadašnji načelnik Generalštaba Nebojša Pavković.

³⁶ "Ukinuta Komisija Vojske", "Borba", 12-13. april 2003.

³⁷ "Nacional", 18. novembar 2002.

³⁸ "Borba", 1. mart 2002.

³⁹ "Politika", 2. februar 2002.

⁴⁰ "Blic", 22. april 2002.

⁴¹ "Danas", 8-9. jun 2002.

⁴² "Milan Kučan: Mi nismo mrzeli srpski narod", "Danas", 22. maj.2003. Kučan je u tom intervjuu izjavio da mu je Milošević u aprilu 1991. godine, kada su nasamo šetali posle sastanka na Brdu kod Kranja, rekao: "Ako Slovenija hoće da se osamostali, mi nemamo ništa

drugi) osvetlila su i politički kontekst i nespremnost srbijanskog vrha za bilo kakvo kompromisno rešenje. Tribunal najviše polaže u mogućnost pravog insajdera koji bi sve mogao dokazati, jer, kako kaže Džefi Najs, kada "jedan od ljudi iz kruga optuženih bude progovorio, možda se sve može dokazati samo sa jednim svedokom"⁴³

Kako je Haški tribunal postojao sve efikasniji tako su razni stručnjaci, pre svega pravnici koji su u vreme rata zauzimali antiratnu poziciju, počeli da pokazuju razumevanje za Miloševićevu odbranu. Tako je poznati profesor prava Vojin Dimitrijević izjavio da "kao i svakom građaninu koji je optužen pred Tribunalom, država bi trebalo da pomogne Slobodanu Miloševiću", kao i da "naši državni organi ne treba da daju informacije koje predstavljaju vojnu ili državnu tajnu".⁴⁴

Svedočenje harvardske istoričarke Odri Bading na temu "Srpski nacionalizam u XX veku" izazvalo je žestoke reakcije u srpskoj javnosti. Njoj je osporeno znanje i optužena je za zloupotrebu nauke. Tribunal je zbog ove studije optužen da stavlja na "optuženičku klupu čitav narod, mada su nas ubeđivali da se ne radi o kolektivnoj, nego o pojedinačnoj krivici". Tako Momčilo Đorgović, urednik "Nedeljnog telegrafa", piše: "Kakva smejurija! Svet je Srbima stalno preporučivao da se oslobode viška istorije, a sada im ga i Harvard na taj višak doliva viškove najcrnjeg istorijskog taloga."⁴⁵ Ivan Janković, advokat, izneo je slične argumente - odnosno rekao je da mu se čini kako se "čitav rad Haškog tužilaštva kreće od politike prema zločinu ili od političkog ka činjeničnom". On je uočio nameru da se "utvrdi jedna nacionalistička, ekspanzionistička politika koju je oličavao Milošević kako bi se zatim dokazalo da je on imao masovnu podršku". Janković se slaže da je ta politika "imala značajnu podršku, ali se jednoj politici ne može suditi čak i kada je ona najgnusnija, već se može suditi samo za konkretna krivična dela". List "Vreme" zaključuje: "Iako je u Hagu, gde se pre svega utvrđuje istina o zločinima, uopšte potrebna bilo kakva studija, onda bi to jedino mogla da bude poštena i celovita analiza svih uzroka raspada bivše jugoslovenske države, gde se vide 'otisci prstiju' svih koji su u tom poslu učestvovali, uključujući i barutne čestice na rukama onih što su zainteresovanim sa strane dodavali oružje."⁴⁶

Svedočenja u Hagu kontinuirano raskrinkavaju Miloševićev projekat. Jedna zaštićena svedokinja je, između ostalog, izjavila da su najveći sponzori Srpske dobrovoljačke garde bili italijanski biznismen Đovani di Stefano i braća Karić. Ona je takođe izjavila da je Srpska dobrovoljačka garda ponekad dobijala novac od Službe državne bezbednosti MUP Srbije i Vojske Jugoslavije. Garda se, kako je rekla, izdržavala sredstvima od šverca akcizne robe, odnosno

protiv, uz ispunjavanje nekih uslova, ali to ne važi za Hrvatsku, jer u Hrvatskoj živi mnogo Srba...". "Danas", 22. maj. 2003.

⁴³ "Danas", 1-2. jun 2002.

⁴⁴ "Blic", 28. februar 2002.

⁴⁵ "Nedeljni telegraf", 13. jun 2002.

⁴⁶ "Vreme", 13. jun 2002.

cigareta i luksuznih alkoholnih pića, što je Arkan radio uz pomoć tadašnjeg šefa Savezne uprave carina Mihalja Kertesa.⁴⁷ Ovakve informacije ili pak izveštaj poput onog norveškog finansijskog eksperta Mortena Torkildsena, koji je pred sudom izjavio da su vojske Republike Srpske i Republike Srpske Krajine bile gotovo u potpunosti finansirane iz primarne emisije NBJ, odnosno štampanjem novca, u srbijanskim medijima nisu provocirali ozbiljnija istraživanja, ali ni reakciju javnosti.⁴⁸ Vladan Batić je javnost obavestio da Tužilaštvo ima više od 90.000 dokumenata o finansijskim malverzacijama Miloševićevog režima, kao i da će Tužilaštvo ustupiti dokumentaciju pravosuđu Srbije. Takođe je rekao: "Ono što smo saznali od Karle del Ponte prevazilazi sva naša očekivanja."⁴⁹

Suđenje Miloševiću je vremenom ogolilo ulogu i nekih zemalja EU, poput, na primer, Grčke i Kipra, pogotovo kada su u pitanju finansijske malverzacije. UN je čak izrazila sumnju da Grčka ometa rad Haškog tribunala zato što izbegava da preda svu traženu dokumentaciju u vezi sa kršenjem sankcija na njenoj teritoriji. Prema pisanju "Financial Times", kompanije iz SRJ, registrovane na Kipru u stranom vlasništvu, koristile su devizne račune u tamošnjoj centralnoj banci i njenom grčkom ekvivalentu, za prebacivanje novca kojim su kupovani oružje, gorivo i rezervni delovi, što je bilo u suprotnosti sa sankcijama UN. Strani vlasnici spornih kompanija tvrde da nisu ništa znali o ovim transakcijama u vreme kada je Grčka, kako piše "Financial Times", podržavala bivšeg jugoslovenskog predsednika Slobodana Miloševića i lidera bosanskih Srba Radovana Karadžića.⁵⁰ Prema pisanju grčkog lista "Elefterotipija", SAD su početkom jula prošle godine protestovale kod grčke vlade, zahtevajući da se preduzmu mere protiv lica koja finansiraju Radovana Karadžića i Ratka Mladića. SAD su u tajnom demaršu grčkoj vladi, prema pisanju lista, ukazale da Republika Srpska ne samo što nije ispunila obaveze prema Haškom tribunalu već je, suprotno tome, dopustila formiranje mreže za podršku, koja obezbeđuje finansijska i materijalna sredstva za zaštitu Radovana Karadžića i Ratka Mladića i drugih lica optuženih za ratne zločine. Iako je Atina to još tada demantovala, list tvrdi da je Del Ponteova tražila krivično gonjenje grčkih privrednika koji su pomagali ili pomažu Karadžića, Mladića i bivšeg predsednika SRJ Slobodana Miloševića i njihove saradnike, kao i gonjenje državljana Grčke, koji su oružjem snabdevali bosanske Srbe ili se borili na njihovoj strani i počinili ratne zločine, između ostalog, i u Srebrenici 1995. godine.⁵¹

Prema pisanju atinskog lista "Espresso", Karla del Ponte je inkognito boravila u Atini gde je od grčkih bankara i privrednika dobila podatke o poslovnim vezama Slobodana Miloševića. Ona je tražila od konkretnih banaka da joj predaju konkretne podatke o prometu preko konkretnih računa, izgleda

⁴⁷ "Politika", 17. april 2003.

⁴⁸ "SR Jugoslavija plaćala vojske RS i RSK", "Blic", 11. april 2003.

⁴⁹ "Hiljade dokumenata o aferama", "Politika", 26. septembar 2003.

⁵⁰ "Grčka izbegava Karlu del Ponte", "Danas", 16. april 2003.

⁵¹ "Grci pomažu Karadžića", "Novosti", 2. septembar 2003.

povezanih sa računima banaka u Beogradu u vreme Miloševićeve svemoći. List tvrdi da "nije malo Miloševićevih saradnika koji su posle pada njegovog režima došli u Grčku uz podršku srpske i drugih mafija". "Espresso" takođe prenosi da je Del Ponteova u Atini "bila u kontaktu i sa osobama koje su joj dale informacije o vezama Miloševića i funkcionera njegovog režima sa grčkim privrednicima".⁵²

Jedan od najbližih Miloševićevih saradnika, Zoran Lilić je u svom svedočenju⁵³ u Hagu izjavio da "nijedna značajna odluka nije mogla biti doneta bez odobrenja i autoriteta predsednika Miloševića", te da su odluke donosili Milošević, njegova supruga Mirjana i "uži krug" njihovih partijskih saradnika. "Odluke su donošene u užem krugu ljudi. Koncipirane su u Miloševićevoj kući, a Izvršni odbor Socijalističke partije Srbije ih je samo legitimisao, a nekad su i bez toga direktno plasirane u medije."⁵⁴ Jedan drugi svedok, Budimir Babović, izjavio je da je "Milošević *de jure* imao položaj da utiče na policijski vrh u Jugoslaviji. Imao je zakonske ingerencije nad policijom u ratu i miru... Između Miloševića i nekih organa MUP bila je direktna komunikacija, što znači da je mogao da utiče na organe bezbednosti". Ilustrovao je to odlukom po kojoj je Milošević direktno komunicirao s načelnikom Resora SDB, iako je zakonski određeno da jedino ministar može direktno da komunicira s predsednikom. Ova odluka, kako je rekao Babović, nije nikada bila objavljena – samo je uži krug ljudi znao za nju, iako su svi videli da to funkcionise.⁵⁵ Slobodan Milošević je dao nalog za osnivanje Jedinica za specijalne operacije (4. aprila 1991.) u vreme kada se bivša SFRJ uveliko raspadala. Izvođači su bili ljudi od poverenja – Jovica Stanišić, tadašnji načelnik srpske SDB, i njegov zamenik Frenki Simatović, uz pomoć Radovana Stojčića–Badže, u to vreme komandanta antiterorističke jedinice MUP Srbije⁵⁶. Svedok Tužilaštva, nekadašnji pomoćnik ministra odbrane Republike Srpske Krajine, izjavio je da su jugoslovenska vojska i MUP Srbije imali značajnu ulogu u organizaciji vojnih snaga krajiških Srba i da je ko god "nosio oružje i uniforme na teritoriju Istočne Slavonije bio pod komandom jugoslovenske vojske"⁵⁷.

Na brojne dokaze o ličnoj involviranosti u sve značajnije odluke koje su se ticale rata, Slobodan Milošević je reagovao sve češćim poboljšanjem, posebno kada su predstojala svedočenja njegovih najbližih saradnika na projektu. Njegov brat Borislav Milošević je u takvim prilikama izjavljivao da njegovom bratu "ostaje nekoliko meseci života, jer je na ivici kardiovaskularne krize", i da će, ako ne bude lečen, posledice biti "fatalne". Suđenje je obično prekidano kada bi se optuženi požalio na umor ili rekao da danima ima vrlo

⁵² "Del Ponte inkognito u Atini", "Danas", 7-8. septembar 2003.

⁵³ "Poslednji se pitao", "Glas javnosti", 18. jun 2003.

⁵⁴ U "užem krugu" su bili Mirko Marjanović, Nikola Šainović, Gorica Gajević i Uroš Šuvaković

⁵⁵ "Republički MUP delovao izvan teritorije Srbije", "Danas", 14-15. juni 2003.

⁵⁶ "Vodili tajnu policiju", "Novosti", 7. maj 2003.

⁵⁷ "Danas", 15. oktobar 2003.

visok krvni pritisak. Tada bi Sudsko veće određivalo nekoliko dana odmora. Suđenje je prekidano više od 10 puta zbog bolesti Miloševića, a sudija Mej je izračunao da je zbog toga izgubljeno 50 radnih dana.⁵⁸ Nakon što je njegova supruga Mira Marković dospela na poternicu Interpolu i zato prestala da ga posećuje, Milošević je psihološki dodatno izgubio na kondiciji. Zbog toga se obratio pismom srbijanskoj javnosti u kojem je, između ostalog, izneo da se "brutalnom progono" njegove supruge i sina pristupilo isključivo zbog njega, zato što ne mogu da ga slome, i što je "moralni pobednik"⁵⁹. Zbog zdravstvenih problema optuženog, odnosno dijagnoze da mu pretili opasnost od srčanog udara, te da ima simptome stresa i iscrpljenosti, Sudsko veće je donelo odluku da se suđenja održavaju ponedeljkom, utorkom i sredom, dok će optuženi ostale dane u nedelji provoditi u zatvoru, oslobođen radnih obaveza u sudnici.⁶⁰

Paralelno sa njegovim ličnim opstrukcijama, na istoj liniji su delovala i brojna udruženja za odbranu haških optuženika, poput "Slobode", kao i Socijalistička partija Srbije, koji su tražili "slobodu za Slobodana Miloševića i nastavak borbe za istinu". Jedan od neposrednih povoda bila je poseta Prištini "građanina SAD Vilijama Klintonu" i "pokušaj Haškog tribunala da onemogući odbranu predsednika Miloševića, ugrozi mu život i izoluje ga od porodice i saradnika".⁶¹ Podršku Slobodanu Miloševiću da istraje dao je i bivši predsednik Crne Gore Momir Bulatović. On rekao da je Milošević "kriv za mnoge stvari, ali nije kriv ni za jednu koja mu je nametnuta u optužnici", te da zato "treba učiniti sve da se on i narod odbrane od strašnih posledica koje mu prete iz Haga".⁶²

Mnogi pravnici svoje argumente protiv Haga temelje na činjenici da "Sud svojim odlukama dobrim delom utiče na promenu Statuta, tako što daje razna tumačenja, te da je ono što je zamišljeno 1993. i ovo što se danas dešava, potpuno različito". Zato se zalažu da se uz pomoć prijateljskih zemalja, kao što su Rusija i Kina, pokrene preispitivanje rada Haškog tribunala. Insistira se na tome da "suđenja u Hagu nisu političko i politikantsko pitanje", te da je to "pre svega nacionalno pitanje".⁶³ Pravnici koriste svaku priliku da nametnu raspravu o karakteru rata, pri čemu stalno traže dokaze za tezu o građanskom ratu, kako bi se izbegle kvalifikacije o teškim ratnim zločinima. Tako se koristi svaki pojedinačni iskaz kako bi se stvorila slika da je "žestoko pravno uzdrman deo optužnice za zločine u Hrvatskoj i Bosni". Na primer, "prijatelj suda" Branislav Tapušković je pri kraju svedočenja generala Imre Agotića, bivšeg pukovnika JNA i kasnije glavnog komandanta ZNG, upitao svedoka da li mu je poznato da su postojala dva hrvatska plana vezana za JNA: da se ona isprovocira kako

⁵⁸ "Oseća se umorno", "Novosti", 24. septembar 2003.

⁵⁹ "Sve čine da me slome", izvod iz Miloševićevog pisma, "Novosti", 25. april 2003.

⁶⁰ "Tri dana u sudnici", "Politika", 1. novembar 2003.

⁶¹ "Sloboda za Miloševića", "Politika", 21. oktobar 2003.

⁶² "Hag nam piše istoriju", "Novosti", 29. oktobar 2003.

⁶³ "Međunarodna pravda između Haga i Kosova", intervju sa advokatom Tomom Filom, "Glas javnosti", 29. oktobar 2003.

bi prva napala Hrvatsku, ili da Hrvatska bude ta koja će prva napasti. Sudija Mej ga je opomenuo da to "nije njegov posao, jer predstavlja odbranu optuženog". Tapušković je na to odgovorio da misli da jeste, "jer je njegova dužnost da predoči prikladna dokumenta koja Sud mora da ima u vidu kada bude donosio odluku", odnosno da je njegova "dužnost da otvori sva značajna pitanja oko okolnosti koje su prethodile događajima koje obuhvata optužnica. "Država je nestala u jednom trenu i Sud treba da prelomi da li je ono što se kasnije dogodilo bio plan da se krene u zločin ili je to bio građanski rat, u šta sam duboko uveren", rekao je Tapušković.⁶⁴

Udruženje građana "Sloboda" vršilo je stalni pritisak na DOS zbog "najdirektnijeg i najbesramnijeg pomaganja Tužilaštvu u Hagu" davanjem dokumenata koja Slobodanu Miloševiću i njegovim saradnicima nisu dostupna.⁶⁵ Pristalice Slobodana Miloševića konstanto su protestovale, posebno kod Ministarstva inostranih poslova Srbije i Crne Gore, zahtevajući prekid saradnje sa Haškim tribunalom, odgovornost svih političara koji se za tu saradnju zalažu i puštanje Miloševića na slobodu. Oni su istovremeno zahtevali i raspuštanje Vlade Srbije i raspisivanje vanrednih izbora u zemlji.⁶⁶ Povodom druge godišnjice Miloševićevog izručenja Međunarodni komitet za odbranu Miloševića održao je ispred zgrade Tribunala skup na koji su došli Srbi iz zapadnoevropskih zemalja. U pismu demonstranata, koje je prosleđeno Tribunalu zahteva se oslobađanje Miloševića, jer je "bio otet i nezakonito pritvoren", a "već je uništio sve optužbe u lažnoj optužnici i tako dao najveći doprinos utvrđivanju istine o srpskom narodu". Takođe se traži da Haški tribunal bude ukinut zato što je "sredstvo produžene agresije i okupacije Jugoslavije i sistematskih napada na srpski narod".⁶⁷ Tom prilikom je i SPS organizovala potpisivanje peticije za oslobođenje Slobodana Miloševića i ostalih haških zatvorenika, Srba.⁶⁸ Slične demonstracije održane su i u Moskvi. Oko stotinu ruskih građana je, na poziv Komunističke partije, zahtevalo oslobođenje Slobodana Miloševića ispred informativnog centra UN u Moskvi, skandirajući "Oslobodite Miloševića!", "Blera i Buša u (Haški) tribunal!"⁶⁹ Bivši ruski premijer, a sada poslanik, Nikolaj Rižkov privatno je posetio Miloševića. Rižkov je trenutno na čelu Komisije za pružanje pomoći Srbiji i Crnoj Gori u prevazilaženju posledica agresije NATO.⁷⁰

Slobodan Milošević je zatražio od Haškog tribunala da ga privremeno oslobodi i odobri mu dve godine za pripremu odbrane, ali su sudije oba zahteva odmah odbile.⁷¹ Sudsko veće Haškog tribunala saopštilo je da će bivši

⁶⁴ "Građanski rat umesto zločina", "Novosti", 1. juli 2003.

⁶⁵ "Sloboda za sve", "Novosti", 12. oktobar 2003.

⁶⁶ "Miloševićeve pristalice traže prekid saradnje sa Hagom", "Politika", 21. maj 2003.

⁶⁷ "Ukinite Tribunal, oslobodite Miloševića", "Blic", 29. jun 2003.

⁶⁸ "Za Slobu 4000 potpisa do podne", "Novosti", 29. juni 2003.

⁶⁹ "Demonstracije u Rusiji", "Danas", 30. jun 2003.

⁷⁰ "Rižkov posetio Miloševića", "Danas", 7-8. jun 2003.

⁷¹ "Milošević tražio dve godine, Sud odbio", "Politika", 3. septembar 2003.

predsednik Srbije Slobodan Milošević imati tri meseca da se pripremi za odbranu, nakon što optužba završi dokazni postupak početkom ove godine. Predsedavajući sudija Ričard Mej rekao je da Veće smatra da je prekid suđenja od tri meseca dovoljan da se Milošević pripremi za odbranu, budući da ima podršku dva pravna savetnika i da je tokom dosadašnjih unakrsnih ispitivanja svedoka pokazao da raspolaže detaljnim informacijama⁷².

Većina svedoka iz Beograda, koji su bili prinuđeni da svedoče, deluju usaglašeno i to u dva pravca: da minimiziraju ulogu JNA u ratu, kao i da spreče dokazivanje genocida kojim se tereti Slobodan Milošević. To je, sudeći po dosadašnjim nastupima ne samo svedoka, već i angažovanja akademske elite i medija, nacionalna strategija. Tako Zoran Lilić u svom svedočenju tvrdi da je "Slobodan Milošević zbog zločina počinjenog u Srebrenici bio ljut i potresen", te da je rekao da su "to mogli da urade samo ljudi ljudi".⁷³

Kako se približava kraju faza privođenja svedoka na strani Tužilaštva, tako rastu i spekulacije o tome da li će Sud imati dovoljno dobrih svedoka koji će dokazati krivicu Slobodana Miloševića. Tako "Srpska reč" u jednom napisu izveštava da "nastavak završnice optužbe odaje više utisak konfuzije nego logičnog uspešnog poentiranja dokazivanja krivice koja je Slobodanu Miloševiću stavljena na teret na 'suđenju stoleća'". Takav se utisak, ističe list, reflektuje i na broju osvojenih mandata na poslednjim parlamentarnim izborima, kada su najveći broj odneli radikali sa Vojislavom Šešeljem kao nosiocem liste, a cenzus je prešla i SPS čiji je nosilac liste bio Slobodan Milošević.⁷⁴

Hapšenje Radovana Karadžića i dalje ostaje enigma, naročito posle uspešnog hapšenja Sadama Huseina. Brojne izjave međunarodnih predstavnika izgubile su na težini, jer se čak i u javnosti stiče utisak da ga se ne želi uhapsiti. Otuda i teze o tome kako je Karadžić napravio "dil" sa Amerikancima. Njegov brat Luka Karadžić je u više navrata tvrdio da "Radovan Karadžić ima džentlemenski sporazum sa Ričardom Holbrukom da neće biti uhapšen ako se povuče iz političkog života", te da on ima "audio i video materijale" koji dokazuju da je Holbruk nudio Radovanu imunitet.⁷⁵ Njegov brat takođe tvrdi da "Radovan nema nameru da se preda, jer bi time izneverio sebe i prijatelje i porodicu".⁷⁶ Sve ove izjave praćene su i prigodnim plakatima i grafitima, na primer: "Dok se Rašo Čelebićem kreće, SFOR ga nikad uhvatiti neće." Posebno su karakteristični za Foču, ali i za Banjaluku gde se Karadžić navodno često pojavljuje. I predsednik Odbora za oslobađanje Karadžića tvrdi da ga "nikada

⁷² "Tri meseca za pripremu odbrane", "Danas", 18. septembar 2003.

⁷³ "Milošević nije znao za Srebrenicu i nije naredio taj zločin", "Danas", 18. jun 2003.

⁷⁴ "Posle zemaljske i nebeske, haška Srbija sve zanimljivija", "Srpska reč" br.337, 21. januar 2004.

⁷⁵ "Politika", 7. mart 2002.

⁷⁶ "Novosti", 3. mart 2002

neće uhvatiti, a ako se desi da u njegovom okruženju bude Brankovića, Karadžić se neće živ predati"⁷⁷.

S obzirom da će NATO u BiH uskoro zameniti evropske snage, postavlja se pitanje da li će one biti u stanju da izvrše očekivano hapšenje. Na to pitanje predstavnik EU odgovara da je "još rano sa sigurnošću tvrditi", ali da je "Unija, sa svoje strane, više puta jasno iskazala stav oko neophodnosti privođenja pravdi svih optuženih za ratne zločine". Međutim, EU stalno ukazuje i na odgovornost lokalnih vlasti koje bi morale biti revnosnije u ispunjavanju svojih obaveza⁷⁸. Da međunarodni predstavnici očekuju aktivnije angažovanje lokalnih vlasti u hapšenju Karadžića potvrdio je i Džordž Robertson koji je izjavio da mu je predsednik RS Dragan Čavić rekao "da se oseća lično odgovornim za hapšenje i transfer u Hag Radovana Karadžića"⁷⁹. Dragan Čavić je izjavio da je policija Republike Srpske raspisala poternicu za Radovanom Karadžićem i svim licima optuženim za ratne zločine od strane Haškog suda, ali je demantovao da je "generalnom sekretaru NATO obećao hapšenje Kardžića"⁸⁰.

S druge strane, potpredsednik Republike Srpske Adil Osmanović tvrdi da najviši funkcioneri u Vojski RS i Ministarstvu unutrašnjih poslova RS obavljaju najznačajniji deo posla na prikrivanju Radovana Karadžića, dok ekonomski lobi u Banjaluci vodi brigu o njegovom finansiranju. Osmanović to objašnjava činjenicom da MUP RS nikada nije ušao u akciju otkrivanja i hapšenja ni Karadžića ni ostalih osumnjičenih za ratne zločine, jer ne "postoji politička volja najviših struktura vlasti da se to desi", te da je "VRS ekspozitura Vojske Jugoslavije".⁸¹

Veoma često se u medijima u Srbiji i BiH tvrdilo da je konačan rok za hapšenje Karadžića kraj 2003. godine. Visokorangirani obaveštajac u vlasti Bosne i Hercegovine je, na primer, tvrdio da je u Pilipovićima kod Foče stacionirana specijalna jedinica nemačkog Ministarstva odbrane, koja ima zadatak da uhapsi Karadžića. Jedinica je, navodno, pretresla Telekom RS, dom i kasarnu Vojske RS na Kmuru. Centri veze, pretresi Telekom RS i Doma VRS u Foči, koje su pripadnici međunarodnih snaga za stabilizaciju (SFOR) obavili, imali su za cilj otkrivanje centara veza koje služe za prikrivanje Radovana Karadžića. Karadžić putuje šumskim putem koji je napravljen posle rata u BiH 1995, kako bi, ne samo on već i svi ostali koji se boje Tribunala u Hagu, imali priliku da se bezbedno kreću između ova dva gradića ne prolazeći teritorijom Muslimansko-hrvatske Federacije. Karadžićeve pristalice, prema pisanju "Dnevnog Avaza", instalirali su na postojeće predajnike uređaje za zaštitu od prisluškivanja tri kanala na kojima radi Karadžićevo obezbeđenje. U slučaju da

⁷⁷ "Nacional", 7. mart 2002.

⁷⁸ "Ako Karadžića ne uhapsi NATO, učiniće to evropska vojska", "Danas", 2. april 2003.

⁷⁹ "Čavić obećao Karadžića", "Novosti", 11. april 2003.

⁸⁰ "Policija RS raspisala poternicu za Karadžićem", "Danas", 14. april 2003.

⁸¹ "Vojska i policija čuvaju Karadžića", "Blic", 11. maj 2003.

im tehnika zakaže, Karadžićevi sledbenici imaju rezervnu varijantu, a to su glasnici na terenu, koji mobilnim telefonima dojavljaju kretanje jedinica.⁸²

Mediji u Srbiji i RS uporno neguju mit o Radovanu Karadžiću kao velikom srpskom vođi koji nije korumpiran. Njegov brat Luka Karadžić kaže: "Ljubav naroda se ne može kupiti. Radovan nikad nije dilovao drogu, niti švercovao oružije ... on je stao na čelo naroda koji pamti vekovno stradanje. Čak je Karla del Ponte izjavila u Sjedinjenim Državama kako Radovana Karadžića u Republici Srpskoj štite i Vojska i policija i narod. Jedino je zaboravila na Boga, koji sve to kontroliše, nadgleda i određuje."⁸³ Međutim, međunarodna zajednica sve češće pribegava upravo finansijskom iscrpljivanju optuženih za ratne zločine. Bankovni računi 14 osoba u BiH, uključujući i četiri člana porodice haškog optuženika Radovana Karadžića, među kojima Ljiljani Zelen-Karadžić, Aleksandru Karadžiću, Luki Karadžiću, Sonji Karadžić- Jovičević, Zvonku Bajagiću, Bogdanu Subotiću, Žarku Nikoliću, Jovanu Đogi, Slavku Roguljiću, Draganu Laloviću, Draganu Spasojeviću, Milenku Vračaru, Dragomiru Vasiću i Đoju Arsenoviću⁸⁴ zamrznuti su na osnovu odluke visokog predstavnika međunarodne zajednice Pedija Ešdauna.

Sveprisustvo Karadžića u RS može se ilustrovati i time da je na grob generala Momira Talića, u njegovom rodnom mestu Piskavica kod Banjaluke, položen venac od svežeg cveća sa srpskom trobojkom na kojoj piše: "Poslednji pozdrav svom đeneralu od dr Karadžića." Pored ovog nalazi se i venac koji su generalu Taliću poslali "prijatelji iz Ševeningena".⁸⁵

Hapšenje Ratka Mladića je noćna mora za sve predstavnike srbijanske vlasti, pogotovo nakon ubistva premijera Zorana Đinđića. Karla del Ponte koja je tokom susreta sa premijerom Zoranom Đinđićem u februaru 2002. u Beogradu, dobila obećanje da će Mladić biti uhapšen i izručen Hagu tokom "ovog proleća", rekla je da će od Vlade tražiti da "ispuni tu Đinđićevu najavu"⁸⁶. To je u januaru 2004. ponovila u brojnim intervjuima.

Insistiranje Haškog tribunala na tome da se Mladić nalazi u Srbiji, te da imaju njegovu adresu, predstavnici Vlade su uporno odbijali kao tačno. Ministar odbrane SCG Boris Tadić je u više navrata izjavljivao da ne zna da li je bivši komandant vojske bosanskih Srba Ratko Mladić pod zaštitom Vojske SCG, ili "nekih otuđenih centara moći." "Napravićemo najopsežniju moguću istragu i kada budem izašao u javnost sa stavom da Mladić jeste ili nije pod zaštitom Vojske ili nekih otuđenih centara moći, iza tog stava će biti ponuđena moja politička odgovornost."⁸⁷ Čak je Džordž Robertson, generalni sekretar

⁸² "Radovan 'pada' sigurno", "Novosti", 19. februar 2003.

⁸³ "Radovan nije imao veze s kriminalcima, njegovo skrivanje ne pomaže niko iz Srbije", "Svedok", 1. jul 2003.

⁸⁴ "Ešdaun: Steže se zadnji obruč oko Mladića i Karadžića", "Balkan", 8. jul 2003.

⁸⁵ "Karadžićev venac na grobu Talića", "Kurir", 6. april 2003.

⁸⁶ "Đinđićevo obećanje o Mladiću", "Danas", 19. maj 2003.

⁸⁷ "Ne znam ko čuva Mladića", "Glas", 6. april 2003.

Severnoatlantskog saveza, u jednom intervju rekao: "Sada definitivno znamo da je general Mladić u prošlosti uživao zaštitu vaše vojske."⁸⁸

Iz sveta su stizale jasne poruke da Beograd "konačno mora da se opredeli prema tim zahtevima". One glase: ili Mladića uhapsiti u najskorije vreme ili se Tribunalu moraju predočiti ozbiljni dokazi o tome da se on zaista ne nalazi u Srbiji. Bez izručenja Mladića nema ulaska u Partnerstvo za mir. Hag se u svojim istragama oslanja na podatke dobijene od najboljih svetskih obavestajnih službi koje već izvesno vreme uporno ponavljaju da je Mladić u Srbiji. Zvanični Beograd odbija da se jasno odredi prema tome, uglavnom negira takve priče, mada to čini mlako i neuverljivo, kao da nije svestan koliko može da izgubi odugovlačenjem.⁸⁹ Ukoliko Mladić ne bude uhapšen, sva finasijska pomoć SAD Srbiji biće obustavljena počev od 31. marta 2004. godine. Spomenuta odluka bi po Srbiju mogla imati katastrofalne posledice, budući da se očekuje da će nakon toga i Evropska unija, MMF i Svetska banka takođe zamrznuti vlastita sredstva.⁹⁰

Glavni problem vezan za Mladića jeste taj da u Vladi Srbije "ne postoji osoba koja može da donese odluku o čuvanju ovog generala ili o njegovom hapšenju, pogotovo u ovako komplikovanoj političkoj situaciji". "Nijedan političar", kaže Obrad Kesić, "ne bi hteo da preuzme takvu odluku na sebe zbog straha od reakcije javnosti, kako unutrašnje, tako i spoljašnje. Hapšenje Mladića je izuzetno komplikovan i potencijalno krvav zahvat sa mogućim teškim posledicama po stabilnost Srbije."⁹¹ Marko Nicović, bivši načelnik beogradske policije, smatra da je Mladić verovatno okružen sa najmanje 10 do 15 vrlo sposobnih, obučanih i u potpunosti odanih ljudi. Po njegovom mišljenju, Mladić sigurno ne oskudeva ni u podršci koja dolazi iz vojnih struktura, iako je zvanični stav vojske SCG potpuno drugačiji. Ističe da će akciju hapšenja Mladića verovatno izvesti specijalne jedinice MUP ili plaćenici željni nagrade od pet miliona dolara, na koliko je raspisana poternica za bivšim komandantom Vojske RS. "Ne verujem da bi u tom slučaju akciju izvele jedinice Vojske zbog odnosa prema tradiciji, dok kod pripadnika policije tog osećaja nema, te je verovatnije da će to učiniti policija. Moguće je da će to učiniti čak i privatna lica, odnosno lovci na ucenjene glave. Moguće je da će MUP njih i pustiti da hapse Mladića", kaže Nicović.⁹²

Pojedini mediji i sami učestvuju u raznim spekulacijama o prebivalištu Ratka Mladića, posebno oni poput "Kurira", "Balkana", "Internacionala" i sličnih. Naime, navodeći neidentifikovane izvore iz Mladićevog okruženja, ovi mediji doprinose stvaranju iluzije da se Mladić nalazi daleko od Srbije. Tako su, prema jednom anonimnom izvoru, "pripreme specijalnih policijskih jedinica MUP Srbije za hapšenje bivšeg komandanta Vojske Republike Srpske Ratka

⁸⁸ "Svi da hapse Karadžića", "Novosti", 30. jun 2003.

⁸⁹ "Rok za Mladića mart 2004", "Kurir", 25. jun 2003.

⁹⁰ "Rok za Mladića mart 2004", "Novosti", 16. oktobar 2003.

⁹¹ "Vreme je da vlast hapsi Mladića, ako to može", "Balkan", 18. oktobar 2003.

⁹² "Vojska štiti Mladića, hapsiće ga policija", "Balkan", 1 jul 2003.

Mladića samo puka propaganda režima u Srbiji". "To je rezultat želje vlasti da se pred međunarodnom zajednicom demonstrira dobra volja za saradnju sa Haškim tribunalom, naročito posle hapšenja Veselina Šljivančanina, te da je jedini problem što se general Mladić ne nalazi na teritoriji Srbije", dodaje isti izvor. Navodi se da je Ratko Mladić daleko od naših prostora i zapravo ni formalno nije u nadležnosti domaće policije. "Mladić nije naivan da bi se krio u komšiluku i izlagao riziku da bude lako praćen i još lakše uhapšen. Glavna razlika između njih dvojice je i ta da Šljivančanin nije imao obezbeđenje. Generala čuvaju visoko obučeni momci koji su vezani za njega više od deset godina. Zbog toga naša policija ranije, dok je general Mladić boravio na ovim prostorima, nije ni pokušavala da ga uhapsi, jer procene su da bi cela akcija rezultirala desetinama mrtvih i ranjenih." Navodno je MUP Srbije jednom pokušao da privede Mladića, ali se sve završilo dogovorom, jer ljudi iz vlasti jednostavno nisu imali izbora - nakon toga se Mladić povukao sa ovih prostora.⁹³

Da je hapšenje Mladića za Vladu nepremostiv problem najbolje je objasnio Goran Svilanović, ministar inostranih poslova. "Ako Mladića štiti vojska ne možemo ga uhapsiti, jer će doći do sukoba između vojske i policije", rekao je Svilanović. S druge strane, po Svilanoviću, "Generalštab tvrdi da nemaju mandat da ga traže ili hapse, to mora da uradi policija". Svilanović je podsetio i na činjenicu da je Zoran Đinđić bio spreman da izruči Mladića, ali da bi ga uhvatio morao je da reorganizuje vojsku i policiju, što je i bilo planirano pred njegovo ubistvo.⁹⁴

Pored izručenja Ratka Mladića, i "vukovarska trojka" je bila jedan od ključnih zahteva međunarodne zajednice. *Hapšenje Veselina Šljivančanina* izvršeno je na vrlo pompezan način. Ali, i pored svih prethodnih najava, nije došlo do ozbiljnijeg okršaja između policije i Šljivančaninovih pristalica. Njega su iz zgrade u Brehtovoj ulici u beogradskom naselju Cerak, izveli pripadnici Specijalnih antiterorističkih jedinica MUP Srbije, koji su gotovo deset časova držali zgradu u blokadi. Okupljeni građani su pokušali da spreče policijske džipove da odu (jedan džip MUP je "stradao") i uzvikivali: "Ustaše!" i "Kakvi ste vi Srbi?" Jedan od prisutnih je okupljene novinare napao uz povike: "Majmuni, ološu!" i "Dok sam ja tu, nećete hapsiti Šljivančanina!"⁹⁵ Na optužbe Komiteta za odbranu Šljivančanina potpukovnik Goran Radosavljević, komandant žandarmerije, izjavio je: "Akcija hapšenja Veselina Šljivančanina izvedena je profesionalno. Imali smo sudski nalog za privođenje, sudski nalog za ulazak u stan, i sa ostalim organizacionim jedinicima koje su učestvovala u toj akciji radili smo po zakonu. A da li to neko od nas voli ili ne voli? Emocije u ovakvim jedinicima nisu poželjne. Mi moramo da radimo onako kako zakon kaže."⁹⁶

⁹³ "Mladić daleko od Srbije", "Kurir", 25. jun 2003.

⁹⁴ "Dve knedle u grlu, i Đinđićeva slika na zidu", "Ekspres politika", 30. jul 2003.

⁹⁵ "Uhapšen Šljivančanin", "Danas", 13. jun 2003.

⁹⁶ "Đinđić je imao poverenja", "Danas", 21-22. jun 2003.

Po dolasku u Hag i Šljivančanin je izjavio da će se braniti sam i da se ne oseća krivim za streljanje više od 200 hrvatskih zarobljenika u Ovčari kod Vukovara novembra 1991. godine. Ministar policije je naglasio da će Vlada dati garancije i organizovati odbranu kako bi dokazali tvrdnju da Šljivančanin nije odgovoran za zločin.⁹⁷ On je rekao: "Srpska policija je gotovo u potpunosti rasvetlila odgovornost za masakr u Ovčari u Hrvatskoj. Rezultati dosadašnje istrage su takvi da visoki oficir JNA Veselin Šljivančanin, koga Haško tužilaštvo tereti za ratne zločine u Ovčari u Hrvatskoj, može da se uz zaštitu države pojavi pred Tribunalom i dokaže svoju nevinost."⁹⁸

Najveće iznaneđenje u javnosti izazvao je navodno dobrovoljni odlazak *Vojislava Šešelja* u Hag, samo nekoliko dana pre atentata na premijera Zorana Đinđića. U prvom pojavljivanju u sudnici, Šešelj je pokušao da na omalovažavajući način ospori Haški tribunal, ali je njegova predstava, poput izjave: "Kad god vidim Volkfanga Šromburga, ja se setim Aušvica, Mathauzena i Jasenovca. S njim u Hašku sudnicu ulazi zadah krematorijuma i gasnih komora. I Nemač da sudi Srbina za ratni zločin", bila kratkog veka.⁹⁹

S obzirom na to da je odlučio da se brani sam, Vojislav Šešelj je dobio rešenje prema kojem mu se kao *stend baj* advokat dodeljuje Aleksandar Lazarević iz Beograda. Prema rečima T. Nikolića "stend baj advokat je izmišljen samo u slučaju Šešelja, jer ni u Statutu ni u Pravilniku Tribunala ne postoji odredba po kojoj se može nametnuti advokat nekome ko želi da se brani sam, a odbrana Vojislava Šešelja biće kvalitetna samo ako se bude sam branio"¹⁰⁰. Predstavnici optužbe u procesu protiv Vojislava Šešelja osporili su pravo Maja Gojković da nastupa kao njegov pravni savetnik, jer je "osumnjičena" i "potencijalni saučesnik". Optužba ističe da je zaštićeni svedok C-047 na suđenju Slobodanu Miloševiću potvrdio da je Gojkovićeve krajem 1991. prisustvovala sastanku na kojem je Šešelj s lokalnim članstvom SRS i Srpskog četničkog pokreta (SČP) razgovarao o proterivanju Hrvata iz vojvođanskog sela Hrtkovci, koji čini deo optužnice protiv lidera radikala.¹⁰¹ Ove tvrdnje optužbe Maja Gojković je demantovala, navodeći: "Ni u jednom postupku se protiv mene ne vodi nikakva istraga, a što se tiče toga što je izvesni zaštićeni svedok izjavio da sam stajala na nekom sastanku gde je dr Šešelj držao govor, veoma je neobično i veoma je tanko."¹⁰²

Jednu od Šešeljevih smišljenih opstrukcija, zahtev za izuzeće sudija koje su mu određeni, pak, predsednik Haškog tribunala Teodor Meron je odbio ocenjujući ga kao neozbiljan, neutemeljen i protivan pravilima postupka.¹⁰³

⁹⁷ "Šljivančaninu i Radiću Vlada nudi garancije", "Danas", 16. april 2003.

⁹⁸ "Šljivančanin nema više razloga da beži od Haga", "Danas", 7. april 2003.

⁹⁹ "Umesto mirisa šampita, zadah krematorijuma", "Srpska reč", 4. jun 2003.

¹⁰⁰ "Šešelju dodeljen stend baj advokat", "Novosti", 10. septembar 2003.

¹⁰¹ "Maja Gojković potencijalni saučesnik", "Danas", 18. septembar 2003.

¹⁰² "Haški sud sprovodi čistu diskriminaciju", "Svedok", 30. septembar.2003.

¹⁰³ "Hag:odgovor", "Danas", 13. jun 2003.

Vlada Srbije je dan nakon *atentata na premijera Zorana Đinđića* kroz neformalne kanale saopštila da je Beograd trebalo oblepiti plakatima "Stop Hagu!" i istovremeno pokrenuti medijsku kampanju "dokazivanja povezanosti pokojnog premijera Đinđića i Vlade sa organizovanim kriminalom. Prema toj informaciji "Haško bratstvo činili su pripadnici Vojske Jugoslavije, 'vukovarske trojke', pojedinci u MUP i Bezbednosno informativnoj agenciji (BIA), pripadnici Jedinice za specijalne operacije (JSO), pripadnici 'zemunskog klana', potom pojedini političari i stranke, kao i privrednici koji su nakon 5. oktobra 2000. godine izgubili poslovne pozicije".¹⁰⁴

Jovica Stanišić i Frenki Simatović isporučeni su Hagu na zahtev Vlade u toku vanrednog stanja. Naime, Vlada je tražila da se ubrzaju njihove optužnice s ciljem efikasnijeg istražnog postupka protiv nekoliko hiljada uhapšenih u akciji "Sablja". U jednoj od analiza londonskog Instituta za rat i mir navodi se da su osetno smanjene pretnje zaštićenim svedocima tužilaštva na procesu Miloševiću, "otkako su nekadašnji šefovi Jedinica za specijalne operacije Jovica Stanišić i Frenki Simatović u pritvoru, osumnjičeni za učešće u ubistvu Zorana Đinđića". Prema ovoj analizi koja se poziva na verodostojne izvore iz samog Haškog tribunala, čitav tim ljudi bio je u Beogradu angažovan da preti aktuelnim ili potencijalnim svedocima na Miloševićevom suđenju. Većina njih je uhapšena u akciji "Sablja"¹⁰⁵.

Tokom vanrednog stanja došlo je do izmene Zakona o saradnji sa Haškim tribunalom, odnosno izbrisan je član 39. tog zakona. Time je omogućeno da Haškom tribunalu budu predata lica optužena za ratne zločine bez obzira na vreme kada je optužnica protiv njih podignuta i potvrđena.¹⁰⁶ Svetozar Marović, predsednik Državne zajednice SCG, naglasio je tom prilikom da "bilo koji osumnjičeni pojedinac, bez obzira na to koliko on bio važan i uticajan, ne može biti važniji od miliona ljudi koji očekuju da se u punoj meri otvore vrata i skinu sve sumnje o saradnji Srbije i Crne Gore s relevantnim međunarodnim institucijama"¹⁰⁷.

EU je tokom vanrednog stanja odlučila da zabrani ulazak na teritoriju EU svim licima na Balkanu koja "pomažu osobama optuženim pred Haškim tribunalom". Ministri EU u Luksemburgu zaključili su da je mera "zabrane ulaska ili tranzita" za lica koja podržavaju ili pomažu optužene za ratne zločine preduzeta "sa ciljem da se konkretnim koracima pomognu naporima zemalja regiona za potpunu saradnju sa Haškim sudom". Ovo se prvenstveno odnosi na "mrežu saučesnika i pomagača Ratka Mladića i Radovana Karadžića", ali i na druge čija se imena nalaze na optužnicama suda u Hagu.¹⁰⁸

¹⁰⁴ "Zavera haškog bratstva", "Danas", 12-13. april 2003.

¹⁰⁵ "Tim za pretnje", "Politika", 16. april 2003.

¹⁰⁶ "Izbrisan član 39", "Danas", 15. april 2003.

¹⁰⁷ "Slede nova izručenja", "Blic", 5. april 2003.

¹⁰⁸ "Zabrana ulaska pomagačima", "Glas javnosti", 15. april 2003.

Nacionalni sudovi

Stalno insistiranje Vlade da se optuženima sudi pred nacionalnim sudovima podržale su i SAD. Ambasador Rišar Prosper izjavio je da nakon hapšenja Karadžića i Mladića ostalima treba suditi pred nacionalnim sudovima. Vojislav Koštunica se često pozivao na tu izjavu i tvrdio da je "posle 5. oktobra dolazila poruka iz Stejt Dipartmenta i haškog tužilaštva da Milošević ne mora biti izručen, već da mu se može suditi pred našim sudovima". Međutim, pošto je ta prilika propuštena, "saradnja koja podrazumeva izručenja ne može se izbeći, ali ta saradnja ne podrazumeva da svi pojedinci moraju da budu izručeni Haškom tribunalu", rekao je Koštunica. Bio je izričit u tome da "nikada neće pozvati Ratka Mladića i Veselina Šljivančanina da se dobrovoljno predaju Hagu"¹⁰⁹.

I Karla del Ponte je izjavila da je Tužilaštvo Haškog tribunala spremno da ustupi neka suđenja za ratne zločine srpskom pravosuđu, te da je "voljna da prepusti neke slučajeve na suđenje ovde u Beogradu, zato što je to važno za pomirenje da nacionalna pravosuđa sude optuženima za ratne zločine". Koordinator za informisanje Haškog tribunala Matijas Helman je izneo da će se u Hagu "suditi optuženima na visokom nivou i za krupne zločine". "Sve ispod toga", rekao je Helman, "može biti u nadležnosti domaćih sudova. Saradnja je već na neki način dvosmerna. Mi smo ustupili dokumentaciju za slučaj Ovčara ovdašnjim sudovima."¹¹⁰

Međutim, domaći sudovi su i ranije imali pravo, obavezu i zakonsku osnovu da sude za ratne zločine i za to nije bilo neophodno donošenje posebnog zakona. Za proteklih deset godina bilo je sigurno dovoljno vremena da se istražuju, krivično gone i procesuiraju ratni zločini, ali to nije urađeno. Nepostojanje specijalizovanih organa nije nikakvo opravdanje što je tako malo urađeno, što se može objasniti samo nedostatkom političke volje. Zato bi situacija bez Haškog tribunala bila još gora. Tribunal je napravio veliki pomak i umesto domaćih sudova otvorio proces otkrivanja istine i odgovornosti, i sada će državama biti mnogo lakše da taj proces nastave. U Hagu je svedočilo više od 2000 svedoka, sakupljena je ogromna količina informacija, utvrđene su brojne činjenice i data detaljna tumačenja relevantnog prava i konvencija koje treba primeniti.

Haški tribunal, međutim, neće prepustiti nijednog haškog optuženika koji boravi u zatvoru u Ševeningenu, niti onog koji je pod haškom optužnicom još u bekstvu. Domaćim sudovima biće prepušteni samo slučajevi protiv kojih se u Hagu vodila istraga, ali je obustavljena zbog toga što međunarodna zajednica nema vremena ni sredstava da sva kršenja ljudskih prava i običaja rata, i svi počinjeni ratni zločini dobiju epilog pred međunarodnim sudom. To neće biti slučajevi najvišeg ranga, ali su "daleko od najnižeg". Inače, prema

¹⁰⁹ "Šljivančanina i Mladića neću pozvati da se predaju", "Blic", 10. april 2003.

¹¹⁰ "Komandant VRS Mladić u Hagu do kraja godine", "Balkan", 4. avgust 2003.

istraživanjima američkog Republikanskog instituta, 64 posto srbijanske javnosti podržava suđenja pred lokalnim sudovima.¹¹¹

Saradnja sa Haškim tribunalom

Povodom desete godišnjice od osnivanja Haškog tribunala, njegov predsednik Teodor Meron je istakao "značaj onog što je postignuto",¹¹² ali je takođe ocenio da osnovni zadatak Tribunala neće biti ispunjen ako pred lice pravde ne budu izvedeni najviše rangirani optuženici, imenujući bivšeg predsednika RS Radovana Karadžića i komandanta Vojske RS generala Ratka Mladića.¹¹³ Prema rečima Karle del Ponte "hapšenje begunaca Karadžića i Mladića postalo bi simbol međunarodne odlučnosti da se u Bosni i Hercegovini i ostalim 'traumatizovanim' zemljama regiona definitivno uspostavi vladavina zakona, što je jedan od ključnih uslova za približavanje evropskim integracijama".¹¹⁴

Saradnja sa Haškim tribunalom u dostavljanju arhiva i dokumenata jeste najveća opstrukcija u saradnji sa Hagom, pa je Haški tribunal bio prinuđen da naredi Vladi Srbije i Crne Gore da u roku od mesec dana dostavi Tužilaštvu stenografske beleške sa sednice Vrhovnog saveta odbrane SR Jugoslavije od 1992. do 2000. godine. Tužilac Džefri Najs ranije je precizirao da je u navedenom periodu održano između 60 i 70 sastanaka VSO, a da su stenografske beleške sa tih zasedanja "od ogromnog značaja" za suđenje Miloševiću... Najs je tada precizirao da su vlasti u Beogradu krajem maja, tužiocima dostavili 300 strana zapisnika, ali ne i stenograme sa sednica VSO iz perioda rata u BIH, kada je Savetom predsedavao Zoran Lilić, tadašnji predsednik SRJ.¹¹⁵ MIP je uporno tvrdio da kontinuirano dostavlja dokumenta, kao što ih dostavlja i braniocima optuženih. "Taj posao traje već duže vreme. U velikoj meri smo već ispunili zahteve Tribunala."¹¹⁶

Na dvogodišnje insistiranje ministra pravde Vladana Batića da Haški sud podigne optužnice i protiv pripadnika UČK, Karla del Ponte je u više navrata odgovarala da nema dovoljno dokaza o zločinima UČK, ali je prihvatila ponudu ministra Vladana Batića da joj pošalje dokaze koje ima. Nakon što je Ministarstvo pravde prosledilo dokazni materijal, predstavnik Tribunala je izjavio da to "nije dovoljno da bi se podigla optužnica protiv bilo koje ličnosti koja bi bila spomenuta u tim dokumentima".¹¹⁷

Tokom vanrednog stanja postavilo se i *pitanje partnerstva sa NATO*, kao jedno od prioritarnih. Međutim, da bi SCG pristupila NATO paktu, SAD su

postavile znatno ozbiljnije zahteve – puna saradnja sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju; pomoć u hvatanju generala Ratka Mladića; pomoć u hvatanju preostala dva člana "vukovarske trojke"; pomoć u hvatanju drugih osumnjičenih od strane Tribunala u Hagu; i odustajanje od tužbe za zločin protiv mira i odustajanje od svih drugih tužbi protiv zemalja NATO pred stalnim Međunarodnim sudom pravde u Hagu.¹¹⁸ Sličnu poruku je Beogradu uputio Brus Džekson, predsednik Američkog komiteta za NATO i predsednik projekta za tranzicionu demokratiju. Preduslov za skoro uključjenje u program Partnerstva za mir je izručenje Ratka Mladića, istakao je on, dodajući: "Tek kada ovo istorijsko nasleđe ostavimo iza nas, možemo uključiti SCG u evroatlantske integracije."¹¹⁹

Prema podacima iz avgusta 2003. godine, u pritvorskoj jedinici UN u Ševeningenu nalazi se 50 lica sa prostora bivše Jugoslavije, od kojih – preko 30 Srba. Njih 11, među kojima su Slobodan Milošević, Veselin Šljivančanin, Franko Simatović, Jovica Stanišić, Predrag Banović i Milomir Stakić, uhapšeni su od strane srpske policije. Među 19 koje su hapsile međunarodne snage (SFOR i KFOR), čak 16 su Srbi. Na taj način u Hag su odvedeni Momčilo Krajišnik, Radislav Krstić, Momir Nikolić, Miroslav Kvočka, Dragan Nikolić, Stanislav Galić. Među 20 koji su se dobrovoljno predali nalaze se i Nikola Šainović, Milan Milutinović, Vojislav Šešelj, Dragoljub Ojdanić, Milan Martić, Mile Mrkšić, Miroslav Radić. Zatvorske kazne su do sada odležala samo šestorica pritvorenika – Dragan Kolundžija, Miloja Kos, Dražen Erdemović, Zlatko Aleković, Damir Došen i Zdravko Mucić. Među sedmoricom koji su pušteni da se brane sa slobode nalaze se Miodrag Kokić, Momčilo Gruban i Pavle Strugar. Kraj sudskog procesa nisu dočekali optuženi Đorđe Đukić, Milan Kovačević, Momir Talić, Mehmed Alagić i Slavko Dokmanović koji je 29. juna 1998. pronađen mrtav u zatvorskoj ćeliji u Hagu.¹²⁰

Na listi Haškog tribunala nalazi se najveći deo establišmenta režima Slobodana Miloševića. Pored generala Nebojše Pavkovića, bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije i Vladimira Lazarevića, nekadašnjeg komandanta Prištinskog korpusa, tu su i članovi nekadašnjeg Predsedništva SFRJ Branko Kostić iz Crne Gore i Borisav Jović iz Srbije, zatim nekadašnji ministar odbrane i načelnik Generalštaba JNA, generali Veljko Kadijević i Blagoje Adžić, kao i general Tomislav Simović, koji je u vreme raspada Jugoslavije navodno imao zadatak da formira srpsku vojsku. Na toj listi može se pojaviti i general Aleksandar Vasiljević tadašnji šef moćne Kontraobaveštajne službe, zatim nekadašnji šef carine Mihalj Kertes i šef srpske policije Radmilo Bogdanović. Na listi je i policijski general Vlastimir Đorđević koji je posle pada Miloševića bez traga nestao iz zemlje.¹²¹

¹¹¹ "Niko iz Ševeningena", "Politika", 26. septembar 2003.

¹¹² "Deseta godišnjica Haškog tribunala", "Danas", 26. maj 2003.

¹¹³ "Džaba bez Mladića i Karadžića", "Glas javnosti", 25. maj 2003.

¹¹⁴ "Del Ponte: Mladić 'pod nosom vlasti'", "Politika", 22. jun 2003.

¹¹⁵ "Rok mesec dana", "Novosti", 13. jun 2003.

¹¹⁶ "Nećemo ostati bez tajni", "Novosti", 15. april 2003.

¹¹⁷ "Da li će osumnjičeni biti pregovarači", "Glas javnosti", 16. septembar 2003.

¹¹⁸ "Hapšenje Ratka Mladića i nestanak RS cena uklaznice u NATO", "Svedok", 15. jul 2003.

¹¹⁹ "Izručenje Mladića – uslov za ulazak u Partnerstvo za mir", "Politika", 15. jul 2003.

¹²⁰ "U pritvoru 30 Srba", "Svedok", 12. avgust 2003.

¹²¹ "Mladić nije u Srbiji", "Novosti", 5. oktobar. 2003.

Poslednja poseta Karle del Ponte iznova je uznemirila duhove u Beogradu pošto je premijeru Živkoviću donela nove optužnice protiv četvorice srpskih generala za zločine protiv čovečnosti počinjene u vreme rata na Kosovu 1999. godine. Optuženi su general Nebojša Pavković, general-potpukovnik Vladimir Lazarević, načelnik Resora javne bezbednosti general-pukovnik Sreten Lukić i general MUP Srbije Vlastimir Đorđević. Vlada nije prihvatila ove nove optužnice, a Del Pontevoj je rekla da je "ovim gestom ponizila Vladu Srbije i čitavu državu"¹²². Ministar unutrašnjih poslova Srbije Dušan Mihajlović je rekao da ni on ni Vlada, ne prihvataju haške optužnice protiv pripadnika vojske i policije "samo zbog toga što su bili na Kosovu", ili "po osnovu komandne odgovornosti", dodavši da oko tog pitanja nema nejasnoća i da je to gledište "javno".¹²³ Jedan od optuženih, pukovnik Vladimir Lazarević je izjavio da će se ponašati kao "profesionalni vojnik i shodno tome prihvatiti bilo koju istragu", dok je ministar odbrane Boris Tadić Lazarevića predložio za smenu sa te dužnosti "zbog toga što postoji sumnja Haškog tribunala da je učestvovao u ratnim zločinima".¹²⁴

Odlaskom Stanišića, Simatovića i Šljivančanina u Hag praktično je prestala saradnja sa Haškim tribunalom. Karla del Ponte je na Savetu bezbednosti optužila vlasti u Beogradu da "nedovoljno saraduju sa Tribunalom", a posebno da "zadržavaju dokumenta važna kao dokazni materijal". Ona je izjavila da ima osećaj da vlasti u Beogradu, u haškom procesu protiv Slobodana Miloševića, kao i u drugim procesima, žele da "zadrže ključna dokumenta koja bi mogla da pruže dokaze o umešanosti ranije vlasti u Beogradu u zločine počinjene u Bosni i Hercegovini".¹²⁵ Zvanično obrazloženje je da bi time bila ugrožena nacionalna bezbednost, odnosno da bi ti dokumenti mogli biti iskorišćeni u tužbi BiH i Hrvatske u postupku pred Međunarodnim sudom pravde.¹²⁶

Zbog nespornosti da se uhapsi Mladić i Karadžić, Karla del Ponte je najavila mogućnost da Haški tribunal osnuje svoju policijsku jedinicu koja će imati zadatak da uhapsi Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Del Ponte je mišljenja da bi se hapšenja optuženih odvijala brže ako bi postojala jedna policija Suda, koju bi mogli da upute na prostor bivše Jugoslavije sa zadatkom da uhapsi optužene.¹²⁷

Rezolucijom 1503 Karli del Ponte je produžen mandat, određen je vremenski okvir za završetak rada Suda i u tom smislu date smernice za ubrzanje njegovog rada. Američki državni sekretar Kolin Pauel je rekao da su SAD posebno zainteresovane za "krupne ribe", Karadžića i Mladića, što je i

¹²² "Pavkovića, Lukića, Lazarevića i Đorđevića traži Haški tribunal", "Balkan" 8. oktobar 2003.

¹²³ "Mihajlović ne da Hagu svog generala Lukića", "Balkan", 11. oktobar 2003.

¹²⁴ "General Lazarević: Prihvatam istragu", "Blic", 27. avgust 2003.

¹²⁵ "Protiv SCG i RS", "Politika", 11. oktobar 2003.

¹²⁶ "Istraga -13, sumnjivih - 30", "Novosti", 12. oktobar 2003.

¹²⁷ "Specijalna policija", "Glas javnosti", 7. avgust 2003.

"tema tekućih razgovora sa komandantima u NATO, i posebno sa komandantima u regionu". Napomenuo je da to pitanje pokreću i u susretima sa srpskim političkim liderima".¹²⁸ Šefovi diplomatija Evropske unije su takođe upozorili da bi "nesaradnja s Haškim sudom ozbiljno ugrozila dalje približavanje" država Zapadnog Balkana evropskoj prestonici, te da je to "i dalje ključni element procesa stabilizacije i asocijacije".¹²⁹

Savet ministara Srbije i Crne Gore doneo je odluku da državljanima SCG koji su se dobrovoljno predali Haškom tribunalu, kao i članovima njihovih porodica sa kojima su živeli u zajedničkom domaćinstvu, dodeljuje materijalnu pomoć. Naknada dela troškova boravka u pritvoru Haškog tribunala iznosi 200 eura mesečno, a za putne troškove članova uže porodice optuženih predviđena je nabavka, ili isplata cene tri povratne avionske karte na relaciji Beograd - Amsterdam i 250 eura po osobi na ime ostalih troškova, svaka dva meseca. Odlukom Saveta ministara, koja je stupila na snagu juna 2003. godine, pravo na materijalnu pomoć imaju i optuženi koje je Tribunal privremeno pustio na slobodu do početka suđenja, a imaju boravište na teritoriji SCG.¹³⁰

Zaključci:

- Vodeće srbijanske elite, posebno političke, kulturne, intelektualne, vojne, crkvene, ali i druge, ne pokazuju spremnost da se angažuju u procesu suočavanja i, naročito, u objektiviziranju nedavne prošlosti;
- Saradnja sa Haškim tribunalom odvijala se pod pritiskom međunarodne zajednice i potrebom za finansijskom podrškom, te se tema saradnje i suočavanja krajnje komercijalizovala;
- Aktivna odbrana Slobodana Miloševića i saradnja sa njegovom odbranom je mobilisala skoro sve slojeve društva - od Miloševićevih struktura, nove vlasti, medija do alternative. Glavni motiv za to je da se ospori onaj deo Miloševićeve optužnice koji se odnosi na genocid u Bosni i Hercegovini;
- Vojska kao tradicionalno najuglednija institucija i dalje uživa podršku i poverenje društva, te je ogromna društvena energija usmerena na amnestiranje njene odgovornosti i pored sve očiglednijih dokaza o ključnoj ulozi vojske, koji dolaze iz Haga.
- Srpska pravoslavna crkva pružala je veoma značajnu podršku Miloševićevom projektu i bila je operativno uključena u mnoga događanja, posebno u BiH. Do sada je izostala značajnija kritika ove institucije koja, kao ni ostale, ne pokazuje spremnost da sprovede diferencijaciju u svojim redovima. Ovo je tim važnije jer međunarodna zajednica vrši pritisak na druge ključne

¹²⁸ "Vreme curi, ubrzajte rad", "Novosti", 12. oktobar 2003.

¹²⁹ "Neke zemlje još uvek ne saraduju", "Danas", 14. oktobar 2003.

¹³⁰ "Optuženima koji su se dobrovoljno predali Tribunalu 200 evra mesečno", "Danas", 3. jun 2003.

institucije, dok je izostao takav pritisak na SPC koja je u velikoj meri sada preuzela ulogu JNA – na primer, u Makedoniji i Crnoj Gori.

- Situacija u medijima je znatno gora nakon odlaska Miloševića, jer je nestala tačka diferencijacije. Mediji su zbog dugogodišnje devastacije, materijalne i profesionalne, nespremni da preuzmu i te kako važnu ulogu ne samo u procesu tranzicije, već i u procesu suočavanja.

- Zakon o reformi školstva je usvojen i već su u toku značajne promene u obrazovnom sistemu. Međutim, zbog ogromnog otpora konzervativno-patriotskog bloka treba očekivati teškoće u implementaciji Zakona, posebno kod uvođenja predmeta koji bi se bavili nedavnom prošlošću.

- Univerzitet i danas predstavlja jednu od najkonzervativnijih institucija koja se opire modernizaciji i danas je jedan od najznačajnijih generatora nacionalizma. To je ujedno i najznačajnija institucija koja se bavi reinterpetacijom nedavne prošlosti.

Preporuke:

- EU, Savet Evrope i druge organizacije treba da insistiraju na procesu suočavanja kao neophodnoj pretpostavci moralne obnove društva i njegove demokratizacije kako bi se Državna zajednica Srbija i Crna Gora uspešnije i brže približila ovim integracijama;

- Za takav proces potrebna je dugoročna državna strategija, ali istovremeno i strategija međunarodne zajednice. Tim pre što se pokazalo da postojanje Haškog tribunala nije dovoljno. Tom strategijom treba da se obuhvati obrazovni sistem, mediji i kultura kako bi se promenio vrednosni sistem.

Srpska pravoslavna crkva u politici

Delovanje Srpske pravoslavne crkve u javnom životu u protekloj godini nastavljeno je u istom pravcu kao i prethodnih godina. Ubistvo premijera Đinđića dodatno je povećalo njeno prisustvo u javnosti, a pravni vakuum, do kojega je došlo u zemlji nakon ubistva, pojačao je uplitanje SPC u državne poslove. Crkva se jasno opredelila protiv reformi, posebno onih u školstvu, zatim protiv tržišta i saradnje sa Haškim tribunalom. Osim toga, SPC je imala dominantnu ulogu u pripremi proslave 200-godišnjice moderne srpske države, čemu je dala arhaični i antimoderni pečat. SPC i dalje neguje zabludu da je na Balkanu moguća nacionalna država u etničkim granicama, te da rešavanje nacionalnog pitanja treba tražiti u svenacionalnom (etnokonfesionalnom) državnom ujedinjenju.

Govor mitropolita Amfilohija Radovića na sahrani premijera Đinđića najupečatljiviji je primer mešanja SPC u državne poslove i to sa porukama koje su ne samo pokušaj interpretacije ubistva premijera, već i anahronog diskursa koji jasno ukazuje na vrednosni sistem koji Crkva promovise. Reči koje je izgovorio mitropolit Amfilohije, poput onih da će premijer Đinđić ostati upamćen "prvenstveno po tome što je, u momentu najdubljeg poniženja svog naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskog mira i pomirenja Evropi i svetu" i to "u trenutku kada nad glavom njegovog naroda stoji mač pilatovske pravde", u obrnutoj su srazmeri sa interesima Srbije da uskladi svoje odnose sa susedima u regionu i bez ostatka počne da odgovara svojim međunarodnim obavezama. Osim toga, poređenje premijera sa voždom Karađorđem "čija je glava takođe posečena kumovskom i bratskom rukom" insinuirala povezanost premijera sa inspiratorima i počinocima zločina. Posebno je neprimerno bilo to da se u takvom času otvoreno pozivaju budući donatori hrama rečima poput "ono po čemu će se pamtiti i po čemu će ovaj narod pamtiti Zorana Đinđića - to je i njegova duboka želja i briga za završetak ovoga svetoga, zavetnoga hrama srpskog parvoslavnog naroda".¹

¹ "Glas javnosti", 16. mart 2003.

Umesto jasne strategije evangelizacije, što je primarni cilj hrišćanske crkve, SPC nastoji da klerikalizuje celokupni društveni život. Taj trend je veoma uočljiv i u medijskoj sferi, pri čemu, mediji i sami uveliko doprinose "promociji" takve uloge SPC. Tokom 2003. godine SPC je bila prepoznatljiva kao autentična politička snaga – u mnogim situacijama čak i kao politička partija. Tako se pastoralno-misionarska uloga našla u drugom planu, a politička uloga je postala primarna, o čemu govore brojne činjenice. Veronauka je uvedena u državne škole Uredbom Vlade Srbije. Crkva se, mada još uvek nezvanično, pojavila i u Vojsci i to kao prepoznatljiva politička snaga. Ovaj doktrinarni raskorak u samoj SPC nije postavljen kao problem. Međutim, i političke strukture jasno prepoznaju tu ulogu SPC i po tom se ključu oblikuje stanje na javnoj sceni u još uvek važnom periodu nedovršenih reformi nakon petooktobarskih promena u Srbiji. Te su promene, između ostalog, i zbog takvog saveza SPC i političkih struktura, ostale nedovršene.

Pored dalje politizacije crkve, u prošloj godini SPC su potresale "afere" i raskoli koji nisu rešavani na adekvatan način, već su zataškavani uz pomoć državnih struktura. "Vranjske novine" su početkom 2003. godine otkrile slučaj vranjskog vladike Pahomija, protiv koga je pokrenut krivični postupak zbog seksualnog zlostavljanja dece koja pohađaju veronauku. Afera je celu godinu potresala javnost, ali i samu Crkvu. Umesto da rešava problem, Sinod SPC je već 11. 01. 2003. odbio da se njime bavi i optužio sredstva javnog informisanja da se "bez sudske provere bave zlonamernim javnim blaćenjem Crkve". Slučaj fruškogorskog monaha Ilariona, koji se desio nešto ranije, na sličan način je vešto zataškan, ali je SPC nastavila sa tvrdnjama da je posredi "hajka protiv Crkve".

Medijska kampanja je od "episkopskog seksgejta" napravila problem, koji je pokrenuo i laičku i crkvenu javnost. SPC je obasipala javnost objašnjenjima, između ostalih, i samog vladike Pahomija, koji je aferi dao političke dimenzije, jer ih je uglavnom okvalifikovao kao delo albanskog lobija i "plaćenika iz redova novinara". Međutim, među svedocima su se pojavila i sveštena lica – jerej Arsić i drugi – pa se problem komplikovao i unutar SPC. Tek pod pritiskom medija, Sinod SPC je reagovao tako što je izrazio žaljenje što "sredstva javnog informisanja, pre bilo kakve sudske provere, tako olako prihvataju i daju u javnost nedokazane insinucije kao činjenice". Sinod je čak izjavio da se "ponovo oživljava bezbožna hajka, progon i blaćenje Crkve, koje je trajalo decenijama, u određenim anticrkvenim krugovima kojima smeta obnavljanje crkvenog života i vraćanje naroda Crkvi".² Mediji su isticali kako se "sve više širi krug svedoka"³ u vezi s aferom, dok su neki pisali kako "građani Vranja, vernici, potpisuju peticiju patrijarhu Pavlu kojom zahtevaju smenu vladike Pahomija"⁴. Zbog velikog odjeka u javnosti Sinod je ipak bio prinuđen

² "Nacional", 11–12. januar 2003.

³ "Večernje novosti", 15. januar 2003.

⁴ "Danas", 16. januar 2003.

da umesto Pahomija za administratora vranjanske eparhije postavi braničevskog vladiku Ignjatija.

Sličan stav prema slučaju Pahomije zauzeli su i državni sudovi nakon istrage koja je sprovedena. Crkveni velikodostojnici i članovi Sinoda uporno su ponavljali kako se radi o aferi kojom se "zbog ciljeva OVK vladici lomi kičma". U sprezi sa pravosudnim i političkim strukturama, SPC je sprečila rasvetljavanje slučaja. I pored medijskog pritiska, ali najviše zbog pritiska javnosti u Vranju, slučaj je tokom godine ostao manje-više nerazsvetljen i još uvek se nalazi pred Vrhovnim sudom Srbije. Mada uporno zataškavana, uz pomoć države, afera Pahomije je ipak prikazala Crkvu u veoma negativnom kontekstu.

Tokom 2003. godine bio je uočljiv uticaj takozvanih "paracrkvenih formacija" (tako ih je nazvao vikarni episkop A. Rakita), odnosno radikalne frakcije unutar SPC, koja je stvarala probleme i samoj SPC. Tako je grupa monaha ekstremista omela zajedničko božićno bogoslužje sa anglikancima koje je odobrio i sam patrijarh Pavle. Skandal je imao i međunarodni odjek, jer je među prisutnima bio i britanski ambasador. To uticajno krilo ekstremista unutar SPC više sarađuje s političkim strukturama nego sa samom SPC, o čemu su izveštavali i mediji.⁵ Bilo je i čestih pojava pobune monaha u bratstvima, koji se opiru svakom otvaranju SPC prema inoslavnima i drugima. Pobunjeni monasi su čak "pozvali patrijarha na duel pred tv-kamerama".⁶ Neke vladike, poput šabačko-valjevskog Lavrentija, nastojali su da isprovociraju dijalog unutar SPC tako što je oštro napadao ekstremiste. Međutim, episkop Lavrentije nije bio dosledan u svom stavu, jer je istovremeno, na primer, izjavljivao da Karadzića i Mladića narod "čuva kao svoje heroje".

Polazeći od pomenutog unutrašnjeg rasepa, kao i ukupnog ponašanja SPC tokom godine, teško je anticipirati da li su mogući ozbiljniji iskoraci u bliskoj budućnosti. Jer, navedeni primeri jasno govore da je SPC tesno vezana za državu i da se obe ponašaju po zakonu spojenih sudova. Osim toga, SPC ne pokazuje želju da obavi ozbiljnu i uravnoteženu analizu poraženog nacionalnog projekta u kojem je imala jednu od najznačajnijih uloga, pre svega, u buđenju i podsticanju nacionalizma. S obzirom da je SPC jedina konstanta srpskog nacionalnog identiteta, bez preispitivanja njene uloge, srpski narod će ostati trajno lišen identiteta moderne nacije.

Međucrkvni odnosi

Ponašanje SPC proteklih godina pokazuje da je SPC zatvorena za druge crkve i za laičku javnost, mada se sve intenzivnije bavi problemima i u Crkvi i u društvu. Isto tako, unutar SPC postoji permanentni strah od "unijačenja" i prozelitizma koji je uglavnom bezrazložan i politički motivisan. O tome govore

⁵ "Svedok", 28. januar 2003.

⁶ "Danas", 29. januar 2003.

mlaki pokušaji otvaranja u kakve spada poseta državnog sekretara Svete stolice gospodina Torana Beogradu, koji je tom prilikom ponudio dijalog dve crkve. On je izjavio da je njegov dolazak u Srbiju "novo poglavlje u odnosima kako između Svete stolice i Državne zajednice Srbije i Crne Gore, tako i između Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve".⁷

Istovremeno, poseta delegacije Sinoda Srpske pravoslavne crkve Vatikanu u javnosti je izazvala oprečne reakcije, pre svega zbog naizgled "marginalnih" problema vezanih za odnos prema ekumenizmu, međuverskoj saradnji, što se direktno tiče i spornog članstva SPC u Svetskom savetu crkava. Pitanje ekumenizma je posebno sporno jer se uporno ističe da su "odnosi sa Anglikanskom i Katoličkom crkvom bratski", ali da se "u ekumenizam neće ići prebrzo", jer se "smatra da je prvo potreban dijalog, zatim teologija, a potom ljubav". Jer, kako kaže vladika Lavrentije, "dok ne volite brata, ne mozete sa njim iskreno da razgovarate".⁸ Ovako rigidne stavove unutar SPC diktira "tvrda nacionalna struja", koja daje ton njenoj ukupnoj politici.

Mogućnost posete pape Srbiji, o kojoj se u više navrata u javnosti govorilo, sam patrijarh Pavle je odbacio, jer "nije vreme za papin dolazak". Diskretno se daje na znanje Vatikanu da je odnos dveju crkava "opterećen problemima iz prošlosti, pre svega, zbog uloge Vatikana u Drugom svetskom ratu na području Nezavisne drzave Hrvatske, ali i zbog aktuelnih problema sa rimokatoličkim visokodostojanstvenicima na terenu, na Kosovu i Metohiji i u Crnoj Gori".⁹ I Vatikan je dao na znanje da "za sada ništa od papine posete SCG nije predviđeno", ali da je sama poseta delegacije SPC Vatikanu "veliki događaj".¹⁰ Salvatore Iso, teolog, koji već 16 godina prati papu, kaže da papa odavno želi da dođe u Srbiju i da postoji prijateljstvo pape i patrijarha Pavla. Problem je, kako on kaže, "solidarnost Srpske pravoslavne crkve sa Ruskom pravoslavnom crkvom i patrijarhom Aleksejom, koji ne žele da se uputi takav poziv".¹¹

Uticaj SPC na međudržavne odnose

SPC, kao institucija koja simboliše ideju svesrpskog jedinstva, nakon vojnog i političkog sloma, preuzela je ulogu da duhovno, kulturno i politički zaokruži prostor koji do sada još nije zaokružen državno, odnosno nije zaokružen na željeni način. Političke aspiracije SPC se posebno odražavaju na odnose sa susednim zemljama. To se najbolje vidi na primeru sve komplikovanijih odnosa između Srpske pravoslavne crkve, s jedne, te Makedonske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve, s druge

⁷ "NIN", 27. februar 2003.

⁸ "Nedeljni telegraf", 5. februar 2003.

⁹ "Danas", 1-2. februar 2003.

¹⁰ "Danas", 10. februar 2003.

¹¹ "Danas", 15-16. novembar 2003.

strane. Nepriznavanje ove dve crkve *de facto* je nepriznavanje ove dve države i identiteta dvaju naroda, pa je i sukob oko njihove autokefalnosti poprimio izrazito političke konotacije.

Otvaranje "makedonskog pitanja" u proleće 2002. zaoštrilo je odnose između dve crkve. Spor je izbio povodom inicijative SPC da crkve pronađu sporazumno rešenje oko kanonskog statusa MPC, koja se još 1967. izdvojila iz SPC i proglasila autokefalnost. Međutim, MPC nije dobila kanonsko priznanje, koje je uslovljeno odobrenjem SPC. SPC je ponudila MPC da se odrekne autokefalnosti s tim što bi za uzvrat dobila autonomiju. Nakon što je Sinod MPC odbio ovaj predlog, patrijarh Pavle je stavio do znanja da je SPC spremna da u svoj sastav primi i pojedinačne eparhije MPC. Sabor SPC na majskom zasedanju Sinoda 2003. godine je u tom smislu "preduzeo kanonske mere i doneo odgovarajuće odluke o konstituisanju Svetog sinoda autonomne Ohridske arhiepiskopije". Istovremeno, Sabor SPC je postavio rok MPC da se vrati u "evharistijsko i kanonsko jedinstvo" sa "majkom" Crkvom, a time i sa svim pravoslavnim crkvama u svetu do 1. septembra 2003. Odluka sa majskog Sabora SPC da se imenuje egzarh za područje RM stvorila je probleme u međudržavnim odnosima SCG i Makedonije. MPC je raščinila mitropolita veleško-povardarskog Jovana, egzarha patrijarha srpskog za Ohridsku arhiepiskopiju.

Mitropolit debarsko-kičevski Timotej, portparol MPC, izjavio je da je "negativan odgovor MPC odavno poslat". MPC, prema njegovim rečima, "uopšte nema nameru da se odrekne svog imena", i osuđuje "odluku SPC da u Makedoniji osniva paralelnu jerarhiju".¹² Posle neuspešnih pokušaja da autokefalnost isposlujaju u Vaseljenskoj patrijaršiji, koja im je preporučila kanonski put sa SPC, Makedonija je odlučila da rešenje traži sa Ruskom pravoslavnom crkvom, sa čijim poglavarom se prošle godine sreo i Boris Trajkovski, pokojni predsednik Makedonije.

Vrhunac ovog sukoba proizvela je božićna poslanica srpskog patrijarha Pavla, upućena pravoslavnim vernicima i sveštenstvu u Makedoniji, u kojoj su poslate poruke poput one o istorijskoj istini "da je Makedonska pravoslavna crkva 1967. godina na pučistički način, dakle, buntom bez blagoslova majke Crkve, ali i bilo koje druge pravoslavne crkve u svetu, proglasila autokefaliju" i tako postala institucija "stvorenja od komunista da bi zadovoljila njihove potrebe". Uz to, srpski patrijarh, u potpunoj suprotnosti sa civilizacijskim dometima, govori o neodrživosti argumenta da "svaka nacija, samo zato što je različita od neke druge, treba da ima autokefalnu crkvu". Pri tom, ne pruža argumentaciju u prilog prava Srpske pravoslavne crkve da arbitrira u ovom pitanju. Ovom poslanicom SPC otvoreno istrajava na iluziji o Makedoniji kao "južnoj Srbiji" i time nastavlja pogubnu politiku negiranja ne samo makedonske crkve, nego i države i identiteta makedonskog naroda. O tome svedoče burne

¹² "Večernje novosti", 17. novembar. 2003.

reakcije makedonske vlade i javnosti, koje ovu poslanicu tretiraju ne samo kao "antikanonski, već i kao antidržavni čin"¹³.

Postavljanjem "egzarha" za područje Ohrida od strane SPC znači da se Makedonija ne priznaje kao nezavisna država. Nastojanja SPC da definiše preciznije svoj stav - da SPC priznaje državu Makedoniju - nisu urodila plodom, jer se na problem gleda iz političkog ugla. Osim toga, u Makedoniji sama reč "egzarh" podseća na stanje kada je Bugarska crkva imala svog egzarha u Makedoniji, što se u svesti vernika i građana povezuje sa teritorijalnim pretenzijama. Pokušaji da se formira autonomna Ohridska arhiepiskopija sa samostalnim Sinodom i imenovanim vladikama ostali su bez rezultata, ali su još više iskomplikovali i međucrkvne i međudržavne odnose.

Agresivnost SPC u Crnoj Gori rasla je sa jačanjem proindependentističke opcije koju simboliše vlada Mila Đukanovića. Glavnu ulogu u rešavanju crnogorskog pitanja unutar Srpske pravoslavne crkve ima mitropolit Amfilohije Radović, čiji je angažman karakterističan po radikalnom nacionalizmu i govoru mržnje neprimerenom za svešteno lice. On se suprotstavlja razdvajanju Srbije i Crne Gore do kojeg, kako on kaže, "može doći samo protivno volji naroda, putem nasilja, krađe, ucena i pretnji. Zato će SPC ignorisati eventualnu odluku Crne Gore o samostalnosti". Na CPC on gleda kao na "čedo titoista" koji "i danas nastavljaju nasilje nad SPC"¹⁴. Odnosi sa Crnogorskom crkvom su se dodatno iskomplikovali nakon što je Miraš Dedeić "poglavar" CPC na dan Svetog Petra Cetinjskog bio uveden u Skupštinu Crne Gore. Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije javno se obratio predsedniku crnogorske Skupštine, Ranku Krivokapiću, optužujući ga da "pretvara Skupštinu u prčiju svoje partije, i da time stvara nove deobe u narodu sramoteći Crnu Goru pred Evropom i svetom". Amfilohije ga je takođe optužio da "pljuje po Pravoslavnoj crkvi, da negira njeno kanonsko ustrojstvo i vekovni poredak, priznat i poštovan u svim zemljama sveta, gazeći istovremeno Ustav Crne Gore"¹⁵. Na ovakve osude Krivokapić je odgovorio da SPC više nema privilegiju da odlučuje ko će biti pozvan u Skupštinu, te da je "on (Amfilohije) iz one civilizacijski poražene strane i u Drugom svetskom ratu i u zadnjem balkanskom ratu, kojoj se sada sudi u Hagu"¹⁶.

Oba ova primera jasno pokazuju do koje su mere crkva i država na Balkanu srasle i kako se crkveni nacionalizam, odnosno filetizam javlja kao politički problem. SPC veoma često forsira filetizam zavisno od situacije, što komplikuje njene odnose sa laičkom javnošću, s kojom uglavnom i ne zeli da opšti.

Pokušaj proglašenja Fruške gore novom Svetom gorom koja bi od Sinaja do Grčke povezala pravoslavlje¹⁷, za sada je osujećen. Radi se o pokušaju totalnog

¹³ "Glas javnosti", 6-7. januar 2004.

¹⁴ "Večernje novosti", 10. januar 2002.

¹⁵ "Večernje novosti", 7. novembar 2003.

¹⁶ "Danas", 10. novembar 2003.

¹⁷ "Večernje novosti", 3. oktobar 2003.

posrbljavanja Vojvodine, kako bi se kod zaokruživanja srpskog etničkog prostora moglo tvrditi da je Vojvodina oduvek bila samo srpska. Naime, sremska eparhija je pokrenula tu inicijativu, a episkop Vasilije je najavio čin osvećenja za 12. oktobar 2003 godine. Međutim, došlo je do neobičnog zaokreta, koji otkriva slabe tačke strategije SPC, koja se ravna prema dnevnim političkim potrebama. Povodom proglašenja Fruške gore Svetom gorom objavljena je patrijarhova izjava¹⁸, koja je neobična i otkriva stanje u SPC, jer u njoj patrijarh "očinski savetuje i bratoljubivo umoljava da se neizostavno nađe način da se taj sveti čin odloži na neko vreme". Posvećenje je odloženo, iako se očekivao veliki politički spektakl. Ovaj slučaj je pokazao da se u SPC već vodi borba za nasleđe i sve su češće špekulacije u medijima o bolesti patrijarha, ali još uvek nema zvaničnog stava i saopštenja o tome.

SPC i Kosovo

Pretenzije SPC za većom političkom ulogom bile su prisutne tokom cele godine, ali se to najbolje videlo na primeru Kosova, odnosno u vezi sa *Memorandumom* SPC o Kosovu¹⁹. U njemu su prisutni stavovi karakteristični za SPC, politički nedosledni i nejasni. S jedne strane, u izjavi episkopa raško-prizrenskog Artemija od 24. aprila 2003. stoji da "Kosovo nikada više neće, ne može i ne treba da bude samo srpsko", te da "Kosovo nikada neće, ne može i ne treba da bude samo albansko", jer ono "mora u celosti pripadati svim svojim žiteljima. Ili ga neće biti". S druge strane, vladika "u ostavci" i poznati ideolog SPC, Atanasije Jevtić, izjavljuje nešto sasvim oprečno, odnosno da "u Ustav Srbije treba uneti odredbu da niko nikada ne može da se odrekne Kosova i Metohije"²⁰. "Memorandum", osim toga, daje SPC moralno pravo da se bavi statusom Kosova.

Vladika Amfilohije ističe da na Kosovu sada traje etničko čišćenje u obrnutom smeru²¹, ali njegovo objašnjenje nije dovoljno jer on samo pominje bombardovanje "jednog grešnog ali hrišćanskog naroda koji je ponižen na golgotski način". Ni u jednom momentu se ne ulazi u prave razloge za takvu situaciju, niti se spominje da je Miloševićev režim doveo do takvog stanja. Srpska pravoslavna crkva, umesto suočavanja sa činjenicama, ritualno ponavlja poznate fraze o "svetoj srpskoj zemlji". Patrijarh Pavle spominje i naglašava da SPC "snosi odgovornost za stanje u društvu"²², ali nije jasno kako se ta odgovornost može preciznije odrediti.

SPC ne dozvoljava da se o problemima Kosova govori na drugačiji način. Međutim, angažovanost SPC na Kosovu, osim što ima veliko medijsko pokriće,

¹⁸ "Večernje novosti", 3. oktobar 2003.

¹⁹ "NIN", 21. avgust 2003.

²⁰ "NIN", 21. avgust 2003.

²¹ "Večernje novosti", 4. septembar 2003.

²² "Politika", 16. septembar 2003.

služi, pre svega, da se celokupna javnost mobiliše na istoj poziciji i da se spreči drugačiji stav, koji se po pravilu tretira kao izdajnički. Tako je poznati sociolog religije D. Đorđević²³ kazao da sve pojave koje mediji tretiraju, uključujući i slučaj vladike Pahomija, "nisu nikakva hajka na SPC". SPC je na takve kvalifikacije odgovarala stereotipnom frazom o "bezbožnoj hajci". Kao i u slučaju Pahomija, koji na sve optuzbe odgovara da mu je "Bog svedok a sud neka sudi"²⁴, SPC nije adekvatno reagovala, niti je dala ubedljive argumente za svoje stavove. Sve to ukazuje – izjave crkvenih velikodostojnika kao i zvanična saopštenja SPC – da je SPC zanemarila svoju ulogu moralnog faktora u društvu, a da je na prvo mesto stavila borbu za sticanje političkih pozicija.

Za političku orijentaciju Crkve indikativno je i *pojavljivanje nekih dokumenata*. Naime, na saboru srpske pravoslavne omladine (maja 2003) usvojena je "Studenička deklaracija" proračena još jednim dokumentom, koji nosi naslov "Drugo srpsko pismo Haralampiju". Oba dokumenta obiluju radikalnim i vulgarnim antizapadnjačkim pozicijama. U njima su "vukovci, markovićevci, skerličevci, komunistički ideolozi i novodobci" nazvani "evroslinavcima", a Dositej Obradović je proklet, kao začetnik zapadnjačke "bezbožničke škole".

Dokument je upućen "svim vladama Srbskih zemalja", odnosno Vladi Republike Srbije, Ministarskom savetu SCG, vladi RS i vladi RSK, koja *de facto* više ne postoji, i SPC se Srbima nudi kao jedina integrativna snaga. Deklaraciju su potpisali i dvojica vladika SPC, raško-prizrenski Artemije i "vladika u ostavci" Atanasije Jevtić, koji deluje kao ideolog ekstremnih snaga u krilu SPC. U određenim crkvenim krugovima oba dokumenta su pozdravljena kao najvažniji dokumenti "za poslednjih 200 godina u srpskoj kulturi", dok u laičkim krugovima nije bilo mnogo komentara. Tvrdi se da su svi Srbi koji su pošli za Dositejem "tražili sunce tamo gde ono zalazi" odnosno na Zapadu i u Evropi. Zato se iz srpske kulture isključuju Vuk Karadžić, Svetozar Marković, Jovan Skerlić kao zlo, kao i svi komunisti i "novodobci". Misli se, pre svega, na evropsku tradiciju srpske kulture. Glavno zlo je tako označeno kao "bezbožna prosvetiteljska škola zapadne Evrope", koja već 200 godina ugrožava "srpsko svetosavsko biće". Svi koji drugačije misle nazvani su "evroslinavci". Prepoznaje se rečnik kaluđera Atanasija Jevtića, najagresivnijeg ideologa SPC. Nužna konfrontacija sa srpskom javnošću je izostala, jer se malo ko usudio da se javno suprotstavi.

Uloga sv. Save u oba dokumenta je istorijski i naučno svesno falsifikovana od strane jerarha koji su u potpisu. Sv. Sava je proglašen za jedinu okosnicu srpske kulture, što se u SPC nikada ranije nije tvrdilo, a, osim toga, ove tvrdnje nemaju faktografsku osnovu u delu *Save Nemanjića*.

U "Drugom srpskom pismu Haralampiju" iznose se tvrdnje, koje ugrožavaju slobodu vere, jer se učenje falsifikuje na najgrublji i nedozvoljiv

²³ "Danas", 21–22. jun 2003.

²⁴ "Nedeljni telegraf", 15. januar 2003.

način. Prva teza tog dokumenta jeste da je srpski nacionalizam "najstariji u Evropi", što je episkop Nikolaj Velimirović tvrdio još 1935. godine na jednom predavanju, u kojem je hvalio A. Hitlera. Druga teza tog dokumenta je da je srpski nacionalizam "jevanđeljski i organski", a služi SPC da plasira političke teze čiji su autori kaluđeri, poput Atanasija Jevtića, koji imaju ogroman politički uticaj u Srbiji. Budući da su u prvom planu čisto ideološko-politički motivi, jerarsi SPC svesno falsifikuju čak i jevanđelje. Naime, do sada se nikada nije pokušalo dokazati da se iz sinoptičkih jevanđelja može izvesti nacionalizam. Ovim tvrdnjama se namerno poništava druga opcija, ona koja je u prožimanju s Evropom i evropskom prosvetenošću dala pečat modernom srpskom društvu.

Crkva, društvo i politika

Srpska pravoslavna crkva veoma agresivno promovise i odgovarajuću koncepciju društva i države, koja se oslanja na ideje poznate kao "nova srpska desnica". Glavni ideolog u tom krugu je Nikolaj Velimirović koji zagovara organicistički koncept društva i države, odnosno koncept društva u kojem se pojedinac utapa u organsku celinu. Naime, zagovara se patrijarhalni model što podrazumeva "sabornost" i "domaćinsko-pravoslavnu etiku". *Kanonizacija Nikolaja Velimirovića*, koja je izazvala velike napetosti u široj javnosti, samo je još više učvrstila i promovisala ovakav pogled na društvo. Sama kanonizacija bila je više politički nego verski čin, jer kontroverzni Velimirović u dogmatskom i kanonskom smislu ne ispunjava uslove za svetost kako se ona u Crkvi shvata. Zatim, njegova uloga nije još dovoljno rasvetljena niti je njegovo delo nepristrasno naučno proučeno i vrednovano. Osim toga, službena kanonizacija nije tradicija SPC i ovaj je izuzetak načinjen iz političkih razloga, što je i dovelo do žestokih reakcija javnosti.

Patrijarh Pavle eksplicitno propoveda koncept organskog društva, relativizujući vrednost višepartijskog sistema kroz retoričko pitanje: "Da li su partije dovoljno uzrasle da bi odnos u društvu bio organski, kao u jednom telu u kome svaki organ vrši svoju funkciju, za koju je osposobljen imajući u vidu opšte dobro organizma. A ni organizam nema drugi interes nego dobro svakog organa... Crkva se uvek zalaže da u društvu postoji taj organski odnos."²⁵ Mnogo radikalnije ovaj stav iznosi Amfilohije Radović, koji kaže da su "Srbi od pamtiveka sve rešavali na saborima... i zato bi bilo dobro da se i danas obnovi saborna svest naroda. Stranke su nešto novijeg datuma i uvezene su među Srbe sa Zapada, što može da bude opasno za nas koji pristupamo s metafizičkih pozicija. Treba donositi odluke iz glave celog naroda – to su jedine odluke koje su dalekovidne i dalekosežne".²⁶

²⁵ Intervju patrijarha Pavla, "Danas", 5–7 januar 2002.

²⁶ Navedeno prema Mirku Đorđeviću. Interni materijal.

Zatvorenost crkvene jerarhije prema javnosti sve je očiglednija. U slučaju novinarka lista "Danas" J. Tasić²⁷, SPC posebno pokazuje svoj "komesarski" odnos kroz želju da kontroliše izveštavanje iz Srpske patrijaršije. Zbog unutrašnjih odnosa u SPC informacije su uglavnom nezvanične, ili "iz dobro obavještenih krugova", što omogućava racionalnim ljudima iz Crkve da komuniciraju sa medijima i novinarima.

Poslednji potez SPC kada je u pitanju društveno uređenje bilo je pismo, koje je patrijarh Pavle uputio 28. 11. 2003. "prestolonasledniku" A. Karađorđeviću. U pismu se patrijarh izjašnjava za monarhiju kao najbolji oblik vladavine, koja je po njemu ukinuta "na nezakonit i surov način". Objavljivanje pisma mesec dana uoči parlamentarnih izbora, kao i ideje sadržane u njemu, govore o otvorenoj podršci političkim partijama koje se izjašnjavaju za monarhiju, kao, na primer, SPO i NS. Teza o monarhiji kao progresivnom obliku vladavine je neodrživa, već samim tim što samo 15 odsto stanovništva u Srbiji podržava uvođenje monarhije. Međutim, SPC i partije koje se zalažu za njen povratak, gaje iluziju da će monarhiju uvesti na mala vrata. Tako je Bojan Dimitrijević, član Glavnog odbora SPO, u emisiji "Utisak nedelje" (22. februar 2004) izjavio da će nova vlada proglasiti ustavotvornu skupštinu čim bude imala prostu većinu od 126 glasova, odnosno da će uvesti monarhiju.

Patrijarh je povukao politički potez protivan učenju crkve, kakav se nije sretao u modernim vremenima. SPC se opredelila za izričito "uvođenje" monarhije bez referenduma. Ovakvo otvorenje mešanje u politiku govori i o političkoj moći SPC i njenoj ulozi tumača nacionalnih interesa, bez obzira na višenacionalni i višekonfesionalni karakter sadašnje države.

Država se nije izjasnila o uplitanju SPC u ono što je izvan njene funkcije, kao ni o zloupotrebi Crkve od strane pojedinih političkih partija, koje nastoje da pridobiju glasove birača manipulišući verskim osećanjima građana. Poznato je da je delegacija srpskih radikala bila u Mileševi kod vladike Filareta i da je dobila blagoslov za svoju kampanju. Tomislav Nikolić je izjavio da je Filaret "rekao, otvoreno, jasno i glasno, da je SPC uz Srpsku radikalnu stranku, ali da se o tome ona javno neće izjašnjavati". SPC se posle ovakvog radikalskog istupa nije oglasila. Zatim, Miroljub Labus (G17 Plus) posetio je crkvu Vavedenja u Novoj Varoši; da je istog dana Vladan Batić (Demohrišćanska stranka Srbije) obišao crkvu Svetog Dimitrija u Lazarevcu; Nebojša Čović (Demokratska alternativa) boravio je u manastiru Prohor Pčinjski, a Borislav Pelević (Stranka srpskog jedinstva) posetio je Đurđeve Stupove u Novom Pazaru.²⁸

Krajem 2003. godine Vlada Srbije je donela odluku kojom se *Bogoslovski fakultet vraća u krilo Beogradskog univerziteta*. Ovo je urađeno bez vođenja računa da je odlukom Vlade Srbije iz 1952, koja je 1956. i 1967. osnažena Zakonom o BU, SPC zajamčeno pravo da osniva škole i Bogoslovski fakultet, koji je slobodno delovao u krilu SPC i u okviru autonomnog, zakonom zaštićenog

školskog sistema. Položaj SPC je uređen Ustavom, koji je SPC prihvatila. Sadašnja odluka Vlade Srbije formalizovana je u januaru 2004.

Na ovu odluku Vlade oštro su reagovali predstavnici Beogradskog univerziteta, jer, kako kaže Srbijanka Turajlić, pomoćnik ministra prosvete, "Bogoslovski fakultet po unutrašnjoj organizaciji podseća na policijsku i vojnu akademiju", te bi njihovo uklapanje u rad Univerziteta bilo jako teško". Marija Bogdanović, rektor Beogradskog univerziteta, smatra da obe institucije treba da zadrže autonomiju "uz saradnju kada se ukaže potreba". Ona takođe ističe da se postavlja pitanje, s obzirom na veliki broj religija u Srbiji, da li će "svaka imati svoj fakultet". Osim toga, ona smatra da će pitanje izbora nastavnika i saradnika takođe biti problem, jer "nastavnike BU bira Nastavno-naučno veće, dok na Bogoslovskom fakultetu to radi Sinod", te da je pitanje da li oni "mogu izdržati kriterijume Univerziteta".²⁹

Odluka o ulasku Bogoslovskog fakulteta u BU automatski ukida autonomiju školskog sistema u SPC. Argumenti koji se najčešće navode za donošenje ove odluke je da je odluka Vlade NR Srbije iz 1952. bila ideološki motivisana, mada to isto važi i za ovu odluku. Međutim, nije poznato da li će fakulteti i drugih konfesionalnih zajednica biti uključeni u Beogradski univerzitet. Jer, takve fakultete poseduju i katolička i protestantska crkva i islamska zajednica. U saopštenju Vlade o tome nema ni spomena, čime jedna konfesija dobija status povlašćene školske institucije. To se pojavilo kao problem već prilikom priprema *Zakona o verskim slobodama*. Ova odluka, međutim, otvara još veći problem, jer se jedna ideologija, u svom najagresivnijem desnom konzervativno-totalitarnom obliku, uvodi na Beogradski univerzitet. Nju istorijski personalizuju Nikolaj Velimirović i Dimitrije Ljotić, a u sadašnjem vremenu Atanasije Jevtić.

Posebno zabrinjava odnos SPC prema optuženima za ratne zločine. SPC smatra, o čemu postoje brojne izjave, da se pred sud u Hagu izvodi "celi srpski narod". Šabačko-valjevski vladika Lavrentije Karadžića i Mladića smatra "narodnim herojima koje narod skriva". On za Miloševića kaže da "nije komunista, već čovek u nevolji, i nema veće ljubavi prema čoveku nego posetiti i pomoći sužnja".³⁰ Time se odbija suočavanje sa neposrednom prošlošću, a država se dovodi u paradoksalnu situaciju, jer i društvo i SPC, s jedne strane, imaju ulogu jataka, a, s druge, taoci su pomenutih begunaca. Iz javnih nastupa crkvenih velikodostojnika ne vidi se spremnost da se menja stav i tokom 2003. godine nije se naslutio nikakav pomak u tom pogledu.

²⁷ "Danas", 29. maj 2003.

²⁸ "Vreme", 18. decembar 2003.

²⁹ "Večernje novosti", 29. oktobar 2003.

³⁰ "Nedeljni telegraf", 5. februar 2003.

* * *

Očigledno je problem daleko širi – teško je bilo sve podvesti pod formulaciju o jednom "bekstvu u manastir", onom sv. Save, jer je to tipična ideološka formulacija svetosavlja tako shvaćenog. Teškoća je i u tome što na Fruškoj gori u manastiru Hopovo postoji i "drugo bekstvo, ali iz manastira", a to je Dositejevo sa kojim započinje moderna srpska kultura orijentisana evropski. "Svetosavlje", kako ga danas SPC shvata, insistira na ujednačavanju kulturnog obrasca, što redukuje srpsko kulturno nasleđe. U ime toga se crkve srpskog baroka u Vojvodini restaurišu u raško-vizantijskom stilu. U nekim monaškim zajednicama SPC³¹ došlo je do pobune protiv otvaranja za druge, inoslavne, posebno se odbija dijalog sa katolicima.

SPC je u 2003. bila suočena i sa ozbiljnim *finansijskim problemima*, odnosno regularnim prilivom. Nije bila u mogućnosti da isplati lične dohotke patrijaršijskim službenicima, ali i profesorima Bogoslovskog fakulteta. Crkva je izgubila monopol na prodaju sveća, čak, kako kaže vladika niški Irinej, "ni same eparhije ne kupuju sveće iz crkvene fabrike"³². Da bi se Patrijaršija izdržavala, potrebno je da sve eparhije SPC (što nije slučaj) svaki svoj materijalni izdatak taksiraju sa 4 odsto crkvene takse u korist Patrijaršije, kao i da jedan odsto ukupnog budžeta svih svojih eparhijskih crkvenih opština i manastira uplate u centralnu patrijaršijsku kasu. Prema pisanju medija, država je prošle godine pomogla SPC sa 30 miliona dinara, a za 2004. je obećala duplo veći iznos, koji bi bio isplaćen u 12 mesečnih rata.³³ SPC je tokom 2003. godine dobila novac i od pape Jovana Pavla Drugog. Prilikom posete zvanične srpske crkvene delegacije papa je patrijarhu Pavlu poslao pomoć za SPC u iznosu od 100.000 dolara. Prema pisanju medija, iz Vatikana je više puta slana pomoć, međutim, patrijarh Pavle se povodom tog slučaja prvi put zahvalio pismom papi.³⁴

Osim toga, država je očigledno pristala da se prihvati za dovršenje Svetosavskog hrama u Beogradu prikupljaju i obaveznom dodatnom poštanskom markom, a u poslednje vreme, učestalo se koriste komunalna preduzeća (beogradskog "Infostana", na primer) kao servisera za prikupljanje priloga za izgradnju pravoslavnih hramova.

Povodom *obeležavanja 200. godišnjice Prvog srpskog ustanka i nastanka moderne srpske države* održano je niz prigodnih manifestacija, kojima je u velikoj meri dominirala SPC. Patrijarh Pavle je odbio da učestvuje u radu državnog Odbora za proslavu, čiji je predsednik bio Zoran Živković, a zamenik Žarko Korać čime je SPC javno manifestovala da ne želi da sedi zajedno sa "izdajničkom vladom". Pored manifestacija koje je organizovala država, paralelno su se odvijale i prigodne manifestacije u aranžmanu SPC, odnosno

³¹ "Nedeljni telegraf", 15. oktobar 2003.

³² "Večernje novosti", 2. novembar 2003.

³³ "Danas", 18. novembar 2003.

³⁴ "Danas", 18. novembar 2003.

pravoslavne omladine i drugih bliskih organizacija. Tako duhovna Akademija u beogradskom Domu sindikata nije bila uvršćena u zvanični program proslave jubileja, već je više bila neka vrsta opozicije zvaničnoj proslavi u Orašcu koju je organizovala "podanička vlada gospodina Živkovića i Žarka Koraća"³⁵, kako ju je okvalifikovao istoričar Radoš Ljušić. Na Akademiji u Domu sindikata govorili su Atanasije Jevtić, istoričar Radoš Ljušić, pukovnik Rade Rajić, Dušan Antelj, ministar vera u Vladi Republike Srpske, i Branimir Nešić iz Sabora srpske omladine. Nešić je predstavio tom prilikom predlog Nacrta srpskog nacionalnog programa za 21. vek u 13 tačaka, koji treba da bude usvojen na Preobraženjskom saboru u avgustu 2004. Predlog Načertanija zasniva se na svetosavlju, kosovskom zavetu, preispitivanju dosadašnje srpske kulture, prosvete i istorije, odnosa sa drugima, stvaranju elite, očuvanju srpskog jezika i ćirilice, obnovi srpskog sela, domaćinske porodice, parohijske zajednice, crkveno-narodnih sabora, demokratije i monarhije. Atanasije Jevtić je u svom govoru optužio Evropu da "nam ne da da oslobodimo i uredimo ovu našu balkansku kuću, a ne krčmu, kako oni kažu, jer onda oni ne mogu da ovde mešetare". Međutim, on obećava da "ćemo se oslobađati još dva veka od nje (Evrope) ali ćemo se osloboditi".³⁶ Prisustvo pukovnika Radeta Pajića na ovoj Akademiji, a posebno njegov govor, jasno su pokazali koliko su SPC i vojska povezani i neodvojivi.

Zaključci:

- Ambicije Srpske pravoslavne crkve ka dominantnoj ulozi u društvu sve su agresivnije. Međutim, na ruku SPC idu i događaji na političkoj sceni u Srbiji, pre svega, diskreditacija prethodne vlade, njeno obaranje i ishod decembarskih parlamentarnih izbora. Pobednička koalicija na izborima je i inače promovisala Crkvu kao svog saveznika u obaranju Slobodana Miloševića i podsticala njene aspiracije na značajniju društvenu ulogu;
- Zabrinjava činjenica da SPC ne ispoljava spremnost za samopreispitivanje i suočavanje sa vlastitom odgovornošću. Ona ulaže svoj autoritet u nastojanje da svoju nacionalnu politiku, koju je tokom poslednje decenije povratila, sada institucionalizuje i tako je dodatno legitimise. Umesto da napravi otklon prema srpskom nacionalnom projektu koji je proizveo ratove, SPC se profiliše kao glavna uporišna tačka nastojanja da se on održi u životu.

³⁵ "Danas", 12. februar 2003.

³⁶ "Danas", 16. februar 2003.

Vojska: Transformacija pod pritiskom

Za razliku od prethodnih godina, Vojska Srbije i Crne Gore, u 2003. godini bila je uglavnom suzdržana u odnosu na događanja na političkoj i javnoj sceni, čak i kada su se iznosile kritičke ocene na račun Generalštaba i Ministarstva odbrane. Praksa iz ranijih godina bila je bitno drugačija, jer je Vojska posredstvom svoje propagandno-informativne aparature, po pravilu, direktno i bez ikakvog zazora "žestoko uzvraćala", čak i na bezazlene kritičke opaske koje su se upućivale iz civilne sfere društva, a koje su se odnosile na bilo koji segment u funkcionisanju vojne organizacije.

Još uvek je teško anticipirati da li se radi o trajnijem trendu u odnosima između vojske i društva. Budući da nema argumenata za pouzdaniji odgovor, može se govoriti o indikatorima koji upućuju na hipotetičke zaključke. Brutalno ubistvo premijera Zorana Đinđića početkom 2003. godine, te pokušaj puča, izazvali su reakciju međunarodne zajednice čiji je prvi korak bio stavljanje VJ pod kontrolu i otvaranje mogućnosti njenog što bržeg uključenja u program Partnerstvo za mir. Nakon izbora Boris Tadića¹ za novog ministra odbrane usledilo je "neutralisanje" one "vatrene tačke" u Vojsci koja je tradicionalno "ispaljivala" žestoke poruke, u najvećoj meri antireformske i antievropske. Gotovo nečujno, bez najave i zvaničnog objašnjenja, ugašena je funkcija vojnog portparola²; na isti su način zavrnete pojedine "slavine" Informativnoj službi Generalštaba, Upravi za moral i novinsko-izdavačkoj kući "Vojska". Novi ministar Tadić je u tome imao podršku načelnika Generalštaba Branka Krge, koji je, bar javno, izrazio lojalnost novom ministru odbrane. Uvedena je nova praksa da u ime Vojske sa javnošću gotovo isključivo komuniciraju načelnik Generalštaba i ministar odbrane.

¹ "B. Tadić izabran za novog ministra odbrane državne zajednice na sednici Skupštine Srbije i Crne Gore 17. marta", "Politika", 18. mart 2003;

² Dugogodišnji portparol pukovnik Svetozar Radišić osvedočeni je "patriota" i tipičan predstavnik konzervativne struje u oficirskom koru.

Protekla godina bila je u znaku reforme Vojske i odbrane. Ne radi se, međutim, o praktičnim domašajima reforme koliko o verbalnim "dostignućima", pre svega, samohvalisanju pukovnika i generala, ali i veoma protivrečnim stavovima samog oficirskog kora u odnosu na suštinska pitanja reforme.³ Nažalost, sve je to teklo bez temeljnog i celovitog projekta reforme Vojske i odbrane, dok reforma sistema bezbednosti na nivou Državne zajednice još uvek ne postoji. *Partnerstvo za mir* bila je sintagma u 2003. godini, kao i civilna kontrola Vojske, pri čemu je među generalima i među civilnim ekspertima za vojna pitanja uporno stavljan znak jednakosti između demokratske kontrole, kao jednog od modela civilne kontrole, i civilne kontrole kao načela u civilno-vojnim odnosima.

Haški tribunal je i dalje sporna tema u Vojsci. Tokom 2003. prevladavao je jak otpor prema istinskoj saradnji sa Haškim tribunalom, što se posebno pokazalo pri hapšenju trećeg člana "vukovarske trojke", Veselina Šljivančanina, te nakon novih optužnica za četiri generala, od kojih su dvojica vojni – Nebojša Pavković, i Vladimir Lazarević koji je još u aktivnoj službi.⁴

Krajem leta 2003. u javnost je procurila vest o tome da bi odred specijalnih snaga, čiju bi okosnicu činili profesionalci iz Vojske Srbije i Crne Gore, mogao da se nađe u sastavu međunarodnih snaga u Avganistanu, ali ne pod zastavom Ujedinjenih nacija nego pod američkom zastavom.⁵ Ta vest, zajedno sa neodgovornim zahtevom nekih srbijanskih političara (tzv. patriotski blok) da se kontigent Vojske i srbijanske policije (navodno predviđen Rezolucijom SB UN 1244) odmah uputi na Kosovo – dodatno su uneli zabunu u javno mnjenje.

Nacionalistička ideologija je i dalje matrica socijalno-političkog i psihološkog bića Vojske Srbije i Crne Gore, bez obzira na nastojanje da se ta činjenica kamuflira. Međutim, predstavnici zvanične politike, koju personifikuju Boris Tadić i Branko Krga, Vojsku predstavljaju, naročito na međunarodnim skupovima, kao vojnu organizaciju koja se oslobodila okova tradicionalizma i uhvatila priključak za organizacije kolektivne bezbednosti.

Atentat na premijera Srbije

Vojska i ubistvo premijera Srbije Zorana Đinđića ostala je još uvek netaknuta tema, uz zvanično uveravanje da baš niko iz "vojnih struktura" nije imao ni posredne veze sa likvidacijom srbijanskog reformatora. Bez obzira što se o tome nije govorilo i pisalo javno, bilo je dosta nagađanja u neformalnim komunikacijama o navodnoj ulozi Vojske u atentatu. Za to su postojala najmanje dva razloga.

³ S. Radišić, "Blagotvorna strepnja", "Vojska", 6. februar 2003.

⁴ "Događanje generala", "Ekonomist magazin" br 182, 17. novembar 2003.

⁵ "Živkovićev čamac", "Helsinška povelja" br 69, oktobar 2003.

Prvo, u brojnim domaćim analizama o Đinđićevoj likvidaciji dominirala je (još uvek preovlađujuća) teza o tome kako je Zoran Đinđić žrtva "unutrašnjeg mafijaškog obračuna". U malobrojnim hrabrim analizama, međutim, izražen je nedvosmislen zaključak da su premijera Srbije ubili oni krugovi koji su po svaku cenu hteli da zaustave reforme koje je on započeo; da su to planirali oni centri moći koji su odlučili da preseku i svaku naznaku otvaranja procesa dekriminalizacije Srbije i oštrog reza sa politikom Slobodana Miloševića; da su to učinili s ciljem onemogućavanja diskontinuiteta sa zločinom, kriminalom i korupcijom. Pri tome, uspešno je usmeravana "patriotski" i, iz podzemlja dirigovana medijska produkcija u pravcu dokumentovanja teze o "unutrašnjem mafijaškom obračunu" (spekulacija o postojanju dve puške). Početak suđenja za ubistvo premijera pokazuje nastojanje da se proces pretvori u farsu.

Imajući u vidu okolnosti koje su okruživale ubistvo premijera, vidljivo je da je Vojska imala motive da bude protiv reformski orijentisanog premijera. Pre svega, značajniji deo generaliteta, izrazito njegov vrh, bio je (i ostao) odan Slobodanu Miloševiću, koji je u Vojislavu Koštunici prepoznao dostojnu zamenu. Osim toga, vrh komandne strukture Vojske bio je uključen u razne kriminalne afere, gde su nedozvoljena trgovina oružjem i vojnom opremom, i sektor za tzv. vojne nabavke pružali izuzetne mogućnosti za ogromne malverzacije. O tome se dosta pisalo i u domaćoj štampi. Na primer, u dnevnoj i periodičnoj štampi prvih meseci 2003. pojavili su se i naslovi: "Đinđić i Đukanović pripremaju udar na Vojsku Jugoslavije", "Đinđić smenjuje generale", "Predstoje smene i reforme Vojske", "Armija bez najboljih generala – seča epoleta se nastavlja", i mnogi drugi. Kao što se iz pomenutih naslova vidi, Zoranu Đinđiću je u "seči" generala pridodat i crnogorski premijer Milo Đukanović, jer se uz "separatistu" najavljena "operacija" činila mnogo uverljivijom, a po pojedine generale mnogo opasnijom. "Operacija" je dobila ubrzanje činjenicom da se među generalima koji su stvarno imali razloga za strepnju (jer su se teško ogrešili i o zakon i o etiku) nalazio i šef KOS, odnosno načelnik Uprave bezbednosti Generalštaba tada Vojske Jugoslavije, krajnje problematični "oficirskom kora, niti je on pokazao bilo kakav afinitet za komandovanje Vojskom. (Niži starešinski kadar je internom informativnom mrežom bio zastrašivan porukama poput onih: "Neće biti ni plate, ni penzije kad vam dođe Đinđić!") Kontrolu nad vojskom preuzeo je Vojislav Koštunica. Hladan i distanciran stav Vojske prema Z. Đinđiću pokazao se i povodom njegove sahrane, mada se nije moglo izbeći učešće vojne jedinice u ceremonijalnom delu ispraćaja premijerovih posmrtnih ostataka. Branko Krga je uputio veoma kurtoazno saučešće porodici Đinđić a najveća distanca je demonstrirana u nedeljniku Vojska.⁷

⁶ "News magazin", 22. januar 2003; "Politika", 10. februar 2003; "Svedok", 18. februar 2003.

⁷ "Vojska", 20. mart 2003.

Upadljivo je da pored izrazito kurtoaznog uvodnika na jednoj strani, ovaj nedeljnik nikada nije posvetio nijedan članak aktivnostima premijera za života. Osim toga, pomenuti uvodnik bio je posvećen citiranju i prepričavanju besede mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija, odnosno Rista Radovića, i to onog dela besede koja je upravo bila podvrgnuta žestokoj kritici ovdašnje demokratske javnosti. Bio je to veoma lukav potez uredništva i verovatno Uprave za moral koja je neposredno nadređena Novinskom i izdavačkom centru "Vojska" – oni su, formalno osuđujući ovaj gnusni zločin, sasvim jasno izrazili zadovoljstvo, prevlađujuće grupacije u Vojsci i u penzionerskim vojnim krugovima, zbog likvidacije Đinđića.

Teškoće u reformisanju vojske

Generali i vojni krugovi u načelu drže da su, ne samo otvorili proces transformacije vojske, već da su u tom poslu dobro poodmakli.⁸ Međutim, paradoksalno je to da se vojno-politički vrh državne zajednice hvali uspesima na polju reformisanja Vojske, a oficirski kor gotovo je raspolučen na tom pitanju. Na jednoj su strani oni koji naginju konzervativizmu i, ako treba da se Vojska reformiše, onda to treba činiti oprezno i vodeći računa o "srpskoj ratničkoj tradiciji". Tako pukovnik dr Svetozar Radišić u tekstu pod naslovom "Blagotvorna strepnja"⁹ kaže "(...) Odbrambeni sistem treba shvatiti i kao presudno rešenje da se spreči nestajanje naroda koji je iznedrio velikane poput Đure Jakšića, Petra Petrovića Njegoša, Lazara Hrebeltanovića, Radomira Putnika (...) Na putu ka totalnom ratu treba izbegavati samoobmane, iluzije i zablude. One su Srbe dovele do toga da tuguju nad istorijom obezbožavanja i rasrbljavanja, gubljenja teritorija i biološkog nestajanja, a ništa nisu učinili da tako ne bude (...)". On dalje lamentira kako "reformom" i "kroz nove integracione procese" treba "rešiti terorizam i druge probleme ovde", pa tek kad odu "saveznici odavde" trebalo bi da "pomognemo drugima u okviru međunarodnih snaga".

Teško je očekivati da se tradicionalni konzervativizam vojske tako lako omekša, što će neminovno uticati i na proces reformi u vojsci. Pored toga, proreformska struja starešinskog kadra ni psihološki, ni socijalno nije spremna za radikalne, odnosno sistemske zaokrete u Vojsci. Više su orijentirani na postepene promene, odnosno na neke fragmentarne mehaničke poteze na nivou reorganizacije. Elementarni preduslov za razbijanje predrasuda i konzervativnih naslaga u Vojsci i van nje, dakle, i za izradu strateškog projekta reforme Vojske i odbrane – jeste postojanje kvalitetne strateško-doktrinarnе dokumentacije i na toj osnovi sačinjene i usvojene zakonske i podzakonske regulative. Nažalost, takva dokumentacija i ne postoji.

⁸ "Konture nove Vojske", intervju B. Krge TV Novi Sad, "Vojska", 28. avgust 2003.

⁹ "Vojska", 6. februar 2003.

Budući da je Državna zajednica Srbija i Crna Gora nedefinisana i nestabilna tvorevina, ne može se očekivati da bude drugačija i u sferi odbrane i bezbednosti. Uz ostale nedorečenosti i praznine na ovom području, u Ustavnoj povelji je zanemarena potreba da se na nivou državne zajednice donese strategija nacionalne bezbednosti. Spominje se samo strategija odbrane, mada je ona u "hijerarhiji" bazične dokumentacije u ovoj oblasti akt nižeg ranga od one prve.¹⁰ Ostalo je nejasno da li je posredi propust ili namera ustavotvorca, mada se u beogradskoj čaršiji još uvek spekulise kako je to jedna od podvala "crnogorskih separatista". Uprkos tome, zajednički ekspertski tim Generalštaba i Ministarstva izradio je nacrt strategije koja još nema tačan naziv, jer su je neki nazivali "strategija nacionalne bezbednosti", drugi "strategija odbrane", treći "strategija odbrane i bezbednosti". Ponuđeni nacrt je odbačen u septembru 2003. na prvoj javnoj proveril¹¹, odnosno raspravi, nakon čega je ekspertski tim Ministarstva i Generalštaba nastavio rad na izradi nacrta strategije odbrane, koji još nije završen.

Dakle, državna zajednica nije usvojila ni najvažniji strateško-doktrinarni dokument u 2003. godini; ona tek ima da usvoji strategiju odbrane, potom vojnu doktrinu, da te dokumente operacionalizuje kroz zakonsku i podzakonsku regulativu, i da tek na toj osnovi razradi strateški plan i operativne projekte reforme Vojske i odbrane. Pošto taj proces teče veoma sporo i pošto se za uključenje u evroatlantske integracije može dobiti ulaznica samo uz započet proces transformacije oružane sile – Vrhovni savet odbrane, Ministarstvo odbrane i Generalštab VSCG su odlučili da uporedo transformišu Vojsku i razrađuju spomenutu dokumentaciju. To znači da se reforma Vojske ipak odvijala po nekakvom scenariju, pre svega, zbog insistiranja i prisustva NATO eksperata u samoj Vojsci.

Na sednici, održanoj 6. maja 2003. na Svetom Stefanu, pod predsedavanjem Svetozara Marovića, Vrhovni savet odbrane doneo je jednu od svojih najdalekosežnijih odluka otkako ta institucija postoji: da se Generalštab Vojske Srbije i Crne Gore inkorporira u Ministarstvo odbrane.¹² Tako je barem formalno Generalštab podređen Ministarstvu odbrane. Praktično, nije došlo do značajnijih promena sem što je jedan broj posebno generala penzionisan ili raspoređen na druga mesta. U Ministarstvu odbrane formirana je Uprava za vojne nabavke u gde takođe dominantnu ulogu imaju profesionalni vojnici. Patriotski blok u vojsci je žučno reagovao kada su Ministarstvo odbrane i Vrhovni savet odbrane penzionisali grupu generala među kojima su se našli i istaknutiji "patrioti" poput, na primer, Zlatoja Terzića, Milena Simića, Ljubiše Stojimirovića, Milivoja Bojović, Dušana Stajića, dok je jedan od glavnih "kosovskih heroja", Vladimir Lazarević povučen sa "prve operativne linije"

¹⁰ "Strategija nacionalne (ne)sigurnosti", "Ekonomist magazin", br. 191, 19. januar 2004.

¹¹ "Politika", 5. septembar 2003.

¹² "Politika", 7. maj 2003.

komandne strukture Generalštaba na "rezervni položaj" tako što je stavljen "na raspolaganje"¹³ Ministarstvu odbrane.

Budući da državna zajednica nema razrađene strategijsko-doktrinarne dokumentacije, što znači da nema ni validnu analizu bezbednosnih rizika i izazova, koji su ključni u koncipiranju veličine, organizaciju i strukturu oružane sile. Gotovo svaka najava smanjivanja brojnog stanja mirnodopske, a time i ratne armije izazivala je vidnu uznemirenost, pa čak i bučna reaganja tzv. fronta patriotskih snaga.¹⁴ "Patriote" stoje na stanovištu da je samo "jakom armijom" moguće "sačuvati srpsku naciju i državu", a da se pomanjkanje savremenih borbenih sistema i tehničkih sredstava može nadoknaditi "masovnošću i kvalitetom ljudskog materijala"¹⁵ Verovatno je dobrim delom i zato tek krajem 2002. i početkom 2003. Vojska Jugoslavije, odnosno Vojska Srbije i Crne Gore svedena na manje od 100. 000 pripadnika. Brojno stanje mirnodopske armije zaustavljeno je početkom 2003. na broji od 78. 000 i na tome "do daljnjeg" ostalo, iako je čak i ministar Boris Tadić izjavio da slaba privreda državne zajednice ne može izdržavati oružanu silu brojniju od 50.000 ljudi.¹⁶

Razrađen projekat prema kojem Vojska SCG u miru ne treba da ima više od 25.000 pripadnika, koji je ponudio Blagoje Grahovac, savetnik za vojna pitanja predsednika državne zajednice Srbija i Crna Gora Svetozara Marovića, dočekan je sa velikim osporavanjem. Generali Radovan Radinović i Boško Todorović, obojica od velikog uticaja na oficirski kor, smatraju da bi svako smanjenje Vojske ispod 60.000 bilo "ravno katastrofi".¹⁷ Proces redukovanja oružane sile ide veoma sporo, ne samo zbog okoštalog tradicionalizma nego i iz objektivnih razloga. Među 78.000 dosadašnjih pripadnika Vojske – njih 48.000 su profesionalci, što znači da bez primerenih socijalnih programa ili prekvalifikacija može doći do bunta. Kada se, pri tome, ima u vidu da Velimir Ilić, poručuje – da "ne treba dirati u Vojsku"¹⁸, a Tomislav Nikolić, drugi čovek srpskih radikala, javno izjavljuje da "ne priznaje državne granice Hrvatske" i da "radikali ne odustaju od koncepta Velike Srbije", što se ne može ostvariti bez "jake", to jest brojne oružane sile¹⁹, to znači da će se tokom 2004. godine, započete reforme još više usporiti.

Fragilan proces reforme Vojske bio je usporen i nizom tzv. nesrećnih slučajeva²⁰ koji su uzdrmali Generalštab i resorno ministarstvo. Najpre je 17. jula 2003. u kraljevačkoj kasarni "Jovan Kursula", od eksplozije projektila

¹³ "Blic", 8. avgust 2003; "Danas", 11. avgust 2003; "Svedok", 19. avgust 2003.

¹⁴ "Ekonomist magazin", 15. decembar 2003.

¹⁵ "Svedok", 23. septembar 2003; "Ekonomist magazin", 15. decembar 2003.

¹⁶ "Danas", 16. septembar 2003.

¹⁷ "Vojska", 13. februar 2003; "Svedok", 19. avgust 2003; "Ekonomist magazin", 15. decembar 2003.

¹⁸ "Vojska", 6. mart 2003.

¹⁹ "Ekonomist magazin", 15. decembar 2003.

²⁰ "Vojska", 24. jul 2003; "Helsinška povelja" br. 67, avgust 2003.

ručnog raketnog bacača, poginuo vojnik Pavel Krajči, a dvanaestorica drugih vojnika su teže i lakše ranjeni; potom je 27. jula u selu Mresać kod Kraljeva, u jednom vojnom skladištu, smrtno stradao razvodnik po ugovoru Dejan Andrić nakon što se prevrnuo viljuškar kojim je upravljao; najzad, 6. avgusta, na karauli kod Halova (granica prema Bugarskoj) pod nerazjašnjenim okolnostima pušćanim se hicem usmrtio vojnik Damir Ilić. I bez detaljne istrage, bilo je više nego jasno svima da su nesreće dobrim delom posledica neprofesionalnog rada u jedinicama.

Za razliku od dotadašnje prakse, ministar Tadić je povukao radikalniji potez, potez (mada u nesrećnim okolnostima) koji je u krajnjoj konsekvenci bio na tragu reforme: osim što je pokrenut krivični postupak protiv nekoliko starešina nižeg ranga, Tadić je suspendovao i komandanta Užičkog korpusa, generala Milivoja Bojovića (koji je odmah potom i smenjen sa dužnosti), što je bilo do tada gotovo nezamislivo – smena generala zbog ovakvih "trivijalnosti". Kao što se moglo i očekivati, patriotski blok se pobunio, jer je smenjeni general, bio jedan od njihovih favorita.

Transformacija ili presvlačenje Službe bezbednosti

Transformacija vojne Službe bezbednosti posebno je važan segment reforme oružane sile, ne samo po prirodi stvari, nego i zato što je i sama najava rečene transformacije imala prilično široku rezonancu među građanima. Penzionisanjem "čuvenog" šefa Službe bezbednosti, Ace Tomića²¹, 20. marta otvorena je prva faza u reorganizovanju Službe. Već narednog meseca, Vrhovni savet odbrane je na sednici u Meljinama²² (15. aprila 2003.) doneo takođe jednu od dalekosežnijih odluka – da se Služba bezbednosti izmesti iz organskog sastava Generalštaba i na novim principima inkorporira u Ministarstvo odbrane, i to oba njena dela (kontraobaveštajna i obaveštajna). U septembru je Boris Tadić potpisao naredbu o organizacijsko-mobilizacijskim promenama u Službi bezbednosti, da bi 26. decembra javnosti prilično ambiciozno predstavljena "nova Služba", ali pod drugim imenom – Vojnobezbednosna agencija²³, koja je zvanično, u novom/starom ruhu startovala 1. januara 2004. Javnosti je predočeno da je Agencija "defanzivnog karaktera", tj. da će se baviti samo "kontraobaveštajnom zaštitom Generalštaba, Ministarstva odbrane, jedinica, ustanova, objekta VSCG od delovanja prema njima" (za razliku od Vojnobaveštajne agencije, koja treba da bude "ofanzivna", odnosno da "deluje prema spolja", a koja tek ima da se na "nov" način utemelji).

Nakon što je penzionisan general Tomić, na njegovo mesto je "instaliran" pukovnik Momir Stojanović. Međutim, ubrzo nakon imenovanja na njegovu

²¹ "Danas", 12–13. april 2003; "Danas", 24–25. januar 2004.

²² "Politika", 16. april 2003.

²³ "Glas javnosti", "Blic", "Politika", 27. decembar 2003.

adresu je posredno upućena opomena. Naime, u pismu koje je poslala predsedniku Vrhovnog saveta odbrane, Svetozaru Maroviću, Nataša Kandić, izvršni direktor beogradskog Fonda za humanitarno pravo²⁴ stavila je veliki znak sumnje na Stojanovićevo imenovanje, podsećajući predsednika Marovića da je jedan od svedoka na suđenju Slobodanu Miloševiću, Niko Peraj, inače bivši oficir Vojske Jugoslavije, obelodanio izvesne činjenice koje teško terete Stojanovića: on se, tvrdio je svedok, kao načelnik Odeljenja za operativne poslove u Komandi Prištinskog korpusa u vreme ratnih dejstava na Kosovu 1999. godine, ogrešio o Ženevske konvencije i norme o zaštiti civila tokom oružanih sukoba. Informativna služba Generalštaba je odmah plasirala neubedljiv pukovnikov demanti, ali hipoteka je ostala.

Jedan od problema Agencije, mada ne najvažniji, jeste taj da nije donet ni zakon kojim bi precizno bio regulisan njen rad; za sada je teško i sagledati efikasan način i delotvorne društvene i državne mehanizme kojima bi Agencija bila podvrgnuta demokratskoj kontroli; istina je da je iz Agencije, dok se još zvala Služba, penzionisano oko 60 pripadnika, a da je u nju primljeno 37 novajlija, ali to još ne znači da u njoj preovlađuje mlađi kadar, edukovan na nov, moderna način, primeren novim potrebama, rizicima i izazovima. Uostalom, još uvek su dosijei građana što ih je Služba decenijama gomilala nedostupni građanima, a veliko je pitanje kada će biti otvoreni. To je, takođe važan element demokratske kontrole, dakle i reforme Službe, odnosno Agencije.

Partnerstvo i demokratska kontrola

Uključivanju Srbije i Crne Gore u program Partnerstvo za mir najbolje je definisano u izjavi Brusa Džeksona (aktivista organizacije "Projekat demokratija u tranziciji") na Okruglom stolu održanom u Vašingtonu 08. 10. 2003. na temu "Transformisana Srbija - zapadna integracija i transatlantska bezbednost".²⁵ Džekson je, naime, rekao da je "najveća prepreka bržoj zapadnoj integraciji Srbije - sama Srbija" koja je "dozvolila da kasni 15 godina i koja još čeka na prijem u Partnerstvo za mir. Beograd mora iskoristiti svoju poslednju šansu i učiniti sve da u narednih pet-šest godina nadoknadi propušteno. Neophodne su šokantno radikalne mere...". Najveći i ujedno najteži problem Srbije i Crne Gore za ulazak u evropske integracije je suočavanje sa nedavnom prošlošću.

Obećanja Vuka Jeremića, savetnika ministra odbrane²⁶, na spomenutom skupu da će Srbija i Crna Gora blagovremeno izraditi strategiju i vojnu doktrinu, te da su spremne za punu saradnju sa Hagom, nisu se obistinila. Boris Tadić, ministar odbrane, Goran Svilanović, ministar inostranih poslova, kao i načelnik Generalštaba Branko Krga, tokom prošle godine prisustvovali su

²⁴ "Danas", 3. april 2003.

²⁵ "Danas", 9. oktobar 2003; "Glas javnosti", 9. oktobar 2003.

²⁶ Isto.

mnogim međunarodnim skupovima na kojima su manje-više upozoravali da država i Vojska još nisu spremne. Međutim, sredinom oktobra ministru Tadiću je u sedištu NATO rečeno²⁷ da Srbija i Crna Gora ne ispunjavaju uslove za prijem u *Partnerstvo za mir*. Na to je penzionisani general Milen Simić poručio da su sve to ucene na koje država i Vojska ne treba da pristanu!²⁸

Kada je u pitanju demokratska kontrola Vojske, stvari bar načelno stoje nešto drugačije u odnosu na Partnerstvo za mir. U članu 54. Ustavne povelje²⁹ stoji da "Srbija i Crna Gora ima vojsku koja je pod demokratskom i civilnom kontrolom." Stavljanje vojske pod "demokratsku i civilnu kontrolu" u stručnim se krugovima tumači kao revolucionarna promena, jer je to prvi put u istoriji srpsko-crnogorske ustavnosti da se potreba uspostavljanja demokratske kontrole nad vojskom postavi na razinu ustavnog načela!

Međutim, u praksi "demokratska i civilna kontrola" više-manje počinje i završava se na pukom verbalizmu i na veoma rasprostranjenom verovanju da je kontrola uspostavljena već samim tim što su, recimo, ministar odbrane i članovi Vrhovnog saveta odbrane - civili. Odbor za odbranu i bezbednost u parlamentu državne zajednice nije se javno oglasio ni jednom jedinom prilikom tokom 2003.

Saradnja sa Haškim tribunalom

I pored ogromnih napora da se minimizira involviranost JNA u ratovima 1991-1991, predstavnici JNA se sve češće pojavljuju u Haškoj sudnici kao najodgovorniji za ratnu dramu na teritoriji bivše Jugoslavije. Odnos Vojske prema saradnji sa Haškim tribunalom od početka je bio negativan i u saradnji SCG sa Hagom je najspornija tačka te saradnje, pre svega, kada je u pitanju vojna arhiva. U toku 2003. tu saradnju odlikuju tri epizode: ukidanje Komisije Vojske Jugoslavije za saradnju sa Haškim tribunalom, hapšenje trećeg člana "vukovarske trojke" Veselina Šljivančanina i reakcije vojne i civilne javnosti na optužnice za četvoricu generala, dva policijska i dva vojna.

Odmah po dolasku na čelo Ministarstva odbrane, Boris Tadić je 11. 4. 2003. doneo odluku o raspuštanju tzv. Komisije Vojske Jugoslavije za saradnju sa Tribunalom u Hagu³⁰. Komisija je osnovana naredbama tadašnjeg ministra odbrane SR Jugoslavije Slobodana Krapovića od 26. marta 2001. i naredbom ondašnjeg načelnika Generalštaba VJ, generala Nebojše Pavkovića od 24. aprila iste godine. U Komisiji je bilo angažovano 28, što aktivnih, što penzionisanih generala, a predsednik je bio Zlatoje Terzić. Komisija je radila u strogoj konspiraciji, pa javnost o tome nije znala ništa sve do odluke o njenom ukidanju. Po svim saznanjima, tu Komisiju je šttila Služba bezbednosti Vojske

²⁷ "Politika", 21. oktobar 2003.

²⁸ "Balkan", 20. oktobar 2003.

²⁹ "Danas", 21. januar 2003.

³⁰ "Politika", 14. april 2003; "Danas", 14. april 2003.

Jugoslavije, odnosno Vojske Srbije i Crne Gore, što govori i činjenica da je jedan od članova Komisije bio i ex načelnik Uprave bezbednosti, Geza Farkaš, jedan od najodanijih Miloševićevih saradnika.

Nakon ukidanja Komisije saopšteno je da je ona u svojim sefovima imala 14. 000 vojnih dokumenata. U rad Komisije predsednik Odbora za saradnju sa Tribunalom, Goran Svilanović nije imao uvid, kao što nije imao ni pristup dokumentaciji kojom je raspolagala a koju je zahtevalo Tužilaštvo. Više je nego očigledno da je Komisija servisirala odbranu Slobodana Miloševića. Ne samo što je dokumentacija korišćena i za pripremu odbrane svih ostalih haških optuženika srpske nacionalnosti, već je u Komisiji vršena trijaža dokumentacije.

Hapšenje Veselina Šljivančanina³¹ (12. i 13. juna 2003. godine) obavljeno je bez većih incidenata, mada su njegovi simpatizeri tvrdili da se njihov heroj i idol nikada neće živ predati policiji, te da će aktivirati bombu "kašikara". General Vladimir Lazarević nije bio penzionisan pošto je optužnica stigla.³² Umesto toga, organizacija "Branioci otadžbine 1998/99" organizovali su širom zemlje Srbije mitinge "podrške četvorici generala"³³, na nekim od njih je učestvovala i aktuelna vlast. Budući da se sve to događalo u vreme parlamentarno-predizborne kampanje u Srbiji, Vladimir Lazarević je dobio ponudu da bude čelnik na izbornoj listi srpskih liberala čiji je lider aktuelni ministar srbijanske policije Dušan Mihajlović. Ponudu je odbio, jer vojnim licima zakon zabranjuje učešće u politici, što su ministar Tadić i general Krga pohvalili kao "mudar", "vojnički" i "državnički" potez. Nebojša Pavković je, međutim, prihvatio da bude nosilac liste jednog ogranka Socijalističke partije Srbije.

Vojska SCG u međunarodnim snagama

Polovinom oktobra 2003. nakon posete Zorana Živkovića³⁴ Vašingtonu zvanični Beograd je bio suočen sa dilemom da li da formira specijalnu jedinicu iz sastava svojih oružanih snaga i uputi je u Avganistan.³⁵ Povodom angažmana kontingenta oružanih snaga oglašavali su se i sam premijer Živković, ministar odbrane Tadić i ministar srbijanske policije Mihajlović i još neki zvaničnici iz Beograda, ali je ipak ostalo nejasno kako je uopšte došlo do pomenutog aranžmana.

Zoran Živković je očiglednu samoinicijativno ponudio Americi vojno savezništvo, konkretizovano odredom od oko 1000 vojnih i policijskih (žandarmerijskih) specijalaca, koji bi bili angažovani na prilično rizičnoj granici

³¹ "Glas javnosti", "Blic", "Politika", 14. jun 2003; "Danas" 14–15. jun 2003.

³² "Helsinška povelja", dvobroj, novembar–decembar 2003; "Danas", 20–21. decembar 2003.

³³ "Ekonomist magazin", 17. novembar 2003.

³⁴ "Politika", 18. oktobar 2003; "Danas", 21. oktobar 2003.

³⁵ "Glas javnosti", 4. oktobar 2003; "Balkan", 8. oktobar 2003; "Politika", 18. oktobar 2003; "Danas", 21. oktobar 2003.

prema Pakistanu. Neki analitičari su to ocenili kao "pun pogodak" premijera Živkovića³⁶. Međutim, ispostavilo se da je taj angažman mnogo komplikovaniji, jer to podrazumeva mnogo jasnije definisanje vojnog savezništva sa SAD. Pored toga, ovakav angažman bio bi suočen i sa mnogim drugim problemima kao što su ratnici najviše profesionalne klase. Mnogi eksperti su insinuirali i tezu da je Živković tom "vojnom i političkom trgovinom" sa Stejt Dipartmentom i Pentagonom želeo da "brani Kosmet na Hindukušu"³⁷

Ova informacija je u medijima dočekana sa pohvalama³⁸ kao da Vojska Srbije i Crne Gore ima bezmalo gotov kontigent od hiljadu specijalaca koje može odmah poslati u Kandahar; da je kvalitet ovdašnjih ratnika tradicionalno, odvajkada poznat u svetu, te da ovdašnji specijalci imaju prednost, koja se odnosi na veliko ratno iskustvo u borbi sa "šiptarskim teroristima na Kosmetu" i na jugu Srbije, a uz to bili su partneri snagama KFOR.

Kad su, međutim, iz Pentagona stigli precizni uslovi kojima treba da odgovore vojnici i policajci za kandaharski angažman, ispostavilo se da SCG ne raspolaže sa dovoljnim brojem profesionalnih vojnika³⁹ Istovremeno je "Njujork tajms" obelodanio i to da će u rigoroznoj kontroli vojnika i policajaca koji prethodno budu položili profesionalne testove biti pregledani i njihovi dosijei "kako bi se utvrdilo da li su možda bili umešani u zločine počinjene nad muslimanima u ratu u BiH i na Kosovu"⁴⁰. Nacionalisti su odmah preinačili svoje mišljenje o angažmanu, jer bi im navodno smetalo da vojnici SCG budu pod "mrskom američkom zastavom", a ne pod zastavom UN; zašto "mi tamo da šaljemo naše vojnike da budu topovsko meso, a ostavljamo nezaštićen jug Srbije"; zašto hoće da "tamo šalju regrute" (iako je insistirano na profesionalcima).⁴¹ Ovo je bila čak i tema u kampanji za parlamentarne izbore u Srbiji krajem 2003.⁴² Tako su Tomislav Nikolić, SRS, Borislav Pelević, ŠJ, i Milan Paroški (i ne samo oni) insistirali u kampanji da se "naša Vojska vrati na Kosmet", i to najpre onaj kontigent koji je predviđen Rezolucijom SB UN 1244, a posle bi proces povratka tekao sukcesivno, tempom kojim bi se mirovne snage "povlačile sa Kosmeta".

Socijalno-političko, psihološko i profesionalno biće Vojske Srbije i Crne Gore je i u 2003. bilo uljuljkivano u ideološkoj matrici nacionalizma. Vojna elita i dalje nesposobna i nespremna da se suoči sa vlastitom bliskom prošlošću (kao i politička elita Srbije), kao i da napravi bilans vlastite odgovornosti u

³⁶ "Helsinška povelja", oktobar 2003.

³⁷ "Politika", 20. novembar 2003; "Reporter", 27. decembar 2003.

³⁸ "Ekspres", 8. oktobar 2003; "Vojska", 9. oktobar 2003; "Politika", 18. oktobar 2003; "Vojska", 3. novembar 2003.

³⁹ "Helsinška povelja", oktobar, 2003; "Republika", 1–31. januar 2004.

⁴⁰ "Helsinška povelja", oktobar 2003.

⁴¹ "Glas javnosti", 4. oktobar 2003; "Balkan", 19. novembar 2003; "Vojska", 4. decembar 2003.

⁴² "Danas", 20–21. decembar 2003.

devastiranju bivše Jugoslavije i ratnim zločinima, uglavnom se oslanja na tezu – oslonac na sopstvene snage.

I pored toga što vojni vrh u načelu podržava opredeljenje za evroatlantske integracije, zabrinjavajuća je činjenica da taj vrh ne prihvata realnost prema kojoj se ne mogu otvoriti vrata tih integracija, a da se prethodno ne prođe kroz vojno, političko i moralno čišćenje. Nažalost, rezultati predsedničkih i parlamentarnih izbora u Srbiji (nakon kojih likuje i "otadžbinska" struja u Vojsci!) ne daju razloge za optimizam ni u smislu radikalnog zaokreta u Vojsci, pa će reforma Vojske najverovatnije i u narednoj godini biti usporena. Treba očekivati još veće nezadovoljstvo ekonomskim položajem i "zlom sudbinom" Vojske, ali i nespornost da se Vojska svede na realnu veličinu.

Policija: Pokušaj dekriminalizacije

U četvrtoj godini transformacije (velikog čišćenja) policije i tajne službe od nasleđa miloševićevskog i postmiloševićevskog (podzemnog) režima, došlo je do otvorenog obračuna "združenih" snaga mafijaša kolumbijskog tipa, ratnih profitera i zločinaca sa reformskom i proevropskom strujom u policiji i uopšte u Srbiji koju je predvodio dr Zoran Đinđić. Neophodnost beskompromisnog obračuna sa organizovanim kriminalom i finansijskom i političkom "podrškom" iz "patriotskih" krugova nije bila moguća zbog odnosa snaga, a i suštinskih razlika po tom pitanju unutar samog DOS. Nažalost, "združene" snage su preduhitrile legalne i lojalne snage (većinske u tom trenutku), u policiji i Bezbednosno-informativnoj agenciji (u tom trenutku u manjini) Vladi Z. Đinđića i ubile premijera, kao prvi i najvažniji korak u izazivanju haosa i realizaciji državnog udara. Vlada je reagovala zavođenjem vanrednog stanja i aktiviranjem "Sablje", najveće policijske akcije u novijoj istoriji Srbije.

Vlada nije imala izbora i morala je da reaguje na drastičan i zakonski diskutabilan način. Argumenti da je ubistvo premijera (kao uvod u državni udar) moglo da se "amortizuje" bez vanrednih mera, kako su, recimo, SAD ili Švedska podnele ubistvo pedesednika Kenedija i premijera Palmea, nisu bili realni. U Srbiji, za razliku od SAD i Švedske, u martu 2003. nisu funkcionisale institucije sistema, država je bila "nokautirana" i pretio je sukob "patriotskih snaga" sa legitimno izabranom vlašću.¹

"Sablja" je na najbolji način pokazala snagu policije kada joj se "odvežu ruke" ali i većinu njenih "zanatskih" i drugih slabosti (politizovani vrh MUP, loši i po strujama podeljeni kadrovi u svim delovima komandne vertikale, "stare veze" sa mafijom, zastarela metodologija rada, muzejska tehnika...), ali i slabosti (korumpiranost) drugih, pratećih institucija i organa, prvenstveno pravosudnih. Policija je u akciji "Sablja" dobila prvu rundu u obračunu sa organizovanim kriminalom, ali samo na funkcionalnom, policijskom, nivou.

¹ "Nedeljni telegraf", 4. februar 2004.

Što se tiče strukturalnog obračuna sa mafijom u Srbiji rezultati su beznačajni: prvi, finasijski, i drugi, politički nivo neuspelog državnog udara u martu 2003, ostali su van domašaja policije i tajne službe i "krug" je zatvoren na trećem nivou, na pukim izvršiocima koji optužuju policiju da ih je u predistražnom postupku fizički i psihički mučila. Takav učinak je razočarao (demoralisao) mnoge policajce koji su učestvovali u "Sablji", jer su mislili da je napokon došao trenutak obračuna sa svemoćnom i svuda prisutnom (i u policiji i u BIA) mafijom.

Pored akcije "Sablja", nastavljeno je sa transformacijama (započetim 5. oktobra 2000.) na putu ka savremenoj proevropskoj policiji, kao servisu građana. Promene, kadrovsko čišćenja i parlamentarna kontrola zakonitosti rada sprovode se i u Bezbednosno informacionoj agenciji i u drugim službama (Vojska i MIP), ali su zasad oprezne, iščekujući kurs nove vlade. Bez obzira kako će novi, politički obojeni, kadrovi upravljati MUP i BIA, oni neće moći da zaobiđu odgovor na krucijano pitanje: ko je ubio dr Zorana Đinđića? Ali, ne ko su izvršioc, već ko su nalogodavci i finasijeri atentata na premijera, jer finasijska mafija nastoji da smisli način kako i formalno da vlada Srbijom.

Javna bezbednost

U novijoj istoriji Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije 2003. godina bila je po mnogo čemu ključna. I pored nekih tabu tema (kao što su "biznis" centar zemunskog klana, medijski u Šilerovoj ulici u Zemunu, ulični obračuni zemunskog sa surčinskim klanom, fenomen Jedinice za specijalne operacije odmetnute od MUP i uopšte vlasti...), nastavljena je reforma ("dekriminalizacija, depolitizacija, profesionalizacija i modernizacija", u policijskoj terminologiji) Ministarstva. Policija je postizala sve bolje rezultate u svim oblastima borbe protiv (sitnog i srednjeg) kriminala, popravljao se njen imidž i ugled među građanima, uspostavljena je saradnja sa policijama drugih zemalja i međunarodnim policijskim asocijacijama...

Kada se ocenjuje rad i rezultati reformi u MUP Srbiji treba imati u vidu kontekst u kojem su se one odvijale. Ubistvo predsednika Vlade Srbije, stavljanje na hašku listu osumnjičenih za ratne zločine general-pukovnik Sretena Lukića, načelnika Resora javne bezbednosti MUP Srbije i pomoćnika ministra, kao i činjenica da su se na početku suđenja (krajem godine) za ubistvo premijera i druge najteže zločine, na optuženičkoj klupi Specijalnog suda našli uglavnom aktivni i bivši policajci. Ostaju mnoge nedoumice oko toga šta je suštinski promenjeno u MUP Srbije, za koje se doskora govorilo da se njegovi "najbolji" kadrovi bave kriminalom, a da kriminalci sa policijskim značkama uspostavljaju red i zakon.²

Ipak, treba naglasiti da je 2003. bila uspešnja u poređenju sa 2001. i 2002, i da se u MUP, bez obzira na mnogo kontroverzi dosta toga na funkcionalnom

² "Vreme", 5. februar 2003.

nivou promenilo u poređenju sa devedesetim godinama kada su javna i tajna policija bile uglavnom ratničko-represivni aparat jednog zločinačkog režima. O promenama u MUP najuverljivije svedoči zvanični izveštaj MUP Srbije o radu i reformama tokom 1000 dana mandata Vlade Republike Srbije (od 2001. do septembra 2003).

Rezultati u 2003. godini

U 2003. godinu MUP Srbije je ušao sa samo jednim resorom (Resorom javne bezbednosti), jer je još u junu 2002. ostao bez Resora državne bezbednosti koji je prešao u nadležnost Vlade i od tada se zove Bezbednosno-informativna agencija (BIA). Rad u MUP 2003. bio je organizovan po horizontalno-vertikalnom i teritorijalnom principu u okviru Resora javne bezbednosti i teritorijalno organizacionih jedinica - 33 sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) u čijem su sastavu odeljenja unutrašnjih poslova (126 OUP) i 31 policijska stanica (PS). Van Resora javne bezbednost u 2003. godini bili su: kabinet ministra, Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK), Služba generalnog inspektora RJB, Odeljenje za sistematsko-pravne poslove, Viša škola unutrašnjih poslova, Srednja škola unutrašnjih poslova i Policijska akademija. U sastavu Resora javne bezbednosti je 16 organizacionih jedinica: 11 uprava, Operativni centar, Helikopterska jedinica, Specijalna antiteroristička jedinica (SAJ), Žandarmerija i Trening-centar. Uprave su: Uprava kriminalističke policije, Uprava policije, Uprava saobraćajne policije, Uprava pogranične policije za strance i upravne poslove, Uprava protivpožarne policije, Uprava za analitiku, Uprava za informatiku, Uprava za vezu, Uprava za zajedničke poslove, Uprava za poslove ishrane i smeštaja i Uprava za obezbeđenje. U MUP Srbije ukupno je sistematizovano 53.580 radnih mesta, a popunjeno 38.187 ili nešto više od 72 odsto.³

Prema "Izveštaju o radu ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2003. godini", nastavljena je tendencija smanjenja kriminaliteta iz prethodnih godina (2001. i 2002); u periodu od januara do septembra 2003. za 7,2 odsto, odnosno, sa 70.522 krivična dela u istom periodu 2002, na 65.435 tokom 2003; u prvih devet meseci 2003. godine policija je podnela krivične prijave protiv 36.931 lica, što je u poređenju sa 2002. manje za više od deset hiljada (47.157 lica).

"Sablja" i vanredno stanje

Početkom 2003. pripadnici MUP Srbije nastavili su sa razbijanjem paradržavnih centara moći, rasvetljene su pljačke državnog budžeta, presečeno organizovano krijumčarenje cigareta, nafte i drugih akciznih roba i gotovo

³ Izveštaj o radu MUP Republike Srbije u 2003. godini, str.6.

eliminirano crno tržište ovih roba. Time je nosiocima organizovanog kriminala zadat težak udarac i odgovor podzemlja je bio "žestok". U Izveštaju MUP za 2003, kaže se da je MUP "zbog toga sistematski, strpljivo i kontinuirano vršio pripreme za konačni obračun sa najvažnijom organizovanom bandom na ovom području – zemunskim klanom i njegovim ograncima širom Srbije".⁴ Međutim, shvativši da je država čvrsto rešena da se obračuna sa njima, "Zemunci" napadaju državu i ubijaju premijera Policija odmah nakon atentata pokreće akciju "Sablja", pripremljenu pre ubistva premijera, a Vlada uvodi vanredno stanje.

Tokom "Sablje", "krune uspeha srpske policije u borbi protiv organizovanog kriminala", rasvetljen je atentat na predsednika Vlade Srbije, lišen je slobode neposredni izvršilac Zvezdan Jovanović, pomoćnik komandanta Jedinice za specijalne operacije (JSO), otkriveni su organizatori atentata, utvrđeni motivi i politička pozadina ubistva (zavera), utvrđene su kriminalno-političke ambicije Dušana Spasojevića, Milorada Lukovića Legije i Mileta Lukovića Kuma koji su smatrali da će preuzeti vlast u Srbiji uz pomoć "patriotskih i antihaških" snaga u zemlji.⁵

Tokom "Sablje" i vanrednog stanja MUP je, takođe, rasvetlio: nestanak i ubistvo Ivana Stambolića, atentat (neuspešni) na Vuka Draškovića u Budvi, otmice Milije Babovića, Suda Musića, Dragoslava Vukovića, Mirolava Miškovića..., došao do novih saznanja u vezi sa zločinom na Ibarskoj magistrali i ubistava novinara Slavka Ćuruvije i Milenka Pantića u Jagodini; rasvetljena je diverzija u "Difens roudu" u Zemun Polju, vlasništvo Ljubiše Buhe Čumeta; rasvetljena su ubistva Zorana Uskokovića, Miloša Stevanovića, Sredoja i Zorana Šljukića, Nenada Batočanina, Željka Škrbe i Branislava Lainovića Dugog... "Sablja" je zadala odlučujući udarac narkomafiji i razotkriveni su funkcionisanje i organizacija zemunskog klana, jedne od najvećih i najorganizovanijih kriminalnih grupa u Jugoistočnoj Evropi.

Za vreme vanrednog stanja privedeno je 11.665 lica, rešenje o zadržavanju doneto je za 2.272 lica, a za 861 lice određen je pritvor do 30 dana. Ukupno je podneto 3.560 krivičnih prijava protiv 3.946 lica. Tokom "Sablje" oduzeto je 1.313 komada vatrenog oružja: 14 puškomitraljeza, 235 automatske puške, 466 ostalih pušaka, 597 pištolja i revolvera, 356 ručnih bombi, 30 tromblonskih mina, sedam ručnih bacača ("zolja"), 109.739 komada municije.⁶

Jug Srbije i Kopnena zona bezbednosti (KZB)

U 2003. godini, nakon sto se policija usmerila na borbu protiv organizovanog kriminala, zabeležen je, u odnosu na 2001. i 2002, manji broj terorističkih napada u reonu opština Bujanovac, Preševo i Medveđa i u

⁴ Izvestaj MUP za 2003. godinu, str. 9 i 11.

⁵ Izvestaj MUP za 2003. godinu, str. 11, 12 i 13.

⁶ Izvestaj MUP za 2003. godinu, str. 12, 13 i 14.

Kopnenoj zoni bezbednosti. Ipak, nakon ubistva premijera Srbije, učestali su upadi naoružanih albanskih terorističkih grupa u KZB sa područja Kosova koje su pružale oružanu zaštitu pljačkašima šuma. Pripadnici multietničke policije i Žandarmerije sprečili su dve terorističke akcije: početkom marta u Preševu kada su otkrili eksplozivnu napravu sa dva i po kilograma plastičnog eksploziva i sprečili dvojicu terorista pri pokušaju da postave 20 kilograma eksploziva. Zabeleženo je i nekoliko većih akcija pronalaženja i oduzimanja vatrenog oružja i eksplozivnih sredstava u nelegalnom posedu građana i pripadnika "Oslobodilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe".

U tom smislu u Izveštaju MUP je zabeleženo da je "zahvaljujući naporima vlasti u SCG, uz punu podršku međunarodne zajednice, posebno OEBS, rada i saradnje Vojske SCG i MUP Srbije zaustavljeno širenje nasilja i stvoreni uslovi da se 12.000 interno raseljenih na Kosovo vrati u svoje domove u ovom reonu". U Izveštaju dalje stoji da je "rezultat mirovne operacije MUP Srbije u KZB i opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa početak rada multietničke policije..."⁷

Klasičan kriminal

U periodu od januara do septembra 2003. godine, u odnosu na isti period 2002. broj najtežih krivičnih dela bio je u opadanju: ubistava, sa 126 na 116, silovanja u pokušaju, sa 58 na 41, teških krađa, sa 20.284 na 15.153, razbojništava, sa 2.161 na 2.055, teških slučajeva razbojništava sa 262 na 189, krađa vozila sa 3.533 na 2.396 i otmica, sa 27 na 16. Policija u izveštaju posebno naglašava da od trenutka aktiviranja "Sablje" nije bilo likvidacija u obračunima kriminalaca, što je ranije posebno "iritiralo" javnost.⁸

Trgovina ljudima

Tokom 2003. policija je otkrila više grupa (ili 105 lica) koje su organizovano ilegalno ušle, ili pokušale da izađu iz SCG i presečeno je više kanala za prebacivanje ljudi. Po proceni policije, presecanjem ovih kanala sprečen je ulazak više od 1.000 ilegalnih migranata čije su krajnje odredište bile zemlje Zapadne Evrope, ali tokom devet meseci 2003. podneto je (samo) 19 krivičnih prijava protiv "švercera" ljudima. Kao nastavak uspešne regionalne saradnje, centar SECI za borbu protiv prekograničnog kriminala u Bukureštu organizovao je akciju "Miraž 3" radi otkrivanja i sprečavanja trgovine ljudima (posebno ženama i decom). U ovoj akciji pripadnici MUP Srbije kontrolisali su 1.868 noćnih klubova, restorana i kafana, gde se okupljaju prostitutke i žrtve trgovine ljudima i identifikovali 784 žena: 592 državljanke SCG, 103 iz

⁷ Izvestaj o radu MUP za 2003., str. 23, 24 i 25.

⁸ Isto, str. 32.

Rumunije, 27 iz Bugarske, po devet iz Rusije i Moldavije, po osam iz Ukrajine i Austrije.⁹

Od 5. do 15. maja 2003. godine na području SUP Novi Sad, Pančevo i Vranje sprovedena je operacija "Leda" koja je bila posvećena isključivo suzbijanju trgovine ljudima i predstavlja prvu operaciju na evropskom nivou. U akciju su učestvovali Interpol, ministarstva unutrašnjih poslova država Evropske unije i država članica SECI i pripadnici MUP Srbije. U ovoj akciji legitimisano je 2.548 lica, 2.229 državljana SCG i 319 stranih državljana. Privedeno je 68 lica, 40 državljana SCG i 28 stranih državljana, podneto je 113 prekršajnih prijava i dve krivične prijave zbog trgovine ljudima i posredovanja u prostituciji. Tokom akcije "Sablja" SUP Beograd lišio je slobode Milivoja Zarubicu, šefa kriminalne grupe u lancu trgovine ljudima koji je povezivao susedne zemlje odakle su dolazile žrtve sa zemljama Zapadne Evrope gde je trebalo da budu "isporučene".¹⁰

Uslovi i modernizacija

U 2003. godini dosta je učinjeno i na modernizaciji MUP; urađena je i delimično realizovana strategija razvoja telekomunikacionog sistema, nabavljena je najsavremenija informatička i telekomunikaciona tehnologija. Instaliran je i pušten u rad novi IBM centralni računar, čime je ubrzan rad korisnika, uvećan njihov broj i stvoreni preduslovi za integraciju centralnog računara sa ostalim platformama u okviru Informacionog sistema MUP. Od 2001. do septembra 2003. nabavljena je i instalirana računarska oprema i programi u vrednosti većoj od deset miliona eura. Tokom 2003. MUP se i dalje suočavao sa nedostatkom visoko stručnih i specijalizovanih kadrova, nedovoljnom tehničkom opremljenošću, nedostatkom smeštajnog prostora. Inače, na teritoriji Srbije na 1.000 stanovnika dolazi 2,9 uniformisana policajca što je nedovoljno u datim bezbednosnim prilikama i ispod je evropskog proseka za zemlje približne površine i broja stanovnika. Rešavajući ovaj problem, MUP je najviše radio na popunjavanju uniformisanog i kriminalističko-operativnog sastava, kao i na formiranju stručnih i specijalizovanih službi. Međutim, istovremeno sa prijemom novih policajaca MUP je napustilo 3.096 radnika.¹¹

Tokom 2003. nastavljeno je zaostajanje plata u MUP u odnosu na plate drugih budžetskih korisnika. Osnovica za obračun plate u 2003. povećana je samo jednom za 16 odsto, tako da je u septembru iznosila 883,14 dinara. Takođe, MUP je i 2003. kuburio sa nedostatkom stanova, jer oko 23.000 (od

⁹ Isto, str. 53 i 55.

¹⁰ Isto, str. 54 i 56.

¹¹ Izvestaj o radu MUP za 2003, str. 67 i 69.

ukupno 38.187 zaposlenih) radnika nema rešeno, ili ima neadekvatno rešeno stambeno pitanje.¹²

MUP u medijima

Međutim, medijska slika i stavovi javnosti o radu policije, atentatu na premijera, "Sablji", vanrednom stanju, aktuelnoj bezbednosti, "likvidiranom vrhu" organizovanog kriminala u Srbiji, depolitizaciji i dekriminalizaciji policije i tajne službe (BIA), je drugačija. Mada mnogo toga u Izveštaju radu MUP u 2003. nije sporno, nije usvojen na sednici Odbora za bezbednost Skupštine Srbije (1. marta 2004.). Nova Vlada je odbila Izveštaj o radu MUP za 2003. godine "zbog propusta i nepoštovanja ljudskih prava tokom policijske akcije "Sablja i vanrednog stanja početkom 2003".¹³

Kada se govori o radu policije u Srbiji, ključni događaj u 2003, ubistvo premijera, može se podeliti na četiri faze: a) period formiranja "miljea" (od početka 2001. do marta 2003.) za atentat na premijera, o kome je policija, ispostavilo se kasnije, dosta znala; b) sam čin ubistva, o kome stručna, a pogotovo laička javnost i godinu dana kasnije ima mnogo nedoumica; c) policijska istraga nakon atentata i tokom "Sablje" i vanrednog stanja, i d) propusti (neprofesionalnost) i korišćenje nelegalnih metoda (torture) policije, o čemu se sve češće raspravlja na suđenju za ubistvo premijera Đinđića, ali i na drugim procesima u Specijanom sudu u Beogradu.

Korumpiranost policajaca

Profesor Dobrivoje Radovanović, direktor Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja tvrdi da ni policajci nisu ubeđeni u uspeh reformi u MUP i da jasnu sliku o situaciji u policiji danas nema niko, pa ni sami policajci. Radovanović podseća da je više od polovine policajaca ideološki bilo okrenuto Socijalističkoj partiji Srbije (SPS) i Jugoslovenskoj udruženoj levisi (JUL), da je veliki broj njih bio blizak organizovanom kriminalu (što se poslednjih meseci najbolje vidi na suđenjima za najteža dela u Specijalnom sudu u Beogradu) i da su te struje u MUP bile veliki amortizer reformi policije.¹⁴

Kada su na čelo policije došli kadrovi iz DOS, nakon 5. oktobra, stari kadrovi u policiji su se upisali u nove stranke i nastavili da rade svoj posao, a nisu dirali kolege bliske kriminalu da ne bi srušili sistem u kome su bezbedno živeli i radili više od deset godina. Zato direktor Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja ne veruje u depolitizaciju rukovodstva policije. Takođe, prof. Radovanović ne veruje ni u dekriminalizaciju policije, jer je svojevremeno predložio Vladi Srbije da amnestira sve policajce koji su počinili

¹² Isto, str. 72 i 75.

¹³ Dnevnik RTS u 19.30 sati, 2. marta 2004.

¹⁴ "Nedeljni telegraf", 28. januar 2004.

lakša krivična dela za vreme režima Slobodana Miloševića. Taj predlog Vlada nije usvojila, jer da jeste "srušila bi se unutrašnja mreža ucena i međusobnog držanja u šaci policajaca i kriminalaca. Bez toga reforma policije u Srbiji je nemoguća". Radovanović je takođe objasnio da je u Vladi rečeno "da potpuna reforma policije podrazumeva otpuštanje 70 odsto korumpiranih i ideološki opterećenih policajaca, odnosno oko 20.000 ljudi. Kako nemaju zamenu za njih, jer bi Srbija nekoliko meseci, dok se ne obuče novi, bila bez policije, što je za svaku zemlju nemoguće. Zato su pristali na tiho tolerisanje političke i kriminalne korumpiranosti dok sama od sebe ne iščili iz MUP Srbije".¹⁵

Transformacija Državne bezbednosti u Bezbednosno-informativnu agenciju (BIA)

Bezbednosno-informativna agencija (BIA) u poslednje tri godine pretrpela je zvanično "velike" (zvanično) promene i kadrovske čistke. U poslednjoj, najvećoj transformaciji tajne policije, juna 2002. godine, Resor državne bezbednosti je promenio naziv u Bezbednosno-informativna agencija i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije je izgubilo nadležnost i kontrolu (formalno, institucionalno) nad novoformiranom službom, ali neke dugogodišnje veze su zadržane.¹⁶ BIA je prešla u nadležnost Vlade i Skupštine Republike Srbije. Na čelo ove agencije tada je postavljen Andrija Savić, dugogodišnji radnik RDB kome su u internim krugovima zamerali nekadašnje "simpatije" prema JUL i Miri Marković. Savić je trebalo da RDB transformiše u BIA, tačnije da "službu" pročisti od ratno-kriminalnog nasleđa i smanji je na format kakav državna bezbednost treba da ima u demokratskom društvu. Pokazalo se, još na početku, da je to nemoguće, jer je za zamenika Andrije Savića postavljen Milorad Bracanović, nekadašnji bezbednjak Jedinice za specijale operacije ("Crvenih beretki").

BIA - "Zemunski klan"

Milorad Bracanović je efikasno (pokazalo se u istrazi o ubistvu premijera Đinđića) održavao vezu između "Crvenih beretki" (jedinice koja je nakon oružane pobune u novembru 2001. prevedena iz Resora državne bezbednosti u Resor javne bezbednosti) njenog bivšeg komandanta Milorada Lukovića Legije i Dušana Spasojevića, bossa "Zemunskog klana". Prema optužnici za ubistvo premijera Srbije, ova grupa je optužena za organizaciju i izvršenje atentata na dr Đinđića. Inače, Milorad Bracanović je uhapšen tokom akcije "Sablja" i u pritvoru Okružnog zatvora u Beogradu proveo je nekoliko meseci. Njegovo učešće i odgovornost u najtežim zločinima (ubistvo generala Boška Buhe,

¹⁵ "Nedeljni telegraf", 28. januar 2004.

¹⁶ Iz razgovora Helsinškog odbora.

četvorostruko ubistvo na Ibarskoj magistrali, ubistvo Ivana Stambolića...), uključujući i ubistvo premijera Đinđića utvrđuje se ovih dana (početkom 2004) u Specijalnom sudu u Beogradu.

Početkom 2003. godine smenjen je direktor BIA Andrija Savić. Za novog direktora BIA postavljen je Miša Milićević, kadar državne bezbednosti, a za zamenika Goran Živaljević, takođe iz struktura ranijeg Resora državne bezbednosti. Prema informacijama iz miljea BIA, postavljanjem Gorana Živaljevića Vlada je ponovo napravila kompromis, odnosno pokazala nespremnost da "prečešlja" biografije nekih bivših, ali i nekih sadašnjih pripadnika državne bezbednosti. Cilj preispitivanja biografija pripadnikaka DB nije, kao što se iz ovih struktura podmeće medijima, diskreditacija i revanšizam prema tim (tajnim) policajcima, već rasvetljavanje najtežih zločina na ovim prostorima.

BIA i ubistvo premijera

Čelnici BIA, odnosno njen direktor Miša Milićević, više je puta izjavljivao da "BIA nije umešana u ubistvo premijera Vlade Zorana Đinđića". U optužnici za ubistvo premijera na listi optuženih su i dvojica pripadnika nekadašnjeg Resora državne bezbednosti Branislav Bazarević i Toni Gavrić, koji su uhapšeni u akciji "Sablja" pod sumnjom da su saučesnici u atentatu. Bazarević i Gavrić su jedno vreme obezbeđivali i vilu na Dedinju u kojoj je živeo premijer. Kako je saopštila policija, za informaciju o vremenu kada je premijer krenuo od kuće ka zgradi Vlade, Bazarević je od "Zemunskog klana" dobio 1.200 eura. Bazarević i Gavrić nakon rasformiranja RDB nisu raspoređeni u BIA. Čelnici BIA su se branili tako što su tvrdili da "pojedini političari uporno pokušavaju da plasiraju zle izjave i da nametnu javnosti lažne informacije, kao što su ove za Bazarevića i Gavrića", jer po "pravilu BIA je zadužena za obaveštajni deo, a fizičko-tehničko deo pripao je MUP. Kad se RDB izdvojio iz MUP, poslovi obezbeđenja ostali su u MUP, u Resoru javne bezbednosti, a BIA se bavi prikupljanjem obaveštajnih i kontraobaveštajnih informacija".

Nakon neuspelog atentata na Đinđića kod hale "Limes", BIA je dostavila podatke pokojnom premijeru i policiji da je to bio klasičan atentat. Posle hapšenja Dejana Milenkovića Bagzija dva inspektora BIA su otišli u Sekretarijat unutrašnjih poslova u Beogradu da pomognu oko istrage. Međutim, tada je inspektor kriminalističke policije Slobodan Pažin pitao: "Šta BIA radi u policiji? Neću da mi se mešaju u istragu." Za Pažina se inače tvrdi da je bio blizak saradnik vođa "Zemunskog klana" Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića.¹⁷ U kojoj meri su priče iz BIA tačne, pokazaće, možda, suđenje optuženima za ubistvo dr Đinđića. U međuvremenu, javnost sve više zna o famoznom "Zemunskom klanu" i njihovim vezama sa nekim političarima, javnom i tajnom policijom, vojskom. Tako je na suđenju za ubistvo premijera optuženi Saša

¹⁷ "Balkan", 7.mart 2004.

Pejaković izjavio da je bio ubeđen da su Dušan Spasojević i Mile Luković pripadnici BIA, jer su koristili službeni (BIA) džip i imali službene legitimacije

Promene

Zbog kompromitujuće prošlosti BIA je pretrpela velike promene, tako da je u poslednje tri godine oko 800 radnika nekadašnjeg RDB dobilo otkaz i nisu mogli da nađu mesto u BIA. Služba je očišćena od svih onih koji su prekoračivali ovlašćenja i bili involvirani u kriminal. Nije tajna da su svojevremeno neki pripadnici "Surčinskog", "Zemunskog" i drugih kriminalnih klanova posedovali značke RDB koje su koristili u kriminalne svrhe, ali i za obavljanje prljavih poslova za vrh države. Toga više nema. Oni koji nisu našli mesto u BIA prešli su u Upravu za obezbeđenje MUP, u Žandarmeriju, u neke druge organe policije ili su prešli na civilne poslove. Prema tvrdnjama nekih pripadnika ove službe, "BIA je sada moderna služba, koja obavlja obaveštajne i kontraobaveštajne poslove radi zaštite Republike i građana".¹⁸ Oni takođe tvrde da radnici RDB, koji su učestvovali u višenedeljnog praćenju novinara Slavka Ćuruvije do ubistva, nisu upleteni u zločin. Po njima oni su radili svoj deo posla. Njihov zadatak je bio da svoje šefove obavestavaju o Slavkovom kretanju i sve prikupljene informacije predali su nadležnima. Nisu oni krivi što je njihov šef te podatke predao egzekutorima. Po njima, ista stvar desila se u slučaju Ibarske magistrale, kada su poginula četvorica funkcionera SPO. Oni smatraju da se sada krivično ne mogu goniti nekadašnji radnici RDB što su radili svoj posao, praćenja određenih ličnosti, prikupljanja podataka i dostavljanja informacija nadležnima.¹⁹

Nadležnosti BIA

Prema Zakonu, koji je 18. jula 2003. usvojila Skupština Srbije, Bezbednosno-informativna agencija obavlja poslove koji se odnose na zaštitu bezbednosti Republike Srbije i otkrivanje i sprečavanje delatnosti usmerenih na rušenje Ustavom utvrđenog poretka Srbije. Takođe, BIA je zadužena za sve kontraobaveštajne i obaveštajne poslove, kao i druge poslove bezbednosti, kao što je suzbijanje organizovanog kriminala. BIA direktno odgovara Vladi i Skupštini Republike Srbije. Direktor BIA je Miša Miličević, koji ima zamenika i nekoliko pomoćnika i savetnika.

Prema zakonu, BIA je u statusu posebnih republičkih organizacija, pod punom ingerencijom Vlade Srbije. Direktora postavlja i razrešava Vlada, a on je ovlašćen da internim uputstvima bliže uredi pojedina pitanja unutrašnjeg organizovanja i načina rada BIA. Bezbednosno-informativna agencija je obavezna da podnese dva polugodišnja izveštaja o radu Skupštini i Vladi.

¹⁸ "Balkan", 7. mart 2004.

¹⁹ Isto.

Takođe, obavezna je da se pridržava načelnih stavova i smernica Vlade.²⁰ U okviru BIA radi šest uprava: Kontraobaveštajna, Obaveštajna, Uprava za suprostavljanje terorizmu i organizovanom kriminalu, Uprava za analitiku, Tehničku podršku i Administrativnu upravu. BIA, takođe, ima i regionalne ogranke u okviru kojih postoji nekoliko centara i odeljenja. Prema izjavi direktora Miše Miličevića, BIA obavlja sve poslove vezane za bezbednost Srbije i "pokriva" vodeće političare. Takođe, BIA ima određena zaduženja vezana za bezbednost ambasada zemalja koje su na meti terorista i u drugim evropskim zemljama: ambasade Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Izraela.

Poslednjih godina agenti BIA sve češće učestvuju i u akcijama hapšenja narkodilera. Recimo, u saradnji sa beogradskom policijom u jednoj kući u Mirijevu zaplenili su 140 kilograma marihuane koja je iz Albanije, preko Crne Gore stigla u Beograd. U drugoj akciji, takođe u saradnji sa SUP Beograd, operativci BIA oduzeli su pola kilograma heroina. U akciji BIA i beogradske policije u magacinu u mestu Vojka zaplenjeno je preko 60.000 bokseva cigareta u vrednosti od oko 600.000 eura. Ove podatke iz dnevnih novina navodimo kao ilustraciju da se i u državnoj bezbednosti (BIA), koja se do nedavno bavila samo "velikim" slučajevima, kao što su "spoljni i unutrašnji neprijatelji", nešto menja.

²⁰ "Blic", 9. mart 2004.

Otpor promenama u pravosudnom sistemu

Pravni okvir

Osnovno pitanje koje se postavlja pred tranzicione vlade jeste reforma sudstva i shodno tome pokretanje sudskih postupaka protiv onih koji su se ogrešili o ljudska prava. Za Srbiju je taj problem trostruko veći zbog raspada bivše Jugoslavije, ratova koje je vodila i procesa dekomunizacije čitavog sistema. U najvećem broju slučajeva tranzicije prelaska iz autoritarnih režima, pravosuđe je bilo kompromitovano kao deo starog režima, jer je sprovodilo represivnu politiku obučeno u pravo.

Prvi korak ka formiranju pravnog okvira Državne zajednice Srbije i Crne Gore (SCG) bilo je usvajanje Ustavne povelje državne zajednice SCG, zajedno sa Zakonom o sprovođenju Ustavne povelje, početkom februara 2003. godine. Ubrzo potom, usledilo je usvajanje i Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, kao sastavnog dela Ustavne povelje koja svojim odredbama proklamuje izuzetno visok stepen zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Četiri meseca nakon proglašenja Ustavne povelje Državne zajednice SCG, 18. juna 2003. usvojen je Zakon o sudu Srbije i Crne Gore. Prema čl. 12. Zakona za sprovođenje Ustavne povelje, Sud Srbije i Crne Gore preuzima sve nerešene predmete i spise Ustavnog suda i Saveznog suda za koje je nadležan, a nerešene predmete Saveznog ustavnog suda i Saveznog suda za koje nije nadležan, preuzimaju ustavni i redovni sudovi država članica.

Prema tekstu Zakona o Sudu Srbije i Crne Gore, sud je nadležan da: rešava sporove između institucija Srbije i Crne Gore o pitanjima njihove nadležnosti iz Ustavne povelje; odlučuje o usklađenosti zakona Srbije i Crne Gore sa Ustavnom poveljom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorom ili sporazumom; odlučuje o usklađenosti drugih propisa i opštih akata institucija Srbije i Crne Gore sa Ustavnom poveljom, potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorom ili sporazumom, kao i sa zakonom Srbije i Crne Gore; odlučuje o povredi Ustavne povelje od strane predsednika Srbije i Crne Gore u postupku koji pokrene Skupština Srbije i Crne Gore;

odlučuje o pokretanju postupka, po službenoj dužnosti, za ocenjivanje usklađenosti zakona, drugih propisa i opštih akata Srbije i Crne Gore, kao i ustava i zakona država članica sa Ustavnom poveljom, potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorom ili sporazumom, kao i sa zakonom Srbije i Crne Gore; zauzima pravne stavove i mišljenja koji se odnose na ujednačavanje sudske prakse; o zakonitosti konačnih upravnih akata institucija Srbije i Crne Gore; o žalbama građana, u skladu sa Ustavnom poveljom; o sporovima između institucija Srbije i Crne Gore o pitanjima njihove nadležnosti iz Ustavne povelje; o sporovima između institucija Srbije i Crne Gore i institucija jedne ili obeju država članica, ili između institucija dveju država članica međusobno i o drugim pitanjima određenim zakonom Srbije i Crne Gore.

Sudije ovog Suda bira Skupština Srbije i Crne Gore na predlog Saveta ministara, na period od šest godina. Sud ima osam sudija, po četiri iz svake republike. Sudije mogu biti samo jednom birane i ne mogu biti razrešene dužnosti pre isteka vremena na koji su birani, izuzev u slučajevima propisanim zakonom. Odluke ovog suda su pravno obavezujuće i bez prava žalbe.

Poseban kvalitet ovog zakona je uvođenje instituta tzv. ustavne žalbe na način kako je poznaju neke od razvijenih demokratskih država. Pravo na podnošenje ove žalbe ima svaki građanin koji smatra da mu je pojedinačnim aktom ili radnjom institucije Srbije i Crne Gore, odnosno državnog organa države članice ili organizacija koja vrši javna ovlašćenja, povređeno ljudsko ili manjinsko pravo, ako nije predviđen drugi postupak pravne zaštite, odnosno ako zaštita nije obezbeđena u državi članici.

U prethodnom periodu, obaveznost i pravni domašaj odluka i sudske prakse saveznih sudova, nije bio na zadovoljavajućem nivou, iako je i pre bio propisan zakonima. Značaj i poštovanje odluka koje će ovaj sud donositi u budućnosti, najviše će zavisti od političkih faktora. Ukoliko se Državna zajednica Srbije i Crne Gore bude kretala ka daljem ujedinjavanju i ozbiljnom ustoličavanju svih zajedničkih institucija predviđenih Ustavnom poveljom, realno je očekivati da će Sud Srbije i Crne Gore zauzimati mesto koje mu kao najvišem sudu u Državnoj zajednici pripada. U protivnom slučaju, može se osnovano pretpostaviti da će se države članice ignorantski ponašati prema zajedničkim institucijama i odlukama koje te institucije donose u svom radu.

Indikativno je, da zbog političkih nesuglasica ni do kraja 2003. godine nisu izabrane sudije ovog Suda, tako da nije ni započeo sa radom.

U cilju pružanja podrške reformskim nastojanjima Srbije i Crne Gore, Savet Evrope 3. aprila 2003. godine primio je Državnu zajednicu SCG u svoje članstvo, iako je u tom trenutku u Srbiji još uvek bilo na snazi vanredno stanje kojim su suspendovana ili ograničena neka od osnovnih prava i sloboda.

Prilikom prijema, predsednik Državne zajednice je dao izjavu o potpisivanju Evropske konvencije o ljudskim pravima i Protokolima 1, 4, 6, 7, 12 i 13. Prijemu je prethodilo donošenje Zakona o ratifikaciji Statuta Saveta Evrope (31. marta 2003. godine).

U kontekstu zaštite ljudskih prava i sloboda građana Državne zajednice SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava, ali i obaveze usaglašavanja domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim normama i standardima, od prioritenog značaja bila je ratifikacija Evropske konvencije o ljudskim pravima i opcionih protokola, te potpisivanje i ratifikacija Evropske konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Prema preuzetoj obavezi da u roku od jedne godine od dana potpisivanja i prijema ratifikuje ove konvencije, Skupština SCG je 26. decembra 2003. godine ratifikovala navedene konvencije¹. Prilikom ratifikacije Evropske konvencije o ljudskim pravima, SCG je stavila četiri rezerve:

1. Odredbe čl. 5. st. 1. tač. (c) i st. 3, Konvencije, neće uticati na primenu važećih pravila o obaveznom pritvoru. Ova rezerva se odnosi na čl. 142. st. 1. Zakonika o krivičnom postupku, koji predviđa obavezan pritvor u slučaju da postoji osnovana sumnja da je lice izvršilo krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od 40 godina.

2. Odredbe čl. 5. st. 1. tač. (c) i čl. 6. st. 1. i 3. Konvencije neće uticati na primenu čl. 75–321 Zakona o prekršajima Republike Srbije i čl. 61–225 Zakona o prekršajima Republike Crne Gore.

3. Pravo na javnu raspravu predviđeno čl. 6. st. 1. Konvencije neće uticati na primenu načela da upravnim sporovima sudovi u Srbiji, po pravilu, ne održavaju javne rasprave (načelo sadržano u čl. 32. Zakona o upravnim sporovima).

4. Odredbe čl. 13. neće se primenjivati u pogledu pravnih lekova koji su u nadležnosti Suda Srbije i Crne Gore, sve dok taj sud ne počne sa radom.

U skladu sa osnovnim principima demokratije, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, Republika Srbija je trebalo da intenzivira rad na donošenju novog ustava koji treba da postavi okvir novog pravnog sistema države. U skladu sa tim, Narodna skupština Republike Srbije je 11. aprila 2003. godine usvojila Zakon o načinu i postupku promene Ustava Republike Srbije. Ovim Zakonom je formirana Ustavna komisija koja u roku od 60 dana od dana stupanja na snagu ovog Zakona treba da pripremi Nacrt novog Ustava. Nakon toga, biće organizovana javna rasprava koja traje 45 dana, a potom na osnovu rezultata javne rasprave Ustavna komisija utvrđuje tekst Ustava i u roku od 15 dana ga dostavlja Narodnoj Skupštini. Narodna Skupština usvaja Ustav većinom od ukupnog broja narodnih poslanika, a potom se Ustav iznosi na referendum. Referendum se smatra uspešnim ukoliko je na njega izašlo više od polovine birača upisanih u birački spisak, a Ustav je potvrđen ako se za njega izjasni više od polovine broja izašlih na referendum.

Prema zakonskoj proceduri, Republika Srbija je trebalo da do polovine avgusta 2003. godine dobije nacrt novog ustava, kao najvišeg pravnog i

¹ Prema odredbi čl. 59. st. 3. Konvencije, u pogledu svake (nove) potpisnice koja je bude ratifikovala, Konvencija stupa na snagu na dan kada ona deponuje svoj instrument ratifikacije. SCG do 26. januara 2004. godine nije deponovala svoj instrument ratifikacije.

političkog akta. Međutim, zbog suštinskih neslaganja političkih aktera oko nekih osnovnih državno-statusnih pitanja, kao i zbog neaktivnosti i neslaganja unutar same Ustavne komisije koja je prekinula sa radom novembra 2003. godine, izrada nacrtu novog ustava još uvek je u početnoj fazi.

Imajući u vidu odnos političkih snaga nakon vanrednih parlamentarnih izbora u Srbiji održanih 28. decembra 2003. godine (videti Uvod), teško je pretpostaviti da će važeći Ustav donet još za vreme Miloševićeve vladavine biti ubrzo promenjen.

Na nivou Republike Srbije, doneti su neki potpuno novi, odnosno izmenjeni su neki od postojećih zakona kojima se na neposredan ili posredan način definiše zaštita osnovnih ljudskih prava u krivičnopravnim oblastima. Usvajanje novih, tj. izmena postojećih zakona odvijala se u dva pravca. Prvo, ubistvo premijera Đinđića i početak borbe protiv organizovanog kriminala, nalagali su uvođenje novih, restriktivnijih pravnih normi i pooštavanje sankcija za neka krivična dela. Drugo, potreba za usklađivanjem krivičnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima, nalagala je uvođenje krivičnopravne zaštite za društvene vrednosti i dobra koja ranije nisu imala takvu zaštitu.

U skladu sa prvim, donete su izmene i dopune Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. Osnovne izmene tiču se: drugačije definicije pojma organizovanog kriminala koja je prema izmeni znatno šira od prvobitne; davanja širih ovlašćenja Službi za suzbijanje organizovanog kriminala (organ policije) i specijalnom tužiocu. S obzirom, da se nekim od izmena ovog zakona, predvidela mogućnost ozbiljnog kršenja prava na pravično suđenje, ove odredbe su Ustavnog suda Srbije oglašene neustavnim, nakon čega su ukinute.

Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona SR Jugoslavije (novi naziv Osnovni krivični zakon), usvojenim u republičkom parlamentu, ponovo su uvedene neke ranije izbačene kazne i instituti (konfiskacija imovine, osobito težak slučaj), neki su izmenjeni (mogućnost izricanja strože kazne u slučaju višestrukog povrata, odredbe o sticaju krivičnih dela i izricanju jedinstvene kazne) i pooštrene su kazne za neka krivična dela (napad na ustavno uređenje, ubistvo predstavnika najviših državnih organa, nasilje prema predstavniku najvišeg državnog organa, oružana pobuna, udruživanje radi neprijateljske delatnosti i dr.).

Izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, pooštrene su zaprećene kazne za neka krivična dela kao što su ubistvo, protivpravno lišavanje slobode, otmice, iznuđivanje iskaza, ugrožavanje sigurnosti, razbojništva i dr.

U skladu sa drugom tendencijom, uvedena su nova krivična dela, kao što su nasilno uzimanje ljudskih organa ili delova tela, seksualno zlostavljanje, iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju, trgovina ljudima, uništavanje i oštećivanje posebno zaštićenih prirodnih dobara, neovlašćeno korišćenje autorskog i drugog srodnog prava.

Dodata je i potpuno nova grupa krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka, a uvedena su i dva nova dela kojim se štiti životna sredina.

Za pravno prevladavanje prošlosti od značaja je donošenje Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava Nakon višegodišnjih rasprava uslovljenih nepostojanjem većinske političke volje da se lustriraju nosioci javnih funkcija koji su svojim radom povredili ljudska prava, tek 3. juna 2003. donet je Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava.

Ovim Zakonom uređuju se: oblici i vidovi kršenja ljudskih prava kao osnov za ispitivanje odgovornosti lica prema kojima se sprovodi postupak za kršenja ljudskih prava; načela i pravila postupka ispitivanja odgovornosti za kršenja ljudskih prava; sastav, nadležnosti i postupak nadležnih organa i mere koje se izriču licima za koje je utvrđeno da su kršila ljudska prava.

Odredbe ovog zakona primenjuju se na sva kršenja ljudskih prava izvršena posle 23. marta 1976. godine, kao dana stupanja na snagu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Kršenje ljudskih prava u smislu ovog zakona jeste svaka radnja lica određenog ovim zakonom preduzeta u vršenju dužnosti, odnosno zadatka, koja: predstavlja krivično delo ili drugo kažnjivo delo za koje se goni po službenoj dužnosti, a za koje je nastupila zastarelost krivičnog ili drugog kaznenog gonjenja, u čijem je izvršenju lice, određeno ovim Zakonom, učestvovalo kao izvršilac, podstrekač, saučesnik, pomagač, organizator zločinačkog udruženja ili čije izvršenje nije sprečio u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjem; ima za cilj da se neko lice liši prava koje mu po zakonu pripada ili da mu se oteža ostvarivanje takvog prava ili da se nekom licu omogućiti da stekne neko pravo ili korist koji mu po zakonu ne pripadaju; ili ima za cilj da utiče na državni organ, organizaciju, preduzeće ili drugo pravno lice da donese odluku ili preduzme radnju kojom se građani dovode u neravnopravan položaj.

Postupak lustracije se sprovodi prema licima koja obavljaju ili su kandidati za obavljanje funkcija kao što su: poslanik Narodne i pokrajinske skupštine; predsednik Republike; predsednik i član republičke Vlade i pokrajinskog izvršnog veća; gradonačelnik i predsednik i zamenik predsednika opštine; predsednik i članovi izvršnog odbora skupštine jedinice lokalne samouprave; predsednik i sudiju Ustavnog suda Srbije, predsednik i sudija sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova, član Visokog saveta pravosuđa, javni tužioci i njihovi zamenici, starešina organa za prekršaje i sudije za prekršaje; direktor i član upravnog odbora javnog preduzeća čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava; predsednik i član uprave univerziteta, rektor univerziteta i dekan fakulteta; predsednik i član upravnog odbora ili drugog odgovarajućeg organa upravljanja, direktor, zamenik direktora, glavni urednik, zamenik glavnog urednika i urednik rubrike ustanove koja se bavi javnim informisanjem ili izdavaštvom; guverner i viceguverner Narodne banke; direktor banke sa većinskim državnim

kapitalom; funkcioner i ovlašćeno službeno lice u Bezbednosno-informativnoj agenciji, odnosno drugoj odgovarajućoj službi; direktor i rukovodeći radnik u zavodskoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija; šef diplomatske misije u stranoj državi i međunarodnoj organizaciji, odnosno konzul; načelnik Generalštaba odnosno, načelnik Kontraobaveštajne službe itd. (čl. 10.).

Načela i pravila postupka: na zastupanje, njegov položaj, pravo na odbranu i na branioca lica čija se odgovornost za kršenje ljudskih prava ispituje pred Komisijom za ispitivanje odgovornosti i kršenje ljudskih prava, shodno se primenjuju pravila Zakonika o krivičnom postupku.

Prema licu koje je kandidat za neki od položaja iz čl. 10. Zakona, postupak za proveru kršenja ljudskih prava pokreće se ili po zahtevu organa i organizacija nadležnih za njihovo kandidovanje ili ga Komisija pokreće po službenoj dužnosti. Veće Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava je dužno da u roku od 60 dana od dana prijema zahteva za proveru izvrši proveru da li su lica iz člana 10. ovog Zakona kršila ljudska prava.

Provera se vrši uvidom u spise Bezbednosno-informativne agencije, odnosno druge odgovarajuće službe, u sudske spise, spise drugih državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja. Komisija, na osnovu izvršene provere, pismeno u roku od sedam dana od okončanja provere, obaveštava organe i organizacije koji su pokrenuli postupak, kao i kandidata prema kojima se sprovodi postupak, da li su kandidati kršili ljudska prava, odnosno da li su inicirali, naređivali ili svojim obaveštenjima ili na drugi način učestvovali u kršenju ljudskih prava.

Kandidat za položaje iz člana 10. ovog Zakona ima pravo da u roku od sedam dana od dana prijema obaveštenja o kršenju ljudskih prava, izvrši uvid u sva dosijea i dokumente na osnovu kojih je veće Komisije utvrdilo da je određeni kandidat kršio ljudska prava.

Kandidat može uložiti prigovor Komisiji, a protiv odluke Komisije kojom je odbijen, odnosno odbačen prigovor, podnosilac prigovora može podneti žalbu Vrhovnom sudu Srbije u roku od sedam dana od dana prijema odluke Komisije.

Istovetna prava ima i lice koje već zauzima neki položaj iz člana 10. ovog Zakona, s tom razlikom da se prema ovim licima postupak uvek pokreće po službenoj dužnosti i što ova lica imaju pravo da traže da se održi usmena, ali ne javna rasprava, radi izvođenja dokaza o kršenju prava.

Organ nadležan za ispitivanje kršenja prava je Komisija koja se osniva ovim Zakonom u roku od 60 dana od dana njegovog stupanja na snagu. Komisija je samostalan i nezavisan organ koji vodi postupak lustracije protiv lica određenih ovim Zakonom, utvrđuje kršenja ljudskih prava i izriče mere određene ovim Zakonom. Komisija ima devet članova. Tri člana Komisije su sudije Vrhovnog suda Srbije, tri člana - istaknuti pravni stručnjaci, jedan član - zamenik Republičkog javnog tužioca i dva člana - narodni poslanici koji su diplomirani pravnici, a nisu birani sa istih izbornih lista. Članove Komisije

predlaže predsednik Narodne skupštine, tako da za svako mesto mora predložiti bar dva kandidata. Članove Komisije bira Narodna skupština Republike Srbije. Posebno se glasa o listama kandidata među sudijama Vrhovnog suda, istaknutim pravnim stručnjacima, zamenicima javnog tužioca Republike Srbije i narodnim poslanicima koji su diplomirani pravnici.

Mere koje Komisija preduzima zbog utvrđenih kršenja ljudskih prava su: objavljivanje saopštenja i mere ograničavanja zauzimanja položaja.

Komisija će u sredstvima javnog informisanja, koje sama odredi, a uvek u "Službenom glasniku Republike Srbije", objaviti saopštenje sa podacima o kršenju ljudskih prava koje je izvršilo lice čija je odgovornost utvrđena, ako se to lice ne povuče sa položaja koji obavlja ili ne odustane u roku od sedam dana od dana isteka roka za vršenje uvida u spise; ako to lice ne uloži prigovor u skladu sa ovim Zakonom; ako se to lice ne povuče sa položaja koji zauzima ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana prijema odluke Komisije i odbijanju odnosno odbacivanju njegovog prigovora; ako to lice ne uloži žalbu u skladu sa ovim Zakonom; ako se to lice ne povuče sa položaja koji zauzima ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana prijema odluke Vrhovnog suda o odbijanju, odnosno odbacivanju njegove žalbe.

Lice za koje je odlukom Komisije ili Ustavnog suda utvrđeno da je kršilo ljudska prava, a nije se povuklo sa položaja, odnosno odustalo od kandidature za položaj, u roku od 30 dana od dana javnog saopštenja Komisije, ne može zauzimati, odnosno zauzeti položaj iz člana 10. ovog Zakona u roku od pet godina od dana javnog saopštenja Komisije.

Nastupanje uslova za zabranu zauzimanja položaja iz člana 10. ovog Zakona, po službenoj dužnosti utvrđuje Vrhovni sud, a odluku kojom je utvrdio postojanje tih uslova, zajedno sa zakonskom zabranom, objavljuje u "Službenom glasniku Republike Srbije". Ovo lice, posle objavljivanja odluke Ustavnog suda ne može više punovažno zauzimati dotadašnji položaj. Lice kome je izrečena mera zabrane zauzimanja položaja, ima pravo da se u roku od 15 dana od dana objavljivanja mere vrati kod poslodavca sa kojim je bio u radnom odnosu pre zauzimanja položaja, a ako mu je taj radni odnos prestao ili ako uopšte nije bio u radnom odnosu, stiče prava koja pripadaju zaposlenom za čijim je radom prestala potreba.

Na sednici Narodne skupštine Srbije održanoj 15. jula 2003. godine izabrano je osam od devet članova Komisije.

U vezi sa donošenjem i implementacijom ovog Zakona, značajna je i odluka Ustavnog suda Srbije od 19. juna 2003. godine, kojom je Uredba Vlade Republike Srbije o stavljanju na uvid određenih dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti od 22. maja 2001. godine, kojom se ova Uredba oglašava neustavnom. Neustavnost navedene Uredbe obrazložena je stavom Ustavnog suda da se materija kojom se bavi Uredba (uređivanje društvenih odnosa u oblasti podataka o ličnosti) ne može uređivati podzakonskim aktom, već isključivo zakonom.

Uredba i njeno sprovođenje izazivali su dosta kontroverzi i uglavnom negativnih komentara u stručnoj i široj javnosti, prvenstveno zbog nepotpunosti dosijea koji su građanima stavljeni na uvid ili zbog tvrdnji policije da dosijea uopšte ne postoje, iako je u određenim slučajevima očigledno da su dosijei vođeni.

Donošenje Zakona o otvaranju i stavljanju na uvid dosijea koje su tajne službe vodile o građanima, jedan je od bitnih uslova za uspešnu implementaciju Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava i bez njegovog skorog donošenja proces lustracije još uvek ne može započeti na pravi način. Početak primene Zakona u praksi odložen je i zbog toga što je Poslovnik Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, kao osnovni akt koji definiše rad Komisije, usvojen tek 20. oktobra, a stupio je na snagu 20. novembra 2003. godine. Kasno usvajanje Poslovnika je osnovni razlog zbog koga Komisija objektivno nije imala vremena da ispita eventualnu odgovornost za kršenje ljudskih prava kandidata za funkciju predsednika Republike Srbije (izbori održani 16. novembra 2003), kao ni kandidata za funkciju narodnih poslanika u republičkoj Skupštini (vanredni parlamentarni izbori održani 28. decembra 2003).

Usvajanje ovog Zakona još više je podelilo političku, opštu i stručnu javnost. Da li će ovaj Zakon doprineti neophodnom, ali mirnom i pravnom savladavanju prošlosti kao osnovnom cilju zbog koga je donet, ili će izazvati dodatne sukobe i potrebe na političkoj sceni, ili će pak biti ukinut od strane novog saziva srpskog parlamenta pre nego što se zaista krene sa njegovom primenom, tri su opcije koje za sada ravnopravno egzistiraju.

Od izuzetnog značaja za efikasniju kontrolu države i transparentnost rada njenih organa garantovanjem svakom pojedincu prava na pristup informacijama kojima ovi organi raspolažu, bila je odluka republičke Vlade od 10. jula 2000, kojom je utvrđen Predlog zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja koji je upućen Narodnoj Skupštini na razmatranje.

Ovim Zakonom uređuju se prava javnosti na pristup informacijama od javnog značaja kojima raspolažu organi javne vlasti i kojima se ustanovljava funkcija poverenika za javne informacije, koga bira Skupština Srbije. Predlogom zakona zabranjena je diskriminacija novinara i javnih glasila, a propisane su i novčane kazne za službenike u državnim organima koji se protivno Zakonu oglašavaju o zahtev za davanje informacije.

Međutim, ni ovaj, kao ni Zakon o ombudsmanu koji u formi Predloga postoji više od godinu i po dana, još uvek se nisu našli na dnevnom redu Narodne skupštine Republike Srbije.

Vanredno stanje – legislativa

Sprečavanje destabilizacije koja je ubistvom premijera Đinđića ozbiljno pretela državi i društvu, postavilo se kao ultimativni cilj koji je morao biti hitno postignut. Sprečavanje anarhije i negativnih političkih reperkusija na unutrašnjem političkom, ali i spoljnopolitičkom planu, što ubistvo premijera jedne inače politički nestabilne države sa sobom nosi, kao jedinu efikasnu meru nalagalo je uvođenje vanrednog stanja. Zbog toga, samo nekoliko sati nakon ubistva premijera Zorana Đinđića (12. marta 2003), vršilac dužnosti predsednika Republike Srbije, "radi sprečavanja daljih posledica koje mogu ugroziti suverenost, ustavni poredak i bezbednost Republike", na predlog Vlade Srbije, proglasila je vanredno stanje.

Međutim, i pored objektivne nužnosti za uvođenjem vanrednog stanja i samim tim preduzimanjem mera kojima se ograničavaju određena prava i slobode, preduzete su i neke mere kojima su ograničena neka prava i slobode koja se prema međunarodno priznatim standardima, ni u slučajevima vanrednog stanja ne mogu ograničiti.

Na osnovu Zakona o merama za slučaj vanrednog stanja predsednik Republike donosi Naredbu o posebnim merama koje se primenjuju za vreme vanrednog stanja, kojom se "ograničavaju određene slobode i prava čoveka i građanina utvrđene Ustavom Republike Srbije i utvrđuju posebne nadležnosti državnih organa za vreme vanrednog stanja" (čl. 1. Naredbe). Jedno od najznačajnijih ograničenja predviđenih ovom Naredbom, jeste pravo MUP da lice koje ugrožava bezbednost drugih građana ili bezbednost Republike, može biti prinudno dovedeno i zadržano u službenim prostorijama do 30 dana, bez prava na branioca i posete od strane rodbine. U vezi sa privođenje i zadržavanjem donosi se rešenje na koje se može izjaviti žalba ministru unutrašnjih poslova.

Navedenom odredbom, povređeno je jedno od osnovnih ljudskih prava, pravo na slobodu i sigurnost, garantovano čl. 14. i 15. Povelje o ljudskim i građanskim pravima SCG (Povelja SCG), čl. 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima (EK) i čl. 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (MPGPP). Pravo čoveka da ne bude lišen slobode i bude zadržan u pritvoru samo na osnovu odluke suda, pravo na branioca, pravo na kontakt sa advokatom i rodbinom, neotuđiva su prava čoveka koja ni u vanrednom stanju ne mogu biti uskraćena (čl. 6. Povelje SCG, čl. 15. EK, čl. 4. MPGPP i čl. 63, 64, i 70. Sirakuških principa o ograničavanju primene odredbi Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1984. godine).

Dana 13. marta 2003. godine, po istom osnovu, doneta je Naredba o sprečavanju javnog obaveštavanja, rasturanja štampe i drugih obaveštenja o razlozima za proglašavanje vanrednog stanja i primeni mera u vreme vanrednog stanja. Ovom Naredbom se zabranjuje javno obaveštavanje, rasturanje štampe i drugih obaveštenja o razlozima za proglašavanje vanrednog stanja i primeni mera u vreme vanrednog stanja, osim prenošenja

zvaničnih saopštenja nadležnih državnih organa. Ministarstvo kulture i javnog informisanja kao nadležno, može, ukoliko pravno ili fizičko lice krši odredbe ove Naredbe, novčano kazniti i doneti rešenje kojim će se svi primerci štampe, odnosno drugih sredstava javnog obaveštavanja oduzeti i zapečatiti, odnosno rešenje kojim će se privremeno zabraniti izdavanje javnog glasila, emitovanje određenih radio i televizijskih emisija itd.

Na osnovu ove Naredbe, do polovine aprila, zabranjeni su listovi "Identitet", "Nacional", distribucija tabloida "Prst" koji se štampa u Republici Srpskoj, distribucija podgoričkog lista "Dan" u Srbiji, list "Večernje novosti" je opomenut, zabranjen je rad lokalnoj televiziji "Marš" iz Valjeva, a direktor lokalne TV stanica "Leskovac" je novčano kažnjen.

Naredbom ministra pravde Republike Srbije od 16. marta 2003. za vreme trajanja vanrednog stanja uvedene su mere bezbednosti najvišeg stepena u svim službama zavoda za izvršenje sankcija i suspendovana su neka prava lica na izvršenju zavodskih sankcija. Ovim merama, zapravo, ograničilo se pravo (ranije) osuđenih lica na komunikaciju dopisivanjem ili telefoniranjem, pravo na posete, pravo na okupljanje i sl.

U cilju borbe protiv organizovanog kriminala, Skupština Republike Srbije je još 18. jula 2002. godine usvojila Zakon o organizaciji i nadležnosti organa u suzbijanju organizovanog kriminala, kojim se uvodi institucija Specijalnog tužilaštva. Zbog ubistva premijera i umešanosti određenih grupa organizovanog kriminala u ubistvo (i sve segmente društva), a u cilju njegovog efikasnijeg suzbijanja, ovaj zakon je 11. aprila 2003. godine izmenjen i dopunjen. Osim izmene koja se ticala drugačije definicije pojma organizovanog kriminala koja je prema izmeni znatno šira od prvobitne, najznačajnije izmene se tiču davanja širih ovlašćenja Službi za suzbijanje organizovanog kriminala (organ policije) i Specijalnog tužioca. Prema izmenama, Služba može da drži do 30 dana preventivno zadržano lice, ako postoji pretpostavka da ono može da pruži obaveštenja ili dokaze o organizovanom kriminalu, odnosno ako prikupljena obaveštenja i dokazi opravdavaju pretpostavku da bi takvo lice moglo da ometa ili spreči mere ili radnje koje Služba preduzima u postupku. Zadržano lice ima pravo na advokata odmah po privođenju. O zadržavanju se odlučuje rešenjem koje donosi specijalni tužilac, a na ovo rešenje zadržano lice ima pravo žalbe o kojoj odlučuje Republički javni tužilac u roku od 72 časa (čl. 15. v).

Lice za koje postoje osnovi sumnje da je izvršilo krivično delo sa elementom organizovanog kriminala može se zadržati u prostorijama Posebne pritvorske jedinice u trajanju do 30 dana. Rešenje o zadržavanju donosi ovlašćeno službeno lice Službe. Iz naročito opravdanih razloga, ministar unutrašnjih poslova može produžiti zadržavanje ovog lica za još 30 dana (čl. 15. g).

Ako je to neophodno za utvrđivanje identiteta i hvatanje pripadnika organizovane kriminalne grupe, protiv lica za koje je utvrđeno da pripada takvoj ili drugoj organizovanoj grupi, istražni sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda, može rešenjem odrediti pritvor u posebnoj pritvorskoj jedinici

u trajanju od 3 meseca (čl. 15. d). Iz naročito opravdanih razloga, na obrazloženi predlog specijalnog tužioca ili predsednika Posebnog odeljenja Okružnog suda, Vrhovni sud Srbije može produžiti pritvor najviše za još tri meseca (čl. 15. đ).

Sa gledišta zaštite ljudskih prava i sloboda i prava na pravično suđenje, postavilo se pitanje njihove nesaglasnosti sa važećim Ustavom Republike Srbije, Poveljom SCG i relevantnim međunarodnim standardima. Najpre, odredba koja predviđa da se preventivno zadržano lice može zadržati do 30 dana, ako postoji pretpostavka da ono može da pruži obaveštenja ili dokaze o organizovanom kriminalu, daje mogućnost za lišavanje slobode svedoka, veštaka, pa čak i oštećenog, što je protivno čl. 16. Ustava Srbije koji određuje da samo lice za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo može biti zadržano ili pritvoreno kao i čl. 15. Povelje SCG i čl. 5. st. 1 tač. (c) EK. Kršenje ljudskih prava predstavlja i svako određivanje pritvora (zadržavanje ima istu sadržinu kao i pritvor) od strane lica ili organa koji ne predstavljaju sud (čl. 16. Ustava Republike Srbije, čl. 14. Povelje SCG, čl. 5. st. 3), a upravo pravo da određuju ili produžavaju pritvor dato je službenom licu Službe, specijalnom tužiocu i ministru unutrašnjih poslova. Odredbom kojom se predviđa ovlašćenje Vrhovnog suda Srbije da produži pritvor za još tri meseca, a bez prava pritvorenog lica da se žali na ovu odluku, narušava se čl. 22. Ustava Republike Srbije, čl. 18. Povelje SCG i čl. 13. EK, zagarantovano pravo na žalbu lica protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu.

Izmenama i dopunama ovog Zakona, predviđeno je da Narodna skupština u roku od 90 dana od dana stupanja na snagu ovog Zakona preispita ove odredbe.

Postupajući po predstavkama nekoliko organizacija, Ustavni sud Srbije je 5. juna 2003. godine doneo Rešenje kojim se obustavlja izvršenje pojedinačnih akata i radnji koje su preduzete na osnovu čl. 15v, 15g i 15d, Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala do konačne odluke Ustavnog suda. Imajući u vidu navedenu odluku i obavezu predviđenu Izmenama Zakona o organizaciji i nadležnostima državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala od 11. aprila 2003. godine da u roku od 90 dana preispita navedene odredbe, Skupština Republike Srbije je 1. jula 2003. godine usvojila nove izmene ovog Zakona kojima se sporne odredbe brišu.

Pravosuđe i nezavisno sudstvo

Situacija u državi u 2003. godini, posmatrano sa najšireg aspekta podele i ustrojstva vladavine preko zakonodavne, izvršne i sudske vlasti ukazuje na najozbiljniju krizu od preuzimanja vlasti 5. oktobra 2000 godine. Novi ustav Republike Srbije, ni pored dva puta raspisanih izbora, nije donet. Srbija još uvek nema predsednika države, jer nijedan kandidat nije dobio dovoljan broj glasova birača, normalno funkcionisanje parlamenta je već više od godinu dana ugroženo, manjim delom zbog oduzimanja poslaničkih mandata određenom

broju poslanika (naknadno vraćenih odlukom Ustavnog suda Srbije, koja nije sprovedena), a većim delom zbog namerne opstrukcije rada parlamenta od strane poslanika opozicionih stranaka, posebno Demokratske stranke Srbije. Vlada Republike Srbije, ozbiljno uzdrmana ubistvom premijera Zorana Đinđića kao energičnog nosioca vizije reformi u Srbiji, u iznimno teškim uslovima vanrednog stanja i bez adekvatne zamene za prvog čoveka Vlade, preuzela je na sebe gotovo sav teret, ali i odgovornost za teške odluke koje su se morale doneti. Svakodnevne osnovane i neosnovane optužbe za korupciju, povezanost sa privrednim i organizovanim kriminalom i fabrikovane afere upućene na adresu Vlade, s jedne strane, i ofanziva antireformskog i antihaškog lobija sa još uvek jakim utočištem u gotovo svim državnim strukturama, pojedinim strankama i medijima, s druge strane, ishodovale su i neke njene ishitrene i neprimerene postupke.

Deo takvih postupaka odnosio se na normativne i personalne izmene u oblasti pravosuđa. Inače zategnuti odnosi i sporovi između izvršne i sudske vlasti, koji su obeležili 2002. godinu, dodatno su intenzivirani tokom vanrednog stanja, (brzopoteznim i nezakonitim smenama i pritiscima na visoke predstavnike sudske vlasti). Osim toga, tokom vanrednog stanja ponovo je izmenjen set zakona kojim se definišu nadležnosti i položaj pravosudnih organa (Zakon o visokom savetu pravosuđa, Zakon o javnom tužilaštvu i Zakon o sudijama). Izmenama ovih zakona nastavljen je trend (ukidanja nezavisnosti) ograničavanja sudske vlasti uz istovremeno povećanje uticaja zakonodavne, a posebno izvršne vlasti na rad pravosudnih organa, koji se nije mogao opravdati samo "vraćanjem poverenja građana u pravosuđe".

Najpre, bez prethodnog sprovođenja javne rasprave ili bilo kakvih konsultacija sa sudijama, 19. marta 2003. Narodna skupština Srbije, usvaja Zakon o izmenama i dopunama Zakona o sudijama. Godinu dana nakon smene vlasti 5. oktobra 2000. godine, novembra 2001, donet je novi Zakon o sudijama. Navedeni Zakon izmenjen je najpre u julu 2002. godine, ali uz ocenu da se ovim izmenama krše načela nezavisnosti sudstva, Ustavnom sudu Srbije podnet je veći broj zahteva za ocenu ustavnosti pojedinih odredbi ovog zakona². Odlučujući povodom ovih zahteva, 19. septembra 2002. godine, Ustavni sud Srbije doneo je privremenu meru i rešenje kojim se obustavlja izvršenje pojedinačnih akata i radnji na osnovu osporenih odredbi Zakona, jer bi "mogle nastupiti neotklonjive štetne posledice u ostvarivanju ustavom utvrđenih funkcija sudova". Odlukom Ustavnog suda Srbije od 27. februara 2003. utvrđeno je da su neke od izmena u nesaglasnosti sa Ustavom. Poslednje izmene i dopune Zakona o sudijama od 19. marta 2003, delom su u skladu sa Odlukom Ustavnog suda, a delom uvode potpuno nova rešenja.

² Videti godišnji izveštaj za 2002. u: *Ljudska prava u senci nacionalizma. Srbija 2002*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003.

Prva izmena se tiče načina i ubrzanja procedure za razrešenje sudija³, a uvodi se i sankcija prestanka mandata sudijama-članovima Velikog personalnog veća ukoliko u roku od 30 dana od pokretanja postupka ne donesu odluku o utvrđivanju razloga za razrešenje. Druga bitna izmena tiče se izbora i utvrđivanja razloga za prestanak dužnosti predsednika suda, kojom se ova funkcija stavlja u nadležnost Veća za pitanje sudske uprave. Ovo veće čine predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine, ministar nadležan za pravosuđe, predsednik Vrhovnog suda Srbije i četiri člana koje skupština bira među sudijama okružnih i viših sudova (čl. 70. Zakona).

Pred Ustavnim sudom Srbije pokrenut je postupak za ocenu ustavnosti ovog člana jer inicijatori postupka smatraju da je njime povređeno načelo podele vlasti tj. da se time umanjuje dostignuti nivo samostalnosti i nezavisnosti sudstva. Prema njihovom mišljenju, utvrđivanje predloga za izbor, odnosno razrešenje sudija/predsednika suda nalazi se u nadležnosti Vrhovnog suda i ne može biti u nadležnosti Veća za pitanja sudske uprave koju čine lica koja su pod isključivim uticajem izvršne vlasti, s obzirom da ih bira skupština, tj. skupštinska većina koju kontroliše vlada.

Ustavni sud Srbije još uvek nije doneo odluku o ovoj inicijativi.

Na sednici Narodne skupštine R. Srbije održanoj 11. aprila 2003. godine usvojene su izmene i dopune Zakona o visokom savetu pravosuđa i Zakona o javnom tužilaštvu.

Izmenama i dopunama Zakona o javnom tužilaštvu smanjuje se i ograničava samostalnost ovog organa, uz istovremeno povećanje nadležnosti i ovlašćenja koje dobija Ministarstvo pravde. Dosadašnje ingerencije koje je Visoki savet pravosuđa imao u postupku izbora nosilaca javno-tužilačkih funkcija, tačnije pravo da ih predlaže Narodnoj skupštini koja ih bira, ukinute su i stavljene u nadležnost Vlade, odnosno ministra pravde. Tačnije, prema izmenama, javne tužioce bira Narodna skupština na predlog vlade, a zamenike javnih tužilaca imenuje vlada, na predlog ministra pravde. Takođe, izmenama su ukinute odredbe kojom se predviđalo pravo javnim tužiocima da budu pozivni članovi Visokog saveta pravosuđa (pravo na četiri člana).

Smatrajući da se navedenim izmenama ozbiljno narušava princip podele vlasti i da se tužilaštvo kao deo pravosuđa i samostalni državni organ stavlja pod direktnu ingerenciju vlade kao organa izvršne vlasti, Republičko javno tužilaštvo i Društvo javnih tužilaca Srbije pokrenuli su inicijativu ocene ustavnosti spornih odredbi.

Ustavni sud Srbije još uvek nije doneo odluku o ovoj inicijativi.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Visokom savetu pravosuđa, uvažene su gore navedene odredbe o njegovom sastavu i ukidanju

³ Zbog privremene mere Ustavnog suda Srbije od 19. septembra 2002. , Veliko personalno veće Vrhovnog suda Srbije je sve do usvajanja ove izmene tj. do donošenja Poslovnika Velikog personalnog veća 16. aprila 2003. godine bilo onemogućeno da utvrđuje postojanje razloga za razrešenje sudija.

nadležnosti koje je ovo telo imalo u postupku predlaganja kandidata za javno-tužilačku funkciju, čime se funkcija ovog organa praktično svela na utvrđivanje predloga za izbor sudija.

Na sednici Narodne skupštine održanoj 19. marta 2003, doneta je Odluka o prestanku sudijske dužnosti za 35 sudija sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova po osnovu navršenja radnog veka. Među tim sudijama je i 7 sudija Vrhovnog suda Srbije (zamenik predsednika suda, predsednik krivičnog odeljenja i predsednik Građanskog odeljenja) koje su po ovom osnovu razrešene, uprkos odluci Vrhovnog suda Srbije od 13. avgusta 2001. godine prema kojoj im je radni odnos produžen do decembra 2003. godine.

Zbog ovako naglog razrešenja sudija, zbog dužih i ozbiljnih nesuglasica sa resornim ministarstvom i ministrom, te očigledno pod pritiskom⁴, predsednica Vrhovnog suda Srbije Leposava Karamarković, 20. marta 2003. godine podnosi ostavku na tu funkciju.

Povodom do tada preduzetih mera Vlade u borbi protiv organizovanog kriminala, Društvo sudija Srbije je 21. marta izdalo saopštenje u kome se navodi "da podržava mere Vlade Srbije u borbi protiv organizovanog kriminala, uvereno da će svi organi koji sprovode ove mere postupati zakonito i odgovorno".⁵

Istog dana, na predlog Vlade Srbije, v.d. predsednica Republike Srbije, 21. marta donosi Naredbu o posebnim merama u oblasti pravosuđa koje se primenjuju za vreme vanrednog stanja. Navedenom Naredbom, na mesto v.d. predsednika Vrhovnog suda Srbije postavlja se Sonja Brkić, predsednik Okružnog suda u Novom Sadu; zbog hapšenja zamenika republičkog javnog tužioca Milana Sarajlića zbog umešanosti u organizovani kriminal, po objektivnoj odgovornosti sa mesta republičkog javnog tužioca privremeno se suspenduje Siniša Simić, a na mesto v.d. republičkog javnog tužioca se postavlja Đorđe Ostojić, do tada načelnik SUP Novi Sad. Ovom Naredbom, vršiocima dužnosti dato je ovlašćenje da preduzimaju mere suspenzije predsednika neposredno nižih sudova i javnih tužioca i da imenuju njihove vršioce dužnosti.

Na osnovu ove Naredbe, 24. marta 2003. umesto dotadašnjeg v.d. predsednika Okružnog suda u Beogradu, bez obrazloženja za javnost, na ovo mesto postavlja se Radoslav Bačović, predsednik Petog opštinskog suda u Beogradu. Dan nakon toga, javni tužilac Okružnog tužilaštva u Beogradu Rade Terzić, iz ličnih razloga podnosi ostavku na tu funkciju, a 27. marta, na mesto vršioca dužnosti se postavlja Nenad Ukropina, do tada jedan od njegovih zamenika. Istog dana, zbog sumnji u povezanost sa organizovanim

⁴ "Očekujemo da će predsednik Vrhovnog suda Srbije Leposava Karamarković, u skladu sa svojim doslednim stavom da će se ako se u pravosuđu ništa ne promeni, povući sa te funkcije" (Bojan Pajtić, šef poslaničke grupe DOS u Narodnoj skupštini). Na pitanje (novinara) šta će se dogoditi ukoliko L. Karamarković ne podnese ostavku, Pajtić je odgovorio: "Uslediće mere u skladu sa prirodom vanrednog stanja." ("Politika", 20. mart 2003)

⁵ "Politika", 22. mart 2003.

kriminalom, uhapšen je Života Đoinčević, sudija i predsednik krivičnog vanraspravnog veća Okružnog suda u Beogradu.

Narodna skupština, 11. aprila, donosi i odluku o prestanku sudijske dužnosti zbog navršenja radnog veka za 15 sudija sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova i 2 javna tužioca. Istovremeno, doneta je odluka o izboru 9 novih sudija Vrhovnog suda Srbije, 14 sudija Okružnog suda u Beogradu i Odluku o izboru članova veća za pitanje sudske uprave.

Na zasedanju Narodne Skupštine održanoj 22. aprila 2003. po hitnom postupku stavljeno je na red glasanje o razrešenjima i postavljenjima predsednika sudova i javnih tužilaca, bez prethodno dostavljenih biografija kandidata za ove funkcije. Većinom glasova na mesto predsednika Vrhovnog suda postavljena je Sonja Brkić do tada v.d. predsednika suda, na mesto republičkog javnog tužioca postavljen je Đorđe Ostojić, do tada v.d., a na mesto predsednika Okružnog suda u Beogradu, postavljen je Radoslav Bačović do tada v.d. Postavljeni su i novi predsednici Okružnog suda u Novom Sadu, Četvrtom opštinskom sudu u Beogradu i Opštinskom sudu u Novom Pazaru.

Nekoliko sati nakon toga, v.d. predsednika Srbije je ukinula vanredno stanje u Srbiji.

Gotovo sve navedene normativne i personalne izmene obrazložene su zahtevom za efikasnijom borbom protiv organizovanog kriminala i efikasnijim radom pravosuđa. Usvajanje nekih izmena zakona iz oblasti pravosuđa i smene i razrešavanja nosilaca pravosudne vlasti od strane državnih organa po hitnim i skraćenim postupcima, nesumnjivo je narušilo principe vladavine prava i podele vlasti. Činjenica da su te mere i radnje preduzete za vreme vanrednog stanja koje po prirodi zahteva odlučno i hitno reagovanje, i u situaciji osnovane sumnje da su određene pravosudne strukture povezane sa organizovanim kriminalom, ne mogu u potpunosti opravdati njihovo preduzimanje.

S druge strane, treba ukazati i na jednu pozitivnu zakonsku novinu koja je konačno dovela do dugo očekivanih razrešenja sudija i to na inicijativu sudskog tela i po predviđenoj proceduri. Poslednje izmene i dopune Zakona o sudijama od 19. marta 2003., u delu koji se tiču načina i ubrzanja procedure za razrešenje sudija, kojima se između ostalog uvela sankcija prestanka mandata sudijama-članovima Velikog personalnog veća Vrhovnog suda Srbije ukoliko u roku od 30 dana od pokretanja postupka ne donesu odluku o utvrđivanju razloga za razrešenje, dale su konkretne rezultate.

Veliko personalno veće VŠ odlučivalo je o 54 zahteva za razrešenja, podnetih od strane predsednika sudova. Veće je utvrdilo postojanje razloga za razrešenje uglavnom zbog nesavesnog i nestručnog vršenja dužnosti jer "sudije nisu u periodu od najmanje dve godine, ostvarile prosečne rezultate rada u pogledu kvaliteta ili kvantiteta donetih odluka ili zato što nisu blagovremeno izradile odluke čak ni posle više meseci ili godina od zaključenja glavne rasprave ili pretresa". Postojanje razloga za razrešenje utvrđeno je za 20 sudija, 17 sudija je dobilo meru upozorenja, a za 13 sudija je utvrđeno da nema razloga za razrešenje. Postupak je obustavljen za 13 sudija, usled odustajanja

predsednika opštinskih sudova od predloga, a predsednik Vrhovnog suda je nakon ovih odustajanja, naknadno pokrenuo postupak za 6 sudija.

Vrhovni sud Srbije je obavestio da su nekim sudijama izrečene pravnosnažne presude kojima su oglašeni krivim za krivična dela kršenja zakona od strane sudije i primanja mita, ali nije naveden njihov broj⁶.

Javnosti nije poznato zbog čega Veliko personalno veće VŠ još uvek nije odlučivalo o inicijativi Ministarstva pravde Rep. Srbije koje je, prema tvrdnjama Boška Ristića člana Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Srbije⁷ predložilo razrešenje 76 sudija, opštinskih okružnih i Vrhovnog suda Srbije, koji su učestvovali u izbornim krađama (1996. i 2000. godine). Ne ulazeći u osnovanost svih 76 predloga za razrešenje po ovom osnovu, kao i imajući u vidu sve okolnosti koje su povremeno onemogućavale rad ovog Veća, nema opravdanog razloga za to da je za skoro tri godine samo jedan sudija razrešen dužnosti zbog suđenja po političkim direktivama, izbornih krađa ili zbog malverzacija sa stambenim kreditima ili stanovima tokom vladavine Slobodana Miloševića.

Imajući u vidu predloge Velikog personalnog veća VŠ, na sednici Skupštine Srbije od 10. jula 2003. godine, zbog nesavesnog i nestručnog vršenja dužnosti razrešeno je 18 sudija sudova opšte nadležnosti. Za 6 sudija, sudijska dužnost je prestala zbog navršenja radnog veka, a 35 sudija je tražilo razrešenje na lični zahtev. Na istoj sednici, izabran je 1 novi sudija Vrhovnog suda Srbije, 40 sudija okružnih sudova, preko 130 sudija opštinskih sudova i 21 sudija trgovinskih sudova.

Koliko su navedeni izbori sudija sprovedeni po stručnim i profesionalnim kriterijumima, a koliko je bilo političkog ili stranačkog uticaja i pritisaka, teško je sasvim objektivno proceniti. Ono što se sa sigurnošću može konstatovati je da: Visoki savet pravosuđa kao telo koje nakon sprovedenog postupka predlaže Skupštini kandidate za sudije, radi u sastavu od 9 članova, umesto predviđenih 11 (nedostaju dva pozivna člana iz redova sudija); da se predsednica Vrhovnog suda u svojstvu predstavnika Visokog saveta pravosuđa ni ti bilo ko drugi ispred ovog tela nije pojavio na sednici Odbora za pravosuđe koje formalno procesuirala predloge Visokog saveta, da pruži detaljnije podatke o kandidatima, niti su dostavljeni obrazloženi podaci za 20 predloženih kandidata za sudije, zbog čega se o njihovom izboru nije ni raspravljalo; da su kriterijumi za razrešenja po osnovu nesavesnog i nestručnog postupanja (npr. orijentaciona norma) zastareli, a da se "Merila za ocenu minimuma uspešnosti vršenja sudijske dužnosti" doneta prošle godine još uvek ne primenjuju; i da je kao nikada do sada u redove sudija opštinskih sudova izabrano oko 25 odsto ljudi koji nemaju iskustvo rada u sudu.

O lošoj situaciji u pravosuđu, govori i činjenica da ni pored već dva odlaganja (od 30. septembra 2002. za 3. mart 2003. i od 3. marta za 1. januar

⁶ "Politika", 22. jul 2003.

⁷ "Politika", 26. mart 2003.

2004. godine) sprovođenja Zakona o izmenama i dopunama Zakon o uređenju sudova, kojom je bilo predviđeno uvođenje novih vrsta sudova i prenošenje nadležnosti sa starih na nove, ni do kraja 2003. godine nisu stvoreni potrebni uslovi za njihovo formiranje. Da bi se sprečio totalni kolaps pravosuđa, prvenstveno u delu koji bi se odnosio na nepostojanje sudova pred kojima bi građani mogli pokretati postupak zaštite nekog svog prava ili uložiti pravni lek, na inicijativu nekoliko sudova pokrenut je postupak ocene ustavnosti spornih odredbi ovog zakona. U poslednji čas, 29. decembra 2003. godine, Rešenjem Ustavnog suda Srbije obustavljeno je izvršenje pojedinačnog akta ili radnje koji bi bili preduzeti na osnovu spornih članova, čime je zapravo do daljnjeg zadržan postojeći sistem uređenja i nadležnosti sudova u Republici Srbiji.

Česte izmene zakona iz oblasti pravosuđa inicirane od strane izvršne vlasti i, podjednako česti zahtevi nosilaca sudske vlasti da se pred Ustavnim sudom Srbije ispita ne-ustavnost ovih izmena, dovodi do konstantne nestabilnosti, ili povremenih blokada pravnog sistema ili nekih njegovih delova. Šire posmatrano, ovakvo stanje ukazuje da ne postoji zajednička platforma niti konsenzus zakonodavne, izvršne i sudske vlasti u postupku reforme pravosuđa.

Iako je još prošle godine usvojen dokument "Strategija reforme pravosuđa u Srbiji" koji je definisao postupak, nosioce i stručne konsultante u refomi pravosuđa koja je uključivala predstavnike sve tri vlasti, čini se da je malo šta zajednički preduzeto na njenoj implementaciji. Neslaganje oko zajedničkog pristupa reformi vidi se i iz Odluke Vlade Rep. Srbije o Izmenama i dopunama odluke o obrazovanju Saveta za reformu pravosuđa od 5. juna 2003. godine. Kada je Odlukom Vlade 24. januara 2002. godine osnovan ovaj Savet kao stručno i savetodavno telo Vlade Rep. Srbije u njega je imenovano (najpre imenom i prezimenom), a potom funkcijom 14 osoba. Tako su u ovaj savet imenovani dr Vladan Batić, ministar pravde i lokalne samouprave, kao predsednik, Rajna Andrić, predsednik Advokatske komore Srbije, dr Slobodan Vučetić, sudija Ustavnog suda Srbije, prof. dr Momčilo Grubač, sudija Saveznog ustavnog suda, dr Zoran Ivošević, sudija i zamenik predsednika Vrhovnog suda Srbije, Leposava Karamarković, predsednik Vrhovnog suda Srbije, prof. dr Gašo Knežević, ministar prosvete i sporta, dr Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za prava nacionalnih manjina, upravu i propise, prof. dr Vladan Milić, dekan Pravnog fakulteta u Beogradu, prof. dr Vesna Rakić-Vodinelić, direktor Instituta za uporedno pravo, Dušan Simić, predsednik Udruženja tužilaca Srbije, Siniša Simić, republički javni tužilac, Sead Spahović, republički javni pravobranilac, Omer Hadžimerović, predsednik Upravnog odbora Društva sudija Srbije i prof. dr Dragor Hiber, predsednik Odbora za pravosuđe i upravu Narodne skupštine Republike Srbije, kao članovi.

Izmenama ove odluke od 5. juna 2003. godine, umesto imena, navode se samo funkcije. Razlog tome je što je petoro od ukupno šestoro ljudi, koji su u ovom Savetu predstavljali sudove i tužilaštva, razrešeno, dalo ostavku ili se

povuklo sa ovih funkcija u toku i neposredno po završetku vanrednog stanja. Na njihova mesta, po funkciji, došli su ljudi izabrani i postavljeni tokom vanrednog stanja.

Navedenim izmenama, ovaj Savet i njegova funkcija izgubili su na značaju i autoritetu, a javnost stiče utisak da postoji samo formalno kao paravan Ministarstva pravde koje zapravo sve značajne odluke donosi bez konsultacija sa Savetom. Ovu konstataciju potvrđuju i izjave članova Saveta, Momčilo Grubač (bivši član Saveta) za "Blic nedelje" od 10. avgusta 2003. godine navodi: "Ni o jednoj promeni pravosudnih propisa Savet nije konsultovan, iako je to bio jedan o njegovih osnovnih zadataka. Ovo telo se veoma retko sastajalo, a i kada smo imali sastanke na njima se gotovo uopšte nije raspravljalo o suštinskim pitanjima reforme pravosuđa. Sličnu, mada malo optimističiju izjavu istom listu je dala i Vesna Rakić-Vodinić. Ona smatra da su se "u poslednjih nekoliko meseci produbile kontroverze između političke vlasti i stručnjaka za pravo i pravosuđe. Aktuelna vlast organizaciju pravosuđa shvata kao *par excellence* političko a ne pravno pitanje... Ma koliko čovek bio nekada na ivici da izađe iz Saveta, jer smo više služili kao dekoracija nego što smo se bavili suštinskim pitanjima, mislim da Savet treba da ostane..."

Viđenje reforme pravosuđa i svoj doprinos i ulogu u njoj, dalo je i Društvo sudija Srbije. Na konferenciji za štampu, 24. septembra 2003. godine, Omer Hadžiomerović, predsednik upravnog odbora Društva je izjavio: "To što se Društvo sudija Srbije poslednjih meseci nije mnogo oglašavalo u javnosti ne znači da smo zadovoljni stanjem u pravosuđu... Primebde koje je povodom novih zakona ili promene postojećih javno izricalo Društvo sudija, izvršna vlast je neretko tumačila kao neopravdanu kritiku na svoj račun, posle čega bi usledio protivudar odnosno kritika sudstva... Procenjujući da svojim ranijim javnim istupanjima nije postigao uspeh već se može reći da je izgubilo bitku, Društvo sudija se odlučilo da promeni taktiku i da se više usmeri na delovanje kroz institucije. Iako je pre dve godine vlada kao svoje savetodavno telo imenovala Savet za reformu pravosuđa, to telo nije konsultovano ni prilikom jedne izmene ključnih zakona. Usvojena je strategija reforme pravosuđa, ali se u reformi nije mnogo odmaklo. Da bi se ostvario cilj radi koga je to telo osnovano Društvo sudija ubuduće namerava da sve uočene probleme usmerava na tu adresu".⁸

Stav Društva sudija da "uočene probleme" adresira na Savet za reformu pravosuđa u postojećoj situaciji u pravosuđu i Savetu, deluje defetistički i kao pokušaj umanjenja sopstvenog dela odgovornosti za katastrofalnu situaciju u ovoj oblasti.

Zaključak koji se sve jasnije nameće da su prvobitni nosioci reforme pravosuđa i to prvenstveno oni iz redova sudija, usled razrešenja, ostavki, pritisaka, nedovoljne ili neiskrene odlučnosti da nešto promene i sve prisutnije

⁸ "Politika", 25. septembar 2003.

apatičnosti, ustuknuli pred ovim poslom i da je uticaj izvršne i zakonodavne vlasti u "reformi" postao apsolutno dominantan.

Ako se imaju u vidu personalne promene u vrhu pravosudnih organima izvršene tokom vanrednog stanja, te da je uvek prisutna linija manjeg otpora i želja da se zadrži *status quo*, (bez obzira na to ko je na vlasti), teško je pretpostaviti da će Društvo sudija, sa 1700 članova, bez suštinske promene sopstvenog angažmana i drugačije percepcije sopstvenog značaja i uloge, učiniti neke radikalne korake ka nezavisnom i profesionalnom sudstvu. Osim toga, odnos rivalstva između izvršne vlasti i pravosuđa je konstanta, posebno s obzirom da nije došlo do lustracije u pravosuđu.

Rezultati operacije "Sablja" u pravosuđu

Ubistvo premijera i uvođenje vanrednog stanja stvorilo je šansu za vladajuću koaliciju da se konačno obračuna sa organizovanim kriminalom, ali i da ukaže na njegovu povezanost sa bivšim državnim vrhom, Službom državne bezbednosti, sada Bezbednosno informativnom agencijom (BIA), strankama i pojedincima iz "opoziciono-patriotskog bloka", ali i pravosuđem, koja nije u dovoljnoj meri iskorišćena.

Prema zvaničnim informacijama⁹, tokom akcije "Sablja" i u uslovima vanrednog stanja, 11.665 osoba je privedeno na informativni razgovor, od kojih je 2697 zadržano u pritvoru. Ukupno je podneto 3560 krivičnih prijava, protiv 3946 lica za 5671 krivično delo (ubistva, pokušaji ubistva, otmica, silovanja, pljačke, krađe i dr.). Prema tvrdnjama ministra Mihajlovića, "u Srbiji više nema organizovanih kriminalnih grupa", a Zemunski klan kao najbolje organizovana kriminalna grupa u Srbiji je kompletno uništen.

I pored nesumnjivih uspeha policije u hvatanju pripadnika tzv. ulične mafije i konkretnih rezultata na polju rasvetljavanja zločina sa političkom konotacijom koji su se desili u bliskoj prošlosti (ubistvo policijskog generala Boška Buhe, Ivana Stambolića, atentati na Vuka Draškovića i dr.), njeni uspesi su bitno relativizovani na drugim, bitnijim poljima.

Prema rezultatima istraga, tj. prema sadržini do sada podignutih optužnica, operacija "Sablja" nije uspela da uđe u tokove novca organizovanog kriminala, niti da otkrije suštinske veze između privrednog i organizovanog kriminala, političko-interesne veze između službi vojne i državne bezbednosti sa izvršiocima ubistva premijera Đinđića, niti da dokaže dublju povezanost organizovanog kriminala sa grupama ili pojedincima u pravosudnim i drugim državnim organima.

Optužbe da je pravosuđe jedan od glavnih krivaca za opstrukciju u borbi protiv organizovanog kriminala obeležile su prve nedelje nakon ubistva

⁹ obraćanje Dušana Mihajlovića, tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije povodom posete Kristofera Patena, Evropskog komesara za ljudska prava (12. septembar 2003).

premijera. Kao jedan od dokaza za ovakve tvrdnje naveden je slučaj Dejana Milenkovića – Bagzija, vozača kamiona koji je 21. februara 2003. godine kod hale "Limes" presekao put automobilu u kome se vozio Zoran Đinđić, a koga je vanraspravno krivično veće Četvrtog opštinskog suda u Beogradu posle samo dva dana provedenih u pritvoru, rešavajući po žalbi njegovog branioca na rešenje o pritvoru pustilo na slobodu. Kolegijum Četvrtog opštinskog suda je u saopštenju od 25. februara 2003, svoju odluku opravdao tvrdnjom, da je protiv Milenkovića podnet predlog za preduzimanje određenih istražnih radnji u pravcu utvrđivanja sumnje da je počinio krivično delo falsifikovanja isprave iz čl. 233. KZ RS, a ne nekog drugog krivičnog dela..., kao i da nisu postojali zakonski uslovi za njegovo dalje zadržavanje u pritvoru, zbog čega je Milenković pušten da se brani sa slobode. Samo dva dana nakon njegovog puštanja na slobodu, MUP je saopštio da je "raspisao poternicu protiv Milenkovića zbog osnovane sumnje da je izvršio krivično delo ubistva u pokušaju".¹⁰

Spektakularna hapšenja i istrage koje su vođene protiv Milana Sarajlića zamenika republičkog javnog tužioca, (uhapšenog 19. marta 2003.) i Živote Đoinčevića, sudije i predsednika Krivičnog vanraspravnog veća Okružnog suda u Beogradu (uhapšenog 24. marta 2003.), dva su medijski veoma praćena slučaja koji su, takođe trebali da idu u prilog ovih optužbi.

Međutim, težina i validnost dokaza koji su tokom akcije "Sablja" prikupljeni protiv ove dvojice osumnjičenih za povezanost sa organizovanim kriminalom, ozbiljno su dovedeni u sumnju kada se došlo do faze optuženja.

Obaveštavajući javnost o uspešnosti operacije "Sablja", u saopštenju MUP od 20. marta 2003. godine, navodi se: "Nakon što su pripadnici MUP prezentovali određene dokaze zameniku republičkog javnog tužioca Milanu Sarajliću, usledila je njegova potvrda navedenih dokaza, ali i nova priznanja o saučesništvu i vezama sa kriminalnim grupama u Srbiji. Zamenik republičkog javnog tužioca, Milan Sarajlić, priznao je: da je bio na "platnom spisku" Dušana Spasojevića – Šiptara; da je kod vođa zemunskog klana, Milorada Lukovića – Legije, Dušana Spasojevića- Šiptara i Mileta Lukovića-Kuma, odlazio po instrukcije u Šilerovu ulicu; da je od planiranih milion eura naplatio 150.000, za dojavu o prebivalištu zaštićenog svedoka; da je bio zadužen da opstruiše sve istrage koje su vođene posle 5. oktobra (ubistvo Slavka Ćuruvije, zločin na Ibarskoj magistrali, ubistvo Radovana Stojčića Badže, ubistvo direktora JAT-a Žike Petrovića i desetine drugih); da je za novac koji je dobijao od pripadnika ovog klana doprinosa opstrukciji svih procesa koji su vođeni protiv ove grupe, da je vršio je pritiske, lobirao u pravosuđu, i tako direktno omogućio puštanje na slobodu Dušana Spasojevića – Šiptara i njegove grupe, uhapšenih zbog otmice Miroslava Miškovića; da je pomagao u lobiranju, omogućavanju kontakata, vršenju pritisaka u pravosuđu za puštanje na slobodu Dejana Milenkovića – Bagzija; da mu je zadatak bio da izveštava zemunski klan

o detaljima u vezi sa postavljenjem specijalnog tužioca; da je bio plaćen za sve informacije koje je donosio sa sastanaka na kojima je bio prisutan zajedno sa predstavnicima sudstva, tužilaštva, policije, BIA i predstavnicima Vlade; da mu je bila obećana ogromna novčana premija ukoliko postane specijalni tužilac, a ukoliko ne – novčana nadoknada za svaku informaciju dostavljenu iz tog tužilaštva. Od stepena važnosti informacije zavisila je i visina novčane nadoknade".

Kada je 30. maja 2003. godine podignuta optužnica protiv Sarajlića zbog korupcije u pravosuđu u njoj se navodi malo od onoga što je on "priznao" u istrazi.

Prema navodima optužnice, u periodu od 15. oktobra 2002. do 10. marta 2003. godine, da bi sprečio da finasijska policija izvrši kontrolu poslovanja SZR "Plava traka", vlasništvo njegove supruge Danice, SZR "Plavi vez" vlasništvo njegove supruge Aleksandre i SZR "Traka", vlasništvo druge ćerke Ivane, Sarajlić je preko Ognjena Martinovića "stupio u kontakt sa Dušanom Spasojevićem, iako je znao da se radi o osobi protiv koje se vodi više krivičnih postupaka". Martinović je Sarajlića odveo u kuću Spasojevića u Ul. Šilerovoj u Zemunu, gde mu se Sarajlić predstavio kao "kandidat za rad u specijalnom tužilaštvu za borbu protiv organizovanog kriminala, koje se u to vreme formiralo", a Spasojević mu je obećao da će rešiti taj problem sa SZR. U optužnici se dalje navodi da je "u svojstvu tada još zamenika Okružnog javnog tužioca u Beogradu, po saznanju da u prostorije suda treba da dođe Ljiljana Buha radi davanja izjave povodom predmeta koji se vode protiv njenog supruga Ljubiše Buhe, Sarajlić inicirao sastanak i postigao dogovor sa Spasojevićem da Ljiljana Buha sutradan dođe u prostorije Okružnog tužilaštva, s tim da se javi zameniku tužioca Nebojši Marašu pred kraj radnog vremena i objasnio mu gde se njegova kancelarija nalazi, kao i da se ta njena izjava prosledi načelniku SUP-a Jadranku Petkoviću i da ta izjava (pismo) ne dođe do ruku lica u policiji koja su bliska sa Ljubišom Buhom, sa kojim Dušan Spasojević nije u dobrim odnosima". Početkom marta 2003. godine, navodi se dalje u optužnici, Sarajlić je u svojstvu zamenika republičkog javnog tužioca, "a nakon saznanja da se zaštićeni svedok Ljubiša Buha, za čiji se boravak, radi likvidacije, interesovao Spasojević, nalazi u Slovačkoj, u Bratislavi i da je specijalni tužilac otišao tamo da od njega uzme izjavu, obavestio o tome Spasojevića, posredstvom Ognjena Martinovića i Zorana Vukojevića. Na ime tih usluga, Sarajlić je dobio: digitalni aparat u vrednosti od 450 eura, tri ručna časovnika čija je pojedinačna vrednost najmanje po 500 eura, iznos od 1000 eura, a zatim i iznos od 50.000 eura". U Sarajlićevom stanu na Novom Beogradu, ugrađena su tri plakara u vrednosti od 1500 eura, uz dogovor da mu se montiraju sto i stolice čime je sebi pribavio imovinsku korist od u ukupnom iznosu od 54.450 eura".

¹⁰ "Danas", 26. februar 2003.

Suđenje Milanu Sarajliću još uvek nije počelo, jer zbog lošeg psihičkog i fizičkog stanja u kome se već duže vremena nalazi, nije u mogućnosti da prati suđenje¹¹.

Postupak koji se vodi protiv sudije Živote Đoinčevića, u mnogome podseća na postupak protiv Milana Sarajlića. U saopštenju MUP RS od 27. marta 2003. godine navodi se: "Pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova, tokom istrage povodom ubistva predsednika Vlade Srbije, dr Zorana Đinđića, lišili su slobode Đoinčević Životu, sudiju i predsednika vanraspravnog krivičnog veća Okružnog suda u Beogradu. Đoinčević je uhapšen zbog više krivičnih dela: primanja mita za puštanje okrivljenih iz pritvora, nezakonitog ublažavanja kazni, kao i zbog njegovih bliskih veza sa zemunskim klanom. Života Đoinčević je početkom prošle godine, tokom stupanja na snagu novog Zakonika o krivičnom postupku, predsedavao većem koje je donelo odluku o puštanju na slobodu osam osoba optuženih za ubistva i najteža krivična dela. Đoinčević je tada procenio da nema razloga da sud zadrži ove ubice u pritvoru, jer će se oni odazivati pozivima za suđenje. Šestorica od puštenih ubica nikada se više nisu pojavila na suđenjima i danas su još uvek na slobodi.

Života Đoinčević je kao predsednik vanraspravnog veća, 27.06.2001. godine ukinuo pritvor i pustio na slobodu visoke funkcionere bivšeg režima, Nebojšu Maljkovića, Milovana Đurovića, Janković Tomislava i Radoslava Laleta Sekulića optužene za finansijske malverzacije u zdravstvu. Đoinčević je, takođe, 22. oktobra 2001. godine ukinuo pritvor Jezdimiru Vasiljeviću. Đoinčević je slično postupio i u mnogim drugim slučajevima koji su predmet dalje istrage. Tokom pretresa stana sudije Đoinčevića, policija je pronašla dve automatske puške, automatski pištolj – škorpion, jedan pištolj sa šaržerom, velike količine municije, bajonete i 70.000 eura".

Nakon završetka istrage, sudija Đoinčević je 10. juna 2003. godine pušten da se brani slobode, a protiv njega je podignuta optužnica samo zbog nedozvoljenog držanja oružja i municije. Na prvom glavnom pretresu održanom 26. septembra 2003. godine, optuženi Đoinčević je objašnjavajući poreklo oružja, pronađenog u njegovom stanu, ispričao da je, "boraveći u Okružnom sudu u Peći, gde je sa još nekoliko kolega iz beogradskog suda otišao kao ispomoć, dobio oružje, kao i sve ostale sudije i tužioci" i "da nije smatrao da ga drži nelegalno jer sam imao revers". Dva saslušana svedoka, takođe sudije koje su išle na Kosovo kao ispomoć, potvrdile su navode optuženog da im je podeljeno oružje, sa obrazloženjem da im je potrebno zbog bezbednosti.

Suđenje je odloženo dok se na zahtev suda ne pribave dokazi o navodima Đoinčevića da je oružje dobio od policije na Kosovu.

Ova dva postupka, tragični su primeri nespemnosti ili nesposobnosti policije da prikupi validne dokaze protiv lica za koje se sumnjalo da su u sprezi za organizovanim kriminalom, tj. da zaista otkrije njihove saradnike iz redova

¹¹ Videti poglavlje "Tortura policije" u ovom izveštaju.

pravosuđa. Da se radilo o "napumpanim" i predimenzioniranim početnim uspesima "Sablje" u ovom delu, praktično je zvanično potvrdio ministar pravde Vladan Batić u svom intervjuu "Novostima" od 3. oktobra 2003. godine. Referirajući na gore navedena saopštenja MUP, a time i Vlade, povodom razloga zbog kojih su uhapšeni Sarajlića i Đoinčevića, a u svetlu onoga zbog čega su na kraju optuženi, ministar Batić je rekao: "Ne mogu o tome da se izjašnjavam. Očito je da smo, izgleda, želeli malo više senzacionalizma. Neko je to želeo". Na pitanje novinara, ko je to želeo, Batić je odgovorio: "Ne znam, neko ko je izlazio s takvim saopštenjima za javnost i gde je došlo do raskoraka? Da li je u startu bilo indicija da su umešani u nešto drugo, a nije moglo da se potkrepi čvrstim dokazima, pa je optužnica redukovana, ili šta je zaista posredi, ne znam. To je stvar istrage".

Nalaz Komisije za ispitivanje sistema obezbeđenja predsednika Vlade dr Zorana Đinđića objavljen 13. avgusta 2003. godine, između ostalog konstatuje da "najveći broj krivičnih prijava podnetih protiv "Zemunskog klana", ali i "Surčinskog kriminalnog klana" za različita krivična dela (ubistva, napada na službena lica, iznude, otmice, proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga, davanje mita itd.), nije adekvatno procesuiran od strane pravosudnih organa, tačnije da je od 65 krivičnih prijava procesirano samo 20, da je izrečeno 12 presuda, od čega samo 4 kazne zatvora". U skladu sa ovom konstatacijom "Komisija smatra da je način radova sudova i tužilaštva pogodio zemunskoj grupi koja je organizovala i izvršila atentat na premijera Đinđića, ... zbog čega predlaže Vladi da predloži Vrhovnom sudu Srbije i republičkom javnom tužiocu da shodno zakonskim ovlašćenjima razmotri primenu zakona i drugih propisa povodom rada sudova i tužilaštvima koji su vezani za zemunsko-surčinski klan".

Ako se ima u vidu sadržaj optužnica protiv Sarajlića i Đoinčevića, može se uočiti da se "neadekvatno procesuiranje od strane pravosudnih organa", Đoinčeviću ne stavlja, a Sarajliću u manjem obimu stavlja na teret. Prema dostupnim podacima, osim Đorđa Mirkovića¹², predsednika Četvrtog opštinskog suda u Beogradu, koji je 22. aprila 2003. razrešen te dužnosti zbog nesavesnog i nestručnog poslovanja i protiv koga je podneta krivična prijava zbog krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja koje nije u vezi sa organizovanim kriminalom, niko više iz redova beogradskog pravosuđa nije krivično gonjen zbog krivičnih dela koje bi bila u vezi sa organizovanim kriminalom. Između ostalog, ostalo je nerazjašnjeno čijom krivicom je Dejan Milenković Bagzi pušten na slobodu samo dva dana nakon neuspelog atentata na premijera Đinđića kod hale "Limes", tj. kako je moguće da niko iz policije, tužilaštva ili suda nije odgovarao za ovaj katastrofalan propust ili namerno donetu odluku. Značaj ovog pitanja, potvrđuje i deo nalaza navedene Komisije

¹² Đorđe Mirković kao predsednik krivičnog vanraspravnog veća i dvojica sudija koji su doneli odluku o puštanju Dejana Milenkovića Bagzija na slobodu, povodom ovog slučaja privedeni su u policiju na informativni razgovor 21. marta 2003. godine.

u kome se kaže "da ceo događaj oko pritvora, istrage i puštanja Dejana Milenkovića iz pritvora traži razjašnjenje, posebno zbog činjenice da su tada mogle da se obezbede vitalne informacije o planovima zemunskog klana".

Na osnovu svega, zaključujemo da policija i tužilaštvo nisu uspeli da otkriju prave saradnike kriminalnog klana odgovornog za ubistvo premijera i da se oni još uvek nalaze u redovima tužilačkih i sudskih, ali i policijsko-bezbednosnih organa ove zemlje.

Suđenje optuženima za ubistvo premijera Zorana Đinđića

Sva suđenja za organizovani kriminal biće održana pred Specijalnim sudom za organizovani kriminal koji se nalazi u zgradi bivšeg Vrhovnog vojnog suda u Beogradu, koja je renovirana, dograđena i opremljena najmodernijom audio-vizuelno-tehničko sigurnosnom opremom (kamere, neprobojna stakla, rešetke itd.), koja treba da obezbedi maksimalnu sigurnost za sudije, optužene i svedoke koji će učestvovati na ovim suđenjima. Sve tri sudnice Specijalnog suda opremljene su i audio-opremom koja omogućava da se sve izgovoreno u postupku tonski snima i u originalu unosi u zapisnik sa pretresa, čime je onemogućeno tzv. friziranje zapisnika od strane predsednika sudskog veća¹³.

Još uvek je u toku proces adaptacije dela ove zgrade u kojoj se nalazi i Posebna pritvorska jedinica u kojoj će biti smeštena lica optužena za krivična dela u vezi sa organizovanim kriminalom, a kojima je određen pritvor¹⁴.

Sredinom avgusta 2003. godine, završena je istraga povodom ubistva premijera Đinđića i Specijalno tužilaštvo je 20. avgusta 2003. godine podiglo optužnicu protiv 15 osoba optuženih za ubistvo predstavnika najvišeg državnog organa i terorizam. Osim ovih lica kao neposrednih izvršioaca, 18 osoba je optuženo za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti, 39 osoba je optuženo za dela zločinačkog udruživanja, 14 ubistava, 3 otmice i druga krivična dela. Ukupno, optužnica je bila podignuta protiv 44 osobe, od kojih se njih više od 10 još uvek nalazi u bekstvu, među njima i Milorad Luković Legija, označen kao jedan od glavnih organizatora. Među optuženima se nalaze i general Aco Tomić, bivši načelnik KOS Vojske Jugoslavije, kome se stavlja na teret da je kontaktirao sa Legijom i Dušanom Spasojevićem u cilju davanja podataka, savetovanja da izvrše državni udar i da ostanu dosledni svojim političkim stavovima, i Borislav Mikelić, bivši premijer tzv. Republike Srpske Krajine, koji je optužen da je ugovarao sastanke Zemunskog klana sa

¹³ Na ovaj način ispoštovana je odredba čl. 15. i. Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala.

¹⁴ Trenutno, najveći broj ovih lica se nalazi u Okružnom zatvoru u Beogradu, odakle se po potrebi sprovode do Specijalnog suda, što predstavlja najslabiju kariku u sistemu obezbedjenja optuženih i svedoka saradnika koji se nalaze u pritvoru.

gen. Tomićem i da je prenosio informacije o haškim optužnicama podignutim protiv Legije i Vojislava Šešelja. Među optuženima se nalaze i advokati Zemunskog klana, Slobodan Milivojević, Nikola Đogumović i Miodrag Gligorijević koji se terete "za medijsko kompromitovanje suda i policije", kao i Gradiša Katić, novinar lista "Identitet" zbog pisanja tekstova u korist ove grupe. Rade Bulatović, bivši savetnik za bezbednost Vojislava Koštunice, iako je tokom akcije "Sablja" uhapšen zbog sumnje u umešanost u atentat na premijera Đinđića, nije obuhvaćen ovom optužnicom, jer je Specijalno tužilaštvo odustalo od njegovog daljeg krivičnog gonjenja.

U međuvremenu, Specijalno tužilaštvo je odlučilo da se prvobitnoj listi optuženih dodaju još dva imena, da se u odnosu na tri optužena razdvoji postupak, a da se trojici optuženih da status svedoka saradnika.

Početak ovog dugo očekivanog suđenja, bio je obeležen ozbiljnim konfrontacijama sudskog veća i advokata odbrane. Pre nego što je predsednik veća započeo glavni pretres, advokati optuženih su uložili nekoliko prigovora. Prvi se odnosio na to da odbrana nije dobila izmenjenu optužnicu, na koju je, po njihovom mišljenju, trebala ponovo da se izjasni tj. da im je uskraćeno vreme na pripremu odbrane po izmenjenoj optužnici. Nova optužnica ne obuhvata trojicu okrivljenih koji su prvobitno bili obuhvaćeni optužnicom od 20. avgusta 2003. godine u odnosu na koje su postupci razdvojeni, nova optužnica obuhvata dva lica koja nisu bila obuhvaćena prvom optužnicom kao okrivljeni i najzad, novom optužnicom Ljubiša Buha, Miladin Suvajdžić i Zoran Vukojević više nisu optuženi, već su dobili status svedoka saradnika. Još jedan od prigovora odbrane bio je taj da do sada ni advokati ni optuženi nisu bili u mogućnosti da razgledaju spise, da im pojedini dokumenti koji se nalaze u spisima nisu bili dostupni, pa se kao primer ističu zapisnici iz istrage o ispitivanju svedoka saradnika. U ovoj fazi postupka odbrana je istakla prigovor stvarne nenadležnosti specijalnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, s obzirom da u vreme izvršenja krivičnih dela koja se optuženima stavljaju na teret nije bilo organizovano posebno odeljenje, nije postojao institut svedoka saradnika itd. Advokati odbrane istakli su i prigovor da im je nemoguć kontakt sa branjenicima tokom pretresa, jer se svi optuženi nalaze fizički izolovani od dela sudnice u kome se nalazi veće, tužioci i advokati. Ovim je, smatra odbrana, potpuno onemogućena konsultacija između advokata i njihovih branjenika tokom pretresa čime se bitno narušava pravo na odbranu optuženih.

Predsednik veća je odbio prvi prigovor advokata i obrazložio da se ne radi o novoj optužnici, već o istoj optužnici koja je datirana sa 20. avgustom. 2003. godine, jer nema nikakvih izmena niti u pogledu činjeničnog opisa, niti pravne kvalifikacije dela koja se okrivljenima stavljaju na teret. Predsednik veća smatra da nije reč o spajanju dve optužnice u jednu, već da su dva krivična postupka spojena u jedan, a svedoci saradnici imaju dvojaku ulogu, oni su i potencijalni okrivljeni, jer u zavisnosti od njihovog iskaza na glavnom pretresu, tužilac zadržava pravo da aktivira njihov status optuženih do kraja pretresa. Na primedbu o tome da je advokatima i optuženima onemogućeno da se upoznaju

sa spisima iz predmeta, predsednik veća je izjavio da je dao nalog pisarnici da to pravo imaju i okrivljeni i njihovi advokati, a što se tiče zapisnika o saslušanju svedoka saradnika, on smatra da je nepotrebno da se oni dostavljaju odbrani, jer se veće neće koristiti tim zapisnicima u dokaznom postupku. Na primedbu koja se odnosila na nemogućnost kontakta sa optuženima tokom pretresa, predsednik veća je rekao da će dozvoliti advokatima razgovor sa branjenicima pre davanja njihovog iskaza, ali da sigurno neće dozvoliti konsultaciju na svako pitanje koje bude upućeno optuženima posebno kada su u pitanju procesne stvari. O prigovoru koji se odnosio na stvarnu nenadležnost, sud nije odlučivao u ovoj fazi postupka.

Treba napomenuti i da su pre započinjanja glavnog pretresa advokati optuženih podneli zahtev za izuzeće predsednika i članova veća, predsednika Okružnog suda i predsednika Vrhovnog suda, kao i izuzeće specijalnog tužioca i njegovih zamenika. Svi ovi prigovori su odbijeni. Zahtev za izuzeće specijalnog tužioca uložio je branilac optuženog Dušana Krsmanovića, advokat Miroslav Todorović zbog toga što je prema njegovom tvrđenju, specijalni tužilac Jovan Prijić posetio Dušana Krsmanovića u Okružnom zatvoru u Beogradu 12. decembra 2003. godine i da je na njega vršio pritisak da ponovi iskaz koji je dao u istrazi uz obećanje da će biti osuđen na kaznu zatvora od 15 godina, a da će specijalni tužilac za njega tražiti uslovni otpust.

Predlog za izuzeće je odbijen uz obrazloženje da je specijalni tužilac optuženog Krsmanovića postio u zatvoru na lični zahtev samog Krsmanovića koji se upravniku obraćao u dva navrata tražeći da se sastane sa specijalnim tužiocem nasamo, jer je bio zabrinut za sebe.

Nakon čitanja optužnice, i nakon što je predsednik veća konstatovao da je otpočeo glavni pretres, advokati optuženih su predložili da se iz spisa izdvoje zapisnici koje su okrivljeni dali pred specijalnim odeljenjem MUP Srbije za suzbijanje organizovanog kriminala uz obrazloženje da ti zapisnici, kao ni ispitivanja nisu sačinjeni u skladu sa zakonom. Advokati su naveli niz razloga u prilog ovom zahtevu, između ostalog da okrivljeni nisu bili propisno upozoreni da sve što budu rekli može biti upotrebjeno kao dokaz protiv njih u sudskom postupku, da prilikom saslušanja Zvezdana Jovanovića (optužen da je iz snajperske puške ubio premijera), advokat koja mu bila postavljena po službenoj dužnosti, uopšte nije bila prisutna prilikom njegovog saslušanja i da je zapisnik potpisala naknadno, kao i da je zapisnik o saslušanju optuženog Željka Tejage datiran na 7. april 2003. godine, bio predat optuženom pre tog datuma. Stav veća po ovom pitanju je bio da će odluka o izdavanju zapisnika biti doneta u nekoj kasnijoj fazi postupka, a da će predsednik veća pročitati iskaz koji je optuženi Zvezdan Jovanović dao pre specijalnim odeljenjem MUP u fazi postupka gde optuženi treba da iznese svoju odbranu. Veće je donelo ovakvu odluku obzirom da je Zvezdan Jovanović odlučio da se brani ćutanjem. Na ovakvu odluku suda advokati su stavili primedbu smatrajući da sud ne može čitati iskaz okrivljenih pre nego što odluči o predlogu za izdavanje zapisnika koji su dati pred MUP. Stav odbrane je bio da sud ovaj iskaz ne može

čitati u svrhu izvođenja dokaznog postupka, jer u ovoj fazi dokazni postupak još nije započeo, a ukoliko sud ovaj iskaz čita uz pozivanje na član 321. stav 2. Zakonika o krivičnom postupku, time bi se u potpunosti derogiralo pravo okrivljenog da se brani ćutanjem, jer on nije odbio da odgovara na pitanja, već je izabrao da se brani ćutanjem. Sud je ostao pri odluci da i pored svega čita zapisnik, nakon čega je oko desetak branilaca optuženih odlučilo da napusti sudnicu, među njima i branilac okrivljenog Zvezdana Jovanovića, nakon čega je pretres prekinut, jer je sudija konstatovao da nema procesnih uslova za nastavak pretresa.

U nastavku pretresa, sud je doneo odluku da pročita zapisnik i tu odluku je obrazložio time što član 321. stav 2. Zakonika o krivičnom postupku dozvoljava da se iskaz okrivljenog dat u istrazi pročita na glavnom pretresu i to ne kao dokaz, već u prilog odbrani okrivljenog. Veće je stalo na stanovište da odbrana ima pravo da istakne prigovor na čitanje zapisnika iz istrage onda kada počne sa izvođenjem dokaza, u ovoj fazi sud nije odlučivao o zapisniku kao o dokazu, već kao o odbrani okrivljenog.

Zbog veštačenja psihofizičkog stanja optuženog Dušana Krsmanovića nastavak glavnog pretresa je odložen do 8. februara 2004. godine.

Optužnica za ubistvo Ivana Stambolića i atentat na Vuka Draškovića

Specijalno javno tužilaštvo 23. septembra 2003. godine, podiglo je objedinjenu optužnicu protiv deseterice optuženih za ubistvo bivšeg predsednika Predsedništva Srbije Ivana Stambolića avgusta 2000 i pokušaja ubistva lidera SPO Vuka Draškovića juna 2000 u Budvi. Optužnica je objedinjena zato što se u istražnom postupku pokazalo da se u oba slučaja radi o istim počiniocima. Prema optužnici, okrivljenom Miloradu Ulemeku Legiji, bivšem komandantu JSO, stavlja se na teret izvršenje krivičnih dela zločinačkog udruživanja, ubistva u pokušaju i ubistva. Okrivljenom Slobodanu Miloševiću, bivšem predsedniku Srbije i SR Jugoslavije, na teret je stavljeno delo ubistva u pokušaju, izvršeno podstrekavanjem, i ubistva, takođe podstrekavanjem. Okrivljenom Radomiru Markoviću, bivšem načelniku Resora državne bezbednosti MUP RS, na teret je stavljeno delo ubistva u pokušaju izvršeno pomaganjem i ubistva, izvršenog pomaganjem. Okrivljenom Nebojši Pavkoviću, bivšem načelniku Generalštaba Vojske Jugoslavije, na teret je stavljeno krivično delo ubistva u pokušaju, izvršeno pomaganjem. Okrivljenom Miloradu Bracanoviću, bivšem načelniku Odeljenja za kontraobaveštajne i bezbednosne poslove u JSO, stavljen je na teret delo neprijavlivanja pripremanja krivičnog dela i neprijavlivanje krivičnog dela ili učinioca. Okrivljenima Branku Berčeku, Dušku Maričiću, Leonidu Milivojeviću, Nenadu Bujoševiću i Nenadu Iliću (svi pripadnici JSO) stavljen je na teret zločinačko udruživanje, ubistvo u saizvršilaštvu i pokušaj ubistva u saizvršilaštvu.

Između ostalog, prema navodima optužnice, tokom 2000. godine u Beogradu i Kuli, Legija je organizovao grupu koja je imala za cilj vršenje krivičnih dela, na taj način što je kao komandant JSO, iz svoje jedinice izabrao gore navedenu petoricu i uključio ih u sastav svoje kriminalne grupe. Okrivljeni Slobodan Milošević je "tokom i sve do 25. avgusta 2000. godine, u više navrata, druge podstrekavao iz niskih pobuda da izvrše krivično delo ubistva, tako što je procenjajući da ponovno i pojačano političko angažovanje Vuka Draškovića i Ivana Stambolića, naročito pred najavljene predsedničke izbore na saveznom nivou, bilo kao mogućih predsedničkih kandidata, bilo kao mogućih političara koji se zalažu za ujedinjenje opozicije na predstojećim izborima, može ugroziti njegovu buduću vlast i političku moć, a iskorišćavajući ustavno-pravni položaj Predsednika SRJ i svoj faktički uticaj na potčinjene i nosioce javnih funkcija, u neophodnost "likvidacije" prvo V. Draškovića, ubedio Legiju, nakon čega je u nekoliko telefonskih razgovora, od Radomira Markovića i Nebojše Pavkovića, zahtevao da u nameravanom pruže pomoć Legiji, što je samo po sebi podrazumevalo nezakonitu upotrebu materijalnih i drugih sredstava i kadrovskih potencijala oba državna organa na čijem su čelu oni bili, a radi organizacije, pripreme i izvršenja "likvidacije" V. Draškovića, pri čemu je prilikom jednog razgovora sa obojicom, a kasnije u telefonskim kontaktima, naročito insistirao da N. Pavković obezbedi vojni helikopter, kojim će se Legijini ljudi po izvršenom "zadatku" u Budvi prebaciti u Srbiju, da bi nešto kasnije, u istom vremensku periodu, istovetan zahtev i iz istih razloga kao u prethodnom slučaju, ispostavio ponovo Radetu Markoviću, radi "likvidacije" Ivana Stambolića, što su okr. Pavković i Marković prihvatili...". Okrivljenom Bracanoviću, stavljeno je na teret da iako je znao da se priprema ubistvo Ivana Stambolića, u vreme kada je bilo moguće sprečiti izvršenje ovog dela, i pored toga što je pokušao Legiju da odvraća od izvršenja, nije preduzeo ništa da delo spreči ni kao službeno lice ni kao građanin, niti je nakon izvršenja ovog dela isto prijavio.

Ne ulazeći u dublju analizu sadržaja optužnice, deo koji se ne može zaobići je neprihvatljivo obrazloženje načina izvršenja dela koje se optuženom Miloševiću stavlja na teret. Osim Specijalnom tužilaštvu, opšte je poznata činjenica da su Miloševićev položaj i moć koju je imao, obezbeđivali pravo da naredi, a ne da "podstrekava" ili "ubeđuje" Legiju da ovaj nešto učini ili ne učini. Takođe, dovoljno je jasno da su odluke o osnivanju JSO, izdavanju posebne grupe iz JSO za izvršavanje ovih i sličnih zadataka, bile odluke i naredbe Miloševića i državnog vrha, a ne Legijine. Kako ne postoji ni jedan pravno valjan razlog da tužilaštvo na ovaj način formuliše optužnicu protiv Miloševića, zaključujemo da su razlozi političke prirode i da se želelo izbeći da se na eksplicitan način kaže da je državni vrh, a ne mafija, naredila i organizovala ovaj zločin.

Polovinom januara meseca 2004. godine, optužnica je stupila na pravnu snagu, a doneta je i odluka da se iz razloga celishodnosti u odnosu na

optuženog Slobodana Miloševića (u pritvorskoj jedinici Haškog tribunala) razdvoji postupak.

"Ibarska magistrala"

Krajem septembra 2003. godine doneta je odluka Vrhovnog suda Srbije kojim se poništava presuda optuženima za ubistvo četvorice članova SPO i pokušaj ubistva lidera SPO Vuka Draškovića na Ibarskoj magistrali 3. oktobra 1999. godine.

Zbog ovog zločina, sudsko veće Okružnog suda u Beogradu, kojim je predsedavao sudija Miroslav Cvetković, 30. januara 2003. godine osudilo je pripadnike JSO kapetana Nenada Bujoševića-Ramba i vozača kamiona Nenada Ilića na po 15 godina zatvora, kao neposredne počiniocima ubistva. Bivši načelnik RDB general-pukovnik Radomir Marković osuđen je na sedam godina zatvora, zbog krivičnog dela pružanja pomoći počiniocima nakon izvršenog krivičnog dela, dok je načelnik Centra RDB Beograda Milan Radonjić, oslobođen optužbi.

Takva presuda je izazvala žestoke reakcije porodica nastradalih, njihovih advokata i stručne javnosti, jer su tok suđenja i dokazi koji su na njemu izvedeni, jasno ukazivali da se radilo o organizovanoj akciji Resora državne bezbednosti i JSO, naređenoj od strane Slobodana Miloševića, o čemu u ovoj presudi nije bilo ni reči. Rešenje Vrhovnog suda Srbije kojim se ukida navedena presuda ukazuje na flagrantne propuste i kršenja zakona od strane predsednika sudskog veća Cvetkovića, koja osim što jasno ukazuju da je njegovo postupanje bilo usmereno na zaštitu Službe državne bezbednosti i Slobodana Miloševića, predstavljaju i tešku zloupotrebu sudijske funkcije i posebno krivično delo kršenja zakona od strane sudije. U prilog ove tvrdnje govori i odluka Vrhovnog suda prema kojoj, ne samo da se predmet vraća prvostepenom sudu na ponovno suđenje, već se nalaže da se taj postupak sprovede pred potpuno izmenjenim (sudskim) većem, što je redak slučaj u ovakvoj vrsti krivičnih postupaka.

Da bi se konačno došlo do prave istine o ovom slučaju, na ponovnom suđenju na prvom mestu mora se utvrditi motiv ovog zločina. U prvostepenom postupku ovo je potpuno izostalo i na osnovu presude moglo se zaključiti da su optuženi Bujošević i Ilić iz neutvrđenih razloga sami smislili, organizovali i izvršili ovaj zločin, da je Marković samo pomogao nakon izvršenja krivičnog dela, a da je Radonjić potpuno nevin u celoj ovoj stvari. U međuvremenu, na osnovu već postojećih dokaza optužnica je proširena i na Dragišu Dinića, bivšeg načelnika uprave saobraćajne policije za Srbiju i Vidana Mijailovića bivšeg načelnika beogradskih saobraćajaca, zbog pomaganja Radomiru Markoviću da nakon izvršenog zločina uništi relevantnu dokumentaciju.

Na osnovu dokaza prikupljenih tokom operacije "Sablja", pred Okružnim sudom u Beogradu konačno je pokrenuta i istraga protiv Branka Đurića, tadašnjeg načelnika beogradske policije, Milorada Lukovića-Legije i Dušana Maričića-Gumara, bivših komandanata JSO, Leonida Milivojevića i

Branka Berčeka, pripadnika JSO, za koje postoji osnovana sumnja da su na različite načine bili umešani u ovaj zločin.

Pretpostavka je da će po okončanju istrage i eventualnom podizanju optužnice ova dva postupka biti spojena u jedinstveni postupak i istovremeno presuđena. Prema tvrdnjama zastupnika oštećenih, spisak optuženih i dalje nije kompletan, jer su tokom operacije "Sablja" prikupljeni čvrsti dokazi koji ukazuju na direktno učešće Mihalja Kertesa, nekadašnjeg direktora Uprave carina i Milorada Bracanovića, bivšeg Legijinog zamenika i doskorašnjeg zamenika načelnika BIA u ovom zločinu.

Suđenje optuženima za ubistvo policijskog generala Boška Buhe

Polovinom septembra 2003. godine, nastavljeno je i ranije započeto suđenje tzv. Makinjoj grupi, optuženoj za ubistvo policijskog generala Boška Buhe, 10. juna 2002. godine. Ovo je prvo suđenje za organizovani kriminal u Srbiji koje se održava pred sudskim većem Specijalnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu.

Prema navodima optužnice, Željko Maksimović-Maka je tokom 1992. godine stvorio bandu radi krađe stranih automobila u kojoj su tada bili i ostali optuženi, sem pripadnika MUP (BIA). Bandu su još činili Vladimir Petrović, Zoran Mihajlović i pokojni Aca Maričić i Milan Đorđević – Bombona. U optužnici se navodi da je postojanje bande u kojoj je tada bio policajac Alijević, ali i više NN osoba, Maksimović u toku 2000. godine iskoristio za terorističke aktivnosti. Optuženi su planirali ubistva najvažnijih državnih funkcionera, političkih ličnosti i svedoka i to generala Buhe, premijera Zorana Đinđića, i njegovih saradnika, ali i ključnog svedoka u ovom slučaju Slobodana Resimića. Prema navodima optužnice, cilj Maksimovićeve grupe bio je ugrožavanje bezbednosti čitave zemlje, stvaranje nesigurnosti kod građana, ovladavanje svim nelegalnim poslovima i "direktan uticaj na donošenje kadrovskih, ekonomskih i državnih odluka".

Željko Maksimović-Maka (u bekstvu) je optužen za udruživanje radi neprijateljske delatnosti, terorizam, ubistvo, krađu i neovlašćeno posedovanje oružja, Slobodan Kostovski (u bekstvu) za udruživanje, Nikola Maljković (u pritvoru) optužen je za udruživanje, terorizam, ubistvo, posedovanje oružja i falsifikovanje dokumenata, Vladimir Jakšić (u pritvoru) je optužen za udruživanje, pomaganje u terorizmu i posedovanje oružja, Dragan Ilić – Limar (u pritvoru) optužen je za udruživanje i posedovanja oružja, Dragan Alijević (brani se sa slobode) pripadnik MUP je optužen za udruživanje i krađu, a Goran Rajčić (brani se slobode), takođe pripadnik MUP, za nesavestan rad u službi jer je svom podređenom Alijeviću dao ključeve od službenog magacina sa oružjem.

Generala Buhe je prema navodima optužnice smrtno ranio Nikola Maljković sa dva puščana metka ispaljenih sa razdaljine od pet do šest metara iz nepoznatog oružja. Dan pre ubistva, generala Buhe je pratio Vladimir Jakšić koji je 17 puta preko mobilnog telefona razgovarao sa Maljkovićem, kobnog dana obavili su četiri razgovora pre ubistva i dva posle, a dan posle ubistva Jakšić je u dva razgovora obavestio Maksimovića o ishodu.

Specijalni tužilac je predložio da javnost bude isključena sa pretresa jer "eventualno pominjanje imena tokom postupka može da ugrozi dalju istragu, koja se još uvek vodi protiv ove grupe, jer postoji sumnja da su još neka lica članovi grupe, te javnost mora biti izuzeta zbog čuvanja državne tajne". Ovome se usprotivila odbrana, pa je sudsko veće nakon većanja doneo odluku da javnost ne bude isključena sa pretresa, uz upozorenje novinarima da objektivno izveštavaju sa pretresa, jer ukoliko primete da pojedini novinari namerno neistinito izveštavaju sa pretresa, tim novinama i tim novinarima biće zabranjen pristup u sudnicu.

Sam početak suđenja pokazuje da će telefonski razgovori optuženih, biti veoma značajni na ovom suđenju. Advokat Maljkovića, Borivoje Borović je odmah upozorio sud da njegov branjenik ne želi da se snima njegov iskaz (po novom zakonu je to obavezno i samo se tako usmena odbrana može dati) jer ima saznanja da je policija "pakovala" njegove razgovore (policija je prisluškivala i snimala međusobne razgovore članova grupe pre nego što su uhapšeni). Borović tvrdi da ima dokaz da je policija montirala telefonske razgovore (to mu je ispričao Ljubiša Buha – Čume) koga će pozvati kao svedoka odbrane. Iz tog razloga Borović savetuje svog branjenika Maljkovića da ne daje iskaz pred sudom, već predlaže da okrivljeni tokom postupka pismeno komunicira sa sudom, putem ceduljica i dopisa. Sud ovaj predlog odbija uz obrazloženje da okrivljeni svoju odbranu na pretresu može dati samo usmenim putem, ili se može braniti ćutanjem. S obzirom da okrivljeni neće da govori već da komunicira ceduljama, sud tretira to kao da se okrivljeni brani ćutanjem. Dok se sud i branilac oko ovoga raspravljaju, okrivljeni Maljković predaje sudu rukom pisanu izjavu u kojoj on valjda (to nije čitano na pretresu) obaveštava sud zašto neće da govori u sudnici. Ista situacija se ponavlja i sa četvrtookrivljenim Vladimirom Jakšićem.

Iz dosadašnjeg toka postupka, može se zaključiti da odbrana optuženih neće samo nastojati da dovede u pitanje dokaze koji su prikupljeni u istrazi, već će pokušati da ukaže ko, po njihovim tvrdnjama, zaista stoji iza ubistva generala Buhe. Prema izjavama advokata optuženih i dosadašnjem toku postupka, zaključuje se da oni pokušavaju da dokažu da su za ubistvo generala Buhe odgovorne osobe koje su optužene i za ubistvo premijera Đinđića.

Odbrana tvrdi da je "glavni konstruktor zavere" bio policijski inspektor Slobodan Pažin i podsećaju da je na mesto ubistva generala Buhe prvi izašao tužilac Milan Sarajlić (bivši zamenik Republičkog javnog tužioca optužen za veze sa "Zemunskim klanom"), iako nije bio nadležan. Optuženi Goran Rajčić, naveo je da ga je Milorad Bracanović (jedan od optuženih u postupku za

ubistvo I. Stambolića) nagovarao da lažiraju dokaze o oružju koje prema navodima optužnice iz magacina MUP dato Maksimovićevoj grupi.

Odbrana tvrdi da ima skoro izvesne dokaze u izjavi Ljubiše Buhe – Čumeta, date u drugim specijalnim postupcima, da je inspektor Slobodan Pažin nameštao dokaze da bi njihovi branjenici bili optuženi, te da Ljubiša Buha može da posvedoči i ko je zaista ubio generala Buhu. (Pominjani Inspektor Pažin jedan od optuženih za ubistvo premijera Đinđića, kome se stavlja na teret da je pet godina savetovao Legiju i Dušana Spasojevića kako da ostanu neotkriveni i da je im je odavao informacije iz MUP. Nekadašnji "bos" surčinskog klana Ljubiša Buha, sa statusom svedoka-saradnika, jedan je od ključnih svedoka optužbe u ovom postupku.

Svim pomenutim suđenjima dat je izrazito visok publicitet u medijima što je i očekivano s obzirom na njihov profil i zvučnost imena koja se na njima pominju. Gotovo svakog dana u medijima se plasira po neka nova "informacija" koja u zavisnosti od pozicije i interesa onoga koji je plasira, potkrepljuje ili potkopava navode iz optužnica i do sada prikupljene dokaze. Međutim, granica slobode medija, s obzirom da već nije precizno definisana zakonom i kodeksom struke, mora biti jasno određena u delu kada ta sloboda narušava načelo prava na pravično suđenje i načelo presumpcije nevinosti. Iako, postoji odredba u Zakoniku o krivičnom postupku, prema kojoj su "državni organi, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica dužna da se pridržavaju načela presumpcije nevinosti i da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vređaju druga pravila postupka (npr. načelo tajnosti), prava okrivljenog i oštećenog i načelo sudske nezavisnosti", u praksi se ona svakodnevno krši.

Prvi u nizu primera drastičnih kršenja ovih prava od strane medija bilo je objavljivanje stenograma iskaza Miladina Suvajdžića (kasnije određenog za svedoka saradnika u postupku protiv optuženih za ubistvo premijera), datog u istražnom postupku. Kao reakcija na objavljivanje ovog stenograma koje je započelo 28. oktobra 2003. godine, usledila je akcija pripadnika UBPOK koji su zaplenili kopije prvog i drugog nastavka, uz stavljanje na uvid uredniku lista, dopisa kojim istražni sudija od njega traži "da se uzdrži od daljeg objavljivanja, ali kako istražni sudija nije hteo da izda pismenu zabranu, redakcija se ne oseća obaveznom na uzdržavanje"¹⁵. Sutradan, u istim novinama, objavljena je informacija da je protiv urednika podnet optužni predlog zbog krivičnog dela povrede tajnosti postupka iz čl. 208. Krivičnog zakona Republike Srbije, međutim, ovaj list je nastavio sa objavljivanjem ovog, a kasnije i drugih stenograma iz istrage. Osim ovog, i neki drugi listovi nastavili su sa praksom objavljivanja iskaza svedoka i optuženih, javnih nagađanja gde su skriveni svedoci-saradnici, objavljivanja drugih dokaza (balističkih veštačenja, obdukcionih zapisnika itd.) pre nego što su oni izvedeni pred sudom i protivno načelima koje podrazumeva pravo na pravično suđenje. Ovakvim manipu-

¹⁵ "Balkan", 29. oktobar 2003.

lacijama i optužbe i odbrane, osim što se vrši veliki pritisak na sud, tendenciozno se utiče na javno mnjenje u smislu formiranja njegovog stava ko je kriv, a ko nevin, pre nego što su suđenja uopšte započela ili su na samom početku.

U kojoj meri će se se sud odupreti svim političkim, medijskim i drugim neformalnim pritiscima u ovim, verovatno najznačajnijim sudskim postupcima u novijoj srpskog istoriji, i u kojoj će meri utvrditi pravu istinu o razlozima, motivima, nalogodavcima i izvršiocima ovih zločina od suštinskog je značaja za konačni raskid sa ustoličenim principom ne-kažnjivosti i neodgovornosti za zločine sa političkom konotacijom. U suprotnom, ubice, njihovi nalogodavci i simpatizeri iz redova bivšeg režima, vojske, službi bezbednosti i tzv. antireformskog-patriotskog bloka, konačno će trijumfovati nad "pravno-snažnim" porazom reformske, demokratske i evropske Srbije.

Tortura policije

Tokom trajanja vanrednog stanja do javnosti su došle informacije o neadekvatnom tretmanu, torturi i neprimerenim uslovima u kojima su se nalazile osobe uhapšene tokom operacije "Sablja". Prve informacije su dobijene preko rođaka ili prijatelja uhapšenih, ali s obzirom, da ni njima nije dozvoljeno viđanje sa privedenim od njih su se samo mogle dobiti informacije o danu privođenja i nekim detaljima koje su oni neoficijelno čuli. Bilo je i anonimnih prijava od strane lica koji su se predstavili kao policajci koji su videli maltretiranje uhapšenih osoba od strane pripadnika posebnih jedinica za koje pretpostavljaju da su iz Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK), ali ne mogu sa sigurnošću da tvrde s obzirom da su nosili kape-fantomke na glavama. Najveći broj pritužbi odnosio se na prekomernu upotrebu sile i prebijanje u cilju iznude iskaza, kao i na nehumane uslove života u pritvorskim jedinicama i policijskim stanicama. S obzirom na mere koje su bile na snazi tokom vanrednog stanja, nikome nije dozvoljeno da stupi u kontakt sa licima koja su privedena ili uhapšena zbog sumnje da su umešana u organizovani kriminal. Iz istog razloga, Helsinškom odboru kao ni drugim domaćim i stranim NVO nije data mogućnost da posete ustanove u kojima su ona bila smeštena tj. da stupe u kontakt sa pritvorenim licima.

Pod pritiskom javnosti i sve većeg broja optužbi na postupanje policije i uslove smeštaja pritvorenih lica, na zahtev OEBS, Biroa za demokratske institucije i ljudska prava OEBS (ODIHR) i Visokog komesara za ljudska prava UN, 14. aprila 2003. ovim organizacijama je dozvoljeno da posete pritvorena lica. Prema izjavi Mauricija Masarija, šefa Misije OEBS u SCG, prilikom poseta inspektori nisu zabeležili značajna odstupanja ili povrede ljudskih prava¹⁶. Nekoliko dana kasnije, pritvorena lica posetio je i ministar za ljudska i

¹⁶ FoNet, 17. april 2003.

manjinska prava SCG Rasim Ljajić, koji se u potpunosti složio sa ovim ocenama.

Međutim, izjave za medije, nisu se u potpunosti poklapale sa sadržinom pravog izveštaja koji je upućen ministarstvima pravde i unutrašnjih poslova Republike Srbije. 24. aprila 2003. godine. Ovaj, pravi izveštaj, javno je objavljen 13. maja 2003. godine i u njemu se iznose "Inicijalna zapažanja i predlozi koji proističu iz posete pritvorenim licima u Beogradu od 14. do 15. aprila 2003. godine". Osim u delu koji se odnosi na kršenje ljudskih prava pritvorenika zbog njihovog pritvaranja i zadržavanja bez odluke suda tj. bez sudskog nadzora i uskraćivanju prava na pristup advokatu i porodici, izveštaj govori i o nekim drugim propustima. Najpre, ukazuje se na neprikladnost policijskih objekata za produženi pritvor, na neprihvatljivost stanja pritvorenika koji su držani u izolaciji u Okružnom zatvoru; na neadekvatan postupak podnošenja žalbi pritvorenika na postupanje policije ili radnika zatvora ("delegacija je čula optužbe ili videla indikacije mučenja ili zlostavljanja tokom hapšenja dva lica"); na arbitrarnost i proizvoljnost koje dozvoljavaju nedovoljno transparentni interni propisi i uputstva; i na probleme oko pružanja adekvatne zdravstvene zaštite pritvorenim licima. Iako su ove tri organizacije u svom izveštaju stavile preporuku da se "svaka prijava zlostavljanja hitno istraži uz sprovođenje odgovarajućeg krivičnog i/ili disciplinskog postupka protiv odgovornog službenog lica", takve mere nisu preduzete.

Zbog ovakve pasivnosti i ignorantskog stava nadležnih organa prema ovim pitanjima, ono što je od početka snažno obeležilo prvo suđenje za organizovani kriminal (suđenje tzv. Makinoj grupi optuženoj za ubistvo policijskog generala Boška Buhe), a prema najavama, obeležiće i druge postupke u vezi sa organizovanim kriminalom, su tvrdnje optuženih da su prvenstveno u cilju iznude iskaza bili izloženi fizičkoj i psihičkoj torturi od strane policije.

Tako jedan od optuženih, Dragan Ilić zvani Limar, koji je uhapšen 29. oktobra 2002. godine, je izjavio pred sudom da je bio prebijan kada je uhapšen, a da je nakon što je pušten iz pritvora, ponovo ote i mučen¹⁷. Ilić tvrdi da su ga kritičnog dana, inspektor Bosić i još trojica inspektora stavili u kola i odvezli na jednu livadu iznad njegove kuće. Tu su ga kratko ispitivali, a potom ponovo, sa kesom na glavi prevezli u SUP Beograd u Ul. 29. Novembra. Tamo su ga prvo isleđivali inspektori Bosić i Zoran Đorđević. Oni su ga ispitivali korektno, predočili su mu zakonska prava i rekli da izjavu može dati u prisustvu advokata. Kada su oni izašli iz prostorije u nju su ušla druga dvojica (jedan od njih je bio inspektor Pažin) koji su ga batinali, šutirali, stavljali mu kesu na glavu i davili ga. Kada su ova dvojica batinaša izašli iz sobe, ponovo su u sobu

¹⁷ Iako se iskaz optuženog odnosi na torturu koji je preživeo pre početka operacije "Sablja", navodimo ga kao od sada jedini iskaz koji je u vezi sa torturom dat pred sudom, i koji se u pogledu vrste, načina i sprovođioca torture, u velikoj meri poklapa sa tvrdnjama lica koja su torturu doživela tokom "Sablje".

ušli Bosić i Đorđević. Sačekali su da dođu advokati, a onda su uzeli izjavu pred advokatima. Ilić ih je zamolio da ode na poligraf. Oni su pristali, i odveli su ga na poligraf.

Na poligrafu su mu postavljali pitanja i tada je po pitanjima koja su mu postavljali shvatio da su ga pratili i da sve znaju o njemu. Kada su završili ispitivanje na poligrafu, odveli su ga istražnom sudiji, gde dao je izjavu i njemu i nakon toga je pušten kući. Ubrzo nakon njegovog dolaska kući, u njegovo dvorište uleće crni audi iz koga izlaze četvorica maskiranih uz viku "Policija, hapsimo te". Oni provaljuju u kuću, obaraju ga na pod i za noge i ruke hvataju među sobom i nose ga do kola i ubacuju u prtljažnik. Nakon 10 minuta vožnje u prtljažniku, staju i izbacuju ga iz kola na neku livadu. Onda sva petorica počinju da ga šutiraju. Nakon nekoliko minuta, dolaze druga kola. Iz tih kola izlaze tri lica koja nisu bila maskirana. Jedan od njih, visoki, optužen je za ubistvo Đinđića i nalazi se u pritvoru, ne sme da kaže njegovo ime, rukovodio je tom akcijom. Drugi je bio inspektor Pažin, a za treće lice ne zna ko je. Taj visoki mu je rekao: "Mi smo policija, oni nisu policija. Mi smo čuli da si kidnapovan, sad možemo da te ubijemo bez problema". Tražili su od njega da sarađuje i da priča ono što mu oni kažu. Onda su ga stavili na neki panj i visoki je doneo iz kola neko oruđe sa kojim ga je iz sve snage udario po čuklju leve noge. On je momentalno pao u nesvest od bola. Kad se osvestio tom alatkom su počeli da mu čupaju prste na nogama. Visoki mu je rekao: "Polomiću ti i noge i ruke, nabiću te na kolac." Onda su ga ponovo tukli, nabijali mu kesu na glavu, vukli ga po zemlji i radili mu još neke stvari za koje ga je sramota da priča. Polomili su mu obe šake, a onda su mu gumenim čekićem na panju lomili prst, po prst. Trojica koja nisu bila maskirana su otišli, a sa njim su ostali samo ona petorica maskiranih koji su nastavili da ga biju. U jednom momentu jednom od njih je zazvonio mobilni i on je Iliću dao telefon. Onda mu je neko preko telefona rekao: "Stojim pored tvog deteta, odseći ću malom prst kojim sisa ako ne pristaneš da sarađuješ."

Ilić je posle toga pristao i oni su ga ponovo ubacili u prtljažnik "audija" i nakon nekog vremena stali. Kada je izašao iz audija brzo su mu ponovo nabacili kesu na glavu, ali je on uspeo da vidi da ga prebacuju u crni džip koji je stajao parkiran ispod petlje na Autokomandi, na autoputu, u pravcu Novog Sada. Džipom su ga vozili oko 40 minuta. Kada su stigli, skinuli su mu kesu sa glave i on je video da se nalaze u nekoj šumi i da idu ka nekoj brvnari. Kada su stigli do brvnare, ubacili su ga u jednu prostoriju, koja je bila u mraku. Kada se svetlo upalilo video je inspektore Pažina i onog što ga je hapsio u kući (verovatno Bosića, nije sigurno, samo pretpostavka). Oni su mu rekli da će sada da govori sve što mu oni budu rekli. Rekli su mu da se to snima, da se pravi i audio i video zapis. Kad god nisu bili zadovoljni onim što su mu naložili da ispriča, a to je bila konstrukcija gde su se pominjali vodeći političari koji su bili upleteni u zaveru, njihova imena nije hteo da pominje na saslušanju, oni bi napustili sobu. Onda je u sobu ulazio "vaspitač" koji ga je udarao ašovom, stavljao mu kesu na glavu, kidao mu nos kleštima, puštao struju kroz njega.

Kada bi se osvestio od mučenja, onda su ova dvojica ponovo ulazila u sobu i terali ga da ponovi ono što su tražili od njega. Pri tom su insistirali da sve to bude spontano i prirodno. Jednog momenta iz druge prostorije se pojavio i snimatelj koji je bio vidno iznerviran i pripretilo mu da pazi šta priča i kako priča da to bude spontano, inače će ga ubiti i zakopati u šumi pored brvnare, kao i mnoge druge pre njega.

Kada su završili snimanje, ponovo su ga stavili u džip sa kesom na glavi, vozili su ga i u jednom momentu istovarili iz kola. On je prepoznao da se nalazi u centru Zemuna. Tada su ga preuzela trojica mladih policajaca u regularnim uniformama policije. Bilo im je rečeno da ga odvezu što pre do Urgentnog centra. U kolima mu se obratio samo jedan od tih mladih policajaca koji mu je rekao: "Gospodine, vas je neko pretukao, mi ne znamo ko, mi smo Vas ovakvog našli".

U Urgentnom ga je primio dežurni lekar koji je naložio snimanje glave, nogu, ruku, grudnog koša itd. Međutim, lekaru je rečeno da to ne može da se radi, već će sve to biti obavljeno u CZ-u (Okružni zatvor u Beogradu), u bolnici. Kada se lekar usprotivio, policajci koji su doveli Ilića rekli su lekaru da čuti i da se ne meša.

Ilić je rekao da se u Urgentnom nalazi osoba koja ima zadatak da ispita lica koja policija dovede prebijena pod sumnjivim okolnostima. Ta osoba je svo vreme sedela sa dežurnim lekarom u sobi. Kada se Ilić (koji inače, tvrdi da odlično poznaje zgradu Urgentnog centra i skoro sve lekare u njoj, kao i tu osobu koja treba da priča sa onima koji su prebijeni) obratio toj osobi i hteo njemu da ispriča šta mu se desilo, ovaj je rekao: "Nemoj ništa da mi pričaš, biće to sve u redu". Nakon toga, Ilić je odveden u CZ.

Navedeni iskaz nije izazvao nikakav komentar ili pitanje, ni sudskog veća, ni Specijalnog tužioca.

Drugi, medijski veoma propraćen slučaj je hapšenje tokom "Sablje" i dalje zadržavanje u pritvoru Milana Sarajlića. Branioci i porodica optuženog Sarajlića, tvrde da je neposredan uzrok Sarajlićevog lošeg zdravstvenog stanja zbog koga ne može da prati suđenje tortura, pretnje i ucene od strane policije koje je Sarajlić pretrpeo dok se nalazio u policijskom pritvoru u periodu od 19. marta do 11. aprila 2003. godine. Odbrana navodi da se u zapisniku o saslušanju Sarajlića u istrazi nalaze njegovi detaljni navodi o tome na koji način je mučen i prisiljavan na priznanje, ali da je sud propustio da o tome obavesti nadležno tužilaštvo i policiju. O kakvoj, eventualnoj torturi se radilo, javnost je za sada upoznata samo preko izjava koje je davala Sarajlićeva supruga. U intervjuu listu "Novosti" od 18. avgusta 2003. godine, ona najpre navodi da je njenom suprugu 25 dana bio onemogućen bilo kakav kontakt sa advokatima ili porodicom i da je od dana hapšenja do sada oslabio 40 kilograma. Između ostalog ona navodi da je nakon što je odveden u SUP gde je saslušavan pre podne, "uveče, o strane nekih ljudi sa fantomkama na glavi stavljen u neki auto sa najlon kesom na glavi i selotejpom oko vrata, i da je odvezen, po svemu sudeći, na Avalu, gde su mu iz praznog oružja pucali pored glave". "Nisu mu

dali da spava pet dana i pet noći, a sve vreme su tražili da prizna ko prima mito u pravosuđu, da cinkari kolege, ali on ni reč nije rekao i zato se tortura produžavala. Pokušali su psihički da ga slome. Slagali su Milana (Sarajlića) da su mu stariju ćerku oveli kriminalci, da su je odveli u Mađarsku i da će je odatle vratiti u sanduku. Rekli su mu i da su mu uhapsili oca, ženu i mlađu ćerku. Poverovao je sve to, zato što su ga uverili da mu je otac uhapšen, a oca su mu zaista uhapsili 19. marta".

Od kakvog će značaja za tok i ishod suđenja Milanu Sarajliću biti tvrdnje o njegovom eventualnom mučenju i posledicama koje je proizvelo, videće se tek kada suđenje konačno započne. U međuvremenu, pretres zakazan za 5. septembar i 9. oktobar 2003. su odloženi, jer je postupajući sudija Krstajić uvažio zahtev advokata Željka Marovića i porodice Sarajlić i naredio neuropsihijatrijsko veštačenje optuženog. Tim sastavljen o trojice nezavisnih eksperata obavio je neuropsihijatrijsko veštačenje i konstatovao da Sarajlić pati od "privremenog duševnog poremećaja" i da još uvek nije u stanju da prati suđenje. Nakon veštačenja, Sarajlić je posle 8 meseci provedenih u pritvoru pušten na slobodu.

Reagujući na ovakve, kao i optužbe *Amnesty International* i *Institute for War and Peace Reporting (IWPR)* povodom više prijavljenih slučajeva torture od strane policije tokom operacije "Sablja", MUP je 10. septembra 2003. godine održao konferenciju za štampu na kojoj su govorili pomoćnik ministra, načelnik Resora javne bezbednosti general-pukovnik Sreten Lukić (optužen pred Haškim tribunalom), generalni inspektor Resora javne bezbednosti, pukovnik Srbslav Randelović i portparol Ministarstva, pukovnik Vladan Čolić. Na konferenciji je rečeno da "prvi rezultati provere navoda o torturi i zlostavljanju pojedinih lica tokom akcije "Sablja", koju su sproveli pripadnici Službe generalnog inspektora, demantuju iznetu tvrdnju da je zamenik republičkog javnog tužioca gospodin Milan Sarajlić bio podvrgnut policijskoj torturi. To je, po rečima generalnog inspektora, pukovnika Srbslava Randelovića, potvrdio i forenzički pregled, "kojim nisu konstatovane telesne povrede. Provere su obavljene profesionalno i krajnje nepristrasno, uz učešće stručnjaka forenzičke medicine".

Pomoćnik ministra, načelnik Resora javne bezbednosti general-pukovnik Sreten Lukić je istakao da će se ispitati svi ostali navodi iz izveštaja *Amnesty International* i naglasio da tortura nije metod rada policije. "Mora da se zna da je jedno tortura, a drugo sredstva prinude koja se, u skladu sa zakonom, primenjuju u situaciji kada lice pruža otpor prilikom hapšenja. Svi pojedinačni slučajevi prekoračenja ovlašćenja radnika Ministarstva se sankcionišu i predmet su disciplinskog i krivičnog postupka".

Iako je do sada od strane nekih NVO, advokata optuženih za organizovani kriminal ili pojedinaca koji tvrde da su preživeli torturu od strane policije tokom operacije "Sablja", podneto više krivičnih prijava protiv poimence naznačenih ili za sada nepoznatih lica pripadnika policije, javnost, kao ni podnosioci prijava nisu obavesteni šta se do sada po njima preduzelo.

Smatramo da je za utvrđivanje prave istine u ovim slučajevima, neophodno da se hitno sprovedu nepristrasne i detaljne istrage, kako u pravcu utvrđivanja krivične ili disciplinske odgovornosti izvršilaca i nalogodavaca iz redova policije za ovakvo postupanje, tako i cilju onemogućavanja zloupotrebe optužbi za torturu ili iznudu iskaza od strane optuženih i njihovih branilaca na suđenjima za organizovani kriminal.

Takođe, od jednakog značaja je sprovođenje ovakvih istraga i u slučajevima optužbi za torturu¹⁸ tj. za zlostavljanje u službi, iznudu iskaza ili zloupotrebu službenih ovlašćenja policajaca u slučajevima koji nemaju veze sa organizovanim kriminalom. Kao i ranijih godina, još uvek je prisutan trend pasivnosti tužilaštva u ovakvim postupcima reagovanja policije na prijavu protiv njenog pripadnika kontra prijavom protiv žrtve za "ometanje službenog lica u vršenju dužnosti", kao i dalje nedovoljna aktivnost suda i često preblaga kaznena politika, ako se posle maratonskih postupaka uopšte dođe do osuđujuće presude.

Ratifikacijom Evropske konvencije i Konvencije protiv torture, potpisivanjem Opcionog protokola pri Konvenciji protiv torture UN septembra 2003. godine, usvajanjem Uputstva o policijskoj etici i načinu obavljanja policije 15. aprila 2003, osnivanjem Službe Generalnog inspektora juna 2003. godine kao organa unutrašnje kontrole policije, usvajanjem dokumenta *Vizije za reformu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije* marta 2003., i nadamo se skorim donošenjem novog Zakona o policiji koji će biti u skladu sa međunarodnim standardima, postavljene su dobre normativne osnove za unapređenje stanja u ovoj oblasti.

Uspješnost implementacije ovih normi u praksi najviše će zavisti od političke volje buduće vlasti da policiju ustroji prvenstveno kao servis građana, a ne kao instrument državne sile.

Saradnja sa Haškim tribunalom i suđenja za ratne zločine

Jedna od pozitivnih posledica uvođenja vanrednog stanja bila je primetna promena odnosa vlasti prema Haškom tribunalu u pravcu bolje saradnje od strane SCG.

Među razlozima za ovakvu promenu, jedan od značajnijih je bio i postavljenje Borisa Tadića (potpredsednika Demokratske stranke) na mesto ministra odbrane SCG, februara 2003. godine. Vojska je godinama bila jedna od najvećih prepreka u saradnji sa Tribunalom, jer je na sve zahteve iz Haga odgovarala saopštenjima i izjavama da ne čuva nijednog haškog optuženika, niti ima informacije o tome gde se oni nalaze. Donošenje Naredbe Ministarstva odbrane SCG prema kojoj su, ukoliko naiđu na "optužene koji se nađu u

¹⁸ U pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije još uvek ne postoji krivično delo torture kao posebno krivično delo.

vojnom objektu, vojnom vozilu, vojnom vazduhoplovu ili bojnomo brodu, profesionalni vojnici i ostala vojna lica dužna da postupe po pravilima službe i da ih privedu do komande najbliže jedinice ili vojne ustanove, gde se ta lica zadržavaju do predaje organima MUP-a", predstavlja potez koji je trebao da znači bar formalni početak prekida sa starom praksom nesaradnje ili opstrukcije saradnje sa Tribunalom. Vrhovni Savet odbrane istovremeno je ukinuo i "stepen tajnosti sa dela traženih dokumenata, radi dostavljanja Haškom tribunalu", ali je on ukinut i sa nekih dokumenata koje potražuje Nacionalni savet za saradnju sa Haškim tribunalom.

Od značaja za bolju saradnju bila je i izmena Zakona o saradnji SRJ sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Kada je Zakon konačno donet 11. aprila 2002, ostala je problematična njegova odredba čl. 39. Ovaj član je predviđao da se odredbe ovog zakona o ustupanju i predaji Tribunalu primenjuju samo na lica protiv kojih je optužnica podignuta pre stupanja na snagu ovog zakona, dok će za buduće optužnice biti nadležni domaći sudovi. Izmenama ovoga Zakona od 15. aprila 2003. godine, između ostalog, izbrisan je ovaj član čime je uspostavljena puna jurisdikcija Haškog tribunala, bez diranja u pravo domaćih sudova tj. tužilaštva da krivičnopravno gone lica osumnjičena za ratne zločine koji se ne nalaze na optužnicama Tribunala. Značajna je i izmena čl. 11, kojom se umesto dosadašnje mogućnosti da se samo svedoci oslobode od dužnosti čuvanja državne, vojne i službene tajne, sada ta mogućnost predvidela i za osumnjičene.

Nažalost, nekoliko meseci nakon ukidanja vanrednog stanja i postepene konsolidacije i kontraudara "patriotskog bloka", saradnja sa Tribunalom u delu koji se odnosi na predaju lica optuženih pred Tribunalom i dostavljanje tražene dokumentacije je gotovo obustavljena. Od ukupno devet optuženika koji su Haškom tribunalu izručeni (5), ili su se sami predali (4), njih sedam je predato u prvih šest meseci 2003. godine, dok je u drugih šest meseci samo jedan uhapšen i izručen, a drugi se sam predao.

Kao jedan od ključnih problema i osnovna prepreka za ulazak Srbije i Crne Gore u *Partnerstvo za mir* i druge evro-atlantske integracije, više puta je ponovljen zahtev međunarodne zajednice za predaju Ratka Mladića, generala vojske Republike Srpske. Ukoliko general Mladić, za koga tužilaštvo Haškog tribunala tvrdi da se nalazi na teritoriji Srbije, ne bude uskoro predat Tribunalu, može se pretpostaviti da SCG neće skoro biti primljena u *Partnerstvo za mir*, kao i to da će se ponovo aktualizovati pitanje obustave finansijske pomoći državi od strane SAD. Situacija je dodatno otežana nedavnim podizanjem/objavlivanjem haških optužnica protiv generala VJ Nebojše Pavkovića i Vladimira Lazarevića i policijskih generala Sretena Lukića i Vlastimira Đorđevića, optuženih za ratne zločine počinje na Kosovu 1999. godine. Stav zvaničnika ali i šire javnosti ukazuju da će i oko ovih izručenja biti velikih problema, posebno kada se imaju u vidu odluke nekih političkih stranaka da se kao nosioci stranačkih izbornih

lista za parlamentarne izbore održane 28. decembra 2003. godine, pojave spomeniti Nebojša Pavković (zajednička lista Socijalistička narodna stranka-Narodni blok), Slobodan Milošević (lista Socijalističke partije Srbije), Vojislav Šešelj (lista Srpske radikalne stranke), dok se kao počasni kandidat za poslanika stranke Liberala Srbije našao general Sreten Lukić. Ako se tome dodaju rezultati ovih izbora, prema kojima su dve stranke sa izrazito antihaškim (Srpska radikalna stranka) i nešto manje izrazito antihaškim stavom (Demokratska stranka Srbije), osvojile najveći broj glasova glasača, realno je očekivati da će u narednoj godini prevladati negativan stav prema Haškom tribunalu koji će rezultirati još slabijom saradnjom.

Osim problema u vezi sa sadašnjom i budućom saradnjom SCG sa Haškim tribunalom, od podjednakog značaja je i pitanje suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima. Ovaj problem dobija na značaju donošenjem odluke Saveta bezbednosti br. 1508 od 28. avgusta 2003. godine, kojom se Haški tribunal obavezuje da sprovede strategiju okončanja rada tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Prema toj strategiji, Haški tribunal će prestati sa istragama 2004. godine, a sa suđenjima 2008. godine. Preostali predmeti biće predati nacionalnim sudovima u BiH, Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori.

Prvi ozbiljan korak koji je u Srbiji preduzet povodom pripreme za ovakva suđenja bilo je usvajanje Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, 1. jula 2003. godine. Usvajanju Zakona prethodila je polujavna rasprava o predlogu Zakona u organizaciji OEBS na kojoj su osim eksperata navedene organizacije, učestvovali predstavnici Ministarstva pravde Rep. Srbije, strani eksperti i predstavnici nekoliko domaćih NVO koje se bave ovom tematikom. Iako je jasno ukazano na nedostatke Zakona uz predloge za vrlo konkretne izmene i dopune, najveći broj predloga nije usvojen.

Zakon se primenjuje radi otkrivanja i krivičnog gonjenja učinilaca krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava (glava XVI Osnovnog krivičnog zakonika), ali i krivičnih dela predviđenih čl. 5. Statuta Haškog tribunala (zločin protiv čovečnosti). Nadležnost državnih organa za vođenje ovih postupaka, prostire se na celu teritoriju bivše SFRJ, bez obzira na državljanstvo učinioca ili žrtve.

Generalno, Zakon predstavlja samo jedan organizacioni, često nedovoljno jasan propis koji se bavi osnivanjem Tužilaštva za ratne zločine, službe za otkrivanje ratnih zločina, nadležnošću i organizacijom nadležnih sudova i posebnom pritvorskom jedinicom. Usvajanje ovog zakona svakako predstavlja pozitivan pomak u zakonskom regulisanju ove materije, ali pitanja koja su od krucijalnog značaja za procesuiranje ratnih zločina i dalje su ostala netaknuta ili nedovoljno razjašnjenja. Osnovni problemi koji se postavljaju pred zakonodavnu ali i sudsku vlast tiču se: retroaktivnog važenja zakona; domašaja nadležnosti ovog suda u odnosu na Haški tribunal i nacionalne sudove drugih država sa teritorije bivše SFRJ; primenjivosti sudske prakse Haškog tribunala i

saradnja sa Tribunalom; nepostojanja krivičnog dela zločina protiv čovečnosti u našem zakonodavstvu i pravna nemogućnost da se ono direktno preuzme iz člana 5. Statuta haškog tribunala; nepostojanja instituta komandne odgovornosti i zaštite svedoka na način ili slično kako je to definisano Statutom Tribunala; pravila postupka, izvođenja dokaza, žalbenog postupka itd.

Bez hitnog i temeljnog razrešenja ovih prethodnih pitanja, osnovni cilj ovog Zakona, otkrivanje i krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela ratnih zločina biće samo u manjoj meri postignut.

Nakon usvajanja Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina 1. jula 2003. godine, drugi korak koji je učinjen na implementaciji ovog zakona je bio izbor tužioca za ratne zločine. Na sednici održanoj 22. jula 2003. godine Skupština Republike Srbije je na ovu funkciju izabrala Vladimira Vukčevića, do tada zamenika Republičkog javnog tužioca. U toku je konstituisanje posebne službe za otkrivanje ratnih zločina, sudskih veća i odeljenja pri Okružnom sudu u Beogradu koja će se baviti samo ovim zločinima.

S obzirom na dinamiku obrazovanja ovih tela, bilo je izvesno da prva suđenja po novom zakonu neće početi pre 2004. godine. Suđenja za ratne zločine koje su već započeta (slučaj Sjeverin, suđenje Saši Cvjetanu za zločin u Podujevu i dr.), biće završena po redovnoj sudskoj proceduri, jer se prema odredbama novog Zakona, on primenjuje samo na postupke u kojima optužnica još uvek nije stupila na pravnu snagu.

Prvi slučajevi koje će procesuirati Specijalni sud za ratne zločine su Ovcara (masovna ubistva pripadnika hrvatske nacionalnosti kod Vukovara 1991. godine za koja su pred Haškim tribunalom već optužena tri oficira bivše JNA) i masovne grobnice Pretrovo Selo, Batajnica i druge, u kojima su tokom 2001. i 2002. godine pronađena tela Albanaca ubijenih od strane srpskih snaga na Kosovu tokom intervencije NATO 1999. godine.

Viđenje osposobljenosti i spremnosti domaćeg pravosuđa da sudi za ratne zločine dijametralno se razlikuje u zavisnosti od položaja i motiva onih koji govore o tome. Na okruglom stolu održanom 12. novembra 2003. godine na temu "Ratni zločini pred domaćim sudovima, praćenje suđenja za ratne zločine i podrška domaćim sudovima za njihovo sprovođenje", ministri kao predstavnici vlada imali su sasvim različito viđenje od viđenja predstavnika pravosuđa kao eksperata. Ministar spoljnih poslova SCG Goran Svilanović, izrazio je uverenje "da su domaći sudovi organizaciono, tehnički, profesionalno, a i sa stanovišta zakonodavstva u stanju da preuzmu ovaj teški zadatak". Ministar pravde u Republici Srbiji Vladan Batić ne samo da se složio sa ovom konstatacijom, već je dan nakon *Okruglog stola*, prilikom postavljanja kamena temeljca Istražnog odeljenja Okružnog i Opštinskog zatvora suda u Nišu izjavio: "Mi smo i sa pozicije krivičnog materijalnog i procesnog prava, organizaciono i institucionalno, kadrovski i bezbednosno, tehnički i tehnološki, a ako hoćete i medijski, stvorili apsolutno sve uslove za validno suđenje za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i međunarodnog prava pred našim

pravosuđem. To odgovorno tvrdim, bolje i kvalitetnije nego u Haškom tribunalu"¹⁹. S druge strane, Omer Hadžomerović, iz Društva sudija Srbije smatra da se olako zahteva od Haškog tribunala da nam prepusti neka ili sva suđenja, jer sudovi imaju potencijal, ali ne i konkretnu sposobnost da sude za ratne zločine". Predstavnicima pravosuđa, osim što su kao jedan od osnovnih problema izrazili nedostatak iskrene političke volje za procesuiranje ratnih zločina, izneli su i niz materijalno-procesnih nedostataka sa kojima se suočava pravosuđe. Osim onih koji su već ranije izneti u ovom tekstu, sudije i tužioci ukazuju na loše zakonsko rešenje po kome se Specijalna policijska jedinica za otkrivanje ratnih zločina nalazi u sastavu MUP, a ne pod direktnom ingerencijom Specijalnog tužioca, što može stvoriti problem u situaciji kada se neki od izvršioca ratnih zločina nalaze ili su se nalazili u sastavu policije u vreme izvršenja krivičnih dela. Problem leži i u činjenici da se u Specijalnom sudu sada samo šest policajaca bavi problematikom ratnih zločina i to ne puno radno vreme jer imaju i druge obaveze.

Pored svih nedostataka domaćeg procesnog i materijalnog zakonodavstva u ovoj oblasti, suđenje u slučajevima Štrpci²⁰ i Sjeverin (procesuirani prema postojećim zakonima), pokazuju da suštinski problem ipak nisu zakoni, već i dalje veoma prisutna volja države da minimizira svoju odgovornost za učesće u zločinima počinjenim tokom ratova na teritoriji ex-Jugoslavije.

Optuženima Milanu Lukiću (u bekstvu), Oliveru Krsmanoviću-Orliću (u bekstvu), Dragutinu Dragičeviću-Bosancu i Đorđu Ševiću, optužnicom je stavljeno na teret da su kao pripadnici paravojne formacije "Osvetnici" kojom je komandovao Lukić, po prethodnom dogovoru, 22. oktobra 1992. godine u mestu Mioče kod Sjeverina, prinudno zaustavili autobus državnog preduzeća "Raketa" koji je saobraćao na liniji Priboj-Rudo, ušli i isti i legitimisali prisutne putnike. Nakon legitimisanja, optuženi su iz autobusa izveli 17 putnika bošnjačke nacionalnosti i naredili im da uđu u kamion kojim je upravljao Krsmanović. Otete ljudi prevezli su do Višegrada, ispred motela "Vilina vlas", gde su ih u prisustvu većeg broja građana pretresli i oteli im sve lične stvari. Zatim su ih uveli u hol motela i počeli da ih fizički zlostavljaju, a jedinu osobu ženskog pola Mevlidu Koldžić izdvojili iz grupe, da bi je posebno mučili. Optuženi su otete odveli do obale reke Drine, gde su ih prvo zlostavljali, a zatim poubijali hicima iz automatskog oružja, sa udaljenosti 3 do 5 metara. Tela su privukli do same reke, a Lukić i Dragičević su preživjele ubijali nožem i zatim bacali u reku. Optuženi su se teretili za krivično delo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. KZ SRJ.

Iako je, u toku postupka nedvosmisleno utvrđena odgovornost optuženih Lukića, Krsmanovića, Dragičevića i Ševića kao neposrednih izvršioca

¹⁹ "Blic", 13. novembar 2003.

²⁰ Videti godišnji izveštaj za 2002: *Ljudska prava u senci nacionalizma. Srbija 2002*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003.

ovog zločina (za šta su im izrečene i pravično odmerene kazne od po 20, odnosno 15 godina zatvora za Ševića), postupajuće veće je odbilo da raspravlja i rasvetli sve okolnosti i motive pod kojima je došlo do izvršenja zločina. Gotovo svi predlozi zastupnika oštećenih da se izvedu dokazi koji su išli u pravcu utvrđivanja činjenice da je ovaj zločin bio deo "strateške operacije srpske vojske radi stvaranja uslova za razmenu zarobljenika i mrtvih", koja je organizovana i naređena od strane državnih i vrhovnih vojnih struktura SR Jugoslavije i Republike Srpske, a ne voluntaristički akt neke "naoružane grupe", bili su odbijeni.

Ono što posebno zabrinjava je postupanje javnog tužioca Vladimira Vukčevića u ovom postupku (nedavno izabranog za Tužioca za ratne zločine). Tužilac Vukčević, koji, ne samo da je nakon završetka dokaznog postupka izmenio optužnicu tako što je precizirao da optuženi nisu bili pripadnici paravojne formacije Republike Srpske, već "naoružane grupe", već se i tokom celog postupka protivio izvođenju dokaza koji bi ukazali na odgovornost nalogodavaca i organizatora ovog zločina. Ovakvim postupanjem je, s jedne strane, na direktan način pokazana tendencija da se ovaj slučaj ne rasvetli u potpunosti, dok se, s druge strane na indirektan način sprečilo iniciranje novih krivičnih postupaka protiv saučesnika u ovom zločinu.

Ipak, zabeleženi su i neki pozitivni pomaci, posmatrano s aspekta pravičnog suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima. U postupku koji se pred Okružnim sudom u Beogradu po optužnici podignutoj još 5. aprila 2002. godine vodi protiv Saše Cvjetana (u pritvoru) i Dejana Demirovića (u bekstvu), optuženih da su 28. marta 1999. godine u Podujevu kao pripadnici jedinice "Škorpion" u sastavu rezervnog sastava policije ubili i ranili više civila albanske nacionalnosti, na glavnom pretresu u svojstvu svedoka saslušane su osobe albanske nacionalnosti. Do tada, nijedno lice albanske nacionalnosti nikada nije pozvano da pred domaćim sudom svedoči o ratnim zločinima počinjenim na Kosovu od strane Srba. Radi se o svedočenju preživelih članova porodice Bogujevci koji su bili očevici i žrtve zločina počinjenog u Podujevu. Takođe, za razliku od dosadašnjeg toka procesa u kojem su se kao svedoci uglavnom pojavljivali bivši pripadnici jedinice "Škorpion" koji su listom davali izjave u korist optuženog, konačno je saslušan svedok Goran Stoparić (takođe pripadnik ove jedinice) koji je dao drugačiju izjavu, pri tome optužujući još nekoliko pripadnika ove jedinice za saučesće u istom zločinu.

Stoparić je 10. decembra 2003. izjavio da je Saša Cvjetan zajedno sa još petoricom pripadnika jedinice bio u pratnji 19 albanskih civila pre njihovog ubistva, kao i da su svi oni posle samo jednog minuta, koliko je trajalo streljanje, promenili okvire na automatskim puškama. Na pitanje suda zašto je ranije, pred istražnim sudijom dao drugačiji iskaz tj. iskaz kojim ne tereti optuženog, Stoparić je odgovorio da ga je tako savetovao advokat odbrane. Inače, ovaj svedok svoj iskaz je trebalo da da dva dana ranije (8. decembra 2003.), ali je, po njegovim rečima do odlaganja došlo, zato što mu se pred suđenje, u hodniku suda obratio komandant "Škorpiona" Slobodan Medić (inače brat

jednog od "Škorpiona" koje Stoparić optužuje za saučesništvo) rečima: "Guljo (brat Medića) će umreti za dva dana ako bude otišao u zatvor, jer je inače bolestan. Odradi još to za mene, pa ću ti se odužiti". Pri tome, S. Medić mu je ukazao i na "drastične posledice ovakvog svedočenja i prednosti onakvog svedočenja", što ga je u tom trenutku uplašilo. Na pitanje sudije, kakve su to posledice, Stoparić je odgovorio: "Pa, nije rekao da će me ubiti, ali ne mora on sve da kaže"²¹. Nakon izjave Stoparića da je "sada označen kao izdajica Srba, da mu je stavljena meta na leđa i da se plaši za svoj život", dodeljena mu je specijalna policijska zaštita.

U nastavku suđenja, videće se da li će tužilaštvo pokrenuti istragu protiv pripadnika "Škorpiona" za koje Stoparić kaže da su saučesnici, kao i da li će protiv Medića biti pokrenuta istraga zbog krivičnog dela prinude izvršenog pretnjom na svedoka.

Drugi pozitivan pomak je odluka Vrhovnog vojnog suda od 5. jula 2003. godine, kojom su preinačene tj. uvećane, neprimereno i sramno niske prvostepene kazne izrečene četvorici vojnika VJ za krivično delo ratnog zločina. Presudom Vojnog suda u Nišu od 11. oktobra 2002. godine, potpukovnik bezbednosti VJ Zlatan Mančić, kapetan VJ Rade Radojević i vojnici Danil Tešić i Mišel Seregi, za delo ratni zločini protiv civilnog stanovništva, oglaseni su krivim i Mančiću je izrečena kazna od sedam, Radojeviću kazna od pet, Tešiću kazna od četiri i Sergeju kazna od tri godine zatvora. Presudom je utvrđeno da je potpukovnik Mančić početkom aprila 1999. godine u selu Kušnin kod Prizrena naredio vojniku Tešiću da sa još jednim vojnikom strelja dvojicu Albanaca. Istom prilikom naredio je kapetanu Radojeviću da za to odredi i drugog vojnika, te je ovaj naredio vojniku Sergeju da sa Tešićem strelja dvojicu Albanaca, što su oni i učinili, nakon čega su zapalili tela ubijenih da bi prikrili tragove zločina. Odlučujući po žalbi tužioca, Vrhovni vojni sud je preinačio prvostepenu odluku tako što je Mančiću izrekao kaznu od 14 godina, Radojeviću od 9 godina, Tešiću od 7 godina, a Sergeju od 5 godina zatvora, čime je, bar visinom izrečene kazne zadovoljena pravda.

Prvo suđenje pred Specijalnim sudom za ratne zločine koje se očekuje u martu 2004. godine, započeće u najnepovoljnijim političkim i društvenim okolnostima koje već sada karakteriše negativan ili ignorantski stav medija prema ovim suđenjima i većinski prihvaćen stav građana da se ona sprovode na zahtev međunarodne zajednice da bi se Srbi prikazali kao ratni zločinci.

Predstojeća suđenja, pored suđenja za organizovani kriminal biće najozbiljniji test srpskog pravosuđa da u ovakvim okolnostima pokaže svoju nezavisnost, profesionalnost i spremnost da ove postupke sprovede po pravilima struke i da ne podleđe svim medijskim i političkim pritiscima.

²¹ "Novosti", 11. decembar 2003.

Vojno pravosuđe u pravnoj praznini

Nedavna zaplena knjige "Vojna tajna" autora Vladana Vlajkovića u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji od strane predstavnika vojnih pravosudnih organa²² ponovo je aktuelizovala otvoreno pitanje uloge vojske u društvu. "Afera" Perišić, problem 12.000 ljudi u Crnoj Gori, koji se krivično gone zato što se nisu odazvali mobilizaciji i, verovatno, još mnogo slučajeva o kojima javnost nije ni obavestena ukazuju da je vojska i dalje dominantna politička snaga u zemlji. Otuda već duže vreme formalnopravno nepostojeće vojno pravosuđe ne samo da bez smetnji funkcioniše u praksi, nego i ilustruje nameru najviših vojnih struktura da se ne odreknu stečene političke moći. Umesto ka civilnoj kontroli oružanih snaga, Srbija se, sudeći po razvoju događaja, ubrzano kreće ka većoj vojnoj "kontroli" civilnog društva.

Odredbom čl. 66. Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora od 4. februara 2003. godine, "nadležnosti vojnih sudova, tužilaštva i pravobranilaštva prenose se na organe država članica, u skladu sa zakonom". Prema odredbi čl. 24. Zakona o sprovođenju Ustavne povelje²³, "vojni pravosudni organi nastavljaju rad do donošenja zakona iz čl. 66. Ustavne povelje", a zakon iz stava 1. istog člana "donosi se u roku od šest meseci od dana stupanja na snagu Ustavne povelje". Time su nadležnosti vojnih sudova i tužilaštava prenete na republičke pravosudne organe i normativno je uspostavljen čist sistem civilne sudske vlasti. Usvajanjem ovih odredbi, kao i odredbi koji se tiču stavljanja vojske pod civilnu kontrolu ispunjen je jedan od uslova međunarodne zajednice za dalje uključjenje SCG u relevantne međunarodne organizacije, prvenstveno Savet Evrope.

Iako su neke druge države-članice Saveta Evrope u svojim pravnim sistemima zadržale različite oblike vojnog pravosuđa, na njegovom ukidanju u SCG insistiralo se iz dva razloga. Prvo, zbog učešća i uloge Vojske Jugoslavije (VJ) u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije. Kao integralni deo te vojske, vojno pravosuđe je sve do 2002. godine ispoljavalo vrhunsku pasivnost prema procesiranju ratnih zločina počinjenih od strane pripadnika VJ i paravojnih formacija pod njenom kontrolom. Drugo, zato što vojno pravosuđe nije nezavisno i nepristrasno, u smislu odredbi čl. 6, stav 1. Evropske konvencije o ljudskim pravima, i čl. 14, stav 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (MPGPP). Naime, prema Zakonu o vojnim sudovima²⁴, sudijska funkcija nije izborna. "Predsednike, sudije vojnog suda i sudije porotnike prvog stepena postavlja Predsednik Republike, na predlog saveznog ministra za odbranu" (čl. 26). Odlukom Saveznog ustavnog suda (IU br.- 45/95 od 21. decembra 1995) taj član je ocenjen kao nesaglasan sa Ustavom SRJ. Zakon

²² Predstavnici vojnog pravosuđa i vojne policije privremeno su zaplenili knjige iz kancelarije Helsinškog odbora 26. marta 2004. godine.

²³ Od istog datuma.

²⁴ Usvojen 1995 godine, izmenjen 1999. i 2002. godine.

takođe predviđa da za predsednike sudova i sudije vojnih sudova važe isti propisi "kojima su uređeni odnosi u službi i prava, dužnosti i odgovornosti vojnih lica, ako ovim zakonom nije drukčije propisano" (čl. 27), što u suštinskim pitanjima nije slučaj. Dalje, prema čl. 37, stav 1, sudija vojnog suda "može biti razrešen dužnosti, ako je aktom nadležnog organa smanjen broj sudija u vojnom sudu", što dovodi u pitanje jedno od osnovnih načela nezavisnog sudstva – stalnost sudijske funkcije. Problematičan je i postupak raspoređivanja sudija. Naime, "Odlukom nadležnog organa Saveznog ministarstva odbrane određuje se tzv. formacijska raspodela u vojnim sudovima. Ovo praktično znači da se propisuje koliko će oficira određenog čina raditi u vojnim sudovima. To dalje znači da ukoliko oficir-sudija želi da napreduje u činu a po propisanoj 'formaciji' upražnjenih mesta u višem činu nema, biće prinuđen da napusti sud i ode u neku drugu vojnu ustanovu. Osim toga, kod privremenog upućivanja na rad u drugi sud ne traži se pristanak, odnosno saglasnost sudije (čl. 40), kao što je to predviđeno u ostalim zakonima o sudijama"²⁵. Navedene odredbe su u suprotnosti sa Osnovnim principima o nezavisnosti sudstva²⁶, kao i sa Opštim komentarom br. 13. Komiteta za ljudska prava UN²⁷, u vezi sa čl. 14. MPGPP (odnosi se na jednakost pred sudovima i pravo na pravično suđenje i javnu raspravu pred nezavisnim sudom ustanovljenim zakonom). U stavu 5. ovog Komentara navodi se, između ostalog, "da države-članice treba da tačno navedu relevantne ustavne i zakonske tekstove na osnovu kojih se ustanovljavaju sudovi i obezbeđuje njihova nezavisnost, samostalnost i kompetentnost, posebno u pogledu načina na koji se sudije postavljaju, kvalifikacija koje treba da poseduju, dužine trajanja njihovog mandata, uslova za napredovanje, premeštaja na druge dužnosti i prestanka funkcija, i stvarne nezavisnosti sudske od izvršne i zakonodavne vlasti"²⁸. Ratifikovanjem MPGPP i Evropske konvencije o ljudskim pravima, te shodno odredbama čl. 7. i 17. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i slobodama²⁹, SCG se obavezala da legislativno i u praksi poštuje sva načela koja su njima proklamovana. Činjenica da odredbe čl. 66. Ustavne povelje i čl. 24. zakona za njeno sprovođenje ni posle sedam meseci od isteka zakonskog roka (4. avgust 2003. godine) nisu dalje normativno niti praktično utemeljene, ukazuje na flagrantno kršenje principa vladavine prava i ignorantski odnos prema poštovanju osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Prvo, stvaranjem ovakve pravne praznine, vojnom pravosuđu je omogućeno da bez pravog osnova i protivno Ustavnoj povelji i međunarodno

²⁵ "Ljudska prava u Jugoslaviji 2001", str. 89, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.

²⁶ Osnovni principi o nezavisnosti sudstva usvojeni su na Sedmom kongresu UN o sprečavanju zločina i tretmanu počinitelaca krivičnih dela, odobreni na Generalnoj skupštini UN 1985. godine.

²⁷ Usvojen 13. aprila 1984. godine.

²⁸ Videti slučajeve Evropskog suda za ljudska prava, *Moriss vs. Velika Britanija*, *Sahiner vs. Turska* i *Incal vs. Turska*.

²⁹ Usvojena 28. februara 2003. godine od strane Savezne skupštine SCG.

prihvaćenim obavezama, nastavi svoje nelegalno funkcionisanje do neodređenog datuma³⁰, što se u kontekstu političke situacije u zemlji može oceniti kao nameran "propust". Tome u prilog govori i podatak da zbog toga što nisu stvoreni potrebni uslovi za sprovođenje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova Republike Srbije, kojim je bilo predviđeno uvođenje novih vrsta civilnih sudova i prenošenje nadležnosti sa starih na nove sudove, sprovođenje tog zakona je četiri puta odlagano u poslednje dve godine, i to tri puta od strane Narodne skupštine Republike Srbije i jednom iznuđeno od strane Ustavnog suda Srbije. S druge strane, na istovrstan problem u vezi sa vojnim pravosuđem, niko nije našao shodnim da reaguje. Iako je donošenje ovakve odluke na nivou državne zajednice SCG u nadležnosti Suda Srbije i Crne Gore (koji još ne funkcionise jer sudije nisu izabrane), iz razloga pravne sigurnosti morao je reagovati Ustavni sud Srbije s obzirom da je članom 66. Ustavne povelje nadležnost vojnih sudova, tužilaštva i pravobranilaštva preneti na organe država-članica. Kako je Ustavni sud Srbije, zbog blokade rada Narodne skupštine Republike Srbije, u čijoj je to inače nadležnosti, svojevrsnom pravnom ekvilibristikom ustanovio svoju nadležnost u vezi sa pomenutim problemom reorganizacije civilnih sudova u cilju "ostvarivanja Ustavom utvrđene funkcije suđenja i zaštite sloboda prava građana i otklanjanja posledica koje se naknadnim radom sudova ne mogu otkloniti"... i doneo odluku koja je obrazložena "...zaštitom ustavnosti i zakonitosti, načela vladavine prava i pravne sigurnosti"³¹, zaključujemo da za Ustavni sud Srbije postojanje vojnog pravosuđa bez pravog osnova, ne narušava citirana načela.

Drugo, informacija da je na nekoliko sastanaka ministra odbrane i ministra pravde sa predstavnicima Vrhovnog vojnog suda "dogovoreno da vojno pravosuđe treba i dalje da opstane"³², ukazuje da se neformalnim vojnopoličkim konsenzusom najviših organa države tendenciozno održava stanje pravne nesigurnosti i ne-prava.

Helsinški odbor insistira da najviši državni organi i njihovi predstavnici, umesto čestog deklarativnog pozivanja na legalitet, vladavinu prava i pravnu državu, pod hitno preduzmu mere u cilju ispunjenja svih međunarodno preuzetih obaveza i implementacije domaćeg zakonodavstva, posebno kada se radi o donošenju "daljih mera za trenutani prenos slučajeva koji se vode pred vojnim sudovima na civilne sudove republika"³³.

³⁰ U intervjuu datom u emisiji "Katarza" Radija B 92, pukovnik Nikola Petković, vrhovni vojni tužilac, je na temu prestanka rada vojnog pravosuđa, između ostalog, izjavio: "Mi hapsimo, znači postojimo". Izvor: vesti B92, 22. novembar 2003. godine.

³¹ Videti odluku Ustavnog suda Srbije IU br. 480/2003, od 29. decembra 2003. godine.

³² Intervju predsednika Vrhovnog vojnog suda pukovnika Milorada Vukosava, list "Vojska" od 21. avgusta 2003. godine, str. 9 i pomenuti intervju pukovnika Nikole Petkovića.

³³ Treći kvartalni izveštaj (novembar 2003–februar 2004) Generalnog sekretara Saveta Evrope, objavljen 16. februara 2004. godine u vezi sa: "Poštovanje dužnosti i obaveza u okviru implementacije Programa saradnje po prijemu u članstvo Saveta Evrope", I deo. A.4. str.3.

Zatvori

Projekat Helsinškog odbora "Monitoring zatvora u Srbiji", nastavljen je i u 2003. godini. Tim Helsinškog odbora obišao je 13 ustanova u kojima se izvršavaju zavodske sankcije od ukupno 28 (17 su okružni zatvori), koliko ih ima na teritoriji Srbije bez Kosova.

Prema podacima Ministarstva pravde Republike Srbije od 20. novembra 2003. godine, u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u pritvoru se nalazi 2057 osoba; na izdržavanju kazne zatvora 5686 osoba; na izdržavanju prekršajne kazne 215 osoba; i 96 maloletnika na izdržavanju kazne.

Prikupljanje i analizu podataka od značaja za oblast izvršenja krivičnih sankcija, Helsinški odbor počeo je proučavanjem relevantne pravne regulative u ovoj oblasti.

Stupanje na snagu, tada novog Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS) 1. oktobra 1998. godine i Uredbe o osnivanju zavoda za izvršenje krivičnih sankcija 23. maja 1998. godine, predstavljali su značajne korake u reformi i modernizaciji sistema za izvršenje krivičnih sankcija u našoj zemlji, kao i njegovog usklađivanja sa relevantnim međunarodnim zakonskim aktima. Međutim, ni 5 godina nakon usvajanja ovih akata brojne odredbe "novog" ZIKS i Uredbe još uvek nisu oživotvorene u praksi. I ne samo to već, nekada moderan zakon posmatran u kontekstu imperativnog zahteva za usklađivanjem našeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima i u ovoj oblasti, sada se pokazuje kao zastareo i neusklađen. U tom smislu, analiza sistema za izvršenje institucionalnih krivičnih sankcija u našoj zemlji i komparacija sa sistemima drugih zemalja koja bi se isključivo zasnivala na proučavanju relevantnih zakonskih propisa, predstavljala bi fikciju koja ne odlikava pravo stanje stvari.

Opisana situacija u mnogome je otežala naš rad. Umesto da fokus monitoringa usmerimo na otkrivanje "sitnijih" nedoslednosti u sprovođenju institucionalnih sankcija i premišljanje o mogućnostima njihovog prevazilaženja, suočili smo se sa nepostojanjem jedinstvene strategije, precizno koncipiranog sistema i jasno definisane mreže ustanova. U datoj situaciji, gde nisu ispoštovane najosnovnije zakonske odredbe (npr. odredbe o vrstama ustanova, klasifikaciji i sl.), bilo je nemoguće baviti se proverom generalnih teorijskih postavki na kojima bi trebalo da počiva ceo sistem, niti sagledavanjem njihovih praktičnih implikacija. Umesto toga, veliki deo našeg rada sastojao se u otkrivanju i razmatranju značajnih odstupanja u odnosu na ZIKS i međunarodne standarde.

Bez mogućnosti da u uvom izveštaju dajemo pojedinačnu analizu svake od posećenih ustanova, ograničićemo se samo na prezentaciju generalnih zaključaka i preporuka koje se odnose na sve ustanove, posmatrano prvenstveno s aspekta zaštite osnovnih ljudskih prava zatvorenih ili pritvorenih lica.

Kako bismo obezbedili sistematičnost i preglednost, zaključke i preporuke smo, prema sadržaju, razvrstali na 6 oblasti (kvalitet i uslovi života; bezbednost; resocijalizacija; kontakti sa spoljnim svetom; zakonitost postupanja i osoblje ustanove), koje su posmatrane prilikom posete svakoj ustanovi.

1. Kvalitet života

Generalno, negativno ocenjujemo kvalitet života zatvorenika u ustanovama za izvršenje institucionalnih sankcija.

Ustanove za izvršenje institucionalnih krivičnih sankcija smeštene su u starim objektima, od kojih neki datiraju s početka prošlog veka. Osim toga, arhitektura ovih objekata jasno odražava napuštene koncepcije postupanja prema "prestupnicima" iz ranijih vremena, što je uglavnom nemoguće prevazići delimičnim adaptacijama. Samim tim, veličina, broj i raspored zgrada često su u izrazitom neskladu sa proklamovanim ciljevima ustanove. Pored navedenog, kvalitet života u ustanovama kompromitovan je dugogodišnjim neodržavanjem, slabom opremljenošću, kao i uništenjem delova ustanova u pobuni koja se desila novembra 2000. godine.

Posmatrano u celini, ovde je reč o ustanovama velikog kapaciteta. To se ne odnosi samo na velike KPZ gde je smešteno po 1000 zatvorenika, već i na ustanove za maloletnike gde boravi oko 200 štićenika. Popunjenost kapaciteta ustanove kreće se od 100 odsto (KPZ Sremska Mitrovica, KPZ Sombor) do 45 odsto (KPZ Požarevac, OZ Novi Sad). Ipak, bez obzira na čestu nepopunjenost kapaciteta ustanove, usled neadekvatnosti postojećih objekata i velikog broja zatvorenika, stiče se utisak prenaseljenosti. Tome u prilog govori i činjenica da u oko 1/3 ustanova nije zadovoljen ni zakonski minimum prostora po zatvoreniku.

Treba naglasiti, da je Ministarstvo pravde delom iz sopstvenih sredstava, a delom i iz donacija dosta učinilo na popravljaju postojećih uslova izgradnjom novih objekata, adaptiranjem i renoviranjem postojećih, ali objektivna vremešnost većine objekata i dalje negativno utiče na kvalitet života u ustanovi. Deo ispitivanih ustanova i dalje ima problema sa vodosnabdevanjem, sanitarnim prostorijama i grejanjem. Prostorije u kojima borave zatvorenici često su oronule i vlažne, dotrajalih zidova i podova. Spavaonice su zajedničke, a broj kreveta u spavonicama u nekim ustanovama ozbiljno ugrožava privatnost zatvorenika. Opremljenost spavaonica je minimalna (obično samo krevet i kaset za stvari), a inventar star i jedva funkcionalan.

Održavanje lične higijene zatvorenika u velikoj meri je kompromitovano izuzetno lošim stanjem sanitarnih prostorija u skoro svim ustanovama, kao i hroničnim nedostatkom sredstava za održavanje lične higijene.

U ustanovama gde su zatvorenici obavezni da nose uniforme, evidentna je starost i loše održavanje odeće i obuće. Oskudica postoji i u pogledu posteljine, koja je u lošem stanju i nedovoljnom broju za redovno menjanje.

Skoro svaka ustanova samostalno priprema hranu za svoje zatvorenike. Prostorije i uslovi u kojima se sprema hrana i u kojima zatvorenici obeduju su uglavnom nehigijenski i neprimereni. Ishrana je uglavnom lošeg kvaliteta (oskudne količine povrća, mlečnih proizvoda i voća), što je značajan izvor nezadovoljstva zatvorenika.

U većini posećenih ustanova kantine su dobro snabdevene i dostupne zatvorenicima.

Zajednička karakteristika svih ispitivanih ustanova jeste slabo organizovana i loše opremljena zdravstvena služba. Posebno teška situacija je u KPD Bolnica u Beogradu koja, kao jedina ustanova takve prirode u Srbiji, ni po svojim kapacitetima, ni po opremljenosti, ne može pružiti adekvatnu medicinsku pomoć osobama koje se u nju upućuju.

Zdravstvene službe u zavodima imaju manjak osoblja, kako u pogledu broja, tako i u pogledu specijalnosti. Pored toga, prisutna je velika fluktuacija osoblja. Izuzimajući retke slučajeve, ambulante, stacionari, apoteke i laboratorije suočeni su sa hroničnim deficitom opreme, materijala i lekova. Uprava nastoji da opisanu situaciju prevaziđe upućivanjem zatvorenika na klinike u lokalnoj zajednici ili u KPD Bolnica, kao i angažovanjem medicinskog osoblja izvan zavoda. Međutim, i pored ovakvih inicijativa funkcionisanje zdravstvenih službi u zavodima može se oceniti kao nezadovoljavajuće. Ispitivani zatvorenici, takođe, nisu zadovoljni kvalitetom zdravstvenih usluga.

Sa druge strane, u svim ispitivanim ustanovama postoji velika potreba za različitim uslugama zdravstvene službe, koje dnevno obave i do 100 pregleda i intervencija. U prilog ovoj konstataciji govore sledeći podaci: u ustanovama je prisutan izvestan broj zatvorenika sa ozbiljnim hroničnim somatskim (oko 10 odsto) i psihičkim oboljenima (oko 5 odsto); broj osuđenih lica koja su registrovana kao zavisnici od psihoaktivnih supstanci kreće se od 7 odsto (VPD Kruševac i KPZ za maloletnike Valjevo) do 15 odsto (KPZ Niš i Požarevac); posmatrano u celini u ispitivanim ustanovama postoji po desetak slučajeva HIV pozitivnih i obolelih od TBC, uz приметnu tendenciju porasta obolelih od TBC.

Zdravstvene službe su minimalno angažovane u kontroli higijene i ishrane, kao i u zdravstvenom prosvetivanju zatvorenika i osoblja.

Zdravstvene službe nemaju potrebnu samostalnost delovanja u odnosu na upravu ustanove, niti njihov rad podleže kontroli nezavisnih medicinskih institucija.

2. Bezbednost

Pozitivno ocenjujemo eksternu bezbednost svih ispitivanih ustanova, uz naglašavanje potrebe za modernizacijom u ovoj oblasti. Ovde pre svega mislimo na neadekvatne prostorno-arhitektonske uslove i slabu opremljenost savremenim sredstvima za nadzor i praćenje kretanja zatvorenika. Retke su

ustanove koje su opremljene video-kamerama, senzorima kretanja i drugim tehničko-bezbednosnim sredstvima.

Prema našim saznanjima u poslednjih 6 meseci zabeleženi su sporadični slučajevi bekstava u 3 ustanove: KPZ Sremska Mitrovica, KPD Bolnica i KPZ Sombor, i jedan broj udaljenja, tj. zloupotreba dodeljenih pogodnosti (slobodni izlasci u grad, vanredna odsustva i sl.).

Posebno ističemo primedbe na račun preteranog obezbeđenja pojedinih ustanova (npr. KPZ za žene Požarevac), koje nije u skladu sa prihvaćenom koncepcijom rada i obezbeđenjem ustanova poluotvorenog tipa.

Suprotno, interna bezbednost je slabo ocenjena.

Na prvom mestu istakli bismo krajnje problematičnu klasifikaciju osuđenih lica i njihovo raspoređivanje u pojedine ustanove i odeljenja, koji se često kose sa osnovnim odredbama ZIKS. Drastični primeri su da u pojedinim ustanovama postoji nesmetana komunikacija između pritvorenika i zatvorenika, kao i da se u KPZ otvorenog tipa mogu naći lica osuđena za teška krivična dela za koja su propisane dugovremene kazne zatvora.

Poseban problem predstavlja izrazito loša "klima" u većini ispitivanih ustanova, koja se ogleda u stalno prisutnoj napetosti i negativnim odnosima između osoblja i zatvorenika. O problematičnoj bezbednosti unutar svih ispitivanih ustanova svedoče i iskazi samih zatvorenika o intenzivnom osećanju straha i nesigurnosti, kao i ugroženosti od strane pripadnika službe obezbeđenja, ali još i više od drugih zatvorenika. Istovremeno, osoblje u ustanovama koje je svakodnevno u neposrednom kontaktu sa zatvorenicima, izveštava o intenzivnom osećanju ugroženosti. Iako je reč o krajnje subjektivnim pokazateljima, njihovo navođenje možda najbolje opisuje postojeću situaciju.

U gotovo svim ustanovama iz razgovora sa osobljem i zatvorenicima saznajemo o postojanju brojnih negativnih pojava, kao što su: korupcija; povrede na radu; tuče između zatvorenika; obračuni između zatvorenika i osoblja; krađe i uništavanje lične imovine; neformalno udruživanje zatvorenika; krijumčarenje; reketiranje; posedovanje oružja, mobilnih telefona i drugih nedozvoljenih stvari; samopovređivanja zatvorenika itd.

Nažalost, ne raspolazemo konkretnim pokazateljima koji bi ilustrovali stanje u ovoj oblasti. Jedan od razloga za to je nespремnost uprave i osoblja da iznese podatke o očigledno problematičnom aspektu posla koji obavljaju. Drugo, izgleda da ustanove nemaju utvrđenu i jasnu proceduru kojom se osigurava interna bezbednost (npr. urino-analize) ili ne vode urednu evidenciju o rezultatima primenjenih procedura (npr. pretresa prostorija), niti o pomenutim negativnim pojavama (npr. samo 4 ustanove su nam dostavile sistematizovane podatke o broju povređivanja i samopovređivanja tokom protekle godine).

3. Zakonitost postupanja

Kao i u prethodnom slučaju, ostali smo uskraćeni za većinu informacija važnih za sagledavanje ove dimenzije. Tu pre svega mislimo na podatke o žalbama i molbama zatvorenika, disciplinskom kažnjavanju, primeni prinude, pogodnostima, povredama službene dužnosti i dr. Iako smo neke od ovih podataka zatražili pismenim putem od Uprave za izvršenje sankcija za sve posećene ustanove, nismo ih dobili ni posle dva meseca od slanja dopisa, uz obrazloženje da njihova obrada zahteva vreme.

Kućni red je dostupan u svakoj ustanovi, a osoblje posebnu pažnju posvećuje upoznavanju zatvorenika sa odredbama Pravilnika o kućnom redu. Izuzetak u tom smislu predstavljaju KPD Bolnica, KPZ za maloletnike u Valjevu i VPD u Kruševcu, koje još uvek nemaju nove pravilnike.

Usled nedostupnosti dokumentacije, ne raspoložemo zvaničnim informacijama o žalbama i molbama zatvorenika, niti o postupku i ishodu ovih podnesaka. Ista situacija je i u pogledu pogodnosti i nagrađivanja zatvorenika.

Zvanične podatke o disciplinskom kažnjavanju dobili smo za samo 3 ustanove. U KPZ Niš i Sremska Mitrovica najčešća disciplinska kazna bila je upućivanje u samicu koja je primenjena u 15 odsto, odnosno 8 odsto slučajeva u odnosu na ukupan broj zatvorenika. U KPZ otvorenog tipa u Čupriji disciplinske kazne primenjene su u 27 odsto slučajeva ali prevashodno u vidu ukora i oduzimanja pogodnosti.

Iako smo ostali uskraćeni za zvanične podatke o prekomernoj prinudi i drugim povredama dužnosti, prema raspoloživim podacima iz pojedinih ustanova, zaključujemo da je u skoro svim ustanovama u proteklom periodu bilo slučajeva disciplinskog kažnjavanja osoblja zbog disciplinskih prestupa, uključujući i prekid radnog odnosa.

Zakonitost postupanja ozbiljno dovode u pitanje iskazi osoblja i zatvorenika o pristrasnosti osoblja, postojanju korupcije, upotrebi palice i drugih sredstava prinude van zakonom dozvoljenih slučajeva.

Pitanje koje je iz objektivnih razloga ostalo nerasvetljeno ali zaslužuje pažnju u budućnosti, jeste položaj stranih državljana lišenih slobode, posebno onih koji nisu osuđeni, niti se gone zbog izvršenja krivičnih dela.

4. Resocijalizacija

Negativno ocenjujemo oblast resocijalizacije zatvorenika.

Zatvorenici u ispitivanim ustanovama zaposleni su u poljoprivredi, radionicama (najčešće metalnim, mašinskim, drvnoprerađivačkim), ili na poslovima održavanja. U pogledu radnog vremena, odmora, zaštite na radu i naknade, rad zatvorenika je u najvećem broju slučajeva u skladu sa zakonskim odredbama. U radne aktivnosti uključeno je 25–50 odsto od ukupnog broja osuđenih u zavisnosti od ustanove. Razlozi nedovoljne uposlenosti, osim

manjeg broja lica nesposobnih za rad, su nedovoljni kapaciteti ustanova (u opremi i materijalu), nemotivisanost zatvorenika i nedostatak posla usled lošeg stanja u privredi. Zakonski kriterijumi za raspoređivanje na radna mesta kao što su prethodno zanimanje i želje zatvorenika, često ne mogu biti ispoštovani zbog objektivnog nepostojanja takvih radnih mesta, ali u nekim slučajevima i bez vidljivog razloga.

Uslovi rada se mogu oceniti kao delimično zadovoljavajući. Naime, iako većina mašina ima upotrebnu dozvolu, opšte stanje objekata i zastarelost tehnologije rada, dovode u pitanje bezbednost zatvorenika. Podatke o povredama na radu dobili smo za 3 ustanove: u protekloj godini u KPZ u Nišu i Požarevcu povrede na radu zadobilo je oko 8 odsto, a u KPZ za maloletnike u Valjevu oko 3 odsto od ukupnog broja zatvorenika. Visina naknade za rad (300–1.000 dinara), iako usklađena sa zakonom, apsolutno je nedovoljna i neprimerena težini posla koji obavljaju. Način organizacije rada ne pruža mogućnost za profesionalno osposobljavanje.

Školovanje nije organizovano ni u jednoj ustanovi za punoletna lica. Prema raspoloživim podacima u velikim KPZ preko 20 odsto zatvorenika je nepismeno. Činjenica da u ustanovama nema organizovanog školovanja i profesionalnog osposobljavanja realno umanjuju šanse za uspešnu reintegraciju osuđenih lica po izlasku iz ustanova. Školovanje u KPD u Kruševcu i KPZ za maloletnike u Valjevu odvija se uz dosta problema. U ovim ustanovama postoje osnovne škole, dok se srednjoškolsko obrazovanje realizuje u saradnji sa školama u lokalnoj zajednici (tehničke i mašinske struke). Ovakav način rada nosi niz slabosti u kadrovskom pogledu, s obzirom da nastavnici nisu osposobljeni za rad sa ovom populacijom, a česta promena nastavnika ometa uspostavljanje čvrstih veza na liniji učenik–nastavnik. Iako su načelno nastavni programi usklađeni sa programima redovnih škola, nastava se organizuje po principu ubrzanog školovanja za odrasle, sa blok nastavom i ispitima uz nužno sužavanje obima pojedinih predmeta, što se odražava na kvalifikovanost svršenih učenika. Važno je istaći da ne postoje posebni programi za učenike kod kojih su identifikovane smetnje u mentalnom razvoju i učenju, niti za učenike čiji maternji jezik nije srpski. Škole su smeštene u neadekvatnim objektima, minimalno opremljene zastarelim školskim inventarom, bez savremenih nastavnih sredstava.

Vaspitanici se po dolasku u ustanovu raspoređuju u vaspitne grupe kojima rukovodi vaspitač. Glavni kriterijumi za klasifikaciju odnose se na očuvanje interne bezbednosti (dužina kazne i povrat). Tom prilikom se za svakog zatvorenika pravi individualni program postupanja koji se odnosi na školovanje, rad, aktivnosti u slobodno vreme, intenzitet individualnog i grupnog tretmana. Međutim, programi su krajnje formalizovani, shematizovani i šturi. Veličina vaspitne grupe varira od 70 (veliki KPZ, KPZ otvorenog tipa u Čupriji, OZ u Novom Sadu) do 15 zatvorenika (VPD u Kruševcu, OZ u Beogradu). U ostalim ustanovama vaspitna grupa prosečno broji 30 zatvorenika. U većini ustanova ne postoji obavezna periodična ponovna

procena i reklasifikacija (npr. na 90–120 dana), već se radi na predlog vaspitača. Glavni kriterijum za reklasifikaciju jeste ponašanje zatvorenika, tačnije poštovanje pravila ponašanja sadržanih u kućnom redu. U ustanovama se primenjuje isključivo individualni tretman, i to sporadično, bez poštovanja osnovnih principa i negovanja određene orijentacije u radu (npr. nedirektivna psihoterapija, bihevioralni pristup). Grupni tretman se ne primenjuje. Ne postoje posebni oblici tretmana za specifične grupe prestupnika (npr. zavisnike od psihoaktivnih supstanci, učinoce nasilnih dela i sl.).

Rekreativne i slobodne aktivnosti predstavljaju još jedan problematičan aspekt izvršenja zavodskih sankcija. U skladu sa opštom slikom o ovim ustanovama jeste i podatak o nepostojanju objektivnih uslova za njihovu realizaciju: neadekvatne prostorije, nedostatak opreme i materijala. Najbolje su organizovane sportske aktivnosti (mada i dalje ispod standarda higijene i očuvanja zdravlja), dok su edukativne kulturne i umetničke aktivnosti prava retkost. Samo nekoliko ustanova ima svoj časopis u čijem izdavanju učestvuju mali broj zatvorenika.

Generalno, biblioteke u ustanovama su u lošem stanju, smeštene u neadekvatnim prostorijama, oskudnog bibliotečkog fonda u pogledu kvaliteta i kvantiteta.

U svim ustanovama postoje zajedničke prostorije sa radio i tv prijemnicima, koji osuđena lica slušaju i gledaju bez cenzure. Ustanove naručuju manji broj primeraka dnevne štampe, ali zatvorenici se bez ograničenja mogu pretplatiti na različite vrste novina.

U savremenim uslovima, pravu na ispovedanje vere se sve više poklanja pažnja, iako u svim ustanovama još uvek ne postoje adekvatni uslovi za njeno odvijanje. U poslednjih godinu dana, veoma je primetan trend građenja pravoslavnih crkvi u okviru zavoda, što je adekvatno za vernike pravoslavne vere, ali i dalje ostavlja potpuno nerešeno pitanje ispovedanja vere pripadnika ostalih veroispovesti.

U ustanovama ne postoje nikakvi posebni programi i aktivnosti namenjeni pripremi zatvorenika za otpust.

5. Kontakti sa spoljnim svetom

Kontakti zatvorenika sa spoljnim svetom odvijaju se u većini slučajeva u skladu sa zakonskim odredbama. Ovde ćemo ukazati samo na kritične momente koji po našem mišljenju predstavljaju izvor problema u ovoj oblasti.

Zatvorenici sa spoljnim svetom najčešće komuniciraju putem telefona. Broj zatvorenika po telefonskoj govornici kreće se od 250 (KPZ u Nišu i Sremskoj Mitrovici, KPD bolnica) do 30 (KPZ otvorenog tipa u Padinskoj Skeli, Šapcu i Somboru). Mali broj govornica ograničava dostupnost ovog sredstva komunikacije i nalaže pravljenje rasporeda i ograničavanje broja poziva. Pisma i predstavke podležu formalnoj i neformalnoj cenzuri pa se zatvorenici retko opredeljuju za ovakav način komunikacije. Prostorije za posetu su u većini

slučajeva neadekvatne, po izgledu neprimerene i nedovoljno opremljene. Osim u nekoliko slučajeva, slična je situacija i sa tzv. "posebnim prostorijama".

Saradnja osoblja ustanove sa relevantnim sistemima u zajednici predstavlja jedan od najproblematičnijih aspekata izvršenja institucionalnih sankcija. Ustanove ostvaruju minimalnu i to posrednu saradnju samo sa nadležnim centrima za socijalni rad i policijom. Saradnja sa porodicom osuđenih je slaba ili nikakva. Saradnja sa ostalim faktorima ne postoji (npr. tržištem rada, poslodavcima).

6. Osoblje ustanove

U svim ustanovama po brojnosti su najzastupljeniji pripadnici službe obezbeđenja, koji čine oko 60 odsto zaposlenih. Odnos broja zaposlenih u službi za obezbeđenje i broja zatvorenika iznosi 1:3–5. Interesantno je da se ovaj odnos bitno ne menja u zavisnosti od tipa ustanove (npr. KPZ zatvorenog, KPZ otvorenog tipa i VPD). Kriterijumi za zapošljavanje pripravnika su završena srednja škola, odslužen vojni rok, neosuđivanost, psihičko i fizičko zdravlje, što su svi ocenili kao nedovoljne. Prosečna starost je 30–35 godina. Prisutna je velika fluktuacija osoblja, pa većina zaposlenih nema iskustva u ovim poslovima.

Službu za prevaspitavanje upošljava lica sa visokom stručnom spremom. Oko 2/3 zaposlenih pripada referentnim strukama (psiholozi, specijalni pedagozi, socijalni radnici), dok su ostali zaposleni drugih zanimanja. Broj zatvorenika po svakom radniku službe za prevaspitavanje kreće se od 10 (npr. KPZ za maloletnike u Valjevu, KPZ za žene u Požarevcu), do 50 i više (KPZ u Nišu, Požarevcu i Sremskoj Mitrovici; KPZ otvorenog tipa u Čupriji; OZ u Novom Sadu). Prosečna starost zaposlenih je 40 godina. Većina ima radnog iskustvo u trajanju od deset godina. Oko 1/4 zaposlenih ima dodatnu stručnu edukaciju. Osim završenog fakulteta ne postoje posebni kriterijumi za prijem novih radnika.

Službu za obuku i upošljavanje čini oko 10 odsto lica sa visokom i višom spremom, dok ostali zaposleni imaju srednju stručnu spremu. Odnos broja zaposlenih i broja zatvorenika kreće se između 1:5–10 (svi KPZ; KPD bolnica; KPZ za maloletnike; VPD), do 1:50 i više (KPZ otvorenog tipa u Čupriji; OZ u Novom Sadu; KPZ za žene). Prosečna starost zaposlenih je 40 godina, a dužina staža 10–15 godina.

U službi za zdravstvenu zaštitu zaposleni su lekari i stomatolozi, kao i medicinske sestre-tehničari. Usled izuzetno loše kadrovske situacije u skoro svim ustanovama na svakog zaposlenog dolazi preko 50 zatvorenika. Gotovo 1/2 ustanova nema stalno zaposlenog lekara (KPZ otvorenog tipa u Čupriji, Šapcu i Somboru; KPZ za maloletnike u Valjevu; OZ u Novom Sadu).

Posebno ističemo da zaposleni u službama ne prolaze posebnu edukaciju iz oblasti rada sa pritvoreničkom/zatvoreničkom populacijom. Za službu obezbeđenja predviđen je kurs u trajanju od 3 meseca, koji poslednjih godina

nije organizovan. Ustanove ne raspolažu priručnicima niti uputstvima za rad osoblja. Ne postoji redovan stručni nadzor nad radom. Postojećim mehanizmima nije obezbeđena stručna pomoć zaposlenima, niti postoje programi podrške, tako da su manje-više prepušteni sami sebi. Ustanove ne nabavljaju savremenu stručnu i naučnu literaturu, a zaposleni nemaju pristup internetu, jer ustanove uglavnom ne poseduju kompjutere.

Većina službi nije popunjena, interesovanje za zapošljavanje je malo, usled čega su i kriterijumi za prijem minimalni. U svim službama primetna je velika fluktuacija osoblja. Većina zaposlenih nije zadovoljna svojim poslom, koji ocenjuje kao visoko stresan, slabo plaćen i nedovoljno cenjen.

Klima i komunikacija među osobljem su, u gotovo svim ustanovama, izuzetno loši. Sve ustanove su u proteklih nekoliko godina promenile članove uprave i načelnike službi, posle čega se situacija samo delimično stabilizovala. Primetan je sukob između pripadnika u službi obezbeđenja i zaposlenih u drugim službama, produbljen nedavnom uredbom o naknadi za rad kojom su plate pripadnika službe obezbeđenja nesrazmerno povećane u odnosu na ostale zaposlene.

Uslovi za rad službi su generalno loši. Evidentan je deficit opreme i materijala potrebnih za rad svih službi.

PREPORUKE

Kvalitet života:

- Kratkoročno posmatrano, intenzivirati proces renoviranja starih i oštećenih objekata, a dugoročno, razmotriti potrebu za izgradnjom novih objekata, ili promenom namene postojećih u cilju usklađivanja sa savremenim koncepcijama u radu sa zatvoreničkom populacijom;
- urgentno rešiti probleme sa vodosnabdevanjem, sanitarnim prostorijama i grejanjem;
- učiniti napore ka unapređenjem kvaliteta svakodnevnog života zatvorenika putem poboljšanja higijenskih uslova, opremljenosti, ishrane, odevanja i zdravstvene nege;
- na nivou Ministarstva pravde imenovati nezavisnu komisiju sa zadatkom redovnih periodičnih procena (npr. šestomesečnih) uslova života i rada zatvorenika u pojedinim ustanovama;
- uvesti redovne godišnje sistematske lekarske preglede svih lica koje borave u ustanovi;
- razmotriti mogućnost da zdravstvena služba funkcioniše kao istureno odeljenje kliničkih centara u lokalnoj zajednici (po ugledu na organizaciju školovanja u VPD i KPZ za maloletnike) ili na drugi način osigurati veću nezavisnost ove službe u odnosu na uprave zavoda/zatvora;

- od Ministarstva zdravlja zahtevati redovni nadzor nad radom službi za zdravstvenu zaštitu, u cilju osiguranja nezavisnog rada i poštovanja istovetnih standarda u pružanju zdravstvene zaštite unutar i izvan ustanova.

Bezbednost:

- Na nivou Ministarstva pravde imenovati nezavisnu komisiju koja bi preispitala odluke o raspoređivanju osuđenih lica u različite ustanove, kao i odluke o internoj klasifikaciji u različita odeljenja;
- nivo obezbeđenja u ustanovama uskladiti sa tipom ustanove i ciljevima rada;
- smanjiti kapacitet ustanova i razmotriti mogućnosti izgradnje novih, manjih i adekvatnijih;
- podići nivo bezbednosti uvođenjem modernih sredstava za praćenje i nadzor kretanja zatvorenika u bezbednosno kritičnim delovima ustanove;
- smanjiti broj zatvorenika koji istovremeno borave u objektima i prostorijama ustanova;
- pažljivo evidentirati sve pojave koje nepovoljno utiču na nivo bezbednosti u ustanovi i preduzeti mere za njihovo redukovanje;
- na nivou Ministarstva pravde imenovati nezavisnu komisiju koja će pratiti i po potrebi ispitati slučajeve narušavanja bezbednosti;
- promovisati rukovođenje i komunikaciju zasnovanu na humanim i nenasilnim odnosima između osoblja i zatvorenika.

Zakonitost postupanja:

- Hitno doneti nove pravilnike o kućnom redu za KPD Bolnica, KPZ za maloletnike i VPD;
- nadzorni organi u cilju očuvanja zakonitosti postupanja treba da intenziviraju svoje prisustvo i kontrolu nad radom ustanova;
- strogo kontrolisati elemente represije, preispitivanjem svakog slučaja primene disciplinskih kazni, sredstava prinude ili bilo kakvog uskraćivanja prava zatvorenicima;
- insistirati na vođenju uredne evidencije o molbama, žalbama, nagrađivanju, disciplinskom kažnjavanju i primeni prinude;
- modernizovati vođenje evidencije i opremiti službe računarima;
- formirati jedinstvenu bazu podataka koja bi olakšala saradnju i komunikaciju među ustanovama, praćenje zatvorenika i njihovu klasifikaciju;
- obezbediti nesmetanu komunikaciju pritvorenika/zatvorenika sa nadzornim organima;
- uprava treba da bude redovno u kontaktu sa zatvorenicima;
- od strane nezavisnog tela preispitati i konstantno nadzirati položaj stranih državljana lišenih slobode;

Resocijalizacija

- Strogim dnevnim rasporedom obezbediti kontinuirano učešće zatvorenika u konstruktivnim aktivnostima i sprečiti besposličenje;
 - osnovni kriterijumi interne klasifikacije treba da budu potrebe za tretmanom;
 - preispitati zakonske odredbe koje se odnose na rad zatvorenika i napraviti potrebne izmene u pogledu uslova rada i naknade za rad;
 - organizacija i tehnologija rada mora biti usmerena na razvoj profesionalnih kompetencija zatvorenika i to u oblastima koje su kurentne na tržištu rada;
 - aktualizovati školovanje i profesionalno osposobljavanje, obezbeđivanjem adekvatnih uslova i kadra, ali i prikladnim mehanizmima koji obezbeđuju da uspeši zatvorenika na ovom polju budu jedan od glavnih kriterijuma za procenu efikasnosti sankcije i sticanje pogodnosti;
 - organizovati edukativne aktivnosti usmerene na razvoj životnih i socijalnih veština zatvorenika;
 - podsticati zatvorenike na učešće u sportskim, kulturnim i umetničkim aktivnostima, koje će biti organizovane od strane stručnog lica i u saradnji sa lokalnom zajednicom;
 - obezbediti sredstva za obnavljanje prostorija biblioteka i bibliotečkog fonda;
 - obezbediti potrebne uslove za primenu savetodavnog i drugog psihoterapijskog rada (veličina vaspitne grupe, kadrovi, prostorije);
 - omogućiti vernicima drugih veroispovesti da u adekvatnim prostorijama ispovedaju svoju veru;
 - na nivou Ministarstva pravde razraditi strategiju pripreme za otpust i postpenalnog prihvata osuđenih, s obzirom da ovaj zadatak prevazilazi mogućnosti ustanova.

Kontakti sa spoljnim svetom

- Obezbediti redovan i nesmetan nadzor zatvora i zavoda od strane nezavisnih tela (NVO, komisija sastavljenih od strane stručnjaka iz ove oblasti i dr.) kao i nesmetanu komunikaciju zatvorenika sa njima;
 - omogućiti pritvorenicima/zatvorenicima da se nesmetano obraćaju upravi ustanove, višim instancama ili pojedinim NVO (npr. uvođenjem internih poštanskih sandučića u koje bi zatvorenici ubacivali poštu namenjenu njima, a nad kojim bi jedinu kontrolu imao upravnik ili drugo za to određeno lice;
 - podsticati, a po potrebi i posredovati u komunikaciji zatvorenika sa porodicom i drugim sistemima u lokalnoj zajednici i mestu boravišta;
 - povećati broj telefonskih govornica;

- adaptirati prostorije za posete i opremiti ih potrebnim nameštajem i opremom;
 - adekvatnom zakonskom procedurom doneti propise i formalizovati saradnju ustanova i referentnih sistema (svih krivičnopравниh službi; socijalnih i zdravstvenih službi; škola, tržišta rada, poslodavaca) u lokalnoj zajednici i mestu boravišta osuđenog lica;
 - formalizovati saradnju sa referentnim fakultetima i institutima (npr. insistiranjem na postojanju obaveznog stručnog konsultanta iz ovih ustanova).

Osoblje

- Popuniti sve službe potrebnim brojem zaposlenih, uz korišćenje zaposlenih u službama u lokalnoj zajednici, honorarnim radnicima i volonterima. Prethodno preispitati postojeću sistematizaciju radnih mesta i ustanoviti realne potrebe za zapošljavanjem novih radnika;
 - na nivou Ministarstva pravde imenovati nezavisnu komisiju za periodičnu ocenu stručnih i ličnih kompetencija, psihičkog i fizičkog stanja zaposlenih u ustanovama i procenu potreba za različitim oblicima usavršavanja i stručne pomoći; razmotriti uvođenje licence za rad, posebno pripadnika službe za prevaspitavanje;
 - postaviti više kriterijume (profesionalne i lične) za prijem novog osoblja, a zainteresovane kandidate i zaposlene stimulisati beneficijama, dobrim uslovima rada i višom platom;
 - insistirati na kvalitetnom i zakonitom postupanju, uz rigorozno kažnjavanje svake povrede dužnosti;
 - svo osoblje zaposleno u ustanovama trebalo bi da prođe osnovnu stručnu edukaciju koja bi obuhvatala elementarna saznanja o specifičnostima zatvoreničke populacije, efektivnim načinima postupanja, osnovnim ljudskim pravima i međunarodnim standardima iz ove oblasti;
 - uvesti obavezne specifične edukacije za pripadnike različitih službi koje bi prvenstveno bile orijentisane na modernizaciju rada i ovladavanje efektivnim metodama i tehnikama (npr. treninga pripadnika službe obezbeđenja za adekvatno postupanje u slučaju aktivnog i pasivnog otpora zatvorenika);
 - za svaku ustanovu napraviti priručnik za osoblje u kome će biti jasno specifikovani: koncepcija i ciljevi, uloga i zadaci svake službe, pravila i uputstva za rad;
 - uvesti obavezne programe podrške osoblju (konsultacije, periodične rotacije i sl.);
 - na nivou Ministarstva pravde razmotriti strategiju prevazilaženja loših odnosa među osobljem u većini ustanova

Ubistvo premijera Zorana Đinđića i domet vanrednog stanja

Atentat na premijera Zorana Đinđića 12. marta 2003. godine bio je udar na Vladu Srbije i posebno na njenu reformsku orijentaciju. Ubistvo premijera je potvrdilo da je Srbija zemlja talac organizovanog kriminala i u tom smislu atentat je samo ogolio krhkost njene stabilnosti i unutrašnje bezbednosti. Do atentata je došlo upravo u trenutku kada je premijer pripremao obračun sa organizovanim kriminalom i mafijom, koji su od dolaska DOS na vlast opstruirali saradnju sa Haškim tribunalom kao i stvarni proces reformi.¹ Ubistvo Zorana Đinđića je označilo prekretnicu u odnosu politike i organizovanog kriminala i u tom smislu nametnulo je potrebu za naknadnu interpretaciju 5. oktobra 2000, prvenstveno u odnosu na sporazum sa represivnim aparatom koji je tada napravio DOS, a podrazumevao je amnestiju istaknutih predstavnika tog aparata za počinjene zločine i organizovani kriminal. Takav dogovor nije bio održiv ako ni zbog čega drugog, onda zbog pritiska međunarodne zajednice za saradnju sa Haškim tribunalom, što je konstanta njihove politike prema Srbiji.

DOS je propustio jedinstvenu priliku da 5. oktobra napravi radikalni rez u tom smislu, jer tada je u javnosti postojala i potrebna podrška. Diferencijacija unutar DOS po tom pitanju usporila je proces raskida sa Miloševićevim nasleđem, što je obezbedilo prostor za konsolidaciju njegove ekonomske i finansijske mafije koja je značajno, ako ne i presudno, uticala na zbivanja u zemlji. Vojislav Koštunica, predsednik DSS, je 5. oktobra 2000. stao u zaštitu VJ i posebno tajnih službi (sprečio je smenu Radomira Markovića i Nebojše

¹ Vlada Srbije je u pripremama za borbu protiv kriminala: uspostavila brojne bilateralne i regionalne aranžmane saradnje sa susednim zemljama i UNMIK. Još 14. decembra 2000, SRJ je pristupila Konvenciji UN o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. U MUP je počelo otpuštanje kompromitovanih policajaca, izvršene su neke personalne promene u rukovodećem kadru i osavremenjene su metode i tehniku rada. Reorganizovana je SDB u Bezbednosno-informativnu agenciju (BIA), koja je razdvojena od MUP i direktno vezana za Vladu.

Pavkovića odmah nakon 5. oktobra 2000) i tako blokirao radikalni diskontinuitet sa Miloševićevim nasleđem. Pozivajući se stalno na legalizam, kao glavni instrument osporavanja i usporavanja promena, Vojislav Koštunica je značajno doprineo paralizi, ne samo u donošenju novih zakona, već i u funkcionisanju nekih institucija. Začarani krug koji je nastao ovakvim stavom "patriotskog bloka" onemogućio je Vladu Srbije da napravi značajniji zaokret u reformama.

Sahranu Zorana Đinđića je politički zloupotrebila Srpska pravoslavna crkva, pokazujući i tom prilikom svoje neskrivene svetovne aspiracije. Govor koji je na opelu u Svetosavskom hramu održao mitropolit Amfilohije (Radović)² preneo je jasnu antizapadnu poruku koja je u osnovi konzervativizma SPC i njenog organicističkog poimanja društva, ali je i odlika "patriotskog bloka". Njegove aluzije o ispruženoj ruci mira i pomirenja Evropi i svetu upućuju na zaključak da je ubistvo Zorana Đinđića imalo za cilj i prekid saradnje sa Haškim tribunalom.

Značajna podrška međunarodne zajednice DOS-u, odmah nakon petooktobarskih promena, posebno podrška socijalnim fondovima, stvorila je manevarski prostor za reforme. Sve to, međutim, zbog opstrukcije antireformskog bloka i objektivno malog potencijala za promene, nije dalo očekivane rezultate. Premijer Đinđić je uspeo da stvori neke pretpostavke za reforme, mada u svojim naporima nije imao podršku svih institucija, a pogotovo sudstva. Sudstvo se odmah nakon promena proglasilo "nezavisnim" (što je značilo – "nezavisnim" i u odnosu na promene) u čemu je dobilo podršku opozicije i tako sprečilo neophodnu lustraciju. Godina 2002. protekla je u sukobu između sudstva i Vlade Srbije, pre svega premijera Đinđića i ministra pravde Batića.

Vlada je ipak uspela da svojevrsnim "inžinjerinom" u republičkoj skupštini ostvari minimalnu većinu koja je obezbedila donošenje 45 zakona i niza uredbi. Sve je, međutim, išlo sporo i mukotrpno. Na primer, bilo je potrebno više od godinu dana da se donese Zakon o saradnji sa Haškim tribunalom. Diskusija oko ovog Zakona više je ukazivala na odnos snaga unutar DOS nego što se radilo o pravnim argumentima. Istovremeno, pokazala je da je dominantni deo elite nespreman za suočavanje i vešto manipuliše javnost oko suštine saradnje sa Hagom.

Osim toga, tokom 2002. godine međunarodna zajednica je propustila priliku da tranziciji u Srbija posveti veću pažnju. Njen fokus je bio na stvaranju državnog okvira Srbije i Crne Gore, što je značajno oslabilo podršku reformskom kursu Vlade Srbije.

² Amfilohije Radović: "Zoran Đinđić biće zapamćen prvenstveno po tome što je, u momentu najdublje poniženja svog naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskog mira i pomirenja Evropi i svetu... U trenutku kada nad glavom njegovog naroda stoji mač pilatovske pravde – Zoran Đinđić je pokrenuo obnovu krvotoka narodnog, društvenog i socijalnog života...", "Večernje novosti", 16. mart 2003.

Srbijansko društvo bilo je impregnirano zločinom i kriminalom. Sprega organizovanog kriminala i SPS nomenklature bila je više nego očigledna, što se ogleđa u brojnim zajedničkim poslovima. Tako su kriminalizovani policija, carina i druge institucije. Sistem državne kontrole je stvarao okruženje za bezbedno delovanje organizovanog kriminala što je dovelo do sprege na liniji kriminal-policija-tužilaštvo-sudovi. Imajući u vidu te dramatične posledice Miloševićevog nasleđa otvara se i pitanje demokratskog potencijala Srbije. Ubistvo premijera Đinđića je značajno smanjilo šanse Srbije za promene jer on faktički nema zamenu na političkoj sceni. Uprkos svim kontroverzama koje su ga pratile, Đinđić se pokazao kao jedini političar na srbijanskoj sceni koji se menjao u skladu sa zahtevima situacije. Upravo takvo razumevanje Zorana Đinđića stvorilo je konsenzus za njegovo uklanjanje.

Višemesečna medijska kampanja³ protiv premijera iz današnje perspektive pokazuje da se radilo o veoma smišljenoj strategiji koja je obuhvatala delove bivšeg režima ali i delove DOS⁴. Osporavanje ratnog zločina je zajednički imenitelj te "prirodne koalicije" koja je dugo vremena spremala atentat⁵ o čemu najbolje govori i činjenica da je bilo pet pokušaja da se Đinđić ubije (jedan je predviđao i likvidaciju čitave porodice). U situaciji koja je nastala nakon njegovog ubistva Vlada Srbije nije imala drugog izbora nego da uvede vanredno stanje, za koje je dobila i podršku međunarodne zajednice.⁶ S obzirom

³ Zabranjeni list "Identitet" je oštro napadao Đinđića i njegove saveznike, a dve nedelje pre atentata objavio je nepotpisani tekst u kome je do detalja opisano na koji način se čuva premijer, koliko je ljudi i vozila uključeno u obezbeđenje, koliko ih je oko rezidencije... Sve to je pratila i procena "stručnjaka" da bi se u slučaju bilo kakvog poteza vlasti protiv Legije i drugova, većina ljudi iz sastava JSO i redovnog sastava MUP, bez oklevanja stavila na stranu "proslavljenog komandanta" i "vrhunskog profesionalca i patriote". Poslednji broj "Identiteta" koji je objavljen dva dana pre ubistva premijera osvanuo je sa naslovom na naslovnoj strani: "Zoran Đinđić meta slobodnog strelca, haški Srbi naručili atentat".

⁴ Nenad Čanak je za agenciju Beta izjavio da mu je ministar policije Dušan Mihajlović pre godinu dana najavio da postoje kriminalne grupe koje imaju nameru da destabilizuju zemlju tako što će pokušati da ubiju pojedine visoke državne funkcionere, uključujući i premijera. Prema njegovim rečima, "ovo je sasvim sigurno pokušaj državnog udara, ali za razliku od uspešnih, ovaj su planirali izvršioći a ne stratezi. Reč je o pokušaju izazivanja anarhije i haosa, pa šta se iz toga stvori – stvorilo se. Za organizovano vanzakonje daleko je bolje da se država hermetizuje i postane neka sigurnosna zona nedodirljivosti u odnosu na međunarodne bezbednosne organe, nego da se ide u dalje otvaranje države prema svetu". Cilj ovog državnog udara "nije bio dovođenje nekoga na vlast, već svrgavanje ovoga što je sada na vlasti". (Beta, 20. mart 2003)

⁵ Pripreme su očigledno počele odmah nakon što je V. Koštunica izgubio republičke predsedničke izbore, jer je prvi pokušaj atentata na Đinđića, prema svedočenju pripadnika "Zemunskog klana", bio planiran dok je Zoran Đinđić bio sa porodicom na zimovanju na Kopaoniku.

⁶ Mauricio Masari, šef misije OEBS u Beogradu: "Kada se osvrnemo na vanredno stanje, možemo reći da je Vlada Republike Srbije pristupila uopštenom sprovođenju mera vanrednog stanja. Srpsko društvo je u ogromnoj većini odobrilo vanredno stanje kao sredstvo za borbu protiv kriminala u državi. Međutim, takođe je slučaj da vanredno stanje, po svojoj

na (ne)postojeći pravni sistem, kolaps institucija i opštu paralizu čitavog sistema, vanredno stanje, mada nepopularna i nedemokratska mera, stvorilo je okvir za delovanje Vlade i sprovođenje akcije "Sablja".

Reakcije međunarodne zajednice i domaće javnosti osujetile su namere "pučista", pa je tako na paradoksalan način dobijen mandat za reforme, mada je uklonjen reformator. Đinđić je naknadno dobio oreol reformatora u koji su se učitavale i mnoge druge stvari koje ne korespondiraju sa realnošću. Za samo nekoliko dana stvoren je jedan sasvim moderan prozapadni evropski mit,⁷ što se po prvi put desilo u srbijanskoj istoriji. Međutim, uprkos okolnostima, pokrenuta je široka kampanja protiv vanrednog stanja, posebno od strane DSS, koje je, kako ističe Vojislav Koštunica, "iskorišćeno za politički obračun sa opozicijom". Kampanji su se priključili i mediji⁸ i mnoge nevladine organizacije.

Građani Srbije su podržali vanredno stanje i mnogi su izjavljivali da se po prvi put nakon deset godina "osećaju bezbedno". Široka akcija hapšenja, pre svega tzv. "ulične mafije", dobila je podršku i dela elite, posebno finansijske i ekonomske, koja je i sama bila na njihovom udaru.⁹ Koncentracija na tzv. "Zemunski klan", koji je izveo ubistvo premijera, izazvalo je ogromno negodovanje opozicije koja je smatrala da je to bio jednostran pristup atentatu i da je Vlada stala u zaštitu tzv. "surčinskog klana" koji je nekada operisao zajedno sa zemunskim. Privođenje više od 10.000 ljudi od kojih je 4.500 zadržano u pritvoru isprovociralo je reakciju mnogih nevladinih organizacija.

Ubistvo Zorana Đinđića stavilo je Srbiju pred izazov da povuče jasnu granicu između kriminala, države i njenih institucija. U tom smislu vanredno stanje je samo značajan početak tog procesa koji će biti veoma dug i prolaziće kroz više veoma kritičnih i bolnih faza. Sam proces suđenja osumnjičenima za ubistvo Zorana Đinđića biće prvi test o sposobnosti i želji da se Srbija okrene u pravcu uspostavljanja pravnog okvira i pravne države. Sadašnji obračun sa prvim slojem ili tzv. "uličnom mafijom" samo je uvod u mnogo ozbiljniji obračun koji treba da obuhvati mafiju koja je "vlasnik" Srbije.

prirodi, nije moglo da da izbegne sputavanje nekih sloboda na određeno vreme.", "Vreme", 15. maj 2003.

⁷ Latinka Perović: "Po prvi put to nije junački mit, to nije mit ratnika. To je mit sa građanskim, evropskim atributima... Ne bi bilo dobro svesti Zorana Đinđića na mit. To bi značilo ubiti u njemu ono što je bilo nada, što je imalo budućnost. To bi otvorilo prostor za borbu ko će uzeti Đinđića. Đinđićevo delo nije bilo dovršeno, ono je bilo inicijalno. Ono je nailazilo na veliki otpor. Tek je njegova tragična smrt učinila jasnijim težnje i omogućila da se iskristališe iskustvo.", "Blic", 4. maj 2003.

⁸ Novinari su više bili orijentisani na mobilizaciju međunarodne javnosti zbog navodnog "kršenja ljudskih prava" u čemu su dobili podršku SEEMO i mnogih drugih novinarskih asocijacija.

⁹ O tome najbolje govore brojna kidnapovanja bogatijih biznismena kao što je Mišković, vlasnik kompanije DELTA.

Reakcije sveta

Ubistvo premijera ponovo je vratilo Srbiju u fokus svetske pažnje, bez obzira na poodmaklu iračku krizu. Ubistvu i sahrani je dat ogroman publicitet, što ukazuje da svet još uvek region percipira kao nestabilan. Svetski mediji su dali veliki prostor ovom događaju. U tekstu pod naslovom "Smrt balkanskog heroja" nedeljnik "Observer" navodi da "mafijaši u Srbiji ne prezaju ni od čega i da je njihova jedina ambicija da Srbiju vrate u mračno doba Miloševićeve vladavine". Puno je prostora dato i velikoj policijskoj poteri za osumnjičenima za Đinđićevo ubistvo. Mnogu su stavljali naglasak na činjenicu da je Đinđić "prvi nekomunistički premijer Srbije od Drugog svetskog rata", te da je "u zapadnim političkim krugovima viđen kao istomišljenik, političar modernih shvatanja, sa liberalnom vizijom – jednostavno kao predstavnik one evropske Srbije koja radi na popravljajući teških šteta pre nego što se vrati na svoje mesto u svetskim tokovima van kojih je Srbija bila više od decenije". Mnogi su izrazili nadu da će ubistvo Đinđića "možda doprineti rađanju neke nove svesti. Šokovi, to je istorija pokazala, mogu da donesu i ponešto dobro. Konkretno, novi izazov pred Srbijom biće nastaviti reforme, i institucionalne i ekonomske".¹⁰

Reakcije sveta na atentat bile su brze i sudeći po sadržaju prvih poruka odražavaju razumevanje situacije. I pored šoka zbog brutalnog ubistva premijera međunarodna zajednica je podržala uvođenje vanrednih mera i tokom njihovog trajanja (42 dana) bila je neka vrsta nadzornog organa. Vlada Srbije, koja je gubitkom Đinđića izgubila glavni oslonac reformskog kursa, i sama se oslanjala na logističku pomoć i savete međunarodne zajednice. Vodeće ličnosti SAD i EU su već prvog dana svojim izjavama dale безусловnu podršku Vladi Srbije i na taj način sprečili namere pučista. Sve izjave su potencirale i insistirale na reformskoj orijentaciji Zorana Đinđića, što je u suštini bila i osnovna poruka međunarodne zajednice Vladi Srbije: da ostane na reformskom kursu.

Predsednik Džordž V. Buš je među prvima izrazio saučešće Vladi Srbije, a državni sekretar Kolin Pauer se na putu za Tursku kratko zadržao u Beogradu kako bi i lično izjavio saučešće porodici Zorana Đinđića i Vladi Srbije. Pored toga, obećao je "privrženost podršci ekonomskim i demokratskim reformama u Srbiji" i izrazio očekivanje da će "politički lideri Srbije nastaviti važan rad predsednika Vlade Đinđića". Nije propustio priliku da istakne "hrabro vođstvo" Zorana Đinđića u uklanjanju Miloševića, njegovu "hrabru odluku da isporuči Miloševića Hagu"¹¹, reformsku orijentaciju i opredeljenje da "sprovodi

¹⁰ RFI, 15. mart 2003.

¹¹ Hapšenje Miloševića i njegov transfer u Hag nametnulo je svetu Đinđića kao političara koji pravi hrabre poteze i sa kojim se može sarađivati i od tada počinje njegov uspon na međunarodnoj sceni.

ekonomske i političke reforme neophodne za integraciju Srbije u Evropu, kao i izjašnjavanje protiv ekstremizma u svim formama".¹²

Francuski predsednik Žak Širak je takođe apostrofirao reformsku orijentaciju premijera, koja se kao "nasleđe mora sačuvati". Havijer Solana, komesar Evropske unije za spoljnu politiku, a i mnogi drugi, u svojim izjavama iznosili su i svoje lične impresije o premijeru "kao čoveku sa kojim se moglo saradivati".¹³ Jorgos Papanderu, šef grčke diplomatije je u ime Evropske unije govorio o gubitku "velikog prijatelja".¹⁴ Predstavnici Saveta Evrope, generalni sekretar Saveta Evrope Valter Švimer i predsednik Parlamentarne skupštine Saveta Evrope Peter Šider istakli su da "zločin dolazi u kritičnom trenutku za Srbiju i Crnu Goru, i to najverovatnije u cilju zaustavljanja procesa ekonomskih i političkih reformi i borbe protiv organizovanog kriminala".¹⁵ Poistovećujući Đinđića sa reformskim naporima, predstavnici Saveta Evrope su poručili da "narod Srbije i Crne Gore ne treba da dozvoli i neće dozvoliti da o njihovoj sudbini odlučuju kriminalci". Mauricio Masari, šef misije OEBS u Srbiji i Crnoj Gori, je takođe istakao da je "veoma značajno da se nastavi sa reformama koje je predvodio Đinđić, kao i da se one, u interesu države, učvrste kao počast preminulom premijeru".¹⁶ Karla del Ponte, glavni tužilac Haškog tribunala, bila je među prvima koja je ubistvo Đinđića nazvala "velikim gubitkom".¹⁷

Ubistvo Zorana Đinđića je pokazalo koliko je Srbija još uvek nestabilna i koliko su ranjivi naponi koje je Vlada preduzimala tokom poslednje dve godine. Nije slučajno što je Romano Prodi, predsednik Evropske komisije, odmah izašao sa ocenom da je ubistvo premijera pokazatelj da je "situacija na Balkanu i dalje teška".¹⁸ Upravo polazeći od moguće destabilizacije čitavog regiona i Savet bezbednosti je odmah, na zatvorenoj sednici, raspravljao o situaciji povodom atentata i u svojoj izjavi apostrofirao Zorana Đinđića kao "jednog od najistaknutijih srpskih političara koji je umnogome doprineo demokratizaciji zemlje".¹⁹

Džordž Robertson, generalni sekretar NATO, je napad na Đinđića protumačio kao "napad na sve koji žele da raskinu sa prošlošću", te da je reč o "očajničkom činu nasilnih ekstremista koji žele da se vrate u vreme Miloševićevog autoritarizma" i da "ova tragedija znači da su antidemokratske snage i ekstremizam još uvek aktivni u Srbiji".²⁰ Izvršni direktor Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) Horst Keler je izjavio da je

¹² Beta, 12. mart 2003.

¹³ AFP, 12. mart 2003.

¹⁴ Beta-AFP, 12. mart 2003.

¹⁵ Beta, 12. mart 2003.

¹⁶ Tanjug, 12. mart 2003.

¹⁷ Tanjug, 12. mart 2003.

¹⁸ Tanjug, 12. mart 2003.

¹⁹ Tanjug, 12. mart 2003.

²⁰ AFP, 12. mart 2003.

Đinđićeva Vlada "ostvarila impresivan napredak u stabilizaciji i reformisanju privrede i u integraciji u Evropu".²¹

Vodeći lideri zemalja članica EU su bili izričiti u osudi atentata. Đinđić je okarakterisan kao nosilac "demokratije i reformi u Srbiji", odnosno da je "imao odlučujući udeo u povratku Srbije u zajednicu evropskih demokratija"²², da je približavao Srbiju i Crnu Goru "porodici Evropske unije"²³. Mnogi predstavnici evropskih zemalja su isticali da je atentat stvorio "delikatnu situaciju" za Srbiju, koja je stavlja u još "snažnije tenzije", zatim da je atentat "tragičan i revoltirajući", te da je ubistvo "čisto političko"²⁴. Neki su ocenili da je to ujedno i šansa za region da još "odlučnije, bez oklevanja, krene u obračun protiv kriminalnih grupa i pojedinaca"²⁵.

Zabrinutost sveta zbog ubistva Zorana Đinđića iskazala se i kroz to što su mnogi političari došli u Beograd na njegovu sahranu kako bi tim činom potvrdili privrženost njegovoj reformskoj orijentaciji i podršku Vladi Srbiji da na tom kursu istraje. Naime, mnogobrojni diplomati i državnici iz sveta doneli su na poslednji ispraćaj srpskog premijera tri poruke: poruku saučešća, solidarnosti i prijateljstva; obećanje podrške Srbiji da nastavi putem reformi, demokratizacije, regionalne saradnje i približavanja Evropskoj uniji; te da ubistvo premijera neće zaustaviti napore za stvaranje društva u kojem vladaju zakoni i uspešno se suzbija organizovani kriminal. Izjava Lorenza Iglbergera, bivšeg državnog sekretara SAD, da će SAD nastaviti sa pritiscima u vezi sa saradnjom sa Haškim tribunalom, te da bez uklanjanja "parazita i krvopija" neće biti reformi, bila je ključna poruka pučistima čiji je cilj bio upravo prekidanje te saradnje.²⁶

Susedne zemlje i zemlje jugoistočne Evrope bile su predstavljene na Đinđićevoj sahrani na najvišem nivou. Uz šefa diplomatije Mladena Ivanića, u delegaciji BiH su bili i predsedavajući tročlanog Predsedništva Mirko Šarović i ministar za bezbednost Bariša Čolak. Došli su i premijeri Albanije Fatos Nano i Hrvatske Ivice Račan, koji je doputovao u pratnji šefa diplomatije Tonina Picule. Iz Makedonije je doputovao premijer Branko Crvenkovski, a iz Republike Srpske predsednik Dragan Čavić zajedno sa predsednicima Vlade i Skupštine RS Draganom Mikerevićem i Draganom Kalinićem. Iz Rumunije je stigao premijer Adrijan Nastase. Prisustvo visoke delegacije iz Hrvatske posebno je bilo značajno, a izjava premijera Ivice Račana da je "izuzetno važno da i u ovim teškim okolnostima svedočimo o spremnosti na saradnju i

²¹ Tanjug, 13. mart 2003.

²² Tanjug, 12. mart 2003.

²³ Tanjug, 12. mart 2003.

²⁴ Tanjug, 13. mart 2003.

²⁵ Tanjug, 13. mart 2003.

²⁶ L. Iglberger: "Da, vršimo pritisak da pohapsite i pošaljete optužene u Hag i neću da se izvinjavam zbog toga, a da li je to imalo veze s atentatom, ne znam. Ali, znam da američka vlada kaže 'ako dozvolite kriminalcima da budu na slobodi, ne očekujte našu pomoć'", Tanjug, 15. mart 2003.

dobrosusedske odnose, s obzirom na to da živimo jedni pored drugih, i da bi tako trebalo i da ostane" posebno je doprinela osećanju da je čitav region u tom momentu bio zabrinut za bezbednost. Račan je takođe naglasio da je "Hrvatska sa vladom Zorana Đinđića uspostavila dobre odnose i saradnju".

Reakcije suseda najbolja su indikacija značaja koji Srbija ima za stabilnost regiona. Njihova percepcija događaja u Srbiji bila je jedinstvena. Sam atentat stvorio je svest o potrebi za solidarnošću i zajedničkom akcijom u borbi protiv organizovanog kriminala. Svi predsednici i brojni političari iz susednih zemalja isticali su Đinđićevu hrabrost, jer je, kako su mnogi rekli, bio svestan "opasnosti kojoj se izlaže". Petre Roman, bivši premijer Rumunije, je Đinđićevu dramatičnu smrt doživio kao "gubitak za nas, za celi region, pošto je on bio spreman i sposoban da Srbiju uvede u veliku evropsku zajednicu".²⁷ Strepnje da bi ubistvo premijera moglo Srbiju izolovati izrazili su mnogi susedi, te su u tom smislu izražavali nadu da njegovo ubistvo "neće imati trajnije negativne posledice na stabilnost Srbije, odnosno državne zajednice Srbije i Crne Gore, kao i na stanje u širem regionu".

Državna zajednica Srbije i Crne Gore je primljena u Savet Evrope odmah nakon atentata, kada je već uvedeno vanredno stanje, što je slučaj bez presedana. To je verovatno najbolji pokazatelj da je svet shvatio koliko je važno staviti zabrinjavajuće procese u Srbiji pod kontrolu i u okvir evropskih institucija.

Pravni osnov za uvođenje vanrednog stanja

Na dan ubistva premijera Zorana Đinđića (12. mart 2003) Nataša Mičić, vršilac dužnosti predsednika Republike Srbije je, na predlog Vlade, radi sprečavanja daljih posledica koje mogu ugroziti suverenost, ustavni poredak i bezbednost Republike, proglasila vanredno stanje. Na osnovu Zakona o merama za slučaj vanrednog stanja donela je Naredbu o posebnim merama koje se primenjuju za vreme vanrednog stanja, kojom se "ograničavaju određene slobode i prava čoveka i građanina utvrđene Ustavom Republike Srbije i utvrđuju posebne nadležnosti državnih organa za vreme vanrednog stanja" (čl. 1. Naredbe). Jedno od najznačajnijih ograničenja predviđenih ovom Naredbom je pravo MUP da lice koje ugrožava bezbednost drugih građana ili bezbednost Republike, može biti prinudno dovedeno i zadržano u službenim prostorijama do 30 dana, bez prava na branioca i posete od strane rodbine. U vezi sa privođenjem i zadržavanjem donosi se rešenje na koje se može izjaviti žalba ministru unutrašnjih poslova.²⁸

²⁷ Tanjug, 12. mart 2003.

²⁸ Za vreme vanrednog stanja MUP je priveo preko 10.000 lica za koja su postojale osnovane sumnje da su na neki način bili povezani sa ubistvom premijera Đinđića ili da su bili povezani sa organizovanom kriminalom ili da su imali informacije koje su od značaja za hvatanje osumnjičenih, a preko 4.500 je zadržano.

Dana 13. marta 2003. godine, po istom osnovu, doneta je Naredba o sprečavanju javnog obaveštavanja, rasturanja štampe i drugih obaveštenja o razlozima za proglašavanje vanrednog stanja i primeni mera u vreme vanrednog stanja. Ovom naredbom se zabranjuje javno obaveštavanje, rasturanje štampe i drugih obaveštenja o razlozima za proglašavanje vanrednog stanja i primeni mera u vreme vanrednog stanja, osim prenošenja zvaničnih saopštenja nadležnih državnih organa. Ministarstvo kulture i javnog informisanja, kao nadležno, može doneti rešenje kojim će se svi primerci štampe, odnosno drugih sredstava javnog obaveštavanja oduzeti i zapečatiti, odnosno rešenje kojim će se privremeno zabraniti izdavanje javnog glasila, emitovanje određenih radio i televizijskih emisija itd.

Na osnovu ove Naredbe, do sredine aprila su zabranjeni listovi "Identitet", "Nacional", distribucija tabloida "Prst" koji se štampa u Republici Srpskoj, distribucija podgoričkog lista "Dan" u Srbiji, list "Večernje novosti" je opomenut, zabranjen je rad lokalnoj televiziji "Marš" iz Valjeva, a direktor lokalne TV stanice "Leskovac" je novčano kažnjen.

Naredbom ministra pravde od 16. marta 2003, zavedene su mere bezbednosti najvišeg stepena u svim službama zavoda za izvršenje sankcija i suspendovano je pravo lica na izvršenju zavodskih sankcija u vreme trajanja vanrednog stanja. Ovim merama, zapravo, ograničilo se pravo osuđenika na komunikaciju dopisivanjem ili telefoniranjem, pravo na posete, pravo na okupljanje i sl.

Dana 19. marta 2003. Narodna skupština Republike Srbije usvojila je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o sudijama. Godinu dana nakon prevrata 5. oktobra 2000. godine, u novembru 2001, donet je novi Zakon o sudijama. Navedeni Zakon izmenjen je najpre u julu 2002. godine. Smatrajući da se ovim izmenama krše načela nezavisnosti sudstva, Ustavnom sudu Srbije podnet je veći broj zahteva za ocenu ustavnosti pojedinih odredbi ovog Zakona. Dana 19. septembra 2002. godine, Ustavni sud Srbije doneo je privremenu meru i rešenje kojim se obustavlja izvršenje pojedinačnih akata i radnji na osnovu osporenih odredbi Zakona, jer bi "mogle nastupiti neotklonjive štetne posledice u ostvarivanju Ustavom utvrđenih funkcija sudova". Odlukom Ustavnog suda Srbije iz februara 2003. utvrđeno je da su neke od izmena u nesaglasnosti sa Ustavom. Poslednjim izmenama i dopunama Zakona o sudijama od 19. marta 2003, delom su u skladu sa Odlukom Ustavnom suda, a delom se odnose na uvođenje novih odredbi koje nisu bile predviđene. Izmene se prvenstveno tiču načina i ubrzanja procedure za razrešenje sudija, uvodi se sankcija prestanka mandata sudijama-članovima Velikog personalnog veća ukoliko u roku od 30 dana od pokretanja postupka ne donesu odluku o utvrđivanju razloga za razrešenje.

Istog dana je Narodna skupština, po osnovu isteka radnog veka, donela Odluku o prestanku sudijske dužnosti za 35 sudija sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova. Među tim sudijama je i 7 sudija Vrhovnog suda Srbije. Zbog ovako iznenadnog razrešenja sudija, zbog dužih i ozbiljnih nesuglasica sa

resornim ministrastvom, te očigledno pod pritiskom, predsednica Vrhovnog suda Srbije Leposava Karamarković je 20. marta podnela ostavku na tu funkciju.

Dan nakon toga, 21. marta, na predlog Vlade Srbije, v.d. predsednica Republike Srbije donosi Naredbu o posebnim merama u oblasti pravosuđa koje se primenjuju za vreme vanrednog stanja. Navedenom Naredbom na mesto v.d. predsednika Vrhovnog suda Srbije postavlja se Sonja Brkić, predsednik Okružnog suda u Novom Sadu; zbog hapšenja zamenika republičkog javnog tužioca Milana Sarajlića, zbog umešanosti u organizovani kriminal, po objektivnoj odgovornosti sa mesta republičkog javnog tužioca privremeno se suspenduje Siniša Simić, a na mesto v.d. republičkog javnog tužioca se postavlja Đorđe Ostojić, do tada načelnik SUP Novi Sad. Ovom naredbom ovlašćuju se vršioци dužnosti da preduzimaju mere suspenzije predsednika neposredno nižih sudova i javnih tužilaca i imenuju vršioce dužnosti u skladu sa zakonom.

Na osnovu ove Naredbe, 24. marta, umesto dotadašnjeg v.d. predsednika Okružnog suda u Beogradu, bez obrazloženja za javnost, na ovo mesto postavlja se Radoslav Bačović, predsednik Petog opštinskog suda u Beogradu. Dan nakon toga, javni tužilac Okružnog tužilaštva u Beogradu, Rade Terzić, iz ličnih razloga podnosi ostavku, a 27. marta na mesto vršioца te dužnosti postavlja se Nenad Ukropina, do tada jedan od njegovih zamenika. Istog dana, zbog veza sa organizovanim kriminalom, uhapšen je Života Đoinčević, sudija i predsednik krivičnog vanraspravnog veća Okružnog suda u Beogradu.

Akcija policije koja se vodila u cilju rasvetljavanja ubistva premijera ukazala je na direktnu povezanost organizatora i izvršilaca ubistva sa bivšim i sadašnjim komandantima Jedinice za specijalne operacije ("Crvene beretke") koja se nalazila u sastavu MUP Republike Srbije. Takođe, do sada prikupljeni dokazi ukazali su na povezanost "Crvenih beretki" sa grupom koja se bavila organizovanim kriminalom, tzv. zemunskim klanom, koji je bio blisko povezan sa ljudima u pravosuđu i ljudima koju su bili u vrhu Službe državne bezbednosti, koja je inače još početkom devedesetih oformila "Crvene beretke". Neki pripadnici ove jedinice, osim za učestvovanje u zločinima počinjenim tokom ratova na ovim prostorima, osumnjičeni su i za to da su po nalogu Slobodana Miloševića i tadašnjeg državnog vrha ubijali političke protivnike, odnosno da su se bavili otmicama, ucenama i pretnjama. Zbog svega toga, Odlukom Vlade Republike Srbije od 25. marta 2003. godine ova jedinica je raspuštena.

Na sednici Narodne skupštine Republike Srbije održanoj 11. aprila 2003. godine usvojene su izmene i dopune Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, Zakona o visokom savetu pravosuđa, Zakona o javnom tužilaštvu i Krivičnog zakona SR Jugoslavije i Krivičnog zakona Republike Srbije.

U cilju borbe protiv organizovanog kriminala, po uzoru na pojedine zapadne zemlje, Skupština Republike Srbije je još 18. jula. 2002. godine usvojila Zakon o organizaciji i nadležnosti organa u suzbijanju organizovanog kriminala, kojim se uvodi institucija Specijalnog tužilaštva. Zbog ubistva premijera i umešanosti određenih grupa koje su se bavile organizovanim kriminalom u ubistvo, odnosno zbog sveopšte infiltriranosti organizovanog kriminala u sve pore društva, a u cilju njegovog efikasnijeg suzbijanja, ovaj zakon je izmenjen i dopunjen. Osnovne izmene tiču se drugačije definicije pojma organizovanog kriminala koja je, prema izmeni, znatno šira od prvobitne.

Najznačajnije izmene tiču se davanja širih ovlašćenja Službi za suzbijanje organizovanog kriminala (organ policije) i Specijalnog tužioca. Prema izmenama, Služba može da drži do 30 dana preventivno zadržano lice, ako postoji pretpostavka da može da pruži obaveštenja ili dokaze o organizovanom kriminalu, odnosno ako prikupljena obaveštenja i dokazi opravdavaju pretpostvku da bi takvo lice moglo da ometa ili spreči mere ili radnje koje Služba preduzima u postupku. Zadržano lice ima pravo na advokata odmah po privođenju. O zadržavanju se odlučuje rešenjem koje donosi Specijalni tužilac, a na ovo rešenje zadržano lice ima pravo žalbe, o kojoj odlučuje Republički javni tužilac, u roku od 72 časa.

Lice za koje postoje osnovane sumnje da je izvršilo krivično delo sa elementom organizovanog kriminala može se zadržati u prostorijama Posebne pritvorske jedinice u trajanju do 30 dana. Rešenje o zadržavanju donosi ovlašćeno službeno lice Službe. Iz naročito opravdanih razloga ministar unutrašnjih poslova može produžiti zadržavanje ovog lica za još 30 dana.

Ako je to neophodno za utvrđivanje identiteta i hvatanje pripadnika organizovane kriminalne grupe, protiv lica za koje je utvrđeno da pripada takvoj ili drugoj organizovanoj grupi, istražni sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda može rešenjem odrediti pritvor u posebnoj pritvorskoj jedinici u trajanju od 3 meseca. Iz naročito opravdanih razloga, na obrazloženi predlog Specijalnog tužioca ili predsednika Posebnog odeljenja Okružnog suda, Vrhovni sud Srbije može produžiti pritvor najviše za još tri meseca.

Sa gledišta zaštite ljudskih prava i sloboda i prava na pravično suđenje, postavlja se pitanje njihove nesaglasnosti sa važećim Ustavom Republike Srbije. Najpre, odredba koja predviđa da se preventivno zadržano lice može zadržati do 30 dana, ako postoji pretpostavka da ono može da pruži obaveštenja ili dokaze o organizovanom kriminalu, daje mogućnost za lišenje slobode svedoka, veštaka, pa čak i oštećenog, što je protivno čl. 16. Ustava Republike Srbije koje određuje da samo lice za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo može biti zadržano ili pritvoreno. Protivustavno je svakako i određivanje pritvora (zadržavanje ima istu sadržinu kao i pritvor) od strane lica ili organa koji ne predstavljaju sud (čl. 16. Ustava Republike Srbije), a upravo pravo da određuju ili produžavaju pritvor dato je službenom licu Službe, Specijalnom tužiocu i ministru unutrašnjih poslova. Odredbom kojom se

predviđa ovlašćenje Vrhovnog suda Srbije da produži pritvor za još tri meseca, a bez prava pritvorenog lica da se žali na ovu odluku, narušava se čl. 22. Ustava Republike Srbije, kojim je zagarantovano pravo na žalbu lica protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu. Pozitivno je to što je izmenama i dopunama ovog Zakona predviđeno da Narodna skupština u roku od 90 dana od dana stupanja na snagu ovog Zakona preispita sporne odredbe.

Izmenama i dopunama Zakona o javnom tužilaštvu smanjuje se i ograničava samostalnost ovog organa, uz istovremeno povećanje nadležnosti i ovlašćenja koja dobija Ministarstvo pravde. Dosadašnje ingerencije koje je Visoki savet pravosuđa imao u postupku izbora nosilaca javnotužilačkih funkcija, tačnije pravo da ih predlaže Narodnoj skupštini koja ih bira, ukinute su i stavljene u nadležnost Vlade, odnosno ministra pravde. Takođe, izmenama su ukinute odredbe kojima se predviđalo pravo javnim tužiocima da budu pozivni članovi Visokog saveta pravosuđa (pravo na četiri člana).

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Visokom savetu pravosuđa ispraćene su gore navedene odredbe o njegovom sasatvu i ukidanju nadležnosti koje je ovo telo imalo u postupku predlaganja kandidata za javnotužilačku funkciju. Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona SR Jugoslavije (novi naziv je Osnovni krivični zakon), uvedene su neke nove kazne i instituti, neke su izmenjene, a neke kazne za određena krivična dela su pooštrene. Uvedena je kazna konfiskacije imovine, koja se sastoji u oduzimanju imovine osuđenom licu bez naknade, u granicama propisanim zakonom, i koja se može izreći kada je učiniocu krivičnog dela sa elementom organizovanog kriminala izrečena kazna zatvora u trajanju od najmanje četiri godine.

Pooštrena je odredba koja je određivala mogućnost izricanja strože kazne u slučaju višestrukog povrata, tako što je sada ova mogućnost data u slučaju ako je učinilac ranije bio osuđen za krivično delo učinjeno sa umišljajem na zatvor od jedne godine, dok je ranije bilo neophodno da je lice dva ili više puta osuđivano i da pokazuje sklonost ka vršenju krivičnih dela. Ponovo je uveden institut osobito teškog slučaja kojim se omogućava strože kažnjavanje ako krivično delo predstavlja pojačanu društvenu opasnost zbog toga što je: učinilac pri njegovom izvršenju ispoljio naročitu odlučnost, upornost ili bezobzirnost, ili što je delo izazvalo naročito teške posledice, ili je učinjeno pod drugim, osobito otežavajućim, okolnostima.

Izmenjene su odredbe člana o sticaju krivičnih dela i izricanju jedinstvene kazne tako što je, između ostalog, ukinuto ograničenje da zbir utvrđenih pojedinačnih kazni ne sme preći 15 godina zatvora.

Pooštrene su predviđene kazne za sledeća krivična dela: napad na ustavno uređenje, ubistvo predstavnika najviših državnih organa, nasilje prema predstavniku najvišeg državnog organa, oružana pobuna, udruživanje radi neprijateljske delatnosti, pružanje pomoći učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, kažnjavanje za pripremanje (krivičnog dela), zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu i neovlašćena proizvodnja, omogućavanje uživanja opojnih droga i držanje i stavljanje u promet opojnih droga. Takođe,

radnja ovog krivičnog dela je izmenjena, tako da je sada inkriminisano i samo držanje opojnih droga.

Izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije pooštrene su zaprećene kazne za neka krivična dela i uvedena su nova krivična dela koja do sada nisu postojala u srpskom krivičnom zakonodavstvu. Pooštrene su zaprećene kazne za krivična dela: ubistvo, protivpravno lišenje slobode, otmica, iznuđivanje iskaza, ugrožavanje sigurnosti, razbojništvo, teški slučajevi razbojničke krađe i razbojništvo, iznuda, prikrivanje, davanje lažnog iskaza, izrađivanje i nabavljanje oružja i sredstava za izvršenje krivičnih dela i falsifikovanje službene isprave.

Nova krivična dela predviđena izmenama i dopunama su: nasilno uzimanje ljudskih organa ili delova tela, seksualno zlostavljanje, iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju, trgovina ljudima, uništavanje i oštećivanje posebno zaštićenih prirodnih dobara, neovlašćeno korišćenje autorskog i drugog srodnog prava.

Dodata je i potpuno nova grupa krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka: neovlašćeno korišćenje računara i računarske mreže, računarska sabotaza, pravljenje i unošenje računarskih virusa, računarska prevara, ometanje funkcionisanja elektronske obrade i prenosa podataka u računarske mreže i neovlašćeni pristup zaštićenom računaru ili računarskoj mreži.

Uvedena su i dva nova dela kojima se štiti životna sredina: oštećenje nasipa, brana i drugih objekata namenjenih sprečavanju odliva rudarske i industrijske jalovine i oštećenje ili uništenje objekata ili uređaja namenjenih zaštiti životne sredine. Na sednici Narodne skupštine od 11. aprila 2003. doneta je i odluka o prestanku sudijske dužnosti zbog navršenja radnog veka za 15 sudija sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova i 2 javna tužioca. Istovremeno, doneta je odluka o izboru 9 novih sudija Vrhovnog suda Srbije i 14 sudija Okružnog suda u Beogradu.

Sve navedene normativne i personalne izmene donete su prvenstveno u cilju efikasnije borbe protiv organizovanog kriminala. Donošenje određenih mera i preduzimanje nekih radnji od strane državnih organa po hitnim i skraćenim postupcima nesumnjivo je narušilo principe doslednog poštovanja ljudskih prava i sloboda. Činjenica da su te mere i radnje preduzete za vreme vanrednog stanja ne mogu u potpunosti opravdati njihovo preduzimanje.

Negativne i pozitivne posledice preduzetih mera u praksi biće sve transparentnije sada, u periodu nakon ukidanja vanrednog stanja.

Prijem Srbije i Crne Gore u Savet Evrope

U cilju pružanja podrške reformskim nastojanjima Srbije i Crne Gore, posebno u ovako teškim i vanrednim okolnostima, Savet Evrope 3. aprila 2003. godine prima državnu zajednicu Srbija i Crna Gora (SCG) u svoje članstvo. Tom prilikom predsednik Državne zajednice je dao izjavu o potpisivanju

Evropske konvencije o ljudskim pravima i Protokolima 1, 4, 6, 7, 12 i 13. Prijemu je prethodilo donošenje Zakona o ratifikaciji Statuta Saveta Evrope 31. marta 2003. godine.

U roku od godinu dana od dana potpisivanja i prijema, SCG je dužna da ratifikuje Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sve navedene Protokole, kao i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. U skladu sa osnovnim principima demokratije, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava koje Savet Evrope postavlja kao uslov prijema svim članicama, Republika Srbija je intenzivirala rad na donošenju novog Ustava koji treba da postavi pravni okvir novog pravnog sistema države. U skladu sa tim, Narodna skupština je 11. aprila 2003. godine usvojila Zakon o načinu i postupku promene Ustava Republike Srbije. Ovim Zakonom je formirana Ustavna komisija koja u roku od 60 dana od dana stupanja na snagu ovog zakona treba da pripremi Nacrt novog Ustava. Nakon toga biće organizovana javna rasprava koja traje 45 dana, a potom, na osnovu rezultata javne rasprave, Ustavna komisija utvrđuje tekst Ustava i u roku od 15 dana ga dostavlja Narodnoj skupštini. Narodna skupština usvaja Ustav većinom od ukupnog broja narodnih poslanika, a potom se Ustav iznosi na referendum. Referendum se smatra uspešnim ukoliko je na njega izašlo više od polovine broja birača upisanih u birački spisak, a Ustav je potvrđen ako se za njega izjasni više od polovine broja birača izašlih na referendum. Ukoliko ceo postupak bude uspešan, Republika Srbija bi do polovine avgusta 2003. godine trebalo da dobije novi Ustav, kao najviši pravni i politički akt jedne zemlje.

Jedna od osnovnih prepreka za ulazak SCG u Savet Evrope bila je nedovoljna saradnja sa Haškim tribunalom a koja je najpre bila pravdana nepostojanjem zakona o saradnji. Kada je zakon konačno donet 11. aprila 2002, ostala je problematična odredba iz čl. 39. ovog Zakona. Ovaj član je predviđao da se odredbe ovog Zakona o ustupanju i predaji Tribunalu primenjuju samo na lica protiv kojih je optužnica podignuta pre stupanja na snagu ovog zakona, dok će za buduće optužnice biti nadležni domaći sudovi. Izmenama ovoga Zakona od 15. aprila 2003. godine, između ostalog, izbrisan je ovaj član čime je uspostavljena puna jurisdikcija Haškog tribunala. To ne znači da domaći sudovi tj. tužilaštva nemaju pravo da gone lica osumnjičena za ratne zločine a koja se ne nalaze na optužnicama Tribunala. Značajna je i izmena čl. 11, kojom se, umesto dosadašnje mogućnosti da se samo svedoci oslobode od dužnosti čuvanja državne, vojne i službene tajne, sada ta mogućnost daje i osumnjičenima.

Prava pritvorenih lica i tortura policije

Od momenta uvođenja vanrednog stanja 12. marta 2003, pa do njegovog ukidanja 23. aprila 2003, privedeno je preko 10.000 osoba. Helsinškom odboru obratio se jedan broj rođaka ili prijatelja privedenih osoba koji se žalio na tretman i uslove u kojima se nalaze privedeni. S obzirom da ni njima nije

dozvoljeno viđanje sa privedenima, jedine informacije koje smo od njih dobili bile su one o danu privođenja i neki detalji koje su oni nezvanično čuli. Bilo je i anonimnih prijava od strane lica koja su se predstavila kao policajci. Najveći broj pritužbi odnosio se na prekomernu upotrebu sile ili nepotrebnu bahatost prilikom privođenja, prebijanje od strane pripadnika islednih organa policije radi iznude iskaza kao i na loše uslove života u pritvorskim jedinicama. S obzirom na mere koje su na snazi tokom vanrednog stanja, nikome nije dozvoljeno da stupi u kontakt sa licima koja su privedena ili uhapšena zbog sumnje da su umešana u organizovani kriminal. Zbog toga, HO još uvek nije u mogućnosti da stupi u kontakt sa pritvorenim licima, a u većini slučajeva još uvek se ne zna ni gde su ta lica smeštena.

Na zahtev OEBS, Saveta Evrope i Visokog komesara za ljudska prava, 14. aprila 2003. ovim organizacijama je dozvoljeno da posete pritvorena lica. Prema izjavi Maurcija Masarija, šefa Misije OEBS u SCG, prilikom ovih poseta inspektori nisu zabeležili značajna odstupanja i povrede ljudskih prava. Nekoliko dana kasnije pritvorena lica posetio je i ministar za ljudska i manjinska prava SCG Rasim Ljajić, koji se u potpunosti složio sa ovim ocenama.

Reakcije na vanredno stanje u zemlji

Uvođenje vanrednog stanja i uspešnost akcije "Sablja" brzo je pokazalo umešanost dela državnog aparata, opozicije i jednog dela DOS u ubistvo premijera. Kao odgovor na te indicije pokrenuta je kampanja protiv vanrednog stanja pod izgovorom da se koristi za "obračun sa opozicijom". Imajući u vidu da je hapšenje dva savetnika Vjoislava Koštunice neminovno otvorilo sumnju da je i on sam bio zagovornik atmosfere koja je stvarana pre ubistva Zorana Đinđića, DSS je od prvog dana krenula u žestok napad sa tezom da se radi o obračunu unutar mafije, stalno implicirajući Đinđićevu povezanost sa podzemljem. Kao dokaz isticano je pregovaranje Đinđića sa Legijom pre prevrata od 5. oktobra bez uzimanja u obzir činjenice da je to radio u ime čitavog DOS.

Sve opozicione stranke, uključujući i DSS, osporile su odluku da se uvede vanredno stanje jer "jedini pravi izlaz iz teške situacije u kojoj smo se kao društvo i država našli ne leži u sužavanju demokratskih prava i sloboda, koje vanredno stanje neminovno nosi sa sobom, nego u okupljanju političkih snaga, bez izuzetka, kako bi se postigao politički konsenzus". DSS je predložio formiranje "koncentracione vlade" kao "najmanje loše rešenje"²⁹ i posebno je kritikovao zakon po kojem su uvedene vanredne mere u Srbiji, jer datira iz vremena martovskih demonstracija iz 1991. godine, te da nije u skladu sa ustavom SR Jugoslavije iz 1992. godine. Glavni argument protiv uvođenja

²⁹ Vojislav Koštunica, Beta, 14. mart 2003.

vanrednog stanja je da se time "nastavlja sa izazivanjem straha u narodu, što je i bio cilj ubica premijera"³⁰.

G17 Plus, kao nova politička partija, je svoja saopštenja balansirala između stava Vlade Srbije i DSS, pa je tako apostrofirala potrebu da "Vlada izvrši rekonstrukciju vlade koja će obezbediti političku stabilnost u zemlji", ali je isticala i potrebu za "nacionalnim konsenzusom radi odbrane demokratskih institucija i nastavka reformi".³¹

Slobodan Orlić, kopredsednik Socijaldemokratske partije, optužio je Srpsku radikalnu stranku i Stranku srpskog jedinstva da su "politički inspirisale" ubistvo predsednika Vlade Srbije Zorana Đinđića, te da su više meseci najavljivali "krvavo proleće". Njihov cilj je bio destabilizacija vlasti, prekid saradnje sa Haškim tribunalom, raspad Državne zajednice Srbija i Crna Gora, izolacija Srbije i uklanjanje premijera kao nosioca reformskog kursa. Sve primedbe koje se odnose na uvođenje vanrednog stanja Orlić je protumačio kao kritiku "u interesu kriminalaca" jer se samo uvođenjem vanrednog stanja "moglo ući u obračun sa organizovanim kriminalom". Slobodan Orlić (SDP), Dragan Veselinov³² (Koalicija Vojvodina) i Nenad Čanak (predsednik Skupštine Vojvodine)³³ su tim povodom predložili zabranu ŠJ i SRS, što je naišlo na negativne reakcije kod opozicionih partija, ali i nekih članica DOS, kao na primer Demokratskog centra koji se izjasnio "protiv zabrane političkih partija".

Kampanju protiv vanrednog stanja DS je nastavio preko navodne zaštite medija i slobode izražavanja pozivajući se na saopštenja dve međunarodne organizacije – Međunarodni institut za medije i Organizacija medija jugoistočne Evrope sa sedištem u Beču – koje su istakle da "efektivno istraživačko novinarstvo, koje je bitno za svako demokratsko društvo, nije moguće u Srbiji pod sadašnjim okolnostima". DS se takođe okomila i na odluku Vlade Srbije da imenuje za vršioca dužnosti predsednika Vrhovnog suda Srbije i republičkog javnog tužioca kao nezakonite. U saopštenju DS povodom tog imenovanja navodi se da "jedino Skupština Srbije ima pravo da sudiju nižeg suda izabere u viši sud", te da je ministar pravde Srbije Vladan Batić "uzurpirao nadležnosti republičke Skupštine" jer "Ustav Srbije takve postupke ne dopušta, čak ni u vreme ratnog stanja u kome su dozvoljena odstupanja od nekih zakona, daleko veća nego u vanrednom stanju".³⁴

³⁰ Beta, 16.mart 2003.

³¹ Beta, 17. mart 2003.

³² D.Veselinov: "Srpska radikalna stranka i Stranka srpskog jedinstva nikada nisu ni smele biti registrovane, jer u njihovom programu ima protivustavnih elemenata, uključujući tu i rasnu diskriminaciju, a formirale su i paravojne formacije tokom sukoba na ovim prostorima", Beta, 19. mart 2003.

³³ Nenad Čanak založio se za zabranu Srpske radikalne stranke i ocenio da je ona "politički organizovano zlo". "U programu te stranke je fašistička teorija krvi i tla i takve stranke ne smeju da postoje u našoj zemlji", Beta, 19. mart 2003.

³⁴ Tanjug – Beta, 21. mart 2003

DSS je najžešće reagovala povodom hapšenja dva savetnika Vojislava Koštunice: Radeta Bulatovića, bivšeg savetnika za bezbednost i Ace Tomić, bivšeg načelnika Uprave za bezbednost Generalštaba VJ. Koštunica se, kao i obično, pravdao da nije "morao znati da su se oni sreli sa zemunskim klanom, kao što nisam mogao ni morao da znam za sve kontakte i susrete i drugih svojih saradnika". Time je objasnio da nema razloga zbog kojih bi i sam mogao biti pozvan na informativni razgovor.³⁵

Ukazujući na zloupotrebu vanrednog stanja, Vojislav Koštunica je rekao da nema demokratije bez bar jednog drugačijeg mišljenja i naglasio da se oseća napadnutim zato što se njegova stranka proziva. On je zaključio da se DS napada zato što "neko ima nameru da učvrsti vlast po svaku cenu, tvrdeći da je ova reformska vlast nesporna". DS je uvela i praksu da svakodnevno postavlja po jedno pitanje Vladi Srbije čiji odgovori mogu da pomognu istrazi, a u javnosti otklone nedoumice "u vezi sa organizovanjem i delovanjem kriminalnih grupa i pojedinaca".³⁶ DSS se uporno branila da ne predvodi blok patriotskih snaga koji je odgovoran za ubistvo premijera Srbije Zorana Đinđića 12. marta³⁷, te da krivicu za ono što se dešavalo u Jedinici za specijalne operacije tražiti "u Vladi Srbije i nigde drugde". Osim toga, Vojislav Koštunica je u svim kontaktima sa strancima apostrofirao kako je saradnja sa Hagom imala negativne implikacije na situaciju u Srbiji, te da "nastavlja sa izazivanjem straha u narodu".³⁸

Vojislav Koštunica je sve vreme vanrednog stanja optuživao Vladu Srbije za gaženje ljudskih prava i u svom proglasu naglasio da DSS "ne pristaje da se građani Srbije ponižavaju, da se gaze mediji, da se besmislicom o zaveri u kojoj je, navodno, učestvovalo više hiljada ljudi, vređaju policija i vojska, ali i sam ubijeni premijer. Ne pristajemo na zatiranje demokratije, gašenje svih reformi, oktroisanje ustava".³⁹ Pored traženja koncentracione vlade Koštunica je uporno

³⁵ Lider Koalicije Vojvodina Dragan Veselinov optužio je Vojislava Koštunicu da je učestvovao u pokušaju državnog udara prošle godine kada je, kako je naveo, Vojska Jugoslavije pokušala da izvrši upad u Vladu Srbije. "Bivši načelnik vojne bezbednosti general Aco Tomić, koji je bio upleten u pokušaj državnog udara, direktno je odgovarao jedino Koštunici, a istovremeno nije slušao ni Generalštab ni Vrhovni savet odbrane." On je naveo da se Koštunica "najmanje 20 puta sastao sa bivšim šefom Državne bezbednosti Radetom Markovićem u vreme dok je na vlasti u Srbiji bila takozvana privremena Vlada", Beta, 12. april 2003.

³⁶ Prvo pitanje DSS Vladi bilo je: "Ko su inspiratori, organizatori i izvršioci svojevremenog puštanja iz zatvora pokojnog Dušana Spasojevića (ubijenog vođe "Zemunskog klana"), za koga je istraga dokazala da je bio jedan od ključnih organizatora atentata na premijera Đinđića?", Tanjug, 11. april, 2003.

³⁷ U svom saopštenju DSS je istakla da "ne sporeći nijednog trenutka svoju stvarno demokratsku i nacionalnu orijentaciju, ona otvoreno ukazuje javnosti da je sada sasvim očigledno da se vanredno stanje, umesto za stvarni obračun sa svim vidovima organizovanog kriminala, koristi za obračun sa najjačom političkom strankom u Srbiji", Beta, 11 april 2003.

³⁸ U razgovoru V. Koštunice sa Dženet Bog, zamenikom pomoćnika državnog sekretara SAD, Beta, 16. mart 2003.

³⁹ Tanjug, 12. april 2003.

zahtevao vanredne izbore, što je Vlada Srbije procenila kao opasnost za započete reforme i borbu sa organizovanim kriminalom. Batić je ocenio da treba "dobro promisliti i proceniti šta je za Srbiju i njene građane bolje u ovom trenutku. Da li nam, u vremenu kada smo na kraju reforme sistema bezbednosti, obračuna sa kriminalom i afirmacije pravne države, i na početku socijalno-ekonomskih reformi, trebaju izbori jer bi te aktivnosti napravile pauzu od nekoliko meseci u svemu tome".⁴⁰ Potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać ocenio je da je kampanja DSS protiv Vlade u suštini "ozbiljan znak nesnalaženja DSS u novonastalim okolnostima".⁴¹

Činjenica da je "Zemunski klan" apostrofirao kao organizator atentata na premijera generisala je svojevrsnu kampanju protiv svih koji su imali kontakta sa njima, ali i licitiranje i jedne i druge strane (Vlade Srbije i opozicije, uključujući i jedan deo DOS). To je stvorilo sliku opšte korumpiranosti političke scene, što je i bio cilj, jer to je bio jedini način da se spreči stvarni obračun sa Miloševićevom mafijom. Decenijski "suživot" opozicije sa Miloševićevim režimom je u velikoj meri sprečio stvarnu lustraciju nakon 5. oktobra, kao i svaki ozbiljniji obračun sa Miloševićevim nasleđem. Zato je opšta kampanja o povezanosti svih sa "Zemunskim klanom" bio vešto orkestriran plan sa idejom da se kontroliše akcija "Sablja".

Kritike na račun operacije "Sablja" su se širile kako se uvećavao broj privedenih i uhapšenih, posebno kada su na udar došle i viđenije ličnosti vezane za Miloševićev režim ali i za opoziciju, kao što su Milorad Vučelić i Borislav Mikelić. Poseban odijum medija isprovocirao je Vladimir Beba Popvić, šef Biroa Vlade Srbije za informisanje, koji je na svakodnevnom brifinzima izveštavao medije (glavne urednike) o rezultatima Vladine akcije. On je nedvosmisleno dao na znanje da istraga ide ka "jasno definisanom bloku patriotskih snaga, u kojima su i Demokratska stranka Srbije i bivši predsednik SRJ". Međutim, i pored svih kritika upućenih na adresu Vladimira Bebe Popovića, za 42 dana trajanja vanrednog stanja nijedan glavni urednik nije iskoristio priliku da postavi ijedno pitanje.⁴²

Ukidanje vanrednog stanja bio je samo novi "okidač" za kampanju protiv Vlade, uglavnom kroz osporavanje uspeha akcije "Sablja". DSS⁴³ je upozorila da se borba protiv organizovanog kriminala vodi selektivno i da je "nastavljeno sa trgovinom ljudima, da droge i dalje ima na ulicama, ali po višoj ceni, i da se nadležni organi još nisu pozabavili privrednim kriminalom". Kampanja DSS, kojoj su se pridružili mediji i NVO, glavni akcenat je stavila na položaj uhapšenih, pozivajući se na saopštenja "Hjuman rajts voča", Međunarodne organizacije advokata, domaćih organizacija i javnosti u kojima stoji da su prava uhapšenih narušena. Front protiv vanrednog stanja se širio, pa su tako i

⁴⁰ TV "Palma plus", 13. april 2003.

⁴¹ Beta, 21. april, 2003.

⁴² Iz razgovora Helsinškog odbora.

⁴³ D. Maršićanin, Beta, 14. april 2003.

neki članovi DOS sve češće stajali na stranu DSS, kao na primer Miodrag Isakov⁴⁴, koji je osporavao pravo na hapšenje V. Koštunice, jer to nije "cilj vanrednog stanja i trenutne aktivnosti koja se u zemlji vodi". Kampanji se pridružila i SRS⁴⁵, koja je, po isprobanom receptu Vojislava Šešelja, uglavnom ukazivala na veze istaknutih političara sa organizovanim kriminalom. SPO se uključio u kampanju tražeći rasformiranje Bezbednosno-informativne agencije koja, prema oceni te stranke, predstavlja kamuflazu nekadašnje Službe državne bezbednosti. Kao primer za nepromenjeno stanje u toj službi SPO navodi činjenicu da još postoje tajni uređaji i oprema za prisluškivanje i u prostorijama stranke i u stanu njenog lidera Vuka Draškovića, uprkos sudskoj presudi da bezuslovno budu uklonjeni.

Dušan Mihajlović, ministar unutrašnjih poslova, je akciju "Sablja" okarakterisao kao "jednu od najuspešnijih policijskih akcija u istoriji borbe protiv kriminala, jer je za rekordno vreme praktično očišćeno celo podzemlje, iako se radilo o grupama koje su u jednom trenutku bile moćnije i bogatije od države i opremljenije od policije". Mihajlović je potvrdio inače već notornu činjenicu – "JSO jedinica je upotrebljavana za vršenje zločina u vreme vladavine Radeta Markovića i familije Milošević. O tome nisu ostavljali pisane tragove, tako da je to bilo teško otkriti". Prilikom privođenja i hapšenja pojedinih pripadnika te jedinice oni nisu pružali otpor i, prema Mihajlovićevim rečima, svi su manje pokazivali "pretorijanski" sindrom, odnosno da su živeli u uverenju da obavljaju poslove za državu. Mihajlović je takođe potvrdio da je mafija imala "sa nekim tužilaštvima, sudovima i institucijama, a možda i političarima koji su sedeli u parlamentu i bili na drugim funkcijama, bolje odnose nego bilo koji organ Vlade Srbije". Mihajlović je jasno dao na znanje da bi Vlada teško "uspešno srušila tu piramidu zla da nije dobila praktično plebiscitarnu podršku građana za akciju "Sablja". Policijska istraga nije bila "lov na veštice", a oni koji je tako doživljavaju očigledno imaju nečistu savest i zato pokušavaju da obesmisle istragu i omoguće nekome da se time okoristi.

U svođenju bilansa akcije "Sablja" Vlada Srbije je istakla da to nije bio samo obračun sa organizovanim kriminalom, već i raščišćavanje pitanja ratnih zločina i političkog terena koji je pogodio procvatu i kriminala i ratnih zločina. U tom smislu Čedomir Jovanović, jedan od potpredsednika Vlade, podvukao je da u "tom poslu nema nedodirljivih".⁴⁶

Međutim, tokom vanrednog stanja stari animoziteti unutar Vlade i DOS i međusobna optuživanja unutar DOS ponovo su na površinu izneli razlike u stavovima, što je posebno kristalio sukob Nebojše Čovića, potpredsednika Vlade Srbije, i Čedomira Jovanovića.⁴⁷ Ovaj sukob je jasno ukazao na dalje

⁴⁴ Tanjug, 14. april 2003.

⁴⁵ Tanjug, 14. april 2003.

⁴⁶ Tanjug, 15. april, 2003.

⁴⁷ Jovanović je rekao da je "on 1996. godine bio na mitingu na Trgu Republike sa Đinđićem, on (Čović) je sa Miloševićem bio na kontramitingu. Dok sam ja bio na

raslojavanje DOS jer je Čović u tom sukobu najavio mogućnost da se Demokratska alternativa pripoji nekoj drugoj većoj stranci.⁴⁸ U međustranačka prepucavanja uključio se i crnogorski premijer koji je optužio Vojislava Koštunicu da je, zajedno sa vojnim vrhom, sprečavao raspuštanje "jedne paravojne formacije koja je za vreme Miloševićevog sistema stvorena sa namerom da demokratsku Crnu Goru drži u rukama i disciplinuje".⁴⁹

Vanredno stanje je ukinuto 22. aprila na predlog premijera Zorana Živkovića, koji je izjavio da je "za poslednjih 40 dana potpuno razrešeno ubistvo predsednika Vlade, kao i još nekoliko desetina ubistava i otmica, a rasturen je i lanac trgovine drogom". Živković je tom prilikom izjavio da to nije bila samo "zavera jedne grupe ili više kriminalnih grupa koje su htele da ubiju onoga koji je najviše učinio da za kriminalce u ovoj državi više ne bude mesta. Očigledno je da iza tog ubistva stoje one snage koje su želele da vrate Srbiju u ono mračno vreme", ali je istovremeno poručio da se neće prekinuti proces reformi, te da će istraga biti proširena na privredni i finansijski kriminal i na sve druge njegove oblike - od piraterije, lažnih invalidskih penzija, preko svega što je protivno zakonu i protiv svega što destabilizuje zemlju. Posebno je naglasio da će se nastaviti ispunjavanje međunarodnih obaveza, kao i saradnja sa Hagom, a to će se učiniti "ne zbog pritiska već zbog želje da taj mračni deo naše istorije zatvorimo i da sa leđa budućih generacija skinemo teret"⁵⁰. Većina partija DOS je ocenila vanredno stanje kao pozitivan pomak u obračunu sa mafijom i organizovanim kriminalom, dok je DŠ insistirala da se "utvrde svi slučajevi povreda ljudskih prava u vreme vanrednog stanja jer, na to nas obavezuje članstvo u evropskim i međunarodnim organizacijama".

Dometi akcije "Sablja"

Ubistvo premijera je srbijansku privredu i reformsku orijentaciju dovelo u još veću neizvesnost, jer je Zoran Đinđić bio motor ekonomije i reformi. Sumnje u nastavak reformi su sve veće, što dodatno povećava politički rizik za strana ulaganja. Srbiji preta dužnička kriza, odnosno debakl sa spoljnim dugovima, jer neće biti u stanju da ih servisira. Takvu opasnost pojačava i "parazitski sindrom" koji se sastoji u očekivanju stalnog priliva stranog novca. Takvo uverenje počiva na iluziji da Srbija još uvek ima "gestrateški značaj" koji se može unovčiti. Ubistvo premijera ne samo da je dovelo u pitanje procese koje je on započeo, već je i sama akcija "Sablja" imala svoje finansijske implikacije. Prema rečima ministra finansija Božidara Đelića, akcija je "koštala nekoliko

predizbornom mitingu predsedničkog kandidata Miroslava Labusa, on je bio na mitingu Koštunice", Beta, 15. april 2003.

⁴⁸ Tanjug, 19. april, 2003.

⁴⁹ Tanjug, 17. april, 2003.

⁵⁰ Beta, 22. april. 2003.

stotina miliona dolara".⁵¹ Međutim, "Sablja" nije ušla u trag novčanim tokovima organizovanog kriminala, što je ujedno i najveći nedostatak ove akcije.

Akcija "Sablja" je pokazala da su Državna bezbednost, njena paravojna jedinica JSO i njena naslednica BIA bile infiltrirane u zaveru za ubistvo premijera Đinđića, te da bez tih službi, paravojnih formacija i mreže saradničkih veza taj atentat ne bi bio moguć na način kako se dogodio. Naime, istraga je otkrila da su najosetljiviji delovi državnog aparata bili kriminalizovani i da Vlada, iako je pokušala, nije uspela da reformiše MUP. Akcija je završena hapšenjem dva komandanta JSO, zatim njihovih pomoćnika, dva načelnika DB i jednog pomoćnika direktora BIA. Uhapšeno je niz nižih oficira te službe, kao i jedan načelnik Uprave bezbednosti Vojske (inače savetnik V. Koštunice), jedan savetnik za nacionalnu bezbednost (takođe savetnik V. Koštunice), nekoliko radnika DB i BIA optuženih za obaveštajnu podršku zaveri. Hapšenje Jovice Stanišića i Frenkija Simatovića bilo je presudno za dalji tok akcije, jer se njih dvojica smatraju navodnim gospodarima iz senke ovdašnjih "eskadrona smrti". Iz nezvaničnih izvora⁵² se takođe čuje da je sama Vlada Srbije požurivala Hag u podizanju optužnica protiv njih dvojice, jer se, navodno, svi boje da progovore dokle god su oni u zemlji, pa makar i u zatvoru.

Akcija "Sablja" obuhvatila je i najbliže okruženje, posebno Republiku Srpsku, koja zajedno sa Srbijom predstavlja jedinstvenu kriminalnu celinu na kojoj operiše oprganizovani kriminal.⁵³ Zato je akcija "Sablja" imala poseban odjek u RS, jer su se mnogi našli na listi osumnjičenih. Istovremeno, međunarodni predstavnici u BiH su preduzeli radikalnije mere u obračunu sa organizovanim kriminalom koje su počele još nakon otkrivanja afere "Orao" krajem 2002. godine. O tome svedoče i akcije Pedija Ešdauna u RS, i njegov pritisak da predsednik Vlade RS Mirko Šarović podnese ostavku i druge smene koje koje su usledile. Nelegalni kapital i dalje pokušava da se legalizuje, posebno onaj iz RS, koji je, prema nekim izvorima, i najmoćniji "finansijski lobi" u Srbiji. Uz ostale delatnosti ima indicija da se taj kapital "pere" kroz neke medije, pa se u tom smislu može razumeti i zabrana pojedinih medija kao što su "Nacional" i "Identitet", koji su uglavnom "patriotski" i "antihaški" orijentisani.

Momčilo Mandić, inače poznat kao čovek koji je javno podržavao i finansirao Radovana Karadžića, se među prvima našao na listi za hapšenje. Osim toga, Mandić raspolaže ogromnom imovinom u Srbiji i RS. Sumnja da se Legija skriva u RS pojačala je i budnost međunarodnih organizacija. I banjalučka policija je proveravala lica za koja se sumnja da su povezana sa

⁵¹ "Danas", 23. april 2003.

⁵² Iz razgovora Helsinškog odbora.

⁵³ "Bivši predsednik Vlade RS Milorad Dodik je izjavio da 'patriotskoj grupi' pripadaju neki bivši oficiri bezbednosti iz RS i Srbije kao i neki aktivni kadrovi iz Vojske RS. On tvrdi da je nemoguće obračunati se sa kriminalom u Srbiji, a da se to isto ne učini u RS i čitavoj BiH. Dodik smatra da u Banjaluci i sada deluju određene grupe kriminalaca te da je jednu takvu SFOR otkrio i pre ubistva Zorana Đinđića u Prijedoru", "Oslobođenje" Sarajevo, 14. mart 2003.

takozvanim zemunskim klanom. Pojačala je mere legitimisanja učesnika u saobraćaju, kao i po ugostiteljskim objektima i svim mestima na kojima bi se moglo očekivati prisustvo lica koja se mogu dovesti u vezu sa "zemunskim klanom".⁵⁴

Akcija "Sablja" generirala je, ili ubrzala slične akcije u regionu, pa je tako predsednik Republike Srpske Dragan Čavić bio primoran da raspusti 410. obaveštajni centar pri Obaveštajnoj upravi Vojske Republike Srpske i naredi hitno kažnjavanje odgovornih za špijunsku aferu pred vojnim i civilnim organima, odnosno vojno-disciplinarnim sudom VRS. Istraga Generalštaba je potvrdila saznanja SFOR da je taj centar odgovoran za antidejtonske aktivnosti, odnosno prisluškivanje. Pripadnici SFOR su utvrdili da je ovaj obaveštajni centar prisluškivao snage NATO, SFOR, političare i ljude u Federaciji BiH i RS, kao i u susednim državama, pre svega u Hrvatskoj. Visoki predstavnik za BiH Pedi Ešdaun najavio je tom prilikom mogućnost novih smena čelnika RS odgovornih za taj čin posle ostavke Šarovića koja je usledila zbog "afere Orao", ali i afere prisluškivanja. Čak je i generalni sekretar NATO Džordž Robertson izjavio da je razvoj događaja oko aktivnosti 410. vojnog obaveštajnog centra VRS pod direktnom ingerencijom NATO snaga.

Ovako duboka isprepletenost kriminala između Srbije i BiH dovela je do saradnje MUP Srbije i RS, koju je zamenik ministra Nenad Milić ocenio kao "dobru" i najavio je "sporazum o saradnji tri ministarstva". Premijer Zoran Živković je istakao da je saradnja Srbije i RS u borbi protiv kriminala i korupcije "neophodan preduslov za privredni napredak celog balkanskog regiona, kao i za nastavak reformi u obe zemlje".⁵⁵

Hrvatski mediji su takođe dali veliki prostor zbivanjima u Srbiji. Posebnu pažnju je izazvala činjenica da je Legija posedovao hrvatski pasoš, što je otvorilo i pitanje povezanosti regionalnih mafija. Makedonski mediji su doneli vest da su brojni političari, ugledne javne ličnosti i biznismeni bili "usko povezani sa 'Zemunskim klanom' kao i sa Slobodanom Miloševićem i Vojislavom Šešeljom". Tim povodom preneti su i izjave Nebojše Čovića u kojoj on kaže da su "takvi kontakti sa srpskom mafijom postojali", posebno u vreme uvedenih sankcija protiv Jugoslavije. "Ja sam u više navrata izjavljivao da u našem regionu deluje 'multietnički kriminal', ali se nadam da će uskoro u već započetoj saradnji srpskog i makedonskog ministarstva policije biti obelodanjeni i konkretni podaci". Čović je tom prilikom insinuirao da treba obelodaniti i ko je obučavao makedonske policijske specijalce po imenu "lavovi", kao i neka druga pitanja "bez zatvaranja očiju".⁵⁶

Povezanost srbijanske i crnogorske mafije je takođe bila predmet špekulacija tokom vanrednog stanja. Crnogorski dnevni list "Publika" (17. april) izišao je sa tvrdnjom, pozivajući se na izvore u MUP Srbije, da je "crnogorska

⁵⁴ Beta, 17. mart 2003.

⁵⁵ Beta, 16. april 2003.

⁵⁶ Skopska TV "Telma", 21. mart 2003.

policija godinama bila povezana sa kriminalcima zemunskog i surčinskog klana, čak toliko da je više istaknutih pripadnika ovih kriminalnih družina, pored ostalih i dvojica sada najdirektnije osumnjičenih da su organizatori atentata na srpskog premijera Zorana Đinđića, Dušan Spasojević Šiptar i Mile Luković Kum, imali lične isprave – lične karte, pasoše, dozvole za oružje – sa pečatima Ministarstva unutrašnjih poslova ove republike". List je kao potvrdu te vesti izneo i niz podataka kao što su serijski brojevi dokumenata i datumi izdavanja, odnosno podizanja. List tako tvrdi da je Šćekić još 2. februara 1997. godine u CB Podgorica podigao dozvolu za nošenje oružja na ime Dušana Spasojevića, a četiri i po meseci potom i pasoš na isto ime. Spasojević je pola godine kasnije prijavljen i proglašen stanovnikom Podgorice (Hotska ulica, br. 14), a 30. januara 1998. mu je izdata i lična karta (navodi se i broj) sa rokom važenja od deset godina.

Otkrivanje izvršilaca ubistva Ivana Stambolića bilo je najšokantnije otkriće akcije "Sablja". Politička inertnost i odsustvo političke volje isuviše dugo je sprečavalo rasvetljavanje tog slučaja. Obelodanjivanje okolnosti pod kojima se desilo ovo ubistvo posebno je važno, jer se desilo na "prekretnici od jednog zločinačkog režima ka drugom koji je obećavao demokratizaciju zemlje". Nova vlast je na tom primeru, kako kaže Latinka Perović, imala "priliku da se legitimise kao vlast koja poštuje pravo".⁵⁷ Činjenica da je sa samog državnog vrha došla kvalifikacija tog zločina kao obračuna među bivšim komunistima⁵⁸ može imati nesagledive posledice na ionako fluidno stanje u kojem se Srbija nalazi čitavu deceniju. Ubistva Zorana Đinđića i Ivana Stambolića zatvaraju krug decenijskog terora države koja je bila glavni nosilac i inspirator svih zločina koji su vršeni na teritoriji SFRJ.

Akcija "Sablja" dala je indicije za umešanost bračnog para Milošević u slučaj Stambolić. Vlada Srbije, međutim, još nije uspela, barem javno, da uđe u trag Mirjani Marković koja se navodno nalazi u Rusiji. I pored izjava da će za njom biti objavljena međunarodna poternica, za sada nema jasnog traga da je to i učinjeno. Ruski nadležni organi su izjavili da poternica još uvek nije izdata.

Ponašanje vojske za vreme vanrednog stanja

Najveći pomak tokom vanrednog stanja desio se u vojsci koja je bila glavni oslonac patriotskog bloka. Zbivanja koja su prethodila ubistvu Zorana Đinđića uznemirila su vojni establišment, jer je premijer Zoran Đinđić pripremao "veliko spremanje" i u vojsci. Naime, agonija vojske počela je odlaskom

⁵⁷ "Blic", 4. maj 2003.

⁵⁸ U pismu Vojislava Koštunice Odboru za oslobađanje Ivana Stambolića ističe se da "na normalizaciju i stabilizaciju političkih prilika i ukupnog života u zemlji veoma negativno utiču ovakvi slučajevi nestanka bivših funkcionera koji jesu prpadali komunističkim vlastima, ali su se u nekom trenutku sukobili sa Slobodanom Miloševićem kao nosiocem poslednjeg autoritarnog režima u nas", "Slučaj Ivan Stambolić", Helsinške sveske br. 6, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2001.

Vojislava Koštunice iz saveznog vrha i stvaranjem nove državne zajednice Srbije i Crne Gore, na osnovu Beogradskog sporazuma iz 2002. godine. Imenovanje novog Vrhovnog saveta odbrane na čelu sa Svetozarom Marovićem, novim predsednikom SCG, te Natašom Mičić, v.d. predsednika Republike Srbije i Filipom Vujanovićem, v.d. predsednika Crne Gore, uznemirio je vojne krugove. Posebno uznemirenje unela je odluka premijera da za novog ministra odbrane postavi Borisa Tadića, čoveka koji je uživao veliko poverenje Zorana Đinđića. Reforme i smanjenje budžeta uvek su bili glavni kamen spoticanja između vojnih i civilnih vlasti, kao i priključivanje Srbije Partnerstvu za mir i saradnja sa Hagom. Vojislav Koštunica je za armijske krugove predstavljao kontinuitet sa politikom Miloševića i garant za očuvanje *statusa quo*, pre svega zbog toga što se otvoreno izjašnjavao protiv saradnje sa Hagom, prema kojem je još u predizbornoj kampanji izneo jasan stav kao o "devetoj rupi na svirali".

Promptno reagovanje Zapada na pučistički pokušaj u velikoj meri je opredelilo i panašanje VJ. VJ se tokom vanrednog stanja držala u senci, mada je vojna policija učestvovala u akciji "Sablja". Imala je ključnu ulogu u rasformiranju JSO.⁵⁹ Branko Krga, načelnik Generalštaba, bio je kooperativan i pokazivao je dobru volju za saradnjom sa Vladom Srbije. Imenovanje Borisa Tadića za ministra odbrane primio je mirno, mada je on odmah počeo sa sprovođenjem plana koji je Zoran Đinđić već pripremio. On je već u prvom susretu sa novinarima najavio da će "fokus biti na reformama" i da će "sve personalne promene biti isključivo za to vezane".⁶⁰ Uočljiva je namera i kod novog ministra, što je opšta tendencija, da se vojska kao institucija amnestira od odgovornosti za ratne zločine, mada je u Haškoj sudnici već jasno da je ona bila glavni organizator rata. Boris Tadić smatra da je "suština u tome da Vojska Srbije i Crne Gore ne može, kao institucija, biti optužena za probleme s kojima smo se mi suočavali i svaka krivica mora biti individualizovana. To ne važi samo za vojsku, već za policiju i za sve institucije sistema, to važi za državu i za ministarstva i za vladu i to je ključno pitanje". Odnos snaga je još uvek nepovoljan, pogotovo kada se ima u vidu odnos prema reformi vojske i njenom budućem mestu u društvu. Osim toga, vojska još uvek uživa ogroman ugled u narodu. Tadić zato kaže da je "Vojska SCG potrebna i Srbiji i Crnoj Gori, a potrebna je i stabilnost regionalnog karaktera i Balkanu i Zapadnom Balkanu i Evropi; Vojska treba da bude deo jedne integrisane miroljubive politike u kojoj

⁵⁹ U intervjuu za nedeljnik "Vojska" od 30. aprila - 1. i 2. maja 2003, Branko Krga kaže: "Pripadnici vojske nisu učestvovali u hapšenju osumnjičenih za ubistvo premijera Đinđića, ali su dali doprinos bezbednosti građana onoliko koliko se to od nas tražilo i koliko smo mogli. Naravno, vojne službe bezbednosti su svoje informacije dostavljale kolegama iz MUP i BIA. Imali smo dobru saradnju i sa MUP Crne Gore. Vojska se angažovala i na prikupljanju naoružanja."

⁶⁰ "Vojska", 24. 4. 2003.

više neće biti onih ratnih rizika kojima smo bili izloženi u prethodnim godinama".⁶¹

Među prvim značajnijim odlukama koje je doneo novi Savet odbrane bila je stavljanje Generalštaba u sastav Ministarstva, što znači i uspostavljanje civilne kontrole nad vojnim službama bezbednosti. Odmah je doneta i odluka o razrešavanju dužnosti "jednog broja generala".⁶² Novi ministar odbrane promenio je odnos i prema Haškom tribunalu. Vojska je inače već godinama bila najveća prepreka u saradnji sa Hagom, jer je na sve zahteve iz Haga odgovarala sporadičnim saopštenjima i izjavama da ne čuva nijednog optuženika. Naredba Ministarstva odbrane SCG da, ukoliko naiđu na "optužene koji se nađu u vojnom objektu, vojnom vozilu, vojnom vazduhoplovu ili bojnom brodu, profesionalni vojnici i ostala vojna lica dužni da postupe po pravilima službe i da ih privedu do komande najbliže jedinice ili vojne ustanove, gde se ta lica zadržavaju do predaje organima MUP"⁶³, predstavlja potez koji definitivno znači prekid sa starom praksom.⁶⁴ Prethodni vrh vojske je, kako ističe Milorad Tomić, sekretar Centra za civilno-vojne odnose, možda imao "prećutnu saglasnost za 'čuvanje' haških optuženika", a postoje i "ozbiljne sumnje da bivši načelnik Službe bezbednosti u Vojsci Aco Tomić nije želeo da sarađuje sa Haškim tribunalom"⁶⁵. Savet je istovremeno ukinuo i "stepen tajnosti sa dela traženih dokumenata, radi dostavljanja Haškom tribunalu", ali je ukinut i sa nekih dokumenata koje potražuje Nacionalni savet za saradnju sa Haškim tribunalom.⁶⁶

Ministar je brzo izašao i sa predlogom za priključenje evroatlantskim integracijama, jer je to "vitalni nacionalni interes SCG, a iznad svega Partnerstvo za mir"⁶⁷. Svestan otpora u većem delu vojske⁶⁸, Tadić je potencirao da se bezbednost zemlje može osigurati samo kroz evroatlantske integracije.

⁶¹ "Vojska", 24. 4. 2003.

⁶² Smenjeno je pet generala: Branislav Petrović, Branislav Dašić, Zlatoje Terzić (načelnik nedavno rasformirane komisije Generalštaba za saradnju sa Haškim tribunalom, za koga se inače sumnja da je snabdevao Miloševića poverljivim podacima koji su važni za njegovu odbranu), Vukajlo Čađenović i Luka Kastratović, "Večernje novosti", 8. maj 2003.

⁶³ "Danas", 3-4. maj 2003.

⁶⁴ Tadić je izneo da je poslednji kontakt sa Šljivančaninom bio 16. januar 2003, kada mu je rečeno da se više ne može pojavljivati u vojnim objektima, te da se od tada više nije ni pojavljivao. Kada je u pitanju Ratko Mladić, izjavio je da je poslednji kontakt sa njim bio 15. maja 2002. To je rezultat istrage koja je sprovedena u Vojsci. Karla del Ponte je uporno obavestavala Vladu Srbije o adresi Ratka Mladića, ali, prema nekim saznanjima Helsinškog odbora, Mladić je izlazio iz Srbije kada bi ona boravila u Srbiji.

⁶⁵ "Danas", 3-4. maj 2003.

⁶⁶ "Danas", 7. maj 2003.

⁶⁷ Jedan od uslova za pristupanje Partnerstvu za mir jeste odustajanje SRJ od tužbe koju je podnela protiv NATO.

⁶⁸ Boris Tadić: "Ukoliko u ovoj zemlji još postoji mnogo ljudi koji smatraju da mi još možemo sa našim oružjem da se odupremo najvećoj svetskoj sili, onda ja stvarno nemam nijedan argument kojim bi takvog čoveka, ili takve ljude, mogao da ubedim u suprotno.", "Večernje novosti", 3. maj 2003.

Njegova poseta sedištu NATO potvrdila je njegovu orijentaciju za šta je dobio i punu podršku samog Saveta NATO. S obzirom da je saradnja sa Haškim tribunalom jedan od preduslova za Partnerstvo za mir, Tadić je najavio saradnju sa Hagom i istakao da je "siguran da ćemo ispuniti sve preduslove" kako bi SCG već u toku 2003. postala član Partnerstva za mir.⁶⁹ Ministar je najavio da će u Ministarstvu uskoro biti formiran Savet međunarodnih savetnika (SAD, Češke, Slovačke i Norveške) koji će se baviti reformama pojedinih sektora sistema odbrane. Prema njegovim procenama SCG ima ekonomski potencijal za najviše 50.000 vojnika.⁷⁰

U krugovima bliskim Koštunici – koji su se negativno odnosili prema uvođenju vanrednog stanja nazivajući ga "podizanjem rejtinga vladajuće strukture"⁷¹ – na približavanje NATO se takođe gleda sa podozrenjem, jer je, navodno, "naš ulazak u NATO povezan sa potčinjavanjem Americi i neće ubrzati naš ulazak u Evropsku uniju". Na insistiranje da Srbija priđe Partnerstvu za mir gleda se isključivo kao na američki interes da ima "baze na našoj teritoriji, zato što bi bile relativno blizu Bliskom i Srednjem istoku". Posebno ističu da nema dokaza da bi članstvo u NATO "poboljšalo odnose sa Hrvatskom i Bosnom".⁷²

Jedna od važnih odluka je svakako i ukidanje Vojne komisije za saradnju sa Hagom o čijoj se ulozi malo zna, ali se sumnja da je bila isključivo u funkciji priprema materijala za odbranu Slobodana Miloševića. Uočljivo je da Slobodan Milošević raspolaže sa manje podataka od kada je ova Komisija ukinuta. Važna je i činjenica da je predesdnik Buš odobrio prodaju oružja SCG, što, međutim, podrazumeva i druge oblike saradnje kao što su redovni kontakti između Pentagona i Ministarstva odbrane, te školovanje oficirskog kadra SCG u West Point-u. Otvara se i mogućnost za pristupanje programu IMET (*International Military Education and Training*) u okviru kojeg se uči engleski jezik. Troškove učenja bi pokrila vlada SAD. Poseta parlamentarne delegacije SCG Sjedinjenim Državama, prema izjavi Gordane Čomić, potpredsednice Skupštine Srbije, bila je u funkciji "otvaranja linije komunikacije radi unapređenja odnosa" nakon što su bili "ohrabreni uvažavanjem SAD prema našoj zemlji". Čomić je rekla da je u

⁶⁹ "Danas", 8. maj 2003.

⁷⁰ "Danas", 16. maj 2003. General Blagoje Grahovac, inače savetnik predsednika SCG, na Skupštini Vojvodine izneo je projekat o demilitarizaciji prostora Zapadnog Balkana kojim se predviđa smanjenje vojske SCG sa 82.000 na 25.000 ljudi, transformaciju ratne mornarice u obalsku zaštitu, napuštanje regrutne obaveze i formiranje visoko profesionalne vojske, koja bi služila za zaštitu od unutrašnjih oružanih pobuna, terorizma, organizovanog kriminala i delovanja mafije, kao i od ekonomskih i ekoloških katastrofa. Projekat ne predviđa odbranu od spoljnih neprijatelja ali general Grahovac predlaže formiranje zajedničkog bataljona, brigada i korpusa za Zapadni Balkan pod kontrolom NATO.

⁷¹ Slobodan Samarđžić čak kaže da se Miloševićeva vlast "objektivno" suočavala sa još težim problemima, sa raspadom države, međuetničkim ratom, ekonomskim sankcijama, secesijom dela teritorije i vojnom intervencijom najjače sile na svetu", časopis "Prizma", mart 2003.

⁷² Aleksa Đilas, "NIN", 8. maj 2003.

svim razgovorima dominirala, između ostalog, "reforma vojske i službi bezbednosti i izgradnja sistema civilne kontrole nad njima".⁷³

Polazeći od činjenice da patriotski blok još uvek ima jako uporište u Srbiji, na preduzete mere novog ministra treba gledati kao tek prve korake koji otvaraju mogućnost za "stvaranje moderne neagresivne vojske, koja je pod striktnom civilnom kontrolom".⁷⁴

Zaključci:

- Ubistvo premijera Zorana Đinđića je Srbiju ponovo stavilo pred izazov: reforme ili izolacija. Srbija je gubitkom Zorana Đinđića izgubila motor reformi i teško da će u dogledno vreme naći adekvatnu zamenu za njega. U nastalom vakuumu počela je besomučna borba za njegovo nasleđe, u kojoj se ne biraju sredstva.

- Dosadašnji rezultati istrage pokazali su da je u Srbiji postojao široki konsenzus za uklanjanje premijera Zorana Đinđića, pre svega kao reformatora i političara spremnog da ide do kraja u saradnji sa Haškim tribunalom. Broj uhapšenih i privedenih jasno pokazuju da je atentat bio inspirisan i iz samog vrha države, što podrazumeva uključenost raznih tajnih službi, kao što su KOS i DB. Zato će se stvarni dometi vanrednog stanja moći da sagledaju tek na osnovu rezultata pokrenutih procesa, ali i onih koji se tek nagoveštavaju.

- Dosadašnji rezultati su takođe pokazali da je organizovani kriminal u Srbiji tesno povezan sa onim u RS gde takođe ide do vrha upravnih organa (ilustrativno u tom smislu je hapšenje Borislava Mikelića). Prema dostupnim informacijama vanredno stanje je bilo ograničeno na obračun sa kriminalom i u tom smislu javnost ga je u Srbiji široko podržala (72 odsto stanovništva).

- Vanredno stanje je proizvelo pozitivne rezultate koji su po važnosti iznad mogućih zloupotreba. Rovitost političke scene u Srbiji zahteva da se napravi jasna selekcija onih koji su za reformu i koji su kooperativniji u odnosima sa međunarodnom zajednicom, posebno kada je u pitanju saradnja sa Haškim tribunalom. I pored tragičnosti situacije, ubistvo premijera je stvorilo jedinstvenu priliku koju treba maksimalno iskoristiti za pravljenje što radikalnijeg reza koji bi Srbiju usmerio ka Evropi. Svaki propust i novi kompromisi za Srbiju znače novo gubljenje vremena u hvatanju koraka sa susedima i širim evropskim trendovima.

- Kroz kampanju protiv vanrednog stanja "patriotski blok" se konsolidovao. Pod pritiskom sve brojnijih informacija, dnevno je zaoštravao svoj stav prema vanrednom stanju u čemu su ga pratili mnogi mediji i NVO. Zajednički imenitelj je težnja za održavanjem *statusa quo*. Ovo je većinski blok koji se uspešno organizuje i kumulira front protiv Vlade koja za sada još uvek uživa podršku međunarodne zajednice i građana Srbije.

⁷³ "Danas", 9. maj 2003.

⁷⁴ Iz govora Borisa Tadića, "Vojska", 15. maj 2003.

- Ubistvom Zorana Đinđića, te okolnostima koje su nastale brzim reagovanjem sveta i njihovom podrškom reformski orijentisanoj Vladi, stvoren je i prostor za početak reformi u Vojski koja je bila najvažniji oslonac "patriotskog bloka". Pored stavljanja Generalštaba pod kontrolu Ministarstv (što znači i bezbednosne službe), otvoren je i proces za pristupanje Srbije Partnerstvu za mir.

- U ovoj fazi obračuna sa organizovanim kriminalom Vlada nije uspjela da obuhvati i mafijašku vertikalnu koja bi uključila i armijsku, ekonomsku i finansijsku mafiju. Za takav obračun još uvek ne postoji konsenzus mada se jedan deo DOS, posebno DS, opredelio da u toj akciji ide do kraja. Indikativna je u tom smislu i odluka Glavnog odbora Demokratske stranke da se donese Zakon kojim će biti regulisano otvaranje dosijea službi bezbednosti, kao i kodeks o obavezama državnih funkcionera da imovinu kojom raspolažu prijave i dokažu njeno poreklo.

Preporuke međunarodnoj zajednici:

- Međunarodna zajednica treba da ubrza proces pristupanja SCG Partnerstvu za mir, jer to obezbeđuje jedini okvir za istinsku transformaciju vojske državne zajednice Srbije i Crne Gore.

- Unutrašnji obračuni u Vladi, s jedne, i obračuni na liniji Vlada – opozicija, s druge strane, posledica su ofanzive "patriotskog bloka" i zato iziskuju pojačano prisustvo predstavnika međunarodne zajednice kako bi se očuvala reformska orijentacija Vlade.

- Međunarodna zajednica treba da pojača pomoć nadležnim organima Republike Srbije za nastavak obračuna sa organizovanim kriminalom, kao i svaku dalju logističku podršku u predstojećim suđenjima, čime će doprineti stvaranju adekvatnog pravnog okvira koji je od bitnog značaja za budućnost i stabilnost srbijanskog društva. U tom kontekstu, relevantne međunarodne organizacije i pojedinačne vlade treba da podrže rad komisije, sa potpredsednikom vlade Žarkom Koraćem na čelu, formirane radi ispitivanje okolnosti pod kojima je došlo do ubistva premijera.

Maj, 2003.

Ekonomska i socijalna prava na margini

Dometi prve reformske Vlade i otpor reformama

Decembarski izborni rezultati su još jednom potvrdili da konzervativne, kleronacionalističke političke snage i dalje imaju dominantan uticaj među stanovništvom, te da su modernističke opcije i proevropski integrativni procesi u srbijanskoj istoriji još uvek na razini incidenta. Posezanje za demagogijom i jeftinim populizmom u razorenom i osiromašenom društvu ponovo se pokazalo kao prihvatljivo, popularno, i nadasve, učinkovito. Iako se prethodnoj Vladi mogu staviti brojne, manje ili više opravdane primedbe na rad, sveukupni rezultati su više nego zadovoljavajući, naročito ako se njeno delovanje sagleda u kontekstu svih relevantnih okolnosti, od nasleđenog stanja do unutrašnjih i međunarodnih očekivanja. Neselektivno poništavanje tih rezultata ozbiljno dovodi u sumnju namere novih vlasti, a njihovi ideološki i programski koncepti dodatno doprinose ponovnom udaljavanju od svetskih i evropskih integracija. Prve najave i potezi čelnih ljudi stranaka koje je sačinjavaju vladu jasno govore o tendenciji diskontinuiteta sa prethodnom vladom.

Uprkos činjenici da je odlučujući pritisak koji je doveo do raspuštanja Vlade, došao na bazi njenih "katastrofalnih rezultata na ekonomskom planu što je uslovalo nepodnošljiv socijalni status većine stanovništva"¹, statistički podaci ne prate takve tvrdnje. I pored evidentnog zastoja koji je pratio reforme u 2003. godini, sveukupni rezultati prethodne Vlade su ocenjeni vrlo pozitivno od strane najznačajnijih svetskih finansijskih institucija i donatora. Početkom 2003. godine Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) ocenila je da su Srbija i Crna Gora zabeležile najveći pomak u sprovođenju reformi od svih 27 zemalja Istočne Evrope, a u njenom Izveštaju o tranziciji SCG je dobila ocenu 3+ (na

¹ Vojislav Koštunica na Glavnom odboru DSS, "Danas", 15. januar 2004.

skali od 1-4)². Ekonomsku politiku su pozitivno ocenili i Međunarodni monetarni fond i Svetska banka, a zahvaljujući finansijskoj disciplini i monetarnoj stabilnosti obećana je dalja realizacija finansijskih aranžmana putem zajmova i povoljnih kredita za razvoj malih i srednjih preduzeća i socijalna davanja. Većina domaćih ekonomista koji su podržavali neophodnost radikalnih reformi, naročito u ekonomsko-socijalnoj sferi, neretko je prethodnoj Vladi zamerala upravo preveliko opterećenje budžeta intervencijama u sferi socijalnih davanja; u tom smislu, obećanja nove Vlade da će osetno i u vrlo kratkom roku uvećati standard stanovništva, daleko su od ospokojavajućeg.

Očekivano, i po pravilu, teška treća godina tranzicije, pokazala je da u Srbiji ne postoji spremnost, pa ni dovoljna podrška reformskim procesima. Na drugoj strani, nerealna i prevelika očekivanja stanovništva lagano su se topila nakon petooktobarskih događaja, u sudaru sa realnošću koja je pokazala dramatične razmere decenijskog sunovrata države i društva. I mada ekonomski pokazatelji za proteklu godinu u svom saldu nisu negativni, a još manje "katastrofalni", to nije bilo dovoljno za već istrošeno strpljenje građana Srbije koji su se ponovo opredelili za laka obećanja.

Prema trenutno dostupnim podacima za 2003. godinu, industrijska proizvodnja je zabeležila pad u odnosu na 2002. godinu za 3 odsto; pad industrijske proizvodnje zabeležen je u 23 oblasti koje čine 62 odsto ukupne industrijske proizvodnje, dok je porast ostvaren kod 4 oblasti, koje u strukturi industrijske proizvodnje učestvuju sa 38 odsto. Spoljnotrgovinski robni promet Srbije povećan je za 27,5 odsto u odnosu na isti period 2002. godine; za dvanaest meseci 2003. godine Srbija je povećala izvoz robe za 19,4 odsto (najveći partneri su bili BiH, Italija i Nemačka), dok je uvoz povećan za 30,5 odsto (najveći spoljnotrgovinski partneri bili su Ruska Federacija, Nemačka i Italija) u odnosu na isti period 2002. godine; pokrivenost uvoza izvozom iznosi 33,8 odsto, a spoljnotrgovinski deficit je povećan za 37 odsto³. Poljoprivredna proizvodnja je takođe podbacila, a zbog privatizacije i restrukturiranja velikih sistema i nezaposlenost je uvećana za oko 4 odsto. Uprkos tome, inflacija je smanjena na prognoziranih 8 odsto, povećan je bruto društveni proizvod, a zabeležen je i realni rast zarada.

Domesti prethodne Vlade postaju jasniji ukoliko se sagledaju u celosti, odnosno od formiranja Vlade krajem januara 2001. godine, pa do njene ostavke i raspuštanja Parlamenta u jesen 2003. Krajem oktobra, sva ministarstva su sačinila i objavila Izveštaje o radu, povodom 1000 dana rada Vlade, što je ujedno i pregled kompletnih aktivnosti i rezultata same Vlade. Svi izveštaji su bili dostupni na zvaničnom sajtu Vlade Srbije⁴, ali je celokupan sadržaj uklonjen odmah po formiranju nove Vlade, uključujući i portal sa opštim, geografsko-istorijskim činjenicama o zemlji i stanovništvu.

² "Prolećna analiza privrednih kretanja", Republički zavod za razvoj, maj 2004.

³ Saopštenje Republičkog zavoda za statistiku od 23. januara 2004.

⁴ www.srbija.gov.yu

Na standard stanovništva i ostvarenost tzv. ekonomsko-socijalnih prava od najvećeg su uticaja bili rad sledećih ministarstava: za rad i zapošljavanje, finansija i ekonomije, za socijalna pitanja i za privredu i privatizaciju. I druga ministarstva su (u manjoj ili većoj meri, u zavisnosti od mesta koje su zauzimali na listi prioriternih zadataka), dala doprinos tranziciji društva i otpočela reforme u svojim oblastima: kontrolom cena i reagovanjem iz robnih rezervi, Ministarstvo trgovine, turizma i usluga bitno je doprinelo očuvanju standarda i, u meri koliko je to dozvoljavala politička odluka, liberalizaciji tržišta; Ministarstva pravosuđa, zdravlja i prosvete započela su ozbiljnu i dugotrajnu reformu sasvim ruiniranog sudskog, zdravstvenog i obrazovnog sistema itd. Rezultati rada ministarstava su, naravno, neujednačeni i po kvalitetu, i po kvantitetu, ali su itekako dobra osnova za nastavak rada (pod uslovom da za to postoji politička volja), a svakako će poslužiti i kao reper novoformiranoj Vladi.

Uz privatizaciju, na kreiranje novog ekonomskog okruženja najviše su uticale korenite reforme u oblasti javnih finansija, sa ciljem stvaranja pravičnijeg i umerenijeg oporezivanja građana i privrede i efikasnijeg upravljanja sredstvima i imovinom države. Za nepune tri godine, Ministarstvo finansija i ekonomije iniciralo je izglasavanje 50 zakona, pripremiilo 77 uredba i 62 druga podzakonska akta što je, uz ostale mere i aktivnosti, doprinelo formiranju stabilnih finansija i budžeta i odrazilo se na poverenje međunarodnih finansijskih institucija. Reforma fiskalnog sistema, koja još nije završena, dovela je do smanjenja troškova poslovanja i podsticanje zapošljavanja i investicija: smanjene su stope poreza na dobit (sa 20 na 14 odsto), poreza na dohodak na prihode od samostalne delatnosti (na 14 odsto), poreza za poljoprivrednike (takođe na 14 odsto); povećan je poreski kredit za kupovinu osnovnih sredstava za mala i srednja preduzeća sa 20 na 40 odsto i umanjen porez na dobit po osnovu novozaposlenih radnika u stoprocentnom iznosu njihovih zarada za dve godine; preduzeća su dodatno stimulisana za upošljavanje većeg broja radnika (npr. oslobađanjem poreza na dobit tokom deset godina za ulaganje više od 600 miliona dinara uz zapošljavanje preko sto radnika, oslobađanje tokom pet godina za ulaganje više od 600 hiljada dinara uz zapošljavanje najmanje pet radnika na područjima od značaja za Republiku itd.). Treba istaći da je ovo Ministarstvo u ogromnoj meri doprinelo bezbolnom prelasku na sistem bruto plata, kao i prelasku platnog prometa u poslovne banke. Zvanični internet sajt Ministarstva⁵ je svojom ažurnošću, kompletnim pregledom pravnih propisa i detaljnim objašnjenjima i uputstvima, bio od velike pomoći pravnim subjektima u prilagođavanju novim uslovima poslovanja.

Na poboljšanje standarda stanovništva uticale su i neke direktne mere, poput ukidanja poreza na lekove sa pozitivne liste, sveže voće i povrće, ribu, jaja i komunalije, ukidanje poreza na promet za ulje, šećer i mast, ali i za računarsku opremu i softvere; oslobađanje obveznica stare devizne štednje i

⁵ www.mfin.sr.gov.yu

zajma za privredni preporod od poreza na nasleđe i poklon i poreza na prenos apsolutnih prava, kao i smanjenje stope oporezivanja godišnjeg dohotka građana.

Reformom budžetskog sistema, koja je zasnovana na čvrstim međunarodnim pravilima za opšti državni sektor, uspostavljena je kontrola celokupnog procesa upravljanja javnim finansijama i obezbeđena veća transparentnost i odgovorno ponašanje budžetskih korisnika. Od januara 2001. godine sve plate, penzije, socijalna davanja i druge zakonske prinadležnosti se redovno isplaćuju, a stvoren je i prostor za vraćanje nasleđenih dugova; redukovana su kašnjenja u isplati dečjeg dodatka, a od januara 2003. godine počelo je i vraćanja tzv. velikog duga penzionerima; veliki napor je učinjen i u vraćanju duga po osnovu stare devizne štednje, emitovanjem obveznica u ukupnom iznosu od 4,6 milijardi eura, od kojih je u protekle dve i po godine servisirano oko 0,5 milijardi eura⁶. Nakon zatvaranja četiri velike banke, budžet je intervenisao sa više od šest milijardi dinara podrške privredi i građanima koji su imali sredstva u ovim bankama, čime je izbegnut rizik nelikvidnosti ukupnog finansijskog sistema i druge, teže posledice. To je, između ostalog, uticalo na povratak poverenja u bankarski sistem, što je dovelo i do revitalizacije štednje građana. Takođe, od 2002. godine Ministarstvo finansija i ekonomije se uključilo u proces restrukturiranja javnih preduzeća čiji je osnivač Republika Srbija (Elektroprivreda Srbije, Naftna industrija Srbije, Železničko transportno preduzeće, Jugoslovenski aerotransport, Aerodrom Beograd, Telekom, PTT, Srbijašume, Srbijavode, Radio televizija Srbije, kao i nacionalni parkovi Tara, Kopaonik, Fruška gora i Đerdap, te Javno preduzeće za skloništa).

Za razliku od malog i nedovoljnog razumevanja značaja pomenutih reformskih poteza od strane građana, njihovoj pažnji nisu promakle medijski prenaplašene afere i propusti, plasirane sa uočljivim senzacionalizmom i često sasvim, ili nedovoljno argumentovane. U tom smislu je, recimo, Ministarstvu finansija pripisana gotovo isključiva krivica za "aboliranje od odgovornosti" nosilaca finansijskih malverzacija iz Miloševićevog režima, mada su predstavnici Ministarstva u više navrata dokazivali da su nadležnim pravosudnim organima uputili na desetine predmeta koji, na žalost, nisu procesuirani zbog preopterećenosti sudova, dok su neki i rešeni pravosnažnim presudama. Treba napomenuti da ovo Ministarstvo, mada svakako nije bilo nadležno za kažnjavanje, ipak nije ispunilo opravdana očekivanja javnosti u ovom smislu, imajući u vidu činjenicu da u okviru Ministarstva posluju tri važna organa uprave (Poreska uprava, Uprava za javna plaćanja i Uprava carina), koji su svakako posedovali mehanizme za kontrolu i mogućnost adekvatne reakcije. Međutim, ovaj problem treba posmatrati u kontekstu političkih okolnosti, odnosno, kao posledicu najveće greške vladavine DOS, neodlučnog i nedovoljnog diskontinuiteta sa prethodnim režimom, što je

⁶ Izveštaj o radu Ministarstva finansija i ekonomije za period januar 2001–oktobar 2003.

uslovalo opstanak i revitalizaciju njegove administracije i različitih interesnih lobija na svim nivoima. Naravno, sasvim je drugo pitanje zbog čega taj diskontinuitet nije učinjen i u kolikoj meri je bio realno moguć u datim okolnostima, pri čemu nikako ne treba izgubiti iz vida "zasluge" političkih stranaka koje su dovele do pada prethodne, a danas formiraju novu srbijansku Vladu.

Po prirodi svoje nadležnosti, ali i zbog stalnih konflikata sa sindikatima, koji su pratili aktivnosti ministra Dragana Milovanovića, Ministarstvo za rad i zapošljavanje je stalno bilo u žiži interesa javnosti, naročito zaposlenih. Iako ovo Ministarstvo možda nije u potrebnoj meri i na uvek najbolji način pratilo reformske poteze Vlade, činjenica je da je protiv sebe, i to od samog početka, imalo bezmalo celokupnu radničku i sindikalnu scenu, što nikako nije išlo u prilog stvaranja konstruktivnog dijaloga i atmosfere poverenja. Takva situacija je proizišla iz samog imenovanja Dragana Milovanovića, kao sindikalnog lidera Asocijacije slobodnih i nezavisnih sindikata, na ministarsku funkciju, što je izazvalo oštre reakcije svih ostalih sindikata, a naročito Samostalnog i UGS "Nezavisnost". Mada se ministar povukao sa mesta prvog čoveka ASNS, do kraja mandata su ga pratile optužbe o favorizovanju ovog sindikata na račun druga dva, a liderske surevnjivosti su često dovodile do skoro potpunog prekida komunikacije kako među sindikatima, tako i u odnosima sa Ministarstvom. Drugi, i možda važniji razlog, treba tražiti u nespremnosti i sindikata i zaposlenih da aktivno učestvuju u reformama i prihvate neminovan teret tranzicije. Nužne i nepopularne mere, koje su uvek i svuda najteže pogađale upravo radno sposobno stanovništvo, pokazale su se preteškim i nepodnošljivim za iscrpljeno radništvo u Srbiji, koje se ubrzo okrenulo protiv svojih političkih izabranika i postalo baza antireformskog pokreta.

Uprkos ovako negativnoj atmosferi, Skupština Srbije je krajem decembra 2001. godine usvojila Zakon o radu⁷, na predlog Ministarstva za rad i zapošljavanje i uz veliko protivljenje sindikata. Ovim zakonom započeta je reforma radnog zakonodavstva i stvoreni uslovi za veće zapošljavanje utvrđivanjem različitih vidova radnog angažovanja (fleksibilni oblici rada), a zaposlenima su garantovana prava utvrđena međunarodnim konvencijama (zabrana diskriminacije u zapošljavanju, minimalna zarada, odsustva i odmori, zaštita žena, omladine i invalida rada, sindikalno organizovanje, kolektivno pregovaranje itd.). Zakon je predvideo i zaštitu zaposlenih (kroz arbitražu, inspekciju rada i nadležni sud), ali i prava i obaveze poslodavaca i primenu sankcija u slučaju nezakonitog odlučivanja i uskraćivanja prava zaposlenih (zabranom obavljanja delatnosti, izricanjem novčanih kazni i isplatom naknade štete zaposlenom).

Uz veliko kašnjenje, u julu 2003. godine je usvojen i Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁸, čija bi primena trebalo da

⁷ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 70/01.

⁸ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 71/03.

podstakne i preduzeća i nezaposlene u aktivnijem i odgovornijem pristupu zapošljavanju, u cilju povećanja opšte zaposlenosti, rasterećenja fondova od velikog broja korisnika novčane naknade na nezaposlenost i smanjivanja rada "na crno". Uz dalje stimulativne mere finansijske politike, nova organizacija Tržišta rada i pristup zapošljavanju trebalo bi da smanje negativne efekte privatizacije, otvaranjem novih radnih mesta za višak radnika iz privatizovanih ili likvidiranih preduzeća, kao i za mlade koji prvi put traže posao.

Najžešća primedba svih sindikata, da kroz privatizaciju radnici ostaju obespravljani i na ulici, pretvorila se u svojevrstu mantru koja je u potpunosti inficirala javost i vremenom narasla u krucijalni "dokaz o nesposobnosti i aroganciji"⁹ vlasti. Ne sporeći težak materijalni položaj većine stanovništva, pa i zaposlenih, ipak treba istaći da je socijalni program Vlade u ogromnoj meri ublažio dramatične razmere decenijske nelikvidnosti ruinirane srbijanske privrede, i olakšao bolne procese i reformske poteze koji su neminovni i neodložni. Kao što je već pomenuto, mnogi stručnjaci iz zemlje i inostranstva su kritikovali upravo preveliko oklevanje Vlade da preduzme neke radikalne korake, prebacujući joj da svoju vlast čuva kupovinom socijalnog mira. Tako, međutim, nisu mislili i radnici propalih srbijanskih preduzeća, čija su neutemeljena očekivanja i potpuno nerealna percepcija stanja u zemlji, neprekidno bili izvor manipulacija od strane brojnih političkih i ekonomskih grupacija.

Uporedni podaci o kretanju zarada od oktobra 2000. godine, do septembra prošle godine, demantuju navode o pogoršanju standarda zaposlenih i potvrđuju da je politika u oblasti zarada vodila računa ne samo o očuvanju, već i rastu njihove realne vrednosti. U oktobru 2001. godine, za jednu potrošačku korpu bilo je potrebno izdvojiti 2,31 prosečne zarade i čak 25 garantovanih (tzv. minimalnih) zarada; u decembru 2001. godine za potrošačku korpu je bilo potrebno 1,2 prosečne zarade i 2,6 minimalne zarade; prosečna zarada u decembru 2002. godine bila je veća za 36 odsto, pa je za potrošačku korpu trebalo izdvojiti 0,92 prosečne i 2,6 minimalne zarade; krajem avgusta 2003. godine, za jednu potrošačku korpu bilo je potrebno 0,91 prosečne i 2,3 minimalne zarade. Prosečna zarada krajem avgusta 2003. godine, u odnosu na oktobar 2000. godine veća je za četiri puta; minimalna zarada je u istom periodu uvećana za 14 puta, a potrošačka korpa za 1,6 puta, pri čemu je njen sastav proširen i obuhvata ne samo izdatke za hranu i piće, već i odeću, higijenska sredstva, lekove, školski pribor, komunalne i PTT usluge i gradski prevoz, što nije bilo obuhvaćeno potrošačkom korpom do 2000. godine¹⁰. Uspostavljanje i održavanje stabilnosti na segmentu cena i troškova života, kao jedan od primarnih zadataka makroekonomske politike, uspešno je sproveden i održavan, što se vidi i po radikalnom svođenju godišnje stope inflacije sa 114

⁹ Zoran Anđelković, poslanik SPS, "Blic", 29. oktobar 2003.

¹⁰ Izveštaj o radu Ministarstva za rad i zapošljavanje za period od 25. januara 2001. do 20. oktobra 2003.

odsto u 2000. godini na 8 odsto u 2003. godini (u 2001. inflacija je bila 40,7 odsto, a u 2002. 14,8 odsto).

Počev od 2001. godine, socijalni programi Vlade su pratili restrukturiranje i privatizaciju svih velikih preduzeća i sistema. Tako je, preko Saveta za rešavanje pitanja zaposlenih i Socijalnim programom za zaposlene za čijim je radom prestala potreba, relativno bezbolno započeto restrukturiranje bankarskog sistema. Socijalnim programom je rešen socijalni status 11.069 zaposlenih u bankama koji su ostali bez posla. Vlada je, takođe, osnovala više Saveta za stratešku i poslovno-finansijsku konsolidaciju velikih preduzeća ("Lola korporacija", "Viskoza", "Trudbenik", "Zastava" itd.), u kojima su predstavnici sindikata i Ministarstva za rad učestvovali u izradi socijalnih programa. Pored Socijalnog programa za zaposlene kojima prestaje radni odnos u procesu restrukturiranja preduzeća, pripreme za privatizaciju, stečaja i likvidacije, donet je i Program korišćenja sredstava naknade za socijalnu zaštitu iz budžeta (Fond za tranziciju) koji predstavlja podršku usvojenom Socijalnom programu. U 2002. godini je za rešavanje socijalnog statusa zaposlenih koji su ostali bez posla u procesu restrukturiranja, iz budžeta izdvojeno preko šest milijardi dinara, za 51.787 lica u 29 preduzeća. Tokom 2003. godine, zaključno sa septembrom, za socijalne programe je izdvojeno oko 3,5 milijardi dinara za 22.146 zaposlenih koji ostaju bez posla u 53 preduzeća¹¹. Budžetom za 2003. godinu je za ovu namenu predviđeno 7,5 milijardi dinara, a korisnici su preduzeća koja se restrukturiraju po posebnom programu Vlade (posebnim programom je, inače, obuhvaćeno ukupno 50 velikih sistema i preduzeća), javna preduzeća (RTS, ŽTP, Srbijašume), kao i preduzeća koja se privatizuju putem tendera.

Permanentno povećanje stope nezaposlenosti, koje potiče još iz devedesetih godina, i dalje negativno utiče na pokušaje kreiranja stabilnog ekonomskog okruženja. Za razliku od perioda 1991-2001. godine, kada je broj zaposlenih opao za preko pola miliona zbog pada društvenog proizvoda, smanjenja proizvodnih kapaciteta i produktivnosti rada, uzroke povećanja nezaposlenosti u poslednje tri godine treba tražiti prvenstveno u privatizaciji. Stopa nezaposlenosti je 1991. godine iznosila 21 odsto, 2001. godine 28,7 odsto, a u avgustu 2003. godine 30,03 odsto. Treba napomenuti, međutim, da je stopa nezaposlenosti u prvim godinama prethodne decenije rasla sporije nego u poslednjih par godina i zbog zabrane otpuštanja viškova zaposlenih i velikog odliva mladih ljudi u inostranstvo. Visok procenat fiktivno zaposlenih, ali i nezaposlenih, još uvek figurira u statističkim podacima, mada su uočljive tendencije i naponi za njihovo eliminisanje. Tome u najvećoj meri doprinosi privatizacioni proces, a velika su očekivanja i od pomenutog Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Krajem avgusta 2003. godine registrovano je 954.831 nezaposleno lice, što je manje u odnosu na

¹¹ Isto.

prethodna dva meseca i smatra se prvim pozitivnim efektima primene novog Zakona.

Ipak, još uvek veliko opterećenje privrednih subjekata poreskim i socijalnim davanjima, uz istovremeno veliku nezaposlenost, utiče na visok procenat uposlenosti "na crno", odnosno bez ugovora o radu i prijava na obavezno socijalno osiguranje. Primera radi, inspektori rada su u 2001. godini obavili ukupno 26.776 nadzora, prilikom kojih je zatečeno 2.499 neprijavljenih radnika; u 2002. godini nadzor je izvršen nad 35.712 pravnih subjekata, u kojima je zatečeno 28.000 radnika "na crno", dok je do sredine oktobra 2003. godine obavljeno čak 51.236 nadzora, ali je broj neprijavljenih radnika i dalje izuzetno visok – 35.092.

Negativan trend smanjenja zaposlenosti uočljiv je u većini delatnosti, a podaci pokazuju na direktnu uslovljenost ovog procesa privatizacijom i restrukturiranjem. Tako je npr. početkom 2002. godine najveći pad zaposlenosti registrovan u oblasti finansijskog posredovanja (24,5 odsto), što je posledica restrukturiranja bankarskog sistema; značajan pad (10,3 odsto) u prerađivačkoj industriji takođe upućuje na činjenicu da je veliki broj preduzeća iz ove grane ušao u proces restrukturiranja i privatizacije itd. Od 2002. godine, kada započinje intenzivniji proces vlasničke transformacije, raste i učešće nezaposlenih sa prethodnim radnim iskustvom, uz istovremeno smanjenje učešća nezaposlenih koji prvi put traže posao. Krajem avgusta 2003. godine bilo je 537.967 (56,3 odsto) osoba koje prvi put traže zaposlenje, naspram 416.864 (43,7 odsto) osoba koje već poseduju radno iskustvo. U porastu je i učešće starijih lica u ukupnoj nezaposlenosti, s obzirom da u privatizaciji oni češće ostaju bez posla i teže pronalaze nova zaposlenja. Iako preduzeća u društvenoj svojini i dalje iskazuju veći broj slobodnih radnih mesta od privatnog sektora, taj trend se polako popravlja u korist privatnog sektora i ukazuje na intenziviranje privatizacije i postepeni razvoj malih i srednjih preduzeća. U odnosu na 2002. godinu, u prethodnoj godini je učešće privatnog sektora u ukupnom broju novih radnih mesta povećano za 6,3 odsto, dok je u društvenom sektoru zabeleženo smanjenje za 5,9 odsto¹².

Mogućnost da radnici koji predstavljaju višak u svojim preduzećima pokrenu privatno preduzetništvo (tzv. samozapošljavanje), uz subvenciju od 30.000 dinara i poreske olakšice, realizovana je u 2002. godini u svega 19 slučajeva, a u periodu od 1. januara do 20. oktobra 2003. godine potpisano je samo 258 Ugovora o samozapošljavanju. Očigledan i zabrinjavajući nedostatak inicijative kod radno sposobnog stanovništva može se opravdati nedovoljno stimulativnim ekonomskim okruženjem, kao i teško dostupnim kreditima koji su neophodni za pokretanje bilo kog novog posla. Čini se, ipak, da suština ovako minornog interesovanja pre leži u nesposobnosti zaposlenih da pokrenu sopstvene potencijale, nedostatku ideja, pa i volje da preuzmu odgovornost i rizik poslovanja. Tako letargičan odnos prema poslu i sopstvenoj budućnosti

vuče korene u višedecenijskom življenju u socijalnoj državi, kao tradicionalnom konzervatizmu i kolektivizmu.

Veliki napor na socijalnom zbrinjavanju najugroženijih kategorija stanovništva učinilo je Ministarstvo za socijalna pitanja, koje je kao posebno ministarstvo formirano 2001. godine (zajedno sa Ministarstvom za rad i zapošljavanje) podelom bivšeg Ministarstva za rad, boračka i socijalna pitanja. Ministarstvu za socijalna pitanja tada je pripojeno i nekadašnje Ministarstvo za brigu o porodici, tako da je u prethodne tri godine ono pokrivalo sledeće oblasti: socijalnu zaštitu (materijalno neobezbeđene porodice, korisnici dodatka za negu i pomoć, ustanove za smeštaj korisnika i centri za socijalni rad), porodično-pravnu i dečju zaštitu (brak i porodica, odnosi roditelja i dece, starateljstvo, hraniteljstvo, usvojenje, finansijska podrška porodicama sa decom i planiranje porodice), penzijsko i invalidsko osiguranje, boračku i invalidsku zaštitu i socijalno humanitarne aktivnosti.

Prateći reformske poteze na planu zarada i zapošljavanja, u okviru izmenjenog makroekonomskog okvira, Ministarstvo je već u toku 2001. godine pripremlilo izmene i dopune zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju materijalne sigurnosti građana, o društvenoj brizi o deci i zakona o braku i porodičnim odnosima. Jedan od najvažnijih zakona iz oblasti socijalne politike, Zakon o finansijskoj podršci porodica sa decom¹³, stupio je na snagu 1. juna 2002. godine. Njime je, između ostalog, ustanovljena jednokratna finansijska pomoć porodicama sa decom (roditeljski dodatak), koja je redovno isplaćivana svakoj porodici nakon rođenja drugog, trećeg ili četvrtog deteta. Ovaj vid pomoći od velikog je značaja, imajući u vidu težak materijalni položaj u kome se nalazi najveći broj višočlanih porodica. U oktobru 2003. godine iznos roditeljskog dodatka za drugo dete je bio 57.148 dinara, za treće dete 102.864 dinara i za četvrto 137.151 dinara, što predstavlja povećanje od 13,8 odsto u odnosu na jun 2002. godine, kada je zakon počeo da se primenjuje. Prosečan mesečni broj korisnika ovog dodatka je 2.880 porodica.

Pored toga, oko 272.179 porodica mesečno koristi pravo na dečji dodatak za 507.436 dece. U odnosu na januar 2001. godine, dečji dodatak je povećan za 48,9 odsto. Punu naknadu zarade za vreme porodijskog odsustva, nege deteta i posebne nege deteta koristi mesečno u proseku 23.514 porodica, a za oko 203 korisnika-dece ometene u razvoju i bez roditeljskog staranja-Ministarstvo mesečno participira u ceni boravka i predškolskoj ustanovi. Prema socijalno ugroženim porodicama i licima u potpunosti je izmiren višegodišnji dug nastao pre 2001. godine, a od tada su povećani svi iznosi redovnih mesečnih prinadležnosti (za materijalno obezbeđenje porodice oko 68 odsto, dodatak za pomoć i negu drugog lica za 59 odsto, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite za 49 odsto, a smeštaj u drugu porodicu za 40 odsto). Ministarstvo je, takođe u celosti, izmirilo i stari dug prema invalidima rata, porodicama sa decom, porodiljama, hraniteljskim porodicama itd. U 2003. godini, prosečan mesečni

¹² Izveštaj o radu Ministarstva za rad i zapošljavanje.

¹³ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 16/02.

broj najsiromašnijih porodica koje su koristile pravo na materijalno obezbeđenje iznosio je 92.943; dodatak za negu i pomoć drugog lica koristilo je u proseku 21.126 teško pokretnih i nepokretnih osoba; smeštaj u ustanovu socijalne zaštite obezbeđen je za 14.806 lica mesečno (deca bez roditeljskog staranja, stari i lica sa posebnim potrebama koja se nalaze u domovima), dok je dece bez roditeljskog staranja i starih lica koji su smešteni u hraniteljskim porodicama bilo oko 2.365 mesečno. Ministarstvo se, takođe, redovno staralo o 55.889 vojnih invalida, porodica palih boraca i civilnih invalida rata, a još 650 invalida mesečno je koristilo posebnu pomoć za osposobljavanje za rad¹⁴.

Najveća davanja iz budžeta usmerena su prema penzionerima, kojih je u 2003. godini bilo ukupno 1.505.244, od čega je 213.819 poljoprivrednika, 43.374 penzionera iz samostalnih delatnosti, a čak 1.248.051 korisnika iz Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje zaposlenih. Isplata ogromnog duga penzionerima iz Fonda zaposlenih u iznosu od 534 miliona eura (nastao u periodu 1994–1995. godine) otpočela je u decembru 2002. godine, dok je dug na ime penzija iz 1999. godine (umesto kojih su penzionerima dati bonovi za struju) isplaćen u potpunosti tokom 2001. i početkom 2002. godine. Iako su, od oktobra 2000. do oktobra 2003. godine, penzije uvećane četiri puta, materijalni položaj najstarijih stanovnika i dalje je izuzetno težak, budući da prosečna penzija jedva izmiruje komunalne troškove i najosnovniju ishranu. Kako penzioneri realno nisu u mogućnosti da eventualnim dodatnim radom poboljšaju svoj položaj, a istovremeno su primorani da koriste medicinske usluge i lekove za koje, uglavnom, moraju da plate makar minimalnu participaciju, njihov opstanak je često na ivici egzistencije. Korisnicima najnižih penzija (kao i ostalim kategorijama najsiromašnijeg stanovništva), Ministarstvo za socijalna pitanja je u više navrata isplaćivalo jednokratne pomoći obezbeđene iz budžeta i stranih donacija, ali je taj problem nemoguće rešiti bez stabilizovanja privrede i značajnijeg pokretanja proizvodnje.

Da bi se on ublažio, u martu 2003. godine usvojen je nov Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju¹⁵, koji je prethodno usvojio i Socijalno-ekonomski savet. Zakonom je uveden pravedniji način obračuna penzija, stvorena mogućnost za povećanje penzije individualnom odlukom o produženju radnog staža, otvoren prostor za razvoj dobrovoljnog penzijskog osiguranja, uspostavljena čvršća povezanost između visine penzije i uplaćivanih doprinosa itd., pri čemu je stvaranje uslova za dalje reformske napore i za podsticaj za prelazak iz sive u regularnu ekonomiju, temelj stabilizovanja sistema u budućnosti. U skupštinskoj proceduri se nalazi i Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, ali je njegova dalja sudbina, poput više desetina ostalih zakona koji čekaju na usvajanje, za sada odložena i neizvesna. To se odnosi i na dugo pripreman Porodični zakon, i još dva zakona

iz oblasti boračke i invalidske zaštite. Na početak primene čeka i tek usvojena Strategija za smanjenje siromaštva, koja je za 2004. godinu predvidela prioritete u smanjenju siromaštva, i to u oblasti bržeg zapošljavanja, socijalne zaštite, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Osnovni akcenti Strategije su na širenju obima i kvaliteta usluga socijalne zaštite, poboljšanju obrazovne i kvalifikacione strukture nezaposlenih i mladih, reformi obrazovanja u skladu sa potrebama tržišne privrede i višestrukoj zaštiti najugroženijih grupa među stanovništvom. Novoformirana Vlada bi morala da nastavi reformski kurs uz održavanje barem ostvarenog nivoa socijalne sigurnosti, ali ukoliko se bude držala predizbornih obećanja kojima je olako pridobila glasove najširih slojeva stanovništva, i ovakva socijalna zaštita i životni standard brzo će postati nedostižni.

Bez obzira na različita viđenja trenutne političke situacije, ostaje činjenica da su antireformske snage u prošloj godini zloupotrebile nezadovoljstvo najširih slojeva stanovništva socijalno-ekonomskim statusom, pa su oni kojima bi reforme dugoročno trebalo da donesu najveću korist, postali njihovi najveći protivnici. Već početkom godine predsednici dva najveća sindikata, Milenko Smiljanić iz Samostalnog sindikata Srbije i Branislav Čanak iz Ujedinjenih granskih sindikata "Nezavisnost", uputili su oštre kritike Vladi i zapretili štrajkom zbog najavljenih izmena Zakona o privatizaciji. Iako je štrajk odložen nakon pregovora sa ministrom za privredu i privatizaciju Aleksandrom Vlahovićem, a izmene Zakona usvojene, privatizacija je bila i ostala tema oko koje nikada nije postignuta saglasnost. Dobro procenjujući nespремnost radnika da podrže vlasničku transformaciju u kojoj će veliki broj zaposlenih ostati bez posla (što, uostalom, nije karakteristika samo za Srbiju), Vlada je prema njima zauzela uzdržan i pomalo distanciran stav, a prema vodećim sindikatima se neretko ponašala nadmeno i potcenjivački; na drugoj strani, sindikati su bili i ostali nespремni da podele odgovornost tereta privatizacije, sa nedostatkom vizije i velikim unutrašnjim problemima, pa su se uglavnom ponašali ucenjivački, razmetljivo i takođe arogantno. Međusindikalna razjedinjenost i borba za članstvo i lidersku poziciju, otvorili su vrata čestim neprincipijelnim i sumnjivim dogovorima sa političkim partijama i različitim interesnim grupacijama, što ih je dodatno diskvalifikovalo kao ozbiljne i odgovorne partnere. Iz tih razloga, Socijalno-ekonomski savet koji je Vlada oformila još u avgustu 2001. godine, nikada nije zaživeo u pravoj meri i češće je bio predmet razdora nego konstruktivnog dijaloga između partnera na istom poslu.

Proces privatizacije je, direktno ili indirektno, ostao "kamen spoticanja" sve do raspuštanja Vlade, a dva najveća sindikata (SS i UGS "Nezavisnost") prosto su se utrkivala u uopštenom i neodmerenom kritikovanju privatizacije. Branislav Čanak je privatizaciju okarakterisao kao "privatni biznis Vlade", sugerišući njenu kriminalnu pozadinu: "Aktuelnom privatizacijom jedino mogu da budu zadovoljni kriminalci kojima se sada širom otvaraju vrata za kupovinu

¹⁴ Izveštaj o radu Ministarstva za socijalna pitanja, 22. oktobra 2003.

¹⁵ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 34/03.

preduzeća i lako pranje sumnjivo stečenog novca¹⁶", a isto mišljenje je često ponavljao i Milenko Smiljanić: "U Srbiji se teško živi, raste broj nezaposlenih, a sumnjivom kapitalu se omogućuje kupovina preduzeća."¹⁷ Kroz više stotina manjih i većih štrajkova tokom čitave godine, čak i onih čiji su zahtevi bili isključivo socijalne prirode (isplata zaostalih zarada ili povećanje plata), mogao se pratiti rast negativnog stava prema privatizaciji i reformama, uz kontinuirano povećavanje socijalnih tenzija i sve veći odijum nezadovoljstva prema Vladi. Veliki protest članova ŠS krajem oktobra 2003. godine (kome se UGS i ASNS nisu pridružili, mada je UGS bio saglasan sa postavljenim ciljevima) razotkrio je suštinu radničkih i sindikalnih zahteva – stavku Vlade, raspuštanje Parlamenta i moratorijum na privatizaciju. Otvoreno obraćanje predstavnika opozicionih stranaka pred nekoliko hiljada radnika, uz iznuđen sukob sa policijom ispred zgrade Parlamenta (ispred koje je, inače, zabranjeno okupljanje u vreme trajanja zasedanja, što su predstavnici sindikata vrlo dobro znali) označio je definitivni kraj prve reformske Vlade i ozvaničio nov politički dogovor između sindikata i opozicionih stranaka. Vreme će pokazati da li su se i jedni, i drugi, prevarili.

Pokušaj zaustavljanja reformi, uklaňanjem njihovog vizionara i pokretača, ipak nije uspeo u potpunosti, ali je u značajnoj meri usporen i doveden u pitanje. Neispunjavanje preuzetih međunarodnih obaveza i tendencija ponovnog inaćenja sa međunarodnom zajednicom, lako bi mogli da dovedu do neke vrste sankcija, a politička nestabilnost već nagoveštava odsustvo stranih investicija kojih inače nije bilo u dovoljnoj meri. Brojne najave pojedinih vodećih ljudi iz vladajućih stranaka o reviziji privatizacije i promeni zakonskog okvira, unele su nesigurnost i oklevanje u preduzećima i među potencijalnim kupcima, što može dovesti do stravičnih ekonomskih posledica. Pojedina kadrovska rešenja u novoj Vladi takođe ne ulivaju poverenje, a uočljivo negiranje dosadašnjih pozitivnih rezultata pre ukazuje na revanšistički duh svojstven ostrašćenim revolucionarima, nego na ozbiljne i odgovorne demokratske snage koje treba da nastave i unaprede započete reformske procese. Ako se tome doda i krajnje konzervativna ideološka matrica, neshvatanje globalnih procesa u svetu i Evropi i odbijanje suštinskih promena na svim nivoima društva, budućnost reformi nije neizvesna već, na žalost, sa malim šansama i vrlo izvesna.

¹⁶ "Danas", 04-05. januar 2003.

¹⁷ "Politika", 28. avgust 2003.

Privatizacija: Iskorak ka tržišnoj privredi

Iako će 2003. godina u istoriju Srbije verovatno ući kao godina vrhunca tranzicione krize, u kojoj su stare snage *status quo* stanja čak izvele atentat na republičkog premijera i lidera reformske politike dr Zorana Đinđića, ona se, bar na ekonomskom planu, ipak mora okvalifikovati i kao godina svojevrsnog preloma od kolektivnosvojinske u privatnosvojinsku privredu, jer unutrašnje političke blokade nisu uspele da ometu eskalaciju privatizacionog procesa, a sa svojim krupnim investicijama na tlo Srbije ušle su i velike strane kompanije – kako one sa Zapada, tako i one iz nove Rusije.

Možda je upravo taj "proboj privatizacije" tokom 2003. godine, koji naravno uvek prate i krupne nepravde, snažni društveni lomovi, finansijske afere i politički poremećaji – u suštini i izazvao raspisivanje prevremenih parlamentarnih izbora u Srbiji 28. decembra, koji su po svojim rezultatima označili izvestan zaokret države na desno i koji će sigurno usporiti reforme, a možda ih i zaustaviti na duži rok. No, čini se da ni pobeda desnice i konzervativno opredeljenih stranaka na tim izborima, ipak neće moći da "poništi" dalekosežne učinke privatizacione ofanzive, pa i ako se taj proces u narednom razdoblju bude usporio, zakonski redefinisao (da bi njegov tok dobio nešto drugačiji smer i druge "dobitnike"), pa čak i temeljnije osporio – odnosi na tržištu i u svojinskoj bazi Srbije neće se, najverovatnije, moći vratiti nazad, u vreme vladajućeg političkog i ekonomskog kolektivismizma – iako su u domenu vlasti upravo populističke i nacionalistički opredeljene političke stranke sada dobile prevagu u republičkoj Narodnoj skupštini.

Iako se i posle ove godine u Srbiji ukupno oko 55 odsto kapitala i dalje nalazi u državnoj i društvenoj svojini – opšte je mišljenje da je privatizacija tek sada postala nepovratan proces i da ga nikakve političke snage više ne mogu zaustaviti ili poništiti, jer je privatizovano 65 odsto takozvanog realnog sektora privrede. Najveći deo od kapitala koji još nije privatizovan, situiran je u privrednim sektorima koji spadaju u takozvanu privrednu infrastrukturu (energetika, saobraćaj, rudarstvo) i on ne mora nužno u ovom trenutku menjati

status kapitala u državnoj svojini radi stvaranja potpune privatnosvojsinske konfiguracije srpskog tržišta, mada ni to ne bi bilo loše (s obzirom na nizak nivo efikasnosti u infrastrukturnim granama).

Ubrzana privatizacije tokom 2003. godine ne samo da je direktno promenila odnose u ravni ekonomskog odlučivanja u Srbiji, nego je i indirektno otvarala prostor za druge reformske pokušaje, jer su narasli privatizacioni prihodi dali značajan doprinos konsolidaciji državnog budžeta, bez znatnijeg povećanja fiskalnog pritiska na tekuću proizvodnju. Naime, tokom 2003. godine ostvaren je državni prihod od oko milijardu eura od prodaje društvene svojine. Početkom decembra 2003, obeležena je i prodaja hiljaditog preduzeća¹, a ukupno je za dve i po godine ubrzane privatizacije ostvaren prihod za državni budžet od 1,3 milijardi eura. Ulagači su obećali i investicije u kupljene fabrike od 700 miliona eura, a za socijalne programe još 280 miliona eura.

Usko ekonomski gledano, 2003. godina, međutim, sigurno će većini ljudi u Srbiji ostati u sećanju kao sumorna i teška godina. Najviše zbog toga što privreda nikako nije uspela da se izvuče iz recesije u koju je privreda Srbije pala još u Miloševićevo doba – industrijska proizvodnja je opala za 3 odsto (u odnosu na stagnirajuću 2002. godinu), a, zbog suše, i poljoprivredna je bila manja čak za 10 odsto. Sa paralisanom privredom, naravno da je izvoz opao za više od 10 odsto – dok je uvoz nastavio da raste, pa je trgovinski deficit dosegao rekordnu vrednost od blizu 5 milijardi dolara (prema trenutno dostupnim podacima, za jedanaest meseci 2003. godine trgovinski deficit je iznosio oko 4,3 milijardi dolara).

Nezaposlenost je dodatno porasla, a ekonomsku nesigurnost zaposlenih uvećala je okolnost da restrukturiranje velikih privrednih sistema praktično još nije ni počelo, pa od gubitka radnog mesta strahuje mnogo veći broj ljudi od onih koji su stvarno ugroženi. Na to dolaze i slabi izgledi za masivnije otvaranje novih radnih mesta, bez obzira na znatan priliv stranih ulaganja i nasuprot mnogobrojnim predizbornim političkim obećanjima, jer su bruto domaće investicije još uvek veoma niske, one u društvenom proizvodu učestvuju sa samo 16,4 odsto, što je dvostruko manje od potrebnog.

Uprokos tome što je direktno zbog privatizacije "prinudno" bez posla ostalo samo oko 55.000 ljudi (a još toliko je dobrovoljno, sa povoljnim otpremninama, napustilo dotadašnja radna mesta u privatizovanim firmama), nezaposlenost ostaje najkrupniji ekonomski (a, dakako, onda i politički) problem Srbije. Zbog toga su i sve političke stranke za predizbornu utakmicu u decembru 2003. godine izabrale kao glavnu temu zapošljavanje i logično je da je bila zapažena prava licitacija oko broja novih radnih mesta koja će navodno biti otvorena već 2004. godine – ukoliko pobedi ova ili ona politička opcija. Tako su različite stranke obećavale između 150.000 i milion novih radnih mesta, ukoliko im birači poklone poverenje, ali je ta priča brzo stišana nakon izbora, jer,

¹ Ministar za privatizaciju Aleksandar Vlahović je izneo podatak da je do 31. decembra 2003. privatizovano ukupno 1080 preduzeća.

naravno da je nerealno zaposliti u jednoj godini, recimo, 500.000 ljudi (koliko je, na primer, spomenuto u programu Demokratske stranke), pošto otvaranje svakog radnog mesta zahteva ulaganje od oko 5.000 eura, što znači da bi Srbija već 2004. godine morala investirati oko 2,5 milijardi eura – a to je, realno gledajući, nemoguće. Neke opozicione stranke do decembrskih izbora (G17 Plus, SPO, Nova Srbija i druge) promovisale su još obimnije programe za upošljavanje, a najdalje je otišla Srpska radikalna stranka glatko obećavajući "sistem pune zaposlenosti" (dakle komunizam).

Nezaposlenost je u Srbiji doista ogroman društveni problem, jer je stopa nezaposlenosti, dakle odnos nezaposlenih i radno sposobnih stanovnika, po zvaničnoj statistici prevazilazila 32 odsto, što je i ekonomski, a ne samo politički nepodnošljivo – jer to znači da svaki treći odrasli stanovnik traži posao. Srbija je na kraju 2003. godine, naime, imala zvanično registrovanih 943.000 nezaposlenih ljudi, što je preko 4 odsto više nego godinu dana ranije. Istina, u tom broju je i znatan broj ljudi koji zapravo rade u sivoj zoni ekonomije ili obrađuju zemlju, pa i ne traže aktivno novi posao, ali takvih ima i u drugim evropskim zemljama, a u njima stopa nezaposlenosti retko prelazi 15 odsto (pri tome treba imati u vidu da "siva zona" u tim zemljama ne prelazi 20 odsto privrede, a u Srbiji se procenjuje da je njeno učešće dvostruko veće).

Zbog svega toga logično je da su političke stranke najavile raznovrsne programe otvaranja novih radnih mesta putem novih poreskih olakšica, podsticanja stambene izgradnje i otvaranja malih preduzeća, te olakšanog i jeftinijeg kreditiranja poljoprivrednika, zanatlija i sitnih proizvođača. Jeste da su obećanja dimenzionisana nerealno, ali ona bar garantuju da će se nešto pokušati na sektoru koji dosada nije imao dovoljnu podršku vlade. Ukoliko, naravno, bude formirana nova vlada posle izbora i ukoliko Srbija ne padne u tešku poziciju zemlje "permanentnih izbora", to jest dugoročne pat pozicije "ni napred, ni nazad".

Ipak, i tokom uvek teške, treće tranzicione godine (2003), koju su otežala politička previranja, ostvareni su neki dobri ekonomski rezultati, koji upućuju na zaključak da bi i Srbiji moglo biti bolje, kada bi političke snage postigle kakav takav konsensus oko reformi. Naime, na pozitivnu stranu bilansa 2003. godine treba upisati pre svega činjenicu da je inflacija smanjena na 8 odsto, da su zarade nastavile realno da rastu i da je prosečna mesečna plata dostigla oko 190 eura, da je devizni kurs dinara depresirao za samo oko 10 odsto, te da su ukupne devizne rezerve narasle na blizu 4 i po milijardi dolara, što pokriva polugodišnji iznos uvoza. Braneći politiku Vlade u raspravi o poverenju u Skupštini Srbije (krajem oktobra 2003), ministar finansija Božidar Đelić je istakao da je demokratska vlast u samo tri godine uspela da uveća bruto društveni produkt sa 9,5 na oko 17 milijardi dolara, da obezbedi 2 milijarde eura strane pomoći, da samo tokom 2003. godine privuče strane investicije od 1,4 milijardi eura i da dvostruko uveća standard stanovništva. Sudeći prema tim podacima, dakle, ni 2003. godina nije bila toliko crna koliko se činila građanima Srbije, ali su se oni i dalje osećali sve nesigurnijim, jer se plaše novih,

ali nužnih tranzicionih promena, a na videlo su počele da izlaze i prateće nepravde tranzicionog procesa.

Na sve te nevolje Srbije u 2003. godini, došla je i strašna suša. Vremenska nepogoda je počela još u maju, kada se temperatura penjala sve do 32 stepena Celzijusa, i to posle sušne zime koja je ostavila manjak vlage u zemljištu nezabeležen u poslednjih 100 godina. Odmah se znalo da će rod pšenice podbaciti i to posle godine u kojoj su zalihe bile praktično izvezene (640.000 tona u 2002. godini), ali po cenama za trećinu nižim od onih po kojima je ta pšenica bila otkupljena.

Pošto se suša nastavila i u leto, tokom žetve u Srbiji je sakupljeno samo oko 1,4 miliona tona hlebnog žita, oko 850.000 tona manje nego 2002. godine, a kasnije su zbog sparine nastradale i sve druge biljne kulture (osim suncokreta). U jesen je obrano i za oko 25 odsto manje kukuruza nego predhodne godine, pa, pošto je on glavna "seljačka gotovina", oni su ekonomski potpuno pauperizovani, a Vlada Srbije ne samo da je planirala mali agrarni budžet, nego i taj planirani nije poštovala. Neki ekonomisti smatraju da je društveni proizvod u poljoprivredi ove godine smanjen za oko 25 odsto, uz smanjeni obim proizvodnje od oko 10 odsto, što znači da je bitno smanjen i nivo carinske zaštite ove važne privredne grane, pa su cene i na domaćem tržištu oborene uprkos niskoj proizvodnji. Šteta koju je samo suša nanela poljoprivredi u Srbiji, ceni se na blizu 700 miliona eura – što je naravno iznos koji Vlada Srbije uopšte nije bila u stanju da kompenzira u ozbiljnijem iznosu, čak ni onima koji su prošli najgore.

Zbog svega toga, uprkos spomenutih pozitivnih efekata reformske politike Vlade, kojoj je u suštini pečat još 2000. godine dao dr Zoran Đinđić, predsednik Demokratske stranke i ključni lider DOS, 2003. godina će proći u stalnom osporavanju te reformske politike, čak i posle njegovog ubistva 14. marta. Đinđićev naslednik na mestu premijera, Zoran Živković, je pokušao da suzbije porast kritika reformske politike, pa je, na primer, povodom 1000 dana "Đinđićeve vlade" akcenat stavio na ocenu – da je ta Vlada u velikoj meri uspela da od Srbije načini, kako se izrazio, jednu "normalnu evropsku državu" – da na pumpama ima benzina, da nema stalnih restrikcija struje, da su cene bez državne kontrole i da su pri tome gotovo stabilne, te, napokon, da je Vlada, mada nije uspela u kratkom razdoblju da iskoreni siromaštvo, uspela da bar zaposlenima obezbedi povećanje prosečnih plata sa 30 na oko 200 eura mesečno. Na osnovu toga on je istakao da je Vlada bila reformska i da će izdržati do redovnih izbora bez kompromisa na reformskom putu. Vlada ipak nije izdržala, jer Živković nije uspeo da energičnim merama zaustavi stalni rast korupcije u državnom aparatu, čak i u samom vrhu administracije, a nije uspela ni da održi većinu u parlamentu, jer su na prvi znak njene slabosti neke od malih stranaka i neki od malih lidera tih stranaka počeli da menjaju stranu u već dugom sporu između Demokratske stranke (vodeća na vlasti) i Demokratske stranke Srbije (vodeće u faktičkoj opoziciji).

Ekonomski stručnjaci koji su se oglašili povodom velike društvene diskusije na temu da li je Vlada Zorana Đinđića doista bila reformska ili je samo sama sebe videla kao reformsku vladu – priznali su Vladi uspehe u monetarnoj stabilizaciji, uprkos visokih budžetskih deficita, uglavnom nisu osporavali model prodaje koji je usvojen u procesu privatizacije i ocenili su da je izabrani proces fiskalnih reformi, koji treba da kulminira usvajanjem zakona o porezu na dodatu vrednost (čije je uvođenje pomereno sa kraja 2003. na polovinu 2004. godine) – teorijski ispravan i jedino prihvatljiv. Ipak, oni su bili dosta škrti u davanju drugih komplimenata i nisu krili ozbiljne kritičke primedbe na Vladin reformski put. Tako je poznati analitičar Vladimir Gligorov izneo mišljenje da je Vlada mnogo pričala o reformama, ali da je dozvolila da se zemlja ponovo nađe pred dilemom da li će ići u pravcu radikalne protržišne liberalizacije ili se vratiti u komandnu privredu i protekcionizam. Ekonomski posmatrač dr Dana Popović je ocenila da je Vlada u reformama brzo uradila lakši deo posla, a onda posustala kod bolnih ekonomskih promena. Dr Danijel Cvijetičanin (blizak DSS) stalno je isticao da je uloga državnih organa u privatizaciji prevelika i da je Vlada iskoristila malu tražnju za srpskim preduzećima da budzašto prodaje firme svojim političkim simpatizerima ili kupcima koji su vladinim funkcionerima spremni da daju krupne provizije. Dr Boško Mijatović, šef Centra za liberalne studije u Beogradu, međutim, izneo je ocenu da su Vladinu reformsku orijentaciju ometale političke okolnosti, pa je otuda ona uradila manje nego što se očekivalo.

Vlada Srbije je doista, posle 5. oktobra 2000. godine, kada su demokratski opredeljene snage u Srbiji postale dominantne u vlasti, startovala sa mnogo reformskog elana, ali je brzina reformi stalno opadala, kako se nailazilo na probleme koji su tražili razbijanje raznovrsnih interesnih lobija – duboko ukorenjenih u preduzećima, u bankama, policiji, trgovačkom sudstvu i lokalnim birokratskim aparatima. Već polovinom 2002. godine zapaženo je da ona nije bila dovoljno politički snažna, ni dovoljno spremna da odlučnije krene u nepopularne mere bez kojih nije moguće promeniti Srbiju, mada je upravo to bila proklamovala kao svoj glavni cilj. I kada je nakon već zaustavljenih reformskih procesa, početkom 2003. godine došlo i do atentata na premijera Đinđića – tranzicija se našla u najdubljoj krizi. Ipak, nastavak ubrzane privatizacije tokom te godine, kao što smo već naglasili, verovatno će sprečiti potpuno obustavljanje tranzicionih procesa, što bi bilo katastrofalno za budućnost Srbije.

Tezu da je Srbija preživela 2003. godinu zahvaljujući prihodima od privatizacije, te da je ona učinila tranziciju nepovratnim procesom – treba potkrepiti nešto detaljnije. Glavni privatizacioni poslovi u 2003. godini počeli su 4. aprila kada je raspisan tender za prodaju srpskih fabrika cigareta u Nišu i Vranju (DIN i DIV), a da je postignut uspeh videlo se 4. avgusta, kada su, posle izvesnog zakašnjenja, objavljene ponude zainteresovanih. Za Duvansku industriju u Nišu (DIN) najbolju ponudu, "tešku" ukupno 518 miliona eura (cena, investicije, socijala), dala je multinacionalna kompanija "Filip Moris", a za

Duvansku industriju u Vranju (DIV) "Britiš Ameriken Tobako" - ukupno 87 miliona eura.

Dimenzije ovog uspeha najlakše je ilustrovati podatkom da je Agencija za privatizaciju od starta ovog procesa, pre dve i po godine, do ovog tendera, uspela da proda 760 preduzeća za oko 600 miliona eura, a samo za većinsko vlasništvo u dve fabrike cigareta uknjižila je 437 miliona eura. Kasnije su sa "Filipom Morisom" i "Britiš American Tobacom" i perfektuirani ugovori o prodaji, istina uz izvesne privilegije na domaćem tržištu (koje nisu dovoljno transparentne, ali su bar pristojno plaćene).

Odmah posle dobre prodaje tržišta cigareta, dobro je prodat i značajan udeo na tržištu derivata nafte. Ministar Vlahović je 25. avgusta mogao da objavi da je na tenderu za "Beopetrol", koji je sa prometom od 400.000 tona derivata godišnje držao 20 odsto domaćeg tržišta, najbolju ponudu dao ruski "Lukoil" i da ona iznosi 117 miliona eura za većinski paket akcija, 85 miliona eura investicija i 5,35 miliona eura za socijalni program. Kada je, krajem septembra, taj ugovor sa ruskim gigantom potpisao Mirko Cvetković, direktor Agencije za privatizaciju, zapravo je započela i transformacija srpske naftne privrede, to jest počelo je razbijanje dugogodišnjeg državnog monopola na naftu. Osim toga, u privatizaciju u Srbiji se i javno uključio i ruski kapital (koji je, čini se, istovremeno nagrnulo u mlekersku i prehrambenu industriju).

Protekle 2003. godine nisu od privatizacije imali veliku korist samo budžetski korisnici i ulagači - nego i neki radnici koji su imali sreće da se nađu u dobro prodatim fabrikama. Na primer, "Interbru" multinacionalni koncern pivarske industrije sa sedištem Briselu, šesti po veličinu u svetu u toj branši, koji je otkupio Apatinsku pivaru, pored toga što je izveo krupnu dokapitalizaciju ukupno tešku preko 600 miliona eura, preostalim malim deoničarima, uglavnom samim radnicima Pivare, ponudio je, sa opcijom do 31. marta iduće godine, da svaku njihovu akciju otkupi po povoljnoj ceni od 167,64 eura, što znači da je plati više nego sedam puta više nego što je prošle godine plaćeno njihovim drugovima na Beogradskoj berzi, koji su požurili sa prodajom, londonskom "Salford fondu". Takvih akcija, inače, ima još preko milion i po komada, a to znači da je "Interbru" spreman da u stopostotno vlasništvo nad Apatinskom pivarom uloži još oko 250 miliona eura.

Ekonomski kontroverznu 2003. godinu na gotovo perverznan način otežalo je i poznato stvaranje državne zajednice Srbije i Crne Gore 4. februara (po Beogradskoj deklaraciji koja je zaključena uz asistenciju Evropske unije). Ključni problem za privredu ove Zajednice, teorijski gledano, postalo je pitanje "harmonizacije" dva privredna sistema. U praktičnom smislu, to je u stvari samo pitanje "harmonizacije" carinskog sistema, na čemu stalno insistira Evropska unija. Jer, u Srbiji gotovo da nema ekonomiste ili privrednog funkcionera koji veruje da će u državnoj zajednici Srbije i Crne Gore, realno i doći do kakve-takve harmonizacije uslova poslovanja i ekonomske politike, što je načelno predviđeno konstitutivnim dokumentima Zajednice. Taj nepremostiv problem različitih carina, naime, ima za posledicu da svaka država za sebe

gradi sopstveni sistem zaštite ili otvaranja unutrašnjeg tržišta, što u krajnjoj instanci znači da svaka država zasebno gradi ekonomsku strategiju budućnosti. Dok su u istoriji države obično počinjale udruživanje stvarajući carinsku uniju, da bi proširile unutrašnje tržište, Srbija i Crna Gora su se već praktično izjasnile da će carine uskladiti tek kada se obe nađu u Evropskoj uniji.

Istina, početkom juna 2003. godine, Vlada Srbije je usvojila Nacrt zakona o Akcionom planu harmonizacije ekonomskih sistema Srbije i Crne Gore u kome je glavna stavka postizanje dogovora o ujednačavanju carinskih stopa za oko 80 odsto uvoznih proizvoda i dogovora da se za preostalih 20 odsto uvozne robe carinske stope usaglasu u naredne dve godine. Ovaj sporazum na jednoj strani nije u potpunosti zadovoljio Komisiju Evropske unije (pa je prolongirana odluka o odobravanju izrade studije izvodljivosti o pristupanju državne zajednice Evropskoj uniji), a na drugoj je izazvao velike unutrašnje polemika i nova politička podvajanja u demokratskom bloku Srbije, pošto ga je žestoko napao Mlađan Dinkić, jedan od lidera novostvorene političke stranke G-17 Plus.

Dinkić je, napipavajući resurs za političku promociju svoje tek stvorene stranke, oštro kritikovao carinski sporazum zato što će on smanjiti budžetske prihode Srbiji za oko 70 miliona eura godišnje i što će imati loše posledice po neke od najznačajnijih srpskih privrednih grana. Tako je on naveo primer poljoprivrede, kod koje je, pod pritiskom Crne Gore, za 79 proizvoda nivo carina spušten sa 30 na 20 odsto, dok su mnoge zemlje u tranziciji upravo domaću proizvodnju hrane štatile carinskim stopama većim i od 100 odsto.

Povrh svega, Crna Gora je izdejstvovala da čak ima pravo da neke od ključnih prehrambenih proizvoda, čiji je uvoz na režimu kontingenata - dakle ulje, brašno, pšenicu, kukuruz, svinjsko meso, i još niz drugih proizvoda - i dalje uvozi mimo Srbije. To pojednostavljeno znači da će proizvođači iz Srbije, posle ovog sporazuma sa Crnom Gorom, delimično biti izloženi još oštrijoj evropskoj konkurenciji na sopstvenom tržištu, a nadalje će biti nekonkurentni u Crnoj Gori.

Ministar za privredu Vlade Srbije Aleksandar Vlahović odbacio je ove kritike i rekao da je istina da će budžet zbog smanjenja prosečnih carina, sa oko 9 na oko 7 i po odsto, biti manji za 70 miliona eura, ali da će za isto toliko novca biti manji i životni troškovi građana Srbije. Pri tome on je upozorio da će i kroz dve godine, kada prosečni nivo srpskih carina padne na nešto ispod 7 odsto - to i dalje biti mnogo više od evropskih carina. Jednostavno, da Srbija na putu u Evropu mora odmah da krene sa obaranjem carinske zaštite domaće privrede. Ministar finansija Božidar Đelić tome je dodao da će Evropska unija pokriti budžetu Srbije troškove koje će izazvati ovaj sporazum sa Crnom Gorom.

Svađa koja izbila povodom delimičnog carinskog sporazuma Srbije i Crne Gore, brzo je dobila više politički nego ekonomski karakter, ali je izostanak spomenute harmonizacije imao (a i dalje ima) teške posledice pošto je Evropska unija, na primer, suspendovala preferencijalni uvoz šećera iz Srbije i Crne Gore pozivajući se upravo na nedostatak jedinstvene carinske kancelarije

koja bi kontrolisala poreklo robe koja dolazi iz državne zajednice u Uniju. Taj slučaj je bio dodatni udarac ekonomskim prilikama u Srbiji u 2003. godini. Naime, već krajem februara u Beograd je došla vest iz Brisela da je Komisija Evropske unije, počevši od 7. maja, na tri meseca suspendovala preferencijale za izvoz šećera iz Srbije i Crne Gore na evropsko tržište, zato što su tu privilegiju srpski izvoznici u predhodne dve godine iskoristili iznad proizvodnih mogućnosti Srbije i evropskih očekivanja (ta suspenzija je kasnije produžena i još se ne zna da li će ikad biti povučena).

Afera nije iskrsla iznenada, jer su upozorenja iz Komisije EU, da se odobrena privilegija za bescarinski izvoz šećera "zloupotrebljava", već stizala u Beograd nekoliko puta u 2002. godini. Evropska komisija nije u slučaju Srbije (kao kod Hrvatske ili Makedonije) svoje restrikcije obrazložila nekom konkretnom spekulacijom sa šećerom, koji je eventualno uvezen u Srbiju po beneficiranoj niskoj ceni, pa potom prepakovan vraćen na to tržište, opet sa beneficijom skuplje prodaje – nego je sasvim načelno napisano da se ona izriče "zbog neadekvatnog sistema izdavanja sertifikata kvaliteta o poreklu robe", pa je ostalo nedokazano i da je bilo nekih spekulacija, mada vlada uverenje da ih je doista bilo u velikoj meri.

Uvožno-izvozne cifre oko srpskog šećera navodno su izazvale zaprepašćenje i kod inostranih i kod domaćih posmatrača, a oko njih i dalje ima konfuzije. Vlada je saopštila da je između 1. januara 2001. i 7. maja 2003. godine izvezeno 347.000 tona šećera od repe, a uvezeno 179.000 tona iste vrste šećera (uvezeno je plus i 20.000 tona šećera od trske). Politička grupa "Otpor" i Savet za borbu protiv korupcije Vlade Srbije baratali su sa drugačijim podacima, a Vladina komisija za ispitivanje cele afere još nije okončala rad.

U ovoj trgovini sa šećerom istakla se novosadska firma "MK Komerc", u vlasništvu Miodraga Kostića, nekadašnjeg direktora Demokratske stranke, pa je ova afera dobila i političku dimenziju. Na kraju, ništa nije razjašnjeno, a restrikcije na izvoz traju, pa je ceh pao na leđa seljaka, a saradnja Eu sa Srbijom uslovljena je drugačijim odnosom ovdašnje vlasti sa OLAF (Evropskom organizacijom za borbu protiv organizovanog kriminala u privredi).

Slučaj sa špekulacijama sa šećerom skrenuo je pažnju na glavnu slabost "Đinđićeve vlade": nesposobnost da izađe na kraj sa snažnim ekonomskim centrima i lobijima koji su se konstituisali još u vreme Miloševićevog režima i koji su na izvestan način bili postali "partneri" i nove "reformске vlade". Taj koloplet zamršenih odnosa je najstroženiji i najupadljiviji u domenu telekomunikacija, a Vlada Srbije ni tokom 2003. godine nije uspela da ga rasplete, mada je u tom smislu bilo nekoliko pokušaja.

Još potkraj 2002. godine, predsednik Vlade Srbije Zoran Đinđić saopštio je da je sa Telekomom Italija, vlasnikom 29 odsto udela u Telekomu Srbija, postignut dogovor o svojevrsnom reotkupu tog udela. Na prvi pogled ušlo se u veoma povoljan aranžman, jer je zaključen ugovor da se udeo koji su Italijani nekada platili 497 miliona dolara – otkupljuje po ceni od 195 miliona eura, a zapravo još jeftinije, jer je u tu cifru bilo uračunato i vraćanje pozajmice srpske

strane i naknade za menadžment od najmanje 60, a knjigovodstveno oko 75 miliona eura. Dinamika isplate ove cene je takođe izgledala povoljna – jer se PTT Srbija obavezala da 120 miliona eura uplati u roku od četiri meseca (do kraja aprila 2003. godine), a prestali iznos od 75 miliona eura će se otplaćivati u narednih šest godina, što bi teorijski trebalo da se obezbedi iz tekućeg profita. Kasnije će se ispostaviti da je isplata spomenutih 120 miliona dolara Italijanima suviše krupan zalogaj za naše banke, pa je tadašnja ministarka za saobraćaj Vlade Srbije Marija Rašeta-Vukosavljević dala nalog da se za poslednju tranšu uzme neverovatno skup domaći kredit – koji će PTT Srbije baciti na kolena, a cela operacija iskazaće se i dinamički prilično nepovoljnom, jer je Srbiji baš 2003. godine trebalo mnogo svežeg kapitala da amortizuje uobičajenu tranzicionu recesiju. Tim nevoljama pridružio se i blokirajući pritisak preostalog stranog suvlasnika, grčke firme OTE (20 odsto vlasništva), koja se smatrala oštećenom ovim poslom i koja ni protekle godine, mada sada kao usamljeni manjinski vlasnik "Telekoma Srbija", nije učinila ni milimetar ustupka oko (u vreme Miloševića) ugovorenog monopola na fiksnu telefoniju do 2005. godine – pa je privatizacija u ovoj oblasti ostala zakočena.

Tim problemima u telefoniji pridružila se i pat pozicija oko "Mobtela", operatera mobilne telefonije u većinskom vlasništvu BK Grupe, u kojem država trenutno ima navodno samo 49 odsto vlasništva ili otprilike toliko ili stvarno daleko više (?) Vlada Srbije ni tokom protekle godine nije uspela da raščisti ovaj bilans s Karićima i tako sebi odreši ruke za nastavak privatizacije ili predhodne nacionalizacije celog sektora telekomunikacija (da bi se mogla uspostaviti racionalna strategija njegove eventualne delimične privatizacije).

Istina, potkraj 2003. godine činilo se da je oko toga napravljen "dil", ali je on propao iz nekog razloga. Naime, prema maglovitim glasinama, bilo je dogovoreno da Karići "poklone" 6 odsto svog udela u "Mobtelu", a da se to "kompenzira" povraćajem ranije naplaćenog poreza na ekstraprofit – i Karićima i "Mobtelu" (ukupno, nešto manje od 400 miliona eura, što je doista "papreno" za toliko mali poklon od 6 odsto). Izgleda da su pare po odluci Vrhovnog suda vraćene i Karićima i "Mobtelu", a struktura vlasništva ipak nije promenjena u korist države.

Ipak, neuspeh u borbi sa institucionalizacijom svih uslova koji bi suzbili uticaje krupnog kapitala na kurs reformi i stvaranje potpuno nove konfiguracije ekonomskih odnosa u Srbiji, ne znači da tokom 2003. godine nije učinjeno ništa u pravcu zaokruživanja tržišnog ambijenta. Tako je, na primer, na startu te godine platni promet iz državnog Zavoda za obračun i plaćanja prebačen u poslovne banke, što je bila veoma složena, ali bitna operacija. Bilo je istina nekih problema na samom početku, gužvi, nesnalaženja i zakašnjenja uplata, ali manje nego što se moglo očekivati s obzirom na činjenicu da su u dotadašnjem platnom prometu učestvovala i mnogobrojne propale, nelikvidne ili prevarantske firme koje su imale više raznih računa, pa je viceguvernerka Vesna Arsić mogla da saopšti da je među 154.000 pravnih lica u Srbiji, koja su bila stekla svoj poreski informativni broj (skraćeno PIB), postalo vidljivo da

30.000 pravnih subjekata ima čak 120.000 blokiranih računa. Seoba platnog prometa iz državnog aparata u poslovne banke, naravno, sama po sebi nije mogla da reši realne finansijske probleme koje pritiskuju privredu Srbije – pa je nivo dospelih, a neizmirene obaveze preduzeća krajem 2002. godine, u iznosu od oko milijardu eura, gurnuo u stečajni postupak desetine hiljada preduzeća. Pošto novi zakon o stečaju nije usvojen ni tokom cele protekle godine (a prosečna dužina stečajnog postupka u Srbiji sada iznosi 7,3 godina) – ovaj problem sa starim i novim dubiozama i dalje zjapi, a u njemu dobro plivaju samo mešetari privatizacije.

Nažalost, sa ovom operacijom koja je izvedena na samom početku godine gotovo da se iscrpljuje spisak krupnih reformskih poteza u domenu institucija Vlade Srbije u 2003. godini. Već sledeći od tih poteza, donošenje novog zakona o Narodnoj banci Srbije, tek u julu 2003. godine, izveden je u kontekstu ponovo rasplamsane borbe za vlast unutar demokratskog bloka Srbije – i on je na neki način predstavljao okidač nove političke krize koja će krajem godini i dovesti do prevremenih izbora za Narodnu skupštinu Srbije, 28. decembra.

Novi Zakon o centralnoj banci Srbije, koji se morao doneti nakon stvaranja Državne zajednice Srbija i Crna Gora i praktičnog "ukidanja" Narodne banke SRJ, doveo je do smenjivanja guvernera Mladana Dinkića. Ovaj potez Vlade je doveo i do njenog pada, ali je kontroverzna afera u vezi smenjivanja guvernera objedinila antireformski front protiv Vlade, a potom ih dovela ponovo na vlast.

Međunarodna zajednica, koja je u načelu vodila politiku podrške reformama u Srbiji, pa je nastavila da podržava i Vladu Srbije tokom 2003. godine, nakon smene u Narodnoj banci verifikovala je, na indirektan način, novi zakon o centralnoj banci i izbor novog guvernera (Kori Udovički) krajem jula, kada je misija Međunarodnog monetarnog fonda prihvatila tekući izveštaj o ekonomskoj i monetarnoj politici i odobrila puštanje u tečaj još 140 miliona dolara kredita Srbiji iz trogodišnjeg aranžmana.

U tadašnjem zvaničnom julsom saopštenju MMF, Beogradu se savetuje da se budžetski deficit strogo drži na granici od 4,5 odsto bruto domaćeg proizvoda kako bi se nastavilo sa obaranjem inflacije, a na drugoj strani se traži da se do kraja godine obezbedi "kontinuiran privredni rast, jačanje spoljne pozicije i povećanje konkurentnosti privrede".

Istina, iz Vašingtona je istovremeno dato upozornje da ti ciljevi treba da se ostvare "zdravom makroekonomskom politikom i ubrzanjem dinamike strukturnih reformi".

U letošnjim stavovima Fonda bilo je zanimljivo i to da se Londonskom klubu indirektno poručuje da u pregovorima sa Beogradom prihvati reprogramiranje srpskih dugova "pod uslovima sličnim onim koji su dobijeni od Pariskog kluba", ali je pri tome Beogradu poslata poruka da sačuva opreznost u bankarskim poslovima i da odlučnije otvori vrata stranim investitorima u domicilne poslovne banke – i kao strateškim partnerima, i kao

budućim vlasnicima. U narednim mesecima, kako je pozicija Vlade Srbije slabila na unutrašnjem planu i kako su izostajale njene efikasne akcije, došlo je i do promene stava u Fondu, pa je njegova podrška diskretno i indirektno "zamrznuta", jer naredni izveštaj, novembra 2003. godine, nije dobio paraf misije MMF, a od njega zavisi nova tranša kredita Svetske banke u 2004. godini od 140 miliona dolara (i mnogo toga drugog).

Ovaj odnos MMF prema Vladi i njenim institucijama paradigmatičan je, u celini, za odnos međunarodnih centara prema političkim turbulencijama u Srbiji tokom 2003. godine. Iz tih centara dolazile su poruke da će podržati reformska politika, ali to nije pomoglo Vladi da savlada unutrašnje teškoće. S tim u vezi vredi zabeležiti da je u Pekingu i Moskvi, za razliku od ranijih godina, tokom 2003. godine Vlada Srbije uspela da učini pozitivne korake u pravcu regulisanja značajnih materijalnih obaveza.

Tako je jesenas u međudržavnim pregovorima u Moskvi učinjen značajan napredak u preciziranju i regulisanju starog klirinškog duga nekadašnjeg Sovjetskog Saveza prema nekadašnjoj SFRJ, pa se u Beogradu računa da će od ukupno oko milijardu i 300 miliona klirinških dolara neto potraživanja SFRJ – oko 38 odsto uskoro pripasti Srbiji i Crnoj Gori. Ministarstvo finansija Srbije je iznelo očekivanje da to može relativno brzo da se ostvari, pa bi u tom slučaju moglo da računa na oko 490 miliona klirinških dolara u obveznicama Rusije, a sa tim hartijama mogao bi se ne samo izmiriti dospeli stari dug za ruski gas, od oko 250 miliona dolara, nego bi se čak još mogla ugovorila revitalizacija hidroelektrane na Đerdapu, koja bi koštala preko 100 miliona američkih dolara, a koju bi izvela ruska firma "Energomašeksport". Put do te željene konstrukcije je, međutim, i dalje ostao neizvestan.

Prilikom novembarske posete Pekingu premijera Vlade Srbije Zorana Živkovića, načelno je utanačeno i regulisanje duga Naftne industrije Srbije kineskoj kompaniji "Sinochem", duga koji je poslednjih godina stalno bio sporan i nije otplaćivan. Reč je o dugu za oko 2 miliona tona sirove nafte koja je uvezena u Srbiju još u leto 1996. godine. U ovom poslu uvoznici su ostali dužni oko 160 miliona dolara, a na tu glavnica u poslednjih 5 godina nazidano je još oko 90 miliona dolara zateznih kamata. Dogovoreno je da se otpiše blizu 70 miliona dolara kamata, a glavnica bi Srbija otplaćivala u narednih osam godina pod povoljnom varijabilnom kamatnom stopom. Procenjuje se da bi, otprilike, godišnji anuitet NIS bio između 23 i 25 miliona dolara. I ovaj aranžman još nije pravno efektuiran.

Navođenje ova dva primera pokazuje da je Beograd podržavan na reformskom putu ne samo iz zapadnoevropskih centara, nego i sa Istoka – te da i ta okolnost ukazuje na zaključak da pad Vlade Srbije krajem 2003. godine nije bio uzrokovan spoljnopolitičkim, nego unutrašnjim razlozima.

Stvaranje novog obrazovnog modela

- Reforma univerziteta -

Važan aspekt reformi Vlade premijera Zorana Đinđića bile su i reforme obrazovnog sistema, što pokazuje da je imao sveobuhvatnu viziju i strategiju za sveukupne društvene promene. Obrazovni sistem je, pored toga što je obeležen ideološkim nasleđem socijalističke Jugoslavije, pretrpeo desetogodišnju devastaciju Miloševićeve vladavine. Za to vreme univerzitet i školstvo (osnovno i srednje) su profesionalno i ekonomski osiromašili, a socijalističku ideologiju je u velikoj meri zamenila nacionalistička. Osim toga, univerzitet spada u najkonzervativnije institucije, što je pokazala i rasprava o nacrtu Zakona o visokom školstvu. To se posebno odnosi na humanističke nauke, koje su, između ostalog i generator novog nacionalizma u Srbiji; primer su Pravni, Filozofski i Fakultet političkih nauka. Glavne primedbe na Nacrt zakona odnosile su se na njegov univerzalni karakter, te u tom smislu na gubljenje nacionalnog identiteta.

Aktivnosti Ministarstva prosvete

Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije je tokom 2002. godine pripremlilo *Strategiju reforme sistema visokog obrazovanja u Srbiji*¹. Ovaj dokument sadrži analizu postojećeg stanja na univerzitetima u Srbiji i predlaže rešenja u skladu sa Bolonjskim procesom² i savremenim tendencijama u reformi visokog

¹ www.mps.sr.gov.yu

² Godine 1988. je u Bolonji, povodom proslave 900 godina od osnivanja prvog univerziteta u Evropi, proglašena Magna Carta Universitatum, koju su inicirale i potpisale gotovo sve visokoškolske institucije u Evropi. U ovoj povelji se, između ostalog, definiše pojam autonomije visokoškolske ustanove i daju osnovna načela za realizaciju visokog obrazovanja. Ispunjavanje načela iz ove povelje prati Observatorni komitet Magna Carte osnovan 2001. godine.

obrazovanja u Evropi. U *Strategiji* su navedeni ciljevi reforme visokog obrazovanja i pristup koji je odabran. *Strategija* detektuje i faktore kritične za uspeh reforme, koji su podeljeni u tri grupe: faktori *snage*, faktori *opasnosti* i faktori *slabosti*. Kao opasnost viđena je činjenica da je "univerzitetski sistem u Srbiji veoma tradicionalno strukturisan, čvrsto ukalupljen, sa preovlađujućim stavom da ga samo nedostatak finansijskih sredstava deli od perfekcije". Zatim: "Izrazit strah od svih spoljnih uticaja koje bi država (koja je u prošlosti uvek bila sinonim za vladajuću partiju) mogla imati na univerzitet. Otuda, u težnji za apsolutnom autonomijom, potpuno je izgubljen osećaj odgovornosti". Konačno: "Strah od uspostavljanja drugačijeg sistema vrednosti, a bez mogućnosti da se predvidi sopstveno mesto u njemu".

Izradi *Starategije* prethodila je analiza stanja na univerzitetima, koja je objavljena u medijima³ pod naslovom "Institucionalna evaluacija univerziteta u Srbiji u toku 2001/2002. godine - Opšti izveštaj Evropske asocijacije univerziteta". Od novembra 2001. do juna 2002. godine urađena je institucionalna evaluacija pet univerziteta u Srbiji (u Beogradu, Kragujevcu, Nišu, Novom Sadu i Univerzitetu umetnosti u Beogradu) čiji je osnivač Republika Srbija. Nakon što je urađena interna evaluacija, grupa evropskih

Godine 1977. je doneta Lisabonska konvencija na predlog Komiteta za visoko obrazovanje Saveta Evrope i odeljenja za visoko obrazovanje u Evropi UNESCO-CEPES. Ovom konvencijom se reguliše postupak priznavanja diploma u zemljama potpisnicama konvencije.

Povodom proslave 700 godina od osnivanja Univerziteta Sorbona, u Parizu je 1998. godine potpisana Sorbonska deklaracija gde se govori o "otvorenom evropskom prostoru visokog obrazovanja". Potpisale su je Francuska, Italija, Engleska i Nemačka.

U Bolonji je 19. juna 1999. godine održan skup ministara prosvete 29 zemlje Evrope gde je potpisana Bolonjska deklaracija. Njene polazne osnove su da se ujedinjenje Evrope mora zasnivati na jačanju njenih intelektualnih, kulturnih, socijalnih, naučnih i tehnoloških dimenzija i da univerziteti treba da imaju centralnu ulogu u tome. Osim toga, u ovoj deklaraciji se naglašava znanje kao osnova evropskog državljanstva i jačanje svesti o zajedničkim vrednostima i pripadnosti jedinstvenom socijalnom i kulturnom prostoru. Ova deklaracija definiše proceduru za praćenje njenog sprovođenja i njen krajnji cilj: kreiranje jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine.

U toku donošenja Bolonjske deklaracije studenti okupljeni oko evropske asocijacije studenata (ESIB) tražili su pravo učešća na skupu, ali im to nije odobreno. Uprkos tome oni su se opredelili da ovaj proces podrže ali i dalje zahtevaju partnerstvo.

Evropski univerziteti su, uvidevši rešenost svojih vlada da obezbede sprovođenje zaključaka Bolonjske deklaracije, odlučili da se 2001. godine uključe u razradu celog procesa. Nakon rektorske konferencije u Salamanki i načelu se prihvataju opredeljenja ove deklaracije i traži se uspostavljanje veze između evropskog prostora visokog obrazovanja i evropskog istraživačkog prostora.

Na sastanku ministara zemalja potpisnica ove deklaracije u Pragu u junu 2001. godine odlučeno je da se prihvate predlozi ESIB i EUA (Evropska asocijacija univerziteta) te da se obe institucije uključe u sam proces. Odlučeno je da se proces otvori i za zemlje koje nisu potpisnice deklaracije, uz uslov da zatraže pristup. Izvor: Prof. dr Srbijanka Turajlić, "Bolonjski proces u Srbiji", www.mps.sr.gov.yu

³ "Danas", 15-16. februar 2003.

stručnjaka koje je angažovala Evropska asocijacija univerziteta uradila je eksternu evaluaciju. Obe evaluacije su korišćene u pristupu reformi visokog školstva. Međutim, tokom cele 2003. godine vođena je rasprava iz koje proizlazi da u većem delu univerziteta postoji jak otpor svakoj vrsti promene. Otpor je bio najjači na Beogradskom univerzitetu. Međutim, Sima Avramović sa Pravnog fakulteta u Beogradu kaže da "nije tačno da je veliki stepen nesaglasnosti drugih univerziteta u Srbiji sa stavom BU. Po prvi put su svi članovi veća BU saglasni po nekom pitanju, zajednica pravnih fakulteta jednoglasno je odbila prednacrt, a slično je i sa zajednicama ekonomskih i medicinskih fakulteta u Srbiji koji se slažu sa predlozima BU"⁴. Međutim, rektori Univerziteta u Nišu i Kragujevcu, a povodom potpisivanja Bolonjske deklaracije, imaju znatno drugačiji stav. Rektor Univerziteta u Kragujevcu je istakao da su i "razvijene zemlje u Evropi reforme započele još 1999. godine, tako da kaskamo za njima. Međutim, ako budemo jedinstveni, fleksibilni i spremni na promene, uspećemo da im se priključimo. Donošenjem novog zakona o univerzitetu tek počinje naša borba za bolje školovanje. Mislim da je prosveta u Srbiji u potpunosti spremna za ovaj veliki izazov". Posle velikog evropskog skupa u Berlinu rektor Univerziteta u Nišu je naglasio da nas "očekuje veliki posao, ali to je ujedno i izazov koji ne smemo da propustimo. Naši studenti, ali i društvo u celini, moraju da budu svesni da bez promena i evropskog standarda nema kvaliteta ni boljitka"⁵.

Na osnovu *Koncepcije zakona o visokom obrazovanju*, Ministarstvo je izradilo *Prednacrt Zakona o visokom obrazovanju*⁶, kao i kratak *Pregled usvojenih rešenja*. A 18. septembra ministar prosvete Gašo Knežević je u Berlinu potpisao Bolonjsku deklaraciju, čime se Srbija zvanično uključila u proces stvaranja zajedničkog evropskog prostora visokog obrazovanja. Tim povodom Srbijanka Turajlić, pomoćnik ministra prosvete, je izjavila da je Bolonjska deklaracija, doneta u junu 1999. godine na najstarijem evropskom univerzitetu, nastala kao odgovor na proces globalizacije i uspostavljanje jedinstvenog tržišta rada u ujedinjenoj Evropi i da ovaj akt promovise usklađivanje evropskih univerziteta, uz očuvanje nacionalnih, kulturnih i jezičkih osobenosti. Naglasila je i da je činjenica što su njeni potpisnici ministri obrazovanja, a ne predstavnici univerziteta, ono oko čega ima najviše zamerki. Druga zamerka vezana je za nacionalni identitet i ulogu univerziteta kao simbola kulture jednog naroda. Ona kaže da je taj strah nepotreban, jer svako u jedinstvenu strukturu obrazovanja unosi svoje posebnosti. Međutim, studenti koji nisu zadovoljni stanjem na Univerzitetu, po mišljenu Srbijanke Turajlić, podržavaju Bolonjsku deklaraciju, što, nažalost, nije slučaj sa profesorima. "Isti problem se javljao u celoj Evropi, pa nas posebno ne bi trebalo da brine."⁷

⁴ "Blic", 20. oktobar 2003.

⁵ "Balkan", 15. jul 2003.

⁶ www.mps.sr.gov.yu

⁷ "Svedok", 23. septembar 2003.

Nacrt Zakona o visokom obrazovanju nije ušao u skupštinsku proceduru do kraja 2003. godine, a novi ministar prosvete i sporta, Ljiljane Čolić je najavila da će nova vlada "pokušati malo da relaksira situaciju u toj oblasti"⁸.

Reakcije na predloge reforme

Najčešće kritike na ponuđene zakonske odredbe ticale su se ukidanja pravnog statusa fakultetima, zatim finansiranja, nacionalnog saveta, etičkog komiteta i autonomije.

Prof. dr Ivan Juranić je povodom rasprave izjavio da treba "više pažnje posvetiti kvalitetu nastave", te kako "obežbediti novac" i "kako upriličiti bolje, zanimljivije i modernije časove". Prof. dr Milan Paunović sa Pravnog fakulteta je za predloženi Zakon izjavio da je to "nakazno shvatanje Bolonjske deklaracije koja ukida autonomiju univerziteta i autonomiju naučnog rada na fakultetima". Po njemu, "reč je o veštačkom, američkom shvatanju obrazovanja koje ne pripada našoj tradiciji". On je istakao da se u "svim bivšim jugoslovenskim republikama zatečena situacija prilagodila Bolonjskoj deklaraciji", čemu i mi treba "da se prilagodimo, da modernizujemo nastavu i ocenjivanje, a ne da ukidamo ekonomsku samostalnost fakulteta uvođenjem jednog žiro-računa, jer bi se time u suštini ukinula i autonomija samog Beogradskog univerziteta".⁹

Prof. dr Srbijanka Turajlić je izjavila da "novi zakon o visokom školstvu neće moći da stupi na snagu odmah, jer su promene koje taj zakon donosi suviše duboke da bi se mogle uvesti preko noći. Ideja je zapravo da se prelazne odredbe protegnu na period od nekoliko godina i da se postepeno uvode pojedina zakonska rešenja". Ona ističe da suštinske promene zahtevaju celovitu koncepciju promena, što se mora precizno definisati zakonom. Nakon toga, pojedine institucije će moći same da odrede tempo sopstvenih promena i da ih prolagode svojim mogućnostima. Ona smatra da "ideja da univerzitet bude jedini nosilac statusa pravnog lica vodi ka jačanju univerziteta, a ne ka njegovom slabljenju. Država se ovim zakonom ograničava samo na kontrolu kvaliteta rada i to preko nezavisne agencije za akreditaciju".¹⁰

Turajlić je na sednici Veća Beogradskog univerziteta izjavila da "Ministarstvo nije želelo da izađe sa gotovom koncepcijom u javnost, jer bi to moglo da bude protumačeno kao nametanje i samim tim bi imalo manje šansi za uspeh. Zato smo se obratili Savetu za razvoj univerziteta sa molbom da formira radnu grupu od predstavnika svih univerziteta". Neki članovi Veća su smatrali da Beogradski univerzitet treba da dobije aktivniju ulogu u izradi koncepcije buduće reforme, te da predlagač diktira brz tempo promena, koji može da dovede do lomova na Univerzitetu. Dr Budimir Košutić je ocenio da "nikada ne bi doprineo ukidanju jedne institucije koja traje od 1841. godine,

zvala se ona departman ili nekako drugačije", a dekan FON dr Nevenka Žarkić-Joksimović je ukazala na činjenicu da su "pojedina rešenja pisana za zemlju obilja, a ne za našu siromašnu realnost". Rektor BU prof. dr Marija Bogdanović je apelovala na članove Veća da raspravljaju u mirnoj i tolerantnoj atmosferi, a prorektor dr Bogdan Đuričić je naglasio da nijedno rešenje iz pomenute koncepcije nije "zacrtno". On je, takođe, skrenuo pažnju na činjenicu da Ministarstvo nauke paralelno radi zakon o naučnoistraživačkom radu koji zadire u suštinu Univerziteta, naglasivši da dva ministarstva razdvajaju zakonskom regulativom dve nerazdvojive delatnosti.¹¹

Ljubomir Madžar, rektor Univerziteta "Braća Karić" smatra da predlog Zakona "ukida jedan organizacioni nivo (fakultet), koji je bio stub i oslonac dosadašnjeg sistema visokog obrazovanja. U prvi plan istupa univerzitet kao celina... Ukidanje fakulteta kao pravnih lica znači da se njihove nadležnosti iz najvažnijih oblasti poslovnog upravljanja i finansijskog menadžmenta koncentrišu na nivou univerziteta to jest njegovog rektorata". Njegova ključna zamerka odnosi se na svojevrsni "uniformni cenovnik usluga", prema kome bi se vrednovali vidljivi i merljivi učinci univerzitetskog osoblja. Profesor Madžar podseća da bi nastavnika trebalo nagraditi za njegov ukupan učinak i odgovarajući napor koji iza njega stoji, a to nije samo ono što je neposredno vidljivo na fakultetu. Takođe, nastavlja, "prilikom nagrađivanja moraju se uzeti u obzir i specifičnosti pojedinih disciplina (recimo, razlika u radu profesora ekonomije i profesora starogrčkog jezika)".¹²

Profesorka Nada Korać sa Učiteljskog fakulteta u Beogradu kaže da Bolonjska deklaracija "nudi dosta dobrih ideja. I reforma kurikuluma ide u susret tome. Ideja univerziteta kao celine vodi ka povezanosti i harmoniji mnogo više nego univerzitet kao zbir fakulteta. Zato je to dobro i logično, jer pruža veću mogućnost za stvarnu saradnju i multidisciplinarnost. To je veoma važno za naš Učiteljski fakultet koji zapravo u sebi sadrži dva univerziteta u malom – Beogradski i Univerzitet umetnosti. Mi moramo da sarađujemo". Prema njenim rečima, u mnogim mestima u svetu se radi onako kako je dato u predloženoj koncepciji o visokom školstvu. Ona smatra da će predloženom koncepcijom autonomija biti ojačana, jer će predstavljati vezu departmana, autonomnih fakulteta u odnosu na univerzitet, što nije loše jer sadašnja postavka fakulteta može da oteža funkcionisanje i rad univerziteta... fakultet je kao jedinica univerziteta u procesu nestajanja".¹³

Marija Bogdanović, rektor Beogradskog univerziteta, smatra da bi ukidanje statusa pravnog lica fakulteta dovelo do ozbiljnog poremećaja u kontinuitetu nastavno-naučnog rada na univerzitetima, te da je pravo rešenje zadržavanje sadašnjeg statusa fakulteta, a ne da se negira tradicija duga 165 godina. Ona je istakla da se "nada da vlada neće doneti zakon koji je suprotan

⁸ "Vreme", br. 687, 4. mart 2004.

⁹ "Politika", 30. januar 2003.

¹⁰ "Politika", 5. februar 2003.

¹¹ "Politika", 8. februar 2003.

¹² "Politika", 13. februar 2003.

¹³ "Politika", 17. februar 2003.

stavovima Beogradskog univerziteta". Po njenoj oceni, pred Evropom treba da se pojavimo sa kvalitetnim i efikasnim studijama, a organizacija univerziteta je naša unutrašnja stvar i nije uslov za ulazak u evropski akademski prostor. Po mišljenju Zajednica univerziteta Srbije (ZUS) novi zakon treba da nosi naziv Zakon o Univerzitetu i Visokoj školi. Fakultet u sastavu državnog univerziteta može se osnivati, spajati sa drugim fakultetom ili ukidati samo uz saglasnost univerziteta u čijem je sastavu. Marija Bogdanović smatra da "novi zakon ne treba rigidno da definiše unutrašnju strukturu i organizaciju Univerziteta, a ukidanje sadašnjeg statusa fakulteta nije preduslov reforme univerziteta". Mnogi profesori BU su u diskusiji oko predloga Zakona ukazivali da je diskusija povodom novog zakona u Austriji trajala osam godina, a pripreme pet, da je slično iskustvo i Italije i da bi bilo vrlo čudno da se naš zakon donese za dva meseca. Takođe, ukazano je na činjenicu da u svetu država finansira univerzitete u proseku sa 90 odsto sredstava, dok je u Srbiji taj procenat od 50 do 80.¹⁴

Marija Bogdanović je na Okrugulom stolu na temu položaja državnih i privatnih univerziteta i predstojeće reforme visokog obrazovanja, 21. jula 2003. godine, rekla da će "BU zadržati svih 30 fakulteta. Niti ćemo se razbijati niti ćemo izgubiti pravni status. Svako drugo rešenje u ovom trenutku bi demotivisalo profesore da se ozbiljno bave nastavom. Osim toga, niko nije dokazao, ni jednom jedinom brojkom, čak ni simulacijom, da će nastava postati iole efikasnija ako se koliko sutra promeni status Univerziteta. To je kao da menjate korporaciju. Beogradski univerzitet funkcioniše kao jedna veoma složena korporacija sa slobodnom autonomijom pojedinih komponenti i ako ćemo to preko noći da promenimo onda moramo imati dobre argumente".¹⁵

Prof. dr Sima Avramović sa Pravnog fakulteta podneo je neopozivu ostavku na mesto člana Radne grupe za pripremu Zakona o visokom školstvu, a u pismu rektoru BU navodi da "nepromišljena ekstremna rešenja koncepta zakona vode ka još dubljoj krizi visokog obrazovanja". On kaže da se "ne može složiti sa brzopletošću, površnošću, legislativnim amaterizmom i odsustvom sluha i uvida u realne mogućnosti primene ovako radikalnog zahvata rekonstruisanja Univerziteta, bez ozbiljne analize pozitivnih i negativnih posledica po njegovo ukupno funkcionisanje". On smatra da nacrt Zakona inspiriše raskid sa tradicijom po svaku cenu i ukida sve vrednosti domaćeg akademskog obrazovanja sa čime se on ne slaže.¹⁶

Džejs Stivens, stručnjak za obrazovanje Svetske banke, izjavio je da Svetska banka želi da podrži reformu visokog obrazovanja, ali je "to kompleksno pitanje, jer bi bilo veoma teško promeniti strukturu upravljanja Beogradskim univerzitetom". On smatra da se radi o starom modelu organizacije u Istočnoj Evropi, po kome je svaki fakultet jedinica za sebe, da

¹⁴ "Politika", 22. februar 2003.

¹⁵ "Politika", 23. jul 2003.

¹⁶ "Danas", 6. februar 2003.

sredstva prima direktno od države, a takav sistem vodi ka ozbiljnoj neefikasnosti. On smatra da bi Svetska banka pružila podršku univerzitetu "samo ukoliko bi postojala saglasnost o promeni strukture menadžmenta na Univerzitetu u Beogradu, odnosno kada bi pravni subjekt bio samo univerzitet, ali ne i fakulteti", jer su "na taj način organizovani univerziteti u zapadnoj Evropi i Severnoj Americi, a tako je organizovan i Univerzitet u Novom Sadu".¹⁷

Marija Bogdanović je izjavu g. Stivensa okvalifikovala kao "krajnje nekorektnu", jer Stivens nije došao na Univerzitet u Beogradu da razgovara sa rektorskim kolegijumom i dekanima fakulteta kako bi ustanovili "na osnovu kojih iskustava i saznanja govori decidirano da je ovakva organizacija univerziteta neefikasna".¹⁸

Postojao je i otpor na ideju osnivanja Etičkog odbora. Prorektor BU Bogdan Đuričić kaže da "dizati etiku i moral na nivo komiteta koji osniva Vlada, a koja je po prirodi stvari partijska, ne izgleda kao dobra ideja. Često se kaže da bi to iskorenilo korupciju, ali to je pre svega krivično delo i stvar policije. Drugi elementi koji se odnose na etiku nisu opipljivi i ne mogu da budu funkcija jednog jedinog državnog organa kao što je Etički odbor za visoko obrazovanje". On podseća "da svi univerziteti imaju etičke kodekse i sudove časti, čime su iskazali volju da se bore protiv svih vidova narušavanja etike nastavika univerziteta".¹⁹

Srbijanka Turajlić za ove primedbe sa BU kaže da "BU smatra da Odbor za etiku ne treba da postoji, jer je etički kodeks stvar samog univerziteta. U tome se nisu saglasili sa ostalim univerzitetima, a ni sa nama. Mi smatramo da bi bilo dobro da postoji takav odbor, jer bi on mogao da usaglasi etički kodeks na nivou cele Srbije... Posle svega što je ova zemlja preživela u poslednjih desetak godina mislim da bi univerzitet, koji predstavlja najobrazovaniji deo ove nacije, mogao da uloži napor i pokuša da vaspostavi neke segmente morala koji su se davno zagubili. Oni bi predstavljali dobar primer koji bi onda mogle da slede i ostale institucije u zemlji. Kontraargument, kojim oni brane svoj stav je da visoko obrazovanje nije najkorumpiranije, ali ja odgovaram da je ipak najpozvanije da se bori za područje morala".²⁰

Centar za istraživanje tržišta Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu sproveo je anketu među studentima o korupciju na Univerzitetu. Po ovoj anketi oko 41 odsto anketiranih studenata Univerziteta u Beogradu *ne zna* da li se od "5. oktobra" nešto promenilo u odnosu na neregularnosti pri upisu i polaganju ispita na fakultetima, dok njih 37 odsto napominje da se ništa nije promenilo. Anketa je uključila 10 odsto studenata Beogradskog univerziteta. Ispitivani su stavovi studenata prema nezakonitom upisu na fakultet, podmićivanju

¹⁷ "Danas", 20. novembar 2003.

¹⁸ "Danas", 26. novembar 2003.

¹⁹ "Danas", 18-19. oktobar 2003.

²⁰ "Večernje novosti", 3. novembar 2003.

profesora, neregularnostima pri prijemu u studentski dom, planovima za budućnost i korumpiranosti sistema. Studenti smatraju da su "pravosuđe i policija najkorumpiranije institucije, a slede carina, zdravstvo i školstvo". Kada je u pitanju upis na fakultet, 90 odsto studenata napomenulo je da su se upisali na fakultet na osnovu uspeha iz srednje škole i rezultata prijemnog ispita, dok 38 odsto naglašava da lično poznaje nekog ko je upisao fakultet preko veze. Korucije, na osnovu rezultata ankete, ima najviše na medicinskoj grupaciji fakulteta i pri raspodeli domova, a 33 odsto poznaje nekog ko je položio ispit preko veze za novac (cena od 228 do 690 eura) ili nekom drugom uslugom.²¹

Povodom afere na Pravnom fakultetu u Beogradu zbog falsifikovanja indeksa i ličnih karata, dekan Pravnog fakulteta Vladimir Milić je najavio rigoroznu kontrolu prilikom polaganja ispita, uz moguće angažovanje i grafologa, i kažnjavanje onih koji su te usluge koristili. Što se tiče 22 osobe koje su u ovome učestvovala, protiv njih je počela istraga u Prvom opštinskom sudu, jer "postoji sumnja da je ova grupa organizovala lažno polaganje ispita za oko 900 studenata prava". Takođe, postoji sumnja "da je veliki broj studenata na ovaj način završio Pravni fakultet, a neki od njih su sada ugledni advokati"²². A Vuk Vučić, koordinator studentske grupe "Centar" povodom ove afere kaže da je "po pravilima ovog fakulteta, za novac studenti mogu da zamene profesora koji će ih ispitivati, a takođe je moguće uz novčanu nadoknadu odrediti datum kada će se ispit polagati... Visoka školarina i enormno visoke plate zaposlenih na Pravnom fakultetu, problemi su koje bi trebalo prvo rešiti, pa se tek onda pozabaviti kupovinom i sređivanjem ispita". On dodaje: "Studenti ovog fakulteta neiscrpn su izvor prihoda upravi ove visokoškolske ustanove. Tako recimo, zamena datuma u ispitnom roku košta 250 dinara, promena profesora 350, uzimanje dokumenata na revers 150, dok potvrda o studiranju iznosi 200 dinara. Ako se ima u vidu da Pravni fakultet ima oko 15.000 aktivnih i oko 20.000 neaktivnih studenata jasno je koliko se novca sliva u kasu fakulteta... I pored toga što, recimo, Medicinski fakultet u nastavi mnogo više pruža svojim studentima, on je propisao školarinu od 50.000 dinara, dok su nadležni na Pravnom predložili čak 45.000 dinara, a vežbe i predavanja se organizuju samo za studente koji se školuju o trošku budžeta."²³

Sud časti BU je nakon pet godina zaključio da je "Zakonom iz 1998. godine bila je ukinuta autonomija univerziteta u Srbiji". Tim povodom Sud časti je "optužio pojedine članove BU da su sprovođili taj zakon iz ličnih, porodičnih i političkih koristi... i ocenio je da ti profesori ne zaslužuju da budu članovi akademske zajednice, jer su prekršili osnovna etička načela".²⁴

²¹ "Politika", 11. april 2003.

²² "Politika", 8. maj 2003.

²³ "Večernje novosti", 15. maj 2003.

²⁴ "Danas", 1. jul 2003.

Štrajkovi i finansije

U toku 2003. godine, paralelno sa polemikom oko reforme visokog obrazovanja, u prvi plan su izbijali i događaji vezani za finansijsku situaciju samih univerzitetskih radnika, ali i visokoškolskih institucija.

Zbog stupanja na snagu Zakona o izmenama i dopunama budžetskog sistema, prema kojem se od 1. januara i prihodi fakulteta nalaze na računu Trezora Srbije, koji je zadužen za budžetska sredstva, Beogradski univerzitet je uputio protestno pismo Vladi Srbije. Profesor dr. Božidar Cerović, dekan Ekonomskog fakulteta u Beogradu, u vezi s tim je rekao da je "po oceni Veća Beogradskog univerziteta, to neustavno i nezakonito. Time se derogira Zakon o univerzitetu, ali i ustavni princip - da svaki pravni subjekt može da raspolaze sopstvenim sredstvima slobodno i bez ograničenja, osim u slučajevima rata i velikih elementarnih nepogoda". Osim toga, profesor Cerović navodi da "država ima pravo da kontroliše sopstvene prihode univerziteta, kao što to čini i kod javnih preduzeća, i to preko upravnih odbora i ovlašćenih revizorskih kuća. Mi ne bežimo od kontrole, već od neefikasnog državnog poslovanja". S druge strane, u Trezoru su tvrdili da je "razlog za to tehničke prirode, jer zbog malog servera za 20.000 korisnika nisu mogli odmah da se urade razgraničenja budžetskih od sopstvenih prihoda, a ceo posao je morao da se završi u kratkom roku. Svi fakulteti koji imaju svoja sredstva mogu da se sa dokumentacijom obrate Upravi za javna plaćanja i nalože da im se otvori posebna potpartija računa za tu vrstu prihoda, kojim će moći slobodno da raspolazu".²⁵

Finansijski položaj prosvetnih ratnika bila je aktuelna tema tokom cele godine, pogotovo što su lični dohovi na pojedinim fakultetima veoma neujednačeni. Tokom 2003. najavljeni su štrajkovi ukoliko prosvetne vlasti ne izađu u susret zahtevima sindikata. Dr Tomislav Živanović, docent na beogradskom Poljoprivrednom fakultetu, rekao je da cena rada nije menjana od novembra 2001. godine i iznosi 827 dinara. U isto vreme cena rada u osnovnom i srednjem obrazovanju je 1.177 dinara. Tako na primer, na Poljoprivrednom fakultetu redovni profesor prima 18.300 dinara, docent 15.600, asistent sa magistraturom 13.000, a bez magistrature 12.300. Na nekim fakultetima je situacija još dramatičnija. Takozvani masovni fakulteti, koji upisuju veliki broj bruceša i imaju visoke školarine i mnogo novaca, kao i oni koji mogu dodatno da zarađuju na projektima i kroz saradnju sa privredom, nisu toliko ugroženi, jer je njihova plata u nekim slučajevima veća i do deset puta od onoga što podeli država.²⁶

Ministarstvo prosvete i Sindikat visokog obrazovanja postigli su dogovor o povećanju plata za zaposlene na univerzitetu "čime je okončan štrajk

²⁵ "Nedeljni telegraf", 15. januar 2003.

²⁶ "Politika", 18. jun 2003.

koji je na dvadesetak visokoškolskih ustanova startovao s novom školskom godinom".²⁷

Marija Bogdanović, rektor Beogradskog univerziteta, kritikovala je sve češću pojavu da profesori sa fakulteta državnog univerziteta predaju na novoformiranim privatnim fakultetima zbog toga što su tamo bolje plaćeni. Ona je najavila da će taj problem biti centralna tema sednice nastavno-naučnog veća i da će se razgovarati "o konkretnim potezima koje će dekani fakulteta da preduzmu kako bi se smanjio broj profesora i asistenata koji rade i na državnim i na privatnim fakultetima... privatni fakulteti u Srbiji niču kao divlja gradnja". Tezgarenje na privatnim fakultetima je poseban problem koji će se teško rešiti, jer zaposleni ne poštuju zakonsku obavezu koja nalaže da se za predavanje van matičnih ustanova traži dozvola od fakulteta ili dekana. Marija Bogdanović je zbog toga najavila da će "predložiti dekanima da sami donesu pravilnike po kojima zaposleni na državnom univerzitetu neće istovremeno moći da rade na privatnom fakultetu".²⁸

Povodom cena studija za samofinansirajuće studente po pojedinim fakultetima, koji godinu plaćaju i do 1.500 eura, Marija Bogdanović je izjavila "da fakulteti Univerziteta u Beogradu nisu u mogućnosti da snize cene školarina za samofinansirajuće studente jer bi u protivnom trpela nastava".²⁹

Profesori Univerziteta u Novom Sadu štrajkom su tražili da se donese Zakon o finansiranju univerziteta i fakulteta kako bi se "u svakom trenutku znalo koliko i kome ide dinara, bez obzira da li iz budžeta, ili je novac uplatio roditelj koji školuje dete. U krajnjem slučaju, sve je to iz naših džepova", smatra prof. dr Gordana Bojković. "Tako bi se jedino izbegla zloupotreba, jer ovako neko prolazi kao bos po trnju, a nekome nikad bolje, Država je uvek davala dosta para fakultetima, ali su se one nekontrolisano raspoređivale. Hoćemo da se donese zakon o finansiranju univerziteta i fakulteta, koji će se bazirati na normativima i standardima održavanja nastave. I koji će, u skladu sa tim normativima, regulisati sticanje i raspodelu novčanih sredstava".³⁰

O zahtevima pojedinih fakulteta i neupisanih kandidata za povećanjem upisne kvote Ministarstvo prosvete i sporta je izjavilo da neće dozvoliti proširivanje kvota na fakultetima. Ministarstvu se obratilo zvaničnim dopisom nekoliko fakulteta, tražeći odobrenje za dodatni upis bruceša. Povećanje kvota tražili su Pravni, Fakultet organizacionih nauka, Fakultet političkih nauka i Filozofski. Grupa kandidata koja nije upisana na Pravni fakultet predala je peticiju sa 138 potpisa dekanu Fakulteta i Ministarstvu prosvete, zahtevajući odobrenje naknadnog upisa. Ministarstvo je odgovorilo da neće razmatrati pojedinačne zahteve fakulteta o povećanju kvote za upis studenata bez prethodnog mišljenja i predloga Univerziteta, te da su kvote utvrđene na

²⁷ "Politika", 1. oktobar 2003.

²⁸ "Balkan", 9. jul 2003.

²⁹ "Balkan", 9. jul 2003.

³⁰ "Svedok", 15. jul 2003.

osnovu maksimalnih kapaciteta pojedinih fakulteta, i da je Vlada donela odluku o broju studenata za upis u narednu školsku godinu na osnovu mišljenja Univerziteta.³¹ Marija Bogdanović, rektor BU, izjavila je da je "Veće odlučilo da neće spuštati crtu u pogledu povećanja upisnih kvota".³²

³¹ "Danas", 17. jul 2003.

³² "Politika", 23. jul 2003.

- Reforma školstva -

Od februara 2001. godine Ministarstvo prosvete i sporta je počelo sa procesom pripreme reforme obrazovnog sistema u Republici, a tokom 2003. godine ostvaren je veliki broj planiranih aktivnosti, uz predvidive teškoće.

Aktivnosti Ministarstva prosvete i sporta¹

Na prvoj konferenciji o reformi obrazovanja "Perspektive obrazovanja u Srbiji – reforma obrazovanja: ciljevi strategije", koju su podržali Savet Evrope (SE), Kulturkontakt (Austrija), Pakt za stabilnost (SP – TF E&Y), Fond za otvoreno društvo (FoS-YU), OECD, UNICEF, Švajcarske agencije za saradnju i razvoj (SDC), predstavljeni su ciljevi reforme obrazovanja:

- da se reorganizuje sistem školovanja u skladu s potrebom da se efikasno doprinese *ekonomskom oživljavanju države*;
- da se modernizuje ili reorganizuje sistem školovanja tako da znatno doprinese *demokratskom razvitku države*;
- da se modernizuje ili reorganizuje sistem školovanja tako da znatno doprinese *budućoj evropskoj integraciji države*.

Ministarstvo je formiralo lokalne ekspertske grupe koje su bavile globalnim oblastima decentralizacije, demokratizacije, osiguranja kvaliteta, profesionalnog usavršavanja nastavnika i specifičnim oblastima stručnog obrazovanja i obuke, predškolskog i višeg obrazovanja i omladine.² U toku 2001. godine u 85 mesta širom Srbije organizovane su brojne lokalne konsultacije u vezi sa temama decentralizacije, demokratizacije, osiguranja kvaliteta, obuke nastavnika i školskih programa koje su obuhvatile 9.000 osoba sa svrhom obezbeđivanja učešće svih interesnih grupa te osnova za aktivnosti ekspertskih grupa i primenu reformskih poduhvata.

Druga konferencija – "Od vizije do konkretnih koraka" održana je početkom 2002. godine sa više od 700 učesnika, na kojoj su predstavljeni *Bela knjiga`Kvaitetno obrazovanje za sve – put ka razvijenom društvu`*, Strategija reforme i Akcioni plan, uz pomoć UNICEF, OECD, Svetske banke, TFE&Y, OSEP-SEE i Kulturkontakta. Nastavljene su i konsultacije na nivou škole i diskusije o

¹ U ovom delu prezentirane su informacije preuzete sa zvanične web stranice Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije – www.mps.sr.gov.yu

² Ekspertsku i pomoć neophodnu za izgradnju kapaciteta obezbeđivali su UNICEF, UNESCO, OECD, CoE, FOS-YU, Otvorenog društva za programe obrazovanja – Jugoistočna Evropa, SP-TFE&Y, Evropske fondacije za obuku (ETF), te vlade Austrije, Danske, Francuske, Nemačke, Grčke, Italije, Švajcarske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

reformi ("Mi u reformi") da bi se konstruktivnom razmenom ideja, sugestija, problema i dilema svih zaposlenih u školama i članova školskih odbora prikupila viđenja ljudi iz obrazovne prakse o tekućim reformskim zbivanjima i neophodnim narednim koracima, i to u 207 škola i obuhvatili su 8.468 učesnika. U septembru 2002. godine u Beogradu je održana treća i konferencija – "Prvi koraci i predstojeći izazovi", sa više od 1.200 učesnika. Ona je predstavljala neku vrstu provere prvog talasa reforme, zvanični ulazak u drugi i najavu za treći talas.³

U februaru 2003. godine održana je javna prezentacija i debata o nacionalnom okviru školskog programa, a u martu Vlada Srbije je odobrila nacionalni okvir školskog programa po kome je reforma školskog programa trebalo da počne u prvim razredima osnovnih škola u septembru 2003. 17. juna 2003. godine Skupština Republike Srbije usvojila je Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

U toku rada na reformi definisana su tri glavna stuba obrazovnog sistema na kojima se moraju izvršiti reforme: decentralizacija i demokratizacija sistema; podizanje kvaliteta činilaca obrazovanja: nastavnog procesa, obrazovnog sadržaja i dostignuća u učenju; podizanje nivoa obrazovne infrastrukture i opremanja obrazovnih institucija.

Planirani proces reforme, koji se odvija u tri "talasa" koji se međusobno (delimično) preklapaju, je sledeći:

- Prvi talas se odnosio na decentralizaciju i demokratizaciju u obrazovanju, profesionalno usavršavanje nastavnika, prijemni ispiti i osiguranje kvaliteta, obrazovanje za demokratski život u zajednici, srednje stručno obrazovanje u fleksibilnom sistemu i više obrazovanje.
- Drugi talas se odnosi na razvojne koncepte koje se trenutno nalaze na javnoj raspravi i dalje se elaboriraju: principi i ciljevi obrazovanja; struktura školskog programa i oblasti obrazovanja; struktura i organizacija obrazovnog sistema; više stručno obrazovanje i obuka.
- Treći talas u kome se otvaraju pitanja i pokreću reformske aktivnosti: razvoj strategija za obrazovanje manjina, obrazovanje Roma, obrazovanje dece sa posebnim potrebama; evaluacija i akreditacija u višem obrazovanju.

Udžbenici iz istorije

Najveću pažnju javnosti u 2003. godine zaokupili su udžbenici iz istorije za III i IV godinu srednje škole⁴. Januara 2003. godine održan je seminar o unapređenju nastave i udžbenika istorije u organizaciji Saveta Evrope i Ministarstva prosvete. Učesnici seminara su bili profesori istorije iz Srbije,

³ Konferenciju su podržali Kanadska međunarodna agencija za razvoj (CIDA), FOS-YU, Nemačka agencija za tehničku saradnju (GTZ), Kulturkontakt, OSEP-SEE, SP-TF i SDC.

⁴ Autori spornih udžbenika su Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović i Zorica Špadijer.

članovi Komisije za obrazovne oblasti društvene nauke, filozofiju i kulturu i predstavnici predmetne komisije za istoriju, a predavači stručnjaci iz Slovenije, Velike Britanije, Rusije, Nemačke i drugih evropskih zemalja. Biljana Stojanović, funkcioner Ministarstva, je izjavila da su "nastavni programi istorije za učenike osnovnih i srednjih škola suvoparni, nezanimljivi, opterećeni političkom istorijom i faktografijom, a u lošim udžbenicima, ponekad se potkrađu i materijalne greške".⁵ Učesnici skupa iz Slovenije su istakli da su novi programi istorije u toj državi rasterećeni političkih i ideoloških tema, a više usmereni ka socijalnim, kulturološkim problemima i istoriji svakodnevnog života", te da je "u središtu nastavnih programa evropska istorija, a da je nacionalna istorija stavljena u međunarodni okvir".⁶

U januaru je održan još jedan skup u organizaciji Dokumentacionog centra "Ratovi od 91-99" na temu "Kako učiti istoriju: novi udžbenici - novo vreme", na kojem je bilo reči o novim udžbenicima istorije. Wolfgang Hepken, direktor instituta "Georg Ekard" iz Braunšvajga, izjavio je povodom tih udžbenika da ti udžbenici "kojih se sada svi odriču, svakako liče na prve udžbenike u svim postsocijalističkim zemljama", ali je "ukazao i na netačne izjave autora spornih udžbenika, koji su u svojim reagovanjima na kritičke tekstove u nedeljniku *Vreme* naveli da su lekcije novih udžbenika dobile pozitivne ocene nemačkog instituta"⁸. Ovaj udžbenik je "nova priča, ali iz jedne perspektive". "Zbivanja i ličnosti nisu dati iz više uglova. U samom tekstu nema izvora, i takav udžbenik ni u Nemačkoj ni u drugim zemljama EU ne bi bio pušten u štampu. Ova nova đaćka knjiga u Srbiji nije ubedljiva, niti zadovoljavajuća. Ne podstiče učenike na nezavisno razmišljanje."⁹

Za izradu ovih udžbenika nije raspisan zvaničan konkurs, nije bilo organizovane debate među istoričarima a po rečima predstavnika Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, "veliki broj renomiranih istoričara odbio je da učestvuje u izradi novih udžbenika istorije", pa su "zbog vremenskog ograničenja bili prinuđeni da sami izaberu autore, zbog čega i nije bio raspisan konkurs"¹⁰. Tinde Kovač Cerović, pomoćnik ministra prosvete kaže da "zbog loše zakonske regulative, Ministarstvo se pri pravljenu udžbenika uključuje tek na kraju da bi odobrilo rukopis u završnoj fazi. Ukoliko ga ne odobri, škole ostaju bez udžbenika. Tako su nam, u stvari, vezane ruke, zbog čega će ta procedura morati da se promeni"¹¹. Biljana Stojanović je izjavila da je jedan od spornih "udžbenik(a) vratila sa dosta zamerki. Jedna od zamerki je bila i jezik kojim je pisan. Moja velika primedba se odnosila na neke fotografije. Autori su

⁵ "Danas", 22. januar 2003.

⁶ "Danas", 22. januar 2003..

⁷ "Danas", 23. januar 2003.

⁸ "Danas", 24. januar 2003.

⁹ "Politika", 25. januar 2003.

¹⁰ "Glas", 24. januar 2003.

¹¹ "Blic", 24. januar 2003.

to pokušali da isprave, a onda je usledilo moje odobrenje"¹². Udžbenici je su nakon ove tribine proglašeni "prelaznim rešenjem" i bili su pred povlačenjem, ali do toga ipak nije došlo. Ministarstvo je konstatovalo da je najpre potrebno preurediti zakonsku regulativu i ukinuti monopol na izdavanje udžbenika koji drži Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Udžbenik u kojem se "po prvi put zvanično menja interpretacija nedavne istorije" predmet je nepomirljivog spora među istoričarima, ali i u široj javnosti"¹³. Veći deo zamerki odnosi se na to kako je opisan Drugi svetski rat. Dr Dubravka Stojanović, docent na katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, upozorava da se ovom novom interpretacijom u školskim knjigama "samo udaljavamo od razumevanja onoga što se ovde desilo u Drugom svetskom ratu". "Istovremeno se u Srbiji produbljuje podela između dželata i žrtava, jer se sada porodice onih koji su bili žrtve Nedića, Ljotića ili četnika mogu osećati isto kao što su se osećale familije partizanskih žrtava u vreme dok je u udžbenicima vladala 'partizanska istina'. Ta nova interpretacija građanskog rata u Srbiji tokom Drugog svetskog rata je i najozbiljnije pitanje pomenutih gimnazijskih udžbenika. Jer, partizani su prikazani kao jedina strana koja je kolaborirala sa okupatorom i kao jedina snaga koja je ubijala svoje političke protivnike i civile. Ni na jednom mestu nije pomenuta kolaboracija četnika sa okupatorskim snagama niti saradnja Nedićevog režima sa Nemcima, ali ni činjenica da su Ljotićeve policijske snage bile te koje su hapsile ljude po Srbiji, smeštale u domaće, a kasnije i u nemačke logore. Nisu pomenuti ni logori na Sajmištu, ni na Banjici. Dubravka Stojanović ističe da "udžbenik ne daje ništa novo u didaktičkom smislu, niti je urađen po međunarodnim standardima koji doprinose tome da istorija postane predmet koji pomaže učenicima da uče da misle o problemima, a ne da bubaju podatke", zatim "izostala je i multiperspektivnost. Nisu data stanovišta različitih strana ili učesnika događaja, tako da se iz školske knjige ne vidi da postoje različiti sudovi. A istorija ostaje dosadan predmet". "Zadržan je etnocentrični pristup istoriji, pa se razni veliki događaji svetske istorije tumače samo iz naše perspektive. Recimo, Teheranska konferencija iz novembra 1943, na kojoj su se prvi put sastali Ruzvelt, Staljin i Čerčil i na kojoj su donete neke ključne odluke o daljem toku Drugog svetskog rata. O tim značajnim odlukama nema ni reči. Iz jedino datog podatka proizlazi da su se Čerčil, Ruzvelt i Staljin našli isključivo da bi odlučili da li podršku treba dati Draži ili partizanima." Po njenim rečima, "nisu ni pomenute važne odluke sa te konferencije, kao što je otvaranje zapadnog fronta, to jest iskrcavanje u Normandiji. Ništa ne piše ni o budućoj organizaciji i podeli vlasti u Evropi, da deo Poljske ostane u SSSR, kako da se Nemačka podeli među saveznicima i da Sovjetski Savez uđe u rat protiv Japana". "Takvo pisanje istorije dovodi nas u nesporazum sa svetom, jer produbljuje utisak da smo mi

¹² "Glas", 24. januar 2003.

¹³ "Danas", 24. januar 2003.

centar sveta i time otežava racionalno sagledavanje nađeg odnosa sa međunarodnom zajednicom."¹⁴

Kada je reč o lekcijama o Drugom svetskom ratu, kritičari udžbenika su se složili da je prema autorima udžbenika on "okonačan tek nedavno – ratovima u kojima se raspala bivša SFRJ", čiji je "istinski heroj bio Draža Mihailović, osvedočeni borac protiv komunista i nevina žrtva nerazumevanja jugoslovenske vlade u egzilu i zapadnih saveznika. Jalovi pozivi na 'nacionalno pomirenje' partizana i četnika, upućivani s kraja osamdesetih u jeku nacionalne homogenizacije, presečeni su tako jednim potezom, bez mnogo dvoumljenja – pravi, moralni pobednici u Drugom svetskom ratu na ovim prostorima bili su četnici, dok su partizanske ofanzive izbrisane, zajedno sa ideološkim talogom komunizma, kao suštinski antisrpske akcije"¹⁵.

Kada je udžbenik dat na uvid javnosti Ministarstvu je stiglo samo nekoliko zamerki, a jedna je i pismo Ace Singera, predsednika Jevrejske zajednice Jugoslavije, na koje "ni do danas nije stigao zvaničan odgovor", što je na pomenutoj tribini potvrdio Davor Salom, sekretar Jevrejske zajednice. Primebde su bile vezane "za nedopustivo površnu obradu Holokausta u lekcijama o Drugom svetskom ratu". Tim povodom je Tinde Kovač Cerović, zamenik ministra prosvete, rekla da će uskoro "u škole u Srbiji biti uveden Dan Holokausta, i to na insistiranje Savete Evrope"¹⁶.

U kritikama se navodi da je problematičan i ton kojim su lekcije napisane – "diktiran, kao i sadržaj pojedinih nastavnih jedinica, poznatim nacionalističkim diskursom u kome su nacionalni stereotipi opšte mesto. Ređanjem podataka o prisustvu Srba u Bosni krajem XIX veka, pre Prvog, nakon Drugog svetskog rata... 'dokazano' je istorijsko pravo Srbije na daleko širu teritoriju. Navodi se i da su 'brojni Arnauti, prema savremenim istraživanjima, bili islamizirani Srbi', te da otpor okupatorskim snagama početkom Drugog svetskog rata, Srbi 'nisu mogli' a Hrvati 'nisu hteli' da pruže"¹⁷.

Tekst udžbenika ocenjen je kao "obračun sa prethodnim piscima istorije". Po publicisti Desimiru Tošiću, u ovim tekstovima se "operiše sa 'sumnjivim i lažnim ciframa'", ukazujući na broj žrtava u Jasenovcu od 1.700.000, koju su autori udžbenika usvojili ne proveravajući ni statističke podatke iz tog doba. "O demokratiji nema reči ni u ovom, antikomunističkom udžbeniku, što izgleda da znači da to i nije za nas." Desimir Tošić je apelovao na "SANU da iz srpskog jezika jednom za svagda izbaci reči kao što su 'izdajnici i strani plaćenici'". On kaže da je "u pitanju 'nacionalna nemoć' da se o određenim istorijskim događajima diskutuje" te da "svi mogu imati ratne zločince, i Englezi i Amerikanci, samo ne mi"¹⁸. "Deca u knjigama svakodnevno gledaju fotografije

¹⁴ "Politika", 11. februar 2003.

¹⁵ "Danas", 24. januar 2003.

¹⁶ "Danas", 24. januar 2003.

¹⁷ "Danas", 24. januar 2003.

¹⁸ "Danas", 24. januar 2003.

leševa, a bivši jugoslovenski predsednik Slobodan Milošević i dalje je stav i misao nacije." Prema njegovim rečima, autori udžbenika koriste termine koje pod hitno treba izbaciti: agenti, plaćenici, izdajice... a pojedine istorijske teme poput Holokausta, sukoba sa Informbiroom 1948. i demonstracije 1968. godine zapostavljene su na račun drugih tema. On je ocenio kao 'napad na istoriju' to što je autor jednog udžbenika istoričar Kosta Nikolić u javnosti poznat kao autor 'Ravnogorske čitanke'¹⁹.

U tekstu pod nazivom "Knjiga sa smetlišta istorije"²⁰ autorka Milica Jovanović između ostalog kaže: "Problem novog udžbenika leži u jeziku kojim je pisan, primerenijem dobrovoljnim društvima za nacionalističke ispade poput 'Obraza' i 'Justina Filozofa' nego đaćkim lekcijama – i svoju sublimaciju doživljava u pitanjima ponuđenim na kraju svake nastavne jedinice. 'Zašto su ustaše imale veliku podršku u hrvatskom narodu?', 'Zašto su prekodrinski Srbi partizani s nemilosrdnom žestinom napadali svoje sunarodnike u Srbiji?' itd. Srbi su označeni kao vešte žrtve neprijatelja–muslimana, neprijatelja–katolika i, naravno, sopstvenih izroda – što je stavka koja u stvari obuhvata i sve ostale, budući da u novom udžbeniku istorije piše da su Albanci 'prema savremenim istraživanjima' u stvari islamizirani Srbi, što je uglavnom slučaj i sa stanovnicima Bosne i Hercegovine, pa i dobrog dela Hrvatske ('pokatoličeni Srbi')... Autori novog udžbenika izostavili su sve ono što se ne uklapa u projektovanu sliku o novijoj istoriji Srba – iz priče o razvijanju 'političkog nacionalizma Hrvata' u XIX veku, izbačena je odluka Sabora da za ravnopravni službeni jezik proglasi 'hrvatski ili srpski', u portret heroja Draže Mihailovića nisu se uklopili navodi iz njegovog Programa, u kom predlaže da se 'pitanje muslimana rešava tokom rata' u cilju stvaranja 'velike i etnički čiste Srbije', u lekciji 'o porastu međunacionalnih tenzija' u bivšoj zajedničkoj državi govori se o prvim separatističkim demonstracijama kosovskih Albanaca, ali se ne pominje teror nad stanovništvom koji je na Kosovu sprovodila služba državne bezbednosti sredinom pedesetih. Nasuprot preporuci Ministarstva prosvete, autori su odlučili da na poslednjim stranicama istorije ipak 'obrade' devedesete godine XX veka i raspad SFRJ – zapravo 'pravi' kraj Drugog svetskog rata na ovim prostorima, čime se i iscrpljuje suštinsko objašnjenje ratova u Hrvatskoj i Bosni. Naravno da nije bilo mesta ni za opsadu Sarajeva, ni za Srebrenicu ili Foču."

Branici koncepta koji prevladava u Srbiji branili su koncept spornih udžbenika. Tako je profesor Tomović²¹ rekao da je to politička osuda autora udžbenika²². "Preterivati u tome da će maturanti koji od 60 lekcija u samo dve uče o četnicima postati ravnogorci potpuno je apsurdno. Ovo je prva generacija udžbenika nastala posle 5. oktobra i on je samo jedan u seriji novih udžbenika,

¹⁹ "Blic", 24. januar 2003.

²⁰ "Danas", 27. januar 2003.

²¹ Tribina "Kako učiti istoriju: novi udžbenici – novo vreme", Dom omladine, 22. januar, u organizaciji dokumentacionog centra "Ratovi od 91–99".

²² "Glas", 24. januar 2003.

koji će u svoje sadržaje unositi rezultate savremene historiografije. Neke lekcije su drugačije situirane, ali je u osnovi poštovan plan i program Ministarstva prosvete... Ma koliko iščitavali zašiljenom olovkom, istrzali iz konteksta ili izmišljali slike leševa kojih nema, ovaj udžbenik naravno da nije najbolji naravno da ima slabosti, ali pruža osnovna saznanja i učenicima daje solidnu osnovu za usvajanje znanja iz istorije... Mogu Srbi da napišu idiličan udžbenik, sve okupacije da predstave u najboljem svetlu, da prečute žrtve i zločine kojih je bilo na svim stranama, ali ako to ne urade i drugi onda je posao uzaludan. Do umirenja istorije na ovim prostorima, tolerancije i međusobnog poštovanja nije lako doći, on zahteva ogroman rad i stručnost. I učešće u Bugara, Mađara, Hrvata, Bošnjaka i drugih u tom procesu. Stereotipe o drugima treba izbaciti iz naših udžbenika, ali i udžbenici iz okruženja treba da budu takvi²³. "Udžbenik ne može da promeni srpsku istoriju", "isto kao što ne može ni da promeni stanje u Srbiji, koja je u potpunoj depresiji, pa sada pokušavaju da se oforme blokovi oko neke nove levice i nove desnice, iako su i leвица i desnica, što previđaju naši neokomunistički kritičari, poražene zaslugom komunista"²⁴.

Dr Kosta Nikolić, jedan od koautora kaže da "kritike nisu utemeljene, a kritičari nisu kompetentni da sude o historiografiji"²⁵, jer oni i dalje "veruju u mit o herojima i izdajnicima i u večnost jugoslovenskog mita sazdanog na partizanskoj koncepciji. Iako je historiografija još sredinom osamdesetih godina prevazišla njihove ideološke stereotipe prema Drugom svetkom ratu, oni se opiru naučnim istinama želeći sebe da istorizuju preko poželjne slike u prošlosti"²⁶.

Dr Nikola Žutić, još jedan koautor, za sebe kaže da kroz njegove tekstove iz XIX veka i prve decenije XX veka "provejava ideologija građanskog liberalizma i demokratizma, znači, dominantne ideologije u tom periodu. I u svim lekcijama, kako opšte istorije, tako i nacionalne istorije"²⁷.

Dr Radoš Ljušić, profesor istorije, na kritike odgovara da to znači da su "monarhija i dinastija Karađorđević bile retrogradne pojave. Srpstvo je osuđivano pod obličjem velikosrpstva, a Drugi svetski rat prikazan kao isključiva borba partizana protiv Nemaca i domaćih izdajnika, drugačije rečeno, četnika. U ovom udžbeniku je ovaj period nešto drugačije posmatran. Oduzeto je malo od partizana i Tita, pridodato malo četnicima i Draži i tako ona ranije neprihvatljiva razlika uravnotežena... Time nisu zadovoljni preostali komunisti i njihovi sledbenici, a nisu zadovoljni baš ni potomci četnika. I to je normalno, ali nije normalno što se i jedni i drugi pitaju, jer udžbenici se ne pišu za njih već za decu. Upoređivao sam biografije kneza Pavla, Tita, Draže i Nedića i, možda, uz blage korekcije, mogu da opstanu u svakom potonjem udžbeniku"²⁸.

²³ "Politika", 13. februar 2003.

²⁴ "Glas", 24. januar 2003.

²⁵ "Glas", 24. januar 2003.

²⁶ "Politika", 13. februar 2003.

²⁷ "Glas", 24. januar 2003.

²⁸ "Politika", 11. februar 2003.

U drugoj polovini 2003. godine u Vrnjačkoj Banji održano je nekoliko skupova o nastavi istorije, na kojima su gosti bili stručnjaci za oblast istorije i njenog izučavanja u školama a iz zemalja Evropske unije. Glavna pitanja prisutnih nastavnika bila su vezana za način predavanja nekih delova istorije, koji se tiču kontroverznih događaja i ličnosti. Preporučeno je da se praktikuje "multiperspektivnost u pristupu kontroverznim i osetljivim pitanjima". Po priručniku "Nastava evropske istorije dvadesetog veka" (Robert Stradling, 2001) ovaj pristup "zasnovan je na shvatanju da ne postoji jedna, apsolutno istinita verzija nekog događaja, već da su različite verzije podjednako valjane ukoliko verno odslikavaju različita iskustva i kontekste. Korišćenje više različitih izvora prilikom obrade istorijskih događaja, princip je kom se budući istoričari uče već na prvoj godini fakulteta"²⁹.

Novi zakon o osnovnoj školi

Ministar Gašo Knežević je najavio je da je u planu Ministarstva usvajanje sistemskih zakona, te da ćemo biti "u situaciji da se naš obrazovni prostor potpuno uklapa u evropski. Sve generacije učenika biće obuhvaćene ovim reformama u narednih šest godina". U toku 2003. godine usvojen je samo Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, i to 17. juna.

Neke od novina koje su uvedene od septembra 2003. godine, a koje se tiču osnovne škole, po rečima ministra prosvete podrazumevaju sledeće: "Prva promena je produžavanje osnovnog obrazovanja sa osam na devet godina, podeljeno u tri dela: tri godine nastava sa učiteljicom, tri godine mešoviti rad učitelja i nastavnika i tri godine razredna nastava. Ova promena odnosiće se na prvake i oni su jedini koje će reforma zahvatiti" u toku školske 2003/2004. godine. Zatim tokom prva dva razreda deca će biti opisno ocenjivana... Neće biti rasporeda časova, što znači da će učitelji u zadatim okvirima moći sami da rasporede časove, čak i tako da, na primer, cele jedne nedelje rade srpski jezik, a sledeće nešto drugo. Neće biti normiran svaki čas i svaki sekund na času. U pogledu broja časova, prvaci neće biti rasterećeni, naprotiv, imaće isti ili za desetak odsto veći broj časova. Međutim, do sada su deca nakon časova zapravo prenosila učionicu u kuću, gde su radila domaće zadatke, uzimala dopunske časove. Deca sada treba da uče u školi, da im se ostavi slobodno vreme za kuću, ali i da kroz bolje uslove u školi savladaju sve. Prvaci će osim srpskog jezika, matematike, poznavanja prirode i društva, fizičkog i likovnog učiti i jedan strani jezik i informatiku, naravno tamo gde ima uslova za to. Novi Zakon podrazumeva i to da se sa tri slabe ocene neće više ponavljati. "Egzaktno smo se uverili da je broj đaka koji imaju tri slabe, na skali od jednog do 15 predmeta, svega 0,29 odsto, pa je zato izbrisan limit slabih ocena."³⁰

²⁹ "Danas", 30. septembar 2003.

³⁰ "Blic", 18. maj 2003.

Kada je reč o srednjim školama, u toku 2003. godine uvedena su nova zanimanja, sa novim nastavnim planovima i programima u oglednim odeljenjima. Što se stručnih škola tiče, u toku 2003. godine sprovedeni su prvi koraci u njihovoj reformi uz pomoć stručnjaka iz evropskih zemalja. Ovom reformom pokušava se izaći u susret potrebama savremenog društva za određenim kadrovima, pa se pristupilo preformulisanju i osavremenjivanju sadržaja nastave za te stručne profile. Što se srednjeg obrazovanja tiče, ono će trajati tri ili četiri godine, a srednje stručno dve godine. Po planu ministarstva, prva generacija koja bi ušla u reformisanu srednju školu su sadašnji đaci petog razreda osnovne škole. Ceo proces reforme bio bi okončan i kompletiran 2009/2010. godine³¹.

Dok je Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja bio u fazi predloga, čelnici Sindikata obrazovanja Srbije, GSPRS "Nezavisnost" i Unije sindikata prosvetnih radnika Srbije ocenili su, da će, ukoliko bude usvojen po hitnom postupku "Predlog zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja izazvati štetne i nesagledive posledice za zaposlene u ovoj delatnosti". Izrazili su nezadovoljstvo što nisu konsultovani u toku izrade ovog Zakona. Prema rečima predsednika GSPRS "Nezavisnost" Zdravka Kovača, "uočljivo je da zakon daje velika prava učenicima, roditeljima i predstavnicima lokalne sredine, a vrlo malo se bavi pravima zaposlenih". Za sindikate je neprihvatljiva i odredba po kojoj se licenca za rad produžava svakih pet godina, jer bi "ona trebalo da bude izdata na neodređeno vreme, uz utvrđivanje uslova pod kojima se licenca može izgubiti".³²

U toku skupštinske rasprave o predlogu ovog Zakona bilo je i primedbi. Većina njih odnosila se na osnivanje saveta i centara koji bi, po predlogu Vlade, trebalo da obezbede razvoj i unapređenje kvaliteta obrazovanja. Planom Vlade su predviđena tri saveta i to Prosvetnog, Saveta za stručno obrazovanje i Saveta za usgladačavanje stavova u obrazovanju, kao i centara za vrednovanje kvaliteta obrazovanja, zatim za odobravanje programa u obrazovanju, za profesionalni razvoj zaposlenih, za stručno obrazovanje odraslih, kao i centre za umetničko obrazovanje, za razvoj programa obrazovanja i udžbenika i za obrazovanje lica kojima je potrebna posebna društvena podrška. Opozicija se usprotivila osnivanju ovolikog broja, po njima uglavnom nepotrebnih institucija, zbog čega je najvećim brojem amandmana, pre svega SRS i SPS, i traženo brisanje odredaba zakona koje se odnose na njihovo osnivanje, sastav i delokrug rada. Oni su takođe kritikovali ovu ideju smatrajući je skupom. Bilo je i primedbi na sastav ovih saveta, za koje predstavnici opozicije kažu da "osnivanje sedam centara treba da posluži samo tome da se nađe mesto za jedan broj ljudi iz nevladinih organizacija, te da će se njihovim formiranjem samo neprekidno uvećavati birokratski aparat, dok centri stvarno neće imati šta da rade"³³.

³¹ "Blic", 7. april 2003.

³² "Danas", 28. maj 2003.

³³ "Politika", 11. jun 2003.

I Srpska pravoslavna crkva je reagovala tražeći povlačenje Predloga zakona iz skupštinske procedure. Ministar Knežević je rekao da je, nakon što su svim verskim zajednicama još 30. aprila poslali predlog zakona, Ministarstvo od SPC dobilo podršku za ponuđeni koncept zakona. Prema njegovim rečima, "SPC se poziva na jednu rezoluciju³⁴ pisanu u Klubu književnika, koju je, između ostalih, potpisao i vladika Atanasije Jevtić. Verovatno je posle toga došlo do ovakvog zahteva SPC. Ministarstvu se tu zamera poništavanje pedagoške progresivne baštine". Ključna reč je ovde progresivizam, što je, inače, pravac nastave u XVII veku koji za osnovne principe uzima aktivno učešće u nastavi, vodi računa o interesovanjima i životnom iskustvu deteta. Po rečima Gaže Kneževića to je "upravo ono što se nalazi u ovom zakonu."³⁵ Inače, po njegovim rečima, ovaj zakon je dobio podršku svih verskih zajednica u Srbiji³⁶. A predstavnica Demokratske stranke Srbije Bojana Aleksić istakla je "da se kao institucija od najvećeg nacionalnog značaja po prirodi stvari crkva brine o budućnosti naroda i samim tim njihove stavove treba ozbiljno razmotriti. Ona je ponovila ocene DSS da u Predlogu zakona ima dobrih rešenja, ali da primenu treba odložiti za iduću školsku 2004/2005. godinu"³⁷.

Nakon što je Zakon usvojen, ministar prosvete Gašo Knežević bio je u poseti Srpskoj patrijaršiji. Osim patrijarha, u razgovoru su učestvovali i

³⁴ Reč je o "Rezoluciji protiv nasilja nad decom i školom" koja je sročena na okruglom stolu o reformi školstva koju su, između ostalih, potpisali Episkop Atanasije (Jevtić), dr Miodrag Ignjatović, književnik i donedavno savetnik u Ministarstvu prosvete, prof. dr Nikola Milošević, član SANU, prof. dr Stanislav Nikolić, psihijatar i književnik, prof. dr Ljuba Protić, direktor Matematičke gimnazije, Bogdan Zlatić, scenarista, prof. dr Aleksandar Lipkovski, dekan Prirodnomatemičkog fakulteta, mr Mihailo Šćepanović sa Filološkog fakulteta, dr Drago T. Pantić, pedagog, dr Isidor Graorac, pedagog, Miodrag Maričić, direktor Filološke gimnazije, prof. dr Miloš Kovačević sa Filološkog fakulteta, dr Miroslav Janković, prof. Milutin Mićović, književnik, Labud Dragić, književnik. U Rezoluciji se ističe da Predlog zakona nije prošao demokratsku proceduru; da nije dobio saglasnost svih sindikata obrazovanja; da je dat u hitnu proceduru "nakon afera zbog nipodaštavanja ćirilicnog pisma, pokušaja preimenovanja predmeta srpski jezik i književnost u 'jezik i komunikacije', te programskog orgijanja u radioničarskoj pedagogiji"; da u reformu nisu uključeni "stručnjaci, niti predmetni nastavnici, niti insitucije od kulturno-prosvetnog značaja već isključivo podobni psiholozi"; da Ministarstvo sprovodi "neprosvećeni diktat, a ne demokratizaciju i deideologizaciju obrazovanja" te "unosio haos u škole"; da je dato u zadatak vladinim i "nevladinim organizacijama" da "dousavršavaju" nastavni kadar i rukovode "edukativnim radionicama za decu u kojima se vrđi obuka za odupiranje 'autoritetu i pravilima nastavnog kadra'", te da je time Ministarstvo "priznalo svoju nekompetentnost; da "princip deindividualizacije, sproveden u reformisanim programima ne samo da ne teži izgrađivanju ličnosti već ponižava ličnost (afere kampovske reforme)" te da je "konačni cilj radionica i kampova razdetinjenje deteta i raščovečenje čoveka"; konačno, da "reforma školstva koja ne doprinosi zdravom društvu i društvu znanja već kloniranoj ideologiji postmodernističkog deteta ravna je zločinu nad prosvetečenošću i duhovnišću i podložna je krivičnoj odgovornosti, jer se ignoriše pedagoška progresivna baština".

³⁵ "Politika", 12. jun 2003.

³⁶ "Danas", 12. jun 2003.

³⁷ "Danas", 12. jun 2003.

"mitropolit Amfilohije, episkopi Irinej niški i Grigorije zahumsko-hercegovački i vladike Irinej bački, Hrizostom žički i Pahomije vranjski". Oni su "predočili stav" da "SPC ne želi da ostane po strani u ovom 'najozbiljnijem i najodgovornijem poduhvatu koji se sad dešava u srpskom narodu' i u koji se ne sme ići prebrzo i bez dobre pripreme". "Potrebno je... voditi računa da ne dođe do izražaja namera pojedinih društvenih grupa da se u srpskoj prosveti nastavi šezdesetogodišnje potiranje tradicionalnih i temeljnih vrednosti našeg naroda, samo sa drugim ideološkim predznakom." Reforma, po Crkvi, "ne treba da bude puko preslikavanje tuđeg modela školskog sistema, jer i drugi narodi nastoje da sačuvaju svoje nacionalne, duhovne i kulturne osobenosti, pa zašto onda i naš obrazovni sistem ne bi počivao na autentičnom narodnom i pravoslavnom biću, a ne na tuđim uzorima i modelima"³⁸.

U vezi sa nastalim nedoumicama oko verske nastave u školama i ponovnog utvrđivanja ustavnosti odluke o njenom uvođenju u škole, rasplet je usledio nakon izjave koju su dali ministar Gašo Knežević i "ovlašćeni predstavnici tradicionalnih crkava i verskih zajednica". U izjavi se navodi da će svi učenici osnovnih i srednjih škola pohađati jedan od ova dva ponuđena predmeta (verska nastava i građansko vaspitanje), kao što je bilo i do sada, a da će se ostali izborni predmeti birati odvojeno³⁹. A Ustavni sud Srbije je 4. novembra 2003. ocenio da su "zakonske odredbe kojim su uvedeni verska nastava i alternativni predmet u skladu sa Ustavom"⁴⁰. Kada je reč o verounauci u školama, u Vojvodini je sprovedeno jedno sveobuhvatno istraživanje, prvo ove vrste, o uticaju veronauke na proces demokratizacije i etničke heterogenosti u Vojvodini. Istraživanje je obavljao Centar za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina a "Danas" je u nastavcima objavljivalo delove ovog istraživanja⁴¹.

Kada je počela nova školska godina, u septembru 2003. godine, nastavljene su reakcije na reformisanu školu. Tako su, između ostalog, roditelji učenika tri razreda Osnovne škole "Užička republika" iz Beograda tražili vraćanje starog bukvara, pošto je na slikama u novom bukvaru "Crvenkapina baka ružnija od vuka, Tarzan se gotovo ne prepoznaje" a Vuk Karadžić se na slici plazi⁴².

A u Udruženju književnika Srbije je organizovan i drugi skup o reformi školstva. Skup je otvorio Predrag R. Dragić Kijuk konstatacijom: "Možemo imati razumevanja, ali ne i opravdanja za njihovu reformu školstva. Dok Evropi ne pada na pamet da smanjuje časove matematike, niti da se odrekne maternjeg jezika, dotle naše Ministarstvo prosvete postaje šalter američke kulture." "Reformu vode ljudi bez ikakve stručne biografije, koji samo ispunjavaju domaće zadatke. To su takozvani internacionalni revolucionari, koji u pomoć zovu velike autoritete iz cele Evrope, a da za te autoriteta nikada niko nije ni

³⁸ "Politika", 5. jul 2003.

³⁹ "Novosti", 11. jul 2003.

⁴⁰ "Danas", 5. novembar 2003.

⁴¹ "Danas", 12, 13, 14, 15. i 18. avgust 2003.

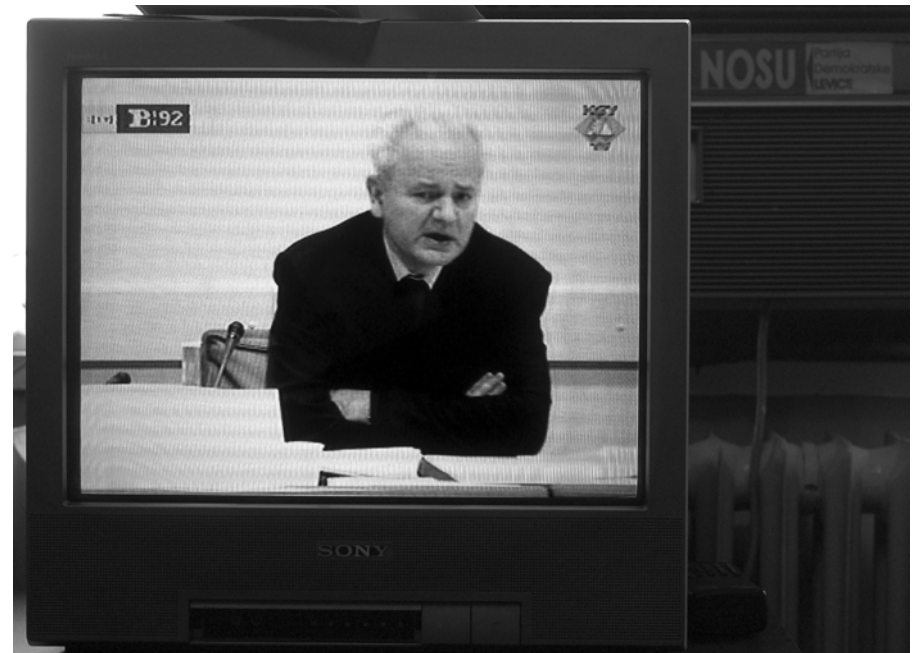
⁴² "Novosti", 12. septembar 2003.

čuo." Nikola Milošević, "redovni član SANU" smatra da su "oni svi do jednog zatočenici politike Josipa Broza." Umesto da se na demokratski način obavi raspodela političke moći, "ovde monopol dospeva u ruke neotitoista, koji reformišu naše školstvo". On tvrdi da "revolucionari titoističkog usmerenja omalovažavaju naše istorijske ličnosti – Vuka Karadžića i Svetog Savu. Pitam se samo da li u bukvaru bilo koje zemlje Majka Tereza ili Sveti Franja Asiški namiguju ili plaze jezik... To nije ništa drugo nego težnja za gašenjem osećanja nacionalne pripadnosti". Istovremeno, učesnici ovog skupa najavili su potpisivanje i druge po redu "rezolucije protiv nasilja nad školom i univerzitetom". "Podržavajući stavove sva tri sindikata obrazovanja – predavači, slobodni intelektualci i predstavnici nevladinih organizacija – decidirano se zalažu za suspendovanje primene Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i obustavu vladinog Prednacrtu zakona o visokom obrazovanju."⁴³

Umesto zaključka

Konzervativne snage u društvu uspele su da zaustave sve procese reformi, uključujući tu i reformu školstva. Nakon promene vlasti, ostaje da se vidi da li će se ove reforme uopšte nastaviti, ili će i ovaj jedan zakon, kako su to, ponovo iz Francuske 7, obećavali, biti suspendovan.

⁴³ "Novosti", 18. novembar 2003.

Mediji: Sloboda javne reči i odgovornost

Uvod

Tenzije između političara i novinara kulminirale su u 2003. godini, a uticaji različitih interesnih grupa i političkih i finansijskih struktura na medije došli su do punog izražaja. Nakon ukidanja vanrednog stanja u Srbiji nastalo je nekoliko novih listova koji su zauzeli prostor koji je imao tabloid "Nacional" zatvoren tokom akcije "Sablja". Postoje indicije da je nekolicina vodećih srpskih tajkuna, koji imaju velikog uticaja na politička zbivanja, uložila kapital u pojedine štampane medije kako bi imala kontrolu nad njima. Pitanjem finansiranja medija, odnosno uticajem pojedinih lobija, međutim, čak i kada je postavljano u javnosti, niko se nije ozbiljno bavio. Ovo pitanje moralo je da bude otvoreno nakon zatvaranja lista "Identitet" čiji je finansijer optužen da je pripadnik "Zemunskog klana" čiji su pripadnici optuženi za ubistvo premijera. Trenutno postoji više od 15 dnevnih listova, 150 magazina i preko 1000 elektronskih medija. Imajući u vidu da se štampani mediji veoma malo čitaju, opravdane su sumnje da neki od njih služe za pranje novca. Predsednica Nezavisnog udruženja novinara Srbije Milica Lučić Čavić smatra da je važno da se nekim zakonom reguliše i ko može da bude osnivač medija, tako da se ukine mogućnost pranja novca putem osnivanja glasila i medijskim zastupanjem interesa ljudi "poput onih iz Šilerove ulice"¹.

Odgovornost medija veoma retko je dovođena u pitanje, iako su u Srbiji imali jednu od ključnih uloga tokom ere Slobodana Miloševića, a svi pokušaji analize medija su propali. Otvaranje tog pitanja i svake kritike na račun medija u postoktobarskoj Srbiji obično je tumačeno kao napad na medijske slobode. Predstavnici vlasti i medijskih organizacija i pored nekih pokušaja nisu uspjeli da uspostave dijalog i da pronađu rešenja u vezi sa nekim ključnim pitanjima poput formiranja Radiodifuznog saveta. Snažne opstrukcije za početak rada

¹ "Vreme", 23. april 2003.

ovog tela, koje je ključno za sređivanje stanja u sferi elektronskih medija i transformacije Radio-televizije Srbije, dolazile su ne samo od Vlade već i od predstavnika medija i nevladinih organizacija.

Jedan od glavnih izvora napetosti u sferi medija jeste i *status quo* kada je reč o raspodeli frekvencija za šta je neophodno da postoji i Agencija za telekomunikacije čiji sastav je trebalo da imenuje Vlada Srbije. To ostavlja prostor za proizvoljna tumačenja o tome ko će dobiti, a ko neće frekvenciju, posebno kada je reč o emiterima koji se bore za nacionalnu pokrivenost. Time se otvara prostor za zloupotrebe, koje su posebno koristile pojedine političke grupacije. Borbu za frekvencije, međutim, ne treba posmatrati isključivo kroz medijske slobode i politički uticaj, već i kroz prilagođavanje rada medija tržišnoj privredi, posebno ako se ima u vidu činjenica da će se vrednost onih televizija koje dobiju nacionalnu frekvenciju znatno povećati.

Tokom 2003. godine, gotovo svi mediji jasno su se polarizovali prema političkim opcijama. Mediji, kako je zapazila dr Jovanka Matić iz Instituta društvenih nauka, "u celini nisu ostvarili poziciju autonomnog izvora informacija, znanja i analize koja je ključna za demokratsko društvo². Prema njenim rečima, profesionalni angažman novinara danas je usmeren na minimalna dostignuća – prenošenje izjava, saopštenja, govora, konferencija za novinare raznih nosilaca moći, ili pak na nešto složeniji – njihovo intervjuisanje, pri čemu se, u oba slučaja, daje mogućnost akterima da oni odrede društvene prioritete i definišu probleme i njihova rešenja. Time se, kako kaže, novinari pretvaraju samo u megafon autora ovih izjava i saopštenja, umesto da budu istraživačka sonda građana. Većina i štampanih i elektronskih medija, uključujući i one koji zastupaju ozbiljno analitičko novinarstvo, prišli su mnogim aferama gotovo isključivo sa pozicije onog ko o njima obaveštava, ne postavljajući pitanje da li je to tačno. Za plasiranje "informacije" kao istinite bilo je dovoljno da neko imenom i prezimenom stoji iza nje. U tabloidima je taj kriterijum bio i niži, te je pred kraj godine u jeku predizborne kampanje ponovo došlo do inflacije NN izvora. Sve to pokazuje da medijsko pozicioniranje nije bilo u funkciji suštinskih reformi u društvu, veći isključivo u promeni političke strukture i rušenju vlade.

Trend rasta tužbi "za nanošenje duševnih boli" i klevetu za šta su predviđene visoke novčane kazne protiv medija i novinara nastavljen je tokom 2003. godine. Trenutno postoji oko 220 različitih tužbi protiv predstavnika medija. Kada je reč o ovim tužbama, one se ne mogu tumačiti isključivo kao pritisak na medije, već se mora uzeti u obzir i odgovornost za objavljeno, posebno sa stanovišta uticaja medija na formiranje javnog mnjenja. Broj tužbi je naročito visok u unutrašnjosti.

Iako je Vlada za tri godine donela većinu ključnih medijskih zakona (zakon o javnom insformisanju, zakon o radiodifuziji, zakon o telekomunikacijama) propustila je da donese i zakon o slobodnom pristupu

² "NIN", 20. februar 2003.

informacijama. Ministar kulture i medija Branislav Lečić u junu je najavio da nacrt zakona o slobodnom pristupu informacijama treba da se nađe pred poslanicima uskoro i da su u njegovoj pripremi učestvovali stručnjaci sektora za medije Saveta Evrope³. Razlog za neusvajanje ovog akta treba tražiti i u činjenici što parlament praktično nije ni radio na donošenju novih zakona nakon ubistva premijera.

Mediji u vanrednom stanju

U vreme vanrednog stanja⁴, uvedenog nakon ubistva premijera Zorana Dindića, medijske slobode su samo donekle ograničene, a na osnovu naredbe objavljene u Službenom glasniku od 18. marta 2003. o sprečavanju javnog obaveštavanja, rasturanja štampe i drugih obaveštenja o razlozima za proglašenje vanrednog stanja. Predviđene su i kazne za pravna lica od 50.000 do 500.000 dinara, a odgovorna lica u pravnom licu i fizička lica sa deset do 100.000 dinara. Na "udaru" su se, našli uglavnom mediji za koje su postojale sumnje da ih finansiraju kriminalne grupe, te su tokom vanrednog stanja zabranjeni listovi "Identitet" i "Nacional". Protiv finansijera "Identiteta" podignuta je optužnica za ubistvo premijera, a njegov glavni i odgovorni urednik Gradiša Katić uhapšen je za vreme akcije "Sablja". "Nacional" za koji je zabrana važila do kraja vanrednog stanja, krajem 2003. godine pojavio se pod novim nazivom "Inter-nacional" iz koga je ubrzo nastao još jedan dnevni list – "Centar" koji uređuje glavni i odgovorni urednik zabranjenog "Nacionala". U vreme vanrednog stanja, zabranjena je RTV *Marš* iz Valjeva (zbog puštanja neprikladne muzike u vreme dana žalosti), distribucija podgoričkog lista "Dan" u Srbiji; novčano je kažnjena TV Leskovac, dok su "Večernje novosti", najtiražniji dnevni list u Srbiji, opomenute.

Vlada Srbije, a pre svega Biro za komunikacije koji je vodio Vladimir Beba Popović, već pred kraj vanrednog stanja, a posebno po njegovom okončanju, izložena je snažnim optužbama medija i pojedinih opozicionih stranaka da guše slobodu informisanja. Vlada je posebno napadana zbog brifinga koje je vodio Popović tokom vanrednog stanja.

Predstavnici Vlade Srbije zatražili su od glavnih urednika da se u periodu vanrednog stanja pridržavaju zvaničnih saopštenja, izbegavajući bilo kakve spekulacije, nagađanja i analize pojedinih analitičara i eksperata, uz upozorenje da mediji koji svesno budu kršili ovo pravilo mogu biti privremeno zatvoreni. Potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać precizirao je da će mediji čim se ukine vanredno stanje "moći da prave kakve god hoće komentare i "da zovu koga god hoće". On je rekao da Vlada zna da su neki od tih advokata,

³ "Danas", 2. jul 2003.

⁴ Od 12. marta do 22. aprila 2003.

analitičara, koji daju izjave medijima, "plaćeni i korumpirani. Mi imamo čitave grupe komentatora, advokata koji najdirektnije rade za kriminalce"⁵.

Pripadnici Žandarmerije su 16. marta uveče zapečatili prostorije redakcije "Identiteta" u skildu sa rešenjem koje je potpisao ministar za kulturu i medije Branislav Lečić. Izdavač lista "ID press" kažnjen je i novčano sa 500.000 dinara, a glavni i odgovorni urednik lista Gradiša Katić i njegov zamenik Slobodan Jovanović sa po 100.000 dinara. "Identitet" je, inače, samo dan pre ubistva premijera objavio tekst pod naslovom "Đinđić - meta slobodnog strelca, haški Srbi naručili atentat". "U redakciji kažu da je identični materijal na osnovu kojeg je, uz redakcijsku obradu nastao sporni napis, na adresu "Identiteta" i drugih medijskih kuća i okružnog javnog tužioca uputio lider radikala Vojislav Šešelj, pre nego što je otišao u Hag. Reč je o, navodno poverljivom obaveštajnom materijalu do kojeg su došli agenti 'Laufer', 'Maksa', 'Milutin' i drugi"⁶. Dve nedelje pre ubistva premijera "Identitet" je objavio nepotpisani tekst u kome je detaljno opisano na koji način se čuva premijer, koliko je ljudi i vozila uključeno u obezbeđenje, koliko ih je oko vlade i rezidencije, koliko u kući...

Ministar za kulturu i medije Branislav Lečić izjavio je da je "Nacional" zabranjen zbog kršenja Naredbe o obaveštavanju za vreme vanrednog stanja i sumnje da su saradnici ili osnivači tog lista bili u vezi sa kriminalnim klanom⁷. Kao jedan od razloga zabrane "Nacionala", Lečić je naveo i objavljivanje netačne informacije da je policijski funkcioner Dragan Karleuša ispitivao uhapšenu pevačicu Svetlanu Cecu Ražnatović. Zabranjeno je i štampanje, rasturanje i objavljivanje u elektronskom ili drugom obliku lista "Nacional", "zbog objavljivanja više tekstova u kojima se govori o razlozima za proglašenje vanrednog stanja i primeni mera u vreme vanrednog stanja. Izdavač tog lista NIP Info Orfej kažnjen je i novčano sa 500.000 dinara. Direktor izdavačke kuće i glavni i odgovorni urednik lista kažnjeni su i novčano sa 100.000 dinara.

Šef međunarodne krizne grupe za Srbiju i Crnu Goru Džejms Lajon izjavio da je "Identitet" paravan za Milorada Lukovića Legiju, prvooptuženog za ubistvo premijera, a da svi znaju da je "Nacional" list Momčila Mandića, tako da zabrana ta dva lista nije nikakvo iznenađenje. Prema njegovim rečima ti listovi "nisu podržavali Vladu u naporima da očisti Srbiju od kriminalaca", zloupotrebili su medijske slobode u Srbiji i "stavili se u službu kriminalnih grupa"⁸

Povodom zabrane "Identiteta", predsednica NUNS, Milica Lučić Čavić, podsetila je da je to Udruženje često upozoravalo na pojave u medijima koje idu na diskvalifikovanje i diskreditovanje ljudi i da bi zbog atmosfere koja u Srbiji sada postoji, nadležni morali da sprečavaju medijsko nasilje⁹. Likvidaciono veće

⁵ "Nacional", 14. mart 2003.

⁶ "Danas", 18. mart 2003.

⁷ "Danas", 20. mart 2003.

⁸ "Večernje Novosti", 26. mart 2003.

⁹ "Novosti", 18. mart 2003.

Trgovinskog suda u Beogradu otvorilo je postupak likvidacije izdavačkih preduzeća koja su objavljivala listove "Nacional" i "Identitet".

Ministarstvo za kulturu i informisanje zabranilo je 18. marta distribuciju podgoričkog dnevnog lista "Dan" u Srbiji zbog tekstova objavljenih u broju od 17. marta u kojima se osporavaju mere vlade Srbije o proglašenju vanrednog stanja i aktivnosti Vlade u primeni mera vanrednog stanja. Istovremeno uz meru zaplene i zabrane distribuiranja tog broja, privremeno se zabranjuje dalja distribucija tog lista u Srbiji i izriče novčana kazna distributeru preduzeću "Štampa Komerc" u iznosu od 200.000 dinara, a odgovornom licu, direktoru distributera u iznosu od 30.000 dinara.

Privremeno je zabranjeno i emitovanje programa, kao i drugi načini javnog obaveštavanja RTV MARŠ iz Valjeva koja je kažnjena sa 500.000 dinara: Direktor te TV kuće kažnjen je novčano sa 100.000 dinara. Ministarstvo kulture i javnog informisanja povodom teksta objavljenog u dnevnom listu "Večernje novosti" od 18. marta 2003, pod nazivom "Malo selo, veliki pacov" izreklo je meru opomene glavnom i odgovornom uredniku Manojlu Vukotiću.

Tokom vanrednog stanja policija je privela novinare Milovana Brkića i dopisnika crnogorskog dnevnika "Dan" iz Kragujevca Dragišu Petrovića. Brkić i Petrović su privedeni pod sumnjom da su povezani sa Spasojevićevom grupom i da su objavljivali tekstove koji su im dostavljani¹⁰. Nezavisno udruženje novinara Srbije je 8. aprila, posle zvanično objavljene vesti o hapšenju Milovana Brkića zbog sumnje da je sarađivao sa zemunskim klanom sazvaio sednicu Izvršnog odbora i isključio ga iz članstva kao i Gradišu Katića, glavnog urednika "Identiteta". Predsednica NUNS Milica Lučić Čavić rekla je da je to "trebalo učiniti mnogo ranije, ali članovi Suda časti (osnovan pri NUNS) posle odlaska Petra Lukovića time nisu želeli da se bave". "Ljudi su osetljivi kada su im u pitanju kolege," rekla je Milica Lučić Čavić¹¹. Zbog takvih poteza predsednica NUNS našla se pod pritiscima. Recimo, na adresu nekih medija u junu je stigla fotokopija navodnog pisma pomoćnika ministra policije upućenog načelniku Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala tokom vanrednog stanja u kome se navodi da on treba da odredi operativce koji će svakodnevno biti u kontaktu sa Milicom Lučić Čavić i da aktivnosti u vezi sa kompromitovanjem određenog broja novinara treba sprovesti isključivo uz njenu sagalsnost. Načelnik Resora javne bezbednosti Sreten Lukić izjavio je da je reč o grubom falsifikatu.

Ministar Lečić je rekao da su neki mediji direktno povezani sa organizovanim kriminalom, odnosno da su "njihovi osnivači članovi Zemunskog klana" i najavio da se time bavi policija. Prema njegovim tvrdnjama, u drugu grupu spadaju takozvani fri lenseri "Oni su trčali od medija do medija i u 90 odsto svojih napisa u negativnom kontekstu govorili o premijeru i vladi. Kada se pri tom sazna da su plaćeni od tog kriminalnog

¹⁰ "Politika", 8. april 2003.

¹¹ "NIN", 10. april 2003.

klana, to dobija drugu težinu."¹² I potprednik Vlade Srbije Žarko Korać izjavio je tokom vanrednog stanja da je rad pojedinih medija "bio podržan od strane takozvanih patriotskih stranaka".

Optužbe medija u vezi sa radom vladinog Biroa za komunikacije posebno su se zaoštrile pred kraj vanrednog stanja i nakon njegovog ukidanja. Napade na Biro koristile su i pojedine opozicione stranke u diskreditovanju Vlade Srbije. Vladimir Beba Popović, šef Biroa optuživan je da je koristio brifinge u vreme vanrednog stanja za napade na novinare koji su ranije kritikovali vladu. Nedeljnik "Vreme" u broju od 17. aprila objavio je u vodećem članku da šef biroa upotrebljava brifinge kako bi javnost doveo u zabludu i manipuliseo njome. Popović je optuživan da je medijima davao lažne informacije. Vlada Srbije je nakon okončanja vanrednog stanja prihvatila izveštaj rada tog tela, a ministar pravde Vladan Batić izjavio je da je Biro odlično obavio svoj posao i da Popović nije lansirao lične stavove, već podatke kojima se najviše bavilo Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije¹³. Niko iz Vlade nije osporio ni Popovićevu tvrdnju da je na brifinzima govorio isključivo ono što je dobijao od "nadležnih istražnih organa".

Tokom vanrednog stanja, Ministarstvo za kulturu i informisanje je više puta najavljivalo da će formirati komisiju čiji bi zadatak bio da analizira napise u medijima od verbalnih napada na premijera Đinđića do njegovog ubistva. Do ozbiljnije analize, međutim, nikada nije došlo, čime je izostalo i otvaranje neophodne rasprave o odgovornosti medija što bi doprinelo demistifikaciji propagande i njenog odvajanja od profesionalnog kritičkog novinarstva. Jedini pokušaj analize medija, koji je učinila Medijska dokumentacija "Ebart" svela se na kvantitativnu analizu sadržaja koja je naišla čak i na ozbiljne metodološke kritike pojedinih stručnjaka¹⁴. "Ebart" je utvrdio da je od 3259 tekstova objavljenih u periodu od januara 2001. do 12. marta 2003, ukupno 2823 neutralno (86,62 odsto), 350 je negativno (10,74 odsto) i 86 je pozitivno (2,64 odsto)¹⁵. Uzorkom su bili obuhvaćeni listovi: "Večernje novosti", "Blic", "Politika", "Glas javnosti", "Nacional" i "Danas" i nedeljnici: "Nin", "Vreme", "Blic News", "Reporter" i "Economist".

Iz Vlade Srbije stizale su ozbiljne optužbe da postoji organizovana medijska grupa za pritisak, čiji je cilj bio "demonizovanje premijera Đinđića i njegove Vlade". U gotovo svim medijima i opozicionim krugovima (pre svega DSS) apostrofiranje te grupe tumačeno je isključivo kao napad na medijske slobode, dok se odgovornošću pojedinih novinara za plasiranje eventualno netačnih informacija niko nije bavio. Vlada Srbije je takođe propustila da do kraja iznese dokaze protiv te grupe. Na sajtu IWPR navodi se da se iz Biroa Vlade Srbije sugerisalo da su članovi te grupe: Aleksandar Tijanić, savetnik za

medije Vojislava Koštunice dok je bio na mestu predsednika SRJ, glavni i odgovorni urednik "Blic News" Željko Cvijanović (sada kolumnista "Centra") i urednik "Nacionala" Predrag Popović, sada glavni i odgovorni urednik "Centra". Na brifingu Biroa 11. aprila, saopšteno je da je osnovni zadatak Aleksandra Tijanića bio da vređa Zoran Đinđića i da utiče na medije da pišu o njegovim vezama sa kriminalom¹⁶. Pod okriljem Tijanića, kako je saopšteno, oformljena je i šira grupa za medijski pritisak na Đinđića, u kojoj su "bili neki poznati srpski novinari". "Cilj je bio da se o Đinđiću piše kao o kriminalcu, a o vladi kao izdajničkoj. O tome svedoče i neke izjave posle ubistva Đinđića", rečeno je na brifingu, a prenosi agencija Fonet. Tijanić i Cvijanović su odbacili te optužbe, optužujući šefa Biroa da zloupotrebljava borbu protiv orgaizovanog kriminala radi raščišćavanja svojih ličnih računa.

Predsednik Udruženja novinara Srbije Nino Brajović izjavio je nakon vanrednog stanja da su u "protekloj godini desetine novinara bili izloženi disciplinovanju i pretnjama, bilo od mafijaških bosova, bilo od lokalnih vlasti širom Srbije, ili od sekretara biroa za informisanje Vlade Srbije"¹⁷. On je rekao da se "novinari olako proglašavaju saradnicima zemunske bande, iako je krivična prijava podignuta samo protiv Gradiše Katića".

Ministarstvo za kulturu i informisanje Srbije najavilo je da će na zahtev MUP¹⁸ formirati u saradnji sa nevladinim organizacijama i medijima tim stručnjaka čiji je zadatak da pripremi studiju o napisima u medijima od početka verbalnih napada na premijera Zorana Đinđića do njegovog ubistva. Studijom je trebalo da budu obuhvaćeni svi napisi i izjave o Đinđiću koje su davali političari, stranke, novinari i druge ličnosti. Cilj toga je trebalo da bude da se "dođe do saznanja o mogućim pojedincima koji su bili naručioci tekstova i izjava radi kompromitovanja Đinđića"¹⁹. Kao primer za postojanje tendencioznih i naručenih tekstova navodi se list "Panorama" štampan u februaru 2001. u Bijeljini i "čiji je prvi od ukupno dva izdata broja bio posvećen napadima na premijera Đinđića i povezivanje njegovog imena sa kriminalom". Izdavač lista Bratislav Grubačić je, kako se navodi, za štampanje tog broja dobio pare od lica pod istragom. Vladini izvori navode da je kampanja nastavljena i kroz tekstove u VIP, biltenu koji se distribuira stranim diplomatama i čiji je glavni i odgovorni urednik Bratislav Grubačić.

Kao dokaz da novinari mogu da ukažu na one koji su znali mnogo više, navodi se i napis u jednom novinama u kojima je rečeno da se neposredno pred ubistvo Zorana Đinđića, Čedomir Jovanović (u to vreme šef poslaničke grupe DOS) nalazi na skijanju u Francuskoj. Reč je o podatku za koji nije znala ni njegova majka, ni saradnici, te se tvrdi da je do te informacije moglo da dođe samo "lice koje ga je pratilo ili lociralo uz pomoć kontorlisanja telefonskih

¹² "Novosti", 9. april 2003.

¹³ "Politika", 29. april 2003.

¹⁴ Vidi tekst Ljiljane Bačević, "Politika", 18. septembar 2003.

¹⁵ "Politika", 11. septembar 2003.

¹⁶ "Danas", 12. april 2003.

¹⁷ "Novosti", 4. maj 2003.

¹⁸ "Novosti", 1. april 2003.

¹⁹ "Novosti", 1. april 2003.

poziva²⁰. Ministar Lečić je, tumačeći odluku vlade da se na zahtev MUP formira komisija, izjavio da će to telo biti otvoreno za svaku vrstu komunikacije sa javnošću²¹. Lečić je izjavio da je prvi razlog za formiranje komisije da se "odvoji žito od kukolja", odnosno pronađu novinari koji su bili direktno plaćeni od kriminalaca da vode propagandni rat. Drugi razlog je da se pomogne u istrazi jer "postoje neki ljudi koji su javno davali izjave, a novinari su ih prenosili, a direktno sada možemo povodom zločina utvrditi da su neki ljudi javljali unapred šta će biti". Komisija je trebalo da oceni da li je stvarana negativna atmosfera prema premijeru i Vladi Srbije u poslednjih šest meseci uoči Đinđićevog ubistva ("klime koja je rezultirala zločinom"). "To je pre svega važno zbog budućnosti. Želimo da ovo iskustvo bude naravoučeniye na koji način sedma sila može da utiče na stvaranje svesti u društvu", objasnio je Lečić²². Najava da će biti formirana takva komisije naišla je na kritike zbog toga što bi to bilo urađeno na zahtev policije. Predsednica NUNS Milica Lučić Čavić izjavila je da "posle saznanja i jakih policijskih dokaza da su neki mediji bili finansirani od strane mafije", NUNS na neki način ima razumevanja za formiranje te komisije". "Međutim, ono što predstavlja opasnost u ovom trenutku, je da se slučajno s tom prljavom vodom ne izbac i beba. Druga opasnost koju vidimo, to je autocenzura", rekla je predsednica NUNS²³. Komisiju je trebalo da čine, osim predstavnika Ministarstva i Biroa za komunikacije, i eksperti nevladinih organizacija i ugledni novinari.

Nezavisno udruženje novinara Srbije saopštilo je da ukoliko postoje mediji i pojedinci u njima koji sarađuju sa podzemljem da je to je pitanje za krivičnu istragu... Zadržavajući određene rezerve prema formiranju takve komisije, NUNS je postavio pitanje "ko će da povuče jasnu crtu između ozbiljnog kritičkog i analitičkog novinarstva koje uvek podrazumeva i kritiku rada vlasti, s jedne strane, i propagande kontrolisane od strane podzemlja s druge strane"²⁴.

"NIN" u broju od 10. aprila 2004. godine piše da se stiče utisak da kritike (u vezi sa formiranjem komisije) nikako ne bi zaustavile Vladu u tom pokušaju "da u javnost nije procurila informacija da će novinar Petar Luković biti predsedavajući komisije za medije. Magazin se poziva na nezvanične izvore navodeći da Luković "ne bi bio zaustavljen da jedan od glavnih urednika nije pozvao američkog i engleskog ambasadora u Beogradu, Vilijama Montgomerija i Čarlsa Kroforda". "E, onda su se oni zabrinuli za slobodu medija i javili gde treba. Posle je sve bilo kao u bajci, samo što je srpska vlada ostala da se kobelja i objašnjava kako nije tako mislila". Ministarstvo kulture i medija saopštilo je 4. aprila da oni, a ni vlada Srbije neće formirati nikakvu komisiju koja bi kroz analizu medija doprinela istrazi. Tamara Lukšić Orlandić,

²⁰ "Novosti", 1. april 2003.

²¹ "Danas", 2. april 2003.

²² "Novosti", 9. april 2003.

²³ "Danas", 2. april 2003.

²⁴ "Nin", 10. april 2003.

pomoćnik ministra izjavila je da joj je posle njenog razgovora sa novinarima koji bi bili članovi komisije bilo jasno da od toga neće biti ništa²⁵.

Jedna od retkih novinarki koja je pozitivno govorila o eventualnom formiranju komisije bila je urednica Redakcije kulture RTS Isidora Sekulić koja je izjavila za radio RFI: "Mene je bolelo što smo dve godine ćutali, što društvo nije bilo spremno da sprovede lustraciju. Onog dana kad je Đinđić ubijen, posle podne u RTS su došli skoro svi koji su vojevali sa Miloševićem. ... Za mene je potpuno irelevantno što se komisija osnivala na predlog MUP. Sigurna sam da bi posao bolje uradili novinari i od vlade i od policije. Uostalom vlada je pokazala dovoljno sposobnosti da reši svoj deo posla, sada to treba da učine i novinari"²⁶.

Komisija je takođe bila na udaru Demokratske stranke Srbije. U saopštenju te stranke je posebno apostrofirano kao sporno eventualno imenovanje Petra Lukovića za predsednika te komisije. DSS se poziva i na to da je formiranje Komisije "dočekano sa dosta skepticizma u novinarskim krugovima"²⁷.

Na početku vanrednog stanja, Demokratska stranka Srbije izdala je saopštenje 21. marta u kome se poziva na upozorenja Međunarodnog instituta za medije i Organizacije medija Jugoslovanske Evrope sa sedištem u Beču. Te organizacije su, kako stoji u saopštenju DSS, istakle "da efektivno istraživačko novinarstvo, koje je bitno za svako demokratsko društvo, nije moguće u Srbiji pod sadašnjim okolnostima". Demokratska stranka Srbije saopštila je da bi zabrinutost koju su izrazile dve ugledne međunarodne organizacije zbog načina na koji se u Srbiji primenjuje odluka o vanrednom stanju trebalo da bude ozbiljno upozorenje vlastima²⁸. Mesec dana kasnije "Vreme" objavljuje: "Sigurno je da će biti oštro osporavan informativni monopol koji je samim zavođenjem vanrednog stanja vlada uzela za sebe i koji po svojoj prilici i u priličnoj meri nepotrebno zloupotrebila i možda delimično kompromitovala."²⁹

Odmah po završetku vanrednog stanja, glavni i odgovorni urednici 14 beogradskih medija uputili su pismo predsednici skupštine Nataši Mičić, premijeru Zoranu Živkoviću, predsedniku odbora za informisanje Ivanu Andriću, potpredsedniku Vlade Žarku Koraću i ministru kulture i medija Branislavu Lečiću u kome se izražava "zabrinutost zbog sve ozbiljnijih nesporazuma i incidenata između predstavnika naše profesije i predstavnika vlasti koji su naročito došli do izražajatom vanrednog stanja"³⁰. Pozvali su predstavnike vlasti na dijalog u kome bi se razgovaralo o "posledicama donošenja važnih medijskih zakona u vanrednom stanju", poreskoj politici prema medijima, brifinzima, "preispitivanju svih nezakonitih i neprincipijelnih

²⁵ "Nin", 10. april 2003.

²⁶ "NIN", 10. april 2003.

²⁷ "Politika", 4. april 2003.

²⁸ "Politika", 22. mart 2003.

²⁹ Milan Milošević, "Vreme", 23. april 2003.

³⁰ "Blic", 25. april 2003.

postupaka preduzetih prema medijima u vreme vanrednog stanja" i "odnosu vladinih službenika prema medijima uz poseban osvrt na pretnje koje su oni upućivali pojedinim urednicima". Pismo su poštopisali urednici "Večernjih novosti", Bete, "Glasa", "Economist magazina", B92, "Mreže, Radio Beograda I Program, "NIN", FoNeta, "Blica", Radio Beograda 202, "Danasa", "VIN", "Politike" i "Vremena".

Potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać izjavio je da on očekuje da razgovor obuhvati i neke teme koje su manje "prijatne novinarima, ali su od velikog interesa za javnost". "Da li je ili nije bilo pretnji, tome se može razgovarati, ali bih ja voleo da se, kada se priča o pretnjama to stavi u širi kontekst, pa da se razgovara o ulozi medija od početka procesa demokratizacije Srbije. Do razgovora glavnih urednika sa predstavnicima vlasti (učestvovali su premijer Zoran Živković, potpredsednik Žarko Korać i ministar Branislav Lečić) došlo je početkom maja, ali je malo toga postignuto³¹. Odnosi između medija i predstavnika vlasti su se sve više zaoštravali.

Savet za radiodifuziju i elektorski mediji

Najviše sporova u odnosima između medijskih udruženja i političara izazvalo je formiranje Saveta za radiodifuziju, a nijedna strana nije pokazala želju za nalaženjem kompromisnog rešenja. Problemi u vezi sa radiodifuznim savetom bili su i veoma pogodni za vršenje pritisaka na Vladu Srbije i opotužbe upućene Vladi da ne poštuje medijske slobode. Od rada Radiodifuznog saveta zavisi regulisanje niza pitanja koja su od ključnog značaja za elektronske medije i formiranje javnog TV servisa u Srbiji, odnosno transformacija RTS. Savet je nadležan za formiranje upravnog odbora RTS, izdavanje dozvola za emitovanje programa, propisivanje uslova za dobijanje tih dozvola i pravila za rad emitera, nadzor rada emitera, odlučivanje o privremenom ili trajnom oduzimanju dozvola za emitovanje programa. Jedna od najozbiljnijih posledica neprimenjivanja zakona o radiodifuziji je odlaganje transformacije Radio-televizije Srbije i lokalnih elektronskih medija.

Zakon o radio difuziji stupio je na snagu 27. jula 2002. godine, a proces njegovog usaglašavanja trajao je godinu i po dana. Poslednji rok za implementaciju, odnosno formiranje Saveta za radiodifuziju koji je ključan za primenu zakona bio je 27. oktobar 2002. godine.

U predlaganju svojih kandidata najviše su kasnile Vlada i Skupština Srbije, koje imaju pravo na po jednog člana u Savetu. U januaru 2003. Nezavisno udruženje novinara Srbije, Asocijacija nezavisnih elektronskih medija i Udruženje za razvoj privatne radiodifuzije "Spektar" uputili su predsednici Skupštine Srbije Nataši Mičić otvoreno pismo u kome ističu da je "neshvatljivo da pola godine Skupština Srbije i njeni nadležni odbori nisu mogli da izaberu dve ličnosti kao kandidate za Savet za radiodifuziju zbog čega je

zastao proces izbora i formiranja saveta i agencije za radiodifuziju". "Izostajanje 'bliskog susreta' sa zakonom o radiodifuziji pogoduje onim emiterima koji bi da još neko vreme profitiraju na maratonskim reklamnim blokovima, sa piratskim programima, neloyalnim ponašanjem na oglasnom medijskom tržištu, sa pravom jačeg u radio- frekvencijskom spektru, bez obaveze da svoje programe usklade sa odgovarajućim standardima", kaže se u pismu³².

Odbor Skupštine Srbije za kulturu i informisanje uputio je predlog predsedniku Skupštine da na dnevni red sednice 8. aprila uvrsti i raspravu o Savetu radiodifuzne agencije. "Zasad nemam nikakve naznake da će se bilo koja od političkih stranaka u skupštini protiviti. Već dugo nemamo Savet za radiodifuziju i doneta je odluka da se po hitnom postupku izaberu članovi Saveta. Savet treba da u narednom periodu pre svega formira logistiku, kako bi mogao normalno da funkcioniše", rekao je Andrić³³.

Skupština Srbije izabrala je Savet tek 11. aprila 2003. godine. Izabrani su Nenad Cekić (predlagač Vlada Srbije), Snježana Milivojević (predlagač udruženja novinara, kompozitora i filmskih i dramskih umetnika), Vladimir Vodinelić (predlagač nevladine organizacije i udruženja građana) Vladimir Cvetković (predlagač Skupština Srbije), Miroljub Radojković (predlagač Rektorska konferencija), Vladimir Marko (predlagač Skupština Vojvodine), Dragana Rogavac (predlagač Izvršno veće Vojvodine) i vladika jegerski Porfirije (predlagač verske zajednice). Savet je potom izabrao i devetog člana Gorana Radenića, koji po Zakonu mora da bude sa Kosova.

Predstavnici medija i civilnog sektora koji su najviše urgirali da se zakon što pre donese i počne da se primenjuje odmah nakon izbora Saveta u Skupštini, počeli su da osporavaju to telo, odnosno izbor njegova tri člana – Cekića, Cvetkovića i Radenića. Oni su optužili Skupštinu da nije poštovala proceduru pri njihovom izboru, odnosno da Cekićeva i Cvetkovićeva biografija nisu bile stavljene na uvid javnosti u zakonski predviđenom roku od 30 dana pre glasanja. Za Radenića su tvrdili da njegovo stalno mesto boravka nije na Kosovu.

Nezavisno udruženje novinara Srbije, Asocijacija nezavisnih elektronskih medija i Udruženje za razvoj privatne radiodifuzije "Spektar" uputili su Skupštini zahtev za razrešenje Vladimira Cvetkovića i Nenada Cekića s obrazloženjem da je prekršena procedura te da njihove kandidature, odnosno biografije, nisu objavljene u predviđenom roku, 30 dana pre glasanja u Skupštini Srbije. Sličan stav zauzele su i brojne međunarodne organizacije. Specijalni izaslanik Saveta Evrope Verona Tejlor izjavila je u aprilu da, bez obzira što je zadovoljna formiranjem radiodifuznog saveta, da prilikom izbora njegovih članova nije poštovana procedura predviđena zakonom. Ona je istakla da Savet Evrope insistira na poštovanju zakona i da će u susretu sa zvaničnicima Srbije i Crne Gore preneti nezadovoljstvo te organizacije zbog

³¹ Na zahtev medija ukinut je porez na promet.

³² "Danasa", 14. januar 2003.

³³ "Danasa", 7. april 2003.

načina na koji je izabran Savet. "Mogu da razumem da zbog pragmatičnosti i želje da se stvari pokrenu i da Savet počne da radi, postoje stavovi i da nije važno što zakon nije u potpunosti ispoštovan u ovom slučaju", naglašava Tejlor³⁴.

Od izbora članova do održavanja prve sednice Saveta prošlo je 50 dana, iako je zakonom predviđeno da se prva konstitutivna sednica održi u roku od 30 dana. Već na prvoj sednici Saveta, 4. juna 2003, došlo je do sukoba. Savet je (nakon trećeg kruga glasanja) izabrao Nenada Cekića za predsednika tog tela, dok je Snježana Milivojević najavila da će Skupštini podneti ostavku zbog spornog izbora tri člana. U saopštenju izdatom nakon sastanka Savet je izrazio žaljenje što skupština Srbije nije poštovala proceduru predviđenu zakonom pri izboru dva člana Saveta "koji sami nisu ničim doprineli njenom propustu"³⁵. Milivojević je obrazložila svoju ostavku time što je "prekršen zakon prilikom izbora dva člana i da je zbog toga bilo potrebno da se Savet ne konstituiše na prvoj sednici". Na taj način bi se, prema njenim rečima, pokrenulo pitanje zašto nema saveta³⁶. Milivojević je protestvovala i zbog toga što sednica, iako su na njoj bili prisutni posmatrači OEBS nije bila otvorena za javnost. Cekić je obrazložio da je sednica bila zatvorena da se ne bi "nepotrebno podizala temperatura".

Nekoliko dana nakon Snježane Milivojević ostavku je podneo i Vladimir Vodinelić, dok je Miroljub Radojković najavio da će na univerzitetskoj konferenciji koja ga je kandidovala zatražiti dozvolu da i on podnese ostavku. (Radojković je nastavio da radi u Savetu, dok je Vodinelić zajedno sa Snježanom Milivojević ostao pri svojoj odluci). Zahtev za razrešenje Gorana Radenovića uputila je Skupštini i Demokratska stranka Srbije³⁷, kao i zahtev da parlament poništi odluku o druga dva sporna člana. Demokratska stranka Srbije navela je da je razlog za razrešenje Radenovića "to što ne ispunjava uslove", dok je u slučaju Cekića i Cvetkovića razlog za takav njihov zahtev to što je prekršena procedura.

Nenad Cekić uputio je pismo predsednici Skupštine Nataši Mičić kojim traži od nje da "pronađe pravnu mogućnost da se poslanicima Narodne skupštine omoguću izjašnjanje o legitimitetu članstva" Cekića i Cvetkovića, "u ovom izuzetno značajnom telu"³⁸. U pismu konstatuje da niko od onih koji su osporili legitimitet dva člana, ni 60 dana od kada su to učinili nisu uputili nijednu suštinsku primedbu na kandidaturu i članstvo u savetu onih koje osporavaju. Cekić ocenjuje u pismu da bi "pokretanje javne skupštinske rasprave i odbacivanje predloga za razrešenje njih trojice omogućilo Savetu regularne uslove za rad". Savet je bez obzira na osporavanja počeo sa radom bez dva člana za šta je postojala i zakonska osnova.

³⁴ "Danas", 22. april 2003.

³⁵ "Politika", 5. jun 2003.

³⁶ "Politika", 6. jun 2003.

³⁷ 11. jun 2003.

³⁸ "Politika", 12. jun 2003.

Asocijacija nezavisnih elektronskih medija u julu zahteva da se akt o izboru članova Saveta stavi vans snage i posatupak izbora čitavog saveta sprovede iznova³⁹. Ponavljanje procedure za izbor svih članova tražilo je i 15 nevladinih organizacija među kojima su: "Otpor", sindikat "Nezavisnost", Beogradska otvorena škola, Beogradski centar za ljudska prava, Građanske inicijative, Komitet pravnika za ljudska prava, Žene u crnom, Fond – centar za demokratiju, Fond za humanitarno pravo, Fond za otvoreno društvo, Forum za etničke odnose, Centar za antirantu akciju, Centar za slobodne i demokratske izbore⁴⁰. Povodom Radiodifuznog saveta reagovao je i Mauricio Masari, šef misije OEBS za SCG koji je izjavio da bi taj savet "trebalo da bude izabran na što legitimniji i transparentniji način kako bi ga svi u potpunosti uvažavali"⁴¹. Većina u Skupštini Srbije odlučila je 15. jula 2003. da sporni članovi Saveta ostanu (Cekić, Cvetković, Radenović). Protiv odluke o njihovom razrešenju glasali su skoro svi poslanici DOS – reforme (osim Socijaldemokratske partije Slobodana Orlića), kao i poslanici ŠJ i SPS. Za smenu tri člana glasali su poslanici DSS, dok su radikali bili uzdržani. Kandidaturu Radenovića osporavali su poslanici DSS, SRS i Nove Srbije. Predlog da se parlament ponovo izjašnjava o izboru trojice spornih članova koje mesecima osporavaju DSS, novinarska udruženja, veći broj nevladinih organizacija, podnelo je 107 poslanika DOS – reforma.

Pritisci medija i nevladinih organizacija nastavljeni su i bez obzira na novu odluku Skupštine. Asocijacija nezavisnih elektronskih medija usprotivila se i toj odluci Skupštine, navodeći u saopštenju da "odluka Skupštine ne može otkloniti zakonske nedostatke u pogledu izbora članova Cekića i Cvetkovića", a u pogledu Radenovića ističe da "ignorisanje činjenica koje su pokazale da on ne ispunjava zakonske uslove koje je postavila Skupština ne doprinosi ugledu Saveta agencije za radiodifuziju"⁴². Članovi Radiodifuznog saveta Cekić i Cvetković u pismu javnosti optužili su direktora i glavnog i odgovornog urednika B92 Verana Matića da stoji iza "kampanje koja je proteklih meseci vođena protiv njih u javnosti"⁴³. RTV B92 optužio je Cekića i Cvetkovića da su svojim saopštenjem "u kome su pozvali nadležne državne organe da temeljno istraže finansijske i pravne transakcije direktora RTV B92 Verana Matića posle 5. oktobra 2000. zloupotrebili Agenciju za "privatne obračune i zadovoljenje sujete njenih članova"⁴⁴. Odluku Skupštine osudili su i "Otpor" i DSS.

Predsednik građanskih inicijativa Miljenko Dereta izjavio je da "neće učestvovati u ponovnom izboru "zbog očigledne nespremnosti Vlade i Skupštine Srbije da stvore telo koje bi imalo pokriće u proceduri i autoritetu". "U proceduri je po pozivu Skupštine učestvovalo više od 80 organizacija i

³⁹ "Danas", 4. jul 2003.

⁴⁰ "Danas", 4. jul 2003.

⁴¹ "Danas", 4. jul 2003.

⁴² "Politika", 16. jul 2003.

⁴³ "Politika", 16. jul 2003.

⁴⁴ "Politika", 16. jul 2003.

ponovljeni izbor predstavnika NVO biće veliki izazov za treći sektor", rekao je Dereta⁴⁵.

U zahtevu za ponavljanjem cele procedure, medije i nevladine organizacije ponovo su podržale međunarodne organizacije među kojima je i Misija OEBS u SCG i komesar OEBS za medije Frajmunt Duve.

Miroljub Radojković, član Saveta upozorio je da su izlaskom Snježane Milivojević iz Saveta, mediji i strukovna udruženja ostala bez svog glasa u institucijama. "...Davanjem ostavke mi ostavljamo prazan prostor u kome više neće moći nešto, ni da se pita, ni da se traži dokaz," objasnio je Radojković⁴⁶. Savet radiodifuzne agencije usvojio je 5. septembra Statut, privremeni poslovnik o radu, pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i finansijski plan agencije. Statut i finansijski plan upućeni su Skupštini na usaglašavanje. Savet je usvojio i više preporuka emiterima i doneo odluku o pokretanju javne procedure imenovanja članova upravnih odbora javnih radiodifuznih servisa Srbije i Vojvodine. Za generalnog sekretara, do potvrde Statuta u skupštini, izabran je Slobodan Đorić.

U jesen 2003, nekoliko organizacija podnelo je Skupštini imena novih kandidata za Radiodifuzni savet. Asocijacija profesionalnih emitera APRES predložila je uglednog književnika Filipa Davida i novinara Aleksandra Vasića. Oni su bili kandidati za upražnjeno mesto Snježane Milivojević, kandidata medijskih i umetničkih organizacija. Pet nevladinih organizacija⁴⁷ predložili su kao kandidate za Savet novinara Nedima Sejdinovića i Izabelu Kisić iz Helsinškog odbora. Helsinški odbor se opredelio za ovaj korak kako bi bio deblokiran rad Saveta i počeo rad na rešavanju značajnih pitanja u medijskoj sferi. Tom predlogu usprotivila se Demokratska stranka Srbije. Skupština, međutim, do kraja mandata nije uspela da ovo pitanje stavi na dnevni red. Savet je, međutim, počeo rad bez predstavnika medijskih udruženja i nevladinih organizacija, za šta odgovornost snosi i civilni sektor.

Nezavisno udruženje novinara Srbije i Asocijacija nezavisnih elektronskih medija tražili su u oktobru da se u Zakon o radiodifuziji unese amandman po kome bi profesionalna udruženja umesto jednog trebalo da predlažu tri člana. "Cilj nam je da se promeni struktura članova i time eliminiše mogućnost da neko kontroliše čitavu radiodifuziju u Srbiji i rad javnog servisa u koji bi trebalo da se transformišu državna televizija", obrzaložio je taj predlog direktor Radio Beograda i član Radne grupe za izradu zakona Rade Veljanovski⁴⁸.

⁴⁵ "Danas", 21. jul 2003; Takođe o izboru predstavnika NVO za radiodifuzni savet videti Izveštaj Helsinškog odbora za 2003. godinu, "U senci nacionalizma".

⁴⁶ "Borba", 19. jun 2003.

⁴⁷ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sandžački intelektualni krug, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda i dve vojvodjanske nevladine organizacije Agro i Agra.

⁴⁸ "Danas", 14. 10. 2003.

Savet je uputio zahtev Vladi i Skupštini Srbije (5. novembra) da hitno donese izmene i dopune Zakona o radiodifuziji i Zakona o finansijskim transakcijama, da da saglasnost na Statut i finansijski plan agencije, usvoji deobni bilans između RTS i RTV Novi Sad i izabere dva člana Saveta i Upravni odbor Agencije za telekomunikacije bez čega je nemoguće raspisivanje konkursa za dodelu frekvencija. Gotovo identične zahteve podnelo je i pet medijskih udruženja: Zajednica radiodifuznih stanica Srbije, Udruženje za razvoj privatne radiodifuzije "Spektar", Asocijacija profesionalnih emitera Srbije, Grupacija radiodifuznih organaizacija PKS i Asocijacija elektronskih medija Vojvodine uz obrazloženje da se "odganjem tih odluka blokira rad Agencije za radiodifuziju i njenog Saveta".

Pre nego što su Vlada i Skupština Srbije predložile svoje kandidate za članove Saveta, predstavnici većine medijskih udruženja i nevladinih organizacija insistirali su na tome da se Savet što pre oformi ukazujući na posledice neprimenjivanja zakona o radiodifuziji. Tek nakon vladinih i skupštinskih predloga, oni su počeli da opstruiraju rad Saveta. Tako je Veran Matić, glavni i odgovorni urednik RTV B92 i predsednik ANEM u januaru upozorio da, činjenica što nije doneta odluka o sastavu Saveta za radiodifuziju dramatično ugrožava proces transformacije RTS u javni servis. "Izvesno je da ne postoji dovoljno političke želje da se ta transformacija uspešno napravi, jer bi to za bilo koju vlast bila velika opasnost. Ako najjači medij ne bi bio pod političkom kontrolom, onda bi za svaku vlast to bila najveća opasnost", kaže Matić⁴⁹. On kaže da je to još jedan efekat paralize političkog života. "Zbog ovakvog postupka skupštine, nekoliko puta sam slao pisma na različite adrese i dobijao različita opravdanja zbog čega se ništa ne događa. Najnovija objašnjenja koja dobijam vezana su za član Zakona koji govori da bi neko bio izabran mora dobiti 126 glasova u parlamentu što je u ovom trenutku nemoguće. Dakle, kad je usvajan zakon nije postojala dobra procena vezana za ovu doredbu i zato mi tražimo akciju: ako je potrebno da se menja ovaj član to treba odmah uraditi i potom staviti na dnevni red izbor članova Agencije", rekao je Matić⁵⁰. Predsednik udruženja "Spektar" Slobodan Đorić istakao je tad da je posledica neprimenjivanja Zakona "haos u etru, smetnje u emitovanju koje prave emiteri jedni drugima". "A najstrašnije je što je veliki broj emitera napravio džunglu na oglasnom tržištu nelojalnom konkurencijom, samim tim što su pojedine firme vlasnici radio i TV stanica i nemaju produkcijske troškove za razliku od onih koji imaju redakcije."⁵¹

O procesu izbora za predstavnike profesionalnih udruženja, Đorić je rekao da su "tajnim glasanjem izabrani su Snježana Milivojević i Nino Brajević, predsednik Udrženja novinara Srbije". "Samim tim što smo imali osam kandidata, a glasalo se i kandidati su izabrani, to nije po zakonu jer ako ima

⁴⁹ "Svedok", 21. januar 2003.

⁵⁰ "Svedok", 21. januar 2003.

⁵¹ "Svedok", 21. januar 2003.

više od dva kandidata, zakon predviđa usaglašavanje. Pravljeni su lobiji, samim tim što nisu pozvani Društvo novinara Vojvodine i Asocijacija elektronskih medija Vojvodine", kaže Đorić⁵².

Nenad Cekić, je u junu optužio Snežanu Milivojević za sukob interesa. Rekao je da je ona osnivač i direktor Centra za medijske analize, "organizacije koja se između ostalog bavi i pitanjima radiodifuzije i marketinga", što je sukob interesa, budući da je ta organizacija "u više navrata bila suorganizator različitih skupova zajedno sa jednom radiotelevizijskom stanicom koja u poslednjih 60 dana protiv Saveta vodi medijsku kampanju"⁵³. S druge strane, direktor Radio Beograda i jedan od autora zakona Rade Veljanovski, ukazao je na moguću sukob interesa kada je reč o Cekiću. Izjavio je da Cvetkovića uopšte ne poznaje, "a što se tiče Cekića, koliko znam, on je bio glavni i odgovorni urednik *Radio Indeksa*. "Veoma mi je poznat žestok sukob Cekića sa I i nisam siguran da li će Cekić biti pristrasan kada se bude odlučivalo o dodeli stanica recimo ANEM", kaže Veljanovski⁵⁴.

Frekvencije i Radio-televizija Srbije

Interes za Radiodifuzni savet proističe pre svega iz činjenice da je to telo nadležno za izdavanje dozvola za emitovanje programa. U Srbiji trenutno radi oko 1400 radio i TV stanica⁵⁵. Koliki je značaj i odgovornost odluka Radiodifuznog saveta govori i činjenica da je za uspostavljanje reda u etru, neophodno ugasiti oko 1000 elektronskih medija. To je potvrdio i potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać najavivši da će na osnovu zakona o radiodifuziji nestati oko 1000 radio i TV stanica⁵⁶. Osim toga, nekoliko TV stanica bori se i za nacionalnu frekvenciju.

U donošenju odluka o broju emitera učestvuje i Agencija za telekomunikacije. Vlada međutim još nije imenovala članove Agencije za telekomunikacije što je između ostalog odložilo posao oko dodele dozvola za rad emiterima.

Najozbiljniji pretendenti na nacionalne frekvencije, osim RTS koja bi trebalo da dobije dva kanala, jesu TV stanice: B92, Pink i BK. Sve tri televizije su privatne i imaju različitu prošlost kao i uređivački koncept. Iako je više puta najavljeno da će biti dodeljeno više od pet nacionalnih frekvencija, protekle godinu posebno od imenovanja članova Saveta za radiodifuziju, obeležio je sukob između dve TV stanice: Pink i B92⁵⁷ preko različitih uticajnih grupa za

⁵² "Svedok", 21. januar 2003.

⁵³ "Politika", 14. jun 2003.

⁵⁴ "Blic", 19. april 2003.

⁵⁵ Od oko 800 radio stanica, njih 87 emituje program iz Beograda.

⁵⁶ "Danas", 3. jun 2003.

⁵⁷ TV Pink je stanica nastala u vreme Slobodana Miloševića i postala jedna od najgledanijih televizija, bazirajući program u to vreme isključivo na masovnoj subkulturi turbo folka. Tokom Miloševićevog režima ova stanica je imala je ozbiljne privilegije proistekle iz

pritisak. Televizijske kuće koje budu imale nacionalnu pokrivenost, osim velikog uticaja na medijski prostor, imaće i veću finansijsku vrednost na tržištu. Na tom tržištu, privatne TV stanice sa nacionalnom frekvencijom biće ozbiljni međusobni konkurenti. U senci borbe privantih televizija za dobijanje nacionalne frekvencije, potpuno je ostala transformacija Radiotelevizije Srbije u javni servis, na čemu ništa nije urađeno ni tri godine nakon promene vlasti u Srbiji.

Prema rečima Slobodana Đorića, isključivo je pravo Saveta da odluči koliko će Srbija imati nacionalnih TV mreža, a koliko frekvencija lokalne⁵⁸ TV stanice. "Zakonom su s pravom svi izjednačeni, pa se može reći da su sada svi emiteri nelegalni, jer su sve dozvole nevažeće", kaže Đorić. Prema članu 9. Zakona o radiodifuziji "na osnovu sagledavanja različitih potreba građana i društvenih grupa za informisanjem, obrazovanjem, kulturnim, sportskim i drugim sadržajima, utvrđuje se broj i vrsta emitera, željene servisne zone i drugi parametri za koje se raspisuje javni konkurs". "Savet je dužan da na osnovu člana 9 definiše programske profile nacionalnih emitera. Tek tada ćemo prepoznati kandidate za nacionalne mreže, ceneći ne samo njihovu sadašnjost, već i prošlost", rekao je Slobodan Đorić, sekretar Radiodifuznog saveta⁵⁹.

Krajem aprila, član Saveta Goran Radenović izjavio je da se još "ne zna da li će biti četiri, šest ili čak osam televizija sa nacionalnim pokrivenošću. Predviđeno je da frekvenciju može da dobije svako ko se prijavi, a ispunjava tehničke i pravne uslove"⁶⁰ Radenović je rekao da će se utakmica za dodelu nacionalnih frekvencija zasnivati na tržišnim osnovama i da će se gledati sve: tehnički, finansijski, kadrovski i programski potencijali. "Ko to ispuni dobiće frekvenciju"⁶¹. Na pitanje ko će dobiti nacionalnu frekvenciju, Radenović je rekao : "RTS, verovatno sa dva kanala, zatim BK, Pink, B92..."⁶² Radenović je istakao da se Savet neće maešati u programsku politiku, ali "da se zna da je zabranjeno propagirati sadržaje sa verskom, nacionalnom i političkom mržnjom."⁶³

bliskih veza sa vlastima, a njen vlasnik Željko Mitrović bio je i član rukovodstva JUL. Nakon petooktobarskih promena, Pink uvodi informativni program kojim podržava Vladu premijera Đinđića. S druge strane, RTV B92 za vreme Miloševićevog režima radila je kao radio stanica čija je okosnica bio informativni program zbog čega je, poput drugih nezavisnih medija, bila izložena pritiscima režima. Sve vreme Radio B92 bio je privilegovan kod međunarodnih donatora. Nakon petooktobarskih promena ova radio stanica prerasla je u ozbiljnu radio-televizijsku kuću, uposlila veliki broj ljudi, a tokom 2003. godine preselila se i po prvi put u adekvatnu zgradu koju je dobila od Narodne banke Srbije na desetogodišnje korišćenje. B92 je danas privatna komercijalna televizija.

⁵⁸ "Danas", 7. maj 2004.

⁵⁹ "Danas", 7. maj 2004.

⁶⁰ "Nedeljni Telegraf", 30. april 2004.

⁶¹ "Nedeljni Telegraf", 30. april 2004.

⁶² "Nedeljni Telegraf", 30. april 2003.

⁶³ "Nedeljni Telegraf", 30. april 2004.

Za upravni odbor javnog radiodifuznog servisa u Srbiji prijavljeno je 29 kandidata, a za vojvođanski – 22. Da bi se, izabrali članovi upravnog odbora neophodno je prethodno izvršiti deobni bilans između RTS u Beogradu i Novom Sadu što tokom godine nije učinjeno. Lista kandidata mora biti objavljena u novinama kako bi građani, organizacije ili ustanove u roku od 15 dana stavili svoje primedbe na kandidate. "Ali, da bismo taj korak učinili potpuno legalno, on treba da se obavi na osnovu zakona i statuta (Radiodifuznog saveta). Statut stoji u skupštini i čeka da bude potvrđen", kaže Miroljub Radojlović, član Saveta⁶⁴. Radojlović je rekao da bi upravni odbori nakon toga trebalo da odvoji javne servise, ne samo od vlade već i od Radiodifuznog saveta.

Zbog kašnjenja primene Zakona o radiodifuziji i transformacije RTS, odloženo je i uvođenje pretplate, odnosno pronalaženje sigurnog izvora finansiranja te TV kuće. "Politička odluka je da se sačuva javna ustanova, a time i uvede pretplata, zato što komercijalnim televizijama nije u interesu da prave obrazovni program... Ministarstvo finansija ne može da od poreza izdvaja za finansiranje televizije da ona ne bi bila direktno zavisna od vlasti, rekao je Ivan Andrić, predsednik Odbora za kulturu i informisanje Skupštine Srbije⁶⁵.

Predsednik Saveta za radiodifuziju Nenad Cekić najavio je da će prilikom dodele dozvola tražiti podaci o svim emiterima: "šta je ko radio pre, posle i za vreme 5. oktobra, ko je vlasnik kapitala, ko je koristio RTS predajnike? I sve će biti javno. Sada svi očekuju da će biti samo jedan krivac, a neće."⁶⁶

Aleksandar Crkvenjakov, direktor RTS na novinarsko pitanje, zašto nije reagovao povodom formiranja Saveta kaže: "kada bi pravili akcije, mi bismo bili grupa za pritisak, a mislim da nam to ne stoji, kao što ne stoji ni drugim medijima. Uostalom, kako se vodi akcija? Samo u skladu sa njihovim interesima privatnog vlasništva. Ne možete da živite od vesti o savetu na drugim medijima. Pa, da li je to krucijalna stvar za Srbiju. To je interes medija i oni ga plasiraju, pa se pitam koliko su oni zapravo dobri u informativnom programu kada u njega neprestano guraju svoj interes⁶⁷."

Preko nekih medija, danima je trajao sukob između B92 i Pinka o tome ko je sarađivao sa RTS u vreme vladavine Slobodana Miloševića. Član Saveta za borbu protiv korupcije Ivan M. Lalić najavio je da će od direktora RTS Aleksandra Crkvenjakova tražiti dokumentaciju o tome kako je Pink" dobio frekvencije. Republički poslanik i član Odbora za kulturu i informisanje Boško Ničić, poslanik Liberala Srbije upitao je Savet za borbu protiv korupcije zašto traži dokumentaciju o dobijanju frekvencije samo za TV Pink, a ne i za ostale medije. U otvorenom pismu Savetu za korupciju, Ničić je naveo da u

⁶⁴ "Glas", 17. novembar 2003.

⁶⁵ "Glas javnosti", 24. januar 2003.

⁶⁶ "Politika", 15. jun 2003.

⁶⁷ "Danas", 7. jul 2003.

potpunosti podržava zahtev za proveru načina dobijanja frekvencija, ali da se ne slaže da to bude slučaj samo sa televizijom Pink⁶⁸. Ničić je za "Nedeljni telegraf" izjavio da je Radio B92 potpisivao ugovore o poslovnoj saradnji sa RTS i u vreme kad je na čelu te TV bio Dragoljub Milanović. Ugovor o saradnji potpisan je u decembru 1996. i do 9. maja 2003, sklopljeno je petnaestak ugovora između te dve medijske kuće, tvrdi Ničić⁶⁹. S druge strane, RTV Pink, prema Ničićevim rečima, za koju je član Saveta za borbu protiv korupcije Ivan Lalić javno tražio preispitivanje saradnje sa RTS, sklopila je samo jedan ugovor sa dva aneksa 1994, dok je direktor bio Milorad Vučelić. Sklapanje tih ugovora u vreme Miloševića bio je način da se dobije dozvola za rad i korišćenja frekvencija. S druge strane, "Vreme" je objavilo niz dokumenata koji "svedoče o tome kako je RTS bio prinuđen da prepusti Pinku ogroman paket objekata, opreme i usluga, uz minimalnu nadoknadu. "Razgradnja RTS-a u korist izgradnje Pinka počela je za vreme Milorada Vučelića, a nastavila se pod rukovodstvom Dragoljuba Milanovića", piše Vreme ilustrujući to dokumentima⁷⁰.

Radio B92 saopštio je da je ugovor Radija B92 i RTS iz 1996. "kojim je ozvaničeno stanje koje postoji od osnivanja B92 1989, upravo zaključen pod pritiskom građanskih protesta u Beogradu, ali i protesta međunarodne javnosti". "Teza o bliskim vezama Dragoljuba Milanovića i B92 i izjednačavanje te relacije sa odnosima koji su sa RTS imali neki drugi prorežimski mediji predstavlja vrhunski cinizam, ali je važno istaći da se smišljeno lansira sa ciljem da se potkrepi lažna teza o tome da su "svi oni isti", kaže se u saopštenju B92⁷¹.

Generelni direktor RTS Aleksandar Crkvenjakov u izjavi "Nedeljnom telegrafu"⁷² kaže da je, nakon 5. oktobra 2000, na njega vršen politički pritisak da RTS napusti jedan kanal u Beogradu i da je ustupi Televiziji B92. "Dobio sam razna pisma, intervenisali su razni da to učinimo, ali po cenu ostanka bez posla, nismo na to pristali. Samo lud čovek bi se odrekao kanala u korist konkurencije", rekao je Crkvenjakov⁷³. Na pitanje novinara kako tumači to da je na RTS kao najmoćnijoj, javnu TV kuću, dolaze pritisci u korist B92, Crkvenjakov je odgovorio: "To govori da neki drugi imaju... mehanizme za lobiranje, imidž iz prethodnih perioda." Vlada republike Srbije je 2001, kada je tadašnje savezno ministarstvo za telekomunikacije donelo odluku o moratorijumu na dodelu frekvencija, tražila da se iz toga izuzme TV B92. "Nedeljni telegraf" je objavio u broju od 1. oktobra 2003. pismo potpredsednika Vlade Srbije Žarka Koraća u kome Vlada Srbije traži od Saveznog ministarstva za telekomunikacije da pomogne RTV B92 da dobije dozvolu za emitovanje. U psimu se navodi značaj B92 "u borbi za demokratski preobražaj zemlje i

⁶⁸ "Politika", 2. jun 2003.

⁶⁹ "Nedeljni telegraf", 18. jun 2003.

⁷⁰ "Vreme", 19. jun 2003.

⁷¹ "Danas", 24. jun 2003.

⁷² "Nedeljni telegraf", 1. oktobar 2003.

⁷³ "Nedeljni telegraf", 1. oktobar 2003.

doprinos boljem informisanju građana Srbije". Nakon toga ministarstvo je donelo odluku o izdavanju dozvola za predajnike B92 na nekoliko lokacija⁷⁴.

Privatizacija lokalnih medija

Vlada Srbije odložila je proces privatizacije lokalnih medija na godinu dana. Prema rečima Žarka Koraća, potpredsednika Vlade Srbije, privatizacija je odložena na zahtev lokalnih medija: "oni su to tražili da ih ne bi ugasili, a vrlo su važni". ("Nedeljni telegraf", 7. maj 2003) Rok za privatizaciju opštinskih radio i TV stanica je četiri godine, a ona će biti izvršena na osnovu zakona o radiodifuziji i uputstva za privatizaciju koje donosi Ministarstvo kulture i medije. Po prvi put, osnivači javnog glasila ne mogu da budu ni država, ni teritorijalna autonomija, osim ako to nije predviđeno posebnim zakonom kojim se uređuje oblast radiodifuzije. Takođe, prema Zakonu o javnom informisanju, javna glasila čiji je osnivač država, ili teritorijalna autonomija prestaju sa radom dve godine nakon stupanja na snagu ovog zakona⁷⁵. U skladu sa opštim načelima zakona o radiodifuziji i zakona o javnom informisanju, kao i evropskim standardima, država ne može da bude osnivač javnog glasila i nema javnog servisa na lokalnom nivou.

"Međutim, polazeći od specifičnosti medijske scene u Srbiji, imajući u vidu značaj lokalnih medija, dužinu procesa prerastanja RTS u javni servis, kao i činjenicu da veliki broj lokalnih medija obavlja funkciju javnog servisa, zakonodavac je i predvideo postojanje takvih medija, uz obavezu da isti budu privatizovani u roku od 4 godine", kaže advokat ANEM Nebojša Samardžić⁷⁶. On ističe da zadržavanje određenog procenta (25,30 odsto) vlasništva države ne bi moglo da bude neograničeno, te bi ga trebalo vremenski ograničiti na period (3 ili 5 godina) od privatizacije. Ukoliko bi se taj model prihvatio ostaje pitanje šta sa kapitalom države posle tog roka.

U radio i tv stanicama na lokalnom nivou koje nisu u privatnom vlasništvu, opštinske skupštine imaju pravo da postavljaju upravne odbore, imenuju direktore, često i glavne urednike te je veza između tih medija i politike gotovo direktna. Član Saveta, Miroljub Radojković upozorio je da se "takav koncept kosi sa evropskim standardima, koji nalažu striktno razdvajanje političke i medijske sfere i zahtevaju demokratizaciju i depolitizaciju medija". "Opštinske stanice su uglavnom finansijski neisplative, a glavni prihod im potiče iz lokalnih budžeta. Osim toga građani koji pune opštinsku kasu, potpuno su lišeni uticaja na njihov rad," naglasio je Miroljub Radojković⁷⁷.

⁷⁴ "Nedeljni telegraf", 1. oktobar 2003.

⁷⁵ Zakon o javnom informisanju stupio je na snagu 30. aprila 2003.

⁷⁶ www.anem.org.yu

⁷⁷ "Danas", 14. januar 2003.

Zakon o telekomunikacijama

Zakon o telekomunikacijama stupio je na snagu 1. juna 2003. godine. Prema objašnjenju predlagača Zakona, reč je o tehničkom aktu na osnovu koga se reformiše oblast telekomunikacije. U obrazloženju zakonopisca navodi se da se ona uređuje na tržišnom principu, uz ravnopravni položaj svih učesnika, sprečava se monopol, podiže kvalitet usluga, usklađuje sa međunarodnim standardima. Odlučivanje o pravima i obavezama prebacuje se sa države na republičku agenciju za telekomunikacije koja treba da predstavlja "samostalnu i nezavisnu organizaciju", kojoj bi bila poverena određena javna ovlašćenja. U nadležnosti vlade je da na predlog nadležnog ministarstva utvrđuje politiku i donosi strategiju razvoja telekomunikacija i plan namene radiofrekvencijskog opsega dok bi agencija kontrolisala poslove u oblasti telekomunikacija i upravljala bi radiofrekvencijskim spektrom. Nadležnost agencije je izdavanje dozvola za radio stanice, kao i za emitovanje programa. Ona ima i funkciju arbitra u rešavanju sporova s tim što bi svaka njena odluka mogla da bude podvrgnuta sudskoj kontroli. Pravo na dobijanje dozvole za gradnju, posedovanje i eksploataciju javne telekomunikacione mreže imalo bi pod jednakim uslovima, svako domaće ili strano pravno i fizičko lice koje ispuni propisane uslove i standarde⁷⁸.

Zakon o informisanju

Zakon o javnom informisanju donet je po hitnom postupku u aprilu 2003.

Zbog donošenja zakona tokom vanrednog stanja i njegovim proširenjem sa devet novih odredbi u odnosu na prvobitne predloge (pravnik i predstavnika medija) iz novinarskih krugova upućene su oštre kritike koje su se odnosile na uvođenje određenih "represivnih mera koje podstiču cenzuru i autocenzuru". Milica Lučić Čavić je upozorila da, naročito u vanrednim okolnostima nije trebalo menjati Predlog usaglašen tokom višemesečnog rada Radne grupe i njihovih konsultacija sa predstavnicima Saveta Evrope i OEBS "jer onda Zakon sa tim dodatnim restriktivnim odredbama koje postoje i u krivičnom zakonu, liči i na intenciju da se i kada prođe vanredno stanje zadržati rigorozniji odnos prema medijima i novinarima"⁷⁹.

Predsednik (novinarske) radne grupe za izradu zakona o javnom informisanju Rade Veljanovski izjavio je da "možda ima malo više uplitanja suda u medijsku sferu, ali u praksi će se proveriti da li su to baš najbolja rešenja, jer će biti potrebno da se i mediji i sudovi prilagode"⁸⁰.

⁷⁸ "Danas", 22. april 2003.

⁷⁹ "Vreme", 23. april 2003.

⁸⁰ "Danas", 15. april 2003.

I pored nekih opravdanih primedbi, posebno u vezi sa činjenicom da je donet tokom vanrednog stanja, na udaru novinara, međutim, našao se i član 16. On glasi: "Nadležni okružni sud može na predlog javnog tužioca, zabraniti distribuciju informacije ako utvrdi da je to neophodno u demokratskom društvu radi sprečavanja propagiranja rata, podstrekivanja na neposredno nasilje ili zagovarane rasne, nacionalne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, a od objavljivanja informacije neposredno preti ozbiljna, nepopravljiva posledica čije se nastupanje ne može sprečiti na drugi način." Ova odredba je inače od izuzetnog značaja, s obzirom na propagandnu ulogu koju su mediji u Srbiji imali tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji.

Rade Veljanovski, predsednik Radne grupe za izradu zakona i direktor Radio Beograda ističe da je nesporno da u medijima nema mesta za informacije opisane u članu 16, ali i da je on ubeđen da je za "proterivanje takvih gnusoba bila sasvim dovoljna odredba o zabrani govora mržnje, koja postoji u novom zakonu"⁸¹ Prema njegovom mišljenju, rešenje koje je predvidela Vlada u praksi je neizvodljivo, naročito kad je reč o elektronskim medijima, pa ni kad je reč o štampanim medijima "nije jasno ko bi mogao da obavesti tužioca da se u nekim novinama upravo štampa sporni tekst, zahvaljujući čemu bi list mogao da bude zabranjen pre nego što se pojavi na kisocima. Veljanovski upozorava da odredba o zabrani distribucije može da utiče da "novinari otupe oštricu svojih pera i odustanu od analitičkog novinarstva i da proradi autocenzura"⁸²

Nino Brajović, predsednik Udruženja novinara Srbije smatra da "ma koliko zvučalo suvislo da se mogu zabraniti novine koje propagiraju rat, ili zagovaraju rasnu, versku ili nacionalnu, mržnju, toliko je to nemoguće da se sprovede na demokratski način"⁸³.

U odbrani od optužbi da je reč o represivnom članu, predlagač zakona, Vlada Srbije, pozivala se na činjenicu da odredba o zabrani distribucije postoji i u nemačkom zakonu i da ju je preispitivao Evropski sud za ljudska prava koji nije našao da je ta odredba u suprotnosti sa Evropskom konvencijom.

Raspravu je izazvala i odredba po kojoj "novinar nije dužan da otkrije podatke u vezi sa izvorom informacije, osim ako se podaci odnose na krivično delo, odnosno učinioca krivičnog dela za koje je zaprećena kazna zatvora od najmanje pet godina", što je inače novina u zakonodavstvu Srbije. Srđan Radovanović, pravni savetnik Medija centra, smatra da je u pitanju "običan blef", jer je kazna od pet godina predviđena za recimo krađu ili provalu stana, tako da ni za informacije te vrste novinar ne bi mogao da čuva svoj izvor. Prema rečima Radeta Veljanovskog, međutim, tokom dogovaranja u Radnoj grupi bilo je predloga da se kao limit postave krivična dela za koja je predviđena kazna od deset godina, ali se od toga odustalo posle konsultacija sa

⁸¹ "Vreme", 23. april 2003.

⁸² "Vreme", 23. april 2003.

⁸³ "Politika", 20. april 2003.

Savetom Evrope i saznanja da je u većini zemalja granica ipak postavljena na pet godina⁸⁴. Potpredsednik Vlade Žarko Korać misli da će se ta granica povećavati u skladu sa razvojem sloboda u našem društvu, ali da je u ovom trenutku vrlo pozitivno dostignuće činjenica da je prvi put u Zakon uneta odredba kojom se štiti tajnost izvora. Komentarišući tu odredbu Milica Lučić Čavić kaže: "Do sada je svako mogao da vas tuži ako ste rekli da je recimo letovao na istom grčkom ostrvu sa nekim iz zemunskog klana, mada se tamo možda nikad nisu sreli, i mogli ste da odgovarate ako nećete da otkrijete izvor te informacije. Sad imate regulisano da bar nešto možete da kažete". Ona je rekla da će NUNS stalno upozoravati na represivne odredbe Zakona⁸⁵.

Mediji i novinari, po zakonu, ne snose odgovornost za prenošenje izjave u kojoj su navedene netačne informacije. Takođe, novinari, prema zakonu, ne mogu da budu sankcionisani zbog iznošenja vrednosnih sudova o nekome, ali se sankcioniše objavljivanje netačnih činjenica o nekoj ličnosti. Potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać objašnjava: "Na primer, novinar može reći da je neko fašista i pošto je to vrednosni sud za to neće biti optužen. Ali, ako kaže da je neko član fašističke organizacije, onda je to iznošenje činjenice, koja ako se utvrdi da nije tačna, podleže sankcijama", objasnio je Korać⁸⁶.

Po zakonu o informisanju, državni organi i javna preduzeća, kao i poslanici i odbornici dužni su da svim novinarima i glasilima pod jednakim uslovima daju informacije o svom radu. Veselin Simonović, glavni i odgovorni urednik "Blica" ukazao je da je ta odredba besmislena, jer za njeno nepoštovanje nisu predviđene sankcije, niti mogućnost bilo kakvog pozivanja na odgovornost.⁸⁷

Opozicija u skupštini kritikovala je Zakon, tvrdeći da je uperen protiv novinarstva, da je više od polovine Zakona upravo za rad suda, da nema suštinske zaštite novinara, te da nije primereno da se takav zakon donosi u vreme vanrednog stanja. Šef poslaničkog kluba DSS Dejan Mihajlov rekao je da Zakon sadrži samo jednu odredbu koja štiti novinare, a da čak 31 štiti ličnosti koje su predmet informacije. Odgovarajući na primedbe, Korać je rekao da nije tačno da novinara čuva samo jedan član. "Štiti ga duh Zakona, a sve zavisi od toga ko ga čita"; prema njegovim rečima, Zakon ograničava pravo na privatnost funkcionera. Iako Zakon isključuje mogućnost postojanja državnih medija, na predlog Demokratske stranke Srbije usvojen je amandman, po kome će Srbija imati državnu novinsku agenciju.

⁸⁴ "Vreme", 23. april 2003.

⁸⁵ "Vreme", 23. april 2003.

⁸⁶ "Glas", 23. april 2003.

⁸⁷ "Politika", 20. april 2004.

Tužbe protiv medija

Prema podacima Nezavisnog udruženja novinara Srbije, u toku je više od 220 sudskih procesa protiv medija i novinara. Većina tužbi datira iz prethodnih godina, ali se u 2003. beleži i njihov porast. Najviše tužbi podneto je u unutrašnjosti Srbije protiv lokalnih medija. U junu 2003. NUNS je upozorio da će taj "zabrinjavajući trend direktno uticati na gušenje slobode informisanja i da je prvi korak u odvikavanju od opasne navike izvođenja novinara pred optuženičku klupu dekriminalizacija klevete"⁸⁸. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, polazeći i od odgovornosti medija za napisano, smatra da će od broja tužbi mnogo više uticaja na medijske slobode i na njihovo gušenje imati činjenica koliko su sudski procesi fer i pravični, odnosno od toga koliko oni koji tuže, pre svega političari i finansijski lobiji, imaju uticaja na pravosuđe.

Opštinski organ za prekršaje u Užicu kaznio je Mirjanu Petrović, bivšeg urednika *Radio Lune*, novčanom kaznom od 30.000 dinara, a po tužbi predsednika Okružnog suda u Užicu Ljubiše T. Radulovića podignute na osnovu Zakona o javnom informisanju. Sudija za prekršaje Tatjana Dimitrijević navela je u obrazloženju da je Petrovićeva "odgovorna jer je pripremila prilog sa konferencije za novinare" predsednika Inicijativnog odbora Nove Srbije u Užicu Zdravka Perendije 14. maja 2003. godine, kad je on izjavio da "raspolaze dokumentima koji ukazuju da je sadašnji predsednik Okružnog suda pobeo posle saobraćajne nezgode, koju je izazvao pre četiri godine". "Utvrdjeno je da Ljubiša T. Radulović nije odgovarao ni prekršajno ni krivično povodom saobraćajne nezgode od 10. septembra 1999."⁸⁹ Sudija Dimitrijević je utvrdila da "odbrana okrivljene da nije u pitanju autorski prilog već preneti informacija sa konferencije za novinare ne može da oslobodi okrivljenu od prekršajne odgovornosti, jer je odredbama člana 37. Zakona o informisanju predviđeno da se u javnom glasilu niko ne sme označiti krivim ili odgovornim pre pravosnažnosti odluke suda"⁹⁰. Advokat Petrovićeve, Slobodan Pajpović upozorio je da novinar ne može da odgovara ako je verodostojno preneo informacije sa nekog događaja", odnosno zbog prenete izjave⁹¹.

Okružni sud u Beogradu na osnovu Zakona o informisanju privremeno je zabranio distribuciju nedeljnika "Svedok" broj 358 od 3. juna 2003, zbog objavljenog intervjua sa Miloradom Lukovićem Legijom, prvooptuženim za ubistvo premijera, koji je inače prenet iz istoimenog makedonskog nedeljnika. Direktor štamparije "Borba" u kojoj se štampa "Svedok", prema tvrdnjama glodura lista Vladana Dinića, naložio je obustavljanje distribucije dela tiraža "Svedoka".⁹² Dinić tvrdi da je direktor štamparije izjavio da ga je neko iz Vlade

⁸⁸ "Novosti", 20. jun 2003.

⁸⁹ "Danas", 14. avgust 2003.

⁹⁰ "Danas", 14. avgust 2003.

⁹¹ "Danas", 14. avgust 2003.

⁹² "Danas", 4. jun 2003.

Srbije obavestio telefonom da ne distribuirati list i da je zabrana distribucije naložena štampariji pre dodnošenja sudske odluke⁹³. Ipak, deo tiraža je došao do kioska u Beogradu. "Objavljivanje navodnog intervjua sa glavno-osumnjičenim za ubistvo premijera Vlade Srbije smatramo pokušajem uznemiravanja javnosti, umanjnjem značaja policijske istrage, kao i apsolutnim nedostatkom etike. Iza organizacije objavljivanja ovog intervjua stoji grupa ljudi bliskih jednoj od osoba uhapšenih tokom akcije "Sablja". Pored oca i advokata ove osobe u tome su učestvovali i menadžeri, kao i vlasnici pojedinih privatnih medija. Intervju je objavljen u makedonskoj štampi, nakon čega je poslat na adrese većine beogradskih redakcija koje su odbile da ovakav tekst objave", kaže se u saopštenju Ministarstva kulture i medija⁹⁴. Ministarstvo je navelo "da je objavljivanjem tog intervjua kao i nekih drugih tekstova u štampi, pokušano da se izazove sažaljenje javnosti i vršenje pritiska na sudske organe kako bi štićenik te grupe bio oslobođen". Ministarstvo je saopštilo da posle ubistva predsednika Vlade "država neće tolerisati bilo kakvu promociju osoba za koje postoji osnovana sumnja da su direktno uključene u ubistvo, kao ni promociju drugih članova kriminalnih organizacija"⁹⁵. Glavni i odgovorni urednik skopskog lista *Svedok* iz koga je preuzet sporni intervjua, izjavio je za B92 da nije reč o falsifikatu te da redakcija poseduje "video zapis, fotografije, intervjua i fotografije sa mesta gde je obavljen intervjua"⁹⁶. Drugi deo intervjua sa Legijom, i pored najave glavnog urednika makedonskog "Svedoka" Avramovskog da će biti objavljen u narednom broju njegovog lista, nije se pojavio. Asocijacija nezavisnih elektronskih medija zatražila je od nadležnih sudskih organa ... strogo poštovanje odredbi zakona o javnom informisanju, kako u pogledu razloga za zabranu, tako i u pogledu procedure. "ne sporeći ustavni i zakonski osnov za inastituciju zabrane distribucije informacije, ANEM je ukazao na to da je u ovom, kao i svakom eventualnom budućem slučaju stavljanja predloga javnog tužilaštva za zabranu, nepohodno uzdići se iznad paušalnih i političkih ocena"⁹⁷.

Najviše tužbi protiv medija za klevetu podneo je Vladimir Beba Popović, šef vladinog Biroa za komunikacije, a te tužbe izazivale su najviše medijske pažnje i poslužile predstavnicima "sedme sile" kao argumentacija za kritikovanje vlade zbog pritiska na medije. Većina tužbi podignuta je nakon ukidanja vanrednog stanja, kada je intenzivirano negativno pisanje o Popoviću. "Slučaj" Popović izazvao je i pozornost međunarodne zajednice, pre svega preko direktnog uključivanja pojedinih ambasadora u Beogradu, mada je ostalo nejasno zašto je jedan visoki vladin službenik izazvao toliko medijske pažnje. Među medijima koje je Popović tužio su "Blic News", B92, "NIN", "Vreme", "Balkan", "Večernje novosti". Tužio je, kako kaže, samo one koji imaju političku

⁹³ "Politika", 5. jun 2003.

⁹⁴ "Danas", 4. jun 2003.

⁹⁵ "Danas", 4. jun 2003.

⁹⁶ "Danas", 4. jun 2003.

⁹⁷ "Glas", 5. jun 2003.

težinu u javnosti⁹⁸. Mediji, međutim, nikada nisu dovodili u pitanje tačnost negativnih napisa o Popoviću a tokom 2003. godine zabeležen je samo jedan intervju sa njim i to Radio televiziji Srbije⁹⁹.

Popović je, recimo, tužio "Vreme" zbog teksta Miloša Vasića "Padavine se nastavljaju" objavljenog 17. aprila i teksta "Cena dojava - 1200 eura" objavljenog 23. aprila 2003. Popović je tražio da mu se na ime povrede časti i ugleda uplati ukupno 2 miliona dinara. Popović je tužio "Vreme" i za klevetu u tekstu "Srbija na brifingu" posle kako sam tvrdi neuspelog pokušaja i pored dogovora sa glavnim urednikom da u "Vremenu" bude objavljen demanti povodom jednog drugog teksta o njemu¹⁰⁰.

Najviše pažnje izazvala je Popovićeva tužba protiv nedeljnika s obzirom da se u ceo slučaj uključio i američki ambasador u Beogradu Vilijem Montgomeri. Popović je tužio "NIN" zbog dva teksta: "Osveženi maratonac" objavljen 17. aprila 2003. i kolumne "Beba nije kriv", glavnog urednika lista Slobodana Reljića, navodeći da mu je time naneta "duševna bol". U tekstu "Osveženi maratonac" navodi se da je srpski premijer Zoran Đinđić, pod američkim pritiskom, povukao Popovića sa mesta šefa Biroa. Đinđić je to, navodno morao da uradi, kako stoji u tekstu, jer je Popović preko Pinka vodio kampanju protiv glavnog i odgovornog urednika B92 Verana Matića. U kolumni "Beba nije kriv" glavni urednik "NIN" piše da bi "temeljna analiza rada gospodina Popovića... možda otkrila i detalje koji bi dodatno skandalizovali javnost". Pre objavljivanja teksta američki ambasador Montgomeri posetio je redakciju "NIN" i potvrdio da je na Đinđića "zaista vršen pritisak da skloni Popovića sa funkcije". Odmah nakon Montgomerijeve izjave, reagovao je Čedomir Jovnaović i rekao da "novinari, političari i diplomate koji tvrde da se Popović svojevremeno razišao sa Đinđićem zaobilaze činjenice"¹⁰¹. Slobodan Reljić urednik Nina izjavio je da je Montgomeri samo rekao da je ono što je Nin objavio - istina¹⁰².

Komentarišući izjavu Čedomira Jovnaovića, Veran Matić je naveo da će "svako od suđenja novinarima dobiti u insotranstvu negativnu recku i predstavljajući ovu državu kao nedemokratsku. Interesantno, donedavno su se svi hvalili da su miljenici Zapada, a sad se vidi najava ozbiljne konfrontacije

⁹⁸ "Nedeljni telegraf", 2. jun 2003

⁹⁹ Vladimir Beba Popović tvrdi da je za dve godine proitv njega napisano blizu 1000 tekstova. ("Nedeljni telegraf", 2. jul 2004 intervju koji je dao RTS-u) te da on za to vreme nije podneo nijednu tužbu. »Reagujem onog trenutka, kada je 13. aprila krenula hajka na mene, kada to više nije bilo pitanje moje lične ugroženosti - ne napadaju se ni Vladimir Beba Popović i brifinzi zbog Popovića i brifinga nego zbog onog što je na brifinzima rečeno. A to što je na njima rečeno... to su rezultati do kojih su došli istražni organi. Ako neko nije zadovoljan time postoje institucije kojima mogu da se žale«. ("Nedeljni telegraf", 2. jul 2004 intervju koji je dao RTS). Popović se u javnosti pojavio dva puta, pored premijera Đinđića i šefa Majkrosofta Bila Gejtsa i kada je svedočio pred anketnim odborom Skupštine Srbije.

¹⁰⁰ "Nedeljni telegraf", 2. jul 2003, intervju RTS

¹⁰¹ "Nedeljni telegraf", 2. jul 2003.

¹⁰² "Nedeljni telegraf", 2. jul 2003.

dela vlasti sa tim istim Zapadom. Suprotstaviti se Americi uz ovako tanku argumentaciju jeste opasno i nerazumno". ("NT", 2. jul 2003.)

Ljiljana Smajlović, novinar "NIN" u tekstu objavljenom 3. jula 2003 u toj novini zaključuje: "Vlada je naravno i ranije znala da su ambasadori i njihove vlade nezadovoljni odnosom prema štampi ... ali je navikla da joj se to kaže iza zatvorneih vrata, bez javne blamaže. Vilijem Montgomeri je posle Popovićevih tužbi ocenio da je kucnuo čas da se to i javno saopšti: "NIN" je tu dobro došao i ništa više."

Jednu od Popovićevih tužbi protiv "NIN", prvostepeni Sud je odbio kao neosnovanu jer je ocenio da "inkriminirani" tekstovi predstavljaju informisanje javnosti o državnom delatniku i da ne znače napad na čast i ugled. Međutim, "NIN" i dalje tužbu prikazuje kao "tipičnu meru zastrašivanja medija da se o određenim funkcijama i njihovim nosiocima ne sme ni razmišljati kroz postavljena pitanja, a kamoli da se o njima kritički razmišlja"¹⁰³.

Premijer Zoran Živković izjavio je da su privatne tužbe pojedinih vladinih službenika protiv nekih medija "lične prirode" i da ne predstavljaju stavove i politiku Vlade Srbije u odnosu na javno informisanje¹⁰⁴.

Advokat ministra unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Lojpur najavio je u novembru da će njegov klijent od svakog novinara koji prenosi klevete na njegov račun tražiti simboličnu odštetu od 100 dinara i da je u tom trenutku u pripremi oko pet tužbi. Lojpur je precizirao da će tužbe biti podnošene samo protiv onih novinara "koji su samoincijativno fabrikovali i javno objavili tako fabrikovane lažne optužbe protiv Dušana Mihajlovića, ministra policije". List "Politika", međutim, piše da je takva odluka ministra mnoge podsetila na period od pre pet godina kada su brojni mediji i njihovi zaposleni po osnovu odredbi tadašnjeg zakona o informisanju plaćali drakonske višemilionske kazne zbog obavljanja svoje osnovne delatnosti¹⁰⁵. Mihajlović je takođe tužio "Glas javnosti" zbog "prenošenja lažnih optužbi stranke G 17 Plus".

Protiv redakcije "Danas" vodi se 56 sporova, a njihov broj prema rečima, glavnog i odgovornog urednika Grujice Spasovića, drastično se uvećao posle donošenja Zakona o informisanju¹⁰⁶. "To je zakon protiv novinara, a ne Zakon o informisanju", kaže Spasović. "Mediji i novinari ponovo su na optuženičkoj klupi, saopštio je NUNS ocenjujući da tužbe "i visoke tenzije između predstavnika vlasti i medija ne doprinose ni jednoj ni drugoj strani i da Srbija ima ozbiljnije probleme"¹⁰⁷. Navodeći da su u samo nekoliko dana privatne tužbe Vladimira Bebe Popovića dobili B92, "Nin" i "Večernje novosti", NUNS podseća da je aktuelna vlast proklamovala slobodu medija i informisanja građana konstatujući da ta tri medija ne spadaju u grupu onih koji krše

¹⁰³ Advokat Slobodan Šoškić, "NIN", 11. decembar 2003.

¹⁰⁴ "Danas", 28. jun 2003.

¹⁰⁵ "Politika", 7. novembar 2003.

¹⁰⁶ "Novosti", 20. jun 2003.

¹⁰⁷ "Novosti", 20. jun 2003.

profesionalne norme, pa stoga nije trebalo pokušati njihovo disciplinovanje visokim novčanim kaznama.

Veran Matić, predsednik ANEM i glavni i odgovorni urednik B92 smatra da je ovo (2003) posle 5. oktobra 2000. najgora situacija u kojoj su se mediji našli¹⁰⁸. "Radi se o tome da se u medijima stvori strah i samocenzura. Vlast je prekršila sve dogovore sa novinarima, uključujući i one koje je dala dok je bila opozicija. Mi danas nemamo pravosuđe koje ima razumevanje za kritičke medije. Ovakav odnos prema medijima diskredituje novu vlast, jer mediji su jedan od prvih pet tastera u demokratizaciji društva", kaže Matić¹⁰⁹.

S druge strane, Vladimir Vodinelić, jedan od autora Zakona o informisanju kaže da je "preterivanje reći da lavina tužbi koja je usledila uglavnom od ljudi iz političkog establišmenta i uperena protiv medija ima svoj uzrok u Zakonu o javnom informisanju"¹¹⁰. Vodinelić kaže da Zakon ne podstiče volju za parničanjem i da nema taj efekat. Onaj ko tuži novinara mora da dokaže pred sudom da je novinar kriv i da je objavljena informacija netačna. "Novinar neće biti kriv ukoliko je upotrebio onu pažnju u proveru informacija pre nego što je odlučio da je objavi, sa kojom je mogao s obzirom na okolnosti postupiti... koja je to dužna pažnja prosuđuje se s obzirom na okolnosti u svakom slučaju", kaže Vodinelić¹¹¹.

Milica Lučić Čavić je upozorila da je pritisaka na medije mnogo snažniji u unutrašnjosti nego u Beogradu. Recimo, glavnog i odgovornog urednika "Novina kinikndskih" Željka Bodrožića nekoliko puta tužio je Dmtar Šegrt, nekadašnji visoki funkcioner SPS, a danas član Demokratskog centra, Vukašina Obradovića glavnog i odgovornog urednika "Vranjskih novina" iz Vranja tužio je episkop Pahomije.

Odnos medija i političara

Odnos između medija i političara, odnosno članova Vlade Srbije, posebno se zaoštrio nakon ukidanja vanrednog stanja, i kulminirao u sukobima oko Radiodifuznog saveta. Mediji su nastavili sa objavljivanjem afera, pre svega protiv pojedinih vladinih funkcinera, kao i nekih lidera Demokratske stranke, a s druge strane neprestano govorili o ugroženosti pod pretnjama i pritiscima vladajućih političara. Odnosi između medija i političara posebno su pogoršani zbog toga što se mnogi od njih bore za tržište.

"Političari ne utiču kao u vreme Miloševića, ali je jasno da postoji izuzetan uticaj na neke medije. Teško je reći da je to sistematska kontrola koju sprovode državni organi. Mnogo je više reč o pojedincima ili neformalnim centrima nekih ljudi iz Vlade i njihovih prijatelja", kaže Veran Matić, glavni i

odgovorni urednik B92 i jedan od najuticajnijih ljudi u sferi medija¹¹². Prema njegovom mišljenju, iskorišćen je neodstatak lustracije u medijima i činjenica da se veoma lako može vršiti pritisak na one koji su bili stubovi Miloševićevog režima, a koji žele da se dodvore novim vladarima.

Po oceni Radeta Veljanovskog izrečenoj na godišnjoj skupštini NUNS održanoj u junu, sukob vlasti i medija eskalirao je po okončanju vanrednog stanja, mada su se tenzije mogle osetiti i tokom trajanja tog stanja, ne samo zbog iritirajućeg tona u kome su održavani brifinzi, već i zbog nedovoljno preciznih primedbi vlasti o sprezi nekih medija i organizovanog kriminala.¹¹³ Veljanovski je kao primere "novih suptilnih pritisaka" vlasti na medije naveo predlaganje spornih članova u Radiodifuzni savet, kao i loše uredbe unete u zakon o javnom informisanju i učestale tužbe protiv redakcija i novinara¹¹⁴.

Među malobrojnim koji su ukazivali odgovornost medija je i predsednica NUNS Milica Lučić Čavić koja je u više navrata istakla: "I neki mediji pogrešno shvataju slobodu štampe. To nije pravo da se plasiraju laži i da se krše profesionalne i etičke norme, umesto da se sve o čemu se piše proveru i prikaže objektivno. Ni sa jedne strane nema apsolutno nevinih, iako u svemu ipak lošije prolaze glasila" upozorila je Lučić Čavić¹¹⁵. Ona je rekla i da postoje pritisci u "smislu da političari očekuju" da mediji budu njihovi partneri, da budu lojalni da zažmure na njihove greške i da ih hvale.

U pojedinim slučajevima, mediji su gotovo nekritički izbegavali raspravu o soptvenoj odgovornosti. U toku predizborne kampanje, na konferenciji za novinare koju je organizovao Medija centar i na kojoj je učestvovala većina stranačkih lidera došlo je do incidenta koji je u javnosti i medijama neosnovano predstavljen kao napada na medije. Na konstataciju premijera Živkovića da "afera Beba Popović" nije postojala i da "bivši sekretar biroa za komunikacije Vlade Srbije" nije naškodilo ni medijima ni građanima, glavni i odgovorni urednik Balkana, Momčilo Petrović je, pre nego što je išta pitao rekao premijeru da, onaj ko brani Bebu Popovića "može samo da bude glup i bezočan čovek". Živković je na to odgovorio "vi ste jedna marginalna pojava", nakon čega je Petrović iz protesta napustio tribinu. Novinari prisutni na ovoj tribini u Medija centru, u znak solidarnosti sa kolegom takođe su napustili skup. Gotovo svi mediji su preneli samo Živkovićeve reči, dok su izostavili ono što je Petrović rekao premijeru i što bi, takođe moglo da se podvede pod uvredu.

Na skupštini NUNS u junu 2003, upozoreno je da je posebno teška situacija u lokalnim medijima. Predstavnici tih medija su naveli da "tamo red zavode lokalni biznismeni i moćnici, ali nekad ni lokalna vlast ne preza da kad joj se prohte disciplinuje novinare pa čak na njih i fizički nasreće"¹¹⁶.

¹⁰⁸ "Novosti", 20. jun 2003.

¹⁰⁹ "Novosti", 20. jun 2003.

¹¹⁰ "Vreme", 3. jul 2003.

¹¹¹ "Vreme", 3. jul 2003.

¹¹² "Danas", 23. jun 2003.

¹¹³ "Politika", 29. jun 2003.

¹¹⁴ "Danas", 30. jun 2003.

¹¹⁵ "Politika", 1. jul 2003.

¹¹⁶ "Politika", 29. jun 2003.

Velimir Ilić, predsednik Nove Srbije fizički je napao novinara *TV Apolo* Vladimira Ješića tokom snimanja intervjua. Ilić je šutnuo, opsovao i počeo da vređa Ješića nakon nekoliko novinarskih pitanja o fabrici duvana u Čačku i pitanja, "da li je vaš brat Strahinja Ilić?". Snimke ovog incidenta, na kojima se vidi kako Ilić šutira novinara, objavilo je nekoliko listova i TV stanica. Incident se desio 1. juna 2003. Opštinska TV stanica u Čačku gde je Ilić gradonačelnik "pružila je štire informacije vezane za najnoviji napad Velimira Ilića na novinare, u kojima je dominiralo otvoreno pismo Velimira Ilića kojim se negiraju tvrdnje Vladimira Ješića i video snimak *TV Apolo*, a ceo događaj se objašnjava posledicom zavere protiv lidera Nove Srbije i predsednika opštine Čačak Velimira Ilića.¹¹⁷ Ilić je, inače, posle incidenta na *TV Apolo*, optužio predsednice nekoliko nevladinih organizacija Natašu Kandić, Biljanu Kovačević Vučo i Sonju Biserko da vode kampanju protiv njega¹¹⁸.

Govor mržnje

Govor mržnje, pre svega usmeren protiv pojedinih ličnosti iz javnog života, u medijima u porastu je u 2003. godini, posebno u mesecima nakon ukidanja vanrednog stanja i tokom predizbornih kampanja. Govor mržnje nije prisutan samo u tabloidima, već i u nekim uglednim nedeljnicima poput "NIN" koji redovno objavljuje kolumne Aleksandra Tijanića u kojima na najbrutalniji način vređa pojedince i praktično poiziva na njihov linč.

U udarnom terminu RTS – Studio Novi Sad u emisiji "Otkopčano", 10. septembra 2003, od 21.00 do 22.00 časa emitovan je razgovor sa Jovanom Pejinom. U toj emisiji rečeno je "da je Baranja danas pod hrvatskom okupacijom, da su Slovaci, Rumuni, a pre svega Mađari u Vojvodini kolonisti. Negirano je postojanje Hrvata u Vojvodini¹¹⁹. Prema rečima poznatog vođanskog književnika Lasla Vegela, RTS se u toj emisiji upustio i u rasnu analizu ustanovivši da su Mađari velikim delom Sloveni i "zato imaju tako lepo slovensko lice". "Sve je to voditelj primio k znanju sa velikim odobravanjem, i emisiju autoritativno zaključio sa porukom da njegov gost ima visok nivo argumentacije. Ta poruka je jasan i nedvosmislen stav RTS", smatra Vegel¹²⁰. Emisija je, inače, emitovana na dan posete hrvatskog predsednika Stjepana Mesića Srbiji. Savet radiodifuzne agencije saopštio je da radi na prikupljanju dokumenata o emisiji Otkopčano.

"Inicijativa protiv mizoginije u medijima" podnela je tužbu protiv RTV Pink, glavnog i odgovornog urednika Željka Mitrovića i autora emisije "Ne može da škodi" Milana Gutovića, "zbog vulgarnog, primitivnog i prostačkog jezika punog mržnje i bezosećajnosti kojom autor iznosi svoja opažanja o

¹¹⁷ "Danas", 5. jun 2003.

¹¹⁸ "Novosti", 5. jun 2003.

¹¹⁹ "Danas", 26. septembar 2003.

¹²⁰ "Danas", 26. septembar 2003.

ženama". Inicijativi se priključilo 70 ženskih organizacija i brojne javne ličnosti. Reč je o prvoj krivičnoj prijavi protiv mizoginije (mržnje prema ženama), a na osnovu člana 38 zakona o javnom informisanju. Zakon o javnom informisanju u ovom slučaju predviđa samo javno izvinjenje.

Mediji i Haški tribunal

Suđenje optuženima za ratne zločine pred Haškim tribunalom, i dalje je irelevantna tema za srpske medije, a nešto više pažnje posvećuje se isključivo procesu protiv Slobodana Miloševića bez dobornamernog sagledavanja rezultata ovog suda. Mediji su koncentrisani na Miloševićeve iskaze, dok zanemaruju izjave svedoka i tužilaštva koji ga ozbiljno optužuju, kao što je bilo u slučaju Milana Babića. Poput stručne javnosti i političara, ni mediji, ne pokazuju nameru da menjaju negativnu sliku javnog mnjenja o Tribunalu iako taj sud pokazuje sve više uspeha. Percepcija Haškog tribunala u javnom mnjenju, je od izuzetnog značaja kada je reč o procesu suočavanja društva s prošlošću i traganja za odgovornošću za ratove na prostorima bivše Jugoslavije. Ovo je posebno značajno s obzirom na ulogu koju su srpski mediji imali u pripremi javnosti za rat i zločine, a potom i njihovom relativizovanju kroz rzaličite stereotipe. Saradnja sa Tribunalom i dalje se shvata kao prinuda koju je nametnula međunarodna zajednica i koja povlači određene finansijske posledice, a ne potreba da se društvo oslobodi tereta zločina.

Za razliku od prethodnih godina, kada je većina medija uglavnom bili fokusirana na diskreditaciju svedoka, sve češći trend je omalovažavanje optuženih koji su priznali krivicu, odnosno navode iz optužnice. Tako se desilo da gotovo nezapaženo prođu priznanja krivice pojedinih optuženika. Većina medija bila je više usmerena na nagodbe Tužilaštva sa optuženicima ili uslove u kojima će služiti zatvorsku kaznu, nego na zločin koji su optuženi priznali.

Dnevni list "Politika", recimo, povodom odlaska bivšeg predsednika Srbije i Miloševićevog bliskog saradnika Milana Milutinovića u Hag donosi naslov: "Hag: vreme nagodbi, Rokovi, novac i pravda; a u podnaslovu: Spekulacije o tome da bi i Milan Milutinović mogao da se nagodi sa tužilaštvom".¹²¹ U tekstu se takođe sugerise da je tribunal "pijaca". Politika duži tekst počinje konstatacijom "kako se nezvanično govori da bi nekadašnji predsednik Srbije Milan Milutinović mogao da se nagodi sa tužilaštvom i prizna krivicu što bi mu znatno olakšalo položaj i doprinelo kraćoj zatvorskoj kazni". Dopsinik "Politike" iz Haga Zorana Šuvaković piše: "Kako sada stvari stoje, optuženi nagodbom koju prati priznavanje jednog dela krivice, dobija pogodnosti, samo ako, kako se to ovde kaže 'suštinski saraduje' sa tužilaštvom". Nekoliko brojeva ranije, "Politika" je imala gotovo isti nadnaslov "Vreme, novac i pravda u Hagu" i naslov "Nagodbe sa istinom".¹²²

¹²¹ "Politika", 14. novembar 2003.

¹²² "Politika", 11. novembar 2003.

Povodom saslušanja bivšeg glavnokomandujućeg NATO Veslija Klarka u svojstvu svedoka tužilaštva, mediji su poslali gotovo identičnu poruku. Poruka tekstova je bila: da sudija Ričard Mej nije dozvolio Miloševiću da postavlja pitanja u vezi sa NATO intervencijom, te da je Klark privilegovani svedok: "Zabranjena pitanja" (naslov) "Samo ne o bombardovanju, sudija odgovara umesto generala" (podnaslov)¹²³; "Slobodan Milošević... optužio Veslija Klarka (nadnaslov) Ratni zločinac je genral Klark (naslov)¹²⁴. Mediji su takođe sugerisali da sudnica Haškog tribunala služi Klarku kao "arena za ulazak u Belu kuću". Za medije je to bilo važnije od onoga što je Klark govorio o Miloševićovoj odgovornosti za zločin u Srebrenici i da je za njega unapred znao. Iako su ugledni nedeljnici "Nin" i "Vreme" u člancima pomenuli ključnu Klarkovu izjavu o Miloševićovoj umešanosti u Srebrenicu, u fokusu su druge teze kojima se ta izjava relativizuje.

Oba nedeljnika, zahvaljući visokom nivou profesionalnosti i poštovanja novinarskog kodeksa, imaju velikog uticaja na formiranje stavova onih koji utiču na javno mnjenje, a autori tih tekstova se uzimaju i u drugim medijima kao glavni komentatori i analitičari haških zbivanja. Povodom Klarkovog svedočenja "NIN" donosi naslov "Ko to tamo laže", a u podnaslovu: "Niko Klarka nije pitao zašto još 1995. nije otrčao do Haškog tribunala da tamo prijavi kako ima dokaze da je Milošević po komandnoj liniji odgovoran za Srebrenicu", a u tekstu se dodaje da je to bilo pravo pitanje koje je sudija, tužilac, optuženi... trebalo da postave Klarku¹²⁵. Tekst počinje rečenicom kako su Veslija Klarka nazvali lažovom u SAD (povodom jedne izjave u predizbornoj kampanji), te da je nekoliko dana pre toga Klarka lažovom nazvao i Slobodan Milošević. U tekstu se podseća na ranije propuste suda kada se u slučaju Duška Tadića pojavio "lažni svedok L". Nenad Lj. Stefanović, novinar "Vremena" u broju od 25. decembra od 2003. konstatuje da je utisak da je Klarkovo svedočenje u najmanju ruku bilo neobično (ne samo zbog toga što je očito bilo u funkciji predizborne kampanje).

Legitimnost kritike Haškog tribunala preko različitih tema kojima se profesionalno prilazi i uz poštovanje novinarskog kodeksa u medijima ne dovodi se u pitanje. Sa tog stanovišta posmatraju se i gore navedeni nedeljnici "NIN" i "Vreme" čiji je autorski pristup Haškom tribunalu nesporn. (Isto? školi novinarskog mišljenja pripada i B92) *Međutim, odsustvo medija koji bi profesionalno i odgovorno izveštavali o događima u Haškom tribunalu i procesima u vezi sa njim uvažavajući rezultate Haškog tribunala, primetno je i odlaže i otežava proces suočavanja sa prošlošću, pa i sa ulogom "sedme sile" u njoj.* Izuzimajući iz ove analize lokalne i regionalne medije, može se reći da se u tim okvirima, uglavnom na nivou dnevnog izveštavanja, kreće se jedino niskotiražni dnevni

¹²³ "Politika" 19. decembar 2003.

¹²⁴ "InterNacional", 20. decembar 2003.

¹²⁵ "Nin", 25. decembar 2003, autor teksta Ljiljana Smajlović.

list "Danas". U ostalim medijima analiza koja bi bila podrška procesu suočavanja beleži se samo na nivou retkih "incidenata".

Sličan trend, zapažen u praćenju suđenja haškim optuženicima, primetan je u praćenju suđenja otpuženima za ubistvo premijera Zorana Đinđića s tim što je to daleko izraženije s obzirom na niz problema u domaćem pravosuđu i policiji i propuste u vezi sa istragom.

Mediji i izbori

Glavnu ulogu, u kontekstu izbora, mediji su imali pre njihovog raspisivanja i zvaničnog početka dvomesečne medijske kampanje uoči predsedničkih i parlamentarnih izbora. Tokom same kampanje, ni stranke, ni i organizacije koje prate izbore nisu uočile veće nepravilnosti u medijima koje bi diskvalifikovale kampanju i ukazale na pristrasnost medija. Takvi zaključci baziraju se uglavnom na monitoringu medija u smislu prostora koji daju predizbornim aktivnostima stranaka koje se kandiduju.

Centar za slobodne izbore i demokratiju je zaključio da su mediji u kampanji za parlamentarne izbore "pokazali mnogo više profesionalizma, uzdržanosti i svestranog pristupa različitim političkim opcijama nego u periodu do 2000". Mirjana Todorović, član tima CESID rekla je da se samo kod dva lista (Kurir" i Internacional") "uočava tradicionalno upadljiv negativan odnos prema vlasti, uz korišćenje 'prljavog' rečnika". Osim ta dva lista, analizirani su i dnevници: "Politika", "Večernje novosti", "Danas" i "Blic".¹²⁶ Štampani mediji, prema njenim rečima, pokazali su "nepristrasnost, informisanost i ravnopravnost u izveštavanju o izbornoj kampanji, a klonili su se i 'lošeg rečnika', čak i kada su ga političari upotrebljavali". Centar za slobodne izbore i demokratiju je zaključio da je "okosnica kampanje bila kritika aktuelne vlasti, čak i kod onih stranaka koje su do juče bile u njoj". Ta organizacija konstatuje da ostaje pitanje "moralnosti takve kampanje", ali da to nije stvar medija¹²⁷. "Držanje strane" nekoj opciji, prema rečima Mirjane Todorović, moglo se videti jedino po plasmanu i opremi tekstova.

Stjepan Gredelj, takođe član tima CESID, zadužen za monitoring elektronskih medija, saopštio je da se "najveći broj tih medija držao profesionalno" u kampanji i da su bili informativni, a ne navijački. Govoreći o privatnim televizijama, Gredelj je konstatovao da se mogu uočiti "neka blaža držanja strane" ili marginalizacija pojedinih opcija.

Naklonjenost medija, međutim, ne može se tražiti prevashodno u prenošenju predizbornih mitinga, konvencija i drugih marketinških hepeninga tokom same kampanje. Polarizacija medija datira i iz prethodne tri godine, ali je do punog izražaja došla u periodu od ukidanja vanrednog stanja do raspisivanja prevremenih parlamentarnih izbora krajem godine što je bio cilj oponenta

¹²⁶ "Politika", 24. decembar 2003.

¹²⁷ Isto.

Vlade Srbije. Osim toga pojedine ličnosti, bliski saradnici ubijenog premijer Đinđića, koje su bile u fokusu medijske pažnje prethodne dve godine kroz kreiranje negativnog imidža o njima, marginalizovani su decembarskim izborima. Kao i u prethodnom dvogodišnjem periodu medijsko "navijanje" ispoljilo se pre svega kroz plasiranje afera¹²⁸. Koje su otvarali političari (i iz vlasti i van vlasti) u cilju diskreditacije protivnika, pre svega Vlade Srbije, a ne suštinskih reformi i senzibiliranja javnog mnjenja za korupciju i dešifrovanje takvih pojava u vladajućim strukturama. Većina medija, međutim, nije pokazala kritički odnos prema ovim aferama, nalazeći tako partnere u pojedinim političkim strankama i interesnim grupama.

Preporuke

- Neophodno hitno donošenje Zakona o slobodnom pristupu informacijama;
- Kako bi zauzeli važnu ulogu u društvu, neopohodno je da se insistira na odgovornom i profesionalnom radu medija. U tom smislu, posebno je važna uloga medijskih udruženja u prepoznavanju govora mržnje i neprofesionalnog rada novinara.

¹²⁸ Intenzivno plasiranje afera započeo je G17 Plus, odnosno Mladen Dinkić kada je 22. jula smenjen sa mesta guvernera Narodne banke Srbije. Tada je optužio visoke vladine službenike Nemanju Kolesara i Zorana Janjuševića da su "prali novac" preko Sejšelskih ostrva. Ministar policije Dušan Mihajlović je optužen za saučesništvo, a Dinkić zahteva da se pokrene krivični postupak. Potom je Janjušević optužio Mirosljuba Labusa i Mladana Dinkića da su nelegalno finansirali svoju stranku, "prebacujući velike sume novca preko kompanije sa Maršalskih ostrva, a preko istih računa zloupotrebljavaju velika novčana sredstva namenjena za tehničku podršku Narodnoj banci i usmeravaju ih na svoje privatne račune of-šor kompanija". Kolesar je optužio Labusa i Dinkića da su za stranačke potrebe uzurpirali prostor jedne banke u stečaju. Aferu su dalje pokrenute protiv ministarke Mirjane Rašete Vukosavljević. Do kulminacije je došlo oko izbora Kori Udovički na mesto guvernera NBS što je i dovelo do gubljenja parlamentarne većine i iznuđenih parlamentarnih izbora.

Nacionalne manjine: Između načela i prakse

Primanjem državne zajednice Srbije i Crne Gore primljena u Savet Evrope protumačeno je kao priznanje da je "ova država postigla određene minimalne standarde po pitanju zaštite manjinskih prava". Međutim, raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora postavilo je pitanje: hoće li, nakon izbora, ti minimalni standardi zaista biti poštovani?

Uveravanja nacionalističkih stranaka, Srpske radikalne stranke pre svega, da pripadnici manjina nemaju razloga da strahuju od njihove pobede govori da je pitanje manjinskih prava važno legitimacijsko sredstvo. Ovo pitanje je za vreme Miloševićevog režima posedovalo snažan delegitimacijski potencijal koji je DOS, u vreme svoje vladavine, u velikoj meri uspeo da neutralizuje i iskoristi, najpre, zbog povratka zemlje u međunarodnu zajednicu i mobiliziranje njezine podrške i pomoći u sprovođenju reformi a, potom i da bi se, posebno preko zakona o manjinama, što više distancirao od starog režima. Međutim, kada su raspisani vanredni parlamentarni izbori postalo je jasno da se Srbija, u pogledu izbornog zakonodavstva, još uvek nalazi unutar starog režima i da u tom domenu nikakav diskontinuitet nije učinjen. Naime, izborni proces ne samo da reguliraju izborna pravila definirana od strane Miloševićevog režima, nego se njima, preko visokog izbornog cenzusa (5 procenata), manjinske partije, u slučaju da se odluče na samostalni izlazak na izbore, ostavljaju izvan parlamenta. Da postojeći izborni zakon sadrži diskriminirajuće odredbe bilo je jasno i pre nego su raspisani izbori, ali unutar vladajuće koalicije nije bilo političke volje da se izborna pravila iznova redefinišu u skladu sa, u više navrata, javno deklarisanom evropskom orijentacijom i načelima; načelima kojima bi se, preko pozitivne diskriminacije, kompenzirali deficiti i obezbedilo prisustvo manjinskih predstavnika u centralnom predstavničkom telu.

No, nije samo visoki izborni cenzus (bio) uzrok zabrinutosti. Ono što pripadnike manjina kao, uostalom, i sve građane zainteresovane za modernizaciju i evropeizaciju Srbije brine jeste uspon desnice. 'Uspeh'

kandidata nacionalističke Srpske radikalne stranke na neuspelim predsedničkim izborima rečito govori o tom usponu. Činjenica da se na izbornim listama nalazili pojedinci čije se izručenje zahteva od strane Haškog tribunala i da se u predizbornoj kampanji ponovo, na primer, podseća na granice Karlovac – Karlobag – Ogulin – Virovitica, jasno govore da je ona vrsta nacionalističkog radikalizma koja je Srbiju vodila u sukobe sa susedima i međunarodnom zajednicom, ne samo prisutna, nego i da pretenduje na društveno vođstvo.

Odnos prema Haškom tribunalu, kao važna demarkaciona linija u političkom životu Srbije polako, što vreme više odmiče, počinje da bleđi.¹ Njegova diskvalifikacija kao političke institucije, s jedne strane, i distribucija stereotipa o Srbima kao žrtvi, s druge strane, služi samo jednom – reprodukciji nacionalizma. Srpski nacionalizam, na žalost, nije doživeo svoj (politički) poraz, niti je odustao od svog strateškog cilja – objedinjavanja svih srpskih zemalja.

Etničko prisvajanje Vojvodine kao ekskluzivne srpske pokrajine u suštini je negiranje nekih etničkih zajednica. Tako je, prilikom gostovanja u emisiji "Otkopčano" na TV Novi Sad, istoričar Jovan Pejin ustvrdio da je Baranja pod okupacijom, da su Slovaci, Rumuni i, pre svega, Mađari u Vojvodini kolonisti, da u Vojvodini ne postoje Hrvati, već samo Bunjevci, te da su Mađari velikim delom Sloveni i zato imaju tako lepo slovensko lice.

Pejinova televizijska elaboracija nije prošla nezapaženo. Reagujući na ovakve stavove Laslo Vegela, ugledni književnik i publicista, optužio je rukovodstvo TV Srbije da restaurira sistem vrednosti Miloševićevog režima. "Nije problem u istoričaru Pejinu, već u programskoj koncepciji Radio televizije Srbije, studija u Novom Sadu. Sve što je Pejin rekao voditelj emisije je primio k znanju s velikim odobravanjem... Ta poruka je jasan i jednosmislen stav RTS", napisao je Vegela.²

Povodom ove emisije i stavova koje je u njoj izneo pomenuti istoričar, inače član nacionalističkog SNP "Svetozar Miletić", reagovao je i Savez vojvođanskih Mađara, zatraživši odgovornost nadležnih zbog 'širenja nacionalističkih i rasističkih ideja'. SVM je postavio pitanje "da li i zašto uređivačka politika TVNS, i nakon oktobarskih promena, nastavlja s emitovanjem nacionalističko-huškačkih emisija, odnosno, zbog čega poslednje 'Otkopčano' do sada nije osudio ni pokrajinski sekretar za informacije, ni

¹ Činjenica da izborne liste predvode ili se na njima nalaze haški optuženici svedoči da društvo u Srbiji gubi na moralno-političkoj osetljivosti, bez koje nema odlučnog raskida sa starim režimom. Liste Socijalističke partije Srbije i Srpske radikalne stranke predvodili su Slobodan Milošević i Vojislav Šešelj, dok se policijski general Sreten Lukić nalazio na listi Liberala Srbije. Nekadašnji načelnik generalštaba Nebojša Pavković predvodio je koaliciju Socijalistička narodna stranka – Narodni blok – General Nebojša Pavković. Zbog bolesti, vojni general Vladimir Lazarević, takođe, haški optuženik, zauzeo je 251, simbolično mesto na listi stranke Dušana Mihajlovića.

² "Građanski list", 12. septembar 2003.

predsednici Izvršnog veća i Skupštine Vojvodine".³ Nakon "uzaludnog čekanja da Republički savet za radiodifuziju ili neki drugi nadležni organ preduzmu odgovarajuće mere" nekoliko profesora sa Filozofskog i Pravnog fakulteta u Novom Sadu podnelo je krivične prijave protiv odgovornih lica u TVNS i istoričara Jovana Pejina "zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti".⁴

Slučaj istoričara Pejina nije usamljen, jer je sličnih primera bilo još. Tako je Miroljub Lješnjak, poslanik Demokratske stranke Srbije, tokom debate o prednacrtu osnovnog zakona Vojvodine upitao pokrajinskog sekretara za informacije Rafaila Ruskovskog kako za sto godina vidi budućnost svoje (rusinske) nacionalne zajednice "sa 13 hiljada pripadnika i dve i po hiljade fertilnih žena". Borislav Novaković, jedini koji je za skupštinskom govornicom reagovao na Lješnjakovo prebrojavanje žena, zatražio je od predsednika Skupštine da takvu, fašističku izjavu, oštro sankcioniše.⁵ Lješnjakovu izjavu, kao izraz 'šovinističkog slepila' osudio je i Forum žena Lige socijaldemokrata Vojvodine, kao i Redakcija programa na rusinskom jeziku RTV Novi Sad. Treba istaći da se, nakon ovih osuda, Lješnjak, naknadno, javno izvinio "kolegi Rafailu Ruskovskom i svima onima koje su moje reči povredile".⁶

Jedan od novootkrivenih načina distribucije govora mržnje postale su, naročito u poslednje vreme, SMS poruke, koje se emituju na pojedinim TV stanicama u Srbiji. U protestu Kvirije LGBT se ističe da su neke od poruka pune mržnje prema različitim grupama, naročito prema gej populaciji, te se od televizija koje pružaju ovakav vid 'zabave' zahteva da stanu na put govoru mržnje, vređanju i omalovažavanju.⁷ Grafiti: "Srbija Srbima", "Kristalna noć", "Marš napolje", "ZOG Will Fall" – svi navedeni grafiti, kao i znak sa četiri slova 'S', ispisani su na fasadi porodične kuće Mirijane Hercog u Čačku⁸ – "Smrt Hrvatima i Muslimanima", "Smrt Jevrejima", "Mađare u hladnjače", "Mađare pod led" na primer, postali su deo uobičajenog političkog folklor. Pažnju javnosti izazvalo je, tokom marta, i preteće pismo upućeno profesoru Filozofskog fakulteta u Beogradu, Aljoši Mimici, u kome ga "Patrioti Srbije" nazivaju srbomrscem i nalažu da se odseli ili popije otrov.⁹ Osim uglednih i javnosti poznatih osoba, na udaru "patriota" našli su se i Kinezi. Tako su, na

³ "Građanski list", 17. septembar 2003.

⁴ "Dnevnik", 14. oktobar 2003.

⁵ Kada o fertilitetu žena govori medicina, onda je to nauka, a kada o tome govore političari, onda je to fašizam, izjavio je Novaković na zasedanju pokrajinskog parlamenta. "Danas", 3. mart 2003.

⁶ "Dnevnik", 2. mart 2003.

⁷ U saopštenju Kvirije LGBT navedene su neke od poruka: "Kad će sledeća gej parada da vam bacim bombu", "Tražim homoseksualca, nebitnih godina, da mu slonim glavu", itd.

⁸ Osim grafita, Mirijana Hercog je izjavila da je u poslednje vreme doživela i nekoliko verbalnih provokacija upućenih Jevrejima. "Danas", 31. decembar 2002/2. januar 2003.

⁹ Porodici Horgoši je upućeno pismo sledeće sadržine: "T. Horgoši – govno mađarsko – uzmi svog muža govnaša i bežite – čistite Srbiju od govana – ili ćemo mi da čistimo. Zbogom!!!", "Danas", 29/30. mart 2003.

primer, na oglasnim tablama u centru Kikinde osvanuli plakati kojima se Kikindani upozoravaju na opasnost koja im pretila od Kineza. Opominjući svoje sugrađane da su Kinezi "ljudi koji zarađuju na našoj bedi i siromaštvu, da podrivaju našu ekonomiju svojim jeftinim a nekvalitetnim proizvodima, te da ponižavaju naše građane, tako što zloupotrebljavaju naše gostoprimstvo" autori grafita, pripadnici nacionalističke organizacije 'Krv i čast', pitaju Kikindane: "Da li građanima Srbije nije dovoljno patnje, pa treba da trpe ponižavanje od parazita koji žive na račun naše nemaštine".¹⁰

Od navedenih grafita, plakata i verbalnih ispada daleko su drastičniji slučajevi nasilja, naročito onog čije su žrtve – deca, poput trinaestogodišnjeg dečaka Danijela Škorića, učenika OŠ "Radoje Domanović" iz Niša. Ovog dečaka je godinu i po dana maltretirala grupa učenika samo zato što je izbeglica i dete iz nacionalno mešovitog braka. Ozlojeđen zbog fizičkog i verbalnog zlostavljanja – "Ustašo", "Vrati se u Hrvatsku", "Tvoj otac je koljač" – dečak je zatražio od svojih vršnjaka da se izjasne da li su za to da ostane ili ode iz odeljenja. Većina učenika se izjasnila da treba da – ode. Na zahtev roditelja, Danijel Škorić je prebačen u drugo odeljenje škole a učenici koji su ga najviše maltretirali kažnjeni su smanjenom ocenom iz vladanja.¹¹

Posebno je brutalan bio slučaj seksualnog zlostavljanja romskog dečaka A. S. iz Velikog Gradišta koga je na protivprirodni blud naterala grupa obesnih mladića. Prema napisu "Danasa" dečak je nateran da sa grupom mladića pije u jednom lokalnom kafiću "gde su ga na oralni seks, naočigled gostiju, naterali Vlada Petrašković i Mija Jovanović. Posle njih maloletni Rom je morao da učini felacio i ostalim gostima sa nadimcima Voja, Maksa, Saša i Mina. Veliki broj meštana Velikog Gradišta je... znao za skandalozno izživljavanje, ali u strahu od pomenute grupe niko se nije usudio da slučaj prijavi policiji".¹²

Ovaj, možda, najbrutalniji vid izživljavanja nad maloletnim pripadnikom romske manjine samo je pojedinačan slučaj nasilja koje trpe Romi. Poslednjeg dana augusta na novosadskoj najlon pijaci napadnuti su, u ranim jutarnjim časovima, Seljatim, Besim i Ljumim Kolovati. Njih su, uz psovke i optužbe "Ubijate našu decu na Kosovu", napali obesni gosti kafane "Bumerang".¹³ Seljatim Kolovati je završio na Odeljenju za hitnu hirurgiju, slično kao i maloletni M.M. koga je, bez ikakvog povoda, u Beogradu polovinom

¹⁰ "Kikindske novine", 1. avgust 2003.

¹¹ "Dnevnik", 25. april 2003.

¹² "Danas", 9. januar 2003. Treba reći da je advokatu FHP Centar za socijalni rad otkazao punomoćje za dečaka, čime je Centar odustao od gonjenja počinitelja. U obrazloženju Centra se navodi da je A.S. "nestabilno dete i da bi svako njegovo uključivanje u proces remetilo postojeće stanje". U saopštenju FHP tim povodom je istaknuto da obrazloženje Centra implicira da svako može da zlostavlja decu, jer je, navodno, u interesu maloletne žrtve da se ne gone počinioci!? "Danas", 27. jun 2003.

¹³ Policija je lišila slobode Jovana Dabića i maloletnog K.B zbog toga što su remetili javni red i mir i bez ikakvog povoda, vređajući ih na nacionalnoj osnovi, napali i zadali lake telesne povrede Seljatinu i Ljumnimu Kolovatiju. U ovom napadu su učestvovala još dva lica za kojima policija traga. "Danas", 2. septembar 2003.

novembra, napao mladić obučen kao skinhead. M.M. je prevezen u Urgentni centar gde su mu konstatovane teške telesne povrede, a policija je vrlo brzo pronašla nasilnika, takođe maloletnika, koji je odgovarao datom opisu. Masovna tuča između pripadnika romske i srpske nacionalnosti izbila je, krajem juna, u naselju Adice. Tuča je, barem prema pisanju štampe, započela tako što su Milan Drinić i Miroslav Majstorović vređali Sašu i Seada Avramovića, ispred njihove kuće na Adicama govoreći im: "Vas Šiptare treba kerovi da poubijaju". Pola sata kasnije, negde oko 21 čas, potukli su se Milan Drinić i Šahin Asanovski da bi, ubrzo zatim, tenzije između dve etnički različite komšijske grupe kulminirale u masovnoj tuči.

Povodom nasilja nad svojim sunarodnicima, predstavnici Roma i Aškalija, reč je o NVO RANI "Bašno", Udruženju Roma "Novi horizonti" i Matici Aškalija, zatražili su prijem kod predstavnika Skupštine i Izvršnog veća AP Vojvodine. Sastanak je održan i nakon njega NVO RANI "Bašno" se obratila javnosti izražavajući svoje nezadovoljstvo kako tretmanom delegacije, tako i sadržajem razgovora, jer je tema razgovora stalno skretana sa uzroka posete, nasilja i diskriminacije, na napore koji se čine u ostvarivanju kulturnih i obrazovnih prava Roma. Predstavnici pomenutih organizacija obratili su se, potom, i dopisom Nenadu Čanku, predsedniku Skupštine Vojvodine, i Miladinu Kostreševiću, načelniku novosadskog SUP-a, zahtevajući od državnih organa da brže i efikasnije rasvetljavaju pomenute, kao i sve druge slučajeve, da sankcionišu izgređnike, te da se što potpunije angažuju na otklanjanju uzroka diskriminacije i netolerancije.

Nasilje, potcenjivački i ignorantski odnos prema Romima i Aškalijama prisutan je, prema tvrdnjama pomenutih organizacija, u prodavnicama, pred šalterima i javnim uredima; česte policijske provere i selektivan odnos u utvrđivanju i sankcionisanju, uzročnika sukoba samo, tvrde, ukazuju na razmere diskriminacije. Kada je, pak, o diskriminaciji Roma reč, veoma je interesantno istraživanje koje je, svojevremeno, sprovela redakcija "Multiradija" 021. Novinarsko istraživanje pokazalo je da stanodavci i agencije za izdavanje stanova, na primer, izbegavaju Rome. Neki stanodavci su, čak, proveravali kod komšija da li bi im smetalo da u susedstvu imaju Rome, dok drugi nisu smeli reći svojim ukućanima da stan izdaju Romima. Slična situacija je i kada se radi o zaposlenju. Romi teško dobijaju posao u prodavnicama, trafikama, kafićima, buticima i zanatskim radnjama, čak i onda kada imaju za to potrebno obrazovanje. Ali, zato, nikakvih problema nema kada se radi o agencijama za poslovnu pratnju. Na pitanje da li bi zaposlili Romkinju, sekretarice tih agencija su odgovorale: "Naravno! Nema nikakvih problema. Naši klijenti vole vatrene Cigančice".¹⁴ Slična je situacija i kada se radi o odlasku u kafiće, diskoteke ili na neke od splavova. Tako je u drugoj polovini godine nekoliko nevladinih organizacija podnelo krivičnu prijavu protiv zaposlenih na splavu "Akapulko"

¹⁴ "Dnevnik", 4. april 2003.

zbog rasne diskriminacije, jer Petru Antiću, Ljutviji Antić i Zorici Stojković nisu dopustili da uđu u klub samo zato što su Romi.¹⁵

Indikativno je i reakcija "Saveza Srba Vojvodine" koji je osudio odluku Izvršnog veća Vojvodine da, bez obzira na ocene, stipendira jednog studenta romske nacionalnosti. Članovi ove organizacije su protestvovali i zbog odluke da se polovina od predviđenog broja stipendija dodeli pripadnicima nacionalnih manjina. Po mišljenju članova Saveza, pripadnici nacionalnih manjina nisu u nimalo gorem položaju od građana srpske nacionalnosti da bi im se putem ovih beneficija olakšavao položaj. Odluku da se pripadniku romske nacionalnosti dodeli stipendija, bez obaveze da ima prosečnu ocenu 8.50, članovi Saveza Srba Vojvodine smatraju uvredljivom, pre svega, za pripadnike romske manjine.¹⁶ Pozitivna diskriminacija je, u ovom kao i u ostalim slučajevima koje predviđa zakon o manjinama, učinjena u nameri da što veći broj Roma stekne akademsko obrazovanje i popne na društvenoj lestvici. Jer, neobrazovanost i nezaposlenost dva su ključna problema sa kojima se suočavaju Romi. U opštini Šabac, recimo, živi 12 hiljada Roma, čak 1500 Roma, u starosti od 18 do 30 godina, ne zna da čita i piše. Po rečima Stevana Bjelića, predsednika opštinske organizacije Roma, ogromna većina Roma je nezaposlena, a tek malobrojni rade kao čistači u ondašnjem komunalnom preduzeću.¹⁷ Petar Antić, direktor Centra za prava manjina i komesar za ljudska prava Svetske organizacije Roma, smatra da se položaj Roma u poslednjih deset godina u Srbiji i Crnoj Gori pogoršao. U periodu od januara 2002. do juna 2003. godine zabeleženo je na stotine primera povrede prava Roma, uključujući protivpravno postupanje policije, nasilje privatnih lica, diskriminaciju u pravu na stanovanje i obrazovanje Roma. Prema njegovoj oceni, diskriminacija postoji i u školama za decu sa specijalnim potrebama. U tim školama je 80 odsto pripadnika romske nacionalnosti, iako većina njih nije mentalno zaostala.¹⁸ Posebno je težak položaj Roma izbeglih sa Kosova koji, zato što za njih nije bilo mesta u kolektivnim centrima, žive u nelegalnim naseljima, u krajnje mizernim uslovima. Rušenje ili najava rušenja ovakvih naselja nailazi na proteste Roma. Tako su Romi, zbog najave rušenja kuća u zemunskom naselju Grmeč, protestvovali ispred gradske Skupštine tražeći od državnih funkcionera da im

¹⁵ Reč je o sledećim NVO – Centru za prava manjina, Fondu za humanitarno pravo i Evropskom centru za prava Roma iz Budimpešte. "Danas", 11. decembar 2003.

¹⁶ "Građanski list", 26/27. jul 2003.

¹⁷ "Danas", 28. oktobar 2003.

¹⁸ "Danas", 1. avgust 2003. No, nije težak položaj Roma karakterističan samo za Srbiju, nego i za druge zemlje. Izveštaj UN agencije za humani razvoj sadrži strašne podatke o stanju pripadnika ove zajednice u zemljama zapadnog Balkana. U izveštaju se, prema napisima iz štampe, konstatuje da je glad među Romima svakodnevna pojava, da je svaki šesti Rom konstantno gladan. Razina siromaštva, smrti novorođenčadi i elementarnog obrazovanja je kao u naroda sub-saharske Afrike, s tom razlikom što ovi Romi žive u zemljama koje će se uskoro pridružiti najbogatijem klubu država na svetu, Evropskoj uniji. "Danas", 20. januar 2003.

pomognu i da ih zaštite.¹⁹ No, dok u jednom slučaju rušenje nehygieničkih naselja izaziva proteste Roma, jer im nije obezbeđen alternativni smeštaj, kao što je to bilo sa rušenjem naselja na Čukaričkoj padini, u drugom slučaju odluka državnih organa da za Rome iz nehygieničkih naselja izgrade stambene objekte nailaze na proteste građana. Tako su žitelji Zemun polja, u martu mesecu, blokirali stari novosadski put protestujući zbog odluke gradske Vlade da u naselju Kamendin izgradi objekte za Rome, poručujući da ne žele nove Rome, zato što ni sa postojećim ne znaju šta da rade.

Deportacija na osnovu ugovora o readmisiji je, takođe, jedan od problema koji teško pogađa Rome. U poslednje dve godine zemlje Evropske unije prisilno vraćaju Rome, jer, po njihovom sudu, nakon obaranja Miloševićevog režima više ne postoje razlozi za njihovo izbeglištvo. Ovakvu odluku Džoni Zihelšmit, iz geteborskog Foruma Roma, nazvao je nemoralnim činom, dok je Klaudija Rot, poverenica nemačke savezne vlade za ljudska prava, poručila da će od ministara unutrašnjih poslova saveznih nemačkih pokrajina zatražiti da preispitaju dosadašnju praksu vraćanja Roma. Ona je, prilikom boravka u Beogradu, ocenila da su Romi i dalje najugroženija grupa stanovništva u Srbiji, te da nema smisla vraćati Rome ako nema garancija da će im biti omogućen dostojan prostor za stanovanje, pristup školama, zdravstvenim ustanovama, itd.²⁰ U izjavi za B92 Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, priznao je da u zemlji ne postoje elementarni uslovi za njihov prihvatanje i da Vlada nema rešenje za te ljude. Jedino što se može učiniti to je, po Ljajiću, prolongiranje deportacije.²¹

Problem deportacije je samo jedan od problema sa kojim će morati, pored ostalih, a pre svega državnih organa, da se pozabavi i Nacionalni savet Roma. Po rečima Srđana Šajna, predsednika Izvršnog odbora Nacionalnog saveta, deportacija se neće zaustaviti i zato je, pre nego se omasovi, potrebno stvoriti uslove za povratak Roma. Pripremajući dugoročnu strategiju za delovanje Saveta, Šajn je istakao da će Savet naglasak staviti na edukaciju Roma, kako bi pripadnici ove manjine, konačno, prekinuli začarani krug koji ih drži u siromaštvu i gura na samu marginu društva. Rešavanje problema u velikoj meri može biti olakšano ako sami Romi smognu snage da prevađu partikularizme i liderske sujete, te sinhronizovano deluju sa državnim

¹⁹ Po rečima Radeta Ćirića, potpredsednika Nacionalnog saveta Roma, "naselje Grmeč je redak primer socijalizacije Roma i ima potencijal da postane urbana sredina, zato je velika šramota i šteta da se sad sve to sruši". "Danas", 19. avgust 2003.

²⁰ "Danas", 9. jul 2003.

²¹ U Nemačkoj se, na primer, nalazi između 30 i 50 hiljada Roma iz SRJ koji nisu dobili dozvolu za opstanak u toj zemlji, u Holandiji oko 12 a u Belgiji 3 hiljade. Za najveći broj ovih Roma povratak je prava drama, jer u zemlji nema njihovog organizovanog prihvata. Želimir Žilnik, poznati režiser, snimio je o ovom problemu dugometražni dokumentarno-igrani film "Kenedi se vraća kući". Film je premijerno prikazan u Novom Sadu prvog juna. Na poziv Partije zelenih Žilnik je boravio u Nemačkoj, gde su se za probleme Roma zainteresovali elitni intelektualci, poput Gintera Grasa. U Severnoj Rajni Vestfaliji Žilnikov film je privukao veliku pažnju političara, sociologa i aktivista nevladinih organizacija.

organima. Ili bi, možda, bilo preciznije reći, ukoliko državni organi doista mobiliziraju resurse za ostvarivanje proklamovanih ciljeva u čemu će, svakako, imati podršku romskih organizacija. U tom pogledu je saradnja romskih organizacija neophodna kako u formulisanju, tako i u sprovođenju strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima koju je izradilo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, uz podršku međunarodnih organizacija OEBS-a, UNOCHA-e i UNHCHR-a. Nacrtom strategije se pokrivaju oblasti stanovanja, obrazovanja, ekonomskog osnaživanja, socijalne i zdravstvene zaštite, političke participacije, informisanja i medija, kulture, kao i problemi u vezi sa diskriminacijom i u njoj se primeni zahteva, nakon javne diskusije²² i konačnog definiranja, visok stepen posvećenosti državnih organa na svim nivoima, a posebno na nivou opštine. U pojedinim od navedenih segmenata neki konkretni pomaci su već učinjeni. U oblasti informisanja, na primer, kao strateški važnoj oblasti za integraciju, pokretanjem dvonedeljnika "Them" (Svet) izšlo se u susret potrebi Roma da se informišu na maternjem jeziku. U Evropi danas postoji nekoliko novina na romskom jeziku, ali je "Them" jedini list čiji je osnivač neka državna institucija, u ovom slučaju Skupština Vojvodine.

Osim Romima, šovinističke poruke upućivane su i pripadnicima mađarske nacionalnosti. Tako je mnoge Novosađane, a naročito stanovnike Telepa, naselja u kome većinom žive Mađari, iznenadila pojava letka kojim se "zelenima" poručuje da će biti vraćeni u Mađarsku. Na letku je nacrtana detelina i zelena petokraka sa velikim slovom "M" u sredini i hemijskom olovkom ispisan tekst sledeće sadržine: "Dobrosusedski poštujemo Republiku Mađarsku i zato ćemo vratiti 'zelene zvezde' naseljene na našoj teritoriji južne Bačke u lepu zelenu Mađarsku". Samo nekoliko dana kasnije slični letci ponovo su se pojavili u istom naselju, ali i u centru Novog Sada.²³ Policija, i pored intenzivnog operativnog rada, nije uspela da otkrije autora letka koji je naišao na osudu, kako političkih, tako i nevladinih organizacija. U saopštenju Gradske organizacije Saveza vojvođanskih Mađara se ističe da su ovi letci "u suštini poziv na etničko čišćenje i pokušaj ponovnog raspirivanja nacionalne mržnje..". Po rečima Lasla Galamboša, potpredsednika GO SVM, nije dobro ako je pojava letaka povezana sa obeležavanjem novosadske racije, jer ona budi teška i mučna osećanja, naročito kod Srba.²⁴ Pojava ovih letaka, kao i nacionalističkih

²² Ministarstvo je organizovalo pet okruglih stolova – u Bujanovcu, Prokuplju, Šapcu, Novom Sadu i Beogradu na kojima se raspravljalo o pitanjima obrazovanja i kulture u procesu integracije Roma, političkoj participaciji i diskriminaciji, zdravstvenoj zaštiti i položaju žena, informisanju i medijima, te o stanovanju, zapošljavanju i ekonomskom osnaživanju Roma.

²³ Na jednom letku piše: "Obraz-ovni kviz: Atila H... A. Hitler... Da li znate da su hunskog porekla Mađari, Slovaci, Česi, Poljaci, Rusi, Belorusi, Bugari, Turci, Albanci, Šveđani, Finci, Norvežani, Irci, Britanci, Francuzi, Austrijanci i Slovenci. Vidite da nisu ugnjetavana manjina!", a na drugom: "Građani nisu dužni da plaćaju agresorima 'račune' Ugarsko-Britanskog Urbisa." "Građanski list", 23. januar 2003.

²⁴ Krajem februara subotička policija je privela Zoltana Faragu, Ervina Rekačiča, Tihomira Lavroa i Leonarda Uranjija, jer su lepili plakate na kojima je pisalo: "Braćo Srbi! 1944-45 ubijeno je preko 35. 000 nevinih Mađara i preko 100.700 Nemaca na teritoriji Vojvodine. Sve

grafita, indicira da se umnožavaju dela podstaknuta animozitetom prema Mađarima. Tako se u Subotici, na fasadi Mađarskog kulturnog centra, pojavio grafit "Mađari kuš u Mađarsku, lepu zelenu", a slične sadržine i na Paličkom putu. Na fasadi OŠ "Grof Istvan Sečenji" ispisano je "Ovo je Srbija", dok je na ulazu u Suboticu prefarbana tabla na kojoj je pisalo "Szabadka". U naselju Klisa u Novom Sadu 24. jula, Tatai Karolja, nastavnika gimnazije u penziji, verbalno su napale njegove komšije, Dragoslav i Aco Todorović, preteći da će ga „oterati, iseliti iz njegove kuće i ubiti mu sinove". Sredinom novembra u Subotici je pretučen jedan student u centru grada, na 200 metara od glavne pošte, samo zato što je govorio na mađarskom jeziku.²⁵ Veliko negodovanje u javnosti izazvao je incident koji se dogodio na prijemnom odeljenju Klinike za ginekologiju i akušerstvo u Novom Sadu gde je maltretirana trudnica, koja je na Kliniku upućena iz Subotice, radi ispitivanja. Pošto nije znala srpski, umesto nje na pitanja je odgovarao njen suprug. "Živite ovde, a ne znate srpski", obrecnula se sestra, poručujući mužu da je to i njegova sramota. Nakon što su sređene formalnosti, muž je poslat u dvorište, a mlada žena je uvedena u ordinaciju. Budući da nije znala da odgovori ni na jedno pitanje, sestra je ponovo počela da viče na nju: "Ovde ćeš naučiti srpski, jer ovde niko neće sa tobom razgovarati mađarski. Zašto ne idete tamo gde govore vašim jezikom". Pošto nije mogla da izdrži dalja ponižavanja, žena je napustila ordinaciju i zatražila od supruga da je odvede kući. Kada se muž vratio da upita sestru šta su učinile njegovoj supruzi, ova je odgovorila kratko: „Vaša žena je idiot".²⁶

Pomenuti incidenti izazivaju zabrinutost, već zbog toga što provociraju drugu stranu na iste ili slične reakcije. Neugodan incident dogodio se u Bačkoj Topoli, prilikom koncerta mađarske grupe "Betridž". Tokom koncerta grupa mladića i devojaka je, skandirajući, tražila da se "poništi" svojevremeno pristupanje Vojvodine Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. U saopštenju Lige socijaldemokrata Vojvodine se ističe da je ta grupa uzvikivala i mađarski naziv tog dela Vojvodine, koji u prevodu glasi "Južna regija" (Mađarske). Treba pomenuti i "Trijanonske plakate" koji su (i ove godine) početkom juna osvanuli u nekoliko gradova na severu Vojvodine – Kanjiži, Senti, Čoki, Bačkoj Topoli, Subotici, Horgošu i drugim mestima. Na plakatima su ocrtane sadašnje, odnosno granice Mađarske pre Trijanonskog sporazuma. Iako godišnjica potpisivanja ovog sporazuma pada 4. juna, plakati su se u pomenutim gradovima pojavili dan ranije što je, u štampi, povezano sa zvaničnom posetom Pedera Međešija, predsednika mađarske Vlade, Subotici.²⁷ Jožef Kasa, lider SVM, izjavio je tim povodom: "ja i moja partija maksimalno osuđujemo pojavu ovakvih plakata i takve aktivnosti ne podržavamo",²⁸ dok je Nenad Čanak,

dok ne tražimo oprostaj za počinjene zločine, kapije Evrope nam ostaju zatvorene". "Građanski list", 1-2. mart 2003.

²⁵ "Magyar Szó", 20. novembar 2003.

²⁶ Ovaj podatak Helsinškom odboru je dostavio Antal Bozoki, novosadski advokat.

²⁷ "Dnevnik", 5. jun 2003.

²⁸ Isto.

predsednik vojvođanskog parlamenta, poručio da se "Trijanonski sporazum ne sme zaboraviti. Međutim, manipulacije sa Trijanonom u današnjim vremenima su podjednako besmislene poput onih sa Kosovskom bitkom. Istoriju treba ostaviti istoričarima, a ne od nje praviti osnovu za nekakve buduće podele".²⁹

Pažnju javnosti, početkom godine, ponovo je izazvao *Protokol o saradnji*³⁰ koji je svojevremeno izradio i opštinama na potpisivanje ponudio SVM. Opštinski odbor Demokratske stranke je poručio da Protokol nije prihvatljiv za građane Subotice i da će inicirati prikupljanje odborničkih potpisa za raspisivanje referenduma o pristupanju subotičke opštine Protokolu.³¹ Inače, povodom Protokola je došlo do podele među odbornicima u subotičkoj opštini, jer su odbornici svih stranaka, osim SVM, napustili zasedanje. Ovaj incident predsednik SVM je, na konferenciji za štampu, objasnio činjenicom da prethodno nisu usklađeni stavovi koalicionih partnera i odbio svaku optužbu za secesiju i separatizam, ističući da su pripadnici mađarske nacionalnosti u više navrata dokazali da su lojalni državi u kojoj žive i aktivni učesnici u poboljšanju državne politike i ustrojstva.³² Istine radi, treba reći da postojeći Zakon o lokalnoj samoupravi dozvoljava povezivanje opština, a ni prethodni to nije branio. U Protokolu nema nacionalnog sadržaja, nema reči ni o kakvoj teritorijalnoj etničkoj autonomiji, nego se u njemu na uopšten način govori o saradnji i potrebi za efikasnijim nastupom prema republičkim institucijama i međunarodnim organizacijama. Ipak, teško je oti se utisku da etnički

²⁹ Isto. Napokon, ostalo je nejasno ko su autori plakata, kao i njihovi rasturači. Po mišljenju Jožefa Kase, plakate "nisu lepili žitelji gradova sa severa Vojvodine, već je u to, verovatno, umešana ekstremna desnica iz Mađarske"! U napisu Dnevnikovog izveštača stoji da, prema nezvaničnim saznanjima, iza ovog poduhvata stoji desničarska Mađarska partija života i pravde Ištvana Čurke, partija koja se u više navrata eksponirala crtanjem novih granica Mađarske u koju su uključeni i severni delovi Vojvodine.

³⁰ Protokolom je predviđeno da opštine saraduju zbog vlastitog razvoja, zadovoljavanja određenih potreba od zajedničkog interesa i rešavanja drugih pitanja na osnovu dobrovoljnosti, uzajamnosti i solidarnosti. Njegovi potpisnici u tom cilju mogu udruživati sredstva i obrazovati zajedničke organe, organizacije i službe, zajednički nastupati prema određenim ministarstvima i međunarodnoj zajednici. U obrazloženju, inicijatori Protokola su naveli tri razloga za njegovo usvajanje - pristup fondovima Evropske unije, geografsku, istorijsku, privrednu, kulturnu, obrazovnu, kao i saobraćajnu povezanost opština, te neophodnosti uvođenja drugog, a možda i trećeg nivoa lokalne ili regionalne samouprave, koja će neminovno desiti sa donošenjem novog Ustava Republike Srbije, kao i sa usvajanjem Osnovnog zakona Autonomne pokrajine Vojvodine. Protokolu treba da pristupe sledeće opštine: Ada, Bačka Topola, Bečej, Čoka, Kanjiža, Mali Idoš, Novi Kneževac, Senta i Subotica. U šest od navedenih devet opština Mađari imaju apsolutnu (Ada, Bačka Topola, Čoka, Kanjiža, Mali Idoš i Senta) a u dve relativnu prevagu (Bečej i Subotica).

³¹ U odgovoru Ištvana Išpanovića, ondašnjeg gradonačelnika Subotice, ističe se da ni jedna rečenica u zakonu (o lokalnoj samoupravi, prim.) ne kaže da o tome (udruživanju, naime) nekoga treba pitati, ni državne institucije, niti preko referenduma. Opština je ovlašćena da sama potpisuje takve sporazume. "Danas", 12. februar 2003.

³² "Dnevnik", 23. februar 2003.

momenat nije igrao nikakvu ulogu u povezivanju opština sa mađarskom većinom, jer bi funkcionalno povezivanje nužno prelazilo etničke granice.³³

Za razliku od pomenutog Protokola i tzv. Statusnog zakona koji su izazvali određene političke reakcije - u primeni Statusnog zakona kancelarijama koje su prikupljale zahteve za izdavanjem mađarskih statusnih legitimacija upućivane su pretnje, zahtevi vojvođanskih Mađara za dvojnim državljanstvom nisu naišli na reakcije nacionalista, iako su upravo oni često pripadnicima manjinama prebacivali da imaju rezervnu domovinu. Predstavnici vlasti držali su se, u ovom slučaju, veoma predusretljivo, ministar za ljudska i manjinska prava Rasim Ljajić je poručio da ne treba praviti probleme,³⁴ dok je premijer Živković, tokom posete Budimpešti, izjavio da Srbija, u načelu, nema ništa protiv dvojnog državljanstva.

Zahtev za dvojnim državljanstvom prvi put je iznesen pre 6 ili 7 godina, ali tada nije naišao na odgovarajuću recepciju. Približavanjem datuma pristupanja susedne Mađarske Evropskoj uniji (maj 2004. godine), zahtev je, od strane Demokratske stranke vojvođanskih Mađara Andraša Agoštona,³⁵ reaktuelizovan u nameri da se izbegnu posledice uvođenja viznog režima.³⁶ Međutim, ublažavanje posledica viznog režima (uveden 1. novembra) nije bio jedini motiv koji je uticao na ponovno isticanje ovog zahteva. Dvojno državljanstvo je, po rečima Jožefa Kase, Mađarima važno zato da bi mogli da rade, a da ne budu gastarbajteri u Mađarskoj. To bi, smatra on, pogodovalo i samoj Mađarskoj koja ima negativne demografske tendencije i treba joj radna snaga.³⁷ Sličnog je mišljenja i Andraš Agošton. Preko dvojnog državljanstva Mađari bi se uključili u privredni razvoj Mađarske, materijalno jačali susedne zemlje, ali i komunicirali unutar mađarske nacije u karpatskom bazenu. Napokon, zahtev za dvojnim državljanstvom je jedan od načina da se ublaže traume koje su nastale cepanjem nacije potpisivanjem Trijanonskog sporazuma nakon Prvog svetskog rata. "Naši roditelji i preci imali su mađarsko državljanstvo i smatramo da na njega pravo imamo i mi, jer smo ga", izjavio je Jožef Kasa, lider SVM, "mimo svoje volje izgubili ostajući na rodnoj grudi kada

³³ Zaštita nacionalnih manjina, CAA, Beograd 2002. str.131.

³⁴ Izjava Rasima Ljajića "Građanskom listu", 2/3. avgust 2003.

³⁵ Inicijativa Agoštonove DSVM podržale su i ostale partije vojvođanskih Mađara, potpisan je i sporazum a od mađarske vlade i parlamenta zatraženo je da na dnevni red uvrste njihov zahtev za dvojnim državljanstvom. Interesantno je da je ovaj zahtev podržala i opozicija u Mađarskoj, iako ga je, u vremenu kada je bila i vršila vlast, ignorisala. Da bi osnažili svoj zahtev i predstavili ga ne kao zahtev elite, nego naroda, partije vojvođanskih Mađara prikupile su oko 50 hiljada potpisa.

³⁶ "Povod za našu inicijativu jeste u činjenici da će skoro uvođenje šengenskih viza prema SCG onemogućiti učestalije kontakte vojvođanskih Mađara s Mađarskom", izjavio je Andraš Agošton. "Dnevnik", 9. avgust 2003.

³⁷ Kasa je, recimo, izrazio čuđenje da neki nemađari dobijaju državljanstvo i za dva-tri meseca, dok Mađari moraju da čekaju i po 5 ili šest godina da ispune formalne uslove za dobijanjem državljanstva. "Imam utisak da će Kinez, odmah da kažem da nemam ništa protiv njih, dobiti državljanstvo pre nego vojvođanski Mađar. "Dnevnik", 26. jul 2003.

su menjane granice. Pri tom ćemo ostati i dalje lojalni državljani Srbije. Ne želimo se seliti, već ostati i ovde stvarati budućnost za svoju decu, zajedno sa narodima sa kojima tu živimo".³⁸

U samoj Mađarskoj, u prvi mah, nije bilo političke volje da se izađe u susret ovakvim zahtevima. Tako je Andraš Baršonj, prvi zamenik ministra inostranih poslova, izjavio da "u Mađarskoj ne postoji politička volja da se donosi takav zakon koji uvodi diskriminaciju na osnovu nacionalne pripadnosti, jer bi to dovelo u pitanje mađarsku demokratiju i svako moralno opredeljenje",³⁹ ali je posle izvesnog vremena, nakon izjave premijera Živkovića da se Srbija, u načelu, ne protivi dvojnog državljanstvu i započetih razgovora ekspertskih timova vojvođanskih Mađara i mađarske vlade, iz ureda Ferenc Madla, predsednika Mađarske, stiglo je saopštenje u kome se ističe da "na osnovu mađarskog prava nije isključeno dodeljivanje mađarskog državljanstva bez dozvole za useljenje ili preseljenje svim nemađarskim državljanima čiji su preci ranije bili državljani Mađarske i koji na mađarskom jeziku polože ispit o mađarskom ustavu". U saopštenju se, takođe, ističe da bi "donošenje odluke o pojednostavljenom dobijanju mađarskog državljanstva bilo ispravno ukoliko bi bilo u službi jačanja osećanja pripadanja Mađara iz susedstva mađarskoj naciji, ostajanja na njihovim ognjištima, kao i u jačanju mađarskog nacionalnog identiteta".⁴⁰ Ovakav stav Ferenc Madla pozdravili su politički predstavnici vojvođanskih Mađara, ocenjujući ga kao "prirodnu reakciju".⁴¹

Za razliku od blagonaklonog stava vlasti i ignorancije nacionalista, o zahtevu za dvojnim državljanstvom svoje kritičke primedbe je izneo Centar za prava manjina. Po mišljenju Centra, "Mađarima van Mađarske ne bi trebalo omogućiti pravo na dvojno državljanstvo, samo zato što su Mađari, jer je Mađarska građanska država u kojoj se sve nacionalne zajednice tretiraju ravnopravno. Ako se to ipak dogodi, Mađarska se tada ne bi mogla shvatiti drugačije nego kao nacionalna država Mađara, što bi značilo da su svi drugi njeni građani, poput Srba, Roma ili Rumuna, postali građani drugog reda".⁴² Ovakav stav Centra i apel vladama da odustanu od dvojnog državljanstva i "tako pokažu svoju privrženost evropskim demokratskim tekovinama", nije prošao nezapaženo. Jožef Kasa, potpredsednik srbijanske vlade, priznao je da je iznenađen ovakvim stavom i dodao da se Centar "nije oglašio u protekloj

³⁸ "Danas", 9/10. avgust 2003.

³⁹ "Dnevnik", 3. avgust 2003.

⁴⁰ "Građanski list", 3. decembar 2003.

⁴¹ Šandor Egereši, potpredsednik SVM, istakao je da uslov o poznavanju ustava ne bi za vojvođanske Mađare trebao da bude sporan. "Suštinsko pitanje je", smatra Egereši, "bilo vezano za stanovanje u Mađarskoj. Međutim, vojvođanski Mađari to nisu ni zahtevali, kao što nismo tražili ni ostvarivanje prava na penzije, socijalna davanja ili zdravstveno osiguranje. Naš cilj je da pripadnost mađarskoj naciji simbolizujemo i na ovaj način, ali, naravno, i da imamo pasoš koji će biti priznat u Evropi". "Dnevnik", 3. decembar 2003.

⁴² "Dnevnik", 24. oktobar 2003.

deceniji kada je vršen besomučni pritisak od Miloševićevog režima, a rezultat tog pritiska je 50 hiljada iseljenih Mađara".⁴³

Pitanje dvojnog državljanstva je delikatno pitanje i zahteva obziran pristup. "Naša je ideja da se taj problem rešava tako što ćemo nastojati da što pre ispunimo uslove kako bi SCG bila stavljena na tzv. belu šengensku listu. Time bi se taj problem rešio ne samo s Mađarskom, nego i sa svim zemljama u regionu. U međuvremenu, očekujemo vizne olakšice od Mađarske za sve građane, pa time i za Mađare koji žive u Vojvodini",⁴⁴ izjavio je, početkom augusta, Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava SCG. Vizni režim između dve zemlje stupio je na snagu 1. novembra i znatno je liberalniji od uobičajenog. Vize za Mađarsku su besplatne, izdaju se na godinu dana, a za poslovne i ljude koji u Mađarskoj imaju rodbinu, kao i za građane koji žive u krugu od 50 km od granice sa Mađarskom, na primer, predviđene su i dodatne povlastice.⁴⁵

Ma koliko vizni režim bio liberalan, Mađari u Vojvodini, ipak, nisu bili zadovoljni. Ali, nisu bili zadovoljni ni time što nisu konsultovani pri izradi sporazuma o zaštiti manjina, srpske u Mađarskoj i mađarske u Srbiji koji su, u oktobru, u Budimpešti potpisali premijeri Srbije i Mađarske. "Bilo bi dobro", izjavio je tim povodom Pal Šandor, predsednik Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara, "da su nas nešto pitali šta o tome mislimo kada su sklapali taj sporazum o zaštiti mađarske manjine. Opet smo u situaciji da se o nama odlučuje – bez nas. Ako je i pitana neka od mađarskih stranaka, to nisu sve stranke i to nije dovoljno reprezentativno".⁴⁶

Bilateralni Sporazum Savezne Republike Jugoslavije i Mađarske o zaštiti manjina sadrži 18 članova kojima se, u cilju očuvanja i razvoja nacionalnog, jezičkog kulturnog i verskog identiteta, utvrđuju obaveze ugovornih strana u pogledu obrazovanja, kulture, informisanja, službene upotrebe jezika i učešća manjina u javnom životu. U čl. 2. stav 4. Sporazuma se ističe da "prava utvrđena ovim Sporazumom podjednako pripadaju nacionalnim manjinama. Ugovorne strane uviđaju da način ostvarivanja ovih prava može zavisiti od brojnosti manjine o kojoj je reč, s tim da se suština tih prava ne sme ograničiti". U stavu 5. se naglašava da će se ugovorne strane "uzdržavati od politike i mera koje imaju za cilj asimilaciju pripadnika nacionalnih manjina", te da će se "uzdržavati od mera koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim

⁴³ "Dnevnik", 29. oktobar 2003. Istine radi, treba istaći da Centar za manjine nije u protekloj deceniji mogao osuditi pritisak Miloševićevog režima, jer tada nije ni postojao. Centar je naime osnovan 2001. godine. Ono što kao važno treba konstatovati jeste širenje etnonacionalizma sa većinske na ostale grupe u Vojvodini, pre svega mađarsku. Vidi Vladimir Ilić: Prevladavanje prošlosti u Vojvodini, Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin", Zrenjanin, 2002, str. 24

⁴⁴ "Građanski list", 2/3. avgust 2003.

⁴⁵ Preko pograničnih viza takvim građanima će biti omogućen, u jednogodišnjem periodu, neograničen broj ulazaka u Mađarsku. "Dnevnik", 9. oktobar 2003.

⁴⁶ "Građanski list", 22. oktobar 2003.

manjinama, a koje sprečavaju ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina". U stavu 6. se ističe da se "neće menjati upravne i izborne jedinice na nivou države i lokalne samouprave sa namerom da se nacionalne manjine dovedu u nepovoljan položaj". Interesantan je i član 3. stav 2. u kome stoji da će ugovorne strane, na nekomercijalnoj osnovi, pružati pomoć u dostavljanju knjiga, časopisa, umetničkih publikacija, audiovizuelnih materijala oslobođenih carina i drugih dažbina, a u članu 4. stav 8. da će se pružati podrška nastavi jezika, kulture i istorije nacionalne manjine i njene matične države i pomagati u nabavci knjiga i nastavnog materijala za ove svrhe. Članom 9. stav 2. pripadnicima manjina se garantuju odgovarajući oblici manjinske samouprave, odnosno kulturne i personalne autonomije. Ugovorne strane se, članom 12. stav 2. obavezuju da "vrate nacionalnim manjinama, odnosno crkvenim zajednicama nacionalnih manjina i njihovim organizacijama konfiskovanu ili drugim merama oduzetu imovinu, sredstva, nekretnine, dokumentaciju i arhivu". Radi sprovođenja ovog Sporazuma ugovorne strane se, članom 16. obavezuju da formiraju Međuvladinu mešovitu komisiju o nacionalnim manjinama. Članovi Komisije koji su predstavnici mađarske manjine u SRJ imenovaće se na predlog Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine, a predstavnici srpske manjine u Mađarskoj na predlog Samouprave Srba. U stavu 2. se kaže da će Komisija svoje sastanke neizmenično održavati u SR Jugoslaviji i Republici Mađarskoj, najmanje jednom godišnje. Odluke komisije donosiće se na bazi saglasnosti dveju strana. Napokon, u članu 18. se kaže da se Sporazum zaključuje sa rokom važenja od 5 godina.

Sličan Bilateralni sporazum o zaštiti manjina svojevremeno (2002. godine) su parafirale Vlade SR Jugoslavije i Rumunije, a reči gotovo istovetne onima koje je izgovorio Pal Šandor mogli bi izreći i ovdašnji Rumuni, odnosno Vlasi u istočnoj Srbiji. Kada je drugog februara na kancelariji "Ariadnae filium" – Društva za kulturu Vlaha-Rumuna severoistočne Srbije osvanuo grafit "Marš iz Srbije", članovi Društva su se obratili javnosti saopštenjem da ovakvi i slični incidenti mogu uzburkati međunacionalne odnose u Boru. Međutim, ključna stvar u pomenutom saopštenju je opora konstatacija da se položaj pripadnika ove zajednice nije promenio i da lokalne vlasti nisu ništa uradile na implementaciji zakona o zaštiti manjina, iako je od njegovog usvajanja zakona prošlo skoro godinu dana. Da na strani lokalne vlasti ne postoji spremnost da se pomogne rad vlaških organizacija istaknuto je i na Skupštini Foruma za kulturu Vlaha i Savetovanju o sadašnjem trenutku emancipacije pripadnika ove nacionalne zajednice, održanom u Boru, sredinom jula meseca. Na skupštini je istaknuto da ne postoji zadovoljavajuća komunikacija sa lokalnim i republičkim vlastima koje, kako je naglašeno, ignorišu probleme Vlaha, da vlaške organizacije ne uživaju materijalnu i moralnu potporu za svoj rad, da ni u jednoj sredini u kojoj žive Vlasi nije formirano međuetničko veće, da nema pomaka, kada su Vlasi u pitanju, u implementaciji Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, te da ništa nije učinjeno da se realizuje

svojevremeni dogovor da se na programu Radio Bora emituje program na vlaškom jeziku.

Na savetovanju o emancipaciji Vlaha još jednom je ponovljeno da je, preko sto godina, asimilacija Vlaha bila državna politika, ali da su Vlasi opstali, zahvaljujući tome što su se grčevito držali svojih običaja i jezika. Istaknuto je, takođe, da Vlasi od nove politike prema manjinama očekuju rešavanje sledećih krucijalnih pitanja – učenje maternjeg jezika u školama, osnivanje medija na maternjem jeziku, njegovo korišćenje u bogoslužju i, napokon, prekid sa asimilacijom. U ovom poslednjem slučaju, očekuje se svaka vrsta pomoći "kako od Srbije, kao domovine Vlaha, tako i od Rumunije, kao duhovne matice". Naglašavajući kako problem Vlaha nije teritorijalni, na savetovanju je zatraženo da Vlasi,⁴⁷ kao Rumuni iz istočne Srbije, uživaju prava istovetna pravima kojima disponiraju banatski Rumuni. Po mišljenju prisutnih Vlaha, njihovu emancipaciji bi u velikoj meri bi podstaklo i potpomoglo osnivanje kulturno-prosvetnih centara u svim opštinama u kojima žive Vlasi, te sinhronizovani naponi vlaških organizacija na očuvanju njihovog identiteta. Koordinirani naponi su naročito potrebni kada je reč o saradnji sa nacionalnim savetom Rumuna, mada je dopuštena mogućnost da Vlasi, upravo zbog toga što participiraju na drugačijem kulturnom obrascu od Rumuna, formiraju svoje, posebno nacionalno veće.

Druga po brojnosti manjinska nacionalna zajednica u Srbiji, Bošnjaci, svoj nacionalni savet formirali su početkom septembra meseca. Elektorskoj skupštini, na kojoj je izabran nacionalni savet, nisu prisustvovali predstavnici Stranke za Sandžak i Sandžačke demokratske partije koje su svoje odsustvo pravdale time da "nisu saznali pravni i politički uslovi" za izbor nacionalnog saveta, jer nije poznato da li će Crna Gora priznati savet na nivou državne zajednice ili će se založiti za formiranje nacionalnog saveta na republičkom nivou.⁴⁸ Po svemu sudeći, pravi razlog neučestvovanja u izboru ovog predstavničkog tela krije se u nečemu drugom, pre svega u nadi da bi, nakon sledećih parlamentarnih i lokalnih izbora, ove stranke popravile svoje pozicije u lokalnim (opštinskim) skupštinama, a time onda i ostvarile veći uticaj na formiranje i funkcionisanje nacionalnog saveta.⁴⁹ Inače, elektorskoj skupštini je

⁴⁷ I među samim Vlasima postoje oprečna mišljenja u pogledu njihovog identiteta, jer jedni smatraju da je u pitanju zaseban etnički identitet, različit od rumunskog, dok drugi to osporavaju, ističući da su Vlasi Rumuni, te da je reč o dualnom etnonimu, kakav postoji i u drugim slučajevima (na primer, Rom – Ciganin, Albanac – Šiptar, itd.) Kako ističe Dragomir Dragić, predsednik Foruma za kulturu Vlaha, etnonim Vlah ne postoji u leksičkom fondu Vlaha, jer se oni međusobno nazivaju Rumunima, ali se pomenutim etnonimom služe kada prevode svoje ime na srpski jezik. Problem Vlaha, smatra on, nije nominalistički, nego problem ostvarivanja elementarnih etničkih prava.

⁴⁸ "Danas", 8. septembar 2003.

⁴⁹ Da su po sredi ovi, a ne navedeni razlozi, očito je iz izjave Muje Mukovića, potpredsednika Sandžačke demokratske partije, da Vlada Crne Gore ne priznaje nacionalne savete. Radi se, dakle, o želji ovih partija da, svojim uticajem u nacionalnom savetu, politički

predhodio zajednički sastanak nekih bošnjačkih partija, udruženja i nevladinih organizacija kako bi se postigao konsenzus o minimumu zajedničkih interesa. Na tom sastanku je usvojena zajednička Deklaracija u kojoj se ističe da "Bošnjaci Sandžaka, Srbije i Crne Gore čine jedinstven etnogenetski, kulturni i civilizacijski korpus zajedno sa Bošnjacima sa prostora bivše SFRJ... Neophodno je rešiti status bošnjačke zajednice u Srbiji i Crnoj Gori i status Sandžaka kao regije i multinacionalnog i multikulturalnog zajedništva Bošnjaka, Srba, Crnogoraca i pripadnika drugih nacionalnosti sa Novim Pazarom kao političkim, kulturnim i privrednim centrom". U tekstu Deklaracije se još ističe da je u ustavima Srbije i Crne Gore neophodno uvažiti interese svih nacionalnosti, te omogućiti učešće Bošnjaka u političkom, kulturnom i javnom životu na svim nivoima. Treba istaći i to da su se učesnici ovog sastanka izjasnili protiv održavanja elektorske skupštine za izbor nacionalnog saveta.⁵⁰

Nesposobnost bošnjačkih reprezentativnih struktura da postignu konsenzus prilikom izbora ključnog predstavničkog tela ispoljena je i kasnije, kada su raspisani vanredni parlamentarni izbori u Srbiji. Kao i politički predstavnici mađarske, tako i predstavnici bošnjačke zajednice na izbore izlaze u dve izborne kolone, jedni na listi Demokratske stranke, a drugi unutar koalicije "Zajedno za toleranciju". Cepanje biračkog tela je umanjilo šanse Bošnjaka da u većoj meri budu reprezentirani u parlamentu. Svesne manjkavosti izbornog zakona bošnjačke partije su, početkom prvog tromesečja ove godine, zahtevale njegovo što skorije ukidanje, predložujući pri tome različite varijante. Tako je Mirsad Jusufović, potparol Sandžačke demokratske partije, pominjao uvođenje prirodnog cenzusa: "Smatramo da je prirodni cenzus najbolje rešenje, jer manjinske stranke u tom slučaju ne bi morale da ulaze u šire koalicije", dok je Esad Džudžević, potpredsednik koalicije "Lista za Sandžak" izjavio da je način izbora republičkih poslanika u direktnoj vezi sa decentralizacijom i regionalizacijom Srbije. "Naš je stav da novi ustav treba da definiše regije koje bi istovremeno bile i izborne jedinice". Azem Hajdarević, potpredsednik Stranke za Sandžak, predlagao je da se izborni cenzus smanji na razuman nivo ili, pak, da se preko principa pozitivne diskriminacije manjinama omogućiti da budu zastupljene u parlamentu.⁵¹

Nezadovoljstvo Bošnjaka izbornim zakonodavstvom je, kao, uostalom, i drugih manjina, posve razumljivo. Izborni zakon nije jedino što Bošnjake u Sandžaku čini nezadovoljnim. Njihovo se nezadovoljstvo dvostruko manifestuje, jednom kao nezadovoljstvo položajem Sandžaka kao regije, a drugi put kao nezadovoljstvo položajem pripadnika manjine. U razgovoru Helsinškog odbora sa pripadnicima bošnjačke zajednice, tokom novembra, ukazano je na niz problema koje postoje kada je o Sandžaku reč. U tim

kapitalizuju promenjeno političko raspoloženje birača u odnosu na 2000. godinu. "Danas", 25. avgust 2003.

⁵⁰ "Danas", 5. septembar 2003.

⁵¹ "Danas", 10. mart 2003.

razgovorima je u više navrata isticano da je postoktobarsko otvaranje Srbije prema svetu pogoršalo situaciju na Sandžaku, jer država nije učinila ništa da se domaća proizvodnja zaštiti, odnosno stvore uslovi da preduzetnici lakše pređu iz sive u regularnu zonu poslovanja. Ukazano je, takođe, na slaba ulaganja države u region, kako bi se podstakao njegov prosperitet a njegove veze sa islamskim svetom što potpunije iskoristile. Nezadovoljstvo je ispoljeno i odnosom države prema lokalnoj samoupravi, za koji je rečeno da je potcenjivački, a istaknuto je i to da od strane države nisu ispunjeni svi uslovi da se donacije, kao ona od strane Luksembrga, vredna nekoliko miliona eura, realizuju. Sagovornici su izneli primedbe i na policijski punkt kod Kraljeva, kao i na jednostrana i simplifikovanu medijsku sliku Sandžaka. Po mišljenju sagovornika Helsinškog odbora, u medijima se iznose većinom negativni primeri kojima se stvara negativna slika o Bošnjacima i Sandžaku.

Iskazano je nezadovoljstvo time što predstavnika Bošnjaka nema u delegaciji Srbije u parlamentu državne zajednice, što je ocenjeno kao veliki propust DOS-a i protumačeno kao loša poruka, kao, uostalom, i izjava Zorana Čirkovića, člana Ustavne komisije, da je zalaganje za autonomiju Sanžaka kontraproduktivno, te da neće naići na odobravanje pripadnika srpskog naroda u onim opštinama u kojima je on u većini. Nedovoljna institucionalizacija bošnjačke kulture je, takođe, jedan od uzroka nezadovoljstva. Za sticanje nacionalne samosvesti Bošnjacima je, kako je navedeno, neophodan Institut za proučavanje bošnjačke kulture, jezika i književnosti, (regionalnog) pozorišta, a u obrazovanju više sadržaja posvećenog njihovoj istoriji i kulturi. Nezadovoljstvu doprinosi i neadekvatna zastupljenost Bošnjaka u organima uprave, pre svega tamo gde su u manjini, kao i problemi sa uvođenjem jezika u službenu upotrebu. U razgovorima sa predstavnicima nevladinih organizacija ukazano je da namere političkih partija, ali i verske zajednice, da se nametnu kao jedini pravi i autentični predstavnici, samo produbljuju podele koje postoje unutar bošnjačke zajednice.⁵² Ove podele nisu iznenađujuće, ali govore da Bošnjaci oskudevaju u institucijama koje bi harmonizirale suprotstavljene interese. Mogućnost da se kao takva nametne institucija nacionalnog saveta je propuštena, jer je od samog početka prati osporavanje i sumnja u njezine reprezentativne kapacitete. Osim promenama u policiji, Bošnjaci su nezadovoljni i nespremnošću da se započne dijalog o svemu onome što se na Sandžaku i sa Bošnjacima događalo za vreme Miloševićeve vlasti.

Pitanje odgovornosti za kršenje prava je veoma važno, kako zbog satisfakcije žrtava, tako i zbog legitimnosti države. U ovom slučaju bi se moglo govoriti o izneverenim očekivanjima Bošnjaka da će nova, postoktobarska srbijanska elita odlučnije i do kraja rasvetliti zločine. To znači da se zločini nad Bošnjacima neće svoditi na privatno nasilje, bez obzira na to da li su ga počinili

⁵² O tome je na okruglom stolu govorio Kemal Džemić iz NVO "Gest". On je istakao nezadovoljstvo i potrebu za novom političkom elitom koja neće užestranacke interese pretpostavljati interesima bošnjačke zajednice.

pojedinci ili paramilitarne grupe, nego na politiku države i njezinih struktura. Tako je, na primer, suđenje za krivično delo ratnog zločina nad civilnim stanovništvom četvorici pripadnika paravojne formacije "Osvetnici" u drugoj polovini januara, u Okružnom sudu u Beogradu, izazvalo veliku pažnju. Milan Lukić, Oliver Krsmanović, Dragutin Dragičević i Đorđe Šević⁵³ optuženi su da su "22. oktobra 1992 godine učestvovali u grupi koja je u mestu Mioče iz autobusa na liniji Sjeverin – Priboj otela 17 Muslimana, uključujući i jednu ženu, i potom ih likvidirali. Prema optužnici, otići Muslimani su nakon otmice prevezeni na teritoriju Republike Srpske, u višegradski motel 'Vilina vlas', gde su brutalno fizički zlostavljani. Posle toga otići su odvedeni na obalu reke Drine, gde su neki od njih ubijeni iz automatskog oružja, a neki noževima. Njihova tela bačena su u Drinu, piše u optužnici i dodaje da je zločinu prisustvovao i veliki broj građana opštine Višegrad".⁵⁴ Optuženi su osuđeni na 75 godina zatvora, a⁵⁵ Dragoljub Todorović, pravni zastupnik porodica oštećenih izjavio je da u obrazloženju presude ima protivrečnosti, jer sud, najpre, prihvata da su "Osvetnici" bili pripadnici Višegradske brigade, zatim ih naziva naoružanom grupom, pa onda citira da u Višegradske brigade nije bilo paravojskih formacija. "Suština je da se izbegne odgovornost Vojske Republike Srpske i JNA",⁵⁶ naglasio je Todorović.⁵⁷

Napokon, treba istaći i to da izrečenom presudom ni porodice oštećenih nisu bile zadovoljne.⁵⁸ Društvu koje, kao srbijansko, teži demokratiji, najpotrebniji je legitimitet, ne samo zbog satisfakcije žrtava, nego i zbog poverenja građana u demokratske vrednosti i institucije. Ako se svi oni koji su bili upleteni u zločine, ne samo kao počinioci, nego i inspiratori i organizatori, ne procesuiraju, demokratska konsolidacija se usporava, proces političke i moralne obnove otežava, a nepoverenje u 'novi' poredak širi. Frustracije koja rađa nespremnost da se uđe u korenito rasvetljavanje zločina može stvoriti vrlo

⁵³ Prvoj dvojici se sudilo u odsustvu, mada se štampi pominjalo da bi oni "bili dostupni uz malo volje", jer je nedavno objavljeno da se Krsmanović nalazi u Višegradu 'gde živi mirnim porodičnim životom', dok se za Milana Lukića govori da je u Srbiji, u Obrenovcu. Milana Lukića traži i Haški tribunal pred kojim je optužen za zločine u Višegradu...", "Danas", 29. septembar 2003.

⁵⁴ "Dnevnik", 4. jul 2003.

⁵⁵ Šefko Alomerović, zastupnik porodica oštećenih, smatra da je izostavljanje Sabahudina Čatovića iz presude i sa spiska žrtava, predstavlja manipulaciju tužilaštva i suda. "Danas", 30. septembar 2003.

⁵⁶ "Danas", 30. septembar 2003.

⁵⁷ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je upozorio da presuda u slučaju Sjeverin, kao i u slučaju Štrpci, pokazuje da država i dalje ne želi da se preispita njena odgovornost i učesće u zločinima počinjenim tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije.

⁵⁸ Nisu bile zadovoljne, jer su van domašaja pravde ostali državni i vojni čelnici. Izražavajući zadovoljstvo što je slučaj dobio svoj epilog na sudu, Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, je izrazio i gorčinu što naredbodavci i organizatori zločina nisu osuđeni, niti privedeni. "Deo inspiratora tog zločina nalazi se na teritoriji Republike Srpske, a drugi deo u strukturama vlasti bivše Jugoslavije. Ta spirala zločina u tom pogledu nije do kraja rasvetljena", izjavio je Ljajić. "Danas", 2. oktobar 2003.

zapaljivu smešu i dovesti do radikalizacije međuetničkih odnosa. U tom smislu, incidente koji se događaju na Sandžaku treba uzeti krajnje ozbiljno, posebno one koji nastaju prilikom sportskih manifestacija kada se publika prepušta krajnjim nacionalističkim sentimentima. Tako je prilikom utakmice između "Rada" i "Novog Pazara" publika uzvikivala "Ubićemo, zaklaćemo", "Ubi Srbina", "Od Topole pa do Ravne Gore...", "Hačim Tači, UČK", "Radovane Karadžiću", "Mladiću", "Srebrenica", itd. Sličan incident ponovio se i mesec dana kasnije, u septembru, na utakmici između "Javora" iz Ivanjice i "Novog Pazara" iz Novog Pazara. Još dok su se nalazili u svlačionici lupano je, uz nepristojne povike i psovke, na vrata igrača iz Novog Pazara. Na početku utakmice navijači "Javora" su uzvikivali "Turci, Turci" i "Srebrenica", dok navijačima iz Novog Pazara nije dozvoljen ulazak na stadion sve do 60 minuta utakmice, da bi i oni, nakon što su ušli na stadion, uzvikivali "Sandžak sto godina". Prema izjavama rukovodstva kluba "Novi Pazar", u tako stvorenoj atmosferi nisu postojali ni minimalni uslovi za regularnost igre, čemu je doprinelo i suđenje sudije iz Kragujevca.⁵⁹

Dok su sportski tereni u vreme uspona nacionalizma i Miloševićeva režima, služili kao jedna vrsta regrutacijskog polja odakle se, kasnije, odlazilo u rat, danas se oni, kao poligon za neometano, morbidno izživljavanje, koriste da bi se ona druga strana, ne samo što više ponizila i uvredila, nego i zato da bi se dalo oduška vlastitoj mržnji a počinjeni zločin predstavio kao maltene jedna vrsta sportske discipline u borbi za teritorije i životni prostor. Ali, nasilje ispoljeno na stadionima ponekad eskalira i izlije se izvan tribina što se i dogodilo nakon finalne vaterpolo utakmice između reprezentacija Hrvatske i Srbije i Crne Gore, svojevremeno odigranoj u Sloveniji.⁶⁰ U Beogradu i Novom Sadu slavje zbog pobeđe pretvorilo se u vandalizam i međunarodni skandal.⁶¹ Deo onih koji su u Beogradu 'proslavljali' pobeđu uputio se ka hrvatskoj ambasadi skandirajući "Srbija, Srbija" i "Ubij, zakolji, da Hrvat ne postoji" i, nakon prvih čarki sa policijom, počeo da razbija žandinjere i baca kamenice i flaše na zgradu ambasade. Stakla na prozorima su polupana a grupa mladića se popela na balkon, polomila hrvatski grb, skinula hrvatsku i umesto nje na zgradi ambasade istakla srpsku zastavu. Destruktivni ispadi dogodili su se i u Novom Sadu, gde su lupani prozori na Gradskoj kući, izlozi prodavnica, svetleći bilbordi, zabeleženo je nekoliko teških krađa, oštećena su policijska i

⁵⁹ Treba reći i to da su još u toku puta navijači iz Novog Pazara zaustavljani od strane policije, pretresani i maltretirani. Podaci preuzeti iz redovnog izveštaja Sandžackog odbora za ljudska prava.

⁶⁰ U Kranju se incident sa tribina preneo na lokalne ulice. Hrvatski navijači su se obračunavali sa svime što im se našlo na putu, neprestano uzvikujući "Ubij, ubij Srbina". Svi hrvatski dnevni listovi su osudili ponašanje navijača ističući da su "huligani napokon pobedili hrvatski sport".

⁶¹ Hrvatsko Ministarstvo inostranih poslova uručilo je, zbog napada na zgradu ambasade, protestnu notu ambasadoru SCG Milanu Simurdiću, a Tonino Picula, ministar inostranih poslova, otkazao je najavljenju posetu Crnoj Gori.

vatrogasna kola, a bašte obližnjih kafića demolirane. Na Gradskoj kući ispisan je grafit "Nenad Čanak je ustaša", a na Vojvođanskoj banci "Vukovar Šljivančanin". Ispisivani su i grafiti Srpske radikalne stranke a deo okupljenih je pevao "Na planeti sve se menja sem Srba i kamenja", odnosno "Stamboliću ne treba ti kiše, beretke te krečom ugasiše".⁶² Nakon incidenata održana je vanredna sednica Izvršnog odbora Skupštine grada na kojoj je ocenjeno da su "neredi organizovani i unapred smišljeni, a grafiti ukazuju ko stoji iza njih".⁶³ U saopštenju Lige socijaldemokrata Vojvodine incident u Novom Sadu je okarakterisan kao "novosadska kristalna noć" čiji je cilj bio izazivanje nesigurnosti i haosa, a koju su koordinirale razne kvazipatriotske i desničarske organizacije, predvođene Srpskom radikalnom strankom. Pomenute optužbe Srpska radikalna stranka je odbacila i poručila da Radikali ne stoje iza nereda u Beogradu i Novom Sadu. "Po našim saznanjima, i saznanjima Gradskog odbora Socijalističke partije Srbije, nered je svojim prisustvom izazvao Nenad Čanak kome, verovatno, nije odgovaralo to što je Srbija pobedila Hrvatsku", izjavila je Maja Gojković, savezni poslanik SRS-a.⁶⁴

I dok su jedni uzroke incidenata u Beogradu i Novom Sadu tražili u teškoj, frustrirajućoj i ponižavajućoj socijalnoj i nacionalnoj situaciji u zemlji, osporavajući direktnu, a dopuštajući njihovu posrednu vezu sa politikom, dotle su u reakcijama koje su dolazile iz sfere političkog društva incidenti svođeni na organizovanu akciju, svojstvenu vrednosnom sistemu i matrici Miloševićevog doba. Tako se, na primer, u saopštenju Vojvođanskog pokreta ističe da se, po već oprobanoj receptu s kraja osamdesetih godina, pokušalo sa izazivanjem nereda i ne slučajno, za to je izbran multinacionalni i multikonfesionalni Novi Sad.

Da je takav, multinacionalni, multikonfesionalni karakter Novog Sada na velikim iskušenjima, pokazao je i sledeći incident koji se dogodio nekoliko meseci nakon divljanja u centru grada. Naime, u noći između subote i nedelje (27-28. septembar) na centralnom delu Katoličkog groblja oskrnavljeno je 77 spomenika i krstova, a jedan grob do pola raskopan. Sličan incident dogodio se, na istom mestu, i desetak dana ranije, ali u znatno manjim razmerama. Tri dana nakon pomenutog događaja novosadska policija je izdala saopštenje u kome se ističe da su intenzivnim radom prikupljeni i obezbeđeni dokazi koji ukazuju da su dvoje maloletnika, oboje srednjoškolci iz Novog Sada, nakon konzumiranja veće količine alkohola, oko 22. časa došli na pomenuto groblje i, bez posebnih motiva i razloga, započeli sa lomljenjem krstova i rušenjem spomenika. Sa

⁶² "Dnevnik", 17. jun 2003.

⁶³ Po rečima Branislava Pomoriškog, predsednika Izvršnog odbora, policija je morala da uradi više kako bi se neredi sprečili. On je izjavio da je u više navrata pokušao da kontaktira načelnika novosadske policije, ali da nije uspeo da ga dobije na mobilni.

⁶⁴ "Građanski list", 18. jun 2003. Na pitanje kako objašnjava pojavu grafita "Vojvoda Šešelji" i "SRS", Igor Mirović, predsednik novosadskog odbora SRS, je odgovorio da je to spontana reakcija građana koji "Gradsku kuću doživljavaju kao simbol moćnog hrvatskog lobija u Novom Sadu". "Građanski list", 17. jun 2003.

jednog dečjeg groba skinuli su nadgrobnu ploču i sam grob raskopavali rukama. Nakon što su oštetili više desetina spomenika i grobova, oko 03.00 časa, napustili su groblje i otišli kući. Brzu i energičnu akciju policije u otkrivanju počinitelja pratili su podeljene reakcije, policiji je odati priznanje, ali su i ispoljene sumnje u to da su dvoje maloletnika u pijanom stanju mogli oštetiti toliko spomenika. Sumnje je pojačalo i obraćanje javnosti dede maloletnog učenika, učesnika u rušenju spomenika, koji je u "Dnevniku" "ustvrdio da policija sakriva istinu o ovom nemilom događaju".⁶⁵

I povodom ovog događaja oglašavali su se razni politički i civilni akteri, zahtevajući od nadležnih organa da što pre otkriju i kazne počiniocima ovog vandalskog čina. U susretu sa Šandorom Egerešijem, potpredsednikom vojvođanske Skupštine i Duškom Radosavljevićem, potpredsednikom Izvršnog veća, predstavnici deset verskih zajednica su, takođe, izrekli reči osude. Međutim, na ovom sastanku predstavnik Srpske pravoslavne crkve je vandalizam na katoličkom groblju doveo u vezu sa prekomernom liberalizacijom Novog Sada i činjenicom da se u ovom gradu, već nekoliko godina za redom, održava muzički festival Exit. "Svi znamo šta je na jednom takvom okupljanju glavni cilj, da je to u neku ruku leglo narkomanije i svakog mogućeg drugog poroka koji u današnje vreme postoji. Dakle, grad Novi Sad je bio domaćin jednom takvom skupu. Nije čudo što obrise takvog skupa, igrom slučaja, doživljavamo na Katoličkom groblju".⁶⁶ Ova izjava Vladana Simića, sekretara bačke eparhije, ocenjena je kao sramota za Srpsku pravoslavnu crkvu. Aleksandra Kolar, portparol "Exit", iznenađena povezivanjem "Exit" i "monstruoznog čina na Katoličkom groblju" izrazila je da očekuje da se "neko od crkvenih velikodostojnika izvini kompletnom broju od 150 hiljada ljudi koji posećuju "Exit"-ove programe".⁶⁷ Kako do izvinjenja nije došlo, udruženje "Exit" je uputilo otvoreno pismo vladiki bačkom Irineju, postavljajući pitanje "da li je zaista stav SPC da je "Exit" leglo narkomanije koje podstiče satanističke obrede"?⁶⁸

⁶⁵ Po tvrdnji dede maloletnog M.P. u saopštenju policije izneto je mnogo neistina. "Kao prvo, rečeno je da je policija operativnim radom došla do podataka o izgređnicima. Ne ulazim u rad policije, ali smo majka maloletne A.K. i ja sami doveli decu kada su nam priznali šta su uradili. Takođe, rekli su da su pretresali stanove maloletne A.K. i mog unuka, a to nije tačno. Moj unuk živi sa mnom, a moj stan nisu pretresali. Prečutali su činjenicu da su posle sedenja u kafiću, s mojim unukom i A.K. na groblje došle još dve devojčice koje su otišle kada je počelo rušenje spomenika. Pretpostavljam da je to zato što je jedna od njih rođaka jedne službenice zaposlene u gradskom SUP-u." Prečutano je i to "da je moj unuk oko jedan sat posle ponoći vozilom taksi udruženja "Student" sa Futoške pijace otišao kući, tako da ne stoji tvrdnja da je na groblju bio do tri sata posle ponoći... U četvrtak, nešto pre 11 časova bio sam u SUP-u gde sam hteo ove činjenice da iznesem načelniku kriminalističke policije Bošku Arsenijeviću, ali kada je čuo ko sam, nije hteo da me primi". "Dnevnik", 4. oktobar 2003.

⁶⁶ "Građanski list", 1. oktobar 2003.

⁶⁷ "Građanski list", 1. oktobar 2003.

⁶⁸ "Danas", 6. oktobar 2003.

Izjava predstavnika Srpske pravoslavne crkve nije interesantna po tome što je u zbivanjima na katoličkom groblju video obrise muzičkog festivala, nego po tome što ih smatra jednom od posledica 'prekomerne liberalizacije' Novog Sada. Upravo liberalizam, sa svojim zahtevom za striktnom separacijom crkve i države, i jeste ono što SPC danas najviše smeta. U želji da se nametne kao ključna nacionalna institucija i partner države, crkva uživa podršku medija, vojske i nekih ministarstava, vera pre svega. Klerikalizujući javni prostor, crkva se pretvara u jednu od prepreka u modernizaciji i demokratizaciji srbijanskog društva, ali i njegovom suočavanju sa prošlošću.⁶⁹ Vhuncac njezine ideološke ofanzive je, bez sumnje, pismo koje je patrijarh Pavle, u ime Svetog arhijerejskog sinoda SPC, uputio Aleksandru Karađorđeviću, u kome se ističe da je, sa stanovišta crkve, odluka o ukidanju monarhije posledica tiranije i da, kao takva, treba da bude poništena. Jasno se opredeljujući prema poželjnom obliku vladavine, crkva je obelodanila i svoju ideološku bliskost sa onim političkim snagama koje zagovaraju Srbiju kao monarhiju, koje u crkvi vide jedan od tri stuba na kojima takva Srbija treba da počiva i koje, napokon, poistovećuju naciju sa pravoslavljem. Ovo poistovećivanje proizvodi negativne posledice, na jednoj strani manjak verske tolerancije a na drugoj višak nasilja, naročito kada su u pitanju male verske zajednice.

Prema rezultatima istraživanja Udruženja za zaštitu verskih sloboda u društvu je izraženo odsustvo verske tolerancije prema manjim verskim zajednicama, budući da ispitanici male verske zajednice, uglavnom, povezuju sa negativnim pojavama, devijantnim grupama, "satanistima" i slično. Netolerancija, pa čak i neprijateljstvo, ispoljeno je i kada se radi o tretmanu ovih verskih zajednica kao 'otpadnika od vere'. U Srbiji se 41 odsto a u Crnoj Gori 51 odsto ispitanika izjasnilo za zabranu, a pored toga i primenu nasilnih sredstava u borbi protiv 'otpadnika', tj. malih verskih zajednica. Otuda i ne čudi kada se na zidovima nekih crkava, poput Adventističke crkve u Kragujevcu, ispisuju grafiti kojima se poručuje "Ko nije pravoslavac ne treba da živi". Na istoj crkvi, na tabli sa nazivom crkve iscrtan je krst sa četiri ocila, a ispod nje je napisano "Mi smo pravoslavci".⁷⁰ Objekti koji pripadaju adventističkoj zajednici česta su meta napada. Prozori na crkvama u Beogradu, Novom Sadu, Negotinu, Smederevu i Bačkoj Palanci su razbijani,⁷¹ a crkva u Zrenjaninu je, za poslednjih godinu dana, sedam puta kamenovana.⁷² U istom gradu je, polovinom aprila, napadnut Josip Tikvicki, okružni propovednik Hrišćanske

⁶⁹ I glas nekih crkvenih velikodostojnika se nalazi među onim glasovima koji, na primer, teže diskvalifikaciji Haškog tribunala kao antisrpske institucije. Tribunal je, po rečima Amfilohija Radovića, produžena ruka onih koji su bombardovali našu zemlju i koji bi krivicu da prebace na one nad kojima su vršili nasilje.

⁷⁰ "Danas", 15. jun 2003.

⁷¹ "Danas", 22. april 2003.

⁷² "Građanski list", 19/20. april 2003.

adventističke crkve, kome su nepoznate osobe nanele teške telesne povrede.⁷³ Napadi na kuću predsednice Društva za duhovnu nauku "Sanatan" kulminirali su 24 maja kada su je, molotovljevim koktelom, nepoznati počinioci zapalili.⁷⁴ Krajem januara, lopovi su opljačkali katoličku crkvu "Srce Isusovo" u Apatinu; ono što nisu uspeali da ponesu sa sobom, lopovi su demolirali.⁷⁵

Kao mete napada male verske zajednice 'preporučuje' već i to što su transnacionalne, što dovode u pitanje monokonfesionalnu shemu Srbin = pravoslavac. U borbi za duše i, naročito, novčanike vernika, Srpska pravoslavna crkva ne trpi konkurenciju. S druge strane, ona, u želji da se nametne kao čuvar nacionalnih vrednosti, otvara vrata diskriminaciji, što je očito iz odgovora Informativne službe SPC na dopis dnevnog lista "Danas" da im, radi blagovremenog informisanja javnosti, dostavi primerak Memoranduma Svetog arhijerejskog sinoda o Kosovu i Metohiji. U odgovoru informativne službe ističe se da "pri rešavanju molbi ove vrste uzimamo u obzir i da li je molba napisana ćirilicom ili pismom drugog naroda". U komentaru "Danas"-a, tim povodom, istaknuto je da upotreba latinice nije zakonom zabranjena, niti je predviđena diskriminacija građana i službenih lica koja koriste latinicu i postavlja pitanje – da li one koji koriste "pismo drugog naroda" ili mu pripadaju, treba lišiti informacija o Kosovu i Metohiji?

U zaštiti ćirilice, pored crkve, posebno se ističe Udruženje za zaštitu ćirilice srpskog jezika "Ćirilica". U odbrani "jednog od najsavršenijih pisama u svetu", ovo udruženje apeluje da se nepotreban izgon srpske ćirilice i "nelegalna, štetna i nepotrebna zamena hrvatskom latinicom" spreči "svim objedinjenim kulturnim, naučnim i prosvetnim sredstvima, delovanjem državnih organa, Srpske pravoslavne crkve, Srpske akademije nauka i umetnosti, Matice srpske, Odbora za standardizaciju srpskog jezika, Instituta za srpski jezik, Vukove zadužbine, odseka za srpski jezik na fakultetima, delovanjem škola, prosvetnih radnika, televizijskih i novinsko-izdavačkih kuća, srpskih privrednika i celokupnog srpskog naroda".⁷⁶ Bez ćirilice, srpski narod, po mišljenju ovog udruženja, više ne bi bio to što je bio. Naivni esencijalizam koji u podzastupljenosti ćirilice u reklamnim natpisima u Novom Sadu, na primer, vidi "opšte posrnuće srpskog naroda" deluje krajnje komično. Ukoliko se želi biti kompatibilan sa svetom široka upotreba latinice u komunikaciji je

⁷³ Tikvicki je zadobio potres mozga, slomljena mu je donja vilica i naprsila rebra. Pre nego su ga napali, napadači su najpre razbili stakla na prozorima adventističke crkve. Policija je brzo identifikovala napadače koji su, prilikom saslušanja, kao motiv za napad na crkvu naveli "smrt oca jednog od napadača". Osumnjičeni su, kako su izjavili, želeli samo da polupaju prozore na crkvi, ali ne i da povrede svestenika.

⁷⁴ "Danas", 10. jun 2003.

⁷⁵ "Danas", 1/2. februar 2003. Po rečima Borisa Mašića, člana crkvenog odbora, ukradeni predmeti – deset obrednih vaza i jedna slika sa motivima križnog puta – nemaju veliku materijalnu, nego obrednu i raritetnu vrednost i više se ne mogu nabaviti. Ovo nije prva pljačka crkve, ali sve ranije nisu bile prijavljivane policiji.

⁷⁶ "Dnevnik", 3. decembar 2003.

neizbežna, jedino ukoliko se pauperizovanim masama, izlovanim od sveta, ne želi omogućiti barem to zadovoljstvo da, eto, mogu saobraćati na 'savršenoj' srpskoj ćirilici. Nacionalistička paranoja, u ovom slučaju, svoj vrhunac doseže u stavu da hrvatska latinica predstavlja "negaciju srpskoga imena i srpske kulture", te da su "srpsko ime i latinična abeceda dve nespojive kategorije".⁷⁷ "Spoko ime i latinična abeceda" doista jesu nespojivi, ali samo u nacionalističkoj perspektivi u kojoj pismo od medija komunikacije postaje sredstvo nacionalne identifikacije, dakle perspektivi koja pismu dodeljuje krajnje spornu ulogu – da razdvaja, deli i udaljuje. Politike koje su se u 'starom režimu nastojale legitimirati nespojivošću kultura jugoslovenskih naroda proizvele su užasne posledice. Jedna od tih posledica su logori.

O tome da su na području Srbije i Vojvodine postojali logori za hrvatske zarobljenike u Srbiji se malo zna, a oni koji bi o tome morali nešto znati poriču njihovo postojanje. "U Srbiji tokom devedesetih godina prošlog veka nisu postojali 'koncentracioni logori' za Hrvate", ustvrdio bivši istražni sudija Vojnog suda u Beogradu Milomir Salić.⁷⁸ Postojanje logora negirao je, pred Haškim tribunalom, i Slobodan Milošević, bivši predsednik Srbije i SRJ. Prilikom svedočenja Stjepana Mesića, predsednika Hrvatske, Milošević je, prema stenografskim beleškama, izjavio: "Gospodine Mesiću, da li vam je poznato da kada je počela ta propaganda o postojanju logora u Srbiji, da su se meni obraćale razne strane delegacije koje su dolazile raznim povodima i pitali me za logore. A ja svakoj od njih odgovarao: izvolite, imam dežurni helikopter, stavite prst na kartu gde god želite, odvešće vas da vidite da tamo nema, bilo gde u Srbiji, da tamo nema ništa".

No, dok zvaničnici čute i ne pomišljaju da pokrenu oficijelnu istragu, o postojanju logora govore, kako svedoci, tako i ljudi koji su u njima bili zatočeni. Tako su Begejčani Đorđe Kitaresku i Viorel Gereu izjavili "Dnevnikom" reporteru da je u blizini njihovog sela postojao logor. Kao jedan od retkih ljudi koji su u to vreme imali pristup logoru, Kitaresku je novinaru ispričao "da su logoraši na doručak išli sagnute glave, sa rukama na leđima. Po njegovim rečima logor je čuvalo oko 40 rezervista, najverovatnije "iz Beograda", jer nije verovao da "vojnici imaju tako neuredne frizure". "Nisu me upozoravali da o logoru ćutim, zato sada mogu da pričam o onome šta sam video".⁷⁹

⁷⁷ "Srpska reč", 17. decembar 2003. Treba reći da se etnički se identitet ne čuva tako što se pruža otpor latinici, niti će njeno masovno korišćenje dovesti u narednih deset godina, kako ističu 'ćirilčari', do nestanka srpskog pisma. Uostalom, čak i kada bi se to nekim neverovatni slučajem i dogodilo, Srbi ne bi ni u tom pogledu bili jedinstveni. Turci su, na primer, stvorili veličanstvenu civilizaciju na osnovi arapskog pisma, ali su ga se odrekli i prihvatili latinicu onog trenutka kada su shvatili da se moraju vezati za Evropu. Od Kemala Atatürka pa do danas Turci ne samo da nisu izgubili svoj identitet, nego su upravo time osnažili njegov razvoj. Vidi: Džemal Sokolović, Nacija protiv naroda.

⁷⁸ "Danas", 29. oktobar 2003.

⁷⁹ Kitaresku ističe da je avgusta 1992. neko, paleći strnjiku u polju, zapalio i ogradu bivšeg logora. Kada su to prijavili vojsci, rečeno im je "Mi smo i zaboravili na taj logor". Logor

"Maltretiranja logoraša je bilo prilikom ispitivanja. Izvodili su ih jednog po jednog i pitali odakle su i tako to. Najgori prema njima bio je čovek pod nadimkom 'šibicar Šeki'. On ih je najviše tukao, o čemu se hvalio i u seoskim kafanama", kaže Kitaresku i dodaje da niko ne može da kaže da logoraše nisu tukli. "Za ubistva ne znam, pucanje nisam čuo. Video sam nekoliko puta kako ujutro ili uveče u logor dolaze kola hitne pomoći zrenjaninskih registarskih oznaka". Prema Kitareskuovom svedočenju u logoru je bilo vojnika, ali i civila, među kojima i osam ili devet žena. Dece, kako kaže, nije bilo. Na pitanje da li je u logoru bilo silovanja, Kitaresku odgovara: "To ne mogu da vam kažem. O tome ćutim".⁸⁰

O postojanju logora Begejci svedočio je i Stipe Kastratović, bivši zatočenik. On je u vreme borbi oko Vukovara u jesen 1991. godine zarobljen i sproveden u logor. "To je bilo zadružno imanje koje smo sami ogradili bodljikavom žicom, čuvali su nas stražari s nemačkim ovčarima. Logor su činile štale. Postojala je štala u koju je stalo 600 do 700 ljudi. Tu su nas redovno batinali. Prva četiri dana sedmoro ljudi je umrlo od batina". Kastratović je u "logoru bio oko dva meseca a zatim je s jednom grupom zarobljenika razmenjen. Logor 'Begejci' prema njegovim, ali i svedočenjima drugih zatočenika, posle toga je zatvoren, a preostali prebačeni su, navodno, u druge logore: Stajićevo, Sremsku Mitrovicu, Niš, Požarevac, Beograd".⁸¹

U tekstu objavljenom u novosadskom "Dnevniku" se navodi da je u Zagrebu osnovano "Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracionih logora". "Društvo" ima svoj sajt na kome su navedeni logori, opisi maltretiranja i imena, odnosno nadimci mučitelja.⁸² Predsednik "Društva", Daniel Rehak najavio je da će "Društvo" podneti kolektivnu privatnu tužbu protiv SRJ, odnosno SCG i bivše JNA.⁸³

Umesto da se pitanje logora do kraja otvori i potpuno rasvetli, ono je marginalizovano i gurnuto u stranu. Nisu reagovala ni institucije civilnog društva, iako je pitanje logora od izuzetne važnosti u suočavanju sa prošlošću.

je nakon toga srušen, a cigle su iskorišćene za izgradnju crkve u Višnjicevu. "Dnevnik", 29. oktobar 2003.

⁸⁰ "Danas", 28/9. septembar 2002.

⁸¹ "Dnevnik", 29. oktobar 2003.

⁸² Pominju se, osim Begejaca, logori u Mitrovici, Bujanj Potoku, Aleksincu, Nišu, Paragovu, Savinom selu (pokraj Vrbasa), Steanovcu (u okolini Rume), Stajićevu (kod Zrenjanina)... Adresa društva je: www.hdlskl.hr

⁸³ Prema rečima Milomira Salića, najveći broj zarobljenih pripadnika hrvatskih snaga je bio u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, od novembra 1991. do oktobra 1992. godine, a među njima i Danijel Rehak, zvani Danika, bivši šef Centra za mobilizaciju u Vukovaru, koji je bio osumnjičen za ratne zločine. Salić ističe da su, u takozvanoj "Nemetinskoj razmeni", koju je organizovao tadašnji savezni premijer Milan Panić, svi hrvatski državljani koji su bili optuženi za ratne zločine, pušteni su na slobodu i razmenjeni. "Na slobodu su pušteni i oni kojima su u Srbiji veće bile izrečene presude, pa i četvoro osuđenih na smrtnu kaznu. Po ugovoru, bilo je precizirano da se sudski postupci nastave pred hrvatskim pravosuđem, što se nikada nije desilo". "Danas", 29. oktobar 2003.

Prilikom zvanične posete državnoj zajednici Srbije i Crne Gore, prve nakon državnog osamostaljenja Republike Hrvatske, predsednik Stjepan Mesić dotaknuo se, tokom razgovora sa novinarom "Hrvatske riječi", i pitanja logora.⁸⁴ No, poseta hrvatskog predsednika zavređuje pažnju i zbog obostranog izvinjenja koje su građanima dve susedne zemlje, tom prilikom, uputili predsednici Marović i Mesić. Marović je rekao da želi da se izvini "za sva zla koja je bilo koji građanin Crne Gore i Srbije učinio bilo kome u Hrvatskoj", dok je Mesić, prihvatajući ovu "simboličnu ispriku", dodao da se sa svoje strane "ispričava svima kojima su građani Hrvatske bilo kada naneli bol ili štetu zloupotrebivajući pozicije ili delujući protivno zakonu",⁸⁵ što je naišlo na pozitivne reakcije u Evropi, pre svega.⁸⁶ Izvinjenje je ocenjeno kao važan korak u stabilizaciji odnosa između dve zemlje, odnosno kao važan pomirujući gest, koji treba da služi za primer drugima. Valter Švimer, generalni sekretar Saveta Evrope, pozvao je vlade dve zemlje da ulože napor i sklope bilateralni sporazum o pravima nacionalnih manjina. Takav sporazum već je sklopljen sa Mađarskom, dok se na sličnom sporazumu sa Hrvatskom još uvek radi. Sporazumima ove vrste nastoji se poboljšati položaj manjina, utoliko više ukoliko su i one, preko svojih predstavnika, uključene u njihovu izradu.

Nakon petooktobarskog prevrata, uočljiva je tendencija poboljšanja položaja hrvatske manjine. Pripadnicima ove zajednice priznat je status nacionalne manjine, njihov jezik je uveden u službenu upotrebu, u nekoliko škola formirana su odeljenja na maternjem jeziku, pokrenut je iznova, nakon 47 godina, informativno-politički nedeljnik "Hrvatska riječ", formiran je nacionalni savet... Iako bolji nego što je bio, položaj ove zajednice mogao bi se još više unaprediti, kada bi njihov interes za intenzivnijom saradnjom nailazio na povoljnu recepciju državnih institucija, naročito onih na nivou republike i državne zajednice,⁸⁷ kada bi proporcionalnije bili zastupljeni u javnom sektoru a njihove institucije, posebno nacionalni savet, adekvatnije finansijski

⁸⁴ "...što god mi pričali, Srbija je bila u ratu s Hrvatskom. Gdje su bili logori za naše građane? U Srbiji su bili! Jesmo li mi ratovali negdje na teritoriji Srbije pa odvodili srpske građane u Hrvatsku? Nismo! Jesu li iz Vukovara i drugih mjesta naši građani odlazili u logore? Mi još potražujemo preko tisuću i dvijesto naših građana kojima se izgubio svaki trag. Jesu li oni odlazili u Stajićevo, u Niš i druge kaznionice? Jesu! Ali, netko je za to kriv, to neka sudovi utvrđuju... Mi želimo suradnju, zbog toga želimo da se narodi oslobode krivnje". Hrvatska riječ, 2003.

⁸⁵ Izvinjenja, izgleda, nisu bila planirana protokolom, što se da naslutiti iz izjave Dragoljuba Mićunovića, predsednika Skupštine SCG, da je toga došlo spontano.

⁸⁶ U Hrvatskoj i Srbiji obostrano izvinjenje je naišlo na podeljene reakcije i ocenjivano je kao zakasnelo, sramotno i ponižavajuće, smešno, kao šamar. Potpredsednik Socijalističke partije Srbije Milorad Vučelić ocenio je da je predsednik SCG Svetozar Marović izvinjenjem udovoljio Hrvatskom nacionalnom veću. Po njemu, hrvatska se delegacija držala dostojanstveno, dok je delegacije SCG imala ulizivački stav.

⁸⁷ Kako ističe mr Josip Ivanović, predsednik Hrvatskog nacionalnog veća, osim sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, nema nekih ozbiljnih kontakata sa ostalim državnim institucijama na ovim razinama. S druge strane, saradnja sa pokrajinskim organima je daleko uspešnija.

servisirane, te kada bi se društvena atmosfera brže menjala u pozitivnijem smeru. Jednom pokrenuti, a potom i medijski raspaljivani, animoziteti spram Hrvata žilavo opstaju i dalje. Tako je u restoranu Hrvatskog kulturnog centra predsedniku Izvršnog odbora nacionalnog saveta Hrvata jedan od gostiju zabranio da govori, "jer ga iritiraju razgovori Hrvata".⁸⁸ Neugodni incidenti dogodili su se u Somboru, gde su u noći izemđu 27. i 27. decembra razbijeni prozori na Hrvatskom domu, Tavankutu, gde je, pred samu Novu godinu a potom i nekoliko dana nakon nje, u dva navrata rušena bista Matiji Gupcu, kao i u subotičkom naselju Mala Bosna, gde je razbijen katolički krst. U onim sredinama u kojima su Hrvati bili predmetom nasilja, još uvek nema spremnosti da se o pritiscima i iseljavanju otvoreno govori. Ako se i prizna da je nasilja bilo, ono se, po pravilu, nastoji umanjiti, odnosno svesti na medijska preuveličavanja.⁸⁹ Treba reći i to da pomoć u poboljšanju svoga položaja ovdašnji Hrvati s pravom očekuju i od Republike Hrvatske. Ovogodišnjom raspodelom sredstava iz državnog proračuna Hrvatske, reč je o sredstvima namenjenim Hrvatima u susednim zemljama i BiH, vojvođanski Hrvati nisu bili zadovoljni. Jedno od pitanja na koje je tom prilikom zatražen odgovor glasi: Kako je 10 tisuća Hrvata u Rumuniji moglo dobiti više sredstava nego li 56 tisuća Hrvata u Vojvodini?

Osim raspodele sredstava iz državnog bužeta, interes pripadnika hrvatske, ali i svih drugih nacionalnih zajednica koje su formirale svoje reprezentativne organe, pobudio je najavljeni transfer osnivačkih prava sa Skupštine Vojvodine⁹⁰ na nacionalne savete.⁹¹ Predlog da se izvrši pomenuti transfer potekao je od pokrajinskog sekretarijata za informacije⁹² kojega je pokrajinska vlada, prihvatajući predlog, zadužila da do kraja godine pripremi nacrt odluke o prenošenju osnivačkih prava. No, na sednici vlade, početkom decembra, njen predsednik Đorđe Đukić je izjavio da je predlog, na njegovo

⁸⁸ "Danas", 9. decembar 2003.

⁸⁹ Tako se u jednoj reportaži, svojevremeno objavljenoj u "Dnevniku" (22. februar 2003.), navode sledeće reči jednog žitelja Novog Slankamena: "Bilo je problema u to vreme, ali nikako tako ozbiljnih kako vi pišete... Sve je počelo kačenjem hrvatske zastave na Seljački dom, ali su neki od organizatora tog događaja još uvek u Slankamenu i ništa im se nije dogodilo. S druge strane, događalo se da su neki od njih bacali bombe na rođene kuće ili dvorišta. Jedan od njih je u svom dvorištu 'izazvao' i topovski udar". Jedna od posledica opisanog hrvatskog egzibicionizma je promenjena nacionalna struktura ovog sremskog sela.

⁹⁰ Skupština Vojvodine je osnivač osam novinsko-izdavačkih kuća: "Dnevnik", "Hlas ludu", "Mađar so", "Hrvatska riječ", "Libertate", "Ruske slovo", "Them", "Het nap". Za "Dnevnik" je predložena privatizacija, uz saglasnost Skupštine Vojvodine, kao osnivača.

⁹¹ Formalno uporište za ovakvu odluku nalazi se u odredbama Zakona o javnom informisanju, prema kome se u ulozi osnivača javnog glasila ne mogu naći, ni posredno ni neposredno, država i teritorijalna autonomija, kao ni ustanova, preduzeće i drugo pravno lice koje je u pretežnom delu u državnoj svojini ili koje se u celini ili pretežnim delom finansira iz javnih prihoda, osim ako to nije predviđeno posebnim zakonom kojim se uređuje oblast radiodifuzije.

⁹² Treba pažnju skrenuti na činjenicu da se u ličnosti Rafaila Ruskovskog spajaju funkcije pokrajinskog sekretara za informacije i predsednika nacionalnog saveta Rusina.

insistiranje, skinut sa dnevnog reda, jer nije bio potpun. Naime, pokrajinski sekretar nije prikupio, po Đukićevim rečima, mišljenja o tom predlogu od republičkog Ministarstva za kulturu i medije, kao i svih nacionalnih saveta, te se o njemu neće raspravljati ni na sednici zakazanoj za drugu polovinu decembra.⁹³ Inače, sam predlog je izazvao različite reakcije, dok su ga jedni odobravali, jer su transferu videli stvaranje uslova da manjine, preko nacionalnih saveta, postanu kreatori politike u onim oblastima koje su vitalne za očuvanje njihovog identiteta,⁹⁴ drugi su iskazivali bojazan da bi smo time došli u istu situaciju kao pre 5. oktobra 2000 godine, jer bi se štampani mediji pretvorili u jednopartijska glasila,⁹⁵ S obzirom na problematičan način na koji su formirani saveti, iskazane su i rezerve i u njihovu sposobnost da upravljaju javni servis građana. Osim toga, u više navrata je istaknuto da još uvek nije rešeno pitanje finansiranja nacionalnih saveta, niti je donet zakon kojim će se regulisati način njihova izbora.

Dopis koji je pokrajinski sekretarijat za informacije uputio nacionalnim savetima⁹⁷, tražeći od njih da se u roku od dvadeset dana izjasne o planiranom usklađivanju statusa novinsko-izdavačkih kuća sa Zakonom o javnom informisanju, izazvao je protest redakcije "Mađar soa" zato što se "opet rađa jedna politička odluka, a da prethodno niko od onih koji su najviše zainteresovani, dakle redakcija 'Mađar soa', njeni organi uprave, Upravni odbor preduzeća, direktor, odgovorni urednik i kolegijum redakcije, nije čak ni pitan". U saopštenju kolegijum "Mađar soa" traži da se način stabilnog finansiranja lista precizno reguliše pre prenosa osnivačkih prava, kao i da osnivač obavezno zatraži mišljenje redakcije o eventualnoj privatizaciji⁹⁸ lista, kao i prilikom izbora i imenovanja odgovornog urednika.⁹⁹ Na tribini koju je krajem novembra organizovao UNS, Jaroslav Čiep, direktor "Hlas ludu", postavio je pitanje "šta

⁹³ "Građanski list", 4. decembar 2003.

⁹⁴ "Dnevnik", 12. septembar 2003.

⁹⁵ "Danas", 12. septembar 2003.

⁹⁶ Nacionalni saveti, po mišljenju Niku Čobanua, direktora NIU "Libertatea", nisu kompetentni da vode ove kuće. On je predlog pokrajinskog sekretarijata za informacije ocenio kao protivzakonit i postavio pitanje zašto se i dalje na njemu insistira. Sumnje u kompetencije Nacionalnog saveta Rusina iskazao je i Đura Papharhai, rusinski pisac i novinar. "Građanski list", 25. novembar 2003.

⁹⁷ Do trenutka kada je upućen dopis bilo je formirano devet nacionalnih saveta i to od strane pripadnika mađarske, rusinske, rumunske, hrvatske, slovačke, bunjevačke, bugarske, ukrajinske i romske zajednice.

⁹⁸ Na tribini koju je Helsinški odbor povodom transfera osnivačkih prava organizovao u Novom Sadu, na pitanje šta ako nacionalni saveti ne žele da preuzmu na sebe osnivačka prava, Rafail Ruskovski, pokrajinski sekretar za informacije, odgovorio je da će u tom slučaju pokrajinski parlament odlučiti kako će se preneti osnivačka prava, odnosno obaviti privatizacija. Inače, prenosom osnivačkih prava na nacionalne savete ne završava se priča o njihovoj transformaciji, jer saveti mogu, kao "novi vlasnici", odlučiti što će s njima, dokapitalizovati ih, udružiti se, privatizovati...

⁹⁹ "Građanski list", 26. septembar 2003.

pokrajina daje kao garanciju za opstanak ovih medija? Prostorije u Bačkom Petrovcu menjane su za dva sprata u "Dnevniku", ali to nikada nije uknjiženo. Obavljena je privatizacija "Dnevnika", a uskoro će biti privatizovana i ostala preduzeća iz ovog holdinga. Manjinske redakcije će ostati bez ičega".¹⁰⁰ Na istoj je tribini, Olga Papuga, novinarka "Ruskog slova", demantovala komentare da se ova redakcija slaže sa prenosom osnivačkih prava na nacionalne savete. Po njenim rečima, novinari ovog lista, za razliku od rukovodstva koje je u tesnoj vezi sa pokrajinskim sekretarijatom za informacije, uošte tako ne razmišljaju, ali ih niko ništa ne pita.¹⁰¹ Postoji još jedan problem na koji treba skrenuti pažnju. Za razliku od, recimo, "Hlas ludu" koji postoji decenijama, "Hrvatska riječ" i "Them" pokrenuti su 2003. godine, što znači da ove novinsko-izdavačke ustanove nisu u istoj poziciji sa drugim ustanovama, a ta se nejednakost ogleda kako u tome što još uvek nemaju rešeno pitanje prostora za rad, tako i u tome što proces njihovog konstituisanja nije izveden do kraja i redakcije još uvek nisu kadrovski ekipirane. To je problem koji bi, kako se ističe u saopštenju Izvršnog odbora Hrvatskog nacionalnog veća, trebalo imati u vidu u procesu primene strategije usklađivanja novinsko-izdavačkih ustanova.

Napokon, kako će se finansirati manjinski štampani mediji? Po rečima Rafaila Ruskovskog, država i dalje ima obavezu da novčano pomaže medije manjina, ali ne preko izdavačkih ustanova – sa određenim brojem zaposlenih i čitavom infrastrukturom, nego preko projekata koji se zovu "Hrvatska riječ", "Liberatatea", "Ruske slovo", itd. Sredstva će se, dakle, izdvajati preko projekata i u odnosu na njihov kvalitet i svake će godine ići na proveru. No, time se otvara dalje pitanje ko je taj ko će prosuđivati da li je određeni projekat kvalitetan? Tržište to sasvim sigurno nije. Uostalom, kada bi bili prepušteni tržištu manjinski bi mediji vrlo brzo nestali, jer su već u startu tržišno hendikepirani, budući da se obraćaju malobrojnoj publici. Ko ostaje? Više ili manje prosvećena pokrajinska birokratija. No, ni ona nije lišena prigovora, njezina kompetentnost i objektivnost uvek će se biti pod znakom pitanja. Tim više, jer će imati mogućnost da uskrati finansijska sredstva, ako proceni da dotični medij ne služi svojoj svrsi.

Budući da Zakon o javnom informisanju dopušta da manjinski mediji ostanu na državnim jaslama do aprila 2005. godine logično se nameće i pitanje: zašto se žuri sa transferom osnivačkih prava? U odgovoru Ministarstva za kulturu i medije upućenom NIU "Libertatea" – "Libertatea" je, naime, tražila mišljenje Ministarstva povodom najavljenog transfera osnivačkih prava, ističe se da to pitanje treba pažljivo rešiti u toku 2004. godine. Međutim, ni ministarstvo nije po ovom pitanju zauzelo decidan stav. U odgovoru se ističe

¹⁰⁰ "Građanski list", 25. novembar 2003. U tekstu objavljenom početkom septembra u "Dnevniku" navodi se da će Pokrajinski sekretarijat za informacije, pre donošenja odluke o prenošenju osnivačkih prava na nacionalne savete, kod Direkcije za imovinu Vlade Republike Srbije pokušati da obezbedi poslovni prostor za nesmetan rad svih ovih medija. "Dnevnik", 9. septembar 2003.

¹⁰¹ "Građanski list", 25. novembar 2003.

da nacionalni saveti ne mogu biti osnivači javnih glasila ako se pretežno finansiraju iz budžeta, odnosno ako donacije prevazilaze sredstva dobijena iz budžeta, onda nacionalni saveti mogu biti osnivači javnih glasila. Ono što je u odgovoru Ministarstva kulture i medija čudno jeste upravo podela nacionalnih saveta, za šta nema osnove u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. U Zakonu, u članu 19, stav 5, piše: "Savet se finansira iz budžeta i donacija", u njemu nema reči o nekakvom "pretežnom finansiranju", niti se "pretežno finansiranje" postavlja kao uslov za preuzimanje osnivačkih prava. Proizilazi da se u ulozi osnivača mogu naći samo oni nacionalni saveti koji pristaju na ulogu nevladine organizacije. Međutim, nacionalni saveti nisu nevladine organizacije, nego deo državne uprave koja, opet po zakonu, ne može biti osnivač medija.

U toku 2003. godine nacionalne savete osnovali su pripadnici slovačke, bunjevačke, bugarske, ukrajinske, romske, rumunske i bošnjačke nacionalne zajednice, ali još uvek, iako je od osnivanja prvog nacionalnog saveta¹⁰² prošlo više od godinu dana, nije donet zakon kojim bi se regulisala pravila za izbor saveta, niti je rešeno pitanje njihovog finansiranja. Osnivanje nacionalnih saveta pobudilo velike nade i ambiciozne planove koji su u potpunom neskladu sa finansijskim mogućnostima saveta da se takve, narasle ambicije realizuju. Za potrebe, recimo, slovačkog nacionalnog saveta obezbeđeno je negde oko 300 hiljada dinara, što je malo, pa su njegovi članovi prinuđeni da troškove za kakvo-takvo funkcionisanje plaćaju iz vlastitog džepa.¹⁰³ U jednom intervjuu Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, izrazio je sumnju u to da će se moći obezbediti celokupna sredstva za finansiranje saveta, jer je to, naprosto, nerealno, imajući u vidu budžet buduće državne zajednice, kao i ekonomske mogućnosti države. "Pokušaćemo da animiramo međunarodne donatore i da bar u u ovoj prvoj fazi formiranja tih saveta obezbedimo sredstva da bi oni mogli da ispune minimum svojih funkcija."¹⁰⁴ Ali, osim finansijskih, nacionalni saveti nemaju rešeno ni druga pitanja, poput prostorija ili elementarnih tehničkih pomagala – kompjutera, telefona, kancelarijskog materijala... Rusinski nacionalni savet, uostalom kao i slovački, na primer, koriste opremu i prostorije "Ruskog slova", odnosno Slovačke redakcije RTV Novi Sad, što je, iako privremeno, neprimereno rešenje. Jer, kako primećuje Ana Makan, "što će se

¹⁰² Pripadnici mađarske zajednice prvi su osnovali svoj savet, 21. septembar 2002. godine u Subotici.

¹⁰³ "Zaista ne mogu reći niti jednu reč pohvale na račun države, osim pokrajine, koja je izdvojila neka sredstva, iako nije bila u obavezi. Znam u kakvoj se situaciji nalazimo... i stoga želim verovati kako će iduće godine biti bolje". Ove reči izgovorila je Ana Makan, predsednica Slovačkog nacionalnog veća, a mogao ih je izgovoriti bilo koji predsednik bilo kog nacionalnog veća. Hrvatska riječ, 21. novembar 2003.

¹⁰⁴ "Dnevnik", 26. januar 2003. Ministar Ljajić je pomenuo i to da će se pokušati sa aktiviranjem Saveznog fonda. Ovaj Fond je trebalo da se, na osnovu zakona o manjinama, osnuje radi podsticanja društvenog, ekonomskog, kulturnog i opšteg razvoja nacionalnih manjina.

dogoditi ako dođe novi ravnatelj, koji neće imati razumijevanja za našu situaciju i reći: Izvinite, ne možete vi kao nacionalna institucija boraviti ovdje. A ja osobno mislim da je uz to smiješno i nedopustivo da najviše predstavničko tijelo jedne manjine ne može dobiti svoje prostorije, da mora biti "podstanar" u prostorijama institucije o kojoj upravo ono mora brinuti".¹⁰⁵

Budući da se nacionalni saveti od strane samih manjina percipiraju kao strateški najvažnije institucije, nesposobnost ili nemoć da se obezbede elementarne pretpostavke za rad može biti jedan od uzroka njihove radikalizacije. Loša komunikacija sa republičkim, odnosno vlastima na nivou državne zajednice, ne može se otkloniti većom predusretljivošću pokrajinskih organa. Po rečima Lasla Jože, predsednika Mađarskog nacionalnog saveta, svejedno je ko će finansirati rad saveta, jer jedan od segmenata vlasti mora imati sluha za ova pitanja. Joža je istakao i to da je u nekoliko navrata Ministarstvu finansija skretana pažnja na ove probleme, ali da nikakav odgovor, na žalost, nije dobijen.

Za razliku od društva, promene u normativnoj sferi se odvijaju lakše, mada ne bez problema. U prošloj godini doneto je nekoliko važnih dokumenata, a poslednjih dana decembra ratifikovana je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.¹⁰⁶ Potvrda Konvencije od strane Skupštine državne zajednice Srbije i Crne Gore ocenjena je kao najznačajniji datum u istoriji naše države,¹⁰⁷ a kao njeni najveći beneficijari navedeni su građani Srbije i Crne Gore kojima se, od sada pa u buduće, pruža prilika da pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu traže i ostvare zaštitu, pošto su, pre toga, iscrpili sva pravna sredstva države u kojoj je došlo do povrede prava.¹⁰⁸

Početkom februara sve tri skupštine – Srbije, Crne Gore i SRJ, usvojile su Ustavnu povelju državne zajednice Srbija i Crna Gora. U članu 9. Ustavne povelje ističe se da države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji, da se dosegnuti nivo

¹⁰⁵ "Hrvatska riječ", 21. novembar 2003.

¹⁰⁶ Istog dana Skupština SCG je ratifikovala i Konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja. Obe konvencije su usvojene uz rezerve republičkih vlada zbog neusklađenosti domaćeg i evropskog zakonodavstva. Ove neusklađenosti moraju biti otklonjene u roku od tri godine. Osim ovih, državna zajednica Srbija i Crna Gora treba da usvoji još neke evropske dokumente, kao što je Povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, na primer.

¹⁰⁷ Tako je ratifikaciju Konvencije ocenio Dragoljub Mićunović, predsednik Skupštine SCG.

¹⁰⁸ "Presude Evropskog suda su nedvosmislene i ne ostavljaju osuđenoj državi članici gotovo nikakav prostor za izigravanje odluke ili njeno neizvršenje. Da li se odluke Suda sprovode, kontroliše Komitet ministara, ne samo u pogledu obaveza države da nadoknadi štetu, već i primene drugih mera na koje je osuđena država članica, a koje zavise od vrste povrede prava. Te mere, ističe Vesna Rakić-Vodinelić, mogu da se sastoje u ponavljanju postupka pred domaćim organima, izmeni domaćeg zakonodavstva, izmeni sudske prakse, ispravljanju odluke nekog domaćeg organa i slično". "Dnevnik", 28. decembar 2003.

Ljudskih i manjinskih prava i sloboda ne može smanjivati, te da Srbija i Crna Gora prate ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i građanskih sloboda i obezbeđuje njihovu zaštitu, u slučaju kada ona nije obezbeđena u državama članicama.

U članu 8. ističe se da je sastavni deo Ustavne povelje i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama. Ovu Povelju oba veća Savezne skupštine usvojila su krajem februara. Povelja se sastoji iz tri dela, prvi čine opšte odredbe, u drugom su navedena ljudska prava i osnovne slobode, a u trećem prava pripadnika manjina. U opštim odredbama (članovi od 1 do 10) stoji da svako ima obavezu da poštuje ljudska i manjinska prava. Zabranjena je diskriminacija, po bilo kom osnovu – rase, boje kože, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, itd. Povelja dopušta ograničavanje ljudskih i manjinskih prava samo u onoj meri koja je neophodna da bi se zadovoljila svrha koja dozvoljava ograničavanje. U slučaju vanrednog ili ratnog stanja dozvoljeno je odstupanje od ljudskih i manjinskih prava, ali samo u meri u kojoj je to nužno. Odstupanje ne sme dovesti do razlikovanja po osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili društvenog porekla. Mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava koje propiše Skupština Srbije i Crne Gore važe do 90 dana, s tim da se, po isteku ovog roka, mogu obnavljati na dodatni period od 90 dana. U Povelji je navedeno da "mere odstupanja ni u kom slučaju nisu dozvoljene u pogledu prava zajemčenih čl. 1, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 35, 50 i 51 ove Povelje". U ovom delu se, takođe, ističe da svako, ko smatra da mu je povređeno neko ljudsko ili manjinsko pravo, ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu i pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne Gore, ako nije obezbeđena druga pravna zaštita u državi članici. Odluke međunarodnih organa izvršavaju i troškove snose državna zajednica, odnosno država članica u zavisnosti od toga koja je institucija ili organizacija povredila ili uskratila neko pravo zajemčeno važećim međunarodnim ugovorom.

Drugi, najobimniji deo Povelje (članovi od 11 do 46), sadrži konkretna ljudska prava i osnovne slobode – pravo na život, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, zabrana ropstva, pravo na slobodu i bezbednost, dodatna jemstva u slučaju lišavanja slobode zbog krivičnog dela ili prekršaja, posebna jemstva, pravo na pravično suđenje, pravo na pravno sredstvo, pretpostavku nevinosti, zabranu retroaktivnosti, kažnjavanje samo na osnovu zakona, ne bis in idem (niko ne može dva puta biti kažnjen za isto delo), pravo na rehabilitaciju i naknadu štete za pogrešnu osudu u krivičnom postupku, pravo na imovinu, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, pravo na sklapanje braka, slobodu misli, savesti i veroispovesti, ravnopravnost verskih zajednica, prigovor savesti, sloboda mišljenja i izražavanja, sloboda medija, sloboda okupljanja, sloboda udruživanja, pravo na slobodne izbore, pravo na peticiju, državljanstvo, punoletstvo, pravo na slobodu kretanja, pravo na utočište u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, pravo na zaštitu porodice, majke i deteta, pravo na rad, pravo na štrajk, socijalno obezbeđenje i socijalno

osiguranje, sloboda naučnog i umetničkog stvaranja, pravo na zaštitu zdravlja i zdravu životnu sredinu.

Treći deo Povelje posvećen je pravima pripadnika nacionalnih manjina i u njemu se ističe da pripadnici nacionalnih manjina imaju individualna i kolektivna prava, te da kolektivna prava podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom. Radi ostvarivanja svojih prava u navedenim oblastima pripadnici nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete. Svakome se jemči sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti. Zabranjuje se diskriminacija, po osnovu nacionalne pripadnosti, i asimilacija. Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje. Najobimnijim članom 52, sadrži 12 alineja, jemči se pravo na očuvanje posebnosti. Pripadnici manjina imaju pravo na udruživanje i saradnju sa sunarodnicima u drugim državama. Članom 55. obavezuju se države članice da unapređuju punu ravnopravnost između pripadnika manjine i većine u svim oblastima ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života. Državna zajednica, kao i države članice u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja podstiču duh tolerancije i međusobnog dijaloga. U poslednjem, 57. članu se ističe da da se dosegnuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati.

U ovom, trećem delu Povelje, proširena su prava pripadnika nacionalnih manjina u odnosu na savezni Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjinama. Tako se, na primer, u članu 52. u alineji 9. pripadnicima manjina garantuje pravo na "određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica", dok se u sledećoj alineji (10) pripadnicima manjina jemči pravo na "odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave", što je znatno šira odredba od one koju, u članu 21. sadrži Zakon o manjinama.

Kada je o pravima nacionalnih manjina reč, svakako treba pomenuti i Odluku o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine. Kao što je poznato, ova materija je regulisana Zakonom o službenoj upotrebi jezika (1991), čija je primena dovela do krajnje neujednačenih rešenja. Naime, zakonom je prepušteno opštinama da svojim statutima odrede da li je i koji od jezika manjina u službenoj upotrebi. Kako zakonom nije predviđen nikakav kriterijum, događalo se da jezik manjine ne bude uveden u službenu upotrebu, iako u nekim opštinama manjine u značajnom procentu učestvuju u strukturi stanovništva, kao, na primer, u Apatinu, odnosno da se jezik manjine službeno koristi, iako je njen udeo u stanovništvu opštine minimalan, u Bačkoj Topoli, na primer. Zakonom o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina ovaj se nedostatak otklanja time što se propisuje da će se jezik i pismo nacionalne manjine obavezno uvesti u službenu upotrebu ako ona u ukupnom broju

stanovnika opštine učestvuje sa 15 odsto, prema rezultatima poslednjeg popisa. Najnovijom odlukom pokrajinske Skupštine ide se korak dalje i propisuje (član 8, stav 3.): "Kada jezik i pismo nacionalne manjine nije u službenoj upotrebi na celoj teritoriji jedinice lokalne samouprave, jezik i pismo nacionalne manjine će se uvesti u službenu upotrebu u naselju ili mesnoj zajednici na njenoj teritoriji ukoliko u tom naselju ili mesnoj zajednici procenat pripadnika određene nacionalne manjine dostiže 25 odsto prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva". Pažnju zaslužuje i član 5: "Na područjima na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, organi koji pružaju i naplaćuju usluge građanima u oblasti elektroprivrede, prodaje prirodnog gasa, komunalnih usluga, pošte i telegrafa, obezbeđuju korisnicima njihovih usluga i proizvoda obrasce računa, razne potvrde i obaveštenja u vezi njihovih usluga, višejezično na srpskom jeziku i na jeziku (jezicima) nacionalnih manjina u službenoj upotrebi". U članu 7. utvrđuje se obaveza nacionalnih saveta da u roku od tri meseca, od stupanja na snagu ove odluke,¹⁰⁹ utvrde tradicionalne nazive gradova, opština i naseljenih mesta. Ukoliko to ne učine, nazive će utvrditi Izvršno veće APV, u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave, organizacijama nacionalnih manjina i stručnjacima za jezik, istoriju i geografiju te nacionalne manjine. Za nesprovođenje odluke predviđene su novčane kazne u visini od 50 do 100 hiljada dinara, u zavisnosti od lica, odnosno povrede člana ove Odluke.¹¹⁰

Iako se pomenutom Odlukom teži što potpunijoj primeni prava pripadnika manjina, njenu praktičnu realizaciju ne mimoilaze problemi. Pošto je nacionalni savet Mađara utvrdio mađarske nazive za 260 mesta u nekim opštinama pojavili su se otpori. U Novom Kneževcu, na primer, pojavili su se otpori da se u službenu upotrebu uvede naziv Torokkanizsa (Turska Kanjiža), tako da Skupština opštine svojim statutom nije regulisala upotrebu tradicionalnih naziva naselja koji se koriste u mađarskom jeziku, "zato što bi to moglo izazvati neželjene reakcije radikalnih srpskih elemenata".¹¹¹ Po rečima Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za prava manjina, upravu i propise, "ima i namernih zloupotreba, jer se građanima predstavlja da se menjaju nazivi naselja, što nije tačno. Zvanični nazivi naselja i toponima na srpskom jeziku se ne menjaju, jedino se utvrđuju tradicionalni nazivi u manjinskom jezičkom kontekstu".¹¹² Ali, nisu u pitanju samo manipulacije. Početkom decembra neko je crnim sprejom prefarbao grb Vojvodine na tabli zgrade Skupštine opštine Zrenjanin da bi, nedugo zatim, i razbio pomenutu tablu. Nas tabli je, pored

¹⁰⁹ Odluka je doneta na sednici Pokrajinske skupštine 15. maja 2003. godine.

¹¹⁰ Zakonom o službenoj upotrebi jezika, takođe, su bile predviđene kazne, ali se one nisu primenjivale, iako je Zakon bio kršen toliko da je to, po rečima Tamaša Korheca, postalo pravilo, a ne izuzetak.

¹¹¹ "Dnevnik", 20. oktobar 2003.

¹¹² "Dnevnik", 20. oktobar 2003. U opštini Kanjiža samo je jedan odbornik bio uzdržan kada je menjan statut opštine a dosadašnji naziv Kanjiže na mađarskom jeziku - Kanizssa, preimenovan u Magyarkanizsa (Mađarska Kanjiža).

službenog naziva na srpskom jeziku, na mađarskom jeziku ispisano staro ime grada - Nagybecskerek.¹¹³

Navedeni otpori svedoče o tegobnom nasleđu koje treba savladati kako bi se prava manjina što potpunije ostvarivala. O dubokim tragovima koje je ranija politika ostavila u međuetničkim relacijama govori i istraživanje novosadske agencije "Scan", koje je realizovano u 39 srednjih škola u 22 vojvođanska grada. Prema ovom istraživanju, srednjoškolci u Vojvodini puni su predrasuda i u velikoj su meri netolerantni prema pripadnicima drugih nacija i veroispovesti.¹¹⁴ Sukobi, raspad države, rat i zločini koji su u njemu počinjeni, represija, progoni, kriminalizacija i sveopšta pauperizacija, proizveli su posledice koje se ne mogu ni lako, ni brzo otkloniti. Jednom stvoreno, nepoverenje teži da se proširi na sve okolne grupe. Stoga i ne čudi ako od deset srednjoškolaca samo jedan želi da se upozna sa kulturom drugih nacija u Vojvodini, ili ako veliki broj njih (16 odsto, uglavnom Mađara i Hrvata) ima problema zbog svoje nacionalne pripadnosti. Ako se tome doda i nespремnost društva, zapravo pojedinaca, da se suoče sa prošlošću, sa svime onim što je učinjeno u "naše ime", onda nema kraja lošoj beskonačnosti.

Država, po Ljajićevim rečima, teško daje manjinska prava. No, čak i kada ih daje, manjinska se prava teško realizuju, a vrlo često i krše. Kada je o zaštiti prava pripadnika manjina reč, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđen je poseban mehanizam zaštite preko Saveznog saveta za nacionalne manjine. U zakonu se ističe da će se sastav i nadležnosti Saveta utvrditi Savezna vlada, te da će predstavnici nacionalnih saveta biti članovi Saveta. Međutim, ovaj politički mehanizam zaštite prava pripadnika nacionalnih manjina nikada nije konstituisan, kao uostalom, ni Savezni fond za nacionalne manjine.¹¹⁵ No, značajan korak u pravcu zaštite i unapređenja prava manjina učinjen je u Vojvodini, gde je na osnovu Odluke o pokrajinskom ombudsmanu Skupština Vojvodine izabrala prvog narodnog advokata u Srbiji. Skupštinskom odlukom ombudsman je definisan kao nezavisan i samostalan organ koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda od povreda učinjenih od strane pokrajinske i opštinske uprave, organizacija i javnih službi, koja vrše upravna i javna ovlašćenja, a čiji je osnivač Pokrajina ili opština. Ombudsman ima pet zamenika, a jedan od njih zadužen je nadgleda i prati ostvarivanje prava nacionalnih manjina i inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju njihovog kršenja.¹¹⁶

¹¹³ "Danas", 22. decembar 2003.

¹¹⁴ "Pojedini roditelji i profesori žale se da su u nekim srednjim školama (u Subotici) učenici mađarskih odeljenja izloženi otvorenom podsmehu i pretrnjama druge dece, ali se ti incidenti začudo taje". "Danas", 9. decembar 2003.

¹¹⁵ Po Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, zadatak Fonda je da podstiče društveni, ekonomski, kulturni i opšti razvoj nacionalnih manjina.

¹¹⁶ U članu 15. Odluke o Pokrajinskom ombudsmanu navode se, između ostalih, i sledeća zaduženja zamenika ombudsmana za prava nacionalnih manjina: prati primenu

Prijem državne zajednice Srbija i Crba Gora u Savet Evrope, u psihološkom je pogledu, važna činjenica, jer sugeriše da se dosegnuti speten ljudskih prava neće snižavati. Ratifikacijom Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda građani su dobili snažan instrument zaštite svojih prava, jer mogu pred Evropskim sudom u Strazburu da ostvare satisfakciju, ako to nisu uspjeli pred domaćim sudovima. Ova mogućnost svakako će realno uticati na efikasniji rad domaćeg pravosuđa i voditi harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima, što je uostalom, i obaveza državne zajednice. Međutim, ne treba smetnuti s uma da je do prijema u Savet Evrope došlo ubrzo nakon ubistva srbijanskog premijera Đinđića, jer su se i na taj način želele osnažiti, nakon pada Slobodana Miloševića, proevropske snage u Srbiji, pre svega. Na žalost, pomenute su snage danas u defanzivi. Neodgovornost, nepomirljivi partikularni interesi, afere i skandali rastočili su reformski blok. U predizbornoj kampanji neki sudionici tog bloka su pokazali da im nije strana manipulacija sa ksenofobijom,¹¹⁷ kao ni antihaška retorika.¹¹⁸ Uspon nacionalističke Srpske radikalne stranke i nekoliko antimanjinskih ispada obeležili su kraj godine. Jedno od obeležja novog srpskog parlamenta jeste da će u njegovom radu participirati manji broj predstavnika manjina, nego što je to bio slučaj sa prethodnim.¹¹⁹ To je posledica visokog izbornog cenzusa, a za promenu izbornog zakona nije bilo političke volje. U narednoj godini treba očekivati radikalizaciju manjinskog, kao i pitanja vođanske autonomije.

međunarodnih standarda o pravima nacionalnih manjina, nadgleda donošenje novih i izmenu važećih propisa u svim oblastima koje su u vezi sa položajem i ostvarivanjem prava nacionalnih manjina, sastavlja godišnji izveštaj o ostvarivanju prava nacionalnih manjina, obaveštava javnost o stanju prava nacionalnih manjina, organizuje savetovanja o ostvarivanju i poštovanju prava nacionalnih manjina, poduzima aktivnosti usmerena ka podizanju svesti kod javnog mnjenja u vezi sa problemima u ostvarivanju prava nacionalnih manjina, itd.

¹¹⁷ "Svaki kontejner kineske robe koji uđe u Srbiju je sto radnih mesta manje", izjavio je Miroljub Labus, predsednik G17 Plus. On je optužio Ministarstvo finansija što dopušta da u zemlju uđe kineska roba, jer to ima za posledicu sve manje zaposlenih u tekstilnoj industriji. "Danas", 22. decembar 2003.

¹¹⁸ Tako je srbijanski premijer Zoran Živković izrazio "sumnju da Karla del Ponte radi u izbornom štabu socijalista ili radikala. U jednom od ta dva sigurno radi, jedino ne znam volontira li, ili radi uz određenu nadoknadu". "Danas", 22. decembar 2003.

¹¹⁹ Visoki izborni cenzus od 5 odsto ostavlja manjinske partije izvan parlamenta koje, da bi ga preskočile, moraju da se grupišu i udružuju u izborne koalicije. Što je više manjinskih koalicija to su manje šanse da se preskoči cenzus. U slučaju relativno velikog odziva birača, odluka da se na izbore izade u dve kolone je, zapravo, odluka da se ostane izvan parlamenta. Zbog loših izbornih rezultata izborne koalicije "Zajedno za toleranciju" jedan od njenih lidera Jožef Kasa je ponudio ostavku na čelno mesto u svojoj partiji SVM.

Zaključci

- u naporima da se popravi položaj nacionalnih manjina uočljiviji je napredak u normativnoj sferi, nego u samom društvu;
- uspon desnice, do koga je došlo nakon ubistva premijera i serije neuspelih predsedničkih izbora, ne pogoduje ostvarivanju manjinskih prava i nastavku reformi u društvu;
- zabrinjava visok stepen netolerancije i etnocentrizma kod mladih;
- pripadnici romske zajednice i dalje se nalaze u položaju najugroženije manjine, dok u slučaju Vlaha praktično nema nikakvog pomaka u realizaciji njihovih elementarnih etničkih prava;
- nespремnost države da do kraja rasvetli zločine počinjene nad pripadnicima manjina krini njen ionako krhki legitimitet i usporava demokratsku konsolidaciju društva;
- činjenica da je veliki broj građana spreman na upotrebu nasilnih sredstava protiv malih verskih zajednica je alarmantan, govori o usponu pravoslavnog fundamentalizma i lošem stanju verskih sloboda;

Preporuke

- doneti nov ili izmeniti postojeći izborni zakon, kako bi se obezbedilo prisustvo manjina u parlamentu;
- obezbediti finansijska i sva druga potrebna sredstva za rad manjinskih reprezentativnih tela;
- doneti zakon kojim će se regulisati izborna pravila o izboru nacionalnih saveta;
- u cilju efikasnije zaštite manjinskih prava potrebno je da nadležne državne insitucije pravovremeno reaguju, naročito kada se reč o ispoljavanju nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti;

Vojvodina: Između autonomije i centralizma

Uvod

Pitanje Vojvodine opterećuje politički život Srbije i pretili da se radikalizuje, s obzirom da Beograd ne uvažava vojvođansku posebnost i pokušava da kroz razna regionalna rešenja Vojvodinu trajno unitarizuje. Vojvođansko pitanje je unutrašnje pitanje Srbije, ono nas suočava sa kompleksnošću Srbije kao države i potrebom da se otpocne temeljna rasprava o tome kakvu Srbiju žele njeni građani. Ustav iz 1974. godine je izrazio tu kompleksnost Srbije i ponudio rešenje Srbije kao federacije koje, od strane određenih političkih krugova nikad nije bilo prihvaćeno. Pobjedom konzervativne ideje, a to se upravo desilo sedamdesetih godina, nakon smene svih republičkih rukovodstava u Jugoslaviji koja su bili nosioci demokratskih ideja, ideja o Srbiji kao kompleksnoj državi sasvim je napuštena. Pobjedila je dogmatska struja u partiji i armiji, a time i centralistički koncept koji danas ugrožava i samu Srbiju. Ustavne promene 1990. i ukidanje autonomije Vojvodine i Kosova, koje su najavile raspad Jugoslavije, ugrozile i samu Srbiju. Može se slobodno reći da je to i jedan od njenih ključnih razvojnih problema.

Vojvodini se stalno nudi koncept regionalizacije, koji degradira Vojvodinu. Time hoće da je izjednače sa drugim regionima čime se poništava njena specifičnost. Regionalizacija jeste, između ostalog, zahtev vremena, ali ona mora imati i određeni sadržaj koji se poklapa sa idejom decentralizacije i lokane uprave. Vojvodina je izrazito multinacionalni prostor, ona je uvek prihvatila različitost kao koncept življenja, upravo ono što sadašnja dominantna politička ideja u Srbiji negira. Istorijsko nasleđe Vojvodine uvek je izdvajalo Vojvodinu kao region dinamične privrede (u bivšoj Jugoslaviji uvek je bila jedan od tri najrazvijenija regiona) i region okrenut Evropi, pre svega, njenim susedima. To Vojvodinu preporučuje kao potencijal koji može da ubrza tranziciju u Srbiji i normalizaciju njenih odnosa sa susedima.

Vojvodina je, što se tiče srpskog projekta, bila tretirana kao ratni plen i zato je uvek bila eksponirana svojevrsnom inženjeringu. Dobrica Ćosić, ideolog srpskog projekta, i sam na Vojvodinu gleda kao na ratni plen i u tom smislu smatra da "treba odustati od Kosova (uzeti samo trećinu) jer smo dobili Vojvodinu". Takav odnos Vojvodinu nije zaobišao ni prilikom ovih ratova, s obzirom da je primila najveći broj izbeglica. Srpski su projektanti, pri tome, imali u vidu i smanjivanje relativnog broja manjina i menjanja demografske strukture Vojvodine odnosno konsolidacije srpskog etničkog teritorija. Vojvodina je, pored toga, platila najveći ceh ovog rata jer se preko njene privrede finansirao ovaj rat. O tome najbolje govori i stepen devastacije njene privrede. Sa 3000 dolara po glavi stanovnika iz 1991, sada je spala na oko 1000 dolara.

Racionalizaciju ovakve situacije najbolje izražava Dobrica Ćosić, koji ove ratove, između ostalog, tumači "nastajanjem perioda teritorijalno-etničkog prekomponovanja i konsolidovanja balkanskog prostora, vremenom prinudnog prilagođavanja koje ćemo morati da prihvatimo kao životnu realnost. Epohalne promene dovele su srpski narod u položaj da se zgusne na teritoriju na kojoj može da živi (ne navodi koju), koju može civilizacijski da pokrije i odakle nikome nije neprijatelj. I u ovoj nesreci rađa se nešto korisno, a to je etničko smirivanje ovog prostora. Srpski narod se integriše (valjda samo integriše) i homogenizuje; sabija i zaokružuje svoj zivotni prostor koji dobija etničke granice. Ta promena je uslovljena stvaranjem nove nacionalne države, sa teritorijom koja samo za agresore može biti sporna. Dakle, primorani smo da stvaramo državu po sopstvenoj meri i snazi".¹

Zbog inženjeringa kroz koji Vojvodina prolazi skoro čitav ovaj vek ona je stalno u potrazi za svojim identitetom. Zato se verovatno ona danas i tako teško samodefiniše. Međutim, i sama vojvođanska politička elita deluje nezrelo, sporo i veoma često kalkulantski što, u stvari, najviše šteti njoj samoj.

Nedavni razvoj događaja u Srbiji (ubistvo premijera Zorana Đinđića, neuspeli predsednički izbori, vanredni parlamentarni izbori iponovno insistiranje na propalom nacionalnom projektu) dovodi u pitanje rešavanje autonomije Vojvodine u skladu sa modernim evropskim resenjima, kao i specifičnim potrebama Vojvodine i njenih građana. Činjenica da na poslednjim izborima (28. decembar 2003) u parlament nije ušao nijedan predstavnik manjine, kao ni predstavnik regionalnih stranaka, zbog veoma visokog cenzusa, po rečima političkog analitičara Jovana Komšićam, "Skupština Srbije će imati problem sa legitimnošću odluka koje se tiču pozicije nacionalnih manjina, ali i pozicije građana Vojvodine kao prirodne, istorijske i političke regije". On smatra da ovakva situacija može dovesti do "radikalizacije pozicije predstavnika nekih manjinskih stranaka, a istovremeno i radikalizaciju ideje o Vojvodini republici".²

¹ Slavoljub Đukić, "Lovljenje vetra", Beograd, 2001

² "Danas", 5. januar 2003

Osnovni podaci

Vojvodina je privredno najrazvijeniji i etnički najheterogeniji deo Republike, odnosno državne zajednice Srbije i Crne Gore. U Vojvodini deluje veliki broj verskih zajednica i organizacija, preko trideset, što doprinosi njenoj kompleksnosti. U geografskom pogledu, Vojvodina je, takođe, osobeno područje, jer raspolaže sa 75 odsto obradivih površina, što je svrstava u sam evropski vrh, odmah iza Ukrajine. Sa svojih 1400 km plovnih reka i kanala, Vojvodina nije samo ekonomski atraktivno, nego i izrazito imigraciono područje.³ Tokom minulih vekova na ovaj prostor doseljavali su se, što planski, što stihijski, Nemci, Mađari, Slovaci, Srbi, Grci, Cincari, Rumuni, Rusini, Ukrajinci, Jevreji, Bugari, Hrvati i pripadnici drugih naroda. Uslovi života i privređivanja neprestano su ove ljude upućivali jedne na druge, dovodili do mešanja i jačali svest o toleranciji kao uslovu zajedničkog života i opstanka. Takav, polietnički sastav stanovništva Vojvodine, njene geografske i ekonomske osobenosti rodile su pluralističku kulturološku strukturu koja je omogućavala njezinim stanovnicima da se eksponiraju i lokalno, i nacionalno, i kosmopolitski. Nije stoga slučajno što se, zahvaljujući dugoj i bogatoj kulturnoj tradiciji Vojvodina često navodi i kao primer uspešne multikulturalnosti.⁴

U Republici Srbiji Vojvodina čini 24 odsto teritorije, 25 odsto stanovništva i daje oko 32 odsto društvenog proizvoda. Iz Vojvodine potiče 80-90 odsto tržišnih viškova pšenice, kukuruza, šećerne repe, uljarica, itd. Na bazi poljoprivrednih sirovina, u Vojvodini se razvila prerađivačka, pre svega, prehrambena, a potom i petro-hemijska i druga industrija. U uslovima snažnog državnog centralizma, Vojvodina nije mogla da optimalizuje svoje prednosti. Akumulacija koja je u njoj stvarana služila je, preko raznih državnih zahvata, razvoju drugih područja ili, pak, drugih, nepoljoprivrednih grana, što se odrazilo na njen ukupan razvoj. Kada je posedovala više samostalnosti Vojvodina je beležila privredni rast a njezini stanovnici boljitak. Tako je, na primer, u prvoj deceniji, stvarne autonomije Vojvodina "povećala svoj društveni proizvod za dva i po, investicije za tri i po puta, dok se industrijska proizvodnja razvijala po dinamičnoj stopi rasta od oko šest odsto u proseku".⁵ Štetne posledice državne centralizacije nije trpela samo Vojvodina, nego i sama Srbija. Međutim, to nije doprinelo da se Vojvodini omogući takav konstitucionalni status koji će obezbediti pravno-politički okvir ne samo za njen prosperitet, nego i za prosperitet šire zajednice i regije. Otpori takvom statusu proizilaze, pre svega, iz sužene etnonacionalističke svesti koja u autonomiji Vojvodine vidi

³ Dr Ranko Končar, "Identitet autonomije Vojvodine, Vojvodina i budući ustav Srbije", Konrad Adenauer, Beograd 2003, str. 50.

⁴ Doduše, u istoriji Vojvodine postoje i mračne stranice ispisivane zločinima, recimo mađarskim nad Srbima i Jevrejima (1942), i srpskim nad Mađarima i Nemcima (posle 1944), te Hrvatima (1991-3).

⁵ Dimitrije Boarov, "Politička istorija Vojvodine", str. 210

prikriveni secesionizam i koja nije u stanju da pitanje vojvođanske autonomije recipira kao jedno od najznačajnijih pitanja srbijanske politike danas. Vojvođansko pitanje je od bitnog konstitutivnog značaja, ono snažno zadire u kompleks decentralizacije i svojevrsni je test koji potvrđuje ili dovodi u pitanje spremnost Srbije da se ozbiljno uključi u evropske integracije. Pitanje autonomije je istovremeno i test da li je i koliko Srbija uspela da se emancipuje od Miloševićevog režima.

Pravni status Vojvodine

Ustavom Srbije iz 1990 godine praktično je ukinuta autonomija Vojvodine, mada se ona formalno i dalje tretira kao autonomija, ali je sadržaj nestao. Lišena sopstvenih izvornih prihoda i nadležnosti, te pravne i političke autonomije, Vojvodina je svedena na strogo nadziranu lokalnu samoupravu, a u ratovima koji su, ubrzo nakon usvajanja pomenutog Ustava, usledili i na ratnu komoru beogradskog režima.

Ustav SFRJ iz 1974. godine je bio korak ka definisanju Srbije kao složene države, ali je istovremeno zadržao stepen ambivalencije koji je kasnije bio razlog različitih interpretacija. Taj Ustav je, između ostalog, Vojvodinu stavio u ravnopravan položaj sa republikama, kao i Ustavi SR Srbije i SAP Vojvodine iz iste godine. Celinom svojih odredaba, ovi dokumenti autonomnu pokrajinu predstavljaju kao subjekt federacije ravnopravan sa republikama.⁶

⁶ Osnovnim načelima Odeljak I stav 2. i 3. Ustava SFRJ, Ustava SR Srbije stav 3. i 8., utvrđuje se, da se pokrajina pojavljuje kao nosilac originalnih ovlašćenja i prava, što ukazuje da se politička vlast nalazila u autonomnim pokrajinama kao konstitutivnim elementima federacije i federativnog uređenja. Pokrajine kao i republike, bile su zastupljene u celokupnoj organizaciji federacije na principu jednake zastupljenosti, što znači da su jednako bile zastupljene u organima federacije te su shodno tome i jednako učestvovala u vršenju funkcija federacije (Ustav SFRJ član 244.).

Poseban aspekt karaktera autonomne pokrajine predstavljaju elementi državnosti koji se iskazuju kroz celokupnu ustavnopravnu regulativu (član 4 Ustava SFRJ, i Osnovna načela I stav 7. Ustava SR Srbije).

Prvo od bitnih obeležja državnosti autonomne pokrajine je pravo autonomne pokrajine da donosi svoj ustav i da odlučuje o njegovoj promeni, što upravo predstavlja jedno od osnovnih obeležja državnosti (Ustav SFRJ član 301).

Drugo obeležje državnosti AP, pravo AP da suvereno odlučuje o svojim granicama, utemeljeno je kroz član 5. Ustava SFRJ, član 292. Ustava SR Srbije i član 3. Ustava SAP Kosova, kojima se predviđa da se teritorija AP odnosno njena granica ne može menjati bez pristanka same pokrajine.

Treći element državnosti AP ogleda se u Ustavima predviđenim pravom na samostalno organizovanje vlasti, kojim pravom bi mogle raspolagati samo države odnosno, republike, a koje podrazumeva postojanje skupštine, predsedništva, ustavnog i vrhovnog suda i narodne banke).

Četvrtu karakteristiku predstavljalo je pravo pokrajine da donosi zakone radi regulisanja određenih društvenih odnosa čime su pokrajine bile izjednačene sa republikama u zakonodavnim ovlašćenjima (Član 293 Ustava SR Srbije i član 301).

Ustav iz 1974 je kasnije, kako se pokazalo, postao glavna trauma srpskih elita koje se nikada nisu pomirile sa idejom decentralizacije Jugoslavije (a i Srbije), a osamdesetih godina i tačkom razdora unutar jugoslovesne federacije. Pokušaj Srbije da se isforsira promena ustava iz 1974 i recentalizuje Jugoslavija nije uspeo, ali je Srbija dobila saglasnost ostalih republika da ambivalentnost Ustava iz 1974. godine, kada su pokrajine u pitanju, dovede u funkcionalni sklad. Iako su Amandmani (1989) na Ustav SR Srbije iz 1974. godine omogućavali Republici Srbiji da zakonima potpuno samostalno kreira svoj politički kurs prema pokrajinama, Ustav SFRJ iz 1974. godine i dalje je bio najviši pravni i politički akt u politički razjedinjenoj, ali, ustavnopravno posmatrano, još uvek celovitoj SFRJ. Pošto se u navedenim političkim okolnostima nije mogao učiniti dovoljan zaokret u odnosu na postojeći model autonomije pokrajina, političko rukovodstvo Srbije septembra 1990. godine, potpuno mimo odredaba Ustava SFRJ iz 1974. godine, donosi Ustav kojim se definitivno odbacuje dotadašnja koncepcija o pokrajinama.

Ustav RS iz 1990. godine zadržava postojeće dve pokrajine u unutrašnjem uređenju Republike, tretirajući ih kao deo teritorijalne organizacije Srbije, tj. kao oblik teritorijalne autonomije, ali one više nisu jedinice koje vrše državnu vlast (gubljenje obeležja državnosti).

AP se definiše kao oblik unutrašnjeg teritorijalnog političkog uređenja Republike i kao deo Republike u kome građani samostalno ostvaruju prava i ispunjavaju obaveze utvrđene Ustavom RS i zakonom (član 108), a sadržina autonomije utvrđuje se u vidu ovlašćenja koja AP vrši preko svojih organa (član 109).⁷

Peto obeležje državnosti pokrajine vidi se u vršenju ustavnosudske funkcije odnosno, u postojanju ustavnog suda, njegovom karakteru i nadležnostima, koje su zapravo u potpunosti istovetne sa karakterom i nadležnostima ustavnih sudova republika (Ustav SFRJ član 205 stav 2, član 375 stav 1 tačka 6., član 389, Ustav SR Srbije član 415).

Šesti element prepoznaje se u postojanju sudske autonomije koja bi se najpre ispoljavala u pravu pokrajina da obrazuju svoj vrhovni sud, u odnosu tog suda prema Vrhovnom sudu Srbije, u njegovim nadležnostima, kao i u pravu AP da organizuje pokrajinsko javno tužilaštvo i pokrajinskog društvenog pravobranioca samoupravljanja (Ustav SFRJ član 371 i 373, Ustav SR Srbije član 423).

Pored navedenih obeležja „državnosti“ AP, treba navesti još dva elementa koja ukazuju na položaj pokrajine u SR Srbiji. Prvi element tiče se odnosa republičkih i pokrajinskih organa, koji nisu hijerarhijski već su se, načelno gledano sastojali u međusobnoj saradnji, obaveštavanju i dogovaranju (Ustav SR Srbije, član 295. stav 1.). Drugi element je vezan za pravo i dužnost organa Republike da svoje delovanje ograniče samo na užu teritoriju Republike (bez pokrajina), što je ostavljalo veću slobodu pokrajinskim organima.

⁷ Prema Ustavu iz 1990 osnovni i najviši pravni akt AP nije više Ustav već statut, koji donosi skupština pokrajine uz prethodnu saglasnost Narodne skupštine. Statutom se na osnovu Ustava, utvrđuju nadležnosti pokrajine, a zatim i način izbora, organizacija i rad pokrajinskih organa, kao i druga pitanja od interesa za pokrajinu (član 110). Statut, kao i ostali akti moraju biti u skladu sa Ustavom Republike. Pokrajina više ne raspolaze samostalnom zakonodavnom nadležnošću što je svakako, ispod standardnog pojma teritorijalne autonomije.

Centralizacija Srbije za vreme vladavine Slobodana Miloševića išla je preko ekonomskih mehanizama (posebno u Vojvodini) i preko poništavanje identiteta. Pored toga, ekonomska centralizacija Srbije bila je i u funkciji finansiranja rata, te je Vojvodina kao najbogatiji deo Srbije podnela najveću cenu. Međutim, ukidanje autonomije nije neutralisalo tradicionalnu vojvođansku posebnost koja se na političkom planu uvek formulisala kao zahtev za većom ekonomskom samostalnošću, uvažavanjem vojvođanske posebnosti i na osnovu toga definisanja njenog statusa.

Ove zahteve jasno su definisale i vojvođanske partije, pa je nakon osvajanja vlasti 5. oktobra 2000.g. DOS obećavao autonomiju. Međutim, vrlo brzo se pokazalo da su načelna programska opredeljenja jedno, a konkretna politika nešto sasvim drugo. Autonomija Vojvodine je tako postala teren na kome se sučeljavaju konkurirajuće političke opcije. Izgovarajući se urgentnošću trenutka i važnošću prioriteta, stranka Vojislava Koštunice jasno je stavila do znanja da "sada nije vreme za Vojvodinu", odnosno da je "u ekonomskom smislu, autonomija Vojvodine potpuno besmislena"⁸ što je druga, autonomaška strana protumačila kao spremnost da se prihvate "okupacione tekovine Miloševića i njegovih predhodnika". Nazivajući stranku tadašnjeg predsednika SRJ "dosovskim profiterom" Nenad Čanak, predsednik pokrajinskog parlamenta je poručio: "Ako u DOS-u još uvek ima zdravog razuma, onda treba učiniti ono što se obećavalo u predizbornoj kampanji, a to je pustiti da Vojvodinom upravljaju Vojvođani."⁹ Ovaj legitiman zahtev uvek je praćen antiautonomaškim upozorenjima da će Vojvodina propasti "bude li prepuštena sebi, tj. svojim lokalnim elitama".¹⁰ Istovremeno, ovaj stav jasno izražava paternalizam dela beogradske političke elite koja Vojvodinu čini predmetom svoje brige i pojačanog nadzora, osporavajući joj pritom racionalnost i sposobnost da se brine o sebi i (ekonomično) raspolaze svojim resursima.

Paternalizam Beograda odrazio se i na donošenje Omnibus zakona, na osnovu kojeg su pokrajinskim organima samo povereni poslovi, dok su nadležnosti i dalje ostale Beogradu. Ovim zakonom svoje nezadovoljstvo nisu krili ni oni koji su ga, nakon višemesečnog usaglašavanja, uputili republičkoj skupštini na usvajanje, naime Skupština Vojvodine, niti, pak, predstavnici opozicije. Dok su prvi isticali da smo "opet prevareni" i da pokrajinski organi

Saglasno takvom ustavnom položaju, AP nema više svoj ustavni sud, vrhovni sud, samostalnog javnog tužioca i druge organe koje je imala kao posebna federalna jedinica u sastavu SRS prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine.

Ustav RS (članovi 110. i 111.) je globalno odredio organizaciju pokrajine, predviđajući postojanje skupštine, izvršnog veća i organa uprave kao organa AP. Organi pokrajine izvršavaju odluke i druge opšte akte pokrajine, a ako to i pored upozorenja ne učine, republički organ će moći neposredno da obezbedi izvršavanje tih odluka i opštih akata (član 112.).

⁸ "Blic", 12. januar 2001.

⁹ "Građanski list", 24/5. mart 2001.

¹⁰ "Dnevnik", 9. jul 2002.

neće ni o čemu odlučivati, nego samo izvršavati poverene poslove¹¹ koji, uz to, nisu precizno definisani i za koje nisu obezbeđena potrebna finansijska sredstva,¹² dotle su drugi u ovom zakonu videli "perfidan vid razbijanja Srbije" i "postavljanje kamena temeljca za odvajanje Vojvodine od Srbije".¹³ Slične optužbe mogle su se čuti povodom predloga da Vojvodina dobije svoje simbole¹⁴ – grb, zastavu i himnu,¹⁵ a još više povodom rasprave o prednacrtu konstitutivnog akta APV (u daljem tekstu Osnovnom zakonu). Iako nisu sporili da se Srbija nalazi u pravnom haosu, radna verzija "vojvođanskog ustava" izazvala je njihove burne reakcije. "Posle Omnibus zakona ovo je drugi korak koji neminovno vodi ka trećem – nezavisnosti republike Vojvodine", upozorio je predsednik Stranke srpskog jedinstva.¹⁶ Socijalisti su upozoravali da "Osnovni zakon APV autonomiju vidi kao državu"¹⁷ dok po oceni DSS Osnovni zakon jasno pokazuje svoju antidržavnu suštinu i Vojvodini daje toliku samostalnost da je više ne vidi kao deo Srbije. Nekim rešenjima Osnovnog zakona, recimo idejom da se sudska vlast zaokruži Vrhovnim sudom, nisu bile zadovoljni ni DS ni DHS; prvi su isticali da bi time Vojvodina dobila odlike suverene države,¹⁸ dok su drugi poručili da Vojvodina ima pravo na najviši stepen autonomije, ali da ima Vrhovni sud, to je nemoguće.¹⁹

U kritiku Osnovnog zakona uključio se i Srpski narodni pokret "Svetozar Miletić".²⁰ Uz ocenu da se Osnovnim zakonom Vojvodini daju "ingerencije čak

¹¹ Po rečima Mileta Isakova, predsednika Reformista Vojvodine, omnibus zakon ne donosi ništa, jer nadležnosti ostaju u Beogradu a samo se neki poslovi poveravaju Izvršnom veću APV. "Danas", 19. februar 2002.

¹² Vidi izvestaj Helsinškog odbora: "Ljudska prava u senci nacionalizma", Bgd. 2002, str. 337

¹³ Isto

¹⁴ Koalicija "Vojvodina" uputila je, početkom juna, predlog pokrajinskoj Skupštini za izradom grba, zastave i himne, ističući da je interes Vojvodine za utvrđivanjem svog ekonomskog integriteta neodvojiv od simbola koji predstavljaju Vojvodinu. "Građanski list", 8/9. jun 2002.

¹⁵ Po mišljenju Dejana Mikavice, predsednika novosadskog DSS, simboli kao što su zastava, grb i himna su obeležja države, a ne pokrajine. "Ako Vojvodina dobije te simbole, onda treba da promeni narod", "Danas", 12. april 2002. Mikavica je izrazio bojazan da insistiranje na posebnosti može, hipotetički, imati za cilj psihološko, kulturološko i civilizacijsko udaljšavanje naroda u Vojvodini od srpskog naroda u Srbiji.

¹⁶ "Građanski list", 24. jun 2002.

¹⁷ "Građanski list", 11. novembar 2002.

¹⁸ "Građanski list", 20/21. april 2002.

¹⁹ "Građanski list", 17/18. avgust 2002.

²⁰ SNP "Svetozar Miletić" definiše sebe kao dobrovoljnu, nevladinu i nestranačku organizaciju Srba čiji je cilj obnova srpstva, uspostavljanje i očuvanje narodne sluge i narodnog jedinstva u Srbiji, oko Srbije i za srpsku državu. Delatnost Pokreta je uperena prvenstveno protiv vojvođanskih separatista (tzv. autonomaša), Sedište organizacije je u Novom Sadu a odbori Pokreta formirani su u nizu gradova Vojvodine, Srbije, Crne Gore, u Republici Srpskoj i Sremsko-baranjskoj oblasti. Pokret je izgradio projekat teritorijalne organizacije Srbije koji podrazumeva umereno decentralizovanu nacionalnu državu, bez autonomija, podeljenu na 14 oblasti. U geografskom pogledu projekat je sličan eparhijskoj podeli Srbije Srpske pravoslavne

veće od fatalnog brionskog ustava iz 1974. godine", u glasilu ove organizacije objavljena je analiza dr Koste Čavoskog, profesora Pravnog fakulteta u Beogradu. Nacrtom se, smatra Čavoski, od Vojvodine pravi država u državi. Ono po čemu će nacrt biti za svagda upamćen jeste "institucionalno svođenje srpske etničke većine na status nacionalne manjine" što će, po Čavoškom, biti ostvareno "uvođenjem drugog doma u Skupštinu Vojvodine u kojem će biti predstavljene nacionalne zajednice. Ono će ravnopravno s većem građana odlučivati o promenama ne samo osnovnog zakona Vojvodine, nego i Ustava Srbije, kao i o drugim pitanjima..".U tom slučaju, "vojvođanske nacionalne manjine ne bi samo gospodarile srpskom Vojvodinom nego bi držale i ustavni ključ Srbije, čime bi i Srbija dospela pod svojevrzni condomium nacionalnih manjina".²¹

Navedene optužbe i kritike povodom Osnovnog zakona ukazuju na tri problema: prvi, se tiče diskvalifikacije autonomaša kao separatista, drugi se odnosi na primedbe da se ovim nacrtom prejudicira budući ustav Srbije, a treći se tiče identiteta same Srbije.

Diskvalifikacija autonomaša kao separatista nije novijeg datuma. Ono što je novo to su nastojanja da se zahtev za autonomijom potpuno diskvalifikuje nacionalističkim moraliziranjem. U već pomenutom glasniku Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić" "Naša reč", objavljene su besede akademika Dragana Nedeljkića, izgovorene u Beogradu, odnosno Kruševcu. Po Nedeljkiću, "autonomija Vojvodine je imala smisla samo u tuđoj imperiji... a nema smisla u državi srpskoj". "Glasati za autonomaše", poručuje on, "to bi značilo glasati protiv svih velikana srpskih... Zar sve njih, te najveće Srbe, i najveće među Srbima, prezreti, izneveriti i odbaciti da bismo poslušali bedne autonomaše posuvraćenu decu komunizma, zatočenike apsurd?"²² Autonomištvo se, po Nedeljkiću, "pretvorilo u nakazno antisrpstvo", ona ga čak izjednačava sa antikulturom i antiistorijom. Transformacija autonomaša od strane nacionalista u "zatočenike apsurdna" i "deca komunizma" logično završava u izjednačavanju autonomištva sa antisrpstvom.

Primedba da se Osnovnim zakonom prejudicira budući ustav Srbije. Formalno-pravno gledano, rešenja koja sadrži Osnovni zakon ne obavezuju ni Ustavnu komisiju, ni Skupštinu Srbije. Međutim, Osnovni zakon politički gledano, kada je reč o statusu Vojvodine, uopšte nije beznačajan. Jer, donositi Ustav mimo ili protivno volji Skupštine Vojvodine sadrži u sebi ozbiljan

crkve. Na TV "Most" Pokret ima svoju redovnu emisiju "Glas srpske Vojvodine" koja se emituje ponedeljkom, četvrtkom i nedeljom. Predsednik Pokreta je akademik Dragan Nedeljkić, pesma Dositeja Obradovića "Vostani Serbie" je proglašena za himnu Pokreta, a dan sv. Velikomučenika Georgija (Đurđevdan) za njegovu slavu. Vidi: <http://snp-miletic.narod.ru/>.

²¹ Kosta Čavoški, "Vojvodina država nacionalnih manjina", Srpski narodni pokret Svetozar Miletić, Novi Sad, 2002. str. 5.

²² Srpski narodni pokret "Svetozar Miletić", str. 4.

politički rizik,²³ vodi zaoštavanju sukoba, internacionalizaciji i jednoj vrsti protektorizacije vojvođanskog pitanja kao evropskog problema.²⁴ Skupština Vojvodine je, za razliku od važećeg Ustava, u čijem donošenju nije učestvovala, pripremanjem Osnovnog zakona samoinicijativno uzela učešće u ustavotvornom postupku. Kasnije je, preko Ustavne komisije, učešće Vojvodine u izradi novog ustava institucionalizovano,²⁵ ali samim Zakonom o načinu i postupku promene Ustava Republike Srbije, kao i podzakonskim aktom, nisu obezbeđene garancije da će njezini stavovi i zahtevi biti uvaženi i zaštićeni.²⁶

Od pet modela novog ustava Srbije koji su do sada ponuđeni javnosti,²⁷ onaj koji je izradila novosadska NVO "Forum iuris" nije se našao spisku namenjenom članovima Ustavne komisije. Ali, na istom spisku se nije nalazila ni Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska povelja o regionalnoj samoupravi, Deklaracija o regionalizmu u Evropi, kao i niz drugih međunarodnih akata.²⁸

Političke partije

U Vojvodini, pored političkih stranaka čije je sedište u Beogradu – DS, DSS i SRS, da pomenemo samo one najjače, postoje i autohtone vojvođanske stranke, među kojima se izdvaja "vojvođanski trojlistak" kako se, ponekad, u medijima apotrofiraju Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Reformisti Vojvodine (RV) i Savez vojvođanskih Mađara (SVM). Za razliku od prve dve stranke koje okupljaju pripadnike različitih etničkih zajednica, treće pomenuta stranka, SVM, okuplja pripadnike mađarske manjine. Na ovogodišnje parlamentarne izbore partije iz "vojvođanskog trojlistka" izlaze u dve različite kolone, Liga i Savez vojvođanskih Mađara nastupaju u koaliciji "Zajedno za toleranciju", uz Sandžačku demokratsku partiju i Koaliciju Šumadija, dok Reformisti sa Agoštonovom Demokratskom strankom vojvođanskih Mađara i Socijaldemokratskom partijom Roma SCG tvore izbornu grupaciju "Reformisti – Socijaldemokratska partija Vojvodine-Srbije, Miodrag Mile Isakov". Cepajući

²³ Tamaš Korhec, "Vojvodina i budući ustav Srbije", Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2003. str. 78.

²⁴ Stanko Pihler, isto, str. 71.

²⁵ "Članove Ustavne komisije, njih 29, bira Narodna Skupština i to: 20 članova iz reda narodnih poslanika, srazmerno zastupljenosti političkih stranaka, a po tri člana na predlog Vlade RS, Skupštine APV i Skupštine Kosova i Metohije". Tamaš Korhec, Vojvodina i budući ustav Srbije, str. 76.

²⁶ Ovi akti omogućuju prosto preglasavanje predstavnika Vojvodine u svim fazama donošenja Ustava. Poslovnik Ustavne komisije predviđa da se sve odluke donose većinom glasova. Isto, str. 77.

²⁷ Analizu ovih modela ponudio je Radivoj Stepanov u zborniku "Vojvodina i budući ustav Srbije". str. 53 – 66. U zborniku su objavljena izlaganja sa okruglog stola "Dijalog o budućem ustavu Srbije. Vojvodina i budući ustav Srbije", koji su u Novom Sadu organizovale NVO Forum Iuris i Fondacija Konrad Adenauer.

²⁸ Slobodan Beljanski, "Vojvodina i budući Ustav Srbije", str. 90/91.

biračko telo, autonomnaške stranke umanjuju svoje šanse da u budućem parlamentu, pod uslovom da ispune cenzus, budu zastupljene sa većim brojem poslanika, a time i da u većoj meri utiču na sudbinu autonomije. Podela među autonomasima nisu neočekivane, a govore da na njihove odnose, kao i politički život u pokrajini, utiču leaderske sujete i uži partijski interesi. Nesposobnost da se ujedine i odsustvo principijelnosti, s druge strane, guraju autonomashe u okvire koje postavljaju 'beogradske' stranke, na čiji su račun često izricane optužbe za centralizam i odsustvo sluha za autonomiju.

Kada je o autonomiji reč, treba reći da opredeljenje građana za autonomiju varira u zavisnosti od prilika u okruženju, a potom i od toga o kakvom je modelu, odnosno stepenu autonomije reč – jedni su za sadašnji stepen autonomije, drugi bi da on bude veći od sadašnjeg, ali manji od onog po ustavu iz 1974 godine, treći misle upravo na autonomiju kakvu je Vojvodina uživala na osnovu pomenutog ustava, itd. Napokon, treba istaći da ni tri ovde pomenute stranke nisu u istoj meri zainteresovane za autonomiju pokrajine. U slučaju SVM, a sudeći prema jednom dokumentu iz 1999. godine, autonomija Vojvodine nije preduslov za ostvarivanje regionalne mađarske autonomije. Doduše, ni prve dve pomenute stranke nisu posve zatvorile vrata etničkim autonomijama, jer se u Platformi o autonomiji Vojvodine (2001) sve vrste autonomija navode kao uslov stabilnosti i efikasnosti sistema. Pomenuta Platforma je očigledan ustupak SVM učinjen u nameri da se sačuva i ne oslabi krhki autonomasški blok, što poziciju SVM, u odnosu na Ligu i Reformiste, čini superiornijom, jer se u ostvarivanju svojih ciljeva može oslanjati i na 'beogradske', nacionalističke stranke. Za multietničku zajednicu je veoma važno da političko organizovanje seče etničke linije, ukoliko se, s jedne strane, želi njezina stabilnost, odnosno ako se ne želi da, s druge strane, pripadnici malobrojnih zajednica, a upravo se među njima nalaze glasači kako Lige, tako i Reformista, ostanu izvan politike.

Za razliku od Lige i Reformista, koje se identifikuju kao socijaldemokratske stranke, Savez vojvođanskih Mađara bi se mogao okarakterizirati kao konzervativno-nacionalistička stranka. Upravo takva njezina priroda bila je, na nivou političke retorike, uzrok zaoštavanja odnosa između Reformista i SVM. Međutim, to principijelno antinacionalističko opredeljenje Reformista dovedeno je u pitanje njihovom odlukom da na predsedničkim izborima podrže Vojislava Koštunicu, što dovelo do zaoštavanja, a potom i prekida odnosa i sa drugom, inače najjačom autonomasškom strankom, Ligm. Odluka da na izborima podrže Koštunicu je mnoge iznenadila, iako Reformisti nisu krili nezadovoljstvo svojim udelom u raspodeli vlasti. Na ovogodišnje parlamentarne izbore Reformisti izlaze sa ubeđenjem da Srbija mora proći i kroz nacionalističku fazu, najavljujući u tom pogledu svoju spremnost da u republičkom parlamentu sarađuju (i) sa Demokratskom strankom Srbije.

Autonomija kao preduslov ekonomskog oporavka

U najnovijoj srpskoj istoriji stalno se postavlja pitanje čemu puna politička autonomija Vojvodine: jedni su osporavali ideju autonomije Vojvodine polazeći od činjenice da u njoj dve trećine stanovništva čine Srbi, te da je izgubila istorijski smisao. Drugi, smatraju da je autonomija Vojvodine izgubila smisao uvođenjem tržišne privrede i, treći, koji su i danas najbrojniji, ističu da je nekakva autonomija Vojvodine potrebna, kako bi se neki administrativni poslovi Srbije "decentralizovali" i tako efikasnije obavljali, zatim da bi se umirile elite nacionalnih manjina.

Sve tri spomenute struje su godinama širile tezu da ljudi u Vojvodini nemaju stvarni interes za njenu autonomiju i da je ta ideja isključivo u interesu neke birokratske elite, te da autonomija nikad i nije bila u interesu Vojvođana, da se ona ne isplati. Ipak, i najpovršnija analiza govori da je autonomija Vojvodine uvek bila podsticajna za ekonomski razvoj Vojvodine.

Od 1974. godine, kada je usvojen prvi Ustav Vojvodine do 2003. godine, Vojvodinu karakterišu dva perioda: 14 godina sa stvarnom pokrajinskom autonomijom i 14 godina bez realne autonomnosti. Kada su ekonomski pokazatelji u pitanju, 14 godina sa autonomijom donele su Vojvodini razdoblje najvećeg prosperiteta u njenoj istoriji, a 14 godina posle praktičnog rušenja te autonomije – pamtiće se kao godine najvećeg vojvođanskog nazadovanja i propasti. Sve što je postignuto između 1974. i 1988. godine, upropašćeno je između 1988. i 2002. godine.²⁹

Elementarni dokaz za ovu tvrdnju je da je Vojvodina 1974. godine imala nacionalni dohodak od 1000 dolara *per capita*, da je 1988. godine dosegla blizu 3000 dolara *per capita*, a da na početku 2002. godine ima zvanični nacionalni dohodak od 1200 dolara *per capita*, a realno verovatno i manji. Na osnovu ovog sintetičkog ekonomskog pokazatelja 14 godina sa i 14 godina bez autonomije – može se konstatovati da se Vojvodini autonomija isplati, pa bi se čak moglo reći da Vojvodini i nema napretka bez autonomije.

Puna autonomija pravno se uobličila tek posle donošenja Ustava iz 1974. godine. Tada proglašena autonomija potrajeće narednih 14 godina, kada je realno oborena oktobra 1988. godine, posle takozvane "jogurt revolucije" (to jest "narodnih demonstracija" u Novom Sadu 5. i 6. oktobra, tokom kojih je smenjeno rukovodstvo PK SKV), jer su prihvaćene ustavne promene u Srbiji u Skupštini Vojvodine, po Miloševićevom diktatu (Skupština Vojvodine se jednoglasno "odrekla" svog konstitutivnog svojstva u federaciji na sednici od 25. februara 1989), a ona je potpuno "ispražnjena" usvajanjem Ustava Republike Srbije, 28. septembra 1990. godine.

²⁹ Ovu analizu je napravio Mita Boarov za skup u organizaciji Bosanskog instituta iz Londona, koje održan u Dubrovniku maja 2003

U trenutku kada je pokrajina Vojvodina, zajedno sa Kosovom, stekla praktičnu ravnopravnost sa jugoslovenskim republikama, ona je imala 9,5 odsto stanovništva i 8,4 odsto teritorije tadašnje Jugoslavije. Vojvodina je tada dobila priliku da hvata razvojni voz u trenutku kada su svetski krediti bili jeftini (londonski kamatni "libor" će te kredite eksplozivno poskupeti početkom osamdesetih godina), ali je domaći receptivni kapacitet za racionalan prijem stranog kapitala bio mali, a sistem upotrebe strane akumulacije i garancija otplate sasvim neizgrađen i maglovit. Pokretanje politike ubrzanog razvoja Vojvodine posle 1974. godine bilo je praćeno stalnim političkim pritiscima iz Beograda, u kome postepeno ponovo dolaze na snagu pristalice unitarne Srbije, odakle postaju sve glasnije ocene da se Vojvodina privredno razvija autarhično, mimo planova Srbije. Ti pritisci su naročito uočljivi u vreme "Plave knjige" Predsedništva SR Srbije 1977, a zatim na plenumima CK SK Srbije 1981. i 1984. godine.

U razdoblju između 1974. i 1988. godine učešće privrednih investicija u ukupnim investicijama stalno je iznad jugoslovenskog proseka i stalno iznad 90 odsto. Investicioni napor Vojvodine tih godina vidi se i po tome što je njeno učešće u jugoslovenskim bruto investicijama, na primer, između 1966. i 1980. godine povećano sa oko 7 na preko 10 odsto. Posle Slovenije, Vojvodina je imala relativno najveći porast investicija među svim federalnim jedinicama. Vojvodina, međutim, ipak nije uspela da joj učešće investicija bude veće od učešća društvenog proizvoda u ukupnom proizvodu Jugoslavije – što znači da je ona, naprežući se 15 godina više od drugih, tek uspela da dostigne prosečnu poziciju. Posle 1980. godine, kada je spoljna likvidnost Jugoslavije počela da se ruši i kada je jugoslovenska vlada počela da steže domaće investicije, kako bi se solidarno servisirali narasli spoljni dugovi, stopa rasta privrednih investicija je i u Vojvodini ušla u negativnu zonu od blizu 10 odsto godišnje.

Kada je stekla autonomiju 1974. godine, Vojvodina je samo u pet narednih godina povećala stopu investicija sa 22,6 na 31,1 odsto, što znači da je svaki treći dinar proizvoda korišćen kao realna akumulacija. Ovim skokom Vojvodina je tek dosegla tadašnje jugoslovenske proseke i spomenuto opšte kočenje investicionog ciklusa u Jugoslaviji, krajem 1981. godine, prilično lineranim merama, "zakočilo" je Vojvodinu u veoma neugodnom trenutku, kada mnoge investicije još nisu bile efektuirane. Zbog toga je i početkom osamdesetih godina u pokrajini stalno odvajano oko 23 odsto dohotka za akumulaciju, dok se taj procenat u Jugoslaviji kretao između 17 i 19 odsto. Ukratko, građani Vojvodine podneli su relativno značajne ekonomske žrtve da bi se izgradila modernija privredna struktura pokrajine, što Miloševićev centralizovani režim sve pokupio ili upropastio.

1975. godine investicije u industriju biće dvostruko veće nego u poljoprivredu i ta favorizacija postaće i veća sve do polovine osamdesetih godina. Između 1971. i 1980. godine učešće industrije u ukupnim investicijama

u Vojvodini porašće sa oko 36 na preko 50 odsto i na tom nivou zadržaće se sve do 1988. godine.³⁰

³⁰ Između 1974. i 1988. godine u hemijskom kompleksu izgrađeni su: "Petrohemija" u Pančevu (puštena u pogon 1977), Metanolsko sirćetni kompleks u Kikindi (1988), "Hipo" u Odžacima (1983), "Karbodioksid" u Bečeju (1979), "Rumaplast" u Rumi (1979), "Biser" u Kumanima (1979), "Banatplast" u Plandištu (1975), "Sremplast" u Šidu (1975), Industrija plastike IFPA u Alibunaru (1979), "Izolir" u Zrenjaninu (1984), "Hinom" u Novom Mileševu (1981), "Gumaplast" u Inđiji (1978) "Farmaceut guma" u Kovinu (1988), Fabrika sintetičkog kaučuka u Elemiru (1978), a može se reći da je u posmatranom razdoblju gotovo završena i "Azotara" u Subotici, mada je puštena u pogon tek 1993. godine. Pored toga rekonstruisane su i proširene fabrike: "Rumaguma", "Dunav" u Čelarevu, "Jugoremedija" u Zrenjaninu, "Hemofarm" u Vršcu, "Staklara" u Alibunaru i "Azotara Pančevo".

U metalnoj industriji izgrađene su nove ili potpuno dislocirane fabrike: "Inomag" u Bačkoj Topoli, "Radijator" u Zrenjaninu, "Kovačnica" u Jaši Tomiću, "Metind" u Zrenjaninu, Fabrika opreme u Novom Bečeju, Brodogradilište "Sava" u Mačvanskoj Mitrovici, Brodogradilište "Tisa" u Novom Bečeju, "Šinvoz" u Zrenjaninu, "Termovent" u Temerinu, "Sila" u Staroj Moravici, "Metalogradnja" u Vrbasu, "Jugodent" u Srbobranu, "Fadip" u Bečeju, "MIV" u Sremskoj Mitrovici, "Minel" u Zrenjaninu, "Minel" u Banatskom Karlovcu, "Minel" u Pančevu, "Sental" u Senti, Fabrika specijalnih dostavnih vozila "Zastava" u Somboru, "Arma" u Baču, Fabrika elektro materijala u Baču, "Šidal" u Šidu, "Utva silosi" u Kovinu, "Petroemont" u Pančevu, Fabrika procesne opreme u Bačkom Petrovcu, IMT priključne mašine u Novom Bečeju i druge. Gotovo su potpuno rekonstruisane ili veoma proširene stare firme: "Sever" u Subotici, "Livnica" u Kikindi, Brodogradilište Novi Sad, "Lifaf" u Staroj Pazovi, "Utva" u Pančevu, "Novkabel" u Novom Sadu, "Livnica" u Čoki, "Pobeda" u Novom Sadu, Livnica preciznih odlivaka u Adi, "Potisje" u Adi, "Bane Sekulić" u Somboru, "Progres" u Zrenjaninu i "Majeвица" u Bačkoj Palanci

Značajne su i nove fabrike ili modernizacije pogona i u drugim tradicionalnim industrijama. U tekstilnoj, obućarskoj, drvnoj i građevinskoj industriji izgrađene su ili obnovljene fabrike: "Mladost" u Odžacima, "Tamiš" u Jaši Tomiću, "Maja" u Vojvodi Stepici, "Alkroj" u Alibunaru, "Bamdi" u Odžacima, "Omoljica", "Aska" u Kuli, "Sintelon" u Bačkoj Palanci, "Žarko Zrenjanin" u Zrenjaninu, "Otis" u Odžacima, "Lepenka" u Novom Kneževcu, "Matroz" u Sremskoj Mitrovici, "Drvni kombinat" u Sremskoj Mitrovici, "Keramika" u Kanjiži, "Toza Marković" u Kikindi, "Polet" u Bečeju, "Keramičke pločice" u Čoki i BFC u Beočinu.

Vođena je politika ravnomernog regionalnog razvoja, što je posebno bilo uočljivo u izgradnji pet manjih novih šećerana.

U okviru politike industrijalizacije agrokompleska, između 1974. i 1988. godine, rekonstruisane su i proširene sve stare šećerane, one u Vrbasu, Senti, Kovinu, Zrenjaninu, Crvenki i Sremskoj Mitrovici – a izgrađeno je pet novih – u Pećincima, Kovačići, Novoj Crnji, Žablju i Baču. Obnovljene su i stare uljare u Vrbasu i Zrenjaninu, a izrađene su i nove u Šidu i Bečeju ("Sojaprotein"). Potpuno je obnovljeno i prošireno šest pivara i izgrađene su sladare u Bačkoj Palanci, Apatinu i Krajišniku. Izgrađeni su značajni kapaciteti za proizvodnju gotove ili polugotove hrane: "Juvitana" u Inđiji, "Elan" u Srbobranu, Prerada voća u Irigu, "Menta" u Padeju, "Fermin" u Senti, "Banini" u Kikindi, "Medela" u Vrbasu, "Jaffa" u Crvenki, "Alpis" u Kovinu, "Trivit" u Vrbasu, "Corn podukt" u Sremskoj Mitrovici, "Rumen" u Rumi, "Aleva" u Novom Kneževcu, "Vitaminska" u Horgošu, "Prima" u Kikindi i "Aroma" u Futogu. Modernizovani su veliki vinski podrumi u Vršcu, Erdeviku i na Paliću. Obnovljene su i velike mlekarne.

Da bi vojvođanska poljoprivreda i stočarstvo mogli da se uključe u moderne prometne tokove izgrađeni su ogromni kapaciteti hladnjača ukupnog kapaciteta od blizu 140.000 tona. Izgrađene su ili rekonstruisane velike industrijske klanice "Neoplanta" u Novom Sadu, "Čoka"

Mada je vojvođanska vlada najviše pažnje poklanjala izgradnji prehrambene industrije ogromna sredstva uložena su i u sisteme za navodnjavanje. Tako je u Bačkoj 50.000 hektara osposobljeno za navodnjavanje, u Banatu 33.000 hektara, a u Sremu 10.000 hektara. Ako je prosečna cena ulaganja u sisteme za navodnjavanje oko 2000 dolara po hektaru, onda se lako može izračunati da je u ukupno oko 93.000 hektara ukupno uloženo oko 200 miliona dolara. No, ti sistemi su kasnije zapušteni, najviše zbog toga što stalno kontrolisane i depresirane cene hrane nisu trpele njihovo relativno skupo korišćenje.

Jedno od ranije glavnih istorijskih uporišta ekonomske razvijenosti Vojvodine, privredna infrastruktura, do 1974. godine je bila degradirana i potpuno je zaostala za potrebama vremena. Osim hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav u koji je ulagano između 30 i 40 odsto akumulacije koja je odobravana pokrajini iz centralnih investicionih fondova, iz njih gotovo da se ništa drugo nije vraćalo.

Nekada najgušća željeznička mreža u evropskom Podunavlju, dužine od oko 2000 km (od čega je 1400 km izgrađeno još u 19. veku, a posle Drugog svetskog rata samo 5 km) bila je potpuno zapuštena i samo četvrtina te mreže (deo pruge Beograd-Zagreb i još neke druge deonice) bila je osposobljena za dvadesettonske opterećenje i elektrificirana.

Uskih asfaltnih puteva je bilo manje od 3000 km, a tek nekoliko godina pre 1974. počela je izgradnja magistralnog puta (kao prve faze autoputa) Beograd-Novog Sada i pripadajućeg mosta kod Beške (on će biti završen 1974), kao i izgradnja mosta Bačka Palanka-Ilok (pušten je u saobraćaj 19. maja 1974). Dunav je do 1988. godine premošćen i kod Kovina, Novog Sada i Bogojeva. Praktično, između 1974. i 1988. godine, izgrađeno pet mostova preko Dunava. U spomenutom razdoblju, kada je o drumovima i mostovima u Vojvodini vodila brigu Pokrajinska zajednica za puteve izgrađen je magistralni put Novi Sad-Zrenjanin, počela je izgradnja sremske deonice autoputa Beograd-Zagreb, a većina drugih puteva je rekonstruisana. Vojvodina jedina među federalnim jedinicama nije imala nijedan civilni aerodrom, a nema ga ni danas.

Posebno "usko grlo", 1974. godine, bilo koje buduće vojvođanske razvojne politike bila je energetika, posebno elektro snabdevanje. Tek 1975. godine, sa godišnjom potrošnjom od oko 3 milijarde kWh, nekada "evropska Vojvodina", koja je nekada noću svetlela i kada je čitav Balkan tu i tamo tinjao sa lojanicama i svećama, dostigla je jugoslovenski prosekn potrošnje struje po glavi stanovnika.

u Čoki, "Bek" u Zrenjaninu, "Carnex" u Vrbasu, "Panonka" u Somboru, "Mitros" u Sremskoj Mitrovici, "Topola" u Bačkoj Topoli, "PIK Kikinda", "Banat" u Banatskom Karlovcu, "Srem" u Šidu i "29. novembar" u Subotici, a pojavile su se i živinske klanice "Topiko" u Bačkoj Topoli, "Juko" u Žitištu i "Klanica" u Plandištu. Inače, kapacitet industrijskih klanica je između 1974. i 1988. godine povećan od oko 1.800.000 tovljenih svinja godišnje prerade na oko 3.500.000 tovljenika, a kod goveda, sa oko 180.000 na oko 400.000 grla.

Energetsku zavisnost Vojvodine od drugih krajeva Jugoslavije, od 1956. godine počela je da ublažava eksploatacija nafte i gasa iz sopstvenih izvorišta – koja je do 1974. godine narasla na blizu milion tona sirove nafte, i oko 800.000 kubika gasa. Prvi benzin od te nafte u Vojvodini je proizveden 1968. godine, a rafinerije u Pančevu i Novom Sadu će do 1988. godine povećati kapacitet godišnje prerade do 7,8 miliona tona sirove nafte godišnje. Da bi se ove rafinerije jeftinije i sigurnije snabdele naftom iz uvoza, novosadski "Naftagas" (u čijem okviru su one poslovale) je ušao u konzorcijum za izgradnju Jugoslovenskog naftovoda i sa 30 odsto finansijskih obaveza učestvovao u njegovoj izgradnji od Omišlja na Krku do Pančeva. Do 1988. godine je kroz ovaj naftovod, do Novog Sada i Pančeva, povećan godišnji transport uvozne nafte na oko 4,5 miliona tona (uključujući i 50.000 tona nafte iz Angole, gde je "Naftagas" imao uspešnu koncesiju).

Stvarna autonomija Vojvodine dovela je do velikog napretka javnih institucija, društvenog standarda, izgradnji zdravstvenih i kulturnih objekata. Izgrađene su nove ili potpuno revitalizovane stare bolnice ili veliki domovi zdravlja u Sremskoj Kamenici, Novom Sadu, Somboru, Subotici, Zrenjaninu, Sremskoj Mitrovici, Vršcu, Senti, Rumi i drugim gradovima, a izgrađena je i banja u Kanjiži. Osnovan je niz novih fakulteta, a Univerzitet u Novom Sadu je značajno dograđen. Podignuto je stotinak škola i obdaništa. Izgrađene su nove zgrade Srpskog narodnog pozorišta i Somborskog pozorišta, rekonstruisana je Matica srpska, osnovana i u obnovljeni Platoneum u Novom Sadu smeštena Vojvođanska akademija nauka.

U razdoblju 14 godina pune vojvođanske autonomije stvoreno je praktično i sve od čega je Vojvodina živela narednih 14 godina pod Miloševićim režimom. Vojvodina je najveći deo uspeha ostvarila u samo prvih sedam godina svoje pune autonomije, jer već posle 1982. godine ceo socijalistički sistem, a i posttitovska Jugoslavija počeli su da se survavaju u duboku krizu – a zajedno sa njom i Vojvodina.

Nakon obaranja vojvođanske autonomije, oktobra 1988. godine, ubranu političku degradaciju Vojvodine u korak je pratio proces naglog siromašenja građana i ekonomska regresija cele pokrajine, jer je tek "osvojena" pokrajina izložena gotovo bukvalnom pljačkanju, da bi se najviše na njenim resursima finansirali Miloševićevi ratovi po Jugoslaviji. Takva politika ekonomskog "raubovanja" Vojvodine praktično je potrajala do današnjih dana, mada je Milošević maknut s vlasti, velikom zaslugom i vojvođanskih birača, još 6. oktobra 2000. godine.

Bilans tog nazadovanja Vojvodine nije lako sastaviti, jer je jedno od osnovnih načela Miloševićeve vlasti bilo uklanjanje činjenica i dokaza. Međutim, nevladina organizacija "Forum V-21", koju je 2001. godine osnovao Boško Krnić, nekada vodeći političar u Vojvodini, pripremila je dokument o pljačkanju Vojvodine između 1989. i 2000. godine.

U ovom katalogu gubitaka "jogurt revolucije" – podseća se da je Vojvodina 1989. godine ostvarila društveni proizvod od oko 6 milijardi

američkih dolara, a Srbija bez autonomnih pokrajina oko 12 milijardi dolara, što znači da je tada ona imala oko 3000 dolara društvenog proizvoda po stanovniku, prema Srbiji bez AP, sa oko 2000 dolara po stanovniku. Posle godina "jedinstva" u Srbiji, društveni proizvod po stanovniku je u Vojvodini opao na oko 1200 dolara, a u Srbiji bez pokrajina na oko 840 dolara.

U celini, u razdoblju "bez autonomije", Vojvodina je imala gubitak društvenog proizvoda od blizu 28 milijardi dolara, prema gubitku Srbije bez AP od oko 55 milijardi dolara – u oba slučaja prema ekonomskom nivou iz 1989. godine.

Spomenuti dokument daje niz drugih pokazatelja koji osim gubitka proizvoda ilustruju i gubitak kapitala u Vojvodini i niz drugih pokazatelja koji dokazuju da je Vojvodina ekonomski razarana temeljnije nego Srbija bez AP – to jest da je bilo pljačkanja Vojvodine, kako bi se usporilo naglo siromašenje Srbije. Na kraju je došlo skoro do "ujednačavanja" siromaštva – zapravo do zajedničke ekonomske katastrofe, u kojoj je Vojvodina, kao nekada razvijena, dakako prošla mnogo gore.

Prema oficijelnim podacima dug Vojvodine prema inostranstvu je 1990. godine iznosio 905 miliona američkih dolara, a dug Srbije bez AP 3.782 miliona dolara.

Kriminalizacija Vojvodine

Ubistvo premijera Zorana Đinđića i nakon toga sprovedena akcija "Sablja" po prvi put su javnosti otkrili stepen kriminalizacije društva i povezanost svih kriminalnih grupa u zemlji. Pokazalo se da je Zemunski klan, kao jedna od najmoćnijih kriminalnih organizacija u zemlji, svoje aktivnosti je ostvarivao i u Vojvodini, gde je, takođe, imao svoje ogranke. Nakon proglašenja vanrednog stanja članovi klana³¹ su se našli na udaru policijske akcije "Sablja". Osim ubistva Zorana Đinđića, njegovi pripadnici optuženi su i za niz drugih ubistava i otmica, pre svega ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića, dakle, političkih protivnika starog režima. Upravo stari režim treba apostrofirati kada se radi o kriminalu, jer je njegova težnja da se održi po svaku cenu doprinosila brzom snaženju podzemlja, pošto je i preko njega režim sebi obezbeđivao izvansistemske podršku. Zauzvrat kriminalci su dobijali zaštitu i priliku da na nelegalan način i za vrlo kratko vreme steknu enormno bogatstvo.³²

Činjenicu da se u Vojvodini nalazila najveća fabrika sintetičke droge u Evropi, moderna štamparija lažnih eura i da je u njoj bila smeštena Jedinica za

³¹ Osim ubistva premijera Đinđića, članovi klana terećeni su i za niz drugih ubistava i otmica, kao i za organizovanu trgovinu narkoticima.

³² Zaštita se ostvarivala preko policijskih i legitimacija SDB, a mogućnost da se obogate realizirala se preko neometanog obavljanja kriminalnih aktivnosti – trgovinom naftom, cigaretama, narkoticima, itd.

specijalne operacije, jednom prilikom je objašnjena time što je "Milošević mrzeo Vojvodinu", te da je svoju mržnju "preneo i na svoje sledbenike, koji su činili sve da je što više ukaljaju. Novosadski korpus je rušio Vukovar, Televizija Novi Sad je odigrala najsramniju ulogu za vreme ratova na prostorima bivše SFRJ, dok je "Dnevnik" služio da permanentno i dosledno vređa zdrav razum i ukus građana".³³ Ako se u citiranoj izjavi zanemari nedopustiva simplifikacija i prevaziđeni manir da se složeni društveni procesi objašnjavaju psihičkim čuvstvima i osobinama ličnosti, mora se uvažiti činjenica da su negativni procesi za vreme autoritarnog Miloševićevog režima uzeli maha i u Vojvodini ostavili dubokog traga. Pri tome, nije samo reč o kriminalu, narušenim međuetničkim odnosima, osećanju lične, imovinske i pravne nesigurnosti, pauperizaciji stanovništva, kako onog u gradu, tako i onog na selu – na selu živi veliki broj pripadnika manjina; nije reč ni o razvlašćenju pokrajinske administracije – celokupna imovina je pretvorena je u vlasništvo Republike, a glomazna i razvlašćena administracija u politički folklor, niti, pak, o deinstucionalizaciji politike – politika koja se odvija mimo institucija ne samo da ne podleže javnom uvidu i kontroli, nego rađa nesigurnost, omogućuje akumulaciju lične moći, otvara prostor korupciji, skandalima i aferama o čemu, uostalom, imamo dovoljno primera. Reč je, napokon, o tome da su etnonacionalističke mobilizacije i forsiranje etničkih identiteta ostavile traga i na samorazumevanje građana pokrajine.

Regionalna saradnja

Regionalno povezivanje je jedan od načina da se efikasnije prebrode posledice dezintegracije, obezbedi brži razvoj i olakša put u evropsku zajednicu. Već u novembru 1997. godine Vojvodina je potpisala Protokol o saradnji sa susednim županijama u Rumuniji i Mađarskoj, ali ovaj vid saradnje nije, zbog izolacije, dao očekivane rezultate. Nakon oktobarskog prevrata stvoreni su uslovi da Vojvodina postane punopravni član evroregiona Dunav – Kriš – Moriš – Tisa. Postoktobarsko otvaranje Srbije dovelo je do toga da Vojvodina, preskačući status posmatrača, bude primljena u Skupštinu evropskih regija (SER), čak i pre nego što je zemlja postala članica Saveta Evrope. Iako ovaj vid aktivnosti pokrajine i uspostavljanje veza i saradnje sa Istrom, Varšavskim regionom, austrijskom pokrajinom Štajerskom ili, pak, kineskom provincijom Đilin, da pomenemo samo neke, cilja na unapređenje privredne saradnje, razvoj i uvođenje novih tehnologija, saradnju univerziteta i istraživačkih centara, zaštitu životne sredine, zdravstvene i socijalne zaštite, razvoj poljoprivrede, itd. on nije lišen sumnjičenja. Štaviše, regionalno povezivanje se tumači kao ekonomskim motivima loše prikriveni separatizam i težnja za otepljenjem. Takve optužbe nisu neočekivane, budući da regionalno povezivanje podrazumeva decentralizaciju i znatno veći stepen ovlašćenja

³³ Nenad Čanak, Intervju novosadskom listu "Dnevnik", 26.04.2003.

vojskojansko³⁴ administracije, što još uvek nailazi na otpore. Međutim, nakon perioda izolacije zemlje i sloma njene privrede, međuregionalna saradnja se nameće kao jedan od prioriteta čijoj realizaciji u znatnoj meri može doprineti multijezičnost Vojvodine i njena kulturna i verska šarolikost.³⁵ Dokumentom SER-a – *Strategija 2000 za regione Evrope* – Skupština, inače, u svom sastavu ima predstavnike 250 regiona članica iz 26 evropskih zemalja i više od deset interregionalnih organizacija – određeni su prioriteti delovanja: kulturno, ekonomsko i društveno partnerstvo među regionima kroz transfer znanja i iskustva, ubrzanje procesa regionalizacije, inicijative za održavanje ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije, razvoj novih komunikacija i informacionih tehnologija. Zaštita kulturne različitosti je, takođe, identifikovana kao jedan od prioriteta. Ova vrsta zaštite podrazumeva široki spektar mera i aktivnosti koje, između ostalog, obuhvataju i intenzivnu kulturnu, naučnu, itd. razmenu i saradnju, ali i značajna ekonomska ulaganja. Iz ovog ugla, multietničnost Vojvodine se očituje kao značajna prednost a manjina ne samo kao žrtve, nego i kao mostovi saradnje.³⁶

Identitet Vojvodine

Definisanje statusa Vojvodine vezano je u suštini za pitanje njenog identiteta. Zato je važno da li će Srbija novim ustavom biti definisana etnonacionalno, kao država srpskog naroda ili, pak, kao država građana. Ovo pitanje je bilo glavni kamen spoticanja u Ustavnoj komisiji, a različiti stavovi prisutni su i u javnosti. Iako ustavom definisana kao građanska, svi građani Srbije nisu uživali, ni jednaka prava, ni jednaku zaštitu države. Ukazivanje na to da su nasilje, osim pripadnika manjina, trpeli i pripadnici etničke većine je tačno, ali ono ništa ne menja na činjenici da su primeri etnonacionalističkog nasilja bili inicirani, sponzorirani i od strane države tolerisani. Naročito, kada je o Hrvatima i Albancima reč.

Rat na prostoru bivše Jugoslavije, težnje da se republičke granice ponište a nove povuku u skladu sa etničkim kriterijima, ne samo da su lišili Hrvate

³⁴ Kao i ovdašnji autonomaši, i mađarski stručnjaci smatraju da bi se u Vojvodini, nakon vraćanja autonomije, mogao očekivati najdinamičniji privredni razvoj u SRJ, te da bi pokrajina mogla postati motor ovdašnje privrede. Privredni list Vilagazdašag, pak, upozorava da vraćanje autonomije samo po sebi ne garantuje razvoj, jer je za to potrebna i reformski orjentisana vlada u Beogradu, kao i primeren institucionalni sistem koji će pospešiti reforme. "Građanski list", 19. februar 2002.

³⁵ Na savetovanju o prekograničnoj saradnji, održano krajem prošle godine, istaknuto je da bi Vojvodina, s obzirom na svoj polietnički karakter, mogla postati lider u oblasti međuregionalne saradnje.

³⁶ Naročito kada se radi o regionima u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije, na primer, o Bosni i Hercegovini (Tuzlanski kanton) ili Hrvatskoj (Osječko-baranjska ili Vukovarsko-sremska županija, itd).

U Subotici je, recimo, formiran Regionalni razvojni centar "Most – Hid" sa ciljem da spaja privrednike sa obe strane granice.

statusa konstitutivnog naroda, nego su ih pretvorili u nezaštićenu manjinu izloženu raznim pritiscima i nasilju. Ti su pritisci organizovani u funkciji iseljavanja pripadnika ove zajednice iz Vojvodine i Srbije. U tom cilju u praksi je primenljiv "terorizam slabijeg intenziteta: podmetanje eksploziva, bombi ili požara... Naročito su na udaru bile katoličke crkve, župni uredi i sveštenici",³⁷ a za "zastrašivanje su bili odgovorni Vojislav Šešelj, Srpska radikalna stranka i lokalne vlasti koje su, po pravilu, činili radikali i militantne grupe izbeglica. Viši organi vlasti uglavnom nisu ništa preduzimali da spreče iseljavanje Hrvata".³⁸ Antihrvatska histerija koju su raspirivali mediji, takođe je doprinela da se veliki broj Hrvata iseli. Najintenzivniji pritisci i nasilje nad Hrvatima vršeni su u Sremu, gde se i nalaze Hrtkovci, sinonim za proterivanje Hrvata.³⁹ Osim iz Hrtkovaca, Hrvati su se seljali iz drugih mesta i opština u Vojvodini – Indije, Stare Pazove, Sremske Kamenice, Petrovaradina, Sremskih Karlovaca, Šida... Pozivajući se na nalaze Fonda za humanitarno pravo, Miroslav Samardžić piše da su vojvođanski Hrvati, oni "koji su bili naseljeni blizu granice sa Hrvatskom, mesecima bili izloženi nasilju 'određenih regularnih policijskih jedinica i vojnih grupa Republike Srbije'"⁴⁰ Nakon pada Kninske krajine i dolaska velikog broja izbeglica u Vojvodinu, obnovljeni su napadi na Hrvate,⁴¹ da bi se njima prestalo posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma.⁴²

Interesantno je da retko ko pominje da se iz Hrtkovaca, pored Hrvata, iselio i jedan broj Mađara. Pripadnici ove manjine su, takođe, u velikom broju napustili Vojvodinu, iako protiv njih nije bilo organizovanih šovinističkih kampanja i histerije. No, nikako se ne bi moglo tvrditi da njihova odluka da napuste zemlju nije bila iznuđena pod pritiskom. Raspad zemlje, strah od rata i mobilizacija, brutalizacija prilika, diskriminacija i etničko čišćenje, nesigurnost i neizvesnot, te sužene perspektive, uticale su da veliki broj Mađara, ali i ostalih pripadnika manjina, napusti Vojvodinu. Posledice masovnog iseljavanja, pre svega mladih ljudi, kao i pripadnika elite, pogađale su manjinske zajednice, slabile ih demografski i kulturno, urušavale njihovu institucionalnu strukturu, lišavale manjine "organskih" intelektualaca, iznimno važnih za očuvanje nacionalnog identiteta. No, posledice njihovog odlaska su, isto tako, pogađale i celokupno društvo, jer su odlazili mladi ljudi u produktivnoj dobi, ljudi koji su posedovali diferencirana znanja i u čije je obrazovanje uloženi veliki kapital.

³⁷ Miroslav Samardžić, "Položaj manjina u Vojvodini", drugo i dopunjeno izdanje, Centar za antiratnu akciju, Bgd. 1999, str. 43.

³⁸ Miroslav Samardžić, isto.

³⁹ Masovno iseljavanje hrtkovačkih Hrvata započelo je u maju 1992. godine, nakon osnivanja mesnog odbora SRS (6 maj). Na ovom skupu Šešelj je izjavio da 'treba da odu svi Hrvati koji su zgrešili' nakon čega je lokalni radikalski lider pročitao imena 17 Hrvata koji su se odmah potom iselili. Položaj manjina u Vojvodini, str. 44. Prema podacima lokalnog župnika, Hrtkovce je napustilo 280 porodica sa 805 članova. Isto, str. 45.

⁴⁰ Isto, str. 47.

⁴¹ Isto, str. 49.

⁴² Isto, str. 50.

Popis stanovništva, proveden u aprilu prošle godine, pružio je uvid u promene demografske strukture u Vojvodini. Ukupan broj stanovnika Pokrajine se uvećao, ali se u nacionalnoj strukturi Vojvodine smanjio broj pripadnika manjina. Pored gore navedenih, demografski pad manjina može se objasniti negativnim prirodnim priraštajem, koji je u slučaju manjina izraženiji, nego u slučaju većine, kao i drugim razlozima. Međutim, ne treba smetnuti s uma činjenicu da su baš manjine platile cenu nacionalnih homogenizacija i etničkog konsolidovanja države. U odnosu na popis iz 1991. godine broj Mađara se, prema informaciji sačinjenoj u Pokrajinskom sekretarijatu za propise, upravu i nacionalne manjine, smanjio za 49.284 lica, odnosno za 15 odsto (290.207 : 339.491), Hrvata za 18.262 lica, odnosno za 24,41 odsto (56.546 : 74.808), Slovaka za 6.908 lica, odnosno za 10,9 odsto (56.637 : 63.545), Rumuna za 8.390 lica, odnosno za 21,6 odsto (30.419 : 38.809) a Rusina za 2.2026 lica, odnosno za 11,5 odsto (15.626 : 17.652). Najdrastičniji pad doživela je zajednica Jugoslovena, u odnosu na popis iz 1991. godine njen broj se smanjio za 124.414 pripadnika (174.295 : 49.881), tako da Jugosloveni danas čine petu (nekada treću) po brojnosti zajednicu u Vojvodini.⁴³

Za razliku od pomenutih nacionalnih zajednica, u strukturi stanovništva pokrajine povećao se broj Ukrajinaca (4.635 : 4.565), Roma (29.057 : 24.366) i Srba (1.321.807 : 1.143.723). Veci broj Ukrajinaca nije rezultat njihovog demografskog rasta, nego promenjene nacionalne identifikacije. U slučaju Roma reč je o tegobnom procesu nacionalnog samoosvešćivanja i smanjene etničke mimikrije, kao i mehaničkom prilivu sa prostora bivše Jugoslavije. Kada je o pripadnicima srpske nacionalnosti reč na povećanje njihovog procenta u strukturi stanovništva Vojvodine uticao je, kako egzodus pripadnika manjina, tako i priliv izbeglica, koje su se u dva velika izbeglička talasa slivale u Pokrajinu.⁴⁴

Od sredine dvadesetog veka, kada su Srbi etnički ovladali Vojvodinom, pa do kraja stoleća udeo Srba u strukturi pokrajine povećao se za 14,65 odsto. Inače, udeo Srba u stanovništvu Vojvodine beleži rast počev od 1880. godine da bi u dva navrata, između popisa iz 1931. i 1948. zabeležio veliki skok od 12,6 odsto (37,8 odsto : 50,4 odsto), odnosno 8,25 odsto, u periodu 1991 – 2002. godine. Bez namere da se šire ulazi u objašnjavanje porasta broja Srba u strukturi Vojvodine u prvom navedenom periodu, treba reći da je do njega nije došlo samo usled kolonizacije Vojvodine, nego i zbog proterivanja Nemaca, prema kojima je primenjen princip kolektivne krivice. Vojvodina nije bila samo ratni plen a imovina Nemaca predmet uzurpacije pobednika, nego i, zbog podrške nacističkoj okupaciji, masovno stratište tih istih Nemaca.

⁴³ Ne treba zaboraviti da se o Jugoslovenima, tokom pripremnih radnji za sprovođenje popisa, govorilo kao o "prevari" i "izmišljotini" i da su im nacionalisti nudili mogućnost povratka u toplo etničko okrilje. Nestajanje Jugoslovena ne govori samo o izmenjenoj strukturi vođanskog stanovništva, nego i o usponu šoviniziranih etnonacionalista.

⁴⁴ Zanimljivo je da danas, osim srpske i mađarske, ni jedna druga zajednica u strukturi stanovništva Srbije i Vojvodine nema udeo veći od tri procenta.

Uloga izbeglica u stvaranju identiteta Vojvodine

Danas, na početku XXI veka, etnokulturne prilike u Vojvodini su znatno drugačije nego što su to bile u vreme kada je Miloševićeva imperijalna politika dovela do velikog pomeranja stanovništva na prostoru bivše Jugoslavije. Jedna od tragičnih posledica politike stvaranja nacionalno homogenih i teritorijalno zaokruženih država su izbeglice. Tamo gde su dolazile izbeglice su menjale etničku strukturu i pojačavale osećaj nesigurnosti manjina. Sem što su demografski ojačale srpski etnički korpus, izbeglice su, u Vojvodinu pre svega, dolazile i sa opterećujucim iskustvom da je život pripadnika različitih nacija, ako ne nemoguć, a ono bremenit sukobima.

Napadi na pripadnike nacionalnih manjina, kakvih je bilo u Vojvodini, govore da je jedan broj izbeglica podlegao tom iskustvu. S druge strane, napadi na autonomaše i autonomaštvo razumljivi su u periodima velikih lomova i prinudnih seoba, jer se zahtevi za autonomijom doživljavaju kao manifestacije uskogrudosti i sebičnosti, a zagovornici autonomije, po pravilu, kao separatisti. Za razliku od njih, oni koji dolaze (skloni su da) sebe vide kao zagovornike i nosioce nacionalne, državotvorne, antiseparatističke i integrativne ideologije.⁴⁵ Takve političke sentimente nastoje da eksploatišu desno-radikalistički nastrojene političke formacije koje u izbeglicama vide svoju ciljnu grupu i izvor podrške, utoliko više, ukoliko je država manje u stanju da im pomogne u rešavanju njihovih egzistencijalnih problema. Slaba i fragilna reformrska struktura, suočena sa opstrukcijama i napadima, opterećena aferama i skandalima, s jedne, i ubrzana socijalna diferencijacija, te odsustvo perspektive, s druge strane, guraju izbeglice među socijalno deklarisanе slojeve i čine ih prijemčivim ne samo za brza, nego i za radikalna rešenja. Činjenica da su Srbi stavlja ih u još teži položaj. Jer, da su bilo koje druge nacionalnosti mogli bi, na primer, u ime ljudskih prava, vršiti pritisak na vlast, očekujući u tom pogledu pomoć i zaštitu međunarodne zajednice.

Nedavni zahtev izbeglica iz Subotice da im se prizna status nacionalne manjine⁴⁶ nije (samo) izraz krajnjeg socijalnog beznađa, kako bi se to na prvi pogled moglo učiniti. U percepciji izbeglica status nacionalne manjine je nešto što obećava da će se njihov položaj poboljšati. Učiniti sebe, kao nacionalnu manjinu, predmetom pažnje međunarodne zajednice znači dovesti vlast u poziciju da na efikasniji način pristupi rešavanju njihovih problema. Za razliku

⁴⁵ Izbeglice unutar sebe nisu homogena skupina, ni kulturno, ni socijalno. Moguće je, na primer, govoriti o izbegličkoj aristokratiji i izbegličkoj sirotinji.

⁴⁶ Tokom maja na Paliću je održan Sabor izbeglica koje su, nezadovoljne svojim položajem, tražile od nadležnih državnih organa da se prestane sa njihovim šikaniranjem, isključivanjem struje, te da im produži boravak na Paliću. Osim toga, izbeglice su od Ministarstva za nacionalne manjine zahtevale ih registruje kao novu nacionalnu manjinu, pod nazivom izbeglica. "Dnevnik", 23. maj 2003.

od Miloševićeve vlasti koja nije imala interesa da rešava njihov položaj, jer su joj izbeglice i bile potrebne baš u tom položaju ugrožene mase, nova vlast kao da nema svest o kompleksnosti ovog problema. Jer, pored svih problema koje je moguće tematizirati u različitim registrima (socijalnom, ekonomskom, političkom, pravnom...) izbeglice otvaraju još jedan – problem složenosti unutar same srpske nacije.

Kao socijalna skupina, izbeglice, budući da su živele u drugim sredinama i saobraćale unutar drugačijih kultura i tradicija, poseduju izvesna diferencirajuća obeležja u odnosu na pripadnike etničke većine u državi. Kao specifična manjina unutar srpske nacije, izbeglice se, između ostalih problema, sudaraju i sa monokulturnim, etnocentričnim modelom koji ne priznaje pluralizam i razlike unutar vlastite nacije, modelom koji ne nudi integraciju, nego zahteva asimilaciju i potiranje razlika.⁴⁷ To je problem koji, uz postojeće, izbeglice dodatno marginalizuje, frustrira, jača svest o žrtvi i hrani nacionalistički ekskluzivizam.⁴⁸

Problemi konstruisanja vojvođanskog identiteta

Izumevanje vojvođanskog identiteta i insistiranje na punom kapacitetu autonomije, danas je, s jedne strane, pritisnuto moćnim konceptom nacionalne države i, s druge, ispoljenom željom za teritorijalnim "etničkim samoadministriranjem". Oba ova procesa se međusobno izazivaju i hrane, oba dodatno krune i lome autonomaške snage. Ove se poslednje, nesposobne da animiraju javnost i podstaknu građane da odlučnije zatraže autonomiju, zaklanjaju iza ispraznog verbalnog radikalizma, očekuju podršku od zvaničnog Beograda, a zauzvrat nude usluge u političkim obračunima u prestonici. Rezultat je da Beograd funkcionalizuje autonomaške lidere koji, u težnji da diskredituju jedan drugog – Isakov Čanka zbog veza sa mafijom, a Čanak Isakova zbog veza sa Koštunicom, i kao porocima sklonog političara – slabe i fragmentiraju autonomaški blok. Budući da se javljaju uporedo sa izradom novog ustava, sukobi ne čude, kao što ne čude ni napisi raznih stručnjaka u kojima se autonomija dovodi u pitanje. Upravo zbog toga se Vojvođanski pokret i obratio javnosti pozivajući "napredne snage da se organizuju i ujedine",

⁴⁷ Vidi prilog Ratka Bubala u zborniku "Manjine i tranzicija", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Bgd. 2002. str. 140.

⁴⁸ U svesti lokalnog stanovništva, bez obzira na etničku pripadnost, izbeglice se doživljavaju kao konkurencija u borbi za oskudne društvene resurse. Borbu za teritorije zamenila je borba za radno mesto, nacionalšovinizam zamenjen je socijalnim šovinizmom i kulturnim rasizmom. Vidi istraživanje: "Manjine i izbeglice u Vojvodini", Helsinški odbor za ljudska prava, Bgd. 2001.

"jer se ne sme dozvoliti da u novom veku pobeđuju retrogradne, centralističke i nacionalističke ideologije".⁴⁹

Kao što je, svojevremeno, vojvođansko pitanje poslužilo da se pomoću njega mobilizira podrška DOS, tako se danas strah od daljeg rasparčavanja Srbije i drobljenja srpske etničke zajednice, nastoji iskoristiti protiv vojvođanske autonomije; u prvom slučaju vojvođansko pitanje je služilo obaranju Miloševićevog režima, u drugom ono služi normalizaciji nacionalizma. U slučaju denacionalizacije i zahteva organizacija nemačke manjine da se njihovim pripadnicima vrati imovina, nacionalizovana odlukama Avnoja, normalizacija nacionalizma se ostvaruje i kao poricanje zločina. Tako je, na primer, novosadski Gradski odbor Srpske radikalne stranke, pozivajući se na interese naroda i države, upozorio javnost da "aktuelna vlast priprema organizovani povratak folksdojčera u Vojvodinu". U tumačenju radikala, povratak imovine "podrazumeva da svi građani Srbije koji su na ime ratne odštete posle 1945. godine dobili od države napuštena imanja sada moraju da se iseše iz kuća, stanova i drugih objekata". Čitav program je, smatraju radikali, "smišljen u nameri da se izjednače genocid nad srpskim narodom za vreme Drugog svetskog rata i navodno stradanje Nemaca za vreme komunističke diktature, s krajnjim ciljem da broj Srba u Vojvodini smanji i da im se oduzme vlasništvo nad imovinom".

Saopštenje radikala nije samo pokušaj diskvalifikacije aktuelne vlasti kao antisrpske,⁵⁰ već i kao pokušaj da se dovede u pitanje stvarno stradanje

⁴⁹ "Dnevnik", 17. jun 2003. U saopštenju Vojvođanskog pokreta nije jasno na koje se to snage, osim u saopštenju pomenutih Vojvođanskog saveza i Vojvođanskog pokreta, odnosno Lige socijaldemokrata Vojvodine, Reformista Vojvodine i Saveza vojvođanskih Mađara, odnosi pridev 'napredne'. Da li u takve, 'napredne' snage spadaju i dva uticajna aktera političke scene – Demokratska stranka Srbije (DSS) i Demokratska stranka (DS)? Između ove dve partije nema bitnih razlika u opredeljenju da se država decentralizuje i proširi obim lokalne samouprave. Razlike dolaze do izražaja u operacionalizaciji principa, u tom pogledu što je, kada je reč o Vojvodini, DS ostavila sebi širi manevarski prostor, obezbeđujući programsko pokriće i za eventualno pristajanje na ideju asimetrične regionalizacije Srbije. (vidi: Jovan Komšić, Vojvodina i budući ustav Srbije, str. 32) Tome nasuprot, simetrični regionalizam za koji se zalaže DSS budi sumnje u to da se, pod firmom decentralizacije, zapravo ide na "ublažavanje/eliminisanje" autonomije. Ako je odnos prema autonomiji Vojvodine ona os na osnovu koje se stranke razvrstavaju u 'napredne', odnosno 'retrogradne i centralističke', onda svrstavanje Socijalističke partije Srbije (SPS) i Srpske radikalne stranke (SRS) među ove druge nije neočekivano. Socijalisti i dalje "podržavaju proces kojim je prevaziđena razbijenost Srbije na tri dela i ostvarena jedinstvena republika", ostaju verni "borbi protiv političkih snaga koje su težile, a i danas teže, da Vojvodinu otepe od Srbije ili da je podele", dok se radikali, dosledni unitarnoj državi, "zalažu za ukidanje autonomije Vojvodine...". (Isto, str. 34 i 35)

⁵⁰ Uz sve kritike koje se mogu izreći na račun pokrajinske administracije, treba pomenuti spremnost Skupštine Vojvodine da doprinese oslobađanju od kolektivne krivice. Naime, krajem februara, Skupština Vojvodine je usvojila Rezoluciju o nepriznavanju kolektivne krivice u kojoj se ističe da će "Izvršno veće Autonomne Pokrajine Vojvodine pripremiti pregled svih normativnih akata donetih u toku i nakon Drugog svetskog rata koja su bila zasnovana na principu kolektivne krivice ... i predložiti nadležnim organima AP

pripadnika jedne nacionalne zajednice. Prilog "navodno" upravo i služi tome da se realnost jednog zločina ako ne ospori, a ono da se, barem, minimalizira poređenjem sa drugim, mnogo većim zločinom i, drugo, ono je interesantno i kao ilustracija nacionalističke sklonosti da se u istoriji vlastite nacije potencira uloga žrtve.

Proces suočavanja objektivno nije jednostavan u etnički složenim društvima, jer suočavanje sa prošlošću i zločinima koji su u prošlosti počinjeni utiče na međuetničke odnose. Svest o postojanju zločina, kao i spremnost da se oni priznaju, predstavlja povoljnu okolnost i doprinosi mirnom zajedničkom životu.

U istraživanju Vladimira Ilića – objavljenom u knjizi "Prevladavanje prošlosti u Vojvodini" – registrovana je sklonost vojvođanskih Srba da sebe vide kao žrtve i prenebregnu odgovornost pripadnika vlastitog etniciteta, ali je uočena i volja da menjaju svoju perspektivu. Doduše, ta perspektiva je zatamnjena nacionalizmom, ali to više nije onaj nacionalizam koji, u strahu od drugog, pribegava nasilju i etničkom teroru. Međutim, nacionalisti, ipak, nisu odustali od svog strateškog cilja, objedinjavanja svih srpskih zemalja, ali su zbog otpora međunarodne zajednice, prinuđeni da njegovu realizaciju odlože i akomodiraju se na novonastale prilike. Njihovu uzavrelu patriotsku retoriku zamenila je demokratska fraza, a pogled je sa Kosova, kao mitskog mesta rođenja srpske nacije, okrenut je ka "Srpskoj Atini", odnosno "Vojvodini, kao najugroženijoj srpskoj zemlji".

Svaki se nacionalizam, pa i srpski, hrani nacionalnom ugroženošću i strahom ljudi da će ostati bez posla i sigurnosti. U Vojvodini je, na primer, skoro 300 hiljada ljudi nezaposleno, a njihov broj, već duže od decenije, raste iz godine u godinu. Veliki broj nezaposlenih neće samo dovesti do obaranja nadnica, nego će zaoštriti borbu za oskudna društvena dobra. Pojačana etnička kompeticija i etničko prebrojavanje nosilaca javnih funkcija snažiće teze o nacionalnoj neravnopravnosti što će, sasvim izvesno, radikalizovati manjine. Insistiranje na ekskluzivnom srpskom karakteru pokrajine ne nailazi na otpor i kritiku od strane pripadnika etničke većine. Nedavni uspeh kandidata nacionalističke, Srpske radikalne stranke na izborima za predsednika Srbije govori da je taj otpor praktično nikakav. Uspeh radikalskog lidera naveo je neke autonomashe da zatraže administrativnu zabranu SRS, a da nisu ni jednog momenta preispitali vlastitu politiku i odgovornost u trijumfu radikala.

Automomashe je iznenadila odluka Demokratske stranke da sama izađe na izbore.⁵¹ Automomashe su ionako posvađani, na decembarske izbore su izašli

Vojvodine, Republike Srbije i državne zajednice Srbije i Crne Gore, da stave van snage ta normativna akta..."

⁵¹ Automomashe, pre svega oni okupljeni oko Lige, reagovali su na ovu odluku mešavinom smešne neobaveštenosti i gorkog osećaja da su ostavljeni na cedilu. "Stavite se u položaj drugih stranaka DOS-a koje su dodavale većinu Vladi Zorana Đinđića, a posle Zorana Živkovića, sve ove godine. Zar bi se to tako radilo da se znalo da će vas, kada dođe do nesporazuma ovog tipa, ostaviti. Da se neće promeniti cenzus od 5 odsto, da će Srbija biti

u različitim koalicijama, što je, kako su pokazali izbori, rezultiralo njihovim neulaskom u parlament. Njihov izborni neuspeh će dodatno umanjiti ionako slab uticaj autonomashe na sudbinu vojvođanske autonomije. O autonomiji se očigledno neće odlučivati u Novom Sadu, nego u Beogradu, i o njoj neće odlučivati automomashe, nego nacionalisti. Nije isključeno da će nova etnizacija srpskog korpusa, "naterati" deo "svetog autonomasheg trojstva" koji predstavlja SVM, da regionalnu mađarsku autonomiju⁵² pretpostavi autonomiji Vojvodine kao građanske zajednice. Paranje Vojvodine po etničkim šavovima bi tako bilo nastavljeno, što uostalom traje već više od deset godina.

Vojvodini su, kao izuzetno heterogenoj zajednici, potrebne stabilne institucije koje će držati zajedno ono što teži kulturalnom udaljavanju. Pri tome je od najveće važnosti da se političke granice ne poklapaju sa etničkim i jezičkim granicama. U tom pogledu je umnožavanje identiteta jedan od mehanizama koji slabi procese etniziranja, dok im, s druge strane, siromaštvo pogoduje, jer slabi socijalnu koheziju i pojačava pritisak grupa na oskudne društvene resurse.

Danas u Vojvodini na međuetničke odnose presudno utiču dve nacionalne zajednice, srpska i mađarska, te od njihovih interesa i ideoloških preferencija zavisi i karakter tih odnosa. Iako je u poslednjem istraživanju javnog mnjenja registrovan⁵³ izvestan rast uticaja onih snaga koje, ne samo da nisu naklonjene ideji autonomije Vojvodine, nego je prisvajaju kao etničku, srpsku pokrajinu, nije realno očekivati da će se ti odnosi zaoštriti. Tim pre, jer ni nekim manjinskim liderima, pre svega unutar mađarske zajednice, nisu "strane" ideje da je pitanje autonomije srpsko – srpsko pitanje, što upućuje na spremnost da se međuetnički odnosi reguliraju putem nagodbi ključnih etničkih elita.

Za razliku od pripadnika mađarske zajednice, koja poseduje dovoljno kapaciteta za afirmaciju vlastitih interesa, ostale manjine, a pre svega malobrojne etničke zajednice, iskazuju bojazan da u tim nagodbama neće biti dovoljno prostora i sluha za njihove potrebe. Njihovo podozrenje izaziva ponašanje mađarske elite koja učestvom u vlasti ovu ne samo legitimira, nego i ishoduje rešenja saobražena njenim interesima, dok u pregovorima sa matičnom državom nastoji da za svoje sunarodnike isposluje određene

jedna izborna jedinica, da se neće promeniti Zakon o imovini u vlasništvu Republike Srbije koji je Miloševićevsko-Šešeljevska grupacija donela 1996. godine da bi pokrala kompletnu imovinu ove zemlje, pa da će Vlada Zorana Đinđića, a posle Zorana Živkovića nastaviti da funkcioniše po tom istom Zakonu (...) Dakle, da je neko verovao da će to tako biti, onda bi se drugačije i ponašao", izjavio je Nenad Čanak, predsednik LSV, Vidi: www.lsv.org.yu

⁵² U dokumentu "Sporazum o političkim i pravnim okvirima samouprave Vojvodine i nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini" (1999) stoji da "Nadležnost i funkcionisanje Vojvodine ne predstavljaju preduslov za obrazovanje i funkcionisanje mađarske personalne samouprave i mađarske regionalne samouprave".

⁵³ Uvećao se, na primer, broj Novosađana koji su za ukidanje svake autonomije (9 odsto). No, uvećao se i broj onih koji su za samostalnu državu (4 odsto), što znači da se stavovi vojvođana u pogledu autonomije radikalizuju.

privilegije i povlastice.⁵⁴ Forsiranje etničkog identiteta i potenciranje kolektivnih prava od strane mađarske elite nije nerazumljivo, budući da koncept nacionalne države u Srbiji neće biti napušten u dogledno vreme. Ali, isto tako je razumljivo i insistiranje pripadnika malih manjina na individualnim pravima, jer su, pre svega zbog malobrojnosti, kolektivna prava u njihovom slučaju u najvećoj meri puka deklaracija.

Pojedini problemi manjina mogu se prevazići samo pluralizacijom manjinske zajednice iznutra, jer to ujedno manjinama omogućuje prosperitet. Najveći protivnici pluralizacije kriju se u redovima nacionalnih elita, koje u naglašavanju kulturnih razlika i posebnosti teže vertikalnoj komunikaciji etničkih vrhova, nasuprot horizontalnoj mreži odnosa u koju se nesputano upušta i koju stvara običan pojedinaac.

Položaj manjina

Vojvodina kao izrazito multinacionalna i multikonfesionalna celina pretrpela je ogromne posledice Miloševićevom politikom "mekog čišćenja". Položaj manjina je pogoršan kroz redukciju njihovih prava. Pripadnici nacionalnih zajednica koji su u bivšoj Jugoslaviji uživali status naroda odjednom su se, usled raspada te države, našli u poziciji nepriznate manjine. Intenzivne nacionalističke kampanje, budeći strah i nesigurnost, odvrćale su i demotivisale pripadnike manjina da insistiraju na svojim pravima. Centralizacija je manjine lišila uticaja u stvarima ključnim za očuvanje njihovog identiteta,⁵⁵ a materijalno propadanje društva dovelo je do urušavanja njihovih institucionalnih struktura. Propisi kojima su regulisana prava manjina su kršeni, a da državni organi nisu ništa činili da to spreče.⁵⁶ Štaviše, od strane režima je plasirana teza da pripadnici manjina uživaju prava po najvišim

⁵⁴ Tako je, na primer, zahtev za dvojnim državljanstvom od strane Centra za prava manjina ocenjen kao opasna diskriminacija. "Smatramo da Mađarima van Mađarske ne bi trebalo omogućiti pravo na dvojno državljanstvo, samo zato što su Mađari... Ako bi se to ipak dogodilo Mađarska se tada ne bi mogla tretirati drugačije nego kao nacionalna država, odnosno kao država Mađara, što bi značilo da su svi drugi njeni građani, poput Srba, Roma ili Rumuna, postali građani drugog reda". "Dnevnik", 24. oktobar 2003.

⁵⁵ Na primer, "Plan i program rada u odeljenjima na jezicima manjina - sastavljen od Ministarstva prosvete - gotovo je u celosti prevedeni program odeljenja na srpskom jeziku... Iz istorije, na primer, mađarska odeljenja uče što puta više srpsku nacionalnu istoriju nego svoju sopstvenu." Tamaš Korhec, Stvarna jednakost nacionalnih manjina u Vojvodini - Srbiji - Jugoslaviju, Građanin u pravnom sistemu SR Jugoslavije, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, str. 234.

⁵⁶ U opštinama gde žive pripadnici manjina svi javni natpisi, po zakonu, se moraju ispisivati i na jezicima manjina, što često nije bio slučaj. Za neispisivanje višejezičnih natpisa predviđene su visoke novčane kazne a za sprovođenje propisa zaduženi su nadležni republički organi.

međunarodnim standardima.⁵⁷ Uz takvu polaznu pretpostavku, režimu je bilo lako da eventualne manjinske zahteve diskredituje, između ostalog, i kao težnju za stvaranjem države u državi. Takva, nacionalistička politika je dovela do "zahlađenja u međuetničkim odnosima u Vojvodini. Pripadnici manjina su se često žalili da su izloženi diskriminaciji, da je njihov položaj pogoršan, da nisu adekvatno zastupljeni u organima vlasti, da je ugrožen njihov identitet".⁵⁸ Treba pomenuti i činjenicu da, "tokom trinaest godina Miloševićeve vlasti, vojvođanski Srbi nisu pokazivali spremnost da se angažuju na unapređenju manjinskih prava".⁵⁹

Nakon petooktobarskog prevrata i Miloševićevog sloma stvoreni su uslovi da se pitanju manjina priđe na konstruktivniji način. SRJ je pristupila Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, donet je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, kao i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, a državna zajednica je primljena u Savet Evrope,⁶⁰ što je u psihološkom pogledu važna činjenica, jer doprinosi osećaju sigurnosti manjina. Zakonom o manjinama je inoviran institucionalni poredak a manjinama omogućena samouprava u oblastima važnim za očuvanje i unapređenje njihovog identiteta. Važno je istaći da je odlukom Skupštine Vojvodine izabran ombudsman, prvi javni građanski advokat u Srbiji, sa ciljem da se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava.

Međutim, promene u normativnoj sferi se odvijaju znatno brže i efikasnije,⁶¹ nego u samom društvu. Miloševićev režim se nije oslanjao samo na represiju, niti se na isti način odnosio prema svim manjinama. Njegov ideološki aparat je snažno eksploatisao postojeće predrasude preko kojih je doprineo porastu etničke distance, što je ostavilo dubokog traga u društvenom tkivu. Istraživanje koje je ove godine u 39 srednjih škola u 22 vojvođanska grada sprovela novosadska agencija "Skan", pokazuje da su srednjoškolci u Vojvodini puni predrasuda i u velikoj meri netolerantni prema pripadnicima drugih nacija i veroispovesti.⁶² Uprkos kampanji o toleranciji koju je vodilo resorno

⁵⁷ Socijalistička Jugoslavija je ulagala velike napore da pitanje manjina uđe u finalni akt KEBS-a. Iako je učinila veliki prodor i dovela do toga da pitanje manjina postane važno pitanje međunarodne zajednice, Jugoslavija je vrlo loše prošla na tom planu. Oni koji su protivili zahtevima Jugoslavije, kasnije su postali kritičari zahtevajući od nje zaštitu manjina u praksi. Vidi: Individualna i kolektivna prava manjina, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001. str. 39.

⁵⁸ Miroslav Samadžić, "Tranzicija i manjine u Vojvodini", zbornik Zaštita manjinskih prava, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2002, str. 109.

⁵⁹ Miroslav Samadžić, isto

⁶⁰ Po prijemu u Savet Evrope državna zajednica Srbija i Crna Gora ima obavezu da prihvati nekoliko značajnih evropskih dokumenata, kao što je Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Povelja o regionalnim i manjinskim jezicima.

⁶¹ Interesantno je, da kada se usvajao Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, niko od poslanika Savezne Skupštine nije glasao protiv.

⁶² Na prezentaciji rezultata ovog istraživanja istaknuto je da tek svaki deseti srednjoškolac želi da se upozna sa kulturom drugih nacija u Vojvodini. Ukazano je, takođe, da

državno ministarstvo, primeri netolerancije su brojni i ispoljavaju se na različite načine.⁶³ Iako reakcije državnih organa povodom nacionalističkih ispada nisu uvek adekvatne, ohrabruju reakcije koje dolaze iz sfere civilnog društva,⁶⁴ kao i od strane pojedinaca neospornog autoriteta.⁶⁵ Ove reakcije pokazuju da vojvođanski resursi tolerancije nisu poništeni, iako su nacionalističkom politikom starog režima u znatnoj meri podriiveni.

Mediji i njihova uloga u promovisanju multikulturalizma

U afirmaciji tolerancije, dijaloga i multikulturalizma uloga medija je od velike važnosti. Prema istraživanju Novosadske novinarske škole,⁶⁶ vojvođanski mediji nemaju sluha za potrebe stanovništva u multietničkim zajednicama, niti uređivačke politike demonstriraju interes za razvijanjem svesti o neophodnosti interetničkog dijaloga i afirmaciji multikulturalizma.

"Medije na većinskom jeziku ne interesuju manjine i njihovi problemi, sem ukoliko nije reč o manifestacijama (festivali i sl.) ili konfliktima. Mediji na manjinskim jezicima su zatvoreni u sopstveni etnički i kulturni prostor i 'drugima' se bave samo u 'posebnim' slučajevima: ili ukoliko su događaji vezani i za njihovu zajednicu, ili ukoliko su od izuzetno velikog značaja (saveznog

učenici procenjuju da bi njihovi roditelji u najvećoj meri tolerisali nastavnika druge veroispovesti, a u najmanjoj meri partnera druge veroispovesti. Istraživanjem je utvrđeno da tek svaki deseti učenik srpske nacionalnosti govori jezik jedne od manjina. Utvrđeno je da je znatan broj učenika, 16 odsto, imao je problema zbog svoje nacionalne pripadnosti, što je najizraženije u slučaju Mađara i Hrvata. Dve trećine učenika je potvrdilo da sa profesorima uopšte ne razgovaraju o toleranciji, a svaki deveti učenik je tvrdio da su profesori govorili negativno o drugim nacijama. "Građanski list", 17. jul 2003.

⁶³ Primeri ispoljene netolerancije mogu se evidentirati u vidu grafita - "Mađare u hladnjače", "Smrt Hrvatima i Muslimanima", "Smrt Jevrejima" itd., zatim verbalne nasrtljivosti - početkom godine je, na primer, jedna učiteljica grubo napadnuta u gradskom autobusu, jer je sa svojim učenicima razgovarala na mađarskom jeziku i, napokon, u vidu fizičkih napada, posebno na Rome i Aškalije.

⁶⁴ Povodom "Dana Evrope" volonter nevladinih organizacija organizovali su akciju "Zakrečavanje fašizma" i u nekoliko novosadskih naselja zakrečavali na fasadama ispisane poruke mržnje.

⁶⁵ Tokom septembra na TVNS gostovao je Jovan Pejin, istoričar iz Kikinde, koji je u emisiji "Otkopčano" ustvrdio da u Vojvodini ne postoje Hrvati, već samo Bunjevci, da su Slovaci, Rumuni i Mađari kolonisti, a Baranja pod okupacijom. Na ove ispade reagovao je književnik Laslo Vegel, optužujući rukovodstvo RTS da restaurira sistem vrednosti Miloševićevog režima. Vegel je naročito protestovao što je pomenuta emisija emitovana istog dana kada je u zvaničnoj poseti Beogradu boravio Stjepan Mesić, predsednik Republike Hrvatske. "Građanski list", 12. septembar 2003.

⁶⁶ Reč je o monitoringu medija na većinskom i jezicima manjina u okviru projektu "Medijska svesnost". Predmet monitoringa bili su dnevni listovi na srpskom i mađarskom jeziku "Vojvodina", "Dnevnik", "Glas javnosti" i "Magyar Szo", te nedeljnici "Ruske slovo", "Hlas ludu" i "Libertatea", kao i lokalni mediji na mađarskom i romskom jeziku "Radio Sombor" i nedeljnik "Dunataj".

nivoa). Uređivačke politike vojvođanskih medija, na žalost, nemaju", stoji u zaključku ovog istraživanja, "razvijenu svest o potrebi za kreiranjem stavova javnosti prema multikulturalizmu i za uticajem na svestranije ostvarivanje kulturnih prava svih etniciteta koji žive u regionu".

Etnocentrizam na jednoj i površno i nesistematsko praćenje manjinske problematike na drugoj strani, iako manjine čine 34,95 procenata stanovništva pokrajine, poražavajuće su činjenice. Novinari, očito, ne koriste koncept manjinskih prava kao uobičajeni žurnalistički okvir u analizi stvarnosti, niti, pak, pomoću njega dovode u pitanje službene verzije stvarnosti. Za medije manjine nisu akutni problem, a njihov plasman unutar lista svrstava ih prilično nisko na listi prioriternih tema. Oporom utisku doprinosi i to što se manjine, ne retko, doživljavaju i tretiraju kao egzotične folklorne skupine, što ukazuje na, u biti, predmodernu recepciju. Pokušaji da se manjkavosti napisa o manjinama, kako u pogledu kvaliteta, tako i u pogledu kvantiteta, objasne time da manjine nisu isplativa publika, zanemaruje činjenicu, na koju je ukazao Mihail Ramač, da se mediji retko izdržavaju od svojih prihoda,⁶⁷ većina njih opstaje zahvaljujući pomoći države ili privrednih subjekata, donacija ili dotacija. Upravo zahvaljujući donaciji francuske vlade novosadski "Dnevnik" je u periodu od godinu dana, od augusta 2002. do augusta 2003. jednu stranicu posvećivao pitanju manjina.⁶⁸

Ipak, treba izdvojiti "Radio 021" koji je u oktobru 2000. pokrenuo program na jezicima nacionalnih manjina koji se u etru identifikuje kao "Multiradio". Nastao kao reakcija na postojeće koncepte višejezičnih programa koji, prema sudu ovog radija, getoiziraju manjinske zajednice - organizacija rada "Multiradija" ne poznaje podelu redakcija prema jezičkom kriterijumu i svi novinari, bez obzira na jezik kojim saopštavaju informacije, zajednički rade, pripremaju i realizuju informativni program - "Multiradio" je vrlo brzo skrenuo pažnju na sebe, pa ni prva javna priznanja nisu izostala. Zanimljivo je da je ovaj radio istog dana primio dva obaveštenja, prvo iz Budimpešte, u kome se ističe da je "Multiradio" dobio nagradu "Za slobodu štampe", koju dodeljuje "Fond za slobodu štampe" Republike Mađarske i, drugo, od pokrajinskih organa vlasti u kome se konstatuje da pokrajina nije zainteresovana da podrži informativni program "Multiradija".

⁶⁷ Jedini medijski uspešan vojvođanski projekat je magazin "Svet". Uspeh ovog magazine krije se, kako u njihovoj distributivnoj mreži, tako i u pogodnom i vešto eksploatisanom ukusu masovne publike. Ovaj magazin je dokaz kako se na višegodišnjem urušavanju vrednosti i distribuciji primitivnih kulturnih obrazaca može profitirati. Helsinška povelja, br. 69.

⁶⁸ Najnovija "Skan"-ova istraživanja pokazuju da je, kada je o Novom Sadu reč, "Dnevnik", pojedinačno gledano, najčitanija novina (18,4 odsto Novosađana povremeno a 13,5 odsto redovno čita "Dnevnik"), zatim slede "Blic", "Večernje novosti", "Građanski list", "Politika" i "Danas", ali ukupno gledano, pokrajinski mediji imaju manje redovnih čitalaca u odnosu na medije čije je sedište izvan Vojvodine. Najslušanija radio stanica je novosadski "Radio 021", a potom "Radio Beograd" koji je slušaniji od "Radio Novog Sada".

Jedan od problema sa kojima se vojvođanski mediji suočavaju su nastojanja elitnih političara da se stave u ulogu urednika.⁶⁹ Ostaje otvoreno pitanje da li i u kojoj meri će privatizacija "Dnevnika" ili, na primer, "Mađar soa", koji slovi kao partijski najkontrolisaniji list u Vojvodini, doprineti kidanju bliskih veza sa političkim centrima moći. "Radio 021" i "Kikindske novine" su retki primeri koji kritički tematiziraju ponašanje nosilaca vlasti, pre svega onih u pokrajini, a potom i onih van nje.

Odluka pokrajinske vlade da Sekretarijat za informacije do kraja godine pripremi nacrt odluke o prenošenju osnivačkih prava sa Skupštine Vojvodine⁷⁰ na nacionalne savete,⁷¹ koji bi potom odlučivali o sudbini tih listova je vredna pažnje. Naime, nacionalni saveti bi mogli da prenesu osnivačka prava, dakle da pokrenu postupak privatizacije ili, pak, da se odluče na dokapitalizaciju, promenu naziva.⁷² Ovaj predlog, iako očekivan, izazvao je izvesne nedoumice i nametnuo neka pitanja. Pre svega, zašto se žuri sa transformacijom?⁷³ Zašto se osnivačka prava prenose na nacionalne savete koji su osnovani odlukom vlasti i njezina su produžena ruka?⁷⁴ Zašto osnivačka prava ne bi preuzele opštine u kojima živi najveći broj pripadnika odnosno manjine? Zašto se akcije novinsko-izdavačkih kuća ne bi podelile zaposlenima u njima? Deo primedbi izgovoren je i na račun nacionalnih saveta za koje je rečeno da, kao tek formirana tela, nisu stekli potreban autoritet, da su stvarani na nedemokratski način i da nisu sposobni da vode institucije koje postoje decenijama,⁷⁵ itd. Iskazana je i bojazan

⁶⁹ Ovom prilikom treba pomenuti skandalozno, bahato i osiono ponašanje predsednika vojvođanske Skupštine Nenada Čanka i lidera Reformista Mileta Isakova nakon što su novinari, posle ponižavajućeg isčekivanja zakazane konferencije za štampu, demonstrativno napustili zgradu Skupštine.

⁷⁰ Skupština Vojvodine je osnivač osam novinsko-izdavačkih kuća: "Dnevnik", "Hlas ludu", "Mađar so", "Hrvatska rijec", "Libertate", "Ruske slovo", "Them", "Het nap". Za "Dnevnik" je predložena privatizacija, uz saglasnost Skupštine Vojvodine, kao osnivača.

⁷¹ Formalno uporište za ovakvu odluku nalazi se u odredbama Zakona o javnom informisanju, prema kome se u ulozi osnivača javnog glasila ne mogu naći, ni posredno ni neposredno, država i teritorijalna autonomija, kao ni ustanova, preduzeće i drugo pravno lice koje je u pretežnom delu u državnoj svojini ili koje se u celini ili pretežnim delom finansira iz javnih prihoda, osim ako to nije predviđeno posebnim zakonom kojim se uređuje oblast radiodifuzije.

⁷² Po rečima Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu, propise i nacionalne manjine, potrebno je u ovom slučaju, odvojiti pitanje finansiranja od pitanja osnivačkih prava. "Postoji ustavnopravna obaveza da Pokrajina u većoj ili manjoj meri finansira javno informisanje na jezicima manjina, ali o visini i načinu na koji će to činiti... više neće odlučivati Skupština." "Dnevnik", 12. septembar 2003.

⁷³ Đorđe Subotić, predsednik Skupštinskog odbora za informisanje, postavio je pitanje da li su predstojeći izbori uzrok žurbe? "Dnevnik", 17. septembar 2003.

⁷⁴ Komentarišući ovu odluku Laslo Vegel je primetio da su nacionalni saveti deo organa državne uprave i parlamentarnog sistema a ona, uprava, ne može po evropskim normama biti osnivač medija. "Građanski list", 28. oktobar 2003. Slično je na okruglom stolu Helsinškog odbora, povodom transfera osnivačkih prava, tvrdio i Niku Čobanu, direktor "Libertatee".

⁷⁵ Niku Čobanu, "Danas", 6/7. septembar 2003.

od mešanja saveta, sastavljenih uglavnom od političkih predstavnika zajednice, u rad medija koji bi, u tom slučaju, mogli postati partijska glasila.⁷⁶ Homogenizacija manjina od gore, odnosno monopolistički uticaj jedne partije,⁷⁷ to su, po mišljenju Lasla Vegela, moguće posledice transfera osnivačkih prava na nacionalne savete.

Većina onih koji su se oglašavali i izjašnjavali povodom ovog predloga nije se pozabavila činjenicom da se transferom osnivačkih prava menja karakter medija koji od medija na manjinskom jeziku postaju manjinski medij, odnosno da su to pokrajinska glasila na jezicima manjina, a ne glasila Mađara, Rumuna, Rusina ili Hrvata.⁷⁸

Polazeći od postojeće atmosfere, Novosadska novinarska škola, sasvim umereno postavlja pitanje neće li transfer osnivačkih prava još više pogodovati postojećem etnocentrizmu, produbljanju potkulturnog rascepa i slabljenju interetničkih veza. Kada je prošle godine stupio na snagu mađarski Statusni zakon, kancelariji Helsinškog odbora u Novom Sadu obratilo se nekoliko građana sa pitanjem "Šta je to? Dokle će Srbi u Srbiji biti diskriminirani? Kako to da za Mađare ima posla, i u Srbiji i u Mađarskoj, a za Srbe ne?" Rešenje ovog problema bilo je začuđujuće jednostavno: "Srbi prilikom zapošljavanja treba da imaju prednost, jer Mađari mogu da rade u njihovoj lepoj Mađarskoj!". Očigledno je da će transfer osnivačkih prava pre ojačati etničke elite i konzervativne snage unutar manjinskih zajednica, te pogodovati njima svojstvenom segregativnom multikulturalizmu. To u suštini vodi zatvaranju u uske okvire vlastite etničke grupe što će održavati u životu osećaje nelagodnosti i pritajenog straha od dominacije i asimilacije.

Uloga Srpske pravoslavne crkve u modeliranju identiteta Vojvodini

Vojvodina je svojevremeno uzimana kao primer uspešnog modela koegzistencije pripadnika različitih nacija i konfesija. Međutim, idilična slika se promenila dolaskom Miloševića na vlast i pobedom nacionalizma i konzervativizma. Najjača među crkvama, Srpska pravoslavna crkva, stupila je (ponovo) na javnu scenu u trenutku kada je Milošević, na temelju srpskog nacionalnog programa, homogenizovao javni prostor i njena podrška jednom nacionalističkom programu bila je u skladu sa istorijskom ulogom SPC. Reč o crkvi koja je, tokom istorije, više bila "čuvar srpstva... nego što je bila verska

⁷⁶ "Danas", 6/7. septembar 2003. Po mišljenju Đorđa Subotića, prenosjenjem osnivačkih prava na nacionalne savete imali bi smo istu situaciju kao pre 5. oktobra. "Danas", 12. septembar 2003.

⁷⁷ U slučaju "Mađar soa", to bi bio "Savez vojvođanskih Mađara". "I sada u Mađar sou možete kritikovati sve, od Živkovića do Koštunice, ali ne Jožefa Kasu i ostale funkcionere SVM-a." "Građanski list", 28. oktobar 2003.

⁷⁸ Vidi ocenu Đorđa Subotića, predsednika Skupštinskog odbora za informisanje, "Danas", 12. septembar 2003.

ustanova".⁷⁹ Oslanjajući se na nacionalizam i antikomunizam DOS-a, crkva je vešto jačala svoje pozicije. SPC je uz podršku konzervativnih delova političke elite zauzela oslobođen javni prostor, prodrila je u niz institucija - škole, kasarne, bolnice, diplomatska predstavništva, ne obazirući se pri tome na ustavna načela (o odvojenosti države i crkve) i principe (o ravnopravnosti verskih zajednica).

Ekspanzija crkve u javnom prostoru pravda se brigom za duhovno zdravlje naroda, ali i potrebom da se područje na kome žive Srbi duhovno, kulturno i politički markira kao srpsko. Tako se u Vojvodini, u poslednje vreme, grade crkve koji odudaraju od preovlađujućeg arhitektonskog stila. U svom ekspanzionizmu, SPC ne samo da je prenebregla činjenicu da srpsko pravoslavlje u Vojvodini ima posebne odlike,⁸⁰ nego je predlogom da se Fruška Gora proglasi svetom⁸¹ državi uputila izazov. Predlagača očitno nije brinula "trivijalna" činjenica da je Fruška Gora od strane države proglašena nacionalnim parkom, kao ni činjenica da ne postoji ni jedan kanonski propis na osnovu koga se jedna gora može proglasiti svetom.

Sve ukazuje na opštu klerikalizaciju i težnju SPC za vodećom ulogom u društvu. O tome nedvosmisleno svedoči skandal povodom obeležavanja godišnjice "novosadske racije", kada je SPC poručila da će, ako na komemorativnom skupu bude govorio i Nenad Čanak, predsednik Skupštine APV, održati skup u vlastitoj režiji. Žustre reakcije izazvala je i izjava episkopa bačkog Irineja koji je, na drugoj skupštini Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić" izjavio da je ugrožena "ideja... sabornog jedinstva našeg naroda, punoće njegovog nacionalnog i kulturnog identiteta", da je "njegovo biće sad već više ugroženo iznutra nego spolja, a razbijaju ga ljudi spaljene savesti (...) rassrbljeni Srbi, po pravilu bezbožnici...".⁸²

Razumevajući sebe kao snažan integrativni faktor, SPC nije naklonjena ni ideji autonomije Vojvodine.⁸³ Na već pominjanoj skupštini "Svetozara

⁷⁹ Vidi tekst Mirka Đorđevića "Ratni krst srpske crkve, Suočavanje sa demokratijom", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002. str. 70.

⁸⁰ Postoji posebno karlovačko pevanje, zatim i niz posebnosti koje se tiču ...

⁸¹ "Fruška gora kao monaška republika - to nije baš lako realizovati danas i ovde", piše Mirko Đorđević, "jer ako je naša stara kultura započela jednim bekstvom u manastir - mladog kraljevića iz vladalačkog doma Nemanjića - moderna srpska kultura i njen evropski prepoznatljivi obrazac započeli su na Fruškoj gori Dositejevim bekstvom iz manastira Hopovo. Zabunu je uvećalo i prisećanje na mučeničku smrt šefa srpske države I. Stambolića...", "Republika", br. 320-321, 1-30, novembar 2003.

⁸² "To su, jednom rečju, oni čiji bi rad, ukoliko bi ga trebalo crkveno obeležiti, mogao biti propraćen samo činom egzorcizma", izjavio je, na pomenutom skupu, gospodin Irinej Bulović. Naša reč, br. 6, 15. februar 2003, str. 2.

⁸³ Autonomasima se, naime, spočitava da žele da stvore naciju 'vojvodanera' i vojvodansku pravoslavnu crkvu. Postoji posebno karlovačko pojanje a crkve su građene u baroknom stilu, postojala je puna crkvena i školska autonomija. Srpsko pravoslavlje u Vojvodini je do 1020 godine imalo svoju crkvu, sa posebnom organizacijom. Na njenom čelu je bio patrijarh koji je bio i član državnog saveta. Crkva u Srbiji je, za razliku od Vojvodine, imala mitropolita kao crkvenog poglavara.

Miletića", čiji je gospodin Bulović inače član, istaknut je zahtev za održavanjem vanrednih pokrajinskih izbora, jer, kako je rečeno, između Skupštine Vojvodine i srpskog naroda u Vojvodini ne postoji ni minimum saglasnosti.⁸⁴

Reakcija SPC na sve češća sknavljenja katoličkih groblja, posebno onog u Novom Sadu, su veoma indikativna. Naime, sekretar eparhije bačke je korene tog vandalskog čina otkrio u "prekomernoj liberalizaciji" Novog Sada u kome se, već treću godinu za redom, održava muzički festival "Exit". Zaklanjajući se iza floskule "svi znamo da je to u neku ruku leglo narkomanije i svakog mogućeg drugog poroka",⁸⁵ predstavnik eparhije je u sknavljenju spomenika prepoznao obrise ovog festivala. Ako zanemarimo autizam i izolacionizam SPC - "Exit" je najveća muzička manifestacija na Balkanu koja okuplja veliki broj izvođača iz sveta i posetilaca sa prostora bivše države, jasno je da SPC najviše smeta liberalni duh i njemu svojstvena otvorenost prema Drugom. Umesto u liberalizmu i "Exitu", bilo bi mnogo uputnije kada bi predstavnici crkve u ponašanju ispoljenom na Katoličkom groblju i sličnim mestima, prepoznali obrise nacionalističke politike koju su, između ostalih, i sami zdušno pomagali.⁸⁶ Jer, upravo se ta i takva politika nije libila da groblja i srpske kosti pretvara u snažna sredstva političke mobilizacije i nacionalističke homogenizacije. To bi bio jedan od onih znakova koji govore o spremnosti crkve da, preispitujući svoje ranije delovanje, izvrši korekciju sadašnjeg ponašanja.

SPC ima izrazito negativan odnos prema Haškom tribunalu i aktivno je učestvovala u diskvalifikaciji Haškog tribunala kao političke, kvazisudske institucije.⁸⁷ Insistiranje na njegovoj navodnoj nacionalnoj pristrasnosti pokazalo se dovoljno širokom osnovom da se na njoj objedine raznorodni akteri - svetovni, crkveni, politički, vojni i civilni. Otpor Tribunalu i prvobitno osporavanje zločina, zamenjeno je potonjom nevoljnom saradnjom i sadašnjom relativizacijom zločina. Otkrivanje masovnih grobnica u Srbiji nije vodilo otvorenom suočavanju sa prošlošću, nego je svedeno na obračun sa predhodnom vlašću i generalno prebacivanje odgovornosti na komuniste. Međutim, najveći otpor suradnji sa Hagom najviše se ispoljava kada su u pitanju pripadnici JNA, koja se svim silama pokušava amnestirati. Stoga otpor i nezadovoljstvo ispoljeni prilikom uručjenja najnovijih haških optužnica protiv

⁸⁴ Vidi izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji: Ljudska prava u senci nacionalizma, Beograd, 2002. str. 85.

⁸⁵ "Građanski list", 10. 2003.

⁸⁶ "Tamo gde se prospe srpska krv i padnu srpske kosti, to mora biti srpska zemlja", tvrdio je, raspaljujući ideologiju krvi i tla, vladika Nikanor. Vidi: Mirko Đorđević: Ratni krst srpske crkve, Suočavanje sa demokratijom, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002. str. 79.

⁸⁷ Tako je, na primer, mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije izjavio da Haški tribunal "nije sud pravde, ni Božje ni ljudske, već sud sile svjetskih moćnika". "To je produžena ruka onih koji su bombardovali našu zemlju i koji Hagom hoće da opravdaju zlo i zločin i svoje nasilje pred Bogom i istorijom. Da prebace krivicu na one nad kojima su vršili nasilje".

četvorice vojnih i policijskih generala ne iznenađuju.⁸⁸ Mitingu koji je, tim povodom, organizovan u Beogradu prisustvovao je i Nenad Čanak, predsednik vojvođanske Skupštine,⁸⁹ koja je početkom godine, na predlog nekoliko nevladinih organizacija,⁹⁰ usvojila Deklaraciju o saradnji sa Tribunalom. Doduše, iako pomenuta Deklaracija⁹¹ nema pravno obavezujuće dejstvo, niti Skupština Vojvodine ima ustavne nadležnosti u primeni i izvršavanju obaveza iz zakona o saradnji sa Tribunalom, ona, polazeći od interesa građana Vojvodine i državne zajednice, nalaže kooperaciju sa Hagom.⁹² Ono što se povodom najnovijih optužnica i skupa policije moglo čuti u javnosti navelo je

⁸⁸ Skup podrške u Beogradu je organizovala policija, svesna šta za "državu znači lik i delo generala Lukića" ("Danas", 25/6. oktobar 2003), a podržao ga je i srbijanski premijer. Iz intervjua koji je Dušan Mihajlović, ministar policije, dao "Novostima" (29. oktobar 2003) može se zaključiti da će Srbija propasti, ako generali budu izručeni, "jer će ostati bez vojske i policije". Ministar je bio nedvosmislen "Ja neću biti taj koji će Hagu isporučiti generala Lukića". "Zato, ponavljam, za mene, lično, nisu prihvatljive optužnice protiv starešina vojske i policije samo po komandnoj odgovornosti".

U Leskovcu je, takođe, održan miting podrške četvorici vojnih i policijskih generala. Miting je organizovala organizacija "Branioci otadžbine 1998/9" i na njemu je poručeno "Svojim životima zalagaćemo se da sprečimo izručenje našeg ratnog komadanta generala Lazarevića i svih ostalih u Hag". "Dnevnik", 2. novembar 2003.

⁸⁹ Čanak je izjavio da je na miting policije došao, jer je nečasno okrenuti leđa ljudima koji su od 5. oktobra do danas profesionalno obavljali svoju dužnost. "Ovde se razgovara o odnosu zemlje prema svojoj policiji i svojim oficirima koji su se u kriznim trenucima ponašali lojalno i ako treba da se odgovara, onda pred sudovima svoje zemlje". "Danas", 25/6. oktobar 2003. U Intervjuu, datom 'Dnevniku' predsednik vojvođanske Skupštine je zaključio: "general Lukić ne treba da ide u Hag!". Zvuči neverovatno da čovek koji za sebe tvrdi da se "oduvek zalagao za punu saradnju sa Tribunalom" potez Haga oceni kao "nevidenu budalaštinu". "Dnevnik", 26. oktobar 2003.

⁹⁰ Reč je o sledećim organizacijama: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Forum Iuris, Forum građana Stare Pazove, Centar za regionalizam, Centar za multikulturalnost, Regionalni savet nevladinih organizacija i Savet za strateški razvoj Sombora.

⁹¹ Velibor Radusinović, šef poslaničke grupe DS, donošenje deklaracije ocenio je kao "potpuno besmisleno", dok je njegov stranački kolega, Mirosljub Lješnjak, ustvrdio da se "gospoda iz PIV-a igraju video igrice i nekritički prihvataju inicijative nevladinih organizacija".

⁹² Bilo bi interesantno odgovoriti na pitanje: koji su to interesi građana Vojvodine i državne zajednice nitali predsedniku vojvođanske Skupštine da prisustvuje skupu policije? Ako ostavimo po strani maliciozne opaske da je to bio skup policije i svih njenih saradnika, odgovor se može naslutiti iz jednog intervjua koji je g. Čanak dao novosadskom "Dnevniku". Naime, u tom intervjuu g. Čanak podozreva da je stanovište Haškog tribunala da ova zemlja, nedozvoljavajući njezinim organima da sude lica sa optuženica, "nema kredibilne pravosudne organe. Ako je to tako, onda to znači da Srbija nije država u pravom smislu te reči". Upravo tako! Osnovni razlog postojanja Haškog tribunala i jest u tome što Srbija nije država. Kada bi Srbija bila država, onda njen posao ne bi obavljao Haški tribunal i Karla del Ponte, jer oni u tom slučaju ne bi ni imali razloga da postoje. A zašto Srbija ne može da se konstituiše kao država, odgovorio je, opet, sam Čanak, poručujući da "general Lukić ne treba da ide u Hag!". "Dnevnik", 26. oktobar 2003.

Dušana Bajatovića,⁹³ potpredsednika pokrajinskih socijalista, na zaključak kako nova vlast, kada je reč o Hagu, usvaja retoriku SPS-a, što govori o nedoslednosti i prevrtljivosti političara, njihovom kratkom pamćenju, te nesolidnosti političkih prilika.

Civilno društvo u Vojvodini

Civilno društvo u Vojvodini je tokom čitavog XX stoleća temeljno razarano od strane beogradske političke elite, koja je uporno pokušavala Vojvodinu svesti pod šumadijski kulturni obrazac, odnosno reducirati vojvođansku istorijsku posebnost. Međutim, Vojvodina je ipak sačuvala svoju posebnost, prednost koja dobro iskorišćena može pomoći njenu bržu tranziciju. U zborniku "Potisnuto civilno društvo" stoji da "Srbija sa dve svoje pokrajine, Vojvodinom i Kosovom, sa različitim situacijama u njima, pruža izvrstan primer na kojem se može pokazati od kolikog je velikog značaja i kako plodotvoran uticaj može imati postojanje makar i elemenata nedovršenog, ali ipak razvijanog civilnog društva, i elemenata vladavine prava, makar i u ograničenom obliku jedne "pravne države" opterećene birokratijom. Ta dva elementa, razvijana razvijana makar i u manjkavom obliku u Vojvodini za vreme austrijske i austrougarske vladavine ostavljaju trajne tragove".⁹⁴

Osim toga, Vojvodina se, u odnosu na Srbiju, odlikuje i boljom pravnom kulturom, pa tako je oduvek imala kvalitetnije i efikasnije sudske postupke. Slobodan Bjeljanski, advokat, u zborniku "Vojvodina i budući ustav Srbije" (na str. 87 i 88) kaže: "Zbirka odluka, koju je svojevremeno uređivao odbor sastavljen od predstavnika Vrhovnog suda Jugoslavije (Saveznog vrhovnog suda), Vrhovnog vojnog suda i Vrhovnog privrednog suda, od početka izlaženja u 1956, objavljivala je za sudsku praksu reprezentativne i paradigmatičke odluke svih vrhovnih sudova... u tadašnjoj velikoj Jugoslaviji. Ako izdvojimo i analiziramo period od 1958 do 1970 godine za oblast krivičnog i građanskog prava, videćemo da je u ovoj zbirci objavljeno 253 odluka Vrhovnog suda Hrvatske, 241 odluka Vrhovnog suda Vojvodine, 175 odluka Vrhovnog suda BiH, 119 odluka Vrhovnog suda Slovenije i 78 odluka Vrhovnog suda Srbije. U krivičnim predmetima Vrhovni sud Vojvodine je na drugom mestu, iza Vrhovnog suda Hrvatske, i ima 63 objavljene odluke, dok je Vrhovni sud Srbije zastupljen sa samo 6 odluka. U građanskim predmetima Vrhovni sud Vojvodine... sa 178 objavljenih odluka je na prvom mestu, dok je Vrhovni sud Srbije zastupljen sa samo 72 odluke. Kad se uporede samo Vrhovni sud Vojvodine i Vrhovni sud Srbije, odnos je u korist prvog u krivičnim predmetima - oko 90 odsto prema 10 odsto, a u građanskim

⁹³ Bajatović je tom prilikom ponovio zahtev da se donese zakon o prekidu saradnje sa Hagom. Kurir, 30. oktobar 2003.

⁹⁴ Potisnuto civilno društvo, urednik Vukašin Pavlović, izdavač Eko centar, Bgd.1995, Beograd, str.114

predmetima – oko 70 odsto naprema 30 odsto. Uzmemo li u obzir broj stanovnika i broj predmeta u AP Vojvodini i republikama, a posebno u Republici Srbiji, doći ćemo do zaključka da je Vrhovni sud Vojvodine bio u relativnom smislu ubedljivo najviše citiran sud". I pored duboke krize u kojoj se nalazi pravosuđe u Srbiji, Slobodan Beljanski kaže "da su sudovi u Vojvodini... i dalje ispred sudova u ostalom delu Republike".

Razvoj civilnog društva u Srbiji, može se podeliti u dva perioda – do i nakon 5. oktobra dvehiljadite godine. U prvom periodu, civilno društvo je bilo instrumentalni projekat koji je služio obaranju Miloševićevog režima. Nakon tog perioda civilno društvo se našlo pred zadatkom ozbiljenja osnovnih pretpostavki slobodnog poretka – poštovanju ljudskih prava i sloboda, podeli i kontroli vlasti, slobodnog javnog mnjenja, autonomnim udruženjima, vladavini prava, itd. Civilno društvo je ušlo u period u kome su pretpostavke za njegov razvoj povoljnije nego ranije, što se, pre svega, odnosi na društvenu atmosferu. Nevladine organizacije više nisu stigmatizovane kao antivladine organizacije; štaviše, nova vlast ih, za razliku od prethodne, ističe kao partnera u rešavanju problema.

S druge strane, obaranje starog režima, suočilo je vođanske nevladine organizacije i sa nizom problema. Jedan od njih odnosi se na pravni aspekt, jer još uvek nije donet zakon kojim bi se regulisala delatnost ovih organizacija. Drugi problem se odnosi na adekvatne modele saradnje sa javnim sektorom. Civilno društvo i vlast nisu samo saradnici koji se zajednički angažiraju na istom poslu, rešavanju problema, nego i konkurenti, pa stoga upozorenje na opasnost da civilno društvo bude instrumentalizovano kako od strane vlasti, tako i od strane velikih političkih partija,⁹⁵ ne treba prenebrežiti. Treći problem se tiče oskudnih finansijskih resursa – svrgavanjem Miloševića interesovanje inostranih donatora je splasnulo, a pojačala se, uz sve negativne pojave koje je prate, kompeticija između samih nevladinih organizacija. Kada je o finansiranju reč, treba reći da je Vojvodina pokazala veći stepen senzibiliteta u odnosu na Srbiju. Tako je tokom minule godine više od šeststotina nevladinih organizacija, preko odgovarajućih pokrajinskih sekretarijata, došlo do donacija. U aprilu ove godine Skupština Vojvodine je osnovala Fond za razvoj neprofitnog sektora koji bi trebao da radi kao fondacija koja donira kvalitetne programe civilnog društva, mada se ne radi o velikim sredstvima.

Nevladine organizacije koje deluju u Vojvodini mogu se podeliti na organizacije koje se bave ljudskim pravima, ekologijom, humanitarnim pitanjima, povratkom imovine i vlasništva, itd, ali i na organizacije koje su nastale u pokrajini i organizacije čije je sedište van pokrajine i koje u njoj deluju kao filijale velikih i moćnih beogradskih organizacija. Iako nije moguće

⁹⁵ "Mnogo puta smo govorili pokojnom premijeru", izjavila je nedavno Danica Stefanović, direktorica novosadske NVO Panonija, "da ne želimo da budemo dekor, leptirić na zidu i mašina koja će davati podršku nečemu što mislimo da ne zaslužuje, ali da ćemo davati podršku pravim stvarima", "Dnevnik", 16. novembar 2003.

ustanoviti tačan broj nevladinih organizacija, sasvim je izvesno da se on uvećao nakon gore pomenutog datuma.

S obzirom na značaj koji se civilnom društvu pridaje, njegova tematizacija u medijima nije odgovarajuća. Površno i nesistematično bavljenje funkcioniranjem civilnog društva govori da u medijima nema ljudi koji bi specijalizirali ovu oblast i na profesionalniji način se njome bavili. U apostrofiranju problema civilnog društva treba, uz gore navedene, ukazati i na njegov neravnomeran razvoj, jer su i u Vojvodini gradski centri u povoljnijoj situaciji, budući da se u njima nalazi veći broj nevladinih organizacija.

Dva problema svakako zaslužuju da budu posebno pomenuti. Prvi problem se tiče ignoriranja građanskih inicijativa, a drugi na probleme u vezi sa raspodelom sredstava unutar manjinskih zajednica. Kada je o prvom problemu reč treba reći da ni novim vlastima nije strana praksa ignoriranja građanskih inicijativa, uprkos više puta javno naglašavanim značajem građanske preduzimljivosti i spremnosti vlasti da, kao javni servis, deluje u skladu sa interesima građana. Tako su se, na primer, gradske vlasti grubo oglušile i ignorisale apele i inicijativu, koju je svojim potpisima podržalo preko trideset hiljada Novosađana, da se na delu Almaškog groblja – groblje uživa status spomenika kulture – ne gradi magistralni put. Drugi primer je inicijativa nekoliko nevladinih organizacija upućena Skupštini Vojvodine, a u vezi saradnje sa Haškim tribunalom. Skupština je prihvatila pomenutu inicijativu i donela Deklaraciju koja, doduše nema pravno dejstvo, ali nalaže sasvim drugačije ponašanje od onoga koje je ispoljio predsednik pokrajinske Skupštine, prisustvujući mitingu policije.⁹⁶

Drugi problem, otkriva manjinske zajednice kao složenu strukturu vlasti i moći unutar kojih se, preko distribucije sredstava, nastoji uticati na rad manjinskih organizacija. Problem, dakako, nije svojstven samo manjinskim zajednicama, niti je novijeg datuma; kao težnja da se ostvari kontrola i monopol nad sredstvima koja dolaze od strane donatora uočen je već ranije. Ipak, treba ga pomenuti i u kontekstu manjina, jer raspodela sredstava, koja će se ubuduće vršiti preko nacionalnih saveta, neće biti oslobođena, kako težnji za sticanjem privilegovanog položaja u njihovoj distribuciji, tako ni težnji nacionalne elite, da preko raspodele, utiče na rad nevladinih organizacija. Gotovo sa sigurnošću se može pretpostaviti da će takvo "nacionalno disciplinovanje" terati nevladine organizacije ne samo na simulaciju aktivnosti, nego će usporavati razvoj civilnog društva, činiti ga fragilnim i slabo prepoznatljivim u odnosu na neke druge regione u Republici. Napokon, kada je o manjinskim zajednicama reč, među njima ima i onih koje, za razliku od Mađara ili Hrvata, na primer, nisu partijskopolitički organizovane. Teritorijalna raspršenost i malobrojnost takve zajednice više okreću ka civilnom, nego političkom društvu.

⁹⁶ Na podizanje optužnica protiv četvorice vojnih i policijskih generala policija je, što uz podršku, što uz prisustvo vlasti, odgovorila mitingom. Nakon njega, predsednik vojvođanske Skupštine je poručio kako "Lukić ne treba da ide u Hag".

Civilno društvo u Vojvodini nije samo prostor odakle se generiraju emancipatorske ideje. U Vojvodini deluju i izrazito nacionalističke NVO kao što su "Obraz", "Svetozar Miletić" ili "Savez srpskih nacionalista", koje generišu homofobiju, versku netoleranciju ili, pak, nacionalizam. One su po prirodi agresivnije i uživaju podršku nacionalističkih (svetovnih i crkvenih) elita i dobijaju medijski prostor, pa se stiče utisak da su moćnije i mobilnije. Resursi civilnog društva nisu do kraja iskorišćeni. Ipak, važno je napomenuti da je grupa NVO u Vojvodini inicirala u pokrajinskoj Skupštini donošenje Deklaracije o saradnji sa Haškim tribunalom, koja je imala dosta odjeka.

Osim toga, civilno društvo, pa i NVO, poput Centra za regionalizam i drugih, veoma su angažovani u regionalnoj saradnji sa, pre svega, Hrvatskom, BiH, ali i sa Kosovom i određenim regionima u samoj Srbiji. Efekti ovakvog rada civilnog društva ne mogu se sagledavati na kratak rok, jer se radi o društvenom procesu koji zahteva vreme.

Zaključci:

- Prilike u Vojvodini se radikalizuju zbog insistiranja srpskih elita na konstituisanju Srbije kao etničke države. To direktno sprečava ostvarenje konstitutivnog statusa Vojvodine u skladu sa njenim istorijskim nasleđem, tradicijom i posebnosti. Odgovornost za to snose i vojvođanske elite koje ne rade u dovoljnoj meri na izgradnji regionalnog identiteta;
 - Insistiranje dominantne konzervativne srpske elite na centralizmu u suštini generiše fragmentaciju Srbije i sprečava konstituisanje Srbije kao moderne i složene države;
 - Konsolidacija većine na izrazito etničkom principu antagonizira i radikalizuje manjine. Veće manjine neminovno traže rešenje u teritorijalnoj autonomiji, dok male manjine, usled oskudnih kapaciteta kojima raspolažu, gube svoju kulturnu prepoznatljivost i osuđene su na asimilaciju;
 - Nacionalni saveti kao reprezentativna tela manjina nisu u mogućnosti da ispune Zakonom predviđenu ulogu u očuvanju i unapređenju identiteta manjina. Normalno funkcionisanje ovog mehanizma onemogućeno je, između ostalog, nedostatkom finansijskih sredstava;
 - Uloga manjina u povezivanju sa susedima još nije dovoljno iskorišćena mada se već uspostavljaju značajni mostovi regionalne saradnje. Ovaj aspekt saradnje je tim važniji jer će neke od susednih zemalja uskoro postati članice EU, kao na primer Mađarska;
 - Mediji u Vojvodini nisu dorasli zadatku promovisanja tolerancije i multikulturnog obrazca jer su zatvoreni unutar vlastitih etničkih prostora;
 - Vojvodina, kao najveće utočište izbegličke populacije iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nije uspela da u dovoljnoj meri integriše izbeglice i time smanji tenzije i radikalističke tendencije;

- Pokrajinske vlasti nisu dovoljno iskoristile potencijal Vojvodine za njeno regionalno povezivanje, mada postoje inicijative u tom pravcu;
 - Uloga SPC u Vojvodini antagonizuje i potiskuje multireligijsko i multikulturno nasleđe Vojvodine, uključujući i srpsko nasleđe koje pokušava svesti na strogo vizantijski obrazac. Takvo ponašanje je izvor verske netolerancije i stigmatiziranje malih verskih zajednica, koje se tretiraju kao sekte;

Preporuke međunarodnoj zajednici i vladi Srbije:

- Da se Vojvodini omogući autonomija sa modernim demokratskim standardima a u skladu sa dominirajućim trendom decentralizacije;
 - Međunarodna zajednica i državni organi Srbije treba aktivnije da se uključe u ustavno rešenje pokrajine kako bi se izbegla nepotrebna radikalizacija po tom pitanju;
 - Međunarodna zajednica i Vlada Srbije treba da pomognu nacionalne savete finansijski, kao i njihovo funkcionisanje u pravcu očuvanja posebnosti i adekvatnog integrisanja u politički i društveni život Srbije;
 - Državni organi uz podršku Saveta Evrope i EU treba više da se angažuju na promovisanju i oblikovanju kulturnog obrasca koji će uvažavati i podsticati izgradnju višedimenzionalnog identiteta Vojvodine;
 - Međunarodna zajednica treba da prepozna potencijal Vojvodine kao najevropskijeg dela Srbije koji može znatno doprineti njenom bržem povezivanju sa Evropom;

Sandžak: Najveći izazov regionalizmu

A. Uvod – opšti podaci

1. Istorija Sandžaka

Sandžak se prostire na više od 8000 hiljada kvadratnih kilometara i u ekonomskom i kulturnom pogledu, kroz veći deo istorije predstavljao je sinonim za nazadovanje i zaostalost. Inače, reč "sandžak" je turskog porekla i znači "barjak" ili "zastava", a u Osmanskom carstvu pod sandžakom se podrazumevala vojna i upravno-teritorijalna oblast drugog stepena, za razliku od "elajeta" ili "pašaluka", kao upravne oblasti prvog stepena. U zajedničkim granicama Bosna i Sandžak postoje od Karlovačkog mira 1699. godine. Godine 1790. formiran je poseban Novopazarski sandžak koji je, kao jedan od šest sandžaka, ulazio u sastav Bosanskog pašaluka, da bi se to stanje promenilo na Berlinskom kongresu, 1878. godine. Tada su velike evropske sile, uz saglasnost Rusije i Turske, odlučile da Austro-Ugarska anektira Bosnu i Hercegovinu, prepuštajući upravu nad Novopazarskim sandžakom Turskoj.

Nakon Balkanskih ratova Sandžak je ušao u sastav Srbije i Crne Gore, zadržavajući svoje ime do današnjih dana. U knjizi "Sandžak" Mirka Čatovića zadržavanje imena ove regije se objašnjava važnom ulogom koju je Sandžak igrao u međunarodnim odnosima kao predmet spora između Turske, Srbije, Austro-Ugarske i drugih evropskih država, naročito za vreme i posle Berlinskog kongresa. Kao takav, Novopazarski sandžak je našao mesto u tekstovima međunarodnih ugovora i konvencija, državnih nota, u izveštajima i člancima mnogobrojnih evropskih dnevnih i periodičnih listova i posebnih rasprava. Ime je ušlo u rečnike i leksikone evropskih naroda i zadržalo se do danas, označavajući područje koje obuhvata delove sadašnjih republika Srbije i Crne Gore.

Do Drugog svetskog rata, Sandžak je spadao među privredno najnerazvijenije i najneprohodnije oblasti ondašnje Jugoslavije, bez industrije, železničkih pruga i automobilskih puteva, sa ekstenzivnim stočarstvom kao osnovnom privrednom granom. Nakon rata, oblast beleži blagi uspon, u gradskim centrima je počeo razvoj industrije (tekstilne, drvne i druge), eksploatacija uglja i olovno-cinkovne rude. Izgrađene su hidrocentrale i važne komunikacije. Preko Sandžaka prolazi važan put na pravcu Beograd-Užice-Podgorica-Bar i železnička pruga Beograd-Bar. Iako su izgrađeni i drugi putevi, Sandžak ima najređu i najlošiju putnu mrežu na Balkanu. Sandžačka sela su pretežno planinskog, razbacanog tipa, dok su gradovi razmešteni duž komunikacija. Privredni i kulturni centar sandžačke regije je Novi Pazar.

Počev od 1990. godine, u Sandžaku se, a posebno u Novom Pazaru, otvara veliki broj privatnih radnji i preduzeća i dolazi do razvoja privatnog preduzetništva.

Srbijanski deo Sandžaka obuhvata šest opština – Novi Pazar, Sjenicu, Tutin, Priboj, Prijepolje i Novu Varoš, a crnogorski pet – Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Plav i Rožaje. U srbijanskom delu, sandžačke opštine su podeljene u dva okruga – Zlatiborski i Raški; središte prvog je u Užicu, a drugog u Kraljevu. Važeća administrativno-teritorijalna podela Srbije predmet je, inače, sve oštrijih kritika od strane zagovornika ideja o decentralizaciji i regionalizaciji, dok je nacionalne manjine vide kao prikriveni pokušaj razbijanja političkog, ekonomskog, kulturnog i verskog identiteta. Naime, opštine u kojima su pojedine nacionalne manjine većinsko stanovništvo, uglavnom ulaze u sastav okruga sa više drugih opština u kojima je većinsko stanovništvo srpske nacionalnosti. Ta činjenica presudno utiče na parlamentarne izbore (u slučajevima kada se izborne jedinice poklapaju sa okruzima), prilikom imenovanja administracije okruga itd., ali je od značaja i za projekciju razvoja tog područja, izradu ekonomsko-socioloških, urbanističkih i drugih planova. Prema postojećoj teritorijalnoj podeli Srbije, Raškom okrugu (pored opština Novi Pazar i Tutin) pripadaju i Kraljevo, Vrnjačka Banja i Raška, a Zlatiborskom okrugu (pored Sjenice, Nove Varoši, Priboja i Prijepolja), još i Arilje, Bajina Bašta, Kosjerić, Požega, Užice i Čajetina. Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. godine, u Raškom okrugu živi ukupno 291.230 stanovnika, 188.456 Srba i 93.921 Bošnjaka; u Zlatiborskom okrugu živi 313.396 stanovnika, 261.055 Srba i 40.225 Bošnjaka. Poređenja radi, u šest sandžačkih opština živi ukupno 235.567 stanovnika, od čega 89.396 Srba i 134.128 Bošnjaka¹. Predstavnicima dve vodeće političke stranke Bošnjaka, SDA i SDP, imaju različit pristup ovom problemu. Dok prvi insistiraju na nedeljivosti celokupne teritorije Sandžaka (srbijanski i crnogorski deo) i njenom

¹ "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002", Republički zavod za statistiku Srbije, 2003.

*Napomena: Razliku do ukupnog broja čine pripadnici drugih nacionalnih manjina, neopredeljeni itd.

konstituisanju kao posebne regije, SDP takav zahtev ocenjuje kao opasan i politički nerealan, insistirajući na opstanku Državne zajednice Srbija i Crna Gora, kao okvira koji obezbeđuje teritorijalnu celovitost Sandžaka. Istovremeno, SDP smatra da bi šest opština u srbijanskom delu trebalo da budu poseban region, zajedno sa opštinama Raška i Ivanjica, jer za to postoji opravdan ekonomski interes.

2. Osnovni demografski podaci

Prema popisu stanovništva iz marta 2002. godine, u Srbiji živi ukupno 136.087 Bošnjaka, od toga u Centralnoj Srbiji 135.670, a u Vojvodini 417. Najveći broj Bošnjaka živi u srbijanskom delu Sandžaka, ukupno 134.128. Od šest sandžačkih opština, najviše Bošnjaka živi u Novom Pazaru, ukupno 65.593, a najmanje u Novoj Varoši – samo 1028. Najmnogoljudnija opština je Novi Pazar sa 85.996 stanovnika, potom Prijepolje sa 41.188, Priboj sa 30.377, Tutin sa 30.054, Sjenica sa 27.970 stanovnika, a najmanja je opština Nova Varoš u kojoj živi 19.982 stanovnika.

Od ukupno 235.567 stanovnika Sandžaka, bošnjačka zajednica broji 134.128 pripadnika, srpska 89.396, muslimanska 8222, a sve ostale samo 2115 pripadnika; 629 stanovnika nije deklariralo svoju nacionalnu pripadnost, dok je za 967 građana nacionalnost ostala nepoznata. Umesto nacionalne, 30 stanovnika Sandžaka je iskazalo svoju regionalnu pripadnost, dok je njih 80 svrstano u rubriku "Ostali".

Prema statističkim podacima, od šest sandžačkih opština, pripadnici bošnjačke i srpske nacionalnosti imaju većinu u po tri opštine: Bošnjaci u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici, a Srbi u Novoj Varoši, Priboju i Prijepolju. Najviše građana koji su se na popisu deklarirali kao Muslimani živi u Prijepolju, Novom Pazaru i Priboju, znatno manje u Sjenici i Novoj Varoši, a najmanje u Tutinu.

Gledano po opštinama, etnička struktura je sledeća:

U najvećoj sandžačkoj opštini, Novom Pazaru, živi 65.593 Bošnjaka, 17.599 Srba, i 1599 Muslimana. U drugoj po veličini opštini, Prijepolju, nastanjeno je 23.402 pripadnika srpske, 13.109 bošnjačke i 3812 muslimanske nacionalnosti. U Priboju živi 22.523 Srba, 5567 Bošnjaka, 1427 Muslimana. U opštini Tutin Bošnjaci čine ubedljivo dominantnu zajednicu sa 28.319 pripadnika; drugu po brojnosti zajednicu čine Srbi 1299, a treću Muslimani-223 pripadnika. U Sjenici su Bošnjaci, takođe, većinsko stanovništvo sa 20.512 pripadnika; Srba ima 6572, a Muslimana 659. Na kraju, u opštini Nova Varoš živi 18.001 Srba, 1028 Bošnjaka i 502 Muslimana.

Kada se uzme u obzir tip naselja gde žive, više Bošnjaka 74.154 živi u gradu, nego na selu 59.974. Interesantno je da svi Bošnjaci u opštini Nova Varoš, njih ukupno 1028, žive u gradu, a nijedan na selu. Migracija u gradove je primetna i u Priboju gde živi 4396 Bošnjaka (naspram 1171 njihovih sunarodnika koji žive u seoskim naseljima), kao i u Novom Pazaru, gde živi

46.339 Bošnjaka, dok seosko područje naseljava 19254 stanovnika ove nacionalnosti. U sjeničkoj opštini broj Bošnjaka koji žive na selu gotovo je identičan broju koji živi u gradu (10405:10107), dok u opštini Prijepolje i Tutin više Bošnjaka živi u seoskim, nego u gradskim naseljima (u Prijepolju 9168 Bošnjaka živi na selu, a 3941 u gradu, dok u Tutinu 19976 Bošnjaka živi na selu, a 8343 u gradu).

Slična etnička podela Sandžaka je bila registrovana i popisom iz 1991. godine. Naime, i tada su pripadnici dve dominantne etničke zajednice imali većinu u pomenutim opštinama. Kada se uporede rezultati dva poslednja popisa vrlo lako može se uočiti da je Sandžak doživeo demografski pad, jer se ukupna populacija smanjila za 22101 stanovnika (257.668:235.567). Pored Bošnjaka, sa opadanjem broja pripadnika suočene su i ostale zajednice, srpska, crnogorska, jugoslovenska, albanska, romska i druge. Broj Bošnjaka se smanjio za 13.190 pripadnika, Srba za 5965, Jugoslovena za 1503, Crnogoraca za 1072, Roma za 373 pripadnika, itd. Na smanjenje broja stanovnika Sandžaka, a Bošnjaka pre svega, u najvećoj meri su uticale etnonacionalističke politike i ratna zbivanja na području bivše Jugoslavije. Nasilje, progoni, nacionalističko negiranje njihovog identiteta i strah za vlastiti život, doprineli su da veliki broj Bošnjaka, a naročito onih iz pograničnih područja, napusti mesto dotadašnjeg boravka. Represivna politika, posebno tokom rata u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, ostavila je dubok trag u Sandžaku, ne samo u pogledu njegove etničke strukture, nego i u odnosima dve najbrojnije zajednice. Rat, strah i nesigurnost su najvažniji, ali ne i jedini činioci koji su uticali da se broj pripadnika bošnjačke zajednice smanji. Na to su još, osim pomenutih, uticali i neki drugi faktori – sužene profesionalne perspektive i reducirani okvir za zadovoljavanje legitimnih interesa i potreba bošnjačkog stanovništva, između ostalog.

2.1. Bošnjaci i Muslimani²

Prilikom kompariranja rezultata popisa treba ukazati na još jednu činjenicu. Naime, prilikom popisa stanovništva 1991. godine, stanovnici Sandžaka su se jedino mogli izjašnjavati kao Muslimani³, a na popisu 2002. i

² Etnonim Muslimani (sa velikim "M") uveden je u upotrebu kao kompromisno rešenje odnosno mogućnost izražavanja posebnog nacionalnog identiteta stanovništvu muslimanske vere, prvenstveno u BiH. Grubo negiranje i odbijanje postojanja bošnjačkog nacionalnog identiteta od strane većinskih naroda, prvenstveno Srba i Hrvata, u radikalnijoj ili blažoj formi se zadržalo sve do raspada SFRJ. Na drugoj strani, upotreba ovog naziva imala je za posledicu brojne nedoumice i nepreciznosti kod statističke obrade, budući da se deo stanovništva tako izjašnjavao imajući u vidu nacionalnu pripadnost, a drugi versku (npr. Albanci, Turci, Romi itd.).

³ Počev od popisa iz 1961. godine pa sve do popisa iz 1991. godine, lica koja su se deklarirala kao Muslimani, u smislu nacionalne ili etničke pripadnosti, u rezultatima popisa iskazivana su pod tim nazivom. U popisu 1953 godine, lica koja su izjavila da su Muslimani svrstana su u grupu "Jugosloveni neopredeljeni". U prvom posleratnom popisu, onom iz 1948. godine, bilo je predviđeno da Muslimani jugoslovenskog etničkog porekla daju neki od

kao Bošnjaci. Pod Muslimanima su se, u socijalističkoj Jugoslaviji, podrazumevali jugoslovenski građani slovenskog porekla, odgojeni ili samo rođeni u islamskoj tradiciji, koji se javno ili pred vlastima izjašnjavaju kao Muslimani u nacionalnom smislu. Pri tome nije bilo važno da li oni ispovedaju islam, ili ne⁴. Međutim, u brojnim državnim ispravama i književnosti još iz osmanlijskog vremena, za muslimane severnog i srednjeg Balkana koji govore slovenskim jezikom upotrebljava se naziv Bošnjaci. Istorijski posmatrano, bošnjački identitet su imali muslimanski stanovnici Bosne, Hercegovine, Sandžaka, muslimanski žitelji nekih crnogorskih opština (Nikšića, Podgorice, Kolašina, Plava i Gusinja), a granica je dopirala na jug sve do Kosovske Mitrovice. U Bošnjake su nekad ubrajani i Gorani, muslimanski stanovnici oblasti Gora (metohijski deo Kosova, smešten između Albanije i Makedonije)⁵.

U međuvremenu, između dva poslednja popisa, jugoslovenska država se raspala. U sudaru etnocentričnih koncepcija identiteta Bošnjaka je negiran, a oni izloženi pogromu i nasilju. U težnji da što jače naglase diferencirajuća obeležja svog identiteta, u Sarajevu je, 1993. godine, održan Kongres bošnjačkih intelektualaca na kome je postignuta saglasnost da se odbaci "zabludno deklarisanje Muslimanima u nacionalnom smislu"⁶ i da se prihvati staro istorijsko ime Bošnjaci⁷. Od 1996. godine ovo ime prihvataju i sve bošnjačke stranke i udruženja u Sandžaku. Kako se približavalo vreme za novi popis stanovništva, tako su i bošnjačke partije i udruženja sve češće zahtevali da se u popisnu klasifikaciju unese i modalitet Bošnjak. Ovom zahtevu je udovoljeno, a popisna klasifikacija inovirana je i proširena sa još tri modaliteta (Aškalija, Goranac, Cincarin).

Kako se iz predočenih rezultata može videti, dojučerašnji Muslimani (srbijanskog) Sandžaka na popisu su se, u najvećem broju, deklarirali kao Bošnjaci. Činjenica da se određen procenat stanovništva i dalje izjašnjava kao Muslimani je interesantna, i može da znači da proces nacionalne integracije Bošnjaka/Muslimana još uvek nije priveden kraju, ili da postoji etnička mimikrija kod pripadnika nekih drugih nacionalnosti, što ukazuje i na probleme između pripadnika "manjih" i "većih" nacionalnih manjina.

sledećih odgovora: "Srbin-musliman", "Hrvat-musliman", itd. ili "neopredeljeni-musliman", s tim što su, pri obradi popisne građe, "Srbi-muslimani" uključeni u Srbe, "Hrvati-muslimani" u Hrvate a "Makedonci-muslimani" u Makedonce, dok su "neopredeljeni-muslimani" pod tim nazivom iskazivani posebno. Međutim, u uvodnim objašnjenjima knjige IX rezultata popisa iz 1948. godine objavljeni su, istovremeno, i podaci o broju Muslimana jugoslovenskog etničkog porekla koji su se deklarirali kao "Srbi-muslimani", "Hrvati-muslimani", odnosno "neopredeljeni-muslimani". Vidi: Metodološka objašnjenja, Rezultati popisa 2002. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, str. 7 i 8.

⁴ Dr Smail Balić: "Bosanski Muslimani", Most br. 98, Mostar 1997.

⁵ Dr Smail Balić, isto.

⁶ Isto.

⁷ Skupština BiH je, takođe, donela odluku o preimenovanju nacionalnog imena Musliman u Bošnjak.

B. Sandžak i Srbija: teško nasleđe

U socijalističkoj Jugoslaviji pripadnici bošnjačke zajednice su, pored Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca, uživali status jednog od šest konstitutivnih naroda. Disolucijom države, Bošnjaci su se našli u poziciji "nove", nepriznate manjine čiji je identitet često i grubo negiran. Nacionalističkom ideologijom svedeni na Srbe islamske veroispovesti, Bošnjaci su bili suočeni sa suženim okvirom za ispoljavanje i zadovoljavanje svojih legitimnih interesa i potreba. U njihovu lojalnost se sumnjalo, a razni primeri maltretiranja i nasilja većinom su ostajali nekažnjeni⁸.

U posebno teškom položaju nalazili su se Bošnjaci u selima pribojske opštine, na granici sa Bosnom i Hercegovinom, jer su i sami bili deo projekta koji se sprovodio u Bosni i Hercegovini. Izjave nekih političara, poput Vojislava Šešelja, vođe nacionalističke Srpske radikalne stranke, kako bi granični pojas u dubini od 30 km trebalo očistiti od Bošnjaka⁹ samo su pojačavale taj strah. Pretnje i uvrede, zastrašivanja i premlaćivanja, pljačke i uništavanje imovine, ubistva i skrnavljenje grobova, napadi na verske objekte, otmice i pretresi zbog navodnog posedovanja oružja, naterali su mnoge stanovnike pribojskih sela da napuste svoje kuće i sigurnost potraže kod rođaka i prijatelja u Priboju, Novom Pazaru, Sjenici, Federaciji BiH, kao i u zemljama Zapadne Evrope, odnosno Turske. U želji da izbegnu sudbinu nekih svojih sunarodnika, određeni broj Bošnjaka je prestao da odlazi na posao, te im je prećeno otkazima¹⁰.

U nekoliko navrata građani bošnjačke nacionalnosti, koji su napustili svoja sela i sigurnost potražili u Priboju, obraćali su se lokalnim i republičkim organima zahtevajući da im omoguće elementarnu sigurnost i pomoć u zadovoljavanju minimalnih egzistencijalnih potreba¹¹. Nakon pada Knina 1995. i dolaska srpskih izbeglica iz Hrvatske, položaj Bošnjaka se još više pogoršao,

⁸ Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava u više je navrata podnosio prijave protiv počinitelaca nedela, ali nadležne institucije nisu adekvatno reagovala.

⁹ Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda: "Sandžak Dossier: Pljevlja i Priboj", Novi Pazar, 1996, str. 3.

¹⁰ U strahu za vlastiti život oko 200 FAP-ovih radnika zaposlenih u pogonu "Preseraj" nije dolazilo na posao, jer se do ovog pogona stizalo preko rizične bosanske teritorije. Protiv 96 radnika, kojima niko nije garantovao sigurnost na putu do i sa radnog mesta, pokrenut je postupak za prestanak radnog odnosa zato što pet dana zaredom nisu dolazili na posao.

¹¹ Sredinom septembra 1993. godine Bošnjaci koji su bili prinuđeni da napuste svoja sela Kukurovići, Sjeverin, Strmac, Dragovići i Zaostro uputili su javni zahtev državnim organima da se reši njihov status, te da im se obezbedi preživljavanje. Ističući da je u Priboju "na delu prvoklasni rasizam" oni su zahtevali od lokalnih, republičkih i saveznih vlasti da svim raseljenim licima omoguće nesmetan povratak u njihove kuće, da se svim licima čije su kuće spaljene i opljačkane a šume posečene nadoknađi šteta, da se pohapse počinioci svih zlodela, da im se preko Centra za socijalni rad, Crvenog krsta i dobrotvornih društava pomogne kako bi zadovoljili barem minimalne egzistencijalne potrebe. Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda: "Sandžak Dossier: Pljevlja i Priboj", Novi Pazar, 1996, str.60 i 61.

jer im je iz Crvenog krsta¹² poručeno da za njih više nema nikakve pomoći, a uskraćena im je i zdravstvena zaštita¹³. Na njihove zahteve u dva navrata im je, od strane Izvršnog odbora SO Priboj, upućena cinična poruka da se vrate u svoje domove, jer "Republika Srbija obezbeđuje mir i slobodu svim svojim građanima u pograničnim mestima..."¹⁴

Prema prikupljenim i publikovanim podacima Sandžačkog odbora, kao i informacijama koje su članovima Helsinškog odbora dali sami Bošnjaci, stanovnike pribojskih sela često su maltretirali i zlostavljali i oni kojima je profesionalna obaveza nalagala da im pružaju zaštitu. Privođenja i fizička maltretiranja od strane policije, kao i zlostavljanja i pljačke od strane uniformisanih lica, rezervista i pripadnika raznih (para)vojski, pucnjave, šenlučenja i pretnje klanjem, samo su pojačavali strah i podsticali iseljavanja.

U letku koji je (1995. godine) deljen po Priboju, "srpski narod Priboja" je od strane "patriota ove države i srpskog naroda", upozoravan da su Muslimani neprijatelji, da im ne treba verovati i da sa njima nema života¹⁵. Sledeće godine na talasima lokalnog radija reklamirana je agencija koja je pozivala Bošnjake da zamene svoje kuće sa Srbima iz Bosne i Hercegovine. Reklamiranje ove agencije ocenjeno je, od strane Sandžačkog odbora, kao logičan, ali perfidan nastavak politike etničkog čišćenja, politike koja je imala za cilj nestanak Bošnjaka sa područja na kome su vekovima živeli. Za vreme Miloševićeve vladavine, oko 17.000 Bošnjaka je privođeno, tučeno i na najrazličitije načine šikanirano i maltretirano; samo u pribojskoj opštini ubijena su 22 lica, spaljeno 59 kuća, a opljačkano 124; na desetine sela je u potpunosti napušteno, a većina stanovništva se ni do danas nije vratila svojim kućama. Statistički podaci potvrđuju da je u periodu 1991-2002. godine, u svim sandžačkim opštinama, izuzev Novog Pazara, došlo do pada broja stanovnika. Iako je takva tendencija primetna i u drugim delovima Srbije (opšti pad nataliteta, iseljavanje mladih ljudi u zapadne zemlje itd.), smanjenje populacije u sandžačkim opštinama prvenstveno je rezultat politike "etničkog čišćenja" i antibošnjačke histerije velikosrpskih nacionalista.

Tokom ratnih godina na području Sandžaka izvršeno je i nekoliko otmica. Posebnu pažnju privukle su otmice putnika iz autobusa na putu

¹² U obraćanju učesnicima Pariske konferencije Bošnjaci iz Priboja su tražili da im se humanitarna pomoć dostavlja preko "MHD Merhamet", sa sedištem u Novom Pazaru. "U Crveni krst Srbije nemamo poverenja, jer prema nama izražava diskriminatorski odnos". Isto, str. 77.

¹³ U obraćanju državnim vlastima, domaćoj i međunarodnoj javnosti Bošnjaci iz Priboja su naveli da im je uskraćena zdravstvena zaštita.

¹⁴ Isto, str. 73

¹⁵ U jednom pismenom upozorenju koje je, takođe, šireno po Priboju, navedena su imena Muslimana koji su utočište potražili u Priboju, a čija su sinovi "u zelenim beretkama klali i pekli srpsku decu po Sarajevu.." Isto, str. 80

U komentaru povodom ovog upozorenja ističe se da "mnoga lica koja se navode u ovom upozorenju nalaze u Priboju, Austriji, Nemačkoj, Švedskoj, Belgiji, a neka lica čak i ne postoje".

Sjeverin-Priboj i putnika iz voza na stanici u Štrpcima. Obe ove otmice (prema tvrdnji Šefka Alomerovića iz Sandžačkog helsinškog odbora, bilo je ukupno šest otmica) dogodile su se u kratkom roku, prva 22. oktobra 1992. godine, a druga 27. februara 1993. godine; u prvoj je oteto 17, a u drugoj 20 pripadnika bošnjačke nacionalnosti. Nedelju dana nakon otmice u Štrpcima, crnogorski *Monitor* je upozorio: "Kada je sedamnaest pribojskih Muslimana oteto iz autobusa, bio je to incident i opomena državi da ne pruža dovoljnu sigurnost svojim građanima. Otimanjem Muslimana iz voza na pruzi Beograd-Bar, na teritoriji koju kontrolišu srpske formacije, incident se pretvara u državnu politiku". Rifat Rastoder, predstavnik rodbine oteatih putnika iz voza na stanici u Štrpcima, u "Sandžačkim novinama" ilustruje položaj u kome su se, nakon otmice, našle porodice kidnapovanih putnika: "Umjesto pomoći, ili, bar, ljudskog saosećanja iz preduzeća, uglavnom beogradskih, u kojima je većina oteatih bila zaposlena, već poslije dva nepuna mjeseca stigla su riješenja o otkazima, gle ironije, zbog nedolaska oteatih na posao. Na telefonsku intervenciju tim povodom, Elifi Bakiji, supruzi oteatog Fehima Bakije, sekretarica preduzeća 'Planum' jasno je i glasno odgovorila "Neka ti Alija pomogne"¹⁶".

Oba navoda su veoma značajna, i nedvosmisleno optužuju ondašnje vlasti u Srbiji za genocidnu politiku koja će se nastaviti i kulminirati nekoliko godina kasnije na Kosovu. Pomenuti zločini nad Bošnjacima ne mogu se svesti na "privatno" nasilje i osvetnički bes frustriranih i ozlojeđenih pojedinaca; oni su rezultat osmišljene državne politike koja je pri tom uživala značajnu i nesumnjivu podršku većinskog naroda. Drastična kršenja ljudskih prava, uništena imovina i narušeni međuetnički odnosi, teško su opteretili odnos između Srbije i Sandžaka, srpskog i bošnjačkog naroda. Pomenute otmice koje, uprkos naporima, nisu mogle ostati prikrivene i marginalizovane, postale su krucijalni simboli o svim zločinima i terororu nad bošnjačkim narodom; zato su se upravo na njihovom rasvetljavanju temeljile nade, očekivanja, pa i procene o spremnosti i kapacitetu političke volje postoktobarske Srbije da učini jasan diskontinuitet sa prethodnim režimom.

Tokom prošle godine u Beogradu je održano suđenje četvorici pripadnika paravojne formacije "Osvetnici", za krivično delo ratnog zločina nad civilnim stanovništvom. Oni su, u oktobru 1992. godine, učestvovali u grupi koja je u mestu Mioče otela 17 putnika iz autobusa na liniji Sjeverin-Priboj. Prema optužnici, oteati Muslimani su prevezeni na teritoriju Republike Srpske, gde su brutalno zlostavljani i likvidirani, a njihova tela bačena su u Drinu. Optuženi su osuđeni na 75 godina zatvora, ali presudom nisu bile zadovoljne ni porodice oštećenih, ni njihovi pravni zastupnici. Nezadovoljstvo se odnosilo, pre svega, na činjenicu da naredbodavci i organizatori zločina nisu uhapšeni i privedeni pravdi. Dvojici od četvorice "Osvetnika" se sudilo u odsustvu, iako su, bar prema pisanju štampe, nadležnim organima bila poznata mesta gde se

¹⁶ Vidi: "Otmice u Sandžaku", Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava, Novi Pazar, 1996, str. 18.

oni nalaze¹⁷. Napokon, u obrazloženju presude bilo je izvesnih protivrečnosti, jer je sud najpre prihvatio da su "Osvetnici" bili pripadnici Višegradske brigade, a potom citirao da u brigadi nije bilo paravojskih formacija čime se, zapravo, izbegava pitanje odgovornosti Vojske Republike Srpske i Jugoslovenske narodne armije.

I u slučaju otmice putnika u Štrpcima na optuženičku klupu nisu izvedeni svi učesnici otmice. U činjenici da je suđeno samo jednom licu (osuđeno je na 15 godina zatvora) prepoznata je namera vlasti da se "prikriju motivi i glavni izvršioци i naredbodavci otmica", odnosno da se, prema rečima Šefka Alomerovića, "prikrije politika koja je predstavljala državni program - etničko čišćenje Sandžaka"¹⁸.

Procena je Bošnjaka, ali i srpske demokratske javnosti, da u konkretnim slučajevima nije postojala dovoljna spremnost i politička volja da se za počinjena nedela preispita i odgovornost države i njenih institucija. Izneverena očekivanja usporila su demokratsku konsolidaciju i probudila sumnju u legitimnost novih institucija i javna obećanja da će svi ratni zločini biti do kraja istraženi. Prekršioци, iako u pojedinim slučajevima poznati nadležnim organima, nisu za svoja dela snosili nikakve posledice. Tako je, na jednoj strani, proces uspostavljanja teško narušenog poverenja zastao na samom početku, a na drugoj, izneverena očekivanja i sumnje su podstakle ekstremizam i političku netoleranciju i kod srpske, i kod bošnjačke zajednice.

Nekoliko događaja koji su se u Sandžaku desili u poslednje dve-tri godine, ukazuju da tegobno nasleđe nije prevaziđeno i da se društvo još uvek nije oslobodilo konflikata sa etničkim predznakom. U tom pogledu, veoma su zabrinjavajući incidenti prilikom sportskih susreta, kada neretko dolazi do nacionalističkog divljanja navijača. Tako je prilikom susreta između dve fudbalske ekipe, "Rada" i "Novog Pazara", u septembru minule godine, publika pevala i uzvikivala: "Ubićemo, zaklaćemo", "Ubi Srbina", "Od Topole, pa do Ravne Gore", "Hašim Tači", "Radovane Karadžiću", "Mladiću", "Srebrenica", itd. Slični incidenti događali su se i pre i posle ovde pomenutog¹⁹. Naročito je zabrinjavajući bio ispad koje se dogodio u Novom Pazaru kada su, nakon osvajanja zlatne medalje jugoslovenske ekipe na svetskom prvenstvu u košarci, grupe Srba i Bošnjaka pokušale da "proslave pobedu" u nacionalističkom sukobu u centru grada. Tada je intervenisala policija, ali je sukob dobio svoj nastavak već sutradan kada su pretučena dva mladića srpske nacionalnosti, što je ostalima bio povod da blokiraju raskrscnicu Šestovo i drže je u blokadi do tri

¹⁷ "Danas", 29. septembar 2003.

¹⁸ "Danas", 27. decembar 2002.

¹⁹ Medijski je dosta eksponatiran i incident koji se dogodio na utakmici odbojkaških reprezentativki Jugoslavije i Turske, kada je lokalna publika gromoglasno navijala za reprezentaciju Turske, a zviždala jugoslovenskim odbojkašicama. Podatak da se u redovima turske reprezentacije nalazilo i nekoliko devojaka poreklom iz Novog Pazara, nije pominjan. Pre ove, u susretu sa selekcijom Grčke, za vreme intoniranja himne "Hej Sloveni" jedan deo publike je pevao "Bože pravde", a tokom utakmice nastavio sa "Od Topole, pa do Ravne Gore".

sata ujutro. U osudi ovog incidenta bili su jedinstveni svi relevantni faktori u gradu, ali ne i u odgovoru na pitanje ko snosi odgovornost za incidente. Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka je ocenilo da se radi o koordiniranoj akciji srpskih ekstremista iz policijskog sastava SUP Novi Pazar i nacionalista koji su došli iz pravca Raške, dok je Odbor za zaštitu Srba izneo stav da iza incidenta stoje ekstremisti iz SDA koja neredima pokušava da povрати birače i simpatizere.

Slični incidenti događali su se i u nekim drugim prilikama. Recimo, prilikom osveštenja novosagrađene crkve Sv. Marije Magdalene u selu Pope kod Tutina, uz gusle se pevalo o Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću. Svečanom događaju su prisustvovali visoki vladini funkcioneri, predstavnici lokalnih vlasti Tutina, crkveni velikodostojnici, među kojima i vladika raško-prizrenski Artemije i predstavnici Islamske verske zajednice. Skup je mogao da bude lep primer verske i nacionalne tolerancije, tim pre jer su izgradnju crkve pomagali i Bošnjaci²⁰. Ili, na primer, kada su građani Priboja, Prijepolja i Nove Varoši u svojim poštanskim sandučićima nalazili letak kojim se Bošnjaci pozivaju da ne učestvuju sa hrišćanima u proslavi njihovih praznika, jer time "dokazuju svoju pokornost šejtanu". Pojavu ovih letaka (potpisala ih je Organizacija aktivne islamske omladine) osudile su kako političke, tako i verske organizacije, ocenjujući da se njima izaziva verska i međunacionalna netrpeljivost. Takođe, početkom godine u su Sjenici osvanuli leci na kojima je pisalo "Oj, Sjenice, druga Srebrenice!" i "Oj, Pazaru, drugi Vukovaru!"

Spomenuti nacionalistički ispadi izazivaju zabrinutost i nesigurnost u obe nacionalne zajednice. U strahu od dalje radikalizacije i revanšizma neki građani, pre svega srpske nacionalnosti, napuštaju Sandžak, prevashodno opštine u kojima je velika koncentracija bošnjačkog stanovništva. Osim nesigurnosti, na iseljavanje Srba utiču i ekonomski faktori: nedostatak posla, ali i cene nekretnina, koje su u Sandžaku do tri puta veće nego u drugim delovima Srbije²¹. Da iseljavanja ima, u tome se slažu i Srbi i Bošnjaci; i jedni i drugi u svojim odgovorima pominju oba navedena razloga, ali ih različito akcentiraju²², u zavisnosti od toga kojoj nacionalnoj zajednici pripadaju. Očigledna etnička distanca (koja između Srba i Bošnjaka nikada nije bila značajna kao npr. između Srba i Albanaca) primetno se, mada lagano, povećava. Oživljavanje nacionalističkih i radikalnih snaga i njihovo ponovno osvajanje medijskog prostora, iznova polarizuje podele za koje se mislilo da su deo prošlosti ("patriote" i "izdajnici", "domaći rodoljubi" i "strani plaćenici" itd.); aktualizuju

²⁰ "Prava i slobode u Sandžaku VI", Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava, Novi Pazar, 2004. str. 91.

²¹ Godinama su nekretnine, a naročito poslovni prostor, bile daleko skuplje u Novom Pazaru, nego u Beogradu, ali je njihova cena počela da opada nakon dolaska DOS na vlast.

²² Interesantno je da se iseljavanjem Srba pozabavio i Londonski Institut za izveštavanje o ratu i miru. U njegovom se izveštaju ističe da je do pojačanog iseljavanja došlo nakon oktobarskog prevrata u Srbiji i da bi ono, ukoliko se nastavi, moglo dovesti do snažne srpske nacionalističke reakcije i provociranja nove balkanske krize.

se jezik netolerancije i mržnje, i podcrtavaju razlike kao "prirodno" opravdanje za šovinizam, a ne za kulturni i demokratski pluralizam...S tim u vezi, više nego indikativno je primetno insistiranje u javnosti na različitom nazivu kojim Srbi, odnosno Bošnjaci, imenuju oblast u kojoj vekovima žive – iako je naziv "Sandžak" uobičajen i prihvaćen kod oba naroda, u Srbiji se sve češće ova oblast naziva starim srednjovekovnim imenom (Raška), uz obavezno apostrofiranje da je "Sandžak" turska reč, iz vremena osmanlijske vladavine nad Srbijom; suština ovakve "poruke" je da su Turci istorijski neprijatelji srpskog naroda, te da iskustvo nalaže oprez i nepoverenje...U praksi su ovakvi i slični "prosvetiteljski" stavovi već dobili svoju primitivnu repliku: u svakodnevnom govoru se stanovnici Sandžaka sve učestalije nazivaju "Turci", umesto doskorašnjeg "Muslimani iz Sandžaka" ili, jednostavno, "Sandžaklije". Etnizovan, ali ne slučajno, jezik sve manje služi kao sredstvo komunikacije i sporazumevanja, a sve više kao izvor podela i nesporazuma.

Autoritarni režimi proizvode i ostavljaju iza sebe teško nasleđe. Da bi se ono prevazišlo potrebni su koncentrisani i koordinirani naponi, promišljena i dobronamerna politika, te odgovarajuća institucionalna i normativna rešenja kako bi se, uz istrajan rad, stvorila nova običajnost, osetljiva na povrede ljudskih prava. U protivnom, novi politički i civilni akteri biće suočeni sa revitalizovanim, negativnim stranama tog nasleđa. Sandžak je, u tom smislu, već ozbiljan i veliki izazov.

C. Bošnjačko, kao manjinsko pitanje

Poput mnogih građana Srbije, pripadnici brojnih nacionalnih manjina su sa olakšanjem i neskrivenim oduševljenjem pozdravili pad režima Slobodana Miloševića. Izborni rezultati iz septembra i decembra 2000. godine pokazali su opredeljenje nacionalnih manjina za promene i reformsku politiku koju je oličavao DOS. Pored albanske nacionalne manjine tokom vladavine prethodnog režima Bošnjaci u Sandžaku su svakako bili najugroženiji narod, koji je platio visoku cenu svog nacionalnog i verskog identiteta. Iako ekstremističke ideje o otcepljenju i prisajedinjenju matičnoj državi (BiH) nikada nisu bile prihvaćene ni u samom Sandžaku, celo ovo područje, a naročito opštine sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, bilo je (i ostalo) teren neprekidnih i opasnih političkih manipulacija, subverzivnih aktivnosti od strane tajnih službi i očigledne diskvalifikacije na svim nivoima društvenog života. U takvim okolnostima i suočeno sa posledicama teške represije tokom prethodne decenije, bošnjačko stanovništvo je imalo velike nade i očekivanja od pobedničke koalicije, verujući da će proreformske snage u DOS nadvladati one konzervativne i nacionalističke, te da će vremenom napraviti odlučan i jasan diskontinuitet sa takvom politikom i naročito sa njenim promoterima i sledbenicima. Nakon što je Vlada premijera Đinđića isporučila Miloševića Haškom tribunalu, usledila su nova, dodatna ohrabrenja građanskoj Srbiji, a posebno nacionalnim manjinama. Rasim Ljajić, predsednik Sandžačke

demokratske partije, izabran je za ministra za nacionalne manjine, donet je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i počelo konstituisanje nacionalnih saveta, prihvaćen je i po prvi put zvanično ušao u upotrebu etnonim "Bošnjak", kao i "bosanski jezik"...Novi Pazar, Sjenica i Tutin, opštine u kojima je većinsko stanovništvo bošnjačke nacionalnosti, dobile su nove lokalne vlasti u kojima su Bošnjaci nosioci najvažnijih funkcija, kao i većina odbornika. Svoje predstavnike Bošnjaci su dobili i u lokalnoj vlasti u Priboju, Prijepolju i Novoj Varoši²³, mada njihova zastupljenost često nije bila adekvatna, ipak je učinjen značajan pomak u legitimisanju bošnjačke nacije. Nacionalna struktura je bitno popravljena i u pravosudnim organima, kao i prilikom izbora direktora osnovnih i srednjih škola i direktora preduzeća u javnom vlasništvu²⁴. Iako DOS nije izmenio uveliko kritikovani Ustav Srbije, najave novog ustrojstva države i rada na novom ustavu dale su podstrek razmišljanjima o decentralizaciji i regionalnom organizovanju, što je i za Sandžak otvorilo nove perspektive.

1. Pravni okvir

Pravni položaj nacionalnih manjina regulisan je na saveznom nivou, ali je konkretna zakonska regulativa najvećim delom u nadležnosti država članica. Osim što su njihovi ustavi garantuju ravnopravnost i jednakost građana bez obzira na nacionalnu pripadnost, religiju ili jezik, individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina dodatno su regulisana sa dva važna savezna dokumenta: Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (iz 2002. godine) i Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, usvojenom 2003. godine. Ovim dokumentima garantovana je ustavna sloboda (ne)izražavanja nacionalne pripadnosti, pravo nacionalnih manjina da odlučuju o pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma u skladu sa zakonom, pravo na očuvanje posebnosti, udruživanje i saradnju sa sunarodnicima u drugim državama, ali i zabrana diskriminacije pripadnika manjina, nasilne asimilacije, te izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama prethodila je usvajanju Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora, i stoga je nazvana "Mala povelja"; pre nego što je usvojena u Saveznom parlamentu, usvojena je u oba republička parlamenta. Iako je dobila visoke ocene OEBS, "Mala povelja", kako priznaju i njeni tvorci, nije savršen dokument za zaštitu ljudskih i manjinskih prava (prvenstveno zbog ograničenja predviđenih u Ustavnoj povelji i ustavima država članica), ali je značajan korak

²³ Prema popisu iz 1991.godine, koji je bio važeći u vreme formiranja novih lokalnih vlasti 2000-te godine, u opštini Novi Pazar je bilo 75,37 odsto Bošnjaka, u opštini Sjenica 76,11 odsto, u opštini Tutin 94,34 odsto, u opštini Priboj je živelo 30,39 odsto Bošnjaka, u opštini Prijepolje 43,42 odsto, a u Novoj Varoši svega 8,51 odsto Bošnjaka (Muslimana).

²⁴ Precizni podaci su navedeni u knjizi "Nacionalne manjine i pravo" koju je 2002.godine izdao Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

na tom putu. Protiv njenog usvajanja su, u srbijanskoj skupštini, glasali poslanici Socijalističke partije Srbije i Stranke srpskog jedinstva, dok su radikali neposredno pred izjašnjavanje napustili salu. Njihove primedbe odnosile su se, generalno, na preveliku liberalnost celokupnog teksta, što je ocenjeno kao ustupak nacionalnim manjinama i Evropskoj uniji, a na štetu tradicije, kulture i interesa većinskog naroda.

U skladu sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, pripadnici deset manjina su konstituisali svoje nacionalne savete: Bunjevci, Bugari, Bošnjaci, Mađari, Romi, Rumuni, Rusini, Slovaci, Ukrajinci i Hrvati.

Svoje predstavničko telo pripadnici bošnjačke manjine su izabrali u Novom Pazaru, početkom septembra 2003. godine. Za predsednika Nacionalnog veća²⁵ je izabran dr Sulejman Ugljanin²⁶, dugogodišnji predsednik jednog drugog tela - Bošnjačkog (ranije Muslimanskog) nacionalnog veća Sandžaka. Ovo telo formirano je u maju 1991. godine sa ciljem da reprezentuje Bošnjake, zastupa i štiti njihove interese. Kada je u februaru 2002. godine Savezna skupština usvojila Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, BNVS je pokušalo da preuzme ulogu koja je zakonom namenjena nacionalnim većima. Takvo nastojanje naišlo je na protivljenje bošnjačkih partija i pojedinaca koji nisu participirali u radu ovog tela, a iz resornog ministarstva je poručeno da tako nešto nije moguće, te da se zakonska procedura mora poštovati.

Elektorskoj skupštini, na kojoj je birano nacionalno veće, nisu prisustvovali predstavnici Stranke za Sandžak i Sandžačke demokratske partije. Svoje odsustvo ove stranke su pravdale time da "nisu saziali svi uslovi za izbor nacionalnog saveta, jer nije poznato da li će Crna Gora priznati savet na nivou državne zajednice ili će se založiti za formiranje nacionalnog saveta na nivou republike". Čini se, međutim, da su se ove stranke usprotivile održavanju elektorske skupštine iz posve drugih razloga. Njihov uticaj u biračkom telu počeo je da raste i trebalo ga je najpre kapitalizovati na izborima, pa tek onda pristupiti formiranju nacionalnog veća. S druge strane, bojazan Koalicije "Lista za Sandžak" da bi joj birači na izborima mogli uskratiti podršku, i tako ograničiti uticaj na formiranje i rad nacionalnog veća, naterale su je da revidira početni stav. Inače, izbornoj skupštini je prethodio zajednički sastanak nekoliko bošnjačkih partija, udruženja i nevladinih organizacija koje su se izjasnile protiv održavanja elektorske skupštine.

Nesposobnost bošnjačkih reprezentativnih struktura da postignu konsenzus prilikom izbora ključnog predstavničkog tela ispoljena je i kasnije, kada su raspisani vanredni parlamentarni izbori u Srbiji. Umesto u jednoj,

²⁵ U Veću je zastupljeno 28 muškaraca i 7 žena. Obrazovna struktura BNV je sledeća: 28 članova je sa visokom stručnom spremom, među kojima se nalaze 3 doktora nauka i 1 magistar, 5 lekara, 6 prosvetnih radnika, 4 inženjera, 3 politikologa i pravnika, 2 ekonomista, 1 sociolog, 3 lica sa višom i 4 sa srednjom stručnom spremom.

²⁶ Za potpredsednike BNV izabrani su dr Amer Halilović, prof. Vasvija Gusinac, Bajram Omeragić i dr Izudin Hadžagić. Za predsednika Izvršnog odbora BNV izabran je Esad Džudžević.

politički predstavnici Bošnjaka izašli su u dve izborne kolone, umanjujući tako šanse bošnjačkoj zajednici da u parlamentu Srbije bude predstavljena sa većim brojem poslanika. Neadekvatnoj zastupljenosti Bošnjaka na nivou Republike doprinosi postojeći izborni zakon koji političkim predstavnicima manjina nameće visoki izborni cenzus od pet odsto, što Bošnjake, kao i ostale predstavnike manjina ostavlja izvan parlamenta. U više navrata političke partije Bošnjaka su ukazivale da je cenzus diskriminirajući, te da ga treba sniziti, odnosno pronaći način adekvatne reprezentacije manjina u parlamentu²⁷. Nakon neuspeha liste "Zajedno za toleranciju" na poslednjim izborima, kada je veliki broj manjinskih stranaka ostao izvan parlamenta, većina političkih stranaka u Srbiji se, barem deklarativno, složila da se mora pronaći adekvatno rešenje za taj problema.

U većini ostalih republičkih zakona nema diskriminatornih, ili na drugi način izrazito nepovoljnih rešenja po pripadnike nacionalnih manjina. Njihovo nezadovoljstvo, pa i pripadnika bošnjačke zajednice, više se bazira na nedovoljnoj ili nedoslednoj primeni postojećih zakona u praksi, kao i na voluntarizmu onih koji te zakone sprovode. Primera radi, Zakonom o ličnoj karti Republike Srbije obezbeđena je ravnopravnost upotrebe jezika, ali Bošnjaci iz Sandžaka ističu jedan nov problem. Naime, propisom je predviđeno da na fotografiji koja se nalazi na ličnoj karti osoba ne sme imati kapu ili maramu, na čemu pripadnici policije insistiraju kada se radi o bošnjačkim ženama (kojima vera i tradicija nalažu obavezno nošenje marame), ali pomenuto pravilo ne važi u slučaju srpskih kaluđerica. Takođe, prema Zakonu o državnim praznicima zaposleni imaju pravo da ne rade u propisane dane verskih praznika svoje zajednice, pri čemu je pripadnicima muslimanske vere to pravo priznato za prvi dan ramazanskog, i prvi dan kurbanskog bajrama; u te dane ni deca ne pohađaju školsku nastavu, ali je jedan profesor Tehničke škole u Priboju svoj deci koja nisu došla u školu na dan ramazanskog bajrama, podelio jedinice. Obrazovanje i problemi u školama su, inače, najčešće apostrofirani od strane Bošnjaka kao primer nacionalne i verske netolerancije i grubih povreda zakonske regulative. Na takva i slična ponašanja u praksi, međutim, nema adekvatne reakcije državnih organa, iako postoje kaznene odredbe. U Srbiji, bar koliko je u javnosti poznato, još nijedno lice nije kažnjeno za bilo kakav prekršaj ili krivično delo bazirano na povredi ili uskraćivanju manjinskih prava.

²⁷ U pismu koje je, pred održavanje parlamentarnih izbora 2003.godine, Bajro Omeragić, potpredsednik Koalicije "Lista za Sandžak", uputio predstavnicima Saveta Evrope, Evropske unije i Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Beogradu, ističe se da visoki cenzus ne dozvoljava strankama manjina da dobiju svoje predstavnike u Parlamentu. Na taj način, ističe se u pismu, država direktno krši odredbe Ustavne povelje Srbije i Crne Gore.

2. Bosanski jezik

Jezik kojim su nekada govorila četiri naroda na području "velike" Jugoslavije podelio je sudbinu države, jer se i on, poput države, "raspao" na nekoliko "posebnih" jezika. Sledeći srpski i hrvatski primer, i Bošnjaci su jezik kojim govore nazivali svojim nacionalnim imenom i za to, takođe, našli opravdanje u sopstvenoj nacionalnoj istoriji i kulturnom nasleđu. Dr Smail Balić navodi da "ni hrvatski, ni srpski jezik - sudeći po službenoj leksikografiji-ne mogu biti puni adekvat bosanskom jeziku²⁸", i dalje citira: "U pisanoj tradiciji Muslimani su svoj jezik nazivali bosanskim, a to je u austro-ugarskom razdoblju bio i službeni naziv za jezik kojim je govorilo stanovništvo u BiH do 04.10.1907., kada su vlasti izdale naredbu po kojoj se taj jezik ima službeno nazivati srpskohrvatskim. Uzimajući u obzir, da je naziv bosanski jezik ukorjenjen u materinski jezik Muslimana, zemaljska vlada je novom naredbom od 29.11.1907. propisala, da se u okviru autonomnih institucija može i dalje jezik službeno nazivati bosanskim u svim dokumentima kao što su školske svjedodžbe i sl.²⁹". Proces dezintegracije bivše zajedničke države i konstituisanja "novih" država nije mogao zaobići ni jezik: "Nakon razbijanja Jugoslavije, Srbi su otkrili da govore 'srpski', Hrvati 'hrvatski'. Bošnjacima nije preostalo drugo, nego da se vrate historijskom nazivu svog jezika. Neodrživo bi bilo, da Bosna govori tek 'maternjim' ili 'srpsko-hrvatskim' jezikom. Opasna sintagma 'srpsko-hrvatski' implicira misao, da u Bosni žive Srbi i Hrvati, a da Bošnjaka nema³⁰". Prihvaćen najpre od strane sandžackih Bošnjaka kao maternji, bosanski jezik je još jednom političkom odlukom (ovog puta DOS) ušao u zvaničnu upotrebu i u Srbiji.

Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, jezik manjine se obavezno uvodi u službenu upotrebu ako u ukupnom broju stanovnika lokalne samouprave pripadnici određene manjine, prema poslednjem popisu učestvuju sa 15 odsto. Od šest sandžackih opština ovaj formalni uslov nije zadovoljen samo u jednoj opštini, Novoj Varoši. Od preostalih pet, bosanski jezik je uveden u službenu upotrebu u samo tri opštine - Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. U preostale dve opštine u službenoj upotrebi je samo srpski jezik, što znači da su se lokalne odborničke većine oglušile ne samo o odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, nego i o Zakon o lokalnoj samoupravi³¹.

Interesantna je, međutim, činjenica da se, čak i tamo gde je uveden u službenu upotrebu bosanski jezik ne primenjuje u svim za to predviđenim slučajevima, iako bi bilo za očekivati da će lokalna bošnjačka elita, tamo gde vrši vlast, insistirati na doslednoj primeni zakona. Državni organi su, takođe,

²⁸ Dr Smail Balić: "Bosanski Muslimani", Most br. 98, Mostar, 1997.

²⁹ "Opća enciklopedija", Zagreb, 1979., str.630.

³⁰ Dr Smail Balić, "Bosanski Muslimani", Most br. 98, Mostar, 1997.

³¹ U Zakonu o lokalnoj samoupravi stoji da će opština svojim statutom utvrditi jezike i pisma koji su u službenoj upotrebi na nenoj teritoriji. Vidi: član 18, tačka 29.

česti prekršioc i prava na službenu upotrebu jezika i pisma. Naime, za predsedničke izbore u Srbiji glasački listići su štampani na srpskom jeziku i ćirilici, a ne, kako to zakon nalaže, na bosanskom jeziku i latinici. U Priboju su brojni primeri jezičkog purizma i cenzure: na lokalnoj RTV nije moguće objaviti poruku ili čestitku u kojoj se koristi reč "daidža" tj, ujak, a da cenzorske makaze ne intervenišu. Situacija je utoliko bizarnija što je jedno vreme direktor Informativnog centra u čijem je, inače, sastavu RTV Priboj, bio Bošnjak. Ovaj primer navodimo kao ilustraciju "etničkog" čišćenja, koje se sa terena i okolnih pribojskih sela, preselilo i nastavilo u jeziku. Radio i TV stanice u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu nemaju probleme ove vrste, iako je uvođenje bosanskog jezika i latiničnog pisma u ravnopravnu službenu upotrebu sa srpskim jezikom i ćirilničnim pismom bilo praćeno skandalom. Naime, onog dana kada je lokalni parlament u Novom Pazaru odlučivao o ovom pitanju, odbornici srpske nacionalnosti su demonstrativno napustili sednicu.

3. Obrazovanje

Uzroci nezadovoljstva stanjem u oblasti obrazovanja, tom važnom identitetskom resursu, markirani su u pogledu mreže obrazovnih institucija, nastavnih planova i programa, te jezika na kome se izvodi obrazovni proces. Treba reći da Bošnjaci u Sandžaku svoje obrazovanje stižu u 48 osnovnih i 14 srednjih škola, dve više škole, četiri odeljenja beogradskog, kragujevačkog i niškog univerziteta i na jednom privatnom, zvanično registrovanom univerzitetu. U šest sandžačkih opština živi 78.868 mladih, uzrasta 7-27 godina, što čini 33,48 odsto ukupne populacije. Od toga je 29284 dece osnovnoškolskog uzrasta.

Članovi Nacionalnog saveta Bošnjaka zaduženi za obrazovanje tvrde da je u ovoj značajnoj oblasti stanje gore nego pre 15 godina. To ilustruju podatkom da na području Sandžaka više od decenije nije izgrađena nijedna škola ni obdanište, niti je izvršena dogradnja već postojećih i dotrajalih objekata. Novi Pazar sa pet puta većim brojem stanovnika, ima isti broj obdaništa kao Raška, a u celom Sandžaku ima manje vrtića, nego npr. u Nišu. Zbog toga, samo 817 dece (šest odsto od ukupnog broja) pohađa ove predškolske ustanove, a još 700 ide u verska obdaništa pri Islamskoj zajednici. Broj i opremljenost osnovnih škola ne zadovoljavaju ni minimalne standarde: odeljenja imaju u proseku oko 38-40 đaka, a radi se u tri smene, pri čemu prva smena počinje sa nastavom u 6,30 ujutru!

Postojeću mrežu srednjih škola Bošnjaci procenjuju kao nedovoljnu i neadekvatnu, smatrajući da njih, ali i ostale stanovnike ove regije, dovodi u neravnopravan položaj. Mladi su prinuđeni da veoma rano krenu na školovanje u druge centre, što je i veliko finansijsko opterećenje za njihove porodice. Tokom poslednje dve godine srednjoškolsko obrazovanje se malo popravilo poboljšanjem u strukturi zanimanja, ali bi profil srednjih škola trebalo dopuniti sa novim školama, pre svega medicinskom, elektrotehničkom i

matematičkom gimnazijom. S obzirom da je u ovoj sredini, Novom Pazaru pre svega, razvijen preduzetnički duh, preovlađuje mišljenje da struktura srednjih škola mora biti u većoj meri prilagođena potrebama privrede. U tom pogledu trebalo bi, kada je o višim školama reč, otvoriti višu tehničku školu sa odsecima za tekstil i preradu kože.

Do 2002. godine, kada je otvoren prvi privatni Univerzitet u Novom Pazaru, oko 4500 mladih je studiralo daleko od kuće, uglavnom na univerzitetu u Sarajevu, ali i u Kragujevcu i Beogradu. Otvaranje ovog Univerziteta pratila je velika medijska pažnja, kako zbog izbora muftije sandžačkog, Muamera efendije Zukorlića na mesto vd rektora, tako i zbog neočekivane i otvorene podrške premijera Đinđića. Zbog istaknute uloge muftije Zukorlića, većina medija je Univerzitet predstavila kao "islamski", što je u ostatku Srbije okarakterisano kao neprihvatljiv i opasan presedan, doduše, sa različitim stanovišta: demokratski i građanski orijentisana javnost videla je u tome još jedan dokaz nekontrolisanog i agresivnog upliva verskih zajednica i religije (u ovom slučaju islamske) u sekularni princip države, dok su nacionalističke i konzervativne snage sugerisale "anti - državnu" (znači, i "anti-srpsku") pozadinu. Upadljivo odsustvo lokalne vlasti iz čitavog projekta dodatno je politizovalo ceo događaj, pa je značaj i program ove visokoškolske ustanove ostao u drugom planu, kao poligon preko koga se i danas prelamaju zakulisni odnosi i političke pogodbe između najvažnijih aktera srpsko-bošnjačkih odnosa: Vlade, lokalnih vlasti i Islamske zajednice. Uprkos tome, Univerzitet je opstao i na njemu se danas školuje više stotina studenata na četiri fakulteta (humanističkih nauka, menadžmenta i poslovne ekonomije, informatike i informacione tehnologije i pravnom) i jedanaest studijskih grupa, među kojima su bosanski ili srpski jezik i književnost, evropski (nemački i engleski) i orijentalni jezici (arapski i turski), dizajn i modna kreacija, bankarstvo itd. Najveći broj studenata je bošnjačke i, u malom broju, srpske i crnogorske nacionalnosti. Muftija Zukorlić smatra da je Univerzitetu, ali i državi, naneta velika šteta neprimerenim medijskim satanizovanjem, što se odrazilo i na interesovanje studenata srpske i drugih nacionalnosti. On ističe da je na mestu vd rektora samo privremeno, a verski karakter ove obrazovne ustanove negira podatkom da je u Nišu otvoreno odeljenje novopazarskog univerziteta u kome se 135 studenata, svi srpske nacionalnosti, obrazuje na smerovima za dizajn i žurnalistiku. Inače, svi školski programi su verifikovani u Ministarstvu prosvete u Beogradu i, prema rečima rektora, predstavljaju kompilaciju najboljih iskustava sa više univerziteta u regionu. Stručni kadar čine profesori sarajevskog, ali i srbijanskih univerziteta iz Kragujevca, Niša, Beograda...Univerzitet se finansira isključivo sredstvima privatnih donatora (uspešnih privrednika iz Novog Pazara i drugih sandžačkih opština), ali država još uvek nije prepoznala sopstveni interes u postojanju ovakve obrazovne ustanove, i do sada nije finansijski pomogla ni njegovo osnivanje, ni dalji razvoj.

Otvaranje privatnog Univerziteta, a naročito podrška Vlade Srbije, izazvali su neskriveno ogorčenje predstavnika lokalne vlasti i vladajuće SDA. Imajući u vidu loše odnose SDA sa muftijom Zukorlićem, na jednoj strani, i Rasimom Ljajićem i SDP, na drugoj, Sulejmanu Ugljaninu i njegovoj stranci je poslat jasan signal da ih Vlada Srbije ne vidi kao političke partnere, što je među pristalicama ove stranke protumačeno kao nepoštovanje i omalovažavanje izborne volje većine Bošnjaka. U isto vreme kad je otvaran privatni univerzitet, lokalna vlast je radila na adaptaciji zgrade koja bi, prema zamisli, trebalo da bude budući "državni" Univerzitet, a čiju osnovu čine postojeća isturena odeljenja Pravnog i Ekonomskog fakulteta iz Kragujevca, Učiteljskog iz Beograda i Fakulteta za fizičku kulturu iz Niša, sa nekoliko stotina studenata. Iako još uvek nisu ispunjeni zakonski uslovi za prerastanje ovih isturenih odeljenja u univerzitet, građani Sandžaka ga već tako tretiraju, ili pak, osporavaju, zavisno od političkog opredeljenja.

Drugi uzrok bošnjačkog nezadovoljstva su postojeći nastavni planovi i programi. Bošnjaci ne ističu kao problem to što se đaci bošnjačke nacionalnosti upoznaju tokom svog školovanja sa istorijom i kulturom pripadnika većinskog naroda, već činjenicu da ni oni, ali ni učenici srpske i drugih nacionalnosti, nisu u prilici da se upoznaju sa istorijom i kulturom, tradicijom ili umetnošću Bošnjaka. Etnocentrični karakter nastavnih programa dovoljno ilustruje podatak da se od prvog do osmog razreda osnovne škole, u okviru domaće i školske lektire obrađuje ukupno 221 autor, od čega samo 4 pripadaju bošnjačkom etničkom korpusu. Slično je i u pogledu muzičke kulture i istorije: u prvom slučaju stvaralaštvo Bošnjaka nije predstavljeno nijednim delom, dok je u drugom slučaju, poreklo Bošnjaka i njihova istorijska egzistencija (otpori, iseljavanja i stradanja, itd.) potpuno zapostavljena. Obrazovanje se zasniva na istorijskom, tradicionalnom, kulturnom nasleđu srpskog naroda, a pri tom su neretki primeri etničke netolerancije i diskvalifikacije, kako u samim udžbenicima, tako i od strane pojedinih profesora.

Kada je o jeziku u obrazovanju reč, važno je još napomenuti da i Bošnjaci i Srbi, u Sandžaku govore i pišu ijekavski, ali se u nastavi insistira na ekavskom izgovoru i pravopisu. Ovakvo insistiranje prosvetnih vlasti dovodi čak, a posebno nastavnike, u bizarnu situaciju da kao grešku ispravljaju jezik kojim se služe izvan škole. Kod kuće se govori ijekavski, u komunikaciji sa Srbima ekavski, u susretu sa Bošnjacima ijekavski, u školi ekavski, a najčešće mešano i miješano. Postoji još jedan problem, a on se tiče upotrebe pisma. U nastavi se, naime, insistira na ćirilici, iako je pismo kojim se Bošnjaci služe latinica.

4. Mediji i kultura

Za očuvanje i promociju nacionalnog i kulturnog identiteta Bošnjaka od velikog značaja su mediji. No, većina medija u Sandžaku teško bi se mogla nazvati bošnjačkim, ako se pod time prevashodno podrazumeva informisanje, te ozbiljan medijski rad na očuvanju, prezentaciji, unapređenju i afirmaciji

bošnjačke kulture. U radu medija veoma je izražena komercijalna orijentacija, usled čega su ostali programski sadržaji, pre svega kulturni i informativni, potisnuti u drugi plan. Bošnjaci imaju niz kritičkih primedbi na profesionalnost novinara, dok novinari ističu brojne probleme materijalne i tehničke prirode i povremene pritiske pojedinih lokalnih političkih elita koje, preko uticaja na medije, nastoje da utiču na kreiranje javnog mnjenja.

Nakon velikih pritisaka, zabrana i zaplena koje su obeležile rad medija u prethodnoj deceniji, najveći problem sa kojim se danas susreću mediji u Sandžaku je hronični nedostatak finansijskih sredstava, što utiče na ritam njihovog izlaženja ili, pak, dovodi do njihovog gašenja (kao, recimo, u slučaju nedeljnika "Parlament")³². Jedina novina koja redovno izlazi je nedeljnik "Sandžačke novine", koji ne pretenduje da bude nacionalni, već prevashodno regionalni list. Kulturnim nasleđem i stvaralaštvom se bave dva književna časopisa - "Sent" (do sada izašlo 8 brojeva) i "Mak" (izašlo 35 brojeva), dok je treći časopis, "Sandžačka revija", prestao da izlazi 1998. godine.

Štampani mediji iz Sandžaka dele sudbinu lokalnih ili regionalnih listova iz drugih krajeva Srbije: njihovo tržište je malo, tehnička i kadrovska opremljenost loša, a marginalni položaj oblasti (koji proističe iz jako centralizovanog državnog ustrojstva) reducira i broj, i značaj novinskih sadržaja. Krupni kriminal i finansijske malverzacije velikih razmera, kao nasleđe prethodnog režima, i u Sandžaku su teme o kojima se nerado i nedovoljno govori i piše.

Imajući u vidu sve specifičnosti, složenost odnosa između države i Sandžaka i značaj stabilizacije tih odnosa (koji prevazilazi unutrašnje potrebe), neshvatljiv je i nedopustivo štetan način na koji se beogradski mediji (i štampani, i elektronski) odnose prema Sandžaku. Senzacionalistički pristup i negativan odabir tema, potcenjivanje i marginalizacija, nerazumevanje i površnost, u inače retkom i sporadičnom izveštavanju, stvaraju lošu sliku i veštačke tenzije, i produbljuju nepoverenje Bošnjaka prema državi, ali i srpskog stanovništva prema ovom delu zemlje.

Boljem razumevanju i toleranciji, na žalost, ne doprinose dovoljno ni institucije kulture. Stanovništvo sandžačkih opština je suočeno sa nedostatkom institucija, kulturnih sadržaja ali i kreativnih stvaralaca. U Sandžaku ne postoji profesionalno pozorište; galerija, kao posebna institucija u okviru Doma kulture, postoji samo u Novom Pazaru, kao i Istorijski arhiv. U tri od šest opština postoje muzeji - Prijepolju, Novom Pazaru i Priboju (za ovaj poslednji je rečeno da ne poštuje multietničku prirodu opštine). Osim u Priboju i Novom

³² U Sandžaku postoje privatni (TV "Jedinstvo", Radio "As", Radio "M") i opštinski mediji (Radio Novi Pazar, Regionalna TV), štampani ("Sandžačke novine") i elektronski, verski mediji ("Glas islama"), nedeljnici i mesečnici (ako ima sredstava, "Mozaik", "Mak"). Radio "STO Plus" finansira francuska vlada i pokriva prostor od Berana (Crna Gora) do Zvečana (Kosovo). Na radiju postoji ozbiljan kulturni i informativni program, a vesti se emituju svaki sat. Postoji i jedna novinarska agencija "SANApres" (u N. Pazaru) koja servisira oko 30 korisnika, među ostalima OEBS i vlade Srbije i Crne Gore.

Pazaru, domovi kulture postoje još u Novoj Varoši i Prijepolju. Kulturni centri postoje u Tutinu ("*Mladost*") i Novom Pazaru ("*Damad*"). Biblioteke postoje u svakoj od šest sandžačkih opština, ali ni jedna od njih nema status matične biblioteke. Od ostalih institucija, važnih za kulturu Bošnjaka, treba spomenuti Kulturno društvo za umetnost, kulturu i nauku "*Ikre*" (Prijepolje), te udruženja "*Sumeja*" (Sjenica) i Kulturno-umetničko društvo "*Behar*" (Tutin). U Novom Pazaru, najvećem obrazovnom i jedinom univerzitetskom centru u Sandžaku, ne postoji nijedna knjižara!

Manjak institucija i nepostojanje kulturološkog modela integracije Bošnjaka bio je prisutan i u vreme bivše Jugoslavije. "Veliki narodi" sa "velikim kulturama" dominirali su u obrazovnim programima, ali i u svakodnevnom životu, a zapadni kulturološki model je minimizirao i držao na distanci bogatstvo orijentalnih kultura. Uz to, srpsko-hrvatska oligarhija je često "prisvajala" najveće bošnjačke stvaraoce, koristeći komunistički partijski aparat i ideologiju u svrhu jačanja sopstvenih nacionalnih elita. Tragično iskustvo pripadnika bošnjačke manjine u Sandžaku tokom raspada Jugoslavije, dodatno je uticalo na razgradnju i ono malo postojećeg kulturnog potencijala. U uslovima veoma jakog i militantnog srpskog nacionalizma, zastrašivanja i etničkog čišćenja, pitanje opstanka potisnulo je sve druge, pa i problem institucionalne izgradnje bošnjačke manjine. Nacionalno osvešćenje je, na drugoj strani, nametnulo i potrebu izražavanja kulturne prepoznatljivosti i osobenosti. Međutim, siromašni i zanemareni (od strane Srbije, ali i matične države BiH), bošnjački stvaraoци i kulturni poslenici će teško moći da promovišu prebogatost nasleđe svog naroda. Osim toga, i snažan rivalitet bošnjačkih lidera, vladajući "palanački duh" i atmosfera "kulturnog geta" otežavaju prevazilaženje ovog problema. Štetu zbog toga trpi, naravno, i šira društvena zajednica, uskraćena za uvek delotvoran i efikasan mehanizam približavanja različitih naroda. Po mišljenju samih Bošnjaka, formiranje instituta koji bi se bavio izučavanjem bošnjačkog jezika, kulture i istorije, odgovarajućih katedri, kao i profesionalnog regionalnog pozorišta, značajno bi doprinelo emancipaciji celog Sandžaka. Na Srbiji je da to prepozna i kao svoj interes.

5. Sudstvo

Nažalost, kao i drugde u Srbiji, ni u Sandžaku mnogo toga nije promenjeno. Atmosferu nakon 5. oktobra u Sandžaku prevashodno karakteriše generalno spuštanje tenzija, oslobađanje od straha i represije, jačanje osećaja lične i imovinske bezbednosti, postepeni povratak slobode kretanja i izražavanja, što je, uz već pomenute korake koje su učinile republička i savezna vlada, doprinelo stvaranju slike o značajnim i krupnim promenama u Sandžaku i prema Bošnjacima. Za razliku od ostalih delova Srbije, gde je većina građana od promena očekivala poboljšanje ličnog standarda i ekonomski prosperitet, u područjima čije je stanovništvo bilo, direktno ili indirektno, podvrgnuto raznim

oblicima represije, najveća očekivanja bila su usmerena prema izgradnji jakih, demokratskih institucija i beskompromisnom obračunu sa svima koji su bili inspiratori i izvršioци svakovrsnog kriminala. Iz tog razloga, u Sandžaku se promene koje su izvršene u policiji i sudstvu nakon "5. oktobra" uglavnom tretiraju kao "kozmetičke", čime se želi naglasiti da su isti ljudi koji su se teško ogrešili o ljudska prava i ozbiljno narušili elementarne građanske slobode, i sada na svojim funkcijama.

Na drugoj strani, predsednik Opštinskog suda u Novom Pazaru tvrdi da je poverenje građana u Sud u porastu, što potkrepljuje podatkom o drastičnom povećanju broja predmeta u 2003. godini, u odnosu na prethodne dve godine. U Novom Pazaru je povećan i broj sudija kojih sada ima 17 (ne računajući predsednika Suda), od čega je šest izabrano u junu 2003. godine, i od kojih je samo jedan sa sudijskim iskustvom, dok su ostali tek počeli da sude. Izuzev jednog sudije koji je došao iz Raške, svi ostali su sa područja Sandžaka, a od ukupnog broja zaposlenih u ovom Sudu, 38 odsto zaposlenih su srpske, a svi ostali bošnjačke nacionalnosti. Zbog velikog broja predmeta i kadrovskog deficita (deo sudija je penzionisan, neki su otišli u advokate), Ministarstvo pravde je dalo saglasnost za rad još četiri pripravnika i dva stručna saradnika. Predsednik Opštinskog suda u Novom Pazaru tvrdi da sudije imaju visok profesionalni nivo, i da rade isključivo po Ustavu, zakonima i sopstvenoj savesti. On negira postojanje bilo kakvih nedozvoljenih uticaja ili pritisaka na sudije od strane političkih ili finansijskih moćnika. Problemi u sudstvu posledica su, pre svega, nasleđenih teškoća i stalnog priliva novih predmeta, i to je opšte stanje u pravosuđu Srbije. Interesantno je, međutim, da sudije u sandžačkim sudovima imaju niže plate od svojih kolega koji rade u drugim gradovima u Srbiji, a gotovo duplo manje od sudija u Vojvodini. Ministarstvo pravde, kako kažu, nije učinilo ništa da se te razlike barem umanje, iako su, navodno, i sami bili iznenađeni tolikim razlikama. Bošnjaci su, inače, predsednici Opštinskih sudova u Novom Pazaru i Tutinu, dok su u ostala četiri opštinska suda na teritoriji Sandžaka predsednici Srbi. Jedini Okružni sud nalazi se takođe u Novom Pazaru, gde se upravo završava i objekat namenjen Trgovinskom sudu. Biće to prvi Trgovinski sud na ovom prostoru, iako potreba za njim postoji već petnaestak godina.

Izbor predsednika Opštinskog suda u Novom Pazaru bio je, inače, predmet medijskih polemika u stručnoj javnosti i među građanima, zbog njegove navodne bliskosti sa Miloševićevim režimom (član JUL) i neprofesionalnog rada. Manji ili veći skandali pratili su imenovanje još nekih sudija širom Srbije, što je bitno uticalo na opšte nezadovoljstvo građana promenama u pravosudnom sistemu. Pored sporosti u izmenama i donošenju novih zakona, pravosuđu je naneta velika šteta upravo kompromisnim rešenjima pri imenovanju nosilaca najviših pravosudnih funkcija, a koja su često bila plod međupartijskih dogovora i interesa, pri čemu je značajan broj sudija koji su se teško ogrešili o profesiju i građane, ostao na svojim funkcijama.

Uprkos svemu, ohrabruje podatak da među predmetima u poslednje tri godine nije bilo nijednog slučaja koji bi u osnovi imao međunacionalni sukob, a najviše sporova je imovinsko-pravne prirode. Slede krivična dela protiv života i tela (tuče), saobraćajne nesreće i dela iz oblasti privrednog kriminala. Građani Novog Pazara, koji je u medijima često apostrofirani kao jedan od najznačajnijih centara za pranje novca, drogu i *sex-trafficking*, tvrde da je takva kvalifikacija preuveličana (što nije slučajno), ali i da su navedene pojave svakako prisutne. Međutim, ni po tom pitanju nije urađeno gotovo ništa, mada su podaci o ovim vrstama ozbiljnog kriminala lako dostupni, i u maloj sredini kakva je Novi Pazar, opšte poznati. U vreme trajanja akcije "Sablja" bilo je nekoliko hapšenja značajnijih kriminalaca, ali su nakon izvesnog vremena svi pušteni iz zatvora. Okružni sud u Novom Pazaru ima više procesuiranih slučajeva u vezi sa rasturanjem droge, ali je opšte mišljenje da se radi o "sitnim" kriminalcima, dok glavne aktere i organizatore lanca trgovine drogom niko ne dira. Javna je tajna, takođe, i u kojim noćnim barovima se mogu pronaći devojke za koje postoji sumnja da su žrtve *sex-traffickinga*, ali je i to "tema o kojoj se ne govori". Očigledno je da "krupni kriminal" i dalje ima zaštitu, možda samo novih političkih mecena sa kojima deli profit, ali je još češće mišljenje da se ovaj deo Sandžaka nikada nije oslobodio kontrole i kriminalnih aktivnosti tzv. "državne bezbednosti", odnosno raznih tajnih službi i nedodirnutih centara moći. Ubistvo premijera Đinđića dokaz je njihove potpune konsolidacije, a politička kriza nastala nakon prevremenih parlamentarnih izbora odraz je, između ostalog, sve agresivnijih i ozbiljnijih pokušaja preuzimanja vlasti od strane, u suštini, neporaženih kriminalnih i zločinačkih struktura. Tri godine nakon formiranja prve demokratske vlade u Srbiji, država je na opasnoj prekretnici, ponovo suočena sa snagama koje su dominirale u prethodnoj deceniji, i ponovo pred istorijskim izborom za koji, ovog puta, ima još manje snage i spremnosti. Ako se ima u vidu istorijski aspekt, a naročito geografski položaj, struktura stanovništva i kompleksnost ovog područja u svakom smislu, zabrinutost u Sandžaku i za Sandžak je opravdana. Nažalost, vlast u Srbiji nije prepoznala problem razgradnje državnog aparata prethodne vlasti kao "uslov svih uslova", i za to je već plaćena previsoka cena; na isti način, nije suštinski prepoznala i adekvatno reagovala na mnoge važne probleme u Sandžaku (ili, na primer, među Albancima u južnoj Srbiji) i stoga je njeno delovanje, pa i ono koje je bilo nesumnjivo pozitivno, ostavilo mali trag i nedovoljno snažan utisak. Bošnjaci u Sandžaku ponovo osećaju strah i zebnju i još uvek su marginalizovani. Težak i dugotrajan proces ponovnog sticanja poverenja nacionalnih manjina, koji je DOS kako-tako otpočeo, sada je zaustavljen, a strah od pogoršanja međunacionalnih odnosa je uveliko prisutan.

6. Ekonomski položaj

Ionako teška situacija u Sandžaku dodatno je iskomplikovana pogoršanjem na ekonomskom planu, i to nakon Miloševićevog pada. Mada čitava Srbija oseća posledice katastrofalne ekonomsko-monetarne politike iz prethodne decenije, kao i snažne tranzicijske udare, taj važan aspekt života i društvene (ne)stabilnosti u Sandžaku je sasvim specifičan. Naime, u vreme Miloševićeve vladavine područje Sandžaka je, više nego bilo koji drugi pogranični deo Srbije, postao stecište nelegalnog trgovanja i svih oblika "sive ekonomije", koji su državi ipak donosili neke prihode, a milionima građana Srbije olakšali preživljavanje u uslovima katastrofalne hiperinflacije, propale privrede i sankcija međunarodne zajednice. Novi Pazar je u tom periodu doživeo pravi procvat privatnog preduzetništva i godinama slovio kao opština koja državnom budžetu, čak i u sasvim neregularnim uslovima poslovanja, daje najviše sredstava u vidu taksi i raznih poreza. Privrednici Novog Pazara ne kriju da je najveći deo početnog kapitala za otvaranje firmi i početak proizvodnje stigao iz Turske, u kojoj većina Bošnjaka iz Sandžaka i danas ima brojne rođake i prijatelje. Inače, značajnije povećanje broja raznih zanatskih i proizvodnih radnji zabeleženo je još pre raspada bivše SFRJ, a muslimansko stanovništvo, tradicionalno vredno, sposobno i sklono zanatskim i trgovačkim poslovima, iskoristilo je važeće zakonske mogućnosti i uz spomenutu finansijsku pomoć, uspešno se, i u potpunosti, predalo razvoju tzv. male privrede i privatnog preduzetništva. Sa početkom raspada bivše zajedničke države beleži se kraća stagnacija u proizvodnji i razvoju, ali nakon uvođenja sankcija UN Jugoslaviji, brzo dolazi do ekspanzije malih preduzeća i radionica, koje će godinama držati suvereno mesto u proizvodnji odevnih predmeta (uglavnom od teksasa) na području čitavog Balkana. Pažljivi i pronicljivi u poslovanju, sandžački privrednici su precizno i brzo odgovarali na sve zahteve tržišta, neprestano šireći proizvodnju i unoseći novine. Za manje od deset godina Novi Pazar je razvio na stotine malih firmi i nekoliko velikih i ozbiljnih privatnih preduzeća, prvobitna proizvodnja odevnih predmeta od teksas-platna neprestano je dopunjavana novim materijalima i tehnologijama, a potom je lako osvojena proizvodnja obuće i nameštaja³³. Najveće pojedinačno tržište za novopazarsku robu bila je Srbija, ali se ta roba, uprkos ratnom okruženju, neprestano "izvozila" i u BiH, Hrvatsku, Makedoniju, a takođe je preplavila i Kosovo i Crnu Goru.

Decenijama zapostavljan i potpuno marginalizovan, Sandžak je tako postao područje od vitalnog interesa za Srbiju i režim na vlasti, i to iz više razloga. Posmatrano sa ekonomsko-socijalnog aspekta, novopazarska mala

³³ Nakon završetka bombardovanja 1999.godine, veliki broj novopazarskih firmi se okrenuo drvnoj industriji-proizvodnji nameštaja i preradi drveta za potrebe građevinarstva. U naredne dve-tri godine, tokom obnove i rekonstrukcije, Kosovo je bilo veliko tržište za ovu robu.

privreda uposlila je na hiljade ljudi iz svih krajeva Sandžaka (i Srba i Bošnjaka), i bukvalno im omogućila da prežive i kako-tako prehrane svoje porodice u zabitim i siromašnim planinskim naseljima; hiperprodukcijom svojih gotovih proizvoda (prevashodno odevnih predmeta i obuće), ali i prometom sirovina i mašina, te fleksibilnim uslovima poslovanja (prodaja sa odloženim plaćanjem, avansnim plaćanjem, na rate, mogućnost kompenziranja roba itd.), bitno je doprinela opstanku stotina malih trgovinskih radnji i više privatnih proizvođača širom Srbije; mogućnost kupovine robe sa maloprodajnim cenama i u malim količinama (direktno od proizvođača, ili na brojnim pijacama) i dalje preprodaje, za desetine hiljada građana iz svih krajeva Srbije bila je godinama jedini način sticanja prihoda³⁴; stalni rast proizvodnje i prometa (jedini u Srbiji), pozitivno je uticao i na poslovanje mnogih drugih delatnosti (npr. usluge transporta), a u samom Novom Pazaru i okolini prihodi su doprineli opštem rastu životnog standarda.

Iako je celokupno poslovanje bilo gotovo u potpunosti van zakona i ustaljenih standarda ("uvoz" sirovina i repromaterijala pod sankcijama povlačio je za sobom nemogućnost bilo kakve dalje kontrole proizvodnje i prometa, stalna potreba za radnom snagom u uslovima opšte nezaposlenosti dovela je do velikog broja neprijavljenih, tzv. "radnika na crno" itd.), i u budžetske fondove se slivao značajan prihod, daleko veći nego što su imale mnogo razvijenije opštine u Srbiji. Država i vladajući režim su smišljeno dozvolili i ohrabрили ovakvu aktivnost: očuvanje socijalnog mira putem bilo kakvog "upošljavanja" stanovništva bio je dvostruko pozitivan – građani su sticali, makar i minimalna, sredstva za život, ali ih je istovremeno takav način borbe za opstanak u tolikoj meri okupirao i iznurivao, da nisu imali prostora da se bave politikom razarajućom i vlašću; na drugoj strani, veliki obim bilo kog ilegalnog poslovanja bio je za Miloševiću omiljen, jer je pružao neslućene mogućnosti "kontrole" u vidu klasičnog "reketa", ali i u cilju bogaćenja vrlo uskog, odabranog kruga ljudi i učvršćenja njegove vlasti. Daleko značajnije je, međutim, da je tako ustanovljen "sistem" zapravo bio odličan paravan za šverc najprofitabilnijih proizvoda – dozvoljenih (poput kafe, alkohola i cigareta), ali i nedozvoljenih (droga, oružje, ljudi). Ratom zahvaćeno područje SFRJ bilo je, naravno, idealan teren za najrazličitije oblike međunarodno organizovanog kriminala koji uvek donosi enormni profit. Ta vrsta kriminala, sasvim odvojena od "nelegalnog" poslovanja novopazarskih preduzetnika, nije se mogla odvijati bez znanja i kontrole bezbednosnih službi, a sada je jasno da su upravo te službe i pojedinci iz samog vrha vlasti, bili organizatori i inicijatori takvih poslova. Područje Sandžaka je tako, iz različitih razloga i ciljeva, u jednom trenutku dobilo na značaju i važnosti, čak i samo ekonomski profitiralo, ali će za to platiti visoku cenu.

³⁴ U vreme inflatornog udara 1992-1993. godine, ali i kasnije, za sve vreme trajanja sankcija, u Novi Pazar je dnevno dolazilo i do 50 autobusa, na desetine mini-buseva i kombija, a jedini cilj putnika je bio kupovina robe.

Skidanje sankcija i naglo otvaranje zemlje, uz usaglašavanje zakonodavstva sa standardima i zahtevima EU, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke, suočili su novopazarske proizvođače i trgovce sa velikom konkurencijom, naročito robe iz Kine, koja je preplavila Srbiju i niskim cenama ugrozila celokupnu tekstilnu industriju. Iz sličnih razloga bitno je smanjeno i tržište u okolnim zemljama u regionu, što je dovelo do drastičnog pada proizvodnje, zatvaranja velikog broja zanatskih radnji i trgovina i značajnog otpuštanja radnika.

Prema podacima Udruženja privatnih preduzeća i preduzetnika "Unija 2001" iz Novog Pazara, u ovom gradu danas ima oko 3200 malih i srednjih preduzeća, te privatnih preduzetnika. Osnovna proizvodna delatnost u Novom Pazaru se i dalje zasniva na izradi tekstilne robe i obuće, dok su u Tutinu najveći proizvođači nameštaja i radionice koje se bave preradom drveta ("Dalas", "Elan", "Jasen"..). Njihova je procena da će se u narednih godinu-dve dana i taj broj prepoloviti, jer sva ta mala preduzeća ne mogu da izdrže obaveze prema državi u uslovima drastičnog pada proizvodnje i, istovremeno, pooštrene kontrole inspeksijskih službi. I pored obećanja, država nije dala nikakve beneficije za prelazak iz "sive" u "belu" zonu poslovanja (iz nelegalnog u legalno), pa i dalje veliki broj ljudi radi "na crno". Mnogi privrednici imaju primedbe i na rad inspeksijskih i drugih državnih organa, tvrdeći da je i dalje prisutan visok stepen korupcije i voluntarizma.

Stagnacija i gašenje privatnih firmi u Sandžaku imaće vrlo ozbiljne posledice. Takav trend je već doveo do značajnog otpuštanja radnika, što će, uz očekivani priliv otpuštenih iz društvenih preduzeća rezultirati visokom nezaposlenošću. Budući da je oko 80 odsto poljoprivrednog zemljišta u funkciji stočarstva (koje je na ivici opstanka jer nema ni tržište, niti je subvencionirano od strane države), problem elementarnog preživljavanja će za veliki deo stanovništva biti od životnog značaja. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, početkom 2002. godine u Novom Pazaru je bilo zaposleno ukupno 18972 lica, u Tutinu 2353, Sjenici 4140, Prijepolju 8616, Priboju 7332 i Novoj Varoši 4646 lica. U isto vreme, ukupan broj nezaposlenih je iznosio: u Novom Pazaru 12956, Tutinu 4838, Sjenici 4195, Prijepolju 5699, Priboju 5883 i u Novoj Varoši 2033 lica³⁵. Ovi podaci su, međutim, krajnje diskutabilni iz prostog razloga što se npr. pod "zaposlenima" vode sva lica koja su formalno-pravno u radnom odnosu, mada najveći broj zaposlenih u društvenim preduzećima praktično ne radi i ne prima zarade, a najčešće im se ne uplaćuju ni minimalni doprinosi za penzijsko i invalidsko osiguranje.

Zbog toga su stanovnici Sandžaka polagali velike nade u privatizaciju i pokretanje proizvodnje propalih društvenih preduzeća, ali su dosadašnji rezultati na tom planu doneli dodatno razočarenje. Lokalni privrednici i opštinske vlasti ne kriju nezadovoljstvo načinom, a još više tempom privatizacije sandžačkih preduzeća. Na javnim aukcijama je do sada

³⁵ "Opštine u Srbiji 2002", Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2003.

privatizovano 16 preduzeća (u postupku prodaje aukcijskom metodom je trenutno još 25 preduzeća, dva su u postupku restrukturiranja, za jedno je raspisan tender) iako, prema tvrdnji predsednika "Unije 2001", za 70 odsto društvenih preduzeća postoji inicijativa i kupaca i samih preduzeća³⁶. Predsednica opštine Novi Pazar, Vasvija Gusinac, napominje da u procesu privatizacije lokalne vlasti nemaju gotovo nikakav uticaj, niti o bilo čemu odlučuju³⁷, iako je na nivou opštine formiran "tim za privatizaciju". Takođe, privatizaciju Fabrike trikotaže "Raška" više sagovornika je ocenilo kao "skandaloznu", ukazujući na brojne nezakonitosti u toku, ali i nakon okončanja privatizacionog procesa. Najveću tenziju i sumnje u transparentnost i iskrene namere Vlade izaziva tri puta otkazivana (bez ikakvog obrazloženja) aukcijska prodaja poljoprivrednog kombinata "Pešter" iz Sjenice, za koji postoji zainteresovan kupac (konzorcijum pravnih i fizičkih lica), kao i sredstva za revitalizaciju ne samo ovog kombinata, već i individualne poljoprivredne proizvodnje.

Predstavnici "Unije 2001" ističu i pozitivne pomake koji su napravljeni u vreme vladavine DOS. Za samo dve i po godine (u periodu 2001-2003.), Fond za razvoj Srbije odobrio je više sredstava sandžačkim preduzećima nego u prethodnih deset godina, ali je to još uvek nedovoljno. U razgovorima sa resornim ministarstvima i Vladom Srbije istaknuto je da država mora da pronađe nova tržišta, koja sandžački privrednici vide prevashodno u zemljama bivše Jugoslavije, nekadašnjeg SSR-a i mnogobrojnim islamskim zemljama. Svesni činjenice da država ne može da zabrani uvoz robe radi zaštite domaćih proizvođača, predstavnici "Unije" su pokrenuli inicijativu u Vladi i Privrednoj komori Srbije da se formira katalog sa cenama pri uvozu strane robe, kako bi takva roba mogla da se carini prema realnoj vrednosti, a ne na osnovu fiktivnih računa koji se pokazuju na graničnim prelazima. Ideju o potpisivanju Ugovora o slobodnoj trgovini i uvozu sa Turskom (koju zagovaraju pojedini krugovi iz Sandžaka), privrednici su ocenili kao "smrt za tekstilnu i kožarsku industriju u Srbiji", i uz podršku tekstilaca izvan Sandžaka, uputili upozorenje Vladi o katastrofalnim posledicama takvog ugovora.

Pored ovih problema, od kojih su mnogi zajednički i svim ostalim građanima Srbije, sandžačka privreda se suočava sa još nekim specifičnim, otežavajućim okolnostima. Podeljenost teritorije Sandžaka na dva dela, između Srbije i Crne Gore, neprihvatljiva je za većinu bošnjačkog stanovništva i vodeću SDA. Najnoviji pokušaj uređenja međusobnih odnosa dve republike (u okviru Državne zajednice SCG) još više ih je udaljio od ionako malog zajedništva, ali su zato sve jača obeležja i atributi njihovih posebnosti i institucionalne samostalnosti. Carinski režim na graničnim prelazima otežao je i uveliko

³⁶ "Inicijativa" podrazumeva zakonski pokrenutu proceduru za privatizaciju pojedinačnog društvenog preduzeća.

³⁷ Prema Zakonu o privatizaciji (Sl. glasnik RS 38/2001), subjekti nadležni za sprovođenje privatizacije su Agencija za privatizaciju, Akcijski fond i Centralni registar za hartije od vrednosti (čl. 4).

umanjio promet roba i usluga između privrednih subjekata, što je Bošnjake u Sandžaku posebno pogodilo. Propisi koji bi trebalo da regulišu i olakšaju život stanovništva u pograničnom području, nisu dovoljno razrađeni i prilagođeni svakodnevnim potrebama. Zbog brdovito-planinske konfiguracije terena seljaci iz pograničnih oblasti (sa Crnom Gorom, BiH i Kosovom) prinuđeni su da koriste granične prelaze, što stvara čitav niz problema, budući da većina obrađuje zemljište koje je presečeno granicom i praktično se nalazi u dve države. Stanovnicima Sandžaka neretko se dešava da u jednom danu pređu nekoliko granica, kako bi obavili najjednostavniji privatni ili službeni posao. Na drugoj strani, nepristupačan teren za posledicu ima nedovoljni i loši nadzor graničnog pojasa, što pojedinci i kriminalne grupe koriste za šverc raznih roba. Načelnik pribojske policije kaže da je u tom delu Sandžaka najčešći šverc akciznih roba (šećera i cigareta iz BiH u Srbiju) i pilećeg mesa (iz Crne Gore, preko Srbije, u BiH). Iako su se uslovi za rad policije u poslednje dve godine znatno poboljšali, nedostaje veliki deo opreme, terenskih vozila, ali i visoko - obrazovan stručni kadar (inspektori za opšti, a naročito za privredni kriminal). Šverc droge je prisutniji na području Novog Pazara, gde najčešće stiže sa Kosova, ali su frekventni i granični prelazi Srbije sa Makedonijom i Bugarskom.

7. Predstavnici Bošnjaka: političke partije i Islamska zajednica

Mogućnost da se stranački organizuju i preko stranaka porade na zaštiti i afirmaciji svojih nacionalnih interesa iskoristili su, poput nekih drugih manjina, i Bošnjaci. Tako je u avgustu 1990. godine u Novom Pazaru formirana Stranka demokratske akcije (zapravo ogranak istoimene stranke sa sedištem u Sarajevu), kao prve bošnjačke partije u Sandžaku. Stranka je okupila veliki broj ljudi, ali kako je vreme odmicalo, a unutrašnja neslaganja i razmimoilaženja bivala sve veća, stranku su počeli da napuštaju ugledni pojedinci. Mnogi od njih su, poput Rasima Ljajića, sadašnjeg ministra za ljudska i manjinska prava i lidera Sandžačke demokratske partije, osnovali nove političke stranke, tako da danas među Bošnjacima deluje 14 političkih stranaka. Čini se da ovoliki broj partija pre šteti, nego što koristi interesima Bošnjaka najpre zato što političku scenu atomizuje i opterećuje sujetama i rivalstvom partijskih šefova, a potom i stoga što pruža mogućnost vlastima u Beogradu da favorizovanjem jedne od partija oslabi pritisak koji dolazi iz regije.

Najuticajnija bošnjačka politička organizacija u Sandžaku je koalicija "Lista za Sandžak", nastala udruživanjem Stranke demokratske akcije Sandžaka, Bošnjačko-demokratske stranke Sandžaka, Reformske stranke Sandžaka, Socijaldemokratske partije Sandžaka i Socijalno-liberalne partije Sandžaka. Koalicija dominira lokalnim parlamentima opština u kojima većinsko stanovništvo čine Bošnjaci. Na vanrednim srbijanskim parlamentarnim izborima dva predstavnika iz sastava koalicije "Lista za Sandžak" našli su se na listi Demokratske stranke i tako obezbedili mesta u

republičkoj Skupštini. Pored njih, još jedan Bošnjak je postao poslanik novog skupštinskog saziva, u okviru liste G17 Plus.

Partijsko-politički život u Sandžaku u velikoj meri sledi linije etničkih podela. Bošnjaci, po pravilu, aktivno učestvuju na svim izborima, opredeljujući se nacionalno, ali i racionalno. Izuzetak su predsednički izbori na kojima Bošnjaci u izrazitom procentu glasaju za onog kandidata koji je, po njihovom sudu, "manje zlo", odnosno u čijem programu prepoznaju neke dodirne tačke sa svojim vitalnim interesima.

Programski udaljene, lidarski ustrojene, sa oskudnim demokratskim kapacitetima i viškom političke volje da govore i deluju kao jedini i autentični predstavnici Bošnjaka, partije su, prema tvrdnjama mnogih, jedan od uzroka podela unutar bošnjačke zajednice. Zbog inkompetentnosti i manjka odgovornosti na njihovu se adresu upućuju česte kritike, ali ih opšta politička situacija u zemlji održava na javnoj sceni. Najradikalnije među njima, logičan su i očekivan odgovor na iste takve poruke koje Bošnjacima dolaze od političkih predstavnika većinskog naroda.

Za razliku od stranaka, kohezionu ulogu među bošnjačkim stanovništvom, koje je po tradiciji i u visokom procentu vrlo religiozno, ima Islamska zajednica. Na čelu Mešihata Islamske zajednice Sandžaka nalazi se, od 1993. godine, muftija sandžački Muamer efendija Zukorlić. Pored ove funkcije, Muftija Zukorlić je i dekan Islamske akademije i vd rektora Univerziteta u Novom Pazaru. Energičan i pragmatičan, muftija se nakon petooktobarskih promena pokazao i kao vešt političar: prepoznao je želju i potrebu nove srbijanske Vlade da profiliše drugačiju politiku prema manjinama, i sa premijerom Đinđićem lako pronašao zajednički jezik. Premijer je pomogao i podržao otvaranje prvog Univerziteta u Novom Pazaru, i posle skoro sto godina, bio prvi predsednik Vlade Srbije koji je posetio Mešihat Islamske zajednice, a muftija je, takođe po prvi put, bio u sastavu zvanične državno-poslovne delegacije na putu u Dubai; uz prethodno uvođenje veronauke u škole i lobiranje ministarskog mesta za nacionalne manjine u Saveznoj vladi, bili su to potezi namenjeni ohrabrenju bošnjačkog stanovništva u Sandžaku. Na drugoj strani, muftija procenjen kao neprikosnoveni i mnogo uticajni lider Bošnjaka od lokalnih političara, svakako bio od koristi popravljajući izrazito loše slike o srpskoj vladi i uspostavljanju duboko narušenog poverenja između srpske i bošnjačke zajednice. Ovakva politika išla je u prilog i Sandžačkoj demokratskoj partiji Rasima Ljajića koja, kao članica DOS, nakon 2000. godine beleži rast u svim sandžačkim opštinama. To je, međutim, iskomplikovalo odnose na lokalnoj političkoj sceni: vladajuća "Lista za Sandžak", a naročito vodeća SDA Sulejmana Ugljanina, ostaje po strani i u "nemilosti", što izaziva jak revolt i dovodi do potpunog prekida komunikacije na liniji lokalne vlasti-Vlada. Netrpeljivost čelnika SDA prema Vladi premijera Đinđića, ali i prema Muftiji Zukorliću (koja potiče, u oba slučaja, još iz prethodne decenije) bila je više nego očigledna i unela dosta nervoze u politički život. Sa svoje strane, Vlada se prema lokalnoj vlasti (u Novom Pazaru naročito) odnosila sa

neskrivenim ignorisanjem. Ovakav razvoj događaja, kako izgleda, nije bio veliko iznenađenje za Bošnjake. Većina njih procenjuje da je Vlada Srbije usvojila "dobru praksu" iz Miloševićevog vremena: razjedinjene i posvađane manjinske partije nisu u stanju da se ujedine i izvrše neki značajan pritisak, a kooperativne među njima, uvek će pružiti legitimitet vladinoj manjinskoj politici. Autoritativna i nedemokratska SDA, zahvaljujući svojoj ekstremnoj vokaciji, nikako nije mogla biti vladin sagovornik pri uspostavljanju prvih koraka saradnje, a naročito ne uz već postojeću, umerenu SDP; problem je, međutim, što ni verska zajednica (bilo koja) nije, i ne može biti politički partner vladi, i to je jedna od većih grešaka pokojnog premijera. "Sukob" između SDA i Islamske zajednice uglavnom se shvata kao sukob Sulejmana Ugljanina i muftije Zukorlića – prvi je svetovni (politički) lider, ali bi hteo da bude i verski, dok je muftija verski poglavar sa ambicijama koje duboko zadiru u svetovnu sferu. Suština je, kako tvrde poznavaoци tamošnjih prilika, u tome što se "na verskim osnovama dobija politička podrška, a na političkoj osnovi se rešava lični interes". Iako muftija tvrdi da je reforma u okviru Islamske zajednice od pre dve-tri godine isključila mogućnost bilo kakvog političkog angažmana verskih službenika, njegov angažman (pored verskog, koji je nesporan) mnogi vide upravo kao politički. Nakon neočekivanog ulaska SDA (na listi Demokratske stanke) u Skupština Srbije i odlaska SDP na vanparlamentarnu scenu, realno je očekivati nove tenzije i prestrojavanja na političkoj sceni Sandžaka.

8. Zloupotreba antiterorizma: slučaj "Vehabije"

Početkom februara 2004. godine, u vreme kada se muslimanski vernici pripremaju za proslavu svog najvećeg praznika kurban bajrama, državna agencija Tanjug je objavila intervju sa direktorom Vojnobezbednosne agencije (VBA) Srbije i Crne Gore pukovnikom Momiom Stojanovićem. Intervju je izazvao veliko interesovanje javnosti i burne reakcije u zemlji i širem regionu, a preneli su ga, u celosti ili najvažnijim delovima, gotovo svi dnevni i nedeljni listovi, uz obilje komentara i sopstvenih zapažanja.

Pukovnik Momir Stojanović imenovan je za načelnika Uprave za bezbednost Generalštaba Vojske Srbije i Crne Gore (kasnije VBA) krajem marta 2003. godine, nakon što je Vrhovni savet odbrane doneo odluku o prestanku profesionalne vojne službe general-majoru Aci Tomiću. Imenovanje Stojanovića izazvalo je veliku medijsku pažnju, naročito nakon javne optužbe Fonda za humanitarno pravo da je 1999. godine, kao načelnik Odeljenja za operativne poslove Komande Prištinskog korpusa, prekršio odredbe Ženevskih konvencija i domaće norme o zaštiti civila tokom oružanih sukoba. Po rečima bivšeg oficira Vojske Jugoslavije, svedoka Nike Peraja (u procesu koji Haški tribunal vodi protiv Slobodana Miloševića), Stojanović je naredio masakr civila i paljenje kuća u kosovskim selima Meja i Korenica što je, navodno, učinjeno 27. april 1999. godine, kada je u Korenici ubijeno 74, a u Meji 68 "terorista", čija tela su

pronađena u masovnoj grobnici u Batajnici. Sam Stojanović je demantovao optužbe, tvrdeći da 1999. godine nije bio na toj funkciji, pa tako nije ni mogao izdati spomenuta naređenja. U njegovu odbranu su stali i predsednik Vrhovnog saveta odbrane, Svetozar Marović, i ministar odbrane Boris Tadić, tvrdeći da "nema potvrde" o odgovornosti za zločine.

U spomenutom intervjuu pukovnik Stojanović je upozorio da se "u narednom periodu može očekivati značajniji prodor radikalnog islama i terorizma na zapadni Balkan, uključujući i teritoriju Srbije i Crne Gore...Operativna saznanja VBA pokazuju da na području Raško-polimske oblasti i severu Crne Gore deluju islamske ekstremističke organizacije 'Vehabija' i 'Crvena ruža', 'Tarikat' deluje u Makedoniji, a na Kosmetu i severu Albanije i ćelije 'Al Kaide'. Imamo sve više saznanja koja ukazuju i na uspostavljanje i jačanje veza nosilaca međunarodnog terorizma sa nosiocima ekstremističkih i terorističkih aktivnosti na Kosovu i Metohiji, Raško-polimskoj oblasti i severnoj Crnoj Gori". Direktor VBA je precizirao da su ove aktivnosti deo realizacije strateškog cilja islamskog ekstremizma na stvaranju jedinstvene islamske države na Balkanu i izgradnji tzv. "zelene transversale (u sastav te države bi ušla Raško-polimska oblast i deo Crne Gore, tj. "država" Sandžak, Kosovo i Metohija, a sa Bosnom i Hercegovinom, preko Albanije, Bugarske i Turske povezala bi se sa islamskim zemljama Bliskog istoka). "Krajnji cilj muslimanskih ekstremista na tom području je stvaranje islamske države Sandžak, koji planiraju da ostvare u dve faze: prva faza se odnosi na zahteve za formiranje Sandžaka kao regije s visokim stepenom autonomije, dok bi u drugoj fazi zahtevi bili radikalizovani, i tražilo se čvrsto povezivanje s Bosnom i Hercegovinom i vodećim islamskim zemljama...U tom kontekstu treba posmatrati i zahteve dela Bošnjaka iz te oblasti, koji kroz formiranje Bošnjačkog nacionalnog veća Sandžaka nameravaju da izmenama Ustava Srbije zatraže njenu regionalizaciju...Pojedine muslimanske političke stranke, pokušavaju da navodno ugrožavanje ljudskih prava internacionalizuju i time utiču na potpuno ujedinjavanje muslimanske populacije na tom području". Pukovnik Stojanović kaže da prema saznanjima VBA, kao i na osnovu podataka koji se dobijaju razmenom sa agencijama država čiji se pripadnici nalaze u okviru međunarodnih snaga u BiH (SFOR) i na Kosovu (KFOR), u Raško-polimskoj oblasti deluje i organizacija "Crvena ruža", čije aktivnosti VBA operativno istražuje, dok "Al Kaida" ima svoja uporišta na Kosovu, severu Albanije i zapadnoj Makedoniji (u Tetovu, Kičevu i Gostivaru); u Skoplju deluje islamska sekta "Tarikat", koja je organizovana i ima iste ciljeve kao "Vehabija". Posebnu pažnju izazvala je i tvrdnja pukovnika Stojanovića da je VBA Srbije i Crne Gore operativno prisutna u poslednjih godinu dana i na teritoriji Kosova i Metohije, gde je obnovljeno prisustvo "u samom vrhu separatističkog pokreta i terorističkih organizacija koje tamo deluju, a imaju i svoje ogranke na jugu Srbije".

Intervju prvog čoveka vojne bezbednosne službe izazvao je mnogo negodovanja i pravu lavinu reakcija, otvorio brojna pitanja i dileme. Savetnik

predsednika SCG za odbranu i bezbednost Blagoje Grahovac ocenio je izjave pukovnika Stojanovića kao "eksces međunarodnih razmera"³⁸, dok je ministar odbrane Srbije i Crne Gore Boris Tadić pokušao da ublaži posledice skandala tvrdnjom da "ne postoji dramatična pretnja terorističkih organizacija po bezbednost zemlje i da ona nije ništa veća nego prethodnih godina", te da je informacija o prisustvu VBA na Kosovu "nespretno preneti u javnosti" i da "ne bi trebalo govoriti o svim saznanjima koje VBA poseduje jer svaka država zadržava pravo na određeni element diskrecije vezano za bezbednosna pitanja"³⁹. Predstavnici KFOR i UNMIK su naveli da nemaju informacije o aktivnostima srpske tajne policije na Kosovu i odbacili mogućnost da u Pokrajini ima terorista i ćelija "Al Kaide". Albanski mediji iz Prištine su intervju preneli na udarnim stranama, stavljajući akcenat na deo koji govori o prisustvu srpskih obaveštajaca na Kosovu i u južnoj Srbiji, dok su funkcioneri kosovskih institucija odbili da komentarišu tvrdnje VBA, navodeći da se radi o "svojevrsnoj propagandi"⁴⁰. Povodom tvrdnje iznete u intervjuu, da se albanski ekstremizam sa Kosova, posle Makedonije i juga Srbije preneo na prostor Crne Gore, predsednik Demokratske unije Albanaca Ferhat Dinoša zatražio je od direktora Vojnobezbednosne agencije da javno saopšti ko su albanski ekstremisti u Crnoj Gori.

Posebno teške i uznemirujuće tvrdnje koje govore o "islamskom ekstremizmu", naišle su na veliki odjek u Sandžaku i među muslimanskim vernicima. Predsednici opština Rožaje i Plav, Nusret Kalač i Adem Jasavić, u intervjuu za radio "Slobodna Evropa" negirali su navode pukovnika Momira Stojanovića, ističući da nijedan zvanični crnogorski organ nema slična operativna saznanja, i da se radi o "iskonstruisanim namerama" i "podvalama" na račun muslimanskog stanovništva. Obojica su, kao nesumnjivu, istakli lojalnost ovog stanovništva njihovoj "jedinoj domovini, Crnoj Gori" uz upozorenje da "ima najava iz nekih drugih saznanja i informacija da neko ne želi da bude mir na ovim prostorima"⁴¹. U istoj emisiji, potpredsednik Sabora islamske zajednice i funkcioner Bošnjačke stranke Orhan Šahmanović ocenio je "da se namjerno podgrijavaju nacionalne tenzije...i sa dezinformacijama pokušava da uzbuni javnost u Crnoj Gori". Ne sporeći postojanje vehabija, Šahmanović je ustvrdio da su oni "dobre komšije, dobri prijatelji i uopšte ne nastupaju ekstremno... Oni nemaju nikakve veze ni sa 'Al Kaidom', a nijesu ni radikalni element". I Džavid Šabović, poslanik Socijaldemokratske partije u crnogorskom Parlamentu, negira postojanje ekstremizma: "Haranga koja se vodi protiv nas nije samo od juče. Ona se uvijek javlja pred nekakve događaje. Ja tvrdim da u Plavu momci koji, umjesto u kafane, umjesto da diluju drogu, da švercuju cigarete, idu u džamije i mole se Bogu, za nekoga predstavljaju

³⁸ "Danas", 4. februar 2004.

³⁹ "Danas", 3. februar 2004.

⁴⁰ "Danas", 4. februar 2004.

⁴¹ Sead Sadiković: Radio "Slobodna Evropa", 2. februar 2004.

opasnost i smetnju". Reis Islamske zajednice u Crnoj Gori Rifat ef. Fejzić izjavio je da "prvi put čuje da u Crnoj Gori postoji islamski terorizam i ekstremne namere pripadnika islama", zbog čega bi autor "u najmanju ruku trebalo da se izvini zbog svojih navoda"⁴².

Pomenuti deo intervjuja inicirao je kod većeg broja medija u Srbiji potrebu da se "ozbiljnije" posvete pitanju vehabizma⁴³, što je rezultiralo kratkim navođenjem da se radi o ekstremnom tumačenju islama, te podatkom da su zagovornici vehabizma skloni radikalnim rešenjima i postupcima. Neretko se o vehabijama govori kao o verskoj sekci, iako čak i najveći protivnici vehabizma iz redova Islamske zajednice retko upotrebljavaju taj pojam. Vehabije nikako nisu nova pojava, niti produkt savremenog doba, mada je uočljivo da se u Srbiji o njima govori tek u poslednje dve-tri godine, i pošto su završeni svi ratovi; čak i u vreme najžešćih sukoba u BiH, srbijanski mediji su za borce Armije BiH, "neprijatelje srpskog naroda", uglavnom koristili termine "mudžahedini", "muslimanski teroristi", "borci džihada" i sl., očigledno ne znajući za vehabije koji su već tada bili prisutni na ovim prostorima. Naglo "interesovanje" za vehabije koincidiralo je sa pojačanim prisustvom Bošnjaka i Sandžaka u javnom

⁴² "Danas", 4. februar 2004.

⁴³ Osnivačem vehabizma se smatra Muhammed ibn Abdul Vehhab, koji se u XVIII veku, duboko u unutrašnjosti Arabije, suprotstavlja vladajućim učenjacima i tumačenju islama, propagirajući sopstveno učenje i misiju kao povratak autentičnom islamu. Područje na kome deluju vehabije je deo Osmanskog carstva koje je, u to vreme, veoma slabo i zauzeto vođenjem ratova protiv hrišćana, kao i unutrašnjim previranjima oko vlasti za sultanovu stolicu. Ibn Abdul Vehhab lako pridobija primitivna beduinska plemena, a lokalni vladari kroz njegovu reformu islama vide priliku za učvršćenje sopstvene vlasti. Smatra se da su upravo vehabije prvi objavili sveti verski rat u cilju podrške svom pokretu, a protivnike su proglašavali otpadnicima od islama i dozvolili njihovo ubijanje i konfiskaciju imovine; objavili su rat stanovništvu svih zemalja u koje su ušli (od Jemena, preko Sirije do Iraka), pri čemu su neke silom održavali pod svojom vlašću, a u drugima se zadovoljavali pustošenjem, rušenjem i pljačkanjem. Ostali su upamćeni i po tome što su 1803. godine osvojili Meku, a 1804. godine Medinu, i držali ih pod okupacijom sedam godina. Pobjeda nad vehabijama se pripisuje egipatskom namesniku Muhammed Ali Paši. Inače, vehabijski pokret je bio pomagan od strane Engleza u novcu i oružju, kako bi se oslabilo Osmansko carstvo iznutra, i tadašnja Engleska proširila svoja kolonijalna osvajanja duboko na istok. Tradicionalni islam je odbacio učenje vehabijskog pokreta, ne samo zbog agresivnih i radikalnih metoda, već i zbog suštinskih razlika u tumačenju islama. Primera radi, islamsko misionarstvo je isključivo miroljubivog karaktera i ne dozvoljava rat izuzev u nužnoj situaciji, odnosno odbrani; nije dozvoljeno bilo kome silom nametnuti islam; muslimanima islam nalaže da i sa svojim protivnicima, koji su nevernici, postupaju sa tolerancijom itd. Vehabije su se, međutim, najžešće obračunavali sa svojim neistomišljenicima, koji čak nisu bili nevernici već muslimani koji se nisu slagali sa vehabijskim učenjem. Njihovo posezanje za argumentom sile rezultiralo je da su i neistomišljenici posezali za istim argumentom. Vehabizam je i danas zvanična državna ideologija Saudijske Arabije. Vehabije sebe smatraju sledbenicima jedine ispravne i verodostojne tradicije islama, koja se ogleda u potpunom sleđenju Allahovog Poslanika i iskorenjivanju svih novotarija koje su se vremenom odomacile među muslimanima.

(Sejjid Ahmed Ibn Zejn Dehlana, Abdul-Kadim Zelluma, dr. Muhammed Husejna Endub: "Vehabizam šta je to?", prevod sa arapskog Fikret ef. Arnaud, tekst dostupan na www.sabur.de)

životu Srbije nakon promene vlasti 2000. godine. Zaista je teško ne primetiti vremensku podudarnost između prvih, sporadičnih pominjanja vehabija u beogradskoj štampi, i imenovanja Rasima Ljajića za ministra za nacionalne manjine, ili rada na Ustavnoj povelji i novom Ustavu Srbije i pitanja statusa Sandžaka u tom kontekstu. Iz istog razloga ne iznenađuje ni *timig* objavljivanja intervjuja sa pukovnikom Stojanovićem, u trenutku kada se u Srbiji osniva nova Vlada koja zagovornike političke autonomije i regionalizacije ponovo naziva "separatistima", a Srbiju vidi kao "jedinstvenu teritoriju sa jakim i stabilnom centralnom vlašću". Imajući u vidu i monarhističko programsko opredeljenje većine stranaka koje su dobile poverenje građana Srbije na vanrednim parlamentarnim izborima, i ustaljenu praksu da se putem medija pravi atmosfera nestabilnosti, a etiketiranjem eliminišu politički neistomišljenici, nameće se potreba pažljivog i promišljenog razmatranja navedenih tvrdnji, pri čemu su grube i isključive kvalifikacije veoma opasne. Stoga je i ministar za ljudska i manjinska prava SCG, Rasim Ljajić, u pravu kad kaže da su informacije o navodnim terorističkim grupama morale biti mnogo jasnije i preciznije, umesto što je bačena "paušalna anatema na čitav region i na čitav narod"⁴⁴.

Zbog ratova i nacionalizma u poslednjoj deceniji, te evidentnoj netrpeljivosti prema svemu različitom i drugačijem, stanovništvo u Srbiji postalo je isključivo i u velikoj meri neosetljivo i nezainteresovano za elementarna saznanja o drugim narodima sa kojima živi u zajedničkoj državi, njihovoj veri, tradiciji i kulturi. Stoga su i informacije o vehabizmu i vehabijama (kao, uostalom, i o islamu) vrlo oskudne i površne, a nerazumevanju dodatno doprinose i stavovi same Islamske zajednice. U njihovoj pozadini se, u zavisnosti od koga dolaze, mogu nazreti unutrašnja verska neslaganja i različita tumačenja, ali i politička stremjenja. Tako muftija sandžački Muamer ef. Zukorlić kaže da "Islamska zajednica ne dozvoljava bujanje ekstremizma, iako pojedini elementi postoje. To je šaka beznačajnih pojedinaca...reč je o grupi od 20 do 50 ljudi"⁴⁵. Predstavnicima Helsinškog odbora muftija Zukorlić je rekao i da Islamska zajednica gleda na vehabizam kao na "devijantni oblik vere" koji joj nanosi veliku štetu, i da je vehabija najmanje u Novom Pazaru. Sa druge strane, ima mišljenja da je broj vehabija u Novom Pazaru u porastu, i da su pojedini mladi ljudi plaćeni da pristupe vehabizmu, i to od strane sledbenika u okviru Islamske zajednice. Predstavnici Sandžačke demokratske partije, takođe smatraju da razloge za pojavu vehabija u Sandžaku treba tražiti, pre svega, u ekonomsko-socijalnoj ravni (nezaposlenost, ekonomska nesigurnost, neodlučnost...). Beogradski imam Muhamed Jusufspahić odbija da u Srbiji i regionu deluju vehabije, objašnjavajući da se "na Balkanu jedino povećao broj onih muslimana koji slede druge pravne škole, sem na ovim prostorima

⁴⁴ "Blic", 13. februar 2004.

⁴⁵ "Danas", 27. novembar 2003.

tradicionalne hanefitske⁴⁶. On podseća da su izlivi nacionalizma svih nacija i rat uslovlili pojavu "radikalnih muslimana", ali "militantnost i nasilje..isključuje njihovu bilo kakvu povezanost sa islamom i Islamskim zajednicama sa ovih prostora⁴⁷". O unutarkonfesionalnom sukobu govori i verski poglavar Islamske zajednice Crne Gore, reis Rifat ef. Fejzić, koji ne spori postojanje i delovanje vehabija, bar kada se radi o pojedinačnim slučajevima ("Opšte je poznato da ima vehabija među muslimanima u svim susjednim islamskim zajednicama, pa prema tome i u Islamskoj zajednici Crne Gore. Nije problem to što će pojedini pristupiti vehabizmu, ali je...nedopustivo da se zajednici muslimana nametne nešto mimo onoga što je vijekovima praktikovano⁴⁸").

Interesantno je da su u Bosni i Hercegovini (odakle se, prema tvđenju mnogih, vehabizam širi na Sandžak), daleko više polarizovani stavovi na tu temu. Četvorogodišnji krvavi rat, u kome je muslimansko stanovništvo neretko bilo žrtva i srpskih i hrvatskih oružanih snaga, bio je idealan teren i za porast muslimanskog radikalizma, ali i mesto "svetog rata" za muslimane - fanatike, mudžahedine iz arapskih zemalja itd. U razorenoj i opustošenoj Bosni vremenom se našlo prilično sledbenika vehabijske varijante, naročito među mladima koji ne znaju dovoljno o islamu, a istovremeno nemaju perspektivu i prepušteni su beznađu. Vehabijama su pristupili i neki stariji Bošnjaci, uglavnom iz siromašnijih i neobrazovanih slojeva, koji nemaju ekonomsku budućnost ili su podneli stravične žrtve tokom ratnih pustošenja. Na ulici se prepoznaju po dugim bradama i skraćenim nogavicama pantalona, dok su žene zabrađene i pokrivenih lica. Većina muslimanskog stanovništva u BiH je ipak ostala verna praktikovanju tradicionalnog islama i mnogo oštrije osuđuje rigidno učenje vehabija, nego njihovi sunarodnici u Sandžaku. Iako se i u BiH smatra da vehabizam nema dominantnu ulogu, o njemu se nerado govori u javnosti, ali zato njegovi protivnici nemaju dileme oko pogubnog uticaja ovog učenja. Glavni imam Islamske zajednice Sjedinjenih Američkih Država Senad ef. Agić, koji spada u velike pobornike demokratskih ideja i ekumenizma, smatra da su "vehabije ratoborni...žele da islam učine ratobornim, da ga učine prodornim po svaku cijenu, da dokažu da je islam jedina prava vjera i da su svi na gubitku koji nisu muslimani. To sve rade na jedan rigidan način." Efendija Agić smatra da je vehabizam neprihvatljiv i stran Bosni, koja ne treba da bude muslimanska država, ali da vehabije imaju novac kojim se grade džamije i koji potiče iz Saudijske Arabije: "Mislim da je kratkovido primati takve donacije i misliti da se to neće odraziti na sliku islama u Bosni i Hercegovini". Zbog terorizma čije je izvorište u arapskim muslimanskim zemljama sa nedemokratskom vlašću, i radikalizma vehabija koji nakaradno tumače islam, efendija upozorava "da je religija oružje...i da će nas vehabijska verzija islama,

⁴⁶ Hanefitska je jedna od četiri vladajuće pravne škole u svetu po kojima muslimani praktiraju islam, među koje ne spada vehabizam. Radikalno tumačenje islama, odnosno vehabizam, zvanično je tumačenje Vlade Saudijske Arabije.

⁴⁷ "Blic", 13. februar 2004.

⁴⁸ Sead Sadiković: Radio "Slobodna Evropa", 13. avgust 2003. .

ako ništa ne poduzmemo, koštati života⁴⁹". Senad Mićijević, jedan od najboljih poznavalaca derviškog učenja u Hercegovini, još 1999. godine je tvrdio da vehabije u Bosni stvaraju vlastitu infrastrukturu džamija u kojima se zagovara i provodi njihova ideologija, sa ciljem da se jednog dana osnuje zasebna verska zajednica. Mićijević navodi brojne primere "pokušaja arabizacije muslimana pod firmom islamizacije", koja se sprovodi unutar vere, filozofije, arhitekture...takođe upozorava na pogubne posledice donacija Visokog saudijskog komiteta kojima se obnavljaju srušene i oštećene džamije, ali istovremeno i uništava čitava tradicija islamske ornamentike⁵⁰. U intervjuu Tanjugu, pukovnik Stojanović takođe ističe da "delatnost muslimanskih ekstremista podržavaju neke međunarodne terorističke organizacije, ekstremni politički krugovi u Saudijskoj Arabiji i drugim islamskim zemljama, i prikriveno, lideri nekih ovdašnjih političkih partija. Prečutnu podršku pružaju im i ekstremisti bliski Islamskoj verskoj zajednici u Srbiji".

Ne sporeći pravo (pa i potrebu) da država i njene bezbednosne službe prikupljaju informacije i operativna saznanja koja mogu uticati na stabilnost i bezbednost zemlje, iznenađujuća je neodmerenost tvrdnji iznetih od strane pukovnika Stojanovića, način na koji su plasirane u javnosti, kao i odabir informacija kojima, navodno, raspolaže VBA. Većina "saznanja" koja bi, po prirodi posla ove službe, trebalo da budu državna tajna i služila državnim organima za pravovremenu i adekvatnu reakciju (ukoliko se za tim uopšte pokaže potreba), manje-više je poznata i detektovana. Postojanje ekstremnih ideologija i njihovih sledbenika nikako nisu karakteristika samo bošnjačkog/muslimanskog stanovništva i islamske vere; ništa manji ekstremizam propagiraju i članovi pokreta "Obraz" ili "Svetozar Miletić", ali država, očigledno, u njihovom delovanju ne prepoznaje opasnost. Takva distinkcija ozbiljno dovodi u sumnju namere i opredeljenost države, a anatemisanje jednog naroda i jedne vere upućuje na dobro poznat, i već viđen scenario kojim se izaziva destabilizovanje prilika i odnosa zarad određenih političkih ili nacionalnih ciljeva. Svetski trend, na koji sve češće upozoravaju zapadni mediji i mnogobrojne organizacije poput *Amnesty International* i *Human Rights Watch*, a unutar kojeg se obračun sa terorizmom koristi za neskrivenu antimuslimansku i antiislamsku kampanju, već proizvodi ozbiljne posledice po osnovna demokratska i ljudska prava, kao tekovine modernog doba i savremene civilizacije. U Srbiji i na području Balkana, gde su osnovne demokratske institucije još u osnivanju a instituti ljudskih prava u povoju, prihvatanje ovog trenda može imati katastrofalne posledice.

⁴⁹ Branka Mihajlović/Isidora Sekulić, Radio "Slobodna Evropa", 20. oktobar 2001.

⁵⁰ Enes Ratkušić, "Dani" br.122, 01. oktobar 1999.

D. Sandžak kao pitanje regije

Slom Miloševićevog režima pobudio je nade Bošnjaka da će u novoj, postoktobarskoj Srbiji participirati u izgradnji institucionalnog poretka koji bi omogućio njihovu afirmaciju i u najvećoj meri respektovao njihove interese. Finalizacija procesa raspada bivše SFRJ, oličena u sve većem razmimoilaženju i udaljavanju Srbije i Crne Gore, nametnula je rešavanje statusa sandžačke regije kao pitanje od fundamentalnog značaja za njeno stanovništvo.

Jedan od razloga za očuvanje Državne zajednice, za šta se zalažu Bošnjaci iz Sandžaka, krije se u potrebi očuvanja i razvoja nacionalnog identiteta. Naime, ako je vitalni interes svake nacionalne zajednice da opstane i razvije svoju kulturu, onda je za tako nešto znatno pogodniji širi državni okvir, jer on, u slučaju Sandžaka, podrazumeva njegovu celovitost⁵¹.

Drugi razlog leži u uverenju da bi se na taj način stvorili povoljni uslovi za brži privredni razvoj regije koja se, kako je već istaknuto, razvijala veoma slabim intenzitetom. Orijentacija na niskoakumulativne privredne grane, u prvom redu na proizvodnju tekstila i konfekciju, proizvodnju obuće i drvenu industriju, nisu obezbedili dugoročan i stabilan rast. Proizvodnja hrane stagnira, u planinskim oblastima agrar je zapostavljen, a zadružni i društveni posedi usitnjeni. Stočni fond je uništen, a poljoprivredni proizvođači su odavno napustili sela u strahu od rata ili zbog zaposlenja u gradu. Društvena preduzeća su prezadužena i ekonomski razorena, sa veoma niskim stepenom korišćenja kapaciteta (ispod 25 odsto), sa dotrajalom i starom tehnologijom, viškom radnika i ogromnim dugovima⁵², a sve to utiče i na brzinu i kvalitet privatizacije. Otvaranje zemlje prema međunarodnoj zajednici dovelo je do reduciranja vlastite proizvodnje i otpuštanja radnika⁵³. Nezadovoljstvo što otvaranje zemlje nije bilo praćeno odgovarajućim merama kojima bi se zaštitio minimum preduzetničkih interesa i stvaranjem uslova za lakši prelazak iz sive u regularnu zonu poslovanja, upućeno je na adresu države. U Sandžaku je, inače, veoma jako i rašireno uverenje da se država ignorantski odnosi prema ovom regionu. U prilog tome se navode i zakoni kojima se diskriminiše Sandžak kao regija. Primera radi, na osnovu Zakona o podsticaju razvoja

⁵¹ U pojedinim varijantama koje su razrađivali neki od političkih predstavnika Bošnjaka, celovitost Sandžaka je moguće očuvati i ako se Srbija i Crna Gora konstituišu kao dve nezavisne države. U tom slučaju Sandžak bi trebalo da odluči hoće li ceo ostati u Srbiji ili Crnoj Gori. Ako ostane u Srbiji tada bi, zajedno sa Vojvodinom, morao imati status autonomije, ukoliko, pak, uđe u sastav Crne Gore ova bi, onda, morala biti sastavljena iz dva entiteta – crnogorskog i sandžačkog/bošnjačkog. Ovakvu, 'tvrdu' varijantu zagovara Džemail Šuljević iz Narodnog pokreta Sandžaka.

⁵² Vidi tekst Alije Halilovića u specijalnom izdanju revije "Sent", broj 7-8, godina III.

⁵³ Kraj 2003. godine opština Novi Pazar je dočekala sa 20.000 nezaposlenih. Broj zaposlenih u privatnom sektoru je bio veći od onog koji se iskazivao zvaničnim podacima. Legalan status nije odgovarao ni poslodavcima, ali ni radnicima, jer je, u prvom slučaju, povećao izdatke a, u drugom, smanjivao najamninu.

privredno nedovoljno razvijenih područja Srbije, u nedovoljno razvijena područja uvrštena su sva naselja sa srpskim stanovništvom i samo jedno sa bošnjačkim, dok po Zakonu o prostornom planu razvoja Republike Srbije do 2010. godine u Sandžaku nije planirana ni jedna značajna investicija. Prethodno je već rečeno da je putna mreža Sandžaka retka, slaba i po kvalitetu na poslednjem mestu u Srbiji, pa su proizvođači opterećeni visokim transportnim troškovima. Telekomunikacije su, takođe, slaba tačka. U opštini Tutin, na primer, postoji samo hiljadu telefona⁵⁴.

Rešavanje statusa Sandžaka duboko zadire u administrativno-teritorijalnu organizaciju i Srbije i Crne Gore, i zajedničke države. Međutim, konsekvence koje bi proizišle iz različitih rešenja, mogle bi imati ozbiljan uticaj na odnose i stabilnost u regionu, što čitavom problemu daje posebnu težinu, ali ga čini i pogodnim za razne manipulacije.

Muslimansko, odnosno Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka, u dva navrata je ponudilo sopstveno viđenje ustrojstva i teritorijalne organizacije Sandžaka. Prema prvom dokumentu, "Memorandumu o uspostavljanju specijalnog statusa Sandžaka" iz 1993. godine, Sandžak bi u SR Jugoslaviji uživao specijalni status. Prava i obaveze, kao i struktura vlasti, bile bi regulisane ustavom Sandžaka, koji bi imao skupštinu (zakonodavnu vlast), predsednika (guvernera) i vladu (kao nosioce izvršne vlasti), uključujući tu i kontrolu nad policijom, te sudsku vlast, zaključno sa vrhovnim sudom Sandžaka. Vlasti Sandžaka bile bi isključivo odgovorne za školstvo, informisanje, saobraćaj i komunikacije, policiju, organizaciju pravosuđa, korišćenje prirodnih bogatstava, zdravstvenu zaštitu i socijalno osiguranje, proizvodnju energije, kontrolu komercijalnih banaka i drugih finansijskih institucija, itd., dok bi sa organima Jugoslavije delile odgovornost za zaštitu čovekove okoline, magistralne i regionalne puteve, železnicu, kanale, cevovode, poštu, telefon i telegraf, te sistem prenosa električne energije.

Kada je donet ovaj dokument, 1993. godine, u susednoj Bosni i Hercegovini je besneo rat čije su posledice naročito osećali Bošnjaci s ove strane granice. Budući da su bili na udaru represije, razumljivo je što se, u trećem delu "Memoranduma", naglašava da će se muslimanskom narodu posebno garantovati pravo na zaštitu od svih aktivnosti kojima se može dovesti u pitanje njegovo postojanje, sva kulturna prava, pravo na obrazovanje u skladu sa nacionalnim vrednostima, pravo na srazmerno učešće u svim organima vlasti i nediskriminaciju, slobodu u pogledu nacionalnog opredeljivanja, na posedovanje i isticanje nacionalnih i verskih simbola, dvojno državljanstvo, itd. Insistirajući na ovim pravima, Muslimansko nacionalno veće Sandžaka se nametnulo kao telo koje vodi računa o interesima Muslimana, kasnije Bošnjaka.

U julu 1997. godine, Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka je usvojilo Deklaraciju o pravu Bošnjaka na političku i nacionalnu ravnopravnost. U Deklaraciji se ističe da Bošnjaci ne prihvataju neravnotežan položaj i da, u

⁵⁴ "Sent", broj 7-8, godina III.

stvaranju uslova za svoj biološki opstanak i očuvanje nacionalnog identiteta, imaju pravo na osnivanje nacionalnih, kulturnih, verskih, obrazovnih, naučnih, ekonomskih i političkih institucija i organizacija. U Deklaraciji je, takođe, istaknuto da su Bošnjaci protiv rata i upotrebe sile kao sredstva za rešavanje sporova i nametanje političkih rešenja, te iskazan interes za očuvanjem (tadašnje) SR Jugoslavije, kao federalizovane zajednice u kojoj bi Sandžak (shodno volji iskazanoj na referendumu održanom od 25. do 27. oktobra 1991. godine), bio uređen kao moderna političko-teritorijalna jedinica sa visokim stepenom autonomije.

Polovinom 1999. godine, šest godina nakon prvog Memoranduma, Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka ponudilo je i drugi dokument – "Memorandum o autonomiji Sandžaka i posebnim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom". Prema ovom dokumentu⁵⁵ u SR Jugoslaviji se uspostavlja autonomija Sandžaka koja se ostvaruje preko zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. U okviru svojih nadležnosti Skupština Sandžaka će odlučivati o finansiranju sandžackih institucija (uključujući ubiranje poreza i dažbina), usvajanju budžeta, organizaciji institucija, usvajanju nastavnih planova, izboru sudija (na predlog predsednika Sandžaka), saradnji sa Saveznom skupštinom SRJ i skupštinama federalnih jedinica, programima privrednog, društvenog i naučnog razvoja, urbanističkom planiranju i prostornom planu Sandžaka, itd. SR Jugoslavija će u Sandžaku, prema tekstu ovog dokumenta, imati nadležnosti u pogledu zaštite suvereniteta i teritorijalnog integriteta, obezbeđivanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, funkcionisanju carine, odbrane, spoljne politike, te u pogledu saveznih poreza i saveznih izbora. U pitanjima iz nadležnosti Sandžaka uspostavljaju se, u cilju razvoja dobrosusedskih odnosa i regionalne saradnje, posebni odnosi sa Bosnom i Hercegovinom, koji moraju biti u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom SRJ. Sporazum o posebnim odnosima ratifikuje Skupština Sandžaka uz saglasnost Savezne skupštine⁵⁶.

Nesumnjivo je da su nejednak tretman i diskriminacija, kao i globalni razvoj političke situacije, naterali Bošnjake i njihove reprezentativne strukture da u obraćanju domaćim i međunarodnim organima, u više navrata skreću pažnju na težak položaj pripadnika ove manjine.

⁵⁵ Prema tekstu ovog dokumenta, Bošnjaci, Srbi i Crnogorci su, na području Sandžaka, konstitutivni narodi. Skupština Sandžaka će imati predsednika i tri potpredsednika, po jednog iz redova bošnjačkog, srpskog i crnogorskog, te ostalih naroda. Dokumentom su predviđena i ovlašćenja Sandžaka da vodi spoljnu politiku u okviru svoje nadležnosti koja bi bila jednaka ovlašćenjima republika.

⁵⁶ Kada se uporede pomenuti dokumenti vidi se da su, za razliku od prvog, u drugom dokumentu nadležnosti Sandžaka redukovane. Međutim, postoje i neke sličnosti, jer i jedan, i drugi dokument, pretpostavljaju Sandžak kao demilitarizovano područje i u međunarodnoj zajednici vide garanta u ostvarivanju specijalnog statusa, odnosno autonomije i specijalnih odnosa sa Bosnom i Hercegovinom.

U spomenutim dokumentima Bošnjačko nacionalno veće je predočilo poželjno uređenje statusa Sandžaka sa stanovišta samo jedne nacionalne zajednice, one najbrojnije, bošnjačke. Markirati interese samo jedne zajednice nije sporno. Sporno je, međutim, nešto drugo – činjenica da o ponuđenim dokumentima nije bilo ozbiljne javne rasprave. Štaviše, naponi političkih predstavnika Bošnjaka da se pitanje statusa Sandžaka postavi na dnevni red prilikom izrade Ustavne povelje nisu urodili plodom.

Proces dezintegracije bivše države još uvek, na žalost, nije završen. Crnogorski indpendisti imaju svoju repliku u Srbiji i politička podrška Državnoj zajednici sve se više tanji. Ideja samostalne Srbije, odnosno Crne Gore, uživa diferenciranu podršku i među pojedinim delovima manjinske populacije. Za razliku od Muslimana/Bošnjaka u Crnoj Gori koji, kako se čini, većinom podržavaju ideju nezavisne Crne Gore, njihovi sunarodnici u Srbiji, sudeći prema saopštenju bošnjačkih stranaka, koalicija i nevladinih organizacija⁵⁷, smatraju da im ekonomski, politički i nacionalni interesi nalažu očuvanje dvojne Zajednice. Po njihovom mišljenju, osamostaljenje Srbije i Crne Gore dovelo bi do podele Sandžaka kao jedinstvene multikulture i multietničke regije, a time i do podele same bošnjačke zajednice. Podelom, bošnjačka bi zajednica bila fragmentirana i defaktorizovana, tj. svedena na nivo statističke manjine sa potpuno redukovanim političkim, ekonomskim i demografskim uticajem⁵⁸. Logikom raspada jedne državne tvorevine Bošnjaci su dovedeni u krajnje nezahvalnu poziciju – ako insistiraju na očuvanju državne zajednice rizikuju da budu optuženi da su prosrpski orijentisani i protiv crnogorske samostalnosti a ako se, pak, opredele za suverenu Crnu Goru, opet će ih stići optužbe da se, ovaj puta, nalaze na strani onih koji "lome kičmu" bošnjačkoj zajednici i cepaju Sandžak.

Imajući u vidu realan politički trenutak u zemlji (nestabilnost i tenzije u Srbiji, političko-nacionalna podvojenost u Crnoj Gori, sve veće nerazumevanje i nedostatak iskrene želje za uređenjem međusobnih odnosa u Državnoj zajednici), teško je pretpostaviti da će status Sandžaka, kao celovite i autonomne regije, uopšte dobiti priliku da se o njemu ozbiljnije raspravlja. Čak i kada bi odnosi između Srbije i Crne Gore bili manje napeti i u većoj meri

⁵⁷ Sastanak bošnjačkih političkih stranaka, koalicija i nevladinih organizacija održan je u Rožajama, 1 decembra 2001. godine. Na sastanku je doneto saopštenje u kome se ističe da bi osamostaljenje Srbije i Crne Gore bilo protivno interesima Sandžaka a međunarodna zajednica poziva da se uključi u proces definisanja budućih odnosa između Srbije i Crne Gore, te da se u pregovorima obezbedi ravnopravno učešće predstavnika bošnjačkog naroda..

⁵⁸ Budući da se u ovom tekstu bavimo samo Bošnjacima u Srbiji, treba reći da bi u slučaju eventualnog referenduma u Crnoj Gori izuzetno bili važni glasovi manjina, pa, prema tome, i glasovi Muslimana/Bošnjaka. Od strane nacionalista u ovoj republici njima je poručivano da bi, u slučaju otepljenja Crne Gore od Srbije, oni bili fiksirani kao krivci. Bilo je i mišljenja da na eventualnom referendumu o državnom statusu Crne Gore manjine ne treba da glasaju? Sličnih mišljenja bilo je i među Bošnjacima u Srbiji. Tako je Hodo Katal, iz udruženja "Ruka", izjavio da Bošnjaci treba da bojkotuju referendum i da konačnu odluku o sudbini Crne Gore treba da donesu Srbi i Crnogorci.

tolerantni, ova ideja nema budućnost u sadašnjem trenutku, jer se suština srbijansko-crnogorskog "sukoba" upravo bazira na državotvornom i etnocentričnom principu obe strane, što znači da nijedna neće dozvoliti ni pomisao o gubitku suvereniteta nad delom svoje teritorije. U prilog tome govori i već pominjani intervju direktora Vojnobezbednosne agencije SCG, u kome se pitanje statusa Sandžaka i regionalizacije decidirano fiksira kao antidržavna aktivnost, koju bezbednosne službe prate sa velikom pažnjom! Internacionalizacija statusa Sandžaka u ovom smislu takođe ne bi imala efekta, jer bi eventualan pozitivan pristup međunarodne zajednice otvorio vrata nekontrolisanom cepanju i prekrajanju granica u celom regionu (Republike Srpske i Hercegovine u BiH, Kosova i albanskih opština u južnoj Srbiji i Makedoniji). Odsustvo političke vizije i jakih demokratskih institucija u novostvorenim državama, uz još neprevaziđeno, teško ratno nasleđe, nisu povoljni uslovi za sagledavanje i prihvatanje regionalnog uređenja i povezivanja kao modela za rešavanje problema i evropsku integraciju. To, međutim, ne znači da ga ne treba političkim putem nametnuti kao temu, pogotovu ako se ima u vidu da je pitanje regionalizacije u Srbiji već politički artikulirano kroz regionalne stranke, iako izaziva velike otpore i nerazumevanje. U Crnoj Gori taj proces nije ozbiljnije započeo, i teško je pretpostaviti kako bi mogao da izgleda s obzirom na veličinu ukupne teritorije, broj stanovnika i druge specifičnosti, ali je za projekat sandžačkog regiona daleko važniji nedostatak podrške među sunarodnicima na severu ove države. To je, za rešenje Sandžaka kao autonomne regije, značajno otežavajuća okolnost.

Imajući u vidu sve napred rečeno, i ceneći realni politički trenutak i odnose u zemlji, predstavnici regionalnih stranaka u Ustavnoj potkomisiji za teritorijalnu organizaciju su, na predlog Lige za Šumadiju, uspeali da obezbede saglasnost ostalih članova Potkomisije i kao usaglašen dokument upute Ustavnoj komisiji Predlog osnovnih principa teritorijalne organizacije Republike Srbije. Predlog je, inače, urađen prema standardima Evropske unije i na osnovu preporuka Evropske povelje o regionalizmu, koji predviđaju četiri nivoa administrativno-teritorijalnog organizovanja: NUTS 1 (država), NUTS 2 (makro-region, pokrajina), NUTS 3 (region, oblast, okrug) i NUTS 4 (lokalna samouprava, grad, opština).

Prema ovom Predlogu, Republika Srbija je decentralizovana država koju čine sledeće teritorijalne zajednice: opštine, gradovi i autonomne pokrajine: Vojvodina, Podrinjska Pokrajina, Šumadija, Podunavska Pokrajina i Grad Beograd, dok je za Kosovo predviđena primena standarda u skladu sa Rezolucijom 1244 UN. Predlog predviđa da će sve Pokrajine (izuzev Grada Beograda) biti dalje decentralizovane na regione ili okruge, pa bi tako Vojvodina bila sastavljena od tri regiona (Srem, Banat i Bačka), u sastav Podrinjske Pokrajine bi ušli regioni Mačva, Raška i Sandžak (srbijanski deo), Šumadija bi obuhvatila Smederevsku, Kragujevačku i Pomoravsku oblast, dok bi Podunavsku Pokrajinu činili Braničevo, Timočka Krajina i Niška oblast.

Svaki region bi, na kraju, bio decentralizovan na nivo opština, odnosno lokalne samouprave. U Predlogu se, dalje, svim oblicima teritorijalnih zajednica garantuje: politička, pravna, ekonomska i kulturna autonomija u skladu sa njihovim specifičnostima i na način određen Ustavom; pravo na sopstvenu imovinu i sopstvene izvore prihoda, kao i pravo na raspolaganje prihodima u okviru njihovih Ustavnih nadležnosti. Pravo korišćenja i raspolaganja sredstvima u državnoj svojini na teritoriji autonomnih pokrajina imaju autonomna pokrajina i jedinice lokalne samouprave u skladu sa Pokrajinskim zakonom; raspodela nadležnosti između teritorijalnih zajednica zasniva se na opštoj pretpostavci u korist opština itd. Teritorija opština, gradova, autonomnih pokrajina i Grada Beograda može se menjati samo po Ustavom utvrđenoj proceduri, uz obaveznu saglasnost građana odgovarajuće teritorijalne zajednice. Predlogom se posebno garantuju i razrađuju pravo građana na lokalnu samoupravu i autonomiju, kao i elementi zakonodavne, izvršne i sudske vlasti Pokrajina.

Podnosioci Predloga kažu da bi, na ovaj način, vlast bila efikasno decentralizovana na svim nivoima, čime bi se približila svakom građaninu i bila osetljiva na njegove potrebe; očuvana je geografska, ekonomska, kulturno-istorijska i svaka druga posebnost regiona, uz istovremenu mogućnost šireg povezivanja na bazi ustanovljenih interesa; elementi decentralizovane zakonske i izvršne vlasti bi obezbedili najbolja rešenja, saglasno različitim potrebama i brojnim specifičnostima kako ekonomskih, tako i nacionalnih i kulturnih, a izborni proces bi obezbedio podjednaku zastupljenost i onemogućio diskriminaciju po bilo kom osnovu, budući da bi se Skupština Srbije sastojala iz dva Veća (Veće Pokrajina i Veće građana). Značajno je napomenuti da je ovakav predlog teritorijalne organizacije imao podršku većine manjinskih stranaka, kao i predstavnika Venecijanske komisije i OEBS.

Na jednom od poslednjih sastanaka Ustavne komisije (koju su već bili napustili predstavnici DS, SPS i ŠJ), Predlog je načelno prihvaćen, s tim što konkretna teritorijalna podela na Pokrajine i regione nije precizirana, već je predviđeno da se to učini u roku od tri godine, kako bi se procenilo najcelishodnije rešenje koje bi dobilo i političku, i podršku građana. Na žalost, oduzimanjem podrške i kasnijim rušenjem Vlade je obustavljena i svaka dalja aktivnost na izradi novog Ustava Srbije, a sudeći po već pomenutim izjavama "pobedničkih" stranaka koje će praviti novu Vladu, realno je pretpostaviti da će čitav proces krenuti iz početka. Nije, međutim, ohrabrujuće saznanje da u Parlamentu ovog puta nema ni predstavnika stranaka najznačajnijih nacionalnih manjina, kao ni predstavnika regionalnih opcija. Ukoliko njihovi interesi budu u potpunosti zanemareni, novi Ustav Srbije će biti samo još jedan doprinos daljoj destabilizaciji unutrašnjih prilika.

Kosovo: Odsustvo realizma

Uvod

Pitanje konačnog statusa Kosova ubrzano je tokom 2003. godine što je od ključnog značaja za stvaranje institucionalnog okvira koji garantuje poštovanje ljudskih prava i stabilnost u regionu. Definisana je politika "standardi pre statusa" čije je ispunjenje preduslov za otpočinjanje pregovora. Međutim, politika "standardi pre statusa", predstavlja i izvesnu "kupovinu vremena" s obzirom da je njihovo ostvarivanje teško izvodljivo za kratko vreme. Po prvi put, od NATO intervencije, ozbiljno se pominje vremenski okvir u kom bi pregovori o statusu trebalo da počnu te se u tom kontekstu govori o 2005. godini do kada bi trebalo da se vide i rezultati ispunjenja standarda koje je postavila međunarodna zajednica. Pitanje finalnog statusa Kosova, početkom godine intenzivirao je i ubijeni premijer Zoran Đinđić, ponovivši u više navrata da je "prošlo vreme čekanja" jer Kosovo "polako prerasta u državu"¹. Đinđić je izjavio agenciji Rojters da će od "zapadnih sila tražiti da pregovori počnu u junu".

Put ka otvaranju dijaloga utrt je na Samitu Evropske unije u Solunu u junu, a Savet ministara EU poručio je u septembru da će Unija nastaviti da podržava i pruža olakšice procesu dijaloga zajedno sa partnerima iz međunarodne zajednice². Šefovi diplomatija EU su jasno poručili da u potpunosti podržavaju politiku šefa misije Unmika Harija Holkerija "standardi pre statusa". Podržavajući dijalog Beograd - Priština ocenili su da bi prva prilika za razmatranje da li su standardi ostvareni mogla uslediti pre polovine 2005. Ministri su utvrdili da je dijalog Beograd - Priština ključni element politike "standardi pre statusa"³.

¹ www.b92.net; vidi arhivu od 16. januara 2003.

² "Politika", 30. septembar 2003.

³ "Danas", 18. novembar 2003.

Jasnu poruku o rešavanju pitanja konačnog statusa uputile se i Sjedinjene Američke Države krajem prošle godine kada je i podsekretar Stejt departmenta Mark Grosman istakao u Briselu da bi razgovori o konačnom statusu Kosova mogli da počnu 2005. ukoliko na Kosovu budu ispunjeni standardi koje je odredila međunarodna zajednica. "Ako oni (kosovske privremen vlasti) budu ispunili te standarde, mi ćemo biti pripremljeni za početak razgovora o konačnom statusu Kosova. Ako oni ne budu ispunili te standarde, onda ćemo odrediti novi datum", rekao je Grosman⁴.

Navodeći da je Kosovo ključ za evroatlanske integracije Balkana, prilikom posete Beogradu, Grosman je rekao i da su standardi koje je odredila međunarodna zajednica funkcionalne demokratske institucije, vladavina prava, sloboda kretanja, bezbedan povratak izbeglica i raseljenih, otvorena tržišna privreda, dijalog sa Beogradom i smanjivanje Kosovskog zaštitnog korpusa na odgovarajuću veličinu za Kosovo⁵. Te stavove deli i Kontakt grupa koja se posle niza godina ponovo aktivirala povodom pitanja Kosova.

U više navrata nekolicina američkih zvaničnika izjavila je otvoreno da je jedina opcija nezavisnost Kosova. Američki ambasador u UN Ričard Holbruk izjavio je da je jedino rešenje da Kosovo bude nezavisno. "To je jedino rešenje koje donosi stalni mir u regionu", rekao je Holbruk u intervjuu prištinskom listu Koha ditore⁶. Mađarski dnevni list Nepsabadšag" preneo je izjavu predsedavajuće delegacije Evropskog parlamenta za saradnju sa zemljama jugoistočne Evrope Doris Pak da će Kosovo ako ne dobije samostalnost postati "kancerozno tkivo Srbije"⁷.

Iako u Beogradu nema razumevanja za opciju nezavisnog Kosova, priznatog u avnojevskim granicama u okviru kojih su priznate i bivše jugoslovenske republike kao nezavisne države, ta opcija je manje tabu tema nego prethodnih godina. Po prvi put u medijima se pojavljuju pojedine izjave i autorski tekstovi koji sugerišu takvo rešenje. Sve češća opcija podele Kosova, takođe govori o jačanju svesti u javnosti o tome da se Kosovo više ne može držati pod kontrolom Beograda.

Istraživanje "Martin bord Internešnl" sprovedeno na uzorku od 587 ispitanika pokazalo je da 21 odsto građana zastupa opciju podele Kosova na srpski i albanski deo, oko 60 odsto smatra da bi Kosovo trebalo da ima status pokrajine u Srbiji, 6,7 odsto vidi Kosovo u sastavu Državne zajednice SCG (van Srbije), dok 5,8 odsto ispitanika smatra da Kosovo treba da bude nezavisno. Međutim više od 35 odsto ispitanika smatra da Kosovo neće ostati u sastavu Srbije, dok 29,5 odsto veruje da će to biti deo Srbije samo formalno⁸.

Pojedini zvaničnici Beograda i dalje su izuzetno isključivi u izjavama, ne ostavljajući prostor za pregovore. Nebojša Čović je tako poručio da "ne dolazi u

⁴ "Politika", 5. novembar 2003.

⁵ "Politika", 6. novembar 2003.

⁶ "Novosti", 13. jul 2003.

⁷ "Politika", 6. novembar 2003.

⁸ www.B92.net; vidi arhivu vesti od 28. februara 2003.

obzir nezavisnost Kosova" i "ako je to cena ulaska u Evropsku uniju, onda hvala lepo nećemo ući u Evropsku uniju"⁹. Svetozar Marović, predsednik Državne zajednice Srbija Crna Gora ocenio je tu izjavu kao "oštru i isključivu"¹⁰.

Čović je rekao da nije za etničke granice, ali ni za "prevare i komadanje Srbije" i da se "mnogo varaju oni koji misle "da će komadanje Srbije smiriti regiona". Čović je pripretilo da će Koordinacioni centar ubuduće pratiti izjave nekih koji tajno govore da je Kosovo izgubljeno i pozvao takve da to kažu i javno i da to potpišu, jer to nije državna politika u skladu sa strategijom za Kosovo i Metohiju koja je usvojena"¹¹.

Prvi korak ka unapređenju odnosa Beograda i Prištine bio je sastanak u Beču. Međutim, dogovori koji su se odnosili na formiranje radnih grupa u oblasti saobraćaja, energetike, povratka izbeglica i sudbine nestalih lica, nisu realizovani u predviđenom roku zbog odbijanja predstavnika Srba da se uključe u njihov rad.

Status Kosova

Kosovo, kako zapaža profesor Olga Popović Obradović, predstavlja "konstantu nacionalne politike moderne srpske države". Upotreba Kosova u novije vreme počela je nakon donošenja Ustava iz 1974. Tako Kosovo postaje simbol i najjači mobilizirajući faktor teritorijalne ekspanzije, istorijski prostor sa kojim se počinje, ali ne i završava širenje srpske države.¹²

Tokom 2003. godine nastalo je nekoliko dokumenata o Kosovu, kako u Beogradu tako i među kosovskim Srbima: Deklaracija o Kosovu i Metohiji Skupštine Srbije i Rezolucija o Kosovu i Metohiji Skupštine Državne zajednice SCG. Prethodno je predsednik Koordinacionog centra za KiM Nebojša Čović podneo Vladi smernice za rešavanje kosmetske krize. Srpska pravoslavna crkva objavila je Memorandum o Kosovu i Metohiji, a predstavnici kosovskih Srba izdali su nekoliko deklaracija. Svi ovi dokumenti, osim Rezolucije SCG polaze od teritorijalnog integriteta i suvereniteta Srbije na Kosovu. Zajedničko gotovo svim dokumentima je i decentralizacija Kosova koja bi u većini slučajeva bila zasnovana na etničkom principu.

Skupština Srbije usvojila je u avgustu Deklaraciju o Kosovu i Metohiji. U skupštini je gotovo postignut konsenzus o tom dokumentu što se nije desilo, kada je reč ni o jednom drugom skupštinskom predlogu – za Deklaraciju je glasalo 186 poslanika od ukupno 209 prisutnih. (23 prisutna poslanika nije se izjašnjavalo.) Premijer Zoran Živković rekao je da Deklaracija ima podršku DOS, Demokratske stranke Srbije i Srpske pravoslavne crkve¹³.

⁹ "Politika", 7. decembar 2003.

¹⁰ "Politika", 9. novembar 2003.

¹¹ "Politika", 7. decembar 2003.

¹² "Srbija u začaranom krugu nacionalizma", Helsinški odbor, decembar 2003.

¹³ "Politika", 13. avgust 2003.

Deklaracija polazi od stava da se "državni suverenitet i teritorijalna nedeljivost republike" odnosi i na Kosovo i Metohiju, bez obzira na prelaznu međunarodnu administraciju u pokrajini, kao i da se o konačnom statusu ne može govoriti "dok se ne realizuju sve odredbe Rezolucije 1244, odnosno ispune standardi multietničkog života kako ih je definisao Savet bezbednosti UN". Takođe se insistira na tome da se prethodno sprovede decentralizacija Kosova u skladu sa preporukama Saveta Evrope. Nadležne institucije u Srbiji se obavezuju i ovlašćuju da pored svakodnevnih aktivnosti saradnje sa Unmikom, kroz zajedničku Visoku radnu grupu vode razgovore o tehničkim pitanjima i doslednom sprovođenju Rezolucije 1244, pri čemu su prioriteti rešavanje sudbine nestalih i početak održivog povratka raseljenih. U te obaveze spada i pokretanje "procesu decentralizacije kao mehanizma za garantovanje kolektivnog statusa i kolektivnih prava srpske nacionalne manjine"¹⁴.

"Kada Rezolucija 1244 bude potpuno ispunjena, kao i standardi koje je pred Kosovo postavio Unmik, nadležne institucije Srbije će ovlastiti Koordinacioni centar da preko Kontakt grupe doprinese izradi platforme "suštinske autonomije" Kosova u okviru republike Srbije kao članice državne zajednice SCG.

"Primer" Deklaracije, potvrdio je neslaganje Crne Gore sa politikom Beograda prema Kosovu. Deklaracija je na predlog zvaničnog Beograda trebalo da bude usvojena i u parlamentu Državne zajednice Srbije i Crne Gore, ali je tek posle pregovora između crnogorskih (Demokratske partije socijalista) i srbijanskih poslanika usvojen izmenjeni dokument – Rezolucija o Kosovu i Metohiji. Između Deklaracije i Rezolucije postoje i suštinske razlike, a jedna od njih je to što dokument SCG ne prejudicira i ne pominje buduću status Kosova. Naime, Rezolucija je mnogo opštijeg karaktera. Tako se u Rezoluciji kaže da "Skupština Srbije i Crne Gore čvrsto opredeljena za proces evropskih integracija jer je to ujedno najefikasniji način za rešavanje problema Kosova i Metohije uz dosledno sprovođenje Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN"¹⁵. Takođe se podržavaju "napori i odluke organa državne zajednice SCG, kao i organa države Srbije za mirno rešenje statusa Kosova i Metohije". Poslanici Socijaldemokratske partije, druge vladajuće stranke u Crnoj Gori, nisu se pojavili na sednici smatrajući kako je obrazložio šef poslaničke grupe Borislav Banović da je "pitanje Kosova i Metohije unutrašnje pitanje Srbije i njenih odnosa sa Albancima na Kosovu" i da time ne treba da se bavi parlament državne zajednice¹⁶. U saopštenju SDP se navodi da pitanje Kosova nije odgovornost Crne Gore i dodaje da je zadatak Crne Gore samo da "podrži i ohrabri dijalog i da doprinos rešavanju pitanja Kosova, u skladu sa moćima, interesima i odnosima koji su uspostavljeni Ustavnom poveljom".

¹⁴ www.b92.net, vidi arhiva: vesti od 27. avgusta 2003.

¹⁵ "Danas", 5. septembar 2003.

¹⁶ "Danas", 4. septembar 2003.

Sličan stav izneo je u decembru i crnogorski predsednik Filip Vujanović kada je izjavio da se sudbina Kosova i Metohije ne može vezati za Crnu Goru i "da će se ona rešavati nezavisno od budućeg statusa Crne Gore". "Sve je prisutnije saznanje da se sudbina Kosova ne može vezivati za Crnu Goru. Ona mora biti pitanje dogovora Beograda i Prištine, uz snažno učešće međunarodne zajednice na osnovama rezolucije 1244 UN"¹⁷ Visoki funkcioner Demokratske partije socijalista Miodrag Vuković rekao je da "sadašnjoj vlasti u Srbiji zapao je težak posao da vadi kestenje iz vatre jer je Kosovo po rezoluciji UN 1244 dovedeno u status međunarodnog protektorata i potpuno odvojeno od ustavnopravnog poretka Srbije. I sa dramatičnom, ali nesumnjivom činjenicom da Kosovo ima zaokružen vlastiti pravni i institucionalni sistem."¹⁸

Stavovi o Kosovu izneti su i u Osnovnim smernicama za rešavanje kosmetske krize koje je podneo Nebojša Čović, a usvojila Vlada Srbije. Gotovo identičan tekst smernica objavljen je i sa potpisom Vladislava Jovanovića, prvog ministra spoljnih poslova u vreme Slobodana Miloševića što svedoči o kontinuitetu pojedinih predstavnika vlasti sa Miloševićevim viđenjem kosovske autonomije. U dokumentu se navodi da "suverenost države ima prednost nad separatističkom voljom manjinske etničke zajednice koja živi u njoj" što inače sugeriše da se Albanci tretiraju kao manjinski narod i potpuno ignoriše nova realnost. Poziva se, između ostalog, na finalni akt KEBS-a iz Helsinkija "koji garantuje nepromenljivost spoljnih granica država članica, osim u slučaju njihovog pristanka" i haške konferencije iz 1991. kao i nalaza Badinterove komisije. Na osnovu zaključaka Badinterove komisije, međutim, lideri kosovskih Albanaca su podneli zahtev za međunarodno priznanje Kosova u decembru 1991. Prethodno su se građani Kosova izjasnili na referendumu za nezavisnost. U smernicama se predlaže da novi Ustav Srbije pored dela o neotuđivosti njene teritorije treba da sadrži i posebnu odredbu o zabrani odricanja od Kosova. Među smernicama je i "jasan i kategoričan stav da je ulazak Srbije i Crne Gore u Savet Evrope, Evropsku uniju, Svetsku trgovinsku organizaciju, Partnerstvo za mir, NATO – jedino moguć u avnojevim granicama Srbije i Crne Gore". "Osnovu našeg projekta konačnog statusa Kosova i Metohije čini suverenitet Srbije i Crne Gore nad Kosmetom i o tome se ne može razgovarati, a sve ostalo može biti predmet razgovora i dogovora, " navodi se u dokumentu. Insistira se na "najširoj autonomiji Kosova i Metohije pod međunarodnim garancijama i nadzorom u okviru koje se pruža albanskoj nacionalnoj zajednici visok stepen samostalnosti u odnosu na matičnu državu Srbiju." Osim Vladi Srbije, Čović je dostavio smernice i Savetu ministara Državne zajednice SCG, Sinodu SPC, patrijarhu Pavlu, sinu poslednjeg jugoslovenskog kralja Aleksandru Karađorđeviću i "mnogim nevladinim organizacijama koje se bave Kosovom".

¹⁷ "Politika", 10. decembar 2003.

¹⁸ "Novosti", 8. jul 2003.

Veza između Srpske pravoslavne crkve i države posebno se prelama preko kosovskog pitanja. Srpska pravoslavna crkva objavila je u avgustu 2003. godine Memorandum Srpske pravoslavne crkve o Kosovu i Metohiji, opsežan dokument na oko 200 stranica koji je uredio vladika Atanasije Jevtić. Ovaj crkveni dokument najviše podseća na jezik mržnje kojim je govorio prethodni režim o Kosovu, posebno krajem osamdesetih, u svom usponu, i kada je otvarano pitanje raspada bivše Jugoslavije, a naišao je na odobravanje dela vladajućih struktura. Podsećajući na decenije službovanja na Kosovu, patrijarh Pavle je promovirajući Memorandum rekao da je za to vreme "viđao Albance koji se pripremaju za etničko čišćenje Kosova i Metohije" i da je već tada apelovao na odgovoren da se sprema "etnički čista država".

Sinod je ocenio da je Kosovo i Metohija pitanje "narodnog, duhovnog, kulturnog, hrišćanskog i kulturnog identiteta. "Ono što je Jerusalim za jevrejski narod, to je Kosovo za srpski narod. A Kosovo, kao i Jerusalim, nije samo geografija ni demografija. To je pitanje identiteta narodnog, kulturnog, duhovnog, hrišćanskog i ljudskog, to jest bogočovečanskog.", navodi se u Memorandumu. U Memorandumu se počinje od bitke na Kosovu 1389. i dalja istorija "srpskog Kosova" i govori o "stradanju Srba na Kosovu i Metohiji u periodu 41 - 45", period na Kosovu "pod komunističkom vlašću 45-90, zatim Kosovo i Metohija pod režimom Slobodana Miloševića". Knjiga se završava "tragičnim stradanjem Srba i SPC od juna 99 do danas", a govori i o Kosovu nakon promena u Srbiji (5. oktobra 2000)¹⁹. Vladika raško - prizrenski Artemije je istakao da je Memorandum "knjiga pisana 800 godina, pisana životom mnogih generacija i to krvlju i suzama raje, nevine dece i staraca"²⁰.

Potpredsednik Vlade Srbije i predsednik Koordinacionog centra za KiM Nebojša Čović istakao je na promociji Memoranduma da su po prvi put od drugog svetskog rata Crkva i država po pitanju Kosova "našle saglasje"²¹. "Zato nije ni čudno što je jedan od ključnih stavova takoreći istovetan u Memorandumu i Deklaraciji Skupštine Srbije. To je stav u kome se ističe teritorijalna nedeljivost Srbije, traži poštovanje međunarodno priznatih granica i naglašava da se državni suverenitet Srbije i državne zajednice SCG odnosi na Kosovo i Metohiju, bez obzira na trenutnu prelaznu administraciju u pokrajini", rekao je Čović²².

Uticaj Srpske pravoslavne crkve na politiku o Kosovu ogleda se kroz niz primera. Veoma često se za razne poteze države prema Kosovu traži podrška i blagoslov Crkve, pa je recimo premijer Zoran Živković otišao na blagoslov kod patrijarha uoči prvog dijaloga Beograd - Priština u Beču. Pred decembarske parlamentarne izbore u Srbiji, Odbor za Kosovo i Metohiju Svetog arhijerejskog sabora "stavlja na dušu i savest svim strankama u Srbiji da ... ni pod kojim

uslovima ne pristanu na ponude ili ucene, na Srbiju osakaćenu bez Kosova i Metohije, da svoje partijske interese podrede interesima naroda i otadžbine". Sednici saborskog odbora u Patrijaršiji sa koje je poslata ova poruka prisustvovao je i Nebojša Čović.

Decentralizacija i ideja podele Kosova

Svi predlozi autonomije za Kosovo koji dolaze iz zvaničnog Beograda, kreću se ispod statusa autonomije koju je pokrajina imala na osnovu poslednjeg federalnog Ustava iz 1974. unutar bivše Jugoslavije. Podela Kosova, ideja koja je postojala i u prethodnim decenijama, je druga opcija koja dominira u izjavama ili dokumentima srpskog političkog establišmenta i koja se nudi kao alternativa ukoliko bude proglašena nezavisnost ove pokrajine bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Federalizaciju Kosova i davanje Srbima konstitutivnih prava, predlagao je i ubijeni premijer Zoran Đinđić²³.

Opcija podele Kosova, međutim, često se krije iza različitih projekata o decentralizaciji i kantonizaciji Kosova na etničkom principu koji bi trebalo da pripreme teren za rešenje konačnog statusa Kosova u tom pravcu. U tom kontekstu treba posmatrati i formiranje paralelnih struktura na Kosovu, odnosno stvaranje zajednice srpskih opština koje i posle pet godina od dolaska KFOR-a imaju podršku zvaničnog Beograda i što predstavlja ozbiljnu smetnju rešavanju brojnih problema na Kosovu. Ovi predlozi o decentralizaciji Kosova korespondiraju sa predlogom Vojislava Koštunice o kantonizaciji Kosova izrečenom tokom njegove prve izjave date sa mesta premijera.

Šef koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojša Čović je upozorio da ukoliko "Albanci dobiju mogućnost osamostaljenja od Srbije, isto pravo moraju da imaju i Srbi u BiH."²⁴ i da će odgovor Beograda i političkih predstavnika kosovskih Srba na eventualno proglašenje nezavisnosti Kosova, biti proglašenje autonomije Srba²⁵. "Ne možete na Kosovu i Metohiji demokratskim Albancima dati pravo da se izdvoje iz demokratske Srbije, a da demokratskim Srbima u demokratskoj BiH to pravo zabranite. To je povezan proces, po principu spojenih sudova."²⁶

Forum za etničke odnose i Komitet pravnika za ljudska prava promovisali su dokument - projekat "Decentralizacija Kosova" u kome je prema rečima predsednika FER Dušana Janjića izloženo "beogradsko viđenje rešenja problema Kosova i Metohije" i predstavlja pregovarački dokument. Cilj projekta, prema rečima profesora Stevana Lilića, je da se doprinese izgradnji stavova koalicije "Povratak" i Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju. Nebojša Čović je potvrdio da sa Forumom i Komitetom radi na projektu

¹⁹ "Novosti", 10. avgust 2003.

²⁰ www.b92.net, vidi: arhiva vesti od 3. septembra 2003.

²¹ www.b92.net, vidi: arhiva vesti od 3. septembra 2003.

²² www.b92.net, vidi: arhiva vesti od 3. septembra 2003.

²³ www.b92.net; vidi arhivu vesti: 6. mart 2003.

²⁴ "Glas", 8. novembar 2003.

²⁵ "Danasa", 24. decembar 2003.

²⁶ "Politika", 26. jun 2003.

decentralizacije Kosova. Ovaj predlog inače podrazumeva stvaranje lokalnih, regionalnih i nacionalnih zajednica, kao i stvaranje "saveza nacionalnih zajednica".

Poslanik Demokratske stranke u skupštini Državne zajednice Radoje Prica predložio je za skupštinskom govornicom da se "ubuduće više razmišlja o podeli Kosova jer je za Srbiju veliki teret teritorija sa dva miliona neprijateljski raspoloženih Albanaca"²⁷. G17 Plus smatra da status Kosova treba da rešava nova srpska vlada te da "trajno rešenje statusa Kosova mora podrazumevati garanciju pune autonomije i specijalnih veza sa Srbijom, zajednicama sa severa Kosova, Kosova Polja i Binačke morave, kao i pokroviteljstvo Srbije nad manastirima Gračanicom, Visokim Dečanima i Pečkom patrijaršijom", navodi se u državnom programu za evropsku Srbiju G17 Plus²⁸. Ministar spoljnih poslova Goran Svilanović izjavio je da je za opstanak Srba na Kosovu ključno da se obezbedi "teritorijalizacija srpskog prisustva". "To znači obezbeđivanje sistemskih garancija za opstanak Srba" na severu Kosova i u pojedinim područjima u drugim delovima pokrajine²⁹.

Skupština Zajednice srpskih opština³⁰ usvojila je Nikoljdansku deklaraciju u kojoj se predlaže "stvaranje dva entiteta na prostoru Kosova i Metohije, srpskog i albanskog". Kaže se da je to "jedina politička opcija koja sprečava dalji egzodus i progon Srba" i da "pozitivno iskustvo iz BiH treba koristiti u punoj meri u realizaciji ovog projekta"³¹.

Momčilo Trajković, predsednik Odbora za Kosovo i Metohiju Skupštine Srbije je istakao da koncept srpskih zajednica njegov stari predlog i da je to dobar odgovor na zahteve za nezavisnošću Kosova³². Prema njegovom mišljenju "treba izvršiti decentralizaciju i tamo gde je većinsko srpsko stanovništvo formirati opštine"³³.

Mihael Štajner upozorio je da "pada u oči paralela između zajednice srpskih opština na Kosovu sa srpskom Krajinom na početku rata u Hrvatskoj i da je "opasna tendencija odvajati se monoetnički od multietničkih institucija, koje želi međunarodna zajednica."³⁴ Štajner je obavestio Savet bezbednosti UN da Beograd "nastavlja da podržava paralelne strukture potajnim novcem i sprečava slobodu kretanja odbijajući da prizna registarske tablice UN za

²⁷ "Danas", 5. septembar 2003.

²⁸ "Blic", 26. maj 2003.

²⁹ "Politika", 12. maj 2003.

³⁰ Zajednica srpskih opština Kosova i Metohije formirana je u januaru 2003. i čine je opštine na severu Kosova: Leposavić, Zubin Potok, Zvečan i severna Kosovska Mitrovica. Poslanik u Skupštini Srbije i odbornik u SO Zubin Potok Marko Jakšić, izjavio je za B92, da je cilj formiranje "zajednica opština u celoj pokrajini". Jakšić je, u izjavi za B92 od 20. januara 2003, rekao: "Albanci neka grade svoj entitet, mi ćemo graditi naš, ali taj albanski entitet ne može da izlazi iz okvira Srbije".

³¹ "Novosti", 19. decembar 2003.

³² "Danas", 2. april 2003.

³³ "Glas", 4. april 2003.

³⁴ "Politika", 8. april 2003.

Kosovo"³⁵. I Nenad Radosavljević, visoki savetnik šefa Unmika optužio je Nebojšu Čovića da je "načinio niz strateški pogrešnih odluka, a jedna od najkrupnijih je da se enormno ulaže u sredine u kojima je stabilna situacija, čime je praktično napravio centre koji praktično usisavaju Srbe sa ostalih područja Kosova"³⁶.

Na Osnivačkoj konvenciji Pokreta za Kosovo i Metohiju, održanoj u Beogradu 15. juna 2003. usvojena je Deklaracija u kojoj se predlaže "utemeljenje Kosova i Metohije kao političke zajednice više župa – regija sa županijskim regularnim parlamentima i izvršnim telima, Prištinom "otvorenim gradom", decentralizovanom lokalnom samoupravom, dvodomnim parlamentom Pokrajine i konstitucijom o čijem uređenju brine Evropa, sa *dve nacionalne vlade* koje posebno izvire iz parlamenta i odlučuju o pitanjima kulture, obrazovanja, zdravstva, etničkih zajednica, sa mogućnošću uključivanja svih građana u politički život Srbije i zajednice SCG". Koordinator pokreta je Momčilo Trajković a skupštini su prisustvovali predstavnici političkih stranka, asocijacija i nevladinih organizacija.

Oliver Ivanović, član predsedništva Skupštine Kosova izjavio je da bi opštine na Kosovu trebalo reorganizovati, "pa bi ih umesto sadašnjih 30 – na Kosmetu bilo oko 60." Ivanović je uveren "da će do formiranja novih opština doći i da bi Srbi mogli zahvaljujući decentralizaciji dobiti "svojih" pet , šest ili čak sedam opština, "sa svojom većinom mada ne bi bile etnički čiste"³⁷.

Slični stavovi dolaze i iz Srpske pravoslavne crkve. Protosinđel Sava Janjić kaže da je "opšti je stav Srpske pravoslavne crkve da bi najoptimalnije političko rešenje za Kosovo i Metohiju bila široka autonomija u okviru Republike Srbije", ali da bi "na onim prostorima gde Srbi žive kao relativna većina, trebalo bi da postoji viši stepen lokalne samouprave sa posebnim vezama sa republičkim institucijama, osobito u oblasti školstva, zdravstva i zaštite kulturne baštine, uključujući ... mehanizme zaštite za one svetinje koje se nalaze u oblastima naseljenim pretežno albanskim stanovništvom."³⁸

Centar za liberalno – demokratske studije izradio je projekat regionalizacije Srbije čiji su autori Zoran Vacić, Boško Mijatović, Aleksandar Simić i Zorica Radović. Model ne predviđa ni broj ni granice regiona prepuštajući građanima da se na referendumu, po ugledu na špansko iskustvo, sami opredele da li će i s kojim opštinama da se udruže, odnosno da formiraju region. To bi važilo i za pokrajine (Kosovo i Vojvodinu), ali "ni u kom slučaju nije dozvoljena federalizacija regiona". Regioni bi imali skupštinu, vladu i upravne organe, ali ne i predsednika, a njihova akta bi kontrolisao vrhovni sud Srbije³⁹.

³⁵ "Danas", 4. jul 2003.

³⁶ "Balkan", 6. avgust 2003.

³⁷ "Novosti", 19. novembar 2003.

³⁸ "Reporter", 14. oktobar 2003.

³⁹ "Danas", 30. april 2003.

Ideja podele Kosova dominira već duže vreme u intelektualnim krugovima, a nedavno ju je izložio i istoričar i publicista Aleksa Đilas nazivajući to "spasonosnim rešenjem" kojim bi Srbija sačuvala deo suvereniteta "u južnoj srpskoj pokrajini, a Albanci dobili deo teritorije na kome bi bili nezavisni". On je u intervjuu *Glasu juga* u Gračanici rekao da pitanje podele Kosova mora da pokrene neko ko je desno od centra, "kao što je u Francuskoj De Gol dao Alžiru nezavisnost". "Idealno bi bilo da kod nas nešto slično De Golovom potezu napravi Vojislav Koštunica... onaj ko pobedi na izborima, mogao bi odmah posle izbora ... da izađe sa predlogom o podeli"⁴⁰.

Odnosi sa Albanijom

Po prvi put od odlaska Slobodana Miloševića sa vlasti kosovsko pitanje je nekoliko puta bilo u žiži odnosa između Srbije i Albanije, a premijer Albanije Fatos Nano izjavio je da se Kosovo ne može vratiti Srbiji⁴¹.

Polovinom avgusta, albanski ministar odbrane Pandelji Majko odbio je da učestvuje na regionalnoj konferenciji o bezbednosti u Crnoj Gori "kako ne bi sedeo za istim stolom" sa ministrom odbrane SCG u trenutku kad se u Beogradu pravi nacrt novog Ustava koji Kosovo označava delom teritorije Srbije. Početkom septembra Parlament Albanije osudio je Deklaraciju srbijanske skupštine o Kosovu "kao opasan povratak neuspešnoj nacionalističkoj politici, koja je dovela do nasilja tokom raspada SFRJ i ozbiljno ugrozila stabilnost u celom regionu". Parlament Albanije je ocenio da pomenuta deklaracija "jednostrano izražava stav o budućem statusu Kosova u okviru SCG i da nije u stavu sa rezolucijom 1244, stavovima međunarodne zajednice i Unmika"⁴². Ministarstvo spoljnih poslova SCG uputilo je protestnu notu Albaniji da je to "grubo mešanje u unutrašnje poslove" SCG i da je u suprotnosti sa "iskazanom željom za razvojem dobrosusedskih odnosa i jačanjem stabilnosti u regionu"⁴³.

Prema rečima predsednika Državne zajednice SCG Svetozara Marovića, pitanje statusa Kosova na samitu pet balkanskih zemalja održanom u Ohridu u junu pokrenuto je na inicijativu albanskog predsednika Alfreda Moisiua. Prema izveštaju agencije Beta iz Ohrida, u zajedničku deklaraciju uneta je na inicijativu predsednika Albanije rečenica koja kaže da "status Kosova nije rešen, ali da su lideri saglasni da svi građani regiona imaju evropsku budućnost"⁴⁴.

Srbija je reagovala i povodom potpisivanja ugovora o slobodnoj trgovini između Kosova i Albanije. Ugovor je potpisao šef Unmika sa ministrima privrede Albanije i trgovine Kosova, a nakon višemesečnih konsultacija Unmik administracije sa Evropskom komisijom u Briselu i pravnom službom UN koje

⁴⁰ "Danas", 4. avgust 2003.

⁴¹ "Danas", 1. septembar 2003.

⁴² "Politika", 6. septembar 2003.

⁴³ "Politika", 6. septembar 2003.

⁴⁴ "Politika", 3. jun 2003.

nisu ukazale na smetnje da se to učini. Povodom potpisivanja sporazuma ministar spoljnih poslova SCG Goran Svilanović je reagovao: "Pre nekoliko dana Štajner je potpisao i krivični zakon i zakon o krivičnom postupku. Tako samo u dva tri dana imamo nešto što pokazuje da se uporno prelazi granica nadležnosti međunarodnih institucija na Kosovu i Metohiji. Postoje neke nadležnosti Kosovskih institucija koje su definisane rezolucijom 1244, ustavnim okvirom i sporazumom Unmika i naše države. Sve dok se budu ignorisala ta dokumenta susrećemo se sa ovakvim situacijama"⁴⁵.

Zvanični Beograd je tokom ranijih decenija pokušavao da u Albaniji nađe partnere za Veliku Albaniju, s kojima bi pravio planove o podeli Kosova.

Odnosi sa UNMIK

Iako je zvanični Beograd u poslednjih godinu dana pokazao znatno veću spremnost da se otpočne dijalog o Kosovu, i dalje postoje pokušaji opstrukcije procesa koji bi vodio tim razgovorima. I pored dogovorene strategije "standardi pre statusa" Beograd nije prihvatio operacionalizaciju standarda koju je predložio šef misije Unmika Hari Holkeri. Vlada Srbije je odbacila Nacrt standarda za Kosovo koji je predložio Unmik ponavljajući da je on suštinski ispod nivoa rezolucije 1244. Beograd je izrazio nezadovoljstvo jer nisu uključeni vladini predlozi koji se odnose na "oslobađanje uzurpirane stambene i druge nepokretne imovine", proces privatizacije društvenih preduzeća, povratak raseljenih. Vlada, kao preduslov, traži i ukidanje Kosovskog zaštitnog korpusa ili njegovo suštinsko reorganizovanje u pravcu dekriminalizovane i civilne službe"⁴⁶.

Standardi, koje je u decembru predstavio šef misije Unmika Holkeri, predstavljaju kako je rekao "novo poglavlje" ka određenju konačnog statusa Kosova⁴⁷. Holkeri je objasnio da se standardima "detaljno opisuje društvo gde ljudi svih zajednica žive u poštovanju, bez obzira na etničku pripadnost, gde slobodno putuju na posao, gde se koriste svojim jezikom, gde institucije vlade služe svim ljudima na čitavom Kosovu, bez diskriminacije i gde imamo pravedno pravosuđe i bezbednost". Po Holkerijevoj oceni "u stvarnosti to znači da su zajednice uključene u policiju i Kosovski zaštitni korpus, da zakoni i zvanični dokumenti treba da budu na svim službenim jezicima, da je privredni napredak na Kosovu bez diskriminacije i da svi oni koji žele da se vrate na Kosovo mogu da to učine i ohrabreni su u tome"⁴⁸.

Ovaj dokument odbacili su i kosovski Srbi. Međuministarski koordinator za povratak u Vladi Kosova Milorad Todorović ponovio je da dokument o dostizanju standarda koje od Kosova traži međunarodna zajednica - za

⁴⁵ "Novosti", 8. jul 2003.

⁴⁶ "Politika", 9. decembar 2003.

⁴⁷ "Danas", 11. decembar 2003.

⁴⁸ "Danas", 11. decembar 2003.

Kosovske Srbe nije prihvatljiv, jer smatraju da zaobilazi Rezoluciju 1244 koja štiti integritet Srbije i Crne Gore na Kosovu. Kosovski Srbi su odbacili taj dokument. Dušan Janjić koji se pominje kao novi šef Koordinacionog centra za KiM, komentarišući dokument "Standardi za Kosovo" rekao je da je "opšti utisak čitanja teksta da je reč o visokom stepenu patetike i zbiru olako izrečenih obećanja.⁴⁹" Zbog neprihvatanja standarda koči se i formiranje radnih grupa. Član predsedništva Skupštine Kosova Oliver Ivanović izjavio je da će konačnu odluku o učešću Srba u radnim grupama za primenu standarda doneti koalicija "Povratak" posle konsultacija sa Koordinacionim centrom⁵⁰.

Većina važnih poteza Unmika nailazi na prepreke zvaničnog Beograda. S obzirom na ogroman uticaj koji srbijanske vlasti imaju na kosovske Srbe i njihove političke odluke, to dodatno otežava situaciju i sprečava integraciju srpske zajednice. Potezi Unmika se u javnosti često diskvalifikuju argumentacijom da su u suprotnosti sa Rezolucijom 1244 ili Ustavnim okvirom za Kosovo i Metohiju što je netačno. Jedan od takvih primera je i protivljenje Vlade Srbije procesu prenošenja nadležnosti sa Unmika na kosovske institucije. Nijedna od tih nadležnosti ne tiče se spoljne politike, bezbednosti i pravosuđa koje su pod ingerencijom Unmika. U vreme donošenja te odluke Čović je izjavio da "niti Štajneru, niti bilo kome, neće ništa vredeti prenošenje nadležnosti na institucije koje nisu ni kompetentne, ni multietničke jer će srpska nacionalna zajednica verovatno izaći iz tih institucija"⁵¹. Predstavnici Srba nisu ušli u Savet za prenošenje nadležnosti na kosovske institucije.

Integraciju Srba na Kosovu i dalje u velikoj meri sprečavaju pojedine strukture iz Beograda. Srbima je više puta savetovano iz Beograda (Koordinacionog centra) da ne prihvate kosovske lične karte i registarske tablice⁵². Prihvatanje kosovskih registarskih tablica ne bi rešilo problem bezbednosti građana srpske nacionalnosti, ali bi znatno olakšalo njihovo kretanje kroz Kosovo.

Vlasti u Beogradu se snažno protive procesu privatizacije na Kosovu iako je to jedan od ključnih preduslova unapređenja ekonomske situacije. Štajner je u maju potpisao Pravilnik o davanju na korišćenje zemljišta društvenih preduzeća što je omogućilo deblokiranje procesa privatizacije 360 društvenih preduzeća na Kosovu. Pravilnikom su propisani uslovi davanja na korišćenje zemljišta društvenih preduzeća na 99 godina. Time je, prema Štajnerovim rečima, premoštena i poslednja prepreka za početak privatizacije na Kosovu⁵³. Čović je ocenio da je ova Uredba šefa Unmika jednostrana i da predstavlja "otimačinu" društvenog kapitala". "Mislim da je ovo otimačina imovine i da je potpuno van normi i standarda međunarodne zajednice, gde je

⁴⁹ "Politika", 18. decembar 2003.

⁵⁰ www.b92.net; vidi arhivu vesti za 14. januar 2004.

⁵¹ "Novosti", 5. april 2003.

⁵² Razgovor Helsinškog odbora sa predstavnicima NVO na Kosovu.

⁵³ "Novosti", 13. maj 2003.

imovina svetinja i nedopustiv potez bez saglasnosti sa vlasnikom zemljišta, a to je Beograd", kaže Čović⁵⁴.

Zvanični Beograd još nije ništa uradio na promeni javnog mnjenja prema Albancima i stvaranju klime tolerancije u Srbiji koja bi bila pogodna za početak dijaloga o konačnom statusu Kosova. Tako recimo Nebojša Čović kaže da je prenos nadležnosti na kosovske institucije nerealan jer "oni ne mogu da sprovedu ovlašćenja koja su im ranije data". Čović je izjavio da su "sukobi neminovni" ukoliko Kosovo uz podršku Unmika nastavi da "klizi" ka nezavisnosti⁵⁵.

Negativnu reakciju u Beogradu, neopravdano je izazvalo i pismo kojim predstavnici kosovskih institucija i partija⁵⁶ pozivaju raseljene sa Kosova koji se nalaze u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji da se vrate uz obećanje da će im biti obezbeđene zdravstvene usluge, javne službe i obrazovanje. "Ne možemo nikom da garantujemo posao i bezbednost. Svi na Kosovu trpimo zbog organizovanog kriminala, kao i vi u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i drugde na Balkanu. Moramo da budemo realni u priznavanju da su neki delovi Kosova povoljniji od drugih, ali je to odluka koju svaka porodica ili osoba mora da donese", kaže se u pismu⁵⁷. Iako je ovo bio prvi javni gest kosovskih zvaničnika te vrste, Nebojša Čović, je prokomentarisao da je reč o "predstavi, slaboj, jeftinoj i prozirnoj"⁵⁸.

Zaključci i preporuke:

- Rešenje statusa Kosova, do koga bi se došlo dijalogom između Prištine i Beograda, uz posredništvo Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, vodilo bi stabilnosti regiona i stvaranju institucionalnog okvira u kome bi se poštovala ljudska prava i građanske slobode. Stoga, neophodno je ohrabriti sve procese koji vode konačnom rešenju statusa Kosova.
- Podela Kosova bila bi najradikalnije rešenje i ne bi doprinelo stabilizaciji u regionu, već naprotiv daljim promenama granica po etničkom principu. Dovođenje u vezu položaja Republike Srpske sa rešavanjem statusa Kosova, u smislu teritorijalne kompenzacije, imalo bi ozbiljne posledice na stabilnost regiona. U tom kontekstu treba posmatrati i zahteve za federalizacijom Kosova što bi podrazumevalo podele na etničkim osnovama.

⁵⁴ "Politika", 13. maj 2003.

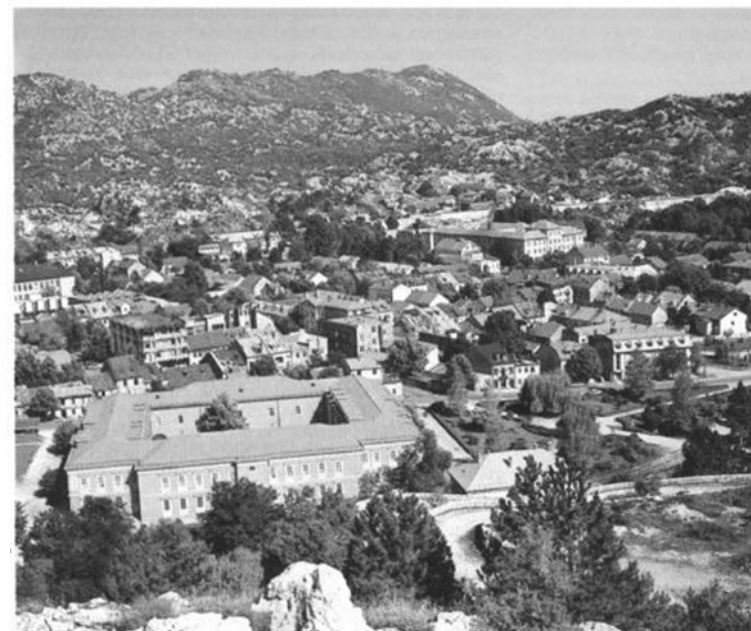
⁵⁵ "NIN", 3. april 2003.

⁵⁶ Pismo su potpisali: predsednik Kosova Ibrahim Rugova, predsednik Skupštine Nedžad Daci, premijer Bajram Redžepi, predsednik Demokratske partije Kosova Hašim Tači, predsednik Saveza za budućnost Kosova Ramuš Hardinaj, komandant Kosovskog zaštitnog korpusa Agim Čeku, predsednik Nove partije Kosova Bujar Bukoši i predstavnici zajednica Bošnjaka, Turaka, Aškalijski, Egipćana i Roma.

⁵⁷ "Danas", 2. jul 2003.

⁵⁸ "Danas", 4. jul 2003.

- Nova vlast radikalizovala je pitanje Kosova na početku svog mandata, pre svega kroz odnos prema sukobima u Kosovoj Mitrovici. Podela grada na srpski i albanski, koju Beograd podstiče pogoršava situaciju u tom delu Kosova i otežava položaj Srba. Podrška Beograda paralelnim strukturama na Kosovu otežava integraciju Srba u kosovsko društvo.

Srbija i Crna Gora: Neminovnost razlaza

1. Uvod

Godinu dana od usvajanja Ustavne povelje unije Srbije i Crne Gore 4. februara 2003. godine, krhka zajednica pokazuje iste znake slabosti i atrofije. Breme prikrivenih i otvorenih kriza i konflikata koje je unela Srbija u uniju, od potpisivanja Beogradskog sporazuma 14. marta 2002, uprkos patronatu EU uz posredovanje Havijera Solane, sada je još veće. Decembarski parlamentarni izbori u Srbiji na kojima je trijumfovala ekstremna desnica i formiranje Koštunićine vlade uz podršku partije haškog optuženika Slobodana Miloševića, Socijalističke partije Srbije (SPS), samo će pojačati političku, uz već postojeću ekonomske disharmonije između dve članice. One imaju različitu valutu, zakone i poreze, platni promet među njima nije uspostavljen, Skupština zajednice je blokirana, Unija nema sud, zastavu, grb, himnu, ne sastaje se Vrhovni savet odbrane. S druge strane, takva unija je međunarodno priznata, članica je UN, Saveta Evrope i drugih međunarodnih organizacija, a samo tokom prošle godine EU i SAD su u Srbiju i Crnu Goru uložile preko 250 miliona eura.

Usvajanjem Ustavne povelje Jugoslavija je i formalno pripala istoriji, uprkos grčevitoj težnji srpskih unitarista i prosrpske, promiloševićevske i antievropske crnogorske opozicije da "disciplinuje" Crnu Goru, uz još agresivnije osporavanje njenog državnog kontinuiteta i nacionalnog identiteta. Šta više, još sofisticiranijim političko-klerikalno-vojnim metodama, u postizbornoj Srbiji se pokušava oživotvoriti pogubna ideja o jednom vođi, narodu i državi, gde se kao "prirodno, organsko pravo" treba situirati Crna Gora.

Kako se, očito, radi o provizorijumu bez izgleda da preživi (čak i do 2005, koja je određena za referendumsko izjašnjenje o samostalnosti Crne Gore), ono što je od prevashodnog značaja za status Crne Gore u uniji jeste da je ona i Beogradskim sporazumom i Ustavnom poveljom zaštitila dostignut nivo

reformi koje je vode ka daljoj modernizaciji, emancipaciji i evroatlantskim integracijama. Naime, Ustavnom poveljom definisani su odvojeni suvereniteti u ekonomiji, pravosuđu i unutrašnjoj bezbednosti država članica. Crna Gora je zadržala svoju valutu, odvojene trgovinske i carinske režime, njena policija kontroliše državne granice, a dostignuti nivo ekonomske i društvene reforme i dosadašnji rezultati u usaglašavanju zakonodavstva sa propisima EU su takođe očuvani. U pobrojanim oblastima Crna Gora nesumnjivo prednjači u odnosu na Srbiju.

Crna Gora je sačuvala i dalje razvija diplomatske inicijative i veze sa međunarodnom zajednicom preko brojnih konzulata zapadnih zemalja u Podgorici, nadasve preko konzulata SAD, kao i preko svojih predstavništava u više svetskih metropola. Kroz parlamentarne inicijative (poput poslednjeg skupa na Cetinju gde su se okupili predstavnici parlamenata svih zemalja regiona), Crna Gora se sve više prepoznaje i kao faktor mira, stabilnosti i dobrosusedske saradnje. Ovome valja dodati da je, otvarajući pomenuti skup, predsednik crnogorskog parlamenta Ranko Krivokapić izlaganje počeo rečima – "Oprosti nam Dubrovniče..." – što simbolično ukazuje, kao i više puta ranije saopštavana izvinjenja za ratna stradanja u susednim državama od strane crnogorskih državnika, na zauzimanje čvrstog kursa miroljubive politike i koegzistencije u regionu.

Srbija se, međutim, ponovo konfrontira sa svetom, što zapravo predstavlja kontinuirani nastavak snažne antihaške kampanje uoči decembarskih izbora. Izjava mandataru vlade Vojislava Koštunice da saradnja sa Haškim tribunalom nije prioritet njegove vlade te da "ova zemlja nije izvoznik ljudske robe Haškom tribunalu", kao i da njegova vlada neće izručiti četvoricu generala srpske vojske i policije (Nebojšu Pavkovića, Sretena Lukića, Vlastimira Đorđevića i Vladimira Lazarevića)¹ najbolje ilustruje stav dolazeće vlade. Ovakvo pozicioniranje nove vlasti u Srbiji, istovetno Miloševićevoj politici prkošenja međunarodnoj zajednici, izazvalo je reakciju Podgorice. Zabrinuti zbog mogućnosti novih pritisaka sa Zapada zbog spomenutog rigidnog stava, koga je Koštunica i ranije ispoljavao prema Haškom tribunalu, crnogorski zvaničnici su upozorili Beograd da će samostalno pristupiti ratifikaciji međunarodnih ugovora kako bi svojoj državi omogućili pristup kreditima međunarodnih finansijskih institucija i zaštitili je od staro-nove suicidalne politike srpskih nacionalista i ekstremista.

U tom kontekstu, i nov sastav delegacije Srbije u Skupštini unije sa prevagom partije haškog optuženika Vojislava Šešelja, Srpske radikalne stranke (SRS), i Koštuničine Demokratske stranke Srbije (DSS) poduprte Miloševićevim socijalistima, označava tendenciju ka prevođenju labave unije dve države na tvrdi unitarističko-centralistički model. Ta tendencija na liniji anahronog velikosrpskog koncepta, ubrzaće raskid ionako slabih veza između dve države anticipirane Beogradskim sporazumom i Ustavnom poveljom. U suštini radi se

¹ "Danas", 23. februar 2003.

o završavanju procesa raspada Jugoslavije mirnim putem, budući da su garanti takvog scenarija vojno-bezbedonosne snage NATO alijanse u regionu. Uz sve pobrojano, nametanje srpskog centralističkog modela uniji, odnosno tendencija ka revidiranju Beogradskog sporazuma i Ustavne povelje izazvaće samo kontraefekat – jačanje i uvećanje independističkog bloka za samostalnu Crnu Goru.

2. Novi pokušaji destabilizacije Crne Gore

Klerikalno-nacionalistički pritisci na Crnu Goru se pojačavaju. Svaka kriza u Srbiji reflektuje se u Crnoj Gori da bi i u njoj izazivali potreze. Svaki potez crnogorskih vlasti, poput preimenovanja ulica, koristi se kao dokaz njene antisrpske i neprijateljske prirode. Popis stanovništva 2003, prosrpska opozicija i Srpska pravoslavna crkva (SPC) je instrumentalizovala u cilju jačanja "srpskog bića i korena" u Crnoj Gori. Srpska pravoslavna crkva (SPC), posebno mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije potpuno otvoreno i agresivno nasrće na crnogorsku državu i naciju: od (zlo)upotrebe ćirilicnog pisma i prebrojavanja natpisa ispisanih na njemu, preko više nevladinih organizacija stvorenih za "zaštitu srpstva", od kojih su neke stacionirane u Primorju, do pokušaja da se Andrijevića, gradić na severu Crne Gore proglasi republikom. Ovo budi asocijacije na formiranje autonomnih oblasti (SAO) u Hrvatskoj, uoči rata koji je Beograd započeo protiv Zagreba. U sve navedene aktivnosti povremeno se uključuje i deo vojske. Indikativni su u tom smislu i pojedini istupi zvaničnika vojnog vrha koji su, poput izjave pukovnika Momira Stojanovića, člника Vojno-bezbednosne agencije, izazvali veliko uznemirenje među Muslimanima u Crnoj Gori zbog njegove tvrdnje da su se u tu državu infiltrirali ekstremističko-teroristički muslimanski elementi. Takav nastup, pored ostalog, potvrđuje da Vojska Srbije i Crne Gore još nije podvrgnuta demokratskoj i parlamentarnoj kontroli.

Prošlogodišnji popis stanovništva u Crnoj Gori bio je povod za besomučnu propagandu prosrpskih nacionalističkih snaga i nezapamćen pritisak na građane Crne Gore, uz svesrdnu pomoć Srpske pravoslavne crkve (SPC). To je rezultiralo porastom srpske populacije, sa devet odsto koliko ih je bilo 1991, na sadašnjih 30 odsto, dok se istovremeno broj pripadnika crnogorske nacije smanjio sa 61 na 40 odsto. Osim toga, sve češće se čuju i zahtevi da se i Crna Gora uvede u buduću srpsku kraljevinu pod Karađorđevićevom krunom, te svojatanje Njegoša kao "najumnije srpske glave".

a) Uloga Srpske pravoslavne crkve

Srpska pravoslavna crkva, kroz najekstremnije krugove koji promovišu fundamentalističko pravoslavlje, sve agresivnije pojačava pritisak na crnogorsku državu i crnogorski narod, u čemu prednjači mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije. Amfilohije u svojim kampanjama permanentno negira

crnogorsku naciju kroz tezu o ugroženosti srpstva, ističući da je "proterivanje" ćirilice iz Crne Gore negiranje srpstva.

Prebrojavanja ljudi po tome, ko govori srpskim a ko crnogorskim jezikom, uz dovođenje u pitanje ovog drugog, stalna su tema prosrpskih stranaka i Srpske pravoslavne crkve (SPC) u Crnoj Gori. Na predlog Veselina Vukotića, predsednika Instituta za strateške studije i prognoze, da se u Crnoj Gori kao drugi službeni jezik uvede engleski, jer nam je "engleski važniji od vojske"² oštro je reagovalo nedavno osnovano Društvo za zaštitu srpskog jezika i ćirilice u Crnoj Gori, sa tezom da se srpskim jezikom pisalo, govorilo i pevalo od Svetog Save, Miroslavljevog jevanđelja, Oktoiha, Svetog Petra Cetinjskog i Njegoša. U manastiru Podmaine nedaleko od Budve, mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije upozorio je da na Cetinju, u Njegoševoj ulici, nema nijedne reklame ili bilo kakvog panoa ispisanog ćirilicom. Na istom skupu Slavenko Terzić izjavljuje: "Srpska kultura na svojim slovensko-vizantijskim temeljima vekovima je pribirala mnoge uticaje Mediterana, Rusije, ali i Orijenta..."³. Na ove provokacije zvanična Podgorica je poručila da će se pitanje jezika rešiti novim ustavom, te da je najbolje da se on zove srpsko-crnogorski.

Spektar nevladinih udruženja za "zaštitu srpstva" obogaćen je i nedavno osnovanim Udruženjem za kulturu i tradiciju Srbije i Crne Gore sa sedištem u Beogradu i Podgorici. Ono ima za cilj, kako se navodi, da širi duhovnu tradiciju hrišćanstva, jer je "Srpska pravoslavna crkva (SPC), ne samo zato što je većinska u Srbiji i Crnoj Gori, bila temeljni stub oko kojeg se razvila osobena nacionalna duhovnost, tradicija i kultura ovog dela balkanskog prostora"⁴. Mreža prosrpskih organizacija u Crnoj Gori proširena je i novoformiranim Srpskim prosvetnim društvom iz Bara čija je okosnica stara nacionalistička teza o Crnoj Gori kao "srpskoj Sparti" koja će se, i pored svih opstrukcija, ipak vratiti svojim srpskim korenima.

Crnogorska Vlada je, zalažući se za sekularnu državu, najavila sredinom 2003. godine da po novim nastavnim planovima i programima veronauka neće biti ni izborni predmet u školama, izazvala je burne reakcije srpskih nacionalista. Crna Gora, takođe brižljivo neguje, za razliku od Srbije, očuvanje njene antifašističke tradicije. Tako je Vlada Crne Gore zabranila podizanje spomenika četničkom vojvodi Pavlu Đurišiću u okolini Berana. O zabrani podizanja spomenika Đurišiću, inače nosiocu Hitlerovog Velikog gvođenog krsta, obavestena je ambasada SAD. U mestu gde je bilo planirano podizanje spomenika kraj Berana (Gornje Zaostro) bio je Đurišićev štab i komanda, a nazvano je Crnogorska Ravna gora.

U navedene sinhronizovane aktivnosti involvirana je i Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) koja se posebno pozabavila "društveno-političkom misli Njegoša". Akademik Ljubomir Tadić tim povodom tvrdi da "crnogorski

narod proživljava danas tešku krizu čiju dubinu je teško sagledati, naročito kod mladih koji proživljavaju krizu identiteta". Zanimljivo je, međutim, da među pobornicima samostalnosti Crne Gore upravo mladi čine većinu. Verovatno stoga akademik Tadić tvrdi da su im (mladima) to priredili "neprijatelji", jer "ne treba sumnjati u Njegoševo srpsko biće kod Crnogoraca". Akademik Mihailo Marković kaže da je "odbrana nacionalnih interesa istinski moralan princip prema kojem narod ima pravo da se brani kad je napadnut, svojevremeno od Turaka, Nemaca, ili u naše doba, od NATO agresora"⁵.

Vasojevičko udruženje ratnih dobrovoljaca i starih ratnika 1912–1918. traži da se Andrijevići, maloj opštini na severu Crne Gore, dodeli status republike zahtevajući i proširenje teritorije povratkom nepravilno otetih gradova Peći i Đakovice⁶. Stari ratnici (koji, uzgred, teško da su živi jer bi trebalo da imaju preko sto godina) zdušno su podržani u ovom ekspanzionističkom zahtevu od dobrovoljaca iz poslednjeg crnogorskog rata sa Hrvatskom.

Povodom nekih najava iz monarhističkog srpskog bloka da bi se Crna Gora mogla "utopiti" u neku buduću srpsku kraljevinu (kao što je "utopljena" u Kraljevinu Srba, Slovenaca i Hrvata 1918.), princ Nikola II Petrović Njegoš, iako nema političkih ambicija, demantovao je tvrdnje da je ikada priznao porodici Karađorđević dinastička prava na presto", jer, kako on kaže, "ne postoje okolnosti pod kojima bih ja, ili bilo koji drugi Petrović Njegoš, ili bilo koji Crnogorac, priznao pravo Karađorđevićima na crnogorski prijesto. Karađorđevići nikada nijesu bili, niti ikad mogu da budu nasljednici crnogorskog prijestola".

Pokušaj predsednika najveće crnogorske opozicione stranke, Socijalističke narodne partije (SNP), Predraga Bulatovića, da iskoristi demonstracije povodom promene naziva podgoričke ulice Nemanjina obala u Sveti Petar Cetinjski, za masovni protest protiv aktuelne vlasti, doživeo je fijasko. Iako je bilo malo učesnika i ovu manifestaciju je karakterisala poznata ikonografija sa srpsko-četničkim znamenjima i zastavama, kao i osnovna poruka skupa da premijer Milo Đukanović i vladajuća Demokratska partija socijalista (DPS) hoće da "promijene duhovni identitet Crne Gore protjerivanjem Nemanjića sa ulica". U zvaničnom reagovanju Demokratske partije socijalista (DPS) navodi se da "nijesmo mogli vjerovati da će Sveti Petar Cetinjski biti povod za nove podjele u Crnoj Gori, i to Sveti Petar Cetinjski, koji je mirio posvađane i spajao podijeljene, utemeljitelj crnogorske državnosti, nesporna istorijska ličnost čija veličina i doprinos i danas predstavljaju civilizacijski iskorak Crne Gore"⁷.

Povodom dvestogodišnjice od Karađorđevog ustanka, Udruženje Vasojevića čiji je počasni predsednik Milija Zečević izdalo je proglas u kojem se

² "Večernje novosti", 25. jun 2003.

³ "Politika", 25. avgust 2003.

⁴ "Politika", 31. jun 2003.

⁵ "Politika", 21. novembar 2003.

⁶ "Politika", 22. januar 2004.

⁷ "Večernje novosti", 6. februar 2004.

pored ostalog navodi da su Vasojevići zahvalni vođu Karađorđu koji je "pokidao lance vjekovnog ropstva, započeo ostvarenje zavjetne misli o osveti Kosova, probudio srpski narod i ulio mu vjeru u sopstvenu snagu i moć. Karađorđe je vaskrsao srpsku državu koja je stožer oko kog se okupio sav srpski narod..."⁸.

b) Vojska i dalje bez kontrole

Reforma Vojske Srbije i Crne Gore (VSCG) još nije dala opipljive rezultate budući da još ne funkcionišu mehanizmi parlamentarne i demokratske kontrole, te da se budžet unije može nazvati vojnim, jer najvećim delom pokriva finansiranje Vojske. Povremeno zaoštavanje odnosa između Beograda i Podgorice je, po pravilu bilo praćeno ekscesima pripadnika Vojske u Crnoj Gori. Osim toga predsednik bivše SRJ Vojislav Koštunica sprečavao je raspuštanje paravojne formacije, koja je pred kraj Miloševićeve vladavine delovala u Crnoj Gori. Radi se o 7. bataljonu koji je, dok je delovao u Crnoj Gori, formiran radi svrgavanja tamošnjeg rukovodstva i bio je bio partijska vojska Socijalističke narodne partije (SNP).

Demokratska partija socijalista (DPS) tvrdi takođe, da više od polovine pripadnika ovog bataljona ima kriminalni dosije, što ukazuje da je ova formacija predstavljala "stalnu opasnost za mir u Crnoj Gori". Početkom juna 2000, pripadnici 7. bataljona okupirali su centralne gradske ulice u Beranima i pretili policiji zato što su dvojica njihovih saboraca pritvoreni zbog remećenja javnog reda i mira u Andrijevici.

Sedmi bataljon je formiran naredbom Generalštaba u proleće 1999, i bio je pod kontrolom general-pukovnika Milorada Obradovića, tadašnjeg komandanta II armije Vojske Jugoslavije (VJ). Obradović je odbacio tvrdnje da je bataljon formiran zbog smenjivanja legitimne vlasti u Crnoj Gori, jer, kako kaže, "da jeste, mogli smo da izvedemo puč za vreme bombardovanja NATO"⁹. Posle izbijanja oružane pobune Albanaca na jugu Srbije, 7. bataljon se seli u Kuršumliju, a zatim u Surdulicu 2001, da bi posle izvesnog vremena bio rasformiran, a većina njegovih pripadnika prekomandovana po drugim jedinicama.

Vojna služba bezbednosti (poznatija kao KOS) takođe nije podvrgnuta parlamentarnoj kontroli. Iako reorganizovana 1. januara 2004. u Vojnobezbednosnu agenciju (VBA), neobično je da je za njenog rukovodioca postavljen pukovnik Momir Stojanović, koji je od 1993. do 1999. bio na Kosovu, gde je tri godine vršio dužnost šefa pokrajinskog KOS. Istupajući nedavno sa tezom kako se Vojnobezbednosna agencija (VBA) infiltrirala u separatistički vrh na Kosovu uz tvrdnje da na jugu Srbije i u mestima naseljenim Muslimanima u Crnoj Gori deluju terorističke organizacije, izazvao je oštre reakcije u Crnoj

⁸ "Politika", 15. februar 2004.

⁹ "Politika", 23. april 2003.

Gori. Njegova izjava da su radikalne islamističke terorističke organizacije prodrle u region "u cilju stvaranja jedinstvene islamske države na Balkanu", Blagoje Grahovac, vojni savetnik Mila Đukanovića, ocenio je kao eksces međunarodnih razmera. Slično su reagovali i gradonačelnici Plava, Rožaja i Gusinja koji su izrazili iznenađenje ovom izjavom. Ministar odbrane Unije Srbije i Crne Gore, Boris Tadić je ocenio da ne postoji dramatična pretnja terorističkih organizacija po bezbednost zemlje i da ona nije ništa veća nego prethodnih godina¹⁰.

Reis Islamske zajednice u Crnoj Gori Rifat Fejzić je izjavio da je prvi put čuo da u Crnoj Gori postoji islamski terorizam i ekstremne namere pripadnika islama i da bi autor "u najmanju ruku trebalo da se izvini zbog svojih navoda." Reakcije sa Kosova su takođe bile slične. KFOR i UNMIK su naveli da nemaju informacije o aktivnostima srpske tajne policije na Kosovu i odbacili mogućnost da na Kosovu ima terorista i ćelija *Al-Kaide*. Pukovnik Horst Piper, direktor informativne službe na Kosovu, naveo je da sve zemlje imaju tajne službe, a "pokušaj da se o nečijem obaveštajnom radu na terenu govori preko medija na pompenzan način, ukazuje da se radi o propagandi".

Zanimljivo je da se desetak dana uoči ove izjave na Internetu pojavio sajt izvesne "Nacionalne vojske Crne Gore", u kome se tvrdi da su u preambuli Ustavne povelje Albanci svedeni na nivo Cigana i poručuje da je prostor koji "pokriva" Povelja "prirodno albanski". Dodaje se da Albanci traže "nacionalno okupljanje", da ne traže promene granica silom, ali da "svim snagama traže svoje pravo da se slobodno izjasne". Ukoliko se potcenjivanje nastavi, navodi se takođe, biće spremni na "gerilske akcije protiv vitalnih strateških objekata i interesa srpsko-crnogorske pseudodržave"¹¹. Dva dana nakon što je otkriven, sajt je nestao a zvanične albanske partije kažu da o njemu ne znaju ništa. Predsednik Demokratskog saveza Albanaca u Crnoj Gori, Mehmed Bahri je izjavio da prvi put čuje za takvu armiju, te da je "sajt očito radio neko ko ne poznaje albanski jezik jer su tekstovi puni pravopisnih grešaka".

Uoči aprilskih parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, 2002, takođe su lansirane vesti da su u Plavu i Gusinju ispisivani grafiti OVK, UČK, UKL, potom su lansirane vesti da u Crnoj Gori postoje tri centra za obuku Albanaca koji samo čekaju komandu za izazivanje ustanka i to najpre u Plavu. Ispostavilo se da su ove vesti bile isfabrikovane.

Zanimljivo je da je, nakon nestanka pomenutog sajta, prestala i akcija prikupljanja potpisa za regionalizaciju (na etničkoj osnovi) Crne Gore, odnosno inicijative za formiranje tri albanska regiona (Malesija, Gusinje i Ulcinj) koju je pokrenula jedna nevladina organizacija. Sve albanske partije su se distancirale i odbacile ovakvu akciju, ocenivši, poput vladajuće Demokratske partije socijalista (DPS) da je "regionalizacija po nacionalnim šavovima ekstremni

¹⁰ "Danas", 4. februar 2004.

¹¹ "NIN", 15. januar 2004.

zahtev koji dovodi u pitanje integritet teritorije Crne Gore i njenu građansku političku osnovu"¹².

Deo beogradske štampe konstantno se bavi "odijumom" koji izaziva vojska u Crnoj Gori. Novinar "Politike" Miroslav Lazanjski, u tekstu pod naslovom "Puče puška na Cetinju" tvrdi da se vojno naoružanje seli iz Crne Gore u Srbiju, jer je "zajednička vojska izbačena iz misli i planova nekih političkih struktura u Podgorici". On konstatuje da "neki politički krugovi u Crnoj Gori već duže imaju na oku vojnu bolnicu u Meljinama, mornarički Zavod u Tivtu, vojna odmarališta Bigovo i Valdanos, brodove ratne mornarice. Službena Podgorica verovatno smatra da, kao što je bilo u bivšim jugoslovenskim republikama, nekretnine ostaju vlasnicima republika na čijoj su teritoriji bez obzira ko ih je platio, gradio, modernizovao, i ko je u sve to više uložio..."¹³. Autor je, međutim, propustio da navede da je Vojska već napravila "dil" sa Srpskom pravoslavnom crkvom o prodaji nekih objekata. Povodom ovakvih i sličnih napisa u medijima, zamenik ministra odbrane unije Srbije i Crne Gore Vukašin Maraš izjavio je da Vojska ne povlači teško naoružanje i avione iz Crne Gore, da su ti navodi netačni i da "ne postoje bilo kakve vanredne aktivnosti Vojske na teritoriji ove republike".

c) Popis stanovništva

Uoči i za vreme prošlogodišnjeg popisa stanovništva u Crnoj Gori trajala je agresivna i koordinirana kampanja prosrpskih partija poduprta određenim aktivnostima Srpske pravoslavne crkve (SPC) da se što više građana pridobije u izjašnjavanju za srpsku nacionalnu pripadnost. Kampanja Srpske narodne stranke (SNS) i Narodne stranke (NS) uključivala je i apel građanima da se na popisu deklariše kao Srbi koji govore srpski jezik, dok je Socijalistička narodna partija (SNP), najveća opoziciona stranka, osnovala stranačka tela koja su kontrolisala državne organe tokom popisa. U akciju je stupila i nevladina organizacija iz Podgorice Srpski korpus koja je, pored ostalog, u listu "Dan" (finansira ga i Srpska pravoslavna crkva) čitaocima delila reprint izdanje zemljopisa za osnovne škole štampanog u doba kralja Nikole¹⁴.

U organizaciji Srpske pravoslavne crkve u manastiru Podmajine kraj Budve održan je skup pod nazivom "Srpski narod u Crnoj Gori" u manastiru Podmaine kraj Budve na kome su agresivnim načinom građani Crne Gore pozivani da se izjašnjavaju kao Srbi. Dragan Kujović, potpredsednik Skupštine Crne Gore, kaže da su tom skupu prisustvovali i predstavnici plemenskih skupština i predstavnici jednog broja partija uključujući Socijalističku narodnu partiju (SNP) te da su, tokom čitave kampanje uoči popisa publikovana razna stranačka saopštenja koja su predstavljala otvoreni poziv građanima da se

izjašnjavaju kao Srbi uz objašnjenje da "ko se piše Crnogorcem daje glas za samostalnu Crnu Goru"¹⁵. Kujović smatra da rezultati popisa neće bitnije uticati na konačan državnopravni status Crne Gore, te da je "siguran da će nakon referenduma, ako ne i prije, Crna Gora biti samostalna država. Iz prostog razloga što će ubjedljiva većina građana shvatiti da je za Crnu Goru bolje da bude samostalna država".

Proindipendistički blok je na rezultate popisa reagovao mirno. Na inauguraciji u Cetinju u maju 2003 godine, predsednik Filip Vujanović je naglasio da je Crna Gora građanska država u kojoj ne može biti prebrojavanja na nacionalnoj ili verskoj osnovi. Miodrag Vuković, visoki funkcioner Demokratske partije socijalista (DPS) je izjavio da "to budalisanje srpskih nacionalista - da se mi prebrojimo, pa da vidimo koga je više, a koga manje, nema blage veze. Takvo pitanje prevazilazi se konceptom građanske države kao što je Francuska - ko hoće državljanstvo on je Francuz, a nacionalna odrednica postaje izraz kulturnog identiteta." Što je jedan narod većinski (crnogorski), a drugi manjinski (srpski) nije problem, jer je "ustav građanske države Crne Gore i građanski koncept njene državne politike garancija da niko neće biti prebrojavan po nacionalnim parametrima". Goran Danilović, potpredsednik Srpske narodne stranke (SNS) upozorio je da se "osporava pravo dualizma Crnogoraca koji su Srbi", te da je "nedopustivo da Srbi budu manjina na osnovu popisa iz 1991. godine (a i ovog), jer ako bi se uzeli podaci za poslednjih sto godina dobila bi se sasvim drugačija slika".

Rade Bojović, politički analitičar, ocenio je apsurd savremene Crne Gore to što još nije oslobođena od najprimitivnijih verzija nacionalizma, navodeći da je "Crna Gora kontaminiran nečim što je bliže balkanskoj verziji šovinizma nego modernom građanskom nacionalizmu evropskog profila".

Na istom skupu se moglo takođe čuti da je dukljanizacija Crne Gore jednaka kroatizaciji Crne Gore. Ili - izjašnjavanje kao Crnogorac vodi gubljenju prava na samorazumevanje, te je stoga bivši savezni ministar vera, Šijaković zaključio da se "moramo izjasniti kao Srbi"¹⁶.

Pod naslovima "Crnogoraca samo 40,4 odsto" beogradska štampa potencira smanjenje broja opredeljenih Crnogoraca na popisu, a povećanje broja Srba (30 odsto). Navode se i procenti ostalih nacionalnosti - Bošnjaka je više od devet odsto, Albanaca je sedam a Muslimana više od četiri procenata. Podaci se direktno dovode u vezu sa (ne)mogućnošću raspisivanja referenduma o samostalnosti Crne Gore, dok Vojislav Koštunica tvrdi da je rezultat popisa (povećanje broja Srba) garant očuvanja državne zajednice Srbije i Crne Gore. Isto misli i Dragoljub Mićunović, predsednik Skupštine unije Srbije i Crne Gore.

Komentarišući popis beogradski sociolog Goran Penev tvrdi da je došlo do većeg opredeljivanja u korist srpske nacije kao reakcija na težnje za osamostaljivanjem Crne Gore. Što se Crnogoraca tiče, Penev kaže da su oni i

¹² "Večernje novosti", 11. januar 2004.

¹³ "Politika", 23. novembar 2003.

¹⁴ "Danas", 5. novembar 2003.

¹⁵ "Danas", 31. januar - 1. februar 2004.

¹⁶ "Monitor", 3. oktobar 2003.

dalje najbrojniji u matičnoj državi, ali i jedini od bivših jugoslovenskih naroda s udelom ispod 50 odsto u stanovništvu¹⁷.

3. O statusu Crne Gore

Zvanična Podgorica je sa zabrinutošću dočekala vest da je Koštunica postao mandatar nove srbijanske manjinske vlade koju će u parlamentu podržavati socijalisti Slobodana Miloševića. Poseban odijum izazvala je Koštuničina izjava da za njegov kabinet saradnja sa Haškim tribunalom neće predstavljati prioritet, što su službena Crna Gora, kao i predstavnici EU i SAD podvrgli žestokoj kritici, za razliku od mlake i sporadične reakcije na srbijanskoj političkoj sceni. Saradnja sa Hagom je međutim za Crnu Goru od prvorazrednog značaja, zbog želje da napreduje ka evroatlantskim integracijama. S tim u vezi se postavlja i pitanje odnosa u Uniji koji će i zbog toga sigurno biti još zategnutiji.

a. Neomiloševićevska politika

Procenjujući da će se politika nove vlasti u Srbiji reflektovati i na odnose dve države u okviru Unije, crnogorski zvaničnici su Beogradu poslali jasne poruke da neće pristati na čvršću zajednicu, niti revidiranje Beogradskog sporazuma, te da će naći načina da zaštite Crnu Goru od novih unitarističkih nasrtaja i tendencije konfrontacije sa međunarodnom zajednicom.

Visoki funkcioner vladajuće Demokratske partije socijalista (DPS) Miodrag Vuković izneo je ozbiljne rezerve prema najavi da će nova vlast u Srbiji raditi na normalizaciji odnosa sa Crnom Gorom, jer na oprez prema Koštunici upućuju njegovi "rani radovi oličeni u novim izjavama da je Crna Gora Ustavnom poveljom previše dobila". Vuković ocenjuje da sa "Koštunicom, dokazano, teško saradujemo" i da će on "promeniti kurs vlade i usmeri ga ka jačanju federacije i pokušajima disciplinovanja Crne Gore", što znači da o nekim dobrim odnosima u okviru državne zajednice "neće biti govora". On takođe strepi od Koštunice, jer on "jedno radi, a drugo govori, predstavlja se demokratom, a osvedočeni je nacionalista"¹⁸.

Premijer Crne Gore Milo Đukanović je izjavio da Crna Gora "ne pristaje na čvršću zajednicu", te da bi to značilo "brži kraj unije". Smatra da je nemoguće "jednostrano i nasilno revidirati Beogradski sporazum, a svako ko pokuša, suočiće se sa našim otporom i svojom odgovornošću za rušenje zajednice. Na to treba da računaju i Koštunica i svi drugi iz Srbije ili međunarodne zajednice koji bi pokušali Crnoj Gori nametnuti viši nivo zajedništva od onog na koji smo pristali". Đukanović je ocenio da su izbori u Srbiji uticali na "raspodelu moći u parlamentu unije", te da može doći do "problema izazvanih eventualnom

¹⁷ "Politika", 24. decembar 2003.

¹⁸ "Danas", 20. januar 2004.

potrebom parlamentarne većine u Srbiji da mijenja i određena rješenja u Savetu ministara"¹⁹.

Crnogorski predsednik Filip Vujanović je izjavio da Vlada Srbije, "kakva god bila" neće imati uticaja na političke prilike u Crnoj Gori – garant za to je Beogradski sporazum²⁰. Predsednik crnogorskog parlamenta Ranko Krivokapić izjavio je da "Crna Gora treba da se zaštiti od namera novih vlasti u Srbiji da ne saraduju sa Haškim tribunalom". Krivokapić je kazao da se "zbog namere vlasti u Srbiji da ne saraduju sa Haškim tribunalom može očekivati suspenzija pomoći Svjetske banke i MMF i da u tom slučaju Crna Gora treba da zaštiti svoje interese". On je precizirao da je jedan od načina zaštite prenošenje ingerencija o ratifikaciji međunarodnih ugovora sa parlamenta državne zajednice na republičku skupštinu i podsetio da vladajuća koalicija namerava da podnese tu inicijativu²¹.

b. Razlaz

Unija dve države "oročena" je na tri godine i, osim kod tvrdokornih unitarista, prevladuje mišljenje da će do njenog gašenja neminovno doći možda i pre 2005, uz indpendistički blok za samostalnu Crnu Goru, i u Srbiji su sve glasnjiji zahtevi da se i Srbija konačno opredeli za samostalni put. Pored Demohrišćanske stranke (DHS), i Grupa 17 plus se zalaže za samostalnu Srbiju. I u krugovima elite čuju se glasovi podrške razdvajanju. Predrag Marković, istoričar, smatra da je proces razdvajanja između Srbije i Crne Gore već završen u emotivnom smislu, a zajednica Srbije i Crne Gore će se ugasisi prećutno, kao što se ugasila Ujedinjena arapska republika. Po njegovim rečima, Republika Srpska je u bližim vezama sa Srbijom nego Crna Gora.

Postavlja se, međutim, pitanje kako do razlaza, bez obzira što je već Beogradskim sporazumom predviđen mehanizam referenduma, jer srpski nacionalisti i dalje ne veruju da se to može izvesti na miran način. Među takve spada i Slavenko Terzić, direktor Istorijskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), koji smatra da nema mirnog razlaza, jer Srbi nisu Česi. Srbija je, po njegovim rečima, od Karađorđa do Vladana Batića bila nosilac ideje objedinjavanja srpskog sveta, a prvi put se sada u Srbiji javljaju separatističke ideje koje dolaze od neodgovornih ljudi. On negira crnogorsku naciju i tvrdi da bi razdvajanje bilo obesmišljavanje cele nacionalne srpske ideje i to bi celu stvar vratilo na početak, gledano istorijski, sa stanovišta ideje srpskog ujedinjenja.

Iako prononsirani srpski nacionalista, istoričar Milan St. Protić je realniji i uvažava emancipatorske procese u Crnoj Gori, ističući da će pobeda struje koja želi čvršću zajednicu s Crnom Gorom izazvati reakciju na drugoj strani i da će to pojačati težnje ka nezavisnosti u Crnoj Gori. Srbija i Crna Gora sigurno neće

¹⁹ "Danas", 29. januar 2004.

²⁰ "Danas", 20. februar 2004.

²¹ "Danas", 25. februar 2004.

preživeti duže od onog što predviđaju Beogradski sporazum i Ustavna povelja. Protić ne vidi autentične težnje za zajedničkim životom ni u Srbiji ni u Crnoj Gori i stoga smatra da bi Srbija trebalo da se pripremi za trenutak kada će unija nestati, i da počne da zaokružuje svoje institucije, posebno da donese Ustav.

Šerbo Rastoder, profesor istorije na Filozofskom fakultetu u Nikšiću smatra da je ravnopravna Crna Gora objektivno teret za Srbiju, a neravnopravna zajednica, uvek trauma za Crnu Goru. Po njemu, 2005. godina će biti godina raspleta koji će dosta zavisiti i od stranog faktora. Rastoder skreće pažnju na činjenicu da je Crna Gora za Srbiju geostrateški važna, jer preko nje izlazi na more. Po njemu, postoje dva puta: "Jedan je razdruživanje, koje bi na neki način bilo saglasno sa cjelokupnim procesom dezintegracije Jugoslavije, koji je, mora se priznati, ova zajednica na neki način prekinula u onoj karici koja je i najkompleksnija, a upravo zbog te dinamike srpsko-crnogorskih odnosa; i drugi, zaista vrlo realan i vidljiv model, to je jačanje zajednice. Jačanje zajednice u suštini znači i ono se uvijek podrazumijeva kao smanjivanje ingerencija Crne Gore"²².

Iz beogradskih krugova oko Koštunice (vojni krugovi i oni oko SPC), pozivajući se na Ustavnu povelju, (2003) lansiraju se tvrdnje da do referenduma o nezavisnosti Crne Gore ne može doći pre 2006. godine. S druge strane, independistički blok u Crnoj Gori smatra da prednost ima Beogradski sporazum (donet 2002.g.), te da referendum treba da se održi već marta 2005. Protivnici crnogorske samostalnosti smatraju da je opštim neposrednim izborima za parlament unije Srbije i Crne Gore početkom 2005. godine moguće ne samo odgađanje referenduma, nego i njegovo neodržavanje. Računa se da će nakon neposrednih izbora, pristalice čvrste centralističke veze Srbije i Crne Gore imati prednost. Po takvom scenariju, Crna Gora bi bila region pod potpunom kontrolom Beograda.

4. Međunarodna zajednica

Zapad ima mehanizme, pre svega finansijske, kojima će odgovoriti na nespremnost nove vlade u Beogradu da sarađuje sa Haškim tribunalom. S druge strane, Crna Gora snažnim diplomatskim aktivnostima predupređuje eventualne pokušaje iz nekih krugova Evropske unije da se priklone Koštuničinom stavu o snaženju unije Srbije i Crne Gore koje zapravo vodi stvaranju (stare) federacije. Takvih je naznaka iz Brisela bilo i ranije pre svega zbog još nedovoljne spremnosti da se krene u rešavanje konačnog statusa Kosova.

Branko Lukovac, ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom Unije Srbije i Crne Gore, izjavio je da Brisel ne insistira samo na stvaranju zajedničkog ili jedinstvenog tržišta, nego se "zahtijeva i formiranje novih institucija koje bi imale nadležnost na čitavom prostoru državne zajednice. Takvi zahtijevi su

²² Radio Slobodna Evropa, intervju, 19. januar 2004.

duboko politički, oni izražavaju želju da se ovjekovječi ova zajednica". Luković je, međutim, upozorio da bi se stvari mogle vratiti na početak ako bi se insistiralo na centralnim funkcijama, te da bi se moglo postaviti pitanje da li je ovaj okvir zaista povoljan za pridruživanje EU, ili je bolje da dvije države direktno pregovaraju sa Briselom"²³.

Reakcije Evropskog parlamenta su u posljednje vreme potpuno suprotne – Spoljno-politički komitet parlamenta je nedavno izneo stav da Srbija i Crna Gora mogu i pojedinačno da pristupe Evropskoj uniji i da zajednica nije uslov za to²⁴.

Crnogorski ministar inostranih poslova Dragiša Burzan izrazio je uverenje da Srbija i Crna Gora neće biti suspendovana iz članstva Saveta Evrope zbog kritika koje su upućene državnoj zajednici, u prvom redu zbog pobjede ultranacionalista na decembarskim parlamentarnim izborima u Srbiji. On je dodao da je nedavni izveštaj Saveta Evrope o Crnoj Gori "jako pozitivan" i demantovao da ta republika kasni u sprovođenju reformi.

Ministri inostranih poslova zemalja članica EU su na nedavnom sastanku u Briselu jasno stavili do znanja Koštunici da finansijske pomoći nema bez sprovođenja reforme i saradnje sa Haškim tribunalom. Savet ministara Evropske unije izrazio je zabrinutost zbog razvoja političkih prilika u Srbiji nakon parlamentarnih izbora. U saopštenju sa ministarske sednice naglašen je interes EU da se u Srbiji nastave ekonomske reforme, u potpunosti ispune obaveze prema Haškom sudu, nastavi borba protiv organizovanog kriminala i proces saradnje sa zemljama regiona. Pravi napredak u ovim oblastima važan je za dalji put ka evropskim integracijama uz podršku EU. Odlučeno je da se veoma pažljivo prati kakvu će politiku i koje poteze činiti nove vlasti u Beogradu. Zato je evropskom komesaru Krisu Petenu naloženo da pripremi ocenu o razvoju u Srbiji pre nego što 25. marta EU donese odluku o izdavanju nove tranše pomoći Srbiji od 270 miliona eura iz programa CARDS za fiskalnu 2004. godinu.

EU očekuje da budući odnosi EU i Srbije, kao i Srbije i Crne Gore, budu i dalje utemeljeni na dosadašnjim osnovama reformi, političke i ekonomske demokratizacije i rešenosti da se Srbija i Srbija i Crna Gora uključe u Evropu. Te osnove su utvrđene u procesu stabilizacije i pridruživanja, a pored nužnih ekonomskih, strukturalnih reformi i političke demokratizacije, jedan od postavljenih uslova je ispunjavanje svih međunarodnih obaveza, uključujući potpunu saradnju vlasti u Beogradu s Haškim sudom.

SAD i dalje insistiraju na neophodnosti saradnje sa Haškim tribunalom. Naime, ponovo je aktuelizovan rok od 31. marta do kada, ukoliko želi američku finansijsku pomoć, Beograd mora da izruči Haškom tribunalu preostale osumnjičene za ratne zločine u prvom redu Ratka Mladića. Nespremnost na saradnju s Hagom nove vlasti ponovo ističu, bez obzira na pomenuto američko

²³ "Monitor", 3. jul 2003.

²⁴ "Radio Slobodna Evropa", intervju Milana St. Protića, 19. januar 2004.

upozorenje, tezom da Srbiji američka pomoć i nije potrebna (radi se o 115 miliona dolara).

Zaključci:

- EU ne sme da dozvoli kršenje Beogradskog sporazuma i Ustavne povelje unije Srbije i Crne Gore i treba da dozvoli da Crna Gora kao i druge jugoslovenske republike, ako to želi, iskoristio svoje pravo samoopredeljenje, koje će sigurno Crnu Goru dovesti brže do EU i do uključivanja u šire evroatlantske integracije.

- Međunarodna zajednica nezavisnost Crne Gore automatski vezuje za konačni status Kosova, a neki i za reviziju statusa RS. Odlazak Crne Gore neće uticati na primenu Rezolucije 1244, Do rešenja se može doći samo dijalogom Prištine, Beograda i međunarodne zajednice i, u tom smislu Crna Gora nema ni udela u situaciji vezanoj za rešavanje pitanja Kosova.

- Srbija i neki organi EU bi trebalo da prestanu da insistiraju na ponovnoj izgradnji onih nadležnosti koje su u velikoj meri preuzele dve države, jer bi to u osnovi značilo kršenje Beogradskog sporazuma i Ustavne povelje.

- Evropska unija (EU) bi trebalo spremno da prihvati ona rešenja o kojima Srbija i Crna Gora mogu da se usaglase po pitanju njihovog budućeg odnosa, na osnovu Beogradskog sporazuma kojim se garantuje Crnoj Gori sprovođenje referenduma o nezavisnosti.

- Evropska unija takođe treba da bude spremna i da prihvati eventualnu odluku Crne Gore da ranije od predviđenog roka (2005.godina) izdejsstvuje sopstvenu samostalnost. To je, u krajnjoj liniji, prirodan krug kojim se zatvara raspad bivše Jugoslavije budući da nije ni moguće ni isplativo držati dve njene poslednje republike u bilo kakvoj državnoj vezi.

Srbija: odnosi sa susedima

- Hrvatska -

Spoljnopolitička orijentacija Srbije i Crne Gore nakon 2000 godine bila je usmerena na izlazak iz izolacije i povratak u međunarodnu zajednicu, što je nastavljeno i tokom 2003. Jedan od glavnih prioriteta Vlade Srbije bila je da od faktora nestabilnosti Srbiju afirmiše kao faktor stabilnosti. Ubistvo premijera je ne samo destabilizovalo državu, već je smanjilo i njen kredibilitet u svetu. Ono je istovremeno, dovelo u pitanje i dalji tok reformi kao neophodnom uslovu za ulazak u evropske integracije. Uz pomoć međunarodne zajednice Srbija se relativno stabilizovala, ali je izgubljen politički kredibilitet, posebno nakon decembarskih izbora.

Proces normalizacije sa susedima počeo je odmah nakon 5. oktobra i to pod velikim pritiskom međunarodne zajednice. Ostvaren je pomak u oblastima od vitalnog interesa za ceo region: vize, ekonomski odnosi, sloboda kretanja, potpisivanje sporazuma o socijalnim pitanjima i sl. Tokom trogodišnje vlasti DOS zabeležen je značajan pomak u odnosima sa susedima, posebno sa Hrvatskom. Hrvatska je u percepciji srpske političke elite najznačajniji regionalni partner, jer je ona glavni konkurent, između ostalog, i zbog pretenzija na centralno geostratesko mesto na Balkanu.

Najveći problem u odnosima dveju država jeste nasleđe neposredne prošlosti koje nije razrešeno na adekvatan način. To se, pre svega, odnosi i na povratak Srba izbeglica u Hrvatsku, zatim status srpske manjine u Hrvatskoj, te status Hrvata u Srbiji, hrvatska tužba pri Sudu pravde u Hagu za agresiju, pitanje odštete i granica i sl.

Pitanje granica između SCG i Hrvatske još uvek nije rešeno mada se nazire njegovo pozitivno rešavanje. U 2003. obe granice sa SCG bile su na dnevnom redu, kako morska, tako i ona na Dunavu. Ivica Račan, premijer Hrvatske je u više navrata tvrdio da "morska granica između Hrvatske i SRJ tek treba da bude usaglašena", odnosno da "treba nastaviti pregovore sa susedima o Prevlaci i o drugim delovima granice, posebno na Dunavu". On je posebno

naglasio da tu leži "mogućnost normalizacije odnosa čiji je sastavni deo rešavanje viznog režima".¹ Protokol o privremenom režimu na Prevlaci odnosno kontroli granice između Hrvatske i Srbije i Crne Gore potpisan je u decembru 2002 godine, a aneksom je predviđen sastav, ovlašćenje i postupak mešovite policijske kontrole i upotreba policijskog čamca. Mešovita policijska patrola Dubrovačko-neretvanske policijske uprave I Centra za bezbednost Herceg Novog počela je sa radom u aprilu 2003 godine u skladu sa odredbama Protokola.²

Ponuda srpske strane da se dunavska granica reši razmenom teritorija u Hrvatskoj nije prihvaćena. Tonino Picula, ministar vanjskih poslova, izjavio je da nema "razmene teritorija" i da o tome "diplomacija ne pregovara". Ova granica je problematična i zbog toga što se na srpskoj strani granice čuva vojska SCG, a ne MUP. Stjepan Mesić očekuje da će Vojska SCG prepustiti kontrolu granici policiji, pogotovo nakon što su "srpske i hrvatske vlasti ukinule vizni režim", te da će napredak biti moguć i "kada je reč o granici na Dunavu".³ Boris Tadić, ministar odbrane SCG, je brzo nakon toga potvrdio da će se "kontrola državnih granica na delu crnogorske teritorije prepusti republičkom MUP, osim na vodenoj liniji koja razdvaja teritoriju SCG od teritorije susednih država, gde će Vojska SCG pomagati policiji Crne Gore u narednom jednogodišnjem periodu" i da sve to "važi i za Srbiju i državne granice ove republike članice prema susednim zemljama..."⁴

Pitanje suočavanja je najdelikatnije i ujedno najteže pitanje u odnosima dve zemlje. Beograd uporno pokušava da minimizira odgovornost za rat 1991-1995, stalno se pozivajući na srpske žrtve u Drugom svetskom ratu. Hrvatske vlasti su u više navrata javno govorile o stradanju Srba u Drugom svetskom ratu. U tome je prednjačio predsednik Stjepan Mesić, koji je u svojim istupanjima insistirao na revalorizaciji antifašističkog pokreta u Hrvatskoj i, u tom kontekstu, ustaškog terora nad Srbima, Jevrejima, Romima i Hrvatima. Stjepan Mesić je povodom komemoracije 58 - godišnjice proboja logoraša u Jasenovcu izrazio duboko žaljenje zbog "nevinih žrtava koje su pale od onih koji su zloupotrebili ideju hrvatske države kao pokriće", dok je hrvatski premijer Ivica Račan poručio da "budućim izborom nitko više ne bude žrtva, nitko više krvnik, nitko više nemi posmatrač".⁵ Međutim, ovaj gest hrvatskog premijera i predsednika nije imao odjeka u srbijanskim medijima, ali su zato svi mediji zabeležili da su članovi delegacije preživelih logoraša i Roma, koji su trebali da polože venac žrtvama ustaškog logora u Jasenovcu, vraćeni sa hrvatske granice, jer nisu imali vize niti su ikoga unapred obavestili o svom dolasku.⁶

¹ "Račan: Morska granica tek treba da se utvrdi", "Danas", 4-5. januara 2003.

² "Mešovite patrole počele da kontrolišu granicu", "Politika", 4. april 2003.

³ "Očekujem povlačenje Vojske SCG sa Dunava", "Balkan", 9. jun 2003. ,

⁴ "Tadić: MUP na granicama tek kada se steknu uslovi", "Blic", 12. jun 2003.

⁵ "Stjepan Mesić: Nema rehabilitacije za ubice", "Danas", 12. maj 2003.

⁶ "Logoraši iz SCG vraćeni sa granice", "Danas", 12. maj 2003.

Prilikom susreta Svetozara Marovića, predsednika SCG, i Stjepana Mesića, predsednika Hrvatske, obojica su se izvinili, svako u ime svoje države. Marović se izvinio za "sva zla koja je bilo koji građanin SCG učinio bilo kome u Hrvatskoj, a predsednik Mesić svima kojima su građani Hrvatske "bilo kada naneli štetu radeći protiv zakona ili zloupotrebjavajući svoj položaj".⁷ Ova izvinjenja su naišle na burne reakcije i sa jedne i sa druge strane. Prema rezultatima jednog istraživanja, gotova polovina hrvatske javnosti protivi se Mesićevom izvinjenju u Beogradu, 37,6 odsto anketiranih ga prihvata, dok 12 odsto o tome nema mišljenje, smatrajući da se "Hrvati ne trebaju nikom izvinjavati". Otrprilike ih isto toliko ne prihvata ni izvinjenje predsednika SCG Svetozara Marovića (prihvata ga 39,5 odsto, a 14,8 odsto o tome nema mišljenje). Među onima koji skeptično gledaju na izvinjenje Marovića posebno se ukazuje na pitanje ratne štete. Jer, zvanični stav Zagreba je da je Hrvatska žrtva agresije Srbije i Crne Gore, pa shodno tome, ukoliko je izvinjenje iskreno, onda će SCG javno priznati svoju odgovornost za protekli rat i pristati na plaćanje ratne štete.⁸

Marović je u jednom intervju izrazio i spremnost da "dođe na Ovčaru i izvini se Hrvatima za sva zla koja smo im učinili", zatim je pozvao izbegle Hrvate i sve one "koji su zbog ratnih događanja bili prinuđeni, ili su osetili da treba da se odluče na odlazak iz Srbije i Crne Gore" da se vrate, ali je izrazio i očekivanje da će Hrvatska povući tužbu za genocid protiv SCG. Jer, kako je objasnio, "dogodili su se zločini i njih su činili pojedinci, ne treba zbog krivice pojedinaca ili pojedinih ljudi na vlasti kažnjavati čitav narod, proglašavati ga genocidnim". On smatra da je "povlačenje takve tužbe Hrvatske i BiH protiv SCG susret s budućnošću, dok se susret s prošlošću događa u Hagu, ili će se događati pred nacionalnim sudovima, i on je vezan uz odgovornost pojedinaca".⁹

Ni srpski mediji nisu dočekali ova izvinjenja sa velikim simpatijama, a patriotski blok je direktno bio protiv bilo kakvog izvinjenja Hrvatima. Međutim, međunarodna zajednica je na ove gestove gledala pozitivno i pozdravila je takav napor na obe strane. Komitet za spoljne poslove Senata američkog Kongresa doneo je rezoluciju kojom je pozdravio izvinjenja predsednika Srbije i Crne Gore i Hrvatske i pozvao državnike u ostalim zemljama u regionu da unapređuju pomirenje među tamošnjim narodima. U Rezoluciji 237 Senat "pozdravlja inicijativu i ličnu hrabrost" dvojice predsednika, "uvažava vrednost takvih izvinjenja u važnom procesu pomirenja u jugoistočnoj Evropi".¹⁰ Strani mediji koji prate situaciju u regionu beleže poboljšanja u odnosima, pa tako, na primer, londonski "Economist" piše da "političari u Vukovaru uporno tvrde da se Srbi i Hrvati ne mešaju među sobom,

⁷ "Strogo namenske posete", "Glas javnosti", 15. septembar 2003.

⁸ "Izvinjenje i ratna šteta", "Politika", 16. septembar 2003.

⁹ "Nova izvinjenja", "Politika", 20. novembar 2003.

¹⁰ "Senatski komitet pozdravio izvinjenja Marovića, Mesića", "Borba", 29.09.2003.

mada lokalni stanovnici kažu suprotno – stara prijateljstva su obnovljena, mnogi Srbi i Hrvati se druže, a sklopljeno je i nekoliko mešovitih brakova". "Ekonomist" iznosi podatak da "svaki dan pet putničkih autobusa stigne iz Beograda. Vize između dve države su privremeno ukinute, dok je trgovinska razmena između dve donedavno zaraćene strane u porastu."¹¹

Problem koji najviše opterećuje odnose dve države je *tužba Hrvatske i BiH kod Međunarodnom sudu pravde u Hagu*, koji treba da donese odluku i o tužbi BiH genocid protiv SRJ. Ovaj sudski spor izazvao je polemike i na jednoj i na drugoj strani. Hrvatska je tužbu protiv SRJ podnela u julu 1999. godine. Posle niza napisa u srbijanskim medijima o tome da li će Hrvatska odustati od tužbe, dr Ivan Šimonović, zamenik ministra inostranih poslova, istakao je da Vlada Hrvatske "nije raspravljala o eventualnom odustajanju od tužbe protiv SRJ", te da "u tužbi Hrvatska traži da Međunarodni sud pravde utvrdi relevantne činjenice i ocjeni odgovornost SRJ. To je moralna, politička, ali i pravna bit tužbe". Njegovo je mišljenje da bi bilo bolje da se "ovo pitanje riješi odgovarajućom izjavom SRJ nego odlukom Međunarodnog suda pravde". Što se tiče naknade štete, on smatra da "Hrvatska treba da se zadovolji uspostavljanjem određene komisije i da bi svi trebali uzeti u obzir da je rad tih komisija prema komparativnim iskustvima vrlo dugotrajan, te da u pravilu nije moguće postići puno, već samo djelomično, ili čak simboličko udovoljenje žrtava, odnosno njihovih obitelji".¹²

Istovremeno, hrvatsko Društvo logoraša pozvalo je članove i sve bivše logoraše da predaju odštetne zahteve, jer Društvo uskoro namerava da podnese tužbu protiv SRJ i JNA zbog pretrpljenih psihičkih i fizičkih zlostavljanja. Društvo je još u maju 2002. podnelo krivične prijave protiv više stotina NN osoba zbog počinjenih ratnih zločina u srpskim logorima u proteklom ratu. Tada je najavljeno da će preko međunarodnih sudskih tela podneti tužbu protiv SRJ i JNA. Oni su razradili kriterijume za odštetu, po kojima se za smrtno stradale traži odšteta od 400.000 eura, a za zatvorenike, koji su po logorima proveli manje od 72 sata najmanje 100.000 eura. Do sada je primljeno 883 zahteva bivših logoraša, a još oko 200 treba da se obradi.¹³

Pitanje odštete dovelo do niza oštrih reakcija na obe strane. Predsednik Mesić kazao je da će Hrvatska prema prvim procenama od SR Jugoslavije tražiti oko 30 milijardi maraka za štete počinjene tokom proteklog rata, jer, kako kaže, "smatram da je Hrvatska bila žrtva agresije i da Jugoslavija, odnosno Srbija, mora odgovarati za ono što se ovde dogodilo. Pre svega moramo govoriti o šteti, kako će se šteta plaćati, u kojim rokovima i to je sad pitanje međudržavnih sporazuma. Da smo bili žrtve to je jasno. Ako su dobrovoljci sakupljani po Srbiji, zajedno sa jugoslavenskom armijom napadali hrvatske

gradove, razarali ih, i ubijali hrvatske građane, ne može Srbija reći da to nije znala".¹⁴

Premijer Zoran Đinđić je, međutim, izjavio da su reparacija mnogo kompleksnija tema i da je ne treba na takav način otvarati i da smatra da "Hrvatska treba da plati Srbiji, možda i 150 milijardi eura, zato što je 200.000 ljudi iz Istočne i Zapadne Slavonije ni krivih ni dužnih, migovima i mitraljezima izbačeno iz svojih kuća, kao i zbog toga što su svi oni ljudi iz Srbije, koji su pošteno pravili svoje kuće na Hrvatskom primorju, na vandalski način ostali bez imovine".¹⁵ Mesić je uzvratio na ovu izjavu ističući da tek "ako se dokaže da je Hrvatska u Srbiji srušila barem jednu kuću, onda možemo da razgovaramo o odšteti", jer kako on kaže, "Hrvatska nikoga nije proterala, a svim građanima kojima su u ratu srušene kuće, one će biti obnovljene i Hrvatska svojim građanima već namiruje štetu učinjenu za vreme rata".¹⁶

U pogledu *povratka izbeglica* Hrvatska je načelno zauzimala pozitivan stav o povratku Srba, pre svega, zbog pritiska međunarodne zajednice i njihovog uslovljavanja za prijem Hrvatske u evropske integracije. S druge strane, SCG se takođe, načelno zalaže za povratak, a u suštini povratak Srba u Hrvatsku koristi, pre svega, za dezavuisanje Hrvatske I usporavanje njenog ulaska u evropske integracije. Međutim, dolaskom Ozrena Tošića na čelo *Komesarijata za izbeglice* može se reći da je po prvi put srpska strana sa ozbiljnošću prišla pitanju, ne samo povratka u Hrvatsku, već i povratku imovine.

Human Rights Watch (HRW) je u godišnjem izveštaju o ljudskim pravima u svetu za 2003 godinu izneo da hrvatska vlada nastavlja da okleva u podršci povratku izbeglih Srba i odstupa od svoje prethodne saradnje sa Haškim sudom. Ističe se da vlasti na domaćim sudovima sve intenzivnije traže odgovornosti za zločine počinjene protiv Srba od 1991. do 1995. iako su se neki procesi, kao u "slučaju Lora", pretvorili u farsu. Ocena HWR je da se "sedam godina nakon Dejtona većina od 350.000 izbeglih Srba još nije vratilo, a najveća prepreka je povraćaj imovine koju zauzima neko drugi i nedostatak posla koji je često posledica diskriminacije". Pitanje stanarskih prava i dalje je nerešeno, pre svega zato što hrvatska vlada smatra da su Srbi izgubili stanarsko pravo i da prema njima nema nikakvih obaveza.¹⁷

I u samoj Hrvatskoj bilo je dosta kritika na račun vladine politike prema izbeglim Srbima. Tako poznati zagrebački advokat Ante Nobilo ocenjuje da je "tuđmanizam nadživio Tuđmana". On kaže da Vlada nije nedvosmisleno osudila Tuđmanovu politiku i same zločine i da nije ni pokušala da građanima barem delomično nadoknadi štetu pretrpljenu uglavnom zaslugom bivše vlasti u RH i na taj način podstakla povratak što većeg broja izbeglih Srba. Umesto

¹¹ "Srbi i Hrvati se druže u Vukovaru", "Politika", 1. decembar 2003.

¹² "Zagreb (ne) odustaje od tužbe" "Blic", 14. januar 2003.

¹³ "Kada će sve to narod pozlatiti" "Glas javnosti", 17. januar 2003.

¹⁴ "Od SRJ 15 milijardi evra", "Danas", 25. i 26. januar 2003.

¹⁵ "Hrvatska da plati Srbiji", "Politika", 30. januar 2003.

¹⁶ "Mesić odbacio Đinđićeve ocene", "Politika", 30. februar 2003.

¹⁷ "Manjine ugrožene u Hrvatskoj", "Danas", 16. januar 2003.

toga, Vlada predlaže Saboru da donese zakon koji će u potpunosti onemogućiti obeštećenje za pretrpljenu materijalnu štetu, uglavnom Srbima, ali i po nekom nepoćudnom Hrvatu.¹⁸ Pod stalnim pritiskom sveta Vlada je u više navrata izjavljivala da će Zagreb do kraja godine rešiti pitanje povratka izbeglica i njihove imovine, dok je premijer Ivica Račan priznao da je "sporost u rešavanju tog pitanja jedan od ključnih razloga za nezadovoljstvo međunarodne zajednice", te da je to jedan od ključnih političkih uslova za približavanje Hrvatske EU, koje joj je službeni Brisel postavio još 1997. godine".¹⁹

Predsednik Stjepan Mesić je u svojim izjavama išao znatno ispred Vlade i, može se reći da je, kada je u pitanju povratak, sve vreme držao inicijativu. On se založio za organizovanje trojnog sastanka najviših državnih zvaničnika Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore kako bi bile otklonjene "brojne barijere" za povratak izbeglih lica, te da je "hrvatski interes da se izbeglice vrate, jer je to jedini način da pokažemo zrelost naše demokracije."²⁰

Jedan od značajnijih opstrukcija za povratak Srba u Hrvatsku su i *poternice* koje je Hrvatska, preko Interpola, raspisala za 1746 Srba i pripadnika JNA, optužujući ih za ratne zločine i ratni kriminal. *Veritas*, na čijem čelu se nalazi Savo Štrbac, tvrdi da je u toku 2001. na području Hrvatske uhapšeno 59 ljudi na osnovu poternica, a 20 je u zatvoru. Među uhapšenima je bilo povratnika, onih u tranzitu i onih koji nisu napuštali Hrvatsku. U 2002. uhapšeno je 27 Srba, 13 njih je još u zatvoru, dok se sudski postupak vodi protiv 4.530 ljudi za ratni zločin. Samo 35 optužnica odnosi se na Hrvate, ostalo su Srbi ili pripadnici JNA. Od toga, njih 1746 je optuženo, osuđeno je 727, oslobođeno je 89, dok su 2.933 predmeta u istrazi. Od marta 2001. Hrvatska je posredstvom Interpola, po našoj evidenciji postavila 395 poternica, mada je u međuvremenu povukla 55.²¹ Goran Svilanović, ministar inostranih poslova SCG, izjavio je da povratak Srba u Hrvatsku opterećuju stalna hapšenja povratnika, te se založio da Zagreb "pročisti" optužnice protiv Srba i proveri da li ima osnova za hapšenje.²²

Veliki broj izbeglica iz Hrvatske, čija je imovina uništena terorističkim aktima (miniranjem i paljenjem) na područjima koja nisu bila zahvaćena ratom (a radi se o oko 20.000 kuća) insistira na obeštećenju hrvatske vlade. Novi predlozi zakona ne obavezuju državu na plaćanje odštete za tako (terorističkim aktima) uništenu imovinu, osim u slučaju da je tom prilikom neko izgubio život, ili zadobio neko telesno oštećenje. To se odnosi samo na slučajeve u kojima su sudski postupci, koje su pokrenuli oštećeni građani već u toku; međutim, većina je čekala vraćanje suspendovanog člana 180. Zakona o obaveznim odnosima, ili jednostavno nije bila u mogućnosti da (najčešće u

¹⁸ "Premijer nastavlja politiku Tujmana" "Blic", 30. januar 2003.

¹⁹ "Račan: Povratak izbeglica do kraja godine" "Politika", 21. april 2003.

²⁰ "Mesić za razgovor Hrvatske i SCG o povratku izbeglica" "Balkan", 15. septembar 2003.

²¹ "Kada će sve to narod pozlatiti", "Glas javnosti", 17. januar 2003.

²² "Zagreb ne treba da hapsi povratnike", "Balkan", 6. avgust 2003.

izbeglištvu) podnese tužbu.²³ Predloge Zakona o odšteti za žrtve terorističkih aktivnosti, koje je usvojila hrvatska vlada, Ante Nobilo, advokat, ocenio je kao nepravedne i kao kontinuitet HDZ-ove politike diskriminacije prema manjinama.²⁴

U godinama nakon uspostavljanja hrvatske vlasti u Podunavlju, mladići srpske nacionalnosti bili su obuhvaćeni moratorijumom o služenju vojske. Po njegovom isteku, uglavnom su se odlučivali za civilno služenje vojske, najčešće u Opštinskoj bolnici u Vukovaru, da bi se u poslednje vreme veliki broj njih odlučivao na uobičajeno služenje vojnog roka.²⁵ Sve je veći broj mladića izbeglica u Srbiji, koji služe vojni sud u Hrvatskoj, bilo regularni ili civilni, pre svega, zato što oba traju znatno kraće.

Stanarska prava izbeglih Srba je hrvatska vlada je počela tek nedavno da rešava. Ona je donela odluku u vezi sa stambenim zbrinjavanjem srpskih izbeglica koji su do 1991. godine imali stanarsko pravo, koje im je oduzeto, jer su "neopravdano napustili stan duže od šest meseci" pa su im stanovi tako praktično oduzeti. Prema toj odluci oduzeti stanovi neće biti vraćeni (kao što je to urađeno u BiH), ili pravedno finansijski nadoknađeni, nego će one izbeglice koje se vrate i odluče da žive u Hrvatskoj, a do 1991. su imale stanarsko pravo, dobiti u najam stan u državnom vlasništvu, koji neće moći da otkupe. Moći će da se odluče i za varijantu kupovine novog stana u okviru državnog programa, što podrazumeva povoljnije uslove kreditiranja i jeftiniju cenu stana nego što su uobičajene tržišne cene u RH. Zahtevi za najam ili kupovinu stana pod opisanim uslovima, treba da se podnesu najkasnije do 31.12.2004. godine.²⁶

Komesarijat za izbeglice Srbije je izrazio razočarenje ovakvom odlukom hrvatske vlade, jer je "izbeglice stavila u neravnopravan položaj u odnosu na ostale građane Hrvatske", naglašavajući da su izbeglice svojim radom ostvarile stanarsko pravo u mestu boravišta, sa adresom i brojem kuće, dok im se ovom odlukom ne garantuje povratak u njihov dom koji su privremeno napustili. Izbeglice i dalje ostaju u neizvesnosti šta će država Hrvatska "u skladu sa svojim mogućnostima" moći da im priušti, a i pitanje da li će to moći da im priušti i u istom gradu.²⁷

Međunarodna zajednica, posebno OEBS (koji ima mandat za praćenje procesa povratka izbeglica), pozdravila je odluku hrvatske vlade i pozvala je Srbe da iskoriste priliku kakva im je pružena prihvatanjem mera hrvatske vlade koja im obezbeđuje pravo na stan i vrate se u Hrvatsku. OEBS je, pri tome, izrazio i očekivanje da će se taj program sprovesti na transparentan, efikasan i korisnicima prilagođen način koji treba osim lica s izbegličkim statusom da uključi i one koji su za vreme sukoba ostali u Hrvatskoj.²⁸

²³ "Ništa od odštete za uništenu imovinu", "Blic", 18. januar 2003.

²⁴ "Nova diskriminacija manjina u Hrvatskoj", "Blic", 21. januar 2003.

²⁵ "Rado Srbin ide u hrvatsku vojsku", "Blic", 29. avgust 2003.

²⁶ "Povratnicima državni stanovi u najam", "Politika", 13. jun 2003.

²⁷ "Poziv iznuđen od strane međunarodne zajednice", "Politika", 14. jun 2003.

²⁸ "I podrška i kritike", "Politika", 14. jun 2003.

Ekonomski odnosi između dve zemlje postaju sve važniji mada još uvek ima niz nerazrešenih imovinskih pitanja. Međutim, Ivica Todorčić, predsednik uprave "Agrokora", naglasio je da, "kada je reč o modelima jačeg izlaska na regionalno tržište, za hrvatske firme strateški interes je Srbija i Bosna i Hercegovina. Međutim, on smatra da hrvatske firme "ne smeju ići 'euforično' i 'osvajacki' kako ne bi napravili neke greške koje su tamo napravili Slovenci, koji sada moraju razmišljati o raznim drugim opcijama da bi prevazišli sadašnje konfrontacije".²⁹

Da interes za unapređenje ekonomske saradnje postoji, pokazao je i Ekonomski forum održan u Cavtatu. Svetozar Marović je predložio posebne mehanizme za brže priključenje zemalja jugoistočne Evrope EU, koji bi "podrazumevao moguće uključivanje u zajedničku ekonomsku zonu, ukidanje viza i razradu mehanizama za ekonomski i privredni oporavak". Stipe Mesić se založio za regionalnu saradnju na multikulturalnoj osnovi, jer "regionalna saradnja i reformski procesi nemaju alternativu". On je najavio da će Hrvatska učiniti sve kako bi pomogla i drugim zemljama regiona da se integrišu u EU, te da je stvaranje zone slobodne trgovine i stvaranje carinske unije dobra osnova za ekonomsku regionalnu saradnju, što je predložio makedonski predsednik Boris Trajkovski.³⁰

Neke hrvatske firme su ostvarile *povratak svoje imovine* u SCG, kao na primer, *Rade Končar* i *Kraš*, kojima su vraćeni poslovni prostori i trgovine u Srbiji, INA je treća hrvatska firma koja pokušava da povрати svoju imovinu. Inače, njenu imovinu je uglavnom preuzeo *Beopetrol*, koji je tokom prošle godine raspisao tender za privatizaciju. Ukupna vrednost *Beopetrola* je oko 3,5 miliona eura, a prodaje se 70 odsto društvenog kapitala i ukupan kapital akcijskog fonda. Hrvati su posle početka tenderske prodaje pojačali svoju akciju za zaustavljanje privatizacije, jer je to "njihova imovina i da od nje neće odustati". Srpski mediji su nakon toga otvorili i pitanje povratka imovine srpskih preduzeća i ističu da je zarobljena imovina srpskih firmi u Hrvatskoj za oko trećinu vrednija od one na koju Hrvati polažu pravo u Srbiji.³¹

Pitanje srpske manjine bilo je predmet žustrih rasprava u Hrvatskoj. Milorad Pupovac je oštro kritikovao Vladu zbog lošeg sprovođenja Ustavnog zakona, te zbog toga što nisu održani "dopunski izbori u opštinama, gradovima i županijama, gde se nacionalna struktura većnika razlikuje od one izražene popisom stanovništva iz 2001. i to najvećim delom na štetu Srba". Takođe je kritikovao i zakone kojima se praktički država oslobađa plaćanja odštete za nedela koja su počinili pripadnici njenih oružanih snaga i za terorističke akte³². Ovakav odnos Vlade naišao je i na kritike OEBS, koji je, plasirajući svoje

²⁹ "Povratak na tržište Srbije", "Blic", 24. januar 2003.

³⁰ "Region u zamahu", "Danas", 5. novembar 2003.

³¹ "Hrvati idu i na Evropski sud da bi nam uzeli Beopetrol", "Nedeljni telegraf", 7. maj 2003.

³² "Pupovac: zapostavljene manjine", "Blic", 29. januar 2003.

istraživanje o Hrvatskoj radio televiziji, izneo da Hrvatska televizija ne posvećuje dovoljno pažnje pitanjima povratka izbeglica i manjinskih prava.³³

Međutim, srpska manjina je u toku prošle godine regulisala svoj manjinski status u Hrvatskoj i tako što je dobila tri garantovana poslanička mesta u Saboru. Sabor je većinom glasova prihvatio tehničke izmene Izbornog zakona koje je predložio Odbor za Ustav, poslovnik i politički sistem, kao i amandman tog odbora da srpska manjina u Sabor bira fiksno tri poslanika.³⁴ Hrvatska vlada imenovala je petoricu članova Saveta za nacionalne manjine, u čiji sastav ulazi i svih pet manjinskih saborskih zastupnika (a od sledećih izbora biće ih osam). Na nivou opština, gradova i županija biće formirana veća nacionalnih manjina, koja su takođe novi oblik manjinske samouprave, predviđen novim ustavnim Zakonom o pravima nacionalnih manjina. Ta veća imaju savetodavnu ulogu na području gde su izabrana, a predlagaće mere za poboljšanje položaja manjina, kandidate za profesionalne funkcije u državnoj i lokalnoj upravi i slično³⁵. U prošloj godini održano je i niz bilateralnih sastanaka stručnih grupa o manjinama Republike Hrvatske i državne zajednice Srbije i Crne Gore, koje pripremaju bilateralni međudržavni sporazum o zaštiti nacionalnih manjina.³⁶

Problem sukcesije još nije dovršen, posebno onog dela finansijskih sredstava koja su se zatekla u inostranim bankama, a koja su bila zamrznuta celu deceniju. Početkom 2003. stupila je na snagu odluka američke Kancelarije za kontrolu inostrane imovine (OFAC) kojom se odmrzava deo sredstava bivše SFRJ kod međunarodnih institucija, četiri naslednice bivše SFRJ, osim Srbije i Crne Gore, odlučile su da se pojedinačnim pismima obrate toj kancelariji, kako ne bi bilo deblokirano 40 miliona dolara koji bi mogli pripadati svim državama. Ovo je dogovoreno na sastanku Odbora za raspodelu finansijske imovine i obaveza bivše SFRJ održanom u Zagrebu, uz učešće predstavnika svih pet država naslednica SFRJ. Ovlašćeni predstavnik Hrvatske izneo je da su nesporna 62 miliona dolara koja će biti deblokirana, jer je reč o sredstvima banaka i pravnih osoba sa područja Srbije i Crne Gore. Odlukom američke administracije ostaju blokirana sredstva ostale tri kategorije depozita bivše Narodne banke Jugoslavije - ukupno 254 miliona dolara. Hrvatska je ostala pri stavu da ne ratifikuje okvirni sporazum o nasledstvu dok ne bude pojašnjeno šta se dogodilo sa sredstvima u mešovitim bankama.³⁷

Sporazum o sukcesiji (potpisan 29.06.2001) reguliše pitanje vraćanja imovine bivšim vlasnicima, svima koji mogu dokumentovati da su to bili 31. decembra 1990. godine. Kao razlog za odlaganje ratifikacije, hrvatska navodi "nestanak" 600 miliona dolara deviznih rezervi sa računa bivše Narodne banke Jugoslavije. Dok Sabor ne ratifikuje sporazum, druge države bivše Jugoslavije,

³³ "OEBS kritikovao HTV", "Politika", 17. april 2003.

³⁴ "Srbima tri fiksna mesta u Saboru", "Glas javnosti", 3. april 2003.

³⁵ "Imenovan savet za nacionalne manjine", "Politika", 4. april 2003.

³⁶ "Pregovori o položaju manjina", "Politika", 18. april 2003.

³⁷ "Traže svoj deo nasleđa", "Blic", 15. februar 2003.

pa i SCG, ne mogu dobiti svoju imovinu u Hrvatskoj. Hrvatska vlada je uredbom iz 1992. godine tu imovinu prenela u vlasništvo Hrvatske, izvršila je, ustvari, klasičnu nacionalizaciju, a potom je preko hrvatskog Fonda za privatizaciju tu imovinu rasprodala, kao, na primer, oko 200 odmarališta na atraktivnim lokacijama na Jadranu, nekoliko stotina stanova i poslovnih prostora u hrvatskim gradovima³⁸

S druge strane, SCG je optužila Hrvatsku da blokira primenu Sporazuma o sukcesiji SFRJ, jer odbija da ratifikuje taj sporazum. Navodi se da je najveći deo finansijskih sredstava bivše SFRJ podeljen, ali da zbog hrvatske blokade i dalje izostaje rešenje oko podele nekretnina koje se koriste kao konzularno-diplomatska predstavništva i oko podele arhive. Rusi su prihvatili da se izvrši dogovor oko sredstava kliringa. SAD su sredstva bivše SFRJ odblokirale i podelile svim naslednicima, mada Hrvatska odlukom SAD nije bila zadovoljna i tvrdila je da Vašington to ne treba da radi sve dok ne stupi na snagu sporazum o sukcesiji.³⁹

U prošlog godini potpisan je i *Sporazum o socijalnom osiguranju između Hrvatske i SCG*. Tako oko 13.500 penzionera koji su penziju ostvarili u Hrvatskoj, a deo radnog staža odradili u SR Jugoslaviji, treba da dobije penzije. Usaglašena su i ostala sporna pitanja koja se odnose na ostvarivanje prava građana iz penzionog i zdravstvenog osiguranja jedne zemlje u drugoj.⁴⁰

Akcija "Sablja", koja je sprovedena nakon ubistva premijera dovela je do niza zajedničkih akcija sa MUP susednim zemljama. Tako je dogovoreno da Hrvatska i SCG razmene podatke i popise svih osoba koji se sumnjice za organizovani kriminal, ili su u proteklom ratu počinile ratni zločin. Srpska strana se takođe obavezala da će učiniti sve što može da se Hrvatskoj vrate zemljišne i matične knjige rođenih i umrlih, posebno one za područje Dvora na Uni i Gline, koje su odnete u vreme srpskog egzodusa iz tih krajeva Hrvatske.⁴¹

Ubistvo premijera Đinđića delovalo je šokantno na sve susede, uključujući i Hrvatsku. Sve susedne zemlje izrazile su veliku solidarnost sa republičkom vladom, uvažavajući njene napore u stabilizaciji Srbije nakon pokušaja puča i destabilizacije, ne samo Srbije, već i regiona. Na sahranu premijera, Hrvatska je poslala delegaciju na najvišem nivou. Učinjen je gest dobre volje tako što je tada suspendovan vizni režim za građane SCG na godinu dana.⁴² Suspenzija viza za građane SCG je produžena sa verovatnoćom da budu potpuno ukinute. Picula je najavio da će se ukinuti vize "ne samo one koje se direktno odnose na komercijalnu stranu naših odnosa". On je, međutim, rekao da međusobne odnose još uvek opterećuje otkrivanje istine o sudbini

³⁸ "Hrvatska vraća oteto", "Blic", 26. oktobar 2003.

³⁹ "Hrvatska blokira sukcesiju", "Danas", 09. jul 2003.

⁴⁰ "Okončan spor zbog penzija", "Blic", 21. februar 2003.

⁴¹ "Dogovorena razmena spiskova osumnjičenih", "Politika", 3. jun 2003

⁴² "Otvoreno u sradanju", "Politika", 11. jun 2003.

nestalih i zatočenih lica, te da za jedan broj porodica u Hrvatskoj "ratno stanje još traje", jer ne znaju šta se desilo sa njihovim najmilijima i rodbinom.⁴³

Pozitivna politika hrvatske vlade prema Srbima odrazila se i na javno mnjenje. Više od 80 odsto Hrvata anketiranih u akciji zagrebačkog "Večernjeg lista" - nema ništa protiv toga da se neko od njihovih bližnjih oženi ili uda za Srbina, da mu Srbin bude prvi komšija ili kolega na poslu". Anketa sprovedena među "običnim svetom" pokazuje da je stepen nacionalne tolerancije u Hrvatskoj u rapidnom porastu. Prema anketi istog lista na početku 2003 - 43 odsto anketiranih građana Hrvatske se izjasnilo protiv suživota sa Srbima.⁴⁴

Evropska Unija je dugo zastupala stav da zemlje bivše Jugoslavije treba u paketu da uđu u EU čemu se protivila posebno Hrvatska, koja je insistirala na individualnom pristupu. EU je u međuvremenu korigovala svoj stav, pre svega, zbog usporenog procesa reformi u SCG, i sada *de facto* primenjuje individualni pristup. Hrvatski političari, ali i javnost, jednoglasno odbacuju bilo kakvu pomisao o mogućoj balkanskoj federaciji, poput one koju je predložio grčki ministra spoljnih poslova Jorgas Papandreua, procenjujući da je ta izjava verovatno "probni balon" za kolektivni pristup Evropskoj uniji. Zdravko Tomac, član Sabora, je na to izjavio da se Hrvatska ne mora bojati kolektivnog pristupa Evropskoj uniji, jer joj sporazum o stabilizaciji i pridruživanju garantuje individualni pristup.⁴⁵

Odnos sa SAD i NATO je stalna tema nadmetanja između Hrvatske i SCG, jer se preko nje prelama ambicija i jedne i druge strane da zauzme centralno geostrateško mesto na Balkanu, posebno preko Partnerstva za mir. Tako je otvaranje američkih baza na Balkanu tema stalnih medijskih spekulacija, ali i lokalnih političara. Hrvatsku stranu posebno zanimaju povremene glasine o navodnoj zainteresovanosti SAD za vojnu bazu na teritoriji SCG, što bi se za uzvrat kompenzira ubrzanim prijemom u Partnerstvo za mir i NATO. Takve špekulacije negirao je i ministar Boris Tadić tvrdeći da "stvari stoje obrnuto", jer mi Srbi i Crnogorci, imamo najusporeniji prijem u Partnerstvo za mir od svih država u regionu. Da budem iskren, pomalo sam ljubomorani zbog delimično privilegovanog statusa Hrvatske koja je donedavno imala praktično iste preduslove za prijem u Partnerstvo za mir, uključujući i onaj krunski - doslednu saradnju s Haškim tribunalom, ali je uprkos tome što taj krunski preduslov nije do kraja ispunila primljena u Partnerstvo, a mi još nismo.⁴⁶

Na adresu Udruženja ratnih vojnih invalida stiglo je pismo 23 srpska ratna zarobljenika iz Lepoglave u Hrvatskoj koji od nadležnih državnih institucija traže dobijanje državljanstva čime bi se, kako ističu, stvorili uslovi za

⁴³ "Još šest meseci bez viza", "Danas", 10. novembar 2003.

⁴⁴ "Srbi opet poželjne komšije", "Večernje novosti", 7. jul 2003.

⁴⁵ "Hrvatska ne želi u balkanski paket", "Blic", 9. januar 2003.

⁴⁶ "Put ka kolektivnoj bezbednosti", "Politika", 14. avgust 2003.

njihov prelazak u Srbiju kroz takozvani transfer zatvorenika. (politika od 02.10.2003. "Traže državljanstvo SCG" D. S.)

Nakon što je podnela zahtev za pristup EU, Hrvatska je pod znatno većim nadzorom kada su manjine u pitanju, a EU stalno podseća da Zakon o nacionalnim manjinama mora dosledno da se sprovede i da "Zagreb mora u sopstvenom interesu, poboljšati saradnju sa Haškim tribunalom, kao i primenu zakona o manjinama"⁴⁷; pri tome se upozorava na nastavak diskriminacije Srba u Hrvatskoj.

Na novembarskim parlamentarnim izborima u Hrvatskoj prvi put su učestvovali i kandidati – predstavnici Hrvata iz Vojvodine. U 11. izbornoj jedinici, koja je rezervisana za Hrvate u dijaspori, dvojica od njih se nalaze na listi Hrvatske seljačke stranke a jedan na listi Hrvatske demokratske zajednice. Svi vojvođanski Hrvati, koji imaju i hrvatsko državljanstvo, mogli su da glasaju za svoje kandidate, što znači da faktički mogu dobiti svog zastupnika u Saboru.⁴⁸

Pobeda HDZ na tim parlamentarnim izborima otvorila je brojne polemike o tome kako će se stranka ponašati u odnosu na povratak Srba i saradnju sa Haškim tribunalom. Međutim, Ivo Sanader je, odmah nakon pobeđe, požurio da uveri svet u transformaciju HDZ, i podsetio da je on još pre izbora pozvao izbegle Srbe da se vrate u Hrvatsku i garantovao im povratak njihove imovine.⁴⁹ Činjenica da je Sanader uspeo da formira Vladu zahvaljujući sporazumu sa hrvatskim Srbima u Srbiji je dočekana sa velikim sumnjama. Tri srpska zastupnika u hrvatskom Saboru – Milorad Pupovac, Vojislav Stanimirović i Ratko Gajica, iz Samostalne demokratske srpske stranke – potpisali su sporazum s HDZ, kojim su definisane glavne tačke saradnje na osnovu kojih će oni dati podršku Saboru pri formiranju nove vlade. U tom dokumentu stoji da će nova vlada "u svom programu i svojoj politici voditi računa o pravima i interesima srpske nacionalne zajednice, demokratizaciji i razvoju Republike Hrvatske, i njenoj što je moguće bržoj integraciji u EU, kao i o saradnji sa susednim zemljama." Te odredbe osiguravaju i regulišu: ljudsko dostojanstvo i građansku ravnopravnost svih građana RH, povratak izbeglica, primenu Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, povratak imovine srpske zajednice, razvoj područja od posebnog državnog interesa, reformu pravosuđa, pridruživanje RH Evropskoj uniji i saradnju sa susednim zemljama.⁵⁰

Međunarodna zajednica je s posebnom pažnjom pratila prve korake nove hrvatske vlade, posebno kada je u pitanju ispunjavanje obaveza u pogledu povratka izbeglica, donošenja i sprovođenja zakonskih propisa u oblasti manjinskih i ljudskih prava. Misija OEBS u Hrvatskoj je nakon izbora u više

⁴⁷ "Prekinito diskriminaciju Srba", "Politika", 6. novembar 2003.

⁴⁸ "Za Sabor prvi put kandidati iz Vojvodine", "Danas", 17. novembar 2003.

⁴⁹ "Za povratak Srba u Hrvatsku", "Politika", 2. decembar 2003.

⁵⁰ "Uslovna podrška vladi", "Politika", 20. decembar 2003.

navrata ohrabivala povratak Srba, očekujući konkretne korake nove Vlade, a OEBS je posebno podvukao da vlada mora garantovati i uklanjanje svih birokratskih prepreka za normalan povratak ljudi i imovine.⁵¹

⁵¹ "Hrvatska najuspešnija", "Borba", 10. jul 2003.

- Bosna i Hercegovina -

Odnos Srbije prema Bosni i Hercegovini i dalje ostaje najproblematičniji, kad je reč o susednim zemljama s obzirom da još uvek postoji iluzija o mogućnosti ujedinjenja svih srpskih zemalja. Osim toga, čini se ogroman napor, kako Srbije tako i RS, da se zaokruži i objedini srpski etnički prostor, ekonomski i duhovno. U tome dominantnu ulogu ima Srpska pravoslavna crkva. Ekonomske veze su u velikoj meri kriminalnog karaktera, pa se može reći da se radi o jedinstvenom kriminalnom prostoru, što se naročito pokazalo za vreme akcije "Sablja" nakon ubistva premijera Zorana Đinđića.

Na odnose dve zemlje, međutim, mnogo je presudnije uticao stalni pritisak međunarodne zajednice, koja Srbiju drži u okviru naznačenom u Dejtonskom sporazumu. U tom smislu, aktivnosti Visokog predstavnika (OHR) Peda Ešdauna bile su usmerene ka daljem objedinjavanju dva entiteta, posebno na planu stvaranja jedinstvene vojske BiH. Osim toga, međunarodna zajednica je, svesna određenih ograničenja Dejtonskog sporazuma, spremna da izvrši njegovu reviziju, kako bi omogućila brže i efikasnije funkcionisanje celovite BiH. U tom smislu već je pokrenuta inicijativa u okviru Evropske Unije koju predvodi Doris Pak. Ove akcije nailaze na veliki otpor u RS, koja se aktivno zalaže da se Dejtonski sporazum interpretira u duhu u kojem je i donet. Nakon decembarskih parlamentarnih izbora u Srbiji odnosi RS i Srbije ponovo su na istoj liniji kao što su bili u vreme najvećeg osporavanja BiH, te se može očekivati da će rukovodstvo RS dobiti značajnu podršku u suprotstavljanju međunarodnoj inicijativi da se Dejtonski sporazum prilagodi zahtevima za stvarnu celovitost BiH.

Nespremnost srpske strane da prizna zločine nad Bošnjacima najveći je izvor tenzija između dva naroda, ali i dve države. Poseban izvor frustracije Beograda jeste tužba Bošnjaka za genocid i agresiju. U suštini radi se o interpretaciji sukoba, koji srpska strana želi prikazati kao građanski rat. Zbog pritiska međunarodne zajednice napravljeni su mali iskoraci u pravcu normalizacije odnosa, pa se tako predsednik Srbije i Crne Gore Svetozar Marović izvinio građanima BiH.

Tužba BiH protiv SRJ odnosno Srbije i Crne Gore za genocid i agresiju pred Sudom pravde u Hagu, jedna je od najvećih prepreka u odnosima dve zemlje. Osim toga, i Republika Srpska kroz dostupne mehanizme, pokušava da ospori tužbu na nivou federalnih organa BiH. Tako Srbi iz Republike Srpske u parlamentu i federalnim organima BiH nisu glasali za finansiranje tužbe Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije pred Međunarodnim sudom pravde u

Hagu i koriste svaku priliku za njeno osporavanje. Mirko Šarović, predsedavajući Predsedništva BiH smatra da se "tužba aktualizuje s vremena na vreme i uzburka podeljenu javnost u BiH po ovom pitanju". On ističe da je "tužba podneta u toku rata, bez saglasnosti srpskog naroda i to je jedan od osnovnih razloga njenog osporavanja od strane prevashodno Srba u BiH." Ono što Srbi iz Republike Srpske najviše osporavaju je tvrdnja da je "na BiH izvršena agresija potpomognuta od strane domaćih paravojsnih snaga, te da je Republika Srpska stvorena na agresiji i genocidu, i da nema pravo na egzistiranje."¹

Tužba Bošnjaka izazvala je reakcije i razne špekulacije, kako u Srbiji, tako i u RS. U medijima su cirkulisale špekulacije da Beograd želi da se nagodi sa Sarajevom u čemu bi, u nekim varijantama, RS služila za "potkusurivanje". Sakib Softić, agent koji zastupa BiH pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, potvrdio je da je i sam primao takve signale iz Beograda. On međutim tvrdi da "BiH nema interesa za nagodbu", već želi da sud donese presudu, jer se radi, kako je izjavio, "o jednoj politici koja je možda stara 200 godina i ima za cilj da istrjebi Bošnjake sa ovih prostora".²

Član Predsedništva BiH Borislav Paravac izjavio je da je, "tužba BiH pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu je nelegitimna i opterećuje odnose dve zemlje i odnose unutar BiH", te da tu tužbu treba povući, jer EU neće prihvatiti ni BiH ni SCG ukoliko one za sobom vuku neke nerešene probleme. Predrag Simić, stručnjak za međunarodne odnose, smatra da je tužba recidiv prošlosti i kamen oko vrata ne samo za SCG, već i za Federaciju BiH, te da bi "političari u BiH trebalo bi da shvate da i oni mogu da budu talac te tužbe, a najbolje i jedino rešenje bi bilo da i Sarajevo i Beograd nađu način da se izade iz ovog problema". Kao apsurdnu situaciju, kako je ocenio Simić, imamo sa druge strane tužbu SCG protiv NATO zbog čega može da dođe do blokade ulaska u Partnerstvo za mir, jer kako je izjavljivao ministar odbrane Boris Tadić, vlasti SCG neće povući ovu tužbu sve dok ne budu poništene tužbe protiv SCG pred Međunarodnim sudom pravde.³

Parlament Republike Srpske (RS) zatražio je od Predsedništva i Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine da se konačno izjasni o tome da li će da povuku ili da ratifikuju tužbu protiv Srbije i Crne Gore za genocid, a da se u međuvremenu obustave sve aktivnosti povodom ovog spora. Skupština RS je to zatražila na vanrednom zasedanju deklaracijom, koja je doneta na inicijativu svih srpskih parlamentarnih poslaničkih klubova, sa obrazloženjem da je tužba prepreka zbližavanju i pomirenju naroda u BiH i građenju zajedničke države.⁴

Predsednik Srbije i Crne Gore, Svetozar Marović izvinio se građanima Bosne i Hercegovine za sva ratna zla i nesreće koje su doživeli i pozvao narode

¹ "Tužba stvar Bosnjaka, a nipošto države BiH", "Večernje novosti", 15. janaur 2003.

² "RS nije na prodaju", "Politika", 21. maj 2003.

³ "Proces u Hagu kamen spoticanja za one države", "Balkan", 7. juli 2003.

⁴ "Prepreka pomirenju u BiH", "Borba", 2. oktobar 2003.

dve zemlje da se te rane zajednički zaleče i kroz zajedničku hrabru odluku iskaže spremnost da se to oprost. Marović je izvinjenje uputio na konferenciji za novinare u Sarajevu posle treće sednice Međudržavnog saveta za saradnju između BiH i SCG." U svoje lično ime i u ime onih koje predstavljam, želim da kažem da je ovo vreme u kojem izvinjenja nisu samo kurtoazne riječi, nego su riječi iskrenih namera i ja želim ovu priliku da iskoristim da se za svako zlo ili nesreću koju je bilo ko u Bosni i Hercegovini pretrpio od bilo koga iz Srbije i Crne Gore izvinim i da kažem da narodi nemaju pravo i da ne smeju da trpe krivicu i zla koje su napravili pojedinci". Na sednici Međudržavnog veća za saradnju konstatovano je da su odnosi dve zemlje sve bolji, da se otvorena pitanja uspešno rešavaju. Potpisano je nekoliko bilateralnih sporazuma i izvršena je inventura otvorenih pitanja koja u skoroj budućnosti, u interesu obe zemlje treba "skidati" sa dnevnog reda. Savet je konstatovao da ekonomska saradnja nije na nivou na kome bi objektivno mogla da bude, te je zbog toga predloženo da se formira poslovni savet koji bi se isključivo bavio ekonomskim pitanjima. Ministri inostranih poslova Mladen Ivanić i Goran Svilanović potpisali su dva međudržavna sporazuma: o novim uslovima prelaska granice i naučno-tehničkoj saradnji. Od 1. januara 2004 godine građani dve susedne zemlje imaju pravo prelaska granice uz posedovanje lične karte.⁵

Predsednik Republike Srpske, Dragan Čavić smatra da je izvinjenje Svetozara Marovića građanima Bosne i Hercegovine stvar Srbije i Crne Gore i njihovog odnosa prema sukobima u BiH, ali da bi bilo dobro da je taj gest došao i sa druge strane. "Da bi izvinjenje bilo u pravom tonu, trebalo bi da postoje tri Vilija Branta, koji bi u istom trenutku izrekli izvinjenje". On je dodao da bi bio dobar signal da je izvinjenje ponuđeno i sa druge strane, jer bi to "značilo da ova zemlja ide napred".⁶

Godišnjica masakra u Srebrenici, kao i svake godine, bila je predmet svetske pažnje. Srebrenica je postala svojevrsni simbol savremenog genocida, ali istovremeno i odgovornosti međunarodne zajednice za nečinjenje. Međutim, srpska strana, sem usamljenih glasova, još uvek nije spremna da se suoči sa odgovornošću za masakr u Srebrenici. To najbolje pokazuje i njihov odnos prema hapšenju Karadžića i Mladića.

Odnose dva entiteta, ali i SCG i BiH, najviše opterećuje stalno otkrivanje novih masovnih grobnica. Tako je u Zvorniku završena ekshumacija posmrtnih ostataka iz masovne grobnice Crni vrh, gde je ukupno iskopano 628 posmrtnih ostataka bošnjačkih žrtava, od čega 480 kompletnih skeleta i 148 delova tela. Ekshumacija posmrtnih ostataka na lokalitetu Crni vrh kod Zvornika počela je 28. jula. Tokom ekshumacije pronađeno 11 dokumenata koji "ukazuju da se radi o bošnjačkim žrtvama iz 1992. sa područja Zvornika i iz okolnih mesta."

Pronađene su i izvesne količine dasaka i žičane ograde, što može "značiti da su žrtve na ovaj lokalitet dovođene iz primarnih grobnica".⁷

Pripadnici policije Federacije Bosne i Hercegovine sprečili su predstavnike Saveza logoraša Republike Srpske da u krugu bivše kasarne "Viktor Bubanj" postave spomen ploču u znak sećanja da je u ovom zdanju za vreme prošlog rata bio logor za Srbe. Kolona od šest autobusa u kojoj je bilo oko 350 logoraša bez incidenta se vratila u Srpsko Sarajevo, gde je u lokalnoj crkvi održan parastos žrtvama ovog mučilišta. Potpredsednik saveza logoraša Republike Srpske, Slavko Jovičić bio je razočaran što vlasti nisu dopustile da se postavi spomen obeležje na kasarnu. On je rekao da je "ovo samo još jedan pokazatelj da bošnjačka strana ne priznaje ni jedne osim svojih žrtava" i da je "ovim odbijena naša ruka pomirenja. Mi logoraši iz Republike Srpske nikada nismo osporavali da su pojedinci iz srpskog naroda počinili zločine nad Bošnjacima. Zato će naša delegacija danas otići u Potočare na otvaranje Memorijalnog centra žrtvama srebreničke tragedije. Samo mi koji smo žrtve rata, možemo da razumemo šta su patnje, ali i da napravimo istinsko pomirenje. Nažalost, sarajevske vlasti su pokazale da nemaju sluha za naša stradanja niti ih priznaju".⁸

Početak 2003. godine bio je u znaku afere "Orao" (ilegalna trgovina oružjem) koja je dobila veliki svetski publicitet, s obzirom da je bila središnja tema izveštaja Međunarodne krizne grupe. Značaj te afere može se posmatrati i u kontekstu pripreme iračkog rata, jer je brzo nakon što je izbila stavljena pod tepih. Međutim, eho tog izveštaja imao je i neke posledice po rukovodstvo RS, jer su neki od njih na pritisak visokog predstavnika bili smenjeni. Smenjeni su i neki zvaničnici u Srbiji, ali ne u srazmeri sa publicitetom koji je afera dobila.

Pokretanje odgovornosti u vezi sa aferom "Orao" izazvalo je veliko negodovanje u Republici Srpskoj, a portparol SDS je izjavio da bi smenom rukovodstva "bilo postavljeno i pitanje uopšte opstanka i funkcionisanja institucija Republike Srpske, mada je ono sve primedbe i čak dopunski izveštaji o " aferi Orao" dostavilo međunarodnoj zajednici kako je traženo.⁹

Aferu "Orao" pratio je i skandal u vezi sa prisluškivanjem međunarodnih organizacija, institucija federacije i zajedničkih institucija BiH, te privatna lica RS od strane Obaveštajne uprave Vojske RS. Portparol OHR je izjavio da je "teško poverovati da politički vrh Republike Srpske nije znao i nije bio direktno uključen u ilegalnu trgovinu Vazduhoplovnog zavoda "Orao" s Irakom i špijuniranje međunarodne zajednice od strane 410. obaveštajnog centra Vojske RS".¹⁰

Predsedavajući Predsedništva BiH Mirko Šarović podneo je ostavku na funkciju iz, kako je izjavio, moralnih razloga, nakon što je obavio konsultacije sa

⁵ "Ruka pomirenja", "Politika", 14. novembar 2003.

⁶ "Potrebna tri Vilija Branta", "Večerenje novosti", 15. novembar 2003.

⁷ "Pronađeni ostaci 628 žrtava", "Danas", 4-5. oktobar 2003.

⁸ "Odbijena ruka pomirenja", "Večernje novosti", 20. septembar 2003.

⁹ D. Kecman, "Nada da Pedi Ešdaun neće da pogreši", "Politika", 1. april 2003.

¹⁰ "Sutra odluka o smeni Šarovića i Ivanića", "Danas", 1. april 2003.

Visokim predstavnikom u BiH Pedijem Ešdaunom i zvaničnicima iz Republike Srpske. "Od dve loše varijante izabrao sam onu manju. U ovoj priči koja se zove "Orao" argumenti nisu mogli doći do izražaja i zato sam odlučio da podnesem ostavku na mesto u Predsedništvu BiH", što je Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Pedi Ešdaun pozdravio.¹¹ Mladen Ivanić je za Šarovićevu ostavku rekao da je "logičan potez nakon pritiska kojima je Šarović bio izložen i koji nisu ostavljali prostora za alternativu"¹².

Visoki predstavnik Pedi Ešdaun ukinuo je i Vrhovni savet odbrane RS, jer nije sprečio kršenje sankcija UN i Dejtonskog sporazuma u slučaju "Orao", ali i aktivnosti prisluškivanja koje je vršila Vojska RS. Ešdaun je naredio da se iz Ustava RS izbrišu reči "država", "nezavisnost" i "suverenitet". On je objavio da je doneo amandmane na zakone o Vojsci, jer "previše ljudi u RS misli da je RS država, a ne entitet". Da je RS istinski prihvatila svoj položaj kao dela BiH, ništa se od ovog ne bi desilo.¹³ Predstavnici RS su Ešdaunovo brisanje termina "nezavisnost" i "suverenost" doživeli kao šok, jer, kako oni kažu, "to ipak prevazilazi sve što smo do sada doživeli, a bilo je i raznih intervencija sa tog mesta". Oni smatraju da je to "direktan udar ne samo na Ustav RS, nego i na Republiku Srpsku kao entitet."¹⁴

Afera "Orao" pokrenula je niz pitanja, pre svega onih vezanih za jedinstvenu vojsku, te povezanost vojske Republike Srpske sa Beogradom i njihovom trgovinom sa Irakom preko *Jugoimport SDPR*. Tako je Zlatko Lagumdžija poteze visokog predstavnika za BiH Pedi Ešdauna okarakterisao kao nedovoljne, a promene u zakonskom okviru samo kao kozmetičke, jer, kako on kaže, i "ranije je bilo jasno da na državnom nivou moraju postojati obaveštajne i kontraobaveštajne službe pod kontrolom parlamenta, odnosno civilnih organa".¹⁵

Dragan Čavić, predsednik RS, izjavio je da uzroci afere "Orao" i špijunske obaveštajne afere u RS proizilaze iz stanja u Vojsci RS i odnosa političkih institucija u njoj. On je poručio da je krajnje vreme da se oficirski kadar RS konačno odluči da li će svoju sudbinu vezati za taj entitet, ili za Srbiju i Crnu Goru, jer, kako on kaže, "JNA više ne postoji, komanda u Beogradu više ne postoji, politička i institucionalna vlast je u Banjaluci i tu je adresa za svaki zahtev, ali i izveštaj". On je takođe izjavio, da je "unutar sastava Vojske RS postojao i postoji pritajeni sukob profesionalnih pripadnika vojske zbog razlika u statusu na istom poslu i u istoj vojsci. Neki visokopozicionirani oficiri odgovarali su komandi VJ bez obzira na posledice po Vojsku RS, koja je od rata na ovamo pod značajnom kontrolom Sfora". Čavić je istakao da je vreme da visoki oficiri VRS shvate da im je sudbina ovde i dodao da oni "koji vikendom

¹¹ R.D., "Šarović je podneo ostavku", "Danas", od 3. april 2003.

¹² "Ivanić: Ostavka usled pritiska", "Danas", od 3. april 2003.

¹³ "Iz ustava RS izbrisani "država" i "suverenitet", "Glas javnosti", 3. april 2003.

¹⁴ "Dejtona 2 neće biti", "Večernje novosti", 8. april 2003.

¹⁵ "Lagumdžija: Priča o kršenju Dejtonskog sporazuma prežvakana žvaka", "Danas", 4. april 2003.

odlaze u Srbiju i Crnu Goru, a radnim danima komanduju jedinicama VRS, moraju da se opredele – ili tamo ili ovamo", te da "načelnik Generalštaba VRS koji je direktno odgovoran za aferu "Orao", sedi kod kuće u Beogradu, u penziji i bez odgovornosti. Načelnik 410. centra Obaveštajne službe VRS, koji je odgovoran za aferu špijuniranja, takođe je danas u Srbiji i bez odgovornosti. Odgovornost za njih i mnoge druge platio je Mirko Šarović jer im je bio vrhovni komandant".¹⁶ Poslanici Skupštine RS dali su podršku Draganu Čaviću da sprovede konkretne mere za reformu oružanih snaga RS, povodom konačnog izveštaja o aferi "Orao" iz koga je vidljivo da je taj zavod kršio rezolucije Saveta bezbednosti UN o vojnom izvozu u Irak.¹⁷ Prema vojnom analitičaru, Ostoji Barašaninu, afera "Orao" je dovela do ukidanja Vrhovnog saveta odbrane i početka kraja VRS. Posle obelodanjivanja "špijunske afere", u kojoj je 410. Obaveštajni centar VRS osumnjičen za špijunažu Federacije BiH i susednih zemalja i umešanost u atentat na premijera Srbije dr Zorana Đinđića, te optužbi Florans Artman, portparola Haškog tribunala, da obaveštajne službe VRS učestvuju u mreži pomagača Radovana Karadžića, Barašin je najavio kao uvod u ukidanje Obaveštajne službe VRS.¹⁸

Posle opsežne istrage i saznanja o aferi "Orao" predsednik Republike Srpske Dragan Čavić izjavio je polovinom aprila 2003, da je doneo odluku da raspusti 410. Obaveštajni centar pri obaveštajnoj upravi Vojske Republike Srpske i naredio hitno kažnjavanje odgovornih za špijunsku aferu.

Opstanak celovite BiH moguć je isključivo zbog prisustva međunarodnih snaga. Međutim, njihovo prisustvo postepeno se smanjivalo tokom 2003 godine, a jedan deo nadležnosti UN, prešao je u nadležnost EU. Početkom 2003. uspostavljena je policijska misija Evropske unije (EUPM) čime je okončano sedmogodišnje prisustvo međunarodne policije (IPTF) pod okriljem UN. Broj policajaca koji u okviru Evropske politike bezbednosti i odbrane od "plavaca" preuzimaju dužnost, sveden je na 900, što je znatno manje nego što je bilo pod okriljem UN. Misija EU će, prema sadašnjim procenama, svoj mandat moći da okonča 2005, kada bi celokupna bezbednost BiH mogla biti prepuštena domaćim policijskim snagama.¹⁹ Istovremeno, je sarajevski aerodrom (od 1. januara 2003) prešao pod kontrolu bosanskih civilnih vlasti, nakon što su 10 godina njime upravljali UN i NATO.

Hapšenje Radovana Karadžića bilo je stalna tema u odnosima u BiH, odnosno republike Srpske i međunarodne zajednice. Osim toga, to je bila i tema koja se često povezivala sa Srbijom i podrškom koju Radovan Karadžić uživa u Beogradu, pre svega, kroz aktivnosti Odbora za istinu o Radovanu Karadžiću. Kada je u pitanju međunarodna zajednica i mogućnost hapšenja Karadžića u prvi plan se kao glavni problem ističe finansiranje bezbednosti Radovana

¹⁶ "Komanduju u RS, a žive u Beogradu", "Blic", od 4. april 2003.

¹⁷ "Parlament RS podržao sporovođenje reformi u VRS", "Danas", 5. i 6. april 2003.

¹⁸ "Vojska RS a raport u Sarajevu", "Glas javnosti", 7. april 2003.

¹⁹ "Evropska policija u Bosni I Hercegovini", "Politika", 3. januar 2003.

Karadžića. Bez takve finansijske podrške njegovo hapšenje bi bilo mnogo izvesnije. Stoga je Visoki predstavnik PEDI Ešdaun je u više navrata insistirao na tome da vlasti RS nisu izvršile svoju primarnu dužnost da uhapsu Radovana Karadžića zbog čega bi trebalo razmišljati o nekoj vrsti sankcija protiv Republike Srpske. Ešdaun je poručio da ne "misli tu na klasični oblik sankcija, poput onih UN, već neke druge radnje", te da je uporedo sa akcijom hapšenja, za koju je kazao da treba da je izvedu komandosi, mora teći proces prekidanja finansijske podrške Karadžiću. Ešdaun je isto tako rekao da je "Karadžić pre godinu-dve mogao blokirati neke procese u BiH. Mislim da je rastuće uverenje mnogih, ako ne svih ljudi koji imaju uticaj, pa i vlast u RS, koji su pragmatični, da se progres mora ostvariti, svidelo se to čoveku sa brda ili ne. Oni su svesni da se progres mora praviti kroz reforme i da se moraju poboljšati uslovi života ljudi"²⁰. Ešdaun nezvanično tvrdi "da će nesaradnja sa Haškim tribunalom i Srbiju i Republiku Srpsku skupo koštati". Takođe tvrdi, da se Mirko Šarović i biznismen Momčilo Mandić "tajno sreću i viđaju sa generalom Mladićem", da obavestajne službe o tome imaju dokaze i da je to u suprotnosti sa onim što zvanično govore predstavnici Republike Srpske.²¹

Potpredsednik RS Adil Osmanović je izjavio da najviši funkcioneri u VRS i MUP u Republici Srpskoj obavljaju najznačajniji deo poslova na prikrićanju Radovana Karadžića, dok ekonomski lobi u Banjaluci brine za njegovo finansiranje. On to objašnjava činjenicom da MUP RS nikada nije ušao u akciju otkrivanja i hapšenja ni Karadžića, niti ostalih osumnjičenih za ratne zločine.²²

Evropska komisija i Kancelarija Visokog predstavnika (OHR) tvrde da se deo prihoda od carina RS koristi za finansiranje Radovana Karadžića, pa je OHR, shodno tome najavio sankcije prema ljudima iz RS koji, kako su naveli, čine mrežu podrške Radovanu Karadžiću.²³

Bivši američki diplomata i jedan od tvoraca Dejtonskog sporazuma, Ričard Holbruk prilikom poseti BiH rekao je da SDS treba da bude zabranjena, jer je "nacistička stranka". "Ja nikad neću promeniti mišljenje o SDS, jer ih smatram nacistima koji moraju nestati". On smatra "da nema nikakve sumnje da je Karadžić i danas na slobodi zato što mu podršku pružaju ljudi iz SDS, koje je opisao kao "gomilu kriminalaca".²⁴

Za ratne zločine počinjene nad Bošnjacima svakodnevno se u Hagu dobijaju novi dokazi o aktivnostima srpskih snaga u Bosni. Sekretar Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Mirsad Tokača, izjavio je da postoje dokazi da je JSO MUP Srbije, poznatija kao "crvene beretke" počinila najteže zločine u BiH. Tokača tvrdi da su pripadnici te jedinice učestvovali u

²⁰ "Sankcije za RS", "Blic", 15. januar 2003.

²¹ "Sarovic i Mandic vidau se sa generalom Mladicem", "Nedeljni telegraf", 11. februar 2003.

²² "Ne štite Karadžića", "Politika", 11. maj 2003.

²³ "Nema dokaza da se Karadzic finansira od carina", "Danas", 17. januar 2003.

²⁴ "Zabraniti SDS jer je nacistička", "Balkan", 5. oktobar 2003.

ubistvima i progonu civilnog stanovništva u Podrinju, severnoj Bosni, okolini Sarajeva, a da su najaktivniji bili u Velikoj Kladuši, gde su predvodili vojsku Autonomne pokrajine zapadna Bosna, koju je osnovao Fikret Abdić...Predratni oficir KOS JNA i ratni šef vojne bezbednosti Armije BiH Fikret Muslimović, tvrdi da su "crvene beretke" koje su delovale u BiH naredbe dobijale direktno iz Beograda.²⁵

Polazeći od činjenice da je region ekonomski stagnirao, te da bez intraregionalne suradnje ne može biti napretka, međunarodna zajednica uporno insistira na stvaranju zone slobodne trgovine. To bi ujedno i za zapadne partnere bilo privlačno, jer bi povećalo tržište, a time i perspektivu međunarodnog ulaganja. U tom smislu ambasador BiH u Beogradu Željko Komšić je izjavio da je "Sporazum o slobodnoj trgovini, koji je potpisan između BiH i SRJ, samo deo jednog regionalnog plana stvaranja zone slobodne trgovine. Sporazum funkcioniše i puni efekat bi dao kada bi se stvorila slobodna zona trgovine u jugoistočnoj Evropi." On takođe ističe da su prioriteta u odnosima SRJ i BiH u 2003. "potpisivanje i sprovođenje sporazuma o imovinsko-pravnim odnosima i sporazuma o povratku izbeglica. Takav sporazum značajan je zbog povrata poslovnog prostora i nepokretne imovine koja je u vlasništvu subjekata iz BiH."²⁶

Srbija je kroz razne forme pokušavala da objedini ekonomski prostor sa RS. U tom smislu je potpisan Protokol o saradnji dve poreske uprave, Republike Srpske i Srbije, prvi u nizu koraka, kako tvrde zvaničnici RS i Srbije, ka sprečavanju kriminala, pranja novca, nedozvoljene trgovine drogom, oružjem i ljudima, i svim vidovima šverca preko Drine.²⁷ Međutim, kancelarija OHR je izjavila da se taj protokol ne može primenjivati bez saglasnosti vlasti BiH.²⁸

Agencije međunarodnih organizacija zaduženih za povratak izbeglih lica konstatovale su ohrabrujući napredak u primeni imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini, ali i nedovoljan angažman vlasti u većim gradovima. Prema statističkim podacima, primena imovinskih zakona u BiH krajem prošle godine dostigla je 69 odsto. U saopštenju kancelarije OHR se kaže da je "u Federaciji BiH, kao i u distriktu Brčko rešeno 74 odsto zahteva, a u Republici Srpskoj taj procenat iznosi 62 odsto podnesenih imovinskih zahteva". Takođe se navodi da su neke opštine rešile sve podnete zahteve za povraćaj imovine ili su blizu postizanja konačnog rezultata, dok druge, uključujući i veće gradove, još zaostaju u tom poslu.²⁹

Kada je u pitanju povratak izbeglica UNHCR je saopštilo da se u BiH u prvih šest meseci u 2003. godini vratilo ukupno 28.907 izbeglica. Od novembra 1995. godine, kada je potpisan Dejtonski sporazum, do sada, svojim kućama

²⁵ "Crvene beretke počinile najteže zločine u Bosni", "Danas", 26.-28. aprila 2003.

²⁶ "Beograd ne sme biti advokat RS", "Blic", 27. januar 2003.

²⁷ "Stop kriminalu na Drini", "Politika", 9. februar 2003.

²⁸ "Stopiran Protokol", "Politika", 12. februar 2003.

²⁹ "Ohrabrujući napredak", "Politika", 12. februar 2003.

vratilo se 959.595 izbeglica. Od ukupnog broja zabeleženih povratnika, 701.409 izbeglica vratilo se u Federaciju BiH, 237.512 u Republiku Srpsku, a 20.674 u Brčko Distrikt.³⁰ Sjedinjene Američke Države odobrile su Bosni i Hercegovini dodatnih 7,1 miliona dolara namenjenih za finansiranje povratka izbeglica... Sporazum o donaciji SAD sa BiH za realizaciju Programa reintegracije i stabilizacije lokalnih zajednica potpisan je 06. jula 2000, a amandmanima je do sada proširen već tri puta.³¹

Osam godina nakon rata u BiH, formirana je jedinstvena Komisija za izbeglice i raseljena lica kako bi se njihovi problemi brže i racionalnije rešavali. Razlog zato je još uvek ne postoji pravi uvid o broju izbeglica, njihovom povratku, ili željama za ostanak u novoj ili predratnoj sredini. Ministar za ljudska prava i izbeglice u Savetu ministara BiH, Mirsad Kebo kaže da niko ne poseduje tačne podatke, uključujući i brojne međunarodne organizacije koje su se bavile ovim pitanjem, duplirajući poslove koje su vodile entitetske i kantonske vlasti. Pedi Ešdaun je nedavno u Ženevi zatražio od međunarodne zajednice da nastavi brigu o izbeglicama sa područja bivše Jugoslavije. Ozren Tošić, komesar za izbeglice SCG, kaže da se, samo na teritoriji SCG nalazi 104.000 izbeglica iz BiH čiji status tek treba da se reši. Obe strane su izrazile interes da se pitanje izbeglica resi. To podrazumeva i rešavanje problema oko pet-šest hiljada izbeglica (uglavnom kosovskih Roma) koji se nalaze u BiH. Dogovor koji je postignut u Sarajevu između komesara za izbeglice Srbije i Crne Gore i ministra u Savetu ministara BiH je veliki korak napred ali još ostaje problem pristanka zvaničnog Zagreba da istinski radi na ovim pitanjima, jer se na području Hrvatske nalazi 230.000 izbeglica, od kojih većina želi da dođe do svoje imovine, ili da se vrati na svoja imanja. RS je, s druge strane opterećena izbeglim Srbima iz Hrvatske. Prema podacima koje je saopštio Mirsad Kebo, njih ima 24.000, dok vlasti Hrvatske tvrde da se radi samo o 2600 lica, čime se problem, verovatno želi minimizirati.³²

Odnosi sa Srbijom i Crnom Gorom, prema recima ministra inostranih poslova BiH Mladena Ivanića, su takvi da zaslužuju razgovore sa ministrom Svilanovićem. On kaže da su do sada rešeni neki međusobni odnosi kao što su sporazumi o dvojnog državljanstvu, socijalnom osiguranju, slobodnoj trgovini, avionskom i drumskom saobraćaju. Međutim, prema njemu, neophodno je otvoriti i definisati pitanja o granicama, imovinsko - pravnim pitanjima, viznom režimu, železničkom saobraćaju, naučno-tehničkoj saradnji.³³

Svaki napor Beograda da ostvari tešnje ekonomske veze sa RS, u Federaciji nailazi na podozrenje. Tako je i poseta ministra finansija Srbije Božidara Đelića, takođe bila podvrgnuta sumnji, kritikama i spekulacijama. On je, međutim, izjavio da je "cilj njegove posete Banjaluci isti kao i Sarajevu -

razvoj privredne saradnje i to ne samo naše dve zemlje, ili dva entiteta BiH, već čitavog regiona. Sada želimo konkretno razviti saradnju carinskih službi kako bismo "izbili tlo" ispod nogu švercerima i raznim mešetarima koji obavljaju nelegalne poslove. Đelić je objasnio da su "porezi bitni, njih je teško ubrati, ali je zato bitno da institucije koje to rade budu prihvaćene od poreskih obveznika, da znaju kuda njihov novac ide." Imajući u vidu da je prema ustavnim rešenjima fiskalni sistem suverenitet na nivou entiteta Đelić je izjavio da je "naš je interes da se određene izmene ne izvrše na nedemokratski način. Dakle, naš interes za probleme BiH je ni manje ni više od onog što nas Dejton obavezuje."³⁴

U BiH, kao i kasnije u Srbiji, izbila je afera o prodaji električne energije jednom preduzeću iz Londona (EFT), a vezana je za ime Vuka Hamovića. Privremeni zamenik Visokog predstavnika u BiH, Donald Hejz saopštio je da je "loše rukovođenje, sukob interesa, krađa i nemar u Elektroprivredi RS koštalo njene građane oko 166 miliona maraka godišnje... Prema njegovim rečima, "revizija je pokazala da Elektroprivreda RS prodaje višak električne energije jednom preduzeću iz Londona i to tako što vrlo veštima aranžmanima taj posao realizuje sa gubitkom". Hejz tvrdi da je londonska EFT u 2002. godini prodala električnu energiju koju je dobila od Elektroprivrede RS, Crnoj Gori za oko 11 miliona američkih dolara. Na tome je, kaže on, zaradila 40 odsto. A što je najgore u ovome, prema Hejzovim rečima, jeste "činjenica da se Elektroprivreda na ovaj aranžman sa ETF obavezala u narednih 30 do 50 godina".³⁵

Prilikom posete Sarajevu, ministar Goran Svilanović se poklonio "prvoj žrtvi" rata u BiH Suadi Dilberović, koja je stradala na sarajevskom Vrbanja mostu 5. aprila 1992. godine, sto je u sarajevskim medijima ocenjeno kao "jedan od lepših gestova u uspostavljanju međunacionalnog pomirenja i poverenja."³⁶

Pokušaj Beograda i RS da status Kosova vežu sa status RS, u međunarodnim krugovima nailazi na odbijanje. U tom smislu, Mladen Ivanić, ministar spoljnih poslova BiH, ističe da je "Kosovo, naravno, vrlo osjetljivo pitanje. Kad god mi iz BiH, pogotovo iz Republike Srpske, progovorimo o Kosovu, međunarodni zvaničnici to posmatraju i s nelagodom i s kritičnošću. Ali, Kosovo ne može biti izolovan problem, jer ima i te kako veliki utjecaj na region. Mislim da konačno rješenje ne treba očekivati brzo. Ukoliko želimo stabilan region, onda se na iste ili slične probleme moraju primenjivati isti standardi. Nije to uvijek bio slučaj ovdje. Podsjetiću, suštinski problem regiona je pozicija manjinskih naroda i suvereniteta država. U slučaju Hrvatske, očito, prednost je data suverenitetu države i međunarodna zajednica je progledala kroz prste onakvom raspletu kakav je bio. U Bosni i Hercegovini napravljen je neki kompromis: bitan je suverenitet države, ali i narodi su dobili svoje institucije, dva entiteta, pa onda u Federaciji BiH i kantone. Tu je sada jedno ogromno iskustvo i rješenje Kosova treba tražiti na tom tragu jer samo tako ima

³⁰ "U BiH se vratilo još 28.907 izbeglica", "Danas", 6. avgust 2003.

³¹ "Za povratak izbeglica sedam miliona dolara", "Politika", 8. avgust 2003.

³² "Svako svome", "Politika", 31. avgust 2003.

³³ "Prioritet: susedi i region", "Politika", 19. februar 2003.

³⁴ "O finansijama i privredi", "Politika", 2. februar 2003.

³⁵ "Nestalo 116 miliona", "Blic", 26. februar 2003.

³⁶ "Zasto samo pocas Suadi?", "Glas javnosti", 27. februar 2003.

šanse da se održava i da dugo traje. Nadam se dakle, da je proces fragmentacije Balkana završen i da nema potrebe ići u stvaranje nekih novih država. To bi za nas u Bosni i Hercegovini bilo posebno značajno, jer se onda ni kod nas ne bi više otvarala neka dodatna pitanja.³⁷

Izjava premijera Srbije Zorana Živkovića da bi "otcepljenje Kosova stvorilo opasan prešedan, jer bi time granice čitavog Balkana ponovo stajale na dispoziciji, a ne samo Republike Srpske i BiH", izazvala je burne reakcije u BiH. MIP BiH je saopštio da je "ovakva izjava u suprotnosti sa politikom dobrosusedskih odnosa i saradnje koju BiH i SCG nastoje da unaprede u svim oblastima na osnovama ravnopravnosti i uzajamne koristi", te da "MIP BiH izražava protest zbog povezivanja statusa Kosova sa statusom BiH, koja je međunarodno priznata zemlja."³⁸

Sarajevski mediji su špekulisali da obaveštajna služba RS nije učestvovala u organizovanju ubistva srbijanskog premijera, ali da su bili upućeni u ono što je trebalo da se desi u Srbiji, "s obzirom da je Đinđićevo ubistvo planirano kao povod za državni udar kojim bi se uz pomoć kriminalnih i paravojnih formacija eliminisali čelni ljudi DOS i na vlast dovele "patriotske snage", sa Vojislavom Koštunicom na čelu. Takođe se tvrdi da su tri meseca pre Đinđićevog ubistva čelni ljudi SDS Mirko Šarović, Dragan Čavić i Dragan Kalinić preko poverljivih kurira razmenili tajna pisma sa Koštunicom. Prema pisanju "Slobodne Bosne", "promjena režima u Srbiji u potpunosti bi odgovarala političkom rukovodstvu RS koje smatra da bi se, uz podršku nekog kao što je Koštunica, lakše nosili sa međunarodnom zajednicom, mogli zaštititi haške optuženike i što je najvažnije, onemogućili dalje istraživanje ratnih zločina i poratnih političkih ubistava u RS".³⁹

Uspeh akcije "Sablja" imao je odjeka u celom regionu, pogotovo u RS, čija je mafija direktno povezana sa srbijanskom. U tom smislu je potekla i inicijativa za formiranje obaveštajne agencija na nivou Bosne i Hercegovine, koja bi imala ključnu ulogu u borbi protiv organizovanog kriminala. Ešdaun je izjavio da "naše komšije, naročito vlasti u Beogradu, čekaju da vide kako će BiH reagovati. Oni očekuju odlučnu aktivnu saradnju u ovoj borbi. To treba i da dobiju, posebno od onih koji imaju mnogo koristi od prijateljstva s njima". Visoki predstavnik je rekao da "Bosna i Hercegovina treba da odgovori i krene u obračun sa organizovanim kriminalom. Mora postojati politička volja da se nešto promeni u tom smislu. Ako želite znati zašto, idite na grob Zorana Đinđića. Naročito vi u RS morate se držati odgovornosti zbog organizovanog kriminala. Ovo ne sme biti sklonište za kriminalce".⁴⁰

Tokom akcije "Sablja", potpisani su Protokoli o saradnji sa ministarstvima unutrašnjih poslova Srbije i Crne Gore, kako bi se ostvarila bolja

saradnja dve policije. Ministar policije RS je najavio i akciju "Pasoš", jer je unutrašnja kontrola MUP RS utvrdila da je bilo zloupotreba oko izdavanja pasoša, i da je zbog toga suspendovan komandir policije u Bratuncu, odgovoran za nelegalno izdavanje pasoša BiH jednom albanskom državljaninu. On je rekao da je MUP RS u saradnji sa MUP Srbije, policijom Federacije BiH, i Državnom graničnom službom preuzeo čitav niz radnji kako bi se sprečilo da jedan broj lica, koji su tokom akcije "Sablja" bila uhapšena, nakon što izađu iz srbijanskih zatvora potraže utočište u RS BiH.⁴¹

Diskriminacija građana Federacije BiH prilikom prelaska granice još uvek je na snazi, uprkos svim pritiscima da se građani BiH ravnopravno tretiraju u Srbiji. Nakon posete Beogradu, predsedavajući Saveta ministara BiH, Adnan Terzić izjavio je da "sadašnja praksa govori da građani BiH iz Federacije moraju plaćati višu cenu putarine na autoputu, cene za strance u hotelima, da se obavezno prijavljuju u policiju tokom boravka u Srbiji".⁴²

SAD su potencirale svoju opredeljenost za celovitu BiH u više navrata. U tom smislu je i američka ambasada u BiH objavila uredbu predsednika Džordža Buša za Zapadni Balkan, kojim se blokira imovina 150 osoba i organizacija koje, kako se navodi, ometaju sprovođenje Dejtonskog sporazuma, rezolucije 1244 UN o Kosovu, Ohridskog sporazuma iz 2001. za Makedoniju i rad Haškog tribunala. Osim blokade imovine, osobama sa ovog spiska zabranjuje se izdavanje viza za ulazak u SAD. U izjavi Stejt departmenta stoji da "oni koji se nalaze na ovoj listi predstavljaju ekstremiste koji nastoje da destabilizuju Balkan".⁴³

Papina poseta Banjaluci nije bila dobro prihvaćena od strane Beograda i, posebno SPC. Uoči posete Banjaluka je osvanula oblepljena crnim plakatima na kojima su belom bojom ispisane godine 1942. i 2003, dok je Petrićevac ispisan crvenom bojom. Plakati su izlepljeni i u samom centru grada, kao izraz protesta što će papa služiti svetlu misu Petrićevcu tokom koje će beatifikovati katoličkog laika Ivana Merca, rođenog u Banjaluci krajem XIX veka. U srbijanskim medijima dato je objašnjenje za takvu akciju, da su u selima Drakulići, Šargovac i Motike ustaše, koje je predvodio fratar Tomislav Filipović, 7. februara 1942. godine na svirep način ubile 2297 Srba, među kojima i 550 dece. Ustaše su u pokolj nad Srbima krenule ispred samostana u Petrićevcu.⁴⁴

Jovan Pavle Drugi je prvi put posetio Republiku Srpsku. Na misi na kojoj je proglasio blaženim Ivana Merca, rekao je da "iz ovog grada koji je tokom istorije obeležen tolikom patnjom i krvlju, molim Svemogućeg Gospodina da bude milosrdan za krivice počinjene protiv čoveka, njegovog dostojanstva i slobode, pa i sa strane nekih sinova Katoličke crkve... Jedino u svetlu istinskog pomirenja spomen na tolike nevine žrtve i njihove patnje neće biti uzaludan i

³⁷ "Ne pristajem na disciplinovanje", "NIN", 10. april 2003.

³⁸ "Srpski premijer demantuje da je govorio o podeli Bosne", "Danas", 20. maj 2003.

³⁹ "Sta znaju novinari?", "NIN", 10. april 2003.

⁴⁰ "Beograd kao putokaz", "Blic", 4. maj 2003.

⁴¹ "Saradnja sa policijom Srbije i Crne Gore", "Politika", 6. maj 2003.

⁴² "Đukanović ponudio BiH korišćenje luke Bar", "Danas", 12. maj 2003.

⁴³ "Buš blokirao imovinu 150 lica i organizacija", "Danas", 31. maj do 1. juna. 2003.

⁴⁴ "Banjaluka sva u crnim plakatima", "Glas javnosti", 21. jun 2003.

biće nam podsticaj za građenje novih odnosa bratsva i razumevanja". Misi u Petrićevcu nisu prisustvovali predstavnici SPC, ali je episkop banjalučki Jefrem (Milutinović) bio u delegaciji međureligijskog veća BiH koja se sa papom sreća u Banjalučkoj biskupiji.⁴⁵

Međutim, M. Bulajić predsednik Fonda za istraživanje genocida rekao je da nikakvog papinog izvinjenja nije bilo. U otvorenom pismu Bulajić je upozorio na niz dezinformacija, povodom papine posete. Posebno se osvrnuo da to da "nije samo fra Filipović odnosno fra Sotona, koji je kasnije postao zapovednik Jasenovca, učestvovao u ovom stravičnom zločinu. O tome postoje i ustaški i nemački dokumenti. Takođe, franjevac Filipović nije samo prisustvovao klanju, on je predvodio koljače i sam, u osnovnoj školi, zaklao Srpkinja, učenicu Radojku Glamčanin pred ostalom decom i učiteljicom. U ovom slučaju nije reč o "nekim sinovima Katoličke crkve", kako to tvrdi papa, već su stravični pokolj pravoslavnih Srba i dece u Drakuliću, Šargovcima i Motikama izvršili isključivo katolici-ustaše pod vođstvom franjevac samostana Petrićevac".⁴⁶

Što se tiče bratra Filipovića, čije se učešće u pokolju srpskog stanovništva opisuje i u knjizi Viktora Novaka "Magnum krimen", papski nuncije tvrdi da je "on pre tog pokolja bio ekskomuniciran i oduzeto mu je svešteničko zvanje od strane Vatikana, tako da je u događajima za koje se vezuje njegovo ime učestvovao kao laik i u svoje ime, a nikako u ime Katoličke crkve".⁴⁷

Imovina oficira bivše JNA još uvek je predmet rešavanja. Opštinske stambene komisije u Federaciji Bosne i Hercegovine počele su sa izdavanjem rešenja o povratku stanova oficirima bivše JNA, pošto su na snagu stupile izmene Osnovnog stambenog zakona u tom entitetu. Sarajevski mediji, međutim, ocenjuju da se napušteni vojni stanovi neće vraćati onim pripadnicima JNA, koji su nakon 19. maja 1992. ostali u vojnoj ili civilnoj službi bilo kojih oružanih snaga izvan teritorije BiH. Izuzetak su raniji nosioci stanarskih prava, kojima je odobren izbeglički status u nekoj od zemalja bivše SFRJ pre stupanja Dejtonskog sporazuma o miru, odnosno pre 14. decembra 1995. Vojne stanove u BiH takođe neće moći da dobiju nazad ni one osobe koje us iz vojno-stambenog budžeta JNA, ili novoformiranih fondova oružanih snaga država nestalih na prostorima bivše Jugoslavije, stekle nova stanarska prava, odnosno dobili stanove.⁴⁸

Vojna lica iz Republike Srpske koja traže povraćaj nekoliko stotina stanova u Federaciji BiH, najavila su da će pravo na predratni dom tražiti pred Međunarodnim sudom pravde u Strazburu. Zvaničnici Ministarstva odbrane Federacije BiH demantovali su izjave, izrečene u Banjaluci, rekavši da je od oko 7000 vojnih stanova, koji su napušteni tokom rata, 80 odsto ili 5500 već vraćeno

ili su u fazi povraćaja. Zvaničnik Ministarstva odbrane BiH rekao je da je "članom, čiju ustavnost pokušavaju osporiti Spirić i vojni penzioneri RS, regulisano da stanovi neće biti vraćeni oficirima JNA koji su početkom rata prešli u vojske drugih država, koji nisu državljani BiH, ili oficirima koji su iz istog vojnog fonda već dobili drugi stan". On je rekao da u BiH nema diskriminacije, jer pravo na povraćaj stana imaju građani Republike Srpske, oficiri Vojske RS kao i vojni penzioneri koji su pre rata otišli u penziju. "Svi mogu da vrate stan i da ga nakon deset godina korišćenja otkupe, osim oficira JNA, jer se ne smatraju izbeglicama. Tako je i u bivšoj SRJ, pa ne vidim onda razlog da Spirić ili bilo ko drugi štiti građane drugih država", tvrdeći da oficiri bivše JNA "neprestano pokušavaju da zloupotrebe vojni stambeni fond." "Otkup vojnih stanova u Bihaću, koji je pripadao Petoj armijskoj oblasti sa sedištem u Zagrebu, nije ni počeo pre rata, ali smo mi poslednjih godina dobili mnogo ugovora o otkupu stana, koje su nam doneli bivši oficiri JNA. Na kraju smo otkrili da je 50 ugovora falsifikovano". On insistira da su odredbe Zakona o napuštenim stanovima jednake prema svim vojnim licima iz oba entiteta. Vojni penzioneri iz RS se, kažu, nadaju da će "Ustavni sud doneti pravičnu odluku o ustavnosti spornog Zakona".⁴⁹

Posle pauze od gotovo 12 godina, penzije zarađene u BiH (u oba entiteta) uskoro će ponovo stizati korisnicima koji žive u Srbiji i Crnoj Gori, a prinadležnosti će se, naravno, isplaćivati i u obrnutom smeru. Sporazum o socijalnom osiguranju, za čiju primenu je životno zainteresovano 20.000 ljudi na obe strane, potvrđen je u oba parlamenta i očekuje se razmena ratifikacionih instrumenata, a ubrzo zatim i primena.

Granice između BiH i SCG još nisu utvrđene. Tako je Komisija za granice Srbije i Crne Gore uputila dopis Komisiji za granicu BiH u kojem predlaže razmenu državnih teritorija, što je Komisija za granice BiH jednoglasno odbila. U dopisu je srpsko-crnogorska Komisija za granice dostavila i karte sa naznačenom teritorijom od oko 40 kvadratnih kilometara koju traže Srbija i Crna Gora, ali na karti nije naznačena teritorija koju je SCG spremna da zauzvrat vrati Bosni i Hercegovini. Predsedništvo Komisije za granice BiH jednoglasno se složilo da se ne može razgovarati ni o kakvoj razmeni teritorija, dok za to ne bude stvoren pravni okvir. Mugdin Cukle, predsedavajući Komisije za granicu BiH, izjavio je da se "u ovom slučaju, pravni okvir su potpisivanje i ratifikacija bilateralnog ugovora o granici". Pored korekcija granice kod hidroelektrana Zvornik i Bajina Bašta, Komisija za granicu Srbije i Crne Gore predlaže i razmenu teritorija na pruži Beograd – Bar kod mesta Štrpci, te u Međurečiju na prostoru opština Priboj i Rudo.⁵⁰

⁴⁵ "Gradjenje razumevanja", "Danas", 23. jun 2003.

⁴⁶ "Dr Bulajić: Mnogo neistina", "Glas javnosti", 24. jun 2003.

⁴⁷ "Uzdržanost zbog prošlosti", "Politika", 25. jun 2003.

⁴⁸ "Povraćaj vojnih stanova u BiH", "Danas", 5-7. jul 2003.

⁴⁹ "Oficiri iz Republike Srpske traže 900 stanova u Federaciji BiH", "Balkan", 31. avgust 2003.

⁵⁰ "Komisija za granice Srbije i Crne Gore predložila Bosni i Hercegovini razmenu teritorija", "Danas", 7. avgust 2003.

I u međunarodnoj zajednici sazreva uverenje da je Dejtonski sporazum prepreka stvarnoj integraciji Bosne i da je neophodno njegovo menjanje. Srbija i RS uporno osporavaju ovakve inicijative. Pedi Ešdaun je povodom čestih pitanja na tu temu izjavio da će se "Dejtonski sporazum menjati, jer je to bio sporazum koji je zaustavio rat, a ne koji je trebalo da stvori modernu državu. Za razliku od nekih zahteva, međunarodna zajednica neće menjati Dejtonski sporazum u nekoj vojnoj bazi ili evropskoj kancelariji. Tamo se neće pisati ustav BiH, jer to pripada narodima ove zemlje. Neki iz Federacije misle da će se međunarodna zajednica spustiti ovde kao anđeo čuvar i obaviti stvari koje su nerešene. Ustav će se menjati samo iz ovdašnjih potreba i uz saglasnost predstavnika svih naroda. A kada moji prijatelji iz RS govore da žele implementaciju Dejtona, mnogi misle da treba primeniti one odredbe koje se tiču entiteta, a zaobiđu one koje se odnose na državu. Dejton je kao dvosmerna ulica. Njime su stvoreni entiteti (Federacija i RS), ali stvorena je i dejtonska država BiH. Zato se Dejton mora uzeti kao celina."⁵¹

Iz SAD su sve češći glasovi da "Bosni i Hercegovini treba novi ustav, budući da je Dejtonski sporazum prevaziđen i predstavlja kočnicu za razvoj zemlje". Robert Hincer, predsedavajući projekta Dejtonskog mirovnog sporazuma iz Vašingtona, smatra da je "Dejtonski mirovni sporazum načinio od Bosne političku karikaturu i stvorio takav politički sistem koji u zemlji apsolutno onemogućava kontrolu bez stalnog prisustva međunarodne pomoći". On sugerise da bi "novi ustav od Bosne trebalo da učini ono što Dejton nikad nije mogao stvoriti, a to je - normalnu državu".⁵²

Poslanik Evropskog parlamenta Doris Pak izjavila je da se broj poslanika koji podržavaju inicijativu dogradnje Dejtonskog sporazuma u Evropskom parlamentu povećava i da ona lično podržava tu ideju... "Mislim da o tome treba razgovarati, a ne bežati od toga, jer ako BiH ne postoji kao država, gube i Evropa i međunarodna zajednica... Pak je istakla da su pored ostalog, entiteti u BiH suviše moćni a centralna državna struktura nije, i da treba nešto učiniti kako bi u BiH postojale strukture drugačije od onih kako je to definisano Dejtonskim mirovnim sporazumom."⁵³

Predrag Simić, nekadašnji savetnik bivšeg predsednika SRJ Vojislava Koštunice, smatra, međutim, da u ovom trenutku nije neophodna izmena Dejtonskog sporazuma. Zvanični Beograd za sada ne komentariše inicijativu evropskih parlamentaraca koji traže "preispitivanje" i "dopunu" Mirovnog sporazuma za BiH potpisanog 1995. godine u Dejtonu. Simić kaže da se "boji da bolje funkcionisanje neke države, pa ni BiH, nije ostvarivo aktom međunarodne zajednice mimo volje građana."⁵⁴

⁵¹ "Dejton je dvosmerna ulica" intervju Pedija Ešdauna, "Politika", 28. avgust 2003.

⁵² "Dejton je prevaziđen, Bosni treba novi ustav", "Balkan", 1. septembar 2003.

⁵³ "Inicijativa poslanika Evropskog pralamenta za reviziju Dejtona", "Beta", 26. decembar 2003.

⁵⁴ "Belkić: Dijalog bez tabu - tema", "Danas", 26. decembar 2003.

Srpska pravoslavna crkva je u Republici Srpskoj, u pravom smislu reči, najdominantnija institucija i od početka rata učestvovala je u svim političkim zbivanjima. U velikoj meri je opredelila i karakter RS i može se reći da je danas najuticajnija institucija. Istovremeno, čuje se dosta priča o tome kako se Srpska pravoslavna crkva "odvojila od naroda" i posvetila samo biznisu", naročito u Trebinju, da "krčmi tuđu imovinu" da je "pokupovala pola Trebinja", nekoliko preduzeća, da je imala svoju pivaru, a sada namerava da otvori vinariju, da se crkveni ljudi pitaju za sve, da voze "besna kola", da imaju istovremeno i kuće i stanove, pa čak, i da su neki od njih "zloupotrebili svoj položaj" i "ogrezli u kriminalu".

Blaža Stević, direktor Alternativnog kluba i scene "Zoran Radmilović" tvrdi da SPC u Trebinju pokušava da bude adresa koja će se pitati za sve, od vere, koja jeste njen resor, pa ekonomije i sporta. Ona je izdala mnoštvo poslovnih prostora u gradu, zaposlila dosta ljudi u "Hidroelektranama na Trebišnjici" i "Elektroprivredi RS". Stević tvrdi da je Srpska pravoslavna crkva u gradu na Trebišnjici "prilično na tuđem", jer "drži nekoliko ključnih lokala koji su vlasništvo starih trebinjskih muslimanskih porodica, poput Rasulbegovića. On smatra da je "Crkva je do te mere ušla u pore društvenog života koje nisu njen resor da ponekad, iako sam pravoslavni Srbin, zaista smatram da je sada u ovom gradu na snazi teokratija, oblik državne vladavine u kome ključnu ulogu imaju sveštenici. Postoji opasan trend koji će dovesti do toga da narodu jednostavno dozlogrdi". Najviše se, ipak, pominje nacionalni objekat u centru Trebinja, danas hotel "Platani", koji je nekada bio u vlasništvu muslimanske porodice Rasulbegović. Pomenuta zgrada nacionalizovana je 1948. godine da bi je kasnije, za svoje potrebe, koristilo "Hotelsko-turističko preduzeće Leotar". Ta imovina dodeljena je Srpskoj pravoslavnoj crkvi da bi nedugo potom Eparhija zahumskohercegovačka i primorska taj prelepi objekat dala na korišćenje Veljku Danojliću i to na dvadeset godina. Povodom ovih optužbi oglosio se vladika Grigorije najavljujući tužbu protiv klevetnika.⁵⁵

Delegacija sportista, kulturnih radnika i estradnih umetnika iz Beograda na čelu sa gradonačelnicom Radmilom Hrustanović, boravila je u Sarajevu 25. i 26. septembra. To je bila uzvratna poseta, jer su Sarajlije bile u Beogradu godinu dana ranije. Čitav prihod od ulaznica "večeri prijateljstva Beograd - Sarajevo" otišle su na razminiranje Trebevića, omiljenog izletišta Sarajlija, koji je najvećim delom još uvek, zbog mina, nepristupačno.⁵⁶

Početkom decembra 2003. usvojen zakon o odbrani BiH kojim se vojske Federacije BiH i Republike Srpske stavljaju pod zajedničku komandu. Zakonom se uspostavlja jedinstven odbrambeni sistem u zemlji, a komandu nad oružanim snagama u BiH imaće Predsedništvo BiH. Zakone koji se odnose na organizaciju, finansiranje, popunu, obuku, opremanje, razmeštaj i upotrebu oružanih snaga BiH, donosiće Parlament BiH. Oružane snage BiH ujedinice

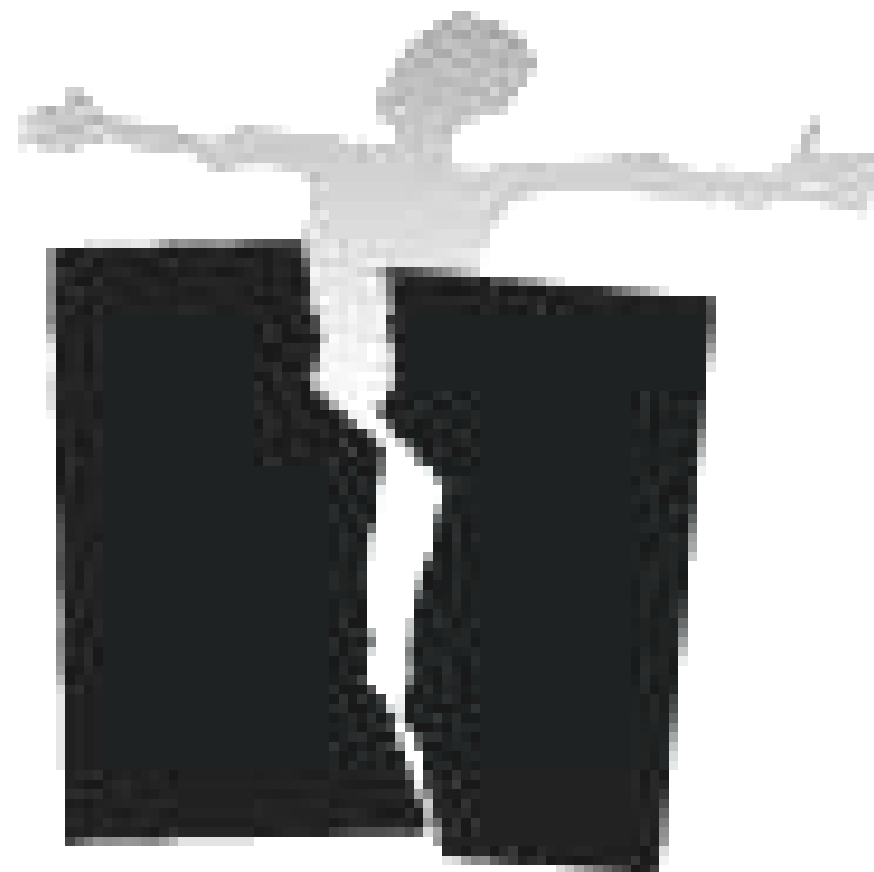
⁵⁵ "Tašna, mašna i kandilo", "Večernje novosti", 31. avgusta 2003.

⁵⁶ "Beograd u Sarajevu", "Politika", 24. septembar 2003.

vojske Republike Srpske i Federacije BiH, koje sada funkcionišu odvojeno.⁵⁷ Na sve aluzije o nestanku RS, čelnici RS uvek burno reaguju. Tako je Dragan Čavić rekao da "koliko ima Republike Srpske toliko ima i Bosne i Hercegovine" i da, "ukoliko Republike Srpske ne bude institucionalna, onda neće biti ni Bosne i Hercegovine".⁵⁸

Zastupljenost Bošnjaka u organima RS je minimalna, mada se insistira na principu proporcionalnosti prema popisu iz 1991. Prema rečima podpredsednika RS, Adila Osmanovića, teza da su Bošnjaci u Republici Srpskoj ravnopravan narod u odnosu na Srbe krajnje je neodgovorna i zlonamerna. Naveo je primer da su "predsednici Ustavnog i Vrhovnog suda RS, Hrvati, prvi čovek Republičkog tužilaštva je iz reda ostalih, a na čelu svih pet okružnih sudova u RS su Srbi". On ocenjuje da "nije moguće da među Bošnjacima nema sposobnih, odgovornih i principijelnih ljudi koji bi mogli obavljati visoke funkcije u pravosuđu".⁵⁹

Početkom decembra 2003. na Savetu ministara Srbije i Crne Gore utvrđen je Predlog zakona o ratifikaciji Sporazuma između Saveta ministara Srbije i Crne Gore i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o povratku izbeglica iz Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine, sa Protokolom koji je potpisan 6. oktobra 2003. i odlučeno je da se dostavi Skupštini državne zajednice na razmatranje i usvajanje. Potpisivanjem i ratifikacijom Sporazuma, stvaraju se neophodne normativne pretpostavke za intenzivniju i organizovaniju saradnju SCG sa BiH na planu vraćanja i prihvatanja izbeglih lica – povratnika i efikasnijeg rešavanja njihovih brojnih problema sa kojima se suočavaju u procesu povratka i repatrijacije kao najvažnijeg rešenja.⁶⁰

⁵⁷ "Usvojen zakon o odbrani", "Danas", 2. decembar 2003.

⁵⁸ "Ako ne bude RS, neće biti ni BiH", "Glas javnosti", 10. novembar 2003.

⁵⁹ "Bošnjaci nisu ravnopravni sa Srbima", "Danas", 15. decembar 2003.

⁶⁰ "Ispunjene preuzete obaveze", "Politika", 16. decembar 2003.

Zaštitnici ljudskih prava

Uporedo sa martovskim nasiljem na Kosovu i u Srbiji, u beogradskim medijima buknuo je novi talas kampanje protiv nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih i manjinskih prava, kao i rasvetljavanjem ratnih zločina i procesa koji su njima vodili, pre svega Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Kampanja po argumentaciji i rečniku koji se koristi podseća na predratna i ratna vremena na prostoru bivše Jugoslavije kada je vođena propaganda protiv nesrpskog stanovništva i neistomišljenika režima u Srbiji. Pomenute nevladine organizacije predstavljene su u medijima kao nepatritoske i bez saosećanja sa srpskim žrtvama na Kosovu, a posledice ovih medijskih poruka ogledaju se kroz pretnje aktivistkinjama nevladinih organizacija¹ i "glas naroda" u emisijama u koje se uključuju građani sa svojim komentarima² kroz koje se jasno vidi učinik takve medijske politike u formiranju javnog mnjenja. Po svojoj radikalnosti – o čemu posebno svedoči tekst Bogdana Tirnanića u uglednom i uticajnom nedeljniku "NIN" koji čitaju elite – kampanja podseća na vreme uoči ubistva Slavka Ćuruvije kada je novinar pozvao na fizički obračun sa neistomišljenikom, kao medijsku hajku koja je prethodila atentatu na premijera Zorana Đinđića.

Homogenizacija oko kosovskog pitanja ponovo je uspostavljena, čime se zatvara prostor za analizu koja bi doprinela rešavanju krize. Tokom poslednje tri godine, antinacinalističke nevladine organizacije i grupe koje su više od

¹ Tokom događaja na Kosovu, demonstranti vođeni Simom Spasićem koji vodi udruženje prognanih sa Kosova pokušali su da uđu u prostorije Fonda za humanitarno pravo. Ulaz u Helsinški odbor oblepljen je "patritoskim plakatima" na kojima je pisalo "Srbija Srbima", "Srbin za Srbina", "Kosovo je srbsko, bilo biće i ostaće", "Ustani Srbijo! Kfor nam neće pomoći".

² U emisiji "Utisak nedelje" na TV B92 (21. marta) gledalac je postavio pitanje gostima šta misle o nevladinim organizacijama koje prvo osuđuju Vladu Srbije i MUP Srbije za protekle događaje, a tek onda Kfor i Unmik. Na pitanje je odgovorio Vladimir Božović, šef pravne službe Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, potvrdivši te navode bez ikakve ograde i optužujući NVO.

deset godina delovale na srbijanskoj sceni suprotstavljajući se srpskom nacionalizmu kao dominantnom kulturnom i političkom modelu, marginalizovane su sa namerom da se ne čuje drugačije mišljenje. Režim je stvorio nove organizacije i grupe, koje su se nametnule pred međunarodnom zajednicom kao glavni tumači događaja i procesa u Srbiji.

Profesor univerziteta Svetozar Stojanović, blizak današnjim vladajućim strukturama u Beogradu i saradnik Dobrice Ćosiće, glavnog ideologa "velikosrpskog projekta", sa stranica dnevnog lista Politika poručio je da "odavno postoji potreba da neka istraživačka institucija preuzme na sebe sitematsko praćenje, ispitivanje i vrednovanje kompetentnosti i objektivnosti poslenika javne reči, i o tome redovno obaveštava javnost"³. On kaže da "neki domaći opisi i ocene naših prilika već dugo kipte od narcisoidne agresivnosti, ali istovremene provincijalne servilnosti prema odlučujućim spoljnim silama i njihovim diktatima. Na sve strane naričući o tobožnjoj dominaciji ekstremizma u nas, njihovi autori ispoljavaju toliku neuravnoteženost da i njih valja smatrati svojevrsnim metaekstremistima." Stojanović se obraća i uticajnim krugovima na Zapadu sa pitanjem "dokle će se oslanjati prvenstveno na samoprojektivne ocene i predviđanja majušne manjine *anacionalnih* i istovremeno dobrostojećih Srba". Sve ovo je praktično potvrdio i premijer Srbije Vojislav Koštunica u emisiji "Nije srpski ćutati" emitovane 28. marta 2004. na BK Televiziji, rekavši da su za loš imidž Srbije krive pojedine nevladine organizacije.

Poslednji talas medijske kampanje protiv nevladinih organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava, pre svega Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravnik za zaštitu ljudskih prava i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji počeo je najtiražniji dnevni list Večernje novosti u vreme martovskog nasilja na Kosovu. "Večernje novosti" su 21. marta 2004. objavile tekst pod naslovom "Stop srpskim ekstremistima". Kampanja je nastavljena u tabloidu "Inter-nacional", a zaokružena u nedeljniku "NIN" kolumnom Bogdana Tirnanića.

Tekst u Večernjim novostima bavi se reakcijama nevladinih organizacija na događaje na Kosovu, tačnije Fonda za humanitarno pravo, Komiteta za zaštitu ljudskih prava, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Žena u crnom i Centra za kulturnu dekontaminaciju. Tekst počinje komentarom: "Gotovo da nije bilo ni najmanjeg incidenta ili sporne izjave koje su se ticale pripadnika nacionalnih manjina - na koje nevladine organizacije, što u poslednjih desetak godina brinu o ljudskim pravima nisu gromoglasno protestovale u medijima, pa i na ulicama. Otud je primetno da se njihov glas gotovo ne čuje povodom nedavnog pogroma Srba na Kosmetu". Niko od novinara "Večernjih novosti", kao i drugih redakcija tih dana nije pozvao Helsinški odbor radi izjave o događajima na Kosovu, ali je zato taj list objavio: "Na sajtu Odbora ni posle pet dana od početka pogroma na Kosmetu nema nikakvog saopštenja. Uzgred, na istom sajtu 19. marta predstavljena je

³ "Politika", 20. januar 2004.

publikacija 'Jačanje demokratski efikasne uprave u multietničkim sredinama', kao i seminar i projekti sa istim nazivom, ažurirani istog datuma".

Predsednica JUKOM Biljana Kovačević Vučo na pitanje novinara zašto se njena organizacija "nije oglasila povodom aktuelnih dešavanja na Kosovu", rekla je da su oni reagovali, ali da niko od medija to nije preneo. "Kao da mi zaboga podržavamo užas na Kosmetu", rekla je Kovačević uz osudu nasilja na Kosovu. Iz saopštenja Fonda za humanitarno pravo u prvom planu je izdvojeno da su za stanje na Kosovu "odgovorni MUP i Vlada Srbije, Unmik i Kfor na Kosovu". Takođe je citirana izjava Borke Pavićević, direktorke Centra za kulturnu dekontaminaciju, da se mora "stati sa uništavanjem sakralnih kulturnih objekata na Komsetu i širom Srbije".

Direktor Beogradskog centra za ljudska prava Vojin Dimitirjević "s gađenjem osuđuje pogrom nad Srbima koji je u toku na više mesta na Kosovu i Metohiji". On naglašava da "sve srpske nevladine organizacije imaju moralnu obavezu da osude pogrom Srba na Kosmetu i zatraže odgovornost za počinioce". Sve ovo podseća na vreme NATO i uniformost javne reči.

Tabloid "Inter-Nacional" na naslovnoj strani od 22. marta objavio je tekst pod naslovom "Borce za ljudska prava brine paljenje džamija, ali ne i genocid nad Srbima na Kosmetu" sa fotografijama direktorke Fonda za humanitarno pravo Nataše Kandić, predsednice Jugoslovenskog komiteta pravnik Biljane Kovačević Vučo i predsednice Helsinškog odbora Sonje Biserko. Oprema teksta (naslovi i nadnaslovi), iskonstruisani su.

Predsednica Helsinškog odbora Sonja Biserko rekla je novinaru da je trenutno na sastanku, na ručku, i da ne može da se izoluje da bi odgovorala na pitanja, ali da je pozovu sutradan i da će "rado reći sve što ih zanima". Ispod fotografije S. Biserko na naslovnoj strani, međutim, izvučen je napis "Ručam, zovite sutra". Novinar "Inter-Nacionala" je kasnije istog dana ponovo pozvao predsednice istih NVO, i, lažno se predstavljajući kao kao novinar druge redakcije postavio pitanje da li manjine mogu da se osećaju bezbedno posle rušenja džamija. Isti list nastavio je progon i u narednom broju od 23. marta, kada je objavio izjavu beogradskog advokata Svetozara Vujačića sa nadnaslovom "Aktivistkinjama NVO preti tri godine zatvora" i naslovom "Vučo, Kandić i Biserko šire lažne vesti i mržnju". Vujačić je izjavio: "Ono što su izjavile tri samoproklamovane aktivistkinje za ljudska prava u vezi sa paljenjem džamija školski je primer krivičnog dela širenja lažnih vesti u cilju uznemiravanja javnosti. Za to delo zaprećena je kazna do tri godine zatvora i očekujem da javni tužilac reaguje". U tom kontekstu Vujačić navodi izjavu S. Biserko koja je rekla da "ovo (paljenje džamija) nema veze s Albancima, već je ispoljavanje animoziteta koje postoji godinama unazad". On "podseća" da su predsednice Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravnik za ljudska prava i Helsinškog odbora, "izbegle da komentarišu događaje na Kosovu".

"Inter-Nacional" je i 24. marta objavio tekst sa naslovom "Sonja Biserko (pot)cenila Koštunicu", a povodom knjige Normana Sigara "Vojislav Koštunica i budućnost Srbije" za koju je predsednica Helsinškog odbora napisala

predgovor. Autor teksta Zoran Petrović Piroćanac komentariše da se "knjiga pojavljuje uz savršen tajming, baš kada se dovršavaju 'poslovi' oko nezavisnosti Kosmeta i baš u trenutku kada se ubrzava diskusija o izdvajanju Vojvodine iz Srbije". U jednoj od glosa navodi se: "Simbolično figuriranje gospođe Biserko u predgovoru Sigarove knjige je signal za uzbunu u našoj vlasti".

Medijska kampanja protiv Biljane Kovačević Vučo, Nataše Kandić i Sonje Biserko, zaokružena je, ali ne i zaustavljena kolumnom Bogdana Tirnanića, u uticajnom nedeljniku "NIN" pod naslovom "Ako ideš ženama ponesi bič" u broju od 25. marta 2004. Biljana Kovačević Vučo u tekstu je stigmatizovana, recimo, jer je poslala pismo Haškom tribunalu "u kome tvrdi da nova vlast ništa neće učiniti sem što će nastaviti politiku nacionalističke zadrnosti izvesnog S. Miloševića". Kolumnista Tirnanić konstatuje: "Gospođa je, dakle, cinkaroš. Nije to sve što može da se o njoj kaže. Nešto treba ostaviti i za sud." Tirnanić dalje piše da je "njena istomišljenica" Nataša Kandić "poznata po falsifikatima (u korist nevinih 'albanskih žrtava') mirođija u svakoj čorbi", kojoj su "neke televizije u povodu završetka suđenja Saši Cvjetanu osuđenom za ratni zločin i 'etničko čišćenje'⁴ pružile priliku da se izjasni kao 'zastupnik oštećenih porodica". "Predstavljajući" Sonju Biserko, autor kaže da je ona "zastupnica Helsinkija i bliže okoline, koja je svojevremeno - mislim, nisam siguran - bila savetnica Budimira Lončara⁵, danas u bekstvu, jednog od razbijača 'velike' Jugoslavije" te da za "nju ima još posla, ostala je tzv. Velika Srbija". "Da bi se to završilo gospođa Biserko je spremna na sve", piše Tirnanić.

Povod za tekst protiv "inkriminisanih dama" kako autor navodi je Kosovo, ono što su rekle, odnosno nisu rekle, u pomenutom listu "Inter-Nacional". Tirnanić konstatuje da sa "takvim ženama nema primirja", da im je "borba za ljudska prava - zanat", "a rad na propasti Srbije - poslovna špekulacija". Autor zaključuje: "Narod ne spava, narod sam nad sobom bdi i stražari. E, pa na kraju, jesam li ja za ravnopravnost polova, za poštovanje ženskog bića. Sa ovakvim karakondžulama - jok! U odnosu na njih ne gajim 'hamletovsku dilemu': 'da li bolje u duši trpeti pračke i strele sudbe obesne, ili se oružjem dići protiv mora jada i učiniti im kraj'. Dosta smo trpeli".

Helsinški odbor ukazuje da ovakva medijska kampanja i govor mržnje protiv NVO koje se bave ljudskim i manjinskim pravima traje već duže vreme. Oni su tokom martovskih događaja na Kosovu dodatno radikalizovani i dospeli na stranice ozbiljne i uticajne štampe. Budući da je do radikalizacije kampanje dolazilo i u nekim prethodnim periodima tokom poslednje tri godine, kao što je to bilo početkom 2003. godine, u zavisnosti od političkih događaja u zemlji, postoji opasnost da će se ovaj trend nastaviti što može imati teške posledice ne samo za ove nevladine organizacije i njihove aktiviste, već i društvo u celini, koje je se ponovo gura u samo jedan model mišljenja.

April 2004.

DODATAK

⁴ Znake navoda stavio je kolumnista Bogdan Tirnanić.

⁵ Poslednji ministar spoljnih poslova SFRJ.

Srbija u začaranom krugu nacionalizma

Uvod

Ovaj Izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava je napor da se prepoznaju nove forme nacionalizma nakon 5. oktobra 2000, kao i da sa pokaže da Srbija još uvek nije našla alternativu nacionalizmu.

Treći neuspeli predsednički izbori u Srbiji kristalisali su do sada u velikoj meri zamagljenu političku scenu. Ovi izbori su napokon demantovali tezu o demokratskom potencijalu Srbije i njenoj demokratskoj tradiciji, koja je, uz vešto manipulisanje srbijanske elite, sve do sada onemogućavala uvid u pravo stanje duha u društvu. Dvadesetgodišnji napor srbijanskih elita da stvore kulturni model kojeg karakteriše totalitarni način mišljenja i sada je glavna opstrukcija demokratizaciji društva. Nacionalizam u post-oktobarskoj Srbiji nije nestao, dobio je samo novu formu. Prepoznatljiv je u odnosu na suočavanje sa odgovornošću za rat u prošloj deceniji i u odnosu na reforme.

U pogledu prošlosti došlo je do svojevrzne "racionalizacije" - od negiranja zločina i negiranja postojanja velikosrpskog nacionalnog projekta, do prebacivanja celokupne odgovornosti na komunistički režim. Poraz i izostanak bilansa onoga što se desilo u protekloj deceniji, neodustajanje od velikodržavnog projekta, kriza identiteta i frustracija, doveli su do revitalizacije tradicionalnog konzervatizma. Osnovne odlike srpskog konzervatizma su: odsustvo ekonomskog mišljenja i opredeljenja za razvoj; odsustvo političkog pluralizma; shvatanje demokratije kao anarhije i ksenofobičnost. Takav vrednosni sistem je u suprotnosti sa savremenim civilizacijskim dometima evropskih društava i zato će svaka nova vlada biti suočena sa osnovnom dilemom: za ili protiv Evrope.

DOS je bio veoma heterogena koalicija (od antiratnih stranaka do radikalno nacionalističkih) koja je imala samo jedan zajednički imenitelj: svrgavanje Miloševića. To objašnjava sve kasnije teškoće u pogledu orijentacije Srbije i njenog proreformskog profilisanja. Političkim životom Srbije u poslednje tri godine dominirale su brojne afere i skandali, koji su doveli do slabljenja političkih partija i na neki način obesmislili samu ideju višepartijskog

života. U tom krajnje nepovoljnom ambijentu ipak se iskristalisala proreformna struja u DOS, koju je strateški osmislio i promovisao premijer Zoran Đinđić. Uz ogromnu podršku međunarodne zajednice ta je struja ostvarila značajne rezultate, čak i u odnosima sa susedima, što je imalo snažan uticaj na regionalnu dinamiku. Nažalost, ubistvo Zorana Đinđića je zaustavilo i usporilo sve reformske napore i zadalo pogubni udarac alternativnoj orijentaciji. Insistiranje na etničkom i centralističkom principu neminovno ugrožava i opstanak onakve Srbije kakvu nacionalisti priželjkuju. Negiranje Srbije kao složene države provocira njenu fragmentaciju.

Nespremnost za suočavanje sa prošlošću sprečilo je uspostavljanje neophodne moralne vertikale u društvu. Komercijalizacija i banalizacija Haškog tribunala omogućili su konsolidaciju "porazanih snaga" i njihov povratak na političku scenu. U tom smislu činjenica da su Milošević i Šešelj nosioci izbornih lista za vanredne parlamentarne izbore (28. decembra 2003.) sasvim se uklapa u takvu percepciju nedavne prošlosti.

Nerealne procene međunarodne situacije i situacije u regionu, pogrešne percepcije suseda, ali i samih sebe, opstaju uprkos promenjenom diskursu. Nacionalistički projekat jeste poražen, ali je Miloševićeva logika, nažalost, pobedila: trajno je uništeno multietničko i multikulturalno tkivo Balkana za čiji će oporovak biti potrebne decenije. Takva je logika pobedila zahvaljujući, između ostalog, i sporom reagovanju međunarodne zajednice, nerazumevanju procesa koji su doveli do raspada Jugoslavije, opterećujućom činjenicom da taj proces još nije okončan, kao i samim postojanjem Republike Srpske – jer, uspostavljanjem Republike Srpske, međunarodna zajednica je praktično sankcionisala zločin i genocid kojima sudi u Hagu.

Politički kontinuitet/diskontinuitet

Šok zbog brutalnog ubistva premijera Zorana Đinđića doveo je više spontano, nego planski, do opšte nacionalne konsolidacije na tragu reformi koje je on započeo. Međutim, odmah po ukidanju vanrednog stanja na površinu su počeli izbijati stvarni efekti tog tragičnog ubistva. Suštinske reforme su stopirane, saradnja sa Haškim tribunalom – a time, neposredno, i suočavanje sa bliskom prošlošću – ponovo se dovodi u pitanje, kao i politika vlade koja se – u Srbiji bez drugih valjanih opcija – i pored svojih objektivnih ograničenja, čestog neshvaćanja i kontraproaktivnih poteza, ipak potvrđivala kao jedina alternativa za evropeizaciju.

Ubistvo premijera Zorana Đinđića je mogla biti ona prelomna tačka na kojoj će se i politika zločina, a s njom i najnovija istorija Srbije konačno početi da sagledavaju u svom pravom značenju. Nažalost, sudeći prema navodima optužnice podignute protiv neposrednih počinitelja, ta će šansa po svoj prilici biti propuštena.

Tragična sudbina Zorana Đinđića, (a pre njega i Ivana Stambolića), postala je svojevrsna paradigma kontinuiteta post-petooktobarske Srbije sa

Miloševićevom politikom – kontinuiteta koji počiva na zločinu. Njegovo ubistvo je samo ogolilo realnost i snagu ogromnog i opasnog Miloševićevog nasleđa, i pokazalo da fragilna koalicija, kakva je bio DOS, od samog početka nije imala velike šanse da se sa time nosi. Peti oktobar je prošao bez krvavog obračuna zbog toga što je postignut konsensus o odlasku Miloševića. Interpretacija srpskih nacionalista da je Srbija petog oktobra "pod teretom straha od daljih sankcija i političkih pritisaka, odlučila da poziciju "evropske parije trampija za poziciju evropskog protektorata" u velikoj meri se uklapa u suštinu petooktobarskih događaja.

Atentat na premijera Zorana Đinđića 12. marta 2003. godine bio je udar na ukupnu reformsku orijentaciju vlade Srbije, posebno na njeno reformsko krilo. Ubistvo premijera je potvrdilo da je Srbija zemlja-talac organizovanog kriminala i ogolilo krhkost njene stabilnosti i unutrašnje bezbednosti. Do atentata je došlo upravo u trenutku kada je premijer pripremao obračun sa organizovanim kriminalom i mafijom, koji su od dolaska DOS na vlast opstruirali saradnju sa Haškim tribunalom, kao i stvarni proces reformi. Ubistvo Zorana Đinđića je označilo prekretnicu u odnosu politike i organizovanog kriminala, i u tom smislu nametnulo potrebu za naknadnom interpretacijom 5. oktobra 2000.

DOS je propustio jedinstvenu priliku da 5. oktobra napravi radikalni rez sa Miloševićevim nasleđem. Diferencijacija unutar DOS po tom pitanju praktično je otvorila prostor i kupila vreme za konsolidaciju njegove ekonomske i finansijske mafije koja je značajno, ako ne i presudno, uticala na zbivanja u zemlji. Srbijansko društvo bilo je impregnirano zločinom i kriminalom. Sprega organizovanog kriminala i SPS nomenklature bila je više nego očigledna, što se ogleda u brojnim zajedničkim poslovima. Kriminalizacija nacionalnog pitanja se ogledala u susedstvu kroz masovne zločine, a u samoj Srbiji kroz kriminalizaciju policije, carina i drugih institucija. Sistem državne kontrole je stvarao okruženje za gotovo neometano delovanje organizovanog kriminala, što je dovelo do sprege na liniji kriminal–policija–tužilaštvo–sudovi.

Višemesečna medijska kampanja protiv premijera iz današnje perspektive pokazuje da se radilo o veoma smišljenoj strategiji u čijem sprovođenju su učestvovali delovi bivšeg režima, ali i delovi DOS. Oспорavanje ratnog zločina je zajednički imenitelj jedne takve "prirodne koalicije". Reč je o težnji da se svim silama i po svaku cenu održi *status quo*. Konsolidaciju tog takozvanog "patriotskog bloka" i dalje prati kampanja za reinterpretaciju poslednje decenije, ali i celog XX veka. Tako se celokupna odgovornost za poslednju deceniju prebacuje na komuniste i Slobodana Miloševića, a paralelno se afirmiše četnički pokret koji se javnosti prezentira isključivo kao antifašistički. U tom se ključu markiraju orijentiri za budućnost – jer, "Srbi su u XX veku dva puta zalutali: jednom u jugoslovenstvo, drugi put u komunizam". Patriotski blok "integraciju sa Evropom" takođe doživljava kao utopijsku i, po karakteru, sličnu jugoslovenstvu i komunizmu.

Težnja za racionalizacijom poraza je suštinsko obeležje nacionalizma u današnjoj Srbiji. S jedne strane, u javnosti se podgreva iluzija da sadašnje granice nisu definitivne, a s druge se pokušava izbeći odgovornost za pretvaranje nacionalnog pitanja u kriminal. Dok levica, kao i uvek, verbalno osuđuje nacionalizam i u celosti ga odbacuje, "desnica" ga brižljivo dograđuje novim oblicima i tumači kao demokratski. Sada, kada se uloga Srpske akademije nauka u promovisanju velikosrpske ideje sve više obelodanjuje u haškoj sudnici, akademici su zaokupljeni naporima da umanje značaj *Memoranduma* u definisanju politike Slobodana Miloševića. Glavno izvorište aktuelnog nacionalizma je u nekim uticajnim krugovima Beogradskog univerziteta, posebno Pravnog fakulteta, zatim Fakulteta političkih nauka i Filozofskog fakulteta. Oni ne poriču da su se desili zločini, ali je njihova osnovna strategija usmerena na reinterpretaciju, odnosno relativizaciju odgovornosti srpske strane. Tako se ne samo prerađuje nedavna prošlost, nego i formira svest mladih generacija.

U nekim nacionalističkim krugovima koji nisu bez uticaja na kreiranje opšte atmosfere u društvu ozbiljno se razmišlja na temu "šta Srbi treba da rade u narednih deset godina". Srpski narod se poziva da pokaže nacionalnu solidarnost pošto je "ideja Vidovdana i nebeske Srbije prokažena i najvulgarnije napadnuta" i da taktizira "opstanka radi" sa jasnim dugoročnim ciljevima. Čekajući da "SAD izgube ineteres za očuvanje novog balkanskog poretka", da "Rusija ponovo krene putem povratka u krug ozbiljnih sila" i da "Zapadna Evropa izgubi svoj sadašnji misionarski apetit za građenje hibridnih nacija", Srbi, smatraju ti krugovi, treba da se pripremaju za reviziju svojih poraza. Jer, dok se ne steknu nove okolnosti, "srpska duhovna i moralna obnova" su preduslovi biološkog oporavka i kulturološkog opstanka.

Iza ovih i ovakvih poruka stoji strategija po kojoj Srbija ne sme sebi da ograniči buduće opcije time što će pristupiti Partnerstvu za mir ili NATO; ne sme formalno da pristane na status države sa ograničenim suverenitetom; ne sme da likvidira svoju oružanu silu; ne sme da svoj budući ustavno-politički okvir suzi, ustavom po meri sadašnje vlasti; i, konačno, status Kosova treba rešavati tek pošto se stabilizuje srpska država. Dalje, treba odbaciti dosadašnji kurs radikalnih ekonomskih reformi (zasnovan na "Vašingtonskom konzesusu"), kao i naivno verovanje "tržišnih fundamentalista" da će stabilizacija, liberalizacija i privatizacija automatski rešiti sve probleme".

Radi se o kukavičluku političke elite i njenoj nemoći da Srbiji ponudi ozbiljnu viziju modernog društva, utemeljenog na vrednostima savremene civilizacije; unutar toga nacionalizam se, zbog dnevno političkih potreba samo redizajnira i nužno vraća na poznate populističke forme. Samo prihvatanje poraza i započinjanje ozbiljne javne debate o razlozima tog poraza mogu stvoriti potencijal za promene u Srbiji. Opređenje za samostalnu Srbiju – ali ne samostalnu i uvređenu Srbiju kako je vidi Grupa 17 Plus – je jedini put ka uspostavljanju kontakta sa realnošću, odnosno prihvatanja poraza.

Srpski neoromantizam s kraja XX veka očigledno nije bio podsticaj za budućnost niti je bio u skladu sa zahtevima vremena. Oživljavanje kosovskog i jasenovačkog mita dali su samo impuls za iskrivljeno shvatanje prošlosti, što je istovremeno bilo i odustajanje od napora pred promenama koje su predstojale Jugoslaviji i jugoslovenskim narodima. Politika Slobodana Miloševića je dodatno potrošila potencijal i energiju za poželjne promene posle devastirajućeg nacionalizma i populizma. Tako potrošena Srbija se danas nalazi pod teretom sopstvenog nacionalizma: ostvarivanje anahronog nacionalnog projekta nije okupilo Srbe u jedinstveni državni okvir. Štaviše, ni njene državne granice još nisu definisane.

Izvorišta nacionalizma u postoktobarskoj Srbiji

Srpski nacionalizam na kraju XX veka ima siromašno idejno jezgro koje čine stereotipi o "izabranom narodu", "svetoj zemlji", "krvnom ili egzistencijalnom, iskonskom Neprijatelju" i misiji, odnosno vođi. U tom siromašnom idejnom jezgru ima – pored racionalnih političkih – i ideoloških, religijskih, mističnih i patoloških elemenata, pri čemu je odnos ovih elemenata nejasan, nestabilan i dinamičan, odnosno, polivalentan, što je osnova transformacija nacionalizma od organskog, religioznog, do ideologije ili religije zločina. Pri tome je upravo ovaj odnos između ideologije i religije nemoguće precizno odrediti, pošto su u pitanju "sveti zločinci", odnosno "heroji". Još uvek se mogu sresti mladići koji javno nose majice na kojima piše "Mladić – srpski heroj", što pokazuje da preovlađujući, liberalni, demokratski nacionalizam u ovoj sredini nije građanska ili reformrska opcija, nego pre maska nacionalne traume, ili poniženog nacionalizma. To je zapravo osnovni lik, maska ili odelo današnjeg nacionalizma u Srbiji. Kada se tome doda podatak da se na poslednjem popisu čak 95 odsto stanovništva izjasnilo kao vernici, a 80 posto kao pripadnici pravoslavne vere, može se zaključiti da današnji liberalni ili demokratski nacionalizam u Srbiji predstavlja masku ambivalentnog, poniženog nacionalizma. Zato je Dobrica Ćosić mogao da kaže da su kriminalci pohapšeni u nedavnoj policijskoj akciji posle ubistva Zorana Đinđića "doduše kriminalci, ali su i Srbi", dok su u nedavnom uvodnom tekstu nedeljnika "Vreme" male i slabe reformatorske snage u Srbiji nazvane "čuvarima kovčega".

Postavlja se pitanje da li srpski nacionalizam iz svog siromašnog jezgra ima sopsobnost da prevaziđe sva socijalna, konfesionalna i regionalna ograničenja, jer on i nastaje upravo zbog ovih ograničenja. Tako je u jednom razgovoru Mihailo Marković konstatovao, u duhu ovog poniženog nacionalizma: "Sve smo dobro isplanirali, osim iracionalnog međunarodnog faktora!" Međutim, za razliku od hitlerizma srpski nacionalizam, kao ni drugi nacionalizmi na ovim prostirima, nije poražen. Utisak koji se stvara – kao da su svi izgubili i svi pobedili – samo još više zamagljuje situaciju. Zato se iz ovog

nacionalističkog ugla i suđenje u Hagu doživljava kao prekrajanje istorije. Iako je, kako je to pisao Jinger, "roditelj tog nacionalizma bio rat; ali on je i rođen iz svesti o zajednici zasnovanoj na krvi; on želi da krv dođe na vlast". Srbija je danas u ambivalentnoj situaciji (što verovatno važi za čitav region) – ni sasvim ponižena, ni pobednica; sadašnji transferni (tranzicioni) nacionalizam nalazi se negde na podstanici između zločina i nejakih kontura postnacionalnog društva, između organskog i konstruktivnog nacionalizma prema kojem država stvara naciju, a ne obrnuto. Zato je preovlađujući srpski liberalizam, u stvari, nacionalizam i bez nacije i bez države.¹

Nacionalizam i postnacionalizam

Srpski nacionalizam treba posmatrati na dva nivoa. On je koncepcija, ideologija koja ima istorijsko utemeljenje. Na tom nivou on će egzistirati veoma dugo, jer se ideologije uopšte ne menjaju lako. Osim toga, srpski nacionalizam je i politički projekt, to jest – primenjena ideologija. Takav je bio na delu u poslednje dve decenije XX veka. On je ostvaren. Skup fenomena koji karakterišu sadašnji trenutak adekvatnije bi bilo nazvati postnacionalizmom. Bez tog preciziranja, teško je razlikovati uzroke i posledice. To razlikovanje je, međutim, otežano iz više razloga.

Prvo, oko velikosrpskog projekta bio je ostvaren konsenzus kome nema ravna u srpskoj modernoj istoriji. Zaokruženje srpskog državnog prostora u etničkim granicama okupilo je srpski nacionalni korpus u celoj bivšoj Jugoslaviji. Ratovi su pokazali iracionalnost projekta i komplikovanost srpskog pitanja, što se ogleda u sadašnjem položaju srpskog naroda.

Drugo, pomenuti nacionalni projekat nedeljiv je od socijalnog projekta. Pre ratova, došlo je, kroz antibirokratsku revoluciju, do saveza državnog socijalizma i nacionalizma, što je u suštini bilo još jedno odbijanje, ekonomskih, političkih i društvenih reformi. Ovo je odbijanje plaćeno ne samo petnaestogodišnjim zakašnjenjem u tranziciji, nego i novim teškoćama u koncipiranju strategije reformi.

Treće, posle 5. oktobra nije napravljen bilans politike u prethodnom razdoblju. Otuda je i interpretacija petooktobarske promene bila različita. Snage kontinuiteta su u uklanjanju ključne ličnosti režima videle način da se politički projekt sačuva, dok su reformske snage faktički vodile diskontinuitetu. Pokazalo se da je evropeizacija Srbije fatalna po nacionalistički projekat. On se morao svesti na svoju arhaičnu suštinu, na reakcionarnost. Izgubio je snagu za agresiju i ulazio u fazu truljenja. Ubistvo pragmatičnog reformatora bilo je poslednji pokušaj njegove revitalizacije. Ali, novi konsenzus, koji je moguć samo oko reformi i oko ulaska u Evropsku uniju, nije postignut. Srbiju, sve više, na reforme pokreće međunarodna zajednica, a sve manje njena vlastita energija.

¹ Iz izlaganja Nenada Dakovića na okruglom stolu "Presvlačenje nacionalizma", 15. jul 2003, Beograd.

Banalizacija političkog života sprečava da se uoče stvarne dileme srpskog društva.

Četvrto, odnos prema Haškom tribunalu testira odnos Srbije prema neposrednoj prošlosti, odnosno prema nacionalističkom projektu. Hag taj projekt demontira i ispisuje istoriju ratova za ujedinjenje srpskog naroda. Ni reformske snage nisu na pitanje sankcija za počinjene zločine gledale drugačije nego kao na sredstvo za trgovinu. Zanimarivanje moralne dimenzije zločina je, kako tačno zaključuje Nenad Dimitrijević, zabluda reformatora. Ali i više od toga: ona budi sumnju u njihovu stvarnu rešenost da raskinu sa projektom kome je zločin bio konstitutivni element.

Peto, ignorisanje promena u okruženju je refleks starog konsenzusa, odnosno nepriznavanja nove realnosti, koja oduzima snagu nacionalističkom projektu.

Tako se na nove inicijative iz Hrvatske odgovara sumnjičavošću. Decenijama je srpski nacionalizam instrumentalizovao genocid nad Srbima u Hrvatskoj u Drugom svetskom ratu činjenicom da nije bilo izvinjenja od strane predstavnika hrvatskog naroda. Govor predsednika Mesića u Jasenovcu, koji su srpski mediji gotovo ignorisali. Osim u "Helsinškoj povelji", nigde se nije mogla pročitati njegova integralna verzija Promenjen je vizni režim, Srbi su pozvani da se vrate u Hrvatsku; tom pozivu prethodio je niz zakona (o imovinskim odnosima, obnovi kuća). Dominira reakcija: to nije iskreno, to je rezultat pritiska međunarodne zajednice. Ako ranije nisu pomagale knjige (Kočović, Žerjavić, Goldštajn), a sada ne pomažu ni toliko očekivana izvinjenja, onda se postavlja pitanje: šta mi zapravo hoćemo.²

Uloga Srpske pravoslavne crkve u generisanju nacionalizma

Odlaskom Slobodana Miloševića i dolaskom nove vlasti koja svoj legitimitet otvoreno i manifestno temelji na antikomunizmu, nestalo je ideoloških prepreka za legalizaciju već odmaklog procesa povratka Srpske pravoslavne crkve (SPC) u sferu javnog života i otpočeo je ubrzan rad na institucionalnom napuštanju sekularnog principa na svim nivoima društva i države.

Uz podršku samog vrha vlasti, posebno sada već bivšeg predsednika SRJ Vojislava Koštunice, SPC se u postoktobarskom periodu sve otverenije nameće kao vrhovni moralni i ideološki arbitar – počev od vaspitanja dece i omladine, do sveukupne kulturne i civilizacijske orijentacije društva. Vrednosti koje promovise odlikuju se krajnjom arhaičnošću, kolektivizmom, antizapadnjaštvom i ksenofobijom, dok je način na koji ih promovise obeležen visokim stepenom netolerancije, pa čak i agresivnosti.

² Iz izlaganja Latinke Perović na okruglom stolu "Presvlačenje nacionalizma", 15. jul 2003, Beograd.

Ekstremna netrpeljivost prema svemu što dolazi iz zapadnog kulturno-civilizacijskog kruga jedna je od najznačajnijih poruka koje SPC šalje svojim vernicima. U tome SPC u potpunosti dosledna svom oživljenom idolu, vladiki Nikolaju Velimiroviću koji je u novijoj istoriji Srbije video zaveru Zapada smišljenu da se tek "oslobođena srpska raja pretvori u raju trulog Zapada".

Ekspanzija crkve u javnom prostoru pravda se brigom za duhovno zdravlje naroda, ali i potrebom da se područje na kojem žive Srbi duhovno, kulturno i politički markira kao srpsko. Tako se u Vojvodini u poslednje vreme grade crkve koje odudaraju od preovlađujućeg arhitektonskog stila. U svom ekspanzionizmu, SPC ne samo da je prenebregla činjenicu da srpsko pravoslavlje u Vojvodini ima posebne odlike, nego je predlogom da se Fruška Gora proglasi svetom³ državi uputila izazov. Predlagača očitno nije brinula "trivijalna" činjenica da je Fruška gora od strane države proglašena nacionalnim parkom, kao ni činjenica da ne postoji nijedan kanonski propis na osnovu kojeg se jedna gora može proglasiti svetom.

Sve ukazuje na opštu klerikalizaciju i težnju SPC da preuzme vodeću ulogu u društvu. O tome nedvosmisleno svedoči i skandal povodom obeležavanja godišnjice "novosadske racije", kada je SPC poručila da će, ako na komemorativnom skupu bude govorio i Nenad Čanak, predsednik Skupštine APV, održati skup u vlastitoj režiji. Žustre rekacije izazvala je i izjava episkopa bačkog Irineja koji je na drugoj skupštini Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić" izjavio da je ugrožena "ideja... sabornog jedinstva našeg naroda, punoće njegovog nacionalnog i kulturnog identiteta", da je "njegovo biće sad već više ugroženo iznutra nego spolja, a razbijaju ga ljudi spaljene savesti (...) rassrbljeni Srbi, po pravilu bezbožnici...".⁴

Razumevajući sebe kao snažan integrativni faktor, SPC nije naklonjena ni ideji autonomije Vojvodine.⁵ Na već pominjanoj skupštini "Svetozara Miletića", čiji je gospodin Bulović inače član, istaknut je zahtev za održavanjem vanrednih pokrajinskih izbora, jer, kako je rečeno, između Skupštine Vojvodine i srpskog naroda u Vojvodini ne postoji ni minimum saglasnosti.⁶

Reakcije SPC na sve češća skrnavljenja katoličkih groblja, posebno onog u Novom Sadu, su veoma indikativna. Naime, sekretar eparhije bačke je korene

³ "Fruška gora kao monaška republika – to nije baš lako realizovati danas i ovde", piše Mirko Đorđević, "jer, ako je naša stara kultura započela jednim bekstvom u manastir – mladog kraljevića iz vladalačkog doma Nemanjića – moderna srpska kultura i njen evropski prepoznatljivi obrazac započeli su su na Fruškoj gori Dositejevim bekstvom iz manastira Hopovo. Zabunu je uvećalo i prisećanje na mučeničku smrt šefa srpske države I. Stambolića..." Republika, br. 320–321, 1–30. novembar 2003.

⁴ "To su, jednom rečju, oni čiji bi rad, ukoliko bi ga trebalo crkveno obeležiti, mogao biti praćen samo činom egzorcizma", izjavio je na pomenutom skupu gospodin Irinej Hopovo. "Naša reč", br. 6, 15. februar 2003, str. 2.

⁵ Autonomašima se, naime, spočitava da žele da stvore naciju 'vojvođanera' i vojvođansku pravoslavnu crkvu.

⁶ Vidi godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji "Ljudska prava u senci nacionalizma", Beograd, 2002, str. 85.

tog vandalskog čina otkrio u "prekomernoj liberalizaciji" Novog Sada gde se, već treću godinu za redom, održava muzički festival "Exit". Zaklanjajući se iza floskule "svi znamo da je to u neku ruku leglo narkomanije i svakog mogućeg drugog poroka",⁷ predstavnik eparhije je u skrnavljenju spomenika prepoznao obrise ovog festivala. Kada se ima u vidu da je "Exit" najveća muzička manifestacija na Balkanu, koja okuplja veliki broj izvođača iz sveta i posetilaca sa prostora bivše Jugoslavije, jasno je da SPC najviše smeta liberalni duh i njemu svojstvena otvorenost prema "Drugom". Umesto u liberalizmu i "Exitu", bilo bi mnogo uputnije kada bi predstavnici crkve u ponašanju ispoljenom na Katoličkom groblju i sličnim mestima prepoznali obrise nacionalističke politike koju su, između ostalih, i sami zdušno pomagali.⁸ Jer, upravo se ta i takva politika nije libila da groblja i srpske kosti pretvara u snažna sredstva političke mobilizacije i nacionalističke homogenizacije.

SPC ima izrazito negativan odnos prema Haškom tribunalu i aktivno je učestvovala u njegovoj diskvalifikaciji kao političke i kvazisudske institucije.⁹ Insistiranje na nacionalnoj pristrasnosti Tribunala pokazalo se dovoljno širokom osnovom da se na njoj objedine raznorodni akteri – svetovni, crkveni, politički, vojni i civilni. Otpor Tribunalu i prvobitno osporavanje zločina zamenjeni su potonjom nevoljnom saradnjom i sadašnjom relativizacijom zločina. Otkrivanje masovnih grobnica u Srbiji nije vodilo otvorenom suočavanju sa prošlošću, nego je svedeno na obračun sa predhodnom vlašću i generalno prebacivanje odgovornosti na komuniste. Međutim, najveći otpor saradnji sa Hagom dolazi do izražaja kada su u pitanju pripadnici bivše JNA koja se svim silama pokušava amnestirati. Stoga otpor i nezadovoljstvo ispoljeni prilikom uručjenja najnovijih haških optužnica protiv četvorice vojnih i policijskih generala ne iznenađuju.¹⁰

⁷ "Građanski list", oktobar 2003.

⁸ "Tamo gde se prospe srpska krv i padnu srpske kosti, to mora biti srpska zemlja", tvrdio je, raspaljujući ideologiju krvi i tla, vladika Nikanor. Vidi: Mirko Đorđević: "Ratni krst srpske crkve", Suočavanje sa demokratijom, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002. str. 79.

⁹ Tako je, na primer, mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije izjavio da Haški tribunal "nije sud pravde, ni Božje ni Ljudske, već sud sile svjetskih moćnika". "To je produžena ruka onih koji su bombardovali našu zemlju i koji Hagom hoće da opravdaju zlo i zločin i svoje nasilje pred Bogom i istorijom. Da prebace krivicu na one nad kojima su vršili nasilje".

¹⁰ Skup podrške u Beogradu je organizovala policija, svesna šta za "državu znače lik i delo generala Lukića" ("Danas", 25–26. oktobar 2003), a podržao ga je srbijanski premijer. Iz intervjua koji je Dušan Mihajlović, ministar policije, dao Novostima (29. oktobar 2003) može se zaključiti da će Srbija propasti, ako generali budu izručeni, "jer će ostati bez vojske i policije". Ministar je tom prilikom rekao: "Ja neću biti taj koji će Hagu isporučiti generala Lukića...Zato, ponavljam, za mene lično nisu prihvatljive optužnice protiv starešina vojske i policije samo po komandnoj odgovornosti".

U Leskovcu je, takođe, održan miting podrške četvorici vojnih i policijskih generala. Miting je organizovala organizacija "Branioci otadžbine 1998/9" uz poruku "Svojim životima zalagaćemo se da sprečimo izručenje našeg ratnog komandanta generala Lazarevića i svih ostalih u Hag". "Dnevnik", 2. novembar 2003.

Regeneracija nacionalizma sve više se manifestuje i kroz njegovu kriminalizaciju, što SPC nijednom nije osudila ili se kritički na to osvrnula. U čestim saopštenjima crkvene press službe iz nedelje u nedelju ponavlja se jedan kliše - "Sve češće iz manje-više istih centara pokreću se kampanje protiv Crkve".¹¹ Centri su nevladine organizacije i svi oni u javnosti koji kritički posmatraju zbivanja u Crkvi i oko Crkve. Nikakve kampanje, međutim, nema (barem ne sa pozicija militantnog ateizma). Od ranih osamdesetih godina država i značajan deo društva su izrazito naklonjeni Crkvi. Ne samo vernici, već i laici - i država posebno - grade hram na Vračaru. Pomenutoj press službi su kampanje potrebne čak i onda kada je očigledno da se crkvena vlada (Sinod) ne snalazi najbolje u suočenju sa značajnim delom javnosti. Napetost se veštački stvara ne samo u Crkvi, već i oko Crkve, a posebnu ulogu imaju sve uticajnije "paracrkvene formacije" koje, između ostalog, za kultne likove drže Karadžića i Mladića. Oni "nikada neće biti uhapšeni", kaže šabačko-valjevski episkop g. Lavrentije, "jer ih skriva narod". I tako se od sumnjivih ratnika prave heroji, a jatakovanje se proglašava vrlinom.

Nisu u pitanju samo znaci već i posebni dokumenti iza kojih stoji i jedan deo crkvene jerarhije.

Maja meseca 2003 objavljena je sa Sabora srpske pravoslavne omladine Studenička deklaracija - Đurđevdansko pismo Haralampiju - koju su potpisala dvojica vladika SPC. Pismo je upućeno Haralampiju, ali i vladama "svih srpskih zemalja". Dositej se optužuje kao začetnik zapadnjačke "bezbožničke škole", a oni koji za njim idu "traže sunce tamo gde ono zalazi". Pobjrojeni su svi koji su doneli zlo našem narodu, a to su "vukovci i markovičevci, i skerličevci i komunistički ideolozi i novodobci". Tako je kulturna tradicija sa odrednicama identiteta svedena na jedan obrazac i svi koji su ne priklanjaju tom monističkom obrascu ovde su nazvani "evroslinavcima". Po tom će izrazu biti upamćen vladika A. Jevtić. Taj primitivni obrazac trenutno funkcioniše. Ono što se nudi jeste "zdravi nacionalizam, jevanđeljski i organski" koji se dalje označava kao "svetosavski nacionalizam jevanđeljski". Niko nikada i nigde do sada iz sinoptičkih jevanđelja - niti čak iz apokrifnih - nije izvodio nacionalizam. Ovo je prvi put da se nešto slično može čuti. Sve se to čini smišljeno da bi se osnažio jedan ideološki obrazac koji je u suštini antikulturni.

Drugi je primer još neobičniji - dolazi s Kosova, i to nedavno, sa vidovdanske proslave. Nikada se Crkva u svojoj istoriji nije borila protiv prosvete i prosvetćenosti i kulture. Borila se protiv ostataka paganske svesti iz koje se regeneriše agresivni nacionalizam. Crkva se opirala unošenju paganskog Vidovdana u crkveni kalendar, što je učinjeno tek posle bitke na Kumanovi 1913, jer taj dan nije "zapovedni praznik". Taj dan nema nikakve veze ni sa rimokatoličkim praznikom Sv. Vita - *Vitus* - niti sa pravoslavljem, jer pagansko božanstvo Vid je "nepoznat pravoslavoju tradiciji", kako stoji u novoj *Enciklopediji pravoslavlja*. To nije smetalo A. Jevtiću da istog dana izjavi da je to

¹¹ "Danas", 7. jul 2003.

hrišćanski praznik, jer "ovde je stradao sveti mučenik Vid po kome ovaj dan nosi ime".¹²

Potreba za jednim obrascem antihrišćanskog i paganskog nacionalizma se oseća i oko Crkve i podalje od nje. Legenda i sujeverje se kombinuju s jednom lošom konzervativnom politikom. Tako se gradi neko i nekakvo "svetosavlje" - koje sa sv. Savom nikakve veze nema - koje je forsirao i doskorašnji šef države g. V. Koštunica koji je u poruci naciji zagovarao "srednji put".¹³ To je ideja Nikolaja Velimirovića koji je "naš putovođa", po Koštunici, čijem se predlogu o uvođenju *Dana borbe protiv kulture* suprotstavila Crkva. To zagovara i u tome učestvuje i deo crkvene hijerarhije, ali ideolozi su laici koji sebe imenuju kao "patriotske snage". Ta sprega između nekih delova hijerarhije i paracrkvenih te paradržavnih struktura, podstiče najagresivniji nacionalizam. Nacionalizam se svesno proizvodi, s jasnim ciljem - da se sami izolujemo od sveta, da se izolujemo od hrišćana koji su to na jedan drugi način. Nesporazum između tih snaga i značajnog dela javnosti se podiže na nivo opasne napetosti koja opterećuje javni život u zemlji koja još nije zacelila rane četiri izgubljena rata.¹⁴

Nacionalizam u vojsci

Snažno nacionalističko delovanje nacionalnih institucija kao što su Srpska pravoslavna crkva i vojska - koje inače deluju gotovo kao jedinstvena organizacija - ima posebnu ulogu u stalnom generisanju nacionalizma. SPC je zamenila prisustvo vojske u Republici Srpskoj, Crnoj Gori i na Kosovu. Posebno je važna i njena uloga u Makedoniji, jer još uvek traje spor oko autokefalnosti makedonske crkve. Ako se uzme u obzir da se pravoslavna crkva identifikuje sa nacijom, onda je spor sa makedonskom crkvom u suštini spor oko priznavanja makedonske nacije. Otuda ove dve institucije imaju posebno važno mesto u održavanju iluzije da će se u nekoj budućnosti povratiti srpske etničke teritorije koje će se nesmetano, kada se promene međunarodne okolnosti, ujediniti sa matičnom zemljom Srbijom.

Nacionalizam je i dalje dominantna ideologija u Vojsci Srbije i Crne Gore, mada je sada mnogo pritajeniji. Kolektivna svest oficirskog kora je u stanju zatečenosti i izvesne konsternacije, kao posledica nekih promena koje su se u poslednje vreme desile na polju transformacije Vojske Srbije i Crne Gore.

To se, pre svega, odnosi na odluku Vrhovnog saveta odbrane po kojoj se Generalštab integrisao u Ministarstvo odbrane; zatim, na odluku da se vojne službe bezbednosti takođe stavljaju pod komandnu nadležnost ministra odbrane i da su podložne demokratskoj kontroli; zatim, ministar odbrane je

¹² "Večernje novosti", 29. jun 2003.

¹³ "Politika", 5. januar 2002.

¹⁴ Poslednja tri pasusa ovog dela studije potiču iz izlaganja Mirka Đorđevića na okruglom stolu "Presvlačenje nacionalizma", 15. jul 2003, Beograd.

ukinuo fantomsku Komisiju koja je bila formirana pri Generalštabu s ciljem saradnje sa Tribunalom u Hagu. Svi su izgledi da je ista Komisija prikupljala i slala u Hag dokumentaciju i drugu građu za odbranu Slobodana Miloševića. Konačno, uhapšen je i treći član famozne "vukovarske trojke", pukovnik, heroj tzv. patriotskih snaga – Veselin Šljivančanin. Najzad, ministar odbrane doneo je još neke odluke kojima je upotpunjen prekid dotadašnje prakse i u Vojsci i van nje – prakse izigravanja saradnje sa Tribunalom.

I pored pomenutih promena u organizacionoj šemi Vojske i u rukovođenju i komandovanju, suštinske promene tek treba da se realizuju u praksi. To neće biti nimalo lako s obzirom da će kamuflirani ili čak otvoreni nacionalizam postavljati razne prepreke potezima Vrhovne komande i Ministarstva za odbranu, koje su inače preduslov za integraciju vojske u evroatlantske institucije.

Ionako glomazna Vojska, dodatno opterećena teškom ratnom hipotekom, nalazi se danas na istorijskom raskršću: da li da krene ka Partnerstvu za mir, što podrazumeva radikalni preobražaj i prihvatanje kolektivnog sistema bezbednosti, ili da se opredeli za tradicionalizam, što znači zadržavanje dosadašnjeg individualnog modela odbrane i bezbednosti, i pozivanje na princip oslanjanja na sopstvene snage.

Budući da se aktuelni ministar odbrane i načelnik Generalštaba zalažu za prvu, dakle savremenu opciju, i da na toj ravni povlače odlučne poteze – oficirski kor, inercijom vojničke poslušnosti i servilnosti se utišao, te se ima utisak da oficirska većina sledi ministra Tadića i generala Krgu. Međutim, ima dosta inicijativa da nije tako. U najboljem slučaju, program Partnerstvo za mir i sistem kolektivne bezbednosti prihvataju se kao diktat nužnosti.

"Patriotski blok" otvoreno nastupa protiv orijentacije koju zagovara ministar Tadić, tvrdeći da je sve to pogubno za Vojsku i državu. Ekstremno orijentisani krugovi poručuju: hoćemo u Partnerstvo, ali pod našim uslovima: prvo, neka nam NATO plati ratnu oštetu; drugo, neka se našoj Vojsci omogućiti da se vrati na Kosovo; treće, neka se državnoj zajednici i njenoj Vojsci obezbede povlašteni položaj i status, s obzirom da je Srbija i Crna Gora najjača vojna sila na Balkanu i da joj to daje legitimitet vojnog lidera, kao i da se njena Vojska pokazala u najboljem svetlu u borbi protiv "šiptarskog terorizma" i time zaslužila povlašteni položaj u antiterorističkoj internacionali.

Ovakva je argumentacija plasirana i preko elektronskih medija. Najtvrdokorniji zagovornik ove teorije je odavno penzionisani, ali hiperaktivni general Radovan Radinović, strateg svih srpskih izgubljenih bitaka.

Osim toga, "drugi kosovski boj" (Radinović je tako nazvao i jednu od svojih knjiga iz "kosovskog ciklusa") je paradigma, moglo bi se reći mit koji se veštački, neretko i vulgarno kalemi na onaj kosovski mit od pre 600 godina.

Tako, na primer, doskorašnji načelnik Uprave za moral u Generalštabu, sada penzionisani general Milen Simić, smatra da radikalno preuređivanje vojske obezvređuje "ljudski faktor", naročito njen komandni kadar. Simić, između ostalog, kaže: "Paradoksalno je da se dovodi u pitanje kvalitet ljudskog

potencijala Vojske koja se uspešno suprotstavila najmoćnijoj vojnoj sili na svetu...Takav potencijal retko koja zemlja na svetu ima..."¹⁵

Takođe, donedavni profesor visokih vojnih škola, pukovnik u penziji dr Vidimir Veljković u nedeljniku "Vojska" piše: "Mnogi naši domaći kritičari ispuštaju iz vida naš etnopsihološki milje: da su Srbi poseban narod koji je prema većim silama najčešće nastupao vrlo prkosno, samopouzđano, ponosito, često direktno izazivački, braneći kuću sagrađenu 'nasred drumu'. Srbi, iako brojčano mali narod, a srcem i vojničkim umećem veliki, na kraju drugog milenijuma ponovo su, kao 'sirak tužan bez niđe nikoga', bili prinuđeni da se brane od daleko nadmoćnijeg NATO. Zapravo, Srbi su jedini narod koji nije, kao što je pokazao i u vreme agresije, ubijao gnevom nego smehom; jedini narod koji je Njegoševo 'Ne bojte se, dobra biti neće' prihvatio kao istorijsku neminovnost. Uostalom, u tom ratu, gde je, figurativno rečeno, 'jednog Liliputanca' napalo '19 Gulivera', Vojska je visokim moralom, znanjem i umećem odbranila dostojanstvo, čast i ponos svoga naroda."¹⁶

Govoreći o nacionalnom identitetu, profesor Nenad Dimitrijević smatra da se on bazira na tradiciji i da ima dva pola: s jedne strane su slava, neponovljivost i nepobedivost "nebeskog naroda", a druge mit o podjednako slavim porazima, istorijski kontinuitet patnje, mržnja "drugih" prema "nama" – sve to, navodno, rezultira različitim antisrpskim zaverama, i "našim" bezbrojnim žrtvama.¹⁷

Nedeljnik "Vojska" u broju od 26. juna ove godine doneo je tekst pod naslovom "Vertikalna srpske istorije", posvećen Vidovdanu, u kojem se, između ostalog, kaže: "Mnogo je onih koji smatraju da je isuviše Srba uludo izginulo po besmislenim ratovima sa daleko nadmoćnijim protivnicima koji uvek pretpostavljaju diplomatiju grandomaniji a Miloša, Karađorđu. Ipak, nije manje ni onih koji smatraju da nacionalna čast, dostojanstvo, suverenitet države, a pre i iznad svega sloboda, nemaju cenu i da je svaka žrtva za te ideale mala i nedovoljna."

Vojska je naročito dolaskom sada već bivšeg predsednika Vojislava Koštunice na poziciju "vrhovnokomandujućeg", a u traganju za vlastitim identitetom, posegnula u dubine srpske pravoslavno-ratničke tradicije, što je izuzetno pogodno polje za bujanje nacionalističkih ideja u raznim oblicima.

Slobodan Milošević je kao "vrhovni komandant" bio prihvatljiv za oficirski kadar – i racionalno i emocionalno. Prvo, zato što je stvarno umeo da se praktično postavi u pozu komandanta, iako nije nosio maršalski mundir; drugo, oficiri su mu bili zahvalni, jer im je u "drugom kosovskom boju" pružio šansu da se profesionalno iskažu i da tako bar donekle skinu tegobnu hipoteku gubitnika, koju su nosili kroz sve one ratove u kojima "Srbija nije učestvovala".

¹⁵ "Vojska", 13. februar 2003.

¹⁶ Ibid, 20. februar 2003.

¹⁷ "Republika", jun 2003.

Koštunica je primenio isti model komandovanja Vojskom, model duboke politizacije, pa u izvesnom smislu i zloupotrebe Vojske. To su delimično pokazale i poznate vojne afere, posebno "afera Pavković". Ipak, razlika između dvojice "vrhovnih komandanata" je u tome što je Koštunica, za razliku od Miloševića, Srpskoj pravoslavnoj crkvi širom otvorio vojničke kapije, čime su nacionalizmu date velike mogućnosti za otvoreno i mimikrijsko razigravanje.

Odmah nakon oktobarskih promena u Srbiji, Uprava za moral je hitno organizovala okrugli sto pod nazivom "Regulisanje vojnih pitanja u Vojsci Jugoslavije", pri čemu je osnovna ideja bila ovako formulisana: Pošto se "nakon promena 5. oktobra" "zasigurno moglo očekivati" da će biti "još žešćih nasrtaja na duhovno biće srpskog naroda ... neophodno je stvaranje snažne brane protiv duhovne kolonizacije delovanjem raznih verskih sekti, kultova i okultizama svih vrsta, što je ujedno i siguran put za očuvanje našeg duhovnog i nacionalnog identiteta...". Ove reči je izgovorio tadašnji načelnik Uprave za moral, general Simić, čime se diskriminatorski postavio prema pripadnicima drugih veroispovesti i prema ateistima, i time ugrozio neka njihova elementarna ljudska prava.

Saradnja Vojske i Crkve najbolje se sagledava kroz vojno-izdavačku delatnost koja se najviše eksponira u ovoj vojno-crkvenoj vezi. Ubistvo Zorana Đinđića obeležila je, naravno, i vojna štampa. Ali, sve što je o tome donelo glavno generalštabno glasilo, "Vojska", stalo je na jednu stranicu časopisa – pri tome je trećina tekstualnog dela bila posvećena mitropolitu crnogorsko-primorskom Amfilohiju Radoviću i citatima iz njegove opskurne besede u Hramu svetog Save na Vračaru.

Novinsko-izdavački centar "Vojska" objavio je 2002. godine knjigu "Pravoslavlje i rat", autora pukovnika Borislava Grozdića, koju je nedeljnik "Vojska" objavljivao i kao feljtonsko štivo. Jedan od recenzenata pomenutog dela, naučni savetnik Istorijiskog inistituta SANU dr Miodrag Petrović, ponudio je i savet čitaocu o tome kako treba knjigu čitati: "Pravoslavna vera duboko je utkana u narodnosnu svest Srba i bez nje se njihov identitet ne može zamisliti. Knjigu treba iščitavati u smislu odanosti srpskom patriotizmu, nadahnutom ljubavlju prema Bogu i čoveku. U njoj je naglašeno da treba voleti i neprijatelje svoje, ali samo dok ne čine zlo našim bližnjima..."¹⁸ Dakle, ovaj "humanizam" upućuje na brigu o "našim bližnjima", ostali nas ne zanimaju.

Potom je Vojno-izdavački zavod ove godine izdao knjigu istog autora pod naslovom "Vojevanje za veru i otadžbinu" u čijem se naslovu mogu naslutiti i sadržina i osnovni tonovi. Novinsko izdavački centar "Vojska" je 2002. godine, zajedno sa izdavačkom kućom iz Novog Sada "Pravoslavna reč", napravio najveći izdavački poduhvat "Manastiri Srbije". Uprkos tome što se ovo delo smatra kapitalnim ne samo za kulturu srpskog nacionalnog korpusa, već i zbog svog opštecivilizacijskog značaja, logično se nameće pitanje zašto je baš Vojska pozvana da se pojavi kao suizdavač, i to u času kada u vojnom budžetu

¹⁸ "Vojska", 14. februar 2002.

nije bilo dovoljno para ni za to da se čestito nahrane vojnici na redovnom odsluženju roka.

U poslednje tri godine pripadnici Vojske učestvuju u skoro svim važnijim manifestacijama koje organizuje Srpska pravoslavna crkva (prenos moštiju kneza Lazara iz Ravanice u Lazaricu; grupe vojnih starešina hodočastile su i hodočaste Hilandaru; proslava Savindana, koji je i slava 72. specijalne brigade, itd.).¹⁹

Novi ustav kao izvoriste nacionalizma

Politička elita Srbije svoju nezrelost pokazuje i na pitanju ustava, koje postaje sve aktuelnije. Novi ustav će svakako dovesti do izoštravanja različitih pozicija, što može dovesti do ozbiljnih unutrašnjih napetosti, pa i sukoba koji, a, imajući u vidu složeni sastav Srbije (na primer, Vojvodina), može postati i internacionalizovan. Uprkos tome, model ponašanja, koji je Srbija koristila prilikom raspada Jugoslavije bio je dominantan i u SRJ, a danas Srbiji i Crnoj Gori, preti da postane dominantan i unutar same Srbije: srpska politička elita ne prestaje da insistira na recentralizaciji, dramatično zaostaje za realnim procesima, za istorijom. Tako je Milošević izmenom Ustava SRJ u leto 2000. pokušao da recentralizuje tadašnju zajednicu Srbije i Crne i Gore, što je odvelo daljoj dezintegraciji. Tadašnja opozicija, a potonja nova vlast, prigrlila je i ovaj Miloševićev ustav, iako je bio duboko nelegitiman, zbog čega je region dobio jos jednu bivšu državu.

Sličan model ponašanja može se pratiti i unutar same Srbije: projekti regionalizacije zanemaruju realnost i pokušavaju da je ustavom promene, da recentralizuju državu, posebno da ukinu autonomiju Vojvodine. Sve to se pokriva navodno modernim regionalističkim rešenjima. Ponovo se aktuelizuje liberalni nacionalizam, slično kao nekada formula "jedan čovek jedan glas". Kao što je u vreme raspada SFRJ predlagala "modernu federaciju", sad se predlaže "moderna" regionalizacija. Vrhunac paradoksa su projekti koji u sklopu regionalizacije predviđaju sasvim neprirodnu, neobjašnjivu podelu Srbije na autonomne regije čiji bi status bio izjednačen sa Vojvodinom, a u nekim varijantama čak i sa Kosovom. Gotovo neverovatna izgleda vera da se separatističke tendencije u slučaju Kosova, kao i stvarno autonomističke tendencije u slučaju Vojvodine mogu amortizovati regionalizacijom Srbije. Lažnom simetrijom pokušavaju se otkloniti rešenja kao što su specijalni status ili čak pretvaranje Srbije u federaciju.

Konačno, treba reći da iluziji Srbije da se ustavima mogu poništiti istorijske realnosti povlađuje, i to sistematski, međunarodna zajednica koja sprečava okončavanje procesa raspada Jugoslavije i time praktično vrši nasilje nad realnošću. Ovakav način tretiranja državnog pitanja na prostoru bivše Jugoslavije samo produžava njegovu agoniju, svima, možda čak najviše Srbiji,

¹⁹ Delovi izlaganja Stipe Sikavice na tribini HOS, 15. jul 2003

neprekidno uzima energiju i onemogućava je da se suoči sa samom sobom. I, što je najopasnije, daje dodatan podsticaj velikoj ovdašnjoj iluziji o etničkim granicama, koja – ne treba gubiti iz vida – nije samo srpska iluzija.²⁰

Nacionalisti, posebno srpski narodni pokret "Svetozar Miletić", tvrde da sadašnji sastav pokrajinske skupštine "nema demokratski legitimitet" jer "otvoreno deluje protiv države Srbije". Ova NVO strahuje da će novi ustav od Vojvodine načiniti državu nacionalnih manjina, te da će uvođenje mehanizma dvodomne skupštine, odnosno Veća nacionalnih zajednica, srpske predstavnike dovesti u mat poziciju, jer će, navodno, predstavnici nacionalnih manjina moći da ih preglasavaju kad god im se prohte. Dragan Nedeljković, jedan od članova ove organizacije, smatra da bi takvo rešenje bilo nametanje situacije koju je prozveo Ustav iz 1974. godine. Drugim rečima, kako kaže Nedeljković, to bi dovelo Srbiju u poziciju da je svi mogu kontrolisati, a ona ni samu sebe, ni bilo koga drugoga. Argumentacija ove grupacije polazi od toga da je autonomija imala smisla u "tuđoj", austrougarskoj imperiji, ali da ne može imati isti smisao u državi Sabora srpske pravoslavne omladine srpskoj i jugoslovenskoj". Po njima, sve su to komunističke zablude, a današnji autonomasi su samo preobučena deca komunizma, koja nastavljaju pogubnu politiku po srpski narod. Manjine, tvrde, treba da imaju sva demokratska prava, jer Srbi nemaju nameru nikoga da ugroze, naročito ne u Vojvodini. Srbi su, kako kažu, tolerantan narod, vrlo često na sopstvenu štetu. Srpsko polaganje prava na Vojvodinu najbolje se može videti kroz tvrdnju da se vojvođansko sećanje prirodno pretiće u srpsko, jer u Vojvodini je srpska svest uvek bila najjača, a sve to na dobrobit srpstva i svih onih koji sa Srbima žele da žive.

Krug srpskih nacionalista oko časopisa "Prizma" Sabora srpske pravoslavne omladine (Slobodan Samardžić) osporava legitimnost vojvođanske skupštine da raspravlja o budućem statusu Vojvodine, odnosno njenu statutarnu promenu. Primedbe se posebno odnose na promenu koja bi omogućila Vojvodini da sprovodi sopstvenu poresku politiku. Smatraju da nema istorijskog opravdanja za neku široku autonomiju, jer se ne može govoriti ni o zasebnoj kulturnoj baštini, nezavisnoj od Srbije. Ovakva razmišljanja o izradi projekta novog Ustava Srbije pokazuju da se i dalje oslanja na retrogradni pristup državi, odnosno na konstitucionalizam 19. a ne 20. veka.

Međutim, Vojvodina nije tako jednostavna zajednica kako to nacionalisti misle. Poslednji popis je pokazao da Srbi u Vojvodini čine samo 65 posto stanovništva, što znači da je multietnički karakter Vojvodine, uprkos svim etničkim inženjerskim, ipak opstao. To uslovljava i ozbiljno promišljanje karaktera vojvođanske autonomije. Vojvođanske partije su se polarizovale na pitanju autonomije, dok se vojvođansko biračko telo nalazi u fazi tzv. iščekivanja – sve više raste broj neopredeljenih. Autonomasi ističu vojvođansku

²⁰ Iz izlaganja Olge Popović-Obradović na tribini HOS u Beogradu "Kosovo: standardi ili status", 12. novembar 2003.

specifičnost i zalažu se za sprečavanje degradacije vojvođanskih gradova na neke "regiončice". Oni su protiv asimilacije, i zalažu se za princip pozitivne diskriminacije prema nacionalnim zajednicama koje su malobrojnije, što znači njihovo obavezno učešće u lokalnoj vlasti. Profesor Stanko Pihler smatra da su lokalna samouprava i teritorijalna autonomija zasnovane na istom principu – principu građanstva, a ne na konceptu kolektivističkog poimanja države, koji po logici stvari uvek nameće ideju "jedinstva", sabornosti i centralizma, nedemokratsku političku kulturu sa uvek prisutnim totalitarnim nabojeima. S druge strane, nacionalisti izražavaju strahovanja da bi potpuna autonomija u stvari predstavljala odvajanje Vojvodine od Srbije. Zato prof Cetković kaže da vojvođanska politička elita i deo kulturne inteligencije vode kratkovidu politiku koja pod firmom regionalizma provlači narcisoidni politički separatizam i provincijalizam.

Manipulacija socijalnim nezadovoljstvom, populizam i nacionalizam

Ono što Balkan danas ujedinjuje jeste užasno siromaštvo, posebno južnog dela Balkana (pre svega, Bosna, Srbija, Makedonija, Crna Gora i Kosovo). Takvo siromaštvo i odsustvo demokratske tradicije i odgovornosti sprečavaju suštinsku demokratizaciju. Svode je samo na formu bez ikakvog sadržaja. Unifikacija Evrope povećava distancu sa Balkanom. jer su njihovi sve viši standardi, takoreći nedostižni za Balkan. Reklo bi se da nema suštinske prosvetljenosti neophodne za prihvatanje evropskih standarda. Zahtevi koji su postavljeni pred ova društva (tržište i vladavina oprava, pre svega) uvode ih u dalju radikalizaciju, zbog nesposobnosti za stvarnom modernizacijom. Stoga, kako kaže Brezinski, za suštinski preobražaj ovih društava potrebno je "istorijsko strpljenje".

Međutim, tranzicija i na tako osiromašenom Balkanu nije svugde ista. Ratovi koji su vođeni u poslednjoj deceniji 20. veka stavljaju Srbiju u epicentar, jer svojim otporom promenama drži ceo region kao taoca. Radikalizacija Srbije je neminovan rezultat ratne politike i otpora suočavanju. To Srbiju kao društvo uvodi u proces rearhaizacije. Dovode se u pitanje neka ostvarenja, kao što je laička država, a jača uloga crkve i vojske.

Međunarodna zajednica je doprinela iluziji da je Srbija ravnopravna u regionu i prema Evropi. Bez raščišćavanja iskustva prve i druge Jugoslavije, te onog što se desilo tokom poslednje decenije, nije moguće u Srbiji projektovati razumnu orijentaciju. Jer, ukoliko se ne pokrenu stvarne reforme, a malo je verovatno da hoće, Srbi će to kompenzovati vraćanjem na teritorije koje su "izgubili". Akademik Veselin Đuretić u jednom nedavnom intervjuu kaže: "Da li je moguće da Albanci i Hrvati veruju da će Srbi odustati tek tako od povratka na svoje."

Srbija je uvek bila u latentnom sukobu sa Evropom, čini se sada više nego ikada pre.

Osim toga, elita Srbije uporno gradi svoju poziciju na potencijalnom sukobu Evrope i Amerike, i na svom "neupitnom" geostrateškom značaju. Nesposobnost Srbije da se suoči sa sobom dovodi do apatije, ali i racionalizacije, pa se tako u nekim krugovima, posebno u SANU, već čuju glasovi da Jugoslaviju nije ni trebalo rušiti, dok pomenuti Đuretić, istoričar, smatra da je "jugoslovenska opcija izlaz za sve narode bivše Jugoslavije".

Pomoć Evrope u ovom momentu bila bi, pre svega, u ozbiljnoj proceni realnog stanja, i odustajanju od imaginarne i poželjne slike na osnovu koje gradi svoju strategiju. SAD i EU su donele mir Balkanu, ali to nije dovoljno da se Balkan stvarno približi Evropi.

Politizacija sindikata

Sindikati su oduvek bili politizovani. Otuda i današnji učestali zahtevi sindikata, posebno onih vezanih za prethodni režim, za smenom vlade. U pitanju je sindikalizacija politike, pa razne političke stranke pokušavaju nešto da "zahvate" od tog socijalnog nezadovoljstva. Tako je, recimo, G17 Plus bila krajnje liberalno demokratska organizacija, ali od prerastanja u stranku "jaše" na talasu žestokog populizma, što je opasan prostor za razne vrste demagogija.²¹

U situaciji opšteg socijalnog nezadovoljstva i socioekonomski problemi svode se na preraspodelu siromaštva. Tada postaje važno ko je bolje organizovan, pa u jednom turnusu lekari uspevaju da dobiju nešto veću platu, u sledećem neko drugi. Miroslav Prokopijević, ekonomski analitičar, smatra da svi tačno znaju šta treba da se uradi, ali da "među biračima ne postoji volja da se to uradi, pa nema ni političkih stranaka koje bi sprovele takvu reformu...Nije ovde reč o nedostatku znanja, već volje – kako kod birača, tako i kod stranaka. I to znaju i jedni i drugi, pa je manipulisanje višestrano i ide u nedogled".²²

Problem sa siromaštvom, kao političkim resursom, je u tome što se sa siromaštvom nije prebrodilo najgora. Tranzicija u Srbiji još nije proizvela svoje najcrnje efekte. Političke stranke osećaju da Srbiju očekuju još gora vremena, pa se stoga stvara gužva od centra ulevo – pretpostavlja se da se na tom delu ideološkog spektra mogu očekivati određeni dobiti.

DOS nije bio sposoban da napravi diskontinuitet ni sa Miloševićem, ali ni sa Titovim, pa čak ni sa Pašićem vremenom. Egalitarizam, plus država majka, problem je svih primitivnih društava. Ispostavilo se i da nekadašnja srpska opozicija nema snage za radikalnu reformu, što se vidi na svim poljima.

²¹ Stjepan Gredelj, sociolog, na tribini HOPS u Kragujevcu "Manipulacija socijalnim nezadovoljstvom, populizam i nacionalizam, 30.oktobar 2003.

²² Miroslav Prokopijević, ibid.

Vremenom će ona sindikalna rukovodstva, koja se budu bavila politikom gubiti igru, a oni sindikati koji se budu borili za sindikalna prava – dobijati. Ali, ne može se sindikat umiriti tako što će mu se reći da se ne meša u politiku. Jer, sindikati dobijaju na popularnosti suprotstavljajući se Vladi, pošto je država i dalje glavni poslodavac.²³

Građani iz određenog socijalnog miljea (najsiriomašnji segment populacije) vremenom postaju "najpodložniji materijal" za delovanje političkih i verskih organizacija. Zbog nedovoljno izgrađenog vrednosnog i moralnog sistema i sklonosti da se povedu za zadovoljenjem dnevnih ličnih interesa, bivaju izmanipulisani. Uočljivo je i jačanje nacionalne pripadnosti. Na primer, Srbi sa Kosova se grupišu, sastaju i "srbuju" u određenim objektima u svakom gradu (pa i u Kragujevcu), smatraju sebe boljim, odanijim i kvalitetnijim stanovnicima i grada i "srpskog roda". Romi se, takođe, odvajaju po nacionalnoj pripadnosti, itd. U masi ljudi, korisnika socijalnih usluga, nacionalni identitet je vid i oblik zadovoljavanja ličnih potreba i želja, jer nisu u mogućnosti da to realizuju na drugačiji, kvalitetniji i adekvatniji način. Lako ih je pridobiti (izmanipulisati) za svaki cilj koji ima nacionalno obeležje. Primera radi, masovno su se prijavljivali kao dobrovoljci za odlazak na ratište 1999. godine, slali su ih lideri određenih stranaka. Mnogi su poginuli, mnogo je i invalida. Njihove porodice – roditelji, supruge i deca -uglavnom se zbrinjavaju organizovanim oblicima socijalne i drugim vidovima državne zaštite, brigom humanitarnih i nevladinih organizacija. S druge strane, stranke i verske organizacije malo vode računa o svojim hendikepiranim članovima.

I među radno angažovanim stanovništvom sve je veći broj onih koji su ostali bez posla i perspektive da će rešiti pitanje zaposlenja. Mnogi se priključuju političkim strankama kako bi preko njih došli do zaposlenja, drugi ulaze u štrajkove i razne vidove sindikalnog organizovanja, ne bi li na taj način skrenuli pažnju na sebe. Masovna pojava štrajkova glađu, pretnje samoubistvima, ostavljanje male dece u prostorijama Centra za socijalni rad (žrtvovanje dece), je takođe slika višestrukih manipulacija. Svi ovi ljudi su u proteklom periodu izmanipulisani, a sada oni manipulišu – prikazuju sebe žrtvama sistema, krize u društvu i tranzicije. Kažu da su "kolateralna šteta" sopstvene sudbine-možda to stvarno i jesu.²⁴

Kosovo: izvorište stalne mobilizacije srpskog nacionalizma

Kosovo odnosno kosovski mit je u novijoj srpskoj istotriji bio više sredstvo srpske nacionalne i državne politike nego cilj sam po sebi. Kosovo u funkciji znatno većih i ozbiljnijih teritorijalnih aspiracija predstavlja konstantu

²³ Dimitrije Boarov, ibid.

²⁴ Borika Petković, pedagog u Centru za socijalni rad u Kragujevcu, na tribini HOPS u Kragujevcu, 30. oktobar 2003.

nacionalne politike moderne srpske države. Suština moderne srpske državne ideje, od samog početka stvaranja nacionalne države bila je i ostala državno ujedinjenje svih zemalja koje se, bilo po etničkom ili istorijskom pravu, smatraju srpskim. Ta državna ideja tokom istorije je nazivana "osveta Kosova" ili, danas češće, povratak Kosova. Politika "osvete Kosova" i istoriji je po pravilu podrazumevala rat za teritorije, ne nužno za teritoriju Kosova, odnosno, svakako ne samo Kosova. Posebno u 20. veku, nakon 1903, kada je dolaskom Karađorđevića na srpski presto počela realizacija projekta Velike Srbije, Kosovo postaje simbol i najjači mobilizirajući faktor teritorijalne ekspanzije, istorijski prostor sa kojim počinje, ali ne i završava širenje srpske države. Kako je to pop Milan Đurić, čuveni radikal, gromoglasno saopštavao u srpskom parlamentu pre prvog svetskog rata. Zadatak je učitelja u Srbiji uvek bio "da vaspitava decu, da znaju zavetnu misao, kosovske junake... da vaspitavaju podmalduk kako će kao budući građani pokajati Kosovo i stvoriti Veliku Srbiju". Vekovima je srpski narod robovao i borio se... samo da osveti Kosovo, i da raskomadano Srpstvo oslobodi ... taj amanet kosovski u početku prošlog veka podiga je naše prekte... Mi ne smemo stajati skrštenih ruku, kad nam se čupa iz nedara srce srpskoga naroda... Bosne, stare srpske kraljvine i Hecegovine – vojvodine Sv. Save...

Tako je, posle nekoliko ratova, nadahnjujući se kosovskim mitom i krilaticom "osveta Kosova", Srbija stigla do jugoslovenske države 1918. godine. U njoj je ova krilatica privremeno izgubila funkciju, ali nije zaboravljena. Ona je samo potisnuta u istorijsko pamćenje da bi oživljavala uvek u trenucima krize jugoslovenske države. Na kraju 20. veka, kada je Srbija ponovo postavila na dnevni red redefinisnje srpskog nacionalnog interesa, "osveta Kosova" je ponovo postala nacionalno-politička formula za legitimaciju projekta teritorijalne ekspanzije – kao i ranije, nezavisno od toga da li su se teritorijalne aspiracije temeljile na etničkom ili na istorijskom pravu, i bez obzira na to da li su one bile usmerene ka jugu ili ka zapadu Balkana.

Najnovije veliko rekonponovanje bivšeg jugoslovenskog prostora započelo je nakon istorijske 8. sednice Saveza komunista Srbije, stavljanjem na dnevni red kosovskog pitanja i neodstupnim zahtevom Srbije da se ono reintegriše u ustavni sastav Srbije. Kako se pokazalo, ustavni položaj Kosova bio je samo povod, ali ne i osnovni cilj pokretanja ustavnog pitanja u Jugoslaviji, a naročito ne krajnji cilj. Kada je jednom pokrenula pitanje ustavne reforme i reintegracije pokrajina, Srbija je za to dobila političku podršku i pravnu saglasnost svih jugoslovenskih republika. Tako je i došlo do promene republičkog ustava 1989, koja je uz fizičko nasilje nad Albancima, izvršena u uslovima vanrednog stanja koje je uvela *federalna* vlast tadašnje Jugoslavije. Pokazalo se, međutim, da je Srbija htela recentralizaciju ne samo u sopstvenim republičkim granicama, nego u celoj Jugoslaviji i da 8. sednica nije bila nimalo bezazlen događaj u istoriji Jugoslavije, da je bila daleko od prostog unutarpartijskog obračuna. Ona je, naime, označila radikalni preokret u jugoslovenskoj politici zvanične Srbije. Bilo je to odbacivanje politike

unutarjugoslovenskog sporazumevanja i usvajanje politike srpske dominacije Jugoslavijom, makar i po cenu genocida. Tada je parola "osveta Kosova" ponovo postala ratni poklič.

Ideolozi centralizovane Jugoslavije koji su tih godina postali sveprisutni u javnosti, tada su objašnjavali da konfederalna, odnosno sporazumna Jugoslavija pretpostavlja rat za promenu granica od Mađarske do Jadranskog mora, rat koji može koštati i više od milion žrtava. Ova jeziva pretnja srpskih intelektualaca ubrzo se pretvorila u jugoslovensku realnost. "Osveta Kosova" se završila se osvetom Jugoslaviji.

Uloga Kosova u srpskom nacionalnom programu kao sredstva a ne cilja nacionalnog projekta ponovo je aktuelna, uprkos svim užasima koje je na celom bivšem jugoslovenskom prostoru proizvela u neposrednoj prošlosti.

Početkom 2003, dve godine nakon pada režima Slobodana Miloševića, Srbija je ponovo otvorila pitanje državnih granica na Balkanu. Kao i uvek do sada u svojoj dva veka dugoj istoriji, i ovoga puta je to učinila preko Kosova, zapretivši da će Srbija zatražiti *novi Dejton* i sveukupno redefinisanje granica na Balkanu ako Kosovo nastavi da insistira na nezavisnosti. Potpredsednik vlade, Nebojša Čović, pojasnio je stav vlade u odnosu na pitanje statusa Kosova. "Ako su oni (tj Albanci) za nezavisnost, mi (tj. Srbi) smo za podelu Kosmeta", rekao je on pre nepunih godinu dana, ponavljajući po ko zna koji put staru ideju o podeli Kosova koju su srpski nacionalisti iz kruga Dobrice Ćosića usvojili još u drugoj polovini šezdesetih godina prošlog veka. Srbija je na zahtev za nezavisnošću Kosova odgovorila listom sopstvenih teritorijalnih aspiracija, na kojoj je najznačajnije mesto uvek imala i danas ima – Bosna i Hercegovina. U ovom trenutku pitanje statusa Kosova i dalje je otvoreno, sa idejom da se iznudi trgovina teritorijama: Kosovo, odnosno njegov deo, za Republiku Srpsku. Ali, ova politika teritorijalnih kompenzacija, pored podele Bosne i Kosova, dovodi u pitanje granice u celom regionu. Srpski nacionalisti i kreatori nacionalnog projekta sada već teško mogu sakriti da su uvek imali u vidu i istorijsku tendenciju Srbije da svojim državnim prostorom smatra i Makedoniju, makar jedan njen deo. Ako se tome doda i Crna Gora, kao "druga srpska država", kao "srpska Sparta" – onda je jasno da Srbija ne smatra pitanje granica na Balkanu okončanim i da računa na novi krug iscrtavanja etničkih granica. Nema sumnje da i danjašnja srpska državna strategija, kao i ona od pre 5. oktobra, počiva na načelnom nepriznavanju takozvanih avnojevskih granica, odnosno granica iz Ustava od 1974. godine. Jedino tako je moguće doći na ideju da se Republika Srpska izjednači sa Kosovom.²⁵

Upotreba Kosova u novijoj istoriji Srbije počela je sedemdesetih godina u vreme kada se raspravlja o amandmanima na Ustav koji su doveli do Ustava iz 1974. Dobrica Ćosić je prvi javno definisao da je Kosovo izgubljeno za Srbiju, ali je zato otvaranje pitanja Kosova osamdesetih i njegova politička

²⁵ Olga Popović-Obradović, istoričar, na javnoj debati HOPS "Kosovo: standardi i status", 12. novembar 2003.

instrumentalizacija bila, pre svega, u funkciji otvaranja srpskog pitanja u okviru čitave Jugoslavije. Pitanje Kosova je verovatno najteže pitanje zato što je, s jedne strane, duboko iracionalno i emotivno, dok, s druge strane, postoji svest o tome da je izgubljeno. Upravo zato što se više od sto godina postavlja i zato što su odgovori uglavnom bili naopaki jer su uvek u osnovi imali netoleranciju i imaginarna kolektivistička ekskluzivna prava, koja su kao takva, prirodno, ostvarivana isključivo pukom silom, Srbija nije bila sposobna da nađe izlaznu strategiju.²⁶

U tom smislu ilustrativan je primer jednog Srbina iz Prizrena koji je još pre 110 godina uočio manipulaciju Kosovom. Već tada je napisao: "Mi hoćemo da se gložimo sa celim svetom i ako je sa svim blizu pameti, da, kad se već naiđe na gloženje, da je celom svetu svakako lakše i - prirodnije da nas same saglođe, nego da mi sami sve njih saglođemo. I mi onda, kao ono mala deca, bacakamo se i nogama i rukama, vrištimo da uši zaglunu: kako je ceo svet "dušmanski" raspoložen prema nama, kako nam ne da ni da živimo, a kamo li da se razvijamo i jačamo. Kao da je neko lud, kad mu mi neprestano pružamo pesnicu, da drži da je to limun ili narandža! [...] Od jednog pitanja narodne i čovečanske egzistencije, mi smo u larmadžijskom bunilu napravili na našu štetu evropsko pitanje. [...] To je bio prvi gorki plod novovremne vajne srpske "državničke mudrosti" i sokačkog patriotizma. [...] Ako se iskreno želi pomoći srpskom narodu u celini onda se treba okaniti sviju dosadanjih fanfaronada, jer je upravo samoubistvo pretiti celom svetu i izazivati ceo svet; [...] da valja jednom pojmiti, da Evropa nije naša poturica, njene odluke nisu odluke jednog našeg seoskog zbora, koje se mogu prevrnuti našom dževom; i [...] u prvom redu, da se valja okaniti apelovanja na silu, već da valja pozivati se na svoje pravo, - pri čem naravno valja respektovati i tuđe pravo. [...] Naučilo se da se praska i da se diže pleva na vetar, i onda, razume se, nije moglo da izađe drugo do ono - što se zadimilo iz vašarske dževe po pivnicama i kafanama u Beogradu i na drugim mestima. I kad se politički probančilo, - konta se podnela na isplatu onom jadnom narodu, koji danas, kao i uvek treba da se moli milostivom Bogu: "sačuvaj me Bože od namet-prijatelja, a od neprijatelja sam ću se čuvati!" Onaj narod tamo ne može se činiti odgovornim za politička smetenjaštva nekolicine krakelera po pivnicama i kafanama u Beogradu. Sve što ovi rade - rade na svoj račun i njihova je odgovornost".²⁷

²⁶ Olivera Milosavljević, sociolog, ibid.

²⁷ M. Đordjević Prizrenac, "Može li se pomoći našem narodu: odgovor na savremeno pitanje s pogledom na opšti politički položaj", Beograd, 1891.

Srpski nacionalizam u kontekstu regionalne bezbednosti

Sa stanovišta regionalne i evropske bezbednosti balkanski nacionalizmi još uvek su prepreka stabilnom bezbednosnom poretku Balkana, ali i Evrope. To važi i za kosovski problem. Imajući u vidu njegovu radikalizaciju tokom poslednje dve decenije, za smirivanje će biti potrebne godine strpljivog rada, pre svega kroz proces pridruživanja EU; članstvo u EU je, naime, najveća motivacija za većinu zemalja na Balkanu da ide smelije ka reformama. Srbija pokazuje veliki otpor takvoj orijentaciji, može se reći da ta orijentacija još nema neophodni konsezus unutar zemlje. Bez prisustva međunarodne zajednice Srbija bi već bila u haosu koji bi se širio i na EU kroz organizovani kriminal, trgovinu ljudima, terorizam i sl. Rukovodeći se takvim saznanjem EU je na solunskom sastanku u junu 2003. donela deklaraciju kojom se sve balkanske zemlje tretiraju kao kandidati. To je verovatno jedna od srećnih okolnosti za Srbiju i njenu budućnost.

Oslabljena i paralizovana Srbija nije u stanju da rešava ključne probleme društva: donošenje Ustava, definisanje granica i posebno rešavanje statusa Kosova. I pored nemoći, srpske političke elite, kada je u pitanju Kosovo, ne napuštaju staru matricu. Na sceni su dva suprotstavljena pristupa Kosovu: scenario međunarodne zajednice, koji je još uvek u fazi definisanja, a koji neumoljivo postavlja svoj okvir; i onaj srpski, koji ne priznaje i ne prihvata novu realnost koja će u krajnjoj liniji uticati na konačni status Kosova.

Zapadni Balkan ulazi u završnu fazu rešavanja krize i postavljanja okvira za ceo region. Ova završna faza u fokusu ima rešavanje albanskog pitanja. U tom smislu treba tumačiti i nedavnu posetu Ričarda Holbruka i Bernarda Kušnera regionu, koja se u izvesnom smislu može tumačiti i kao prethodnica. Njihova ponuda Srbiji bila je tom prilikom nedvosmislena u pogledu opredeljenja međunarodne zajednice. Beograd je u suštini suočen sa izborom "između Kosova i Evrope". Ričard Holbruk je bio više nego eksplicitan kada je izjavio da se Srbi nalaze pred istorijskom raskrscnicom, odnosno "izborom između Kosova i Evrope", jer ako se "opredele za Kosovo izgubiće i jedno i drugo", te da dobro znaju da je "Milošević izgubio Kosovo". Ovim je i definisan glavni bezbednosni problem Balkana: status Kosova. Mark Grosman, treći čovek američke diplomatije, prilikom svoje nedavne evropske turneje najavio je i vremenski okvir za rešavanje kosovskog pitanja, koji će, po svemu sudeći, biti 2005. Beograd očigledno nije pripremljen za tako kratak rok, jer je kosovskim problemom zamagljivao svoju nesposobnost da rešava unutrašnje probleme Srbije.

Ponovo je uspostavljena i Kontakt grupa koja nastavlja rad u ovoj završnici. U okviru ove grupe prepoznaju se razlike između SAD, EU i Rusije. EU za sada insistira na standardima pre statusa, dok SAD ide dalje u projektovanju nezavisnosti Kosova. Rusija se u ovoj fazi još uvek rukovodi

svojom internom situacijom, odnosno Čečenijom. Međutim, postoji konzesus oko osnovnih problema regiona: slaba ekonomija, nedostatak vladavine prava, loša saradnja sa Haškim tribunalom, nerešeni politički problemi na Kosovu. EU je posebno osetljiva na nerešena teritorijalna pitanja – jedan od glavnih uslova jeste da se u "EU ne može uneti teritorijalni problem".

Prigovori srpske strane svode se na stanje na Kosovu nakon intervencije i sadašnji položaj Srba i drugih manjina. Taj pristup je legitiman, ali ne može poništiti realnost koja je dovela do toga. Poslednje četiri godine srbijanska politika bila je usmerena na demoniziranje Albanaca, dezavuisanje napora međunarodne zajednice i izgradnju paralelnih institucija kako bi se svet suočio sa *de facto* podeljenim Kosovom. U ovoj strategiji se veoma vešto traži partner za Veliku Albaniju na albanskoj strani, odnosno za podelu Kosova. Međutim, do sada ni u Albaniji ni na Kosovu nema zvaničnih zagovornika projekta Velike Albanije, što ne znači da uopšte nema takvih pretenzija.

S druge strane, Albanci na Kosovu postigli su puni konsenzus u pogledu nezavisnosti i svesni su, kako kaže Rugova da "Srbija ne može da drži Kosovo kao taoca, jer i Kosovo ima potencijala da drži Srbiju kao taoca".

Nacionalizam i odnos prema prošlosti

Suočavanje sa nedavnom prošlošću i iskrena saradnja sa Haškim tribunalom za Srbiju imaju strateški važnost, pre svega da se: utvrdi *krivičnopravnu* odgovornost neposrednih počinilaca i njihovih naredbodavaca; prihvati sopstvena odgovornost i omogući *moralna obnova* društva; ispune svi deklarirani *spoljnopolitički* ciljevi Srbije (pristup evropskim integracijama, člantsvo u NATO itd.); omogući *ekonomski razvoj*, budući da je on usko povezan sa ostvarenjem spoljno-političkih ciljeva (koji bi omogućili pristup tržištima i dolazak stranog kapitala). Međutim, srpska elita se opredelila za "komercijalizaciju", odnosno trgovanje sa Haškim tribunalom, s jedne strane, i poricanje ili relativizaciju, s druge strane. Suprotno očekivanjima ovakav odnos prema Hagu nastavljen je i nakon 5. oktobra, bez obzira na činjenicu da je demokratska vlast izručila desetene optuženih Haškom tribunalu. U jednoj od svojih prvih javnih izjava tadašnji savezni predsednik Koštunica proglasio je saradnju sa Hagom "devetom rupom na svirali"

Vlast isporučuje osumnjičene, ali se neprestano pred javnošću pravda da to čini "pod pritiskom" i "uslovljavanja finansijske pomoći" i javno broji dane kada će Haški tribunal prestati sa radom. Očigledno je da srpska vlada radije pristaje da bude viđena kao vlada koja isporučuje svoje nevine građane "lažnom Haškom sudu", i to "za šaku dolara", nego kao vlada koja sarađuje sa Međunarodnim sudom u Hagu u dobroj veri i iz iskrenog uverenja da su zločini počinjeni i da treba da budu kažnjeni.²⁸

²⁸ Bivši britanski ambasador Charles Crawford u intervjuu listu "Danas" pominje da mu je srpski premijer Zoran Živković, na njegovu primedbu da Vlada stvara utisak da

Srbijanski mediji imaju važnu ulogu u promovisanju ovakvog stava političkih i kulturnih elita, što se posebno vidi u slučaju Slobodana Miloševića. Šturi izveštaji iz Haga obično se iscrpljuju u osakaćenim i površnim izvodima iz svedočenja, uz obaveznu opasku da je Milošević "odbacio" ova svedočenja. Ne postoji nijedan jedini analitički tekst koji bi pokušao rezimirati dosadašnji tok postupka i doneo neki zaključak o tome šta je sve od optužbi do sada dokazano (a dokazano je mnogo). Bezbrojne laži koje Milošević svakodnevno proizvodi tokom svoje "odbrane" nijedan novinar nikada ne dovodi u pitanje, čak ni onda kada se radi o notornim lažima koje su svima poznate.

Istovremeno, mediji preko tzv. pravnih stručnjaka redovno kritikuju Tribunal, pre svega kao političku instituciju koja je izrazito antisrpski obojena. Po pravilu se ne prenose bezbrojna svedočenja kojima se teško inkriminišu, pod punim imenom i prezimenom, počinio koji spokojno žive u Srbiji. Pitanje njihove odgovornosti pred domaćim sudovima uopšte se i ne pominje. Najbolji primer je priznanje generala Krstića koji je precizno i poimence naveo glavne krivce za masakr u Srebrenici, a da u Srbiji niko od njih tim povodom nije ni saslušan, a kamoli da je pokrenut nekakav postupak.

Nova vlast se posebno kompromituje sa lažnim izjavama o boravku Mladića na teritoriji Srbije. Prvo se tvrdi da on "nije na teritoriji Srbije", pa onda posle toga "da nije više na teritoriji Srbije", da ga ne štiti Vojska, pa onda da ga "više ne štiti Vojska", tvrdi se da bi da "odmah uhapsili kada bi im neko rekao gde je", a posle "da bi njegovo hapšenje moglo izazvatigrađanski rat". U ovom izvrđavanju su učestvovali svi od Đinđića i Koštunice do Dušana Mihajlovića, ministra unutrašnjih poslova. (Jedino je Nenad Čanak priznavao da se, ustvari "vlada pravi luda").

Ovakvo ponašanje elite ima jasne poruke za građane: da zločini učinjeni nad nesrbima, nisu "pravi zločini", da su to možda zločini po merilima nekog drugog sveta, ali da mi tome svetu ne pripadamo, čak ni onda kada se iz materijalnih interesa moramo pretvarati da mu pripadamo.

Licemeran odnos srpske države prema tužbi BIH za genocid pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu posebna je tema. Nedavno su državni organi preko svojih pravnih zastupnika tražili reviziju odluke toga suda, kojom je prihvaćena njegova nadležnost, jer je, navodno, Jugoslavija tek nedavno "saznala" da nije članica Ujedinjenih nacija, to jest saznala je tek onda kada je primljena u UN. Suština je u tome da se želi osporiti genocid kojim se, između ostalih, tereti i Slobodan Milošević. Na tom poslu angažovani su ne samo ljudi iz prethodne i nove vlasti, već i poznati predstavnici antiratne scene.

Najnovije optužnice protiv četvorice generala (Pavkovića, Lazarevića, Dorđevića i Lukića) zbog zločina tokom oružanih sukoba na Kosovu 1999.

sarađuje sa Hagom pod pritiskom, odgovario da srpska javnost drugačije ne bi mogla da prihvati tu saradnju. Premijer se, inače, na povratku sa puta u SAD jula o.g. hvalio se da je od svojih sagovornika tražio da prekinu sa "politikom uslovljavanja i pritisaka". Jasno je da sam premijer ne želi saradnju sa Hagom.

pokazuje da se odnos prema Hagu dodatno zaoštrio. Nakon ubistva premijera Zorana Đinđića saradnja sa Hagom je sasvim prestala. Činjenica da su Slobodan Milošević i Vojislav Šešelj nosioci izbornih lista za decembarske parlamentarne izbore i da se na još dve izborne liste nalaze dva optužena generala vojske i policije (Nebojša Pavković i Sreten Lukić) pokazuje da do stvarnog diskontinuiteta u odnosu na Hag nije došlo.

Nacionalne manjine, ksenofobija, rasizam i antisemitizam

U nastojanju da se Srbija, nakon promena od 5. oktobra 2000, prikaže kao kooperativna članica međunarodne zajednice, i time naglasi diskontinuitet sa prethodnim režimom, nove vlasti su na više načina pokazale spremnost da učestvuju u stvaranju nove politike prema *nacionalnim manjinama*. Poruke koje su u tom kontekstu upućivane bile su, s jedne strane, namenjene međunarodnoj zajednici, a s druge, samim manjinama. Manjinama je poručivano da više neće biti tretirane kao javni neprijatelj, već, naprotiv, sastavni i dragoceni saradnici u izgradnji drugačijeg i tolerantnijeg društva.²⁹

Činjenica je da u postoktobarskoj Srbiji pripadnici manjinskih zajednica imaju sve manje razloga za strah, jer više nema masovne represije nad njima. Međutim, to ne znači da je nestalo etnički motivisanog nasilja, niti da se sme isključiti mogućnost njegovog ponovnog rasta. Jer, nacionalizam koji je tako dugo i tako snažno uticao na zbivanja u Srbiji i položaj etničkih zajednica nije nestao, i nije poražen.

Početkom 2002. godine, tadašnja SR Jugoslavija ispunila je jedan od važnih uslova Saveta Evrope u koji je primljena neposredno nakon ubistva premijera Đinđića. Savezna skupština je krajem februara te godine usvojila *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*. Usvajanje ovog zakona naišlo je na povoljan odjek, pre svega, kod predstavnika međunarodne zajednice. Tako se, na primer, u pismu Misije OEBS ministru Rasimu Ljajiću, *Zakon o manjinama* ocenjuje kao "jedan od najliberalnijih i najobuhvatnijih u Evropi".³⁰

Činjenica je da je *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* pozitivan, ali ne i dovoljan korak u kreiranju nove politike prema manjinama. Prema rečima saveznog ministra Rasima Ljajića, potrebno je izgraditi i nove institucije, reformisati obrazovni sistem, iz njega ukloniti diskriminatorne stavove i sadržaje, i menjati ukupnu atmosferu u društvu.³¹

Srbijansko društvo karakteriše velika etnička distanca. Prema rezultatima istraživanja javnog mnjenja, sprovedenog za potrebe Saveznog

²⁹ "Ovim zakonom upućujemo jasnu poruku manjinama da ćemo ih tretirati kao integralni deo društva i države", Rasim Ljajić, savezni ministar za nacionalne manjine i etničke zajednice, "Novosti", 27. 1. 2002.

³⁰ "Danas", 2-3. mart 2002.

³¹ "Danas", 12. april 2002.

ministarstva za nacionalne manjine, ekstremnu distancu prema prema manjinama pokazuje 3,3 odsto stanovništva, izraženu 28 odsto, a umerenu 54,8 odsto. Samo 10,3 odsto ispitanika ne pokazuje nikakvu distancu kada su manjine u pitanju. Više od 70 odsto anketiranih u centralnoj Srbiji, Beogradu i Vojvodini smatra da treba biti oprezan kada je reč o Albancima, 50 odsto prema Hrvatima i Bošnjacima, a 30 odsto smatra da treba biti oprezan kada su u pitanju Romi. Na jugu Srbije, na primer, etnička distanca postoji kod 73 odsto Albanaca i 61 odsto Srba. Na pitanje da li mogu biti prijatelji jedni drugima, 56 odsto Albanaca i 43 odsto Srba je odgovorilo da je to teško moguće. Čak 96 odsto Albanaca i 95 odsto Srba ne bi dozvolilo svom detetu da stupi u brak sa pripadnikom druge etničke zajednice.³² Posebno zabrinjava što mladi ljudi pokazuju veći stepen distance od starijih – naime, istraživanja ukazuju da mladi između 20 i 29 godina pokazuju veću distancu od građana između 50 i 59 godina.

U društvu u kojem vlada takav stepen etničkog nepoverenja i ksenomizije, ne iznenađuju nastojanja nekih političara, poput lidera Nove Srbije Velimira Ilića, da takav trend i politički kapitalizuje. Umesto da rade na smanjivanju distance i izgradnji poverenja, nemali broj aktera na političkoj sceni obraća se predrasudama opterećenom i najkonzervativnijem delu javnosti, koji je ionako uveren da ključne funkcije u državi treba da budu rezervisane za pripadnike njihove, najbrojnije nacije.

Ssavez etničkih elita nudi manjinama asimilaciju, ako su u pitanju male manjine, odnosno zatvaranje u etnički identitet, ako je reč o velikim manjinama. Sa stanovišta malih manjina otvara se problem interetničke solidarnosti, a sa stanovišta velikih nedovoljne izgrađenosti vlastite nacije. Pokušaji pojedinih manjina da zaokruže i kompletiraju sistem obrazovanja – od predškolskog do univerzitetskog nivoa – svakako će doprineti očuvanju nacionalnog identiteta.

"Savez nacionalista" pretvara Srbiju u neku vrstu etnofederacije, rastvara je u niz svetova koji paralelno egzistiraju. Benefite, odnosno troškove, ovaj savez nejednako raspodeljuje – benefite vuku velike, ali ne i male manjine. Kada pripadnici malih manjina kritikuju *Zakon o manjinama*, onda to čine s pravom, jer ono što je zakonom omogućeno, na primer, Mađarima, uskraćeno je Nemcima. Budući da su postojećim rešenjem lišeni mogućnosti da formiraju nacionalne savete, a potreba za reprezentovanjem postoji, postavlja se pitanje koja će od postojećih etničkih frakcija monopolizovati tu ulogu za sebe, što onda, otvara proces njihovog uzajamnog osporavanja.

Savez nacionalnih elita, međutim, ne isključuje etnički motivisano nasilje. Takvo nasilje postoji, a u naseljima Adice i Veliki rit već duže vreme, o čemu svedoči i pismo koje je Matica Aškalijska nedavno uputila ministru policije Dušanu Mihajloviću s molbom da policija učini sve kako bi se budući sukobi predupredili, a Romi i Aškalijske zaštitili od nasilja.

³² "Građanski list", mart 2002.

Tolerisanje govora mržnje se još uvek smatra posledicom nedovoljno razvijene demokratije i reliktom "komunističkih vremena", a ne opasnošću koja može dobiti nove razmere. Na neadekvatnu reakciju državnih organa ukazalo je i Društvo za istinu o antifašističkoj borbi povodom javnog cepanja listova *Danas* i *Politika*, koje su, obeležavajući godišnjicu smrti generala Draže Mihajlovića, na centralnom trgu u Čačku organizovali Ravnogorskog pokreta Sloboda.³³

"Mi nismo protiv slobode medija", izjavili su tom prilikom ravnogorci, a svoju akciju obraložili time što se "u ovim listovima najružnije govori o srpskoj tradiciji, veri i naciji". "To su antisrpske novine iz kojih provejava jezik mržnje. U prvom redu njihova mržnja je usmerena protiv vladike Nikolaja i protiv ravnogorskog pokreta generala Mihajlovića". Kao jedan od razloga za uništavanje novina Vladimir Stegnjajić, predsednik Okružnog odbora, naveo je i negativno pisanje o predsedniku čačanske opštine Velimiru Iliću. "Mi smatramo", izjavio je Stegnjajić, "da je ružno pisanje o njemu istovremeno i atak na Čačak". Pozivajući građane Čačka da bojkotuju "Danas" i "Politiku", Stegnjajić je izjavio: "Ovo je samo početak."³⁴

Takođe u Čačku je prekinuta tribina o antisemitizmu, jer se pojedini posetioци nisu samo usprotivili nameri da se o antisemitizmu razgovara u tom gradu, nego su i iznosili tvrdnje da su Jevreji "najpokvareniji i najprljaviji narod koji hoda zemaljskom kuglom". Na drugi incident nije trebalo dugo čekati. Nezadovoljan organizovanjem izložbe "Krv i med", američkog fotografa Rona Haviva, jedan pripadnik lokalne ekstremne desnice pretukao je Ivana Zlatića, organizatora izložbe i aktivistu Građanskog parlamenta Srbije.³⁵

Slični incidenti događali su se i u drugim gradovima u kojima je organizovana Havivova izložba. U Užicu i Kragujevcu su pristalice Radovana Karadžića, uzvikujući nacionalističke parole i vređajući posetioce, sprečile otvaranje izložbe. Organizovanje izložbe nije prošlo bez incidenata ni u Novom Sadu. Grupa od dvadesetak mladića pripadnika Otačestvenog pokreta "Obraz" i Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić", pokušala je da spreči otvaranje izložbe. Pošto ih je policija u tome osujetila, oni su tokom otvaranja izložbe delili letke na kojima je pisalo "Izložba u službi prljave antisrpske propagande". Na panoima koji su najavljivali izložbu ispisivane su parole poput "Ubi baliju", "Dole Čanak", "Mi smo srpska deca", "Što ih više pobiju, manje posla za nas", "Gde su srpske crkve i ikone?", "Smrt izdajnicima", itd. Na nečije dopisano pitanje "Dokle ratovi?" otpisano je "Sve dok manjine ne shvate

³³ "Ovoga puta su na udaru novine... sutra će se na lomači naći knjige, a potom će obračuni sa ljudima koji zastupaju drugačije poglede postajati sve češći i brutalniji", "Danas", 19. jul 2002.

³⁴ "Danas", 18. jul 2002.

³⁵ U saopštenju čačanske policije se ističe da izgređnici nisu ni skinhedsi, ni članovi bilo koje ekstremne grupe, nego da se je reč o huliganima i ljudima sklonim prekršajima, "Danas", 20/21. jul 2002. Napadači su kažnjeni sa po 5.000 dinara izuzev predvodnika - Igora Ivanovića - kome je izrečena i desetodnevna zatvorska kazna.

da je srpski narod većinski u srpskoj državi, da ne želi postati manjina". Izložbu su u Novom Sadu otvorili Nenad Čanak, predsednik Skupštine Vojvodine, i Slaviša Grujić, urednik *TV Apollo*. Grujića je, nakon zvaničnog otvaranja, verbalno napala grupa nezadovoljnika spočitavajući mu da "nije pravi Srbin" i da mu je "žena Mađarica".³⁶

Događaji koji su pratili izložbu Rona Haviva - u Prokuplju, na primer, organizatore izložbe su suočili sa nezvaničnom zabranom, jer nisu mogli naći, odnosno dobiti adekvatan prostor da je organizuju - svedoči na kakve otpore i izlive besa nailazi svaki pokušaj da se otvori javna diskusija i pokrene pitanje odgovornosti za događaje iz neposredne prošlosti. Štaviše, reč je o kampanjama podrške optuženima za najgore ratne zločine. Srbski otačastveni pokret "Obraz" je tokom 2002. godine oblepio sve veće gradove plakatima sa Karadžićevim likom na kojima je pisalo: "Svaki je Srbin Radovan".

Manifestacije radikalnog nacionalizma navele su jednu grupu intelektualaca da se krajem oktobra prošle godine oglasi "Pismom upozorenja srpskoj javnosti"³⁷. Upozoravajući da neopravdano kasni suočavanje sa zlom, potpisnici su posebno apostrofirali forsiranje škole istorijskog i historiografskog revizionizma, uspon konzervativne, organicističke misli, rehabilitaciju kolaboracionista i saradnika okupatora, i zaokret društva ka "novom jednoulju... koje je obeleženo totalitarnom i nedemokratskom ideologijom Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i trijumfom filozofije palanke Nikolaja Velimirovića".³⁸

Teška ekonomska situacija takođe doprinosi porastu nacionalizma, jer navodi pojedince da izlaz iz nezavidne situacije traže u manipulaciji identitetskih referenci. Indikativan primer za to je Zakon o Mađarima koji žive u susednim zemljama (tzv. Statusni zakon)³⁹: Sloveniji, Hrvatskoj, SRJ, Rumuniji, Slovačkoj i Ukrajini. Mađarski parlament je usvojio Zakon sa ciljem očuvanja nacionalnog identiteta Mađara, usporavanja odnosno zaustavljanja njihovog iseljavanja i time doprinese duhovnoj i političkoj integraciji Mađara.

Za razliku od oštrih reakcija slovačke i rumunske vlade, stav jugoslovenskih vlasti je, povodom ovog zakona, bio krajnje uzdržan. Sredinom 2002. godine mediji su zabeležili da je Goran Svilanović, šef jugoslovenske diplomatije, na jednoj konferenciji u Beogradu izneo izvesne primedbe na tzv. Statusni zakon, ali bez bližeg navođenja o kakvim je primedbama reč. Jugoslovenska vlada nije odgovorila ni na eksplicitan zahtev nekih nevladinih organizacija da se odredi prema ovom zakonu. Na okruglom stolu koji je novosadska kancelarija Helsinškog odbora organizovala povodom stupanja na snagu ovog zakona nedopustivom je nazvana činjenica da građani ove zemlje

³⁶ "Dnevnik", 11. septembar 2002.

³⁷ Pismo su potpisali: Mirko Đorđević, Milan Đorđević, Filip David, Dragan Velikić, Predrag Čudić, Vladimir Arsenijević, Bogdan Bogdanović, Radmila Lazić i Laslo Vogel. "Danas", 29. oktobar 2002.

³⁸ "Danas", 6. novembar 2002.

³⁹ Zakon je stupio je snagu 1. januar 2002.

budu obavješteniji o tome šta se o ovom zakonu misli u Bukureštu i Bratislavi, nego u Beogradu, da ignorisanje nevladinih organizacija odudara od politike za koju je često isticano da će biti transparentna. Upozoreno je, takođe, da se takvim ponašanjem vlade ne može otkloniti mobilizacija na antimađarskoj osnovi. O porastu antimađarskog raspoloženja svedoče i pozivi novosadskoj kancelariji Helsinškog odbora. Raspitujući se o kakvom je to zakonu reč, građani su postavljali pitanja tipa "dokle će Srbi da budu diskriminirani u ovoj zemlji", "kakva je to demokratija ako Mađari mogu da rade i u Mađarskoj i u Srbiji, dok za Srbe nema posla ni u Srbiji", i sl. Od šest kancelarija za prikupljanje zahteva za izdavanje mađarskih isprava, dve su kancelarije,⁴⁰ u Bečeju i Somboru, bile izložene anonimnim pretnjama, pri čemu su zaposleni bili upozoravani da će, ako ne prestanu sa prikupljanjem zahteva, na njihove prostorije biti bačene bombe. Povodom otvaranje kancelarije KMH u Temerinu oglasili su se tamošnji radikali i osudili otvaranje kancelarije, jer su u tom činu videli želju "da se Srbima otme zemlja".

Ukorenjenost *ksenofobije i rasizma* ilustruje i slična zabrinutost za sudbinu zemlje, koju su ispoljili anonimni tvorci letka distribuiranog po novobeogradskom bloku 70, kojim se stanari upozoravaju na opasnost od "žute zaraze". U letku se ističe da se "stranci iz Azije bogate na našoj mucu" a građani pozivaju da "bojkotuju imigrante". U Beogradu se, u prvom kvartalu 2002. godine, pojavio i proglaš organizacije koja sebe naziva "Patriotski deo sprske omladine skinhedsa" u kojem se, uz poruku "Srbija Srbima", navodi da skinhedsi "nisu ni pivopije ni mrzitelji, već omladina koja zastupa interese zdrave srpske zajednice". Kao ciljevi za koje se bori ovaj zdravi deo srpske omladine navode se preporod srpske porodice, opstanak bele rase i povratak rasnog ponosa, kao i borba protiv novog svetskog poretka, narkomana, homoseksualaca, rasnog mešanja i poplave obojenih. Kako ta borba izgleda postalo je jasno pred sam kraj prošle godine kada su u Kragujevcu zapaljene dve kineske radnje.

Učestvujući u raspravi koju je organizovalo Hrvatsko akademsko društvo, sociolog Srećko Mihajlović je skrenuo pažnju na činjenicu da je "kod Srba češće prisutna mržnja prema strancima (ksenomizija), nego strah od njih (ksenofobija)". "U gotovo svim dosadašnjim istraživanjima o tim pojavama", rekao je Mihajlović, "pojavljuje se stav da je sve što je strano opasno i sumnjivo, pa sa strancima, u stvari, ne treba imati nikakve bliske veze. Recimo, tvrđnju da su strani uticaji opasni za našu kulturu prihvata čak polovina građana Srbije...Vrhunac tog apsurdna je činjenica da strane investicije četvrtina građana doživljava kao opasnost za našu zemlju".⁴¹

Antisemitizam se u postoktobarskoj Srbiji javlja u istom "nacionalističkom paketu" sa rasizmom, netolerancijom i ksenofobijom. Dok jedan deo srbijanske

⁴⁰ Kancelarije za prikupljanje zahteva za izdavanjem mađarskih isprava nalaze se u Novom Sadu, Senti, Zrenjaninu, Temerinu, Subotici, Somboru, Bečeju.

⁴¹ "Danas", 14. oktobar 2002.

elite nastoji da rehabilituje kolaboracioniste nacista u II svetskom ratu i praktično diskredituje anti-hitlerovsku koaliciju, na društvenoj sceni deluju organizacije poput "Obraza" i "Svetog Justina". Okupljajući mahom mlade ljude i jedan broj studenata Teološkog fakulteta, ove su organizacije naročito "specijalizovale" za antisemitizam. Štaviše, ono što one propagiraju jesu rasizam i hitlerizam kao "vizija za budućnost", kao i ideje ozloglašanih domaćih sledbenika Trećeg rajha.

Kada bi se, kako to kaže Aleksandar Lebl, predsednik Komisije za praćenje pojava antisemitizma Saveza jevrejskih opština (Srbije i Crne Gore), pokušala napraviti skala na kojoj bi sa 1 bilo označeno odsustvo antisemitizma, a sa 10 holokaust, stanje u današnjoj Srbiji bi se našlo na 4. mestu (na istoj skali stanje u svetu bi bilo označeno 5-6 danas, a "juče" 4-5, a u Srbiji "juče" 3). Na drugoj skali na kojoj bi se merila borba protiv antisemitizma, Srbija bi na osnovu mera koje se preduzimaju bila rangirana na 4-5 mestu (poređenja radi, veoma visoko mesto na toj skali, 7-8, zauzela bi današnja Nemačka).⁴² Drugim rečima, u Srbiji se reaguje na pojave antisemitizma, ali ne uvek i ne na pravi način - sve se praktično svodi na verbalnu osudu drastičnijih incidenata sa zvaničnih mesta, iz pojedinih partija i nevladinih organizacija. Policija po pravilu, kaže Lebl, ne uspeva da pronađe autore antisemitiskih grafita, ili one koji sknave jevrejska groblja i spomenike. Uprkos članu 134. Krivičnog zakona koji propisuje kaznu za objavljivanje antisemitske literature i širenje mržnje, do sada još niko nije pozvan na odgovornost: tužilaštva ne prihvataju prijave da pokrenu postupke protiv autora grafita, izdavača i štampara. Na nedevni zahtev da se zabrani jedno od kasnijih izdanja famoznih "Protokola cionskih mudraca", iz Okružnog tužilaštva u Beogradu dobijen je odgovor da je to nemoguće, jer je reč o već presuđenoj stvari. A na zahtev da se po toj presudi zapleni najnovije izdanje, dobijen je odgovor kako Tužilaštvo ne smatra da su "Protokoli" antisemitsko štivo i da nema mesta zabrani, kaže Lebl.⁴³

Glavne nosioce današnjih retrogradnih ideja ne treba tražiti isključivo među marginalnim konzervativnim grupama ili snagama ekstremne desnice - jer, reč je i o najsnažnijim kreatorima javnog mnjenja i navodnim stubovima društva: Srpskoj pravoslavnoj crkvi, vojsci, SANU, univerzitetkim krugovima, itd.

O tome dovoljno ilustrativno govori činjenica da crkva promovise stavove vladike Nikolaja Velimirovića o "povratku tradicionalnim korenima". Ovakav konzervativizam koji, između ostalog, apostrofira neravnopravnost polova i ponašanje u skladu "sa našom kulturom i tradicijom kao vrednostima koje nas nikad neće napustiti, "duboko se usađuje stanovništvu koje je ionako isuviše dugo bilo izolovano od spoljnog sveta.

⁴² Aleksandar Lebl, okrugli sto Evropskoj pokreta u Srbiji "Ekstremizam u Srbiji", februar 2003.

⁴³ Ibid.

Višenacionalne zajednice su složene, utoliko više ukoliko su, što je često slučaj, i verski heterogene. *Male verske zajednice* se često nastoje i diskvalifikovati kao sekte kojima se pripisuju pritisci raznih vrsta. Kada je početkom aprila 2002. Olga Ivaniš iz Indije skočila sa trećeg sprata u medijima se pojavio tekst u kome se, na osnovu nezvaničnih izjava, ovaj slučaj objašnjava pritiscima koji su na nju vršili članovi jedne od sekta, ali se ne zna koje.⁴⁴ Incident koji je izazvao i svetsku pažnju dogodio se krajem 2002.godine kada je grupa od trideset mladića sprečila sveštenika i dvadesetak vernika Anglikanske crkve, među njima i Čarlsa Kraforda, britanskog ambasadora u SRJ, da uđu u zgradu Srpske patrijaršije u kojoj je trebalo da održe tradicionalno bogoslužjenje na Badnje večer. Ovaj incident je dobio veliki medijski publicitet a osudili su ga SPC, političke partije i nevladine organizacije. Interesantno je da je Vojislav Milovanović, srbijanski ministar vera, incident ocenio kao "ostatak komunističkog nasleđa", mada nije⁴⁵ jasno na osnovu čega. Ispred Patrijaršije, mladići nisu uzvikivali komunističke parole, nego crkvene kanone i pevali tropare.

SPC je inače prilikom izrade zakona o radiodifuziji SPC tražila pravo da se njeni sadržaji emituju na RTS (što niko nije sporio), da se u sadržaj predloga zakona unese odredba po kojoj su ustanove radiodifuznog servisa Republike i Pokrajine dužne da nedeljno emituju četiri sata verskog programa, petkom, subotom i nedeljom, u udarnom terminu od 16 do 22 časa. U zahtevu, koji je potpisao patrijarh Pavle, traži se i to da se prenosi bogoslužjenja ne prekidaju reklamama.⁴⁶

Normalizacija Balkana

Neizvesna budućnost Balkana izaziva sumnju u vezi s procesom normalizacije i eventualnog pomirenja. Većinom balkanskih zemalja dominiraju nacionalne politike koje su, *ipso facto*, ksenofobične i netolerantne. Takvi etnički entiteti ili države još ne pokazuju sposobnost da se uzdignu na razinu modernih nacionalnih država koje garantuju jednakost i prava svojim manjinama. To i jeste predmet sadašnjih aktivnosti međunarodne zajednice i institucija kao što su Ujedinjene nacije, OSCE, Savet Evrope i NATO, koje su od krucijalne važnosti. Ove institucije daju okvir i sistem vrednosti za novoformirane države, koji će im omogućiti da postanu članice evropske porodice naroda.

Temeljne vrednosti koje bi trebalo da obezbede pomirenje između bivših ratnih neprijatelja, i samim tim učvršćenje mira u regionu, još nisu postavljene. Međunarodna zajednica više od deset godina ulaže velike napore u pronalaženju rešenja za ono što je prvo bila jugoslavenska kriza, ali što bi se

⁴⁴ "Dnevnik", 7. april 2002.

⁴⁵ "Danas", 26. decembar 2002.

⁴⁶ "Danas", 18. januar 2002.

sada moglo nazvati balkanskom krizom. Haška konferencija i Pakt stabilnosti su odvojeni vremenskim jazom od deset godina. Sve ponuđene solucije u međuvremenu – od Dejtonskog sporazuma 1995. godine preko Rezolucije 1244 (1999. godine) do Okvirnog sporazuma za Makedoniju – samo su polovična rešenja kojima se nastavlja manipulacija od strane lokalnih vođa. Svakako, mirovni sporazumi nisu dovoljni sami po sebi da dođe do pomirenja. Ono što je neophodno jeste politička volja za implementaciju ovih sporazuma i volja ljudi koji žive u regionu da prihvate zajednički život.

U poslednjih deset godina, Srbija nije učinila radikalni napor u pravcu pomirenja sa svojim bivšim "neprijateljima". Do stvarnog pomirenja sa Hrvatskom ne može doći ako brojna pitanja ostaju nerazrešena; na to je, između ostalog, ukazivalo i prećutkivanje sudbine 1.500 nestalih Hrvata, sporo vraćanje poluostrva Prevlaka, i odugovlačenje sa izručenjem poslednjeg člana "vukovarske trojke" Hagu. U pogledu odnosa između Beograda i Bosne, državni pslovi su čak mnogo neizvesniji i kompleksniji. Dejtonski sporazum je u suštini zacementiraobiti zacementiran poraz žrtava, odnosno Bošnjaka. Dayton je oblikovan u skladu sa situacijom na terenu, a ne u skladu sa principima pravde. Drugim riječima, Sporazum, sam po sebi, nij kreirao bilo kakve preduvjete za proces pomirenja. Republika Srpska je tvorevina utemeljena na zločinu i kao takva suštinski predodređena za destrukciju. Sedam godina nakon Daytonu, samo mali broj prognanika se vratio u Republiku Srpsku, Mladić i Karadžić, simboli etničkog čišćenja i masovnih ubistava, još uvijek su na slobodi. Štaviše, dok u javnosti licemjerno zagovaraju cjelovitu bosansku državu, bosanski Srbi užurbano hrle prema cilju koji se nalazi u temeljima Republike Srpske – ujedinjenju sa Srbijom. Ovaj projekat se sada promovira kao "zaokruženje srpske kulture i duhovnog prostora". Republika Srpska je već uključena u ekonomsku, obrazovnu, vojnu i medijsku strukturu Srbije i Crne Gore. Dok se pretvara da želi biti dijelom multietničke Bosne, što je isplativo u smislu primanja zapadnih donacija, niko nema ni najmanju namjeru da se suoči sa prošlošću.

Stoga, što se tiče Bosne, početna greška je napravljena. Prva Komisija za istinu nije uspjela u svom zadatku, zato što je, kada se vratimo unazad, svaka od tri strane imala svoju istinu koju je konstantno propagirala, a koja je bila potpuno suprotna duhu Dejtonskog sporazuma. Suprotna duhu samog mira. Nova Komisija pod nadzorom Ujedinjenih nacija tek je nedavno uspostavljena. Ali ako se istina ne ustanovi i ako se ne definira karakter rata, ni nova Komisija neće mnogo postići.

Slična situacija može se uočiti i u Srbiji nakon pada Miloševića, posebno od njegovog izručenja Haagu. Nakon desetogodišnjih frustracija sa Miloševićem, Zapad se okrenuo "normalizaciji srpskog nacionalizma" – kriveći Miloševića-komunistu, za sve zločine počinjene u Beogradu. Nije bilo pokušaja da se učini ijedan korak ka pažljivom promišljanju ideje srpskog nacionalizma, koja je kroz dvadeseti vek bila stalna pretnja opstanku bivše Jugoslavije, da bi konačno postala i osnovni uzrok njenog raspada. Zapravo, takve napore su

onemogućavale čak i zapadne diplomate u nestrpljenju da uspostave normalne odnose sa Beogradom i novim liderima daju šansu. Umesto prekida s političkim programom svojih prethodnika, nove vlasti su taj program sprovodile samo drugim sredstvima. U iščekivanju drugačijih međunarodnih okonosti, već se prekraja mapa Balkana. Kao što je rekao Dobrica Ćosić, "To će biti rat za etničke države. Mi nemamo nad čim da lamentiramo, jer mi smo stvorili etničku državu. Istina, njene granice još uvijek nisu definisane".

Beogradu je 11. septembar izgleda poslužio kao novi izgovor za reinterpretaciju nedavne prošlosti u vlastitu korist, za sprečavanje stvarnih analiza i za pokušaj prikrivanja ključnih problema. *Što je veća greška i kroavija njena posljedica, to je teže za ljude da je prihvate*, kaže historičar Sforza. Ubistvo premijera Đinđića, koji je bio simbol proreformističkih snaga, najbolja je ilustracija da će konzervativne i nacionalističke snage učiniti sve da spreče otvaranje Srbije.

Srbija se još nije suočila s promenama u svetu i krajem komunističke iluzije, što je otvorilo prostor razočarenju, ali i novim manipulacijama. Srpski otpor novim izazovima rezultirao je pripremama za novu ideologiju jednakosti, kroz partijsku dogmu koja iziskuje jedinstvo, kroz Crkvu koja govori o superiornosti pravoslavlja i Istoka nad Zapadom, kroz vojnu doktrinu kojom se veličaju Srbi kao ratnici, kroz literaturu, historiografiju. Bez alternative i bez mogućnosti povlačenja, razvoj događaja nije mogao voditi nigdje drugo već upotrebi sile. Ovaj kulturni model prouzrokovao je destrukciju bez presedana: brisanje gradova sa geografskih karti, uništavanje vekovnih spomenika, masovna ubistva civila, itd. Kako je to rekao jedan istaknuti srpski arhitekta, "Kroz ovo ludilo takođe se širi osvetnička mržnja prema gradu i urbanoj civilizaciji".

Evolucija novog kulturnog modela će zahtevati i vreme i angažovanje ne samo malog i marginalizovanog dela srpske elite koja se neprestano suprotstavljala nacionalizmu, već i međunarodne zajednice. Do sada su prednost imala jednostavna rešenja koja su više obezbeđivala mir nego vodila ka fundamentalnim promenama ključnog kulturnog obrasca za pomirenje.

Ad-hoc Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju, ustanovljen 1993. godine, predstavlja ključni mehanizam za individualizaciju zločina i postizanja pravde, ali nije dovoljan sam po sebi za stvaranje uslova za pomirenje. Haški tribunal je u interesu naroda zbog toga što individualizuje zločin. Tamo se dokazuju zločini, ali sprečava narod da ponovo upadne u zamke zabluda i novih mitova u kojima je većita žrtva. Haški tribunal takođe primorava državu da prihvate ograničeni suverenitet s aspekta humanitarnog prava i kršenja ljudskih prava.

S druge strane, Haški tribunal ima svoja ograničenja. Na primer, nema ugrađenu moralnu dimenziju, što može rezultirati u predstavljanju odgovornosti u lažnom svetlu. Tako je Miloševićev transfer, nakon spoljnog pritiska, srpskoj javnosti bio predstavljen kao ustupak za otvaranje vrata finansijskoj podršci Zapada. Takav pristup devalvirao je moralnu komponentu. Drugim rečima, Haški tribunal je potencijalno problematičan, jer državi može

stvoriti utisak da je ispunila svoju moralnu obavezu. Štaviše, za razliku od nürnbergskog procesa, Tribunal trguje individualnom odgovornošću bez osude politike koja je uzrokovala zločin.

Komisija za istinu, ipak, može ispraviti ove nedostatke. Međutim, Komisija za istinu nije kvalifikovana kao validna državna Komisija za istinu ako država o kojoj se radi ne priznaje svoju odgovornost za počinjene zločine. Državna komisija koju je svojevremeno uspostavio tadašnji predsednik Koštunica bila je uglavom sastavljena od ljudi čije su knjige davale snagu argumentima u prilog rata. Kao relevantnu tačku za određivanje odgovornosti države nisu se uzimale u obzir optužnice protiv Miloševića, Mladića, Karadžića i drugih.

Zadatak Komisije za istinu je, između ostalog, i prepoznavanje političkog konteksta u kojem je politika zločina bila prihvaćena i sprovedena. Bez toga društvo nije u stanju da preispita vlastitu odgovornost za takvu politiku. Ovde se ne radi o kolektivnoj odgovornosti, već o istorijskoj odgovornosti društva koje je prihvatilo takvu politiku i biralo lidere koji su je zastupali, ili je naprosto ćutalo. Reč je o politici koja je iznedrila opsadu Sarajeva, masovna ubijanja civila u Srebrenici, etničko čišćenje. Ovo je najteži zadatak društva koje pokušava da se suoči sa sobom.

Čak i da Komisija za istinu postavi dijagnozu, proces suočavanja se ne može sprovesti bez pomoći države, državnih institucija i državnih medija, uključujući TV i radio.

Utisak je da Srbija nije napravila nijedan korak u željenom pravcu. Srpska stvarnost danas je fragmentizovana, kao što su i aktivnosti međunarodne zajednice. Sve se ovo dešava na nekoliko različitih nivoa u isto vreme, tako da ne postoji niz događaja na kojem bi se mogao zasnovati proces pomirenja. Na jednom nivou, Srbija se čuva od unutrašnje eksplozije; na drugom, veštački se održava državna zajednica Srbije i Crne Gore na trećem nivou, decentralizaciju Srbije blokiraju nove vlasti u Beogradu; i na četvrtom nivou, ideja podele Bosne i Kosova se širi, uz očekivanje da će međunarodna na kraju prihvatiti takvo "razumno i realistično" rešenje.

Masovne grobnice kosovskih Albanaca se otkrivaju u Srbiji, ali se ne dovode u vezu sa događajima na Kosovu. Javna reakcija se u principu svodi na indiferentan odnos prema dokazima ovih strašnih ratnih zločina. Deo javnosti još ne može da prihvati činjenicu da je Srbija bombardovana zbog onoga što su njene regularne i paravojne trupe činile Albancima na Kosovu, i da ih he Zapad pokušao zaštititi od genocida. To se ne uklapa u sliku o Albancima kao građanima trećeg reda. NATO intervencija se nikada ne pominje u vezi sa Albancima, već uvek da bi se Zapad podsetio na vlastitu krivicu. Stoga je Zapad, takođe, dužan da ulaže u demokratizaciju Srbije, a da Srbija za to ne makne ni malim prstom.

Prelaženje preko svih počinjenih zločina, slavljenja zločinaca poput Mladića i Karadžića i glorifikacija vojske odgovorne za zločine, obeležja su srbijanskog konzervativizma i retrogradnih trendova. Ukoliko se ova veza ne

demontira, mogla bi stvoriti uslove za neki novi rat. Ipak, Haški tribunal je postao ogledalo Srbije jer rekonstruiše njenu nedavnu prošlost, što, sa svoje strane, utiče na današnju stvarnost.

Od ključnog je značaja da se Srbija suoči sa svojom nedavnom prošlošću i iz nje izvuče moralnu pouku. Poznati nemački istoričar Holm Zundhausen je rekao: "Nijedno društvo ne može izbeći suočavanje sa tamnim stranicama svoje prošlosti. Svaka demokratska zajednica mora sama napraviti red unutar sebe. Čutanje je destruktivno".

Ovo pretpostavlja raskid sa programom Velike Srbije. Dok se ovaj projekat ne delegitimizira, zločin se ne može osuditi. Samo poraz velikosrpskog projekta može normalizovati region i pokrenuti proces pomirenja.

Zaključci:

- Ni posle promena od 5. oktobra u Srbiji se nije profilisala društveno-politička alternativa, dovoljno artikulirana da napravi zaokret u odnosu na konzervatizam, tradicionalizam i nacionalizam;

- Iako je napravljen izvestan iskorak na ekonomskom planu u pravcu tranzicije (npr. u domenu privatizacije ili reforme platnog sistema) u Srbiji nije promenjen dominantni politički obrazac, što se manifestuje i u stanju duha društva;

- Tri godine nakon promena Srbija pokazuje da nema dovoljan demokratski potencijal i energiju da bi se suočila sa nedavnom prošlošću i time stvorila neophodan okvir za uspostavljanje moralne vertikale;

- Srpska elita i dalje istrajava na iluziji o reviziji mirovnih sporazuma, odnosno o ujedinjenju srpskih zemalja, što se direktno reflektuje i na odnos prema Haškom tribunalu, Republici Srpskoj i Kosovu;

- SPC je u postoktobarskom periodu ostala glavni promotor antimoderne i antievropske orijentacije, što dolazi izražaja u svim njenim aktivnostima. Ona pokazuje neskrivene političke ambicije i aktivno podržava uvođenje monarhije zajedno sa još nekim krugovima u vojsci i SANU. SPC u opštoj krizi identiteta arhaizira vrednosni sistem kroz promovisanje ličnosti koje su simbol patrijarhalnog, antitržišnog, antievropskog modela. Izrazito antihaška pozicija SPC i nekritičan odnos prema ratnim zločinima relativizuju njenu odgovornost i odgovornost srpske elite;

- Armija koja je bila glavni oslonac Miloševićevog režima u sprovođenju srpskog nacionalnog projekta i dalje je veoma aktivna u održavanju iluzije da će se Srbija proširiti na svoje "etničke teritorije". U tom smislu veoma ideološki i akciono je bliska sa SPC.

- Prioritet međunarodne zajednice da smeni režim Slobodana Miloševića nije pratila adekvatna analiza društva i njegovih tokova, zbog čega su joj izmakle prave procene u pogledu tranzicije u Srbiji.

Decembar 2003.

Parlamentarni izbori u Srbiji decembar 2003.

Rezultati glasanja			
1.	Broj utvrđenih biračkih mesta	8.589	
2.	Broj i % biračkih mesta za koja su obrađeni rezultati	8.589	100,00%
3.	Broj i % biračkih mesta za koja nisu obrađeni rezultati	0	0,00%
4.	Broj birača upisanih u birački spisak	6.511.450	
5.	Broj i % birača koji su glasali	3.825.471	58,75%
6.	Broj primljenih glasačkih listića	6.527.341	
7.	Broj neupotrebljenih glasačkih listića	2.701.870	
8.	Broj upotrebljenih glasačkih listića	3.824.557	
9.	Broj i % nevažećih glasačkih listića	49.755	1,30%
10.	Broj i % važećih glasačkih listića	3.774.802	98,70%

Izborne liste prema broju glasova i dobijenim mandatima					
	Naziv izborne liste	Broj glasova koje je lista dobila	% od broja birača koji su glasali	Broj osvojenih mandata	% osvojenih mandata
1.	Srpska radikalna stranka - Vojislav Šešelj	1.056.256	27,61	82	32,80
2.	Demokratska stranka Srbije - Vojislav Koštunica	678.031	17,72	53	21,20
3.	Demokratska stranka - Boris Tadić	481.249	12,58	37	14,80
4.	G17 plus - Miroljub Labus	438.422	11,46	34	13,60
5.	Srpski pokret obnove - Nova Srbija - Vuk Drašković - Velimir Ilić	293.082	7,66	22	8,80
6.	Socijalistička partija Srbije - Slobodan Milošević	291.341	7,61	22	8,80
7.	Zajedno za toleranciju - Čanak, Kasa, Ljajić	161.765	4,22	0	0,00
8.	Demokratska alternativa - Nebojša Čović	84.463	2,20	0	0,00
9.	"Za narodno jedinstvo" - prof Borislav Pelević i Marijan Ristićević (Stranka srpskog jedinstva, Narodna seljačka stranka, Narodna stranka, Naš dom Srbija i Srpska stranka)	68.537	1,79	0	0,00
10.	Otpor	62.545	1,63	0	0,00
11.	Samostalna Srbija - dr Vladan Batić (Demohrišćanska stranka Srbije, Demokratska stranka "Otađzbina", Demokratski pokret Rumuna Srbije, Seljačka stranka, Srpska pravda)	45.211	1,18	0	0,00
12.	Socijalistička narodna stranka - Narodni blok - General Nebojša Pavković	27.596	0,72	0	0,00
13.	Liberali Srbije - Dušan Mihajlović	22.852	0,59	0	0,00
14.	Reformisti - Socijaldemokratske partije Vojvodine - Srbije, Miodrag - Mile Isakov	19.464	0,50	0	0,00

15.	Obrana i pravda - Vuk Obradović i Borivoje Borović (Socijaldemokratija, Narodna stranka Pravda, Stranka radnika i penzionera - SRP i Socijaldemokratska partija zelenih)	18.423	0,48	0	0,00
16.	Privredna snaga Srbije i dijaspora - Branko Dragaš	14.113	0,36	0	0,00
17.	Laburistička partija Srbije - Dragan Milovanović	4.666	0,12	0	0,00
18.	Jugoslovenska levica - JUL	3.771	0,09	0	0,00
19.	Savez Srba Vojvodine - Dušan Salatić	3.015	0,07	0	0,00

Izbori za predsednika Republike Srbije, održani 16. novembra 2003.

Pregled birača, biračkih mesta i rezultata glasanja po teritorijama								
	Broj utvrđenih biračkih mesta	Biračka mesta za koja su obrađeni rezultati		Biračka mesta za koja nisu obrađeni rezultati		Broj birača upisanih u birački spisak	Birači koji su izašli na izbore	
		broj	%	broj	%		broj	%
Republika Srbija	8.581	8.577	99,95	4	0,05	6.506.505	2.524.522	38,80
Centralna Srbija	6.522	6.519	99,95	3	0,05	4.769.263	1.780.010	37,32
Vojvodina	1.811	1.810	99,94	1	0,06	1.644.378	710.398	43,20
Kosovo i Metohija	248	248	100,00	0	0,00	96.455	34.114	35,37
Grad Beograd	1.085	1.083	99,82	2	0,18	1.445.235	498.207	34,47

Broj primljenih glasačkih listića	Broj neupotrebljenih glasačkih listića	Broj birača koji su glasali	Nevažeci glasački listići		Važeci glasački listići	
			broj	%	broj	%
6.508.249	3.983.727	2.523.889	86.178	3,41	2.437.711	96,59
4.767.649	2.987.639	1.779.563	64.173	3,61	1.715.390	96,39
1.644.178	933.780	710.215	21.306	3,00	688.909	97,00
96.422	62.308	34.111	699	2,05	33.412	97,95
1.444.893	946.686	498.025	18.615	3,74	479.410	96,26

Pregled dobijenih glasova po teritorijama							
	Broj glasača koji su glasali	Radoslav Avlijaš (Demokratska stranka "Otadžbina")		Velimir Ilić (Politička organizacija za demokratske promene Nova Srbija)		prof. dr Dragoljub Mićunović (Demokratska opozicija Srbije)	
		broj	%	broj	%	broj	%
Republika Srbija	2.523.889	20.872	0,83	229.229	9,08	893.906	35,42
Centralna Srbija	1.779.563	14.056	0,79	196.250	11,03	600.764	33,76
Vojvodina	710.215	6.576	0,93	31.509	4,44	288.634	40,64
Kosovo i Metohija	34.111	240	0,70	1.470	4,31	4.508	13,22
Grad Beograd	498.025	3.787	0,76	29.394	5,90	220.855	44,35

	Tomislav Nikolić (Srpska radikalna stranka)		Marijan Ristićević (Narodna seljačka stranka)		Dragan S. Tomić (Socijalistička narodna stranka)	
	broj	%	broj	%	broj	%
Republika Srbija	1.166.896	46,23	72.105	2,86	54.703	2,17
Centralna Srbija	813.681	45,72	48.168	2,71	42.471	2,39
Vojvodina	326.808	46,02	23.576	3,32	11.806	1,66
Kosovo i Metohija	26.407	77,41	361	1,06	426	1,25
Grad Beograd	207.467	41,65	9.837	1,98	8.130	1,63

Mesečni izveštaji o medijima – 2003.

Januar

Manjinske grupe

Mediji u Srbiji počeli su više da se bave problemima manjinskih grupa pošto se pred kraj 2002. i početkom 2003. godine dogodilo nekoliko incidenata na rasnoj i verskoj osnovi.

Ipak, sve se najčešće svodilo na velike naslove i tekstove smeštene u crnim hronikama, dok je samo manji broj medija te incidente problematizovao i nastojao da ukaže na opasne trendove.

U Beogradu su 24. decembra 2002. godine sveštenik i vernici Anglikanske crkve sprečeni da u zgradi Patrijaršije obave božićno bogoslužje. U Čačku su 28. decembra 2002. na kući pedijatra Mirjane Hercog, Jevrejke, osvanule parole "Kristalna noć", "Srbija Srbima" i "Marš odavde".

U Novom Sadu su 9. novembra 2002. skindehdsi vređali i tukli Roma Ivana Zigu, 24. novembra u Novom Beogradu napadnuta je Neđmije Gaši, izbeglica sa Kosova, pretučen je osmogodišnji Rom, a romska kuća demolirana. Beograđanka kubanskog porekla Dženi Grant sprečena je 18. decembra 2002. da uđe u jedan supermarket, a jedan Beograđanin pretučen je zato što se oženio Srpkinjom.

Svaki od ovih incidenata mogao se naći u nekom od medija, ali su svi mediji posebnu pažnju poklonili incidentu vezanom za Anglikansku crkvu, zato što se to delimično smatralo i diplomatskim incidentom, budući da je među prisutnima koji su bili sprečeni da uđu u Patrijaršiju bio i britanski ambasador u Beogradu Čarls Kroford. Ipak, i taj događaj završio se samo informacijama, izjavama aktera i reagovanjima nekolicine političara i nevladinih organizacija, koji su osudili incident.

O mržnji

"Glas" je 6. januara objavio tekst pod velikim naslovom – "Mrzimo druge zbog sopstvenih trauma", citirajući Dušana Janjića, koordinатора Forum za etničke odnose. Janjić iznosi mišljenje da Srbija plaća danak nesrećama iz

prošlosti, navodeći da je narod od 1988 (uspon Miloševića na vlast) usmeravan ka mržnji, a posebno mladi.

Janjić takođe podseća da u Srbiji ne postoje institucije zabrane rada grupama i partijama koje šire rasnu mržnju i propagandu, da postoje neonacističke grupe koje legitimno deluju i da nije izvršena lustracija.

"Mislim da je međunarodna zajednica prebrzo rekla da je u Srbiju došla demokratija i kada su se zamorili od proevropskih oprijentisanih političara, već su počeli da traže 'desničare' i da 'ih neguju'", rekao je Janjić za dnevnik "Glas".

U tekstu "Olako zaboravljeni ekscesi", "Danas" u vikend izdanju (11-12. januar, autor Bojan Tončić) piše o rasizmu u Srbiji, podsećajući na incidente koji su se dogodili krajem 2002. i početkom 2003. godine.

Autor konstatuje da je broj incidenata sa rasističkim predznakom u porastu, ali da su, izuzev u jednom slučaju, svi završili "u crnim hronikama", bez kažnjavanja krivaca. "Danas" citira advokata Fonda za humanitarno pravo Dragana Laloševića koji kaže da je Fond za svaki slučaj podneo krivične prijave, ali da je postupljeno samo u jednom slučaju. List poziva policiju i pravosudne organe da se više angažuju na takvim slučajevima, a državu da sprovede energičnu "novu edukaciju" stanovništva.

Skoro nezapaženo je prošla pojava antimadžarskih letaka u Novom Sadu, glavnom gradu pokrajine Vojvodine u kojoj živi dosta Mađara.

Agencija Beta je 20. januara prenela vest novosadskog Radija 021 (poznata nezavisna radio stanica) o tome da je veliki broj automobila u jednom novosadskom naselju (Telep), nastanjenom uglavnom Mađarima, osvanuo sa lecima na kojima se Mađarima iz južne Bačke poručuje da se isele u Mađarsku. Radio 021 je javio da su leci slične sadržine pronađeni i u drugim delovima Novog Sada.

Poruke Mađarima tempirane su uoči godišnjice takozvane "Novosadske racije", kada su (23. januara 1942) mađarski fašisti likvidirali i bacali pod led Dunava novosadske Srbe, Jevreje i Rome.

Agencija Beta je prenela i reagovanja i osude političara zbog tih poruka etničke netrpeljivosti – predsednika Skupštine Vojvodine Nenada Čanka, pokrajinskog sekretara za nacionalne manjine Tamaša Korheca ("to je šovinistički akt"), Lige socijaldemokrata Vojvodine, (LSV) ("povampirenje fašizma u Srbiji"), predsednika novosadske kancelarije Helsinškog odbora za ljudska prava Pavela Domonjija ("nacionalizam miloševićevskog tipa još uvek nije poražen").

Ovu agencijsku vest je objavio dnevnik "Danas" 21. januara. Dan kasnije informaciju je objavila i "Politika", navodeći u podnaslovu da su na "pojavu šovinističkih pamfleta reagovali brojni pojedinci i stranke". Taj list je istog dana objavio duži tekst Katarine Đorđević pod naslovom "Zašto smo agresivni prema različitim", u kojem se obrađuje pitanje odnosa prema homoseksualcima.

Više o Romima

Više nego drugim manjinskim grupama, srbijanski mediji posvećuju pažnju Romima i njihovim problemima, nastojeći u poslednje vreme da se bave i kulturom tog naroda.

Pod naslovom "Rom znači čovek", "Politika" (5. januar) je objavila tekst o kampanji koju su u decembru 2002. podržali Savezno ministarstvo za etničke i nacionalne manjine i Ministarstvo za sport i omladinu Srbije.

Kampanja je usledila posle nekoliko napada na Rome, čiji su akteri bili veoma mladi ljudi. Kampanja je veoma dobro obrađena marketinški. Svrha bilborda sa natpisima "Samo malo duše" i "Rom znači čovek" (imenica "rom" znači čovek na romskom jeziku) bila je da se razbiju predrasude o Romima, kao i da se Romi motivišu na aktivnije učešće u institucijama društva.

Govoreći o Romima, tekst objavljen u "Politici" ističe da "nije tačno da su lenji, često rade preko celog dana, ali se teško odlučuju da konkurišu za javne poslove strahujući da će biti odbijeni, nije tačno da ne žele da uče, već ih u školama teško prihvataju, umiru rano, a pojedini lekari ne žele da ih prihvate". Čitaocima se poručuje da razmisle i upitaju se "da li Rom zaista znači čovek".

Svi mediji preneli su šokantnu vest iz Velikog Gradišta o tome da su dvojica mlađih ljudi seksualno zalostavljali maloletnog Roma A.J. i to usred jedne kafane i naočigled prisutnih gostiju. "Glas" (11. januar) je tim povodom objavio i fotografije i kriminalne dosijee okrivljenih (obojica su u bekstvu), a priču o čitavom događaju naslovio sa "Ceo grad prečutao zlostavljanje".

"Danas" (20. januar) je preneo agencijski tekst iz Brisela koji se bavi izveštajem UN agencije za humani razvoj o "skandaloznom položaju evropskih Roma". U tekstu se navodi da zemlje Balkana nemaju "monopol na loš tretman manjina", jer za nekoliko miliona Roma, koliko se procenjuje da ih ima u Evropi, "obična glad je svakodnevna pojava, a konstantno gladuje svaki šesti Rom".

"Novosti" (27. januar) su objavile informaciju pod naslovom "Neće Rome za komšije", o protestu stanovnika jedne mesne zajednice u Zemunu zbog odluke nadležnih da se tu izgradi romsko naselje. U informaciji se citira jedan stanovnik mesne zajednice koji kaže da "niko nema ništa protiv Roma", ali da se oni protive izgradnji tog naselja zato što jedno takvo naselje već postoji i zato što ne postoji komunalna infrastruktura za takvu gradnju.

Sa danom zakašnjenja (28. januar) istu informaciju objavljuje i "Politika". Pod naslovom "Mršte se na dolazak novih komšija", list piše o protestu stanovnika mesne zajednice zbog preseljenja romskih porodica (iz jednog nehigijenskog naselja) i navodi da taj protest predstavnici romske zajednice komentarišu kao ružan gest građana Zemun Polja koji ih ne žele u svom komšiluku.

"Blic" je u kulturnoj rubrici 28. januara objavio kratak intervju sa Zoranom Jovanovićem, romskim intelektualcem, povodom izlaska njegove knjige "Ciganske priče u noći". U uvodu se navodi da je Jovanović "učinio

najodlučnije intelektualne napore da stečenu svest o romskoj zajednici, njene korene, jezik i običaje, kao i usmenu književnost, postavi u rang baštine koju svaki narod pažljivo čuva, da pomogne uspostavljanju boljih veza i većeg razumevanja između Srba i Roma..."

Na pitanje novinara (Milorad Pavlović) da li svojim angažmanom može da popravi i netolerantnost društva, Jovanović je odgovorio negativno.

"Ne, pre bih to posmatrao kao najobičniji kriminal. Rasizam je vid kriminala koji bi trebalo pravnim sredstvima zaustaviti. Ima ga u čitavom svetu, pa i kod nas", rekao je Jovanović.

Istog dana (28. januar) "Glas" je, takođe u kulturnoj rubrici, objavio informaciju o obnovljenom izdanju romskih narodnih pripovedaka "Ispunjavanje snova" etnologa i balkanologa Tihomira Đorđevića. Dr Đorđević je jedan od utemeljivača srpske etnologije i 1901. je doktorirao sa temom "Cigani u Srbiji". Knjiga je izdata u Nišu.

Februar

Izbeglice

Raseljena lica koja su počela da pristižu u velikim brojevima u Srbiju još 1991. odavno su prestala da budu vest dana u srpskim medijima.

Mediji se sada uglavnom osvrću na incidente u mnogim izbegličkim centrima ili na izjave koje daje Sanda Rašković-Ivić, Komesar za izbeglice, koja je inače otpuštena u periodu koji pokriva ovaj izveštaj.

Po mnogim procenama sada u Srbiji živi oko 700.000 izbeglica iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i sa Kosova. Oko 35.000 njih sada živi u takozvanim kolektivnim centrima. Prema rečima Komesara za izbeglice Republike Srbije, 52 odsto raseljenih lica sada je smešteno u Vojvodini, 16 odsto u centralnoj Srbiji, a ostali u Beogradu.

Tokom popisa i registracije obavljenih 2002. godine, 64 odsto izbeglica izrazilo je želju da ostane u Srbiji, 6 odsto se opredelilo za povratak kućama, dok je 30 odsto bilo neodlučno.

Izbeglički centri

4. februara u vatri koja je izbila u izbegličkom centru u Čortanovcima, u Vojvodini, poginuo je Mario Slavović iz Hrvatske, a oko 250 izbeglica je ostalo bez krova na glavom. Mada je ovaj požar bio veoma medijski pokriven, nijedan od relevantnih članaka nije ponukao nadležne da se sa više pažnje pozabave pitanjem samih raseljenih lica.

RTS, BK TV i Studio B u svojim izveštajima iz Čortanovaca, prikazali su snimke izgorelog hotela, i preneli izjave izbeglica. Ovaj incident su obimno pokrili i mnogi dnevni listovi.

Međutim, sledećeg dana jedino je list "Politika" izvestio o odluci Izvršnog veća Vojvodine da pokrije osnovne potrebe raseljenih lica. 7. februara, dnevnik "Danas" je izvestio da su izbeglice smeštene na raznim mestima, bez obzira na njihova radna mesta i dečje škole. Mediji su kasnije izgubili interes za ovu priču.

"Politika" je 8. februara izvestila o odluci Komesara za izbeglice da se zatvori 95 kolektivnih centara. Navedeno je da je Rašković-Ivić rekla da "je ova inicijativa pokrenuta u saradnji sa većim humanitarnim organizacijama i lokalnim savetima". "Naša želja je da nađemo trajna rešenja za ove ljude, da im pomognemo da izgrade svoje domove, da im damo stanove, da ih stavimo u staračke domove, i da nađemo privatn smeštaj za one koji su se odlučili za povratak, dok ne rekonstruišu svoje kuće", rekla je Rašković-Ivić.

Po "Politici", zatvoreni su oni centri koji su ranije imali komercijalnu svrhu, to jest bili hoteli, kao i oni sa lošim higijenskim standardima ili bez osnovnih standarda za život, recimo skladišta.

Ali, mediji su ponovo čitali. Samo je "Glas" preneo izjavu supruge žrtve, o tome da je centar loše održavan, i da je to verovatno uzrok požara.

3. februara "Novosti" su objavile priču o dečaku izbeglici o kome se stara njegovog baka, jer mu je majka izvršila samoubistvo. "Oni su pobegli iz Peći od Albanaca, a proveli su niz godina u različitim skloništima, od Niša do Beograda", pisale su "Novosti". U tekstu je izneta tvrdnja da dečak i baka nikada nisu primili nikakvu pomoć od države.

22. februara, u "Blicu" je objavljena priča o porodici Đinđić – majci i njena tri sina (muža su joj "ubili albanski teroristi") koji žive u Kuršumliji, od bekstva sa Kosova, pre tri godine.

Majka je izjavila da žive od plate najstarijeg sina i dodala da su na Kosovu izgubili zemlju, radnju i nekoliko kuća. "Blic" je naveo da je apelovala na državu da otkupi njeno imanje, da ga "pokloni Albancima", a njoj da da novac "tako da mogu da živim tamo gde ja želim".

Dva dana kasnije, "Politika" je objavila priču o porodici Kostadinović, izbeglicama iz Uroševca, na Kosovu, koja sada živi u blizini Kosovske Kamenice, oko pet kilometara od administrativne granice sa Srbijom.

Iako žive u strašno lošim uslovima, članovi porodice su izjavili da su "oduševljeni činjenicom da im je srpska vlada, tj. njen Koordinacioni centar za Kosovo, izgradila kuću od 63 kvadratna metra. U članku je isto tako navedeno da bi se porodica vratila u Uroševac, kada bi bili postignuti aranžmani u vezi s tim.

Otpuštanje Sande Rašković-Ivić

15. februara veću medijsku pažnju privuklo je otpuštanje Sande Rašković-Ivić, nego stradanje samih izbeglica. Samo jednom se pojavio napis u kome su raseljena lica govorila o svojim mukama.

Srpska vlada je izjavila da je odluka da se zameni Rašković-Ivić deo "novog menadžerskog pristupa", a i ustvrdila je da je u njenom radu bilo "nekih nepravilnosti". Isto tako je rečeno da je "Rašković-Ivić tražila honorar od 500.000 dinara za dodatnu registraciju interno raseljenih lica sa Kosova".

Ovu vladinu izjavu su preneli svi mediji, ali je većina prenela i reakciju Sande

Rašković-Ivić da je taj "potez bio politički motivisan". Samo su "Novosti", 17. februara, objavile izjavu Udruženja Srba iz Hrvatske i Bosne kojom se osuđuje ovaj otkaz.

U svojoj redovnoj kolumni "Javne ličnosti", "Danas" je, 18. februara, sugerisao da Rašković-Ivić nikada nije bila ljubimica srpskog premijera Zorana Đinđića.

"Po mnogima, fatalan korak u njenoj karijeri je bila njena podrška Vojislavu Koštunici u prošlogodišnjim izborima za srpskog predsednika", pisao je "Danas". U tekstu je navedeno da je ona objasnila da je "samo tražila ekstra novac za ekstra rad".

Svi mediji su 19. februara javili o naimenovanju dr Ozrena Tošića za novog Komesara za izbeglice. Isto tako, objavljene su izjave danske, finske, holandske, švedske i švajcarske ambasade o tome da su "imali konstruktivnu saradnju sa Rašković-Ivić". "Politika" je obe priče stavila tek na 9. stranu, dok su se ostali mediji fokusirali na kontroverzni honorar.

Ispod podnaslova "Ko je namestio sve ovo Sandi Rašković-Ivić", "Glas" je naveo njenu izjavu da nikada nije specifikovala svoj honorar, već da su ga drugi odredili, kao i njen demanti u vezi sa vladinim optužbama. Njena izjava je data ispod naslova "Honorar je bio mnogo manji".

Sledećeg dana, "Novosti" su prenele vladinu izjavu u kojoj se optužuje Rašković-Ivić za "brutalno manipulisanje izbeglicama i politiziranje njihove teške situacije za vreme srpske predsedničke kampanje".

20. februara, beogradski nedeljnik "NIN" objavio je tu priču na celoj strani, tvrdeći da "će iskustvo i veština u rukovođenju budućim donacijama svakako biti traženi", jer se zna da Rašković-Ivić nikada nije uživala poverenje premijera, kao i da, po sopstvenim rečima, "nikada nije znala koliki deo donatorskog novca je u stvari otišao na izbeglice."

Tri dana kasnije, "Glas" je preneo kratak intervju sa Ans Zverver, Specijalnom izvestiocem Saveta Evrope o izbeglicama u Jugoistočnoj Evropi, pod naslovom, "Drama miliona beskućnika".

U tekstu je naveden njen izveštaj koji govori o tome da u Srbiji i Crnoj Gori živi registrovanih 245.000 izbeglica iz Hrvatske i 143.000 iz Bosne i Hercegovine. Od tog broja njih 36.000 je smešteno u kolektivnim centrima, to jest, 6.000 u "nezvaničnim" staništima u kojima ne primaju pomoć.

"Uslovi života u kolektivnim centrima su nezadovoljavajući zbog nedostatka prostora, loše higijene, i nedostatka čiste vode", piše u izveštaju. U ovoj priči se ne pominju izbeglice sa Kosova.

Srpski mediji nisu se dalje bavili najavom Rašković-Ivić o zatvaranju 95 kolektivnih centara. Treba reći da dalje nema informacija o tome kada i kako će se rešiti problem izbeglica u Srbiji.

Mart

Pravosuđe

Do ubistva srpskog premijera Zorana Đinđića (12. mart), mediji su, nakon kritika koje su na račun pravosuđa izricane tokom februara, nastojali da objasne javnosti kako funkcioniše sudstvo, odnosno da predoče da uspešno sudstvo zavisi od lanca koji čine i policija i istraga.

Posle atentata na Đinđića i otkrića da su izvršiocima zločina pripadnici kriminalnog klana iz Surčina (mesto pored Beograda), od kojih su neki i ranije bili hapšeni, a potom sudskim odlukama puštani, pravosuđe je ponovo došlo na tapet javnosti.

Političari su još žešće napadali sudstvo, što je u medijima prenošeno bez komentara ili uz podsećanja na konkretne propuste sudija. Ostavka predsednice Vrhovnog suda Srbije Leposave Karamarković, koja je na tu funkciju postavljena nakon 5. oktobra, prošla je u priličnoj medijskoj tišini.

Propusti

Javna prozivka sudova i sudija započela je u februaru zbog presude za ubistvo na ibarskoj magistrali (poginula četiri člana tadašnje najveće opozicione partije SPO, a predsednik Vuk Drašković izbegao atentat), kojom su neposredni izvršiocima dobili po petnaest godina zatvora.

Ministar Batić, premijer Đinđić i drugi političari, oštro su kritikovali tu presudu smatrajući je neprimereno blagom za takvo delo.

Nešto kasnije, bivši direktor RTS Dragoljub Milanović, osuđen na deset godina zatvora zbog odgovornosti za smrt 16 radnika RTS u NATO bombardovanju, pušten je iz pritvora pre izricanja presuda, a zatim je, kada je trebalo da se javi na odsluženje kazne, pobjegao. I taj slučaj je bio povod za masovnu medijsku kritiku stanja u pravosuđu.

Konačno, prašina se digla oko slučaja Dejana Milenkovića Bagzija koji je pred kraj februara, vozeći kamion, presekao put koloni u kojoj je bio premijer Zoran Đinđić (nesreća je izbegnuta zahvaljujući prisebnosti Đinđićevog vozača) i koji je posle dva dana pušten iz pritvora, jer je u policijskoj prijavi terećen za posedovanje falsifikovanih isprava. Tek kada je pušten, Milenković je osumnjičen za pokušaj atentata na premijera, što je ponovo aktuelizovalo pitanja opšteg stanja u pravosuđu, lustracije i odnosa između sudske i izvršne vlasti.

Sukob izvršne i sudske vlasti

Državna televizija RTS je u dva dana dala priličnu minutažu situaciji u sudstvu i sporenjima sudske i izvršne vlasti, dajući reč i predsednici Vrhovnog suda Srbije Leposavi Karamarković i ministru pravde Vladanu Batiću.

U intervjuu toj televiziji 1. marta, Karamarkovićeva je iznela mišljenje da se ministar Batić svojim poslom bavi "na estradni način", da se malo bavi pravosuđem, odnosno da se njime bavi uglavnom tako što ga kritikuje. Ona nije sporila da u sudstvu ima problema, ali je najavila konferenciju za novinare u kojoj će javnost obavestiti o rezultatima sudstva, koji nisu uopšte zanemarljivi.

Gost RTS 3. marta u gledanoj emisiji "Licem u lice" autora i voditelja Bojane Lekić, glavne urednice informativnog programa, bio je Vladan Batić, koji je ponovio svoje kritike na račun sudstva (sporst u donošenju odluka, preblage kazne, prisustvo ranije kompromitovanih sudija), podvlačeći da sudstvo mora da bude nezavisno, ali da ne sme da bude amnestirano od odgovornosti.

"Jedan od glavnih problema nove vlasti je pravosuđe. Oko 80 odsto ljudi u Srbiji ne veruje u pravosuđe", tvrdi Batić. Lekićeva je pitanjima i specijalnim prilozima nastojala da objasni gledalištu kako funkcioniše pravosuđe.

Privatna TV BK je 2. marta, u emisiji "Nije srpski ćutati" (autor Dragan Bujošević), kao gosta imala Zorana Ivoševića, sudiju Vrhovnog suda Srbije, koji je govorio o odnosu vlasti i pravosuđa. On je izrekao oštre kritike na račun izvršne vlasti, posebno na račun ministra Batića, koja "često neosnovanim kritikama" stvara u javnosti lošu sliku o pravosuđu.

Ivošević nije sporio da ima propusta (sporst, loše presude, oko 10 posto sudija koji bi trebalo da budu podvrgnuti procesu lustracije, itd.), ali je rekao da je u pravosuđu ipak dosta učinjeno na ubrzanju postupaka i da se kaznena politika postepeno zaoštrava. On je primetio da se vlast interesuje samo za teška krivična dela za koja je najviše zainteresovana i javnost, dok se o drugim poslovima u pravosuđu gotovo i ne govori.

"Politika" (2. mart) je povodom izjave ministra Batića da je u sudstvu neizbežna opšta lustracija i da će on po hitnom postupku predložiti odgovarajuće zakone, objavila razgovor sa Omerom Hadžiomerovićem, predsednikom Upravnog odbora Društva sudija Srbije, koji je rekao da stanje u sudstvu nije ništa lošije nego u ostalim sferama života i izrazio čuđenje što se očekuje da "baš pravosuđe treba preko noći da profunkcioniše".

Hadžiomerović je kritikovao političare što "ocene o pravosuđu izriču bez elementarnih saznanja o radu ove grane vlasti", dodajući da "sa tih adresa sudstvu stiže nedvosmislena poruka da ih čeka lustracija". On je podvukao da ne postoji opšti zakonski osnov za lustraciju, pa da se taj posao "ne može stavljati na teret predsednicima sudova niti obavljati od oka".

Svi mediji su dosta prostora dali izveštajima sa konferencije za novinare sudija Vrhovnog suda Srbije, na kojoj su predstavljeni rezultati rada u

prethodnoj godini, iz kojih proističe da je taj sud bio veoma efikasan (66 odsto predmeta rešeno, prvi put nisu preneti predmeti iz ranijih godina).

Novinari su se posebno interesovali za komentar Batićeve izjave o lustraciji. Lepsava Karamarković je rekla da nije bilo političke volje za to ("Politika", "Danas", "Novosti", 4. marta), a da su tenzije između sudstva i izvršne vlasti nepotrebne.

"Politika" je istog dana veći prostor nego za tekst o toj konferenciji za novinare izdvojila za izveštaj iz Skupštine Srbije gde su sudije za prekršaje položile zakletvu pred premijerom Đinđićem.

Pod velikim naslovom "Kritika pravosuđa", "Politika" prenosi premijerovo nezadovoljstvo stanjem u sudstvu i njegove reči da su "za vladu najveći problem teška krivična dela i blaga kaznena politika". Na vidnom mestu "Politika" takođe prenosi izjavu ministra pravosuđa Batića da će se vlada za poboljšanje stanja u pravosuđu boriti ne samo zakonom o lustraciji, koji se odnosi na prošlost, već i uvođenjem principa odgovornosti.

"Novosti" su, za razliku od "Politike", veliki deo strane posvetile konferenciji za novinare Vrhovnog suda Srbije pod naslovom "Sudstvo u moratorijumu", a izjave Đinđića i Batića u Skupštini Srbije plasirale u antrfileima.

"NIN" (6. mart) veoma kritično piše o odnosu izvršne prema sudskoj vlasti. U tekstu "Porota za sudije" (autor Slobodan Ikonić) navodi se da su srpska vlada i njen ministar pravde "povukli nogu" u ovom najnovijem sukobu, "ne skrivajući nameru da političkim ricinusom u vidu lustracije i novim zakonom o sudovima pravosuđe upodobe svom viđenju ustavne podele vlasti".

U tekstu se kaže da u sudstvu ima puno problema, što "ističu i same sudije", ali da oni treba da se rešavaju dogovorom ministra pravde i predstavnika sudstva. "Ukoliko je to nemoguće, ne menja se celokupno sudstvo, već ministar", zaključuje se u tekstu.

U istom broju ovaj nedeljnik objavljuje i intervju sa Lepsavom Karamarković, u kojem ona ponavlja svoje stavove o odnosu sudske i izvršne vlasti, i navodi da bi za obe "bilo korisno da ministar pravde svoje delovanje obavlja u okviru svoje nadležnosti koja je određena Ustavom i zakonom, umesto stalne i javne prozivke sudstva i pretnje lustracijom, što unosi nemir u pravosuđe, nesigurnost i strah" (izvučeno u podnaslov).

Veoma kritično o stanju u pravosuđu pisala je "Politika" (7. mart, Ljubodrag Stojadinović) u tekstu "Zakon i strah", u kojem se navodi da "pravosuđe živi na razvalinama ideološke inercije", da su se njegovi eksperti školovali u ambijentu svevlašća i da je pravosuđu teško da se pokrene iz svoje ustajale vode.

"Sudovi zaista pokazuju blagost i obzirnost prema nekim zlikovcima i njihovim dobrim razlozima za takvu profesiju", piše list, dodajući da su tako mnogi opasni kriminalci lako stekli slobodu ili je nikada nisu ni izgubili.

Autor smatra da sudije i predsednici sudova uzalud troše energiju "samo da bi negirali dobar običaj javnosti da ocenjuje njihov posao", pokušavajući tako da odbrane "lagodno pravo na nemar i najgori ishod".

"Danas" je u nedeljnom izdanju od 8-9. marta drugačije intonirao tekst o sporovima između izvršne i sudske vlasti u Srbiji. U tekstu naslovljenom "Sudije protiv ministra" (autor Jasmina Spasić Lukač), objavljenom u rubrici "Tema", ovaj dnevnik daje hronologiju najnovijih sporova, konstatujući da su sudije na sve kritike vlade odgovorile veoma ostro "i reklo bi se sa jakim argumentima".

"Prepirka između sudija i članova Vlade otvorila je pitanje da li sukobljavanje dve grane vlasti, izvršne i sudske, na ovaj način vodi uspostavljanju ravnoteže moći između njih ili je reč o produbljavanju dubokog konflikta koji ne može da se izrodi u ništa dobro", piše "Danas".

Na kraju teksta "Danas" podseća da je nekadašnja opozicija, a sadašnja vlast, ranije "na sva zvona" hvalila nezavisno sudstvo SAD (povodom slučaja Clinton-Luinski), ukazujući tada da su Milošević i njegova porodica nedodirljivi za pravosudnu vlast. "Valjda je sada vreme da porade na tome, da u Srbiji uspostave ono za šta su tada govorili da je ispravno", zaključuje list.

Vanredno stanje

Nakon zatištja o temi pravosuđa neposredno nakon ubistva premijera Zorana Đinđića (12. mart), mediji su se za nju ponovo zainteresovali kada je Odbor za pravosuđe Skupštine Srbije predložio da 35 sudija opšte i posebne nadležnosti, od kojih sedam sudija Vrhovnog suda Srbije, razreše dužnosti po sili zakona (odlazak u penziju).

Povodom vanrednog stanja koje je u Srbiji odmah nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, "Politika" je u komentaru Ivana Torova od 23. marta na neki način prozvala vlast i za obračun sa pravosuđem.

"Neki poslednji potezi vlasti u najmanju ruku izazivaju nedoumice i skepsu da domet vanrednog stanja nije samo suzbijanje organizovanog kriminala. U javnosti se već čuju mišljenja nekih pravnih eksperata koji upozoravaju na to da uklanjanje pravosudnog vrha (Lepsava Karamarković i njen zamenik Zoran Ivošević, koji je penzionisan) više liči na 'lični obračun' jer je pomalo apsurdno da su otišli oni koje je '5.oktobar doveo, a ostali oni koji su nas do 5. oktobra doveli' i da to više podseća na pokušaj da se sudska vlast stavi pod kontrolu izvršne i zakonodavne vlasti nego na akciju da se iz pravosuđa proteraju oni koji su godinama bili jedan od glavnih oslonaca Miloševićeve vladavine".

"Blic" (17. mart) je na prvoj strani objavio naslov "Očistiti pravosuđe", citirajući izjavu novoimenovanog srpskog premijera Zorana Živkovića koji je, predstavljajući program vlade, izrazio nadu da će Skupština brzo usvojiti set pravosudnih zakona "kojima bi bilo omogućeno da napuste sudstvo kompromitovani i korumpirani kadrovi".

Dosta publiciteta dobila je i izjava člana Odbora za pravosuđe Boška Ristića (člana DS) od 18. marta da bi predsednica Vrhovnog suda Srbije Leposava Karamarković trebalo da podnese ostavku kao "moralni čin, jer nisu preduzete obaveze prema sudijama koje nisu obavljale svoje obaveze u Velikom personalnom veću".

Povodom usvajanja izmena Zakona o sudijama (19. mart) svi mediji citirali su ministra pravde Vladana Batića i posebno njegovu rečenicu "Biće pravde u Srbiji, makar svet propao".

Kada je Leposava Karamarković 20. marta kratko obavestila javnost da napušta pravosuđe zbog pritiska političara i medija, mediji su se ponovo vratili na sukob izvršne i sudske vlasti.

"Politika" (21. mart, Milan Galović) je u nadnaslovu teksta "Između efikasnosti i zakonitosti" konstatovala da su odluke Skupštine Srbije o razrešenju 35 sudija obnovile sukob između izvršne i sudske vlasti.

U tekstu se prenose stavovi obe strane - ministra pravde koji je nezadovoljan sudstvom i saopštenja Vrhovnog suda Srbije u kojem se, pored ostalog, navodi da je Veliko personalno veće blokirano od 1. avgusta prošle godine kada je "neustavnim izmenama odredbe Zakona o sudijama izmenjen način izbora članova tog tela". Veliko personalno veće je sudski organ sastavljen od devet najiskusnijih sudija Vrhovnog suda Srbije koji utvrđuju postojanje razloga za prestanak sudijske funkcije.

Radio Beograd 202 objavio je 25. marta intervju sa predsednikom Administrativnog odbora Skupštine Srbije Boškom Ristićem koji je najavio smenu velikog broja sudija ("Glas" je taj intervju preneo pod naslovom "Velika čistka u pravosuđu").

U situaciji vanrednog stanja, objasnio je Ristić, v.d. predsednica Vrhovnog suda i republički javni tužioci dobili su ovlašćenja za izvrše smene u pravosuđu. Na inicijativu Ministarstva pravde, biće smenjeno 76 sudija koje su učestvovala u izbornim krađama, a Veliko personalno veće smeniće još sudija zbog nesavesnog rada zbog čega su mnogi kriminalci koji su bili privedeni, bili puštani na slobodu iako osuđeni na zatvorsku kaznu.

April

Opozicija

Opozicione stranke su nakon ubistva Zorana Đinđića (12. marta) gotovo potpuno medijski marginalizovane, delom zato što su se same utišale, a delom što su svoja saopštenja morale prilagoditi odredbama vanrednog stanja - naime, nije bilo dozvoljeno objavljivati podatke koji se odnose na istragu ubistva premijera, kao ni kritike vanrednog stanja.

Socijalistička partija Srbije (SPS Slobodana Miloševića), Srpska radikalna stranka (SRS Vojislava Šešelja) i Jugoslovenska levica (JUL Mirjane Marković) u medijima nisu imale (niti su se mnogo trudile da imaju) prolaz koji se mogao

očekivati s obzirom na saopštenja policije o privođenju pojedinih članova tih partija i njihovoj navodnoj povezanosti sa grupom osumnjičenom za ubistvo premijera Đinđića.

Vlada Srbije je preko tih saopštenja - privođenje Gorana Matića, Ivana Markovića, Uroša Šuvakovića (SPS), hapšenje Svetlane Ražnatović, estradne zvezde i počasne predsednice Stranke srpskog jedinstva (SSJ) koju je osnovao njen muž Željko Ražnatović Arkan, raspisivanje poternice za Mirjanom Marković - slala poruke o moralnoj strukturi opozicije.

Od početka vanrednog stanja najviše se u medijima pojavljivala Demokratska stranka Srbije (DSS), nekadašnja članica DOS koja je, prešavši u opoziciju postala i najžešći kritičar vlade. S obzirom da je njen lider, doskorašnji predsednik Jugoslavije Vojislav Koštunica do ubistva Đinđića, prema istraživanjima javnog mnjenja, bio najpopularniji političar u Srbiji, mediji su njegove konferencije za novinare i izjave prenosili bez većih intervencija (skraćivanja). Isto se odnosi i na svakodnevna saopštenja te stranke, u kojima su se kritikovali pojedini potezi vlasti.

U drugoj polovini vanrednog stanja (ukinuto 24. aprila, uoči pravoslavnog Uskrsa), kada je borba protiv organizovanog kriminala prebačena na politički teren, mediji su postali mnogo otvoreniji za sve kritike vlasti, a i sami su (posebno nedeljnici "NIN" i "Vreme") upozoravali na nastojanje pojedinaca iz Vlade Srbije da vanredno stanje iskoriste za predizborne igre i skupljanje poena za svoje stranke.

DOS i DSS

Uzajamni animozitet (i rivalitet) između DSS i Demokratske stranke (DS), odnosno, koji je postojao između Koštunice i Đinđića, samo je za kratko umiren neposredno posla ubistva Đinđića, da bi potom opet isplivao na površinu.

DSS je stranka koja je najviše kritikovala vanredno stanje, a vladajući DOS je ciljno "gađao" DSS u kontekstu ubistva Đinđića.

Ministar pravde Vladan Batić je u intervjuu za "Blic" (7. aprila) izjavio, sa očiglednom aluzijom na DSS, da su "određene stranke, svesno ili nesvesno, namerno ili nenamerno, neprestanim paralisanjem institucija, opstrukcijama, stvarale ambijent neprestanog linča i satanizovanja Vlade".

DSS je odmah izdao saopštenje (preneli svi mediji), u kojem se kaže da je Batić izneo niz neistina i da je "jezgrovito ponovio svoj antievropski i antidemokratski program". DSS ističe da nije ona satanizovala Vladu, "već da su to činili mediji koji su danas pod kontrolom vlade, a koji su ranije bili pod kontrolom prethodnog režima".

"Blic" je 9. marta objavio intervju sa predsednikom DSS Vojislavom Koštunicom koji je rekao da je "jedan od glavnih problema u vezi sa vanrednim stanjem što se borba protiv organizovanog kriminala koristi za obračun sa političkim protivnicima i, što je još gore, za restauraciju jednopartijskog

sistema." "Na delu je pokušaj eliminisanja političkih protivnika", rekao je Koštunica.

Potpredsednik DSS Dragan Maršićanin je 10. aprila na Radiju 202 optužio potpredsednika Vlade Srbije Čedomira Jovanovića da je održavao veze sa jednim od čelnika zemunskog klana (optužen za ubistvo Zorana Đinđića) Dušanom Spasojevićem Šiptarom. Prethodno su mediji preneli izjave Vojislava Koštunica, a potom i šefa poslaničke grupe DSS u Skupštini Srbije da je "jedan od potpredsednika Vlade Srbije" imao veze sa zemunskim klanom, ne imenujući nikoga, "jer javnost sve zna".

RTS je isto veče prenela izjavu Jovanovića (koju su zatim preuzeli i ostali mediji) da je "zaprepašćen, ali ne i iznenađen što ovakve navode čuje od DSS".

Svi mediji su priličan publicitet dali konferenciji za novinare Vojislava Koštunice (10. april) koji je, povodom hapšenja njegovih saradnika dok je bio na funkciji predsednika SRJ (bivšeg načelnika kontraobaveštajne službe Vojske Jugoslavije Ace Tomića i savetnika za bezbednost Radeta Bulatovića) rekao da je rešenje o njihovom hapšenju "providno, nepravedno i političko".

"Danas" (11. april) je jedan od retkih listova koji su u prvih mesec dana vanrednog stanja objavili komentar na temu političkih partija. Pod naslovom "Šta hoće DSS", Nataša Odalović polemše sa tvrdnjom DSS i Koštunice da je reč o obračunu sa političkim neistomišljenicima, navodeći da to nije istina, jer se političkim protivnicima ne može smatrati niko za koga se u istrazi dokaže da je umešan u ubistvo premijera Đinđića.

"Politika" je 13. aprila u tekstu pod naslovom "Razmere zločina" (Ivan Torov) upozorila da vanredno stanje ne sme biti iskorišćeno za političke poene: "Vladini funkcioneri ovih dana stalno ponavljaju da u istrazi posle ubistva Đinđića neće biti nedodirljivih. Neće međutim biti dobro ako pritom misle prevashodno na političku izolaciju i marginalizaciju Vojislava Koštunice i još nekih lidera opozicionih stranaka zato da bi se očistio teren na političkoj pozornici Srbije, pre nego što se krene u 'mirnodopskije' poteze kao što je izrada novog Ustava ili priprema za parlamentarne izbore".

"Glas" (19. april) u rubrici "Glas istražuje" izvodi tezu da se politička scena Srbije u vanrednom stanju podelila i navodi da "određene političke strukture smatraju da se vanredno stanje koristi za međustranački obračun". Tekst u suštini samo ponavlja ranije izjave političara o "rivalskim" strankama, tako da pitanje u podnaslovu "Koliko ima grešaka u onome što se na brifinzima u Vladi plasira kao dostignuće istrage?" ostaje bez odgovora.

Dosta veliki publicitet, narocito u elektronskim medijima, dat je glavnom odboru DSS (nedelja, 13. april) kada je Vojislav Koštunica, govoreći o aktuelnoj političkoj situaciji, rekao da je "reč o ugroženosti Srbije, zaustavljanju svih reformskih procesa u njoj, sprečavanju izgradnje institucija, oduzimanju prava na drugačije mišljenje, gušenju političkog života".

Mediji su takođe objavili Proglas DSS koji je istog dana stranka izdala pod naslovom "Ne pristajemo". U proglasu se kaže da članstvo te stranke ne pristaje da "bude proglašeno kriminalcima, ne pristaje da se građani Srbije

ponižavaju, da se gaze mediji, da se besmislicom o zaveri... vređaju vojska i policija, ali i sam ubijeni premijer Đinđić".

Potpredsednik DSS Dragan Maršićanin na konferenciji za novinare 14. aprila zatražio je od Vlade Srbije da nastavi obračun sa organizovanim kriminalom, prekine "političke progone", ukine vanredno stanje i raspiše vanredne parlamentarne izbore u Srbiji. Mediji su tu izjavu preneli bez komentara.

Kritični nedeljnici

Za razliku od dnevnih listova i većine elektronskih medija, nedeljnici se nisu mnogo obazirali na restrikcije vanrednog stanja i stavljali su pod lupu i istragu o ubistvu Đinđića i druge poteze vlasti.

"NIN" (17. april) je i u uvodniku (Ljiljana Smailović) i u prvom tekstu (Batić Batević) kritikovao Vladu zbog prenošenja težišta istrage sa krivice na politički teren.

U uvodniku koji se uglavnom bavi reagovanjem međunarodne zajednice na situaciju u Srbiji navodi se da su se "u zapadnim krugovima upalile lampice upozorenja čim su vlasti razvile teoriju o koncentričnim krugovima odgovornosti za ubistvo premijera". U tim "koncentracionim krugovima" su se, pored počilaca, nalogodavaca i njihovih partnera po zločinu, našle i stranke i političari "kojima nije odgovarao raspored moći na političkoj sceni, posle čega su čistih ruku ostali valjda samo birači DS".

U tekstu Bačevića pod naslovom "Rulet vanrednog stanja", kaže se da je policijska istraga, "oslanjajući se na blagodet vanrednog stanja, ušla u drugu, političku fazu u kojoj je otkrivena najšira politička zavera u istoriji Balkana. Bilo bi veoma opasno ako se ispostavi da je reč o policijskom udaru na demokratski poredak".

U tekstu se navodi da su političkim delom istrage obuhvaćene sve opozicione stranke, osim SPS. "Koristeći se kišobranom vanrednog stanja, vlast i izvori bliski istrazi saopštavaju detalje koji se odnose samo na političke protivnike, iako je prethodno sve upućivalo da je to obračun države sa mafijom i njenim jatacima u državnim strukturama", piše "NIN".

"Vreme" (17. april) se takođe bavi istom temom u tekstu "Sumrak šestog oktobra" (autor Milan Milošević). "Kad se došlo do političke kapitalizacije vanrednog stanja, stvari su se ubrzano komplikovale i pretvorile u političku krizu, u intenzivno političko sukobljavanje, žešće nego pre 12. marta 2003" (dan ubistva Zorana Đinđića).

Nedeljnik podseća da je posle kritika "snaga starog režima", pretnji zabranom političkih stranaka (kao što su SSJ i SRS, koje je izreklo nekoliko manjih stranaka - LSV, SDP), i posle izvesnih taktičkih umirujućih tonova (Dragoljub Mićunović), izbio do maksimuma zaoštren sukob između vlade, s jedne, i Koštunice DSS, s druge strane. List upozorava da politička

eksploatacija atentata može da se "izokrene" i podseća da je vanredno stanje "opasan instrument".

DOS i ostale stranke

Vest o tome da je Mirjana Marković, predsednica JUL i supruga Slobodana Miloševića "nedostupna organima gonjenja" koji su nameravali da je saslušaju povodom ubistva bivšeg predsednika Predsedništva Srbije Ivana Stambolića (njegov leš je pronađen tri godine nakon ubistva), izazvala je posebno medijsko interesovanje. Ubrzo su mediji počeli da se utrkuju u "otkrivanju" njenog prebivališta ne skrivajući svoje nesimpatije prema Markovićevoj.

Svi mediji preneli su 7. aprila izveštaj agencije Fonet koja je iz ruskog dnevnika "Komersant" preuzela vest da se Markovićevo nalazi u elitnom delu Moskve u kući svog sina. Izveštaj je pun spekulacija, bez čvrste osnove, i svodi se na opise tog "ruskog Dedinja" (elitni deo Beograda) i na tvrdnju nekih "naših ljudi koji žive u Moskvi" da je Markovićevo viđena u prodavnicama italijanske robe.

Pojedini mediji su "presudili" Mirjani Marković i pre suđenja. "Blic" je 6. aprila objavio duži tekst sa velikom fotografijom Markovićeve, naslovljen "Ubistva po dnevniku" (Markovićevo je ranije pisala svoje dnevnike za nedeljni "Duga", u kojima je "predviđala" događaje). U tekstu se kaže da je Mirjana Marković naredbodavac ubistva Ivana Stambolića i idejni tvorac bolesne propagande koja je trovala Srbiju, sejala strah po ulicama...

Varnicu koja je izbila između premijera Zorana Živkovića i guvernera Narodne banke Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) Mlađana Dinkića, ujedno i jednog od osnivača novoformirane stranke G17 koja se smatrala glavnom konkurencijom DOS, mediji su dočekali sa oprezom, nastojeći da ravnomerno prenesu stavove obeju strana.

Izjava Živkovića (Radio B92, 7. april) da budući guverner Narodne banke Srbije ne može biti iz političke stranke, izazvala je reagovanje i Dinkića i predsednika G17 Miroljuba Labusa, koje su gotovo svi mediji preneli.

Nekoliko medija (B92, agencija Beta, "Blic") prenelo je Dinkićev stav da takve (Živkovićeve) izjave reflektuju strah od konkurencije, odnosno strah DS od G17. Mediji su takođe 9. aprila preneli izjavu Labusa datu agenciji Beta, u kojoj je on, reagujući na Živkovićeve izjave o Narodnoj banci Srbije (da ona praktično ne postoji dok se ne donese odgovarajući zakon) rekao da ta banka postoji po zakonu o sprovođenju Ustavne povelje Srbije i Crne Gore, a da su takve Živkovićeve izjave "šok za investitore".

Saopštenje o dogovoru Živkovića i Dinkića da probleme rešavaju u međusobnim kontaktima, mediji su objavili sa očiglednim zadovoljstvom.

Zbog uskršnjih i prvomajskih praznika dnevnik su štampali trobroje i četvorbroje, politička aktivnost je uglavnom stala, tako da su i emisije vesti

elektronskih medija tokom poslednjih deset dana aprila bile uglavnom "ravne" i "prigodne".

Maj

Haški tribunal

Suđenja u Tribunalu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju i saradnja sa tim sudom već su duže vreme u vrhu interesovanja srbijanskih medija, ali se od ubistva Zorana Đinđića (12. mart 2003), a posebno nakon poslednje posete glavne tužiteljke Tribunala Karle del Ponte Beogradu (sredina maja) pisanje o tom sudu dosta promenilo.

Lansiranjem teze (policija i političari na vlasti) da iza ubistva Đinđića stoji "antihaški lobi", "takozvane patriotske snage" ili "haško bratstvo", i tvrdnjom da je ubistvo organizovano pod šifrom "Stop Hagu", vlast je pored poentiranja u istrazi, pripremila i teren za saradnju sa Hagom bez bojazni od odijuma medija i javnosti.

Pisanje o Hagu svedeno je na izveštavanje (uglavnom korektno) iz haške sudnice i prenošenje izjava političara o neizbežnosti saradnje sa Tribunalom, bez ranijih kvalifikacija o "antisrpskom", "nepravdom" ili "nelegitimnom" sudu, u čemu je ranije prednjačio dnevnik "Glas".

Mediji nisu izašli iz okvira pukog izveštavanja i prenošenja izjava ni prilikom početka suđenja za zločine u Srebrenici u julu 1995, kada su srpske snage ubile blizu 8.000 Bošnjaka. TV B92, koji se od svih elektronskih medija najviše bavi problematikom Haga, jedini je tim povodom ponavljao dramatične snimke (prikazane i u Hagu) iz kojih se jasno mogla nazreti sudbina zatočenih Bošnjaka. Što se tiče štampanih medija, jedino je dnevnik "Blic" objavio gotovo u celini pisano priznanje Momira Nikolića, jednog od optuženih za taj zločin. Priznanje je objavljeno pod naslovom "Planirali smo ubistva".

Karla del Ponte, koja je ranije uglavnom bila pod "baražnom vatrom" medija, često ispod svake granice dobrog ukusa, analizirana i kao stručnjak i kao žena, nakon jednodnevne posete Beogradu u maju, medijski je ispraćena "kolektivnim" tumačenjem njenog osmeha kao nagoveštajem "nove ere" u odnosima Beograda i Tribunala. Uz "osmeh", mediji su kao glavne naslove istakli i odluku Tužilaštva da sudovima u Srbiji (i Crnoj Gori) ustupi neke "probne predmete" i suđenja za ratne zločine čim budu doneti odgovarajući zakoni.

Slučaj Stanišić-Simatović

Haški slučaj tandema Jovica Stanišić - Franko Simatović je jedini koji je zainteresovao medije, mada ne sa aspekta haških optužnica, već motiva vlasti u Beogradu da ih žurno isporuče Tribunalu.

Stanišić, bivši načelnik Resora državne bezbednosti (SDB) Srbije i Franko Simatović, prvi komandant Jednice za specijalne operacije (rasformirane nakon ubistva premijera Đinđića) uhapšeni su u masivnoj policijskoj akciji "Sablja" dan nakon atentata na premijera. Protiv njih je optužnica za zločine u Hrvatskoj i BiH podignuta 1. maja, objavljena pet dana kasnije, a Simatović je isporučen Hagu 30. maja. Izručenje Stanišića je privremeno odgođeno zbog njegove bolesti.

Informaciju o podizanju optužnice "Politika" je 7. maja objavila na naslovnoj strani. "Kraj zavere ćutanja. Ključni ljudi Miloševićevog režima biće uskoro u Ševeningenu", glasio je naslov u ovom dnevnom listu. "Večernje novosti" (6. maj) su istu priču naslovile – "Saučesnici u 730 ubistava", a slično su pisali i drugi mediji.

Mediji su spekulirali da je akcija "Sablja" bila samo dobra prilika za hapšenje Stanišića i Simatovića (njihova imena nisu se našla na prijavi od 45 osoba koju je srpska policija podnela tužilaštvu u okviru akcije "Sablja"), a da je njihovo izručenje "dil" sa haškim tužilaštvom kako bi se vlast otarasila svedoka koji mnogo znaju.

Nedeljnici "Vreme" i "NIN" su u prvoj nedelji maja izašli sa skoro istovetnom tezom: vlastima u Beogradu se žuri da Stanišića i Simatovića izruče Hagu, jer su njih dvojica, s tajnama koje znaju, "tempirana bomba". Pod naslovom "Demontirana bomba" "NIN" (autor Ljiljana Smailović) navodi, pozivajući se na izvore bliske DOS, da je odluka o njihovoj isporuci Hagu doneta nakon sahrane Đinđića, jer je ministar insotranih poslova Goran Svilanović otvoreno najavio da je Beograd na to spreman ukoliko ih Tribunal želi, iako u to vreme nije postojala nikakva optužnica protiv njih.

"NIN" smatra da je pravo pitanje zašto Jovica Stanišić i Frenki Simatović nisu u Hagu optuženi mnogo ranije, jer su dela za koje ih Hag tereti počinjena u Hrvatskoj i BiH između 1991. i 1995. godine, "a iz optužnice protiv Slobodana Miloševića se jasno vidi da je on optužen zbog komandne odgovornosti za ono što su njih dvojica na terenu činili kao njegovi glavni 'izvođači radova'".

"NIN" navodi da je tek posle ubistva Đinđića na suđenju Miloševiću u Hagu "prodefilovalo bar pola tuceta svedoka koji su iz prve ruke govorili o Stanišiću kao ključnoj figuri u naoružavanju bosanskih i hrvatskih Srba, a o Simatoviću kao njegovom glavnom 'terencu'". Taj nedeljnik takođe piše da su se neki od tih svedoka "izgleda pojavljivali mimo utvrđenog redosleda", te da se može samo spekulirati da li je to činjeno s namerom da se pruži svojevrsna "logistička podrška" novim optužnicama.

"Ali šta će biti sa nama i sa našom potrebom da saznamo istinu o vremenu koje je ostalo iza nas", pita se "NIN", dodajući da "Beograd bruji o tome kako će Stanišić u Hag odneti mnoge tajne", a da se hitnom odlasku u Hag Stanišića i Simatovića jedino usprotivio predsednik Skupštine Srbije i Crne Gore Dragoljub Mićunović, ali da je u tome u vladajućoj koaliciji ostao usamljen.

"Vreme" (8. maj, Nenad Lj. Stefanović) takođe piše da je u Hagu "pripreman teren" za podizanje optužnice protiv Stanišića i Simatovića, da je lista svedoka na suđenju Miloševiću poslednjih nedelja često menjana, a da je gotovo polovina svedoka koji su se pojavili posle ubistva Đinđića govorilo o ulozi SDB u ratovima u Hrvatskoj i BiH i Stanišića i Simatovića lično. "Bilo je očigledno da haško tužilaštvo veoma pažljivo prati šta se u toku istrage povodom ubistva Đinđića zbiva u Beogradu", piše list.

"Vreme" takođe izdvaja Mićunovića kao jedinog koji se usprotivio hitnom isporučivanju Hagu "glavnih rizničara tajni", Stanišića i Simatovića, i dodaje da je Mićunović u pravu kada je postavio pitanje čemu tolika žurba.

"Ako se zna da je u laboratorijama Stanišićeve tajne plicije svojevremeno nastao bar deo (neki kažu bar polovina) nekadašnje opozicije a sadašnje vlasti, ako se zna da niko od onih koji su se poslednjih desetak godina bogatili a danas čine značajne podupirače novih vlasti to nije mogao da učini bez Stanišićevog blagoslova, pogotovo ako je tačno što se iz krugova vlasti sugerisalo prvih dana po hapšenju Stanišića i Simatovića – da su njih dvojica sve do nedavno ostali navodni gospodari iz senke ovdašnjih 'eskadrona smrti' – onda se zaista radi o teško objašnljivoj žurbi koja sprečava da se najpre ovde objasni i pouzdano utvrdi mnogo toga što je moglo da stoji u pozadini atentata na Zorana Đinđića", piše nedeljnik "Vreme".

Istom temom bavio se i dnevnik "Danas" u vikend izdanju (10-11. maj, Aleksandar Roknić). Tu se takođe navodi da je za isporuku Stanišića i Simatovića Hagu izvršena prethodna priprema, da se o optužnici protiv njih spekuliralo pre nego što je bila podignuta i da javnosti nije objašnjeno kakva je njihova uloga u ubistvu Zorana Đinđića, zbog čega su i bili uhapšeni. Svi mediji su povodom optužnice protiv Stanišića podsećali na njegove ranije izjave da će u Hag ići dobrovoljno ukoliko bude optužen, što mu je sada, planiranom isporukom, onemogućeno.

"NIN" je 22. maja objavio tekst Dragana Bujoševića sa nadnaslovom "Pritvorenički dani Jovice Stanišića" i naslovom "Jedva čekam da odem u Hag", u kojem se sa puno emocija govori o Stanišiću, njegovim porodičnim i zdravstvenim prilikama. U tekstu se sugerše da Stanišić nikada nije uživao potpuno poverenje Miloševića i da je stalno bio "unutrašnja opozicija Miloševiću, i naročito njegovoj supruzi". Poenta teksta je u tome da se Stanišiću, time što se drži u pritvoru, uskraćuje pravo da se dobrovoljno preda Tribunalu i tako stekne pravo na državne garancije da se brani sa slobode. To je bio jedini tekst u prilog Stanišiću koji je tokom maja objavljen u srbijanskim medijima.

Vukovarska trojka

Informacija o dobrovoljnom odlasku u Hag (17. maja) Miroslava Radića, penzionisanog oficira Vojske Jugoslavije, optuženog za zločine u Ovčari kod Vukovara, dobila je u medijima očekivani publicitet, s obzirom da se radi o jednom od članova takozvane "Vukovarske trojke" koja je proteklih godina

dosta opterećivala odnose Beograda i Haga. Mile Mrkšić, drugi član te trojke, ranije se predao Tribunalu, i zato je kao najveći problem ostao bivši oficir JNA Veselin Šljivančanin, koji je odbijao da se preda, a kod "patriotskih snaga" uživao ugled "borca za srpsku stvar". Postoji i "Odbor za zaštitu Veselina Šljivančanina", koji često po ulicama gradova lepi njegove fotografije sa napisima u njegovu odbranu.

"Vukovarska trojka" optužena je za ubistvo 200 zarobljenika i ranjenika nesrpske nacionalnosti na poljoprivrednom dobru "Ovčara" kod Vukovara krajem 1991. godine.

Predaju Radića vlast je iskoristila i kao pripremu javnosti za eventualno hapšenje Šljivančanina - Šljivančaninu je prvo preporučeno da se preda, a ukoliko odbije da to učini, poručeno mu je da će biti uhapšen čim mu se uđe u trag. Takve izjave su uglavnom davali ministar inostranih poslova Goran Svilanović i ministar odbrane Srbije i Crne Gore Boris Tadić, a mediji su ih plasirali bez komentara i isključivo u kontekstu potrebe da se zemlja priključi evroatlantskim integracijama (Partnerstvo za mir), što je uslovljeno saradnjom sa Haškim tribunalom.

Svi mediji objavili su izjavu Svilanovića da "nema smisla podnositi zahtev za prijem u NATO program Partnerstvo za mir dok je haški optuženik Veselin Šljivančanin na slobodi". "Glas" je 18. maja tu izjavu preneo uz veliki naslov "Šljivančanin odlaze prijem".

Povodom odlaska Radića u Hag, svi mediji su 18. maja preneli tu informaciju, a "Blic" je plasirao pod velikim naslovom "Vukovarskoj trojci fali samo Šljivančanin".

Svedočenje bivšeg predsednika Slovenije Milana Kučana na suđenju Slobodanu Miloševiću nije izazvalo posebno interesovanja medija u Srbiji. Preuzeti su uglavnom agencijski izveštaji koji su svedočenje nazvali "izlaganjem o istoriji bivše Jugoslavije". Jedino je "Politika" 22. maja dala širi prostor Kučanovom svedočenju, citirajući delove njegovog obraćanja Tribunalu, pod naslovom "Kučan o raspadu Jugoslavije".

Suđenje Slobodanu Miloševiću mediji redovno prate, ali se ono takođe svodi na izveštaje iz sudnice, bez komentara ili analiza.

Jun

Mediji i vlada

Odnosi između medija i političara počeli su da se pogoršavaju početkom juna. Posle perioda relativne harmonije i razumevanja za vreme vanrednog stanja, uvedenog posle ubistva premijera Zorana Đinđića, mediji su počeli da preispituju vladina postignuća i ponašanje izvesnih političara.

Vladimir Popović Beba, šef vladinog Biroa za komunikacije, podvrgnut je oštroj kritici. Izvestan broj medija počeo je da tvrdi da je Popović preko svojih press-brifinga iskoristio vanredno stanje da kontroliše tok informacija davanih

novinarima. On je od tada poveo parnice protiv RTV B92, "Večernjih Novosti", "NIN" i "Vremena" u vezi sa tim optužbama.

Sledeći znak pogoršanja odnosa došao je 10. juna, u vidu pisma koje su potpisali Medijski tim Pakta za stabilnost i izvesnog broja beogradskih urednika. U ovom pismu vladi traži se uvođenje određenih mera u cilju regulisanja stanja u medijima i pružanje garancija u vezi sa slobodom medija i informacija.

Sukob između TV Pinka i TV B92 eskalirao je u posmatranom periodu. Mnogi veruju da je predstojeća dodela frekvencija stvarni razlog spora. TV Pink, koji je bio tesno povezan sa Miloševićevim režimom, je najbogatija i najpopularnija tv stanica u Srbiji, dok se RTV B92, lokalna beogradska radio i tv stanica, smatra simbolom nezavisnog novinarstva.

Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) je 19. juna obavestilo da se u zemlji trenutno vodi preko 220 sudskih postupaka protiv novinara i medija.

Represija nad medijima

Beogradski nedeljnik "Svedok" zabranjen je 5. juna zbog objavljivanja intervjua sa Miloradom Lukovićem Legijom, vođom zemunskog kriminalnog klana, prvoosumnjičenog za ubistvo premijera Đinđića. Taj intervju je objavljen i u istoimenom makedonskom listu.

Udruženje nezavisnih elektronskih medija, ANEM, objavilo je dan ranije izjavu u kojoj je pozvalo državu da se striktno pridržava zakonskih propisa o informacijama i da se "uzdigne iznad arbitrarnosti i donošenja političkih sudova."

"Zvaničnici srpske vlade izgleda da uopšte nisu svesni dubine njihovog konflikta sa pravom na slobodu izražavanja i govora", piše "NIN" u broju od 5. juna. Komentarišući zabranu "Svedoka", "NIN" je uporedio Ministra kulture i medija Branislava Lečića sa Ministrom za informacije u doba Miloševića, Aleksandrom Vučićem.

"NIN" je sugerisao da bi bilo bolje da vlada - "koja sebe smatra demokratskom" - prihvati zakonske propise o pristupu informacijama, umesto što zabranjuje štampu.

Srpski mediji takođe su oštro reagovali na incident u vezi sa vođom Nove Srbije Velimirom Ilićem. Naime, za vreme intervjua novosadskog televiziji "Apollo", Ilić je udario novinara koji ga je intervjuisao i optužio ga da mu vređa porodicu. Novinar je samo zamolio Ilića da mu objasni izvesne poslovne transakcije njegovog brata.

Ovaj napad našao se na naslovnoj strani "NIN-a", pod naslovom "Udaranje štampe" i "Političari protiv novinara".

Mediji su isto tako oštro napali ministra Lečića zbog njegove izjave da "novinari koriste izveštaje da bi izazvali tenziju i konfuziju". Lečić je dao ovu izjavu kada je grupa novinara napustila press-konferenciju na koju je ministar kasnio više od jednog sata.

Uvodničar "Politike" Ivan Torov je u izdanju od 29. juna napisao: "Pošto su bili miljenici opozicionih ili nezavisnih medija za vreme Miloševića, lokalnim političarima je sada teško da prihvate da novinari ne moraju automatski da ih vole, s obzirom na njihovu novu poziciju – vršioca vlasti".

Torov tvrdi da vlada pokušava da izbegne definisanje sadašnje uloge Biroa za komunikacije. On se pita: "Zašto se isti ne ograniči na informisanje javnosti o dostignućima vlade, jer bi time izgubio osobine neformalnog, ali moćnog centra političke moći, koje su mu dali njegov šef i glavni zaštitnici?"

Savet za radiodifuziju

Mediji, a posebno elektronski, proveli su dane izveštavajući o izboru Saveta za radiodifuziju, koji bi trebalo da bude nezavisno telo stručnjaka zaduženih da unesu neki red u haotičnu medijsku situaciju.

Spor je izbio u vezi sa navodnim nepravilnostima oko kvalifikacija članova Saveta Nenada Cekića, Vladimira Cvetkovića i Gorana Radenovića. Cekić, koga je imenovala vlada, ranije je bio jedan od šefova B92 uz Verana Matića. Njih dvojica su se razišli prošle godine, posle teške svađe.

Snježana Milivojević, poznati medijski analitičar, dala je ostavku na mesto u Savetu 5. juna u vezi sa pomenutim sporom. Nju su imenovali novinari, Udruženje filmskih i dramskih umetnika i Udruženje kompozitora. Milivojević, član Saveta Rade Veljanovski, ANEM i NUNS održali su zajedničku konferenciju za štampu istoga dana.

Sledećeg dana, "Danas" je izvestio o odluci Snježane Milivojević da da ostavku u tekstu naslovljenom "Ostavka hrabre profesorke", u kojem je ona opisana kao kompetentan i hrabar borac za slobodne medije.

U svom uvodniku od 10. juna, "Danas" je kritikovao proces izbora članova Saveta za radiodifuziju, ujedno optuživši mnoge stranke i pojedince u vladi da pokušavaju da održe svoj uticaj na medije. List se pita: "Zašto je vlada sebi dala pravo da selektivno primenjuje ili krši zakon, u procesu osnivanja ovoga saveta? Takvim postupcima ona samo kompromituje njegov rad od samog početka".

TV Pink i TV B92

RTV B92 je pratio pitanje izbora Saveta za radiodifuziju preko svog radija i televizije. Izveštavao je detaljno o razvoju situacije u vezi sa tim, a razni gosti su komentarisali situaciju.

U "Vremenu" od 12. juna novinar Dejan Anastasijević – pod naslovom "Ajkuće u etru" – piše da bitka za medijsku dominaciju još nije dostigla kulminaciju. Podnaslov autorskog teksta je bio "Pink i B92 u bici za nacionalne frekvencije".

Anastasijević strahuje da će Savet zloupotrebljavati moćne političke i finansijske ličnosti kako bi obezbedile svoju dominaciju nad medijima. U tom

smislu on piše: "Bitka se bje između bogatog TV Pink-a, lojalnog vladi, i TV B92, kojeg podržavaju nezavisni mediji, nelvadne organizacije i drugi iz takozvanog civilnog sektora. Sada je sasvim izvesno da nijedan učesnik u ovoj bitci neće oklevati da otvoreno i često krši zakon. Dostignuta je tačka u kojoj se ne razlikuju oni zbudjeni i oni ljudi".

U "Politici" od 13. juna, pod naslovom "Frekvencije ili kontrola nad medijima", na naslovnoj strani je objavljen članak u kojem se čitaoci podsećaju na pozadinu ovog spora i posledične ostavke: "Ne treba smetnuti sa uma da se sve ovo događa pre nego što je data bilo kakva zvanična informacija o broju frekvencija i uslovima koje će stanice morati da ispune pre nego što ih dobiju", piše Gordana Novaković, i dodaje da "svaka odluka Saveta može da se dovede u sumnju ako isti i dalje bude ignorisao ovaj sukob".

"Vreme" je 19. juna ustvrdilo da ima ekskluzivne informacije o "stvaranju Pink imperije". Ovaj nedeljnik je u tom izdanju objavio faksove ugovora između Radio Televizije Srbije i TV Pink, potpisane za vreme Miloševićevog režima. Po ovom nedeljniku, ti ugovori dokazuju da je RTS bio prinuđen da TV Pink obezbedi opremu, usluge i prostorije po veoma sniženim cenama.

Dan kasnije, u svojim vestima, TV Pink je optužio RTV B92 da stoji iza ovog napisa. Izvršni odbor TV Pink je kasnije saopštio da će tužiti "Vreme" za klevetu.

Slučaj Vladimira Popovića

"NIN" je, 17. juna, na naslovnoj strani objavio sliku Vladimira Popovića, vladinog stručnjaka za odnose sa javnošću, uz pitanje "Ko je ovaj čovek?"

U tekstu naslovljenom "Konkurs za dadilju" (aluzija na Popovićev nadimak Beba), a ujedno i komentaru na tužbu koju je Popović podneo protiv "NIN-a", nedeljnik pita srpsku vladu da li ona podržava "privatne akcije" svojih službenika.

Popović je poveo parnicu protiv "NIN-a" zbog članaka objavljenih u dva broja ovog nedeljnika. Po njegovim rečima, u tim tekstovima se pogrešno spekulisalo u vezi sa njegovim statusom u Birou za komunikacije, a iznete su i optužbe da preko TV Pinka vodi pravi "lov na veštice" protiv glavnog urednika RTV B92, Verana Matića.

"NIN" je isto tako tvrdio da je pod pritiskom Sjedinjenih Američkih Država, premijer Zoran Đinđić, otpustio Popovića. "NIN" je zauzvrat optužio Popovića da koristi parnice kao "bič kojim maše iznad glava srpskih medija", čime demonstrira postojanje modela odnosa između politike i medija koji više ne postoji u Evropi".

Popović je 30. juna konačno pristao da uživo učestvuje u popularnom TV šou programu RTS "Licem u lice", koji vodi bivši urednik B92, Bojana Lekić.

U ovom šou programu koji je trajao pola sata duže nego što je uobičajeno, Popović je negirao sve optužbe, zauzvrat ustvrdivši da iza

kampanje koja se vodi protiv njega stoji Demokratska stranka Srbije, stranka bivšeg saveznog predsednika Koštunice.

Jul

Kosovo

Kosovo, koje se kao tema u medijima u Srbiji uglavnom pojavljuje kampanjski, zavisno od događaja, bilo je tokom jula medijski interesantna u dva talasa – početkom meseca, povodom hapšenja Hašima Tačija i odlaska Mihaela Štajnera sa mesta šefa UNMIK, i krajem meseca, kada je najavljen dijalog između Beograda i Prištine.

U međuvremenu, kosovsku problematiku potpuno su potisnule najnovije afere oko smene guvernera Narodne banke Srbije Mlađana Dinkića.

U tekstovima i emisijama o Kosovu nema ranijih emocionalnih naboja u kojima je Kosovo obavezno bilo "sveta srpska zemlja koje se nikada nećemo odreći". O Kosovu se piše realističnije, a prostor se postepeno ustupa i mišljenjima da ono treba da bude nezavisno, što je donedavno bila prava jeres.

Mihael Štajner

Svi mediji su 1. jula preneli vest o hapšenju, a zatim i puštanju Hašima Tačija, predsednika Demokratske partije Kosova (priveden u Mađarskoj na osnovu optužnice Beograda iz 1997, a pušten posle nekoliko sati usled diplomatskih intervencija). Mediji su događaju posvetili samo jedan dan – prenosili su izjave političara, koje su bile odmerene, budući da je Tači kratko vreme pre hapšenja ponudio Beogradu dijalog.

Mediji su se dosta bavili (uglavnom u negativnom kontekstu) specijalnim izaslanikom UN na Kosovu Mihaelom Štajnerom, sumirajući njegov učinak u toj pokrajini uoči napuštanja funkcije 3. jula.

"Politika" je tim povodom 2. jula objavila komentar (potpisan inicijalima S.R.) pod nazivom "Štajnerov učinak", u kojem konstatuje da ni Štajner, kao ni Hans Hakerup i Bernard Kušner pre njega, nije uspeo da sprovede rezoluciju 1244. To se pre svega, piše "Politika", odnosi na položaj Srba, jer se "Štajner nije potrudio" da zaštiti Srbe i njihovu imovinu.

"Za godinu i po dana koliko je Štajner na Kosovu, nijedan počinitelj zločina i nasilja nad Srbima nije uhvaćen ni osuđen. Vratilo se tek dva odsto raseljenih, iako je ova godina proglašena godinom povratka", piše "Politika".

"Večernje novosti" (2. jul) su na strani rezervisanoj za reportaže objavile kratak tekst sa velikim naslovom "Štajner odlazi, Leposava ostaje" (aluzija na navodnu Štajnerovu ljubavnicu, Albanku Bukuriju Đombalaj, čije ime Bukurija, tvrde "Novosti", na srpskom jeziku glasi Leposava).

U tekstu se navodi da učinkom Štajnera nisu zadovoljni ni Albanci ni Srbi, jer Albancima nije omogućio "san o nezavisnom Kosovu, koji je

podgrevao, a Srbima je pokazao da mu je itekako stalo do toga". "Večernje novosti" se krajnje neukusno bave neproverenim detaljima iz privatnog života Štajnera (navodno je Bukurija Đombalaj našla novog, znatno mlađeg ljubavnika) i navode da je šef UNMIK na Kosovu imao primanja veća od 26.000 eura.

"Glas" je 3. jula celu stranu posvetio Kosovu. U prvom tekstu, povodom sednice Saveta bezbednosti UN (SB) kada je Štajner podneo svoj završni izveštaj, "Glas" postavlja pitanje da li SB ima prave informacije o stanju na Kosovu i nabroja ubistva (poslednje, tročlana porodica Stolić u Obiliću, zverski ubijena u junu) i incidente koji su se u poslednje vreme dogodili na Kosovu.

Svi mediji detaljno su preneli izveštaj Štajnera pred SB UN (3. jula) i izlaganje ambasadora SCG u UN Šahovica.

O Štajnerovom odlasku sa Kosova (8. jul) izvestili su svi mediji, eksploatišući mahom fotografiju sa njegovog oproštajnog prijema u Prištini na kojoj je u društvu "verenice" Bukurije Đombalaj.

Nedeljnik "Vreme" (Milan Milošević, 10. jul) je objavio tekst "Odlazak mladoženje Štajnera" uz nadnaslov "Protektorat Kosova", u kojem se negativno ocenjuje učinak šefa UNMIK.

"Pre 18 meseci Mihael Štajner je započeo šefovanje UNMIK-om uspostavljanjem carina i na prelazima ka Srbiji, a sada ga je završio sporazumom o slobodnoj trgovini Kosova sa Albanijom", piše "Vreme", navodeći da Štajner "nije priznao neuspeh, odnosno za neuspeh je optuživao druge".

Poziv albanskih funkcionera Srbima

Mediji su 2. jula preneli pismo najviših albanskih funkcionera na Kosovu, predsednika Ibrahima Rugove, premijera Bajrama Redžepija, lidera dve najveće partije kosovskih Albanaca, Hašima Tačija i Ramuša Haradinaja, lidera Nove partije Kosova Bujara Bukošija i komandanta Kosovskog zaštitnog korpusa Agima Čekua u kojem se pozivaju izbegli Srbi da se vrate u svoje domove i u pokrajinu. Pismo je upućeno raseljenicima koji su izbegli sa Kosova 1999, po okončanju sukoba. U pismu se kaže da će "Kosovo biti slobodno" i poručuje Srbima da će imati ista prava kao i ostali građani.

Svi mediji su preneli reagovanje šefa Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojše Čovića (agilnog i medijski dosta eksponiranog političara) koji je izrazio sumnju u prave namere kosovskih čelnika, rekavši da se u pismu nudi povratak bez ikakvih garancija.

"Nudimo vam, dođite. Ne garantujemo vam ni bezbednost, ni mogućnosti da se zaposlite, a pre toga smo vam sve srusili...", rekao je Čović 2. jula za Radio Beograd 202 i izrazio uverenje da je pismo upućeno "baš sada" zato što je međunarodna zajednica "počela da shvata ko je taj zbog kojeg je tesko napraviti multietničko Kosovo i Metohiju".

"Glas" 3. jula citira pismo albanskih političara i prenosi i izjave koje su tim povodom dali Nebojša Čović i predsednik Srpskog nacionalnog veća za Severno Kosovo Milan Ivanović koji je poziv Srbima da se vrate ocenio kao "lažan, ciničan i prazan". Naslov tog teksta je "Dođite kući bez garancije".

"Danas" (4. jula) u rubrici "Pitanje-odgovor" objavljuje rezultate ankete na pitanje "Šta mislite o pozivu albanskih lidera raseljenim Srbima da se vrate na Kosovo?" Većina anketiranih je izjavila da poziv nije iskren i da je ustvari "upućen" međunarodnim faktorima, jer je upravo njihovom politikom onemogućen suživot u pokrajini.

Kosovo i Albanija

Povodom sporazuma o trgovini između Kosova i Albanije i donošenja krivičnog zakona Kosova, koje je Mihael Štajner potpisao poslednjeg dana svog boravka na Kosovu, svi mediji su preneli negativne reakcije srbijanskih političara, koje se uglavnom svode na konstataciju da je to "nastavak Štajnerove politike" i protivno međunarodnim dokumentima kojima se na Kosovu garantuje integritet SCG.

"Politika" (9. jun) u uvodu teksta "Protest Beograda" navodi da je "Štajner po ko zna koji put za godinu i po dana mandata, ali zasigurno poslednji, izazvao oštre reakcije srpskih zvaničnika" potpisivanjem tog sporazuma. List potom navodi izjave zvaničnika (šef diplomatije SCG Goran Svilanović i predsednik parlamenta SVG Dragoljub Mićunović) u kojima se ističe da je to protivno Rezoluciji 1244. UN i da je Štajner prekoračio ovlašćenja.

"Glas" (9. jul) istim povodom objavljuje tekst pod nadnaslovom "Dokorašnji šef UNMIK-a približio Kosmet Albaniji" i naslovom "Sporazum (ni)je suprotan Rezoluciji" u kojem citira republičkog ministra trgovine Slobodana Milosavljevića koji to ocenjuje "kao događaj bez presedana koji neće doneti dobro Kosovu". U tekstu se takođe samo prenose izjave zvaničnika, kao i protest koji je tim povodom podneo u UN ambasador SCG u UN Dejan Šahovic.

Dijalog Beograd-Priština

Nedeljnik "NIN" je 10. jula objavio veliki tekst Predraga Simića (raniji savetnik predsednika SRJ Vojislava Koštunice) "Kosovo u deset tačaka" kojim dominira fotografija Mihaela Štajnera i Bukurije Đombalaj, snimljena na oproštajnom prijemu u Prištini. Tekst koji prati fotografiju glasi – "Romansa sa Kosova".

Autor povodom najavljenog početka dijaloga između Beograda i Prištine zaključuje da sve što se dešava na Kosovu ne uliva nadu u skori pozitivan ishod razgovora, ali "nudi jednu strategiju koja bi u jednom dužem vremenskom periodu smanjila tenziju u međusobnim odnosima, uklonila

prepreke na putu integracije... dala šansu za izgradnju demokratskih institucija i u Srbiji i u Albaniji i na Kosovu".

"Ključevi jedne takve strategije, međutim, danas se nalaze koliko u regionu, isto toliko, ako ne i mnogo više, u Briselu i Vašingtonu, koji u ovom trenutku jedini imaju ono što svi balkanski narodi žele i zbog čega su spremni da makar privremeno zaborave svoje stare velikodržavne ambicije".

"Blic" je 10. jula objavio kraći intervju sa liderom Demokratske partije Kosova Hašimom Tačijem pod naslovom "Iskreno pozivam Srbe da se vrate". U tom intervjuu Tači je rekao da je slanje pisma kosovskih lidera s pozivom Srbima da se vrate na Kosovo njegova inicijativa, dodajući da je ona bila "ozbiljna i iskrena" i da mu je drago što su neki Srbi već reagovali na to i počeli da se vraćaju.

Status

Šef Koordinacionog centra za Kosovo Nebojša Čović predstavio je na konferenciji za novinare 22. jula predlog smernica na kojima treba da se zasnivaju stavovi Srbije za rešavanje pitanja Kosova. Čović je održao konferenciju dan pre nego što su srpski premijer Zoran Živković i šef diplomatije SRG otputovali u posetu Vašingtonu.

Od dnevnih novina, jedino su "Novosti" tome posvetile celu stranu uz naslov "Srbija se ne sme odreći Kosova", dok su drugi dnevni listovi preneli samo deo Čovićevog izlaganja i to pod sličnim naslovima. Istaknuta je njegova izjava da "neki međunarodni subjekti žele da izdvoje Kosovo i Metohiju iz Srbije, nudeći kao kompenzaciju velike investicije i brži ulazak u evroatlantske strukture". "Glas javnosti" i "Danas" su Čovićeve smernice naknadno objavljivali u nekoliko nastavaka.

Svi mediji preneli su 23. jula izjavu Čovića da se Kosovo "oprema potrebnim državnim atributima" i da istovremeno postoje pokušaji pripreme javnosti i Vlade Srbije "da odustanu od svog legitimnog i međunarodno priznatog prava na Kosmetu".

U rubrici "Pogledi" "Politika" (28. jul) objavljuje tekst Vladislava Jovanovića, bivšeg ministra inostranih poslova SRJ (za vreme Miloševića) pod naslovom "O suverenitetu nema pregovora". Jovanović izlaže tezu da bi Kosovo moglo da postane autonomna republika u okviru Srbije, s tim što bi srpska zajednica dobila teritorijalnu i kulturnu autonomiju u okviru takvog entiteta.

U istoj rubrici "Politika" 30. jula objavljuje lični stav advokata Aleksandra Lojpura pod naslovom "Stvarna ili papirna suverenost". Lojpur iznosi do skoro jerečko mišljenje da Kosovo treba da bude nezavisno, ali i da Srbi treba da se vrate.

"Umesto što trošimo dragoceno vreme i skromne snage na besmislene deklaracije i simboličku suverenost na Kosovu, sa Albancima sa Kosova treba da povedemo iskren dijalog, i da zajednički dođemo do rešenja koje je i za njih i za nas najbolje: nezavisnost Kosova uz povratak 270.000 raseljenih Srba,

priznanje ljudskih prava Srbima, uspostavljanje srpske teritorijalne autonomije na severu Kosova uz učešće srpskih predstavnika u centralnim organima vlasti i obnavljanja i očuvanja spomenika srpske kulture, uz ostvarivanje pune međusobne slobode kretanja, trgovine i investicija", piše Lojpur.

Avgust

Korupcija

Korupcija se u medijima u Srbiji ponovo nametnula povodom niza optužbi koje je iznosila stranka G17 plus na račun službenika i članova Vlade Srbije. Lansiranje optužbi je započeto krajem jula, povodom smene guvernera Narodne banke Srbije Mlađana Dinkića, jednog od osnivača i potpredsednika G17 plus, stranke koja se smatra glavnim konkurentom vladajućem DOS.

Afere su se uglavnom završavale izjavama samih aktera, odnosno demantijima članova vlade. Mediji su se, osim uobičajnog objavljivanja snimaka kuća i ostalih objekata za koje se tvrdi da pripadaju pojedinim vladinim službenicima i da su stečeni na nezakonit način, retko upuštali u samostalna istraživanja tvrdnji koje je lansirala G17 plus.

Jedno od objašnjenja takvog medijskog pristupa moglo bi da da bude odsustvo Zakona o pristupu informacijama, što medijima zaista onemogućava da se ozbiljnije bave istraživanjima.

Ipak, mediji su bar istrajavali na pojedinim slučajevima, ponavljajući optužbe, pa je činjenica da su dvojica službenika Vlade Srbije morala da napuste svoja mesta pod pritiskom javnosti.

Slučaj Janjušević-Kolesar

G17 plus je, povodom smene guvernera Narodne banke Srbije Mlađana Dinkića, na julskoj konferenciji za novinare iznela papire koji su bili osnov za tvrdnju da su Zoran Janjušević, premijerov savetnik za bezbednost, i Nemanja Kolesar, direktor Agencije za sanaciju banaka, primali velike sume novca preko *off shore* banaka, odnosno da su se bavili pranjem novca.

Svi mediji su objavili izjavu premijera Zorana Živkovića "Blicu" (6. avgust) da neće smeniti Janjuševića i Kolesara dok se "policijskom istragom i pravosnažnom presudom" ne dokaže da su ova dvojica zloupotrebila službeni položaj.

Prethodno je održan kolegijum vlade i mediji su spekulisali diskusijom na tom sastanku (bio je zatvoren za javnost, a ministri, mimo običaja, nisu želeli da daju izjave), navodeći da su neki potpredsednici vlade tražili smenu Janjuševića ili Kolesara, ali da je odluka prepuštena premijeru. I Janjušević i Kolesar su kasnije ipak napustili svoja mesta – prvi je podneo ostavku, drugi je bio smenjen.

Svi štampani mediji su danima objavljivali fotografije stanova Janjuševića i Kolesara. "Novosti" (7. avgust) su uz fotografiju Janjuševića objavile tekst "Svi znali, svi ćutali", u kojem se govori o stečaju brodogradilišta "Beograd" čiji je stečajni upravnik bio Janjušević. List citira izjave radnike da su godinama obavestavali nadležne, posebno Trgovinski sud, o ponašanju Janjuševića koji je, prema tim navodima, "firmu prodavao na parčice, a svojim prijateljima izdavao prostor u zakup..." .

"Blic", koji često nastoji da dođe do podataka izvan zvaničnih izjava, 14. avgusta je kao temu dana, najavljen na naslovnoj strani, izneo tvrdnje da je Nemanja Kolesar vlasnik četiri stana koje je kupio za 400.000 eura. "Blic" se poziva na policijske izvore i tvrdi da na slučaju kupovine tih stanova (navodno se ne vode na ime Kolesara), rade ekipe Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala MUP Srbije.

"Šećerna" i druge afere

Nedeljnik "Vreme" je naslovnu stranu broja od 7. avgusta opremio velikom fotografijom Miodraga Kostića, vlasnika sedam šećerana u Srbiji i čoveka poznatog po bliskim vezama sa vladajućom Demokratskom strankom i ubijenim premijerom Zoranom Đinđićem (Kostić je bio jedan od prijatelja Đinđića koji su nosili njegov kovčeg na sahrani) zbog čega su mediji često dovodili u sumnju njegovo poslovanje. Kostić je posebno prozivan povodom "šećerne afere" vezane za ukidanje preferencijala od strane Evropske unije zbog reeksporta šećera, ali je on sve optužbe odbacivao. Krajem jula dobio je na državnoj RTS jedan sat vremena u udarnom večernjem terminu da objasni sve optužbe na svoj račun. Kostić ih je tom prilikom sve demantovao.

U tekstu "Tajna bogatstva Miodraga Kostića – Mister 50 odsto", autor Dimitrije Boarov stavlja pod sumnju legalnost Kostićevo bogatstva. Napravivši "amatersku računicu" o prometu šećera Kostićeve firme tokom poslednje tri godine, autor navodi da ima razloga za sumnju u Kostićevo tvrdnju da "sve što je zaradio, zaradio je od trgovine poljoprivrednim proizvodima".

"Vreme" navodi da je Kostić stalno uspevao da dobija povoljne kredite i garancije, da je stalna inflacija devalvirala te njegove obaveze, odnosno da je stalno imao koristi od inflacije.

"Čak i da je svih 20 godina zarađivao u proseku oko pet miliona dolara godišnje, stigli bismo samo do 100 miliona kapitala", piše "Vreme", navodeći Kostićevo tvrdnju da njegov kapital vredi 150 miliona dolara.

"NIN" (14. avgust) je objavio veliki intervju sa potpredsednikom G17 plus Mlađanom Dinkićem koji je rekao da njegova stranka neće ulaziti u koaliciju sa Demokratskom strankom "ukoliko ona potpuno ne očisti korumpirane ljude i kriminalizovane političare iz svog vrha".

"To nije mnogo ljudi, ima ih zapravo nekolicina, ali su veoma uticajni u toj stranci. Oni očito obezbeđuju finansiranje stranke iz sumnjivih poslova i

pomoću veza sa kontroverznim biznismenima, zbog čega stranka još nije u stanju da ih se odrekne", rekao je Dinkić, a "NIN" je to izvukao na vidno mesto intervju.

Mlađan Dinkić je 27. avgusta na konferenciji za novinare lansirao još niz tvrdnji koje su dva dana ispunjavale sve medije, ali se sve, kao i u ranijim slučajevima, završavalo demantijima članova vlade. Dinkić je rekao da je Milorad Luković Legija, optužen za ubistvo Zorana Đinđića (nalazi se u bekstvu) kupovao preduzeća po Srbiji posredstvom ljudi iz Vlade i optužio potpredsednika Vlade Srbije Čedomira Jovanovića i ministarku za saobraćaj Mariju Rašeta – Vukosavljević za povezanost sa Legijom.

Dan kasnije, 28. avgusta, Odbor za borbu protiv korupcije stranke G17 plus uputio je medijima dopis sa tvrdnjom da je ministarka za saobraćaj Marija Rašeta – Vukosavljević oštetila srpsku poštu (PTT) za 100.000 eura tako što je sklopila štetan ugovor sa jednom bankom. Rešeta je istog dana demantovala tu tvrdnju izjavivši da "Dinkić laže", što su preneli svi mediji. Dnevnik su dopis G17 plus i horske demantije članova Vlade plasirali na celim stranama ("Blic" kao temu dana).

Komentari

"Politika" je u nedeljnom broju od 10. avgusta, u redovnoj kolonni Ivana Torova, objavila veoma kritičan tekst o vladajućem DOS i Vladi Srbije. Uz naslov "Tranzicioni profiteri", list se osvrće na aferu Janjušević-Kolesar i prognozira da će i ona, kao i mnoge prethodne, trajati dok se "ne osmisli nova, još žešća i kontroverznija i koja će zatim biti predata u ruke nadležnih organa".

List piše da se za kratko vreme vladavine DOS u Srbiji stvorio izuzetno povoljan (skoro rajski) ambijent da se postojeći korpus ratnih profitera uveća tranzicionim profiterima. "Oni su svuda, u svim strukturama, a na svako upozorenje na to, po pravilu se sa najznačajnijih zvaničnih funkcija odgovara da je to jeftina socijalna demagogija onih koji ne shvataju suštinu kapitalizma", piše list.

"Politika" zaključuje da se takav stav DOS, zasnovan na "forsiranju logike da kapitalu (njegovom poreklu i prirodi) ne treba gledati u zube" već odražava na njegov rejting koji ubrzano pada, dok protivnicima još brže raste.

"Politika" je i 14. avgusta dva članka posvetila korupciji. Na naslovnoj strani je najavila temu "Da li članovi vlade treba da sede u upravnim odborima", odnosno da li konflikt interesa nužno vodi u korupciju, dok je drugi tekst objavljen pod naslovom "Sindikalna korupcija".

U prvom tekstu list se bavi izjavom premijera Zorana Živkovića nakon sastanka sa Savetom za borbu protiv korupcije (11. avgusta) da u određenim preduzećima koja su u vlasništvu države vlada može da imenuje predsednike upravnih odbora, ali da ta funkcija ne treba da bude plaćena.

List citira Biljanu Kovačević – Vučo, predsednicu Komiteta pravnika za ljudska prava (JUKOM) i advokata Milenka Radića, predsednika Fonda za

razvoj demokratije, koji smatraju da vladini činovnici ne treba da sede u upravnim odborima, već stručni ljudi koje će birati nadležne skupštine. Oba sagovornika smatraju da sukob interesa ne mora nužno da vodi u korupciju.

U drugom tekstu "Politika" objavljuje razgovor sa Darkom Marinkovićem, profesorom univerziteta i ekspertom za industrijske odnose, koji kaže da su i sindikati podložni korupciji. "Rukovodstva brojnih sindikata, međutim, ne pokreću pitanje korupcije u sopstvenim redovima, mada mnogi od njih kritikuju korupciju u vrhovima vlasti, prosveti, obrazovanju, carini", izjavio je Marinković, koji se založio za potpunu javnost rada sindikata i uvid u njihove finansije.

"Politika" 28. avgusta konstatuje da je politička scena Srbije zatrpana aferama unutar političke elite i navodi da građanima, "u sumi raznih dokaza, činjenica i izjava visokih partijskih i državnih funkcionera ostaje jedino da spekulisu o tome šta se zaista dešava". Tekst nosi naslov "Pokušaj da se uzdrma vlada". Isti list je dan ranije tekst o novim Dinkićevim optužbama opremio nadnaslovom "Ofanziva G17 plus protiv vlade".

"Politika" je 29. avgusta objavila tekst Ljubodraga Stojadinovića "Anatomija skandala u Srbiji" u kojem autor iznosi tezu da je proizvodnja skandala vrsta političke nemoći koja se najlakše tako zamagljuje, "jer za sada drugog izlaza nema".

"Večernje novosti" (24. avgust) u komentaru Borislava Lalića podsećaju na aktuelne afere i navode da tranzicija u Srbiji predugo traje i da je prevelik broj ljudi koji su se "na račun osiromašene zemlje napljačkali". List preporučuje srpskom premijeru da se "od svega više distancira", ali i prognozira da će afera još biti.

Septembar

Privatizacija

Očigledno nastojanje vlasti da tekuću privatizaciju učini što transparentnijom za javnost (aukcije se prenose na nekim tv stanicama, o velikim tenderima se javnost posebno obaveštava, itd), nije mnogo uticalo na formiranje javnog mnjenja po kojem i u toj oblasti ima nepravilnosti i protekcionizma.

Svi mediji su preneli izjavu ministra za privatizaciju Aleksandra Vlahovića (7. septembar) da nije bilo korupcije prilikom prodaje bilo koje od oko 850 firmi u Srbiji. Ministar je pozvao sve "one koji pričaju" o zloupotrebama u privatizaciji, da izađu sa konkretnim podacima i imenima.

Ipak, mediji su često o privatizaciji pisali u negativnom kontekstu, mada uglavnom prenoseći izjave radnika određenih firmi bez pratećih komentara ili stava (izuzetak nedeljnici "Vreme" i "NIN" i dnevnik "Danas").

Zbog ranije prodaje pojedinih firmi za simboličnu cenu (šećerane, na primer), u javnosti je stvoren prostor za sumnje u potpuno legalan proces

privatizacije. Mediji su često prenosili izjave predstavnika opozicije o tim prodajama, ali, gotovo po pravilu, bez objašnjenja da su kupci dužni da ulože velika sredstva u te firme i u socijalne programe.

Povodom prodaje duvanskih industrija Niš (kupac kompanija "Filip Moris") i Vranje (kupac kompanija "Britiš Tobako") i veoma dobre cene koja je postignuta, što je vlada Srbije proglasila svojim velikim uspehom, ukupna slika privatizacije u javnosti je donekle popravljena. Mediji ipak nisu bezrezervno prihvatili taj "uspeh", objašnjavajući da je reč o profitabilnim firmama za koje su investitori logično zainteresovani.

Duvanska industrija i "Knjaz Miloš"

Prodaja fabrika duvana u Nišu i Vranju bila je tema "Utiska nedelje" (7. septemabr), popularne emisije TV B92, autora i voditelja Olje Bečković. Dva gosta, bivši guverner Narodne banke Srbije Mladen Dinkić i novinarka "NIN" Ruža Ćirković, objašnjavali su da je tržište duvana atraktivno za strane investitore i da nije nikakvo čudo što su se pojavili takvi kupci, jer su rukovođeni ekonomskom logikom.

Ruža Ćirković je u nedeljniku "NIN" (11. septembra) objavila duži tekst o privatizaciji. U antrfileu članka, naslovljenom "Cigarete ulepšavaju privatizaciju" ističe se da se u procesu privatizacije srpske firme prodaju ispod cene, ali da je stvar "naglo, ako ne i drastično" poboljšana prodajom Duvanske industrije Niš (DIN) i Duvanske industrije Vranje (DIV).

DIN je prodat za 518 miliona eura, od čega je cena njegovog kapitala 387 miliona. DIV je prodat za ukupno 87 miliona eura, od čega je cena kapitala 50 miliona eura. U ukupnu cenu uključen je investicioni i socijalni program. "NIN" podseća da je po novom Zakonu o privatizaciji u Srbiji dosad prodato 843 preduzeća za 1,072 milijardi eura.

Mediji su se dosta bavili i privatizacijom "Knjaza Miloša", proizvođača kisele vode koja se i ranije dosta dobro plasirala u svetu i koju političari nazivaju "nacionalnim blagom". Činjenica da je za kupovinu dela te firme zainteresovan i poznati košarkaš Vlade Divac učinila je temu još atraktivnijom za medije, pa se izjava Divca da je zainteresovan za kupovinu, ali da ne želi da se njegovo ime koristi u političke i druge svrhe (10. septembar) našla kao udarna vest u mnogim medijima.

Dnevnik "Danas" u vikend broju (9-10. septembar, Miloš Miloradović) piše da su se radnici, sidnikat i rukovodstvo "Knjaza Miloša" ujedinili i stali u odbranu "brenda" te firme, a da je direktor Radenko Marjanović započeo pravu medijski ofanzivu kako se to "nacionalno blago" ne bi prodalo, kako je to učinjeno sa "Karađorđem" (takođe proizvođačem kisele vode) "koji je završio u slovenačkim rukama". I "Knjaz Miloš" je delimično privatizovan po starom zakonu, dok je preostali deo kapitala od 41 odsto ostao u vlasništvu države, odnosno u Akcijskom fondu. Direktor tvrdi, a "Danas" prenosi, da radnicima više odgovara dokapitalizacija nego klasična privatizacija.

O privatizaciji "Knjaza Miloša" pisao je i "Glas" (25. septembar) u tekstu pod naslovom "Rukovodstvo protiv prodaje akcija" (autor S. Jovičić), a u kojem, bez autorskih komentara, samo citiraju obe strane u sukobu oko prodaja akcija te kuće (akcionari i Skupština akcionara).

Mobtel

Prava afera oko vlasničkih odnosa izbila je 11. septembra kada je BK grupa saopštila da ustupa svojih šest odsto vlasništva nad firmom mobilne telefonije Mobtel državnom PTT preduzeću, čime je država postala većinski vlasnik tog strateškog preduzeća. BK grupa je vlasništvo Bogoljuba Karića, "prvog srpskog kapitaliste", koji je svoje bogatstvo posebno uvećao tokom režima Slobodana Miloševića.

Vlada Srbije je ovog puta reagovala munjevito – dan kasnije, 12. septembra, smenila je direktora PTT Srbije Srđana Blagojevića "zato što je neovlašćeno potpisao aneks ugovora o promeni vlasničkog odnosa između PTT i Mobtela". Svi mediji su opširno izvestili od Blagojevićevoj konferenciji za novinare na kojoj je on tvrdio da je nalog za potpisivanje aneksa dobio od šefa kabineta premijera Srbije Branka Radujka.

Iako je ekspresnom smenom direktora PTT Vlada očigledno želela da stavi tačku na aferu, mediji su se i dalje bavili tom temom, i to uglavnom tako što su izražavali sumnju u tvrdnju Vlade da je Blagojević samostalno sređivao vlasničke odnose.

"Politika" je 14. septembra iznela ocenu da je Blagojević "žrtvovan" kako bi Vlada mogla da demantuje vest BK kompanije da je dogovor postignut. "Zašto je to urađeno na način koji otvara mogućnost za pretpostavke i optužbe na račun vlade, to nije jasno", piše list (u potpisu Marko Lakić i Biserka Dumić) u tekstu "Nove nepoznanice u slučaju Mobtel".

"Danas" (15. septembar) u redakcijskom komentaru pod naslovom "Tajne Mobtela" tvrdi da ima dosta toga spornog oko vlasništva nad Mobtelom, što je, kako navodi list, bilo poznato još pre tri godine, kada je DOS došao na vlast, ali ništa nije učinio da se situacija konačno razreši.

Mediji su spekulisali da iza ugovora od ustupanju PTT šest odsto učešća u Mobtelu, čime država postaje većinski vlasnik firme sa 55 odsto (već ima 49 odsto), stoji zahtev BK grupe da se obnovi rad njene "Astra" banke koju je zatvorio bivši guverner NBJ Mladen Dinkić. List "Danas" u komentaru, pored ostalog, postavlja i pitanje: "Da li se iza tog ustupanja vlasništva krije i još neki dogovor, recimo obnova rada 'Astra banke'?"

"Blic" (15. septembar) je objavio kao "Temu dana" tekst o aferi "Mobtel", u kojem citira Stjepana Gredelja, člana Saveta za borbu protiv korupcije, koji je rekao da u slučaju "Mobtel" ima vrlo "mutnih i vrlo čudnih kombinacija" i da bi nezavisni, čak i strani eksperti, bili od koristi da se razveže taj čvor.

"Mobtelu" je dve strane posvetio i nedeljnik "Vreme" u broju od 18. septembra – članak je naslovljen "Ko je jači – Vlada ili Karići?". Autor, poznati

ekonomski novinar Dimitrije Boarov, podseća da su Karići do procenta od 51 odsto u mobilnoj telefoniji došli u vreme Miloševićevog režima, "budzašto i protivzakonito", jer je po zakonu učešće privatnog kapitala u preduzećima koja se bave javnim uslugama bilo ograničeno na 49 odsto. Autor smatra da država u "Mobtelu" treba da ima 80 odsto učešća i navodi da je za svaku vladu ponižavajući sporazum po kojem ona pristaje da joj "ovaj ili onaj gazda poklanja što je lako i budzašto" kupio u vreme "Miloševićevog bezvlašća".

"Vreme" piše da su Karići i Vlada postigli dogovor o redefinisaju vlasništva 9. septembra, ali da je taj sporazum već 12. septembra odbačen i da je premijer bio prinuđen da u uverljivost sopstvenog odustajanja od sporazuma ugradi i smenu direktora PTT Srđana Blagojevića.

"Vreme" smatra da je vlada odustala od sporazuma jer svođenjem računa sa Karićima rizikuje da izgubi većinu u srpskom parlamentu, s obzirom da su Karići uspeali da stvore kanale značajnog političkog uticaja na političku scenu Srbije, da su sponzorovali neke stranke (Socijaldemokratiju), itd. "Ali vlada koja taj račun nije u stanju da svede, može proći još gore kod birača Srbije, jer Karići još nisu uspeali da ubede obične ljude da su se naglo obogatili – u nacionalnom interesu", piše "Vreme".

C market i ostali

"Politika" je 5. septembra izvestila o konferenciji za novinare Slobodana Radulovića, direktora uspešne trgovinske firme C market, koja je bila privatizovana po ranijem zakonu i koja se četiri godine sudila sa državom da bi zaštitila interese malih akcionara (poseduju oko 77 odsto kapitala).

Radulovic je savrao konferenciju posto su se u medijima pojavili napisi da ce preostali deo firme da se privatizuje nezakonito. On je rekao da nekome smeta uspeh tog nacionalnog lanca trgovine i da, stvaranjem konfuzije i haosa u samom preduzeću želi sebi da osigura mogućnost jeftine kupovine preostalog, neprivatizovanog dela C marketa. Njegove reči da se u nacin privatizacije "mesa politika" "Politika" je izvukla u nadnaslov.

"Blic" (16. septembar) je najavi teksta o privatizaciji "na srpski način" ustupio polovinu naslovne strane. U samom tekstu se tvrdi, uz pozivanje na sudske spise, da je direktor Agencije za privatizaciju Mirko Cvetković, istovremeno i izvršni direktor firme "CES Mekon" koja je radila procenu vrednosti za oko 1.000 preduzeća u aukcijskoj prodaji, za šta joj je plaćeno oko dva miliona dolara. U tekstu potpisanom inicijalima A.R.M. se navodi da novinar nije mogao da dobije komentar Cvetkovića (niko se ne javlja na njegov mobilni telefon), ali je zato u antrfileu objavljena izjava neimenovanog izvora iz Agencije za privatizaciju, prema kojoj je Cvetković prestao da radi za Agenciju još 1998. Time su senzacionalno najavljene tvrdnje demantovane u istom broju ovog dnevnog lista.

"Danas" (23. septembar) je pisao o privatizaciji Beogradske pekarske industrije (jedan od najvećih proizvođača hleba u Srbiji) pod naslovom "U

kandžama ličnih interesa", prenoseći izjave sindikalnih funkcionera firme, koji tvrde da su "zbunjeni i zabrinuti" za svoj status. Tender za privatizaciju je oboren, a radnici su, piše list (M. S. Jovanović), upozorili Agenciju za privatizaciju "na mogućnost favorizovanja učesnika" novog tendera.

O privatizaciji Apatinske pivare, koja je ranije prodana belgijskoj firmi Interbru za 362 miliona eura i u kojoj su najveći akcionari sami radnici pivare, tako da novi vlasnik treba da otkupi akcije po ugovoru o dokapitalizaciji, pisalo je nekoliko listova – "Vreme", "Blic", "Novosti". U svim tekstovima se naglašavaju očekivanja akcionara da se prodajom akcija preko noći obogate. Na primer, tekstovi su naslovljeni "Velike dileme malih akcionara" ("Vreme", 25. septembar) ili "Apatin trese euro groznica" ("Blic", 26. septembar).

Svi mediji su 28. septembra preneli izjavu premijera Zorana Živkovića niškoj Televiziji 5 da je privatizacija u Srbiji najbolja na svetu. "Ne postoji ovako dobar primer privatizacije u svetu... da li po tome šta je ona donela privredi, ili po njenom poštenju, ili po finansijskim efektima po budžet", rekao je Živković.

Oktobar

Predizborna kampanja

Predsednički izbori u Srbiji bili su uglavnom u senci aktuelnih afera i parlamentarne rasprave o smeni predsednice Skupštine Srbije i Vlade Srbije. Mediji su predizbornu kampanju neuporedivo više registrovali, nego analizirali ili komentarisali.

Činjenica da je ova kampanja, za razliku od prethodnih, bila izuzetno mirna, bez ranije uobičajenih međusobnih blaćenja kandidata, dodatno je doprinela da se u medijima predsednička trka prati mirno i dosta ravnomerno, bez forsiranja određenog kandidata.

Jedan od retkih iskoraka u tom smislu napravljen je prilikom formalnog podnošenja kandidature Dragoljuba Mićunovića (20. oktobar), kandidata vladajuće koalicije DOS, koje se našlo na naslovnim stranama dnevnika ("Politika", "Novosti", "Danas") i dobilo znatnu minutažu na RTV stanicama.

Samo raspisivanje predsedničkih izbora većina medija je protumačila kao želju vlasti da pažnju javnosti skrene sa afere koje su poslednjih meseci povezivale vladajuću garnituru sa korupcijom, sukobom interesa i krađom glasova u parlamentu prilikom izbora novog guvernera nacionalne banke.

Iako je u predsedničku trku ušlo šest kandidata, opšte medijsko mišljenje je da su glavni protivnici kandidat DOS Dragoljub Mićunović i kandidat Srpske radikalne stranke Tomislav Nikolić. Mediji su takođe uglavnom procenjivali da izbori neće uspeti, objašnjavajući da birači nisu zainteresovani za glasanje jer su preokupirani svojim teškim ekonomskim položajem.

Sumnje u ishod izbora

"Vreme" (2. oktobar) u tekstu Milana Miloševića "Potpis i otpis" sumnja da će vlast uspeti da predsedničkim izborima pokrije tekuće afere.

"Pokazuju se kao veoma klimave pretpostavke da će neprijatne afere biti zabašurene... tako što će jedno vreme da se priča o predsedničkim izborima, o tome da li će oni uspeti ili neće, ko će koga podržati itd". Desiće se upravo suprotno, piše ovaj nedeljnik, i zaključuje da će predsednička kampanja po svojoj prilici "preneti raspravu o legitimnosti parlamenta".

Isti autor u narednom broju od 9. oktobra predsedničke izbore koristi samo kao povod za pregled situacije u Srbiji i malih šansi mlađe generacije. Tekst pod naslovom "Generacija 'R' čeka predsednika" navodi da se ne zna šta će biti predmet političkog odlučivanja birača, da se "čak ne zna ni da li će odluka biti ćutanje", s obzirom na opštu apatiju.

"NIN" je 2. oktobra objavio tekst Batića Bačevića "Radikalni faktor". Povodom kandidature predstavnika Srpske radikalne stranke Tomislava Nikolića, autor napominje da su se ponovo otvorile rasprave o snazi radikala i snazi reformista. "Sama rasprava", zaključuje, "govori da je demokratski poredak ozbiljno uzdrman".

"NIN" izražava sumnju da će Nikolić pobediti, ali napominje da su radikali "lakmus za uspešnost reforme", a da "reforme ne stoje dobro". Pozivajući se na istraživanja agencija za ispitivanje javnog mnjenja, prema kojima građani nisu zadovoljni tempom reformi, "NIN" zaključuje pitanjem: "Kako će se to nezadovoljstvo iskazati, ako ne na izborima".

U istom broju ovog nedeljnika kolumnista Bogdan Tirnanić, u tekstu pod naslovom "Pakovanje kofera", daje negativnu ocenu aktuelne vlasti i podseća na brojne afere koje prate vladu koja "nema nameru da demisionira".

"Ako propadnu predsednički izbori, pada i vlada", piše list i dodaje da je to samo teorijska pretpostavka, jer ova vlada ne samo što se ne snalazi, već "ne zna ni da čestito spakuje kofere".

"Danas" (9. oktobar) u tekstu Mihaila Ramača "Sjaj proćerdanog blaga" izražava sumnju u mogućnost da predsednik bude izabran, podupirući je tezom da se posle 5. oktobra 2000. "Srbija uplašila" i da "nepomično stoji pred iskušenjima prošlosti i budućnosti". U tekstu se navodi da je Srbija u "tranzicionom čistilištu umesto u demokratskom raju" i da "većini ljudi odgovara nedovršena država", pa nije ni važno da li će imati predsednika".

"NIN" je 9. oktobra objavio tekst Dragana Bujoševića "Sportska kampanja" u kojem se autor bavi kandidatima i njihovim imidžom u javnosti, uz konstataciju da marketinške kompanije malo mogu da učine tokom kratke kampanje, s obzirom da o većini, ili bar glavnim kandidatima, već postoji predstava u javnosti.

"Mićunović će biti dobar starešina, Nikolic (Toma, kandidat Srpske radikalne stranke) isto što i Šešelji, Ilić (Velimir, šef Nove Srbije) konstruktivni

kritičar, Tomić (Dragan S., Nova socijalistička partija, jedno krilo SPS) novo političko lice..."

"Glas" je dan uoči skupštinskog glasanja o nepoverenju predsednici parlamenta i Vladi (13. oktobar), bio jedini od dnevnih listova koji se bavio temom predsedničkih izbora. U rubrici "Lični stav", na pola strane i uz veliku fotografiju kandidata Dragoljuba Mićunovića, autor Vinko Đurić se ustvari "obračunava" sa Vladom Srbije tezom da bi Mićunović, ako je "prepoznao šansu života", trebalo preko svojih poslanika da pomogne obaranju vlade.

"Kralj ili dvorski sluga" naslov je teksta u kojem se zaključuje da će Mićunović sam izabrati da li će biti "kralj" političkih zbivanja u Srbiji ("napuštanjem DOS-ovog broda i odricanjem od podrške Vladi koja se gotovo ničim ne može pohvaliti za ove tri godine") ili "dvorski sluga promašenih političara represivne elite".

"Pad vlade, koji je sve izvesniji, a izveden bez pomoći Mićunovićevog skupštinskog četverca, nagoveštaj je pravog izbornog debakla najstarijeg predsedničkog kandidata", piše "Glas".

"Politika" (26. oktobar) u tekstu Branislava Radivojše konstatuje da su u predsedničku trku, kao dva glavna tkmaca, ušli predstavnik bivšeg režima, radikal Tomislav Nikolić, i kandidat DOS Dragoljub Mićunović. List prenosi izjave stručnjaka za ispitivanje javnog mnjenja, iz kojih proizilazi da će najveće iznenađenje predsedničkih izbora biti ukoliko izbori uspeju, s obzirom na prilično veliki broj (oko 800.000) neodlučnih birača.

Cena izbora

"Vreme" (16. oktobar), u tekstu Milana Miloševića "Raste cena predsednika", navodi da vladajuća većina, "zaglibljena u vlastitim problemima", nema vremena da dovoljno podrži svog kandidata Dragoljuba Mićunovića, ali da može da se dogodi "čudo" i da eskalacija političkih sukoba doprinse tome da otpisani predsednički izbori ipak uspeju.

Autor polazi od stava da je parlamentarna kriza "pojačavala potrebu za konsolidovanjem bar jedne institucije" čime se ističe značaj "pomalo zapostavljenih" predsedničkih izbora.

"Vreme" se bavi šansama Mićunovića i drugog glavnog kandidata, radikala Tome Nikolića, zaključujući da će ishod borbe između njih dvojice i onih koji bojkotuju predsedničke izbore izdiktirati borbu za parlament.

"Predsednički izbori će se, dakle, pre svega ticati institucionalnih i državnih pitanja, pa će kandidati morati da traže šansu u pokazivanju ozbiljnosti i državotvornosti. Moraće da pokažu rešenost i dovoljnu kredibilnu nameru da prevaziđu tešku političku, institucionalnu i ustavnu blokadu".

"Glas" (21. oktobra) je uz vest o prijavi kandidature kandidata DOS Dragoljuba Mićunovića, objavio i kratku informaciju (potpis L.C.) pod naslovom "Cena predsedničkih izbora 322.580 dečjih dodataka". Navodeći da će za predsedničke izbore biti izdvojeno oko pet miliona eura, list je izračunao,

bez dodatnih komentara, da bi za taj novac moglo da se izdvoji 322.580 prosečnih dečjih dodataka za septembar ili 247.524 naknada za samohrane majke.

Dan kasnije, 22. oktobra, temom koštanja kampanje se bavi i "Blic". U tekstu pod naslovom "Pet miliona za učešće" (autor Ivana Cvetković) navodi se da Vlada Srbije za kampanju odobrava iz budžeta sredstva u iznosu od 1.000 prosečnih plata u Srbiji, koja će biti podeljena na onoliko kandidata koliko ih bude prihvatila republička izborna komisija. Podsećajući na prošle predsedničke izbore, list navodi da je prošlogodišnja kampanja Miroljuba Labusa primer izuzetno skupe promocije koju neće sad niko neće slediti. List je objavio kratke intervju sa nekoliko predsedničkih kandidata koji se listom zalažu za skromniju kampanju.

"Glas" (22. oktobar) se bavi načinom na koji će se kandidati promovisati ("Kampanja od njive do trpeze", potpis P.P.). List prenosi izjave trojice kandidata, Tomislava Nikolića, Velimira Ilića i Marijana Rističevića (Narodna seljačka stranka) da će kampanja biti skromna, da će se uglavnom odvijati putem obilaska Srbije i mitinga, sve bez skupih bilborda, spotova i propagandnog materijala.

U vidno plasiranom antrfileu sa naslovom "Mićunoviću ne naplaćuju", list prenosi izjavu Rističevića da će Mićunović "obilato iskoristiti svoj položaj" za promocije na lokalnim televizijama, "jer sumnja da će njemu neko nešto naplatiti".

"NIN" (23. oktobar, Petar Ignja) u tekstu "Probni balon" procenjuje da je predsednička kampanja mlaka i inertna zato što malo ko u Srbiji veruje da je reč o nečem važnom. "Zašto bi se ljudi zamajavali izborima kad malo ko veruje da će oni uspeti", piše taj nedeljnik.

Izjavu Mićunovića da bi predsednički izbori, ukoliko i ne budu bili uspešni, mogli da budu neka vrsta probe za parlamentarne izbore, "NIN" komentariše rečima "neka generalna proba bar nešto pokaže", da bi zaključio da ni probe nisu jeftine, s obzirom da će ova koštati šest miliona eura. "Novosti" (31. oktobar) su na celoj strani objavile intervju sa Dragoljubom Mićunovićem.

Novembar

Sindikati

Mediji u Srbiji prate aktivnosti sindikata uglavnom registratorski, povodom određenih događaja, akcija ili izjava njihovih čelnika. Analitički tekstovi o sindikalnim organizacijama prava su retkost, a i oni su najčešće isprovocirani političkim događajima.

Krajem oktobra i početkom novembra, mediji su dnevno pratili proteste koje je organizovala jedna od dve glavne sindikalne organizacije, Savez samostalnih sindikata Srbije (SSSS). U drugoj polovini meseca, kada su protesti

zbog raspisanih parlamentarnih izbora obustavljeni, sindikati su gotovo nestali iz medija.

Svi mediji su prenosili izjave lidera SSSS Milenka Smiljanića da će radnici rušiti vladu ukoliko ne raspiše parlamentarne izbore. On je još tokom leta, na slabo posećenim demonstracijama u Beogradu, najavljivao da će radikalizovati proteste. Predstavnici opozicije su krajem oktobra podržali zahteve tog sindikata za smenu vlade i vanredne parlamentarne izbore, dok im je DOS poručio da zahteve podnesu kroz skupštinsku proceduru, a ne na uličnim skupovima

Demonstracije SSSS uglavnom su procenjivane kao politički motivisane, ali je takva ocena medijski plasirana uglavnom preko izjava političara.

Sukob sa policijom

Krajem oktobra (30. oktobra), učesnici protesta u organizaciji SSSS su se u jednom trenutku sukobili sa policijom ispred Skupštine Srbije u koju su nameravali da uđu dok je trajalo skupštinsko zasedanje. Medijima nije promaklo da je oko zgrade parlamenta bilo neuobičajeno mnogo policajaca opremljenih za interventne situacije. Elektronski mediji su više puta ponavljali scene u kojima se policija obračunava sa demonstrantima, uz neizbežna podsećanja na vreme Miloševićevog režima kada su takve scene bile gotovo uobičajene.

"NIN" (6. novembar) tim povodom objavljuje komentar Srboljuba Bogdanovića "Plava krv". Autor se negativno određuje prema ponašanju policije, navodeći da je "značaj tog događaja u simbolici – ovo je prvi put da se vlast konfrontirala sa demonstrantima". Autor iznosi kritike i na račun sindikata i demonstiranata (prekršili zabranu okupljanja pred skupštinom za vreme zasedanja, politizovali zahteve), ali napominje da nisu bile neophodne tako (dobro) opremljene policijske snage, jer je sve mogla da obavi "obična" policija. Na kraju teksta autor konstatuje da pitanje pogrešnog izbora sindikalne borbe nema nikakve veze sa pitanjem "zašto su istučeni ljudi?"

Jedan od retkih komentara objavljen je i u dnevniku "Danas" (4. novembar) u kojem autor Dragan Vujadinović, pod naslovom "Šatori pred skupštinom" (jedan deo sindikalaca se dva dana pod šatorima ulogorio u okolini skupštine), piše da sindikati, kad bi imali "stvarno socijalne, a ne političke motive, ne bi došli pred Parlament, jer tamo dolaze stranke i političari".

Medijsko pokrivanje sindikalne tematike ilustruje pismo Branislava Čanka, predsednika Udruženja granskog sindikata "Nezavisnost", koje je u rubrici "Reagovanja" 6. novembra objavio dnevnik "Danas". "Nezavisnost" je sindikat formiran za vreme Miloševićevog režima i delovao je kao opozicija, za razliku od SSSS koji je njegovo članstvo i lidere tih godina nazivao "izdajnicima" i "stranim plaćenicima".

Čanak, nekadašnji novinar, u pismu pod naslovom "Poruka iz medijske crne rupe" kritikuje novinare što povodom demonstracija SSSS nisu tražili i mišljenje "Nezavisnosti".

"Gotovo neverovatna situacija – jedan sindikat štrajkuje, juriša na Skupštinu, tuče se sa policijom, ali novinare ne interesuje šta o tome misle drugi sindikati". Autor sugerira da je odsustvo interesovanja moguće zbog toga što bi od drugih sindikata možda saznali "ko se i kako bori za radnička prava i šta je do sada na tom planu postigao". "Nije valjda to razlog što smo upali u medijsku crnu rupu", pita se Čanak.

Marginalizovani protesti

Svi mediji su na vidljivijim mestima početkom novembra objavili najavu SSSS (koji pre svega zahteva zaustavljanje privatizacije) da će radikalizovati proteste i to na celoj teritoriji Srbije.

Međutim, demonstracije koje je taj sindikat organizovao u više gradova u prvoj polovini novembra gotovo potpuno su medijski marginalizovane, moguće i zato što nisu naišle na veći odziv radnika.

Demonstracijama su elektronski mediji posvećivali samo po nekoliko sekundi, a jedan od retkih dnevnih listova koji su redovnije pratili proteste bio je "Glas javnosti". List je 13. novembra informaciju o "generalnom štrajku" u centru Kruševca najavio na naslovnoj strani pod naslovom "Traže posao i smenu vlasti", uz procenu da se na protestu okupilo oko 5.000 ljudi.

Kada su raspisani vanredni parlamentarni izbori, sindikati su uglavnom zaustavili sve svoje aktivnosti. U medijima to nije komentarisano. U najboljem slučaju prenosili su se samo agencijski izveštaji, kao što je bila vest iz Kragujevca (28. novembar, agencija Beta) da je Laburistička partija Srbije (LPS) organizovala u upravnoj zgradi kragujevačke "Zastave" prikupljane potpisa za izbornu listu te stranke.

Lider te stranke je ministar za rad, raniji sindikalni lider Dragan Milovanović, čiju je smenu trazio SSSS. Potpredsednik Asocijacije slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS) Slavoljub Đoković je na pitanje novinara pod kojim uslovima jedna stranka i sindikat koriste glavnu poslovnu salu "Zastave" za svoje predizborne aktivnosti, odgovorio da je ta sala imovina svih radnika koji su "ugradili svoj radni staž u izgradnju fabrike".

Registratorsko praćenje

Mediji su uglavnom registratorski pratili štrajk u organizaciji sindikata lekara i farmaceuta Srbije, koji je otpočet 2. oktobra uz poštovanje minimuma procesa rada. Vlada ne priznaje reprezentativnost tog sindikata, pa nije ni pregovarala sa njegovim predstavnicima, što je takođe samo notirano u izveštajima.

Skupu u Beogradu, održanom 3. novembra pod nazivom "Sindikati u potrazi za političkim partnerima" u organizaciji Udruženje granskih sindikata "Nezavisnost" i Fondacije Fridrih Ebert mediji su posvetili vrlo malo prostora.

"Blic" je u nedeljnom izdanju (16. novembar) na celoj strani objavio razgovor sa Milanom Kovačevićem, predsednikom Sindikata Elektroprivrede Srbije, u kojem se on uglavnom negativno izražava prema vlasti i tvrdi da vlada želi da rasproda Elektroprivredu.

"Eto, imamo tu nesreću da se borimo protiv onih koje smo doveli na vlast. Uveren sam, kao i moje kolege, da im je jedini cilj bio da na čelo Ministarstva energetike stalno dovode ljude koji će rasprodati Elektropivredu", citira "Blic" Kovačevića.

Mediji su objavili najavu lidera G17 Plus Miroljuba Labusa sa stranačke konvencije održane 29. novembra da će G17 Plus, nakon eventualne pobe na izborima, poboljšati saradnju sa sindikatima.

Decembar

Vanredni parlamentarni izbori

Mediji su u najvećem broju slučajeva profesionalno pratili kampanju, dajući prostor svim relevantnim učesnicima izborne utakmice, i to preko intervju, panel diskusija, specijalnih emisija, itd. Kandidati su tretirani ravnopravno. Takođe, bilo je dosta spekulacija o tome ko će s kim ulaziti u koaliciju. Najviše se tipovalo na DS, DSS i G17 Plus, sa SRS kao snažnom opozicijom ovom bloku.

Svi lideri stranaka i predizbornih koalicija prodefilovali su kroz sve medije, pri čemu je Tomislav Nikolić, imajući u vidu rezultate koje je postigao na predsedničkim izborima, bio svojevrsni "hit".

Činjenica da su nosioci lista i haški optuženici i zatvorenici (Slobodan Milošević na listi SPS, Vojislav Šešelj na list SRS, Sreten Lukić na listi Liberala i Nebojša Pavković na listi Socijalistička narodna stranka – Narodni blok) nije "zatekla" medije, budući da se očekivalo da će Milošević i Šešelj prevoditi liste svojih stranaka. Ova tema se u početku uglavnom svodila na objašnjenje predsednika Republičke izborne komisije da nema zakonske mogućnosti se se onemogućiti njihovo stavljanje na listu, jer nema pravosnažne presude. Tek kasnije su se u medijima pojavili negativni komentari ovakvog komentara.

Nekoliko elektronskih medija, među kojima TV BK i RTV B92, pustilo je tonsku poruku koju je Milošević iz Haga uputio svojoj partiji, ali i građanima Srbije uoči izbora, u kojoj je rekao da je obaveza SPS "da u interesu čitavog naroda pobe na izborima". Miloševiću poruku su preneli i svi štampani mediji.

U izbornoj trci je učestvovalo oko dvadesetak stranaka. Dnevni listovi su kampanju uglavnom prenosili uravnoteženo, izvlačeći u naslov svojevrsne

komentare izbornih slogana i predizbornih obećanja ("Politika": "Pljušte obećanja", "Prvo ometanje suparnika", itd. "Novosti": "Zaposlise celu Srbiju").

Mediji su se dosta bavili cenom izborne kampanje, prenosili istraživanja javnog mnjenja i objavljivali intervjue sa svim nosiocima izbornih lista.

"Politika" (3. decembar) je u tekstu Biljane Cpajak iznela "prve utisake o stranačkim kampanjama" - ocena je da neće biti "mirna" kao ona koja je pratila oktobarske predsedničke izbore, ali ni burna kakve su bile ranije.

Citirajući sociologe, list konstatuje da većina stranaka vodi mirnu kampanju, jer su ranija iskustva pokazala da negativna kampanja ne donosi mnogo. Međutim, kako je sada ulog mnogo veći nego na predsedničkim izborima, treba očekivati i burniju kampanju nego pre mesec dana, procenjuje list.

"Danas" (9. decembar) u redakcijskom komentaru kritikuje Vladana Batića, lidera DHSS (stranke koja se zalaže za samostalnu Srbiju) zbog izjave da u Srbiji ima 1.400 direktora i 10.000 drugih rukovodilaca koji nemaju državljanstvo Srbije. "Batić je ciljao na Crnogorce", piše list nazivajući takve stavove diskriminatorskim, a Batićev predizborni marketing "negostoljubivim".

"Politika" (9. decembar) je na vidnom mestu prenela izveštaj iz Medija centra sa press kluba pod nazivom "Moral i politika". Prenosi se mišljenje Dragomira Pantića iz Instituta društvenih nauka da "ljudi koji su pod sumnjom da su počinili teška krivična dela ne bi trebalo da se nalaze na izbornim listama". Prema Pantiću, SPS i SRS su stavile Miloševića, odnosno Šešelja kao nosioce svojih izbornih lista, jer su procenile da će time privući više glasova, dok se Pavković našao na listi zahvaljujući "negativnom imidžu Haškog tribunala".

"Glas" (10. decembar) je izveštaj sa kampanja (D. Stanimirović) naslovio sa "Obećanja najavljuju rupu u budžetu". Reč je o najavi lidera G17 Plus da će se smanjiti porezi.

"Blic" (10. decembar) na više od jedne strane (Nikola M. Jovanović) u rubrici "Tema dana" i pod naslovom "Preko Haga do glasova" (podnaslov "Optuženici na listama, marketing ili zloupotreba") prenosi različita mišljenja - izjavu ministra za ljudska i manjinska prava Rasima Ljajića koji se negativno određuje prema kandidaturama haških optuženika, smatrajući da to nije dobro za "buduće profilisanje naše političke scene"; Ognjena Pribićevića, direktora Centra za studije jugoistočne Evrope, koji to smatra "nemoralnim" i "kratkovidim marketingom"; profesorke Pravnog fakulteta Vesne Rakić-Vodinelić koja izjavljuje da je to "protivno zdravom razumu"; i predsednika Komiteta pravnika za ljudska prava Biljane Kovačević-Vučo za koju je to "nedopustivo" poput situacije u kojoj bi se na izbornim listama našla imena kao što su Hitler ili Mengele.

"Blic" (11. decembar, Katarina Preradović) se posredno negativno određuje prema DOS, objavljajući tekst pod naslovom "Vlada narasla za 1.000 činovnika". Tekst je opremljen (velikim) podnaslovom "DOS nije ispunio obećanje da će broj zaposlenih u državnom aparatu biti smanjen za 20 odsto".

"Nacional" (11. decembar) u tekstu J. Pantovića povezuje Haški tribunal i predizbornu kampanju pod naslovom "Izručenje optuženih Tribunalu pod tepih". "U delikatnom periodu borbe za svaki glas, vlada uverenje da će se birači lakše prikoliniti strankama koje nameravaju da stanu na put izručenju naših sunarodnika Tribunalu, u kome već duže vreme borave dva nosioca izbornih lista", piše list. Prenoseći izjave pojedinih lidera koji u predizbornoj kampanji "čvrsto odbijaju" dalju isporuku Hagu, list konstatuje da "u takvoj atmosferi izgleda da je dosova vlast iz zabave ili pakosti izručivala optužene, a ne zato što je morala".

U redovnom nedeljnom komentaru Ivana Torova, "Politika" (14. decembar) se bavi predizbornim obećanjima stranačkih lidera, procenjujući da su "građani dovoljno razumni i trezveni da razluče koliko je ponuda na predizbornom 'švedskom stolu' jedna velika igra, šarena laža za lakoverne i naivne".

Torov se u tekstu ipak posebno bavi "porukama koje se ne mogu smatrati naivnim i koje bi kod svakog ko je u proteklim godinama na bilo koji način osetio bič nacionalnih usrećitelja, da izazovu bar osećaj nelagodnosti". List podseća da je šef Liberala i aktuelni ministar policije Dušan Mihajlović na vrh svoje izborne liste stavio prvog policijskog operativca, od nedavno i haškog optuženika, Sretena Lukića. Time se, piše "Politika", ne samo rečito demantuje da je policija depolitizovana (stalna Mihajlovićeva tvrdnja), već je "i alarmantan indikator ambicija da 'autoritet' jednog, po prirodi stvari represivnog državnog aparata, bude stavljen u službu predizbornih manipulacija pojedinaca ili grupa".

Osim toga, piše "Politika", stavljanjem na listu Lukića, haškog optuženika, opstruira se saradnja sa međunarodnim sudom i arbitira tako što se na svaki način štite optuženi za ratne zločine i unapred proglašavaju nevinim. "Prirodno je - samim izostankom diskontinuiteta sa bivšim režimom - što se jedni socijalisti ne odriču Miloševića, drugi socijalisti generala Pavkovića, a radikali Šešelja".

List takođe podseća da je Mihajlović svojevremeno lično u Hag ispratio člana svoje stranke, admirala Jokića, ubedivši ga da dokaže svoju nevinost po optužbi za bombardovanje Dubrovnika. "Jokić je u međuvremenu priznao krivicu i očekuje kaznu, ali ne i njegov pratijski šef Mihajlović", piše list navodeći da je sada general Lukić, "lični heroj" Mihajlovića (drugi general Lazarević je odbio tu "počast") nova prilika da se pokaže i dokaže antisrpski karakter Haškog tribunala.

U komentaru se ne šteti ni aktuelni ministar pravde i šef Demohrišćanske stranke zbog izjave o 1.400 direktora i 10.000 drugih rukovodilaca koji nemaju državljanstvo Srbije. Novinar Torov to naziva "svojevrsnim nacionalnim prebrojavanjem Crnogoraca" i kaže da je takvom izjavom Batić napravio "gaf koji potencijalno može skupo stajati njega, ali i Srbiju o kojoj toliko brine".

"Vreme" (11. decembar, Milan Milošević) se takođe osvrće na haške optuženike koji dominiraju izbornim listama – postavljajući pitanje "čega je znak taj novi talas demonstrativnog inačenja?" List odgovara da bi to mogli da budu efekti "raspada jedne proevropske koalicije i olakog kvarenja demokratski izabrane vlasti, poigravanja demokratskim institucijama..." što može da izazove "malo više onog glasanja koje ima za cilj da se neko (DOS, Zapađ, Karla del Ponte) 'kazni', a ne da se neko izabere".

"Vreme" je u istom broju objavilo dva teksta u kojima se upozorava na radikalizaciju Srbije. U svojoj kolumni i uz naslov "Dve desne cipele", Stojan Cerović procenjuje da će "ovo biti radikalska sezona", jer biti danas srpski radikal znači "bojkotovati stvarnost, ne priznati poraz, ponavljati da si u pravu... uživati u tome što vas niko ne razume i što svakome idete na živce". Baveći se postizbornim kombinacijama, Cerović procenjuje da radikali neće moći u vladu, ali da "neće biti zgodno ni ako budu jaka opozicija". "Ali, pošto će DSS (V. Koštinice) sigurno biti važan sastojak nove vlade, sigurno će biti nekakvih desno-desnih razmirica... što bi bilo novo iskustvo, kao hodanje s dve desne cipele, tako da bi sve ostale stranke najbolje učinile ako bi se malo učutale i pustile da se stvar razvija. Ali, to pod uslovom da zemlja ima vremena za takve zanimacije".

Ako Demokratska stranka ostane u opoziciji, piše "Vreme", uspostavio bi se obrazac permanentne krize (DS bi tresao vladu, kao što su do sada nju tresli), čestih izbora i brzog smenjivanja na vlasti. Ako bi se nekim čudom sklopila velika koalicija od svih članica bivšeg DOS koje uđu u parlament, ni to se ne bi moglo dugo održati. "Sve u svemu, ni ova vlada koja je izgurala više od tri godine možda će dugo držati rekord kojeg ćemo se sa setom prisećati", zaključuje "Vreme".

U istom broju Teofil Pančić u svojoj kolumni "Nuspojave" u ironičnom stilu piše o kampanji stranaka sa predznakom nacionalistički. O Tomislavu Nikoliću, nosiocu liste radikala: "Pre neki dan se u Subotici (grad na severu Srbije) toliko umiljavao Mađarima, da sam pomislio da će gromko odrecitovati Petefija u originalu." O Velimiru Iliću (Nova Srbija, na izbore izlazi u koaliciji sa SPO Vuka Draškovića): "Taj je dao intervju jednim novosadskim novinama, u kome je... u napadu konstruktivnosti, razneženo priznao kako obožava te kojekakve manjince, i da su oni, štaviše, dobrodošli, pod uslovom da poštuju Državu...".

"Umerena desnica se razlikuje od svoje navodne zle, preterivanjima sklone sestre samo po tome što Drugost tretira kao manu ili urođeni nedostatak, a ne kao zločin. To je to: Kralj, pa Vožd, pa Narod, pa Ostali; žene u kuhinji, manjine (svih vrsta) u ćošku, 'nenarodni elementi' valjda u emigraciji, a raspištoljeni domaćini u Skupštini", zaključuje Pančić.

"Danas" se u vikend broju (13-14. decembar), u nedeljnom komentaru Radivoja Cvetičanina, bavi izborima sa evropskog aspekta. Pod naslovom "Zaboravljena Evropa" autor piše da je u izornoj kampanji izgleda procenjeno da je Evropa tema "koja ne donosi poene, pa i oni koji su bili specijalisti za nju,

sada je slabo dotiču". Ipak, komentator procenjuje da to ne znači da je evropska ideja ovde naprasno napuštena i bačena u staro gvožđe. "Ona samo govori o kalkulacijama i računicama. Ono što zabrinjava od ove proračunate ignorancije u manifestima jeste to da su brojni evropski poslovi koji su ovde započeti, naročito posle Soluna (satanak EU o zapadnom Balkanu), sada zastali i stavljeni u ler", piše Cvetičanin.

Solana gasi požar

Stav EU da Srbija na decembarskim izborima bira između povratka u prošlost i budućnosti i Evrope, kako je to definisao Havijer Solana, visoki predstavnik EU za bezbednost i spoljnu politiku, za političke analitičare je izjava koja bi trebalo da pruži podršku strankama centra i građanske desnice.

Međutim, ova podrška, kao i isticanje potrebe saradnje među partijama reformskog bloka je, smatraju oni, došla prekasno i u vidu pokušaja gašenja požara na srpskoj političkoj sceni.

Ognjen Pribičević, direktor Centra za studije jugoistočne Evrope, smatra da se Solana iznetim stavom umešao u unutrašnje stvari Srbije. "Ranije izjave bile su uravnoteženije i efektivnije. Poruka je trebalo da bude pozitivna. Poznato je da onog trenutka kada se neki stranac izjasni za bilo koju opciju, to biva kontraproduktivno za one koje podržava. Previše ulazi u unutrašnje stvari, trebalo je sve da ostane na ranijim izjavama OEBS i EU", kazao je Pribičević za "Blic" (16. decembar).

Ljiljana Bačević iz Centra za proučavanje alternativa slaže se da Solanina izjava neće imati uticaja na birače, dodajući da su tri grupacije, SRS, SPS i SNS, imaju na čelu lista haške optuženike.

Dnevnik "Danas" je 3. decembra u rubrici "Reagovanja" objavio pismo poznatog advokata (osnivač nedeljnika "Vreme") Srđe Popovića koji smatra da je za državni interes pogubno što se na listama za izbore nalaze haški optuženici. On kritikuje Republičku izbornu komisiju što to nije sprečila, smatrajući da je mogla i bila dužna to da učini, naročito u slučajevima gde postoji pravosnažna optužnica (Milošević).

Nedeljnik "Vreme" (4. decembar) u velikom tekstu Milana Miloševića smatra da će se izborna bitka voditi na pitanjima Haga, NATO (ulazak u Partnerstvo za mir), državnog pitanja (zajednica sa Crnom Gorom) i socijalnog pitanja. List ocenjuje da je politička scena Srbije "nakrenuta na desno", zbog čega se traži balans na levici. Vreme zaključuje da ipak izbori ne bi trebalo da dovedu do "neprijatnog preokreta" i napuštanja generalne orijentacije iz oktobra 2000. Kao i većina drugih medija, taj nedeljnik smatra da je u izgledu verovatno koaliciona vlada, procenjujući da je ona politički nestabilna, pa i da će se na sledeće parlamentarne izbore možda čekati kraće nego na ove.

Povodom haških optuženika na čelu lista, "Vreme" samo konstatuje da je "to bilo predmet izvesnih rasprava, pri čemu je Republička izborna komisija naprosto morala da se drži načela prezumpcije nevinosti pri kandidovanju". To

je, inače, klasična parlamentarna tekovina, piše list, navodeći da tu nije od pomoći ni Zakon o lustraciji, zato što rokovi iz toga zakona nisu usaglašeni sa rokovima propisanim u izbornom zakonu.

CeSID: Mediji pokazali više profesionalizma u izveštavanju

Analitičari Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) napravili su analizu izveštaja štampanih i elektronskih medija u predizbornoj kampanji u ocenili (23. decembar) da postoji značajan napredak u izveštavanju za razliku od izbora 2000. godine.

"U medijima preovlađuje informativnost, bez držanja strane ijednoj stranci, osim pisanja 'Kurira' i 'Internacionala' čiji su tekstovi upereni protiv Vlade Srbije. Kod lista 'Danas' primetna je umerena naklonost prema Demokratskoj stranci".

U analizi se takođe ističe da je uočljiv "otklon" medija prema analitičarima i prognozerima. Stjepan Gredelj je, govoreći o izveštavanju elektronskih medija, istakao da su oni shvatili svoju ulogu – da jednostavno treba da informišu građane.

Nedeljnik "Vreme" se zalagao za demokratsku opciju, upozoravajući u nekoliko brojeva na posledice eventualne pobede radikala. Stojan Cerović u svojoj redovnoj kolumni "Stanje stvari", 17. decembra u tekstu "Rekonstrukcija haosa" postavlja pitanje "Da li je moguće da će se u Srbiji dogoditi još jedno čudo, veće nego sva prethodna", odnosno da li je moguće da će oni koji su pobedili Miloševića vratiti na vlast "porožene i ponižene snage i stranke i to bez njihovih velikih vođa koji su dopali robije i čije velike misli sad tumače zamenici i pomoćnici".

"Pa i oni izgledaju prejaki za bivše pobednike, lidere bivšeg DOS-a. Ovo je jedna od onih situacija kad čovek pogleda u nebo i prizna nemoć da shvati puteve gospodnje", piše Cerović i navodi da bi Srbi bili jedini narod koji je srušio nedemokratski režim, da bi onda za njega glasao i vratio ga kao demokratski.

"Dakle, postalo je moguće, to jest lako zamislivo, da iz izbora radikali izađu kao najjača stranka, da u Skupštinu uđu i SPS i ona koalicija Vuk i Velja, te da oni zajedno dobiju većinu i sastave vladu od koje će se svakome treznom zavrteti u glavi. Pritom, oni sami ništa nisu krivi, nisu čak ni mnogo doprineli da to postane moguće. Prosto, bivši DOS je gotovo rastrgao sam sebe".

List na kraju navodi da su ovog puta sve stranke složno pozivale da se ne glasa za DS. "Čak pomalo i sam DS, iako njegova lista izgleda bolje nego sve druge. Koga će ljudi poslušati? Da li je glavna izborna zagonetka – protiv koga će Srbija ovog puta najviše glasati?"

Isti autor nedelju dana kasnije (25. decembar) u tekstu "Vodič za glasače" poručuje da je "srušiti jednu reformsku vladu u ime obećanja da će se napraviti druga, takva ista samo bolja, sumnjiv poduhvat u svakom pogledu". Autor se

obraća glasačima koji su pre tri godine želeli promene, sugerišući da ni DSS ni G17 plus nisu bolji od DS, protiv koje su se udružile.

"Jedan od problema je u tome što te stranke praktično priznaju da su bile slabije, manje spretne i sposobne od Đinđićeve ekipe. Trebalo bi, dakle, da glasamo za one koje je Đinđić bio pobedio i da verujemo da će biti bolji od njega?"

Izveštaj o radu projekta "Hoću kući" za 2003. godinu

Projekat "Hoću kući" Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, u protekloj godini funkcionisao je pod pokroviteljstvom organizacije War Affected Persons Relief and Protection Committee (WAPRPC), a zahvaljujući materijalnoj podršci International Orthodox Cristian Charities (IOČ). U cilju stvaranja što boljih uslova za povratak izbeglica, "Hoću kući" uspostavio je saradnju i sa mnogim nevladinim i međunarodnim organizacijama u Hrvatskoj i BiH.

Kancelarija u Beogradu i kancelarija u Subotici, koja je zatvorena u avgustu 2003. godine, pružile su tokom protekle godine oko 20.000. usluga (ishodovanje putnih listova, procedure utvrđivanja hrvatskog državljanstva, pravni saveti, izrada raznih punomoćja i saglasnosti, posredovanje oko povratka i obnove, nabavka ličnih dokumenata iz RH, pružanje informacija oko dokumenata).

Izbeglice i aktivnosti u Srbiji

Prema zvaničnim podacima Komesarijata za izbeglice Republike Srbije (KIRS) na teritoriji Republike Srbije boravi oko 276.000 izbeglih i oko 200.000 interno raseljenih lica. Do sada se u zemlje porekla vratilo oko 120.000 izbeglica i to u Hrvatsku 57.000, u BiH 63.000, ali ovi podaci nisu potpuno precizni, jer još uvek niko ne raspolaže znanjem o tačnom broju individualnih povratnika. U treće zemlje do kraja 2003. godine otišlo je, prema podacima međunarodne organizacije za migracije (IOM), oko 50.000 izbeglica.

Uprava za prognanike, povratnike i izbeglice Republike Hrvatske navodi da se iz Srbije u RH vratilo oko 70.000 izbeglica. (Glas fusnota nepotpuna).

Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, na čelu sa komesarom Ozrenom Tošićem, pokrenuo je nekoliko akcija kako bi se popravio status izbeglica u Srbiji, a s obzirom da međunarodna zajednica više ne tretira prostor bivše SFRJ kao humanitarno ugrožen region, Komesarijat je najavio prelazak iz humanitarne u razvojnu fazu, u kojoj bi trebalo da se obezbede trajna rešenja u pogledu masovnijeg i bržeg povratka izbeglica u matične zemlje, ili lokalnu

integraciju za one koji su odlučili da se trajno nastane u Srbiji. (Izveštaj KIRS za 2003. godinu).

U sklopu pomenutih nastojanja u protekloj godini potpisan je Sporazum SCG i BiH o dvosmernom povratku izbeglica, sa protokolom o primeni Sporazuma. Sporazumom su predviđene nadležnosti državnih organa u realizaciji organizovanog povratka u BiH i mogućnost zajedničkog učešća obe države za donatorska i kreditna sredstva međunarodne zajednice. Postignuta je i saglasnost oko razmene podataka od značaja za iznalaženje trajnih rešenja za izbeglice ("Politika" 8. 10. 2003).

U protekloj godini izvršena je revizija oko 350 stanova izgrađenih iz državnog budžeta, na osnovu koje je do sada uručeno 49 rešenja o prestanku prava korišćenja stanova iz budžeta Vlade R. Srbije i obustavljena podela 28 stanova na području grada Beograda. Revizija rešenja o dodeli stanova podrazumevala je obnavljanje konkursa u decembru 2003, jer je utvrđeno da je prethodna podela izvršena pod "sumnjivim okolnostima" (Iz izveštaja Komesarijata za izbeglice Republike Srbije).

U toku je kontinuirana akcija raseljavanja Kolektivnih centara. U protekloj godini zatvoreno je 129 kolektivnih centara, u koje je bilo smešteno 4.500 izbeglica i interno raseljenih lica. Iseljeni su zbrinuti programom za stambeno zbrinjavanje (samogradnja i polugotova gradnja), izgradnjom po sistemu "ključ u ruke", podrškom u građevinskom materijalu, dodeljivanjem jednokratne novčane pomoći, smeštajem u prenamenjene kolektivne centre, povratkom u zemlje porekla i odlaskom u treće zemlje.

Stav ljudi koji rade u Komesarijatu za izbeglice Republike Srbije je da dug boravak u ustanovama postaje štetan po korisnike, jer se kod njih javlja zavisnost o humanitarnoj pomoći, ne retko apatija i depresija, tako da je raseljavanje, ne retko, najbolje rešenje, čak i po cenu da pri napuštanju centara izbeglice nisu zadovoljne ponuđenim rešenjima.

Smena komesara za izbeglice Sande Rašković- Ivić donela je promene u radu Komesarijata za izbeglice. Ozren Tošić, novi komesar, posvetio je veliku pažnju povratku izbeglica i, posebno, povratku njihove imovine i rešavanju njihovih statusnih problema. Postojale su i optužbe da je u prethodnom periodu bilo "mnogo prostora za korupciju" koji je "posledica neprofesionalnog rada" nadležnih. "To je odraz nedomaćinskog, nemenadžerskog i neprofesionalnog ponašanja na svim nivoima, ne samo na centralnom i mi smo sve učinili da ove godine taj prostor smanjimo na što manju meru"¹. Zamenik komesara Bojan Anđelković rekao je da su protiv onih koji su počinili zloupotrebe podnete krivične prijave.²

¹ "Blic", 5. januar 2003.

² "Glas javnosti", 27. decembar 2003.

Preporuke na osnovu iskustva

- Efikasniji povratak podrazumeva repatrijaciju većih grupa u određena naselja. Povratnici bi sami, uz direktna ulaganja radili na obnovi svojih domova i infrastrukture. Helsinški odbor je početkom 1998. godine organizovao nekoliko takvih grupa, a iskustva sa terena su pokazala da je taj način povratka veoma dobar. "Hoću kući" ima pripremljene projekte za nekoliko mjesta u okolini Benkovca na severno-dalmatinskom području i spreman je, oslanjajući se na stečeno iskustvo i poverenje koje smo stekli kod izbeglica, da se uključi u njihovu realizaciju;

- Dodatno pojednostaviti i ubrzati proceduru utvrđivanja hrvatskog državljanstva i omogućiti izbeglicama da to, na osnovu relevantnih dokumenata, mogu uraditi u hrvatskim konzulatima u SRJ;

- Pratiti proces povratka imovine i reagovati pravovremeno u slučajevima opstrukcije;

- Intenzivirati proces rekonstrukcije oštećenih i obnove porušenih kuća na područjima od posebne državne skrbi, ali i van njih;

- Oživeti privredu na područjima gde se vraćaju izbeglice. Stimulisati povratnike koji žele da ulažu kapital i zapošljavaju povratnike. Direktno kreditirati malu privredu, poljoprivredu i stočarstvo;

- U mesta gde se vraćaju izbeglice ulagati u infrastrukturu: puteve, kanalizaciju, vodovod i električnu mrežu;

- Osloboditi izbeglice plaćanja raznih taksi u RH, BiH i SCG,

- Obezbediti donacije koje će podržati repatrijaciju izbeglica u zemlje porekla.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji - Saopštenja za javnost -

UBISTVO PREMIJERA ĐINĐIĆA

12. mart 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je šokiran vešću o atentatu na premijera Srbije Zorana Đinđića i duboko potresen promišljenom brutalnošću kojom je sa srpske političke scene uklonjen jedan mladi, moderni i dinamični političar koji je svim silama nastojao da sa ove zemlje skine hipoteku prethodnog režima.

Atentat na premijera Đinđića je mnogo više od bezumnog akta nasilja. Njegovo ubistvo je tragična i za Srbiju pogubna posledica pritisaka kojima je on već duže vreme bio izložen zbog svojih nastojanja da napravi konačni rez sa strukturama i elitama, koje već više od jedne decenije praktično vladaju iz senke, da odgovori svim obavezama koje je ova zemlja preuzela – a naročito obavezama prema Haškom tribunalu – i da povede Srbiju putevima stvarne, a ne fiktivne tranzicije.

Zato Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji izražava duboku zabrinutost da bi ubistvo premijera moglo da bude uvod u novu nestabilnost, ako ne i anarhiju, i da posluži kao pretekst retrogradnim snagama za zavođenje nove, drugačije i možda još gore diktature i politike od onih zbog kojih je Srbija toliko dugo bila crna rupa na Balkanu.

MANIFESTACIJE RASIZMA I KSENOFOBIIJE

13. mart 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava javnost da sve učestalije manifestacije rasizma i ksenofobije, otvorene netrpeljivosti prema svima koji ne pripadaju većinskoj naciji, prikazuju Srbiju u svetlu u kakvom ona sigurna ne želi da se prikaže Evropi i svetu, ka čijim integracijama stremi.

Činjenica da impresivan broj stanovnika Zemun Polja blokira puteve i brani svojoj deci odlazak u školu u znak protesta što će se nadomak te škole graditi stanovi za njihove romske sugrađane, da se organizuju u krizni štab ne

bi li to sprečili i da pozivaju i druge na protesno okupljanje u centru Beograda, i to upravo na dan koji simbolizuje otpor fašizmu, nije samo onespokojavajuća – to je zvono za uzbunu.

Ovakve organizovane akcije ne samo da dolivaju ulje na vatru retrogradnim kretanjima u srpskom društvu, jačaju ionako duboko ukorenjeni konzervativizam i etnocentrizam, koji Srbiju civilizacijski udaljavaju od Evrope, nego i radikalizuju pripadnike manjinskih grupa, koji se svakim danom osećaju sve više ugroženim.

Ovome u prilog govori i sve češća pojava grafita na ulicama Novog Sada i Subotice, uperenih protiv građana mađarske nacionalnosti. Poruke tipa "Kuš u Mađarsku, lepu zelenu" neodoljivo podsećaju na vremena kada su slične pojave uživale režimsku podršku i bile u funkciji politike od koje se deo srpske elite, barem deklarativno, distancira.

Uz to, ispoljavanje antimadžarskog raspoloženja, ako ne i vešto orkestrirana kampanja protiv Mađara, dolaze u trenutku kada Srbija pokušava da donošenjem novog ustava definiše svoje unutrašnje ustrojstvo. Unitarizam i centrizam od strane te iste elite koja se suštinski nije odrekla Miloševićevog nasleđa nespojivi su sa trendovima i standardima današnje Evrope, koji se, poput lokalnih vojvođanskih inicijativa, zasnivaju na regionalnom, umesto na etničkom principu.

Helsinški odbor za ljudska prava poziva nadležne organe da spreče sve ovakve akcije i kampanje, čiji efekat može lako poništiti sve tranzicione napore i vratiti Srbiju u novu izolaciju.

GOVOR MITROPOLITA AMFILOHIJA NA POSLEDNJEM ISPRAĆAJU UBIJENOG PREMIJERA 17. mart 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava demokratsku javnost na pojave koje se ispoljavaju po ko zna koji put, ali koje su u svom najružnijem i najmalignijem obliku ogoljene na poslednjem ispraćaju premijera Đinđića. Upravo iz pijetata prema ubijenom lideru i reformatoru smatramo da je pravi trenutak da se otvoreno progovori o snagama koje su tolike godine jačale na retorici rata i mržnje, sprovodile politiku agresije, hranile se na ksenofobiji i izolacionizmu, i koje su i sam dan njegove sahrane iskoristile za propagiranje ideja nespojivih sa njegovim zalaganjem za modernu i evropsku Srbiju.

Govor mitropolita Amfilohija Radovića na pomenu premijeru Đinđiću opasno upozorava da Srpska pravoslavna crkva ne uspeva ili neće da raskine sa anahronizmima prošlosti i politikom ekstremizma, i distancira se od nekih svojih velikodostojnika. Reči koje je izgovorio mitropolit Amfilohije u obrnutoj su srazmeri sa interesima Srbije da uskladi svoje odnose sa susedima u regionu,

bez ostatka počne da odgovara svojim međunarodnim obavezama i uđe u evropsko okrilje, a time i u suprotnosti sa interesima svakog njenog građanina. Konačno, ali ne najmanje važno, već je i sama činjenica da je reč data Amfilohiju Radoviću dijametralno suprotna delikatnim potrebama tek uspostavljene unije Srbije i Crne Gore.

Kako drugačije protumačiti frazu da će premijer Đinđić ostati upamćen "prvenstveno po tome što je, u momentu najdubljeg poniženja svog naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskog mira i pomirenja Evropi i svetu" i to "u trenutku kada nad glavom njegovog naroda stoji mač pilatovske pravde"?

Zar poređenje sa voždovom Karađorđem "čija je glava takođe posećena kumovskom i bratskom rukom" ne vređa i pokojnika i njegove najbliže, jer, makar i kao stilska figura, insinuirala povezanost sa inspiratorima i počiniocima zločina, kao što i svakog mislećeg građanina Srbije mora da vređa "rana otvorena rukom bratomržnje"?

Gde su granice dobrog ukusa ili građanske pristojnosti kada se u takvom času otvoreno pozivaju budući donatori hrama rečima poput "ono po čemu će se pamtiti i po čemu će ovaj narod pamtiti Zorana Đinđića – to je i njegova duboka želja i briga za završetak ovog svetoga, zavetnoga hrama srpskog pravoslavnog naroda"?

Čak i kada bismo uspeali da zanemarimo da je sve ovo izgovoreno pred visokim predstavnicima Evrope unije, evropskim državicima i, što je možda još i važnije, u više nego simboličkom prisustvu najviših zvaničnika svih bivših jugoslovenskih republika, ne možemo a da ne budemo zabrinuti pri pomisli kuda bi ideje i pozivi, poput ovih, mogli ovog puta povesti Srbiju.

Crkva ima sva prava da svoje vernike – ako oni na to pristaju – napaja mitovima i drži zarobljene u prošlosti. Međutim, Crkva koju je ovog puta predstavljao mitropolit Amfilohije ne može da se upliće u politiku, a još manje da sve građane vraća u vreme koje nikome ne služi na čast. Državni organi su ti koji bi sada trebalo da naprave otklon od takve interpretacije stremljenja mučki ubijenog predsednika vlade, jer je ona, već sama po sebi, pokušaj devalvacije njegovog celokupnog dela.

KLJUČNA VODODELNICA IZMEĐU KRITIČKOG I ODGOVORNOG NOVINARSTVA, S JEDNE, I HUŠKAČKO-MANIPULATIVNOG NOVINARSTVA, S DRUGE STRANE 2. april 2003.

U nadi da će se novoformirana komisija za analizu medijskih napada na ubijenog premijera Đinđića u poslednjih godinu dana korektno, stručno i uz poštovanje najviših standarda profesije posvetiti ovom delikatnom poslu,

Helsinški odbor za ljudska prava podržava ovu najnoviju odluku vlade Republike Srbije i Ministarstva za kulturu i informisanje.

Helsinški odbor želi da veruje da se akcija – koju je, nažalost, moralo da pokrene brutalno ubistvo premijera – neće zaustaviti samo na ovim naručenim medijskim mecima, a još manje sputati kritičku misao ili nametnuti nepotrebnu autocenzuru. Dokaz da im ovo drugo nije namera, vlada i Skupština Srbije pružiće konačnim donošenjem Zakona o javnom informisanju. S druge strane, svi odgovorni poslenici medijske scene u Srbiji svesni su rafala govora mržnje, kojima se pripremao teren za ratove na prostoru bivše Jugoslavije, kojima su se ti ratovi opradavali i podsticali, koji su, pored njihovih kolega Slavka Ćuruvije i Milana Pantića, ubili hiljade i hiljade ljudi, i koji su, po istom obrascu, sejali netoleranciju i pozivali na linč i posle 5. oktobra 2000. Štaviše, koji su čak i posle ubistva premijera Đinđića nastavili da obeležavaju možda neke buduće mete. Svakome kome je istinski stalo do moderne i demokratske Srbije dovoljno će ilustrativan biti intervju sa mitropolitom Amfilohijem, objavljen u dnevnom listu "Ekspres" 31. marta, da shvati da se govor mržnje uobličien u novinarska pitanja ne može podvesti pod pravo na slobodu štampe, a još manje pod osnovno ljudsko pravo na slobodno izražavanje.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji veruje da će Komisija umeti da prepozna tu ključnu vododelnicu između kritičkog i odgovornog novinarstva s jedne, i huškačko-manipulativnog pisanja i govorenja s druge strane.

ORKESTRIRANA KAMPANJA PROTIV SVEGA ŠTO JE DRUGO I DRUGAČIJE

17. april 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji skreće pažnju javnosti na kontinuirane pojave mržnje, ksenofobije i agresije prema svemu što je drugo i drugačije, koje su ovih dana kulminirale napadom na zgradu Adventističke crkve u Zrenjaninu i premlaćivanjem sveštenika Josipa Tikvickog.

Još više zabrinjava što su akteri ove, po svemu sudeći, orkestrirane kampanje – ovog puta pisci fašističkih grafita i napadači na objekte, vernike i sveštena lica Adventističke crkve u Beogradu, Kragujevcu i Zrenjaninu – mahom mladi ljudi. Bez obzira da li su počinioci samo instrumentalizovani ili odgajani u duhu isključivosti, teško je oteti se utisku da su akcije poput ovih – posredno ili neposredno – deo one iste zločinačke mašinerije koja se ovih dana razotkriva i koja će, nadamo se, tek biti ogoljena do kraja.

Helsinški odbor za ljudska prava poziva nadležne organe da preduzmu mere adekvatne proklamovanoj politici i time zaštite prava svih građana da slobodno ispoljavaju svoja verska ubeđenja.

NETOLERANCIJA, KSENOFOBIIJA I ŠOVINIZAM NA DELU

2. jun 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji oštro osuđuje napade i hajku protiv Udruženja građana "Sanatan – Društvo za duhovnu nauku". Kako je udruženje uredno registrovano, i svojim programom i aktivnostima ničim nije povredilo zakonske propise, ove napade prepoznamo kao organizovane i orkestrirane manifestacije netolerancije, ksenofobije i šovinizma.

Helsinški odbor smatra neophodnim ozbiljno sprovođenje istrage od strane MUP-a, kao i pronalaženje počinitelaca i organizatora ovog krivičnog dela. Odbor smatra da naročitu pažnju treba obratiti na rasvetljavanje uloge Srpske pravoslavne crkve u čitavom slučaju. Odbor apeluje na Ministarstvo za ljudska i manjinska prava da se aktivno uključi u pružanje pomoći i zaštitu udruženja "Sanatan", kao i svih drugih udruženja koja bi se mogla naći na udaru kriminalnih i ksenofobičnih grupa. Odbor naročito želi da ukaže na svesno manipulisanje terminima "sekta", "satana" itd. od strane pojedinih konzervativnih snaga u Srbiji, čime se unapred želi žigostati i onemogućiti svaki drugačiji oblik mišljenja i delovanja.

KSENOFOBIIJA, NETOLERANCIJA, VANDALIZAM

29. septembar 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji najoštrije osuđuje sknavljenje i rušenje nadgrobnih spomenika na novosadskom Katoličkom groblju. Ovaj vandalski čin je, nažalost, samo jedan u nizu incidenata u protekle dve godine, koji svedoče o ksenofobiji i netoleranciji u srbijanskom društvu.

Da bi se promenio ovakav anticivilizacijski trend potrebno je permanentno angažovanje ne samo civilnog sektora, nego i svih nadležnih državnih organa. U tom smislu, Helsinški odbor pozdravlja promptnu i primerenu reakciju gradonačelnika Novog Sada.

SRBIJA JOŠ NIJE SPREMNA DA SUDI RATNIM ZLOČINCIMA

1. oktobar 2003

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava da su suđenje i presuda u slučaju "Sjeverin", kao i u slučaju "Štrpci" pokazala da država i dalje ne želi da se preispita njena odgovornost i učesće u zločinima počinjenim tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije. Iako je u toku postupka nedvosmisleno utvrđena odgovornost optuženih Lukića, Krsmanovića,

Dragičevića i Ševića kao neposrednih izvršilaca ovog zločina (za šta su im izrečene i pravično odmerene kazne), postupajuće veće je odbilo da raspravlja i rasvetli sve okolnosti i motive pod kojima je izvršen zločin. Gotovo svi predlozi zastupnika oštećenih da se izvedu dokazi koji bi doprineli utvrđivanju činjenice da je ovaj zločin bio deo "strateške operacije srpske vojske radi stvaranja uslova za razmenu zarobljenika i mrtvih", organizovane i naređene od strane državnih i vrhovnih vojnih struktura SR Jugoslavije i Republike Srpske, a ne voluntaristički akt neke "naoružane grupe", bili su odbijeni.

Ono što posebno zabrinjava je postupanje javnog tužioca Vladimira Vukčevića koji je nedavno izabran i za Tužioca za ratne zločine. Tužilac Vukčević, ne samo da je nakon završetka dokaznog postupka izmenio optužnicu tako što je precizirao da optuženi nisu bili pripadnici paravojne formacije Republike Srpske, već "naoružane grupe", već se tokom celog suđenja protivio izvođenju dokaza koji bi ukazali na odgovornost nalogodavaca i organizatora ovog zločina. Ovime je, s jedne strane, direktano pokazana tendencija da se ovaj slučaj ne rasvetli u potpunosti, dok je s druge strane indirektno onemogućeno iniciranje novih krivičnih postupaka protiv saučesnika u ovom zločinu.

Ovaj slučaj, nažalost, pokazao je još jednom da u Srbiji još nisu stvoreni uslovi za nepristrasna i pravična suđenja nalogodavcima i počiniocima zločina u ratovima u bivšoj Jugoslaviji.

RADIKALI PRIZIVAJU NOVI RAT

27. novembar 2003

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava javnost na opasnu i nedopustivu retoriku Srpske radikalne stranke tokom i nakon neuspelih predsedničkih izbora u Srbiji, a naročito sada, u kampanji za parlamentarne izbore.

U gotovo svim javnim nastupima čelnici ove stranke ne samo da otvoreno promovišu program "velike Srbije" – ideološku okosnicu ratova i etničkog čišćenja na teritoriji bivše Jugoslavije – nego i prete novim ratom za povratak Kosova.

Istovremeno, govor mržnje i pretnje "unutrašnjem neprijatelju" ponovo postaju deo političkog govora u Srbiji i kampanje u koju se, nažalost, i ovog puta uključuju mediji, poput novoosnovanog "Internacionala". U intervjuu sa Aleksandrom Vučićem, generalnim sekretarom Srpske radikalne stranke, ovaj dnevnik je u broju od 27. novembra objavio Vučićevu pretnju Biljani Kovačević-Vučo, predsednici Komiteta pravnika za ljudska prava, koja je činjenicu da stranka izlazi na izbore sa listom pod imenom haškog optuženika Vojislava Šešelja nazvala nemoralnim činom.

Deleći u potpunosti ovakav stav, Helsinški odbor postavlja sledeće pitanje javnosti: ako će Biljana Kovačević-Vučo "ostati bez posla" i ako će joj

"njeni nalogodavci uskratiti poverenje" nakon eventualne pobede radikala, ko je sledeći na listi, a ko posle njega?

ZORAN ĐINĐIĆ – I POSTHUMNO META

25. decembar 2003.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava javnost da se suđenje okrivljenima za ubistvo premijera Zorana Đinđića u specijalnom sudu pretvara u farsu i potvrđuje rapidno nastavljanje trenda erozije profesionalizma u sudstvu, advokaturi i medijima. Atmosfera koja prati ovo suđenje – u samoj sudnici i van nje – najbolje oslikava ukupnu društvenu klimu u Srbiji. Neosetljivost na zločin kazuje da se na zločin gleda kao na normalnu pojavu. Odsustvo osnovne ljudske i profesionalne etike dodatno otežava posao ionako devastiranom pravosuđu.

Medijska halabuka – i pre i tokom suđenja – još više zamagľuje političku suštinu i pravu pozadinu ubistva reformskog premijera. Reč je o nastavku kampanje koja nije prestala ni nakon ovog tragičnog događaja, a čiji je cilj bio da zaustavi reforme i vrati Srbiju u izolaciju. Reč je o kampanji koja je praktički uspeła i kojom se danas premijer posthumno pretvara u metu, ako ne i u glavnog okrivljenog za vlastito ubistvo.

Već prva suđenja za organizovani kriminal dovode u pitanje i mogućnost da se pred nacionalnim sudovima vode fer i profesionalni procesi za ratne zločine.

RADIKALIZACIJA NA DELU

8. januar 2004.

Vanredni parlamentarni izbori su ogoleli realnu sliku Srbije i atmosferu u društvu, koju karakteriše izražen trend samoizolacije. U tom kontekstu je vrlo indikativna radikalizacija u odnosu na manjine, pre svega Hrvate. U Subotici je na Badnje večer ponovljen incident koji se desio na katolički Božić – srušena je bista Matije Gupca u dvorištu istoimene škole. Pre toga su u Novom Sadu masovno skrnavljena katolička groblja. Ovakve poruke hrvatskoj manjini u Srbiji štete i procesu normalizacije srpske manjine u Hrvatskoj, čiji se položaj znatno poboljšao.

Činjenica da manjinski predstavnici zbog izuzetno visokog izbornog cenzusa nisu ušli u republički parlament, kao i da ne postoji politička volja da se reši pitanje manjinske zastupljenosti kroz princip "pozitivne diskriminacije", ukazuje da Srbija svoje manjine ne uvažava kao ravnopravne građane, iako čine preko 30 posto njene populacije.

Insistiranje na finalizaciji projekta srpske etničke države udaljava Srbiju od deklarisanog cilja da se pridruži evropskim standardima. Nažalost, stiče se utisak da neki krugovi podržavaju upravo takvu orijentaciju.

NEGIRANJE MAKEDONIJE I MAKEDONSKE NACIJE

9. januar 2004.

Umesto da u celosti odiše ekumenskim duhom kako to i dolikuje velikom hrišćanskom prazniku, u božićnoj poslanici srpskog patrijarha Pavla, upućenoj pravoslavnim vernicim i sveštenstvu u Makedoniji, našlo se mesta i za poruke poput one o istorijskoj istini "da je Makedonska pravoslavna crkva 1967. godine na pučistički način, dakle buntom bez blagoslova majke Crkve, ali i bilo koje druge pravoslavne crkve u svetu, proglasila autokefaliju" i tako postala institucija "stvorena od komunista da bi zadovoljila njihove potrebe". Uz to, srpski Patrijarh, u potpunoj suprotnosti sa dometima moderne civilizacije, govori o neodrživosti argumenta da "svaka nacija, samo zato što je različita od neke druge, treba da ima autokefalnu crkvu". Pri tom, ne pruža argumentaciju u prilog prava Srpske pravoslavne crkve da arbitrira u ovom pitanju.

Ovakvim porukama Srpska pravoslavna crkva – u vreme kada je Srbiji možda najpotrebnija normalizacija odnosa i dobra saradnja sa susedima u regionu – pokazuje da i dalje istrajava na iluziji o Makedoniji kao "južnoj Srbiji" i time nastavlja pogubnu politiku negiranja ne samo makedonske crkve, nego i države i identiteta makedonskog naroda. O tome svedoči burna reakcija makedonske vlade i javnosti, koje ovu poslanicu tretiraju ne samo kao "anti-kanonski, već i kao anti-državni čin".

ANTIHRVATSKI ISPADI POSTAJU TREND

13. januar 2004.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji ponovo upozorava javnost na eskalaciju antihrvatskih ispada, posebno nakon vanrednih parlamentarnih izbora. Nakon incidenta u subotičkom naselju Mala Bosna i, u dva navrata, u Tavankutu, gde je rušena bista Matije Gubca, redakcija "Hrvatske riječi" postala je predmet anonimnih pretnji. Samo tokom današnjeg dana redakciji je u tri navrata zaprećeno: "Ustaše, ako još jednom izađe vaš list, sve ću vas pobiti, jer ste vi ubili moje dijete".

Rušenje spomenika i napadi na institucije manjinskih zajednica, u konkretnom slučaju hrvatske, govore o radikalizaciji prilika do koje je došlo nakon uspona desnice u Srbiji. Helsinški odbor za ljudska prava osuđuje pretnje upućene na adresu jedinog nedeljnika na hrvatskom jeziku u Srbiji i

zahteva od nadležnih organa da preduzmu sve potrebne mere kako bi se ovakve i slične uznemiravajuće pojave sprečile.

Predsednik srpskog narodnog vijeća Milorad Pupovac je izjavio da dolazak radikalne desnice na vlast u Srbiji predstavlja veliku teškoću srpskoj zajednici u Hrvatskoj, a pomenuti incidenti već ukazuju na jasan trend koji potire sve napore prethodne vlade da se nađe *modus vivendi* sa manjinama.

SERIJA ANTIHRVATSKIH INCIDENATA

3. februar 2004.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji upozorava javnost da je serija antihrvatskih incidenata, započeta nakon vanrednih parlamentarnih izbora u Srbiji, nastavljena prošle noći kada su u Subotici razbijeni prozori na franjevačkom manastiru. Ovom incidentu prethodile su pretnje upućene Generalnom konzulatu Republike Hrvatske, a u istom gradu je u noći 24. januara na Kerskom groblju porušeno 24 spomenika.

Ovakvi, sve učestaliji incidenti prerastaju u zabrinjavajuću tendenciju i prete da naruše međuetničke odnose, pre svega u Subotici, ali i drugim mestima.

Oštro osuđujući ove i ranije ksenofobične ispade, Helsinški odbor poziva nadležne institucije da preduzmu sve potrebne mere kako bi se otkrili počinioci i sprečile slične pojave.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: Aktivnosti u 2003.

JANUAR

- Istraživanje na projektu "Male manjine"; obilazak predstavnika manjinskih zajednica u Srbiji; Januar, februar, mart, april.
- Tribina: "Haški tribunal"; Učesnici: Matijas Helman, Dušan Mijić, Pavel Domonji; Sombor, januar 2003.
- Monitoring zatvora: poseta Kazneno-popravnomo domu Bolnica – Beograd; 28. 1. 2003.

FEBRUAR

- Peta Škola ljudskih prava za mlade; Beograd, 1-9. 2. 2003.
- Panel: "Nacionalizam danas", povodom objavljivanja knjige "Tačka razlaza"; Učesnici: Olivera Milosavljević, Olga Popović Obradović, Sonja Biserko...; Beograd, 3. 2. 2003.
- Okrugli sto: "Položaj i problemi Nemaca"; Novi Sad, 6. 2. 2003.
- Tribina: "U tradiciji nacionalizma"; Učesnici: Olivera Milosavljević, Dubravka Stojanović, Latinka Perović, Ljiljana Palibrk; Kragujevac, 07. 02. 2003.
- Okrugli sto: "Položaj i problemi Aškalija"; Novi Sad, 12. 2. 2003.
- Tribina: "Novinari kao svedoci"; Učesnici: Dejan Anastasijević, Jovan Dulovic, Ljiljana Palibrk; Kragujevac, 20. 02. 2003.
- Okrugli sto: "Položaj i problemi Ukrajinaca"; Novi Sad, 20. 2. 2003.
- Monitoring zatvora: poseta kazneno-popravnomo zavodu u Sremskoj Mitrovici; 28. 2. 2003.

MART

- Okrugli sto: "Položaj i problemi Makedonaca"; Novi Sad, 3. 3. 2003.
- Okrugli sto: "Položaj i probelmi Čeha"; Novi Sad, 11. 3. 2003.
- Okrugli sto: "Položaj i problemi Jevreja"; Novi Sad, 27. 3. 2003.
- Tribina: "Manjine i govor mržnje"; Učesnici: Svenka Savić, Ratko Božović, Đuro Šušnjić, Pavel Domonji; Novi Sad, 4. 3. 2003.
- Tribina: "Asimilacija manjina"; Učesnici: Dušan Janjić, Tomislav Žigmanov, Janoš Oros, Saša Kicošev, Pavel Domonji; Novi Sad, 19. 3. 2003.

- Tribina: "Šta manjine mogu očekivati od ulaska SCG u SE"; Učesnici: Aleksandra Vujić, Duško Radosavljević, Goran Bašić, Pavel Domonji; Novi Sad, 26. 3. 2003.

APRIL

- Tribina: "Kakav nam je zakon o verskim slobodama potreban"; Učesnici: Dubravka Valić Nedeljković, Milenko Perović, Stanko Pihler, Mirko Đorđević, Pavel Domonji; Novi Sad, 3. 4. 2003.
- Konferencija za štampu: Rezulati projekta "Male manjine"; Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji; Novi Sad, 30. 4. 2003.

MAJ

- Monitoring zatvora: poseta Vaspitno-popravnomo domu za maloletnike u Kruševcu; 8. 5. 2003.
- Tribina: "Pravo na informisanje na maternjem jeziku"; Učesnici: Dubravka Valić Nedeljković, Nebojša Vladislavljević, Petar Nikolić, Ištvan Farkaš, Pavel Domonji; Novi Sad, 22. 5. 2003.

JUN

- Monitoring zatvora: poseta Kazneno-popravnomo zavodu u Šapcu; 9. 6. 2003.
- Predavanje: "Balkan u Evropi, Evropa na Balkanu"; Predavači: Latinka Perović, Sonja Biserko; Novi Pazar, 13. 6. 2003.
- Promocija izdanja Helsinškog odbora; Učesnici: Sonja Biserko, Latinka Perović, Pavel Domonji; Novi Pazar, 14. 6. 2003.
- Monitoring zatvora: poseta Kazneno-popravnomo zavodu u Somboru; 17. 6. 2003.
- Šesta Škola ljudskih prava za mlade; Vrnjačka Banja, 28. 6. – 6. 6. 2003.

JUL

- Tribina: predavljanje Helsinškog odbora za ljudska prava; Novi Sad, 17. 7. 2003.
- Okrugli sto: "Presvlačenje nacionalizma"; Učesnici: Sonja Biserko, Nenad Daković, Izabela Kisić, Stanko Pihler, Mirko Đorđević, Pavel Domonji; Beograd, 15. 7. 2003.
- Razgovor sa Maticom Aškalija i NVO Bašno; "Problemi Roma i Aškalija"; Novi Sad, 18. 7. 2003.
- Monitoring zatvora: poseta kazneno-popravnomo zavodu u Nišu (II); 29. 7. 2003.

AVGUST

- Monitoring zatvora: poseta Kazneno-popravnog zavodu za maloletnike u Valjevu (II); 12. 8. 2003.

SEPTEMBAR

- Okrugli sto: "Transfer osnivačkih prava"; Učesnici: Rafail Ruskovski, Đorđe Subotić, Kalman Kuntić, Janoš Oros, Tomislav Žigmanov, Nikola Šanta, Jaroslav Čiep, Niku Cobanu, Rudolf Mihok, Laslo Joža, Antal Bozoki, Zvonimir Perušić, Branislav Dragaš, Ištvan Farkaš, Slavko Almažan, Danijel Petrović; Novi Sad, 16. 9. 2003.
- Tribina: "Vojvođanski nacionalizmi"; Učesnici: Sonja Biserko, Laslo Vegel, Srđan Šajn, Mihail Ramač, Tomislav Žigmanov, Pavel Domonji; Novi Sad, 23. 9. 2003.

OKTOBAR

- Tribina: "Greh drugosti"; Učesnici: Istvan Farkas, Pavel Domonji; Novi Sad, 2. 10. 2003.
- Tribina: "Ratni zločini u ime nacije"; Učesnici: Stipe Sikavica, Teofil Pančić, Bojan Al Pinto Brkić, Stela Jovanović, dr Draško Bjelica, mr Nenad Popović, Ljiljana Palibrk; Niš, 23. 10. 2003.
- Promocija knjige: Mirko Đorđević - "Srpska konzervativna misao"; Učesnici: Mirko Đorđević, Latinka Perović, Milenko Perović; Novi Sad, 23. 10. 2003.
- Prezentacija: Istraživanje "Položaj malih manjina"; Konferencija o manjinama; Beograd, 26. 10. 2003.
- Tribina: "Manipulacija socijalnim nezadovoljstvom, populizam i nacionalizam"; Učesnici: Dimitrije Boarov, Stjepan Gredelj, dr Miroslav Prokopijević, Borika Petković, Nikola Spasić, Zoran Nedeljković, Ljiljana Palibrk; Kragujevac, 30. 10. 2003.

NOVEMBAR

- Javna debata: "Kosovo - standardi i status"; Učesnici: Srđa Popović, Olga Popović Obradović, Olivera Milosavljević, Aleksandar Popov, Duška Anastasijević, Sonja Biserko; Beograd, 12. 11. 2003.
- Razgovori u Novom Pazaru i Priboju sa predstavnicima nevladinih organizacija i političkih stranaka na temu "Zaštita manjina - položaj Bošnjaka"; 12-15. 11. 2003.
- Okrugli sto: "Problemi i položaj Bošnjaka"; Novi Pazar, 29. 11. 2003.

DECEMBAR

- Promocija knjige: Marko Nikezić - "Krhka srpska vertikala"; Učesnici: Mirko Tepavac, Olga Popović Obradović, Olivera Milosavljević, Špiro Galović, Žarko Korać, Mirko Đorđević, Sonja Biserko; Beograd, 18. 12. 2003.
- Konferencija za štampu: Kako do evropskih standarda, prezentacija izveštaja o monitoringu zatvora u Srbiji; Učesnici: Sonja Biserko, Nataša Novaković, Marijana Obradović; Beograd, Međunarodni press centar, 19. 12. 2003.
- Sedma Škola ljudskih prava za mlade; Kragujevac, 20-27. 12. 2003.
- Dokumentarni serijal: "Pogled u prošlost - Srbija 1965-1991"
Deset 60-minutnih epizoda ove dokumentarne serije pokušaj su da se bliže objasne ključni događaji iz neposredne prošlosti, koji su - direktno ili indirektno - doveli do Slobodana Miloševića i jugoslovenskog sunovrata; Autor: Izabela Kisić.
U toku 2003. godine prikazivano na TV Politika i TV Šabac; za područje Bosne i Hercegovine - TV Pink BiH. Za područje Crne Gore serijal će u toku 2004. godine prikazivati TV Crne Gore. RTS je odbio da prikazuje ovaj dokumentarni serijal.

DOKUMENTARNA SERIJA U PRODUKCIJI
HELŠINŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Pogled u prošlost

Srbija 1965 - 1991.

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša i Hakija Topić

ASISTENT SNIMATELJA:
Draško Begović

MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

IZVRŠNI PRODUCENT:
Bojan Anđelić

REDITELJ:
Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomoglo je Savezno ministarstvo inostranih poslova
Savezne Republike Nemačke u okviru projekta
"Suočavanje s istinom 2002"***

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 636 429
e-mail: biserkos@eunet.yu;
<http://www.helsinki.org.yu>

2003.

*DESET 60-MINUTNIH EPIZODA DOKUMENTARNE SERIJE POKUŠAJ SU DA SE BLIŽE
OBJASNE KLJUČNI DOGAĐAJI IZ NEPOSREDNE PROŠLOSTI, KOJI SU – DIREKTNO ILI
INDIREKTNO – DOVELI DO SLOBODANA MILOŠEVIĆA I JUGOSLOVENSKE
SUNOVRATA*

"Reforma 1965"

Kada su i zašto prekinuti procesi demokratizacije i decentralizacije zemlje? Da li je već tada nagovešten raspad Jugoslavije? Sukob modernih i konzervativnih, reformskih i antireformskih, centralističkih i federalnih snaga od šezdesetih dominira Savezom komunista Srbije, ali i srpskim društvom u celini. Studentski bunt 1968. i grupa Praxis. Period ključan za razumevanje procesa koji su doveli do raspada jugoslovenske države i ratova.

"Uspion i pad liberala"

Kao odgovor na težnje rukovodstava republika bivše Jugoslavije za sve većom samostalnošću, u srpskim intelektualnim krugovima javljaju se zahtevi za integracijom svih Srba, uglavnom na kulturnom planu. U isto vreme u Srbiji se pojavljuje alternativa i unutar komunističke partije, poznata kao liberali. Liberali rešenje za međunacionalne odnose vide u samostalnijem razvoju i većoj decentralizaciji Srbije, i doslednoj federalizaciji Jugoslavije.

"Otvaranje srpskog pitanja"

Krug oko književnika Dobrice Ćosića i grupa Praxis – jedni otvaraju srpsko nacionalno pitanje, drugi zagovaraju jugoslovenstvo. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih sličnost dve opozicione grupacije je nesporna – kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema. Mnogi Jugosloveni postaju Srbi. Koncept unitarne Jugoslavije prelazi u ideju o kulturnom jedinstvu srpskog prostora. Prilikom prijema u punopravno članstvo Srpske akademije nauka i umetnosti 1977. godine, Ćosić drži slovo koje se od tada nadalje uglavnom interpretira kroz samo jednu rečenicu – "Srbi su pobednici u ratu, a gubitnici u miru".

"Ustav 1974"

Centralistički model upravljanja je definitivno potrošen. Debata koja prethodi donošenju ustava – sve učestalije se javno govori o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini, kao tamnici srpskog naroda. Ustav '74 - poslednji pokušaj da se kroz federalno uređenje sačuva višenacionalna zajednica, ali i jedan od uzroka njenog raspada. Ustav ne garantuje političke slobode i tržišnu ekonomiju, ali uspostavlja institucije koje treba da zamene Tita. Pokrajine dobijaju vlastite ustave i po svojim ingerencijama praktično su izjednačene sa republikama. Snažan otpor dominantne kulturne i političke elite većinskog srpskog naroda.

"Zaokruživanje nacionalnog programa"

Početak osamdesetih - intelektualne elite počinju kampanju za slobodu govora, koja okuplja intelektualce iz cele bivše Jugoslavije. Jezgro vodećeg opozicionog kruga, Slobodnog univerziteta, čine profesori iz grupe Praxis. Sredina

osamdesetih – srpsku javnu scenu počinju da osvajaju intelektualci koji, u predvečerje raspada zemlje i ratova, kao jedinu alternativu nude nacionalnu državu svih Srba. Zaokružuje se koncept koji, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postaje državna politika.

"Dogmatizacija partije"

Druga polovina osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji - ekonomska kriza, narasli dugovi, inflacija, nezaposlenost. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, prvi pisani program i viđenje jugoslovenske krize, koji promovise nacionalno jedinstvo srpskog naroda i van Republike Srbije i pokrajina. U Sloveniji i Hrvatskoj, kao i u pokrajini Kosovo, jačaju tendencije ka većoj samostalnosti. U poslednjoj deceniji komunizma u Istočnoj Evropi, u Srbiji pobeđuje autoritarni koncept. Dogmatska struja u Savezu komunista Srbije, koja na Osmoj sednici poražava politiku kompromisa, ulazi u isto kolo sa nacionalističkim, opoziciono orijentisanim kulturnim elitama.

"Homogenizacija"

April 1987. - Slobodan Milošević odlazi u Kosovo Polje i poručuje: "Niko ne sme da vas bije". Juna 1989. na Gazimestanu objavljuje svoje viđenje krize: "Šest vekova posle kosovske bitke ponovo smo u bitkama, one nisu oružane, mada ni takve nisu isključene". Berlinski zid je srušen. Umesto reforme političkog i ekonomskog sistema, srpska vlast, kulturne elite i vodeće opozicione stranke nastale 1990. praktično postižu konsenzus oko koncepta Velike Srbije.

"Kosovo"

Emancipacija albanskog naroda na Kosovu nakon Drugog svetskog rata i istorijat kosovske autonomije. Zašto kosovski Albanci 1968. traže republiku? Zašto se iseljavaju Srbi i Crnogorci? Kako su srpske vlasti gušile svaku pobunu Albanaca. Represija prema političkim zatvorenicima najizraženija je upravo na Kosovu. Ukidanje autonomije Kosova nakon neviđene antialbanske kampanje tokom osamdesetih godina.

"Uloga Jugoslovenske narodne armije"

Reorganizacija JNA i rasformiranje teritorijalne odbrane osamdesetih. Srbija se priprema za rat. Vojni vrh procenjuje da je Milošević "jedini zagovornik" SFRJ, a time i njenih interesa. Armija se udaljava od drugih jugoslovenskih republika, pretvara u srpsku vojsku i igra ključnu ulogu u raspadu Jugoslavije.

"Međunarodna zajednica i jugoslovenska kriza"

Međunarodna zajednica pokušava da sačuva Jugoslaviju – da li i kako? Nemačka i Vatikan priznaju nezavisnu Hrvatsku, ali pod određenim uslovima. CIA predviđa raspad Jugoslavije. Konferencija u Hagu – poslednji pokušaj međunarodne zajednice da spreči rat na teritoriji SFRJ. Paralelno se otvaraju mogućnosti za uključivanje SFRJ u evroatlantske organizacije i programe - Savet Evrope, PHARE, Evropska banka za obnovu i razvoj, proces pridruženja Evropskoj zajednici...

NOVI PROJEKAT HELSINŠKOG ODBORA: JAČANJE DEMOKRATIJE I EFIKASNE UPRAVE U MULTIETNIČKIM SREDINAMA

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji započinje realizaciju složenog, trogodišnjeg projekta pod nazivom "Jačanje demokratije i efikasne uprave u multietničkim sredinama". Projekat je pokrenut zahvaljujući podršci Evropske unije, i to u okviru programa podrške demokratizaciji, efikasnoj upravi i vladavini prava Evropske inicijative za demokratiju i ljudska prava.

Cilj projekta je da na atraktivan i interaktivan način osposobi mlade ljude ne samo za život u multietničkim sredinama – posebno opterećenim hipotekom neposredne prošlosti, nepoverenjem i stereotipima – nego i za život u uslovima koji su imperativni savremenom demokratskom društvu i njegovim normama. Ovako postavljen cilj pretpostavlja, između ostalog, racionalnu percepciju pojmova, događaja i pojava, koji su u današnjoj Srbiji još uvek zamagljeni, marginalizovani, relativizovani ili, nažalost, podložni raznim, pa i pogrešnim interpretacijama. Planirano je da samo u dva segmenta ukupnih aktivnosti projekat godišnje obuhvati 560 direktnih korisnika – odnosno, 1.680 mladih ljudi tokom tri godine.

Projekat se odvija na četiri lokacije – u Beogradu (koordinator Nebojša Tasić), Novom Sadu (koordinator Pavel Domonji), Kragujevcu (koordinator Ljiljana Palibrk) i Novom Pazaru (koordinator Azra Ćorović).

Aktivnosti projekta:

- "Škole za demokratiju" – 12 petodnevnih kurseva godišnje, odnosno 36 tokom trajanja projekta;
- Seminari "Živeti u multietničkim sredinama" – 8 trodnevni seminara godišnje, odnosno 24 tokom trajanja projekta;
- Takmičenje u pisanju eseja – 3 takmičenja tokom trajanja projekta, 3 godišnje edicije u kojima će biti objavljeno 20 najboljih eseja, i to na maternjem jeziku učesnika i na engleskom; godišnje nagrade najuspešnijim takmičarima;
- Publikacije u okviru edicije "Helsinške sveske" – 3 tematske publikacije godišnje, odnosno 9 tokom trajanja projekta, kao i 6 relevantnih studija (analiza) koje će, uz druge referentne tekstove i knjige, obezbediti bolji uvid u teme kojima se projekat bavi.

Iako generalno određene okvirima projekta, teme svake škole i seminara biće "mobilne" – prilagođavaće se najizraženijim potrebama svake sredine, ali i opštim kretanjima u društvu i fenomenima koji se – u vreme održavanja aktivnosti – ne mogu ignorisati.

Četiri kancelarije zadužene za realizaciju projekta blagovremeno će obavestavati potencijalne učesnike o temama, predavačima/uvodničarima, mestu i vremenu svake planirane aktivnosti.

Izdavaštvo

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
	Hate Speech as Freedom of Speech		1995.
	In the Name of Humanity (Collect. of documents)		1996.
	Srpskohrvatski odnosi i problem izbeglica (Beograd, 30-31. januar 1997)		1997.
	Lex, pištaljke i laži		1997.
	Pucanje duše	Janja Beč	1997.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Ulcinj, 23-25. jun 1997. / DIALOGU SERBO-SHQIPTAR Ulqin, 23-25. qershor 1997.		1997.
	Radikalizacija društva u Srbiji		1998.
	Radicalisation of the Serbian Society		1998.
Dokumenti	Samoopredeljenje između autonomije i otcepljenja	Milenko Marković ed.	1998.
Dokumenti	Kosovo: pravo i politika - Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine / KOSOVO: LAW AND POLITICS - KOSOVO IN NORMATIVE ACTS BEFORE AND AFTER 1974		1998.
Dokumenti	Međunarodna zajednica i Kosovo Zbirka relevantnih dokumenata INTERNATIONAL COMMUNITY AND KOSOVO COLLECTION OF RELEVANT DOCUMENTS		1998.
	Građanin u pravnom sistemu SRJ	Grupa autora	1999.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Bgd, 21-22 nov. 1998. / DIALOGU SERBO-SHQIPTAR BGD, 21-22 NËN. 1998.		1999.
	Radnici i sindikati u Srbiji WORKERS AND TRADE UNIONS IN SERBIA		2000.
	Manjine u Srbiji		2000.
	Minorities in Serbia		2000.
	Ka svetu bez mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2000.
	I jugoslavija konačno protiv mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2001.
	Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka Refugees in Serbia: Between Integration and Sustainable Return	Vladimir Ilić	2001.

Ljudska prava i odgovornost

	Ljudska prava u Srbiji 2000	Godišnji izveštaj	2001.
	Human Rights in Serbia 2000	Annual Report	2001.
	Ljudska prava u tranziciji - Srbija 2001	Godišnji izveštaj	2002.
	Human Rights in transition - Serbia 2001	Annual Report	2002.
	Ljudska prava u senci nacionalizma - Srbija 2002	Godišnji izveštaj	2003.
	Human Rights in the Shadow of Nationalism - Serbia 2002	Annual Report	2003.
Dokumenti	Vojna tajna (1 i 2)	Vladan Vljaković	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Helsinkiške sveske 1	Srpska elita	Grupa autora	2000
Helsinki Files 1	Serbian Elite	Group of authors	2000
Helsinkiške sveske 1	Srpska elita / drugo izdanje	Grupa autora	2001
Helsinki Files 1	Serbian Elite / second edition	Group of authors	2001
Helsinkiške sveske 2	Potencijal za promene	Grupa autora	2000
Helsinki Files 2	Potential for Changes	Group of authors	2000
Helsinkiške sveske 3	Rusija, Srbija, Crna Gora	Grupa autora	2000
Helsinki Files 3	Russia, Serbia, Montenegro	Group of authors	2000
Helsinkiške sveske 4	Individualna i kolektivna prava manjina	Izlaganja sa ok. stola	2001
Helsinki Files 4	Individ. and Collect. Rights of Minorities	Round-table speeches	2001
Helsinkiške sveske 5	"Otpor" - više ili manje od politike	V. Ilić	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" - in or beyond Politics	V. Ilić	2001
Helsinkiške sveske 6	Slučaj Ivan Stambolić	Dokumenti	2001
Helsinki Files 6	Case of Ivan Stambolić	Documents	2001
Helsinkiške sveske 7	Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 7	The Hague Tribunal: Discord between us and the world	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinkiške sveske 8	Manjine i izbeglice u Vojvodini	V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Minorities and refugees in Vojvodina	V. Ilić	2001
Helsinkiške sveske 9	U trouglu državne sile - vojska, policija, paravojska	Grupa autora	2001
Helsinki Files 9	In the triangle of the state power	Group of authors	2001
Helsinkiške sveske 10	Nenaučena lekcija - srednjoevropska ideja i srpski nacion. program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinki Files 10	Unlearnt lesson - centraleuropean idea and serb national program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinkiške sveske 11	Balkanski Rašomon - istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 11	The Balkans Rachomon - historiography and literature on dissolution of SFRY	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

<i>Helsinki Files 12</i>	Tranzicija i manjine	Izlaganja sa ok. stola	2002
<i>Helsinki Files 12</i>	Transition and Minorities	Round-table speeches	2002
<i>Helsinki Files 13</i>	Prošlost kao izazov pravu	Vladimir Vodinelić	2002
<i>Helsinki Files 13</i>	The past as Challenge to the Law	Vladimir Vodinelić	2002
<i>Helsinki Files 14</i>	Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i "Vlaško pitanje" / Rumunii sau Romanii din Serbia de rasarit...	Dragomir Dragić	2002.
<i>Helsinki Files 15</i>	Nacionalne manjine i pravo	Grupa autora	2002.
<i>Helsinki Files 15</i>	National Minorities and Law	Group of Authors	2002
<i>Helsinki Files 16</i>	Tačka razlaza (povodom polemike vođene na stranicama lista "Vreme" od 1. 08. do 21. 11. 2002)	-	2002.
<i>Helsinki Files 17</i>	Kako do evropskih standarda (zatvori u Srbiji 2002-2003)	-	2003.
<i>Helsinki Files 17</i>	How to Attain European Standards (The situation of Serbian Prisons 2002-2003)	-	2003.
<i>Helsinki Files 18</i>	Oltar i kruna	Bojan Aleksov, Dragoljub Jovanović	2004.
<i>Helsinki Files 19</i>	Između načela i prakse (položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji)	Izlaganja sa okrugl. stola	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
<i>Svedočanstva (1)</i>	Ljudi, događaji i knjige	Latinka Perović	2000.
<i>Svedočanstva 1</i>	Ljudi, događaji i knjige / 2. izdanje	Latinka Perović	2000.
<i>Svedočanstva 2</i>	Ima li rezonance	Novak Pribičević	2000.
<i>Svedočanstva 3</i>	Hronika međunarodne izolacije	Milan Šahović	2000.
<i>Svedočanstva 4</i>	Put u varvarstvo	Srđa Popović	2000.
<i>Svedočanstva 5</i>	U raskoraku sa svetom	Milivoje Maksić	2001.
<i>Svedočanstva 6</i>	Portreti	Slobodan Inić	2001.
<i>Svedočanstva 7</i>	Svet i jugoslovenska kriza	Ljubivoje Acimović	2001.
<i>Svedočanstva 8</i>	Katarza i katarakta	M. Stanisavljević	2001.
<i>Svedočanstva 9</i>	Glib i Krv	Bogdan Bogdanović	2002.
<i>Svedočanstva 10</i>	Koren zla	Ivan Stambolić	2002.
<i>Svedočanstva 11</i>	Poslednja šansa za Jugoslaviju	<i>Haška konferencija</i>	2002.
<i>Svedočanstva 12</i>	Druga Srbija - 10 godina posle	<i>Zbornik</i>	2002.
<i>Svedočanstva 13</i>	Kosovo: realnost i mit	Ilija Đukić	2003.
<i>Svedočanstva 14</i>	Hronika uzaludnog otpora	Slobodan Beljanski	2003.
<i>Svedočanstva 15</i>	Krhka srpska vertikala	Marko Nikezić	2003.
<i>Svedočanstva 16</i>	Ispisivanje vremena, u međuvremenu	Laslo Vegel	2003.
<i>Svedočanstva 17</i>	Poslednja instanca (1, 2 i 3)	Srđa Popović	2003.
<i>Svedočanstva 18</i>	Srbija na orijentu	Sonja Biserko	2004.

Ljudska prava i odgovornost

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
<i>Ogledi 1</i>	U tradicij nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"	Olivera Milosavljević	2002.
<i>Ogledi 2</i>	<i>Politika</i> i politika	Miodrag Marović	2002.
<i>Ogledi 3</i>	Prevladavanje prošlosti (uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka)	Todor Kuljić	2003.
<i>Ogledi 4</i>	Srpska konzervativna misao	Mirko Đorđević (ed.)	2003.
<i>Ogledi 5</i>	Srpski ratovi rečima 1884-2000	Mihailo Bjelica	2003.

Sadržaj:

■ Uvod	7
■ Prevladavanje prošlosti: Normalizacija i relativizacija zločina	23
■ Srpska pravoslavna crkva u politici	55
■ Vojska: Transformacija pod pritiskom	71
■ PolICIJA: Pokušaj dekriminalizacije	85
■ Otpor promenama u pravosudnom sistemu	99
■ Ubistvo premijera Zorana Đinđića i domet vanrednog stanja	161
■ Ekonomska i socijalna prava na margini	191
■ Privatizacija: Iskorak ka tržišnoj privredi	205
■ Stvaranje novog obrazovnog modela	219
- Reforma univerziteta	219
- Reforma školstva	230
■ Mediji: Sloboda javne reči i odgovornost	245
■ Nacionalne manjine: Između načela i prakse	281
■ Vojvodina: Između autonomije i centralizma	321
■ Sandžak: Najveći izazov regionalizmu	363
■ Kosovo: Odsustvo realizma	407
■ Srbija i Crna Gora: Neminovnost razlaza	423
■ Srbija: Odnosi sa susedima	439
- Hrvatska	439
- Bosna i Hercegovina	452
■ Zaštitnici ljudskih prava	471

DODATAK

■ Srbija u začaranom krugu nacionalizma	477
■ Parlamentarni izbori u Srbiji, decembar 2003, rezultati	513
■ Predsednički izbori u Srbiji, 16. novembar 2003, rezultati	514
■ Mesečni izveštaji o medijima – 2003	516
■ Izveštaj o radu projekta "Hoću kući" za 2003. godinu	562
■ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji – Saopštenja za javnost	565
■ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji – Aktivnosti u 2003.	574
■ Dokumentarni serijal "Pogled u prošlost, Srbija 1965-1991, liflet	578
■ Novi projekat Helsinškog odbora	581
■ Izdavaštvo	582

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14 (497.11) "2003"
342.7 (497.11) "2003"
32.019.5 (497.11) "2003"
316.334.2/.4 (497.11) "2003"
327.7/.8(497.11) "2003"
323 (497.11+497.16) "2003"

LJUDSKA prava i odgovornost : Srbija
2003 / [priređio] Helsinški odbor za ljudska
prava u Srbiji. Beograd : Helsinški odbor
za ljudska prava u Srbiji, 2004 (Beograd :
Zagorac). – 585 str. ; ilustr. ; 21 cm. –

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 86–7208–091–2

1. Хелсиншки одбор за људска права у
Србији (Београд)
а) Права човека – Међународна заштита –
Србија – 2003 б) Политичко понашање –
Србија – 2003 с) Србија и Црна Гора –
Политичке прилике – 2003 д) Србија –
Транзиција – 2003
COBISS–SR–ID 113912332